PAUL JOHNSON

YAHUDİ TARİHİ

"Üstün, güçlü bir çalışma... Muhteşem bir başarı."
— *The New York Times Book Review*

Çeviren Filiz Orman

pozitif

YAHUDİ TARİHİ

PAUL JOHNSON

Çeviri
Filiz Orman

Pozitif Yayınları

Yahudi Tarihi / Paul Johnson

Çeviri
Filiz Orman

Dizgi
Girişim Dizgi

Kapak
Tayf Ajans

Baskı
Kitap Matbaacılık

Pozitif Yayınları

Genel Dağıtım: Artı Dağıtım
Tel: (0-212) 526 70 13 • (0-216) 418 35 43
Fax: (0-212) 512 09 14 • Fax: (0-216) 336 61 90

İÇİNDEKİLER

Sunu 5
Önsöz 7
İsrailliler 9
Judaizm 101
Katedokrasi 211
Getto 293
Baskıdan Kurtuluş 379
Soykırım 495
Siyon 599
Terimler 675
Kaynakça 679

Kitabın yayına hazırlanmasında emeği geçen
Sn. Semra YURTBAŞI'na ve Sn. Sibel BIÇACI'ya
sonsuz teşekkürler.

Pozitif Yayınları

SUNU

Bu eser, Yahudi tarihinin benim tarafımdan yorumudur. İfade edilen düşünceler ve (varsa) olası yanlışlıklar bana aittir. Kaynak teşkil eden notlara bir göz atan herkes, muhtelif araştırmacılara olan minnet borcumu umarım kolayca anlayacaktır. Vazgeçilmez bir rehber olan "*Encyclopedia Judaica*" (Yahuda Ansiklopedisi)nin editörlerine olan şükranımı ve H.H. Ben Sassan tarafından yayınlanan "*A History Of The Jewish People*" (Yahudi Halkının Tarihi) isimli değerli derleme için teşekkürlerimi ve minnettarlığımı burada ifade etmek isterim. S. W. Baron, S. D. Goitein ve G.G. Scholem'in engin araştırmaları, aşina olmadığım konularda bana ışık tuttular. Cecil Roth, Alexander Marx, Alexander Altmann, Hyam Maccoby, Jonathan İsrael, Michael Morus, Ronald Sandeer, Raul Hilberg, Lucy Davidowicz, Robert Wistrich ve Martin Gilbert gibi kıymetli tarihçilerin eserlerinden yararlandım. Yahudiliğin içerdiği inançlar ve düşünceler hakkında, Samuel Belkin'in, Arthur Cohen'in ve Meyer Wayman'ın kitaplarından önemli bilgiler edindim. Chaim Raphael ve Hyam Maccoby büyük bir lütufta bulunarak bütün metni okudular ve değerli önerileri üzerlerine gerekli düzeltmeler yapıldı.

Şükranlarımı ifade etmek istediklerimin arasında metin editörüm Peter James'in ve metin üzerindeki çalışmalarını esirgemeyen oğlum Daniel Johnson'un ismini anmadan geçemeyeceğim. Ayrıca Weidenfeld and Nicholson'daki editörüm Linda Osband'a, bu ve daha önceki kitaplarımla ilgili olarak emsalsiz yardımları ve desteğinden dolayı şükranlarımı belirtmek isterim. Ve en sonunda, bu engin konuyu ele alarak irdelememe yardımcı olan Lord Weidenfeld'e şükranlarımı arzederken, cesaretini de kutlamak isterim.

ÖNSÖZ

Neden Yahudilerle ilgili bir tarihçeyi yazmak ihtiyacını duydum? Birincisi, sırf meraktır. *"Hıristiyanlığın Doğuşu"* isimli kitabımla ilgili çalışmalarımı sürdürürken, Hıristiyanlığın Yahudiliğe olan borcunun büyüklüğünü ilk defa anlamış oldum. Bana daha önce anlatılanların aksine, Yeni Ahit'in Eski Ahit'in yerine geçmesi değildi. Yani Hıristiyanlık eskiden beri zaten varolan bir tek Tanrılık kavramına yeni bir yorum getirerek, kademeli olarak yeni bir dine dönüşmesiydi. Bu süre esnasında, atası olan dinin ahlaki ve dogmatik teolojisini, ibadet usullerini, kurallarını, kurumlarını ve temel mefhumlarını muhafaza etmiştir. Bunun üzerine, inancıma yön veren bu toplum hakkında bir kita yazmaya, tarihi geçmişini enine boyuna araştırmaya ve insanlık tarihindeki rolünün önemine ilişkin şahsi fikrimi oluşturmaya karar verdim. Dünya, Yahudileri, eski zamanda kendi kendini yönetmiş, varoluşlarını İncil'de belgelemiş, daha sonra da yüzyıllarca ortadan kaybolarak, sırf Naziler tarafından imha edilmek için tekrar ortaya çıkan ve nihayet çeşitli baskılar altındaki kendi devletini kurmuş bir toplum olarak görmek eğilimindedir. Bu işin yüzeysel cephesidir.

Ben, kayıp kısımları da bulup inceleyerek ve olayların arasındaki bağlantıyı kurarak bir bütün olarak sunmak istedim. İkinci nedenim, Yahudi Tarihini incelerken duyduğum heyecandır. İbrahim'den bugüne kadar geçen süre dörtbin yıllık dönemin en iyisidir ve medeniyet tarihinin dörtte üçünden daha fazladır. Olayların birbirlerini izlemesinden doğan uzun vadeli sürekliliğe inanan ve aralarındaki bağlantıyı araştırmaktan fevkalade zevk alan bir tarihçiyim.

İsrailliler

İSRAİLLİLER

Yahudiler, tarihin en dirençli toplumudur. Hebron kenti bunun bir kanıtıdır. Eski Kudüs'ün 20 mil güneyinde, Filistin (Judaea) dağlarının 3000 mil yüksekliğinde yer almaktadır. Orada, Machpelah mağarasında patriklerin mezarları bulunmaktadır. Eski geleneğe göre, değerli antika kabirlerden birinde, Yahudi dininin kurucusu ve Yahudi ırkının atası olan Abraham/İbrahim'in kalıntıları bulunmaktadır. Yanındaki mezar eşi Sarah'a aittir. Binanın içinde, oğlu İsaac ile eşi Rebecca'nın ikiz mezarları yer almaktadır. İç avlunun karşı tarafında, İbrahim'in torunu Jacob (Yakup) ile eşi Seah'ın ikiz mezarları bulunuyor. Binanın tam dışında, oğulları Joseph (Yusuf)'un mezarı yer almaktadır. İşte, Yahudilerin 4000 yıllık tarihi zaman ve mekan olarak bu yörede başlamıştır.

Hebizon, muhteşem ve saygın bir güzelliğe sahiptir. Çoğunlukla eski toprakların huzurlu ve sessiz atmosferini telkin etmekle birlikte, taşları 4000 yıllık, bitmek bilmeyen dini ve siyasi kavgaların sessiz tanıklarıdır. Yıllar boyunca sırasıyla İbrani türbesi, sinagog, Bizans kilisesi, cami, haçlı kilisesi ve sonra tekrar cami olarak değişime uğramıştır. Büyük Herod bu yapıyı, hala ayakta kalan 40 feet yüksekliğinde, bazıları 23 feet uzunluğunda, yekpare, yontulmuş taştan, muhteşem bir duvarla çevrelemiştir. Saladin türbeyi bir minberle süslemiştir. Hebron, Yahudilerin uzun ve trajik tarihleri boyunca, tarihselliklerine karşı eşsiz bir azimle nasıl direndiklerinin bir göstergesidir. Davut (David) önce Yudah (Yahuda) kralı olarak taç giydi. Sonra da bütün İsrail'in kralı oldu. (II. Samuel 5: 1-3) Jerusalem (Eski Kudüs) düşünce Yahudiler kovulmuş ve oraya Edom yerleş-

miştir. Önce Yunanistan, sonra da Roma tarafından fethedilmiş, din değişikliklerine uğramış, asi Yahudi partizanlar tarafından yağma edilmiş, Romalılar tarafından yakılmış ve sıra ile Araplar, Frenkler ve Memluklar tarafından işgal edilmiş. 1266'dan sonra, Yahudiler'in mağaraya girip ibadet etmeleri yasaklanmıştır. Sadece duvarın doğu cephesine bitişik yedi basamağı çıkmalarına izin verildi. Dördüncü basamakta 6 inç yükseklikte 6 inç çapında bir deliğe Tanrı'dan dilediklerini bildiren küçük kağıt parçalarını, kağıtlar mağaranın içine düşünceye kadar sopayla itiyorlardı. Buna rağmen dilek sahipleri gene de tehlikede idiler. 1518'de Osmanlılar Hebron'da Yahudilere karşı korkunç bir katliama giriştiler. Ancak daha sonra din bilgini ağırlıklı bir toplum yeniden kuruldu. Çeşitli zamanlarda Ortodoks Talmudistler'den –mistik kabballah öğrencilerinden– hatta kanları taş duvarlara fışkırıncaya kadar kendilerini vahşice kırbaçlayan Yahudi dervişlerinden oluşan toplumları iddiasız bir yaşam sürüyordu. Yahudiler 1660'larda sahte Mesih Shabbetai Zevi'yi, 18. Yüzyılda ilk Hıristiyan hacılarını, yüz yıl sonra laik Yahudi göçmenlerini ve 1918'de de İngiliz fatihlerini karşılamışlardı. Hiçbir zaman fazla kalabalık olmayan Yahudi toplumu 1929'da Arapların acımasız bir saldırısına uğradı. 1936'daki ikinci saldırıda onları adeta yok ettiler. Altı günlük savaşta, 1967'de İsrail askerleri Hebron'a girince, en az bir nesilden beri orada bir tek Yahudi'nin dahi yaşamadığını gördüler. Ancak 1970'lerde yeniden mütevazı bir yerleşim düzeni kuruldu. Hâlâ duydukları büyük korkuya ve belirsizliğe rağmen yerleşim düzenleri gelişti de.

Dolayısıyla bugün Hebron'u ziyaret eden tarihçi gayri ihtiyari kendi kendine "bir zamanlar burada olan bütün toplumlar şimdi acaba nerede?" diye sormaktadır. Kenanlılar nerede? Edomitler nerede? Tarihi Helenler ile Bizanslılar, Frenkler, Memlukler, Osmanlılar nerede? Hepsi geri dönüşü olmayan bir zaman tünelinden geçerek buharlaşıp kayboldular. Onlar kayboldu ama, Yahudiler hâlâ Hebron'dadır. Böylece, Hebron'un Yahudi azminin 4000 yıllık tanığı olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda Hebron, Yahudi toplumunun toprak mülkiyetine ve işgaline karşı çelişkili duygularını da yansıtmaktadır.

Bugüne kadar hiçbir ırkın dünyanın hiçbir köşesine karşı böylesine bir bağlılık gösterdiği görülmemiştir. Keza hiçbir ırkta bu kadar azimli bir göç dürtüsü ile, bulunduğu yerden köklerini söküp başka yere yeniden dikme cesareti de görülmüş şey değil.

Tuhaf olan şu ki, tarihlerinin yüzde yetmişbeşine eşit bir süreden beri Yahudilerin büyük çoğunluğu 'vatanımız' dedikleri bu ülkenin dışında yaşadı ve halen de yaşamaya devam ediyor.

Hebron, Yahudilerin resmen sahip oldukları ilk topraktır. "Yaradılış Kitabı"nın (Book of Genesis) 23. bölümünde İbrahim'in, ölen eşi Sarah'ın, daha sonra da kendisinin gömülmesi için Machpelah Mağarası'nı nasıl satın aldığı anlatılmaktadır. Bu bölüm İncil'deki bütün bölümlerin en önemlilerinden biridir. Yahudi geleneklerinin en eski ve sadakatle sürdürdükleri geleneklerinden birini kapsamaktadır. Belki de İncil'de anlatılan olayların içinde tek gerçek olanıdır. Zira, tanıkları vardır ve otantik ayrıntıları ile sözlü olarak da teyit edilmiştir. Gerek görüşmeler, gerekse satın alma töreni en ince ayrıntılarına kadar anlatılmıştır. Hebron'da uzun süre kalmış olmasına rağmen İbrahim bugünkü tabirle "yabancı" sayılıyordu. İstediği yerde mülk alabilmesi için sadece mali açıdan güçlü olması yetmiyordu. Bu alışverişin gerçekleşebilmesi için toplumun izni gerekiyordu. Toprağın sahibi Hitit Ephron isminde Batı Sami ve Habiru, Hitit kökenli bir devlet adamıydı. İbrahim tarafından yerine getirilmesi gereken şartlar şöyle sıralanıyordu; evvela "Heth"in çocuklarının" ve "toprak sakini halkın" iznini alması gerekiyordu, yani, oradaki toplumun resmi iznini alması gerekiyordu. İzni aldıktan sonra Ephron'la 400 şekel (adet)lik pazarlık etmesi, gümüşleri tarttırması ve en sonunda da bölgenin mütevelli heyetinin huzurunda parayı satıcıya teslim etmesi gerekiyordu.

Şurası muhakkak ki, küçük bir toplumda cereyan eden böylesine önemli bir olay unutulacak gibi değildi. Sadece bir mülkiyetin devri değil, aynı zamanda bir statü değişikliği söz konusu idi. Gelenek haline gelmiş temennehlar, sahte nezaketler ve ikiyüzlülüklerle sert çekişmeler İncil'deki hikayede muhteşem bir şekilde anlatılmıştır. Ancak okuyucuyu en çok etkile-

yen ve akılda kalan bölüm, İbrahim'in alışverişe başlarken sarfettiği duygu dolu sözler. "Ben bir yabancıyım ve misafirinizim." Daha sonra alışveriş tamamlanınca "toprağın İbrahim'e mülk olarak emanet edildiği" yerel halk tarafından tekrarlandı. (Genesis 23-20) Yahudi tarihindeki bu ilk gerçek olay, bu ırka özgü endişeleri ve belirsizlikleri açıkça ortaya koymaktadır.

Kimdi bu İbrahim? Nereden gelmişti? Eski Ahit'in ilk kitabı ve İncil'in bununla ilgili bölümleri İbrahim'in gerçekten yaşamış olduğunun tek kanıtıdır. İbrahim'in farzedilen yaşamından belki bin yıl kadar sonra kanıtlar, yazılı tarihi kanıt olarak İncil'e geçmiştir. Geçerliliği 200 yıldan fazla tartışma konusu olmuştur. Yaklaşık olarak 1800 yılına kadar hem bilginler arasında, hem de halk arasında tutucu bir atmosfer hüküm sürüyordu. Birçok Yahudi ve Hıristiyan bilgini, İncil'in bilhassa eski kitaplarında anlatılan olayların, gerçek vaka olarak değil de, sadece örnek olarak ve mecazi manada yorumlanması gerektiği konusunda yüzyıllar boyunca ısrar ettiler. Buna karşın tutucu kesim ilahi vahiyle gelen bu hikayelerin harfiyen doğru olduğunu iddia ediyordu.

19. yüzyılın başlarında Alman bilginleri, gittikçe yaygınlaşan profesyonel bir yaklaşımla Eski Ahit'in tarihi bir belge değil, sadece bir efsane olduğunu beyan ettiler. Eski Ahit'in ilk beş kitabının içeriği (veya Pentateuch) muhtelif İbrani kavimleri tarafından zamanında sözlü olarak aktarılmıştı ve Sürgün'den sonra M.Ö. ilk binyılın 2. kısmında yazılı hale getirilen bir efsane olarak takdim edildi. Rivayete göre, bu efsaneler sürgün sonrası İsrail toplumunun dini inançlarına ve ibadetlerine tarihi bir onay ifade edecek özenli bir tarzda yorumlanmış ve yayımlanmıştır. İlk kitaplarda takdim edilen kişiler gerçek kişiler olmayıp, kavmi sembolize eden efsane kahramanları idi. Yani, İbrahim ve diğer patrikler, örneğin Musa ve Aaron, Joshua ve Samson, Herkül, Perseus, Priam ile Agamemnon, Ulyses ve Aeneas da efsane figürleri olarak kaldılar. Hegel ile Hegel'in görüşlerini paylaşan bilginler grubunun tesiri ile Yahudilerin ve Hıristiyanların İncil'deki şekli ile vahiy kitabı sosyolojik bir gelişme doğrultusunda yeniden yorumlandı ve bunun sonucunda ilkel bir kavmin batıl inançlarını anlatan bir eser olmaktan kurtarıla-

rak medeni bir dinsel kavramla ortaya çıkmıştır. Yahudilere ilahi takdir sonucu atfedilen rolleri geri plana itilmişti. Musa'nın tek tanrılık kavramı kademeli olarak iflas ediyordu. Eski Ahit tarihinin yeni uyarlamasında Yahudi, hatta Sami aleyhtarlığının izleri görülmektedir. Alman İncil bilginlerinin kollektif çalışmaları Julius Welhausen'in (1844-1918) telkinleriyle fevkalade ikna edici bir seviyeye ulaşarak, akademik doğruluğun simgesi haline geldi. Welhausen'in "Prolegomena to the History of Ancient Israel" (Eski İsrail Tarihine Giriş) adlı harikulade eseri ilk defa 1878'de yayımlanmıştı. Yarım asır boyunca Welhausen ve ekolünün fikirleri İncil incelemeleriyle ilgili yaklaşıma hakim olmuştu. Bu fikirlerin çoğu bugün dahi İncil'i okuyan tarihçiyi etkilemektedir. 20. Yüzyılın bilginlerinden M. Noth ve A. Alt fetih öncesi geleneklerin efsaneden ibaret olduğunu ve İsraillilerin M.Ö. 20. Yüzyıldan önce değil, ancak Kenan topraklarında bir toplum haline geldiklerini ifade ettiler. Sakin bir sızma süreci olan fetih de efsaneden ibaretti. Başka bir grubun iddiasına göre İsrail'in kökleri, Kenan toplumuna dahil ahlak seviyesi düşük fanatik bir partizan grubunun geri çekilmesiyle başlayan devirde yatmaktadır. Bu ve buna benzer teorilere göre Hakimler Kitabı (Book of Judges) öncesi İncil'deki bütün olayların hayal ürünü olduğu, hatta Hakimlerin de hayalle gerçeğin birbirine karışmasının mahsulü olduğu söylenmiştir. Saul ve Davut'un dönemine kadar, yani Mukaddes Kitap'taki metinler mahkemelerin kayıtlarını ve kanıtlarını yansıtıncaya kadar İsrail'in tarihi gerçekçi temellere dayanmakta idi. Maalesef tarihçiler her zaman görünmek istedikleri kadar tarafsız olamıyorlar. Gerek Hıristiyanlar gerekse Yahudiler ve tanrıtanımazlar için insan benliğinin derinliğindeki inançları veya önyargıları kapsayan bu Mukaddes Kitap hakkında tarafsız olmak çok zor, hatta imkansızdır. Uzmanlık alanları ise kendi "mesleki deformasyonları"na sahiptir. 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın bir kısmında Mukaddes Kitap tarihi metin araştırmacıları tarafından incelenmişti. Bu kişilerin o zamanki görevi, eğilimleri ve eğitimlerine göre Mukaddes Kitap'taki hikayeleri büyüteç altına alarak derleyenlerin kaynaklarını ve amaçlarını tesbit etmek ve aralarından gerçekle ilgili birkaç kesiti seçip olayları tarihle karşılaştırarak ye-

niden değerlendirmekti. Çağdaş bilimsel teknolojinin gelişmesi, karşı bir gücün oluşmasına yol açtı. Şöyle ki; arkeologlar genel bir eğilime göre eski metinleri rehber olarak kabul edip, olayların gerçek olup olmadığını maddi kalıntılarda arıyorlar. Yunanistan ve Ortadoğu'da Truva'nın keşfi ve istimlaki sırasında, keza Knossos ile Girittei Minoian'da, Peloponez'deki Mycennaeon'da ve diğer bazı yerlerde yapılan kazılarda eski mahkeme kayıtlarının bulunması Homeros'un masallarına yeniden prestij kazandırmış ve bilginlerin efsanelerin ardında yatan gerçeklerin farkına varmalarına imkan sağlamıştır. Filistin ve Suriye'nin eski yörelerinde yapılan araştırmalarda ortaya çıkan kanuni ve idari belgeler tercüme edilmiş, bu da Mukaddes Kitaplar'daki olaylara tarihi anlatı olarak itibarlarını iade etmiştir. Özellikle W.E. Albright'la Kathleen Kenyon'un çalışmaları Eski Ahit'in ilk kitaplarında bahsedilen yerlerin ve olayların gerçekten yaşanmış olduğuna dair güven vermektedir. Aynı derecede önem taşıyan bir nokta da M.Ö. 3. ve 2. binyıla ait arşivlerin keşfedilerek Mukaddes Kitaplardaki bazı karanlık noktaların aydınlatılmasıdır. 50 yıl kadar önce İncil'in ilk bölümlerinde anlatılan hikayeler bir sembol veya efsane olarak telakki edilirken kanıtların ortaya çıkması ile bilginlerin büyük bir çoğunluğunda metinlerde en azından bir gerçeğin tohumu bulunduğu ve görevlerinin bunu filizlendirmek olduğu yolunda bir kanaat oluştu. Bununla beraber bu kanaat İncil'in tarihi yorumlanmasını hiçbir suretle kolaylaştırmadı. Ancak hem tutucu hem de eleştirici yaklaşım kendine göre rahatlatıcı bir samimiyet taşıyordu. Şimdilerde İncil'deki metinlerin gerçeğin ortaya çıkması söz konusu olunca hayli karmaşık ve bazı noktaları belirsiz rehberler olduğunu düşünsek bile gene de rehber olduklarını kabul etmemiz gerekir. Yöreler konusunun henüz biraz karanlık olmasına rağmen kökenlerini çok eski zamanlarda arayabilme imkanına sahip tek millet Yahudiler'dir. İncil'i bugünkü haline yakın bir duruma getirmek için çaba sarfetmiş olan Yahudiler, ırklarının İbrahim tarafından tesis edildiğine inanmalarına rağmen gene de cetlerini aramaya devam ettiler ve ilk insan atalarına Adem ismini verdiler. Bugün ulaşmış olduğumuz bilgi düzeyi doğrultusunda "Genesis"in ilk bölümlerinin gerçek olaylara dayanan

anlatılardan ziyade, sadece tasavvur edilen şematik ve sembolik olaylar olduğunu kabul etmeliyiz. 1/5. bölümlerde tanımlanan bilgi, günah, ayıp, kıskançlık ve suç gibi kavramlarda bazı anıların da gömülmüş olmasına rağmen, anlatılanlar gerçek olay değil, daha ziyade bir açıklamadan ibarettir. Örneğin Habil ile Kabil'in efsanesinin tümüyle hayal ürünü olduğunu düşünmek zor; Kabil'in "ben kardeşimin bekçisi miyim" ifadesinde hissedilen bir nebze gerçekle, fiilinden utanç duyan ve takipte olan suçlu bir insanın ruh hali öyle etkileyici bir şekilde yansıtılmış ki, insan gayri ihtiyari gerçek olabileceğini düşünebilmektedir. Yaradılış'ta ilk insanın, Yahudilerce anlatıldığında insanı en çok şaşırtan, evrenin ve insanların meydana gelmesinde rol oynayan mekanizmaya karşı sergiledikleri ilgisizliktir. Bu da Mısırlı ve Mezopotamyalı hikayecileri birtakım garip çarpıtmalara sevketmiştir. Yahudiler, gücü her şeye yeten, etkili ancak görünmez olan ve doğanın gücüne hakim ezeli bir Tanrı'nın varlığına inanıyorlar. Antik dönemlerde evrenin kuruluşuna dair savunulan teorilerin aksine "Genesis"in ilk bölümlerinde anlatılanların, dünyanın menşeine ilişkin bilimsel açıklamalara paralel olması çok anlamlıdır.

Yahudi kavramının Tanrı'sı hiçbir şekilde doğa ile özdeşleştirilmemiştir. Tam tersine Tanrı, görünmezliğine rağmen her zaman insanı çağrıştıran ifadelerle anılmaktadır. Book of Deuteronomy (ikinci derecede kutsal kitap) doğa ve doğa ilahlarına tapan ve bunun için aşağılanan putperestlerle insan-tanrıya tapan Yahudiler arasında bir ayırım yapmakta zorlanıyor. Bu insan-tanrı baştan beri insanların uyması gereken ahlak kurallarını açıkça bildirmiştir. Buna göre ilk insanın Yahudiler'ce tanımlanırken de ahlak kategorileri mevcut ve amirdi. İncil'in tarih öncesi bölümleri olayların dayandırıldığı bir nevi ahlaki tabandır. Geçmişlerinin en ilkel dönemlerinde dahi Yahudiler doğru ile yanlış arasındaki farkın ayrımını daima yapabilmişler.

Fiziksel alemin ahlaki bir aleme dayandırılmasından doğan kavram İncil'de yer alan ve Genesis'te tanımlanan Tufan efsanesinin ele alınış şeklini belirlemiştir. Mezopotamya'da dehşetli bir tufanın meydana geldiğine şüphe yoktur. İncil'de yer alan buna ilişkin ilk onay 1872'de British Museum'dan George

Smith'in Tufan ile ilgili çivi yazılı levhaları keşfetmesi ile başlar. Bu levhaları 1845-51 yıllarında A.Layard Kuyunjik'te Sennacherib Sarayı'nın kütüphanesinde bulmuştu. Daha sonra Ashurbanipal'ın sarayında da bulunan benzer çeşitli levhalar keyfiyeti kanıtlamaktadır. Bu konu aslında çok daha eski olan ve M.Ö. 4. Binyılda Uruj'u idare eden bir komutanı anlatan ve 'Gılgamış' olarak bilinen bir destanın sonuna eklenen yeni bir Asur temasıdır.

Asurlular'dan önce hem Babilliler hem Sümerler büyük bir sel felaketinin anılarını özenle derlemekte idiler. 1920'lerde Sir Leonard Wooley yaptığı kazılarda Ur isminde M.Ö. 4. ve 3. Binyıldan kalma önemli bir Sümer kentini ortaya çıkarmıştı. İncil'in tarih öncesi son bölümünde bahsi geçmektedir. Ur'da önceki arkeolojik kademeleri incelerken korkunç bir selin bir kanıtını bulup çıkarabilmek için Wooley uzun süre büyük çaba sarfetti. Muhtemelen M.Ö. 4000-3000'den kalma 8 feet'lik alüvyonlu bir tortu buldu.

Shuruppak'ta büyük bir alüvyon kalıntısına daha rastlandı. Kish'te ise benzer bir katmanda 18 inçlik bir kalıntı bulundu. Ancak, hesabedilen tarihlerle Ur'unkiler birbirine uymuyordu. 1960'ların başında keşfedilen çeşitli yöreleri inceledikten sonra, Sir Marx Mallowan muazzam bir tufanın gerçekten vuku bulmuş olduğuna inadı. Daha sonra 1955'te British Museum'da Tufanla ilgili iki levha daha bulundu. Levhalarda Tufan'dan bahsediliyordu. Babil'de Sippar kentinde ve Kral Ammisaduqua'nın devrinde yazılmıştı. (M.Ö. 1646-1626). Bu son buluşun en önemli yönü Nuh'un şahsiyetine odaklanabilmemize imkan vermesidir. Zira tanrısal gücün insanoğlunu yarattıktan sonra nasıl pişman olduğunu ve onu tufanda nasıl boğmaya karar verdiğini anlatıyor. Su tanrısı Enki, Ziusudra adında bir papaz-krala gelecek felaketi önceden bildirmişti. Bunu duyan Ziusudra, bir gemi inşa ederek boğulmaktan kurtulmuştu. Ziusudra gerçekten yaşamış bir kişiydi. M.Ö. 2900 civarında Güney Babil'deki Shuruppak kentinin kralıydı ve Sümer kralları listesinin başında yer alıyordu. Wooley'in tespit etmiş olduğu tarihle ve Ur'da meydana gelen Tufan'ın tarihlerinin birbirlerine uymamasına rağmen, Shuruppak'ta bir sel afetinin yaşanmış olduğu

kesindir. İncil'de 'Nuh' olarak tanıtılan Ziusudra, Kutsal Kitap'ta bahsedilen bir kişinin gerçekten yaşamış olduğunun ilk açık teyididir.

Maamafih, Tufan'ın Kutsal Kitap'taki tarifi ile Babil/Sümer destanlarındaki tarifi arasında esaslı bir fark mevcuttur. Nuh, Ziusudra'nın aksine, manevi bir şahsiyet olup Yaradılış Kitabı'nda tayin edilen değerlerin çerçevesi içinde yerini almıştı. Gılgamış destanında anlatılan münferit olaylar ahlaki ve tarihi anlamdan yoksunken, Yahudiler temalarındaki bütün olayların ahlaki kurallara uygun olduklarını ve tanrısal bir iradenin işareti olduğu hususunda ısrar ediyorlardı. Bu husus, bir tarafta asırlık bir dini literatürle, diğer tarafta folklorik ve determinist bir tarihin arasındaki farkı göstermektedir. Ayrıca Nuh, Yahudi tarihindeki ilk gerçek insan olmakla kalmıyor, Yahudi dininin bazı önemli hususlarını önceden ima etmektedir. Geminin inşaası ve yüklenmesiyle ilgili ayrıntılar Yahudilerin zihnini meşgul etmektedir. Sonra, doğru insan kavramı var. Bunun da ötesinde Yaradılış 9'un 6. ayetinde belirtildiği gibi, insanın Tanrı ile manevi bağlantısı Yahudilerin insan hayatına verdikleri olağanüstü önemin nedenini açıkça izah etmektedir. "İnsan kanı dökenin kanı, gene insan tarafından akıtılacaktır. Çünkü, Tanrı insanı kendi çehresine benzer olarak yaratmıştır." Bu sözler Yahudi dininin temel doktrini olarak vasıflandırılabilir. Bu sözlerin, Kutsal Kitap haricinde kanıtlanan ve tarihi bir olay olan Tufan'la aynı zamanda söylenmesi dikkate değer. Tufanla ilgili bölümlerde ilk defa bir akitten ve Kenan topraklarından bahsedilmektedir. Tufan sonrası krallar listesini geçip patriklere ulaştığımızda bu temalar tekrarlanmakta ve önemle üzerinde durulmaktadır. Artık, İbrahim'in kimliğine ve kökenine dair sorumuza geri dönebiliriz. İncil'in Genesis 11-23. bölümlerine göre adı aslında Abram olan İbrahim'in Nuh'un ahfadından olduğu ve Ur'dan önce Haran'a, daha sonra da Kenan'ın çeşitli bölgelerine göç ettiği söyleniyor. Açlık zamanında Mısır'a giderek daha sonra tekrar Kenan'a dönmüş. Hayatının sonuna kadar, ilk defa toprak sahibi olduğu Hebron'da yaşamış. Kutsal Kitap'ın bu hikayesinin özü tarihten alınmış. Keldanililer'e yapılan atıf bir tarih hatasıdır, zira, Keldanililer M.Ö. 2. Binyılın sonlarına kadar

Mezopotamya'ya girememişlerdi, halbuki İbrahim'e atfedilen tarihler çok daha önce, binyılın başlangıcına yakındır. Keldanililer M.Ö. 1. Binyılda İncil'i okuyanlara Ur'u tanımlamak için araya sokuldular. İncil'de söylendiği gibi İbrahim'in Ur'dan geldiğine dair şüphe etmeğe mahal yok. Zaten Wooley ile halefleri-nin çalışmaları sayesinde kendisi hakkında yeterli bilgi sahibi olduk. Herşeyden önce ona önemli bir kent yakıştırılmış. Welhausen ve ekolü gibi Hegelianlar ilkellikten medeniyete doğru, çölden kente doğru determinist gelişme kavramları nedeniyle, İbranileri aslında çobanların en basit şekli olarak görüyorlardı. Ancak, Wooley'in yapmış olduğu kazılardan anlaşıldığına göre, Ur'un kültür düzeyi yüksekti. Orada bulunan "Güzel Diyar"ın kahramanı Meskalamdug'un mezarında som altından yapılmış, peruka şeklinde, lüle kısmı kabartma ve dini törenlerde kullanılmak üzere lapis lazuli kabukları ile süslenmiş muhteşem bir miğfer buldu. Ayrıca Babil Kulesi efsanesinin ilham kaynağı olan çeşitli platformlar üzerinde inşa edilmiş devasa bir zigurat ı ortaya çıkardı. Bu zigurat Üçüncü Hanedan'dan (M.Ö. 2060/1950) ünlü bir kanun adamı ve aynı zamanda inşaatçı olan Ur Nammu'nun eseri idi. Bir parçası elimizde bulunan bir dikilitaş üzerinde kendisini kazma, mala ve pergel taşıyan bir işçi olarak resmetmiştir.

İbrahim, muhtemelen bu kralın saltanatı sona erince Ur'dan ayrılarak Kenan'a gitti. Giderken de Tufan'a ve dev zigurata ilişkin hikayeleri de Kenan'a taşıdı. Bu yolculuğu ne zaman yapmış? Patrikler konusunda bir tarih tahmininde bulunmak bir zamanlar zannedildiği kadar zor değil. Genesis'te Tufan öncesine uzanan tarih tahminleri gerçek olmaktan ziyade şematik tarihlerdir. Ancak antik zamanların kral listeleri gibi, eski sülaleler de küçemsenmemelidir. M.Ö. 250'de Helenik devirde yaşamış Mısırlı papaz Manetho gibi kaynaklardan elimize geçen Mısır tarihi hakkında M.Ö. 3000'e yani 3. Hanedana kadar makul derecede doğru tahminde bulunmaya imkan vermektedir. Manetho'ya benzer Berossus adında Babilli bir papaz Mezopotamya için benzer bir kral listesi vermiştir, arkeolojik kazılarda diğerleri de gün ışığına çıkmıştır. Genesis'teki Tufan öncesi ve Tufan sonrası isimleri incelersek her biri on isim içeren

iki grupla karşılaşıyoruz. Ancak orijinaline yakın İbrani Massoretic metinle Grek Septuagint ve Samariten Pentateuch arasındaki tarihlerde farklılıklar var. Bu gruplaşmalar İncil dışı edebi kayıtların benzeri olup İncil'deki 'uzun' tarih tespitleri Shuruppak kral listesinde Tufan öncesi sadece sekiz kralın adı geçerken, Berossus'unkinde Genesis'teki kalıba uygun olarak on kralın adı geçmektedir. İkisinin arasındaki bağlantı, belki de geleneği de beraberinde getiren İbrahim'dir.

Mezopotamyalı kral listelerini, Mısırlılar için olduğu gibi kesin bir tarihe oturtmak mümkün olmamaktadır. Ancak varılan mutabakata göre Sargon ile Eski Akad döneminin M.Ö. 2360-2180'de, kanun adamı Ur Nammu ile 3. Hanedanın 2. Binyılın sonunda veya 1. Binyılın başında ve, gerçekten yaşamış olduğu kesin olan Hammurabi'nin M.Ö. 1728-1686 saltanat döneminde kesin olarak yer alması uygun görülmüştür. Kanıtlara göre Genesis'teki patrik hikayeleri Ur Nammu ile Hammurabi arası, yani M.Ö. 2100-1550 döneminde Bronz Çağı ortalarında yer almaktadır. Bronz Çağı'nın daha sonraki bir döneminde olamaz. Zira o zaman tarihler Yeni Krallığın Mısır İmparatorluğu'nunkilerle karışacaktı. Patriklere ait bölümlerde ise Kenan'da herhangi bir Mısır İmparatorluğu'nun varlığından söz edilmemektedir. Albright meslek hayatının büyük bir bölümünü İbrahim'in yaşamış olduğu dönemin kesin tarihini saptamağa çalışmakla geçirmiştir. 20. YY'la 19. YY arasında hayli bocaladıktan sonra nihayet 20. YY'dan önce veya 19. YY'dan sonra yaşamış olamayacağına karar verdi. Bu da makul bir tahmindir. Patrikler konusunda yaklaşık bir tarih tahmini sayesinde, bu patriklerle Bronz Çağı Suriye'sinde ve Mezopotamya'da ortaya çıkan arkeolojik belgeler ve edebi arşivler arasında bir bağlantı kurabiliyoruz. Bu belgelerin önemi bize patriklerle ilgili hikayeleri teyit ve izah etmeye imkan verdiklerindendir. Arkeolojik kazılarda meydana çıkanlar arasında Kathleen Kenyon'un araştırmaları esnasında Jericho dışında bulunna yol kenarı mezarlarıdır. Bunlar Genesis ve 23 ve 35/19-20'de tarif edilen mağara mezarlara benzemektedir. Nelson Glueck'ın Negev'le ilgili incelemesi ile Bronz Ortaçağında patrik tipi birçok yerleşim birimi ortaya çıktı. Glueck bu yerleşim birimlerinin M.Ö. 1900'den bi-

raz sonra yıkıldığını not etmiş, bu da Genesis 14'te bahsedilen istilayı teyit eder mahiyettedir. Edebi buluşlar önemli ve anlamlıdır. 1933 A'da Parrot Suriye/Irak sınırının 17 mil kuzeyinde Fırat nehri ile antik Mari kentini (modern Tell Harrari) istimlak ettiğinde 20.000 parçalık bir arşiv buldu. Daha sonra Kerkük'e yakın eski Nuzi'de (İncil'deki Horitler) Mitanni Krallığı'nın bir kolunu teşkil eden Hurrianlar'ın şehrinde kilden yapılmış levhalar üzerinde bu arşivlerin benzer bir kopyası bulundu. 14.000 levhalık üçüncü bir arşiv (modern Tell Mardikh) Kuzey Suriye'de Ebla şehrinde bulundu. Bütün bu arşivler geniş bir zaman dilimini anlatmaktadır. Ebla'dakilerin mazisi patriklerin dönemine uzanırken, Nuzi'dekiler M.Ö. 16/15 YY'dan kalma gibi, oysa M.Ö. 19. YY ile 18. YY'ın ortasına kadarki Mari levhaları doğru olması en muhtemel olan tarih tahminlerine uygundur. Bu bulguların birleştirilmesi ve İncil'in metinlerinde yer alan patrik toplumunun bir tasvirini gözümüzde canlandırabiliyoruz. Wellhausen'le arkadaşlarının İncil'deki hikayelerin ilerideki bir çağın dinine hizmet amacıyla derlenip yayınlandıklarına dair mücadelesine karşı, anlatılan olayların böyle bir kavram taşımadıkları yolunda itirazlar yükseliyordu. M.Ö. 1. Binyılın editörlerince anlaşılması güç birtakım ananelerden bahsedilmekteydi. Ancak bu kişiler onlara tevdi edilen bu metinlere ve geleneklere olan saygılarından, herhangi bir güncelleştirme girişiminde bulunmadan metinleri sadece kopya etmekle yetinmişlerdir. Bazı bölümlerin bize hâlâ esrarengiz görünmesine rağmen birçoğunun anlamı levhaların ışığında anlaşılır hale geldi.

Böylece, Ebla ve Mari levhalarındaki idari ve hukuki belgelerde Abram, Jacob, Leah, Laban ve Ishmael gibi ataerkil isimler taşıyan kişilerden söz edilmektedir. Aynı zamanda bu levhalarda İbranice olduğu izlenimini veren kelimeler ve deyimler yer almaktadır. Üstelik M.Ö. 2000 yılındaki bu meçhul tartışmacılar, çocuksuzluktan, boşanmalardan, miraslardan ve doğuştan kazanılmış haklardan kaynaklanan İncil'deki adaşları ile aynı zorluklarla karşılaştılar. Kendi varisi olmadığından hizmetkarını varisi olarak tayin etmeye kalkışan İbrahim'in girişimi ile Eliezer'i muhtemel varis olarak evlat edinmesine dair teklifi, Nuzi aygulamalarını net bir şekilde yansıtmaktadır. Aynı zamanda,

eşi Sarah'ın çocuk sahibi olamamasının aile içinde yarattığı üzüntü nedeniyle, İbrahim'in eşinin hizmetçisi Hagar'ı resmi cariyesi olarak alması gene Nuzi'de anlatılmaktadır. Nuzi evlilik sözleşmelerinde özellikle beklenmeyen durumlara karşı tedbir alınmaktadır. Nuzi levhalarından birine göre, bir ağabey kardeşine ağabeylik hakkını üç keçi karşılığında satmış. Tıpkı Esaü'nün bir tas çorba karşılığında ağabeylik hakkını kardeşi Yakup'a sattığı gibi. Mirasın dağılımı ile ilgili olarak sözlü vasiyetin gücü Genesis 27'de ölüm döşeğindeki bir insan örneği ile çarpıcı bir şekilde anlatılmaktadır: Babaları İsaac ölüm döşeğindeyken, Yakup bu son dakikalardan yararlanarak babasını aldatıp kendisini varis tayin ettirmek için annesi Rebecca ile komplo kurmaktaydı. Belki de hepsinden çarpıcı olarak Nuzi arşivlerinde Yakup'la Laban'ın şaşırtıcı ilişkisinin İncil'deki beyanı anlatılmaktadır ki, biz bugün bunun basit bir evlat edinme sorunu olduğunu biliyoruz. Varisi olmayan Laban, Yakup'u evlat ve damat olarak nüfusuna geçirir; daha sonra Yakup'un kendi oğulları olur. Bir Nuzi levhasında şunlar yazılıdır:

"Arshenni'nin oğlu Nashwi'nin evlat edinme levhası: Nashwi öldükten sonra varisi Wullu olacak. Nashwi'nin bir oğlu olursa miras eşit şekilde bölünecek, ancak Nashwi'nin oğlu Nashwi'nin ev tanrılarını alacak. Ve Nashwi'nin kızı Nuhuya'yı eş olarak Wullu'ya vermiştir. Ve Wullu başka bir eş alırsa ceza olarak Nashwi'nin topraklarının ve binalarının üzerindeki haklarını kaybedecektir."

Nuzi levhaları ile tanrılarını sembolik hukuki değeri olan hisse senedine benzetiyor. Kanuni bir hükmün haksızlığını kendine göre sözde telafi etmek amacıyla Rachel'in Laban'ın ev tanrılarını çalmış olduğunu anlıyoruz.

Genesis 15/9-10'da İbrahim'in Tanrı ile akdini bir kurbanla teyit ettiği gibi, Mari levhalarında bir akdin gene kurbanla teyidine ilişkin örnekler verilmektedir.

Artık İbrahim'le ahfadını gerçek tarihi yerlerine yerleştirmeye başlayabiliriz. M.Ö. 3. Binyılın sonunda Doğu'dan gelen saldırılar uluslararası medeni toplumda kopmalara neden olmuştur. İstilacılar Mısır'da büyük zarara yol açtılar. Asya'da Ugarit, Byblos, Megiddo, Jericho ve eski Gaza gibi şehirlerde

yağma ve terk nedeni ile bölünmelerin meydana geldiğini arkeolojik araştırmalardan öğreniyoruz. Mezopotamya'dan Akdeniz'e doğru yönelen halk bir tanesi İbranice olan Batı-Yahudi diller konuşmaktaydı. Mezopotamya levhalarında ve yazılarında S.A. GAZ ideogramı Hapiru veya Habiru diye özel bir gruptan bahsetmektedir. Bronz Çağı'nın son zamanlarındaki Mısır kaynakları da Abiru veya Habiru'dan söz etmektedir. Bu deyimle gerek o zamanki gerekse bugünkü bedevileri veya çölde yaşayanları kastetmiyorlar. Bu kategori için farklı bir deyim kullanmaktaydılar. Habiru oradan oraya göç eden ve şehirde barınamayanlar için aşağılayıcı bir ifade gibi görünmektedir. Söz konusu halk düzenli bir aşiret olmayıp, bugün Orta Doğu'nun ve İran'ın bazı bölgelerinde olduğu gibi mevsime göre göç eden bir toplumdu. Kültür seviyeleri çöl aşiretlerinin birçoğundan üstündü. Sınıflandırılmaları kolay olmadığından sadece gerçek göçerlerle nasıl uğraşacaklarını bilen Mısır makamları için bir şaşkınlık ve sıkıntı kaynağı idiler. Bazen paralı asker olarak çalışıyorlardı, bazıları da hükümette görevli idi. Hizmetçi, seyyar satıcı veya tenekeci olarak da çalışmaktaydılar. Bazen sürülerden önemli bir gelir elde edinmekteydiler: o zaman bir yere yerleşerek toprak iktisap etmeye ve krallığa benzer ufak tefek toplumlar kurmaya başlıyorlardı.

Her Habiru grubunun başında gerektiğinde yaklaşık 2000 kişilik bir orduya kumanda edebilecek ve saldırı düzenleyebilecek bir şeyh veya komutan bulunmaktaydı. Bir bölgeye yerleşip inşaat yapma imkanını bulunca, liderleri kendilerini kral ilan ederek yörenin esas kralına bağlanıyorlardı. Mısır kralından başka hiçbir kral tek başına güçlü değildi. Babilon'daki Hammurabi on-onbeş kralı devamlı olarak hazır tutuyordu. Habiru krallarının yerleşip tımarcı olmalarına müsaade etmek mi yoksa onları kovmak mı gerektiği bölgesel bir kralın dikkatle çözmesi gereken bir sorundu. Daha önceki bir göç dalgasının bir kolunu teşkil etmiş ufak tefek yerel krallar da aynı sorunla karşılaşmaktaydılar. İbrahim bu Habiru göçmen gruplarından birinin lideri idi. Evinde dünyaya gelmiş 318 tane eğitimli hizmetkara sahip önemli bir şefti. Genesis 12'de üstün bir otorite ile Mısır'la iş yaptığını görüyoruz. Genesis 14'te ise kendisi ve

adamları Sodom'un küçük kralına paralı asker olarak hizmet vermektedirler. Önemli veya önemsiz yerel makamlarla ilişkileri daima bir nebze huzursuzluk ve düş kırıklıkları taşımakta. Mesela karısı Sarah'ın aslında kızkardeşi olduğunu tekrarlaması gibi. Levhaların tetkikinden şimdi anladığımıza göre yasal statüsü "kızkardeş" olan bir eşin, sadece eş statüsünde olandan daha çok korunması gerekiyordu. Otlaklar sınırlıydı ve su ender bulunuyordu. Herhangi bir Habiru grubunun bir yöreye yerleşip gelişme kaydetmesi ve refah içinde olması hemen bir çekişme kaynağı olmaktaydı. Genesis 13: 6/11'de İbrahim'in yeğeni Lot'tan ayrılmak zorunda kaldığını görüyoruz. Toprak ikisini birden taşıyamamaktaydı: çok zengin olduklarından bir arada yaşamalarına imkan yoktu. Genesis 21:22/23'de İbrahim'in su hakkı için Beershaba'daki yerel kral Abimelech'in adamları ile çalıştığını görüyoruz. Bununla ilgili olarak yapılan akit, bir kurbanla teminat altına alınarak anlaşmazlık çözüme kavuşturulmuştur. İbrahim'in Abimelech'le olan ilişkileri zaman zaman gerilmesine rağmen genel olarak sakindi. Paralı asker kaynağı olan Habiru'ya katlanmak bazen yerel kralın menfaati icabıydı. Ancak "yabancıların" ve "misafirlerin" sayısı ve gücü normal sınırları aştığı takdirde, istila tehlikesine karşı yerel kral onları göndermek zorunda kalıyordu. Bu kriterlere uyarak Abimelech, İbrahim'in oğlu İsaac'a "artık buralardan gidin, çünkü bizden çok daha güçlüsünüz" demiş.

Göç sorunları, su kuyuları, mukaveleler, doğuştan edinilen haklar gibi konuları ele alan Genesis patrikleri tarihteki yerlerine koyarak İncil'in artık önemini ve doğruluğunu kanıtlamaktadır. İncil hikayelerinin esas amacını oluşturan diğer faktörler: kişilerin tanımlanması, cetleri ve en önemlisi Tanrı ile kollektif ilişkilerinin kaynağı ve gelişmesi. Bu eski hikayelerde patriklerin anlatıldığı canlılık ve realizm belki de çalışmanın dikkati en çok çeken bölümüdür ve en çok antik zamanların edebiyatında paraleli yoktur. Ishmael gibi insanoğlunun ilk örneklerinden birini görüyoruz: "Vahşi bir insan olacak! Elleri bütün insanlara karşı kalkacak ve bütün insanların elleri ona karşı kalkacak." Şahıslardan her biri metinden adeta fışkırmaktadır. Çok çarpıcı diğer bir nokta ise kadınlara gösterilen özen, çoğunlukla üstlen-

dikleri önderlik rolü ile canlılıkları ve hassasiyetleri. İbrahim'in eşi Sarah, güldüğü görülen ilk kadın olarak tarihe geçti. İlerlemiş yaşında ona çok istenen oğlu karnında taşıyacağı söylendiğinde evvela buna inanmamış ve içinden gülerek "ben bu kadar yaşlı olduktan sonra, efendim de yaşlı olduğuna göre mutlu olur muyum" der. (Genesis 18:12) Gülüşü acı/tatlı, acı, hatta alaycıdır: adeta o çağlar boyu ünlü Yahudi gülüşünün bir ön tadı gibi. Oğlu İsaac dünyaya gelince bu defa sevinçli ve muzaffer bir eda ile "Tanrı beni güldürdü, bütün duyanlar da benimle birlikte gülecek" diyerek mutluluğunu 4000 yıllık bir mesafeden bize de aktardı. Daha sonra iyi ve sakin bir adam olan ve annesine derin bir sevgi ile bağlı İsaac'ın, annesinin yerini tutabilecek karakterde, çekingen, merhametli ve sevgi dolu Rebecca'yı eş olarak nasıl aldığını anlatan hikaye geliyor. Bizi duygulandıran İncil'deki ilk hikaye de budur. Daha da dokunaklı olan, iki kederli ve yalnız kadının, Naomi ile gelini Ruth'un kendilerini birbirlerine adamasını ve sevgisini anlatan "Ruth'un Kitabı"dır. Heyecanlar ve duygular o kadar muhabbet ve sadakatle aktarılmış ki, insan gayri ihtiyari bir kadın tarafından yazıldığına inanıyor. Hakimler Kitabı'nın 5. Bölümünde kadın karakterleri ve caseretlerini öven "Deborah'ın Şarkısı" da herhalde bir kadının lirik eseridir. İçerdiği kanıtlara itibar edildiğinde bunun İncil'in ilk yazılan bölümlerinden biri olduğu ve bugünkü haline M.Ö. 1200 civarında ulaştığı açıktır. İncil'in bu ilk bölümleri İbrani toplumunun şekillenmesinde kadınların payını, yani yaratıcılıklarını, entellektüel ve duygusal güçlerini ve derin ciddiyetlerini kanıtlamaktadır. Maamafih İncil'in ilk bölümleri herşeyden önce bir teoloji beyanıdır: halkı yönetenlerle Tanrı arasındaki doğrudan ve çoğunlukla özel ilişkilerini anlatmaktadır. İbrahim'in buradaki rolü belirleyicidir. İncil İbrahim'i İbrani halkının yakın atası ve ulusun kurucusu olarak takdim etmektedir. Aynı zamanda iyi ve doğru adamın katı bir örneğidir. Her ne kadar ilkeleri uğrna her zaman savunmaya hazırsa da sulh yanlısı (Genesis 13:8/9), zafer kazandığında alicenap (14:22), ailesine düşkün ve yabancılara karşı misafirperverdir (12:1). Çevresindeki insanların refahı ile ilgilenir (18:23) ve herşeyden öte, Tanrı'dan korkar ve emirlerine harfiyen itaat eder (22:12,26:5).

Bütün bunlara rağmen bir kusursuzluk örneği de değil. Tanrı'ya bağlılık ve emirlerine riayet konusunda hiçbir zaman kusur etmiyorsa da, insani ve gerçek bir kişiliğe sahip: o da herkes gibi bazen korkmakta, bazen de şüphe içinde bocalamaktadır.

Şayet İbrahim İbrani ulusunun kurucusu idi ise, İbrahi dinini de mi o ihdas etmişti? Genesis'te İbraniler'in bir tek ve gücü herşeye yeten Tanrı ile ilişkilerini başlatandır. Tek tanrıya inanan biri olup olmadığı kesinlik kazanmamış. Çölü terkeden Wellhausen'in Yahudiler'le ilgili ve İbrahim'in semolize ettiği Hegelion kavramlarını bir kenara bırakabiliriz. İbrahim kentlere, karmaşık hukuk kavramlarına ve o tarihte ilerici sayılan dini kavramlara sahip bir kişi idi. Büyük Yahudi tarihçisi Salo Baron İbrahim'i mehtaba tapmanın bir nevi tek tanrılık sayıldığı bir ortamdan gelen bir tek tanrıcı olarak görmekte. İbrahim'in aile fertlerinden birçoğunun adı mehtabı çağrıştırmakta: Sarah, Micah, Terah, Laban gibi. Joshua'nın Kitabı'nda İbrahim'in putperest ceddine de atıfta bulunulmaktadır. "İbrahim'in babası Terah dahi başka tanrılara hizmet etmiştir" denmektedir. İncil'de bahsedilmeyen eski bir geleneği hatırlatarak Isaac'ın Kitabı'nda "Tanrı İbrahim'i yeniden kazandı" denmektedir.

Sami halkın Batı'ya "verimli hilal" bölgesine doğru yönelmesinin nedeni genelde ekonomik şartların baskısı olarak nitelendirilmektedir. Oysa İbrahim'in dini açıdan kendini mecbur hissettiği anlaşılmaktadır. Bu suretle her yerde hazır ve gücü her şeye yeten Tanrı'nın buyruklarına itaat ettiğine inanıyordu. İbrahim'in zihninde tek tanrılık kavramının tümüyle yer ettiği tartışılabilir, ancak o mertebeye ulaşabilmek için büyük çaba sergiliyordu. Mezopotamya toplumu bu hususta manevi bir çıkmaza girdiğinden çareyi terketmekte bulmuştu. İbrahim belki de daha doğru bir ifade ile başka ırkların, kendi tanrılarına olan bağlılıklarını kabul eden ve tek tanrıya tapan biri olarak da tanımlanabilir. Bu vasfı ile İbrani dini kültürün kurucusu olmakta ve iki önemli karakteristiği başlatmakta: birincisi Tanrı ile yapılan akit, ikincisi ise toprağın hibe edilmesi. Akit konusu Yakın Doğu'da daha önce emsali duyulmamış olağanüstü bir kavramdır. Şurası bir gerçektir ki İbrahim'in Tanrı ile yapmış olduğu akit şahsi olduğundan Musa'nın bütün bir halkın adına Tanrı ile

yapmış olduğu akit kadar teferruatlı değildi. Akdin esas mahiyeti zaten belliydi: mutlak itaat karşılığında özel iltimaslar. Tarihte ilk defa, ahlaki, meşru ve kendi adil akitlerine bağlı, merhametli bir Tanrı'nın varlığı kabul edilmişti.

Genesis Tanrı ile İbrahim'in arasındaki diyaloğu anlatırken, bu alışverişin gerektirdiği vecibelerin İbrahim tarafından kademeli olarak kabul edildiğini söyler: Tıpkı Tanrı'nın kademeli olarak iradesini bildirmesi gibi. Genesis 22'de anlatıldığı gibi, Tanrı İbrahim'i denemek amacıyla tek erkek evladı Isaac'ın kurban edilmesini isteyince, İbrahim gerçeği anlamıştı. Bu bölüm İncil'in en önemli nirengi noktalarından biri olmakla kalmıyor, aynı zamanda Tanrı'nın adalet anlayışını tartışma konusu haline getirmesi açısından din tarihinin en dramatik ve şaşırtıcı olaylarından biridir. Bu bölüm birçok Hıristiyan ve Yahudi tarafından tamamen mantık dışı bulundu. Zira, hem İbrahim'den zalimane bir fiil işlemesi istenmekte, hem de insanın kurban edilmesini şiddetle reddeden İbrani ve izleyen Yahudi-Hıristiyan ahlak kurallarına ve ibadet şekline tamamen aykırıdır. Birçok ünlü Yahudi filozofu hikayeyi Yahudi ahlak prensiplerine uygun bir hale getirmek için büyük çaba sarfetmiştir. Philo'ya göre bu olay, tanrı sevgisi bir yana, İbrahim'in diğer törelerden ve hakim olan ihtiraslarından sıyrılmış olduğunun kanıtıdır. Sahip olduğumuz en değerli şeylerimizi Tanrı'ya vermemiz gerektiğine ve adil olan bu Tanrı'nın nezdinde fedakarlığın boşa gitmeyeceğinden emindi. Maimonides'e göre bu olay, Tanrı'nın hakkı olarak istediği korku ve sevginin en son sınırlarının ölçülmesi amacıyla yapılmış bir deneme idi. Nahmanides ise bunu tanrı bilinci ile insanın özgür iradesinin arasındaki uyum olarak görmüştür. 1843'te Sören Kierkegaard bu hadise ile ilgili olarak "Korku ve Titreyiş" adındaki felsefi incelemesini yayınlamıştı. Kierkegaard eserinde İbrahim'i Tanrı sevgisi uğruna sadece oğlundan değil, ahlaki ideallerinden de vazgeçebilecek bir "inanç şövalyesi" olarak tarif etmişti. Yahudi ve Hıristiyan ilahiyatçıların çoğu bu görüşü reddederek Tanrı'nın iradesi ile etik idealler arasında kabul edilmeyecek bir çelişki olduğunu beyan ettiler. Diğer bir grup ise bu vakanın aslında dinin her zaman natüralist bir felsefeyi yansıtmadığına ilişkin bir uyarı olduğu hususunda ısrar ettiler.

Bir tarihçinin bakış açısına göre hikaye fevkalade makuldür, zira güncel arşivlerden edindiğimiz bilgiye göre, İbrahim'in gelmiş olduğu ortama göre bir akdin kurban kesilerek teminat altına alınması son derece doğaldı. Tanrı ile yapılan akdin acımasızlığı akıl almaz düzeydeydi ve hep daha fazlası talep ediliyordu, ezcümle, en çok sevilen şeyin kurban edilmesi isteniyordu. Kurban edilecek nesne "insan" olduğuna göre olay geçerliliğini korumakla beraber sonuçsuz ve sadece bir anane olarak kaldı. Isaac'ın Tanrı'ya sunulmasının nedeni İbrahim'in en değerli varlığı olduğundan değil, akde göre Tanrı'nın bir hediyesi olduğundandır ve Tanrı'nın insana bütün ihsan ettikleri gibi, gene Tanrı'ya aittir. Hadise kurbanın amacını açık bir şekilde vurgulamaktadır: İnsanın sahip olduğu her şeyin Tanrı'ya ait olduğuna ve gene kendisine iade edileceğine dair sembolik bir hatırlatmadır. Bunun için İbrahim o mutlak itaatini ve özverisini sergilemiş olduğu mahalle Sinai'yi çağrıştıran ve daha geniş kapsamlı bir akdin umudunu ima eden "Tanrı'nın Tepesi" adını verdi. İncil hikayelerinde ilk defa Tanrı'nın vaatlerinden söz ederken sonunda herkesin ilahi affına uğrayacağının da belirtilmesi olayın önemini vurgulamaktadır. Burada Tanrı İbrahim'in çocuklarının sayısını sadece artırmayı vaadetmiyor, aynı zamanda "bütün uluslar senin tohumun sayesinde kutsal olacaktır" ifadesini de kullanıyor.

Şimdi, ebedi saadetin ilahi takdirine mazhar olmuş bir ulus kavramına yaklaştık. Eski Ahit'in adalet konusunda esasen soyut bir kavramı olmadığının anlaşılması önemlidir. Kendisini Tanrı'nın fiilleri ile belli eden ilahi adaletle ilgilidir. Genesis'te "doğru adam" hatta tek doğru adam olan Tufan'daki Nuh ve Sodom'un yıkılışının hikayesi bize çeşitli örnekler vermektedir. İbrahim de doğru adamdır ama, Tanrı tarafından tek doğru adam olduğu için veya sahip olduğu meziyetlerden dolayı seçildiğine dair herhangi bir imaya rastlanmamıştır. İncil mantığa dayalı bir eser değil, bize anlaşılmaz ve esrarengiz görünen tarihi olaylara odaklanan, Tanrı'nın yapmaktan hoşlandığı işleri ele alan bir eserdir. Yahudi tarihinin anlaşılması açısından Yahudiler'in Tanrı'yı her zaman gücü ve kişiliği sınırlara sığmayan

Yaradan olarak kabul ettiklerini bilmek önemlidir. Yahudi inançlarının birçoğunda bu temel olgu vurgulanmaktadır. Tanrı bir ulusa ebedi saadeti vaadetmekle, yaratmış olduğu herşeyin kendisine ait olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu delilde İbrahim'in önemli bir payı olmuştur. Yahudi filozoflar "Kutsal varlık özel olarak beş şeye sahiptir: Tevrat, Yerler ve Gökler, İbrahim, İsrail ve Kutsal Tapınak" diyorlardı. Gene bu hikmet sahibi kişilere göre, Tanrı, bütün yarattıklarını cömertçe dağıtmasına karşın hepsinin mülkiyetini muhafaza ederek seçtiği kullarıyla özel ve tahakküm edici münasebetler sürdürmekte idi. Buna göre vardığımız sonuç şudur: Kutsal Varlık günleri yarattı ve Sebt gününü kendine ayırdı. Ayları yarattı ve bayramları kendine ayırdı. Yılları yarattı ve Sebt Yılını kendine ayırdı. Sebt yıllarını yarattı ve Jübile yıllarını kendine ayırdı. Ulusları yarattı ve İsrail'i seçti. Toprakları yarattı ve İsrail toprağını -mevcut bütün diğer topraklardan haraç alırcasına- kendine ayırdı. Yazılarda da ifade edildiği gibi "Toprak içerdiği herşeyle birlikte Tanrı'ya aittir".

Tarihin İncil'de sunulduğu tarza göre İbrahim'le ahfadına ilahi takdir sonucunda özel bir görev verilmesi ve toprağın hibe edilmesi birbirine bağlıdır. Üstelik, hediyelerin mülkiyeti verilmemiş olup, akit gereği tahsis edilmiş mallardır. Yahudiler seçilmiş, toprak onlara bir tür lütuf olarak verilmiş, ancak her zaman geri alınabilir. İbrahim Yahudiler'in malik oldukları mülkler konusunda yaşadıkları bir nevi endişenin gerçek örneği ve sembolüdür. Tanrı tarafından seçilmesi ve Machpelah Mağarası'na sahip olduktan sonra dahi "misafir ve yabancı"dır. İncil'de defalarca belirtildiği gibi, bu endişe torunlarına da geçmiş. Zira Tanrı Yahudiler'e "Toprak ebediyete kadar kaydıyla satılamaz, çünkü bütün topraklar bana aittir ve siz gözümde 'yabancı ve misafir'siniz" demiş. Halk da "tıpkı atalarımız gibi yabancı ve misafiriz" diye ikrar etmiş. Kutsal Kitap'ın Mezmurlar Kitabı'nda Kral Davut'un da "bütün atalarım gibi ben de senin gözünde yabancı ve misafirim" dediği rivayet edilmektedir.

Buna rağmen İbrahim'e toprak verilmesine ilişkin yapılan vaat son derece kafidir ve İncil'in eski bölümlerinde yer almaktadır: "Mısır'ın nehrinden büyük nehir Fırat'a kadar olan bu

toprağı, Kenitler'in, Kadmonitler'in, Hititler'in, Perizzitler'in, Rephaimler'in, Amoritler'in, Kenanlılar'ın Girgashitler'in ve Jebusitler'in topraklarını torunlarına veriyorum." Ancak sınırlar konusunda bir çelişki ortaya çıkmakta, zira daha sonraki bir bölümde Tanrı daha büyük hediyenin sadece bir bölümünü vaadetmekte. "Sana ve senden sonrakilere bir yabancı olarak yaşadığın toprağı vereceğim: Bütün Kenan topraklarını". Diğer taraftan bu son hediye "daimi mülkiyet" olarak verilmiş. Bu bölümde ve izleyen bölümde ifade edilmek istenen şu: İsrail'in tercih edilmiş olması keyfiyeti feshedilemez, ancak insanların itaatsizliği nedeni ile askıya alınabilir. Tanrı vaadinden dönmeyeceği için, bir süre kaybedilse bile toprak ebediyen İsrail'e ait olacaktır. Vadedilen toprak kavramı İsrail dinine has bir kavramdır ve gerek İsrailliler'e ve gerekse daha sonraki Yahudiler'e göre en önemli öğedir. Yahudiler'in, İncil'in ilk beş kitabını -Pentateuch'ı- Tevrat'ın, yani inançlarının nüvesi olarak kabul etmeleri manidardır; zira Yasaya, toprağın vaadedilmesine ve bu vaadin yerine getirilmesine değinmekte idi. Diğer kitaplar da son derece açık ve anlaşılır olmalarına rağmen aynı merkezi öneme ulaşamamışlar. Bu hususta yorum olarak herhangi bir açıklama bulunmamakta, çünkü esas konu vaadin yerine getirilmesi. En önemlisi ise topraktır.

Bu esasların temeli her ne kadar İbrahim tarafından atıldı ise de İsrail'in adını ve birbirine sımsıkı bağlı olan o farklı ırkın mevcudiyetini ortaya koymak İbrahim'in torunu Yakup'a kalmıştı. Yahudiler'in atalarının nasıl adlandırılacağı konusu sorun olmuştu. "İbrani" deyimi sıkça kullanılmasına rağmen tatmin edici değildi, çünkü muhtemelen türevi olan "Habiru" spesifik bir ırk grubundan ziyade, bir yaşam tarzını ifade eden ve üstelik aşağılayıcı bir deyimdir. "İbrani" gerçekten Pentateuch'te geçmekte ve sadece Mısırlılar tarafından veya Mısırlılar'ın bulunduğu bir ortamda İsrailliler'in kendileri tarafından "İsrail'in çocukları" anlamında kullanılmaktadır.

Yaklaşık M.Ö. 2. YY'dan itibaren Ben Sira tarafından kullanıldığında "İbrani" deyimi İncil'deki lisan ve o lisanda yazılmış olan daha sonraki bütün kitapların yazıldığı dili belirtmek için kullanılmakta idi. Dolayısıyla, zamanla küçük düşürücü anlamı

kademeli olarak kayboldu. O kadar ki, ırk belirtici bir deyim olarak hem Yahudiler'ce hem Yahudi olmayanlar tarafından "Yahudi" deyimine tercih edilmeye başlandı. Örneğin 19. Asırda Birleşik Devletler'de reformist hareket tarafından hayli kullanılmaktaydı. Böylece İbrani Birliği Koleji ve Amerikalı İbrani Cemaatleri Birliği gibi kurumlara rastlamaktayız. Yahudiler'in ataları hiçbir zaman tercih sonucu kendilerini İbrani olarak adlandırmamışlar. Ulusal bir kimliğe kavuşunca İncil'deki kurula da uygun olarak kullandıkları deyim "İsrailliler veya İsrail'in Çocukları" olmuştur ki bu da Yakup'un başlıca önemini göstermektedir.

Bununla beraber Yahudi kimliğinin ve terimlerinin daima zorluklarla sınırlanmasının bir özelliği de, bu deyimin ilk defa ifade edilmesinin belki de İncil'in en karanlık ve gizemli dönemine rastlamasıdır: Yakup'un gece boyu melekle mücadelesi. "İsrail" deyiminin anlamı çeşitlidir. Tanrılara karşı savaşan, Tanrı için savaşan, Tanrının uğraştığı kişi veya Tanrı tarafından yönetilen kişi, Tanrı'nın doğru kulu veya Tanrı doğrudur anlamına da gelebilir. Bu konuda herhangi bir mutabakata varılamadı. Ayrıca hiç kimse de olayın anlamına ilişkin tatmin edici bir açıklamada bulunamadı. Eskiden İncil'i yayımlayanların veya kopya edenlerin de bu hususta hiçbir şey anlamadıkları kesindir. Ancak tarihlerindeki önemli bir zaman olduğunu kabul ettiklerinden, dini inançlarına uyacak bir biçimde uyarlamaktansa ve Tevrat kutsal olduğundan kelimesi kelimesine kopya etmişler. Gerçekten çarpıcı olan Yakup'un kariyeridir. Genesis'te uzun uzadıya anlatılmaktadır. Büyük babası İbrahim'e hiç benzememekte idi: Savaşçı, politikacı, yönetici ve hayalperest birinden ziyade iki yüzlü, makyavelci ve idareci maslahat yolunu tercih eden bir kişiliğe sahipti. Önemli derecede zenginleşerek İbrahim'den ve babası Isaac'tan çok daha üstün bir gelir seviyesine ulaşmıştı. Kendisini muhtemelen atalarının kabirlerinin yanına gömdürmüş, ancak bu arada geniş bir alanda sütunlar ve mihraplar inşa ettirmiştir. Babası gibi "Kenan'da bir yabancı" olarak tanımlanmaktadır. Gerçekten de, en son oğlu Benjamin dışında, bütün oğulları Mezopotamya'da veya Suriye'de dünyaya gelmişlerdi. Ancak yaşam süresi içinde doğu ve ku-

zeyle bağlantıları nihayet sekteye uğradı ve onu izleyenler kendilerini sürekli olarak adeta Kenan'a bağlı gibi telakki etmeye başladılar; şöyle ki, açlık zamanında Mısır'a kaçsalar dahi, ilahi takdir sonucu umarsız bir şekilde geri gelecekler.

İsmi kavmine verilen ulusal lider Yakup-İsrail aynı zamanda teorik olarak kurulmuş 12 aşiretin de babasıydı. İncil'deki hadise göre Reuben, Simeon (Levi), Judah, Issachar, Zebulun, Benjamin, Dan, Naphali, Gad, Asher, Ephraim ve Mannaseh adındaki bu aşiretler Yakup4un ve oğullarının torunları idi. Not etmiş olduğumuz üzere çok eski olan "Deborah'ın Şarkısı"nda yalnız on aşiret yer almkatadır: Ephraim, Benjamin, Machir, Zebulun, Issachar, Reuben, Gilead, Dan, Akrer ve Naphtali, Simeon, Levi, Judah ve Gad savaşa katılmamış olduklarından Deborah onları zikretmemiş olabilir. 12 rakamı bir gelenek de olabilir. İsmail'in oğulları olan Nahar, Joktan ve Esaü için de aynı rakam kullanıldı. Daha sonraki Bronz Çağı'nda bazen altı bazen oniki aşiretlik gruplar Doğu Akdeniz'de ve Anadolu'da yaygındı. Grekler onları "civarda oturanlar" anlamına gelen "amphictions" diye çağırıyorlardı. Onları kaynaştıran müşterek bir cet değil daha ziyade bir türbeye olan müşterek inançları idi. 19. ve 20. YY'da birçok bilgin Yakup'un ahfadı kavramını bertaraf ederek, birbirlerinden uzak ve ayrı kökenlerden gelen bu grupların, o zamanlar kurulmakta olan Yahudi türbelerinin etrafında organize bir şekilde toplanmalarını tercih ediyorlardı. Kenan'a göç eden bu Batı Sami grupların kökenleri müşterek olup birbirleri ile bağlantılıydılar: Özel anıları, benzer gelenekleri ve saygıdeğer cetlerini paylaşıyorlardı. İncil'de adı geçen bütün aşiret gruplarına ait özel ayrıntılar mevcut olsa dahi, hikayelerin anlatılması karmaşıktan da öte imkansızdır. Dikkati en çok çeken husus ise İsrail-Yakup'un İsrailliler'in kimliklerinin bilincine vardıkları zamana rastlamasıdır. Dini ve ailevi bağlar, Yahudi tarihi boyunca her zaman olduğu gibi güçlü ve iç içeydi. Yakup'un zamanında insanlar ev tanrılarını hâlâ yanlarında taşımakla birlikte, ulusal bir tanrı kavramı da oluşmaya başlıyordu. İbrahim'in kendine ait dini inançları olmasına rağmen "yabancı ve misafir" olduğundan "El" olarak bilinen yerel tanrılara da nezaketen saygı gösterilmekteydi. Böylece Kudüs'teki El El-

yon'a aşar vergisi ödemiş, Hebron'daki El Shaddai'nin ve Beersheba'daki El Olan'ın gerçek ve yasal olduklarını kabul etmiş. Yakup'un İsrail veya Isra-el adını kabul etmesi, İbrahim'in tanrısının hangi noktada Kenan topraklarına yerleştiğini, Yakup'un soyu İsraillileri'le aynı olduğunun nasıl teşhis edildiğini ve bütün bunlardan sonra tek tanrılık tanrısı, gücü herşeye yeten Yahweh'in nasıl meydana çıktığını göstermektedir.

İsrail dininin odak noktası olan -bugün bütün Yahudiler'in, Hıristiyanlar'ın ve Müslümanlar'ın taptığı tek tanrı- Yahweh'in hakimiyeti, insanlık tarihini izleyen safhalarında, Mısır'a kaçışla ve Mısır köleliğinin dramatik kurtuluşla yavaş yavaş teyit edilmekteydi. Yusuf'un ölümüyle Genesis'i sona erdiren İncil'deki hikaye, hikayeyi ve feci sonuçlarını Exodus Kitabı'nın başında tekrar ele alarak, adeta ulusun tümüyle Mısır'a göç ettiğinin izlenimini vermektedir. Bu, yanlış bir yönlendirmedir. Zira, Yakup'un zamanında dahi bugün "İsrailli" dediğimiz Habiru veya İbraniler çoktan Kenan'da ikamet etmeye ve zor kullanarak toprak edinmeye başlamışlardı. Genesis 34'te okuduklarımıza göre Yakup'un oğulları Simeon ile Levi Schehem kralına ve şehrine karşı şiddetli ve başarılı bir saldırı düzenlediler. Böylece İsrailliler ilk defa büyüyecek bir kente sahip oldular. Seostris III'ten kalma bir Mısır belgesinde belirtildiğine göre Schehem M.Ö. 19. YY'da zaten şehirdi (1878-1843) ve daha sonra kocaman duvarla çevrilmiştir. Aslında İncil'de bahsedilen ilk Kenan'lı kenttir. Tanrı'nın İbrahim'e yaptığı vaat orada gerçekleşmişti. Schehem kenti yeni kent anlamını taşıyan Neapolis'e, modern Nablus'a yakındır. M.S. 72 yılında Filistin'in tekrar geri alınmasından sonra Vespasian tarafından inşa edilmişti. 90 yılındaki Josephus yazılarından ve 340 yılından önceki Eusebius yazılarından Eski Schehem'in Neapolis varoşlarında, Yakup Kuyusu'na yakın olduğunu anlıyoruz. Diğer bir ifadeyle Schehem sadece ele geçirilmekle kalmamış, uzun süre Yakup'un ailesinin mülkiyetinde kalmış. Yakup ölüm döşeğinde iken Schehem'i oğlu Yusuf'a miras olarak bırakırken "Amorite'in elinden kılıcımla ve okumla aldığımı sana veriyorum. Sana verdiğim, kardeşlerine verdiklerimden fazladır" demiş.

İsrailliler'in büyük bir kısmının Kenan'da kaldığı kesindir. Aktif ve savaşçı olduklarını gösteren kanıtlar var. Amarna Mektupları olarak bilinen Mısır belgesi M.Ö. 1389-1358'den kalma olup o dönemde Mısır Yeni Krallığı'nın firavunlarının saltanatları sürmesine rağmen güçlerinin zayıfladığına, derebeylere ve bölgedeki düşmanlarına değinmektedir. Bazılarında "Labaya" veya Aslan Adam olarak adlandırılan bir İbrani'den bahsediyor. Bu kişi, hem Mısırlı yetkililer için, hem idari makamlar için büyük sıkıntı kaynağı olmuş, Mısırlılar'ın eski deneyimlerine göre, diğer bütün Habiru gibi idaresi zor, başbelası bir adamdı. Firavun Akhenaten'in saltanat döneminde kaza sonucu öldüğü söylenmektedir. Schehem civarında bulunan ve sağlığında yönetmekte olduğu küçük krallık miras olarak oğullarına kaldı.

Bildiğimiz kadarı ile kardeşleri Mısır'da köle iken İsrailliler-İbraniler Schehem'e hakimdiler. Daha sonra Joshua'nın fethi sırasında geri alındığına dair herhangi bir bilgi yoktur. İsrailli işgalciler Kudüs'ün kuzeyindeki dağlara ulaşınca Akit törenini tekrarladılar. Bunun anlamı, halen ve de eskiden beri olduğu gibi ırkdaşları ve dindaşları olarak kabul ettikleri bir halkın elinde olduğudur. Buna göre Schehem bir anlamda esas merkez türbe ve İsrail Kenan'ının başkenti olmuştu. Bu nokta önemlidir, zira İbrahim'in esas gelişinden ve Mısır'dan dönüş arasındaki zaman diliminde kalabalıkça bir İsrail toplumunun Filistin'de bulunması Exodus Kitabını ve Joshua'nın Kitabı'nda anlatılan fethi çok daha inanılır hale getirmektedir. Mısır'daki İsrailliler, toplumun bir kısmı doğal yandaşları olan ve dönebilecekleri bir anavatanları olduğunun her zaman bilincinde oldular. Ancak, ülkedeki beşinci kol, sonuçsuz bir riske girmektense bir gezginci grubuyla Kenan'ı zaptetmeyi denemiş. Dolayısıyla, Mısır'daki misafirliğe, Mısır'dan kaçışa ve çöldeki maceralara İsrail ulusunun sadece bir kısmı katılmıştı. Bütün bunlara rağmen bu evreler din ve ahlak kültürlerinin gelişmesinde hayati önem taşımış. Gerçekten bu olayların tarihlerindeki en önemli olaylar olduğunu Yahudiler de kabul ediyor. Taptıkları, onları dünyanın en büyük imparatorluğunun elinden kurtaran ve kendilerine ait bir toprak ihsan eden Tanrı'nın kişiliğini ilk defa bütün ihtişamı

ile gördüler. Aynı zamanda uyulması kesinlikle beklenen çeşitli istekler de bu arada bildirilmiştir. Vadedilen büyüme ve gelişme umutlarına rağmen, Mısır'a gitmeden önce İsrailliler de bir diğerinden farksız küçük bir toplumdular. Dönüşte, artık amacı ve programı olan, dünyaya bir mesaj veren bir toplum haline gelmişlerdi.

Dönem, Yahudi tarihinin en çarpıcı iki karakteri olan Yusuf ve Musa ile başlamakta ve sona ermektedir. Bu ikisinin güçleri ve başarıları İsrail tarihini defalarca aydınlatmıştır. İkisi de İncil'in anlaşılmaz bir amaçla yüceltmeye çalıştığı gruba dahildiler. İncil'de liderlerin birçoğunun -kendileri de ilahi bir lütfun ürünü olarak- yersiz yurtsuz ve güçsüz olarak dünyaya geldikleri, ancak sonradan kendi gayretleri ile yükseldikleri ve güçlendikleri söylenmektedir. Baskılar altında ezilen bir toplumun güçsüzlüğünü İncil nedense hep bir meziyet olarak görmüş. Aynı zamanda bir zamanlar aşağılananların başarıya ulaşmasını da fazilet olarak nitelendiriyor. Ne Yusuf ne de Musa doğuştan hak sahibi değillerdi. Çocukluk ve delikanlılık dönemleri zorluklara göğüs germekle geçmiş, ancak ikisi de onları başarıya taşıyacak tanrı vergisi yeteneklere sahiptiler. Fakat, benzerlikleri burada noktalanıyor. Sonraki 3000 yıl boyunca birçok Yahudi'ye örnek olmuş Yusuf yabancı uyruklu bir hükümdarın bakanı ve devlet adamıydı. Zeki, hızlı, önsezili ve geniş vizyonluydu. En karmaşık olayları yaratıcılığı sayesinde yorumlayabilen, önsezgi ve geniş görüşe sahip, isabetli bir şekilde planlayan ve yöneten bir kişiliğe sahipti. Aynı zamanda sakin, çalışkan, ekonomik ve mali konularda becerikli ve gizli işlerin gerektirdiği özelliklere sahipti. Güç sahibi olanlara nasıl hizmet edileceğini ve bu gücü toplumun lehine nasıl yönlendireceğini çok iyi biliyordu. Firavunun kendisine dediği gibi: "Senin gibi ketum ve bilge kişi yoktur". Yusuf Genesis'in önemli bir bölümünde yer almış ve eski yazarları hayrete düşürmüştür. Yazarlar ise hikayeleri ayırarak sonra da büyük bir ustalıkla birbirlerine bağlamışlar. Olayların tarihi geçerliliğine dair şüphe yoktur. Hatta hayatının en romantik hadiselerinden bazısı Mısır edebiyatında yer almış. Onu cezbetmeye çalışan Potiphar'ın karısı Yusuf tarafından reddedilince çılgına dönmüş ve ona iftira ederek hapse

attırmış ve "İki Kardeşin Hikayesi" adı altında bu Mısır hikayesi ilk defa el yazısıyla M.Ö. 1225'te papirüs üzerine yazılmış. Yabancılar genelde Mısır mahkemelerinde üst düzeye ulaşıyorlardı. M.Ö. 13. YY'da Firavun Akhenaten'in yönetimindeki imparatorluğunda yüksek seviyeli Yanhamu adında bir Semit Yusuf'un kariyerine paralel olarak yükselmişti. Daha sonra, 13. YY'da Firavun Meneptah'ın mahkemesindeki protokol müdürü Ben Ozen adında bir Semit'ti. Yusuf'un hikayesindeki Mısır'a ilişkin ayrıntılar gerçek gibi görünmektedir.

Batı Semitlerin kalabalık gruplar halinde Mısır'a geldikleri doğrudur. M.Ö. 3. Binyılın sonu gibi erken bir tarihte Nil Deltasına yönelmeye başladılar. Bu sığınmacılar genellikle barış yanlısıydılar. Gelişleri bazen kendi iradeleri ile iş ve ticaret yapmak için, bazen de açlık nedeni ile idi; zira Nil bölgesinde hububat aralıksız bir şekilde bulunabiliyordu. Bir Mısır papirüsünün önemli bir bölümüne göre, Anastasi VI, Mısır sınır koruculari otlak ve su arayan bir aşiretin oradan geçmekte olduğunu saraya haber veriyorlar. Leningrad'daki 1116'a no.lu papirüs, zarif bir firavunu Ashkelon'dan, Hazar'dan ve Megiddo'dan geldikleri belirlenen adamlara buğday ve bira dağıtırken göstermekte. M.Ö. 18. YY'dan 16. YY'a kadar Mısır'ı "Hyksos" diya adlandırılan yabancı uyruklu bir yönetici hanedanı idare etmektedir. İsimleri örneğin Khyan, Yakubber gibi Sami isimlerini çağrıştırmaktadır. M.S. 15. YY'da Exodus hikayesini ele alan Yahudi tarihçi Josephus Manetho'nun 16. YY'ın ortalarında Hyksos'un muhtemelen kovulması ile bağlantı kurduğunu aktarmıştır. Ancak İncil'deki Mısırlılar'la ilgili ayrıntıların muhtemelen daha sonraki bir dönemde yer alması uygundur. İsrailliler'i kaçmaya ve isyana teşvik eden Mısır zulmünün M.Ö. 2. Binyılın son çeyreğinde ve ünlü Ramses'in saltanat döneminde meydana geldiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Exodus Kitabı'nı açarken Mısırlılar için şöyle bir ifade yer almaktadır: "Nihayet sıkıntılarını aktaracak birini buldular ve Firavun için Pithom ve Ramses mahzen-kentlerini inşa ettiler. Ramses II 19 YY'ın Yeni Krallık Yöneticileri hanedanının en ünlü ve yetenekli inşaatçısı idi. Eski krallığın piramitlerinin de inşaatçısıydı. Wadi Tarımilat'taki modern Tell Rotaba'da, Pithom'da ve Nil nehrinin bir kolunda

yer alan San el Hagar'da kendi adını verdiği Rameses veya Pi Ramesu'da muhteşem inşaatlara girişmiş. Bu 19. Hanedan firavunları Delta'nın bu bölgesinden geliyorlardı. Merkezi hükümeti de İncil'de Goshen olarak geçen topraklara yakın bir yere naklettiler. Kalabalık bir köle grubu ve bir çiftçi grubu zorla çalıştırılmaktaydı. Ramses II'nin saltanatından kalan bir papirüste Leiden 148'de: 'Rameses'in büyük sütununa taş taşıyan askerlere ve Habiru'ya tahıl dağıtan' yazılıdır. Kaçışın Ramses'in saltanat döneminde vuku bulduğu sanılmaktadır. Yahudilerin kaçışının, halefi Meneptah'ın idaresi sırasında patlak vermiş olması daha akla yakın görünmektedir. Bu firavundan kalma bir zafer anıtının tarihi M.Ö. 1220 olarak tahmin edilmiş. Sinai'nin ötesinde, Kenan'da bir zaferin kazanıldığını ifade ediyor ve yenilenlerden "İsrail" diye bahsediyor. Bu savaş kazanılmamış da olabilir: firavunlar yenilgilerini genellikle saklayarak zafer gibi göstermekteydiler. Sahasının dışında İsrailliler'le bir nevi çatışmaya girişmişti ama, onlar zaten oraları terk ediyorlardı. Bu İsrail'e ilişkin ilk İncil dışı atıftır. Kralların 6:1 ve Hakimlerin 11:26 ve diğerlerinin hesaplarına dayanan kanıtlara itibar edersek Exodus'un M.Ö. 19. YY'da gerçekleştiğine ve yaklaşık olarak M.Ö. 1225 civarında tamamlandığına mantıksal olarak emin olabilir.

İsrail olaylarının patlak vermesinden önce Exodus'ta okuduğumuz Mısır'ın dertleri, şaşırtıcı olayları ve mucizeleri bizi o kadar etkiledi ki antik çağlarda kölelik altında inleyen bir halkın kaçışı ve başarı ile sonuçlanan isyanına ilişkin gerçek olayları gözden kaybettik. Olaylara iştirak etmiş olan Yahudiler için muhteşem bir anı olarak kalmış. Bu gerçekleri duyanların ve daha sonra da okuyanların gözünde Exodus kademeli olarak -Yahudi tarihinin belirleyici olaylarından olan yaradılışın- yerini almış. Mısır sınırlarında görgü tanıklarına göre Tanrı'nın kaderlerine doğrudan müdahale ettiğini gösteren bir olay meydana gelmiş. Takdim ve anlatım şekli sonraki nesillere de Tanrı'nın, gücünü onların lehine kullandığını göstermiştir. Aynı zamanda uluslararası tarihin en önemli olayı olarak yorumlanmıştır.

Kapsamlı araştırmalarımıza rağmen, Tanrı'nın İsrailliler'i firavunun ordusundan nerede kurtardığını öğrenemedik. Kritik

cümle "sazlı denizde veya "denizde"dir. Bunun anlamı, tuz göllerinden biri, Süveyş Körfezi'nin kuzey ucu, hatta Akabe Körfezi'nin üst bölgesi anlamına gelebilir. Diğer bir alternatifsi Sina'da gerçek bir Akdeniz lagünü olan Sirbonis Denizi'dir. (Sirboniz Gölü). Bildiğimiz şu ki, sınır çepeçevre ağır silahlarla korunmaktaydı. İsrailliler onları firavunun öfkesinden kurtaran ve Tanrı'nın ilahi bir lütfu olarak gördükleri olaydan o kadar etkilenmişler ki, kendileri ve soyları için manevi varlıklarının dinamiği olmuş. Musa onlara şunu sormuş: "Tanrı'nın insanoğlunu yarattığından beri bu muhteşem olaya benzeyen herhangi bir olay meydana geldi mi, veya benzer bir şey duydunuz mu? Tanrı'nın bir ulusu başka bir ulusun gelinden alıp kurtardığını gördünüz mü?" Exodus'ta, Musa'ya göre, Tanrı yaptıklarını kendisi anlatıyor: "Sizleri kartalların kanadıyla kendime nasıl ulaştırdığımı ve Mısırlılar'a neler yaptığımı gördünüz. Sesime ve akdime itaat ederseniz benim gözümde bütün uluslardan daha değerli olacaksınız. Zira bütün dünya benimledir. Nezdimde kutsal bir ulus olacaksınız."

Bu fevkalade olayla birlikte kendisini İsrail isyanının lideri olarak ortaya atan olağanüstü bir adam ortaya çıktı. Musa, Yahudi tarihinde, etrafında herşeyin döndüğü eksen rolünü oynamıştır. İbrahim'in o ırkın kurucusu olmasına karşın, Musa o ırkın yaratıcı gücü ve yönlendiricisi idi. Onun sayesinde ve komutasında Yahudiler istikbali olan seçkin bir ulus mertebesine eriştiler. Musa da Yusuf gibi, ilk Yahudi örneklerindendi. Ancak Yusuf'tan çok farklı ve ürkütücü idi. Aynı zamanda hem peygamber, hem liderdi. Belirleyici girişimlerin adamıydı. Korkunç bir gazaba kapılıp acımasız kararlar verebiliyordu, fakat maneviyatı müthiş bir kişiydi. Yalnızlığını kırların uzak bir köşesinde Tanrı ile paylaşmayı seven, hayaller gören bir kişiydi. Bütün bunlar insanlardan kaçtığı şeklinde anlaşılmamalı: Haksızlıktan nefret eden, sadece Tanrı ile insan arasında aracı olarak görev yapan biri olmakla yetinmeyip, muhteşem bir idealizmi günlük hayata pratik ve ayrıntılı olarak uygulamayı amaçlıyordu. Aynı zamanda hem avukat hem hakimdi ve hem özel hem toplumsal hayattaki davranışların doğruluğu hakkında totaliter bir zihniyet sahipti.

Özellikle Exodus'la Deuteronomy & Numbers gibi Musa'dan bahseden İncil'in kitaplarında Musa, içinden geçen ilahi ışığı insanların kalbine ve zihnine ulaştıran dev bir bağlantı gibi tasvir edilmektedir. Ancak, Musa'yı sıradışı bir kişi olarak da görmeliyiz: Ürkütücü ve yüceltici deneyimlerinin neticesinde kademeli olarak dünyayı altüst eden yaratıcı bir güce ulaşabilmiş ve nesillerce mantık yürütmeden kabul edilen kavramları ele alarak tamamen yeni bir şekle sokmuş. Böylece dünya yeni bir vechе kazanarak eski yaklaşımlar geri dönüşümsüz olarak terkedilecekti. Büyük tarihçilerin de mutabık oldukları üzere, insanlığın geleşmise küçük hamlelerle değil, müthiş bir kişinin dinamiğinden kaynaklanan büyük bir sıçrayışla gerçekleşebilir. Welhausen ve grubu Musa'nın hayal ürünü olduğunu ve Musa kanunlarının da M.Ö. 1. Binyılın ikinci yarısında sürgün sonrası döneminin papazları tarafından uydurulduğunu iddia ettiler. Bugün hâlâ bazıları tarafından kabul gören bu iddialar fantizm derecesine ulaşmış şüphecilik ve insanoğlunun geçmişine karşı vandalizm'den başka bir şey değil. Musa, insan aklının hayal gücü sınırlarının çok ötesinde olduğundan, uydurulması imkansızdı. Gücü İncil hikayelerinin sayfalarından fışkırmaktadır: Bir örneği de kendisini bölünmüş ve sorunlu bir aşirete kabul ettirmesidir.

Bütün ihtişamına rağmen, Musa'nın insanüstü bir varlık olmadığı bilinmelidir. Antik zamanlarda kurucuları ve liderleri tanrılaştırma eğilimine karşı savaşan Yahudi bilginleri Musa'nın da insana özgü eksikliklerini ve başarısızlıklarını defalarca vurgulamak zorunda kaldılar. Ancak buna pek de gerek yoktu, her şey belgelerde idi. İncil'de Musa ile ilgili enteresan noktalardan biri onu korkaklık derecesine varan kararsız, sırasında yanlışlıklar yapabilen, mantıksız, öfkeli ve en önemlisi, eksikliklerinin bilincinde olan bir kişi olarak göstermesidir. Yüksek bir düzeyde bulunan bir kişinin "konuşmam da, dilim de yavaştır" diye itiraf etmesi çok enderdir. Telaffuz özürü bir hukukçuda ve bir devlet adamında kabul edilemeyecek bir kusurdur. Daha da çarpıcı olanı, Musa'nın zorla üstlendiği bu rolün güçlükleri ile savaşan ve bocalayan bir kişi olarak gösterildiği tasvirdir.

Exodus 18, onu eli vicdanında sabahtan akşama kadar dava dinlerken gösteriyor. Bir ziyaret vesilesiyle kayınpederi Jeth-

ro öfkelenerek soruyor: "Neden sen yalnız otururken bu insanlar senin etrafında bekliyorlar?" Musa cevap veriyor: "Çünkü bu gelenler bana Tanrı'yı sormaya geliyorlar! Bir meseleleri olunca bana geliyorlar, ben de hakemlik yapıyorum: Onlara Tanrı'yı ve kurallarını öğretiyorum." Bunu Jethro şöyle cevaplıyor: "Yanlış yapıyorsun. Sen de, yanındakiler de kesinlikle tükeneceksiniz." Ve, düzenli ve eğitimli bir yasama kurulunun oluşturulmasını öneriyor. Birçok konuda mütevazı ve mantıklı, önerileri ve talepleri kabul etme büyüklüğünü gösteren Musa, bu öneriyi kabul ediyor.

Bize İncil'in tarif ettiği haliyle, Musa, insan ve kahraman karışımı cazip bir şahsiyettir. Muazzam olaylarla uğraşırken duyduğu şüpheyi ve şaşkınlığı gizliyordu. Konumundan ötürü her zaman cesur görünmek zorundaydı. Gittikçe kalabalıklaşan halkını bir arada tutabilmek için bazen kendisinden emin görünerek gürleyiveriyordu, bazen de kalben duymadığı bir insaflığı sergilemek zorunda kalıyordu. Bunun sonucu olarak görünüşü acımasız, parolası ise "kanun dağı büker" idi. Küçük kardeşi Aaron'un ağabeyinden daha popüler olduğu şüphe götürmez bir gerçekti. Aaron ölünce herkes ağlıyordu, oysa Musa ölünce sadece erkekler yas tutmuş. İncil'deki belgeler sayesinde bugünün okuyucusu Musa'yla ilgili o zamanlar çevresinde olanlardan daha çok bilgi sahibidir.

Musa antik zamanlarda İsa'dan önceki en etkileyici Yahudi kişi olmakla kalmamış, o zamanların dünyasını da etkilemiştir. Grekler onu kendi tanrılarıyla ve kahramanlarıyla -özellikle Hermes ve Misaros'la- özdeşleştirmişlerdi. Finike ve dolayısıyla Grek yazısının ön safhası olan İbrani yazısının icadı da ona maledilmektedir. Eupolemus, insanlık tarihinin ilk akıllı adamı olduğunu söylemişti. Artapanos'a göre Mısır hükümet sistemi ve her türlü silah ve sanayi makinesi onun icadıydı. Aristobulus'a göre Homer ve Hesiod onun çalışmalarından esinlenmişler. Eski yazarların arasında yaygın bir kanaate göre insanlık ve özellikle Grek medeniyeti kendisine çok şey borçluydu. Antik zamanların Yahudi yazarlarının Musa'yı eski kültürün mimarı olarak görmelerine şaşmamak lazım. Josephaus'a göre o zamana kadar Grekçe'de bilinmeyen 'yasa' kelimesini icadetmiş ve

ilk yasa düzenleyen kişi idi. Philo, fizolofları ve hukukçuları onun fikirlerini kopya etmekle suçlamıştır. En çarpıcısı da Apamea adındaki putperest bir yazarın iddiasıydı: ona göre Plato Grekçe konuşan bir Musa idi. Eski yazarlar Musa'nın yaşamış olduğundan emin değillerdi: Onu dünya tarihine şekil veren karakterlerden biri olarak görüyorlardı. M.Ö. 1. YY'ın ikinci yarısındaki putperest yazarlara göre Musa garip, dar görüşlü ve antisosyal bir tür dinin koruyucusuydu. Anti-semit dalgalanmalar da ona maledilmişti. Günümüzde kayıp olan bir Mısır tarihçesini yazan Abderalı Hecateus (M.Ö. 4. YY) kendisini, müritlerini yabancı düşmanlığına teşvik etmekle suçlamış. (M.Ö. 250'de) Manetho'nun etrafa yaydığı garip bir hikayeye göre Musa asla Yahudi olmayıp, dönme bir Mısırlı'ydı ve Yahudiler'e Mısır'ın bütün kutsal hayvanlarını öldürmelerini ve yabancılar yasasını düzenlemelerini emretmiş. Cüzzamlılar ve zenciler dahil olmak üzere bir serseri grubunun başkaldırısına önderlik eden isyancı papaz kavramı antisemitizmin yıllarca ve ısrarla Ur-libel tarafından eklemeler de yaparak tekrarlanan bir nevi kalıbı idi. Örneğin Karl Marx'ın Engels'e yazdığı mektupların bazı anti-semit bölümlerinde de ilk defa yinelenmiştir. Sigmund Freud, kesinlikle anti-semit olmasına rağmen son eseri olan "Musa ve Tek Tanrılık" (Moses and Monotheism)'i Musa'nın hem Mısırlı hem papaz olduğuna dair Manetho'nun hikayesine dayandırarak dini fikirlerinin de Akhenaten'in tektanrılığından türediğini ve kendi uydurmaları olduğunu ekledi. Dini olsun, hukuki olsun Musa'nın fikirleri nerede oluştu ise bilemiyoruz, ancak Mısır'da oluşmadığı kesin. Musa'nın eserleri incelendiğinde, Mısırlılar'ın savundukları bütün kavramları reddettiğini görüyoruz. İbrahim'in Ur'dan ve Haran'dan sonra Kenan'a sığınmasına gelince, Yahudiler'in Mısır'dan kaçışlarını sadece ekonomik nedenlere bağlamamalıyız. Bu yalnız cefadan kaçış değildi. İncil'de bu cefanın dayanılabilir düzeyde olduğuna dair imalar bulunmaktadır. Musa'nın halkı zaman zaman Mısır'daki eğlencenin özlemini çekiyordu. M.Ö. 2. Binyıl boyunca genel olarak Mısır'daki İsrailliler, geniş, acemi ve gelişmekte olan bir azınlık toplumuydu. Exodus'un başında Firavun tebaasına şöyle demektedir: "İsrailliler bizden sayıca çok fazla ve daha güçlüdürler. Onlar çoğal-

madan biz akıl yoluyla icaplarına bakalım." İsrailliler'in kalabalığından korkulması, onlara yapılan zulmün başlıca nedeni idi. Firavun'un İsrailliler'e uyguladığı kölelik sistemi, Hitler'in çalışma kamplarında uygulattığını, hatta soykırımı bile gölgede bırakıyordu. İkisinin arasında tedirgin edici benzerlikler bulunmaktadır. Exodus bir politik ayrılış ve direniş hareketi idi. Aynı zamanda ve herşeyin ötesinde, dini bir hareketti. Çünkü İsrailliler farklıydı ve Mısır putlarının oluşturduğu o acayip panteonu ve bir zamanlar İsrail dini kadar yoğun ve yaygın olan Mısır inançlarını tümü ile reddettiklerinden zaten onlara farklı bir toplum gözü ile bakan Mısırlılar aynı zamanda çekiyorlardı. Ur'daki dinin bir çıkmaza girdiğini İbrahim hissetmişti ve İsrailliler hepsinden daha doğru düşünebilen liderleri Musa'nın önderliğinde Mısırlılar'ın dini inançlarını ve uygulamalarını boğucu, çekilmez ve tiksindirici buldular. Buradan gitmek sadece fiziksel kölelikten değil, manevi bir hapishaneden kurtulmak demektir. Mısır'daki İsrail'in ciğerleri temiz havanın, gerçeğin ve daha özgür, temiz ve sağduyulu bir yaşamın özlemiyle çırpınıyordu. Mısır medeniyeti çok eski ve çocuks idi. İsrailliler'in ondan kaçışı olgunlaşma arzusundan ileri gelmekte idi. Bu olgunlaşma sürecinde İsrailliler sadece kendileri için değil onlardan sonra gelecek nesillerin tümü için çalıştılar. Tek tanrılığın ve sadece tek tanrılığın değil, aynı zamanda herşeye gücü yeten ve ancak prensiplerini insanlara empoze etmeye çalışan bir tek tanrının olduğu keşfedilmesi, tarihin en önemli dönüm noktalarından biridir, belki de en önemlisidir. Mısırlılar'ın İsrailliler'ce reddedilen dünya görüşünün boyutlarına bakılınca... bu görüş ne kadar genişti? Ancak Mısırlılar el işlerinde çok becerikliydiler ve kusursuz bir göz zevkine sahiptiler. Ancak entellektüel alanda son derece ilkeldiler. Genel kavramları anlamak onlar için çok zor, hatta imkansızdı. Tarih birikimleri az olduğundan bu hususta gerçek bir kavrama sahip değillerdi. Çizgisel gelişme kavramına da tamamen yabancıydılar. Hayatla ölüm, insanla hayvan ve bitki dünyası arasındaki ayrım konseptleri zayıf ve mesnetsizdi. İnançları Batı'da "din" olarak adlandırmaya alıştığımız pozitif olaya uzaktı. Daha ziyade Doğu'nun ve Afrika'nın dönüşümlü ve batıl inançlarını paylaşıyorlardı. Cennet ve ce-

hennem, tür açısından değil, derece açısından farklıydı: cennet yaratıcının vücut bulduğu ve firavunun yeryüzündeki görüntüsü olan bir kral tarafından yönetilmekte idi. Cennetteki ve cehennemdeki toplum sabit ve durağandı, zaten mecburen öyleydi: Herhangi bir değişiklik yanlış ve günahtı. Bu sabit toplumun özelliği, yazılı yasa şöyle dursun, hiçbir kanunları yoktu. Firavun kanunun kaynağı ve hakimiydi. Yargıçları -tabii ki mahkemeler vardı- vekaleten oturup hükümlerini uyguluyorlardı. M.Ö. 3. ve 2. yüzyılda Mezopotamya kültürünün dünya görüşü çok farklıydı. Daha dinamik, ancak daha karmaşıktı. Tek güç kaynağı olarak tek bir tanrı fikrini reddediyorlardı. Panteonlarına sürekli olarak ilahlar ekleyen Mısırlılar'ın aksine, teolojik sorunlar çıktığında yol gösteren tanrılar yaratıldığına inanıyorlardı. Bu tanrılar topluluğu nihai yetki makamıydı: Panteon başkanının seçilmesi (Marduk'ta olduğu gibi) ve gerektiğinde insanları ölümsüzleştirmek onların yetkisindeydi. Böylece, tıpkı insanlar arasında olduğu gibi, cennet de bir huzursuzluk içindeydi. Aslında her iki toplum da -aradaki bağı teşkil eden ziguratla- birbirinin aynısıydı. Fakat insan-kral tanrı olmadığı gibi bir mutlakiyet özelliği de yoktu. Bu düzeydeki Mezopotamya toplumlarının tanrı-krallara inanması beklenmezdi. Kral keyfi hükümler veremezdi. Kişiler aslında kozmik yasanın korumasında idiler ve bu yasada herhangi bir değişikliğin yapılması imkansız. Dinamizmlerinin yanında gelişmeye de müsait olanın eski Mezopotamya toplumlarındaki zihniyet, Mısır zihniyetine tercih edilmekteydi. Mısırlılar'ın örnek aldıkları Asya-Afrika'nın kaderciliğinin ve tevekkülünün aksine, insanları umuda sevkediyorlardı. Piramitler ölü bir tanrı-kralın mezarı iken, zigurat yeryüzü ile gökyüzü arasındaki bağdı. Diğer taraftan bu fikirler yaşamla ilgili olabilecek bir temel oluşturmadığından, tanrıların neyi temsil ettiklerine ve ne istediklerine dair bir belirsizlik ortaya çıkıyordu. Bu tanrıların mutlulukları ve öfkeleri hem keyfi hem de anlaşılmazdı. İnsanlar da, şuursuz bir şekilde onları sürekli olarak kurbanlarla yatıştırmaya çalışıyorlardı. Şu hususun da önemini vurgulamak gerek: Batıya göç eden bu Mezopotamya toplumlarının kültür seviyesi gittikçe yükselmekteydi. Mısır hiyeroglflerinden ve türevlerinden çok daha etkili yazı türleri

geliştirdiler ve haklı olarak bu icatlarını bir güç kaynağı olarak telakki ettiler. Buna göre, bir kanunun yazılı şekle dönüştürülmesinin, o kanunun gücünü arttıracağına ve daha saygın hale getireceğine inanıyorlardı 3. Bin yılın sonundan sonra hukuk sistemleri de yoğunluk ve çeşitlilik kazanmıştır. Bu yoğunluk, sadece bir hukuki belge yığını olarak değil, yazıya dökülmüş kanunlar şeklindeydi. Akkadi dilinin ve yazısının yayılması idarecileri kanunların. Elam ve Anadolu, Nurrianlar'la Hititler, Ugaritler Akdeniz gibi birbirinden çok uzak toplumlardan derlemeğe cesaret vermişler.

Dolayısıyla, M.Ö. 1250'de resmen ilan edildiğini tahmin ettiğimiz Musa Yasası'nın ilk metni zaten eski bir hadisti. İstanbul'daki Eski Şark Eserleri Müzesi'nde metinler arasında bulunan ilk yasa, M.Ö. 2050'den kalmadır ve "Sümer ve Akad Kralı", Ur'un 3. Hanedanına mensup Ur Nammu'nun eseridir. Diğer konular arasında bu da Tanrı Nanna'nın yönetici olarak Ur Nammu'yu seçtiğini, namussuz memurları kovduğunu ve doğru ağırlık ölçüleriyle diğer ölçüleri yürürlüğe koyduğunu gösteriyor. İbrahim muhtemelen hükümlerine aşinaydı. İbrahim'in kullandığı varsayılan diğer bir yasa M.Ö. 1920'den kalmadır. Eski Eshnuna Krallığı'ndan kalan ve şimdi Irak Müzesi'nde bulunan, Akad dilinde yazılmış iki levhada tanrı Tiskpak tarafından emredilen ve yerel kralın aracılığıyla halka bildirilen mülkiyet hakkına ilişkin yaklaşık olarak altmış kararname yer almaktadır. Çoğu Pennsyvania Üniversitesi'nde bulunan M.Ö. 19. YY'dan kalma (Ur Nammu'nunkiler gibi) Sümer dilinde yazılmış ve İdilli Kral Lipt-Ishrar'ın yasasını tebliğ eden levhalar çok daha iyi anlaşılmaktadır. Hepsinden daha etkileyici olanı, M.Ö. 1728-1686 döneminden kalma, günümüzde Louvre Müzesi'nde bulunan Akad dilinde ve 5 ft. yüksekliğinde diyorit kütükler üzerine yazılmış Hammurabi Yasası'dır. 1901'de Babiilon'un doğusunda Susa'da bulundu. İzleyen yasalar arasında, Birinci Dünya Savaşından önceki yıllarda Qalar Shergat'ta (Eski Asur) Alman arkeologların topraktan çıkardığı kil levhalar üzerinde bir Orta Asur dönemi yasası yer almaktadır. Esas Musa Yasası'na tarih olarak en yakın olanlar belki de bunlardır. Buna göre Musa İsrail yasasını derlerken geniş bir örnek yelpazesine sa-

hipti: Mahkemede yetişmişti, okumuştu. Kanunu yazılı hale getirmek, sonra da taş üzerine oymak herhangi bir öğesi kanuna bağlı olmayan Mısır'dan alışılmış usule göre Asya'ya kaçma eyleminin azat bölümüydü. Bunun dışında her ne kadar Musa Yasası bu anlamda bir Yakın Doğu geleneğinin bir bölümü idi ise de, diğer yasalara nazaran içerdiği temel farklılıklardan ötürü yeni bir yasaya dönüşmüştür. Herşeyden önce diğer yasaların Tanrı tarafından vahyedildiği söylendi ise de, Hammurabi veya Ishtar gibi insan-krallar tarafından sözsel olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla, geri dönüşümlü, değiştirilebilir ve her halükarda layıktı. Aksine İncil'de yasayı yalnız Tanrı yazar -Pentateuch'teki bütün yasalar onundur- ve kanun yazma yetkisi hiçbir İsrail kralına verilmediği gibi, hiçbiri de böyle bir girişimde bulunmayı düşünmedi. Musa (daha sonra da kanun reformlarını anlatan Ezekiel) hem peygamber, hem de ilahi bir medyumdu. Hiçbir surette kral veya mutlak bir kanun yapıcısı değildi. Buna göre yasasında dini ile layık arasında -hepsi bir- veya medeni kanunla ceza kanunu ve ahlaki kanunlar arasında fark yoktur. Bu bütünlükten önemli sonuçlar meydana geldi. Musa'nın yasa teorisine göre bütün yasa ihlalleri Tanrı'ya karşı işlenmiş oluyor. Bütün suçlar günahtır, tıpkı bütün günahların suç olduğu gibi. Kusur kesinlikle yanlıştır ve insan, affetme veya suçu silme yetkisine sahip değil. Mağdurun zararını karşılamak yeterli değil. Tanrı suçlunun kefartte bulunmasını istiyor. Buna çok ağır cezalar da dahil olabilir. Kişiler de muayyen bir değer biçilebilen bir nevi mülk olarak telakki edilebildiğinden, Yakın Doğu'nun bazı yasaları mülkiyet üzerinde yoğunlaşmaktadır. Musa Yasası Tanrı'ya yöneliktir. Örneğin başka yasalarda önemli vakalarda dahi bağışlama hakkı öngörülürken, İncil'de bu tür bir hoşgörüye yer verilmemektedir. Önemli hallerde "zengin adama özgü kanun" fikrini reddetmektedir. Mağdurun basit bir hizmetkar hatta bir köle olduğu durumlarda dahi, suçlu ne kadar zengin olursa olsun para ödeyerek idamdan kurtulamayacaktır. Buna benzer diğer suçlar karşısında da Tanrı'nın öfkesi o kadar korkunç ki parasal telafi onu yatıştırmaya kesinlikle yeterli değil. Bununla beraber, amaç, suçluyu öldürmek veya ağır şekilde yaralamak değil: Bazı hallerde, verilen zarar yanlış bir davranışın sonucu-

dur. Buna benzer durumlarda Tanrı diğer önemli hallerdeki kadar gücenmediğinden, telafi uygulaması söz konusu olabilir. Kusurlu kişi "hakimlerin takdir ettiği meblağı" ödeyecektir. Musa Yasası'nda erkeğin attığı bir tokat nedeni ile kadının çocuğunu düşürmesi veya kusur sonucu meydana gelen kazanın ölümle sonuçlanması halinde ve daha hafif olaylarda bu uygulama yürürlüğe konmaktadır. "Göze göz, dişe diş, ele el, ayağa ayak" son derece yanlış anlaşılabilen bir kavramdır. Burada anlaşılması amaçlanan, zararın gerçek değerinin karşılanması gereğidir. Diğer taraftan, verilen zarar suçlunun iradesinin dışında dahi ölümle sonuçlanırsa, idam cezası uygulanacaktır. Örneğin bir öküzün boynuz darbeleriyle bir adamın ölümüne sebep olması halinde, öküze el konur, sahibine ceza verilmez. Öküzün sahibi, hayvanın tehlikeli olduğunu bile bile gerekli önlemleri almaz ve bu tedbirsizliğin neticesinde bir kişi hayatını kaybederse hayvanın sahibi idam edilir.

"Boynuzlarıyla Öldüren Öküz" yasası olarak bilinen bu hüküm, Musa Yasası'nın insan hayatına verdiği önemi vurgulamaktadır. İdam cezasının ahlaki kurallara uygun olarak yürürlüğe konduğu bütün hallerde olduğu gibi burada da bir paradoks yaşanmaktadır. Musa teolojisine göre insan Tanrı'nın suretine eş olarak yaratıldığından, hayatı değerli olmakla kalmıyor, kutsaldır da. İnsan öldürmek Tanrı'ya karşı işlenen öyle büyük bir suç ki, suçlu kendi canının alınmasıyla cezalandırılmalı; para cezası yeterli değil. İdam cezasının ve insan hayatının kutsallığının üzerinde durulmaktadır. Musa yasasına göre idam edilen birçok erkek ve kadın, işlediği suçu başka toplumlarda işleselerdi telafi etmek suretiyle kurtulabileceklerdi. Bunun tersi de bir gerçektir: Başka toplumların yasalarında, yangını fırsat bilip yağma etmek, ev basma, geceleyin gasp veya zevcenin kaçırılması gibi mülkiyetle ilgili suçların cezası idamken, Musa Yasası'nda mülkiyete yönelik suçlar için idam cezası söz konusu değil. Mülkiyet haklarının ihlal edilmesine kıyasla, insan hayatı kutsaldır: Başkasının hesabına cezalandırma fikri de kabul görmektedir. Anne ve babaları işlediği suçtan dolayı oğullar ve kızlar cezalandırılmaz. Keza, suçlu kocanın eşi fahişeliğe terkedilmez. Üstelik, insan hayatı kutsal olmakla kalmıyor, Tanrı'nın çehresine uygun olarak

yaratılan insanın kendisi de son derece değerlidir. Örneğin, Orta Asur döneminin yasalarında, yüzün parçalanması, hadım edilme, kazıklanma ve öldüresiye kırbaçlama gibi ağır fiziksel cezalar yer alırken, Musa Yasası'da, insan bedenine büyük saygı gösterilmektedir. Bedensel zulüm en aza indirilmiştir. Kırbaçlama dahi kırk kırbaçla sınırlandırılmıştı ve "hakimlerin yüzüne karşı" uygulanmalıydı. "Eğer bunu aşan sayıda ve daha çok şeritle kırbaçlanırsan, bil ki kardeşin bir alçaktır". Şurası muhakkak ki Musa Yasası diğer birçok yasadan daha insancıldı. Tanrı'ya dönük olduğundan, otomatik olarak insana da dönüktü. Musa Yasası'nın nüvesini, Musa'nın insanlara aktardığı Tanrı'nın beyanlarını içeren ve on emir adını taşıyan kitap teşkil etmekte idi. Bu emirlerin orijinali olduğu sanılan metinler Exodus 20:2-14'te verilmektedir. Metinlerde birçok aydınlanmamış bölüm ve sonuçlandırılmamış sorunlar yer almaktadır. İlk bakışta emirlerin şekli çok sade görünmesine rağmen, daha sonra genişletilmiştir. Doğrudan Musa tarafından verilen ilk şekil aşağıdaki gibi düzenlenerek üç grup halinde bölünmüştür: Birden dörde kadar Tanrı ile insan arasındaki ilişkiler, altıdan ona kadar erkekler arasındaki ilişkiler ve beşincisi, ikisinin arasında köprü görevi yaparak ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Emirleri şöyle algılıyoruz: "Tanrın, YHWH benim. Benden başka Tanrın olmayacaktır. Oymalı resmimi yaptırmayacaksın. YHWH'nın adını boş yere anmayacaksın. Sabbath (sebt) gününü unutma. Babana ve annene saygılı ol. Öldürmeyeceksin. Evlilik dışı ilişki kurmayacaksın. Çalmayacaksın. Yalancı şahitlik yapmayacaksın. Başkasının malına göz dikmeyeceksin". Bu ahlak kurallarının bazıları Yakın Doğu'nun bazı eski medeniyetlerinde zaten yaygındı. Örneğin "suçsuzluk itirazları" adı ile bilinen eski bir Mısır belgesinde kıyamet günü, işlemediği suçları işlediğini iddia eden bir ölünün ruhandan söz edilmektedir. On Emir, antik çağlarda hiçbir benzerine rastlanmamış olan, Tanrı ile insan arasındaki ilişkileri düzenleyen, insanlara takdim edilen ve onların tarafından kabul edilen, bütün bir ulusun kalbine kazınan, doğru davranışı anlaşılır bir dille özetleyen bir belgedir.

Dekalog (On Emir) Tanrı ile yapılan akde dayanmaktadır. İlk olarak İbrahim tarafından yapıldı. Sonradan Yakup tarafın-

dan yenilendi. Daha sonra da Musa ve bütün ulusu tarafından resmen ve açık bir şekilde yinelenmiştir. Çağdaş araştırmalar bize Exodus 19-24'te ve daha geniş bir şekilde Denteronomy Kitabı4nda anlatılan Musa Yasası'nın, Hitler'inkine benzeyen, antik bir Yakın Doğu antlaşmasının çizgisini izlediğini göstermektedir. Kitabın tarihi önsözündeki amaç, yükümlülüğünün türü, ilahi şehadetler, ödüller ve lanetler, metin ve yazıların yer aldığı levhaların türü belirtilmektedir. Musa'nın akdi eşsizdir, zira devletlerarası yapılan bir akit değil, bir Tanrı-İnsan ittifakıdır. Aslında eski İsrail toplumu menfaatlerini Tanrı'nınkilerle birleştirerek, koruma ve refah karşılığında O'nu yaşamlarının her safhasını yöneten, totaliter bir idareci olarak kabul etmişlerdir. Buna göre On Emir, Exodus, Deuterenomy ve Sayılar Kitaplarının içinde yer alan, geniş kapsamlı ilahi yasaların çekirdeğidir. Antik çağların sonunda Judas ekolünün hocaları, yasaları 248'i zorunlu emir, 365'i yasalarla ilgili olmak üzere 613 emir olarak düzenlediler. Musa'nın bu hukuki materyali sayısız ve değişik konuları kapsamaktadır. Bize ulaştığı şekli bir yana, tümü Musa'dan kalmadır. Bir bölümü tarımı ele alıyor ve herhalde Kenan'ın fethinden sonraki bir tarihten kalmadır. Konjektürel olarak, Kenan yasasından alındığı ve eninde sonunda, Sümer, Babilon, Asur ve Hitit kökenli olduğu söylenmektedir. Fakat İsraillilerin zihni gittikçe hukuk konusunda yatkınlık göstermeye başlıyordu. Değişiklik yapma konusunda öyle becerikli idiler ki, çevrelerindeki eski kavramları derleyerek yeni bir kavram haline getiriyorlardı. Yahudi malzeme yığınının sürgün sonrası zamanlardan kalma olduğuna dair eski teori, artık şimdi reddedilebilir. İsrailliler'in dini ve toplumsal yaşamının düzenlenmesine yönelik hukuki temeli oluşturan Leviticus'un kitapları M.Ö. 13. ve 12. YY'daki İsrailliler'in politik hayatına dair bildiklerimize fevkalade uymaktadır. Leviticus'ta papazlara yakışır şekilde ve genel bir oturum için popüler bir takdim olan yazılar içeren Deuteronomy için de aynı şey söylenebilir. Malzeme, beslenme, tıp, genel bilim, profesyonel uygulama ve kanun gibi konuları içermektedir. Çoğu orijinal olmakla beraber, tümü İncil dışı malzemeye uymaktadır. Benzer konular içermekte, Bronz Çağı'nın sonlarında Yakın Doğu'da düzenlenmiş belki de yüzyıllardan beri elden ele dolaşmaktaydı.

Musa zamanındaki İsrailliler, dönemlerine özgü özellikleri taşımalarına rağmen bazı belirgin karakteristikler göze çarpmaktaydı. Yahudi yasaları, cinselliğe ilişkin konularda çok katıydı. Örneğin, Ras Shamra levhalarında yayımlanan Ugart yasalarında, bazı hallerde zinaya, gayri meşru ilişkiye, bazı işkencelere ve enseste müsaade edilmekteydi. Hititler'de (akraba ile zina-ensest dışında) bazı vahşet türleri yasak değildi. Mısırlılar kan akrabalığına önem vermekteydiler. Bütün bunların aksine, İsrailliler, kan akrabalığı ve hısımlık dahil, cinsellikte her türlü kural dışı olayı reddediyorlardı. Hatta evliliğin yasak kademelerinibelirten bir listeye dahi sahiptiler. Birçok farklılığa rağmen İsrailliler'in beslenmeye ilişkin yasalarını Mısırlılar'dan aldıkları sanılmaktadır. Örneğin yüzgeçleri ve pulları olmayan deniz ürünleri Mısırlılar'a yasaktı. Dindar Mısırlılar katiyen balık yemezlerdi. Diğer taraftan İsrailliler'de yasak olan her türlü su kuşunu Mısırlılar yiyordu. İsrailliler Mısırlılar gibi güvercin, kumru, kaz ve diğer kümes hayvanlarını, keklik ve bıldırcın yiyebiliyorlardı. Yahudi kurallarının çoğunun, batıl inançtan ziyade bilimsel temellere dayandığı sanılmaktadır. Yırtıcı ve etobur hayvanlar riskli görülerek yasaklanmıştı. "Temiz hayvanlar" özellikle vejetaryen, çatal tırnaklı ve geviş getirenlerdi. Örneğin yabani dağ koyunu, antilop, karaca, dağ keçisi, küçük geyikler ve ceylanlar. Az pişmiş yendiğinde tehlikeli ve parazitlere neden olan domuz yasaktı. İsrailliler yırtıcı hayvanlara ve akbabalara dokunmazlardı. Deve değerli olduğundan "temiz" hayvanlar sınıfına dahil değildi. Anlaşılması en zor nokta tavşanı ve yabanı tavşanı neden reddettikleridir. İsrailliler'in hijyenle ilgili kuralları Mısırlılar'ın uygulamalarına benziyordu. Yahudiler engin bir tıp dağarcığına sahiptiler ve bunun da büyük bir kısmı M.Ö. 2659 civarında İmhatep'e dayanan, eski bir tıp geleneğine sahip Mısır'dan gelmekteydi. Elimizdeki kopyaları dahil olmak üzere en önemli dört Mısır tıp papirüsü Musa döneminden veya daha öncesinden kalmadır. M.Ö. 2. binyıldan kalma eski tıp şifrelerinde -Musa döneminden yaklaşık 599 yıl önce yazılan Hammurabi kanunu gibi- bilginin deneyimle edinildiğine dair bir inancı olduğunu görüyoruz. Fakat,İncil'de cüzzamdan, teşhisinden ve özel bir papaz kategorisinin tedavi görevlerin-

den bahseden bölüm eşsizdir. Aynı şekilde eşsiz olup Yahudi döneminde uzun bir tarihçeye sahip olan sünnettir. Sünnet, Kenanlılar, Filistinliler, Asulular veya Babilliler arasında uygulanan bir usul değildi. Ancak Edomitler'de, Moabitler'de, Ammonitler'de, keza Mısırlılar'da adetti. Bununla beraber bu toplumların hiçbirinde sünnete fazla önem verilmediğinden, M.Ö. 2. binyılda bu adetin yok olmaya yüz tuttuğu izlenimini veriyordu. Bu da ilk defa İbrahim tarafından esas akdinin bir bölümü olarak yerine getirildiği söylenen İsrail geleneğinin ne kadar eskilere dayandığını göstermektedir. Büyük Fransız bilgin Pere de Vaux, İsrailliler'in bu usulü bir nevi evlilik öncesi eğitimi olarak uyguladıklarını sanmaktaydı. Bu usulün yaygın olduğu toplumlarda esas fonksiyonu buydu ve 13 yaş civarında yapılmaktaydı. Musa'nın oğlu annesi Zipporah (Exodus 4:24-6) tarafından sünnet edilmişti. Sünnet erisinin çıkarılması töreni doğumdan sekiz gün sonra yapılmış ve Yahudi kanununda kutsal olarak kabul edilmiştir. (Leviticus 12:3) İsrailliler bu adeti erkek çocukların ergenlik çağı ile olan bağını çözerek, tarihi bir akdin ve seçkin bir ulusun tartışılmaz sembolü haline getirmişlerdir. İbrahim'in dönemine dayanan ve çakmaktaşından üretilmiş eski bıçakların kullanılması gerektiğine ilişkin geleneği muhafaz ettiler. Diğer bütün eski toplumların sünnet geleneğini terketmelerinden sonra dahi, insanların inançlarına bağlılığın sembolü olarak kanuni geçerliliğini korumuştur. Tacitus "Yahudiler bu yüzden farklı olmayacaklar" diye alay etmiş, ancak gerçekten farklı oldular ve bu fark gelişmekte olan semit düşmanlığına yeni bir madde eklemiş oldu.

Sebt günü de İsrailliler'i diğerlerinden ayıran çok önemli ve antik bir adetti ve ileride karşılaştıkları benimsenmemenin ilk tohumunu teşkiletmiştir. Bu tutumun Babil astrolojisinden kaynaklandığı sanılmaktadır ancak Exodus ve Deuterenomy kitaplarında değişik ifadelerle. Tanrı'nın Yaradılış'tan sonra istirahate çekilmesinin anılması İsrail'in Mısır köleliğinden kurtuluşu ve çiftçilerin ve özellikle kölelerin ve yük hayvanlarının dinlenmesi şeklinde beyan edilmektedir. Dinlenme günü İsrail'in insan neslinin refahına bulunduğu en önemli katkılardan biridir. Bu dinlenme günü aynı zamanda kutsal bir gündü. İnsanla-

rın zihninde Tanrı'nın seçkin ulusu fikri gittikçe yer etmiştir. Ezekiel Tanrı'nın ifadesini şöyle aktarıyor: "Tanrı Yahudileri diğerlerinden ayırmak için bu kuralı koydu. Onları kutsallaştıran Tanrı olduğunu bilmeleri için üstelik onlara sebt günlerini verdim." Bu da diğer ulusların kanaatine göre, Yahudiler'in farklı olduğuna dair bir nokta daha eklemiştir.

İsrailliler son derece ayırt edici özelliklere sahiptiler ve bazı manevi hususlarda çağlarının çok ilerisinde idiler. Gene de M.Ö. 1250'deki gelişmiş toplumların standartlarına kıyasla, ilkel bir toplumdular. Ruanilikleri bile geri kalmış bazı teorileri muhafaza ederek aynı yolda devam etmişler. Hem tarihe bağlı bir zihniyet taşıdıklarından, hem de kanuna riayet ettiklerinden esk ibatıl inançlara bağlı kalma eğiliminde idiler. Örneğin, cinselliğe, kana ve savaşa ilişkin tabuları çoktu. Büyünün her yerde mevcut olduğuna dair inançları kurumsallaşmıştı. Musa tanrı ile yüzyüze konuşmakla ve mucizeler ayartmakla kalmayıp aynı zamanda büyü hileleri de yapıyordu. Yılana dönüşen çubuklar ve değnekler, eski Yakın Doğu'nun büyüleri, hepsi İsrail dinine dahilde ve Musa ile Aaron'un döneminden sonra kutsallaştırılmıştı. En azından eski peygamberlerin icatta bulunması beklendiğinden, bazen sihirbaz kılığında dolaştıkları da olurdu. Elijah'ın giydiği ve Elisha'ya miras olarak bıraktığı karizmatik mantolarla pelerinler olduğunu simgelemekteydi ve bu simge ananevi bir traş modeli haline gelmişti. Vecd seansları düzenleyen bazı peygamberler, daha çarpıcı bir etki yaratmak için muhtemelen günlük veya uyuşturucu kullanıyorlardı. Sadece İncil'in bir kitabında kaydedilen performansların arasında, bir mıknatıs hilesi, bir su hilesi, bir hastalık yüklemesi ve bilahare tedavisi, zehir antidotu, diriltme, şimşek çaktırma, bir yağ tenekesinin çoğaltılması ve kalabalık bir insan topluluğunun doyurulması yer almaktadır. Gene de, dini sorunlarda sistematik ve bütün tarihleri boyunca, rasyonalizm Yahudi inancının başlıca öğesi olmuştur. Bir anlamda tek tanrılığın kendisi rasyonalizasyon olduğuna göre zaten esas öğe olması doğaldır. Eğer doğaüstü bir güç zaten mevcutsa, görüldüğü gibi ormanların, nehirlerin, kayaların arasından nasıl sızabilirdi? Güneşin, ayın ve yıldızların hareketleri ölçülüp tahmin ediliyorsa, kendileri de do-

ğanın bir parçası olduklarına göre ve düzenli yasalara itaat ediliyorsa, yapay bir gücün kaynağı olmaları mümkün mü? O zaman, güç nereden geliyor?

Eğer tanrı varsa, gücü, keyfi ve orantısız olarak bir mabut panteonu arasında bölünebilir mi? Sınırlı bir tanrı fikri tamamen çelişkilidir. Tanrılık kavramı mantıkla ele alındığında, herşeye kadir, gücü ve fazileti insanlarınkinden çok üstün, fiileri ahlaki kurallara uygun tek bir tanrı fikri doğal olarak ortaya çıkmaktadır. 20 YY'ın perspektiflerinden geriye baktığımızda Yahudiler'in dini inançlarının ve ilkelerinin en tutucu din olduğunu görüyoruz. Oysa, başlangıçta en isyancı olanıydı. Ahlaki kurallara uygun tek tanrılık, antik çağların imajının yıkılması sürecini başlatmıştır.

Gücü herşeye yeten tanrı kavramından hareket ederek, Yahudiler, putperestlerin aksine, Tanrı'nın kısmen veya tamamen dünyanın bir parçası olmayacağı sonucuna vardılar: Dünyayı taşıyan güçlerden biri veya tümü değildi. Boyutları çok daha muhteşemdi: bütün dünyanın yaradılışı onun eseriydi. Böylece İsrailliler Tanrı'ya diğer bütün antik dinlerden fazla güç ve mesafe atfediyorlardı. Depremlerden ve diğer doğal afetlerden politik ve askeri karmaşalara kadar, herşeyin müsebbihi Tanrı'dır. Şeytanların faaliyetleri de Tanrı'nın kontrolünde olduğuna göre, başka bir güç kaynağı olamaz: tanrılık vasfı bölünmez, eşsiz ve tektir. Tanrı, ölçülemeyecek derecede dünyadan daha büyük olduğundan, onun resmini yapmak fikri saçmalıktan ibarettir. Onun resmini çizmeye çalışmak hakarettir. Buna bağlı olarak İsrail dininde resimlerin yasaklanması geçmiş zamanlara dayanmakta ve bu yasak tek tanrılık kavramı yerleşince ortaya çıkmıştır. Bu resim yasağı dinci kesimin sembolü haline gelmiş ve ulusun tümüne empoze edilmesi en zor dini usul olmuş, zira İsrail dini ile diğerleri arasında en bariz farktı ve diğer ülkeler buna içerliyordu, çünkü tutucu İsrailliler'in -daha sonra Yahudiler'in- diğerlerinin tanrılarına itibar etmeyeceklerini ifade ediyordu. Bu husus sadece Yahudi ayrıcalığına bağlı olmayıp aynı zamanda şiddet ifade etmekteydi. Zira resimlerin sadece reddedilmesi değil, imha edilmesi de emredilmekteydi. "Mihraplarını yıkacaksınız, sütunlarını kıracaksınız, askerlerini öldüreceksiniz

(başka bir tanrıya tapmayacaksınız, zira 'kıskanç' olan efendiniz kıskanç bir tanrıdır): olmaya ki o toprakta oturanlarla bir antlaşmaya varıp tanrılarına cilveler yapıp kurban sunmayın, davet edilirseniz onun kurbanlarından yemeyin, kızlarını oğullarınıza almayın, kızları tanrılarına cilve yapıp sizin oğullarınıza da cilve yaptırmasınlar sakın."

Exodus'un bu bölümü müthiş bir korkuyu ve fanatizmi yansıtmaktadır. Ayrıca İsrailliler resim kullanmayı bir tür dini gelişmemişlik olarak sansalarsa da yanılıyorlardı. Antik çağlardaki dinlerin çoğunda tahtadan, taştan veyahut bronzdan yapılmış putlara tanrıların kendileri diye bakmıyorlardı. Resmi tapınan kişilerin ilahlarını gözlerinde canlandırabilmelerine ve onlarla ruhsal bir paylaşmaya imkan veren pratik bir unsur olarak görmekteydiler. Roma Katolikleri'nin, Tanrı'nın değil de azizlerin resimlerini kullanmalarını bu kavram haklı göstermektedir. Putperestliği terkeden İsrailliler tanrılığın daha bilimsel bir şekilde ifade edilmesinde ısrar etmekte haklıydılar: bu soyutluğa doğru bir adımdı. Bu adım, dini ihtilallerinin bir kısmıydı. Bazı hususların bilimsel ifadesi zordur. Ancak İsrailliler, görsel ve teorik yardım almayı reddetmekteydiler. İncil'de insan şeklini almış yüzlerce tanrı örnekleri bulunmaktadır. Diğer bir çelişki de, Tanrı'nın resmi hem yasak, hem de insan hayalinin çok ötesinde olduğuna göre, insanoğlunun Tanrı'ya benzer olarak nasıl yaratılmış olabildiğidir. Bununla beraber bir yanda insanoğlunun Tanrı'ya benzer olarak yaratılasıyla diğer taraftan putların yasaklanmasına ilişkin kavram, dini açıdan eşdeğer kesinlikte idi. Bir bakıma bu kavramlar dini ahlakın tabanını oluşturmaktaydı. İnsanoğlu Tanrı'ya benzediğine göre Tanrı'ya aittir. Bu kavram Tanrı'nın lütfundan elde ettikleri, hatta kendi şahsı dahil, hiçbir şeyin temelli maliki olamayacağını insanoğlunun anlamasına yardım etmektedir. Bedeni ödünçtür: kişi bedeni ile yaptıklarından ve bedeni için yaptıklarından dolayı Tanrı'ya karşı sorumludur. Bunun anlamı da bedene -insanoğluna- saygı gösterilmesi gerektiğinin hatırlatılmasıdır. İnsanoğlu vazgeçilemeyecek haklara sahiptir. Aslında Yahudi dini sadece yasaklara ve yükümlülüklere değil, aynı zamanda insan haklarına da yöneliktir. Daha ötesi, eşitlik beyanının ilkel şeklidir: kategori ola-

rak sadece erkek değil, bütün insanlık Tanrı'nın benzeri olarak yaratılmıştır. Bu anlamda herkes eşittir. Bu eşitlik sadece kavramsal değil, önemli bir gerçektir. Bütün İsrailliler Tanrı katında eşittir, dolayısıyla aynı haklara sahiptirler. Vaki olabilecek başka haksızlıklar bir yana, adalet eşittir. Yahudi dininde bütün öncelikler açık ve kesindir ve temelde iman sahipleri arasında ayırım yapmamaktadır. Popüler ve demokratik bir kararla hep birlikte akdi kabul etmişlerdi. Böylece İsrailliler yeni bir toplum kurmaya yönelmişlerdi. Daha sonra Josephus 'teokrasi sözünü kullanmıştır. Bunun anlamı "herşeyin Tanrı'nın hakimiyetine teslim edilmesi"dir. Sufiler bunu "cennetteki krallığa kulluk etmek" şeklinde ifade ediyorlardı. İsrailliler'in hakimleri hangi özellikleri taşırlarsa taşısınlar, koydukları kurallar vekaleten konmuş sayılıyordu. Yani kanunu yapan Tanrı'ydı ve uygulanıp uygulanmadığını sürekli olarak kontrol ediyordu. Yönetenin Tanrı olduğu gerçeği, aslında, yönetenin Tanrı'nın yasası olduğu anlamını taşıyordu. Bütün toplum aynı yasaya eşit olarak tabi olduğuna göre bu sistem konunun geçerliliğine ve kanun karşısında eşitliğin yararlarını taşıyan ilk sistemdi. Philo buna 'demokrasi' diyerek "kanuna saygılı en mükemmel tüzük" olarak tarif etmiştir. Demokrasi deyimini kullanırken bütün halkın katıldığı idare şekli değil, "eşitliğe saygılı yöneticileri için kanun ve adalet içeren bir hükümet şekli" olarak tanımlamıştır. Yahudi sistemi için "demokratik teokrasi" ifadesini kullansaydı daha yerinde olurdu, çünkü aslında işin doğrusu oydu. Musa'nın devrinde gittikçe güçlenen İsrailliler, her fırsatta mevcut düzeni yıkma eğiliminde idiler. Dünyanın en eski ve otokratik monarşisinin hükümdarı olan Mısır'daki efendilerine karşı baş kaldıran gurursuz bir toplumdur. Çöle kaçtılar ve orada toplumsal bir kütle halindeyken kendisine kral bile diyemeyen yabancı bir lider tarafından kanunları tebliğ edildi. Musa'nın Sinai Tepesi'nin nerede olduğunu bilmiyoruz. Belki de faaliyet gösteren bir yanardağdı. Şimdi Sinai'de bulunan manastır eskiden beri bir hıristiyan mahalliydi. Herhalde M.S. 4. YY'dan ve belki de 200 yıl öncesinden kalmadır. Bu tarih dahi Musa dağdan indikten 1450 yıl sonradır. İsrailliler Kenan'a yerleştikten sonra Yahudi Sinai Tepesi nesiller boyu kutsal ziyaret yeri olmuştur.

Zamanla bu gelenek yavaş yavaş kaybolmaya ve unutulmaya başlandı. İlk Hıristiyanlar'ın muhtemelen yanlış yeri ziyaret ettikleri düşünülebilir. Her ne olursa olsun, o mahallin dramatik mevkii ve muhteşem güzelliği büyüleyicidir. O günkü şehirlere, yetkililere ve refaha karşı baş kaldıran ve dünyada halen yürürlükte olan düzenden daha üstün ahlaki bir gücün var olduğunu anlayabilen isyankar bir halkın belirleyici girişimi için konumu idealdi. Daha sonra Deuteronomy Isaiah'ın dramatik bir bölümünde, 'Tanrı'nın Çilekeş Kulu' şahsında Yahudiler'in güçsüzlüğe karşı yücelikleri ifade edilmektedir. Daha sonra, Yahudi bir tarikat üyesi olan St. Paul şunu sordu: "Tanrı dünya bilgeliğinin mantıksız olduğunu kanıtlamadı mı?" ve kutsal yazı metinlerini aktararak: "Yazılı olarak belirtilmiştir: bilginlerin ilimlerini, tedbirli olanların ise anlayış kabiliyetini yok edeceğim". Bu geleneğin başlangıcı Sinai'de vuku bulmuştur. Uzun süre misafir ve yabancı olmaya alışık İsrailliler için, Mısır'dan çıkışları, çöllerde ve Sinai'nin dağlık bölgelerinde dolaşmaları yeni birşey değildi. Belki de yarım yüzyıllık geçmişi olan bu hadise, garipliklerini, ahlak kurallarına karşı isyanlarını, farklı oluşlarını açıkça göstermekteydi. Yahudi bir tarihçi olan Salo Baron'un belirttiği gibi Yahudiler'in taptıkları Tanrı'nın Sinai'de görünmesine rağmen, İbrahim'in devrinde olduğu gibi devamlı hareket halinde bulunması tuhaftı: bazen Nuh'un gemisindeydi, bazen çadırdaki taşınabilir tapınaktaydı, bazen de Urim ve Tummin aracılığıyla etkisini göstermekteydi. Bu hareketli nüve Tapınağın zamanında dahi vardı. Ancak Tapınak yıkıldıktan sonra Tanrı'nın her yerde olduğu fikri kabul edilmiş ve o zamandan beri bu fikir Yahudi dinine hakimdir. Yahudiler'in, evrensel, her yerde hazır ve görünmez Tanrı kavramına uygundur. Aynı zamanda halkın olağanüstü uyum kabiliyetini, bir yerde kolayca kök saldıktan sonra, şartlara göre bu köklerini başka yere taşımaktaki sebat ve becerilerini yansıtmaktadır. Baron'un dediği gibi "siyasal güçten ve yayılma gücünden ziyade, Yahudi dininin temel taşı dini ve etnik dayanma kabiliyetidir". Bütün bunlara rağmen hırslı ve kusursuz olma eğilimindeki İsrailliler'in ne köken ne de eğilim bakımından çöl bedevisi olmadıklarını kabul etmek gerekir. Exodus'un yaklaşık 37 yıllık bir dönemi kap-

sayan bölüm, Kadeş'in fethi üzerine odaklanmaktadır. Burası zengin ve bol sulu bir yöreydi ve orada yerleşik Amalekitler'in elinden alındı. Exodus'ta bahsi geçen diğer bazı yöreler de tesbit edilmiştir. Haritadaki yer değişikliklerinin saptanmasına çalışılmıştır. Bu konudaki çabaların eğlendirici olmasına karşın, konjöktürden başka bir sonuç elde edilememektedir. İlginç bir teoriye göre Musa'nın da üyesi olduğu ve papazlık hakkını münhasıran talep eden Levit aşireti Kadeş'e yerleşen ilk aşiret olup, yine dine yönelik düzenlemeleri orada yapmıştır. Diğer aşiretler evvela Kenan'a yerleşmişlerdi. Vadedilen Toprak'a ulaşmaya çalışanların sonuncuları Mısır'dan Yusuf'un aşiretiyle Kadeş'teki Levitler'di. Buralara Musa tarafından Yahweh'e hararetle tapmak üzere yetiştirilmişlerdi. Olayın başlangıcı dini taban olduğundan, yeni İsrail toplumu varolmaya başlamıştır.

Kenan'ın fethi ile olaylar aydınlanmaya başlıyor ve arkeolojik kanıtlar İncil'de belirtilen bölgeleri teyit ederek ışık tutuyor. İsrailliler tarafından "ilk büyük askeri komutan" olarak isimlendirilen Joshua'nın Kitabı, önemli özellikler taşıyan tarihi bir belge olarak telakki edilebilir. Joshua Ephraim aşiretinin bir üyesi olan Nuh'un oğluydu. Musa'nın güvenlik şefi ve aynı zamanda Sinai'deki korumasıydı. Çadırın korunması da onun yönetiminde ve sorumluluğundaydı. Askeri ününü bir yolculuk esnasında karşılaştıkları ve Şeyh Amalek tarafından yönetilen bir grupla girişilen vahim bir çatışma sırasında kazanmıştır. Musa dağın tepesinde, elinde "Tanrının Asası" ile dururken, Joshua'ya gidip Amalek'le savaşmasını emretmiştir. Aaron ile Hur, savaşçılara cesaret vermek amacıyla yaşlı peygamberin ellerine kaldırdılar ve "güneş batıncaya kadar elleri aynı pozisyonda sabit kaldı" ve Joshua kılıcının ucuyla Amalek'i ve halkını bozguna uğratmıştır. Ölümünden az önce Musa resmi bir törenle Joshua'yı cemaatin başına getirerek liderliği kendisine devretmiştir. Böylece Joshua hem peygamber payesini hem de general rütbesini kazandı. "Ve Nuh'un oğlu Joshua'nın ruhu akıl ve irfan doluydu, zira Musa ellerini üzerine koymuştu". Böylece Joshua Kenan'ı fethetmeye girişmişti ve girişimini büyük ölçüde tamamladı. Her halükarda başlangıçta bütün İsrailliler'e kumanda etmemiş olabilir. Kelimenin tam anlamıyla bir

istilayı yönettiği de söylenemez. Sürecin en önemli noktası bir sızma harekatı veya Shechem gibi kentleri ellerinde tutan bağlı aşiretlerin güçlendirilmesiydi. Sayısız çatışmalar ve şaşırtıcı kuşatmalar yaşandı. Kenanlılar'ın medeniyet düzeyi İsrailliler'inkinden çok daha yüksek olduğundan, silahları da daha gelişmiş, şehirlerini çevreleyen taş duvar daha sağlamdı. İsrailliler'in fethine hakim olan umutsuzluk havası, bir kenti fethettiklerinde sergiledikleri insafsızlığın izahıdır. Ürdün'e geçtikten sonra zaptedilecek ilk yer dünyanın en eski kentlerinden biri olan Jericho idi. Kathleen Kenyon'un kazılar M.Ö. 7. binyıldan kalma bir kent olduğunu göstermektedir. Bronz Çağı'nın başlarında ve ortalarında şehir devasa duvarlarla çevrilmişti. İncil'de savunma gücünün anlatıldığı bölüm, İncil'in en canlı bölümlerinden biridir. Peygamber-General Joshua papazlara, On Emir'in yer aldığı sandık koç boynuzlu şapkalar giymiş borazancıları ile birlikte altı gün süre ile şehrin çevresinde dolaştırmalarını emretti. Yedinci günde papazlar borazan çalmaya başlayınca, bütün halka "haykırın" diye seslendi, "zira Tanrı size şehri ihsan etti". Bütün halk haykırmaya başlayınca duvarlar yıkılmış ve halk şehre girmiş. Kenyon'un araştırmaları duvarların erozyondan mı yoksa başka bir nedenden mi yıkıldığına dair bir bilgi vermemektedir. Hatta İsrailliler'in ilahi bir müdahale olarak nitelendirdikleri bir depremin de vuku bulmuş olabileceği düşünülmektedir. İncil'deki anlatımda, "şehirde varolan herşeyi, erkekleri ve kadınları, gençleri ve yaşlıları, öküzleri, koyunları ve eşekleri kılıçları ile yok ettiler" denmektedir. Bn. Kenyon'un tespitlerine göre, kentin aynı zamanda yakıldığı da kesindir. Sonradan da uzun süre işgal edilmemiş. Joshua'nın kararına göre, bu kenti hiç kimse bir daha inşa etmemeliydi. Keza "bu Jericho kentini yeniden inşa etmeye kalkışan kimse, Tanrı'nın lanetine uğrayacaktır" şeklinde de tehditler savurmuştu.

Fırsat olunca dahi Joshua herhangi bir kente saldırmaktan kaçmıyordu. Tercihi, karşı tarafın teslim olması veya barış yoluyla varılacak bir anlaşmaydı. Örneğin Gibron'da öyle oldu. Sakinleri, onları İsrailliler'in öfkesinden kurtarmış olmasına rağmen, sözleşmelerindeki şartlara sadık kalmayarak düş kırıklığına uğrattıklarından Joshua da onları cemaat için sürekli olarak

odun kesmekle ve su taşımakla cezalandırmıştır. İncil'e göre Gibron "büyük bir kent", "şahane kentlerden biri" idi. Kentin yeri 2. Dünya Savaşı'nın sonunda ABD arkeoloğu James Pritchard tarafından belirlenmiştir. İncil'de Gibron'la ilgili 45'ten fazla referans bulunmaktadır ve Prithard çoğunu onaylamıştır. Kaliteli şarap üreten bir bölgenin ortasındaydı ve şarabın 9 galonluk fıçılarda muhafaza edilebilmesi için kentte bir yeraltı kiler sistemi kurulmuştu. Bu fıçıların 25'ten fazlasının sapında "gbn" -Gibron anlamında- harflerini Pritchard görmüş. Kentin elden gitmesine öyle büyük bir önem verildi ki, 5 Amorit kentkralı şehri geri almayı denediler. Joshua ve beraberinde "bütün savaşçılar ve değerli erkekler" yardıma geldiler. Bu şekilde düzenlenen küçük ordusuyla ve korkunç bir dolu fırtınası içinde savaşarak, Amoritlir'i yendi. İri dolu tanelerinin yol açtığı ölümler, İsrail'in çocuklarının kılıcıyla meydana gelen ölümlerden daha fazlaydı. İncil'e göre bu savaşı dramatik bir olay izlemiş: Amorit ordusuna nihai darbeyi indirmek için ışığa ihtiyacı olan Joshua, Tanrı'ya havayı düzenlemesi için yalvardı: "Ey güneş, sen Gibeon'un tepesinde kal ve sen ey mehtap, Ajalon Vadisi'nde kal." Ve halk düşmandan intikamını alıncaya kadar, güneş tepede, mehtap da vadide kalmış. Joshua bundan sonra arzu edilmeyen misafirler olan İsrailliler'in girişini engellemek amacıyla Kenan'ın kuzey bölgesinde bir koalisyon kurmayı deneyen Hazor Kralı Jabin'e karşı önemli bir zafer kazanma girişiminde bulundu. Sahildeki kum taneleri kadar kalabalık bir ordu topladı, ancak "Tanrı arabalarını ateşle yaktı." "Joshua geri dönerek kralı yakaladı ve kılıçla vurarak öldürdü. Oradaki bütün canlıları kılıçtan geçirerek, hepsini yok ettiler. Hazor'u da ateşte yaktı." İsrailli Arkeolog -General Yigael Yadin'in 1955-9'daki kazıları sırasında Hazor meydana çıkmıştır. Bu kazılarda, 80 hektarlık bir tabana, 10 hektarlık kale duvarlarına sahip 50.000 nüfus veya daha fazlasını barındırabilen muhteşem bir kent buldu. Ağır kapıları ve sağlam duvarları vardı. Böylece M.Ö. 13. YY'da İsrailliler'in fetihlerinden geriye kalan yangınlar ve yıkımlar İncil'deki belgelere tamamen uymaktadır. Yadin yıkıntıların arasında ay tanrısı Baal Hamman'ın eşini simgeleyen ellerini kaldırmış pozisyonda parçalanmış bir dikilitaş buldu.

Bu da Joshua'nın adamlarının "mihraplarını yıkmak" emrini yerine getirdiklerini göstermektedir.

Joshua'nın şaşırtıcı zaferlerine rağmen, öldüğünde, Kenan'ın fethi henüz tamamlanmamıştı. İsrailliler'in yerleşim bölgelerinin birleşmesi, kalan kentlerin azalması ve sahilin nihai işgali iki yüzyıldan fazla sürdü. M.Ö. 1200-1000 yılının sonunda Birleşmiş İsrail Krallığı oluşuncaya kadar da tamamlanmadı. Çeşitli İsrail aşiretleri birbirinden bağımsız olarak hareket ediyorlardı, bazen de savaşıyorlardı. Çeşitli düşmanları vardı: Kenan'daki yabancıların yerleşim bölgelerinin halkı, işgalci bedevi kabileleri, kıyıdan başlayarak içeriye doğru yayılmaya çalışarak yeni bir tehlike oluşturan Filistinliler... Yendikleri Kenanlılar'dan almış oldukları kentleri onarmalı ve toprağı işlemeliydiler. Joshua'nın kitabında Tanrı onlara şöyle der: "Size bahşettiğim toprağı işlemediniz, kentleri onarmadınız, ancak orada oturuyorsunuz. Kendi ektiğiniz bağların ve zeytinliklerini ürününü yemiyorsunuz." Yapılan kazılardan İsrailliler'in kamu teknolojisinin, özellikle inşaatta ve çömlekçilikte, Kenanlılar'a göre çok geri kaldığı tartışılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. İsrail çocuklarının daha öğreneceği pek çok şey vardı.

Filistin, çok küçük olmasına rağmen büyük çeşitlilik arzeden bir ülkedir: ayrı ayrı kırk coğrafi ve iklim kuşağına bölünmüştür. Yöreye o olağanüstü ve gizemli güzelliği veren de galiba bu özelliklerdir. Ancak, aşiret bölünmeleri teşvik edilerek, birlik sağlanamıyordu. Eşitlik, toplumsal tartışma, müzakerelere ve münakaşa gibi sıkı bir şekilde yer etmiş İsrail geleneğine, bir mesleki uzman ordusunun masrafını karşılamak için ağır vergiler ödenmesini gerektiren merkeziyetçi bir devlet fikrine Filistinliler düşmanca bakıyordu. Bedava hizmet karşılığı aşiretten zorla para toplanmasını tercih ediyorlardı.

Yerleşme döneminin ilk iki yüzyılını kapsayan Hakimler Kitabı, İsrailliler'in tahammüllerinin çok ötesinde bir yönetime dayanmak zorunda kaldıkları izlenimini vermektedir. "Hakimler" müteselsilen yetkiye sahip ulusal yöneticiler değildi. Normal olarak her biri bir aşireti idare ediyordu. Bundan dolayı bütün askeri koalisyonlarla ilgili görüşmeler Kedesh-Naphjtali Başkanı Barak'ın, savaşçı peygamber Deborah'a şu sözlerinde

özetlenen anlayışa göre yapılmalıydı: "Sen benimle gelirsen, gideceğim. Gelmezsen, ben de gitmeyeceğim." Her ne kadar Hakimler Kitabı kuşkusuz bir tarihse de, Bronz Çağı sonundaki Kenan'a ilişkin büyüleyici bilgilere efsane fantezi karıştığından o dönemin olaylarını bir sıraya koyarak aralarındaki bağlantıyı kurmak zordur.

Bu çok önemli bir husus olmayabilir: Hakimler Kitabı'nın aktardıkları çok daha önemlidir. Herşeyden önce İsrail toplumunun demokratik ve faziletli cephesine ışık tutmaktadır. Çoğunlukla alt tabaka ortamında dünyaya gelmiş karizmatik kahramanları kendi enerjileri ve becerileri sayesinde yükselerek Tanrı'nın lütfu ile ortaya çıktılar. oab Kralı ve hurma ağaçlarının yetiştiği şehrin sahibi Şeyh Eblon Benjaminitler'e zulmedince Tanrı onlara bir kurtarıcı gönderdi. Bu kurtarıcı Ehud adında biri idi. Özellikle fakir bir insanda olması gereken önemli bir özürü vardı: solaktı. Ehud, silah alamayacak kadar fakir olduğunudan, kendine, elbisesinin altına saklayabileceği boyda iki tarafı da keskin bir kılıç yaptı. Yerel İsrailliler'in katılımıyla satın alınan hediyenin sayesinde, Ehud'un görüşme talebi şeyh tarafından kabul edildi. Eblon "çok şişman bir adamdı" ve sadece kendine ait bir yazlıkta oturuyordu. Ehud, ev yapımı silahını çekerek şeyhin karnına sapladı "ve bıçak yağ katmanlarının içinde kaybolduğundan kılıcı geri çekemiyordu ve pislik aktı." Büyük bir cesaret ve beceri ile işlenen bu cinayetten sonra Ehud yerel komutan düzeyine yükselerek, Moab'ı hakimiyetinin altına aldı. Ülke de rahat bir dönem yaşadı.

Sadece fikir ve solak erkekler değil, kadınlar da kahramanlık göstererek yönetim saflarında yer aldılar. Vaha-ülkenin diğer bir şahsiyeti olan Deborah, ateşli, dindar ve mistik bir kişiliğe sahipti. Kehanette bulunup şarkı söylüyordu. "Hurma ağacının altında oturuyordu" ve yerel halk vereceği hükümleri dinlemeye geliyordu. Bu olağanüstü kadın, (kendisi hakkında hiçbir şey duymadığımız) Lapidath isimli biri ile evliymiş. Deborah, Kenan'ın en önemli krallarından biri olan Jabin'e karşı bir koalisyon ordusu kurarak, kralın ordusunu yok etmiş; bu yetmiyormuş gibi, bozguna uğramış General Sistro "Kenit Heber'in karısı" ve İsrailli kadınların en yırtıcılarından olan Jael'in çadı-

rına sığındı. Yael generalin yatıp uyumasına izin verdikten sonra, çadırın kancalarından birini söktü; eline bir çekiç alarak yavaşça yaklaştı, kancayı Sistro'nun şakaklarına sokup çekiçleyerek yere bağladı. Bunun üzerine Deborah, bu vahşi ve hain eylemi öven lirik bir zafer şarkısı söylemeye başlamış.

En alt kademede Jephthat geliyordu. Bir fahişenin oğluydu ve genç yaşta, annesinin icra ettiği meslekten ötürü ağabeyleri tarafından evden atılmıştı. Jephtah'ın serseri ortamlarına karışıp çete kurmaktan başka seçeneği yoktu. Ve değersiz insanlar Jephtah'ın etrafında toplanarak ona eşlik etmişler. Ammonitler saldırınca, İsrail tarihinin gelenekselleşmiş düzenin tamamen aksine, kalburüstü İsrail toplumunun üyelerinden bazılarının bu çete liderine başvurarak savaş kotumanları olmasını teklif ettiler. Barış zamanında da liderleri olarak kalmak kaydıyla kabul etti. Barışçı bir anlaşmaya varmak amacıyla şaşırtıcı bir girişimden sonra, Jephtah Tanrı'ya yalvararak ve büyük yeminler ederek yardımını istedi. İstemiş olduğu desteği aldıktan sonra düşmanı savaşta yendi. "Büyük bir katliam düzenleyerek" 20 kenti ele geçirdi. Böylece Ammon'un çocukları boyunduruk altına girdiler. Jephtah eve dönünce, onu ilk karşılayan insanı Tanrı'ya kurban etmeyi adamıştı. Ne acı ki, "onu danslarla ve zilli teflerle karşılamaya gelen" tek evladı, kızıydı. Bu dehşet verici hikayede, Jephtah yemininin şartlarını yerine getirmek mecburiyetindedir. Kızı da, kaderini tevekkülle kabul ediyor, ancak, arkadaşları ile birlikte "dağa çıkarak bekaretine hayıflanmak için iki aylık bir süre talebediyor." Bu masum ve zavallı kızın adını dahi bilmiyoruz.

Hakimler Kitabı'ndaki bölümlerin en garibi, Samson'un yükselişini, düşüşünü ve işkence ile şehit edilmesini anlatan üç kısımdır. Toplumun alt tabakasına mensup biriydi. Uzun saçlı ve Nazaritti. Bizce bilinmeyen bazı nedenlerle, kendisini ilahi hizmete adamış. Samson'un hikayede İsrailli bir masal kahramanı gibi gösterilmesine rağmen, bir çocuk-suçlu ile bir kahramanın, güçlü adamla zeka özürlünün, şiddet eğimli bir paranoyağın, sefahat ve kadın düşkünü bir karışımın ürünü gerçek bir kişi olması söz konusu değil. Sıklıkla görüldüğü gibi, Tanrı'ya ve topluma hizmet edenlerin yarı cani ve kanun kaçağı olmala-

rına rağmen, yiğitlikleri sayesinde evvela halk kahramanı, sonra da dini kahraman seviyesine ulaştıklarını vurgulayan Hakimler Kitabı'ndaki çarpıcı örnektir. Dinsel yapısı itibarıyla, İsrail toplumu sofu bir toplumdu. Ancak Tanrı'nın günahkarlara karşı hoşgörüsü ve ona yalvardıkları zaman cömertliği dikkat çekicidir. Gözden düşmüş, gözleri görmeyen ve prangaya vurulmuş Samson Tanrı'ya şöyle haykırmaktadır: "Ey Tanrım, beni hatırla, sana yalvarıyorum: iki gözümün öcünü Filistinliler'den alabilmem için bana güç ver. Yalnız bu defa bana yardım et." İncil'de herhangi bir şekilde bahsedilmemesine rağmen, Tanrı karşılık vermiş. Samson'un Hakimler'de bahsedilen kahramanlıklarının imkansız gibi görünmesine rağmen hikayesinin esası gerçektir. Sahildeki Filistinliler'in baskısı yeni yeni hissediliyordu. Ancak onlarla İsrailliler arasında savaş söz konusu değildi: Samson ise bir ordunun lideri değildi. Aksine sürekli temaslar sürdürerek alışverişte bulunuyorlardı. Hatta İsrailliler'in Beth Shemesh kentinde buldukları sanat eserleri, karşılıklı olarak evlendiklerinin arkeolojik kanıtıdır. Hakimler Kitabı'nda bahsedilen harikalar, daima bir gerçek zeminine dayanmaktadır. Bu dönemle ilgili ikinci hususu ortaya çıkarmaktadır. İsrailliler daha önce farkına vardığımız hayali hediyeleri arttırmaktaydılar ve bu açıdan bakıldığı zaman "Hakimler" edebiyat dünyasının en geniş kısa hikaye koleksiyonudur. Tema bakımından birliğe rağmen, olaylar çok çeşitlidir. Canlı karakterler bir iki cümle ile ifade edilirken, sayfalardan fışkıracak gibidir; küçük bir ayrıntı olayı canlandırmakta, hikaye akıcı ve kısadır.

İlk defa İncil'de farkettiğimiz husus: gereksiz ve unutulmaz ayrıntılar. Mesela 12. kısımda Ürdün geçidinde yakalanan kaçak Eframitler'in "Shibboleth" kelimesini söylemeye zorlandıkları anlatılmaktadır. Gileaditler Efraimitler'in "Ş" harfini telaffuz edemediklerini bildiklerinden, "Sibbolect" dediklerinde onları katlediyorlardı. Ayrıntı hiçbir önem taşımamakla birlikte, anlatana -ve bize- o kadar çarpıcı geldi ki, hikayeden çıkarılamadı. Benzer durumu Samuel'in Kitabı'ndaki genç Davut'un hikayesinde görüyoruz. Davut Gath kralı Achisc'in huzuruna çıkarak deli numarası yapar: kapıları tırmalayıp tükürüğünü sakalına akıtıyordu. Achisch öfkelenerek bağırdı: "Benim deliye

ihtiyacım mı var ki bu deliyi huzuruma getirdiniz!" Veyahut gene, Samuel'in 2. Kitabından sorumla yazar, Jehoida'nın oğlu ve çeşitli eylemlere karışmış, Salamon'un bir subayı olan Benaiah'a ilişkin etkileyici ayrıntılar vermek ihtiyacını duyuyor. Moablı iki kocaman adamı öldürmüş; karlı bir günde bir çukurun dibine inerek aslanı çukurun orta yerinde öldürmüş ve Mısırlı güzel bir adamı öldürmüş; Mısırlı'nın elinde bir mızrak varmış, üzerine giderek mızrağı Mısırlı'nın elinden çekmiş ve kendi mızrağı ile adamı öldürmüş. Bu dürtü sadece veya esasen edebi değil, tarihiydi. İsrailliler geçmişlerine o kadar bağlıydılar ki, eğitimsel amaç taşımıyorsa, veya o amaç belirsizse dahi hikayelerini renkli ayrıntılarla süslemekte idiler. Samuel'in ve Hakimlerin Kitabı'ndaki hikayeler, sıradan kısa hikayeler değil, tarihi hikayelerdir. Gerçekten de Samuel'in kitaplarında derin tarih olma yolundadırlar. Bu dönemin İsrail-Yahudi edebiyatında putperest masallarla ve olaylarla hiçbir bağlantısı yoktur. Hikaye olağanüstü bir amaçla ortaya konmaktadır: Bir halkın Tanrı ile olan ilişkisinin yüceltici ve ürkütücü öyküsünü anlatmak. Hikayenin doğruluğu konusunun ciddiyetine uygun olması gerektiğinden, yazar da kalbinde aynı inancı taşımalı. Dolayısıyla, bu tarihtir; tarih de kuruluşların gelişmesini, savaşları ve fetihleri anlattığına göre, bizim için son derecek eğitici bir hikayedir.

Hakimler Kitabı bazı hallerde biraz çocuksu olmasına rağmen, diğer bir şekliyle anayasal gelişme üzerinde bir makale sayılabilir. Zira, İsrailliler'in, bazı zorlayıcı olaylar karşısında demokratik teokrasilerini sınırlı bir krallık haline nasıl getirdiklerini anlatmaktadır. Kitabın başındaki 6-8. bölümlerde Gideon'un hikayesi anlatılmaktadır. Gideon alt tabakadan fakir bir adamdı. "Buğdayı, üzüm cenderesinde harmanlamaktaydı." Tanrı tarafından "yüce ve değerli adam" düzeyine yükseltilmiştir. 300 kişilik küçük bir ordunun komutanıydı. İlerideki başarılarının muhtemelen çok büyük olacakları varsayılarak ilk defa ona "kalıtsal krallık" payesi verildi. Ve İsrailliler Gideon'a şöyle dedi: "Sen bize hükümdar ol; hem sen, hem oğlun, hem de oğlunun oğlu bizi yönetsin, çünkü bizi Midian'ın elinden kurtardın." Gideon şu cevabı verdi: "Ne ben, ne de oğlum size hükmetmeyeceğiz. Size hükmeden Tanrı'dır." Bu iyi huylu ve mü-

tevazi adam, tacı reddetmekle İsrail'in hala teokratik bir toplum olduğunu kanıtlıyordu. Tarihçilerin kanaatine göre, Gideon'un canavarlaşan oğlu Abimelech, nanasının 70 erkek çocuğunu öldürerek İncil'deki en acımasız cinayeti işlemesiydi, Gideon'un evi, tacı reddetmesine rağmen İsrailin kraliyet sülalesi olacaktı. Yukarıda anlatılan feci olay, Gideon'un sülalesinin dışlanmasına sebep oldu. Hakimler Kitabı'nın kalan bölümünde bölünmüş aşiret sisteminin zararlı yönlerine değinilirken, o günlerde geçerli kural tekrarlanmaktadır: "O tarihte İsrail'in bir kralı yoktu: herkes kendine göre doğru bulduğunu yapmaktaydı." Jephtah'ın hikayesi, İsrail'in iç savaşı esnasında cereyan eden kısa bir şiddet olayı ile sona ermektedir. Kitabın son üç bölümünde bir Benjaminit kenti olan Gibeah'ta Levite'ın dostunun tecavüz edildikten sonra vahşice öldürüldüğünü anlatmaktadır. Bu olay Benjaminiteler'le diğer aşiretler arasında acımasız bir kavgaya, adeta bir nevi Truva Savaşı'na yol açtı. İsrail aşiretleri kendi aralarında savaşırken, diğer yandan Filistin tehlikesi büyümekteydi. Bazı bilim adamlarının iddia ettikleri gibi, olayların takdim şekli sonradan düzenlenmiş kralcı propaganda olabilir, ancak, olaylar yeterince açıktır. Dışarıdan gelen düşmana karşı İsrail aşiretleri birleşti ve başka seçenek olmadığından, İsrail, merkezi bir savaş sistemi kabul etti.

Filistinliler İsrailliler'in mallarını ele geçirmeye ve onları köleliğe mahkum etmeye hazırlanan yerel Kenanlılar'dan çok daha korkunç bir düşmandı. İncil'deki bazı imalardan Kenanlılar'ın toprağını zaptetme konusunda İsrailliler'in suçluluk duydukları anlaşılmaktadır. 20 YY'ın sonlarında evsiz Filistinli Araplar'a karşı İsrailliler'in tuhaf bir duygusallığı. Bununla birlikte fethin dini bir eylem olduğuna inanan İsrailliler vicdan azaplarını gizlemektedirler: "Bu uluslar günahkar olduğundan Tanrı onları sizin karşınıza çıkardı." Aksine, Filistinliler'in saldırgan olduklarından hiç kuşku yoktur. Bronz Çağı'nın sonundan kalma en yağmacı ırkın, sözde "Denizlerin Halklarının" üyeleriydi. Bunlar, Girit'te Minos medeniyetinden kalma ne varsa yağmaladılar. Hatta nerdeyse Mısır'ı da ele geçireceklerdi. 19. Hanedanın büyük imparatoru Ramses III bunları Nil bölgesinden kovunca -bu savaşın muhteşem resimleri Karnak'tadır-

bu Pulestiler kuzeydoğuya yönelerek, bugün hala isimlerini taşıyan sahile, Filistin'e yerleştiler. Orada kurdukları beş büyük kent, yani, Ascolon, Ashdod, Ekron, Gath ve Gaza'da kazılar sistematik bir şekilde yapılamadığından, kültürlerine ilişkin daha öğreneceğimiz çok şey var. Ancak, savaşçı oldukları tartışılmaz bir gerçek. Demir silahlara sahiptiler. Feodal askeri bir aristokrasi çerçevesi içinde büyük bir disiplinle organize olmuşlardı. Yaklaşık olarak M.Ö. 1050 civarında sahildeki Kenanlılar'ı imha ettikten sonra, günümüzde çoğunlukla İsrail işgalinde olan dağlık arazilere karşı geniş çapta bir harekata giriştiler. Muhtemelen güneydeki Judah'ın büyük bölümünü ele geçirdiler, ancak Ürdün'ün doğusunda veya Galile'nin kuzeyindeki topraklara dokunmadılar. Benjamin'in işareti bunlardan çok eziyet görmüş ve direnişe öncülük etmiştir. Filistinliler'e karşı başlatılan ulusal kampanya dönemi, belge açısından olağanüstü zengindir. O dönemde İsrailliler hırsla tarih yazmaya koyulmuşlardı. Ancak, bu arşivlerin büyük bir kısmı ne yazık ki kayboldu. Hakimler Kitabı'nda kayıp kayıtlarla ilgili ilginç referanslar bulunmaktadır. "İsrail Krallarının Günlem Kitapları" ve benzer diğer eserler hakkında bilgi sahibiyiz. Baki kalanlar arasında özellikle Samuel'in iki kitabıyla kralların iki kitabı büyük ölçüde tarih kitapları olup, antik zamanların en görkemli eserleri arasında yer almaktadır. Hükümet erkanı ve bölgesel yöneticilerle ilgili listeler, hatta kraliyet mutfağının yemek listeleri gibi kraliyet arşivlerinden alınmış bilgiler içermektedirler. Bu dönemlerden, İncil'de yer alan kral listeleri ile Mısır Firavunu'nun kuralları ve Asurlular'ın "limnusu" gibi İncil dışı kaynaklardan yararlanarak bir eş zamanlık kurmak mümkündür. Bu bilgiler bize doğru zamanlama yapma imkanı vermektedir. Monarşik dönemin başlarında hata oranı % 10 civarında olabilir, ancak daha sonraki tarihler kesinlik kazanmaktadır. Böylece Saül'ün M.Ö. 1005'te öldürüldüğünden, Davut'un saltanatının 966'ya kadar sürdüğünden ve Salomon'un M.Ö. 926 veya 925'te öldüğünden emin olabiliriz.

Üstelik İncil'deki kayıtlarda, ulusal dramanın başlıca aktörlerinin şaşırtıcı derecede canlı portlerini bulmaktayız. Bu portreler yarım milenyum sonraki en ünlü Yunan tarihçilerinin

eserlerinde bulduğumuz portrelerle rekabet edebilmekte ve hatta onları sollamaktadırlar. Bu karakterler ahlaki bir temele sağlam bir şekilde dayandırılmıştır. Tarihi ahlak kurallarında sadece iyi ve kötü sözkonusu değil; davranışın her kademesi ve herşeyin üstünde, merhamet duygularını uyandırma yeteneği, yoğun üzüntü ve bütün güçlükleri ile insan sevgisi -insanoğlunun daha önce kelimeye dökemediği heyecanlar- da yer almaktadır. Keza, soyut kurumlara karşı derin bir saygı, ulusal tercihlere ve yapısal meselelere karşı hassasiyet mevcuttur. Belgelerden anladığımıza göre, İsrailliler Filistinliler tarafından yok edilme tehdidine karşı kraliyet sistemine yöneldiler. Bu yöneliş arzularının tamamen dışında ve çok eski bir müessesenin -peygamberliğin- aracılığıyla vuku bulmuştur. Geçmişte İbrahim bir peygamberdi, Musa ise peygamberlerin en yücesiydi. Peygamberlik İsrailliler'in en eski yönetim şekli ve kanaatlerine göre en esaslıydı, çünkü İsrail teokrasisinde Tanrı buyruklarını peygamberlerin aracılığı ile bildirmekte ve toplumda peygamber saygın bir yer işgal etmekteydi. "Nabhi" sözcüğünün kökeni belirsizdir. "Çağrılan kişi" veya "Nafile kişi" anlamına gelebilir. Samuel'in Kitabı'nın önemli bölümlerinden birinde "şimdi Nabhi denen kişi önceleri 'roeh' (peygamber, kahin) olarak çağrılıyordu." Peygamberler kehanette bulunma kabiliyetlerine göre sınıflandırılıyorlardı. Bu tür insanlara eski Yakın Doğu'da sıkça rastlanmaktaydı. Üçüncü milenyumun başından itibaren kahinler ve kehanetler eski Mısır tarihinin önemli bir halkasını teşkil etmektedir. Mısır'dan sonra Finikeliler'de de yaygınlaşarak Yunanlılar'a ulaştı. Plato'nun "Phaedrus"una göre kehanette bulunabilmek için insanoğlunun mantığa ihtiyacı yoktur. Çünkü bir tanrı tarafından sahiplenilen kişi sadece bir temsilciydi. Durumu 'heyecan' veya 'ilahi çılgınlık' olarak biliniyordu. Böylece İsrailli peygamberler medyum görevi yapmaktaydılar. Aşırı heyecan veya trans halindeyken gördükleri ilahi hayalleri bazen bir şarkı ile, bazen de çığlıklar atarak anlatıyorlardı. Bu hallerine bazen müzik eşlik ediyordu. Samuel süreci kendisi anlatıyor: "Yüksek bir yerden inen ve elinde santur, küçük davul, boru ve harp taşıyan bir peygamber topluluğuna rastlayacaksınız ve kehanette bulunacaklar." Elisha da müzik istedi: "Bana bir şairi getirin" dedi.

Ve saz şairi çaldıkça Tanrı'nın eli üzerindeydi. Peygamberler, aşırıya dahi kaçarak, günlük, çeşitli uyuşturucular ve alkol kullanıyorlardı. İsaiah'ın dediği gibi "papaz ve peygamber aşırı içkinin etkisiyle günaha girdiler ve yanıldılar; şarap içtiler ve yoldan çıktılar; hayallerinde yanılgıya düşmekteler; tebligatları aktarırken dilleri sürçmektedir."

Bununla beraber İsrail toplumunda peygamber yalnızca vecd halinde ileriye dönük kehanetlerde bulunan bir kişi değildi. Birtakım ruhani görevleri vardı. Musa ve Deborah gibi ruhani hakim görevini yerine getiriyorlardı. Küçük Samuel'in annesi Hannah tarafından terkedildiği Shiloh'taki türbeye benzeyen, türbelere bağlı kolejler oluşturuyorlardı. O türbede "keten bir efod giymiş bir çocuk olarak" "Samuel Tanrı'nın önünde tıpkı bir papaz gibi hizmet etti. Annesi, kocasıyla birlikte her yıl kurbanını sunmaya gelirken ona yeni, papazlarınkine benzeyen bir ceket getiriyordu. Böylece, türbelerde, hiçbir anlaşmazlığa meydan vermeden, papazlarla peygamberler topluluğu birlikte çalışıyorlardı. Ancak işin başından beri peygamberler dinde şekilcilikten ziyade içeriğe önem vererek Yahudi ve dünya tarihinin en büyük meselelerinden birini ele aldılar. Samuel şöyle diyordu: "Bakın, itaat etmek kurban sunmaktan daha iyidir. Koçların yağına itibar etmektense, dinlemek evladır." Papazların bitmek bilmeyen anlamsız törenlerine ve kurbanlarına karşın, dinin ahlaki ve tutucu prensiplerini savundular. Papazlar mekanik bir dine yönelirken, peygamberler mezhepçiliğe yöneldiler.

Samuel de Samson gibi, karmakarışık uzun saçlı, yarı çıplak, vahşi görünümlü, Nazarit mezhebinin erkeklerinden farklı değildi. Bu mezhebe dahil insanların inançları konmuş dini kuralları reddetmekle başlıyordu ve yeni bir dine dönüşmeye kadar gidiyordu. Fırsat bulduklarında kötü yola sapanlara karşı katliama girişen vahşi Rehabitler'le Nazaritler'in müşterek noktaları çoktu. Katı bir tektanrılığa vesile olan, çölün bir köşesinde göçebe hayatı yaşamayı tercih ediyorlardı. Bütün Yahudi mezhep dalaletlerinin en büyüğü olan İslam, böyle bir ortamdan fışkırmıştır. İncil'de sık sık tekrarlandığı gibi, o tarihte çoğu sahte olan bir peygamber kalabalığı türemişti. Etkili olabilmesi için bir peygamberin dalaletin uç özekliklerinden açınıp, İsrail'deki

hayatın ana görüşüne sadık kalması gerekirdi. Tek ve başlıca görevi, Tanrı ile halkın arasında bir bağlantıyı sağlayarak onları bir birlik içinde tutmak. Samuel büyüyünce hakimlik görevi nedeni ile, ülke içinde çok seyahat etti. Güçlü Filistin kuvvetleri yerleşim bölgelerini merkezden vurarak İsrailliler'i aşağılayıcı bir şekilde yendiler. Bu durumda, doğal olarak, umutsuz İsrail halkı krallıkla yönetim şekline dönüp dönmeyeceklerine, döneceklerse bunun ne zaman gerçekleşebileceğine dair kritik kararı vermesini beklemeye başladılar.

Samuel'in birinci kitabında, bu konuda meydana gelen yapısal tartışmalar hakkında heyecan verici görüşler yer almaktadır. Gerila şefi Benjaminit komutan Saul belli bir adaydı. Alt tabakaya mensup, kendi becerileri ve enerjileri ile ve ayrıca Tanrının lütfu ile belirli bir yere gelen karizmatik İsrail liderlerinin tipik bir örneğiydi. Fakat, Saul bir geniyli idi ve tam desteğini hiçbir zaman alamadığı kuzeylileri birleştirecek diplomatik özelliklerden yoksundu. Karanlık ve kasvetli kişiliği İncil'de: ne yapacağı belirsiz, doğulu bir haydut-kral, ani bir cömertlikle kontrolsüz bir hiddet arasında gidip gelen, belki de manik-depresif, daima cesur ve kabiliyetli, çılgınlığın sınırlarını zorlayan ve bazen de ona yenilen bir kişi olarak tanımlanmıştır. Bu kişiyi atama konusunda Samuel tereddüt etmekte haklıydı. Halka, hiçbir zaman bir kralları olmadığını hatırlattı -peygamberin bir görevi de tarihle ilgili konferanslar vermek- ve İsrail gibi teokratik bir ulusun krallık yönetimini tercih etmesi Tanrının yasalarını reddetmesi anlamına geldiğini, bunun da günah olacağını söyledi. Ulusun anayasal tarihinin ana hatlarını belirleyerek 'bir deftere yazdı ve Tanrıya sundu' yani, bir türbeye bıraktı. Karizmatik bir lider, yani 'nagid' olarak Saul'uin başına, ananeye göre, yağ atarak onu atamaya istekliydi, ancak ona 'melek' yani kalıtsal kral yetkisini vermeye çekiniyordu: çünkü bu ünvanla aşiretten zorla para ve asker toplama hakkına da sahip oluyordu. Profesyonel ordular, cezai vergiler, zorunlu çalışmalar gibi monarşik sistemin bütün sakıncalarına karşı halkı uyardı. Saul'un yetki sınırları konusunda sık sık fikir değiştirdi. Ancak eninde sonunda Saul'un zaferlerinden ve heybetli fiziğinden- olağanüstü uzun boylu ve yakışıklıydı- etkilenen halkın arzusuna boyun

eğen Samuel yol göstermesi için Tanrı'nın da yardımını istedi. Ve tanrı Samuel'e 'seslerine kulak ver, onu kral yap' dedi. Krallık yönetimine ilişkin bu yapısal deneyim felaketle sonuçlandı. Saul'un taç giymesinden bir yıl sonra büyük Filistin ordusu Esdraelon vadsini aşarak, Gilboa Tepesinde yeni Krallık ordusunu yok etti: Saul'la oğlu Janothan'ı da katlettiler. Saul'un, halkı arkasında toplama yeteneğine sahip olmadığı besbelli, ancak başarısızlığının gerçek nedeni, gerekli askeri beceriye sahip olmamasıdır. O ancak küçük çapta bir direnişçi lideri idi ve her ne kadar da kral olarak bir paralı asker ordusu toplamaya başladıysa da, geniş ve düzenli güçleri yönetme yeteneğine açıkça sahip değildi. Nihai felaketten önce Saul ruhban sınıfının ve Samuel'in desteğini kaybetmişti. Samuel'in 1. kitabının 15. bölümünde çok canlı ve üzücü sahne yer almakta: yaşlı peygamber savaşta meydana gelen yağmalar esnasında dini kurallara karşı gösterdiği itaatsizlikten dolayı, karal düşman oluyor. Gururu incinen kral günahını kabul ediyor, ancak Samuel'e halkın huzurunda ona destek olması için yalvarır. Samuel bu ricayı kabul ediyor ancak duyduğu öfkenin etkisi ile o arada nazik bir şekilde ona yaklaşarak 'ölümün acısı muhakkak geçmiştir' diyen ve o arada gariban bir esir olan Amalekit'lerin Kral'ı Kral Agag'a döner ve mihrabın üzerinde balta ile paramparça eder. Samuel özellikle Amalekitlere karşı daima fanatik düşünceler beslemiş ve onların imha edilmesini talep etmiştir. Kral Saul'u bir daha görmek istemedi. Buna rağmen, Saul öldürülünce Samuel'in yas tuttuğu söylenmekte ve Tanrı Saul'u İsrail Kralı yaptığına pişman oldu'

Davut Saul'un topladığı paralı askerlerden biriydi. Saul politikasını yürütürken' nerede cesur ve güçlü bir adam görse, saflarına alıyordu. İncil'deki metinde Davut'un askeri kariyerinin iki cephesi birbirine karışmıştır. Davut, mütevazı ve büyüleyici, bir kadın olan Moab'lı Ruth'un oğluydu ve basit bir çobandı. Krala hizmet etmek üzere ilk seçildiğinde, silah konusunda hiçbir bilgisi yoktu. Zırh ve kılıç kuşanarak hareket etmeyi boşuna denedi, zira onlara alışkın değildi. İlk kahramanlık deneyi olarak Filistin devi Goliath'ı öldürmek için ilkel bir sapan kullandı. Başka bir tanımlamaya göre, Davut'un Sa-

ul'un dikkatini çekmesinin nedeni' oyunda kurnaz, cesur, savaşçı, temkinli ve yakışıklı olma' özellikleridir. Muhtemelen gerçek olan, Davut'uin Saul'a çeşitli dönemlerde hizmet ettiği, ancak askeri eğitiminin paralı asker olarak Filistinlilerce verildiği yolundadır. Demir silahların kullanımı dahil, bütün savaş tekniklerini öğrendi, hatta büyük başarılarını takdirle karşılayan Gath'lı Kral Achisch, onu feodal bir mülkle ödüllendirdi. Arzu etseydi kendisini Filistinlilerle tamamen özdeşleştirebilirdi, ancak o Judah tahtını tercih etti. Kısmen Filistin'li bir komutan olarak kısmen de hatalı davranışlarda bulunan Saul'a karşı muhalefet lideri olarak, toprakla ödüllendirmeyi bekleyen, şahsına bağlı ve ona sadık kalmaya and içen profesyonel askerlerden ve şövalyelerden oluşan bir grup kurdu. Saul'un ölümünden sonra Judah kralı olmasına imkan veren işte bu güçtü. Bundan sonra, Kuzey Krallık olan İsrail'de anlaşmazlıkların patlak vermesini, ve Saul'un oradaki halifi olan Ishbaal'ın öldürülmesini beklemeye başladı. Bu durumda İsrail'in duayenleri kendisine, anayasal bir sözleşme ile kuzeyin tahtını vermeyi teklif ettiler. Anlaşılması önemli olan şu ki, Davut'un Krallığı koordine bir ulus değil, her birinin ayrı ayrı kendi sözleşmesi olan iki ayrı ulusal kimlikten meydana geliyordu. Davut İsrail'in sahip olduğu en popüler ve başarılı kral olmuştu. O kadar ki ölümünden 2000 yıl sonra, Yahudiler hala onun saltanat dönemini altın yıllar olarak anıyorlardı. Mamafih, zamanında, yönetim tarzı istikrarsızdı. İsrailliler, kesinlikle en güvendiği güçler değildi. Kişisel korumaları yabancı paralı askerler olan Cheretitler ve Pelethitlerdi. Gücü, adamlarının geçimini sağlayabilecek feodal mülke çevrilebilir hediyeler bekleyen subayların yönettiği profesyonel bir orduya dayanmaktaydı. Ancak, toprak verebilmesi için, önce toprak alması gerekirdi. Bu da her zaman fetih yolu ile olmuyordu. Bu tarihlerden sonra, idaresine karşı oğlu Absalon'un yönettiği komplolar ve isyanlar, patlak verenler arasında en önemlileri idi. Aşiretler dürtüsel olarak hala ayrılıkçıydılar. Davut'un seferlerinin yarattığı masraflara içerlemekle birlikte, hızlandırdığı merkeziyetçi eğilimlere, ortaya koyduğu-kançılarya ve sekretarya, bir harem 'corvee', özenli bir mahkeme-şark usulü

krallığa daha çok kızıyorlardı. Bu kırsal toplumda yeni kurulan bu devlet stilinde hiçbir payları olmadığı hissine kapılmışlardı. 'Davut'la hiçbir şey paylaşmıyoruz, Jess'in oğlundan da herhangi bir mirasa sahip değiliz. Bütün erkekler çadırlarına dönsün, ey İsrail' diye borazan çalarak feryat eden Benjaminit Sheba'nın çığlığını yansıtıyorlardı. Davut'un askeri gücü, bütün isyanların hakkından geldi, ancak kırk yıl süren saltanatı süresince huzur hiçbir zaman devamlı olmadı.

Herşeye rağmen, Davut'un büyük bir Kral olmasına üç neden vardı. Birincisi, Saul'un hiçbir zaman başaramadığı şekilde, ruhban ve kral rolünü bir arada fevkalade yürütüyordu. Samuel'in yakın bir halefi olmadığından, manevi otoritesinin büyük bir bölümünü Davut'a havale ediyordu. Davut arızi olarak günah işlemesine rağmen, dini inançları derin temellere dayanmaktaydı. Tıpkı oğlu ve varisi olan Solomon gibi, birçok yeteneğinin yanında, sanatsal yaratıcılığı çok güçlüydü. Aynı zamanda müzisyen, şair ve ilahi yazarı olduğuna dair hadis inkar edilemeyecek kadar kesindir. İncil'de ayinlerdeki dinsel danslara bizzat katıldığı söyleniyor. Askeri ihtiyaç nedeni ile meydana gelmiş bir tahtı, dinsel onayları, doğuya özgü lüksü ve yeni kültür standartlarını içeren görkemli bir kurum haline getirmişti. Tutucu ve köylü şeflerin bundan hoşlanmamasına rağmen, toplum heyecan verici ve tatmin edici buluyordu. İkincisi, Davut'un askeri başarıları rakipsiz olduğundan, kralPpapaz olarak pozisyonu Tanrı tarafından kutsanmışa benziyordu. Filistinlileri kesin bir şekilde bozguna uğratarak onları, sürekli olmak üzere dar bir sahil şeridine hapsetmiştir. Saul İsrail yerleşim bölgelerinde Kenan'lı yabancılara mahsus alanları azaltmak için çok uğraşmıştı, ancak süreci Davut tamamladı. Daha sonra doğuya, güneye ve kuzeye doğru hareket ederek Ammon'ı, Moab'ı, Edom'u, Aram-Zobar'ı, hatta uzak kuzeydoğudaki Aram Damascus'u egemenliği altına aldı. Askeri başarıları, diplomatik ittifaklarla ve hanedan evlilikleriyle pekişmişti. Bir anlamda, filizlenmekte olan bu küçük İsrail İmparatorluğu tarihi bir akzaya bağlıydı. Güneydeki imparatorluk, Mısır, geri çekilmişti: Doğudaki imparatorluklar Asur ve Babil, henüz önemli bir düzeye ulaşmamışlardı. Bu çerçeve içinde Davut'un imparatorluğu

hayli gelişti. Bu gelişmeye imkan veren Davut'un kişisel deneyimi ve becerisi, engin bilgisi, seyahatleri ve ekonomik faktörleri kolayca algılayabilmesiydi. Bölgesel ticaret yollarına hakim olmanın önemini anladı ve zengin Tyre kent krallığıyla ekonomik ve kültürel ilişkiler kurdu. Daha önceki İsrailli liderlerin tümü dar bölge yanlısıyken Davut enternasyonalizm taraftarıydı. Üçüncüsü, Davut kendisi tarafından fethedilmiş olan, ulusal ve dinsel bir başkent kurdu. Stratejik açıan en önemli kent olmasına rağmen, İsrailliler 200 yıllık bir sürede Jerusalem'i (Kudüs) alamamışlardı. 'Ve Jebusitlere, Kudüs sakinlerine gelince Judah'ın çocukları onları kovamıyordu, ancak Jebushitler bugüne kadar Judah'ın çocuklarıyla oturdular.' Kudüs, içeriden kuzey-güney karayolunu kontrol ediyordu. Dahası, kuzeyle güney arasındaki bağlantı noktasıydı. Ele geçirilememesi, iki ayrı İsrail grubunun meydana gelmesinin başlıca sebebidir. Daha sonra Kuzeyde İsrail krallığı, güneyde ise Judah'ın krallığı olarak anılan krallıklar kuruldu. Kudüs'ü almakla, Davut iki yarıyı bir bütün haline getirebileceğine inanıyordu. Kuşatmanın hem siyasi hem de askeri bir eylem olduğu açıktı. Kuşatmanın gerçekleşmesine sadece "Kral ve Adamları" katıldı. Diğer paralı askerler iştirak ettirilmedi. Hanesine bağlı profesyonel ordusunu kullanan Davut, o fethin kişisel başarısı olduğunu rahatça iddia edebiliyordu. Aslında, yıllarca sonra dahi "Davut'un şehri" olarak anılmaktaydı. Başlıca kahramanı General Joab'ın komuta ettiği cüretkar darbe sonucu kent ele geçirilmişti. Bugün bildiğimiz eski Kudüs güneyde Kedron Çayında birleşen üç vadi üzerine kurulmuştur. Kedron (doğuda), Vyropoccon (merkezde).. Çok küçük olan Jebusit kenti açan doğudaki bayırı işgal ediyordu: aynı zamanda Gihon Pınarı, su tedarik bakımından güvenilir bir kaynaktı. Kathleen Kenyon'un kazıları ve Samuel'in İkinci Kitabı Davut'un kuşatması sırasında neler olduğunu bize açıkça anlatıyor. Gezer, Gibeon ve Meggido kentleri gibi o zamanki Filistin kentlerinde yaşayanlardan Jebusitler de kentin içini pınara bağlayan bir tünel inşa etmişlerdi. Böylece, herhangi bir kuşatma esnasında susuz kalmamayı garanti etmişlerdi. Bu düzenlemenin kendilerine sağlayacağı gücü düşünerek Davut'a meydan okuyabileceklerinden o kadar emindiler ki, İsraillileri

kızdırmak için körlerin, topalların ve her türlü özürlünün katıldığı bir resmi geçit- ayin sahnelediler. Ancak bu şekilde sadece zaaflarını kanıtladılar, zira Kral bu tünelden haberdardı ve gönüllülere çağrıda bulundu: 'Her kim ki su yoluna ulaşarak Davut'un, ruhunun nefret ettiği Jebusitleri ve körleri ve sakatları vurup öldürürse, şef ve lider rütbesine sahip olacaktır.' Joab ile adamları su tüneline tırmanarak duvarları aştılar ve beklenmedik bir anda şehri zaptederek bu eylemi başardılar. Davut'un bundan sonraki davranışı, Kudüs'e politik açıdan çok önem verdiği yolundaki görüşleri doğrulamaktadır. Orada oturanlara hiçbir zarar vermedi, ne öldürdü, ne de sürdü. Aksine onların, sadık taraftarları olmasını çok istiyordu. Millo'daki duvarlarını ve teraslarını onardı, kaleyi -o zaman ki adıyla- Zion'u işgal etti 'değerli adamları' için kışlalar, kendisi için de bir saray inşa ettirdi ve bütün İsrail halkını içine alabilecek büyüklükte bir türbeyi inşa edebilecek kadar yeterli toprağı kentin en son yöneticisinden satın aldı. Sonra İsraillilerin sahip olduğu en değerli mukaddes emanetleri ve birliklerinin sembolü olan On Emir levhalarını getirerek, tahtının ve şahsi ordusunun koruması altında kendi şehrine yerleştirmiştir. Bütün bu olaylar kişisel durumunu güçlendirerek, ulusal dinin, bütün halkın ve tacın, kendisi ile özdeşleşmesine yol açtı. Bununla beraber, diyebiliriz ki 'yapmadıkları', 'yaptıkları' kadar önemliydi. Davut İsrail dininin ve toplumunun doğasını, Saul'den ya da kendi haleflerinin herhangi birinden çok daha iyi tanıyordu. Tıpkı Gideon gibi, normal bir devlet olmayıp, teokratik olduğunun farkına varmıştı. Normal doğulu düzende, kral kayıtsız şartsız yönetici değildi. Yönetim şekli ne olursa olsun, aynı kural devlet için de geçerliydi. Bu aşamada dahi İsrail yasalarına göre herkesin topluma karşı, ya da temsilcisi olarak krala veya devlete karşı, yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri olmasına rağmen, bu temsilcilerin, kişinin üzerinde sınırsız herhangi bir otorite kurması hiçbir şekilde söz konusu değildi. Kişi üzerinde yetki ancak Tanrıya aitti. Yahudiler, Greklerin ve daha sonra Romalıların aksine, kent, devlet, toplum gibi mefhumları, yasal kişileri, hakları ve öncelikleri olan kuramsal düzenler olarak görmüyorlardı. İnsanoğluna karşı dolayısıyla Tanrıya karşı günah işlenebilirdi,

bu günahlar suçtu. Ancak, devlete karşı suç/günah diye bir şey yoktu.

Bu husus, İsrail dini ve daha sonra Judah dini ile laik yönetim arasındaki bağlantıya ilişkin bir ikilem oluşturmaktadır. Bu ikilem basit bir şekilde şöyle ifade edilebilir: iki kuruluş birbirini zaafa uğratmadan aynı zamanda varlıklarını sürdürebilir mi? Dinin gerekleri uygulandığı takdirde, devlet fonksiyonları aşırı derecede zayıflatacaktı. Diğer taraftan devlet kuralları normal seyirlerini izlediği takdirde, devleti dinin esasını kısmen kendine çekerek verimsiz hale düşürecekti. Her iki halde de birbirlerine zarar vermeleri kaçınılmaz bir sonuçtu.

İsrailliler, devlet olmaksızın dine dönük sade bir toplum olarak yaşamayı deneselerdi er ya da geç yerel putperestlerin saldırılarına hedef olup, dağılıp yutulacaklardı. Dolayısıyla, Yahveh inancı/ibadeti dıştan gelen saldırılara yenik düşecekti. İsrailliler krallık ve birleşik devlet modeline dönmeselerdi, Filistin işgali sırasında bu durum gerçekleşebilirdi. Diğer taraftan, krallığın ve devletin süreklilik kazanması haleinde doğal özellikleri sonucunda dinin sınırlarını zorlayacaklar ve bu defa Yahveh inancı içerideki ahlakın iflasına yenik düşecekti. Bu ikilem 1. ve 2. cumhuriyet esnasında çözüme kavuşturulmadı. İsrail'de hala günümüzde bir sonuca varılamadı.

Tek çare, Filistin işgalinde olduğu gibi İsraillilerin krallık ve devlet düzenini sadece büyük tehlikeli zamanında benimsemeleriydi. Eldeki bilgilere göre, Davut bu fikri beğendi ise de, pratik olmayacağı sonucuna vardı. Halkını ve halkının inancını dış tehlikelere karşı korumak için sadece bir krallık- devlet kurmakla yetinmeyip, aynı zamanda çevredekilerin de hareket imkanlarını engellemeliydi. Buna göre, başkenti ve merkezi türbe Kudüs olmak üzere "Davut'un Evi'ni kurmalıydı ve geliştirmeliydi. Krallığına normal bir krallık gözü ile bakmıyordu: Yahveh'in dinini anlıyordu, kendi şahsını da dindar bir kişi olarak görüyordu. Ayrıca, peygamber-papaz olarak ek bir görevi vardı ve sık sık müziğinde, yazılarında ve danslarında buna uygun olarak davranıyordu. Soydan geçme krallığı kurduğunda, ilk evlat hakkını onaylamaması anlamlıdır. Büyük oğullarından Absalon, Amnon ve Adonijah üçü de babalarına dargın olarak

kazada öldüler. Yaşlanınca, Davut halefini atadı. Atadığı oğlu Salomon faal general imajına uymuyordu: hakim-bilim adamıydı. Yahudi kanunlarına göre, Davut'un büyük önem verdiği ve İsrail anayasal dengesini korumayı amaçlayan krallık-dini vecibelerini üstlenebilecek tek evlattı. Önemli olan diğer bir nokta da, Davut On Emir levhalarını Kudüs'e taşırken, onları muhafaza etmek için tacına ve krallık sırasına uygun görkemde bir tapınak inşa ettirmedi. On Emir levhaları, akdin metnini içeren mütevazı bir dini eşya idi. İsraillilerin büyük önem verdikleri bu dinsel eşya onlara mütevazı kökenlerini hatırlatırken teokratik inançlarının saflığını ve doğruluğunu da temsil ediyordu. İncil'e göre, Davut'un bu değerli eşyanın muhafazası için bir türbe inşa etmemesinin nedeni Tanrının izin vermemesidir. Zira Davut, her şeyden önce bir savaşçıydı, bir 'kan adamı'ydı. Diğer taraftan da bütün vaktini savaşmakla geçirdiği söylenmektedir. Birinci mazeret kesinlikle yanlıştı, çünkü savaş ve İEsrail dini birbirlerine sımsıkı bağlıydılar. Papazlar borazanla özel bir savaş çağrısı çalıyorlardı. On Emir Levhası, savaş simgesi olarak savaş alanına taşınırdı. Davut'un savaşları ilaha onayın en üst derecesiyle kutsanmıştı. İkinci mazeret daha makuldür. Davut otuz üç yıl süre ile Kudüs'ü egemenliği altında tutmuştu. Bu sürenin çoğu da barış içinde geçmişti. Şayet bir türbe inşa etmek isteseydi, buradaki sayısız inşaat işlerinin arasında birinci önceliği ona verirdi. Aslında, galiba İsrail dininin doğasını ve dengesini bozmak istemedi: merkezi bir kraliyet türbesinin bu yönde bir sonuç vereceğinden endişe etmiş olmalı. Eski devirlerde On Emir Levhası İsrail inancının odak noktasıydı. Teokratik demokrasinin simgesiydi. İsrailliler Kenan'a yerleştikten sonra kutsal yerlerde açık mihraplarda, dağlarda, tepelerde veya üstü kapalı binalarda ve mabetlerde kurbanlar sunarak şükranlarını ifade ettiler. Bu mabetlerden aşağı yukarı on ikisini tanıyoruz: Shiloh, Dan, Bethel, Gilgali Mizpah, Bethlehem, Hebron ve daha küçük olan beş tapınak daha. Ülkenin kuzeyinden güneyine doğru inen hat boyunca yerleşiktiler. Bunlar, hem İsrail mezhebinin tek merkezden yönetilmesini önleyen bir öğe, hem de geçmişle bir bağ oluşturuyorlardı. Bu mabetlerle onlarda ibadet edenler arasında bir birlik oluşmuştu. Muhtemelen Davut, etkin

bir savunmayı sağlamak niyetiyle cemaati bir merkezde toplamayı hedefliyordu: demokratik tabanını daha fazla zaafa uğratmak istemedi. Döneminin diğer despot kralları gibi, İsrail'i muhteşem bir tapınak-devlete dönüştürmek istemedi. Ölüm döşeğinde iken de varisi Solomon'a Yahudi yasalarının emrettiği kusursuzluktan ayrılmamasını vasiyet ettiği sanılmaktadır. 'Ve Musa Kanununda yazılı olduğu gibi, efendin olan Tanrı'nın verdiği emaneti koru, onun yolundan yürü, kanunlarına ve emirlerine, hükümlerine ve tavsiyelerine itaat et! Ve ekledi: Tahtın devamı için tek çare, kanunun yeni devletin ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir. Daha sonraki nesiller Davut'un devlet adamlığına ışık tutan dini inancının derinliğini anladılar. Anısına saygı göstermeleri ve yasalarına dönmeyi istemelerinin belki de sebebi budur. Eski Ahit'te geniş bir yer işgal etmesi rastlantı değil.

Davut'un varisi Solomon değişik bir yapıya sahipti. Davut heyecanlı, atılgan, inatçı, günahkar ve tövbekar, günahın bilincinde olan ve son derece temiz kalpli ve Tanrıda korkan bir kişiydi. Solomon laik bir kişiydi: kalbinin en derin köşelerine kadar -bir kalbi olduğunu varsayarsak- çağının adamıydı. İncil'de Davut'a ait olduğu söylenen ilahilerin tınısı ve içeriği ruhani mahiyettedir: Yahveh dininin özüne yakındırlar. Diğer taraftan İncil'de Soloman'a atfedilen literatür "Solomon'un Şarkısı"ndaki bilgece deyimler ve şehvetli şiirler, kendi türlerinde zarif olmakla beraber, o dönemde Yakın Doğu'daki eserlere daha çok benzemektedir İsrail-Yahudi transandantalizminden ve Tanrı bilincinden yoksundurlar.

Solomon olağanüstü becerikli Yakın Doğulu bir hükümdar olmuştu. Zekasıyla ün salmıştı ancak bu ünü kadar insafsızlığı ile de ünlü olmuştu. Babası Davut'un ölümünden sonra tek hükümdar olunca, rejim ve yönetim değişikliğine girişti. Babasının bütün eski bakanlarını-bazılarını öldürerek- değiştirdi. Yaptığı değişiklikleri askeri politikasında da sürdürdü. Absalon'un Davut'a karşı isyanı anlatılırken, Samuel'in İkinci Kitabında oğul tarafını destekleyen eski aşiret paralı askerleri, veya diğer adlarıyla "İsrail'in insanları" ile, doğal olarak kralı savunan "Davut'un Hizmetkarları" arasında ayrım yapılmaktadır. Adı geçen bu aynı hizmetkarlar, Solomon'un veraset hakkını garantileye-

rek, saltanatının en başından beri rakiplerini bertaraf etmesini sağlamışlardı. Davut, paralı asker ordusunu kurarken esas ordusunun çekirdeği olarak "Judah'ın Adamlarını", yani güneydeki aşiretin paralı askerlerini kullanmıştı. Ancak, kuzeydeki paralı askerler, yani "İsrail'in İnsanları" ya tarafsız kaldılar ya da krala karşı düşmanca tavır takındılar. Bunun üzerine Solomon hepsini toptan yok etmeye karar verdi. 'Corvee' veya zorunlu hizmeti kanunlaştırdı. Judah bundan muaf olmak üzere, bu asa Kenan bölgeleri ve krallığın kuzey bölgelerine uygulanmaktaydı. Ulusal hizmet açısından bakıldığında, zorunlu hizmet, paralı askerlik kadar onurlu bir hizmet olmadığı gibi daha çok gayret gerektirmekteydi, bundan ötürü de katılmaya mecbur tutulanlar duruma çok içerliyorlardı. Solomon bu adamları geniş çapta inşaat işlerinde kullandı. Hükümet belgelerine dayanarak Kralların 1. Kitabında 3300 subayın gözetimi ve denetimi altında 80 000 taş ocağı işçisinin çalıştığı, 70 000 kişinin taş çektiği ve onar bin kişilik grupların sıra ile Lübnan'a gönderilerek kirişler için odun kestikleri belirtilmektedir. Davut'un Kudüsü merkezi ulusal dini kraliyete dönüştürme projesi de bu inşaat planında yer alıyordu. Ayrıca kentin çeşitli yerlerinde üç kraliyet kale-kentin inşaatı da öngörülmüştü. Tanrı'nın evinin, kendi evinin, Milo'nun, Kudüs duvarlarının, Hazor'un, Megiddo'nun ve Gezer'in inşa edilmesini planlayan Kral Solomon, bundan ötürü bu kadar kalabalık bir zorunlu hizmetli gücünü toplamak zorunda kalmıştı. Stratejik mevkilerde yerleşik bu son üç kent, en ufak ayrıntısından başlayarak, Solomon tarafından ve İsraillilerin ağır işlerde istihdam edilmesiyle kuruldu. Ustalık gerektiren işler için dışarıdan duvarcılar getirildi. Yapılan kazılardan, meydana getirilen işlerin İsraillilerin yaptıklarından çok daha kaliteli olduğu görülmektedir: aynı zamanda inşa edilen kentlerin her şeyden önce askeri kullanım amacı taşıdığına işaret etmektedir: böylece Solomon'un arabalı ordularının üsleri kurulmuş oldu. Davut, o zamanlarda Solomon'un arabalı ordularının üsleri kurulmuş oldu. Davut, o zamanlarda büyük güç simgesi olan arabalı orduya hiçbir zaman sahip olmamıştı. Oysa, Solomon'un muhtelif ahırlarında yaklaşık 1500 araba ile 4000 at bulunmaktaydı. Kentlerin arasında stratejik önem bakı-

mından Megiddo birinci sıradaydı ve sonradan 'Armageddon Vadisi' olarak bilinen yere bakıyordu. Solomon buraya yüksek, korumalı ve ihtişamlı bir girişe sahip bir kraliyet mahallesi inşa ettirdi: 150 arabası ve 400 atı ayrı binalardaydı. Terkedilmiş bir kent olan Hazor'da da aynı şekilde bir kraliyet mahallesi, kapıcı odası, duvarlar ve geniş ahırlar yaptırdı. Kendi yeteneğiyle ele geçirdiği ve Mısır'a giden yolu kontrol eden Gezer kentini de kraliyetin bir savaş arabası kentine dönüştürdü. Kentin diğer basit evlerine tepeden bakan bu iyi korunmuş bu muhteşem kraliyet mahallelerinin varlığı İsraillilerin teokratik demokrasisine bir hakaretti. Ülkeyi dış saldırılarak karşı korumak ve ticaret yollarını kontrolünde tutmak için Solomon arabalı ordusunu dikkatli bir şekilde mevzilendirmişti. Tabii amaçları aynı zamanda iç düzeni korumaktı. Aşiretlerin arabaları olmamasına rağmen, bunu çok iyi beceriyorlardı. İddialı programlarının gerçekleştirilebilmesi için Solomon'un yalnız insan gücüne değil, paraya da ihtiyacı vardı. Bunun için de aşiretlere vergi yükümlülüğü getirdi. Davut, benzer bir amaçla bir nüfus sayımı düzenlemişti. Ancak İsrail dinine aykırı olduğu iddiasıyla şiddetle tenkit edilmiş ve günahını kabul etmişti. Bu olay, Davut'un devleti dindarların sırtından destekleme konusundaki tereddüdün karakteristik bir örneğidir. Solomon'un buna benzer vicdanı tereddütleri yoktu. Nüfus sayımının sonuçlarına göre ülkeyi 12 vergi bölgesine ayırdı. Ayrıca diğer kraliyet depolarının ve araba kentlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, mecburen ödenecek bir meblağı da ayrıca empoze etti. Ancak, kraliyetin geliri yetersiz kaldığından, Solomon babasının fetihlerini rasyonelleştirerek, savunması çok masraflı olan Damascus'tan çekilerek, kuzey doğuya başka bölgelere, Tyre Kralı Hiram'a yakın yerlere yöneldi. Ehil ustalar ve erzak karşılığında, Kral Hiram güvenilir bir müttefik olmuştu. Bu bahane ne kendi hesabına, "Kralın Tüccarlarını" kullanarak, ticaretini büyük ölçüde geliştirmiştir. Yerli ve yabancı tüccarları kendine ait yolları kullanmaya teşvik ederek vergilendirme imkanını da buldu.

Yakın Doğu ekonomisi demir çağına giriyordu ve dünya gittikçe zenginleşiyordu. Solomon da faaliyetlerinin karşılığı olarak bu yeni zenginlikten büyük bir pay almayı başardı. "Ti-

caret gelini takip eder" sloganıyla bütün komşu prenslerin kızlarını evlendirerek ticari alanını genişletmiştir. Kendi kızını da Mısır Kralı Pharaoh'la evlendirdi: işte Gezer'e böyle sahip olmuştu. İncil bize başka evliliklerden bahsederken "Firavun'un kızı dahil, Moabitlerden, Amonitlerden, Edomitlerden, Zidoni'lerden ve Hitit'lerden birçok yabancı kadını sevdi" demektedir. Diplomasisi ile ticareti iç içeydi. Suudi Arabistan Kraliçesi Sheba, ticari ziyaret amacıyla gelmişti, çünkü özellikle mür, tütsü ve baharat üzerinde Suudi Arabistan'ın ticareti Solomon'un kontrolündeydi. Josephus bize, büyük bir tüccar kral olan Tyre'li Hiram'la Solomon'un bulmaca yarışmasına giriştiğini söyler. Demir Çağın başlarında bu tür bir diplomatik alış veriş olağandı: ortaya bazen yüksek meblağ paralar, bazen şehirler dahi konurdu ve takas sürecinin bir parçasıydı. Solomon ve Hiram birlikte, güneydeki Ezion-Geber'den Doğu Afrika'ya uzanan gemi filoları işletiyorlardı. İki Kral da ender bulunan hayvanların, kuşların, sandal ağacı ve fil dişi ticareti yapıyorlardı. Buna ek olarak Solomon silah ticareti de yapıyordu. Cilicia'dan satın aldığı atları, savaş arabası karşılığında Mısır'a satarak, bu savaş arabalarını da kuzeyindeki krallıklara satıyordu. Bir anlamda Solomon, önemli ölçüde Yakın Doğu'nun silah tedarikçisi idi. Amerikalı arkeolog Nelson Glueck, Ezion-Geber'e yakın limanında Hither el Kheleifeh'te kurmuş olduğu bakır rafinerisini buldu. Oradaki ilkel maden ocaklarının bacalarını rüzgarla çalıştırıyorlardı. Bu rafineride yalnız bakır değil, aynı zamanda demir ve mamul maddeler de işlenmekteydi. Solomon, ticaretten ve vergilerden edindiği gelirin büyük bir kısmını kraliyet sermayesine aktarmaktaydı. Kendine, Firavun'un Memphis, Luxor ve diğer yerlerdeki saraylarına benzeyen muhteşem bir saray inşa ettirdi. Sedir ağacından yapılmış damı, kırk beş tane kocaman tahta sütun taşımaktaydı. İncil'de burası "Lübnan ormanındaki ev" olarak tanımlanır. Esas eşi olan Mısırlı kadın için ayrı bir saraya inşa edildi, çünkü bu eşi putperest dinini korumuştu. "Tanrı'nın On Emir levhalarının bulunduğu bu yerler kutsal olduğundan karım, İsrail Kralı Davut'un evinde oturumaz." Sarayla kraliyet mahallesi, kışlalar ve kale duvarları yeni bir kutsal mahalleye veya tapınağa yakındı. Davut'un şehri do-

ğuya doğru 250 yarda kadar yayılarak bu yerleşim meselesi halledildi.

Bugün Solomon'un Kudüs'ünden geriye kalan görünürde hiçbir eser yoktur, çünkü mevcut olanlar ya Büyük Herod'un sonradan inşa ettirdiği tapınağın altında kaldı, veyahut da Romalılar tarafından yıkıldı. Solomon'un tapınağının tarifi, Kralların 1. kitabının 6-7 bölümündeki edbi kaynaklara dayanmaktadır.

Böylece edinmiş olduğumuz ayrıntılardan, Bronz Çağının sonundaki Beth Sh'an ve Lachich'teki Kenan'lı tapınakların ve daha sonra MÖ 9. yüzyılın sonunda da Suriye'de Tel Tamet'te kazılardan çıkarılan tapınağın eşi olduğunu anlıyoruz. Bunlarda olduğu gibi, Solomon'unkinde de bir eksenin etrafında 33 ft. eninde üç oda bulunmaktaydı. 'Ulam' yani veranda, 16 ft. uzunluğunda, 'Hekal' yani kutsal oda, 66 ft. uzunluğunda ve kutsalların kutsalı 33 ft.lik bir kare Mısır tapınaklarındaki özel hücreler gibi her zaman karanlıktı. Bu binanın inşa şekli ve donanımı, İsrail'lilerin tamamen yabancısı oldukları bir tarzdı. Kesme taşların düzenlenmesini Finikeli duvarcılar yaptı. Tapınağın tören kaplarının dökümünü yapmak üzere Tyre Kralı Hiram bronz konusunda ihtisas sahibi bir usta gönderdi. Tören kapları 'tekerlekli leğenden,' Megiddo'da ve Kıbrıs'taki putperestlerinkine benzer büyük bir leğenden ve bronzdan 12 öküzün taşıdığı, papazların ayinlerde arıtma törenleri için kullandıkları, 8000 litre su alan büyük 'dökme deniz'den oluşmaktaydı. Yaklaşık 40 feet yüksekliğinde ve belki de Kenan'daki kutsal yerlerde mevcut olanlara uygun iki yekpare direk, Boaz ve Jachin, 10 altın mumlukla donatılmış altın kaplı bir mihrabı koruyordu.

Kutsalların kutsalı da sarkan altın zincirler perdelenmeşti. Ağaçtan yapılmış bir meleğin süslediği, tamamen altınla kaplanmış Kutsalın Kutsalında eski Yahweh dininin kutsal kalıntılarının korunması amaçlanmaktaydı, yani On Emir Levhaları, (Talmud dinine göre) Musa'nın asası, Aaron'un çubuğu, manevi gıda kabı ve Yakub'un merdiven rüyasını gördüğü zaman başını dayadığı yastık MÖ 587'de Kudüs düşünce, bütün bunlar çoktan beri yok olmuştu ve daha önce gerçekten orada olduklarından insan şüphe ediyor. İhtişamı, kaleleri, boyutları ve mev-

kii itibariyle Solomon'un Tapınağının, Musa'nın Sahra'dan taşıdığı saf Yahweh dininin ilkeleri ile uzaktan yakından hiçbir benzerliği olmadığı açıkça görülmektedir. Daha sonra Yahudiler Solomon'un tapınağına inanç döneminin başlangıcının en önemli unsuru olarak bakmaya başladılar. O dönemde kraliyet dairesinin dışındaki dindar adamlar herhalde öyle düşünmüyorlardı. Corvee, vergi bölgeleri ve savaş arabaları gibi Akdeniz kıyılarında veya Nil vadisinde hüküm süren putperest kültüründen kopya edilmişti. Yabancı eşleri, merkezi monarşisi ve eski aşiretlere karşı merhametsizliğiyle, acaba Solomon putperestliğe mi meylediyordu? Tapınağı, putlara ibadet edilen bir yer değil miydi? On Emir levhaları bile o ihtişamlı çevrede aykırı görünüyordu. 4 feet uzunluğunda, 2 ft derinliğinde, ucundaki halkaların içinden geçen iki sırıkla taşınabilen tahtadan yapılmış basit bir sandıktı. İçinde Kanun Levhaları vardı. Tutucu İsrail inancına göre Sandık, Tanrının emirlerinin muhafaza edildiği yerdi. Tapınılacak dinsel bir obje değildi. Temsil edilemeyen Tanrının insanoğlunu kendi çehresine benzer şekilde yarattığına dair inancın kafaları karıştırdığı gibi, bir nokta da zihinleri karıştırıyordu: Dan'daki ilkel tapınaklardan birinde Tanrının bir heykeli bulunuyormuş. Her ne kadar Sandık levhaların muhafazası için yapılmışsa da, İsrailliler bir anlamda ilahi varlığın Sandığın içinde yaşadığına inanıyorlardı. Çöldeki dönemle ilgili bazı bölümler şöyle aktarılıyor: Sandık ilerlemeye başlayınca Musa: 'Kalk ey Tanrım ve düşmanlarını dağıt. Senden nefret edenler senin önünde kaçsınlar' demiş. Sandık durunca da 'Ey Tanrım, binlerce İsrailli kulunun arasına tekrar dön' demiş. Solomon kargaşayı fırsat bilerek dini reformu mutlakiyetçi bir krallığa yöneltti. Buna göre Tanrıya ibadet edilecek tek türbe kralın kontrolündeydi. Krallar Kitabının 8. bölümünde Solomon Tanrının tapınakta olduğunu şu sözlerle vurguluyor: 'Sana ebediyen bulunabileceğin bir ev inşa ettim.' Ancak Solomon, saf bir putperest değildi. Öyle olsaydı putperest eşini kutsal sayılan alanlardan uzaklaştıramazdı. Dinini teolojisini kavradığından şunu sordu: 'Gerçekten Tanrı yeryüzünde olabilir mi? Yerlere ve göklere sığmayan sen inşa ettiğim eve nasıl sığabilirsin?' Tanrının varlığının fiziksel değil de sembolik olduğunu kabul ederek,

devlet gereksinmeleri ile İsrail tektanrılığını böylece dengeledi. 'Gözlerin gece gündüz bu evde olsun, hatta 'ismim orada olacaktır' dediğin yerde de.' Sonraki kuşaklar da Tanrı adının Kutsalların Kutsalında bulunduğunu ve bu mevcudiyetin meydana getirdiği 'shekhinah'ın yaydığı ilahi ışınların izinsiz yaklaşan herkesi yok ettiğine inandılar.

O dönemde birçok İsrailli merkezi bir kraliyet mabedi fikrine karşıydı ve Yahweh dininden kaynaklanan birçok ayrılıkçı mezhebin birincisini 'Rechabit' mezhebini kurdular. Kuzeylilerin çoğu da Jerusalem'in dini merkez olmasına ve kraliyet tapınağına tepki gösterdiler. Bir süre sonra orada hizmet veren ruhban sınıfı katı kurallar ileri sürerek sadece kendi törenlerinin geçerli olduğunu ve daha eski mabetlerin ve türbelerin batıl ve günah kalıntıları olduğunu iddia ettiler. Bu beyanlar sonradan yaygınlaşarak İncil'deki gerçekler arasına girmişse de zamanında kuzeylilerin tepkisine yol açtı. Dinde yaptığı değişikliklere karşı duyulan düşmanlık Solomon'un despotik ve cebri davranışları ile birleşince babasının kiurmuş olduğu birleşmiş krallık savunulamayacak hale gelmişti. Solomon'un becerisi ve başarısı sayesinde ayakta duruyordu, ancak son günlerinde dahi gerginlik belirtileri baş göstermişti. Geçmişlerine çok bağlı olan İsrailliler için zorunlu çalışma sistemi tiksindirici idi çünkü onlara Mısır'daki kölelik günlerini hatırlatıyordu. Özgürlükleri ve dinleri zihinlerinden ayrılmaz bir bütündü. Kudüs'ü dini merkez yapmakla, Solomon, İbrahim'e bağlı Shechem gibi ve Yakup'a bağlı Bethel gibi türbelerin seviyesini alçaltmıştı. Bundan dolayı kuzeyliler Solomon'a ve çevresine, manevi değer yıkıcısı ve zalim gözü ile bakıyorlardı. MÖ 905/6'da Solomon ölünce, kuzeyliler, halefi olan Rehoboam'ı ret ederek kralları olarak taç takmak üzere Schechem'e gitmesinde ısrar ettiler. Solomon'un zamanında, Jeroboam gibi sürgüne gönderilenler geri dönerek anayasanın düzenlenmesini ve özellikle zorunlu çalışma ile paralı askerliğin ve ağır vergilerin kaldırılmasını talep ettiler. 'Babanın bize yüklemiş olduğu ağır yükü hafiflet ki bizde sana hizmet edelim' Shechem'de geniş çapta bir konferans yapıldı. Bu konferansta Rehoboam babasının yaşlı danışmanlarının görüşünü aldıktan sonra, barışçı önerilerini bir kenara iterek ve genç

şövalyelerinin desteği ile kuzeylilere 'Babamın zamanında boyunduruğunuz ağırdı, ben onu daha da ağırlaştıracağım: babam sizi kırbaçlayarak cezalandırıyordu ben sizi akrepli kırbaçlarla kamçılayacağım.' Olağanüstü yanlış olan bu beyan, kraliyetin yıkılmasına sebep oldu. Rehoboam krallığı zorla ayakta tutacak askeri güce sahip değildi: Kuzeyliler ayaklanarak kendi saraylarına geri döndüler ve Babillilerle Asurlular misali güçlenen imparatorlukların döneminde bu iki küçük krallık, güneyde Judah, kuzeyde İsrail ayrı ayrı kötü kaderlerine yenik düştüler.

Bu düşüş süreci yüzyıllarca sürdü ve o arada İsrail din kültüründe büyük değişiklikler meydana geldi. Başlangıçta gelişen kuzey krallıktı. Güneyden daha kalabalıktı, toprağı daha verimliydi ve dönemin ticaret merkezlerine daha yakındı. Güneyin yükünden kurtulduğundan zenginleşti ve gariptir ki zamanında Solomon'un uygulamış olduğu ve güneyliler tarafıdan empoze edildiğinde reddedilen anayasal ve dinsel gelişmeler benimsendi. Tıpkı Davut'un Evi gibi kuzeydeki Omri'nin Evi merkezi duruma gelerek başarılı komşu devletlerin dini ve politik çizgisini taklit ettiler. Omri korkunç bir kraldı ve maceraları üzgün bir üslupla 1866'da bulunan Moabit Tanrı Chemosh'un levhasında anlatılmaktadır. Bu levha 'Moabir Taş' olarak da bilinmektedir. Chemosh ülkesine kızdığından İsrail kralı Omri Moab'a günlerce zulüm yapmış. Ondan sonra gelen oğlu da 'Moab'a eziyet edeceğim dedi.

Omri de Solomon gibi yabancılarla yapılan evliliklerin sayesinde gücünü genişletiyordu. Oğlu ahab'ı Sidon'un kızı Jezebel'le evlendirerek denizden uzak krallığını denize ve ticaret yollarına bağladı. Solomon gibi büyük bir inşaatçıydı. Samaria'daki bir tepede yaklaşık MÖ 875'te denize 20 mil mesafede yeni bir kent inşa etti. Gene Solomon'un kraliyet kentlerinde olduğu gibi kentin takviyeli bir akropolu vardı. Ahab'da büyük bir inşaatçıydı. Samaria'da inşa ettiği saray, İncil'de 'fil dişi ev' olarak anılmaktadır. Taht odası alçak kabartmalı fildişi aynalarla süslüydü. Dönemin en zengin kralları dahi böyle bir lükse sahep değildi. 1931-5 yıllarında Samaria'da yapılan kazılarda bu fildişi süslemelerin bazı parçaları bulundu. Ahab da babası gibi

başarılı ve savaşçı bir kraldı. Yirmi beş yıl süren saltanatı sırasında, Damascus kralını iki defa yendi, ta ki, İncil'in anlattığına göre, bir araba savaşı esnasında adamın birinin rasgele attığı ok Ahab'ın zırhının ek yerine isabet ederek onu öldürdü. Solomonunki gibi dünya ünlü ve başarılı olan Omri'nin evi üzücü sosyal ve ahlaki çalkantılara sebep oldu. Muhteşem servetler ve mülkler birikiyordu. Zenginlerle fakirler arasındaki uçurum gittikçe genişliyordu. Köylüler borçlanmaya başladı. Borçlarını ödeyemeyince de varlıkları kamulaştırılıyordu. Bu yöntem, Yahudi Kanununun esprisine tamamen aykırıydı, zira o yasada 'bir komşunun sınırı asla silinmemelidir' diye ısrarla söylenmektedir. Krallar, zengin tabakanın fakir halka eziyet etmesine muhalifti, çünkü hem orduları için hem de çalışma grupları için o fakir insanlara ihtiyaçları vardı. Bunun önüne geçebilmek için aldıkları tüm önlemler sonuçsuz kaldı. Shechem'deki, Bethel'deki ve diğer türbelerdeki maaşlı papazlar, kraliyet evine büyük bir sadakatle bağlıydılar: sadece törenlerle ve kurbanlarla meşgul olduklarından -onları tenkit edenlerin söylediğine göre- fakirlerin içinde bulundukları zor yaşam şartları onları ilgilendirmiyordu. Bu koşullar altında vicdanlara seslenen peygamberler tekrar ortaya çıktılar. Tıpkı Samuel gibi monarşik sistemden huzursuzluk duyuyorlardı ve demokratik teokrasi ile bağdaşmadığını düşünüyorlardı. Omri'nin evinin döneminde peygamberlik geleneği aniden kuzeyde güçlenerek Eliah'la ortaya çıktı. Eliah, Tishbe adında Ürdün'ün doğusundaki Gilead'dan, çölün kıyılarında bulunan ve belirlenemeyen bir yerden gelmekteydi. Eliah aşırı katı, yabani ve tutucu Rehabit mezhebine mensuptu. "Beline kuşak sarmış kıllı bir adam." Aşağı yukarı bütün Yahudi kahramanları gibi fakir bir ortamdan gelmiş ve fakirleri savunuyordu. Hikayeye göre Ürdün Nehrinin yakınında yaşıyor ve kuzgunlar tarafından besleniyordu. Yüz yıl sonra John the Baptist'e benzediği tartışılmaz bir gerçekti. Fakirler için mucizeler yarattı, yokluk ve açlık yıllarında toplumların ızdırabını hafifletmeye çalışıyordu.

Yahweh'e tapan tutucu zümrenin bütün mensupları gibi Eliah'ta işin sosyal yönünü bir tarafa bırakarak, öncelikle dinsel nedenlerle Omri'nin Evine muhalifti. Ahab, Yahweh mezhebini

gözardı ederek, karısının mensup olduğu Baal mezhebini kabul etti. Ahab, Tanrının gözünde günah işlemiştir. Karısı Jezebel'in etkisinde kalarak putlara yöneldi. Nabath'ın asmalarına el koyması için Jezebel'in etkisinde kalarak putlara yöneldi. Nabath'ın asmalarına el koyması için Jezebel Ahab'a baskı yapıyordu. Despotik bir kararla Nabath ölüme gönderildi ve bu olay İsrail teokrasisinin özelliğine karşı işlenmiş bir cinayet olarak kabul edildi.

Şurası muhakkak ki yağmurun yağmadığı yokluk dönemlerinde Eliah kendisini izleyecek büyük bir kalabalık toplayabilirdi. Olağanüstü yetenekli bir hatipti. 1. Krallar Kitabının 18. bölümünde Carmel Tepesinde topladığı o müthiş kalabalığın huzurunda Baal Papazlarına ve Jezebel'in masasında yemek yiyen 'ağaçlık peygamberlerine' meydan okuyarak, hepsini bir yağmur yağdırma yarışmasına davet ettiği dramatik sahne anlatılmaktadır. Amacı, din meselesini nihai olarak kesin bir prensibe bağlamaktı. "Bu ikilemi daha ne kadar sürdüreceksiniz? Rabbimiz Tanrı ise, onun yolundan gidin: yok eğer Baal ise Baal'ı izleyin." Baal'ın papazları dinsel törenlerinin usulüne uygun olarak, kendilerini kan fışkırıncaya kadar 'bıçaklarla ve neşterlerle' doğradılar. Fakat hiçbir şey olmadı. O zaman Eliah'ta bir kurban yeri hazırlayarak Yahweh'e kurban sundu ve anında "Rabbin ateşi inerek kurbanı yakıp yok etti." Bunun üzerine herkes yüz üstü yere kapanarak 'Rab Tanrıdır, Rab Tanrıdır' diye haykırdılar. Eliah onu destekleyen kalabalıkla birlikte putperest papazları Kishoh ırmağına götürerek öldürdüler. Carmel Tepesinde de dua ettikten sonra, Eliah 'bir erkek eli kadar küçük bir bulut' 'Bundan sonra bulutların ve rüzgarların etkisiyle gök kapkara oldu, ve yağmur yağmaya başladı.'

Sözlerini böyle muhteşem bir şekilde doğrulamasına rağmen, Eliah putperestliği söküp atmayı ve çökeceğini önceden söylediği Omri'nin evini yıkmayı başaramıyordu. Eliah kimsesiz ve karizmatik bir kişiydi. Kalabalık bir topluluğu istediği yöne çekebelirdi, ancak parti veya hizip kurma konusunda yetenekli değildi. Vicdani kuralları savunuyordu. Yahudi tarihinde belki de bunu yapan ilk insandı. Tanrı ona 'Yahudi dönemine özgü gürleyen bir ses değil, alçak sesle hitap ediyordu.' Naboth

cinayetinden dolayı Ahab'ı lanetlerken, bir kralın davranışının normal bir insanınkinden farklı olmaması gerektiğini savundu: insanı yönlendiren ahlaki prensipler olmalı. Politika güçlüden yana değil, haklıdan yana olmalıydı. Eliah, muhalefetin ilk peygamber-lideri olmasına rağmen, politikacı değildi. Hayatının büyük bir bölümünü aranan bir kaçak olarak geçirdi. Son günleri ise, ıssız yerlerde, sahrada geçti. Kralların 2. kitabının 2. bölümünde halefi Elisha'yı nasıl atadığı anlatılıyor: hortuma yakalanıp ateşten bir araba ile göklere çıkarken, geriye giymesi için kutsal mantosunu bıraktı. Elisha'nın farklı bir kişiliği vardı. İncil'de dikkate değer garip olaylar yarattığı anlatılmaktadır: Bethel yakınındayken 'küçük çocuklar' (veya muhtemelen de gençler) onunla alay etmişler. Elisha ormandan iki dişi ayıyı çağırarak, suçlulardan en az kırk ikisini ayılara parçalattı. Elisha tek başına iş yapmıyordu. Yandaşları olan bir peygamber grubu kurarak, Eliah'ın istemiş olduğu dini reformları gerçekleştirmek amacıyla ruhban sınıfının üyeleriyle çatışıyordu. Ahab Solomon'un kuzeydeki kentlerini korumuş ve genişletmişti. Kendisi ve varisleri aynı zamanda bir güç kaynağı ve bir zaaf kaynağı olan profesyonel ve kalabalık bir orduya sahiptiler. Nimshi'nin oğlu Jehu çılgınca araba kullanan başarılı generallerden biriydi. Elisha Jehu ile birlikte bir dini-askeri komplo hazırlayarak, Jehu'yu müstakbel kral ilan etti ve böylece tarihin en kanlı darbelerinden birini başlattı. Jehu, Jezebel'i harem ağaları tarafından sarayının penceresinden aşağı attırdı. 'Kanı duvarlara ve atların üzerine fışkırdı ve ayaklar altında ezildi.' Ahab'ın yetmiş oğlunun kellesini uçurttu ve 'iki küme halinde giriş kapısının önüne yığdı' Jehu ahab'ın bütün kraliyet ailesini, 'bütün üst düzey kadrosunu, akrabalarını, papazlarını en sonuncusuna kadar' katletti. Onlardan sonra Baal'ın papazlarını toplayarak hepsini öldürttü. Baal'ın resmini ayaklar altında çiğnediler ve evini yıktılar. Bu vahşi dini temizlikten sonra, resmi Yahweh dini geçici olarak tekrar ortaya çıktı, ancak halkın birliğini sağlayacak dinsel ahlakı koruma zorunluluğundan doğan çelişki halledilmemişti. Kısa bir süre sonra, kolayca tahmin edilebileceği gibi, Jehu da Omri hanedanı gibi keyfi davranmaya başladı. Bütün İsrail Kralları eninde sonunda dindar tutucu kesimle ilgilerini

kesiyorlardı. İtibarını korumak isteyen bir kral, Yahweh'e gerçekten inanan bir kişinin desteklemeyeceği şeyleri yapmak zorundaydı. Naboth'un asmaları ile ilgili olay bu çelişkinin bir sembolüdür. Kitapların ünlü bir bölümünde Tanrı Eliah'a Ahab'a şu soruyu sormasını telkin ediyor: 'Hiç öldürüp, öldürülenin mallarına elk koydun mu?' Ahab cevap veriyor 'Beni mi buldun, ey düşmanım! 'Jehu ile oğullarının Ahab'la oğullarının yerini alması sorunu çözmedi. Amos'un 8. yüzyıldaki kitabında değişik bir şekilde yeniden anlatılmaktadır. Bu kitap, Homer sonrası Yunanistan'daki Hesiod'un 'Çalışmalar ve Günler' adlı eseri ile çağdaştır ve Amos'un hadisesinde Yahweh'e ibadetle doğrudan bağlantılı olmasına rağmen, soyut adalete karşı benzer bir ilgi göstermektedir. Bu kişi Judah'ın güneyinden gelmiş ve Firavun inciri ağaçlarının bakımını yapıyordu. Sosyal adalet konusunda konferanslar vermek amacıyla kuzeye, İsrail'e gelmişti. Doğuştan peygamber olmadığını, herhangi bir üniversiteden mezun olmadığını, sadece gerçeği görebilen basit bir işçi olduğunu bir türlü anlatamıyordu. Fakirler açlıktan ölürken papaların görkemli törenler yönetmelerini şiddetle protesto etti. Tanrının şu sözlerini tekrarladı: 'Bayram günlerinizden nefret ediyorum, şarkınızın gürültüsü benden uzak olsun. Kalbinizi yalnız mantığa ve doğruluğa açın.' Bethel'in baş papazı Amaziah Amos'un faaliyetlerine şiddetle itiraz etti. Türbenin Kraliyet Sarayı'nın bir parçası olduğunu, papazların ise politikaya ve ekonomiye karışmadan bu törenleri uygun bir dekorla yönetmeleri ve devlet dinini ayakta tutmalarını gerektiğini iddia ediyordu. Amos'a da 'Buradan ayrıl, Judah'ın topraklarına git, ekmeğini orada ye, konferanslarını da orada ver' dedi. Amos'un kraliyet çevrelerinde krala karşı komplo hazırladığına dair krala Amos'u şikayet ederek manidar bir şekilde de 'memleket, bütün sözlerine tahammül edemiyor' dedi. Çatışma çok ciddi boyutlara ulaşmıştı. Yahudiler ve daha sonra birçok Hıristiyan din bilgini Amos'un görüşüne katıldılar. Talmud Kitabında "Doğrulukla ilgili emrin gücü, bir araya toplanmış bütün diğer emirlerin gücünden daha üstündür" denmektedir. Talmudistlerin devletin birliğini korumaya yönelik bir sorumlulukları yoktu. Şimdi artık, ahlaki mutlakiyet lüksüne sahiptiler. Amaziash'ın

devrinde, devletin ayakta kalabilmesi için laik yönetimle dinci kesimin uzlaşma içinde olması şarttı. Peygamberlerin, Tanrı adına sınıflar arası çatışmayı körükledikleri takdirde, toplum zayıf düşecek, düşmanları ise güçlenecekti, Yahweh dini de ortadan kalkacaktı. 'Memleket Amos'un acı sözlerini kaldıramıyor' derken söylemek istenen buydu.

9. yüzyılda Asurlular giderek güçleniyordu. İlerlemelerini engellemek amacıyla, İsrail diğer küçük devletlerle koalisyonlar kurdu. MÖ 745'de acımasız bir kişi olan Tiglath III Asur tahtına çıkarak, savaşçı ulusunu emperyalist bir topluma dönüştürmüştür. Zaptettiği bölgelerde bir toplu sürgün politikası uyguluyordu. 740 yılındaki günlüğünde "İsrail kralı Menahem dehşete kapıldı ve kaçtı. Gümüşlerini, yünlü ve keten giysilerini bana bıraktı. Ben bunları haraç olarak kabul ettim. 734'te 'Mısır'ın nehri'ne doğru ilerlemeye başladı. Seçkin tabaka, zenginler, tüccarlar, askerler vs. Asur'a taşınarak yerleştiler. Onların yerini de Babylon'dan gelen Chalde'li ve Arami'li aşiretler aldı. Tiglath iç taraflara yöneldi. Dini ve sosyal meselelerden ötürü esasen bölünmüş olan kuzey İsrail'in karşı koyması söz konusu değildi. 733-4'te Tiglath Galileyi ve Eski Ürdün'ü ele geçirdi, Samaria'ya dokunmadı. 727'de Tiglath vefat edince varisi Shalmaneser 722-1 kışında Samaria'yı aldı. İzleyen yılın içinde, varisi Sargon II kuzeydeki krallığı tamamen yıkarak, seçkin tabakayı kovdu, onların yerine sömürge sakinlerini aldı. Khorsabad yıllığında Sargon 'orada oturan 27 290 kişiyi kovdum' demektedir. Kralların 2. kitabında özgün bir üslupla 'Böylece İsrail kendi toprağından kovularak Asur'a yerleşti. Asur Kralı da Babylon'dan, Cuthat'tan, Ava'dan, Hasmath'dan ve Sepharvaim'den adamları getirterek İsrail'in çocuklarının yerine Samaria'ya yerleştirmiştir. Arkeolojik belgelerde, felakete geniş yer verilmiştir. Samaria'da kraliyet mahallesi tamamen yıkıldı. Megiddo dümdüz edilerek, yerine yeni, Asur tipi binalar inşa edildi. Hazor'un duvarları yıktırıldı, Schechem ve Tirzah tamamen kayboldular.

Böylece, Yahudi tarihindeki ilk toplu facia meydana geldi. Kurban edilircesine dağıtılan kuzey İsrailliler için ağır darbe idi. Asur'a zorla gönderilen kuzeyin on aşireti, tarihten de çıkarak efsane oldular. Daha sonra Yahudi efsanesinde yaşamalarına

rağmen, gerçekte inançlarını ve dillerini kaybetmiş bir durumda, çevredeki Arami'li halka karışmışlardı. Batıya doğru bir nebze yayılan Aramice -Asur İmparatorluğunun geleneksel dili olarak- hafızalardan silinmelerini biraz önlemiş oldu. Samaria'da kalan İsrailli köylüler ve esnaf, yeni gelenlerle evlendiler. 2. Krallar Kitabının 17. bölümünde, Asur'da sürgündeki seçkin tabaka hala Yahweh'e taparken, papazlarından birisi lidersiz haham eğitmek amacıyla Bethel'e geri gönderdikleri söylenmektedir. Ayrıca da 'Bütün uluslar, evlerinin Samaritanlar tarafından yapılmış kutsal yerlerine yerleştirdikleri kendin tanrılarını yapmışlardır.' diye ilave ediliyor. Bu örnek kuzey krallığının içine düştüğü karmaşık putperestliği net bir şekilde göstermektedir. Bu şüphe, Mısır'a girince meydana gelen İsraillilerin bölünmesini yansıtıyordu. Kudüs'ün ve papazların gözünde kuzeyliler putperestlerle her zaman iç içe olmuşlardı. Kuzeydeki krallığın dağılması ve yerlilerin yabancılarla evlenmesi, Samarian'ların esasen; İsrail olan kökenlerinin inkar edilmesine yarıyordu. Bundan sonra seçilmiş topluma dahil edilmek ve Vaat Edilen Topraklarda tüm mülkiyeti haklarıyla oturma talepleri Yahudiler tarafından hiçbir zaman kabul edilmedi.

Kuzeyin güneye bıraktığı vasiyet gereğince, Yahweh dininin yeni evresinin filizlenmesi sağlanacaktı. Samaria düşünce bazı okur-yazar sığınmacılar sürgünlerden kurtularak güneye geldiler ve Kudüs'e yerleştiler. Onlardan biri Hosea adında ismi duyulmamış bir peygamberin yazılarını beraberinde getirmişti ve yazılar bir güneyli tarafından düzene konmuştu. Hosea, Kuzey krallığının yıkılmasının arifesinde, kehanette bulunup yazılar yazıyordu. Askeri ve siyasi çöküntünün, insanların putperestliğine ve ahlaksızlığına karşı Tanrının gönderdiği bir ceza olduğunu düşünen ilk İsrailliydi. Samaria'nın çöküşünü çarpıcı bir şekilde kaleme alınmış şairane bir metinle önceden bildirmişti.

Hosea esrarengiz bir kişidir ve İncil'de yer alanlar arasında en anlaşılmazıdır. Üslubu kasvetli ve bedbindir. Daha sonra birçok Yahudi yazarın ortak özelliği haline gelen bir tarzla, çok ızdırap çekmesine rağmen, sönmeyen bir umut kıvılcımını muhafaza ettiği izlenimini verebilecek yetenekteydi. Muhtemelen,

yaptıklarına pişman bir ayyaş ve kadın avcısıydı. 'Fahişelik ve şarap insanın kalbini yok ediyor' diye yakınıyordu. Özellikle cinsellik nefretini körüklüyor. Tanrının kendisine Gomer adında bir fahişe ile evlenerek ondan çocuk sahibi olmasını emrettiğini söylüyor. Gomer hem putperest tapınaklardaki dini ayinlerdeki fahişeyi temsil ediyordu, hem de İsrael'i İsrael, gerçek kocası olan Yahweh'i terkederek Baal ile zinada bulunmuştu. Kuzeydeki bütün kuruluşları suçluyor. Zaten kanaatine göre Judah ile İsrail aslında bir olduğuna göre-kuzey hiçbir zaman varolmamalıydı. Politik çözümler faydasızdı. Jehu'nun yapmış olduğu 'temizlik' günahtı. Organize ruhban sınıfı bir skandaldı. 'Tıpkı bir hırsız grubunun soyacağı adamı beklediği gibi, papazlar grubu da aynı şekilde cinayet işliyor.' Kraliyet türbelerinde ve diğer yörelerde görev yapan peygamberler daha iyi değillerdi.' Peygamber de seninle birlikte karalığa gömülecek.. Peygamber ahmağın biri, ruhani kişi ise delidir.' Dolayısıyla, İsrail mevcut kurumlarıyla mahkum edilmiş ve sürgüne gönderiliyordu. Uzun vadede bunun büyük bir önemi kalmıyordu çünkü Tanrı kullarını seviyordu. Evvela cezalandırıp, sonra affediyordu. 'Tanrı bizi birleştirecek' kehanetinin önemli bir cümlesinde 'Üçüncü günde dirilecek bizi ayağa kaldıracak ve gözünün önünde yaşamaya devam edeceğiz' demektedir. Önemli olan insanların gönlünde meydana gelen değişiklikti: Tanrı sevgisi ve Tanrının bize olan sevgisi. Bu sevgi İsrail'in kurtuluşunu sağlarken arınmış bir 'kalıntının' imanı ileriye taşımasına imkan verecekti. Herhangi bir devlete veya toplum organizasyonuna bağlı olmaksızın, ilk defa İsrailli bir düşünürün razı olduğu bu 'gönül dini' mesajı gözü korkmuş bir Judah'a ulaştı. Aynı akıbete uğramaktan korkan Judah, kuzey komşusunun çöküşü ile dehşete kapıldı. Judah kuzeydeki devletten daha fakir ve daha köylüydü. Ancak askeri-politik güçlerin tahakkümünde değildi: Yahweh'in dininin köklerine daha yakındılar. Bununla beraber, 1961-7'deki kazılar sırasında elde edilen kanıtlardan tekrar putperestliğe meylettikleri görülmektedir. Ülkenin sıradan vatandaşları "am-ha-arez"lere, burada çok önem veriliyordu. MÖ 840'ta ilk defa yerlerini aldılar. Tahtı ele geçirerek Baal dinini tapınağa empoze eden despotik kraliçe Ataliah'ı devirdiler. 2.

Krallar Kitabında, bu olayları izleyen yapısal değişiklikler sırasında teokratik demokrasi kavramının tekrar canlandığı açıkça anlatılmaktadır. Bir din adamı olan Jehoiada halk hareketlerinin önderliğini üstlenerek, halkın politik ve anayasal bir güç olarak kabul edilmesi gerektiği iddiasında ısrar etti. Ve Jehoiada Tanrı, Kral ve Halk arasında bir anlaşma yaptı. Buna göre Tanrının ümmetiydiler. Ne yakın doğuda ne de uzun yıllar sonra Yunanistan'da buna benzer bir düzenleme görülmemişti. Judah'ta emperyalizm rüzgarları esmeye başlayınca, tahtın kime geçeceği konusunda belirsizlik baş gösterdiği takdirde, kralı seçme yetkisi 'am-ha-arez'lere verildi. İsrail düşünce, profesyonel ordusu zayıf olan Judah Kralı Hezekiah 'am-ha-arez'lerin desteğini isteyerek, Kudüs'ü güçlendirmek amacıyla güneydeki sınır boyunca yeni bir duvar inşa ettirdi. 'Çalışmaları büyük bir kararlılıkla başlatarak, duvarın yıkılan bölümlerinin onarımını yaptırdı, onun üzerine de kuleler inşa ettirdikten sonra bir duvar daha inşa ettirdi.' Siloam Tünelini de geçerek, bir Asur kuşatmasına da karşı da hazırlandı. Gihon Şelalesinden gelen su, kayaların içinde oyulmuş bir sarnıca dökülerek bol miktardaki su Kedron Nehrine akıyordu. Bu düzenlemeden kuşatanların haberi olmadan bu geniş sarnıçtan su ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.

İncil'de de sözü geçen bu olay, 1867-79'da tünelin keşfedilmesiyle teyit edilmiştir. Duvarlarda işin tamamlandığına dair İbranice şu ifadeler yer alıyordu: 'Bu kazının hikayesidir. Tünelciler kazmalarını kaldırmışken ve daha kazılacak üç gez varken arkadışını çağıran bir çalışanın sesi aniden duyuldu: Taşın sağ ve sol tarafından birer yarık vardı. Ve kazı süresince her bir tünelci arkadaşı ile karşılıklı kazmaya başladılar. Ve su kaynaktan havuza doğu fışkırmaya başladı. M.Ö. 701'de Asur Kralı Sennacherib Kudüs'ü kuşattı. Aynı zamanda Asur kampına saldıran farelerin yol açtığı dehşet verici bir veba salgını Kudüs'ün kurtulmasında kalelerden ve sarnıçtan çok daha yararlı bir rol oynadı. Yunanlı tarihçi Herodot ta daha sonra bu olaya atıfta bulunuyor. 2. Krallar Kitabında mucize olarak nitelendiriliyor. "O gece Tanrının bir meleği Asur Kampına giderek beş bin yüz seksen kişiyi imha etti. Sabahın erken saatlerinde hepsi ölüydü.

Judah'ın yöneticileri de çevredeki küçük devletlerle, hatta geniş ve zayıf Mısır'la bile-antlaşmalar yaparak güvenliklerini sağlamaya çalışıyorlardı. Aşağılayarak Mısır'a 'kırık kamış' diyen Asurlular 'insan zayıfsa, kamış eline batar ve deler' diye alay ettiler. Judah'ın yöneticileri ve halkı, politik ve askeri gelecekleri ile dini ve ahlaki davranışları arasında gittikçe artan bir bağlantı kurmaya başladılar. İnsanların ancak iman ve çalışma ile kurtulabilecekleri kavramı gittikçe yaygınlaşmaktaydı ancak ulusun baki kalması sorununun dini prensiplere dayanan çözümle halledilmesi konsepti Judah'ı iki karşıt yöne itti. Yahweh'i sakinleştirmenin çaresi ne idi? Kudüs'teki mabedin papazlarına göre, o acayip ibadet yöntemlerini terk ederek eski kutsal yerleri ve taşra tapınaklarını nihai olarak yıkıp, ibadetin Kudüs'te odaklanması temin edilmeliydi. Bu süreç, M.Ö. 622'de hızla devam ederken, mabedin onarımı esnasında baş papaz Hilkiah eski yazılı bir kitap buldu. Belki Pentateuch'tu, belki de sadece Deutoronomy kitabı. Kitapta Tanrı ile İsrail arasında imzalanan antlaşmanın metni yer alıyordu ve 28. bölümdeki dehşet verici lanetlerle doruk noktasına ulaşıyordu. Güneyinde yakında kuzeyin akıbetine uğrayacağına dair Hosea'nın kehanetlerini teyit eder nitelikte olduğunda bu yazıların bulunması büyük panik yarattı. Kral Josiah 'kıyafetlerini yırtarak' mezhepte reform yapılmasını emretti. Bütün resimler yok edildi, kutsal yerler kapandı, putperest, asi ve muhalif papazlar öldürüldü. Bu aşırı tutucu reform, Fısıh Bayramının Kudüs'te daha önce görülmemiş bir şekilde ulusça ve resmen kutlanmasıyla doruğa ulaştı. Ne gariptir ki ulusun dini köklerine dönüşünün kutlandığı mabet, Solomon tarafından putperestlikte bir yenilik olarak açılan Jerusalem mabediydi. Papazların yetki alanı hayli genişlemişti ve bütün ulusal, dini veya resmi meselelere hükmediyorlardı. Bu karmaşık dönem devam ederken resmen ifade edilmeyen değişik bir görüş yayılmaya başlamıştı: muhtemelen doğru olduğu sanılan değişik bir kurtuluş yolu öneriliyordu. Hosea sevgisinin gücünü konu alan birçok yazı yazarak, insanın gönlünde değişiklik yapılması gerektiğini vurguluyordu. Güneyli bir genç bu fikirleri daha ileriye taşıdı: İsaiah kuzeydeki krallığın mahkum edildiği devirde yaşıyordu. Babil talmudundaki geleneğin ve o

devrin kahramanlarının aksine, alt tabakadan fakir bir ortamda doğmamıştı. Judah Kralı Amaziah'ın yeğeniydi, buna rağmen popülist ve demokratik bir zihniyete sahipti. Ordulara, kalelere, krallara ve görkemli tapınaklara güven duymuyordu. Çalışmaları İsrail dininin yer ve zaman sınırlarını aşarak evrenselleşmeye başladığı dönemin dönüm noktasıdır ve iki bölümden oluşuyor. 1. bölümden 38. bölüme kadar yaşamı ve M.Ö. 740-700'deki kehanetleri anlatılmaktadır. 44-66 bölüm daha sonraki tarihleri taşıyorlar. İkisinin arasındaki bağlantı çok net değilse de fikirlerin gelişmesi yeterli derecede makul bir çizgidedir. İsaiah peygamberlerin en muhteşemi olmakla kalmıyordu, aynı zamanda Eski Ahit'in en büyük yazarıydı. Keza olağanüstü bir vaizdi ve vaazlarını yazıya döküyordu. İkinci Dünya Savaşından sonra bu yazılar Quamran'da 23 ft. uzunluğunda deri bir rulo halinde bulundu: İsaiah'ın bütün eserleri, elli sütunda ve İbranice olarak yer alıyordu. İncil'in elimizde bulunan en iyi korunmuş ve en uzun el yazmasıdır. Eski Yahudiler daha sonra bütün medeni ülkelerin edebiyatına giren renkli konuşmalarından çok hoşlanıyorlardı. Ancak, düşünceleri konuşma tarzından çok daha önemliydi: İsaiah insanlığı yeni ahlak mefhumlarına doğru teşvik ediyordu.

İsaiah'ın bütün metinleri birbirleriyle bağlantılıydı. Tıpkı Hosea gibi felaketleri önceden haber vermeye özen gösteriyordu. "Nöbetçi, gece ne oluyor" diye soruyor. Akılsız insanların ise umurunda değil "Yiyelim, içelim, yarın ölebiliriz" diyorlar. Ya da kaleler inşa ederek ve antlaşmalara giderek kuvvetlenmeye çalışıyorlar. Oysa, Tanrının "Evinin düzenini koru" emrine itaat etmeleri gerekirdi. Bu, kişiler ve toplum için bir ahlak reformu anlamını taşımakta. Amaç sosyal adalet. Böylece insanlar başlıca hedefleri olarak refahı ve varlığı kovalamaktan vazgeçmelidirler. 'Hiç yer kalmayıncaya kadar evleri evlere tarlaları tarlalara katanları lanet olsun' Zayıflara eziyet edenlere Tanrının hiç merhameti yoktur...

İsaiah'ın ikinci teması pişmanlıktır. "Gönülden pişmanlık duyarak tövbe edenleri Tanrı daima affediyor. Şimdi gel birlikte anlaşalım: Şimdiye kadar kıpkırmızı olan günahların bundan sonra kar gibi beyaz olacak. "Tanrının bütün istediği kutsallığın

kabul edilmesi ve karşılık verilmesi. Kutsal, Tanrı kutsaldır ve bütün dünya şanını terennüm etmektedir." İsaiah günları yakıp yok etmek niyetiyle meleklerin, insanların dudaklarına kor halinde kömür parçalarını dokundurduklarını hayal ediyor. Tövbekar günahkarlar refah ve kuvvet yerine kutsiyet isteyince, İsaiah üçüncü temasını ortaya atıyor: barış çağı fikri." İnsanlar kılıçlarını kınlarına yerleştirince, hiçbir ülke diğerine karşı kılıç kaldırmayacak ve artık kimse çarpışmayı düşünmeyecek. Böyle bir barış çağında çöller de güller gibi çiçek verecek. İsaiah sadece yeni bir ahlak sistemi üzerinde vaaz vermiyor, aynı zamanda sebep ve etki, günah ve tövbe gibi Tanrının aynı yöndeki iradesini görebiliyor. İleriye dönük bir görüş sağlıyor ve bu görüşte belirli insanlar yer almaktadır. Bu noktada, dördüncü temasını takdim ediyor: 'kolektif pişmanlık yerine bir kurtarıcı imajı. Bir bakire erkek çocuk annesi olacak ve adını Immanuel koyacak.' Kurt kuzu ile birlikte yaşayacak, panter oğlakla, dana, genç aslan ve besili hayvanlar hep birlikte olacaklar ve küçük bir çocuk onları idare edecek.' Aynı zamanda iyi bir yönetici olacak. Bir çocuğumuz dünyaya geldi, bize bir oğul ihsan edildi ve hükümete destek olacak. Adı Muhterem Danışman, gücü her şeye yeten Tanrı, Ebedi Peder, Barışın Prensi olacak.

İsaiah sadece yazmıyordu, Mabette vaaz da veriyordu. Ancak resmi bir dinden, sonsuz özveriden ve kilise törenlerinden bahsetmiyordu: gönülden gelen, ahlaka dayanan bir dinden söz ediyordu. Hahamları aşarak halka ulaşıyordu. Talmud'un bir hadisinde putperest kral Manasseh'in devrinde öldürüldüğü söylenmektedir. Ne ortodoks ruhban sınıfı tarafından ne de mabettekiler tarafından hiçbir zaman hoş karşılanmadı. İsrail kitaplarında şehitlik, gittikçe yaygınlaşan bir kavram olmaya başlamıştı. İsaiah'ın ikinci bölümünde ilk bölümde tarif eilen kurtarıcı ile bağlantılı, bütün toplumun günahlarını üstlenen ve kendini kurban ederek onları affettiren, ulusun misyonunun parlak bir şekilde sonuçlandırılmasını sağlayan bir kurtarıcı ortaya çıkıyor. Sesi ve kaderi İsaiah'ınkine benzemektedir. Her ne kadar kitabın birinci ve ikinci bölümü iki yüzyıl arayla yazıldıysa da, aralarındaki bağlantı göze çarpıyor. Aslında İsaiah'ın Kitabı Yahweh dininin nasıl olgunlaştığına işaret ediyor. Adalet-

ten ve hükümden söz ediyor: uluslara ilişkin hükümler ve insanın ruhuna ilişkin hükümleri ele alıyor. Sadece Elijah'ta değil hepimizde o 'küçük ses' vicdanımızın sesi saklı. Bütün bunlar insanoğlunun şahsiyetinin keşfedilmesinin bir bölümüdür ve bu sayede kişisel bilince doğru dev bir adım atıldı. Yunanlılar da aynı istikamete yöneldi, ancak daha sonra Yahudiler olarak adlandıracağımız İsrailliler öncülük etti. Yunanlıların aksine İsaiah'ın telkiniyle arı bir tek tanrılılığa yöneldiler. İncil'in eski bölümlerinde Yahweh tek tanrı olarak değil, başka tanrıların alanlarında da faaliyet gösteren en güçlü Tanrı olarak gösterilmektedir. Ancak Deutero-İsaiah'ta uygulamada değil de teorik olarak başka tanrıların varlığı reddedilmektedir. "Birincisi de Ben'im, sonuncusu da ve benden başka Tanrı yoktur." Ayrıca Tanrının evrensel, her yerde hazır ve her şeye kadir olduğu açıkça ifade edilmektedir. Tanrı tarih boyunca her zaman insanlığın itici gücü olmuştur. Evreni yarattı, onu yönetiyor, sona erdirecek. İsrail, bu planın bir kısmıdır, herkes için de aynı şey söylenebilir. Yani Asurlular saldırırsa, onun emriyle saldırıyorlar ve Babilli her milleti sürgüne gönderiyorlarsa, gene Tanrının emrini yerine getirmiş olmuyorlar. Musa'nın çölden gelen dini, yavaş yavaş bütün insanlığın başvurabileceği, sorularına cevap bulabileceği evrensel bir dine dönüşüyor.

Kudüs'ün düşüşünden önce İsaiah'ın gönderdiği mesajın, insanların bilinçaltına yerleştiğinden şüphemiz yoktur. Felaketten önceki yıllarda sesine, aynı derecede etkili bir ses eşlik etti. Diğer yazarlara nazaran Jeremiah hakkında daha çok bilgi sahibiyiz, çünkü hem vaazlarını hem biyografisini öğrencisi Baruch'a yazdırıyordu. Baruch, ülkesinin trajik kaderine ortak olmuştu. Kudüs'ün kuzey doğusunda oturan, papaz ailesinden gelen bir Benjaminete'ydi. 627'de Hosea'nın, bazen de İsaiah'ın usulüne uygun olarak vaaz vermeye başladı. O günahkar ulusun hızla felakete sürüklendiğini Josiah dönemindeki Mabet yanlısı din reformunun ne büyük başarısızlık olduğunu gördü. M.Ö. 609'da kralın ölümünden sonra, bir gün Mabede giderek bu gerçekleri öfkeli bir vaazla dile getirdi. Bunun sonucu olarak da, onu neredeyse öldüreceklerdi ve mabedin bulunduğu mahalleye yaklaşması yasaklandı. Kendi köyünün halkı, hatta aile-

si de ona karşı cephe aldı. Evlenmesi imkansız hale geldi. Bu derin yalnızlığının neticesi olarak yazılarında, bugün paranoya dediğimiz rahatsızlığın belirtileri baş gösteriyor. 'Doğduğum güne lanet olsun', 'neden acım dinmiyor, yaram neden iyileşmiyor' gibi cümlelere rastlanmaktadır. Kendisini 'ona karşı komplo hazırlayan düşmanlarla kuşatılmış' veya 'kesime götürülen bir kuzu veya iki öküz gibi' hissediyordu. Bütün bunlarda, çok az da olsa, bir gerçek payı yok değildi: Hem vaaz vermesi yasaklandı, hem de yazıları yakıldı. Bu şekilde toplumdan dışlanmasının sebebini anlamak zor değil. Kuzeyden gelen düşman olarak adlandırdığı Kral Nebuchadnezzar ve ordusu gittikçe büyülen bir tehdit oluştururken ve çevredeki bütün krallıklar felaketten kaçınmanın bir yolunu ararken, Jeremiah bozgunculuk üzerine vaazlar veriyordu. Halk da, yöneticileri de günahkar olduklarından felaketlerini kendi elleriyle hazırladıklarını söylüyordu. Düşman, Tanrının öfkesini temsil eden bir araçtı, dolayısıyla muhakkak galip gelecekti. 'Jeremiad' (yakınmalar) mefhumu bu boğucu kadercilikten doğdu. Şu var ki, vatandaşları mesajının diğer bölümünü, yani ümitsizliğe kapılmamaları için var olan sebepleri algılayamadılar.

Jeremiah, krallığın yıkılmasının önemli olmadığını İsrail'in hala Tanrının tercihine mazhar olduğunu ve Tanrı tarafından verilen misyonu sürgünde olsun, ülkesinin sınırları içinde olsun, aynı başarı ile yerine getirebileceğini söylüyordu. İsrail'in hala Tanrının tercihine mazhar olduğunu ve Tanrı tarafından verilen misyonu sürgünde olsun, ülkesinin sınırları içinde olsun, aynı başarı ile yerine getirebileceğini söylüyordu. İsrail'in Tanrı ile bağı elle tutulamadığından, yıkılması da söz konusu olamazdı. Dolayısıyla yenilginin de üstesinden gelecekti. Jeremiah ümitsizlik telkininde bulunmuyordu; aksine vatandaşlarını ümitsizlikle karşılaştıklarında onu yenmeye hazırlık olmalarına gayret ediyordu. Onlara, nasıl Yahudi olunacağını öğretmeye çalışıyordu, yani fetih güçlerine nasıl boyun eğeceklerini ve uyum sağlayacaklarını, zor koşulları nasıl iyileştireceklerini ve Tanrının adaletine bütün kalpleri ile inanmaları için yol gösteriyordu. Bu derse de hayli ihtiyaçları vardı: Ufukta birinci Commonwealth'ın sonu görünüyordu. Jeremiah'ın mabetteki va-

azından üç yıl sonra önce Asur İmparatorluğu tamamen yıkılınca, yeni Babil yönetimi onlardan kalan bölgeye yerleşti. M.Ö. 605'te Babylon Krachemish savaşını kazanarak 'kırık kamış' Mısır'ın ordusunu imha etti. M.Ö. 597'de Kudüs düştü. Günümüzde British Museum'da muhafaza edilen Babylonian Chronicle'de şu ifadeler yer almaktadır: 'Yedinci yılda, Kislev ayında (Nebuchudnezzar) ordusunu toplayarak Hatti'ye yürüdü, Judah kentini kuşattı ve Adar ayının ikinci gününde şehri zaptederek kralı esir aldı. Onun yerine kendi seçtiği bir kralı tayin etti ve karşılığında da yüklü miktarda haraç alarak (onları) Baylon'a gönderdi.' Böylece, kesin tarihin 16 Mart olduğunu anlıyoruz. 2. Krallar Kitabında, Judah Kralı Jehoiakim'in 'Kudüs'ün tümüyle, prenslerle, önemli şahsiyetlerle, on bin esirle, bütün esnaf ve demircilerle birlikte' Babylon'a gönderildiğini anlatılıyor. 'En fakirleri dışında kimse kalmadı.' Mabetteki altın kaplar paramparça edildi. Judah'ın maruz kaldığı felaketler bununla da bitmiyordu. Babillilerin atamış oldukları ve onları sadakat yemini eden İsrailli Vali Zedekiah'ın iktidar döneminde şehirde ayaklanma çıktı ve tekrar kuşatıldı. 1935'te Lachich'teki bir nöbetçi odasını istimlak eden arkeolog J.L. Starkey, üstünde eski yazılar bulunan eski çanak parçaları buldu. Günümüzde bunlar Lachich Yazıları olarak bilinmektedir. M.Ö. 569'dan kalmadır. Karakollardan birinden Lachich'li bir kurmay subayına gönderilmiş ve Jerusalem'in özgürlüğünün son evresini kapsamaktadırlar. Bir tanesinde 'bir peygambere' atıfta bulunuluyor. Belki de söylenmek istenen Jeremiah'ın kendisidir. Bir diğerinde Jerusalem, Lachich ve Azekah'ın yabancı topraklarla çevrilmiş son bölgeler olduğu ifade edilmektedir. 587-6'da Jerusalem'in duvarları çökmüş ve açlıktan kırılan halk teslim olmuş. Zedekiah'ın çocukları babalarının gözü önünde katledilmişler. Bu feci manzarayı gördükten sonra, yeminlerine sadık kalmayanlara uygulanan ceza gereğince, Zedekiah'ın gözleri oyulmuş, Mabet yıkılmış, duvarlar çökmüş, kentin güzel binaları enkaza dönmüş ve Davut'un fethinden kalan eski Millo kenti, yağmaya kurban gitti.

Bununla beraber, Judah'ın Babylon tarafından fethedilmesiyle, Asurluların kuzeye yaptıkları baskınlar arasında hayati

bir fark vardı: Babylonlular daha insaflıydılar. Koloniler kurmaya yönelmiyorlardı. Hiçbir yabancı kavim, vaadedilen topraklarda putperest türbelerin inşa edilmesi için doğudan sürülmedi. Fakirler, 'am-ha-arez'ler lidersiz kaldı, ancak muayyen bir usul dairesinde dinlerini devam ettirebiliyorlardı. Ayrıca M.Ö. 588 civarında teslim olmuş Benjaminit'ler sürgüne gönderilmedikleri gibi, Gibeon, Mizpah ve Bethel kentlerine hiçbir zarar verilmedi. Her şeye rağmen, ulus geniş çapta dağılmıştı. Bu hem sürgün, hem yayılmaydı. Bazıları kuzeye; Samaria'ya, Edom'ave Moah'a kaçtılar. Bazıları Mısır'a gittiler. Jeremiah'ta gidenler arasındaydı. Jerusalem'in son günlerinde büyük bir azim ve cesaret göstermişti. Direnmenin faydasız olduğunu ve Nebuchudnezzar'ın Tanrı tarafından Judahlıları cezalandırmak için gönderildiği konusunda ısrar ediyordu ve sonunda tutuklandı. Şehrin düşmesinden sonra, orada kalıp, fakirlerin kaderlerini paylaşmayı arzu etti; ancak şehir sakinlerinden bir grup zorla onu yanlarına alarak, oraya yerleştiler. Çok ilerlemiş yaşına rağmen Tanrının intikamına sebep olan günahları ısrarla açığa vurmaya devam etti. Bütün inancı ve umudu, sözlerini tarihin onayladığını görecek olan 'az sayıda' küçük bir grupta toplanmıştı. Sesi gittikçe zayıflamaya başladı, sonra tamamen sustu, kayboldu... İlk Yahudiydi...

Judaizm

M.Ö. 597'de Babilon'a zorla sürgüne gönderilen seçkin grubun içinde Ezekiel isminde çok bilgili, yaşlı bir rahip bulunuyordu. Kentin son kuşatması esnasında eşini kaybetmiş ve Babilon'a yakın Chebar Kanalı yakınlarında tek başına sürgün hayatı yaşıyordu ve orada öldü. Ölümünden önce, birgün kanalın kenarında üzgün ve umutsuz otururken, aniden olağanüstü bir hayal gördü: 'kuzeyden esen kasırga ile kocaman bir bulut çok parlak bir ateşle kuşatılmıştı. Ateşin ortası kehribar rengiydi'. Bu hayal, Ezekiel'in sonradan gördüğü yoğun ve sayısız hayallerin ilkiydi. İncil'de renklerin canlılığı ve parlaklığı özenle anlatılan ender olaylardan olup, Ezekiel'in kendisi de tarif edecek kelime bulmakta zorlanıyordu: Renkler topaz, parlak mavi, yakut rengi idi, ışıklarsa olağanüstü parlak, göz alıcı ve yakıcıydı. Rüya gibi hayaller, ürkütücü görüntüler, tehditler, lanetler ve şiddet dolu kitabı hem kendi şaşkınlığını aktarıyordu, hem de şaşırtıcıydı. Zamanında İncil'in en büyük ve en popüler yazarlarından biri idi ve bu özelliğini korudu. İradesinin tamamen dışında, hep esrarengiz ve anlaşılması zor olaylar yaşıyordu. Kendi kendine 'neden hep bilmece gibi konuşmak zorunda kalıyorum' diye soruyordu.

Aslında, bu esrarengiz ve heyecanlı adamın iletilecek önemli bir mesajı vardı: Kurtuluşun tek yolunun dinsel saflıktan geçtiğini vurgulamak istiyordu. Uzun vadede devletler, imparatorluklar ve tahtlar fazla bir önem taşımıyordu. Tanrının gücü bir gün hepsini yok edecekti. Mühim olan, Tanrının kendi çehresine benzer olarak yaratmış olduğu insanoğluydu. Ezekiel, bir gün Tanrının kendisini kemik dolu bir vadiye götürerek 'Ey insanoğlu, bu kemikler canlanabilir mi?' diye sorduğunu anlatıyor: Ezekiel'in dehşet dolu gözlerinin önünde kemikler takırdamaya ve birleşmeye başladılar. Tanrı onları et ve deri ile donattıktan sonra nihayet onlara nefes verdi ve canlanarak ayaklarının üstünde durdular. Sayıları büyük bir ordu kadardı'. İlerideki dönemlerde Hıristiyanlar bu dehşet verici sahneyi Ölülerin Dirilişinin bir temsili olarak yorumladılar. Ezekiel ve etrafındakiler için bu olay Tanrıya eskisinden çok bağlı bir İsrail'i, Tanrının yarattığı kadınları ve erkekleri, bu fertlerin Tanrıya karşı sorumluluklarını ve insanların dünyaya geldikleri günden ölecek-

leri güne kadar Tanrının yasalarına itaat mecburiyetini ifade ediyordu. Her ne kadar Jeremiah ilk Yahudi idi ise de, Judaizm'in kesin hatlarının belirlenmesinde Ezekiel ve hayallerinin büyük etkisi oldu.

Sürgün, geçmişteki aşiret hayatının artık terkedilmesi anlamını taşıyordu. Aslında, aşiretlerden on tanesi kaybolmuştu bile. Ezekiel, tıpkı, Hosea, İsaiah ve Jeremiah gibi, Yahudilerin maruz kaldıkları felaketlerin, Yasayı ihlal etmelerinin kaçınılmaz sonucu olduğunda ısrar ediyordu. Ancak, daha önceki hikayelere ve kehanetlere göre, ilahi öfkenin sebebi günahkar krallara ve liderlere mal edildi ise de, sürgündeki Yahudilerin bu konuda kendilerinden başka suçlayacakları kimseleri yokt. Ezekiel. 'Tanrı, bir liderin günahı yüzünden insanları kollektif olarak cezalandırmadığı gibi, bugün var olan bir nesli de atalarının günahlarından dolayı cezalandırmaz' diye yazıyordu. Tanrı 'Var olduğum sürece "ekşi üzümü yiyen babalardı, dişleri kamaşan çocuklardı" diyen eski İsrail atasözü geçerli değil' dedi: Yanlış olduğu için artık itibar edilmemesi gerekiyor. Tanrı Ezekiel'e 'İşte bak, bütün ruhlar benimdir!' dedi. Ve her biri ferdi olarak ona karşı sorumluydu. 'Günah işleyen ruh ölmeli!' İnancın özünde, her erkeğin ve her kadının Tanrının çehresine eş olarak yaratıldığı fikri yer aldığından, Yahudi dininde 'kişi' kavramı her zaman vardı. Bu kavram, İsaiah'ın beyanları ile de büyük destek gördü. Ezekiel'le fevkalade bir düzeye erişti ve artık ondan sonra ferdi sorumluluk Yahudi dininin özüne yerleşti.

Bu durum çeşitli sonuçlara yol açtı. M.Ö. 734 ile 581 yıllarında İsrailliler altı defa sınır dışı edildiler. Çoğu kendi istekleriyle Mısır'a veya Yakın Doğu'daki diğer bölgelere sığındılar. Bu tarihten itibaren Yahudilerin çoğu daimi olarak Vadedilen Toprakların dışında yaşamaya başladılar. Böylece, dağılmış, lidersiz ve kendi hükümetlerinin desteği denebilecek her türlü takviyeden yoksun olarak, Yahudiler, kendi özel kişiliklerini korumaya yönelik alternatifler bulmak zorunda kaldılar. Bunun için yazılarına, yasalarına ve geçmişteki belgelerine başvurdular. Bu dönemden sonra, yazmanlarla ilgili herhangi bir bilgi alamadık. Şimdiye kadar, büyüklerin söylediklerini yazan, Baruch gibi sekreterler görev yapıyordu. Şimdi, sözlü belgeleri yazıya dö-

ken, Mabedin yıkıntılarının arasında bulunan değerli ruloları kopya eden ve Yahudi arşivlerini düzenleyen, basıma hazırlayan ve modernleştiren önemli bir zümre oluşturmuşlardı. Geçici bir süre için, ünlerini ve vazgeçilmezliklerini vurgulayabilecek tek bir mabetleri olmayan rahiplerden daha önemli idiler. Sürgün, yazmanların gayret göstermesine vesile olmuştu. Babilon'da Yahudilere makul bir şekilde davranılıyordu. Eski şehrin Ishtar Kapısına yakın bulunan levhalarda - Yahud toprağının kralı Yauchin'in, yani Jehoiakim'in de dahil olduğu esirlere iaşe olarak verilen istihkakların listeleri yer alıyordu. Yahudilerin bir kısmı ticaretle uğraşmaya başladı. Yahudilerin yayılmasını izleyen ilk başarılarının hikayeleri etrafta anlatılıyordu. Ticari refah sayesinde katiplere gayretlerinin karşılığında parasal ödüller veriliyordu: Yahudilerin inançlarını muhafaza etmelerine vesile oldu. Şayet kişi Yasaya itaat etmekle yükümlü ise, önce Yasanın ne olduğunu bilmeli. Dolayısıyla bu Yasanın sadce kopya edilmesi yeterli değildi, aynı zamanda öğretilmeliydi.

Sürgün sırasında sıradan Yahudiler bir disipline girerek, dinlerini düzenli olarak uyguluyorlardı. Etraftaki putperestlerden onları çok net bir şekilde ayıran sünnet olayı, taviz verilemiyecek bir mecburiyetti ve sünnet töreni Yahudi yaşamının ve dini töresinin vazgeçilmez bir ananesi haline geldi. Babilon astrolojisinden öğrendiklerinin ışığı altında, Sebt günü (Sabbath) kavramı Yahudi haftasının odak noktası haline gelmiş ve 'Shabbetai' ismi sürgün döneminin en popüler ismi olmuştu. Yahudi yılında ilk defa düzenli olarak bayramlar kutlanıyordu: Fısıh Bayramı (Passover) Yahudi ulusunun kuruluşunun yıldönümüydü. Haftalar Bayramında (Pentecost) Tevrat'ın verildiği günün, yani, dinlerinin kurulduğu gün kutlanıyordu. Gül Bayramı (Tabernackes) dinle ulusun birleştiği, çöldeki dolaşmalarının ve kişilerin kalbine ferdi sorumluluk bilincinin yerleşmesinin anısına kutlanıyordu. Yahudiler Yılbaşını Yaradılışın anısına, Kefaret Gününü de Kıyamet gününün bir ön hazırlığı olarak kutlamaya başladılar. Bu yıllık dini bayram düzeni, Babilon'un bilgisinden ve takvim düzenleme konusundaki becerisinden yararlanılarak kuruldu. Saflığa, temizliğe ve beslenmeye ilişkin dini inanç kuralları ancak sürgün esnasında büyük önem kazanma-

ya başladı. Yasalar öğreniliyordu, yüksek sesle okunuyordu, ezberleniyordu. Deuteronomy'nin uyarısı muhtemelen bu dönemden kalmadır: "Size bugün emanet ettiğim bu emirleri kalbinizde koruyun, oğullarınıza tekrarlayınız, evinizin içinde ve dışında, yatarken, kalkarken, hep bunlardan bahsediniz. Onları bir işaret olarak elinize bağlayın ve bir muska olarak alnınızda taşıyın. Evlerinizin duvarlarına ve kapılarına yazın." Herhangi bir yönetimden yoksun olan sürgündeki Yahudiler nomokratik usulü benimsediler. Buna göre ancak rıza ile yürürlüğe konabilecek Yasaya isteyerek itaat etmek gerekiyordu. Tarihte bundan önce bu tür bir uygulama hiç görülmemişti.

Sürgün dönemi kısa sürmüştü, yani, Judah'ın nihai düşüşünden sonra elli yıl kadar. Ancak, bu sürgünün ortaya çıkardığı yaratıcı güce karşı koymak imkansızdı. Burada, Yahudi tarihinin önemli bir noktasına geliyoruz. Daha önce de not ettiğimiz gibi, İsrail devleti ile din arasında işin esasına ilişkin önemli bir çelişki vardı. Dinsel anlamda, Yahudi tarihi çok önemli ve yönlendirici dört dönem geçirmiştir: İbrahim dönemi, Musa dönemi, Sürgün öncesi ve sonrası ve İkinci Tapınağın yıkılışından sonraki dönem. İlk iki dönem Yahweh dininin kurulmasına sebep oldu, diğer iki dönem ise Judaizmi geliştirerek düzenledi. Musa'nın döneminde Yahudileri hiç kimsenin yönetmediği doğru ise de, Yahudiler bu dönemlerin hiçbirinde bağımsız bir devlete sahip olmadılar. Aksine, üstünde durulması gereken bir nokta daha: İsrailliler, yani daha sonra Yahudiler kendi yönetimini temin edebilen gelişmiş bir hükümet kurmayı başarınca, dinlerinin saflığını ve masumiyetini korumaları son derece zorlaşmıştı. Joshua'nın zaferinden sonra ortam hızla bozulmuştu. Ahlak bozukluğu Solomon'un devrinde de tekrar ortaya çıktı, kuzey ve güney krallıklarda özellikle güçlü ve zengin kralların saltanatı sırasında ve işler yolundayken yayıldı: Hasmonlular ve Büyük Herod gibi hükümdarların döneminde tekrar eski usule dönülüyordu. Kendi yönetimlerindeki hükümetleri ile varlık zamanlarında, Kenan'lı olsun, Filistinli, Finikeli veya Grek olsun, Yahudiler hep komşu ülkelerin dinlerine meyilli gibi görünüyorlardı. Ancak sıkıntılı zamanlarda prensiplerine kararlılıkla sarılarak, o muhteşem dini hayal güçlerini, şeffaflıkla-

rını ve gayretlerini ortaya koyuyorlardı. Galiba en iyisi, kendilerine ait bir devletleri olmadan, başkaları onları yönetme hevesine kapılınca, Tanrı korkusu içinde ve kanuna itaatle günlerini geçirmeleri tercih edilecek yoldu. İyilikle güçsüzlüğün adeta birbirine bağlı olduğunu ve kendi kendini idare etmektense yabancı bir yönetime tabi olmanın daha iyi olabileceğini ilk fark eden Jeremiah'tı. Devletin kendisinin esasen günahkar olduğu fikrini benimsemeye başlamıştı.

Nazaritlerin ve Rehabitlerin zamanından beri İsrail tarihinde bu fikirler derin kökler salmışlardı. Asıl yönetici insanoğlu değil de Tanrı olduğuna göre, bu fikirler Yahweh dininin esasında vardı. Bazı durumlarda İncil'de adeta doğruluğun tek amacının insanoğlunun kurduğu düzeni devirmenin olduğu ima ediliyor. "Bütün vadiler yükselecek, bütün dağlar ve tepeler düzleşecektir". Samuel'in Birinci Kitabının 2. Bölümünde, annesi Hannah, Tanrı adına devrimi ve ilahi ihtilali öven bir zafer şarkısı söylüyor. "Fakirleri tozun içinden kurtararak, dilencileri gübre yığınlarından çıkararak, onlara prenslerin arasında yer verdi." Daha sonra "Magnificat'ta Meryem Ana aynı konuyu yansıtıyordu. Yahudiler, mevcut düzenin ayrışmasına yol açan maya ve Yahudi toplumundaki değişikliği tetikleyen kimyasal bileşim gibi olduklarına göre, kendileri düzen ve toplum iddiasında olabilirler miydi?

Bu noktadan sonra, Yahudilerin arasında bir Sürgün ve yayılma zihniyetinin hüküm sürdüğünü görüyoruz. Yakın bir zamanda, Babil İmparatorluğunun yerini, Yahudilere hiçbir şekilde hükmetmek niyetinde olmayan, Büyük Cyrus'ın kurduğu Medesle Persler'in ittifakı aldı. Bununla beraber, bir çoğu, 1500 yıl süre ile Yahudi kültürünün merkezi olan Babilon'da kalmayı tercih ettiler. Diğer bazı Yahudi grupları Mısır'a yerleştiler. Jeremiah'ın yaptığı gibi sınırın karşısında değil, Nil'e yakın Elephantine adasında, Birinci Şelale'nin civarında. Orada, belgelerin arasında, Yahudi toplumunun Tapınaklarını tekrar inşa etmek için izin istediği bir papirüs mektubu bulundu. Judah'a dönenlerin arasında bile, Jeremiah'ın görüşlerini kabul eden sürgün zihniyetli biri, mutlak saflık gününde tanyeri ağarıncaya kadar, Sürgünde hayır olduğunu söylüyordu. Çölün kıyılarında yaşa-

yarak kendilerini, sürgünün sembolü olarak 'Damascus'un Toprakları' diye adlandırdıkları ve Yahweh tapınağının bulunduğu yerde bir nevi iç sürgün olarak görüyorlardı. Tanrının eşref saatini ve bir yıldızla kutsal bir liderin onları Kudüs'e geri götüreceği zamanı bekliyorlardı. Sürgündeki bu insanlar, Rechabit'lerin torunları ve Quamran mezhebinin öncüleri idi.

Aslında, belki de Dönüşü teşvik eden Pers Kralı Büyük Cyrus'ün kendisi idi. Hoşgörüden yoksun ve dar görüşlü bir milliyetçilik zihniyetine sahip olan daha önceki imparatorluk yönetimlerinin aksine, iktidardaki Pers sınıfının inancı ahlaki ve evrenseldi. Cyrus'ın kendisi de Zerdüştçüydü ve 'kutsal ruh aracılığıyla' herşeyin yaratıcısı olan, tek, ezeli ve ebedi varlığa inanıyordu. Cyrus döneminde Persler, imparatorluğun Asurlulara ve Babillilere karşı uyguladığ din politikasında radikal değişiklikler yaptılar.

Kendi otoriteleri ile bağdaşmak şartıyla, yönetimlerine tabi halkın dini inançlarına saygı gösteriyorlardı. Kendisinden önce iktidar olmuş yöneticilerin utanç verici sürgünlerinin ve mabet yıkmalarının izlerini silmeye çalışmak, Cyrus için muhtemelen bir nevi dini görev olmuştu. 19. yüzyılda Babil Sarayının enkazı arasında bulunan ve günümüzde British Museum'da yer alan ruloda, Cyrus, politikasını şöyle ifade ediyor: "Ben, Cyrus. Bütün dünyanın kralıyım. Büyük Tanrı Marduk, dini faaliyetlerimden çok memnun. Bütün ahaliyi toplayarak onları evlerine geri gönderdim ve tanrılar Yüce Efendi Marduk'un emri ile, tanrıları tapınaklarına yerleştirdim. Kentlerine geri getirdiğim bütün tanrıların (her gün) ömrümün uzaması için dua edeceklerini ümit ediyorum." Yaklaşık olarak bu dönemde yayımlanan ve Cyrus'tan 'Tanrının atadığı' diye bahseden Deutero-Isaiah'a göre, Cyrus'a bu yeniden yapılanmayı emreden Tanrıydı. Yazman Ezra'nın Dönüşü anlatan kitabına göre, Cyrus Babil'deki Yahudilere şöyle seslenmektedir: 'Yüce Efendimiz, Göklerdeki Tanrı bana dünyadaki bütün krallıkları bahşederek, kendisine Kudüs'te bir ev inşa etmemi emretti, bu da Judah'tadır. Aranızda bulunan, ümmetinden her kim varsa, Tanrı onunla beraber olsun, Kudüs'e gitsin ve Yüce Efendimiz'in, İsrail'in Tanrısının evini inşa etsin.' Cyrus'un desteğinin ve emirlerinin aksine, es-

ki kral Jehoiakim'in oğlu Shenazar döneminde, 538'deki ilk geriye dönüş başarısızlıkla sonuçlandı, zira geride kalan fakir Yahudiler, am-ha-arez'ler karşı koyarak, Samarialılarla, Edonitlerle ve Araplarla birleşerek göçmenlerin duvarları inşa etmelerini engellediler. M.Ö. 520'de, Davut'un ahfadından olan ve bu ayrıcalığı nedeni ile Judah'ın Pers Guvernörü olarak atanan ve Cyrus'un oğlu Darius tarafından hararetle desteklenen Zeurubbabel adındaki bir liderin döneminde yeniden bir deneme girişiminde bulunuldu. İncil'deki kayıtlara göre kalabalık bir rahip ve yazman grubu eşliğinde sürgündeki 42.360 kişi onunla birlikte geri döndüler. Bu, mevcut teamüle uygun, yasal ibadetine uygun, tek bir merkezi mabedin etrafında toplanmış, yenilikçi Yahudiliğin Kudüs'e girişi idi. Mabetteki çalışmalara hemen başlandı. Lübnan'ın sedir ağaçlarının bu inşaatta gene kullanılmasına rağmen, Haggai 2:2'de açıkça belirtildiği gibi, mabet Solomonunkinden daha mütevazı bir stilde inşa edilmişti. Asi olarak telakki edilen Yahudilerin ve Samarialıların inşaat işine katılmaları yasaklanmıştı. Onlara 'Bizimle hiçbir ilişiğiniz yok' dendi. Belki de geri dönen sürgündekilerin ayrıcalığı yüzünden, kolonileri gelişmedi. M.Ö. 458'de, kabul edilmiş doktrinlere karşı muhalefetin sebep olduğu yasaya ilişkin problemlerle savaşan ve gayretleri başarısızlıkla sonuçlanan, değişik milletlere mensup insanların birbirleriyle evlenmesinden ve toprak mülkiyetinin tartışılırlığının yol açtığı sorunları ele alan Ezra adında bilgili ve otorite sahibi bir rahibin önderliğinde üçüncü girişim denendi. Eninde sonunda 445'te kendisine Judah'ın guvernörlüğü ve imparatorluğun bağımsız politik sınırları içinde inşaat yapma yetkisi verilen Nehemiah adında bir Yahudi ve üst düzey bir Pers devlet adamı Ezra'ya katıldı.

Diplomat, devlet adamı ve faaliyet adamı olan Nehemiah'ın gayretleriyle Kudüs'ün duvarları yeniden inşa edilerek, yerleşim çalışmalarının kolayca yönetilebileceği bir bölge teşkil edilmesiyle, dördüncü atılım başarıya ulaşmıştır. Bunu nasıl başardığını, Nehemiah Yahudi tarihi belgesellerinin parlak bir örneği olan anılarında anlattı. Bize, geceleyin gizlice yıkılan duvarlarla ilgili rapordan bahsedilmekte. Katılanların yazılı olduğu şeref listesi ve ne yaptıkları. İşi engellemeye yönelik Araplar'ın,

Ammonitler'in ve diğerlerinin çaresiz girişimleri, silahlı denetim altındaki devamı. 'İnşaata atılanların tümünün kılıcı yanındaydı ve böylece inşa ettiler'. Her gece şehre dönüş -herkesin çamaşırlarının yıkanması için soyunmasını önlemek için, biz de elbiselerimizi çıkarmıyorduk- ve en sonunda, işin başarı ile tamamlanması. Nehemiah, işin 52 günde tamamlandığını söylüyor. Yeniden inşa edilen şehir Solomon'unkinden daha küçük ve fakirdi, halkı da kalabalık değildi. 'Kent çok geniştir' diye yazıyor Nehemiah 'ancak halkı azdır, çünkü evler inşa edilmedi'. Bütün Judah'ın içinden kur'a ile seçilen aileler buraya getirildi. 20. yy'da Yahudi aktivistler Filistin'in yerleşimini yeniden ele alınca, Nehemiah'ın enerjisinden ve becerisinden yararlandılar. Ancak, işin tamamlanmasıyla ortalığı ani bir sessizlik kapladı.

M.Ö. 400-200 yılları, Yahudi tarihinin kayıp yıllarıdır. Kayda değer büyük olaylar veya felaketler yaşanmadı. Belki de mutluydular. Yahudiler o zamana kadar onları yönetenlerin arasında muhtemelen en çok Persleri sevmişlerdi. Onlara hiçbir zaman karşı gelmediler: Aksine Yahudi paralı askerleri Mısır isyanının bastırılmasında Perslere yardım ettiler. Yahudiler, evlerinde veya Pers imparatorluğunun herhangi bir yerinde dinlerini özgürce uygulayabiliyorlardı ve yakın bir zamanda Yahudi yerleşim bölgeleri geniş bir alana yayıldı: Bu yayılmanın hikayesi M.Ö. 5. yy'da Media'daki Tobit'in Kitabında yer almaktadır. Diğer belgeler ise Ezekiel'in yaşamış olduğu yere yakın, M.Ö. 455'te ve 493'te Nippur'da bulunan çivi yazılı koleksiyondur. Metinlerde geçen isimlerin yüzde sekizi Yahudi isimleridir. Elephantine kolonisinden kalma iki Yahudi aile arşivi oradaki yaşam tarzı ve dinle ilgili bilgi veriyor. Duyduğumuz kadarıyla dağılan Yahudilerin çoğu iyi bir yaşama kavuşmuş ve dinlerini sadakatla uygulamışlar. Ayrıca, doğru ve yeni prensiplerin diniydi: yani Judaizm'di.

Dolayısıyla, kayıp dediğimiz o iki yüzyıl, tamamen verimsiz yıllar değildi. Yaklaşık olarak bizim gördüğümüz kadar Eski Ahit'in aciliyetini gördüler. Nehemiah ile Ezra'nın yeniden kurulan Kudüs'te düzenledikleri, İsrail inancının yeni Judah uyarlamasının özü bunu zorunlu hale getirdi. Nehemiah'ın Kitabının 8. Bölümünde 'Musa'nın Yasası'ndan okunan bölümleri

dinlemek için bütün ahalinin nasıl toplandığı anlatılıyor. Oturum, bu amaçla yaptıkları tahtadan bir kürsüye çıkan Yazman Ezra tarafından yönetiliyordu. Büyük heyecan uyandıran bu bilgilerin ışığında, orada hazır bulunan ve kendilerini ortodoks kabul eden bütün erkekler, kadınlar, kızları ve oğulları, 'bilgi ve anlayış sahibi' herkes tarafından onaylanan ve imzalanan yeni ve resmi bir akit yapıldı.'

Kısacası, Judaizm'in resmi ve hukuki başlangıcı olarak sayılabilecek akit, açıklamalara değil, resmi, yetkili, doğru ve doğrulanmış yazılı bir metnin uyarlamasına dayanmaktaydı. Bu da, Yahudilerin biriktirmiş oldukları tarihi, politik ve dini konulardaki engin edebiyatın yeniden bir seçimden, ayrımdan ve yayından geçmesi demekti. Tarihlerinin en erken dönemlerinde dahi tahsilleri eksik değildi. Hakimler Kitabında anlatılanlara göre, Gideon Succoth'ta iken, bir genci çevirerek, bulunduğu yer hakkında bilgi istedi: ve delikanlı oradaki bütün toprak sahiplerinin ve ileri gelenlerinin isimlerini ona yazılı olarak verdi. Çiftçilerin çoğu muhtemelen biraz okumasını biliyorlardı. Şehirlerde tahsil düzeyi daha yüksekti ve bir tür yazar grubu, duydukları hikayelere veya kendi deneyimlerine ve maceralarına dayanan kitaplar yazıyorlardı. Yüzlerce peygamber sözlerini yazıya aktarıyorlardı, hikayelerin ve makalelerin sayısını saptamak mümkün değildi. İsrail'in insanları, esnaflıkta, ressamlıkta ve mimarlıkta pek fazla ilerleyememişlerdi, ancak, yazı yazmak onlar için tutku derecesine ulaşmış ulusal bir alışkanlıktı. Eski Ahit'in sadece ufak bir bölümü olan ve muhtemelen antik zamanların en geniş kapsamlı edebiyatını meydana getirdiler.

Bununla beraber, Yahudiler edebiyatı kişisel bir gelişme aracı olarak değil, kollektif bir eğitim imkanı olarak görüyorlardı. İncil'deki kitapların çoğunun kişisel olarak bazı yazarların eseri olduğu söyleniyorsa da, Yahudiler, takdirlerini kazanan kitapları toplumsal destek ve yetki ile ödüllendiriyorlardı. Edebiyatlarının özü her zaman açık ve sosyal denetime tabi idi. Josephus Contra Apgonem'de Yahudi dininden özür dilediği bölümde bu yaklaşımı anlatıyor.

"Bizde, herkes belge yazmaya yetkili değildir. Sadece peygamberler Tanrıdan gelen vahiyle en eski ve gizli tarih hakkın-

da bilgi sahibi olmaya ve onların zamanında cereyan eden olayların hesabını yazılı olarak vermeye yetkilidirler. Birbirleriyle çelişki içinde olan binlerce kitaba sahip değiliz. Haklı olarak güvenilebilecek toplam 22 kitabımız var ve bütün zamanların belgeleri burada yer almaktadır."

'Haklı olarak' demekle, Peygamber 'dini esaslara uygun' demek istiyordu. 'Dini esas' anlamındaki 'canonical' sözcüğü çok eskidir. Eski Sümerler için 'kamış' anlamını taşırken, düz veya dik anlamına meyletti ve Grekler standart veya bağlayıcı kural olarak kullanıyorlardı. Bu deyimi dini metinlere ilk uygulayanlar Yahudilerdi. Onlar için taşadığı anlam soru sorulmaz ilahi yetkinin ifadesi veya peygamberlere gönderilen ilahi vahyin yazılı şekle dökülmüş kehanetlerdi. Buna göre her kitabın, yazarı gibi, dini esaslara uygun bir peygambere isnat ettirilmesi zorunluydu. Musa'nın Kitaplarının ilk beşi olan, önce Pentateuch sonra da Yahudilerce Tevrat olarak bilinen kitaplar yazılı şekle girince dini esaslar ortaya çıkmaya başladı. En ilkel hali ile Pentateuch muhtemelen Solomon'un zamanından kalmadır ve metni beş veya daha fazla öğenin derlenmesinden oluşmaktadır. Güney'deki kaynak Tanrıdan Yahweh olarak söz etmekte ve esas Yahudi yazılarına kadar uzanmaktadır. Kuzeydeki kaynak keza antik zamanlardan kalma, Tanrı'dan 'Elohim' olarak söz etmektedir; Deuterenomy veya onun bir bölümü, Joshua'nın reformları esnasında Mabette bulunan 'kayıp' kitap; bilginler tarafından Rahiplik Yasası veya Kutsallık Yasası olarak bilinen ilaveten iki yasa, herhalde dinsel ibadetin daha resmi bir hal aldığı ve rahip zümresinin katı bir disipline tabi tutulduğu zamandan kalmadır.

Buna göre, Pentatech'un yapısının tek bir türden olmadığını görüyoruz. Tabii ki, bazı muhalif Alman bilginlerinin iddia ettiği gibi, Sürgün sonrası döneminin rahiplerinin kendi menfaatlerine yönelik bazı fikirlerini halka kabul ettirmek için Musa'ya ve onun dönemine atfedilen bilinçli bir sahtecilik de değil. Hegelian ideolojisinin, kiliseye muhalefetin, anti-Semitizmin ve 18. yy'ın entelektüel modellerinin yol açtığı akademik önyargıların, metinlere dair görüşlerimizi çarpıtmasına izin vermemeliyiz. İçerdikleri kanıtlar, Sürgün dönüşünde bütün bu metinleri

büyük bir saygı ile ve azami doğruluk standartlarına uygun olarak derleyenlerin -yazanların ve kopya edenlerin tümünün- bazı bölümleri anlamamalarına rağmen eski metinlerdeki ilahi vahiye inandıklarını gösteriyor. Pentateuch'te iki defa Tanrının ağzından hileye karşı uyarıları yer almaktadır: "Sana verdiğim emirlerin içindeki kelimelere hiçbir kelime eklemiyeceğin gibi, hiçbir kelimeyi de çıkarmıyacaksın'.

Bütün kanıtlar, gerek kopya edenlerin, gerekse yazanların - ibranicesi 'sofer' - üst düzey profesyonel oldukları ve görevlerini büyük bir ciddiyetle yaptıklarını ifade etmektedir. Sözcüğü ilk defa 'Deborah'ın şarkısı'nda duyduk ve bir süre sonra da soydan geçme yazmanlık kurumlarından söz edildiğini duyuyoruz. İlk Makaleler Kitabında 'Yazman Aileleri' olarak geçiyor. En onurlu görevleri dini esasın kutsal bütünlüğünü korumaktı. Musa'nın metinleri ile işe başladılar ve kolaylık bakımından beş ayrı rulo halinde kopya ettiler (Her ne kadar orada yer alan isimler gibi Pentateuch'un kendisi Grekse de) ismi buradan kaynaklanmaktadır. Buna İncil'in ikinci bölümü eklendi: 'Peygamberler' -İbranice Nevi'im-. Bunlar sırasıyla 'Eski Peygamberler' ve 'Sonraki Peygamberler'dir. Eskiler başlıca hikayelerden, tarihi çalışmalardan, Joshua'dan, Haimler'den, Samuel'den ve Kralllardan oluşmakta; Sonrakilerse kehanette bulunan peygamberlerin yazılarını kapsamaktadır: Bunlar da kendi aralarında iki gruba ayrıldılar: Üç başlıca peygamber, yani İsaiah, Jeremiah ve Ezekiel ile - deyim önem değil, devamlılık ifade ediyor - ikinci derecede önem taşıyan diğer on iki peygamberi, yani Hosea'yı, Joel'i, Amos'u, Obadiah'ı, Jonah'ı, Micah'ı, Nahum'u, Habakkuk'u, Zephaniah'ı, Haggai'yi, Zecheriach'ı ve Malachi'yi kapsıyor. Bunları üçüncü grubun çalışmaları izliyor: çoğunlukla Hagioprapha olarak bilinen 'Ketuvim' yazıları. Buna dahil olanlar, Mezmurlar Kitabı, Meseller Kitabı, Job'un Kitabı, Neşidelerin Neşidesi, Ruth, Yakınmalar, Ecclesiastes, Esther, Daniel, Ezra, Nehemiah ve Makalelerin iki kitabıdır.

Üç kısımdan oluşan bölüm tarihi gelişme olarak fazla bir sınıflandırma yansıtmamaktadır. Umuma kitap okumak Yahudilerde bir kamu görevine dönüştüğünden, bir takım metinler eklendi ve yazıcılar bunları kopya etti. Pentateuch veya Tev-

rat'ın kutsallığı M.Ö. 522'de kabul edilmişti. Bu süreç M.Ö. 300'de tamamlandı ve orada başka kitaplar da bu mertebeye dahil edildi. Tevrat'tan başka dini esasın hangi kriterlere göre derlenip tesbit edildiğini bilmiyoruz. Bunda, genel tercihle alimlerin takdiri rol oynamışa benziyor. Megillot veya İlahiler olarak bilinen beş rulo önemli bayramlarda umuma açık yerlerde okunuyordu; Solomon'un Meselleri Fısıh Bayramında, Ruth Haftalar Bayramında, Ecclesiastes Gül Bayramında, Esther Purim'de, Yakınmalar ise Kudüs'ün Yıkılışının yıldönümünde okunuyordu. Dolayısıyla bu metinler popüler olduğundan, dini esasa dahil edildiler. Büyük bir kralla olan bağlantısından başka, Solomon'un Meselleri bir aşk şarkısı antolojisi olup, dini esasa dahil edilmesi için herhangi bir makul sebep bulunmamaktadır. Hahamlık ananesine göre, Hıristiyanlık döneminin başında Jamnia veya Jebnah Konseyinde dini esas nihayet saptanınca, Haham Akiva şöyle demiş: 'Dünya'daki hiçbir şey Neşidelerin Neşidesinin İsrail'e emanet edildiği güne benzeyemez, bütün yazılar kutsaldır, ancak Neşidelerin Neşidesi Kutsalların Kutsalıdır', daha sonra da tehdit eder gibi şunları ekledi: 'Eğlence amacıyla Şarkıyı sıradan bir şarkıymış gibi söyleyenin öbür dünyada yeri yoktur'.

Bazı konuların dini esasta yer alması, edebi bir eserin hayatta kalmasını sağlamanın en emin yoludur, zira antik çağlarda el yazılı bir kitap sürekli olarak kopya edilmediği takdirde yaklaşık olarak bir kuşak sonra kaybolmaktaydı. Yazıcı aileleri bin yıldan fazla bir süre ile İncil'deki metinlerin hayatta kalmasını sağladılar. Bir süre sonra İncil'deki metinlerin yazılışı, imlası ve vurgulanması konusunda uzman olan yazıcı ailelerinden oluşan 'masoretes' yani yazı bilgilerin onların yerini aldı. Masoretic metin olarak bilinen ve Yahudi dini esaslarına uygun olarak düzenlenen resmi uyarlama bu mesoretes grubunun eseridir.

Bununla beraber birden fazla esas olduğu gibi, birden fazla eski metin de var. Samarialılar M.Ö. birinci bin yılın ortalarında Judah'tan ayrıldıklarından Musa'nın kitaplarından sadece beşini koruyabilmişler: daha sonraki yazıların kutsallaştırılmasına katılmaları yasak edildiğinden, onları tanımamaktaydılar. Sonra Septuagint geliyor: Helen döneminde İskenderiye'de da-

ğılan Yahudiler tarafından derlenen Eski Ahit'in Yunancaya uyarlamasıdır. Buna, İbrani İncil'inin bütün kitapları dahildi, ancak farklı bir gruplaşmaya tabi tutulmuşlardı: Esdras, sözüm ona Salomon'un İlim Kitabı, Ben Sira veya Ecclesiasticus'un İlik Kitabı, Judith, Tobit, Baruch ve Maccabbee'lerin Kitabı gibi, tehlikeli ve ahlak dışı olarak Kudüs'teki Yahudiler tarafından reddedilmiş kitaplar yer alıyordu. Ek olarak, rulolar Quamran mezhebinin üyeleri tarafından kopya edilmiş ve sonradan Yunan düz yazısının bütün tertiplerini kullanmasına rağmen Ölü Deniz'e yakın mahzenlerde bulunmuştu.

Birçok yanlışlığa ve değişikliğe rağmen, Ölü Deniz'deki bu rulolar İncil'in asırlar boyunca büyük bir dikkatle kopyalanmış olduğunu kanıtlamaktadırlar. Marialılar, metinlerinin Aaron'un ikinci kuşak torunu olan abishua'ya kadar uzandığını eskiden beri ve açık olarak bilindiğini-bazı yerlerinde Samaria'lı ananelerinin Yahudi ananeleri ile çatışmasına rağmen- iddia ediyorlardı. Pentateuch'ın Masoretic metinden yaklaşık 6000 örneklik bir fark göstermekte, Septuagint uyarlamasındaki 1900 örneği ile mutabıktır. Masoretic metinlerde de değişiklikler bulunmakta. Varolan metinler arasında Kahire'deki Karait Sinagogunda peygamberlerle ilgili kalın ciltli bir kitap bulunmaktadır. Bu kitap 895 yılında Masoretic ailelerin en ünlülerinden birinin başı olan Ben Asher tarafından kopya edilmişti. Beş kuşağın emek verdiği Asher metninin tamamı 1010 yılında ve şimdi Leningrad'da olan Samuel ben Jacob adındaki bir Masoret tarafından kopya edildi. Ben Naphtali ailesi tarafından sunulan ve kopyası 1105 tarihini taşıyan diğer bir ünlü Masoretic metin, Reuchlin Codex'i olarak tanınmakta ve şimdi Karlsruhe'dedir. Hayatta kalan en eski Hıristiyan uyarlaması, Vatikan'daki 4. yüzyıl Codex Vaticanus, 4. yy'dan kalmadır ve tamamlanmamış Codex Sinaticus ve 5. yüzyıldan kalma Codex Alexandrinus olup, son ikisi British Museum'dadır. Aynı, zamanda 464 yılı tarihini taşıyan el yazması bir Suriye uyarlaması bulunmaktadır. Bununla beraber, İncil'in en eski el yazmaları, Ölü Deniz Rulolarının arasında 1947-8'de bulunanlardır. Bunlar, esasın 24 kitabının da İbranice kesitlerini içermektedir: Esther, İsaiah'ın tam metni ile Septuagint'in bazı bölümleri bunların dışında bırakılmış, Judah

Çöllerinde ve Mısır'da daha eski metinlerin bulunması ihtimal dahilindedir ve mükemmel metinleri bulmaya yönelik arayışların dünya döndükçe devam edeceği bellidir.

Gerçek metin arayışı esnasında İncil'e tefsir ve yorum bakımından gösterilen özen, başka herhangi bir edebi esere gösterilen özeni kat kat aşmaktadır. Bütün kitapların en etkileyicisi olması nedeni ile, uyandırmış olduğu ilgi de buna paraleldir. Eski zaman yazarı olarak, Yahudiler iki önemli özelliğe sahiptiler. Sonucu olan, gerçek ve açıklayıcı tarihi ilk defa onlar yarattı. Tarih sanatını, tarih araştırma zihniyetli diğer bir millet olan - Hititlerden öğrendikleri iddia edildi ise de çok eskiden beri geçmişlerinin onları büyülediği açıkça bellidir. Özel bir ırk olduklarını ve bazı belli amaçlarla spesifik bir dizi ilahi eylemin neticesi olarak hayata geçirildiklerini, belgelenmiş bir geçmişe sahip olduklarının bilincindeydiler. Bu eylemleri belirlemeyi, kaydetmeyi, yorumlamayı ve üzerinde düşünmeyi kolektif görevleri olarak kabul etmişlerdi. Özellikle o eski zamanlarda, hiçbir ulus kökenini araştırma konusunda bu denli güçlü bir istek göstermemişti. İncil'de sürekli olarak tarihi araştıran zihniyetleri örnek göstermektedir: Örneğin, şehir kapılarının önünde neden bir taş yığını vardı? Gilgal'deki en iki taşın anlamı ne idi? Böylece, sebep arama tutkusu ve açıklama arayışı, bugünü ve yarını geçmişin anlamıyla yorumlama alışkanlığına dönüştü. Yahudiler kendilerine ve kaderlerine ilişkin bilgi edinmek istiyorlardı. Tanrıya, niyetlerine ve arzularına ilişkin bilgi edinmek istiyorlardı. Teolojilerine göre bütün olayların nedeni Tanrı olduğuna göre - Amos'un dediği gibi "Yahweh istemiyorsa, kötülük bir şehri çökertebilir mi" ve dolayısıyla tarihi de yazan o olduğuna göre, onların da bu dramaların aktörleri oldukları düşünülürse, tarihi olayların belgelenmesi ve incelenmesi, Tanrıyı ve insanoğlu'nu anlamanın anahtarıydı.

Yahudiler tarihçilerin hepsinden üstündüler, esasen de İncil başından sonuna kadar tarihi bir eserdir. Yahudiler, Yunanlılardan yarım bin yıl önce kısa ve özlü hikayelerle tarihi dramatik hikayeler yazma yeteneğini geliştirmişlerdi. Tarihi belgelerine sürekli olarak eklemeler yaptıklarından, Yunanlıların hiçbir zaman ulaşamadıkları geniş bir tarihi perspektif geliştirdiler.

Karakter tariflerinde de durum aynı idi: İncil tarihçileri, en iyi Yunanlı veya Romalı tarihçinin hiçbir zaman başaramıyacağı bir sezgi ve tanımlama becerisine sahiptiler. Thucydides'in Kral Davut'u şahane takdiminin hiçbir benzeri yoktur: Büyük bir olasılıkla mahkemesindeki görgü tanıklarından biri tarafından düzenlenmiştir. İncil'deki sayısız karakterler, bazen bir tek cümle ile ilgi odağı haline getirilen küçük insanlardır. Aktörler üzerine yoğunlaşma, muazzam insanoğlu-ilahi güç dramasının sabit şekilde gelişmesini engellemiyor. Bütün iyi tarihçiler gibi, Yahudiler de biyografi ile hikaye arasında bir denge muhafaza etmişlerdir. İncil'deki kitapların çoğu tarihi bir çatışa sahiptir: Hepsi de başlığı 'Tanrının insanoğlu ile ilişkilerinin hikayesi' olabilecek daha geniş bir yapı ile ilgilidirler. Net bir şekilde tarihi bir amaçları olmayanlar bile, mesela Mezmurlar gibi şiirler dahi, sürekli tarihi imalar taşımaktadırlar. Böylece yaradılıştan 'son güne' kadar acımasızca ilerlemeye devam eden kaderin seyri, her zaman adeta fon müziği gibi hafifçe duyulmaktadır.

Eski Yahudi tarihi yoğun olarak tanrısal ve hümanisttir. Tarih, bağımsız olarak veya insanoğlu aracılığıyla hareket eden Tanrı tarafından meydana getirilmiş olarak görünür. Yahudiler, şahsiyeti olmayan güçlerle ilgilenmiyorlardı. Yaradılışın fiziksel yönünü bütün diğer tahsilli ırklardan çok daha az merak ediyorlardı. Doğaya sırt çevirerek, ancak meydana gelen belirtileri tanrı - insanoğlu dramasını yansıttığı zamanlarda ilgileniyorlardı. Tarihi belirleyen engin coğrafi ve iktisadi kavramlara tamamen yabancıydılar. İncil'de bazıları olağanüstü güzellikte doğal tasvirler yer almakta, ancak bunlar tarih oyunu için sergilenen sahne dekorlarıdır, oyuncular için arka perde, İncil coşkun bir eserdir, zira tamamen canlı varlıklarla ilgileniyor; Tanrı, her ne kadar varsa da tarif veya tahmin edilemediğine göre, dikkatler doğrudan erkeğe ve kadına yöneliyor.

Eski Yahudi edebiyatının ikinci özelliği: İnsanoğlunun kişiliğinin her kademesi ve karmaşası ile sözlü olarak takdim edilmesidir. İnsanın heyecanlarını ve özellikle bedensel ve ruhsal ızdıraba yol açan, endişe, manevi ümitsizlik ve derin endişe gibi duyguları ve insanoğlunun yaratıcılığı sayesinde keşfedilen umut, kararlılık, ilahi desteğe güven, saflık veya doğruluk bilin-

ci, ceza, tövbe ve tevazu gibi tedavileri tarif etmeye yönelik kelimeleri bulan ilk ırk Yahudilerdir. Dini esasa uygun Mezmurlar kitabında yer alan 150 kısa şiirden veya ilahilerden kırk dördü bu kategoriye dahildir. Bazıları, bütün yaşlardaki ve yerlerdeki gönüllerde yankılanan şaheserlerdir: İlahi 22, yardım için haykırıyor. İlahi 23 basit güveni ifade ediyor, İlahi 39 bir huzursuzluk örneğidir, 51 merhamet diliyor. 91 güven ve konforu öven büyük manzume, 90, 103 ve 104 Yaradanın ihtişamını ve gücünü ve insanoğlu ile Tanrı arasındaki bağları terennüm ediyor. 130, 137 ve 139 insanın sefaletinin derinliklerine inerken, umut mesajları veriyor.

Yahudilerin insan ruhunu anlamaları keyfiyeti ateşli şiirlerle ifade edildi: aynı zamanda örnekleri halk felsefesine de yansımış, hatta bazıları esas dini kuralların arasında dahi yer almış. Yahudiler atasözleri konusunda o kadar müstesna değillerdi ve 3. milenyum'dan sonra Yakın Doğu'da, Mezopotamya'da ve Mısır'da feyz alınacak deyimler yazılı hale getiriliyordu: Bu akılcı edebiyat uluslararası statüde yerini aldı. Yahudiler, ünlü Mısır klasiği 'Amenope'un Bilgeliği'ne muhakkak aşina idiler, zira Atasözleri Kitabındaki bir bölüm doğrudan doğruya oradan alınmıştı. Bununla beraber Yahudilerin ilmi metinleri onlardan önce gelenlerinkinden ve örnek olanlardan çok daha düzeyli idi. Çünkü Yahudiler insan doğasını daha dikkatli bir şekilde incelerken, diğer taraftan ahlaki yönden de daha güçlüydüler. Koheleth'in yazmış olduğu Ecclesiastes, eski devirde eşi olmayan pırıl pırıl bir eserdir. Bazen alay seviyesine varan eserin sakin ve düşünceli tarzı, bazen, ilahilerin ateşli samimiyetiyle çelişmektedir ve böylece yalnız Yunanlıların rekabet edebildiği Yahudi edebiyatının olağanüstü düzeyini görüyoruz.

Yunanlılar dahi -hangi kategoriye gireceğini tesbit etmek zor olmakla beraber- Job'un kitabı kadar gizemli ve azap bozucu bir eser meydana getiremediler. İyiliğin ortaya çıkması için kötülüğün gerekli olduğunu savunan felsefe ile ilgili deneme ve günah sorun hem bilginleri hem sıradan insanları iki milenyumdan fazla meşgul etmiştir. Carlyle, eser için 'Bugüne kadar kalemle yazılmış en muazzam şey' ifadesini kullanmıştır. Diğer yazarları da İncil'in diğer bütün kitaplarından fazla etkilemiştir.

Fakat hiç kimse ne olduğunu, nereden geldiğini veya nerede yazıldığını bilmiyor. Hiçbir yerde karşılaşılmayan 100'den fazla kelime yazıcıların ve eski mütercimlerin işini tarif edilmez derecede zorlaştırmıştır. Bazı bilginler bu kelimelerin Edomit dilinden gelmekte olduğunu söyleseler de Edomit lisanı konusunda bilgimiz çok azdır. Başkaları, Damascus'a yakın Harran'dan gelmiş olabileceğini iddia ettiler. Babil edebiyatını çağrıştıran hafif paralellikleri var. 4. yy'da Theodore of Mopsuestia isminde bir bilgin, Yunan dramasından kaynaklandığını iddia etti. Arapça'dan bir tercüme olduğu dahi ileri sürüldü. Kökenlerin ve etkilerin çokluğu evrenselliğinin kanıtıdır. Çünkü Job, alt tarafı bütün insanlığı ve özellikle koyu dindarları merakta bırakan soruyu soruyor: 'Tanrı bize neden bu dehşetli olayları reva görüyor? Job hem antik zamanların hem modern zamanların metnidir. Bu metin özellikle seçilmiş ve hırpalanmış insanlara hitap ediyor, yani Yahudilere; herşeyin ötesinde, Soykırıma.

Job İbrani edebiyatının olağanüstü bir eseridir. Isaiah'ın dışında İncil'deki hiçbir eser böylesine güçlü ve etkileyici bir belagatle ifade edilmemişti. Tanrısal adalet olan konu için zaten uygun bir tarzdır. Ahlaki din bilimi açısından bu kitap bir başarısızlık simgesidir, çünkü bu felsefe, herkesi şaşırttığı gibi yazarı da şaşırtmıştır. Başarısızlık bir yana, konuyu genişleterek, evren hakkında ve insanoğlunun evreni nasıl görmesi gerektiğine dair bazı sorular soruyor, Job bir şeklinde doğa tarihi ile doludur. Eser engin bir organik, kozmik ve meteorolojik fenomen kataloğudur. Örneğin 28. Bölümde, eski çağlardaki madenciliğin olağanüstü bir tarifi yer alıyor. Bu tarifte insanoğlunun neredeyse sınırsız diyebileceğimiz ilmi ve teknolojik potansiyeli anlatılırken, o oranda zayıf ahlaki özelliklerinden de bahsetmektedir. Job'un yazarı, fiziksel ve ahlaki olmak üzere yaradılışa iki tür düzenin hakim olduğunu söylüyor. Dünyanın fiziksel düzenini anlamak ve hakim olmak yeterli değil, insanoğlu ahlaki düzeni kabul edip bu düzene itaat etmeli ve bun başarmak için de - madencilik teknolojisinden tamamen farklı bir olay olan - ilmin sırrına vakıf olmalı. Job'un ima ettiği gibi ilim insana Tanrının mantığını ve bizi maruz bıraktığı acıları anlamaya çalışmakla değil, ancak ahlaki düzenin gerçek temeli olan itaatla gelir. 'Ve

insanoğluna: İşte Tanrı korkusu, ilim budur: Kötülük, anlayışın gücüyle terkedilebilir.' dedi.

Ben Sira'nın Ecclesiasticus'taki ilimle ilgili şiirinin 24. bölümünde, Adem'le Havva'yı cennetten kovduktan sonra Tanrının yeni bir plan düzenlediğini ve bu sırrını İsrail'deki bir yerleşim bölgesine gömdüğünü söylemektedir. Yahudiler Tanrıya itaat ederek ilme erişeceklerdi ve bütün insanlığa aynısını yapmayı öğreteceklerdi. Mevcut fiziksel dünyevi düzeni devirerek yerine ahlaki düzeni yerleştireceklerdi. Bu, asi Yahudi St. Paul tarafından Korintlilere İlk Mektubunun açılışında Tanrının sözlerinden alıntı yaparak "Akıllıların irfanını imha edeceğim ve tedbirlilerin anlayışını hiçe indireceğim" diye güçlü bir şekilde vurguladı. Ve 'Çünkü Tanrının akılsızlığı insanlarınkinden daha makuldur ve Tanrının zayıflığı insanlarınkinden daha güçlüdür, (dolayısıyla) Tanrı dünyanın akılsızlıklarını akıllıları şaşırtmak için seçti ve zayıf şeyleri de güçlüleri şaşırtmak için seçti' diye ekledi. Job'un karmaşasının ve belirsizliğinin içinde, bu ifade, mevcut düzeni devirerek ve insanların olaylara bakış açısını değiştirmek üzere Yahudilerin ilahi misyonuna dair bir beyandır.

O zamanlar, Job Yahudi felsefesinin ana görüşünü teşkil ediyordu: Daha sonra bu ana görüş büyük bir şelalenin gücüne benzedi. Judaizmin 'Kitaptaki İlk Din' olma süreci iki yüzyıl sürdü. M.Ö. 400 yılından önce dini esastan söz edilmiyor. M.Ö. 200'de ortaya çıkmıştı. Tabii o zamanlar henüz kesin ve tamam değildi, ancak hızlı bir şekilde gelişiyordu, bu gelişmenin de çeşitli sonuçları oldu. Birincisi, ilavelere verilen teşvik geri çekildi. Kehanetlerin ve peygamberlerin itibarı zedelendi. Maccabes'in Birinci Kitabında, 'peygamberlerin artık görünmedikleri günden' bahsedilmektedir. Kehanette bulunmaya çalışanlar ise, yanlış yaptıklarından kovulmuşlardı. Simon Maccabeus lider olunca, görev süresi 'gerçek bir peygamber gelinceye kadar' süresiz olarak tayin edilmişti. Zachariah'ın Kitabında peygamberlere karşı 'Biri kehanette bulunmaya devam ederse, ebeveynleri, kendi babası ve annesi ona şöyle diyecekler: "Artık yalan söyleme, çünkü Tanrı adına yanlış konuştun" diyecekler diye bir bölüm yer almaktadır. Peygamberler şehvete düşkündüler. Yahudi filozofu Ben Sira, M.Ö. 200 ylından biraz sonraki yazıla-

rında: 'Ben gene kehanet gibi doktrinler ortaya atacağım ve onları gelecek nesillere miras olarak bırakacağım' diyordu. Fakat Yahudiler onu dini esaslara dahil etmediler. Bir süre sonraki (M.Ö. 156-165 civarında) Daniel'in yazıları da hariç tutuldu. Kutsallaştırma usulü tarihin yazılmasına da sekte vurdu. Yahudilerin hevesini tamamen yok etmedi. İleride muazzam tartışmalar alevlenecekti - örneğin Maccabbees'in Kitapları, Josephus'un eseri gibi. Ancak, büyük dinamik sona eriyordu. Hıristiyanlık döneminin başında dini esas nihayet kutsallaşınca antik zamanların en şanlı tarihi olan Yahudi tarihi birbuçuk milenyumluk bir süre için durdu.

Kutsallaştırmanın etkilerinden biri Yahudi kutsal tarihinin engellenmesi idi ise, diğer ber itkesi de onaylanmış metinlerin Yahudi halkına öğretilmesi ve yaygınlaştırılması idi. Onaylanmış, bol miktarda basılmış ve dağıtılmış kitaplardaki konular şimdi de sistematik olarak öğretiliyordu. Uluslara karşı rahip olarak ilahi görevlerinin gereği, Yahudiler tahsilli bir toplum olmaya başlamışlardı. Din tarihinde, yeni ve devrinsel bir kuruluş ortaya çıktı: Sinagog - sistematik bir şekilde İncil'in okunduğu ve öğretildiği, kilisenin, mabedin ve caminin bir benzeri. Bu tür yerler, Joshua'nın yapmış olduğu reformların neticesinde muhtemelen Sürgün'den önce de vardı; Sürgün yıllarında Yahudilerin kalburüstü sınıfının ibadet edecek bir Tapınağı bile yokken gelişerek, Dönüş'te bütün dini faaliyetlerin tek merkez halinde Kudüs'teki Tapınakta toplanarak, şehirlerdeki tapınaklar ve kutsal yerler kapandığında bunların yerini alan sinagoglar Kutsal İncil'in içerdiği Tapınak ordodoksluğu öğretilmiştir.

Bu durumun çok önemli bir sonucu daha oldu. dini esastan kaynaklanan kutsal edebiyatla, merkezi bir odaktan alınan eğitimin sayesinde Judaizm'deki pürüzler tamamen yok olmuştu. Bu pürüzsüzlükte püritanizm ve fundamentalizm iyice hissediliyordu. Yahudi tarihinde genellikle tutucular kazanıyor. Yahweh dinini diğer aşiretlere empoze eden Musa idi. Joshua'nın reformlarının esnasında da gene tutucular kazanmıştı. Tutucu Judah, imparatorlukların saldırılarına karşı koyan İsrail'i tehlikeye atmamıştı ve Sürgün'den dönen tutucu Babilon toplumu kimini dışlayarak, bazılarını da uymaya zorlayarak bütün Yahudilere

isteklerini kabul ettirmişti. Dini esasla sinagog bu tutuculuğun aletleri olmuştu ve daha birçok zaferler kazanılacaktı. Yahudi tarihinde defalarca tekrarlanan sürece iki açıdan bakılabilir: Dünyei kirlilikten fışkıran arınmış Judaizmin incisi veya diğer kesime fanatizm ve ayrıcalık uygulayan aşırı uçtakiler.

Bununla beraber, Judaizm'deki bu katılık eğiliminin hem Yahudiler için hem de komşuları için sorunlara yol açtığı görülmüş. Yahudi metinlerinde bolca övgüden başka bir karşılık görmeyen Perslerin gönüllü yardımı ile Yahudiler toparlanmaya ve gelişmeye başladılar. Ezra'nın dediğine göre, 'Sürgün'den 42.360 Yahudi, artı 7337 erkek ve kadın hizmetkar ve 200 'şarkı söyleyen erkek ve kadın' geri döndü. Yeniden kurulan Judah'ın nüfusu 70.000 kişiden fazla olamazdı. Ancak, M.Ö. 3. yy'da sadece Kudüs'ün nüfusu 120.000'di. Güçlü dinsel kavramları ve yasalara olan saygıları ile, Yahudiler disiplinli ve çok çalışkandılar. Özellikle Galile, Eski Ürdün ve kıyı şeridi olmak üzere, Judah'ın sınır bölgelerine yayıldılar. Yayılmaları sabit bir şekilde genişliyordu. İnsanları dinlerinden vazgeçiren bir güç halini almışlardı ve birçok kişi din değiştirmişti. Ne olursa olsun, gene de imparatorlukların devrinde, kocaman ve insafsız bir dünyada dindar, kültürlü, uzlaşmacı küçük bir birimdiler.

Makedon Alexander Pers imparatorluğunu çürük yumurta kırar gibi vurunca, M.Ö. 332'de sorunlar kendilerini göstermeye başladı. Bu, Avrupa'nın Asya'ya ilk gerçek istilasıydı. Üçüncü milenyum zarfında ve ikinci milenyumun çağında kıta ayrımı yoktu. Deniz, tartışılmaz derecede genel ve uluslararası müşterek bir kültürün irtibatına imkan veren güçlü bir bağdı. Maalesef, sonradan M.Ö. 12-11. yüzyıllarının anarşik barbarlığı ve uzun bir Karanlık Dönem izlemiştir. Dünya, Demir Çağının medeniyeti ile tekrar ortaya çıkınca Doğu-Batı bölünmesi de meydana çıktı. Dünyanın en büyük kültürel güçlerinden biri Batı'dan fışkırdı: 'Polis'in, yani Yunan kent-devletinin medeniyeti.'

Yunanlıların nüfusu gittikçe artıyordu. Her yerle ticari bir deniz bağlantısı kurdular. Bütün Akdeniz'de koloniler kurdular. Alexander'in zamanında Asya'ya ve Afrika'ya kadar uzandılar ve halefleri imparatorluktan ayrılarak krallıklar kurdular: Mı-

sır'da Prolemy, Sriye'de Mezopotamya'da Seleucus ve daha sonra Anadolu'da Attalus, M.Ö. 332'den, 299'e kadar, Yahudileri Ptolemitler, daha sonra da Seleucid'ler yönetti. Yeni yöneticileri Yahudilere dehşet ve şaşkınlık telkin ediyorlardı. Yunanlılar, korkunç bir silah olan mızraklı ve kalkanlı asker ordusuna sahiptiler. Çok sayıda güçlü savaş araçları, kuşatma araçları, ağır savaş gemileri vardı ve muazzam kaleler inşa etmişlerdi. Daniel Yahudi gözü ile Yunan militarizmini şöyle tarif ediyor: "Ürkütücü ve olağanüstü güçlü bir hayvan: Büyük demir dişlerivar. Çiğnemeden yutuyordu ve parçalıyordu, artıkları da ayakları ile eziyordu." Yahudiler Yunan militarizmini çok iyi biliyorlardı, zira, bir zamanlar Perslere hizmet ettikleri gibi, Yunanlılara da paralı asker olarak hizmet ettiler. Yunan askeri eğitimi 'Polis'in ilk eğitim devresi spor salonunda başlıyordu. Fakat, bu 'polis'in tek fonksiyonu değildi: Sahip olduğu stadyum, tiyatro, konser binası, spor salonu, çarşı gibi bütün tesisleri çoğaltarak amacı Yunan kültürünü yaymaktı. Yunanlılar mimarlıkta olağanüstü bir yeteneğe sahiptiler. Ayrıca heykeltraşlıkta, şiirde, müzikte, oyun yazarlığında ve fikir mücadelesinde de üstündüler ve fevkalade eserler sahneliyorlardı. Aynı zamanda çok iyi tüccardılar. Onların devrinde ekonomi çok gelişti ve hayat standartları yükseldi. Ecclesiastes, Yunan döneminde refaha karşı çılgınlığa varan düşkünlükten yakınıyor. 'Muazzam servetler biriktirmenin ne yararı var?' Birçok kişi, servetlere sahip oldukları takdirde refah düzeyinin artacağını hissediyorlardı. Yunan ekonomisine ve kültürüne Yakın Doğu'nun daha az varlıklı toplumları gıpta ile bakıyorlardı, tıpkı ondokuzuncu yüzyılda Asya'nın ve Afrika'nın Batı'daki gelişmeyi fevkalade cazip bulduğu gibi.

Böylece Yunanlı koloniciler Batı Asya'ya giderek, her yerde evler inşa ettiler ve yakın bir zamanda yaşam tarzlarına ve varlıklarına ortak olmak isteyen yerliler de onlara katıldılar. Suriye ile Filistin Yunanlıların yoğun olduğu yerleşim alanları idi ve sakinleri çok kısa bir zamanda Helenizm'i benimsediler. Bütün kıyı şeridi tamamenHelenleşmişti. Yunanlı yöneticiler Tyre, Sidon, Gaza, Straton's Tower, Byblos ve Tripoli gibi 'polis' stilindeki kentlere cömertçe özgürlükler ve ayrıcalıklar dağıttılar: Ya-

rarlananlar da karşılık olarak içeride uydu kentler inşa ettiler. Bir tanesi Schechem'deydi, bir diğeri güneydeMarissa'da, diğerleri de Philadelphia (Amman)'da ve Ürdün'ün karşısındaki Gamal'da idiler. Çok kısa bir zamanda, Yunanlılarla ve yarı Yunanlılarla dolup taşan bu tür şehirler, dağlık, köylü ve geri kalmış olarak değerlendirilen Yahudi Samaria'sının ve Judah'ın etrafını kuşattılar. Yunanlıların çok sayıdaki cayip 'mabet - kentleri', hayatta kalmış antika şahsiyetleri ve tarih hatalarını yakın bir zamanda modern Helenik fikirlerin ve kurumların akıntısına kapılarak silinip yok olacaktı.

Aynı zamanda bir fısta, bir ayartma ve bir tehdit oluşturan bu kültür istilasına karşı Yahudilerin tepkisi ne olacaktı? Cevabı: Hepsinin tepkisi farklı oldu. Her ne kadar tutucu eğilim galip gelerek, dini esasların öğretilmesi ile Sürgün'den önce, Sürgün'ün esnasında ve sonrasında ayakta kalmayı başardı ise de kişilerin vicdanında daha önce farketmiş olduğumuz aynı güçte gittikçe artan bir gerilim yer almıştı. Manevi bireylik tartışmalara yol açarken, Judaizm'de bazen faal bazen de belirti vermeyen, fakat her zaman var olan mezhepçiliğin güçlenmesine sebep oldu. Yunanlıların gelişi, tutucu kesimin bir bölümünün çöle giderek, Nazaritlerin ve Rehabitlerin geleneklerini muhafaza eden ve Kudüs'te ahlakın onarılmaz derecede sükut ettiğine inanan mutlakiyetçilere katılmalarına vesile olmuştur. En eski metinler Qumran toplumunda, yaklaşık olarak M.Ö. 240'de Yunan kentleri Judah'ı sıkıştırmaya başladığı sıralarda bulundu. Ana fikir, doğaya dönerek, Musa dönemindeki heyecana tekrar kavuşarak kentlere geri dönmekti. Filistin'de yaşayan bir Yahudi tarikatının mensupları, bunun sözel olarak ve sulh yoluyla başarılabileceğine inanarak, çölün kıyısındaki köylerde vaazler vermeye başladılar: Vaftizci Yahya bu geleneğe daha sonra katıldı. Qumran toplumu gibi bazı diğerleri kılıcın gücüne güvendiklerinden on iki aşiretlik sembolik bir yapı düzenleyerek savaş hazırlıklarına başladılar ve bir işaret doğadaki yaşamlarını sona erdirince, bugün gerilla hareketi olarak adlandırabileceğimiz, şehir bölgelerine yönelik Joshua benzeri bir istila planladılar.

Diğer tarafta, birçok dindar Yahudinin de dahil olduğu, tecrit politikasından ve sebep olduğu fanatizmden nefret eden-

ler vardı. Bu insanlar, dini esasların düzenlenmesine katkıda bulundukları gibi, içeriği karmaşaya ve saçmalıklara kağmen 'Yona'nın Kitabı' adı altında yabancılara dostluk ve hoşgörü gösterilmesi için adeta yalvarıyorlardı. Tanrı Jonah'a bir soru sorarak kitabı sona erdiriyor. 'Sağ ellerini sol ellerinden ayıramayan ve tek günahları cahillik olan Ninova halkını affetmek doğru değil mi? Bu, İsa Peygamberin 'Onları affet peder, zira ne yaptıklarını bilmiyorlar' sözünün bir benzetmesiydi. Bu durum Tevrat'ı yabancıya götürmeye ve dinini değiştirmeye davetti. Yayılma hareketine katılan birçok Yahudinin, belki de çoğunun görüşü bu yöndeydi. Bu Yahudiler sırf işlerini yürütebilmek için rutin olarak Yunanca öğrendiler. Sırası gelince Yazıları - Septuagint'i -Yunancaya tercüme ederek, böylece Judahlıların din değiştirmesini sağladılar. Örneğin İskenderiye'de, aslında Yunan kolonicilerin dejenere olup yerel lisanı ve adetleri benimsemelerini önlemek amacına hizmet eden Yunan Spor Salonu, orada oturdukları halde Yunanlı olmayanlara (Mısırlılar hariç) açıktı ve Yahudiler bundan çabucak yararlanmayı başardılar. Daha sonra Yahudi ilozofu Philo, varlıklı tüccarların oğullarının bu tür kuruluşlara sahip çıkmasını tabii karşılıyordu. İsimlerini de Helenleştirmişlerdi, ancak, seyahatlerde ve iş hayatında Helen isimlerini kullanırken, evde ve dini törenlerde İbrani isimlerini kullanıyorlardı.

Filistin'deki Judaizm'de de aynı eğilim başgöstermişti. Bu İbrahi-Aramaik Yahudi isimlerinin Helenleştirilmesi, kayıtlara ve abidelere kazılmış yazılara da yansımıştır. Daha iyi tahsil görmüş Yahudilerin çoğu Yunan kültürünü son derece çekici buluyorlardı. Ecclesiastes'in yazarı Koheleh, yenilikçi yabancı fiirlerle soydan geçme dindarlığı arasında ve eleştirici zihniyetle muhafazakarlık arasında bocaladığını gösteriyor. Helenleştirmenin tahsill Yahudilerin üzerindeki etkisi, birçok noktada onsekizinci yüzyılda getto'nun aydınlanmasındaki etki ile birçok benzerlikler göstermektedir. Tapınak-devleti dalmış olduğu sihirli uykusundan uyandırdı. Manevi olarak denge bozucu bir güçtü, fakat herşeyin ötesinde maddi gücü laikleştiriyordu.

Yunanlılar tarafından fethedilen diğer yerlerdeki gibi Filistin'de de, yeni yöneticileri taklit etmeye en meraklı olanlar,

zenginler, kıdemli rahipler gibi elit kesimdi. Dünyanın her yerindeki kolonilerde genelde bu yöntem denenir. Daha sonraki vaftiz töreni gibi, Yunan kültürüne sahip olmak birinci sınıf vatandaşlık için pasaport sahibi olmaya benziyordu. Yahudilerin başarısı ile ilgili bazı hikayeler anlatılmaktaydı. Tıpkı Yusuf'un firavuna bakanı olarak hizmet ettiği gibi, zeki ve girişken Yahudiler imparatorluk bürokrasisinde yüksek mevkiler işgal ediyorlardı. Josephus'un 'Antiquities of the Jews / Yahudilerin antik varlıkları' kitabında yer alan bir bölümde M.Ö. 2. yy'dan kalma bir metinde yüksek düzeydeki Tobias ailesinin oğlu olan Yusuf'un (annesi büyük rahibin kızkardeşiydi) Polemis'lerce İskenderiye'de düzenlenen ihaleye gittiği anlatılıyor: 'O zamanda Suriye'nin ve Finike'nin bütün ileri gelenleri ve yöneticileri kentten ayrılarak vergilerini ihale etmeye gittiler çünkü her yıl Kral onları başka kentlerdeki kudretli kişilere tekrar satıyordu. Yusuf, 'rakiplerini fiyat düşürmek için kartel kurmakla suçlayarak kazandığı kontratı 22 yıl süre ile elinde tuttu' ve Yahudileri fakirlikten ve sefaletten kurtararak yaşam standartlarını yükseltti. Yusuf, Firavunun dönemindeki adabaşından daha ileri gitti, başka bir ilk geliştirdi: İlk Yahudi banker. Bundan dolayı M.Ö. 2. yy'ın Judah'ında Helenleştirme prensibini destekledi.

Bir taraftan tecritçilerin, diğer taraftan Helenleştiriciler grubunun arasında Josiah'ın, Ezekiel'in e Ezra'nın ananesine sadık kalan kalabalık bir dindar Yahudi grubu yer alıyordu. Prensipte Yunan idaresine itiraz etmedikleri gibi, putperestlerin hükümet yönetmek gibi günah bir işi yaptıklarında dinin ve ibadetin güçleneceğine dair Jeremiah'ın iddialarını kabul etmek eğiliminde olduklarından, Perslere de itiraz etmemişlerdi. İbadetlerini rahatça yapmalarına imkan tanınması şartı ile, fatihin hükümet vergilerini ödemeye çok istekli idiler. Bu tür bir politika daha sonra bu gelenekten çıkan Farisiler tarafından savunulmuştu.

Dindar Yahudiler bir noktaya kadar Yunanlılardan yeni fikirler edinmeye ve bu fikirleri kabul etmeye hazırlandıklarından birçok Helenik görüşü benimsediler. Yahudilerin kanuna gösterdikleri aşırı riayette ve teolojilerinde, her zaman

bir rasyonelleştirme öğesi bulunuyordu ve herhalde bilinç altında Yunan rasyonelleştirmesinin etkisiyle güç kazanıyordu. Musa'nın kanunlarını bugünkü çağdaş dünyaya uygulayabilmek için Farisiler, esasen rasyonel olan Sözlü Yasayı böyle yarattılar. Düşmanları olan Sadukiler yazılı yasaya sert bir tarzda ahlak kurallarıyla uğraşılmasını reddederek, Farisiler'in mantığının 'Homer'in Kitabı'na (yani Yunan edebiyatına) karşı 'kutsal yazılardan' daha çok saygı uyandıracağını söylediler.

Helenleştirmenin temposunu hızlandırmayı amaçlayan reformist bir Yahudi partisinin ortaya çıkmasıyla, Yunanlılarla Yahudilerin bir arada makul bir huzur içinde yaşamaları ümidi suya düştü. Hikayeleri galip gelen düşmanları tarafından yazıldığından, hakkında çok az bilgimiz olan bu reformist hareket, küçük tapınak-devleti modern çağlara sürüklemek isteyen ve kendileri de yarı-helenleşmiş olan Judah'ı yöneten sınıfın arasında çok güçlüydü. Amaçları öncelikle laiklik ve ekonomiydi. Fakat reformcular arasında hedefleri daha yüksek olan - bazı noktalarda birinci yüzyılın Hıristiyanlarınkine benzeyen - dindar ve entelektüel kişiler de bulunuyordu. Judaizmi geliştirmek ve izlemekte olduğu makul yolda daha çok destek vermek istiyorlardı.

Tek tanrılıkta, eninde sonunda herkesin ilahi affa uğrayacağı ima edilmektedir. Deuteronomy'de bu açıkça anlatılmaktadır. Evrensel tektanrılık konusunda, Yahudilerin dünyaya yaymak istedikleri muhteşem bir fikirleri vardı. Şimdi Yunanlıların da sunulacak muazzam ve genel bir teklifi vardı: Evrensel kültür. Alexander imparatorluğunu bu ideali uğruna kurmuştu. Bütün ırkları birleştirmek istiyordu ve "bütün insanların dünyaya kendi ülkeleri olarak bakmasını, iyi insanlara akrabaları gözüyle, kötülere ise yabancı gözü iye bakmalarını" emretti. Isocrates 'helenik' ifadesinin artık bir köken meselesi değil, bir davranış meselesi olduğunu iddia ediyordu: Yetiştiriliş açısından Yunanlı olanların doğuştan Yunanlı olanlardan vatandaşlığa daha çok hakları olduğunu düşünüyordu. Acaba birleşmiş "oikumene" konusundaki Yunan kavramı Yahudi 'evrensel Tanrı' kavramı ile birleşmez miydi?

Bu, reformist entelektüellerin amacıydı. Tarihi belgeleri defalarca okuyarak onları taşra özelliklerinden arındırmaya çalıştılar. 'Yabancı misafir' olan İbrahim ile Musa gerçekten büyük birer dünya vatandaşı değiller miydi? İncil'deki ilk eleştiriden yola çıktılar: Şimdiki haliyle yazılan Yasa pek eski değildi ve Musa'ya kadar uzanmadığı kesindi. Esas yasaların çok daha evrensel olduklarını iddia ediyorlardı. Böylece, tahmin edildiği gibi reform hareketi Yasaya karşı bir saldırı harekatına dönüştü. Reformcular Tevrat'ın masallardan, uyulması imkansız bir sürü talepten ve yasaktan oluşan bir derleme olduğunu iddia ediyorlardı. Ortodoksların yakınmaları, lanetlemeleri ve saldırıları konusunda bilgi sahibi olduk. Philo 'ataları tarafından konan statülere karşı memnuniyetsizliklerini ifade edenleri ve yasayı sürekli olarak tenkit edenleri kınıyor'; peygamberler de: 'domuz besleyen insana lanet olsun, oğullarına Yunan ilmini aşılıyanlara da lanet olsun' diye eklediler. Reformcular Yasayı tamamen kaldırmayı değil, sadece Yunan kültürüne iştirak edilmesini engelleyen -mesela, Yahudilerin liseye ve stadyuma girmesine mani olan çıplaklığın yasaklanması gibi- maddelerden arındırarak normal ahlak kurallarının özüne indirgemek, evrenselleştirmek istiyorlardı. Dünya dininin kurulmasını öngören amaçlarını yaygınlaştırmak için, Yunan 'polis'inin Yahudi manevi Tanrı ile acilen birleşmesini istiyorlardı.

Maalesef bu bir çelişkiydi çünkü Yunanlılar tek tanrıcı değil çok tanrıcı idiler ve Mısır'da bu sayısız ilahları rasyonel bir şekilde birleştirmeyi öğrenmişlerdi. Bunlardan biri güneş tanrısı Apollo-Helios-Hermes'ti. Kendi Dionisyak ananelerini Mısırlılar'ın Isis ibadeti ile birleştirdiler. Tedavi tanrıları olan Ascplepios, Mısır'lı Imhotep'le özdeşleştirilmişti. En kıdemli Tanrı olan Zeus Mısırlı Ammon'la, Pers Ahura-Mazda ve önem vermedikleri Yahweh'le aynı idi. Dindar Yahudilerin olaya bu gözle bakmadıklarını söylemek gereksiz. Gerçek şu ki, Yunanlıların tanrılık fikri Yahudilerin sınırsız güç kavramının çok altındaydı. Prometheli olan Yunanlılar daima insanı yücelterek tanrısal güçleri küçümsüyorlardı. Yunanlıların nazarında tanrılar sadece saygın ve başarılı atalardı. İnsanların çoğunun kökeni tanrılardı. Onlar için bir hükümdarı tanrılaştırma önemli bir adım teşkil etmiyor-

du, ancak doğuyu benimseyince bunu yapmaya başladılar. İnsan neden ilahlaşamasın? Alexander'in hocası Aristotales 'Politics' adlı eserinde şöyle diyordu: 'Herhangi bir devletteki birinsanın kişiliği ve politik becerisi, etrafındaki vatandaşlarla kıyas edildiğinde hepsininkinden üstünse, o zaman o kişi 'insanların arasındaki tanrı' olarak vasıflandırılabilir'. Bu tür bir kavramın her kademedeki Yahudilerce reddedildiğini söylemek bile gereksiz. Gerçekten, Judaizm'le Yunan dini arasında herhangi bir uzlaşma söz konusu değildi: Reformcular, Judaizmin Yunan kültürünü istila ederek 'polis'i benimsemelerini arzu ediyorlardı.

M.Ö. 175'te Yahudi reform hareketi heyecanlı ve tehlikeli bir müttefike rastladı: yeni Seleucid kralı, Antiochus Epiphanes. Kral genel politika olarak dominyonlarının Helenleştirilmesinin bir an önce gerçekleşmesini istiyordu, zira buna göre vergi gelirleri artacaktı ve böylece kronik olarak parasızlık çeken kral, savaşları için yeterli bir gelire kavuşacaktı. Reform hareketini bütün gücü ile destekleyerek, baş rahip Onias'ın yerine Jason'u atadı. 'Jason' adı 'Joshua'nın Helenleştirilmiş şekli olduğundan, hangi tarafı tuttuğu isminden belliydi. Jason, Temple Mount'un (Mabet Tepesinin) ayağında bir spor salonu inşa ederek yeni ismi ile Antiochia olan Kudüs'ü 'polis'e dönüştürmeye başladı. Maccabbee büyük bir öfke ile mabetteki rahiplerin yükümlü oldukları hizmetlerine en ufak ilgiyi göstermediklerini söylüyor. Mabedi küçümsemelerinin ve hizmetleri ihmal etmelerinin, pek yakında eğitim sahasındaki kanun dışı egzersizlere katılacaklarının bir işareti idi. İşin ikinci basamağı, Mabedin paralarının sonu gelmeyen pahalı yarışmalar gibi 'polis' faaliyetlerine yakışır şekilde yönlendirmekti. Vergiler kendisine ödendiğinden, kamu sermayesi baş rahibin denetimindeydi. Ondan da çiftlik sahiplerine (hepsi birbirleriyle evli idiler), böylece Mabedin hazinesi halk için devlet tevdiat bankası gibi görev yapıyordu. Antiochus, Mabedi kumanda eden Helenleştirici müttefiklerine baskı yaparak daha çok gelir edinmeyi ve bu para ile kadırgalar ve savaş araçları inşa ettirmeyi çok arzuluyordu. Böylece reformcular sadece işgal kuvveti olarak değil, aynı zamanda uyguladıkları ağır vergilerle tanınmışlardı. M.Ö. 171'de Antiochus, Ja-

son'un yerine Jason'dan da çok Yunan dostu olan Menelaus'u başrahip olarak atamayı uygun gördü. Mabede hakim bir akropolis-kale inşa ederek Kudüs'teki Yunan gücünü takviye etti.

O tarihteki hali ile (167'deki) Yahudi kanunlarını iptal ederek yerine yasal kanunun yürürlüğe konacağını ve Mabedin de evrensel bir ibadet yeri olduğunu bildiren kararnamenin ilan edilmesi ile uzlaşmazlık had safhaya ulaştı. Bunun anlamı bütün mezheplere ait ve Yunan ismi Olempteki Zeus olan bir Tanrı statüsünün ortaya çıkmasıydı. Tutucu Yahudiler 'Sefaletin Nefretine' daldılar. Bu kararnamenin sponsoru herhalde Antiochus'un kendisi değildi. Judaizm'le hiçbir ilgisi olmadığı gibi, bir Yunan hükümetinin başka bir dinin ananelerini çiğnemesi görülmüş şey değildi. Görülen şu ki, Mabet ve Yasa ibadetinin yobazlığına ve saçmalıklarına temelli olarak son vermeyi amaçlayan, Menelaus'un önderliğindeki aşırı reform hareketinin mensuplarına göre tek çare bu katı yöntemdi. Paganizmden kaynaklanan, rasyonelliğe yönelik militanlığı kanıtlayıcı bir hareket ve Mabede ve kutsallığa karşı bir saygısızlık olmayıp, bu girişim daha çok Devrimci Fransa'da Tanrıya inanan Cumhuriyetçilerin Hıristiyanlığa karşı düzenledikleri gösterilerin bir benzeri idi. Bir hikayeye göre Menelaus'la aynı rahip ailesinden gelen Miriam, bir Seleucid subayı ile evlenmişti. Bir gün öfke ile Mabede dalarak, 'sunak yerinin köşesine sandaleti ile şiddetle vurarak "Kurt, Kurt, İsrail'in zenginlerini boşuna harcadın" diye bağırarak isyan etmiş.'

Yunanlılar gibi Menelaus da desteğine fazla değer verdi. Mabetteki faaliyetleri tepkilere yol açtı. Rahipler gruplara bölünmüştü. Yazıcılar ortodoks rahiplerini destekliyordu. Dindar Yahudilerin çoğu da (hasidimler) aynısını yaptı. Reformcuların saflarına katabilecekleri kalabalık bir Yahudi kategorisi vardı: am-ha-arez'ler, yani ülkenin sıradan fakir halkı. Yüksek kademedeki seçkin Judah'lı grup Sürgün'den sonra geri dönünce, arkasındaki Pers imparatorluğunun desteği ile Ezra dininin katı kurallarını empoze edince, başlıca kurbanlar bu am-ha-arezler olmuştu. Ezra Sürgün'ün Tanrıdan korkan doğru insanları (bnei hagolah'lar) ile kendi görüşüne göre, aşağı yukarı hiç Yahudi olmayan ve geçersiz evliliklerden dünyaya gelmiş am-ha-rez'ler

arasına sözde lütufkar bir hat çekmişti. Onları sert bir şekilde cezalandırmaya vicdanı elvermemişti. O zamandan beri genellikle tahsilsiz ve kanundan habersiz olduklarından, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorlardı ve aynı zamanda itilip kakılıyorlardı. Şayet tutucular kazansaydı ve yasa rasyonelleştirilseydi, ilk karlı çıkacak onlardı. Hali vakti yerinde ve piyasa adamı olan reformcuların, tutucuları atlayarak sıradan halka çağrıda bulunmaları mümkün müydü? Ve özellikle, fakirleri ezen ağır vergilerle tanınmışken, böyle bir girişimi başarı ile sonuçlandırabilirler miydi? Bu sorulara cevap bulunamıyordu, böylece evrenselliği bir halk temeline oturtma fırsatı kaçmıştı.

Bunun yerine Menelaus reformu devlet zoruyla tepeden empoze etmeye çalıştı. Kararnamenin etkili olabilmesi için Mabette kurban sunulmasının engellenmesi gerekiyordu- bu da çoğunluğu memnun etmişti. Dindar Yahudiler, putperest olarak nitelendirdikleri sunak yerlerinde yeni yönteme uygun olarak sembolik kurbanlar sunmaya mecbur tutuluyorlardı. Hasidim'ler, bu törenlerin her yerde hazır bulunan bir tek tanrının insan yapısı bir binaya hapsedilemeyeceğine dair reformcuların iddialarını bir kenara itmişlerdi. Dindarlar için, bu evrensellikle, kitaplarında defalarca kınanan Baal dini arasında hiçbir fark yoktu. Dolayısıyla baş eğmeyi reddederek, bu yolda ölmeye hazırdılar. Reformcular bazılarını şehit etmek zorunda kaldılar: Tıpkı, 90 yaşında ve baş yazıcı olarak bilinen Eleazar'ın ölünceye kadar dövülmesi veya Maccabees'in ikinci kitabında anlatılan, yedi kardeşin feci şekilde öldürülmeleri gibi. Bu tarihten sonra din uğruna şehitlik kavramı ortaya çıktı ve işkence gören inanç sahiplerinin ızdırapları din propagandasını ve Yahudi milliyetçiliğini beslemiştir.

Varolan düzeni devirerek bir dini uzlaşmazlığı işgal kuvvetine karşı bir isyana dönüştürme dürtüsüne ta İncil zamanından beri sahip olan reformcular değil, tutuculardı. Koloniye karşı olan çatışmaların çoğunda olduğu gibi, harekat garnizona saldırmakla değil, rejimi destekleyen bir yerlinin öldürülmesi ile başladı. Lydda'nın 5 mil doğusundaki Judah tepelerinin civarındaki Modin kentinde, onaylanmış yeni töreni yöneten reformcu bir Yahudi, 'Watch of Jehoarib (Jehoarib'in Nöbeti)'

adındaki eski bir rahip ailesinin başı olan Matthias Hasmon tarafından öldürüldü. Maccabee Judas, diğer adıyla 'Hammer' önderliğinde, yaşlı adamın beş oğlu Seleucid garnizonuna ve destekleyen Yahudilere karşı bir gerilla kampanyası düzenlediler. M.Ö. 166-164 yıllarında Kudüs'ün çevresinde bulunan bütün Yunanlıları kovdular. Reformcuları ve Seleucid'leri kentte Acra'da hapsettiler ve Mabedi günah unsurlarından arındırdılar ve M.Ö. 164 yılının Aralık ayında büyük bir dini törenle Mabedi tekrar Yahweh'e ithaf ettiler. Bu olay, Yahudiler tarafından hala kutlanmaktadır: Hannukah Bayramı, diğer adı ile Arındırma.

Roma'nın yükselen gücünün de dahil olduğu bir sürü problemleri olan Seleucid'ler adeta 20. yüzyılın ortasındaki modern koloni güçleri gibi tepki göstererek şiddetli baskı ile otonomi arasında bocalarken asi milliyetçilerin talepleri gittikçe arttı. M.Ö. 162'de Epiphanes'in oğlu ve halefi V. Antiochus 'bütün kargaşalığın sorumlusu olan adam' Menelaus'e döndü. Yusuf'un sözüne göre 'babasını Yahudilerin Tanrıya geleneksel ibadetlerinden vazgeçmelerini' ikna etmiş ve onu idam etmiş. M.Ö. 161'de Hasmon ailesinin Roma ile imzaladığı bir ittifak neticesinde, özgür bir devleti yöneten aile olarak kabul edilmişlerdi. M.Ö. 152'de Seleucid'ler Judah'ı zorla Helenleştirmekten vazgeçerek şimdi ailenin başı olan Jonathan'ı baş rahip olarak kabul ettiler: Hasmon ailesi bu görevi 115 yıl sürdürecekti. 142'de vergiden muaf tutma suretiyle Judah'ın özgürlüğünü tanıdılar ve kardeşinden sonra baş rahip olan Simon Maccabee vali ve başkan oldu. 'Ve İsrail'in insanları başrahip, askeri yetkili ve Yahudilerin lideri Simon'un birinci yılında Yahudiler belgelerini ve kontratlarını çoğaltmaya başladılar.' Böylece İsrail 440 yıl sonra tekrar özgürlüğüne kavuştu ancak bir yıl sonra Acra'daki umutsuz reformcu Yahudiler açlığa yenik düşerek teslim oldular ve kovuldular. Ondan sonra Hasmon'lular büyük bir düşmanı imha ederek İsrail'den dışarı atışlarını kutlamak için "ellerinde palmiye yapraklarıyla, harp, büyük ziller ve kanunu çalarak, marşlar ve ilahiler söyleyerek kaleye girdiler."

Bu milli duygu patlamasının heyecanıyla, dini konular biraz geri plana atılmıştı. Fakat, Yunan evrenselliğinden kurtul-

mak için verdikleri uzun mücadele Judah karakterinde silinmeyen izler bırakmıştı. Yasaya karşı saldırı ie reformcuların Acra'dan kesin olarak kovulmasının arasında otuz dört acı ve ızdıraplı yıl geçmişti. Yasaya karşı düzenlenen saldırının yoğunluğu ve hevesi, yasanın lehine paralel bir heves ve heyecan uyandırdı ve Yahudi yönetiminin görüşünün daralması neticesinde daha koyu Tevrat-merkezci bir dine itildiler. Başarısız reformcular reformun kendisinin kavramına, hatta Yahudi dininin esasına ve istikametine dair herhangi bir tartışmaya itibar etmiyorlardı. Dolayısıyla bu türden bir konuşma geleneksel prensiplerden bir sapma olarak ve baskıcı yabancılarla işbirliği olarak kabul edileceğinden, her kademedik ılımlılar için veya uluslararası bir zihniyete sahip olan ve Ortodoks Judaizminin dar penceresinden bakmayan vaazlar için bir oturum elde etmek zor işti. Hasmonlular Judaizmin içinde derin ve reaksiyoner bir zihniyetten söz ediyorlardı. Güçlerini, çok eski İsrail mazisinden, tabulardan ve ilahların merhametsiz müdahalelerinden kaynaklanan ataerkil usullerden ve batıl inançlardan alıyorlardı. Dolayısıyla, Mabetle veya tapınaklarla ilgili en küçük bir atıf dahi anında Kudüs'teki öfkeli ve ürkütücü yobaz güruhunu ayağa kaldırmaya yetiyordu. Bu güruh Kudüs'ün önemli bir parçası olmuştu - Yunanlılar, Helenleştiriciler veya Romalılar tarafından olsun, şehrin, dolayısıyla Judah'ın yönetilmesini çok zorlaştırıyordu.

Dinci kesimin estirdiği bu entelektüel terörün bir sonucu olarak Yunanlıların spor salonlarında ve akademilerinde gelişmekte olan entelektüel özgürlük Yahudi eğitim merkezlerinde yasaklanmıştı. Yunan eğitimine karşı giriştikleri savaşta M.Ö. 2. yy.'dan itibaren dindar Yahudiler ulusal bir eğitim sistemi geliştirmişlerdi. Kademeli olarak eski yazıcı okullarına yerel bir okul ağı eklendi ve orada, en az teorik olarak bütün erkek çocukların Tevrat öğretiliyordu. Bu gelişme sinagogların birleşmesinde ve yayılmasında halk eğitiminde kök salan bir hareket olarak Farisiliğin doğmasında ve muhtemelen hahamlığın yükselmesinde büyük rol oynadı. Bu okullarda verilen eğitim tamamen dine dönüktü ve Yasa dışında herhangi bir öğretiye kesinlikle yer verilmiyordu. Fakat hiç değilse bu okullarda Yasa nisbeten insan-

cıl bir açıdan öğretiliyordu. Deuteronomy'nin karanlık bir metninden esinlenerek eski geleneklerine sadık kalıyorlardı. Tanrının Musa'ya Yazılı Yasa'ya ilaveten vermiş olduğu Sözlü bir Yasa'ya göre okumuş büyükler kutsal emirleri yorumlayıp uygulayabiliyorlardı. Sözlü Yasa'nın uygulaması Musa yasasının değişen koşullara uyarlanmasına ve gerçekçi bir şekilde uygulanmasına imkan veriyordu.

Aksine, Davut zamanındaki baş rahip Zadok'un ahfadı ve Saddusilerin hakimiyeti altında olan Mabetteki rahipler, bütün yasaların yazılı olmasında ve hiçbir değişiklik yapılmaması konusunda ısrar ediyorlardı. Kararnameler Kitabı adında, taşlama, yakma, baş kesme, boğma türünden ceza sistemini içeren kendi özel kitapları vardı; yazılı ve kutsal olduğundan sözlü eğitimin Yasayı yaratıcı bir gelişmeye tabi tutabileceğini kabul etmiyorlardı. Musa'dan kalan miraslarına katı itaatlarıyla, Judah hükümetinin tek kaynağı ve merkezi Mabet olduğuna dair kavramlarıyla ve Mabedin fonksiyonlarında soydan geçme durumlarıyla, -soydan geçme belli bir ünvana sahip olmayan- Saddusiler doğal olarak yeni Hasmon'lu baş rahiplerin müttefikleri olmuşlardı. Bir süre sonra Saddusiler Hasmon idaresinin Mabet yönetimindeki katı sistemle özdeşletiler. Bu sisteme göre soydan geçme töre ile atanan baş rahip laik yönetici görevini yerine getiriyordu, mütevelli heyeti de (Sanhedrin) baş rahibin dinikanuni görevlerini ifa ediyordu. Mabedin üstünlüğünü vurgulamak amacıyla Simon Maccabee Acra'nın duvarlarını bir moloz yığını haline getirmekle yetinmemiş, (Josephus)'un ifadesine göre Mabedin daha yüksekte durması için 'kalenin altındaki tepeyi tesviye etmiş.'

Simon, Maccabee kardeşlerin sonuncusuydu. Maccabee kardeşler cesur, umutsuz, fanatik, inatçı ve hiddetli adamlardı. Kendilerini Joshua'nın Kitabını yeniden yaşıyormuş gibi, yanlarında Tanrı, putperestlerden Vadedilen Toprakları geri alıyormuş gibi görüyorlardı. Kılıçla yaşıyorlardı ve koyu bir dindarlık esprisi içinde, gene kılıçla öldüler. Çoğu korkunç kazalarda ölmüşlerdi, Simon da istisna teşkil etmeyerek, iki oğlu ile birlikte Ptolemis'ler tarafından haince öldürüldü. Simon'un bir kan adamı olmasına rağmen kendisi usulüne göre saygın bir kişi idi.

Baş rahip ve vali olarak muhteşem tayinine rağmen dindar gerilla lideri ruhunu korumuştu, dindar kahraman karizmasına sahipti.

Babasının yerine geçen ve M.Ö. 134-104 yılları arasında iktidarda kalan Simon'un üçüncü oğlu, John Hyrcanus, çok değişik bir kişi idi. Doğuştan yönetici idi. Kendi paralarını bastırarak üzerlerine 'Baş rahip Jehohanan ve Yahudiler Cemiyeti' yazdırdı ve oğlu Alexander Jannaeus, M.Ö. 103-76, paralarının üzerinde kendisini 'Kral Jonathan' olarak isimlendirmişti. Belli belirsiz bir dini tutuculuk temeli üzerine -inancın savunması- yeniden kurulan devlet ve krallık bir önceki monarşinin sorunlarını ve özellikle devletin amaçları ve yöntemleri ile Yahudi dininin esaslarına ilişkin ve bir türlü bir sonuca bağlanamayan tartışmayı hızla gündeme getirdi. Bu uzlaşmazlık Hasmonlular'ın tarihine yansımakta ve yükselişleri ile düşüşlerinin hikayesi gururlanarak hatırlanacak bir eserdir. Başlangıçta şehitlerin intikamını alırken, sonunda kendileri de dini baskı uyguluyorlardı. Heyecanlı bir gerilla taburunun başında iktidara geldiler: Paralı askerlerle kuşatılmış olarak devirleri sona erdi. İnançla kurulan krallıkları dinsizlik içinde yıkıldı.

John Hyrcanus, Davut'un ananelerine uygun bir krallığı yeniden kurması gereğini Tanrının iradesi şeklinde görüyordu. Joshua'nın ve Samuel'in kitaplarını karıştırarak İncil'deki eski tarihi metinlerden askeri telkin ve jeopolitik bilgi almaya çalışan ilk Yahudi idi. Filistin'in tümünün Yahudi ulusuna miras kaldığını ve onu fethetmenin sadece hakkı değil, aynı zamanda görevi olduğunu kesin bir gerçek olarak kabul ediyordu. Bu amaçla modern bir paralı asker ordusu kurdu. Üselik bu fetihle Joshua'nın zamanındaki gibi, yabancı inançlar ve mezhepler kökten sökülmeliydi, bu inançlarına sarılanları da gerekirse öldürmeliydi. John'un ordusu Samaria'ya saldırarak Gerizim Tepesindeki Samaria Mabedini yerle bir ettiler. Bir yıl süren kuşatmadan sonra Samaria şehrinin kendisini de ele geçirerek şehri sular altında bıraktı: giriştiği bu harekat sona erdikten sonra orada eskiden herhangi bir şehrin bulunmuş olduğuna dair en ufak bir iz bile kalmadı. Aynı şekilde Yunan Scytopolis kentini de yağmalayarak yaktı. John'un yangınla ve kılıçla yönettiği savaşlarında, tek suç-

ları Yunanca konuşmak olan kalabalık bir insan kütlesine karşı yoğun ve kanlı katliamlara girişiliyordu. Idumaea da fethedilerek, Adora ile Marissa olan iki başlıca kentinin halkına Judaizmi zorla kabul ettirilerek, kabul etmeyenleri öldürdüler. John'un oğlu- Alexander Jannaeus, bu yayılma ve zorla din değiştirme politikasında daha da ileri gitti. Ürdün'ün etrafında toplanmış ve Yunanca konuşan 10 kentten oluşan bir ittifak olan Decapolis'i istila etti. Nabatea'ya saldırarak 'zaman kadar eski, pembe-kırmızı kent' olarak anılan Petra'yı zaptetti. Gaulanitis şehrine girdi Hasmon'lular kuzeyde Galile'ye ve Suriye'ye, batıda sahile ve doğudan çöle saldırdılar. Sınırlarının içindeki Yahudi halkını din değiştirmeye zorlayarak, katlederek veya kovarak yok ettiler. Böylece Yahudi ulusu bölge nüfus anlamında bir yanda hızlı ve geniş bir yayılma yaşarken, diğer taraftan aslen Yahudi olup, yarı Helen ve birçok ahvalde esasen putperest, hatta vahşi olan kalabalık insan kütlelerini massediyorlardı.

Yönetici, kral ve fatih payelerine erişen Hasmonlular iktidarın getirdiği irtikapa maruz kaldılar. Yahudi geleneğinde John Hyrcanus makul derecede ün sahibi olmuştu. Josehpus'un dediğine göre, Tanrı tarafından en yüksek üç özelliğe layık görülüyordu: "Ülkenin yönetimine, başrahipliğin saygınlığına ve kehanet hakkına." Fakat, elimizdeki kanıtlara göre, Alexander Jannaeus bir süre sonra korkunç bir despota ve canavara dönüşmüş, hatta kurbanlarının arasında vakti ile ailesinin bir zamanlar güç ve destek aldığı dindar Yahudiler de bulunuyordu. O zamanlarda Yakın Doğu'nun herhangi bir yöneticisi gibi, hakim olan Yunan usullerinin etkisinde kalarak Yahweh dininin tuhaf ve Yunanlılar tarafından barbar olarak görülen usullerini küçümsemeye başladı. Kudüs'te baş rahip sıfatıyla Gül Bayramının kutlamalarını yönetirken, geleneksel olarak mabutların şerefine düzenlenen içki törenine karşı çıkınca, dindar Yahudiler onu limonlarla topa tuttular. Gene Josephus'un yazdığına göre "Bu durumda kuduracak raddeye geldi ve en az altı bin kişiyi katletti." Aslında Alexander, kendinden önceki ve nefret edilen Jason ve Menelaus gibi, aşırı dincilerin isyanı ile karşı karşıya idi. Josephus'a göre iç savaş altı yıl sürdü ve 50.000 kişinin hayatına mal oldu.

Bu tarihten sonra ilk defa - kendilerini ayıran - 'Perushim' veya Farisileri duyduk. Bunlar, baş rahibi ile, Saddusi aristokratlarıyla ve Sanhedrileriyle kraliyet dini kurumunu reddederek, Yahudi milliyetçiliğinin yerine dini uygulamaya öncelik verdiler. Kralla bu sosyal ve iktisadi ve aynı zamanda dini grubun arasındaki mücadele Hahamlığın belgelerinde kaydedilmişti. Josephus'un not ettiği gibi, "Saddusiler taraftarlarını yalnız zenginler arasından seçiyorlar ve halk onlara tahammül etmiyor, oysa, Farisilerin her zaman popüler yandaşları var." Anlattığına göre, iç savaş sona erince Alexander'ın Kudüs'e dönüşü muhteşem olmuş: En büyük düşmanları esirler arasındaydı "ve ondan sonra dünyanın en büyük vahşetini sergileyerek, bütün kentin gözünün önünde sevgilileri ile eğlenirken, esirlerden 800'ünün çarmıha gerilmesini ve adamlar ölmeden eşlerinin ve çocuklarının boğazlarının gözlerinin önünde kesilmesini emretti." Qumrandaki parşömen tomarlarından birinde bu sadist olaydan bahsediliyor: "Hiddetin aslanı .... insanları canlı canlı astırıyor."

M. Ö. 76'da Alexander (Josephus'a göre) fazla içkiden ruh hastası olarak ölünce, Yahudi toplumu acı bir şekilde bölünmüştü ve her ne kadar gelişmise de, Tevrat'a tuhaf bir şekilde tapan bir sürü yarı-Yahudi ahalisi vardı. Davut'un krallığını örnek alan Hasmon devleti, imparatoluklar arası bir dönemde gelişmişti. Seleucid sistemi çökerken, ancak Roma Yunanlıların yerine geçecek kadar kuvvetlenmeden yayıldı. Ancak, Alexander öldüğünde, ilerleyen Roma imparatorluğu Yahudi ufkunun tam altındaydı. Eski Yunan imparatorluğuna karşı savaşırlarken, Roma Yahudilerden yana çıkmıştı, çünkü küçük ve güçsüz devletlerin var olmasına, hatta özgürlüklerine razıydılar. Fakat, yayılmacı zihniyetli, kaybettiği toprakları geri isteyen, komşularını kendi katı ve müsamahasız dinlerini kabul etmeye zorlayan bir Yahudi İmparatorluğunu Roma Senatosu kesinlikle kabul edemezdi. Eskiden Seleucid İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Yahudi devleti kendi iç çatışmalarının neticesinde zayıf duruma düşünceye kadar Roma oyalandı. Bundan haberi olan ve Alexander'in ölümünden sonra bir süre saltanat süren dul eşi Salome, Farisileri Sanhedrin'e dahil ederek ve Sözlü Yasalarının kra-

liyet adaletinde kabul edilmesini sağlayarak, ulusal birliği tesis etmeye çalıştı. Fakat M.Ö. 67'de öldü ve oğulları halefin kim olacağı konusunda bozuşunca, haleflik yıkıldı.

Hak talebinde bulunanlardan biri olan Hyrcanus'un Antipater adında, vaktiyle Hasmonlular'ın zorla dinini değiştirdikleri Idumea'lı bir ailenin üyesi olan çok nüfuzlu bir başbakanı vardı. Yarı Yahudi, yarı-Helen'di. Bu tür insanların askeri teknolojiyi Yunan kültürü ile olağanüstü bir tarzda birleştiren yeni süper güç Roma ile uzlaşmaları çok doğaldı. Diğer seçkin aileler iç savaşın acılarını yaşamaktansa Roma'nın koruması altında gelişirken, Antipater Roma ile bir anlaşma yaptı. Böylece M.Ö. 63'te Romalı general Pompey'le anlaşmaya varınca Judaea bir Romalı yanaşma-devlet oldu. Sonradan Büyük Herod olan Antipater'in oğlu Yahudileri Roma'nın idari sisteminin içine sımsıkı kilitledi. M.Ö. 37'den Miladi tarihten dört yıl öncesine kadar süren ve Judaea ile aynı zamanda başka daha birçok yerin hakimi olan Herod'un saltanatı Hıristiyanlar kadar Yahudi tarihçilerinin de anlamakta zorluk çektikleri bir olaydır. Herod aynı zamanda hem Yahudiydi, hem Yahudilere karşıydı. Yunan-Roma medeniyetinin hem velinimeti ve destekleyicisiydi, aynı zamanda en büyük vahşeti uygulayabilecek barbar bir doğuluydu. Parlak zekalı bir politikacı ve uzağı gören, cömert, yapıcı ve azami derecede becerikli bir devlet adamıydı; fakat aynı zamanda saf, batıl inançlara sahip, kendi isteklerine gülünç derecede düşkün, çılgınlık derecesinde (bazen de sınırı aşan) kararsız bir adamdı. Saul'un trajedisini ve her zaman çok hayran olduğu Salomon'un başarılı materyalizmini bir tek kişide birleştiriyordu. Karakterini ve kariyerini Birinci Krallar Kitabının yazarının parlak üslubu ile anlatabilecek hiç kimsenin ona yakın olmaması çok yazık.

Herod, Galile Valisi olarak babasının zamanında üne kavuştu. Roma yasalarına hakim kavrama göre, Hezekiah isminde birinin yönetimindeki yarı-Yahudi bir gerila çetesinin liderlerini sadece kendi iradesiyle ve herhangi bir Yahudi mahkemesine başvurmaya gerek görmeden idam ettirerek yok etti. Yahudi yasalarına göre bu çok önemli bir suçtu ve Herod, mahkemedekileri dehşete düşüren ve tutuklanarak cezalandırılmasını böylece

önleyen yalnız korumalarının eşliğinde Sanhedrin mahkemesinin huzuruna çıkarıldı. Dört yıl sonra M.Ö. 43'te babasını zehirleyen ve fanatik bir Yahudi olan Malichus'u idam ettirerek gene benzer bir dinsel cinayet işledi. Herod'un ailesi haliyle Hyrcanus II'nin hakimiyetinin altındaki Hamon'lu grubu destekliyorlardı; kendisi de aileden birini alarak Marianne ile evlendi. Fakat M.Ö. 40'ta Antigonus adındaki bir yeğenin yönetimindeki rakip grup, Parthianlar'ın yardımıyla Kudüs'ü ele geçirdi. Kudüs Valisi ve Herod'un kardeşi olan Phasael tutuklanmış ve hapiste intihar etmiş; Hyrcanus kötürüm edilerek baş rahip olarak hakları elinden alınmış, Antigonus'ta amcasının kulaklarını ısırarak koparmış.

Herod canını zar zor kurtararak Roma'ya gitmiş ve durumunu Senato'ya anlatmış. Senatörler ona 'rex socius et amicus populi Romani' yani "Müttefik kral ve Roma halkının dostu" unvanını vererek onu oyuncak-kral yaptılar. 30.000 piyadenin ve 6.000 atlının yer aldığı bir Roma ordusunun başında tekrar doğuya giderek Kudüs'ü tekrar ele geçirdi ve yepyeni bir rejim kurdu. Politikası üç yönlüydü. Önce, siyasi ve diplomatik yeteneklerini kullanarak, Roma'daki iktidarın desteğini sağladı. Mark Antuan'ın güçlü devrinde Herod onun arkadaşı ve müttefiğiydi; Mark Antuan düşünce, Herod hemen Octavius Caesar'la barış imzaladı. Augustan imparatorluğu döneminde Roma'nın en sadık ve güvenilir doğulu uydu-kralı Herod'du: korsanların ve haydutların eylemlerini olağanüstü bir beceri ile bastırarak, Roma'nın bütün savaşlarına ve kavgalarına destek veriyordu. Karşılık olarak en değerli ödülleri aldığından krallığı Hasmon sınırlarına kadar, hatta sınırların ötesine kadar genişleterek çok daha güvenli olarak yönetmeye devam etti.

İkincisi, bütün yeteneğini kullanarak, Hasmon'luların kökünü kazıdı. Antigonus'u, kendisini idam eden Romalılara teslim etti. Alexander Jannaeus'un torununun torunu olan ve Josephus'a göre derin bir sevgi beslediği karısı Marianne'ye ve sülalesine düşman oldu. Eniştesi Aristobulus'un Jericho'da bir yüzme havuzunda boğulmasını sağladı. Karısı Marianne'yi kendisini zehirlemeye teşebbüs etmekle suçladı ve aile mahkemesi huzurunda onu mahkum ederek öldürttü. Kayınvaldesi

Alezandra'yı önemli boyutta ihanetle suçlayarak onu da idam ettirdi. En sonunda iki oğlunu kendisini öldürmek amacıyla komplo kurmakla suçladı: onlarla mahkeme huzuruna çıkarıldılar, davaları görüldü ve kanuna uygun bir şekilde boğazlandılar Josephus 'kalbi aile sevgisi ile dolu bir tek kişi varsa, o Herod'dur' diye yazıyor. Kendi ailesi söz konusu olduğu sürece bu beyan doğruydu. İnşa ettirdiği kentlere annesinin, babasının ve kardeşinin ismini verdi. Hasmon'lulara veya varlığından hak talep edebilecek herhangi bir kimseye karşı - Davut'un Evi'nin üyeleri gibi - paranoyakça şüphe ile kelimelere sığmayan bir vahşetle hareket ediyordu. Masumların Katliamı efsanesi biraz abartılmışsa da, gene kendi davranışının tarihi temeline dayanıyor.

Herod'un politikasının üçüncü amacı, devletle dini birbirinden ayırarak ve yayılan Yahudilere bir görev vererek dinci Judaizmin yıkıcı gücünü imha etmekti. Kudüs'te M.Ö. 37'de iktidar olunca ilk işi Sanhedrin'in kırk altı üst düzey yöneticisini idam ettirmek oldu: suçları, laik konularda Musa'nın yasalarının uygulanmasını desteklemekti. Dolayısıyla sadece dini bir mahkeme oldu. Kendisi baş rahipliğe hiç talip olmadı ve rahipliği taçtan ayırarak resmi bir göreve dönüştürdü. Yetkisinin teyidi olarak baş rahipleri tayin ettikten sonra görevden alıyordu ve onları özellikle Mısır'ın ve Babilon'un sürgünden sonra yayılan toplumun fertleri arasından seçiyordu.

Yahudilerin çoğu gibi Herod da tarihle ilgileniyordu ve Solomon'u örnek aldığı besbelliydi. Amacı, devası binalarla, hastanelerle, vakıflarla, okullarla, kamu yararına olağanüstü gelişmelerle ve daha önce görülmemiş hayırlarla anısını ebedileştirmekti. Şimdi, hayırsever Yahudinin bir örneği olmuştu. Hayatını muazzam harcamalara ve tahsilatlara adamıştı. Solomon gibi, alım-satım rotalarında mevkiinden yararlanarak ticaret yapanları vergilendirirken, kendisi imalatla uğraşmaya başladı. Ürünlerinin yarısını alarak, Kıbrıs bakır madenlerini İmparator Augustus'tan kiraladı. Geniş bir alanın vergilerinin karını Roma ile paylaştı. Josephus'a göre gideri gelirini aştığından, halkına karşı acımasızdı ve devlet düşmanı olarak ilan ettiklerinin mallarına el koyarak - tabii özellikle Hasmonlar'ınkine - hayli kabarık

bir servet edinmişti. Dış barış, iç düzen ve gelişen ticaret sayesinde onun saltanat döneminde Filistin'in genel seviyesi yükseldi. Doğuştan ve sonradan olma Yahudilerin sayısı her yerde artıyordu, böylece ortaçağ döneminde Claudius'un yaptırdığı sayımda, miladi 48 yılında İmparatorluğun sınırlarının içindeki Yahudilerin sayısı 6.944.000 idi, ayrıca Josephus'un ifadesi ile Babilon'da ve başka yerlerde daha "onbinlerce" vardı. Bir hesaba göre, Herod zamanında dünyadaki 8.000.000 Yahudiden 2.350.000 ile 2.500.000'u Filistin'de yaşıyordu, buna göre Yahudiler Roma İmparatorluğu'nun % 10'unu eşkil ediyorlardı. Herod'un refahının ve gücünün kaynağı bu yayılan ulus ve sürgünden sonra dünyaya yayılanlardı.

Herod'un politakasının temelinde Yahudilerin ve Judaizmin yükselişinin bilinci, ırkçı ve dinsel gurur duyguları yatıyordu. Kendisinden önceki Helenleştirici Yahudiler gibi, kendisini, inatçı ve tutucu bir Yakın Doğu halkını modern dünyaya taşımaya çalışan kahraman bir reformcu gibi görüyordu. Roma'nın gücü ve ilk imparatorunun yönetimi altında yeni kavuştukları birlik, uluslararası bir barışa ve Herod'un, halkının da atılmasını istediği ekonomik bir altın çağın temellerinin atılmasına imkan verdi. Yahudilerin daha iyi bir dünyada haklı yerlerini alabilmeleri için, Herod'un herşeyden önce geçmişlerindeki yıkıcı prensipleri yıkarak Yahudi dinini ve toplumunu ailelerin sömürü aracı olarak kullandıkları bencil 'oligarşi'den kurtarmalıydı. Bunu kolayca başardı: merhametsizliği ve paranoyası bir yana, aynı zamanda son derecede idealistti.

Herod, dünyaya Yahudilerin çok kabiliyetli ve medeni bir halk olduğunu ve bu halkın yeni kurulmakta olan ve yayılan Akdeniz'deki dünya medeniyetine büyük katkıları olabileceğini göstermek istiyordu. Bunu yapmak için, sürgünden sonra yayılan Yahudiler ile, fanatik güruhu Kudüs'ün ötesine bıraktı. Herod, Augustus'un en önemli generallerinden biri olan Agrippa'nın arkadaşıydı ve bu arkadaşlık, Roma'nın yörüngesindeki geniş, dağınık ve bazen de tehdit altındaki Yahudi toplumun güvenini sağlıyordu. Sürgün sonrası Yahudileri Herod'u en iyi arkadaşlarıymış gibi görüyorlardı. Aynı zamanda patronların en cömertiydi. Sinagoglar, kütüphaneler, hamamlar ve hayır ku-

rumlarına mali yardımda bulunduğu gibi, herkesin katkıda bulunması için etrafını teşvik ediyordu. Böylece Herod'un zamanında Yahudiler İskenderiye'de Roma'da, Antakya'da ve birçok yerde cemiyetlerinin arasına yerleştirdikleri minyatür huzur devletleri ile meşhur olmuşlardı: orada hastaların, fakirlerin, dulların ve yetimlerin bakımları yapılarak ihtiyaçları giderili-yordu, hapishanedekiler ziyaret ediliyordu, ölüler gömülüyordu.

Herod, sadece sürgün sonrası Yahudilerin kendi cömertliğinden faydalanmalarını isteyecek kadar akılsız değildi. İmparatorluğun doğusu boyunca yer alan ve çeşitli ırkların yaşadıkları çeşitli kentlerin de velinimeti idi. Yunan kültürüne hizmet veren bütün kuruluşları ve özellikle stadyumu destekleyerek mali yardımda bulunuyordu. Kendisi de çok iyi bir sporcu olduğundan, stadyuma özel bir ilgi gösteriyordu: cüretkar bir avcı ve binici, dikkatli bir okçu ve ateşli bir seyirciydi. Parası, organizasyon kabiliyeti ve enerjisi sayesinde tek başına Olimpiyat geleneğini bozulmaktan kurtararak, düzenli olarak ve saygın törenlerle gerçekleşmesini sağladı. Böylece muhtelif küçük Yunan adalarında ve kentlerinde adı saygı ile anılarak ona ömür boyu başkan ünvanı verildi. Atina'ya, Likya'ya, Bergama'ya ve İsparta'ya kamusal ve kültürel amaçlarda hacanmak üzere büyük meblağlar bağışladı. Apollo'nun Rodos'taki Tapınağını yeniden inşa ettirdi. Byblos'un duvarlarını yeniden yaptırdı, Tyre'de ve Beyrut'ta birer mahkeme inşa ettirdi, Laodicea'ya bir su kemeri yaptırdı, Sidon'da ve Şam'da tiyatrolar inşa ettirdi, Ptolomais ve Tripoli'ye spor salonları yaptırdı ve Ascalon'a çeşme ile hamamlar temin etti. O zaman Yakın Doğu'nun en büyük kenti olan Antakya'nın 2.5 mil uzunluğundaki ana caddesinin kaldırımlarını yaptırınca, vatandaşlarının yağmurdan korunması için yol boyunca üstü kapalı sütunlar diktirdi ve bu muazzam eseri cilalı mermerle bitirdi. Bütün bu yerlerde yaşayan yoğun Yahudi nüfusu cömert - Yahuist ağabeylerinin ününün yansıdığı bu konforun tadını çıkarıyorlardı.

Toplumdan dışlanmış kişileri ve muhalifleri Judaizminin bütünlüğü ile bağrına basarak, Herod bu politikasını Filistin'de de devam ettirmek istedi. John Hyrcanus'un yerle bir ettikten

sonra suların altında bıraktığı Samaria kenti Herod'un yardımıyla yeniden inşa edilerek, patronu Augustus'un Yunan ismi olan 'Sebaste' adı verildi. Oraya bir tapınak, duvarlar, kaleler ve üstü kapalı sütunlarla süslenmiş sokaklar yaptırdı. Kıyı şeridinde Baniyas'ta Mısır granitinden başka bir tapınak yaptırdı. Gene kıyıda Straton's Tower'in bulunduğu yerde Caesarea adında ve heybetli bir kent kurdu. Josephus'a göre bu durum 'Yunanistan'daki Pire'ninkinden daha büyük' yapay bir limanın tasarımını gerektiriyordu. Herod'un mühendisleri bu amaçla 20 fersah derinliğindeki suya genellikle 50 ft. uzunluğunda, on ft. eninde ve dokuz ft. derinliğinde, bazen de daha büyük boyutlardaki taş bloklarını yerleştirdiler. Bu, 200 ft. eninde dev bir dalgakıranın temeliydi. Kentin tiyatrosu, pazar yeri ve hükümet konağı kireçtaşındandı: güzel anfiteatrda, her dört yılda bir muhteşem oyunlar düzenliyordu. Oraya Herod Caesar'ın devasa bir heykelini diktirdi. Josephus'a göre Eski Dünya'nın Yedi Harikasından biri olan Olemp'teki Zeus kadar büyüktü. Herod'un ölümüyle imparatorluğu yıkılınca, burası Judaea için Roma'nın doğal yönetim merkezi oldu. Herod'un kaleleri ve sarayları Filistin'de yayılmıştı. Bunların arasında Kudüs'te, Hasmonlular'un Baris kalesinin tepesinde, Jonathan Maccabee tarafından inşa edlen Antonia (kale) yer alıyordu; fakat gerçek Herod usulüne uygun olarak yeni kale daha büyük, daha sağlam ve daha ihtişamlıydı. Diğerleri, Herodium, annesinin ismini verdiği Jericho'ya yakın Cypros, Ölü Denizin doğusundaki Machaerus ve muhteşem doğa manzarasına sahip Masada 'kayanın içine oyulmuş kale-villası yer alıyordu.'

Herod için, Kudüs'te Antonia kalesinin inşa edilmesi, politik, adeta jeopolitik bir amacın bir bölümüydü. M.Ö. 37'de kent ilk defa ele geçirildiğinde, oraya yerleşmiş olan halkın kovularak kentin yıkılmaması hususunda Herod Romalı müttefiklerini zorlukla ikna etti, çünkü onlar zaten burasının idare edilemez bir kent olduğu fikrini benimsemişlerdi. Bunun üzerine Herod kenti uluslararası kontrole sokmayı, eskilerin kusurlarını düzeltebilecek yeni bir Yahudi toplumu getirmeyi ve kenti sadece Judah'ın başkenti değil, bütün Yahudi ırkının başkenti haline dönüştürmeyi teklif etti. Herod sürgün sonrası Yahudilerinin Filis-

tinlilerden daha aydın oluklarını, Yunan ve Roma görüşlerine daha açık olduklarını ve bugünkü modern dünya ile daha uyumlu bir ibadet tarzını Kudüs'e yerleştirebileceklerini düşünüyordu. Sürgün sonrası tarzını Kudüs'e yerleştiribileceklerini düşünüyordu. Sürgün sonrası Yahudilerini başkentin kamu görevlerine atadı ve oraya düzenli olarak gelmeleri için diğer sürgün sonrası Yahudilerini teşvik ederek, diğerlerinin otoritesine destek veriyordu. Teorik olarak Yasaya göre Mabedin yılda üç defa, Fısıh Bayramında, Haftalar Bayramında ve Gül Bayramında ziyaret edilmesi zorunluydu. Kudüs'ü modern bir Roma-Yunan kentinin konforu ile donatarak ve Tapınağı yeniden inşa ederek gelip görülmeye değer bir anıt şekline dönüştürmek suretiyle Herod bu ziyaret geleneğini özellikle sürgün sonrası Yahudiler arasında geliştirmeye karar verdi. Herod sadece tanınmış bir hayırsever olmakla kalmıyordu, aynı zamanda, çok yetenekli bir propagandacı ve şovmendi.

Dünyanın en gizemli kentlerinden biri olan Kudüs için programını isabetli bir sistem ve öngörüşle düzenledi. Antonia'nın inşaatının sağladığı fiziksel üstünlükle, ek olarak üç muazzam kale inşa ettirdi: (Daha sonra Davut'un Kalesi olarak bilinen) Phasael'i ve (karısını öldürmeden önce tamamlanan) Hippicus ile Mariamne'yi. Bunları tamamladıkta sonra, Mabet alanının dışında yer alan bir tiyatro ile amfitiyatro inşa etmeyi uygun buldu. Daha sonra, M.Ö. 22'de ulusal bir toplantı düzenleyerek, hayatının eseri olacak planını ilan etti: Ünü Solomon'unkini aşacak kadar muhteşem ölçüde Mabedin yeniden inşa edilmesi. Bunu izleyen iki yıl esnasında 10.000 kişiki bir işgücü ile, yasal alanlarda inşaatçı ve esnaf olarak çalışacak 1.000 kişilik bir rahip grubunun toplanması ve eğitilmesiyle geçti. Bu özenli hazırlıklar, eski Mabedin yıkılmasının sadece yeni ve daha mükemmel bir Mabedin inşa edilmesinin ilk adımları olduğunu Kudüs'teki Yahudilere bildirerek, rahatlamalarını sağladı. Herod, endişeli tutucuları gücendirmemek için azami dikkat sarfetti. Mesela sunak yerinin ve rampasının yapımında yontulmamış, dolayısıyla demir değmemiş taşlar kullanıldı. İşlevsel bir kurban yeri olarak Mabedin inşaatı 18 ay sürdü ve bu süre içinde kutsal yerin imansız bakışlara hedef olmaması için geniş

çapta özenli bir perdeleme yapıldı. Ancak, bu muazzam inşaatın tamamlanması için kırk altı yıl gerekiyordu, şöyle ki 70 yılında Romalıların herşeyi yıkarak taş üstünde taş bırakmadıkları tarihten az önce, zenaatkarlar hala süslemeleri bitirmeye çalışıyorlardı.

Herod'un Mabedinin muhtelif tarifleri Josephus'un 'Yahudilerin Antik Varlıkları' ile 'Yahudi Savaşları'nda, ayrıca da 'Middot', 'Tamid' ve 'Yoma' isimli Talmud bildirilerinde yer almaktadır. Çağdaş arkeoloji bunlara bazı ilaveler yapmıştır. Arzu ettiği ihtişamlı görüntünün tam olması için, Herod Mabet Tepesinin alanının sağlam istinat duvarları inşa ettirerek çukurları molozlo dolduruttu. Bu şekilde oluşturulan ön avlunun etrafına revaklar dikerek, hepsini köprülerle üst kente bağladı. Platformun bir ucunda yer alan kutsal bölüm, Solomon'unkinden daha yüksek ve daha genişti (60 geze karşın 100 gez), fakat, Herod bir rahip ailesine mensup olmadığından, dolayısıyla iç avluya dahi girmesine imkan olmadığından, iç taraflar için fazla bir harcama yapmayı gereksiz bulmuştu ve Kutsalların Kutsalı altınla kaplı olmasına rağmen boştu. Bunun yerine dışarısı için büyük harcamalar yapıldı; giriş kapıları, donanım ve süslemeler altın ve gümüş kaplıydı. Josephus'a göre 'taş olağanüstü beyazdı' ve taşla altının parıltısı güneşte millerce öteden görüldüğünden, Mabedi ilk defa uzaktan gören seyyahlar şaşırıyorlardı.

35 acre alanı ve bir mil çapı olan o kocaman platform, bugün vadinin dibinden görülenin iki katından fazlaydı, zira o muazzam taş blokların alt tarafları yüzyılların döküntüleri ile örtülmüş. Josephus bu aş bloklarından bazısının uzunluğunun 45 gez, yüksekliğinin 10 gez eninin de 6 gez olduğunu söylüyor: iş, dışarıdan getirilen zenaatkarlar tarafından alışılmışın dışında yüksek bir standartla tamamlanmıştı. Platformun 40 ft. aşağısında kemerli koridorlar yer alıyordu ve tepelerinde, platformun üzerinde, çok kalın ve 27 ft. yüksekliğinde yüzlerce Korint sütunu yer alıyordu: Josephus, kollarını açmış üç erkeğin bile onları kucaklamaya yetmediğini söylüyordu. Bina o kadar yüksekmiş ki, manastırlardan aşağı bakınca fenalık geliyormuş.

Kutsal ziyaret amacıyla Filistin'in her köşesinden gelen, keza sürgün sonrası toplumu büyük bayramlarda kentte yüzer

kişilik gruplar halinde gezerken, geniş bir merdivenden ve ana köprüden platforma çıkabiliyorlardı. Duvarların arkasındaki dış avlu herkese açıktı ve kapılarda para bozanlar, Mabedin giriş ücretini ödemek için gereken 'Kutsal Şekeller' için dünyanın her yerinden gelen paraları trampa ediyorlardı. Bu davranış İsa'yı son derece öfkelendirdi - kurbanlık güvercinler satılıyordu. Taşın içine oyulmuş Yunanca ve Latince uyarılar taşıyan kapıda ve duvarda, cezası idam olduğundan, Yahudi olmayanların daha ileriye gitmemeleri yazılıydı. İçeride, Nazaritlerle cüzamlılar için özel bölümleriyle Kadınların Avlusu yer alıyordu, bunun da içinde erkek Yahudilerin İsrail Avlusu bulunuyordu. İç avlular yüksekti ve basamaklardan çıkılıyordu: daha yüksek basamaklar sunak yeri veya Rahiplerin Avlusuna ve içindeki kutsal yere açılıyordu.

Binlerce rahip, Levit, yazıcı ve dindar Yahudi Mabedin içinde ve etrafında çalıştılar. Rahipler ayinlerden ve törenlerden sorumluydular, Levitler ise, koro üyesi, müzisyen, temizlikçi ve mühendistiler. Yirmi dört nöbete veya vardiyaya bölünmüşlerdi ve büyük bayramlarla gelen olağanüstü faaliyeti göğüsleyebilmeleri için Filistin'in her yerinden rahip soyundan veya doğuştan Levit erkeklerle ve sürgün sonrası halkla takviye ediliyorlardı.

En karanlık ve gizli bölümlerin düzenli olarak tütsülenmesi usülü Mısır'dan gelmişti. Mabette, Avtina rahip sülalesinin gizli bir reçetesine göre yapılan yıllık 600 poundluk pahalı günlük tütsüsü tüketiliyordu. Herhangi bir yolsuzluk suçlamasına meydan vermemek için, bu ailedeki kadınların parfüm kullanması yasaklanmıştı. Bu tütsü aslında, öğütülmüş deniz kabuğundan, Sodom tuzundan, özel bir siklamenden, mürrüsafiden, buhurdan, tarıçından, hint sümbülünden, safrandan ve dumanın olağanüstü bir şekilde yükselmesine sebep olan 'maalah ashan' adında bir maddeden yapılıyordu.

Sonradan normal kurban uygulamaları vardı: her gün seher vakti iki tane, güneş batarken de iki tane kuzu, herbiri için de on üç tane rahip. Sıradan Yahudi erkeklerinin kutsal yere girmeleri yasaktı, fakat töreni izleyebilmeleri için kapılar açık tutuluyordu. Her ayin, şarabın içilmesiyle, kutsal yazıların okunma-

sıyla ve ilahilerin söylenmesiyle sona eriyordu. Çift kavalla, on iki telli harpla, on telli çenkle ve bronz zillerle, orkestra koroya eşlik ediyordu, o arada da gümüş borazan törenin yerini belirleyici sesler çıkarıyordu. Konuklar bu ananeleri egzotik ve çarpıcı, hatta barbarca buluyorlardı, çünkü yabancıların çoğu bayram zamanı kurban kesiminin yoğun olduğu zaman geliyorlardı. Böyle zamanlarda, ayinlerin törensel feryatlarına ve şarkılarına karışan ürkmüş hayvanların homurtuları ve bağırmaları, boru ve borazanların güçlü sesleri ve her yerden fışkıran kanlar Mabedi bir dehşet yerine çeviriyordu. Bir hacı olarak bu törenlere katılan, Aristeas'ın Mektubu'nun yazarı olan İskenderiyeli bir Yahudi, 700 rahibin sessizlik içinde çalışarak kurbanları keserek, o ağı gövdeleri uzmanca bir beceri ile mihrapta tam gerektiği yere koyduklarını gördüğünü söylüyor.

Hayvan sayısı yüksek olduğundan, kesim, kanın akıtılması ve gövdelerin parçalanması işlemi çok çabuk yapılmalıydı. Çok bol miktardaki kanın yok edilmesi amacıyla, platform düz değil, oyuktu: devasa bir temizlik sistemi oluşturulmuştu. İki milyondan fazla galon alabilen otuzdört sarnıcı vardı. Kışın orada yağmur suyu depolanıyordu, yazın ise fazla miktardaki kumanya Siloan'ın Havuzundan güneye götürülüyordu. Sayısız borular suyu bir yandan platformun yüzeyine sevkederken, diğer taraftan binlerce kanaldan kan dereleri gidiyordu. Aristeas şunları yazdı: 'Kurban kesimini yapanlardan başkasının göremeyeceği, sunağın temelinde bir sürü su deliği var, böylece büyük miktardaki kan toplanarak göz açıp kapayıncaya kadar yıkanıp temizleniyor.'

Bayram zamanı Mabet, bir sürü insanın itiştiği bir yer halini alıyordu, bunun için kapılar gece yarısından itibaren açılıyordu. Sadece baş rahip yılda bir defa Af Dileme Gününde Kutsalların Kutsalına girebiliyordu, fakat bayramlarda kutsal yerin kapılarından içeriye bakan Yahudi erkek hacıların içeriyi görebilmeleri için, perde kaldırılıyordu ve kutsal kaplar incelenmek üzere getiriliyordu. Hacıların her biri şahsi olarak en az bir kurban sunuyordu -hayvan sayısının fazlalığının nedeni- ve bu ayrıcalık Yahudi olmayanlara da tanınıyordu. Josephus'a göre Herod'un Mabedi çok saygın ve dünyaca ünlüydü: Yahudi olma-

yan önemli kişiler de hem dinsel nedenlerle hem de Yahudi görüşüne uyum sağlamak maksadıyla kurbanlar sunuyorlardı. Örneğin M.Ö. 15'te Herod'un arkadaşı Marcus Agrippa büyük bir jest yaparak 100 kurbanlık verdi.

Mabedin varlığı inanılmaz bir düzeye ulaşmıştı, en azından yağma dönemleri dışında. Yabancı krallarla Artaxerxes'ten İmparator Augustus'un devlet adamları, hazine odalarında korunan büyük miktarda altın kaplar hediye etti. Sürgün sonrası bütün Yahudiler, şimdi İsrail'e katkıda bulundukları gibi, para akıtıyorlardı. Josephus'a göre orası 'Bütün Yahudi refahının genel hazinesi olmuştu.' Örneğin, vergi toplayan zengin Tobiad ailesinin başkanı 'evlerinin bütün varlığını oraya teslim etti.' Fakat, en önemli ve düzenli vergi geliri, yirmi yaşın üstündeki bütün Yahudi erkek çocuklarının ödemekle yükümlü oldukları yarım Şekellik vergi idi.

Herod Mabede karşı istisnai derecede cömertti ve inşaat işinin tamamını kendi cebinden ödedi. Nefret edilen bir Sadducisi olan baş rahibi gözden düşürmekle, Herod otomatik olarak vekili 'segan'ın düzeyini yükseltti. Bu kişi, Mabetteki bütün düzenli fonksiyonların sorumluluğunu üstlenerek, Sadducisi baş rahibin bile ayini Farisi usulüne göre yönetmesini sağladı. Herod Farisilerle ilişkilerini makul bir çerçeve içinde sürdürdüğünden, kural olarak Mabetle hükümet arasında herhangi bir tartışmadan kaçınıyordu. Fakat son aylarında bu ittifak çöktü. Süsleme planının bir parçası gereğince Mabedin ana giriş kapısının üstüne altından bir kartal yerleştirtti. Sürgün sonrası Yahudiler buna çok sevinirken başkentin dindar Yahudileri ile Farisiler şiddetle itiraz ettiler ve bir grup Tevrat öğrencisi yukarıya tırmanarak kartalı paramparça ettiler. Herod'un Jericho'ya yakın sarayında zaten hasta olmasına rağmen, gene de karakteristik enerjisi ve acımasızlığı ile tepki verdi. Baş rahip görevden alındı. Öğrenciler belirlenerek, tutuklandılar, Jericho'ya zincirli vaziyette sürüklendiler, Roma tiyatrosunda mahkeme huzuruna çıkarıldılar ve diri dirik yakıldılar. Cömertliğinin ve özgüveninin almış olduğu bu yara daha iyileşmeden, Herod sedye ile Callirrhoe kaplıcalarına götürüldü ve orada M.Ö. 4'te öldü.

Herod'un krallığı için öngörmüş olduğu düzenlemeler mirasçılarının ve Nabatetea'lı ilk eşi Doris'ten olan iki oğlunun beceriksizliğinden yerine getirilemedi. Judaea'yı bıraktığı Archelaus M.S. 5 yılında Romalılar tarafından tahttan indirildi. Ondan sonra, kendileri de Antakya'daki Roma elçiliğine karşı sorumlu olan Caesarea'dan Romalı vekiller tarafından doğrudan doğruya yönetildi. Yaşlı kralın torunu Herod Agrippa yetenekli bir kişi idi ve M.S. 37 yılında Romalılar ona Judaea'yı geri verdiler. Ancak o da M.S. 44 yılında öldüğünden Roma'ya gene doğrudan yönetim uygulamaktan başka seçeneği kalmamıştı. Büyük Herod'un ölümü Filistin'deki Yahudi yönetiminin istikrarlı döneminin yirminci yüzyılın ortalarına kadar sona ermesine neden oldu.

Onun yerini büyük bir gerilim dönemi aldı. Roma yönetimi altında bu alışılmamış bir durumdu. Romalılar liberal bir imparatorluk yönetiyorlardı. Esas menfaatleri ile çelişmediği sürece yerel dini, sosyal ve hatta politik kurumlara saygı gösteriyorlardı. Büyük bir güçle ve acımasızlıkla o görülmemiş yükselişe sekte vurulduğu doğrudur. Roma idaresi altında birçok Akdeniz ve Yakın Doğu ülkesi refaha kavuştuğundan, bu idareyi gene de elde edebilecekleri başka herhangi bir şeye tercih ediyorlardı. Bu konuda sürgündeki 6 milyondan fazla Yahudi aynı görüşü paylaşıyorlardı. Bunlar, Filistin'deki olayların yol açtığı sorunlar dışında, yönetime hiçbir zaman problem olmamışlardı. Yahudilerin anavatanında dahi Yahudilerin herhalde geneli Romalıları baskıcı veya din düşmanı olarak görmüyordu. Ancak, Filistin'deki küçük bir azınlık 'kittim' (Romalılar)la hiçbir zaman barışmadı. Ve zaman zaman şiddetli bir mukavemetin izlediği acımasız cezalara maruz kalma riski ile karşılaşıyorlardı. M.S. 6'da Herod'un ölümünden sonra Romalılar'ın empoze ettiği direkt yönetime karşı Gamala'lı Judas'ın önderliğinde isyan çıktı. 44'te Herod Agrippa'nın ölümünden sonra direkt yönetim tekrar konduğunda, benzer nedenlerle bir güruhun başında Ürdün Vadisinde yürüyen Theudas isimli birinin önderliğinde gene isyan çıktı. Üçüncü isyan Vekil Felix'in döneminde (M.S. 52-60) Kudüs duvarlarının Jericho'nun duvarları gibi yıkılmasını bekleyen 4.000 kişinin Zeyinlikler Tepesinde toplandığı tarihte

meydana geldi. En sonunda M.S. 664da ve M.S. 135'teki, doğudaki imparatorlukları şiddetle sarsan geniş çaplı yükselişler yer aldı. Romanın hakimiyeti altında olan başka herhangi bir bölgede buna paralel bir olay dizisi görülmemişti.

Yahudilerin bu kadar huzursuz olmalarının sebebi neydi? Herhangi bir şekilde, doğu sınırında sürekli olarak Romalılara zorluk çıkaran Parthia'lılar gibi zor, savaşçı, aşiretçi ve esasen geri bir toplum olduklarından değil, daha çok Pathanlılar'ın ve Afganlılar'ın Hindistan'ın Kuzeybatı sınırında İngilizleri endişelendirdikleri gibiydi. Aksine, gerçek sorun, Yahudilerin yabancı bir hakimiyeti kabul edemeyecek kadar gelişmiş ve entelektüel bakımdan bilinçli olmalarında yatıyordu. Yunanlılar Roma ile aynı sorunu yaşamışlardı. Fiziksel olarak Romalılara itaat etmekle ve entelektüel açıdan onlara hükmetmekle sorunu çözmüşlerdi. Kültürel açıdan, özellikle doğuda Roma İmparatorluğu Yunanlıydı. Tahsilli insanlar Yunanca düşünüyor, Yunanca konuşuyorlardı; sanatsal alanda, mimaride, dramada, müzikte ve edebiyatta standartlar Yunan kültürüne göre tespit ediliyordu. Böylece Yunanlılar'ın hiçbir zaman Roma'ya karşı kültürel bir teslimiyeti olmadı.

İşte Yahudilerle olan zorluk orada saklıydı. Yahudiler Yunanlılardan daha eski bir kültüre sahiptiler. Sanatsal veya bazı başka alanlarda Yunanlılara yetişmelerine imkan olmamasına rağmen, edebiyatları çeşitli açılardan üstündü. Roma İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin sayısı Yunanlılarınkine eşitti ve tahsilli Yahudilerin oranı daha yüksekti. Mamafih, Roma imparatorluğu'nun kültür politikasına hakim olan Yunanlılar, İbrani diline ve kültürüne hiçbir şans tanımıyorlardı. Doğa'ya karşı ve yabancı teknolojiyi ve sanatsal becerileri kapmakta bu kadar meraklı olan Yunanlıların yabancı dillere karşı bu kadar lakayt kalmaları gerçekten ilginçtir. Bir milenyum süre ile Mısır'da yaşamalarına rağmen, sadece kendi menfaatlerine hizmet edecek ticaret yöntemlerini öğrenmişlerdi: lisana karşı en ufak bir ilgi göstermemişlerdi: galiba hiyerogliften anlayan tek Yunan bilgini Pythagoras'tı. İbranice'yi, İbrani edebiyatını ve Yahudi din felsefesini aynı şekilde görmezlikten geliyorlardı. Bunları kesinlikle yok farzederek, bu konudaki bilgileri sadece

yalan yanlış rivayetlerle sınırlıydı. Yunan tarafının sergiledi bu kültür aşağılamasıyla olarak bir gerilim kaynağıydı. Her ne kadar da benzetmenin o dereceye varması yanlışsa da, Yunanlılarla Yahudilerin antik zamanlardaki ilişkileri, ondokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarına kadar süren Almanlarla Yahudilerin arasındaki ilişkilere benziyor. Yunanlılarla Yahudilerin ortak yönleri çoktu: örneğin, evrenselci kavramları, rasyonalizmleri ve felsefeleri, kozmosun ilahi düzeninin bilinci, ahlak kavramları, insanoğlunun kendisine karşı olan büyük ilgileri - fakat, anlaşmazlıkların da bilediği farklılıkları daha önemliydi. Mesela, Yunanlılar da Yahudiler de özgürlüğe inandıklarını ifade ediyorlardı: Yunanlılar için kendi yasalarını ve tanrılarını seçen, kendi kendini yöneten özgür bir bir toplum anlamını taşırken, Yahudiler için, insanoğlunun değiştirmesi söz konusu olmayan tanrısal yöntemin düzenlemiş olduğu dini görevlere müdahalenin önlenmesi demekti. Yahudilerin Yunan kültürü ile barışmalarının tek çaresi, muhtemelen Hıristiyanlıkta yaptıkları gibi, devralmalarıydı.

Yahudilerin Roma'ya karşı isyanlarının aslında Yahudi kültürü ile Yunan kültürü arasında bir çatışma olduğunun önemle anlaşılması gerekir. O zamanlarda yalnız iki büyük edebiyat vardı: Yunan edebiyatı ve Yahudi edebiyatı: Yunan metinlerini örnek alan Latin metinleri yeni yeni vücut buluyordu. Tahsilli insanların sayısı, özellikle ilkokullara sahip Yunanlılar ve Yahudiler arasında artıyordu. Yazarlar önemli şahsiyetler olarak ortaya çıkıyorlardı: 1000 kadar Helen yazarın ismini biliyoruz ve Yahudi yazarlar da kendilerini tanıtmaya başlıyorlardı. Şimdi, özel ve devlet kütüphaneleri yayılıyordu - İskenderiye'deki kütüphanede 700.000'den fazla parşömen rulo bulunuyordu. Uluslararası tahsilli toplumun edebiyatı Yunan edebiyatıydı: Yahudiler kendi kutsal metinlerini inceleme, okuma, yayma ve koplamaya alanında büyük gayret ve faaliyet gösteriyorlardı.

Aslında, birçok açıdan, İbrani edebiyatı Yunan edebiyatından çok daha dinamikti. Homer'den itibaren Yunan metinleri fazilete, dekora ve düşünce tarzına rehberken, İbrani metinleri daha ziyade hareket planı olmaya güçlü bir eğilim gösteriyorlardı.

Üstelik bu dinamik faktör gittikçe önem kazanıyordu. Propaganda amaçlı, savaşçı üsluplu ve özellikle Yunanlılar'ı hedef alan nefret dolu bir yabancı düşmanlığı içeriyordu. Maccabee çabalarının bir sonucu olarak şehitliğin vurgulunması geniş çapta sürüyordu. Cyrene'li Jason adında bir kişinin 5 kitaptan oluşan eseri Maccabee'lerin İkinci Kitabı adıyla hala mevcut. Yunan düz yazısının bütün tertiplerinin kullanılmasına rağmen, gene de Yunanlılara karşı aşağılayıcı üslupta bir eleştiri ve ateşli bir şehitlik anlatımıdır.

Şehit hikayelerinden daha önemlisi Maccabee zamanından beri kahinliğin gözden düşmesiyle Yahudi bilincini etkileyen vahiyle ilgili yeni edebiyat tertibi. Kelime anlamıyla 'ifşaat' demek. Normal insanın bilgisini ve deneyimini aşan esrarengiz mesajlar vermeye çalışan vahiyle ilgili bu metinlerin daha gerçekçi görünmeleri için çoğunlukla ölmüş peygamberlerin isimleri de yer almaktadır. M.Ö. 2. yy'dan itibaren gene Maccabee krizinin meydana getirdiği gerilimle, ölümden sonraki hayata dair konuların üzerinde şaşırtıcı bir ısrarla duruyorlar. Yahudilerin tarihe ilişkin saplantılarını istikbale taşıyarak, Tanrının tarih dönemini sona erdirerek insanlık hesap verme çağına girdiğinde, 'günlerin sonunda' ne olacağına dair tahminlerde bulunmaya başladılar. O an kendini büyük kozmik sarsıntılarla belli edecek, Qumran parşömenlerinde ifade edildiği gibi Armageddon'un son savaşı 'göklerin ev sahibi yüksek sesle seslenerek, dünyanın temelleri sarsılacak ve göklerdeki değerli varlıkların savaş, dünyaya yayılacak.' Bu olayların özünde dehşetli bir şiddet, iyilerle (dindar Yahudiler) kötüler (Yunanlılar, daha sonra Romalılar) arasında kesin bir ayrım ve yakında korkunç olayların patlak vereceğine dair imalar bulunmaktadır.

Bu eserlerin arasında en etkileyici olanı Hasmonlular'ın zamanından kalma Daniel'in Kitabıdır: Sebebi ise, hem dini esasa uyumu hem de başka birçok esere örnek olmasıdır. Genel olarak putperest emperyalizmine karşı, özel olarak Yunan hakimiyetine karşı nefreti kamçılamak için Asurlulardan, Babillilerden ve Perslerden örnekler vermekte: Ayrıca imparatorluğun sona ereceğini ve muhtemelen kahraman bir kurtarıcının, İnsanın Oğlunun yardımıyla Tanrının krallığının ortaya çıkacağı yolunda

tahmin yürütmektedir. Kitap, yabancı düşmanlığıyla ve şehit olmaya davetle dolup taşmaktadır.

Vahiyle ilgili kitapların gerçeğin muhtelif kademelerinde okunmalıydı ve okunuyordu. Jeremiah'ın Ve Ezekiel'in zamanından beri, ibadetlerinin makul derecede liberal bir hakimiyet altında yerine getirilebileceği ılımlı dindar Yahudilerin her halükarda genel eğilimiydi. Daniel tarihi eski krallığın yenilenmesini değil tamamen farklı bir olay vadediyordu: Yeniden yaşama dönme ve ferdi ölümsüzlük. Farisileri özellikle en çok şaşırtan, Daniel'in kitabının sonunda yer alan beyandı "günler sona erince insanlar kurtulacaktır. Toprağın tozunda yatanlar uyanacak, bazıları ebedi bir yaşama, bazıları da utanç ve ebedi küçümsenme ile geçecek bir yaşama." Daniel'in beyan ettiği bu kavram, M.S. birinci yüzyılda yazılan ve 'son günden,' 'hükümlerin verileceği hesap gününden' ve 'seçkinlerin' öncelikle ödüllenerek krallıklarına gelecekleri günden söz eden ve Enoch'un Ethiopic Kitabı olarak bilinen eserle de destek buldu.

Fazilete dayanan ölüm veya ölümsüzlük kavramı, bir milenyum veya daha fazla bir süreden beri Mısır'da gelişmişti. Bu bir Yahudi kavramı değildi, çünkü Tevrat'ta yer almıyordu ve metinlerine çok sadık olan Saddusiler, ölüm sonrası yaşamı kesinlikle olmalıydı. Nihai mahkeme fikri, yasanın hakimiyetin edair Judah kavramına net bir şekilde uyuyordu. Yasaya uyma konusunda rasyonel bir yaklaşımla birlikte kurtuluşa imkan veren bu doktrini öğrettiklerinden, Farisiler kalabalık bir yandaş gurubu toplamışlardı: bu yandaşları, acı deneyimlerinden ölümün bu cephesinde çok az mutluluk ihtimali gören özellikle fakir ve dindar kesimdendi.

Farisiler (daha sonra Aziz Augustin'in de yaptığı gibi) göklerdeki krallıkla dünyadaki krallık arasında bir ayrım yaptılarsa da, başkaları vahiy konusunu harfiyen algılıyorlardı. Doğruluk krallığının fiziksel, gerçek ve çok yakın olduğuna ve ortaya çıkmasını çabuklaştırmakla yükümlü olduklarına inanıyorlardı. En acımasız grup Romalı işgal kuvvetleri tarafından Sicariiler olarak belirtiliyordu: saklı olarak taşıdıkları hançerleri özellikle kalabalık bayram zamanlarında Yahudi işbirlikçilerini öldürmek için kullanıyorlardı. Bunlar, kendilerini Zealots (zeal = gayret)

adlandırılan acımasız bir terörist hareketin uzantılarıydı. Bu isim Phinehas'ın Sayılar Kitabındaki hikayeden kaynaklanıyor, günahkar bir adamla eşini ciritle öldürerek, İsrail'i beladan kurtarmış, yani 'Tanrısı adına gayret göstermişti.' Josephus'a göre bu hareket Galile'li Judah tarafından, M.S. 6 yılında doğrudan Roma hakimiyetine ve vergilendirmeye karşı düzenlediği isyan zamanında kurulmuştu. Judah muhtemelen eski bir rahipti ve Yahudi toplumunun teokratik olduğunu, Tanrının kurallarından başka kuralı tanımadığına dair eski doktrini öğretiyordu.

Josephus, şiddet uygulayan Zealots'larla ve diğer başlıca üç mezhep dediği, yani genelde yabancı hakimiyetini kabul etmiş görünen Farisiler, Saddusiler ve Essenler arasında ayırım yapıyor. Farisi olan Zadok'un Judah'ı vekili olması keyfiyeti, çizgilerin her zaman katı bir şekilde çizilemeyeceklerini gösteriyor ve M.S. birinci yüzyıl devamında, Farisiler gibi, sayısı gittikçe artan dindar Yahudiler, bazı şartlarda şiddetin kaçınılmaz olduğunu kabul etmişe benziyorlardı. Mamafih bu karanlık bir alandır, çünkü başlıca otoritemiz olan Josephus ilgili taraftı. 'Zeolat' deyimini onurlandırıcı bir unvan olarak telakki ediyordu ve bu fraksiyonun faaliyetlerinin anti-sosyal ve terörist eylemler olduğunu anlayınca, ünvanı geri aldı. Diğer itiraz şekillerinin başarılı olamadıkları yerde terörizmin meşru olup olmadığı o zamanlarda, günümüzde olduğu gibi hararetli tartışmaların konusuydu ve yüzyılın bütün şiddet hareketlerine katılan Zealotslarla Sicariilerin oynadıkları rol, akademik tartışmaların konusudur.

Josephus'un (Philo ve Pliny gibi) Essenler olarak topladığı, çölde yaşayan binlerce mezhep mensubu ile ilgili olarak daha büyük bir çelişki yaşanıyordu. Aslında çeşitli kategorilere ayrılıyorlardı. En çok bilinenleri Quamran keşişleriydi: Lut Gölü'ndeki manastırları 1951-6'da G.I. Harding ve Pere de Vaux tarafından istimlak edilmişti ve sayısız yazıları tamamen tahlil edilerek yayımlanmıştı. Yazın çadırlarda, kışın da mağaralarda yaşıyorlardı. Merkez binalarında geleneksel arınmaları için teferruatlı su tesisatları vardı, ayrıca mutfaklarını, fırınlarını, yemekhanelerini, çömlek atelyelerini ve toplantı odalarını da bulduk. Bu mezhep, bu aşırı grupların arasında edebiyata verilen

önemi gösteriyor. Hattatlara mahsus teferruatlı bir oda ile muazzam bir kitap koleksiyonu vardı: M.S. 66 yılındaki isyanda cemiyet Romalılar tehdidi ile karşılaşınca, kitaplar yüksek küplere doldurularak çevredeki mağaralarda saklandı. Bu olay edebiyatın aynı zamanda nasıl şiddete yol açtığını gösteriyor, çünkü (İsaiah türünden) dini esasla ve vahiyle ilgili metinlerin yanında, keşişler, ihtilalci ve askeri bir üslupla kendilerine göre ölümden sonraki yaşama dair yazılar düzenliyorlardı. Bizim 'Aydınlığın Çocuklarının Karanlığın Çocuklarına Karşı Savaşı' olarak bildiğimiz eser sadece vahiyle ilgili değildi, aynı zamanda çok yakında patlayacağını sandıkları bir savaşa ilişkin ayrıntılı bir eğitim rehberiydi. Kampları mevki olarak korumalıydı ve bir nöbet kulesiyle donatılmıştı: M.S. 66-67 yıllarında 'günlerin sonu' gelince Romalılar'ın saldırısına uğrayarak yıkıldı.

Qumran'ın militan keşişleri sayısız Essene-tipi cemiyetlerin sadece bir tanesiydi. Hepsi vahyin etkisindeydi ancak tümü şiddet yanlısı olmadığı gibi, bazıları da tamamen barış taraftarıydılar. Bazıları da çölde yaşayan cemiyetlerin 2000 yıl süre ile bulunduğu Mısır'dan gelen Therapeutae gibi, mağaralarda yaşayan münzevi kimselerdi, Suriye'deki Margherian'lar da münzevi kimselerdi. Diğer mağara keşişleri ise Ürdün nehri yakınlarında yaşayan John the Baptist ve taraftarlarıydı. John the Baptist çoğunlukla Galile'de ve Peraea'da yaşamış ve çalışmıştı. Yoğun olarak Yahudilerin bulunduğu bu bölge, Judaea'ya ateşle ve kılıçla -ve bazen de mecburi din değişikliği ile- Maccabee döneminde eklenmişti.

Bölgede mühiş bir ortodokslukla birlikte doktrinlere muhalefet, dini ve politik kargaşa hüküm sürüyordu. Yörenin büyük bir kısmı Herod'un ölümünden hemen sonra meydana gelen isyanda, M.S. 6 yılında yıkılmıştı; Romalıların vali olarak atadıkları o büyük insanın oğlu Herod Antipas Yunan hatlarında yeni kentler dikerek, yöreyi yeniden inşa etmeyi denedi. M.S. 17 ile 22 yılları arasında Galile Gölü'nde Tiberia'da yeni bör yönetim merkezi kurdu ve orasını kalabalıklaştırmak için, çevredeki bütün çiftçileri, çiftliklerini terkederek gelip oraya yerleşmeye zorladı. Fakirleri ve eskiden esir olanları da oraya çekti.

Böylece şaşırtıcı bir anormallik meydana geldi: Yahudilerin ekseriyette olduğu tek Yunan kenti: Antipas başka nedenlerle tenkit edildi. Annesi Samarialı olduğundan, Antipas'ın Judaizmi şüpheliydi; kardeşinin karısıyla evlenerek, Musa kanunlarını ihlal etti ve John the Baptist'in bu günahı yeren vaazları, hapse atılarak idam edilmesine neden oldu. Josephus'a göre Antipas, Baptist'in gittikçe artan taraftarları nedeni ile sonunda isyan çıkacağını hissetmişti.

Baptist, Yahudilerin Mesih dediğine inanıyordu. Misyonu iki kitaba odaklanmıştı: İsaiah ve Enoch, münzevi, ayrılıkçı veya dışlayıcı biri değildi. Aksine bütün Yahudilere hesap verme gününün yaklaşmakta olduğuna dair vaazlar veriyordu. Hepsi günah çıkarmalıydılar, tövbe ederek bir arınma sembolü olarak su ile vaftiz olmalıydılar; böylece Hesap Verme günü için hazır olacaklardı. Görevi İsaiah'taki çağrıya cevap vermekti: 'Doğada kendini Tanrının yaptığı gibi temizle.' Bunun dışında, günlerin sona ereceğini ve Enoch'ta tarif edildiği gibi, İnsanın Oğlu olan Mesili'in gelişini ilan ediyordu. Yeni Ahit'e göre Baptist Nazareth'teki Jesus (İsa)'ya bağlıydı, onu vaftiz etmiş ve İnsanın Oğlu olarak tanımış; Baptist'in idamından kısa bir süre sonra İsa kendi misyonuna başlamıştı. Bu misyon neydi ve İsa kim olduğunu sanıyordu?

Yahudi doktrininde Mesih'le ilgili inanca göre, Kral Davut'un alnı bizzat Tanrı tarafından meshedildiğinden, kendisi ve ahfadı kıyamete kadar İsrail'e ve yabancı halklara hükmedeceklerdi, Krallık ortadan kalktıktan sonra bu inanç Davut'un Evinin Hakimiyetinin mucizevi bir şekilde tekrar yürürlüğe konacağın yolunda bir beklentiye dönüştü. Üstelik bu beklentiyi İsaiah'ın adalet dağıtan müstakbel kral tarifi destekliyordu. İnançtaki en önemli öğe de buydu çünkü İsaiah en çok okunan ve beğenilen olmasının yanında İncil'in bütün kitaplarının arasında muhakkak ki en güzel yazılmış olanıydı.

M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda adalet dağıtan Davut hakimiyeinin imajı Daniel'in Kitabında ve Enoch'un Kitabı ile vahye ait başka kitaplarda yer alan Son Dört Madde -günlerin sona ermesi, mahkeme günü, cennet ve cehennem - kavramlarına fevkalade uyuyordu. Bu nisbeten geç dönemde, Tanrı tarafından seçi-

len bu karizmatik kişiye ilk defa Mesih veya meshedilmiş (kral) adı verildi. Sözcük aslında İbranice sonra da Aramaic'ti. Aktarıldığı dilin alfabesiyle Yunancaya 'messias' olarak geçti, ancak kelime karşılığı olarak Yunancası 'christos'tu: bununla İsa'ya atfedilen ünvanın İbranice değil, Yunanca olduğu anlatılmak isteniyordu.

Mesih doktrini karmaşık ve çelişkili olduğundan, Yahudilerin aklı hayli karışmıştı. Çoğunluğun düşüncesine göre, Mesih askeri-politik bir lider olacaktı ve gelişi, fiziksel ve dünyevi bir devletin başlangıcı olacaktı. Havarilerin Fiilleri eserinin önemli bölümlerinden birinde, bir zamanlar Sanhedrin'in başkanı olan, Hillel'in torunu Gamaliel'in, Mesih'lerinin gerçek olduğunu Hıristiyan hareketinin başarısı ile kanıtlanacağını iddia ederek, Yahudi yetkililerini eski Hıristiyanları cezalandırmaktan nasıl vazgeçirdiği anlatılıyor. Mesela, önemli bir kişi olmakla övünen Theudas'ın olayında, adam öldürülmüştü 've ona itaat eden kaç kişi varsa dağılarak sıfıra indirildiler.' Sonra vergilendirme döneminde Galile'li Judas vardı: o da öldü 've ona inananların hepsi dağıldı.' Devam etti: 'Hıristiyanları rahat bırakmak lazım, eğer misyonları ilahi onaydan yoksunsa, sıfıra inecek.'

Gamaliel'in iddiası diğer Yahudi büyüklerini ikna etmişti çünkü onlar da hükümeti devirecek bir isyan anlamında düşünüyorlardı. Büyük Herod Mesih'in yani İsa'nın dünyaya geldiğini duyunca, hanedanı tehdit edilmiş gibi şiddetli bir tepki gösterdi. Mesih iddialarında bulunan herhangi birini dinleyen bir Yahudinin siyasi ve askeri bir planı olduğu varsayılacaktı. Roma hükümeti, Yahudi Sanhedrin'i, Saddudiler ve hatta Farisiler, bir Mesih'in, birer parçası oldukları mevcut düzeni değiştireceğini düşünüyorlardı. Galile'nin ve Judaea'nın fakir halkı da temel değişikliklerden söz eden bir Mesih'in sadece metafizik terimlerle değil, iktidarın gerçeklerinden de, yani hükümetten, vergilerden, adaletten söz edeceğine inanıyordu.

Elimizdeki kanıtlara göre, Nazareth'li İsa'nın bu mesih modellerinin hiç birine uymadığını görüyoruz. Bir Yahudi milliyetçisi değildi. Aksine Yahudi bir evrenselciydi. Baptist gibi, Essene'lilerin barışçı eğitimlerinin etkisi altındaydı. Fakat tıpkı Baptist gibi, İsaiah'ın 53. bölümünde öngörülen tövbe ve yeni-

den doğuş programından bütün halkın yararlanmasının gerektiğine inanıyordu. Doğruyu öğreten hocanın görevi çölde veya mağaralarda gizlenmek değildi; Sanhedrin'in yaptığı gibi, görevi yetkililerin koltuklarına oturmakta değildi. Misyonu, Tanrıya karşı büyük bir tevazu içinde, acılarının dinmesini talep eden herkese vaaz vermekti. İsaiah'ın tarif ettiği kişi 'işlediğimiz günahlardan yaralanan, ihlallerimizden dolayı acı çeken, baskı altında olduğu halde ağzını açmayan 'körpe bitki', 'insanların aşağıladığı ve dışladığı', 'üzüntünün insanı' olmalıydı. Tanrının bu 'acılı kulu' 'hapisten ve mahkemeden alınarak' kurbanlık kuzu gibi kesilecekti 'ahlaksızlarla gömülecekti ve günahkarlar arasında sayılacaktı.' Bu Mesih bir güruhun lideri, bir demokrat veya gerilla şefi olmadığı gibi, istikbaldeki dünyevi kral veya dünyanın hakimi hiç değildi. Daha çok, kurban edilecek bir mağdur ve tanrıbilimci, sözüyle ve örneğiyle, yaşamı ve ölümüyle bir öğretmendi.

İsa bir tanrıbilimci idi ise, bu tanrı bilimi ne zaman ve nereden gelmişti? Temelinde, konmuş doktrinlere itiraz eden bir Judaizm ve Galile'nin gittikçe Yunanlaşması yatıyordu. Bir marangoz olan babası, İsa vaftiz olmadan önce M.S. 28/29'da öldü. Yunanlı Yeni Ahit'te Yusuf İbrani ismi taşıyordu, fakat İsa'nın annesini Miriam isminin Yunanlı şekli olan Mary diye çağırıyorlardı. İsa'nın iki kardeşinden Judah ile Simon İbrani isimler taşıyorlardı, diğer ikisinin isimleri ise James (İbranicesi Yakup) ve Joses (İbranicesi Yusuf) idi.

Jesus ise İbrani Joshua'nın Yunanlı şekliydi. Aile Davut'un ahfadı olduğunu iddia ediyordu ve üstünlüğü geçerli olabilirdi, çünkü Yeni Ahit'te İsa'nın öğrettiklerinden kaynaklanan aile içi gerilimlerden söz edilmektedir. Bununla beraber, ölümünden sonra ailesi onun misyonunu kabul etti. Kardeşi James Kudüs'teki mezhebin başına geçti ve James Sadusiler tarafından şehit edilince yerine kuzeni Simon geçti; kardeşi Judah'ın torunları, Trajanın saltanat döneminde Galile'deki Hıristiyan Cemiyetinin liderleri oldu.

Elimizdeki kanıtlar şunu gösteriyor ki İsa, Essene'lerin eğitiminin etkisinde kalarak yaşamının bir kısmını onlarla geçirmiş olabilmesine ve Baptist mezhebi ile kişisel bağlantısı ol-

masına rağmen, esasında Hakamim'lerden, yani dünyaya dağılan dindar Yahudilerden biriydi. Farisilere diğer herhangi bir gruptan daha yakındı. Bu beyan yanıltıcı da olabilir, çünkü İsa açık bir şekilde Farisileri özellikle iki yüzlülüklerinden ötürü eleştiriyordu. Dikkatle incelendiğinde, İsa'nın mahkumiyetinin İncil'in ilgili bölümünde anlatıldığı kadar katı olmadığı görülmektedir; aslında, Esseneliler'in Farisilere yönelttikleri eleştirilerin aynısıdır; daha sonra bilgin hahamlar da öncüleri olarak gördükleri Hakamim'lerle, gerçek Judaizmin düşmanları olarak gördükleri 'sahte Farisiler' arasında kesin bir ayrım yapmışlardı.

Galiba işin aslı, İsa'nın, çeşitli eğilimlerdeki Farisileri içeren dindar Yahudi cemiyetinin çok hızla gelişen bir tartışmanın taraftarı olduğudur. Hakamim hareketinin amacı, kutsiyeti yayarak genelleştirmekti. Bu nasıl yapılacaktı? Tartışma iki konuya odaklanıyordu: birincisi, Mabedin merkeziyeti ve vazgeçilmezliği ve Yasaya riayetti. Mabet binası hiyerarşileriyle, öncelikleriyle (genelde soydan geçme) ve refahıyla, halktan bir tür ayrılma ifade ettiğinden –yani onlara karşı inşa edilmiş bir duvar gibi– İsa, Mabedi, kutsallığın genel olarak yayılmasına karşı bir engel olarak görenlerin tarafını tutuyordu. İsa Mabedi bir vaaz meydanı olarak kullanıyordu: özellikle İsaiah ve Jeremiah olmak üzere, muhalif olanlar da aynısını yapıyorlardı. Yahudilerin Mabetsiz yaşayabilecekleri fikri yeni değildi. Aksine çok eski bir fikirdi ve Mabedin inşa edilmesinden çok önce, Yahudi dininin evrensel olup bir tek mahale özgü olmadığı iddia edilebilir. Diğer birçok dindar Yahudi gibi, İsa da kutsiyeti halk arasına ilkokullar ve sinagoglar aracılığıyla yayıldığını gördü. Onların çoğundan ileriye giderek, Mabedin bir günah yeri olduğunu ve yakında yıkılacağını bildirdi: Mabetteki yetkililerle Judah yönetiminin bütün merkezi sistemini ve yasalarını sessiz bir şekilde yeriyordu.

İkinci konu, Yasaya ne derecede itaat edileceğiydi; sadece yazılı Pentateuch'u kabul eden Saddusi'lerle Sözlü Yasa'yı öğreten Farisiler arasındaki esas tartışmaya, İsa'nın zamanında Hakamimler'le Farisi'ler arasında çıkan bir tartışma daha eklendi. Yaşlı Shammai'nin yönettiği (yak. M.Ö. 50 - M.S. 30) bir

okul, temizlik ve kirlilik konularında çok katı bir görüş benimseyerek, sıradan ve fakir insanların kutsiyete ulaşmaları hususunda şiddetli bir tartışmaya girdiler. Shammai okulunun katılığı galiba taraftarlarını ve soylarını hahamlık-Judaizm geleneğinden çıkarmayı amaçlıyordu, ancak Saddusiler gibi kayboldular. Diğer taraftan Shammai ile aynı devirde yaşayan Yaşlı Hillel'in okulu vardı. İsrail'in dışında yaşayan Yahudilerdendi ve daha sonra 'Babilon'lu Hillel' olarak anılıyordu. Tevrat'a daha insancıl ve evrensel yorumlar getirdi. Shammai'ye göre Tevrat'ın özü ayrıntılarındadır: ayrıntı tam ve doğru olarak anlaşılmazsa, bütün sistem anlamını kaybeder ve ayakta duramaz hale gelir. Hillel'e göre Tevrat'ın özü yorumundaydı: doğru olarak yorumlandığı takdirde ayrıntı kendi kendine halloluyordu. Shammai'nin öfkesi ve ukalalığı Hillel'in alçak gönüllüğü ve insanlığı ile çelişiyordu fakat Hillel'in en çok hatırlanan özelliği Yasayı bütün Yahudiler ve din değiştirenler tarafından itaat edilebilir hale getirmesiydi. Tevrat'ı tek ayak üzerinde durarak öğrenebildiği takdirde Yahudi olacağını söyleyen bir putpereste, Hillel'in şu cevabı verdiği söylenir: 'İstemediğin şeyi komşuna da yapma: bütün Tevrat budur. Bütün gerisi yorumdur –haydi şimdi git ve Tevrat'ı öğren.' İsa, Hillel'in okulunun bir üyesiydi, zira Hillel'in çok öğrencisi vardı. Hillel'in bu meşhur deyimini tekrarlıyordu ve belki başka ifadeler de kullanıyordu, zira Hillel atasözü gibi konuşmalarıyla meşhurdu. Hillel'in Tevrat'la ilgili tarifi harfiyen alınırsa tabii ki yanlıştır. Sana yapılmasını istemediğini yapmamak Tevrat'ın tümü değil. Tevrat, bir ahlak yasasının sadece bir bölümüdür. Keza, özünde çoğunun insanlar arası ilişkilerle hiçbir ilgisi olmayan geniş bir faaliyet ve ilahi emir dizisi yer almaktadır. 'Bunun dışındakilerin sadece yorumdan ibaret olduğu' doğru değil. Eğer öyle olsaydı, diğer toplumlar özellikle Yunanlılar Tevratı kabul etmekte çok daha az zorlanırlardı. Sünnetten beslenmeye, ilişki ile temizlik kurallarına 'bunun dışındakiler', yorumdan çok uzak, dindar Yahudilerle diğer ırklar arasında büyük engelleri teşkil eden emirlerdi. Sadece Judaizmi evrenselleştirme konusunda değil, bütün Yahudiler tarafından uygulanmasına imkan verecek büyük engel buydu.

İsa, öğretmenlik kariyeri boyunca, Hillel'in atasözlerini bir nevi ahlaki tanrı bilimine çevirdi ve bunu yaparken, manevi ve ahlaki kuralların dışında hepsini yasadan çıkardı. İsa kayıtsız değildi. Tamamen aksine, bazı konularda birçok bilginden daha katıydı. Örneğin, boşanmayı kesinlikle kabul etmiyordu; bu husus o zamanlardan günümüze kadar büyük önem taşıyor. İnsanın kutsiyet arayışı ile Tanrının arasında bir engel oluşturan Mabedi İsa istemediği gibi, Tanrıya giden yolda yardımcı olacağı yerde engel olan Yasayı da bertaraf etti.

Hillel'in öğretilerine makul anlamlarını verdikten sonra, İsa, her türlü anlamda ortodoks bilginliğini terk etti, aslında Yahudiliği terketti. Emsalsiz bir din olan Hıristiyanlığı kurdu. İsaiah'tan, Daniel'den ve Enoch'tan aldığı ölümden sonraki yaşama ait kavramları, ayrıca Essene'lerde ve Baptist'te yararlı gördüklerini kendi ahlaki Judaizmine dahil ederek, ölüme, hesap gününe ve yaşam sonrasına dair net bir görüşü ortaya koydu. Bu yeni tanrıbilimi, misyonunun ulaşabileceği herkese sundu: dindar Yahudilere, anha-arez'lere, Samarialılara hatta, temiz olmayanlara ve hatta Yahudi olmayanlara da. Fakat, bütün din kurucuları gibi, kalabalık için ayrı bir doktrini, yakın takipçileri için ayrı bir doktrini vardı. Yakın takipçileri, kişi olarak yaşarken ve öldükten sonra başlarına gelecekleri merak ediyorlardı: o safhada 'Çileli Kul' değil, Mesih olduğunu –yani çok daha önemli bir kişi olduğunu iddia ediyordu.

İsa'nın faaliyetleri ve öğretileri dikkatli bir şekilde incelendiğinde, Judaizme bazı sert darbeler indirdiği görülmekte, dolayısıyla Yahudi yöneticilerin onu tutuklayarak mahkeme huzuruna çıkarmaları kaçınılmaz bir sonuçtu. Mabet ibadetine adeta bir merkeziyet atfeden liberal Farisiler'in dahi, İsa'nın Mabede karşı olan nefretini hoşgörmeleri imkansızdı. Yasayı reddetmesi çok önemliydi. Mark'ın anlattığına göre, İsa, 'insanları çağırarak' büyük bir ciddiyetle şunları söylemiş: 'İnsanın içine sızan bazı şeyler onu kirletmez: ancak insandan çıkan şeyler onu kirletebilir.' Bu sözler, kurtarılma ve affedilme sürecinde Yasanın hiçbir surette etkili olmadığını göstermek için söylenmişti. Fakir, eğitimsiz ve günahkar olduğu hallerde bile, insanın Tanrı ile doğrudan ilişkisi olabileceğini savunuyordu; tam tersine, Tanrı

insana cevabını Tevrat'a itaat ettiğinden değil, sadece Tanrının insanlara ve özellikle ona inananlara ve emirlerini yerine getirenlere bir lütuf olarak veriyordu.

Birçok bilgili Yahudi'ye göre bu doktrin yanlıştı, çünkü İsa, Tevrat'ı bir yana bırakarak, yaklaşmakta olan Hesap Günü için gerekli olanın Yasa değil, inanç olduğu hususunda ısrar ediyordu. İsa bu beyanlarını sadece köylerle sınırlasaydı, zarar görmezdi. Taraftarlarıyla Kudüs'e gelerek bunları açıkça beyan ederek öğretmeye girişmesi, –ve düşmanlarının ısrarla üzerinde durdukları, Mabede karşı tutumu– tutuklanarak mahkeme huzuruna çıkarılmasına sebep oldu. Sahte öğretmenler bölgenin ücra köşelerine sürülüyorlardı, fakat, İsa'nın mahkemedeki tutumu çok ciddi bir şekilde cezalandırılmasına sebep oldu. Deuteronomy'nin 17. Bölümünde, özellikle 8.'den 12. hadise kadar yasal ve dinsel uzlaşmazlıklar halinde, eksiksiz bir soruşturmadan sonra verilen karar, çoğunlukla alınmış olmalı; ilgililerden herhangi biri karara itiraz ettiği takdirde, cezası idamdır. Yasanın hakimiyetinde yaşayan, Yahudiler gibi kavgacı ve inatçı bir milleti 'asi büyüğün kusuru' olarak bilinen bu hüküm, toplumun birliğini sağlamak için şarttı. İsa bilgili bir insandı; bunun için tutuklanmadan az önce Judas onu 'rabbi' (haham) diye çağırdı. Böylece, Sanhedrin'in –veya her ne mahkeme idi ise– huzuruna çıkarıldığında 'asi bir büyük' olarak ortaya çıktı. Savunmayı reddettiğinden, mahkeme tarafından küçümsendi ve sissizliği nedeniyle kendi kendini cürümden dolayı mahkum etti. İsa'nın doktrininden kendilerini en çok tehdit altında hissedenlerin ve Yazılara uygun bir şekilde onu idama mahkum etmek isteyenler, şüphesiz, Masedin rahipleri, Shammait Farisiler ve Saddusiler'di. Daha sonra, Maimonides'in Judah kurallarında belirtildiği gibi, İsa'nın hiçbir surette suçlu olmasına imkan yoktu. Her halükarda, Yahudilerin idam hükmünü uygulamaya yetkileri olduğu kesin değildi. Bu belirsizliğin giderilmesi için, İsa, devlet suçlusu olarak Roma Valisi Pilate'a gönderildi. Devlete karşı suçlu olduğu iddiasının, Mesih olduklarını iddia edenlerin eninde sonunda isyan çıkardıkları yolundaki varsayımdan başka hiçbir delili yoktu. Mesih olduğunu iddia edenler aşırı kargaşaya neden oldukları takdirde, Roma'lı yetkililere ha-

vale ediliyorlardı. Pilate İsa'yı tutuklamaktan çekinmekle beraber, siyasi nedenlerle mecbur kaldı. Böylece, İsa, Yahudi yasasına göre taşlanarak öldürülmedi, Roma yönetimi tarafından çarmıha gerildi. İsa'nın mahkemesinin veya mahkemelerinin cereyan ettikleri şartlar, Yeni Ahit'in İncil'lerinde tarif edildiğine göre kural dışıydı. O zamanların başka mahkemeleri hakkında da yeterli bilgiye sahip değiliz, fakat hepsi kural dışı görünüyor.

En önemli nokta ölümü değil, gittikçe artan bir kalabalığın tekrar yeniden dirildiğine kesinlikle inanmasıdır. Bu olay İsa'nın sadece ahlaki öğretilerini değil, aynı zamanda 'Çileli Kul' olduğuna ve ölümden sonraki yaşama dair iddialarını da doğruluyordu. İsa'nın yakın havarileri, ölümünü ve yeniden dirilmesini Tanrının planının bir kanıtı, her kulun tanrı ile yeni bir sözleşme yapabileceğinin kanıtı ve 'yeni bir Ahit' olarak algıladılar. Bu gerçekleri geliştirmek için bütün yapabildikleri, İsa'nın söylediklerini tekrarlamaktan ve hayatını defalarca anlatmaktan ileri gitmiyordu. İncil'in üzerindeki çalışmalar, ailesi Galileden gelen ve Filistin'e dönerek Yaşlı Gamaliel'in yanında eğitim gören Cilicia'lı bir sürgün sonrası Yahudisi, Tarsus'lu Paul tarafından yürütülüyordu. İsa'nın teolojisinin anlaşılabilmesine imkan veren Farisi eğitimine sahipti ve yeniden dirilişle İsa'nın Mesih olduğuna dair iddialarının doğru olduğunu anlayınca, bu teolojiyi anlatmaya başladı. Zaman zaman, Mesih'in ahlaki öğretilerini, sürgün sonrası Yunanlılar'ın entelektüel kavramlarını cezbeden yeni bir tanrıbilime aktararak, Paul'un Hıristiyanlığı 'uydurduğu' söyleniyordu. 'Et'le 'can'ın arasında yaptığı ayrım, Philo'nun 'beden'le 'ruh'u ayırmasına benzetiliyordu. Keza, 'Mesih' ifadesiyle Paul'un aklında Philos'un 'kelam'ı gibi birşey olduğunda ısrar ediliyordu. Fakat, Philo soyutlamalarla uğraşıyordu: Paul için Mesih bir gerçekti. 'Beden ve ruh' derken Philo'nun amacı, insanın doğasındaki iç çatışmaydı. Et ve can derken Paul dış dünyayı kastediyordu –et, insandı, can, Tanrı veya Mesih'ti.

İşin gerçeği, galiba İsa ile Paul'un köklerinin Filistin Judaizminde olduğu yönündedir. Hiçbiri sürgün sonrası Helenizm'inden alınmış kavramlar eklemiyordu. İkisi de yeni bir teoloji üzerinde vaazlar veriyorlardı ve bu aynı teolojiydi. İsa, 'ka-

labalık bir kütle' için kanının akmasıyla ve yeniden dirilişiyle yeni bir Ahit'in oluşacağına dair kehanette bulunmuştu. Paul, kehanetin zaten gerçekleştiğini, Mesih'in İsa'da vücut bulduğunu ve ortaya çıkan yeni Sözleşmenin bütün inananlara sunulduğunu ilan ediyordu.

Ne İsa ne de Paul Yasa'nın manevi ve ahlaki değerini hiçbir zaman inkar etmediler. Sadece, Yasayı ikisinin de çağdışı buldukları tarihi yapısından soyutladılar. Paul, Yeni Sözleşmeye dahil edilecek topluma seçilmeye layık olmak için olumlu fiiller işlemiş olmanın şart olmakla beraber yeterli olmadıklarını, kurtulmanın ancak lütuf sayesinde mümkün olduğunu söylüyordu. İsa ile Paul, dini bir dizi tarihi olay olarak gören gerçek Yahudilerdi. Yeni bir olay ilave ettiklerinde, Yahudiliği terkettiler. Paul'un dediği gibi, Mesih İsa'da vücut bulunca, Tevrat'ın temeli yok oldu. Bir zamanlar, asıl Yahudi Sözleşmesi, lütfa mazhar olmanın teminat altına alınması demekti. Paul, 'bu artık doğru değil' diyordu. Tanrının planı değişmişti. Sözleşmeye göre kurtuluş, şimdi Yeni Ahit'teki gibi, Mesih'e imandı. İbrahim'e sözleşme gereğince yapılan vaatler artık şimdiki ahfadı için değil, Hıristiyanlar için geçerliydi. 'Ve eğer Mesih'in evlatları iseniz, yapılan vaade göre İbrahim'in de mirasçılarısınız.' İsa'nın meydan okuduğu, Paul'un ise spesifik olarak reddettiği konu, Judaizm'in kurtuluş süreciydi: seçim, sözleşme, yasa. Artık fonksiyonları kalmamıştı, sona ermişlerdi. Karışık görünen tanrıbilimsel süreç aslında çok basit bir şekilde ifade edilebilir: İsa Hıristiyanlığı icadetti, Paul ise bununla ilgili vaaz veriyordu.

Böylece, İsa ile Hıristiyanlar Judaizmin evrensel potansiyeline ve mirasına sahip oldular. Mesih, ilah misyonuna tahmin üzerine gerçekleştirmeye çalışmıştı: 'Yeryüzündeki bütün aileler senin şahsında kutsanacaktır.' Paul bu gerçeği sürgün sonrası Yahudi toplumunun ve yanlarında yaşayan Yahudi olmayan toplulukların içlerine kadar taşıdı. İsa Filistin evrenselliğinin mantığını kabul ederek onu genel bir evrenselliğe dönüştürmekle kalmadı, aynı zamanda eski kategorilerin varlığını reddetti. 'Yaşlı adam ve fiilleri', eski seçim ve Yasa 'devre dışı' kaldılar. Yeni Sözleşme ile yeni seçilen, Tanrının 'çehresine uygun olarak şekillenmiş ve bununla sınırlı olan 'yeni adam' devreye

girdi.' Kişiler sadece insanoğlu olduklarından inanca ve lütfa layıktılar. 'Yunanlı veya Yahudi, sünnet veya sünnetsizlik, Barbar veya Scythia'lı, serbest veya tutsak: İsa her şeydir ve her şeyin içindedir.'

Bu bir anlamda Seleukos zamanlarındaki Yunanlı reformcuların evrensel reform programıydı. Bir taraftan Menelaus ve entelektüel taraftarları, iktidarın, refahın, vergi tahsildarlarının ve orduların desteğiyle tepeden evrenselleştirme faaliyetlerine girişirken, bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak toplumun büyük bir kısmını, özellikle fakirleri, Tevrat'a yönlendirmişler, bu arada İsa ile Paul de kendi evrenselleştirme kampanyalarına devam ediyorlardı. İsa, bilginin o kadar gerekli olmadığını, öz olarak yazıyı değil, Yasanın konseptini temel olarak kabul eden felsefesi sayesinde, okumamışları, bilgisizleri, aşağılananlar amha-arez'leri kucaklayarak, onlarla adeta kendi özel seçmen grubunu kurmuştu. Paul mesajı hepten yasanın dışında olanlara iletiyordu. Yunanlı reformcuların aksine eski Yahweh dininin ve Judaizmin derinliklerinde yatan heyecandan ve sözleşmeye bağlılığın özünden meydana gelen bir azmi ortaya çıkarmayı başarmıştı. Yani, Tanrının dünyanın mevcut düzeni devireceğine, fakirleri zengin edeceğine, zayıflara güç vereceğine, safları akıllılara tercih edeceğine, aşağı tabakadan ve mütevazı olanları yücelteceğine dair inancın yayılmasını sağlamıştı. İsa dahil olmak üzere o güne kadar hiçbir Yahudi konuyu bu kadar heyecanla ele almamıştı. Dolayısıyla, önerdiği din sadece evrensel değil, aynı zamanda devrimci bir dindi, ancak bu devrimde şiddetin yeri yoktu.

Bu mesajı almak için hazır bekleyen insanların sayısı olağanüstü düzeydeydi. Paul'la diğerlerinin heyecanla ulaştıkları sürgün sonrası toplum çok kalabalıktı. Strabo adındaki Romalı coğrafya bilgini, Yahudilerin, yerleşim dışı dünya boyunca bir güç olduklarını ifade etti. Sadece Mısır'da bir milyon nüfusları vardı. Roma'dan sonra belki de dünyanın en büyük kenti olan İskenderiye'de beşte ikilik bir çoğunluktaydılar. Karadeniz'in iki kıyısında da olduğu gibi, Cyrene ve Berenice'de, Bergama'da, Milet'te, Sardis'te, Frikya Apameası'nda, Kıbrıs'ta, Antakya'da ve Şam'da ve Kıbrıs'ta da kalabalıktılar. 200 yıldan be-

ri Roma'da yaşamışlardı ve şimdi orada hatırı sayılır bir koloni oluşturmuşlardı; Roma'dan İtalyan şehirlerine, oradan Fransa'ya ve İspanya'da, oradan da denizaşırı Kuzey Afrika'ya yayılmışlardı. Bu yayılmacı gruba dahil Yahudiler son derece dindar olduklarından, Tevrat'ın tutucu prensiplerine kesinlikle sadık kalmışlardı. Fakat diğer bir grup, modern toplumda yaşamı son derecede zorlaştıran sayısız Yahudi kanunlarından ve sünnetten vazgeçmekle inançlarının korunabileceğini, hatta takviye edileceğini duymaya ve ikna olmaya hazır bekliyordu. Din değiştirmeye amade diğer bir grupsa, sürgün sonrası Yahudi toplumlarına yakın yaşayan, Yahudi olmayan, fakat Hıristiyanların esasen gereksiz olduğunu ifade ettikleri kuralları zaten kabul etmedikleri için bu Yahudi toplumlarından ayrı, kalabalık ve dindar bir insan topluluğu idi. Böylece yeni dinin yayılması hız kazandı. Ahlaki tektanrılığın vakti gelmişti. Bu fikir Yahudilerindi fakat Hıristiyanlar bunu daha geniş bir dünyaya taşıyarak, Yahudilerin doğuştan haklarını gaspetmiş oldular.

Hıristiyanlıkla Yahudiliğin yollarının ayrılması kademeli olarak gerçekleşti. Bir dereceye kadar, bunu belirleyen Yahudilerin faaliyetleri oldu. Reform programına Maccabeelerin uyguladığı baskının sonucu olarak, Judaizmin Musa Yasasının katı kurallarının etrafında birleşmesi Yahudi Hıristiyanlığının temelinin ve yükselişinin esas temeli oldu. Aynı şekilde, Yahudi tutuculuğunun şiddete dönüşmesi ve kaçınılmaz sonucu olarak M.S. 66-70 yılındaki Yunan-Roma dünyası arasında meydana gelen çatışma, nihayet Judaizmin Hıristiyan dalını Yahudi gövdesinden kopardı. İsa'nın Kudüs'teki ilk taraftarları, şüphesiz kendilerini Yahudi olarak kabul ediyorlardı. Onların en aşırısı olan Stephen dahi, eski reform programının bazı entelektüel prensiplerini yeniden hayata geçirmeye kadar gitti. Sanhedrin'in huzurunda verdiği uzun vaazın esnasında, Tanrının bir Mabet'te sıkıştırılamayacağına dair reformcuların görüşlerini savundu: "En Yüce Güç, insan eliyle yapılmış mabetlere yerleştirilemez: Peygamberin dediği gibi, tahtım Göklerdedir, dünya ise ayağımı dayadığım taburedir: 'bana nasıl bir ev inşa edeceksin' istirahat edeceğim yer neresi?' Bütün bunları yaratan benim ellerim değil mi?" diye sormuş Tanrı. Hemen sonraki konuşma-

sında kendisini suçlayanlara 'gönülleri ve kulakları sünnetsiz' –yani, kötü Yahudiler– dediğinden, aniden tutuklanarak Judaizm kuralları çerçevesinde taşlanarak öldürüldü. Havarilerin Fiillerinin 15. Bölümünde, Paul'un misyonunun başlangıcında birçok Farisi'nin de dahil olduğu Kudüs Hıristiyanları, din değiştirenler arasında Yahudi olmayanların dahi sünnet olmaları gerektiği konusunda ısrar ediyorlardı: Paul, kendi cemaatinin muaf tutulmasını büyük çabalar sonucunda başardı. İsa'nın Judaea'daki Yahudi taraftarları, M.S. 66-70 yıllarında meydana gelen faciaya kadar sünnet olmaya ve Musa'nın yasalarına uymaya devam ediyorlardı.

Roma hakimiyetine karşı her iki Yahudi isyanına, kolonileşmiş bir toplumun dinsel milliyetçiliğinden kaynaklanan bir başkaldırma olarak değil, Yahudilerle Yunanlılar'ın arasında meydana gelen ırkçı bir çatışma olarak bakılmalıdır. M.Ö. 2. yüzyıldan beri yabancı düşmanlığının ve Yunan düşmanlığının bir örneği olan Yahudi edebiyatı bunun karşılığını tamamen görüyordu. Antik zamanlarda anti-Semitizm'den söz etmek mümkün değil, çünkü bununla ilgili terminoloji dahi 1879'a kadar yoktu. Her ne kadar da terminoloji yok idiyse de, anti-Semitizmin kendisi şüphesiz vardı ve giderek artıyordu. Antik zamanların en eski dönemlerinden beri 'İbrahim'in çocukları' kendilerini 'yabancı ve misafir' olarak görüyorlardı. Bu türden birçok grup oluşmuştu –bir tanesi İsraillilerin de dahil olduğu Habiriler– ve hiçbiri sevilmiyordu. M.Ö. birinci milenyumun ikinci yarısında Yahudilere karşı ortaya çıkan antipati, Yahudi tektanrılığının ve sosyal sonuçlarının neticesiydi. Yahudiler herhangi bir değişik ilah kategorisini kabul etmedikleri gibi saygı da göstermiyorlardı. M.Ö. 500 yılında bile çok eski sayılan Yahudi dininde, başka yerlerde çoktan terkedilmiş antika uygulamaları ve tabuları, gittikçe yayılan Yahudilerin katı liderliklerinin dürtüsüyle hâlâ uygulanmaktaydı. Sünnete barbar ve zarafetten uzak bir olay olarak bakan Yunan ve Roma dünyası ile bu yüzden ayrılıyorlardı. Fakat hiç değilse, sünnet sosyal ilişkileri engellemiyordu, ancak Yahudi beslenme ve temizlik kuralları bu ilişkilere mani oluyordu. Bu faktör, düşmanlığın Yahudi cemaatlerine odaklanmasında diğer herhangi birinden daha etkiliydi. Sözcük

olarak 'yabancılık' antik çağların anti-semitizmin kaynağında yatmaktadır: Yahudiler sadece göçmen değillerdi, aynı zamanda kendilerini ayrı tutuyorlardı.

M.Ö. 4. yüzyılın sonlarından önce –Seleucidlerle çatışmadan 150 yıl kadar önce– birçok yazı yazmış olan Abdera'lı Hecataeus, Yahudileri ve Judaizmi onaylamakla beraber, 'gayri insani ve anormal sosyal yaşamlarını' tenkit ediyordu. İnsanlığın birliğine ilişkin Yunan ideolojisi yayıldıkça, Yahudilerin, Yahudi olmayanları gelenek kurallarına göre kirli görmeleri ve onlarla evliliği yasak etme eğilimleri insanlık dışı olarak niteleniyordu: Misanthropic (insanlardan kaçan) sözcüğü sıkça kullanılıyordu. Yunan ideolojisinin erişmemiş olduğu Babilon'da Yahudi cemaatinin ayrımı kimseyi tedirgin etmiyordu ve Josephus'a göre, orada herhangi bir Yahudi düşmanlığı yoktu. Yunanlılar, kendi fikirlerinin hakim olduğu medeni toplumlara çok-ırklı, çok-uluslu toplumlar olarak bakıyorlardı: katılmayı reddedenler ise insan düşmanı olarak kabul ediliyordu. Yahudi Judaizmine karşı giriştiği harekatta, Antiochus Epiphanes Yahudi dininin 'insanlığa karşı düşmanlık' içeren yasalarını yok edeceğine yemin ederek, Yahudi utsal kitaplarının üstüne domuzlar kurban etti. M.Ö. 133'te, o zamanın idarecisi Seleucidli Antiochus Sidetes'in danışmanları, kendisine insanlıkla uyum sağlamayı reddeden dünyanın tek ırkı olan Yahudilerin imha edilmesi, Kudüs'ün de yıkılması gerektiğini önerdiler.

Edebiyatta da ifade edilen anti-semit duyguların büyük bir kısmı, Yahudilerin kendi dini tarihlerini takdim ederken saldırgan olarak nitelendirilebilecek tarzlarına karşı bir tepkiydi. M.Ö. 3. yüzyılda Mısırlı rahip Manetho, bazı bölümleri Josephus'un 'Yahudilerin Antik Varlıkları'nda yer alan ülkesinin bir tarihini yazarak, Yahudilerin Sürgün'e dair hikayelerine çatıyor. Bir Mısırlı entelektüel grubu da hikayeyi son derece rencide edici bulduğundan, aynı zeminde cevap verdiler. Sürgün'ü, mucizevi bir kaçış olarak değil, cüzzamlı ve belalı bir toplumun kovulması şeklinde takdim ettiler. Manetho, Yunanlılar'ın Yahudileri insanlığa düşman olarak gördüklerini metinlerinde yansıtmıştır. (Osarsiph adında dönme bir Mısırlı rahip olarak takdim ettiği) Musa'nın Yahudilere kendi cemaatlerinin dışında başka

kimse ile temas kurmamalarını emrettiğini ifade etmekte, fakat, Mısır'daki anti-semitizmin Yunanlıların Mısır'ı fethetmelerinden önce de varolduğu kesindir. Manetho'nun zamanından itibaren ilk anti-semit iftiraların ve uydurmaların ortaya çıktığını görüyoruz. Birçok Yunanlı yazar da birtakım ilaveler yaparak bu kampanyaya katıldılar ve Musa yasalarının Yahudilere hiçbir ırka ve özellikle Yunanlılara hoşgörü ile yaklaşmasını yasak ettiğini iddia ettiler. Hasmon Krallığının kurulması ve Yunanputperest kentlerine uygulanan baskı, Yahudilere karşı girişilen bu hareketin dalga dalga yayılmasına yol açtı. Yahudiler'in Kudüs üzerinde gerçek hiçbir iddiaları olmadığı, eskiden beri evsiz-barksız bir güruh oldukları, Judaea'daki ikametlerinin münferit bir olay olduğu yönünde Mısırlıların yazılı iftiraları elden ele dolaşıyordu. Bunun üzerine, Yahudiler 'İsrail topraklarının Tanrının Yahudilere armağanı olduğu' cevabını verdiler: M.Ö. birinci yüzyılda yazılmış olan Solomon'un İrfanı eserinin 12. bölümünde, o toprakların asıl sakinlerinin geri kalmış ve birtakım yamyamdan, caniden ve utanç verici davranışlarda bulunan bir güruhtan meydana gelmiş 'başlangıçtan beri lanetli bir ırk' olarak bahsediliyor.

Modern çağlardaki gibi, Yahudilerle ilgili hikayeler bir türlü uydurularak defalarca tekrarlanıyordu. Yahudilerin eşeklere taptıkları ve Mabetlerinde bir eşek kafasının bulunduğuna dair rivayet M.Ö. ikinci yüzyıla kadar uzanmaktadır. Münhasıran Yahudilere karşı bir araştırma yazan Apollonius Molon bu rivayeti eserinde kullandı ve daha sonra Posidonius'te, Democritus'te, Apion'da, Plutarch'ta ve Tacitius'ta yer aldı. Tacitius bunu tekrarlamasına rağmen, Yahudilerin hiçbir zaman resimlere tapmadıklarını çok iyi biliyordu. Diğer bir uydurma, Yahudilerin, Mabetlerinde gizlice insan kurban ettikleriydi: güya Mabede kimsenin girmesine izin vermemelerinin nedeni buymuş. Domuzun yasak olmasının sebebi, cüzzama daha kolay yakalandıklarındanmış: bu da Manetho'nun iftirasının yansımasıdır.

Tıpkı modern dönemlerde olduğu gibi, anti-semitizm ortada dolaşan basit rivayetlerden değil, entelektüel kesimin giriştiği propagandanın etkisiyle alevleniyordu. Şurası muhakkak ki M.S. birinci yüzyılda ortaya çıkan ve hızla yayılan Yahudi düş-

manlığı, geniş çapta Yunanlı yazarların eseriydi. Bir zamanlar Yahudiler'in müttefikleri olan Romalılar, büyük kentlerde Yahudilere mesela Sebt günü tatil yapma izni gibi bazı ayrıcalıklar tanıyorlardı. Fakat, imparatorluğun kurulması ve imparatora tapmanın benimsenmesi ile, ilişkiler hızla bozuldu. Yahudilerin devletin dini geleneklerine uymayı reddetmelerini sadece kendilerine özgü nezaketsizlikleri olarak değil –Yunanlılar'ın sürekli olarak Yahudileri suçladıkları gibi– resmen hainlik olarak nitelendiriyorlardı. Romalıların açıkça ifade edilen düşmanlığı Yunanlı entelektüelleri de kışkırtıyordu. Yahudi cemaatinin kalabalık olduğu ve Yunan-Yahudi ilişkilerinin gergin olduğu İskenderiye, anti-Semit propagandasının merkeziydi. İskenderiye kütüphanesinin başkanı Lysimachus, her fırsatta çıkardığı huzursuzluklarla ünlüydü. İmparator Claudius, bir karışıklıktan sonra Yahudiler'in haklarını onaylarken, onlara, herkesin huzurunda, başkalarının dinlerine karşı daha makul olmaları için uyarıda bulundu. Papirüs üzerinde yazılı İskenderiye'ye hitaben yazdığı bu ferman hâlâ mevcut. Ayrıca imparator, onlara, olaylara hoşgörü ile yaklaşmadıkları takdirde, 'dünyaya yayılan bela' muamelesi yapacağını bildirdi: bu da Manetho'nun etkilerinin neticesiydi. Anti-semit Yunanlı entelektüeller iftiraları yaymakla kalmıyorlardı, Apion'un yaptığı gibi, sistematik olarak yöneticilerin zihinlerini zehirliyorlardı. Örneğin İmparator Neron Yahudilere karşı kişisel olarak hiç cephe almadı, hatta Talmud'un bir yerinde din değiştirmiş olarak gösteriliyor: ancak, Yunanlı öğretmeni Chaeremon, ünlü bir anti-semitti.

Büyük Neron'un ölümünden sonra, Yahudiler'in Roma ile olan ilişkileri hızla bozuldu. Neron'un torununun Judaea'daki hakimiyeti, çöken ilişkiler için kısa bir ateşkes olmuştu. İsyan Caligula'nın saltanatı sırasında (M.S. 37*41) çıkmış olabilirdi. Caligula'nın amacı, saf kan imparatorluk usulünü yerleştirmekti, ancak amacını gerçekleştiremeden öldürüldü. Tacitus'un açıkça ifade ettiği gibi, Yahudilerin vahiyle ilgili milliyetçiliklerinin yükselişe geçmesi, şüphesiz bir faktördü. 'Eski dini yazılara göre, Yahudilerin çoğu, bu devirde Doğu'nun çok değer kazanacağını ve Judaea'dan gelenlerin dünyaya sahip olacaklarına' inanıyorlardı. Gittikçe gelişen Yunan-Yahudi nefreti de aynı

derecede önem taşıyordu. Kudüs'ün kalburüstü kesimi Yahudi olmayan Yunanlılaştırmış bir toplumdu. Yahudiler'in çok zenginlerine ve tüccarlara destek oluyorlardı. Yerel kamu görevini ve vergi tahsildarlığını üstlenmişlerdi. Roma garnizonlarındaki askrlrin çoğu, Caesarea ve Samaria 'Sebaste'si gibi Yunanlılaştırmış kentlerden toplanan Yahudi olmayan vatandaşlardı. İskenderiye'deki Yunanlılar gibi Filistin'deki Helenler de anti-semitizmleri ile meşhurdular. Caligula'yı anti-semitizme yönlendiren Jabneh ve Ashkelion gibi Yunanlı hatiplerdi. Mantığa sığmayan bir kararla Roma Yunanca konuşulan kentlerden ve Yahudi olmayanların yaşadıkları bölgelerden Judahlı savcılarını geri çekmeye karar verdi –aralarından sonuncusu ve en duyarsızı olan Gessius Florus Anadolu'nun Yunan kesiminden geliyordu. M.S. birinci yüzyılda Filistin'deki Roma yönetimi beceriksiz ve başarısızdı. Kronik olarak çektiği para sıkıntısına çare olarak sözde ödenmemiş vergiler için Mabedin hazinesini kullanması rezaletti. Parasız ve politik yönden tatminsiz, bir türlü cezalandırılmayan kalabalık haydut çeteleri türemişti. Çiftçilerin çoğu umutsuz bir şekilde borç batağındaydı. Yunan ve Yahudi halkının içiçe yaşadığı kentlerdeki hava genellikle gergindi.

İsyan M.S. 66 yılında, Kudüs'te değil, Yunanlılar'ın kazandığı bir Yunan-Yahudi davasından sonra Caesarea'da başladı. Yunanlılar Yahudi mahallesinde giriştikleri planlı bir katliamla bu galibiyetlerini kutlarken, Yunanca konuşan Roma garnizonu olaylara seyirci kaldı. Bu haberler, ayaklanmanın Kudüs'e de sıçramasına sebep oldu ve Florus Mabedin Hazinesinden para almak için tam o anı seçince, olaylar doruk notasına ulaştı. Çarpışmalar patlak verdi, Roma orduları Yukarı Şehri yağma etti, Mabedin rahipleri halkın ve Roma İmparatoru'nun onuruna kurban törenlerine ara verdiler. Ve ılımlı Yahudilerle militan Yahudiler arasında şiddetli çatışmalar başladı. Yunanlılar'ın Yahudi evlerini basıp yaktığı çevre kentlerden gelen öfkeli ve intikam peşindeki Yahudiler Kudüs'e sığınmışlardı. Bu durum aşırı kanadın lehine döndü, Roma garnizonu saldırıya uğrayarak oradakiler katledildi. Büyük İsyan, Yunanlılarla Yahudiler arasında bir iç savaş ve ırk çatışmasıydı. Aynı zamanda, Yahudilerin arasında da bir iç savaş söz konusuydu, çünkü Maccabeee-

lerin zamanındaki gibi geniş çapta Yunanlılaştırılmış Yahudilerin üst düzey tabakasının günahları, Yunanlılarınki ile eş tutulmuştu. Radikal milliyetçiler Kudüs'ü ele geçirince, zenginlere karşı döndüler. Bütün borç kayıtlarını yok etmek amacıyla, ilk eylemleri Mabedin arşivlerini yakmak oldu.

M.S. 55 yılında meydana gelen Büyük İsyan ve Kudüs kuşatması, Yahudi tarihin en dehşet verici ve önemli olayları arasındadır. Maalesef bununla ilgili düzenli kayıtlara rastlanamadı. Tacitus'un bıraktığı uzun ve ayrıntılı hikayenin sadece küçük bölümleri kaldı. Hahamların anlatımları belirli bir tarihi dayanağı olmayan fıkralardan veya fantazilerden oluşmakta. Yazılı veya arkeolojik kanıtlar yok denecek kadar azdır. Savaşla ilgili olarak başvurabileceğimiz tek otoritenin Josephus olmasına rağmen o da yanlı, çelişkili ve kesinlikle güvenilmez bir kaynaktır. Olaylar, genel hatları ile şöyle cereyan etti: Kudüs'teki garnizonda meydana gelen katliamdan sonra Suriye'deki Roma elçisi, Cestius Gallius, Acre'de geniş bir askeri güç toplayarak şehre yürüdü. Şehrin dışına ulaştığında, Yahudi direnişinin gücü karşısında şaşırarak, bozguna dönüşen geri çekilme emrini verdi. Bunun üzerine Roma muazzam bir askeri güçle harekete geçti. 4 lejyondan az olmayan bu güçten V., XI., XII. ve XV. bölük Judaea üzerine yoğunlaşmıştı. Bu kuvvetlerin başında imparatorluğun en deneyimli Generali Titus Flavius Vespasian bulunuyordu. Kıyıyı boşaltarak bağlantılarını sağlayıncaya kadar ve Yahudiler'in elindeki kaleleri ele geçirip sayfiyeye yerleşinceye kadar Kudüs'e dokunmadı. M.S. 69 yılında Vespasian İmparator ilan edilerek yılın sonunda Roma'ya gidince, yerine M.S. 70 yılının Nisan ayından Eylül'e kadar süren Kudüs kuşatmasının ve fethinin nihai evresini tamamlamak üzere, 29 yaşındaki oğlu Titus'u bıraktı.

Josephus bu olaylara kapsamlı bir şekilde katıldı ve bu olaylarla ilgili iki farklı rapor bıraktı. M.S. 66-70 yıllarının ayrıntılı olarak anlatıldığı 'Yahudi Savaşı'nın başında Macabbeeler'den beri Filistin'deki Yahudiler'in yaşamı anlatılmakta' ve büyük bir bölümü Vespasian'dan sonra gelen Titus'un sağlığında yazıldı. Daha sonra, yaklaşık yirmi yıl sonra Josephus Yahudiler'in Antik Varlıklarını bitirerek Yaradılış'tan itibaren bü-

tün hikayeyi anlatmakta ve başına 'Vita' diye adlandırdığı bir otobiyografi ekledi. 'Savaş'la 'Vita' arasındaki çelişkiler çoktur. Antik zamanların tarihçilerinden çoğunun eserleri kendi eğilimlerinin etkisi ile meydana geldi. Josephus'la olan sıkıntı, iki eserinin arasındaki süre içinde amaçlarının değişmesidir. Örneğin, Vita adlı eserinde karakterini hedef alan Justus of Tiberias adındaki Yahudi yazara cevap veriyordu. Daha sonra olağan hale gelen ve yüzyıllar boyu süregelen ve bir Yahudi fenomeninin bir örneği olması bakış açısının değişmesinin nedeni oldu, şöyle ki gençliğinde günün modern şartlarını ve beraberindeki teferruatı kabul etmiş akıllı bir insan, yaşlanınca tekrar köklerine dönüyor. Yazarlık kariyerine Romalı apologist olarak başladığı halde, neredeyse Yahudi milliyetçisi olarak sona erdirecekti.

Josephus'un yeni bir analizinde belirtildiği gibi, güveni yıkmak kolay, ancak yerine güvenilir bir gerçeği koymak adeta imkansız. Buna göre, Yahudi tarihine ne derece ışık tutuyor? Hakim olan kanıya göre, Yahudiler, birbirleriyle uzlaşması imkansız fraksiyonlara bölünmüşlerdi. Garnizona karşı girişilen katliam küçük bir azınlığın eylemiydi. Ancak Cestius Gallus güçleri imha edilmiş olarak geri getirildiğinde aristokrat kesim ordu toplamaya karar verdi: o zaman dahi amaçları karışıktı. Görünüşe göre, hedefi hükümete devam ederek olayların akışını beklemekti. Böylece, bronz paralar-şekeller, yarım şekeller ve ufak paralar basıldı. Josephus, aristokratlardan birinin evine bağlı kıdemli bir rahip olan Eleazar ben Ananias ile birlikte iki rahip daha, halkı mücadeleye hazırlamak için Galile'ye gönderildiler. Halkın çoğunluğu savaşa karşıydı. Çiftçiler eşkiyadan (aşırı Yahudi milliyetçileri dahil) ve kentlerden nefret ediyorlardı. Romalılara karşı da fazla bir sempati duymamalarına rağmen, gene de onlarla savaşmak istemiyorlardı.

Kentlerden, Sephoris kenti Roma'dan yanaydı, Tiberias bölünmüştü, Gabara ise, asi liderlerden biri olan John of Giscala'yı tutuyordu. Josephus'a göre, John kentleri, köylüleri ve haydutları birleştirmeye çalıştıysa da başaramadı; köylüler atılmak istemiyorlardı ve çağrıldıklarında firar ediyorlardı. Herod'un Jotapata'daki eski kalesine çekilerek göstermelik bir direnişten sonra Vespasian'a teslim oldu. Teslim olduktan sonra Romalıla-

ra hizmet etti: önce tercüman olarak Kudüs kuşatmasında, sonra da propagandist olarak Kudüs'ün ilk defa düşmesinden sonra Jeremiah'ın takınmış olduğu tavrı sergiledi: her ey Tanrının isteğiyle cereyan ediyordu ve Roma'lılar da onun araçlarıydı; dolayısıyla Romalılar'a karşı savaşmak sadece çılgınca bir iş değil, aynı zamanda günahtı.

Bu uzun, vahşi ve dehşetli savaşı iki tarafın küçük ve kötü niyetli azınlıklarının eseri olarak gören Josephus galiba haklıydı. Daha sonra Yahudiler'in dini ve siyasi haklarına ilişkin taleplerinin gücüne, Maccabee'ler için itibar istemelerini ve Yahudi ayrıcalığından haz almanın ve memnuniyet duymanın gücünü görmeye başladı. Kudüs'ün direnişinin makul olmadığına dair başlangıçtaki görüşü geçerliliğini koruyordu. Titus 60.000 askere ve en son çıkan kuşatma donanımına sahipti. Amacına ulaşmak için açlığa ve Yahudiler'in bölünmesine güveniyordu. Karşı tarafın, gruplara ayrılmış 25.000 savaşçısı vardı: Eleazar ben Simon'un kumandasındaki Zealots'lar Antonia'yı ve Mabedi tutuyorlardı; aşırı kanattan Simeon ben Giora ile Sicarii'leri yukarı kenti yönetiyorlardı; John of Giscala'nın yönetiminde de Idumealılarla başka partizanlar yer almıştı. Kalabalık bir vatandaş ve sığınmacı topluluğu bu militanların elinde çaresiz tutsaklardı. Kuşatmanın son dönemlerini Josephus dehşet verici ayrıntılarla anlatıyor. Romalılar sonuna kadar çarpışmak zorundaydılar. Antonia'ya saldırdılar, Mabedi ele geçirerek yaktılar, bir ay sonra da Herod'un kalesini ele geçirdiler. Halk esir olarak satılıyordu, katlediliyordu veyahut da Caesarea'nın, Antakya'nın ve Roma'nın arenalarında ölmek üzere ayrıma tabi tutuluyordu. Simeon ben Giora canlı yakalanarak Titus'un zafer törenleri için Roma'ya getirildi ve Forum'da idam edildi. Ele geçirdiği mabedin 'menorah'ı taşında oyulmuş Titus'un zafer takı hâlâ orada duruyor. Titus ayrıca Kutsalların Kutsalını örten perdeyi ve kutsal yazıların bir kopyasını sarayında muhafaza etti.

Kudüs düştükten sonra, sadece üç direniş noktası kaldı: Kısa bir süre sonra ele geçirilen Herodium, M.S. 72 yılında ele geçirilen Machaerus ve görkemli Masada. Judah çölünün kenarındaki 1.300 ft yüksekliğinde kayalığı M.Ö. 37-31'de Herod kocaman bir kaleye dönüştürmüştü. Yaklaşmak için, Josephus'un

deyimiyle bir 'yılan yolu'na aşmak gerekiyordu. 66 yılında bir 'manevra' sayesinde Yahudiler'in eline geçti: bu olayın kahramanı, Zaelot'ların kurucusu ve idam edilen ihtilalci Galiela'lı Judah'ın oğlu Menahem'di. Fakat, Menahem Kudüs'te devam etmekte olan sayısız iktidar savaşlarından birinde öldürülünce, Masada'nın kumandası yeğeni Eleazar'a kaldı. M.S. 72'de Romalı General Flavius Silva nihayet Masada'yı kuşatınca, kalede erkek, kadın ve çocuk olmak üzere 960 kişilik bir asi ve sığınmacı grubu vardı. 1963-5'te Yigael Yadin yanındaki arkeologların ve dünyanın dört bir yanından gelen gönüllülerin yardımıyla bölgeyi enine boyuna istimlak etti. Kuşatmanın ayrıntıları canlı olarak tekrar yaratıldı. Silva'nın elinde X. lejyonun tamamı, yardımcıları ve işçi olarak çalıştırabileceği sayısız savaş esiri vardı. Yerin alınması esasen askeri mühendislik açısından bir sorundu, ancak o dalda Romalılar'ın uzmanlığı olağanüstüydü. Düşmesi kaçınılmazdı, ancak kesin olduğu görülünce, Eleazar kalan direnişçileri toplu intihara ikna etti veya zorladı. Josephus, son nutkunu veriyor. İki kadın beş çocuğu ile birlikte bir mağaraya saklanarak kurtulabildiler.

Elbise parçaları, sandaletler, kemikler, eksiksiz iskeletler, sepetler, şahsi eşya parçaları –Roma'lılara toplu intiharın açlığın etkisiyle vuku bulmadığını belirtmek için gıda ambarlarına dokunulmamıştı– milli paralar, zırhlar ve oklar kuşatmanın sessiz tanıklarıydılar ve kendilerini savunanların değerini Josephus'un en hararetli nutuklarından daha açık bir şekilde anlatıyorlardı. Bulunan çanak parçalar, muhtemelen sağ kalan on kişiden diğer dokuzunu ve sonra da kendisini öldürecek olanı saptamak için kullanılmıştı. Kalenin sinagogunda bulunan sayısız dini tören kanıtından ve ondört rulo parşömen üzerindeki İncil, dini ve mezhep kitaplarından, Yahudi edebiyatının korkunç gücünün derinden etkilediği, Tanrıdan korkan bir militan garnizonu olduğunu gösteriyor.

Kudüs, kuşatmadan sonra, Mabedi yıkılmış, duvarları moloz yığınına dönüşmüş bir enkaz halinde terk edildi. Buna rağmen, bu kanlı yedi yılın acı deneyimleri ne Yunan-Yahudi kapışmasını ne de –umutsuz olduğu halde– genç, yaşlı, dindar Yahudilerin dini duygularını savunmak için şiddete başvurma-

larını engelleyebildi. Anti-semit duygular gittikçe çoğaldı. Kudüs'ün düşüşü, Tanrının Yahudilerden nefret ettiğinin bir kanıtı olarak gösteriliyordu. Philostratus, Vita Apolloni eserinde, Judah'lı Helen'in şehri zapteden Titus'a bir zafer çelengi vermek isteyince, Titus'un 'Tanrılarının bile terkettiği bir millete galip gelmenin önemli bir zafer olmadığı' gerekçesiyle reddettiğini anlatıyor. Çok kararlı bir düşmana karşı zor bir savaş yaşamış profesyonel bir komutanın ağzından bu cevap pek gerçeğe uygun gibi gelmiyorsa da, artık her yerde görülen anti-semit propagandasının tipik bir örneğidir. Horace'la Martial'ın eleştirileri sessizdi, ancak Tacitus Yunanlılar'ın bütün iftiralarını özetlemişti. Bazı emirleri tahrif ederek yerlerine yeni ve yıkıcı fikirler koymakla suçlanan Yahudiler –asırlar boyu sürecek bir suçlama– M.S. 100 ve sonraki yıllarda daha şiddetli saldırılara hedef oldular. Bundan dolayı da sürgün sonrası toplumun yaşadığı kentlerde, özellikle 115-17'de devamlı huzursuzluk hüküm sürüyordu.

En son Yahudi isyanları, 128-32'de Doğu'da bulunan İmparator Hadrian'ın saltanatında, hükümetin Yahudilere karşı sergilediği düşmanca davranışla bastırıldı. Başlangıçta Judaizme sempati gösteren Hadrian'ın bu sempatisi daha sonra muhtemelen Tacitus ve çevresinin etkisiyle düşmanlığa dönüştü. Sonunda, bütün doğu dinlerinden genel olarak hoşlanmamaya başladı. Hadım etmekle eş tuttuğu sünnete karşı özel bir nefret duyuyordu. Ona göre bu uygulama cezası idam olan bir tür kendi kendini sakatlamaydı. Hadrian bütün doğuya katkısız Helen politikalarını uygulamaya geçirdi ve projelerinden bir tanesi, Mabet Tepesinde Jüpiter'e adanmış bir Roma mabedi ile Kudüs'ün enkazının üzerine yeni ve putperest bir 'polis' kurmaktı.

Bu yıllara ait ana bilgi kaynağımız olan Romalı tarihçi Dio Cassius'un dediğine göre, gizli gizli silahlanmalarına ve kleler inşa etmelerine rağmen, Hadrian Doğudayken Yahudilerin başkaldırmaya cesaret edemedikleriydi. Bölgeye iki lejyon konuşlandırılmıştı. Hadrian oradan ayrılır ayrılmaz Judah'ın Yahudiler'i ayaklandı ve gene Dio'ya göre 'Bütün dünyadaki Yahudiler aynı zamanda başkaldırarak onlara katıldılar ve Romalılar'ın

başını hayli ağrıttılar; Yahudi olmayanlar bile yardımlarına koştular.' Ayaklanma dört yıl sürdü. Dio, Romalılar'ın ağır kayıplar verdiklerini söylüyor. İmparatorluktaki bütün lejyonların Roma'da toplanması gerekiyordu. Britanya ve Tuna dahil, dolayısıyla Yahudiler muhtemelen asgari on ikisiyle karşılaşabilirlerdi. Roma'lılar yöntemlerinin yavaş olmalarına karşın sistematik ve emin olduklarını gösterdiler: önce asi güçleri bölerek tecrit ettiler sonra da açlığa terkederek teslim olmalarını sağladıktan sonra, Kudüs'ün son direniş noktalarını ele geçirdiler. Yahudiler bir süre Kudüs'ü işgal ettilerse de, şehrin duvarları olmadığından korunması imkansızdı. Herodium'da olduğu gibi, istimlak edilen birçok kaleyi tünelleriyle birlikte ellerinde tuttular. Karargahlarını, Judah'ın başkentinin güneybatısındaki tepelere, o zamanki Betar şehrinde kurdular, fakat bu son kaleleri de M.S. 135'te Romalılar'ın eline geçti.

Ayaklanmanın kapsamı ve başlangıçtaki başarısının sebebi, Yahudilerin veya militanlarının bir tek güçlü kişinin kumandası altında birleşmiş olmalarındandı. Simon bar Kokhba veya Kosiva, Yahudi tarihinin en esrarengiz şahsiyetleriden biridir. Sadece isminin veya isimlerinin telaffuz edilmesi bilgin toplumunda şiddetli ve sonuçsuz tartışmalara neden oluyordu. Galile'li Judah gibi Yahudi asilerin en cüretkarları daha büyük destek sağlamak için kendilerine Mesih dedirtiyorlardı –Romalılar'ın İsa'yı çarmıha germelerinin başlıca nedeni de buydu. Rahip Eusebius'a göre, düşman bir Hıristiyan kaynağı, Simon Mesih'le ilgili iddialarda bulunmuş; 'yıldız' anlamına gelen Kokhba ismi Sayılardaki bir kehanete atfedildi: 'Yakup'tan bir yıldız gelecek ve İsrail'den bir asa kalkacak, Moab'ın yerlerini vuracak ve Sheth'in bütün çocuklarını imha edecek.' Hahamlık kaynaklarından birinin verdiği bilgiye göre, çağın en büyük bilginlerinden biri olan haham Akiva ben Joseph (M.S. 50-135 civarı) tarafından Mesih olarak tanınıyordu. Akiva, ilginç bir sosyal vak'adır. Çok alt bir tabakadan, am-haarez'lerdendi, hiç tahsili yoktu ve (dediğine göre) okumaktan uzun süre nefret ettiğinden çobanlıkla uğraşmış. Zamanla olağanüstü eğitimli hale gelmiş, ancak fakirlere karşı hep özel bir düşkünlüğü olduğundan, ayaklanmaya katılmış (eğer gerçekten katılmışsa; iddialar çeliş-

kili). Fakat, diğer hahamlar peşinden gitmediler. Kudüs Talmud'una göre, Akiva Simon hakkında 'Kral Mesih budur' deyince Haham Johanan ben Torta 'Ey Akiva, çenende otlar bitecek, fakat Davut'un oğlu hâlâ gelmeyecek' dedi.

Simon kendini 'yıldız' değil 'Koseva' olarak çağırtıyordu ve bastırdığı paraların üzerinde Mesih'le ilgili herhangi bir atıf olmayıp, kendisinden 'İsrailli (prens) Simon Nasi diye bahsedilmektedir. Başlıca manevi danışmanı Akiva değil, paraların bazılarında ismi bulunan amcası Modinli Eleazar'dı. Ancak, ihtilalin son evrelerinde kavga ettiler ve Eleazar yeğeni tarafından öldürüldü. Elimizdeki kanıt kalıntılarından, Simon'un Yahudi bilginlerinden fazla destek görmediğini ve sonunda elindekileri kaybettiğini görüyoruz. 1952-61 yıllarında, Judah çölünde çalışan arkeologlar, özellikle 'Mektuplar Mağarası' olarak bilinen yerde çeşitli yerlerde ihtilalle bağlantılı eşyalar buldular, İbranice, Aramca ve Yunanca yazılmış bu belgeler, onun adına yazılmış ve imzalanmıştı. Keşfedilen bu belgelerden, ayaklanmaya katılanların, bütün zorluklara rağmen –Sebt günü, bayramlar, dini ve medeni yükümlülükler gibi– Yahudi Yasasını uygulamaya büyük gayret gösteren Ortodoks Yahudiler olduğunu anlıyoruz. Fakat, Simon'un kendisini meshedilmiş Mesih veya herhangi bir manevi lider olarak gördüğüne ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Mektupların içeriği kendisinin geniş bir bölgeyi yönettiğini, çiftlik kiralamakla ve tarım ürünleriyle uğraşırken bir yandan da savaşta kullanacağı kumanyayı ve askerleri temin etmek için sayfiye bölgelerini seferber ettiğini gösteriyor. Her açıdan laik bir yöneticiydi, mektuplarında kendisinden bahsederken kullandığı tabire göre bir 'nasi' idi: katı, pratik, merhametsiz, hırslı. 'Gökler şahidimdir... sizi zincire vuracağım'; 'bunu yapmazsanız cezalandırılacaksınız'; 'İyi yaşıyorsunuz, İsrail'in refahına güvenerek yiyip içiyorsunuz, fakat kardeşleriniz umurunuzda değil.' 'Yıldızın Oğlu' ile ilgili olarak uydurulan hikayelerin, aslında herhangi bir kanıtlayıcı dayanağı yoktur. Simon daha çok bir Zionist savaşçısı örneğiydi; romantizmden tamamen yoksun ve profesyonel: milliyetçi bir gerilla gibi yaşamış ve ölmüştü.

Simon, Betar'da öldürüldü. Akiva tutuklanarak hapse atıldıktan sonra ağır işkence ile öldürüldü: vücudunun etleri 'de-

mir taraklarla' koparılmış. Dio'nun ifadesine göre, 'asilerden çok azı kurtulmuştu.' Romalıların intikamı şaşırtıcıydı. Asilerin direnme noktalarından elli kale ile, 985 kent, köy ve tarımsal yerleşim bölgesi imha edildi. Dio'ya göre 580.000 Yahudi savaşta ölmüş ayrıca sayısız insan 'açlıkla, ateşle ve kılıçla' öldürülmüş. Aşağı yukarı bütün Judea toprakları enkaza dönmüştü. 4. yüzyılın sonlarında Aziz Jerome'un anlattığına göre bozgundan sonra satılacak o kadar çok Yahudi esiri varmış ki, bir esirin fiyatı bir atın fiyatından daha düşükmüş.

Hadrian Kudüs'ün enkazını bir Yunan 'polis'ine dönüştürme planını azimle tamamlamaya çalışıyordu. Alanın tesviye edilmesi için çukurlara moloz doldurttu. Tesviye edilmiş bölgede inşa edeceği kamu binalarına gerekli kayaya ulaşmak ve kazmak için sınırların dışındaki enkazı toplattı. Yeni kent, şimdiki eski Kudüs'ün planında geniş bir şekilde yer alan ilk kentti. Kuzeydeki ana yol, şimdiki Şam Kapısı'ndan geçiyordu; doğu ana kapısı daha sonra Stephen'in kapısı olarak bilinen, muhteşem bir zafer takı ile donatılmış ve yıkıntıları hâlâ mevcuttur. Yeni kurulan kentin adı Aelia Capitolina'ydı ve kenti kalabalıklaştırmak için Yunanca konuşanlar burada oturmaya çağrıldı: Yahudiler'in girmesi yasaklanmıştı, cezası ise idamdı. Bu kural titizlikle uygulanmamışsa da, 4. yüzyılın ortalarında putperest İmparator Julian tarafından kaldırıldı. Kentin yıkılışının yıldönümünde şimdi 'Ağlama Duvarı' olarak bilinen kentin eski yıkıntılarını ziyaret eden Yahudiler pişmandı. Zephaniah üzerine Yorum'unda Jeroma aynı zamanda duygusal ve sert bir görüntüden söz ediyor: 'Kudüs'ün Yıkılış Gününde, ziyarete gelen üzgün insanlar görüyorsunuz: yılların ve paçavraların yükü ile elbiseleri ve bedenleri Tanrının öfkesini gösteriyor. Birtakım acınacak yaratıklar Tanrının göz kamaştırıcı darağacının ve parlak dirilişinin altında, Zeytinlikler Tepesinde dalgalanan ve üzerinde haç olan bayrağın önünde toplanarak Mabedin enkazına ağlıyorlar. Oysa acınmaya değmiyorlar.'

M.S. 70 ve 135 yıllarındaki bu iki facia antik zamanlardaki Yahudi tarihini fiilen sona erdirmiştir. Büyük tarihi önem taşıyan iki önemli tarihi olay meydana geldi. Birincisi Hıristiyanlıkla Judaizmin kesin bir şekilde ayrılmasıydı. M.S. 50 yıllarında

yazan Paul, kurtuluş ve onaylanma mekanizması olarak Yahudi Yasasını fiilen reddetmişti ve bunu yaparken de (gördüğümüz gibi) İsa'nın öğrettikleri ile mutabıktı. Kudüs'te Yahudi ve Hıristiyan liderlerle yapılan bir toplantıda, Yahudi olmayan muhtedilerini Yahudi dininin yükümlülüklerinden muaf tutma hakkını kazanmıştı. Tabii bu, Yahudilerin ve Hıristiyanların inançlarına karşılıklı olarak istisnai olarak bakmaları ve taraftarlarını da karşılıklı olarak düşman görmeleri demek değildi. Muhtemelen 60'larda yazılmış olan Luke'un İncil'i potansiyel olarak Judaizmi kabul edeceklere yönelik olduğundan, bazı safhaları sorgündeki Helen Yahudiler'in yazılarına benzemektedir. Luke'un amacı, spesifik bir toplumun ahlak kuralları olarak gördüğü Yasayı basitleştirmekti. Yahudilerle Yahudi olmayanların dindarlığı birbirinden farksızdı. İkisi de ruhun İncil'i kabul etmeye hazırlanmasının araçlarıydı. Yahudi olmayanların da olumlu ananeleri vardı ve Tanrı Yasaya, yani Yahudi adetlerine sahip olmayanlar için bir ayrım yapmıyordu. Tanrı Yahudilere karşı da bir ayrım yapmıyordu. Her iki kategorideki insanlar, iman ve lütuf sayesinde kurtuluşa mazhar oluyorlardı.

Yahudilerle Yahudi olmayanların bir tür süper din olarak birlikte Hıristiyanlığı kabul edebilecekleri kavramı, 66-70 yıllarında cereyan eden ve Kudüs'teki Yahudi-Hıristiyan Kilisesini yıkılmasına sebep olan olaylara dayanamadı. Mensuplarından çoğu ölmüş olmalılar. Hayatta kalanlar dağıldı. Ananeleri artık Hıristiyanlığın ana görüşü değildi, alt tabakadan ve asi olarak ilan edilen bir mezhep, Ebonit'ler olarak devam etti. Bu ortamda Helen Hıristiyanlığı gelişerek her tarafı kapsadı. Amaç Hıristiyanlığı, bir kurtuluş mekanizması olarak Paul'un takdim ettiği İsa'nın ölümüne ve yeniden dirilmesine ve meshedilmiş bu kurtarıcının doğasına yoğunlaştırmaktı. İsa acaba ne olduğunu iddia ediyordu? Hem kendisinin hem de başkalarının kendisi için sık sık kullandıkları terim 'İnsan Oğlu' idi. Bu ifadenin çok büyük bir anlamı olabilir; çok da küçük bir anlam taşıyabilir veya tamamen anlamsız da olabilir –sadece İsa'nın bir insan olduğunu veya özel misyonu olan bir insan olduğunu beyan etmesidir. İsa'nın kendisini karizmatik bir Yahudi hasid'i olarak gördüğü söylenebilir. Ancak İsa'nın tanrısal olduğu, yeniden dirili-

şi ve bu mucizeyi önceden görmesi, daha sonraki tecellileri ile ilgili kavram, apostolik Hıristiyanlığın başından beri vardı. Bunun yanında, mevcut inanca göre günahların affı uğruna ölümünün ve yeniden dirilişinin simgesi olarak etinin ve kanının ekmek ve şarap şeklinde sunulduğu (eucharistie) komünyon töreninin kurucusu olduğuna inanılmıştı. Komünyon 'mükemmel ve kutsal sunuş' olarak bütün Yahudi sunuş törenlerinin yerine geçebiliyordu. 'İsa Tanrı mıydı, insan mıydı' sorusuna Hıristiyanlar 'her ikisi' diye cevap veriyorlar. M.S. 70 yılında bu cevaplar birlik içinde ve gittikçe artan bir güçle vurgulanıyordu. Bu durum Judaizm'den kesin olarak ayrılmayı gerektirdi. Yahudiler Mabedin merkeziyetinin kaldırılmasını kabul edebiliyorlardı: birçoğu daha önce kabul etmişti, yakın zamanda da hepsi kabul etmek zorunda kaldılar. Yasa'ya ilişkin farklı bir görüşü kabul edebiliyorlardı. Kabul edemedikleri husus, Tanrı ile insan arasında daima çizmiş oldukları ayrımdı, zira bu Yahudi teolojisinin esası, herşeyin ötesinde başkalarının kendilerini putperestlerden ayırdıklarına dair inançtı. Bu ayrımı ortadan kaldırmakla Hıristiyanlar geri dönülemez bir şekilde kendilerini Judah dininden soyutluyorlardı.

Böyle yapmakla iki tektanrılık biçimi arasında kaçınılmaz, uzlaşılmaz ve acı bir rekabetin yerleşmesine sebep oldular. Yahudiler, inançlarının merkezi noktasını inkar etmeden, İsa'nın tanrılığını İnsan Olmuş Tanrı olarak kabul edemiyorlardı. Hıristiyanlar, hareketlerinin özünü ve amacını inkar etmeden, İsa'nın Tanrı olmadığını kabul edemiyorlardı. İsa Tanrı değilse, o zaman Hıristiyanlığın hiçbir anlamı yoktu. Şayet İsa Tanrı ise, o zaman Judaizm yanlıştı. Bu noktada herhangi bir uzlaşma mümkün değildi. İnançların her biri diğeri için bir tehdit oluşturuyordu.

Temelde farklı olan iki inancın mensupları, söz konusu meseleden başka her şeyde anlaştıklarından, tartışma daha acı oluyordu. Hıristiyanlar Yahudiler'den Pentateuch'ı (ahlak kurallarıyla birlikte), peygamberleri, ilim kitaplarını ve Yahudiler'in dahi kutsallaştırmaya hazır olduklarından fazla apokrifalar aldılar. Dini ayinleri aldılar, zira komünyon bile Yahudi kökenliydi. Sebt gününün ve bayram günlerinin, günlük ve yanan

lambaların, ilahilerin ve koro müziğinin, giyimin ve duaların, rahiplerin ve şehitlerin, kutsal kitapların okunmasını ve (kiliseye dönüşen) sinagogun kuruluşunun kavramını benimsediler. Kısa bir süre sonra Yahudiler tarafından değiştirilen, kilise otoritesi mefhumunu dahi –Hıristiyanların patriğe ve Papa'ya dönüştürdükleri– baş rahip kavramını aldılar. Eski Kilise'de İsa konusunun dışında, Judaizm'de yer almayan hiçbir şey yoktu.

Buna rağmen, Hıristiyanlar Yahudi edebiyat ananesinden geldiklerinden onlara kalan mirasların arasında kutsal Yahudi polemiği de vardı. Görmüş olduğumuz gibi, bu, maccabbeelerin şehitliğinden kalan bir miras olup M.S. 1. yüzyılın yazılarının çok önemli bir öğesidir. Çok eski Hıristiyan yazılarında, Yahudi mezhepçilerin birbirlerine hitap ederken seslerinin düşmanca tonundan bahsedilmektedir. Hıristiyanlarla Yahudilerin uzlaşmasına hiç imkan kalmadığı kesinleşince, aralarındaki tek görüşme usulü polemik oldu. Hızlı bir şekilde Hıristiyanlığın Tevratına dönüşen dört İncil, Yahudi polemik– mezhepçiliğini içermekteydiler. Bununla ilgili olarak kullanılan dil, Lut Gölü'ndeki parşömen rulolarının bazılarında kullanılana çok benziyordu ve parşömenlerin de algılanması gerektiği gibi, Yahudiler arası bir tartışma olarak telakki edilmeliydi. 'Yahudiler' deyimi, Matthew'un ve Luke'un İncillerinin her birinde beş defa, Mark'ınkinde altı defa ve John'unkinde yetmiş bir defa geçmektedir. Bu, John'un daha sonra yazılı şekle girdiğinden ve dolayısıyla Judaizme daha çok düşmanlık beslediği için değil. Esas şekli ile John İncillerin en eskisi olabilir. John'da 'Yahudiler' deyimi birçok değişik şeyi ifade etmektedir –Saddusiler, Farisiler veya ikisi birlikte, Sanhedrin, hakim Yahudi sınıfı– fakat halk da kastedilmektedir. Genel anlamı 'İsa'nın öğretilerinin düşmanları' idi. John sadece asi-polemiktir. Qumran keşişleri 'Belial'ın oğulları'nı yazarken Judaizm çerçevesindeki düşmanlarına atıfta bulunuyorlar ve John'daki gibi yapıyorlar: 'Sen babanın şeytanısın.' Aynı şekilde, Qumran'ın Şam Belgesinde 'Yahudi', 'Judah'ın toprakları' ve 'Judah'ın evi tabirlerini John'la aynı şekilde kullanılıyordu, yani amaçlanan anlam, genellikle hakim olan fikre sahip Yahudi düşmanlarıydı. İncillerin en çirkin ve zararlı bölümleri –aslında bazen Yeni Ahit'te Yahudileri en çok destek-

leyeni olarak bahsedilmektedir ve Matthew'dadır. Pilate ellerini yıkadıktan sonra "onun kanı üzerimizde ve çocuklarımızın üzerinde olsun" diye halk haykırdı. 'Bu olay Yahudilerin İsa'nın ölümünü çocuklarının taşıyacakları bir yük olarak gördüklerini açıkça belirtmektedir. Olay Gospel of Peter (Peter'in İncilinde)ki hikayede daha ayrıntılı bir şekilde vurgulanıyor.

Maalesef bu profesyonel dini polemikler, bu edebi faaliyetler'in 'odium theologicum' tarihi ağırlıklarından soyutlanarak, Yahudi halkının Hıristiyanlığa karşı genel bir suçlamanın temeli haline geldi. Eramus'un daha sonra gözlemlediği üzere 'Polemikten kaçınmak gerek, çünkü kelimelerle ve yazılarla sürdürülen uzun savaşlar eninde sonunda darbelerle sona eriyor'. Matthew'daki kollektif günah suçlaması ile John'daki 'şeytanın oğulları' suçlaması birbirine bağlıydılar ve anti-Semitizmin spesifik bir Hıristiyan kanadını oluşturdular: Eski putperest ananelerine dayandırılıp karıştırılınca güçlü bir nefret aracı haline geldi.

M.S. 70 yılında Yahudi-Hıristiyan kilisesinin yıkılması ve Yunan Hıristiyanlığının zaferi, bu sefer Yahudiler'in Hıristiyanlar'a karşı tavır koymalarına sebep oldu. Asilere ve düşmanlara karşı Yahudiler'in günlük duaları M.Ö. 2. yüzyılın Yunan reform programından kalmadır. Masada'da Sicariler'le birlikte olan aşırı kanattan Ben Sira Tanrıya 'Hiddetine göster, öfkeni dışa vur, rakipleri yık, düşmanı imha et' diye yalvarmış. Aslen asilere karşı ve 'The Benediction on Him who humbles the arrogant' (Kibirliye Tevazu gösterenin kutsanması) olarak bilinen dua, Amidah veya On ikinci Kutsama olarak günlük ayinin bir parçası olmuştu. Bir dönemde hedef Saddusilerdi Raban Gamaliel II'nin saltanatı esnasında (yakl. M.S. 80-115) On ikinci Kutsama veya Birat ha-Minim (asilere ilişkin kutsama) Hıristiyanlara göre uyarlanınca İsa'yı takip edenlerden kalan Yahudiler bu noktada sinagogdan kovuldular. 132'deki ayaklanmada Hıristiyanlarla Yahudiler'in açıkça rakip, hatta düşman oldukları görüldü. Filistin'deki Hıristiyan toplumları Romalı yetkililere başvurarak, Yahudilere ayrı bir dini statü verilmesini istediler ve Neapolis'te (Nablus'ta) yaşayan Hıristiyan yazar Justin Martyr'in anlattıklarına göre (yakl. 100-165) Simon bar Kokhba hem Hıristiyan hem de Yunan toplumlarına karşı katliamlar yapmış. Bu

dönemden başlamak üzere, Yahudi İncil yorumlarında Hıristiyanlar'a karşı polemikler ortaya çıkmaya başladı.

Devlet Judaizminin nihai başarısızlığının ikinci sonucu, Yahudilerin faaliyetlerinin esasında ve kapsamında meydana gelen derin değişikliklerdi. M.S. 70'ten itibaren ve daha çok M.S. 135'ten sonra, Judaizm, gerek maddi gerekse manevi anlamda ulusal din olma özelliğini kaybetti ve Yahudiler gönderildi. Onun yerine Tevrat'ın incelenmesi ve uygulanmasıyla hem Yahudilik hem Judaizm birlikte yayıldı. Yahudi tarihi benzeri olmayan bir fenomen olduğundan, herhangi bir ulusal ve dini gelişme çerçevesinde değerlendirmek mümkün değil. Yahudilerin tarihçisi sürekli olarak başka bir örneği olmayan bir süreci kategorize etmeye çabalamaktadır. Judaizmin ve Yahudi ulusunun Tevrat'a yoğunlaşması Davut'un Krallığının son safhalarından beri sabit bir şekilde gelişiyordu. Josiah'ın reformları, Sürgün, Sürgün'den Dönüş, Ezra'nın faaliyetleri, Maccabee'lerin zaferi, Farisiliğin yükselmesi, sinagog, okullar, hahamlar - bütün bu gelişmeler kademeli olarak Tevrat'ın Yahudi dinindeki ve sosyal yaşamındaki mutlak hakimiyetini önce kurdular sonra da sağlamlaştırdılar. Böylece diğer Judaist ve Yahudi kurumları zayıflamıştı. 135'ten sonra başka bir şey kalmadığından hakimiyeti tam oldu. Kısmen yapıları itibariyle, kısmen de sebep oldukları facialardan dolayı aşırı uçtakiler diğer her şeyi dışlamışlardı.

Tanrının lütfu muydu, yoksa değil miydi? M.S. ikinci yüzyılın kısa vadeli perspektifinde, Yahudiler yıkılmaya yakın bir dönemi yaşadıktan sonra üstesinden gelmiş, güçlü, milli ve dini bir grup olarak ortaya çıktılar. Birinci yüzyılın çoğunda, Yahudiler İmparatorluğun onda birini ve büyük kentlerin daha yüksek bir oranını teşkil etmekle kalmadılar, aynı zamanda yayılmaya devam ettiler. Çağın çarpıcı yeni fikrine sahiptiler: Ahlaki tektanrılık. Aşağı yukarı hepsi tahsilliydi. Mevcut olan tek refah sistemine sahiptiler. En yüksekleri dahil, bütün sosyal gruplarda din değişimini sağlıyorlardı. 250 yıl sonra Constantine'in Hıristiyan olduğu gibi, Flavian İmparatorlar'ından biri veya birkaçı kolayca Yahudi olabilirdi. Josephus haklı olarak övünüyordu: 'Yunan olsun, barbar olsun, dinlenme günümüz olan

yedinci güne, ihtişama ve yanan mumlara itibar etmeyen bir tek ülke yoktur ve Tanrı evrenin içine yayıldıkça, Yasa, bütün insanların kalbine giren yolu buldu'. Bir yüzyıl sonra, bütün süreç tersine dönmüştü. Kudüs artık hiçbir şekilde bir Yahudi kenti değildi. Bir zamanlar % 40'ı Yahudi olan İskenderiye Yahudiliğini tamamen kaybetti. Josephus, Tacitus ve Dio gibi yazarların iki isyanla ilgili olarak bildirdikleri ölü sayısı (Tacitus'a göre sadece 66-70 çatışmasında 1.197.000 Yahudi öldürülmüş veya esir olarak satılmıştı) abartılmış olsa da, o dönemde Kudüs'teki Yahudi halkının hızla azaldığı kesindir. Sürgün sonrası yayılanlar arasından Hıristiyan toplumları Yahudilerin en mükemmel teolojik ve sosyal fikirlerini çalmakla kalmamışlardı, Yahudi toplumlarının içine gittikçe artan baskınlar düzenlediler: Sürgün sonrası Yahudiler Hıristiyan muhtedilerin en önemli kaynağıydı.

Yahudi halkı hem anavatanında hem dışarıda dramatik bir şekilde azalmakla kalmadı, Yahudi ufku da aynı derecede dramatik bir şekilde daraldı. Büyük Herod'un devrinde Yahudiler yeni imparatorluğun ekonomik ve kültürel hayatında önemli bir yer tutmaya başlamışlardı. İskenderiye'nin en zengin ve kozmopolit ailelerinden birinin bir ferdi olan, Septuagint'te yetişmiş, Yunancayı fevkalade okuyup yazan, Yunan edebiyatının her türünde bilgi sahibi olan, tarihçi ve diplomat ve hatırı sayılan laik bir filozof olan Philo Judaeus (yak. M.Ö. 30-M.S. 45) aynı zamanda dindar bir Yahudi ve hem Pentateuch'un hem de diğer bütün Yahudi yasalarının muhteşem bir yorumcusuydu. Philo Yahudi rasyonalizminin en iyi geleneği somutlaştırıyordu. Daha sonra Hıristiyan bilginleri Eski Ahit'in özellikle mecazi manasını anlayabildiklerinden ona minnettardılar. Philo Judaizmin ruhunu derin, orijinal ve yaratıcı bir tarzda takdim ediyordu. Hiç İbranice bilmemesi, Hıristiyanlık döneminin başından beri aydın Yahudiler'in, dinlerinin temel esaslarından hiç ödün vermeden uluslararası medeniyete ve laik kültüre nasıl katıldıklarını gösteriyor. Mamafih ikinci yüzyılın ortalarına doğru, Philo'nun eğitimine ve görüşüne sahip bir kişinin Yahudi toplumunda yer alması mümkün değildi. Tarihin yazılması artık sona ermişti. Herhangi bir spekülatif felsefe türüne artık dahil

olunmuyordu. İlim, şiir, ilahi, tarihi yenilikler, vahiy gibi bütün ananeleri terkedilmişti. Büyük bir heyecanla ve samimiyetle bir tür edebi çalışmaya girişilmişti: Dini yasanın yorumlanması. Bu göreve, dış dünyadaki entelektüel oluşumlardan habersiz olarak beşyüz yıl devam edildi.

Judaizmin kendi öz benliğine dönmesi, yedi yüzyıl boyunca gittikçe artan rigorizm birikiminin makul sonuçları, galiba Judaizmin ve seçkin bir varlık olarak Yahudiler'in hayatta kalması için şarttı. Antik dönemin sonunda cereyan eden sarsıcı halk hareketlerinde birçok halk yok oldu, Yahudiler yok olmadı. Hıristiyan olan milyonlarca sürgün sonrası Yahudi gibi veya Romalılar ve Helenler, Galyalılar ve Keltler gibi, Yahudiler Çağ toplulukları arasında kimliklerini kaybetmediler. Tevrat Judaizm'i ve Yahudi kalıntılarını korudu. Bu koruma ve hayatta kalış tarihin anlaşılmaz bir garipliği değildi. Yahudilerin varlıklarını devam ettirebilmelerinin başlıca sebebi, yoğun murakabe dönemi içinde entelektüel liderlerinin Tevrat'ı bir sosyal güç, ahlaki teoloji ve fevkalade anlaşılır bir toplumsal yasa haline getirmiş olmalarıdır. İsrail'in Krallığı'nı kaybetmiş olan Yahudiler, Tevrat'ı içinde huzurla ve mutlulukla yaşayabildikleri, ruhun ve zihnin bir kalesine dönüştürdüler.

Sosyal metafiziğe ilişkin bu büyük girişim M.S. 70'lerde Kudüs'ün düşmesinden sonra mütevazi bir şekilde başladı. Soydan gelme rahip aileleri ile geleneksel Yahudi üst sınıfının tümü, şehrin yıkılmasıyla yok oldu. Bunun üzerine Yahudiler katedokratik bir düzen kurdular: Öğretmenin kürsüsünden yönetiliyorlardı. Judaizmin özünde bu tarz hep vardı: peygamberler Tanrının halkı eğitme araçları değiller miydi? Bu ahvalde anlam kazandı. Geleneğe göre, Sanhedrin'in başkan yardımcısı Farisi haham Johanan ben Zakai'nin kuşatma altındaki Kudüs'ten bir tabut içinde kaçırıldığı anlatılmaktadır. Ayaklanmaya muhalefet etmiş ve Judaizm'in eskiden beri özünde bulunan prensibe göre, devletin yükü ve yolsuzluğu olmadan Tanrıya ve imana daha iyi hizmet edileceğine dair görüşü savundu. Yahudi dininin bir düzene konması amacıyla, Kudüs'ün batı kıyısında bulunan Jabneh'te (Jamnia) bir merkez kurabilmek için Romalılar'dan izin aldı. Sanhedrini ve devleti orada gömerek, bir bağ-

da, güvercinlikte veya bir evin üst kattaki odasında toplanan hahamların sinodu yerini aldı. Hahamlar ve sinagog Judaizmin normal kurumları olmuştu. Jabneh'teki akademi Yahudi takviminin yıllık hesaplarını yaptı. İncil'in kutsallaşmasını tamamladı. Mabedin yıkılmasına rağmen, örneğin Fısh Bayramı'ndaki resmi yemek gibi bazı törenlerin düzenli olarak yürütülmesi emredildi. Cemaatle ibadet usulü getirildi, hac ve oruçla ilgili kurallar belirlendi. Judaizmin yeni esprisi zealots'ların ve milliyetçilerin öfkeli heyecanlarına karşı bir tepkiydi. Haham Jonathan'ın 'Yahudi olmayanların mihraplarını yıkmaya acele etmeyin, ola ki kendi ellerinizle yeniden inşa etmeğe mecbur kalabilirsiniz' dediği hatırlardadır. Veya: 'Siz ağaç dikerken biri size Mesih'in geldiğini söylerse, önce fidanı dikin, ondan sonra Mesih'i karşılamaya gidin', Jabneh'te kılıç yasaktı, kalemse yasaydı. Sistem, kendi kendini devam ettiren bir oligarşiydi: Akademi yeni hahamları, bigilerine ve başarılarına göre seçiyordu veya tayin ediyordu. Yetki, bilgileri ile ünlü ailelere doğru kayma eğilimindeydi. Kısa bir zaman sonra Haham Jonathan'ın çocukları, St. Paul'un öğretmeninin oğlu olan Gamaliel II tarafından kovuldular. Romalılar tarafından bir 'nasi' veya patrik olarak tanınıyordu.

Bu bilginler, Bar Kokhbaisyanına katılmayı hep birlikte reddettiler, fakat bu reddin etkileri oldu. Bilginler bazen aralarında gizlice toplanmak zorundaydılar. Jabneh oturulabilir olmaktan çıkmıştı ve isyandan sonra baskı altında kalınca hahamlığın yetkilileri batı Galile'deki Usha kentine taşındılar. Hahamların çoğu fakirdi. Genellikle elleriyle çalışıyorlardı. O dönemlerin Yahudi tarihini toparlamak zordur, çünkü Yahudiler'in kendileri de artık yazmıyorlardı; biyografilerle diğer bilgiler herhangi bir kronolojik kanıta dayanmaksızın tesadüfen halakhah veya yasal yönetimin veya efsanelerin bazı bölümlerinden alınmış, Yahudi akademik toplumunun her zaman pürüzlerden arınmış veya kendine hakim olduğu söylenemez. Jabneh bilginlerinin en önemlilerinden Elisha ben Ayuva asi olmuştu. Öğrencilerinden biri, ikinci yüzyılın en iyi bilginlerinden Haham Meir, dinini değiştirmiş olabilir. Kadınlar rollerini oynuyorlardı. Meir'in eşi Bruria, önemli bir halakhit otoritesi oldu. Zaman za-

man Yahudiler tedirgindiler ve İmparatorluk güçleri onlara zulmediyordu. Bazen de kendi hallerine bırakıyorlardı. Bazen Roma ile uyum halinde çalışıyorlardı. Liderlerine imparatorluk toprakları hibe ediliyordu ve geniş kapsamlı hukuki yetkiler veriliyordu. Hıristiyan bilgini Origen'in (185 - 254) dediğine göre, Nasi'ler idam kararları bile verebiliyorlardı. Vergi tahsil etmeğe kesinlikle yetkiliydiler. İkinci yüzyılın ikinci yarısında ve üçüncü yüzyılın başında yaşamış olan Haham Judah Ha-Nasi veya Prens Judah, muhafızların koruduğu, Galile'deki ve güneydeki Yahudi toplumunu adeta bir üst düzey yöneticisi gibi idare eden zengin bir adamdı. Varlığının tümünü değilse de bir kısmını bilginleri desteklemek için harcadı: Aralarından en başarılıları avlusunun başındaki masada yemek yiyorlardı: işçilere yüklemek suretiyle, bilginleri vergiden muaf tuttu. Kıtlık zamanlarında okumamışları değil ama, bilginleri kendi gıda stoklarından besledi. Rivayete göre, hizmetçisi bile İbranice biliyordu ve ender kullanılan kelimelerin anlamlarını açıklayabiliyordu. Judah entelektüeli, seçkin sınıf düşkünlerinin en tartışmasız örneklerinden biriydi. Üzülerek 'dünyadaki huzursuzlukların sebebi cahillerdir' diyordu.

Bilgin hanedanları 'zugot' veya 'pair' olarak sınıflandırdıkları 2. Commonwealth devrinde bile vardı. Önemli bilgilerden beş kişi vardı, sonuncuları ise, İsa'nın öğretmeni ünlü Hillel'le rakibi Shammai idi. Soyları, taraftarları ve seçkin sınıfa katılan diğer bilginler 'tannaim' olarak biliniyordu. Hillel'in torunu, Yaşlı Gamaliel, altı kuşağın birincisiydi, Judah Ha-Nasi ise sonuncusuydu. M.S. 220 civarında Haham Hiya Rabbah'la başlayan bir sonraki kuşak 'amoraim' çağını başlattı: Judaca'da beş kuşak süre ile dördüncü yüzyılın sonuna kadar, Babilon'da ise sekiz kuşak süre ile beşinci yüzyılın sonuna kadar devam etti. Sürgün'den beri Babilon'da ve çevresinde geniş Yahudi topllukları oluşmuştu. Babilon'daki Yahudi toplumu Kudüs ve daha sonra Jabneh yetkililerinin takvimle ilgili hesaplarını kabul etiklerinden temasları sürekliydi. Babil'deki Yahudiler, fırsat bulunca Kudüs'e hac ziyaretine geliyorlardı. Judaea'dan kaçan sığınmacı bilginler o zamanlar Parthian'lara ait bölgede akademiler kurunca, Bar Kohba isyanının doğal bir sonucu olarak Farisi

veya Hahamlık Judaizmi Babil'e yerleşti. Bu okullar, bugünkü Bağdat'ın güneyinde, Sura'da ve onbirinci yüzyıla kadar sürekli geliştikleri batıdaki Pumbedita'da toplanmışlardı. Kudüs'teki batılı akademilerin yerleri farklıydı. Judah Ha-Nasi'nin zamanında bütün eğitim kurumları Bet Shearim'de toplanmıştı; ölümünden sonra Caesarea'da, Tiberias'ta ve Lydda'da çok önemli akademiler kuruldu.

Yahudi tarihinin bu döneminden geriye kalan izler etkileyici değil. Yahudi arkeologlar Irak'taki bölgeleri doğal olarak inceleyemediler. Yahudi seyyah Tudela'lı Benjamin'in bölgeyi ziyaret ettiği tarihte, yani 1170'ler kadar eski bir devirde, Sura'daki Yahudi yerleşim bölgesi kaybolmuştu; notlarında kentin enkaz halinde olduğunu yazdı. Aksine, Pumbedita'da hatırı sayılır bir topluluk buldu, ancak bu konuda son duyduklarımızdır. Diğer taraftan, 1932 kazılarında, Fırat'ın üzerindeki Dura Europus karavan kentinde, Aram dilinde, Yunanca ve Part-Pehlevi dilinde yazılar taşıyan M.S. 245'ten kalma bir sinagogun enkazı gün ışığına çıktı. Oradaki Yahudi kolonisi, muhtemelen Kuzey Krallığı'nın yıkılışından ve sürgünden kalmadır, ancak 66-70 ve 132-35 isyanlarından sonra daha kalabalık ortodoks Yahudilerce takviye edilmişti. Herhalde o zamanlarda yaşayanların birçoğu gibi, mimari Yunan stilindeydi, fakat esas sürpriz, Havarilerin, Musa'nın (bugün Ulusal Şam Müzesinde bulunan) ve geri Dönüşü, yenilmeyi ve kurtuluşu temsil eden Mesih teması ile ilgili 30 kadar boyalı panoydu. Patriklerin, Musa'nın ve Sürgün'ün, sandığın kaybolmasının ve bulunmasının, Davut'un ve Ester'in resimleri vardı. Bilginler bu tabloları M.S. ikinci ve üçüncü yüzyılda varolduğu sanılan ve Hıristiyan sanatının da Yahudi kökenli olduğunu kanıtlayan resimli İncil'lere bağlıyorlar. O dönemde resimlerle ilgili kurallar, en azından Yahudi çevrelerinde aşırı bir katılıkla uygulanmıyordu.

Filozofların devrinden kalma bazı sinagoglar ve mezarlar Kudüs'te kaldı. Galile Gölü'ndeki Tiberias'ta dördüncü yüzyıldan kalma sinagogun mozaik tabanında da insan ve hayvan resimleriyle zodyak işaretleri yer almakta. Kente yakın tepede şehit Haham Akiva ile Jonathan ben Zakkai'nin mezarları bulunmaktadır, gölün iki mil ötesinde Haham Meir'in mezarı var.

Uşağı, İsa tarafından iyileştirilen binbaşının bir sinagog inşa ettiği yerde ikinci - ve üçüncü yüzyıllık halefi 1905'te 1926 yılları arasında istimlak edildi ve 'shofar'la menorah'ın oymaları, ilahi gıdanın kabı, Kral Davut'un palmiyesi ile kalkanı bulundu. Suriye'de ve kuzey İsrail'de kazılardan üç sinagog çıkarıldı ve Nazareth-Haifa yolunun kenarında Judah Ha-Nasi'nin sinagoguyla, yeraltı mezarlarıyla ve mezarlığıyla Bet Shearim akademik merkezi bulunuyor. Mezarlık figüratif sanat eserleriyle donatılmış ve gizli bir yerinde, Judah'ın mezarını barındırıyor.

Bu kollektif ve kişisel bilgi çağından kalan en önemli anılar, kutsal Yahudi yazılarıdır. Kutsal Yahudi bilginliği her biri bir öncesine bağlı bir katman dizisi olarak düşünülebilir. Bunların birincisi, Dönüşten sonra bazı yazıların ilave edilmesine rağmen Pentateuch'tı: Aslında Pentateuch Sürgün'den önce tamamlanmıştı. Pentateuch, Yahudi yasasının temeli ve yazı şeklidir. Sonra, M.S. 70 ile 132 arasında Haham Johanan ben Zakkai'nin döneminde kutsallaştırılan peygamberler ve ilahi kitaplarıyla edebiyat bilimi kitapları geliyor. Bunlara, Yahudi dininin ve tarihinin incelenmesi için şart olan bazı kutsallaştırılmamış eserler de eklendi: İncil'in Yunanca tercümesi veya Septuagint, Josephus'un eserleri, Apokrifa ve muhtelif papirüsler.

Bir sonraki katman veya evre, yüzyıllarca birikmiş olan Sözlü Yasa'nın tasnifi ve yazılmasıydı. Bu uygulama, tekrarlama ve inceleme anlamına gelen 'Mishnah'tı. Mishnah üç bölümden oluşuyordu: 'midrash', yani yasanın maddelerinin net bir şekilde anlaşılması için Pentateuch'u yorumlama yöntemi. İkincisi 'halakhah', çoğulu 'halakhot' özel noktalara ilişkin genel olarak kabul edilmiş yasal kararların gövdesi. Üçüncüsü, 'Aggadah' veya 'Homilies', sıradan insanların yasayı anlayabilmeleri için anlatılacak fıkraları ve hikayeleri içermektedir. Kademeli olarak ve nesiller boyunca, bu yorumlar, hükümler ve resimli temsiller yazılı şekle dönüştü. Bar Kokhba isyanından sonra, M.S. ikinci yüzyılın sonunda Haham Judah Ha-Nasi ve ekolünün eseriyle doruk noktasına ulaşan bu bilgiler, 'özet' anlamını taşıyan 'Mishnah'ta toplandı. Kitap her biri değişik sayıda risaleden oluşan altı diziden oluşuyor. Birincisi 'Zera'im', onbir risaleli ve kutsamalara, sunmalara ve ünvanlara ilişkin usullerle

ilgilenmektedir. On iki risaleli 'Mo'ed' Sabbaht (Sebt günü) ve bayram usulleriyle ilgileniyor. 'Nashim' (yedi risale) evlilikle boşanmaya ilişkin kuralları elealıyor. 'Nezikin' (on) kamu suçlarıyla, hakimlerle, cezalarla ve şahitlerle ilgili kuralları kapsıyor, 'Kodashim' (on bir) her ne kadar biraz birinci dizi ile çakışıyorsa da, kurbanları ve kutsallığa karşı saygısızlığı işliyor. nihayet 'Tohorot' (on iki), kirlilikle ve dini törenlerle ilgili usüllerden bahsediyor. Mishnah'a ek olarak, 'Tosefta' olarak bilinen tannaim'in yanında, dört misli kalınlıkta bir deyim ve kural koleksiyonu yer almaktadır. Tosefta'nın kesin tarihi, düzeni ve kaynağı ile Mishnah'la kesin ilgisi, bin yıldan fazla bir süreden beri bilginler arasında bir türlü sonuca bağlanamayan bir tartışma konusudur.

Mishnah tamamlanır tamamlanmaz, -yasal teorileri güncel olayların ışığında belirleyen- izleyen bilgin nesli yorum yürütmeye başladılar. Bu arada, hahamların yöntemlerinin Babilon'a yayılmasıyla, Eretz Israel'de ve Babilon akademierinde olmak üzere iki yorum merkezi kuruldu. Her ikisinde de 'incelemek' veya 'öğrenmek' anlamını taşıyan ve sonraki çeşitli amoraim nesilleri tarafından derlenen Talmud ciltleri sunuyorlardı. Daha doğru bir ifade ile Batı'nın Talmudu olarak bilinen Kudüs Talmud'u M.S. 4. yüzyılın sonunda tamamlanmıştı, Babil Talmudu ise yüz yıl sonra tamamlandı. Her birinde Mishnah'taki risalelerden bahseden sayfalar dolusu yorumlar yer almaktadır. Bunlar üçüncü katmanı teşkil ediyordu.

Daha sonra ek katmanlar da ilave edildi 'Perushin' her iki Talmud'la ilgili yorumlardır; bunların olağanüstü bir örneği onbirinci yüzyılda Rashi'nin Babilon Talmud'una ilişkin yorumlarıydı. 'Hiddushim' veya 'novellae' muhtelif kaynakları karşılaştırarak birleştirir, böylece yeni kurallar yani 'halakhot' üretmektedir: Babilon Talmud'u onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda tamamlandı. 'Responsa prudentium' (She'elot u-Teshuvot) diye bir katman daha vardı: Bu, ileri gelen bilginlere sorulan soruların yazılı cevaplarıydı. Sonuncu katmansa, onbirinci yüzyıldan onaltıncı yüzyıla kadar, Isaat Alfasi, Maimonides, Jacob ben Asher ve Joseph Caro gibi muhteşem bilginlerin bu devasa bilgi birikimini basitleştirmeye ve bir sisteme bağlamaya yönelik çaba-

larıydı. 'Gaos' veya 'geonim' çağı olarak bilinen 5. yüzyılla II. yüzyıl arasında, bilginler, akademik yetki taşıyan kollektif yönetmelikler ve derlemeler üretmeye çalıştılar. Daha sonra, hahamlık çağı olarak bilinen dönemde yönetmeliklerin merkeziyeti kaldırılarak Yasa'nın gelişmesi bilginlerin hükmünde kaldı. Adeta bir 'Son söz' gibi, onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyılın sonuna kadar 'aharonim' veya 'sonradan gelen' bilginler çağı geldi.

Bütün bu zaman içinde, Yahudiler bütün Yakın Doğu'ya ve Akdeniz'e ve muhtemelen Orta ve Doğu Avrupa'nın muhtelif bölgelerine yayıldılar, hukuki sorunlarını kendi dini mahkemelerinin aracılığıyla sonuçlandırdılar. Böylece bu çok katmanlı yazı birikimi sadece İncil'in gerçek manasının anlaşılmasına yönelik bir eser olmakla kalmadı, güncel olayları ve gerçek insanları ele alan canlı bir toplumsal hukuk rehberi olmuştu. Batılı anlamda bu eser, tümü bir çatı altında toplanmış doğal yasaydı, İncil'in Yasasıydı, Jüstinyen'in yasasıydı, şeriat yasasıydı, İngiliz örf ve adet yasasıydı, Avrupa'nın medeni hukukuydu, Parlamentonun kanunlarıydı, Amerika'nın Anayasası ve Napoleon'un Kanunuydu. Yahudiler'in ilerleme kaydettikleri 19. yüzyılda Yahudi halakhah incelemesi akademik olmaya başladı - aydın ortamlarda Yahudi evlilik yasasına, daha alt düzeydeki halk arasında ise günlük yaşamın muhtelif safhalarına hakim olmaya devam etti.

Dünya tarihindeki hiçbir sistemde ahlak eğitimiyle medeni hukuk ve ceza kanununun pratikte uygulanmasını birleştirmek için bu kadar uğraşılmadı. Her zaman çekinmeler oldu. Bunun için Hıristiyan Yahudiler ancak uzaklaşmakla evrenselliğe ulaşabildiler. Hatta, Aydınlanma çağında, tahsilli Yahudiler ve Yahudi olmayanlar bu olguya geri kalmış, hatta tiksindirici olarak bakıyorlardı. Tabii bunun dikkate değer birçok güçlü yönleri de vardı: Yahudilere verdiği ahlaki ve sosyal dünya görüşünün, medeni, pratik ve ayrıca uzun süre kalıcı olduğu kanıtlandı.

Daha önce de gördüğümüz gibi, insan Tanrının çehresine uygun olarak yaratıldığından, insan hayatı kutsaldı ve en eski çağlardan beri bu görüş Yahudi ahlak kurallarına ve ceza ka-

nunlarına hakimdi. Ancak, bilginler ve onlardan sonra gelenler bu doktrinin anlatmayı amaçladığını ayrıntılarıyla ve samimiyetle ele aldılar. Herşey Tanrıdan geliyordu ve insanoğlu lütfedilen bu nimetleri geçici olarak kullanma hakkına sahipti: Dolayısıyla toprağı sürerken, kişi gelecek nesilleri de düşünerek işini mükemmel bir şekilde yapmalıydı. Bu nimetlerin arasında insanın kendi bedeni de yer alıyordu Yaşlı Hillel, insanın bedenini sağlıklı ve formda tutmakla yükümlü olduğunu söylüyordu. Yunan kavramlarının etkisinde olan birçok kişi gibi, Philo ruhla beden arasında manevi anlamda bir ayrım yapıyordu ve hatta bedeni, rasyonel ruha karşı rasyonel olmayan bir 'plan' olarak görüyordu. Fakat ana fikirde, hahamlık Judaizmi gnostisizmin iyi güçler/kötü güçler kavramının reddettiği gibi, beden-ruh ayrımını da reddediyordu. Beden ve ruh bir bütün teşkil ettiğinden, günah işlendiğinde ikisi de ceza görmeliydi. Bu fikir Hıristiyanlıkla Judaizmin arasında esaslı bir ayrım oluşturdu. Bedenin ceza ve oruçla zayıflatıldığında ruhun güçlendiğine inanan Hıristiyanların görüşü, Yahudiler tarafından bir lanet addediliyordu. Onların da M.S. birinci yüzyılın sonuna kadar münzevi mezhepleri vardı, ancak Hahamlık Judaizmi hakimiyetini kurunca Yahudiler münzeviliğe ve Manastır sistemine ebediyen sırt çevirdiler. Genel arınmanın sembolü olarak umumi oruçlara izin veriliyordu, ancak özel oruçlar günah ve yasaktı. Nazarit töresindeki ananenin aksine şarabın içilmemesi günahtı, çünkü Tanrının insana sunduğu lütuflardan yararlanmayı reddetmesi anlamına geliyordu. Vejetaryenlik çok ender teşvik ediliyordu. Bekarlıkta - Hıristiyanlıkla önemli farklardan biri daha - teşvik görmüyordu. Hahamlığın görüşüne göre Tevrat'ın yasaklarına uymak yeterli değildi. Tanrının çehresine uygun olarak yaratılan beden, her konuda ılımlı muamele görmeliydi. Bütün insani davranışların ötesinde Yahudi parolası mahrumiyet değil, ılımlılıktı.

İnsanoğlu Tanrıya ait olduğuna göre, intihar Tanrıya karşı işlenmiş bir suçtu ve insan hayatının boş yere riske atılması günahtı. Devletin korumasından yoksun ve daimi zulüm tehdidi altında olan bir millet için burada iki bin yıl sonraki Soykırımda üstün değer kazanan kavramlar yer alıyor. Bilginler, insanoğlu-

nun başkasının hayatını feda ederek kendi hayatını kurtarmaya hakkı olmadığına hükmettiler. Ayrıca, başkasının hayatını kurtarmak için de kendi hayatını feda etmesi istenmiyordu. Hadrian'ın zulüm dönemindeki hükümlere göre, bir Yahudi, kendi hayatını kurtarmak için Emirlerle yasaklanan putperestlik, zina-akraba arası ilişkiler ve cinayet dışında, herhangi bir emri ihlal edebilirdi. İnsan hayatına gelince, sayısal faktör rol oynamıyordu: Masum biri, bir grubun hayatını kurtarmak için kurban edilemezdi. Mishnah'ın en önemli prensiplerinden birine göre, her insan, bütün insanlığı simgelediğinden, bir insanı imha eden bir anlamda yaşamın prensibini imha etmiş oluyordu: Tıpkı, bir insanı kurtardığı zaman bütün insanlığı kurtarmış sayıldığı gibi.Haham Akiva'ya göre, öldürmek, insan ırkını terketmek anlamını taşıyordu. Philo, cinayeti Tanrıya karşı işlenen en büyük günah ve bunun ötesinde en ciddi kriminal eylem olarak nitelendiriyordu. Maimonides şöyle diyordu: 'Cinayet işleyen dünyadaki bütün parayı ödemeye razı ise, mağdurlar ise caninin serbest bırakılmasına razı iseler dahi, fidye hiçbir zaman kabul edilemez, çünkü öldürülen insanın canı Tanrıya aittir'.

Tanrı herşeyin ve herkesin sahibi olduğuna göre, insanlara karşı işlenen bütün günahlarda, hep zarar gören taraf oluyor. Tanrıya karşı işlenen bir günah ciddi bir konudur ancak, bir insana karşı işlenen günah, Tanrıya karşı da işlenmiş olduğuna göre çok daha ağırdır. Tanrı 'Görünmeyen Üçüncü Kişi'dir. Tanrı bir muamelenin tek tanığı ise, sahte feragat yazılı bir muameleden daha günahtır; gizli hırsızlık aleni hırsızlıktan daha günahtır, çünkü burada hırsızlığı yapan kişinin insanın mülkiyetine saygısı olmadığı gibi, Tanrının intikamına karşı da hiçbir saygısının olmadığını gösteriyor. Bütün insanlar Tanrının çehresine uygun olarak yaratıldıklarına göre, bütün temel haklarda da eşittirler. İkinci Commonwealth esnasında Farisiliğin yükselişine rastlayan dönemde Yahudiler arasında esaretin kalkması tesadüfi değil: Farisiler 'bir hukuk mahkemesinde tek Hakimin Tanrı olduğu ve orada kralın, başrahibin, özgür insanın ve esirin eşit olduğu' hususunda ısrar ediyorlardı. Bu fikir, Saddusilerle aralarındaki önemli farklardandı. Bir patronun esirlerinin ve hayvanlarının hareketlerinden sorumlu olduğu görüşü, esi-

rin de bütün insanlar gibi kendine ait bir aklı olduğu gerekçesiyle, Farisiler tarafından reddediliyordu. Böylece, esirin mahkemede yasal bir statüsü olunca esareti artık geçerli değildi. Farisiler'in Sanhedrin'e hakim oldukları dönemde, kralın da sorumlu olduğunu ve huzurunda ayakta durması gerektiği hususunda ısrar ediyorlardı ki bu da bir taraftan Sanhedrin'le diğer taraftan Hasmon'lular ve Herod arasında sert bir uyuşmazlık kaynağıydı. Bu öfkeli krallar pratikte mahkemeyi ürkütmüş olabilirler -ürkütüyorlardı da- ancak Yahudi halakhah uygulaması Mishnah'a dahil edilince teori tamamen zafere ulaştı ve böylece kanunun karşısında eşitlik Yahudiliğin hiçbir şekilde dokunulamaz bir aksiyonu oldu. Burada, Yahudi Kralının 'Tanrı tarafından meshedilmiş olması' kavramı ile meydana gelen çelişki, daha sonra Hıristiyan teoricileri tarafından tanrısal hakka bağlı krallık doktrinini geliştirmek için kullanıldı. Fakat Yahudiler meshetmenin yasal anlamını hiçbir zaman kabul etmediler. İncil'de, Davut'un bütün keyfi eylemleri şiddetle kınanıyordu ve Ahab'ın Naboth'un bağını ele geçirmesi, dehşet verici bir suç olarak görülmüştü. Bütün bunlar krallığın Judaizm'le uzlaşamamasının nedenleri idi: Yahudiler, krallık haklarının hiçbirine sahip olmayan ancak krallığın gerektirdiği bütün görevlerle yükümlü bir kral istiyorlardı. Birçoğu meshedilme olayına hiçbir zaman kalpten inanmadılarsa da seçim yöntemine taraftardılar, zaten bir süre sonra öyle de oldu. Seçilmeye aday krallar, hakimler ve diğer yöneticiler için Philo Deuteronomy'den alıntı yaparak şöyle dedi: 'Kendine bir yönetici seçeceksin: Bu yönetici yabancı olmayacak, akrabalarından olacak'. Josephus, 'Tanrı'dan başkasının hakimiyetinin olamıyacağı, ancak bir Krala ihtiyaç duyulursa, bu Kralın Yahudi ırkından ve Yasaya tabi olması gerektiği' yolundaki Gideon'un görüşünü benimsedi.

Asıl gerçek, ilahi yasaya tabi bir toplumda doğal karşılanacağı gibi, Yahudi toplumunun gerçek hakimleri mahkemelerdi. 'Hakimlerin' değil, 'mahkemelerin' olduğu vurgulanmakta, zira en önemli aksiyonlardan biri sadece bir kişinin hakimlik yapamıyacağıydı: 'Tek başına hakimlik yapma, çünkü biri dışında, kimse tek başına hakimlik yapamaz'. Kararlar ekseriyetle alınıyordu; idam cezalarında ise en az iki çoğunluk gerekliydi. Aynı

çoğunluk prensibi Tevrat'ın yorumları için de gerekliydi. Judaizmin yüzyıllar boyunca birlik içinde devam etmesinin başlıca sebebi, çoğunluğun kararlarına gösterilen saygı ve kararlar alındıktan sonra katılmayı reddedenlerin maruz kaldıkları caydırıcı cezalardı. Aynı zamanda, uysallıkla muhalefet edenler, görüşlerinin kayda alınması hakkına sahiptiler: Bu da Mishnah'ın yarattığı önemli bir uygulamaydı. Mahkemelerde ve bilgin kurullarında, seçim yerine birlikte tercih yöntemi uygulanıyordu, çünkü tahsil kaçınılmaz bir şarttı ve yalnız tahsilli olanlar hüküm verebilirlerdi. Eğitim düzeyine bağlı olarak imtiyaz veren ilk toplum Yahudi toplumuydu. Uygulamada: 'Önce kendisi ile görüşmeden bir kamu görevlisini atamamıza imkan yok' deniyordu. Sadece mahkemeler değil, Yasanın da dayandığı demokratik bir tabanı vardı. Daha sonraki Anglo-Sakson bir grup hukuki kararların neyi hesaba katabileceğine karar verebilmek için muayyen bir toplumun usullerinin ne olduğunu araştırma alışkanlığını edinmişlerdi. Yasanın toplum tarafından bir bütün olarak kabul edilebilir olduğu Judah hukukunda kurallar hem ima ediliyordu hem açıklanıyordu: 'Mahkemenin topluma empoze ettiği herhangi bir karar o toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmesi ise hükümsüzdür'.

İnsana, hakları olan bir kişi olarak bakıldığı gibi, yükümlülükleri olan bir toplumun üyesi olarak da bakılıyordu. Tarihteki hiçbir adalet sistemi kişisel ve sosyal rolleri birleştirmek için bu kadar azimli ve başarılı bir çaba sarfetmemiştir -bu da Yahudilerin, karşılaştkları bu kadar ağır baskılara rağmen birliklerini nasıl koruyabildiklerinin açık bir izahıdır. Toplum,adalet önünde eşitlik istiyordu- kişinin sahip olabileceği en büyük güvence-fakat, özellikle her zaman zulüm gören bir toplumun, bu genel eşitliğin içinde ayrıcalıkları vardı. Bilginlerin ilginç hükümlerinden bazılarında şöyle deniliyor: Bir erkeğin hayatının kurtarılması, bir kadınınkine nazaran önceliklidir. Bir kadının çıplaklığının örtülmesi erkeğinkine göre önceliklidir. Bir kadının fidyesi erkeğinkine göre önceliklidir. Cinsel sapıklığa zorlanma tehlikesi ile karşı karşıya olan bir erkeğin, tecavüze uğrama tehlikesiyle karşılaşan bir kadına göre önceliklidir. Rahip, Levit'e göre önceliklidir, Levit İsrailli'ye göre önceliklidir, İsrail'li piçe göre,

piç 'natin'e göre (nathin'den: Gibeonun ahfadından), 'natin'in dönmeye göre, dönme esire göre önceliklidir. Fakat, eğer piç olan Yasa'yı öğrendiyse ve başrahip Yasa'dan habersizse, o zaman piçin başrahibe göre önceliği var'.

Bilgili bir insana toplumda, bilgisiz am-ha-arez'lerden daha çok değer veriliyordu. Dolayısıyla bilgili insan mahkemede oturma hakkına sahipti. Davadaki karşı taraf am-ha arez'lerdense, kişisel eşitlik esasına dayanarak, o da oturma hakkına sahip oluyordu. Bütün insanların şerefli olduklarını doğal hak olarak tanıyan ilk hukukçular filozoflardı. Hükümleri şöyleydi: 'Bir insan bir diğerini yaraladığı takdirde, beş açıdan suçludur: Zarar, ızdırap, tedavi, zaman kaybı ve insanın şerefine karşı kusur'. Şerefin kaybı toplumda sosyal kademe anlamında ve hiyerarşik olarak tesbit ediliyordu.

İnsanlar sadece Yasanın karşısında eşit değillerdi, fiziksel olarak ta özgürdüler. Filozoflar ve hahamlar hapis cezasını uygulamakta tereddüt ediyorlardı (mahkeme öncesi tutuklama hallerinde olduğu gibi) ve bir insanın özgür dolaşması olan temel hakkı Judaizm ruhunun esasında yer alıyordu -bu da antik zaman toplumlarının arasında esareti ilk reddedenler olmalarının bir nedeni de budur. Fakat insan, fiziksel olarak özgür idiyse de, manevi olarak kesinlikle değildi. Aksine topluma karşı bir takım yükümlülükleri vardı, en azından yasal olarak atanan yetkililere itaat etme zorunluğu. Suçlarından dolayı idam cezasına hükmedilebilecek asilere karşı Yahudi yasasının en ufak bir merhameti yoktur. Antik dönemin sonunda her Yahudi cemiyeti yedi kişilik bir cemaat tarafından yönetiliyordu: Bu cemaat, ücretleri, fiyatları, ağırlıkları, ölçüleri ve tüzükleri tesbit ediyordu - suçluları cezalandırmaya da yetkiliydi. Toplumsal vergi demek hem dini hem sosyal bir mecburiyetti. Ayrıca hayır işlemek de bir mecburiyetti: 'zedakah' kelimesi hem sadaka hem dürüstlük demekti.

Antik dönemlerde Yahudiler kendilerine özgü yoksullara yardım sistemine -diğerlerine örnek olan ilk sistem- gönüllü olarak katkıda bulunmuyorlardı: Erkekler mali imkanlarının oranında katılmak mecburiyetindeydiler ve bu görevden kaçındıkları takdirde yükümlülüklerinin yerine getirilmesi mahkeme

tarafından sağlanabilirdi. Maimonides'in hükmüne göre, varlığı oranında katkıda blunmaktan kaçınan bir kişinin asi olarak ilan edilmesi ve ona göre ceza görmesi gerekiyordu. Diğer toplumsal zorunluluklar: Mahremiyete saygı, iyi komşuluk ilişkileri (örneğin sahip olduğu toprağın satılması halinde önce komşuya bildirmek) ve gürültüye, kokulara, vandalizme ve kirliliğe karşı mücadeleyi içeriyor. Toplumsal zorunluluklar, Yahudi teolojisinin çerçevesinde yorumlanmalıdır. Filozofların telkinlerine göre, bir Yahudi bu görevleri bir angarya olarak değil, Tanrıya ve dürüstlüğe olan sevgilerinin bir işareti olarak kabul etmeleri gerekiyordu. Yahudiler zaman zaman özgürlük kavramını Yunanlılar kadar iyi anlamamakla itham ediliyorlardı. Gerçek şu ki, gerçek özgürlüğün vicdan huzurunda bulunduğunu anlamakla -daha sonra Aziz Paul'un Hıristiyanlığa taşıdığı bir mefhum özgürlüğü- Yunanlılardan çok daha iyi anladıklarını kanıtladılar. Yahudiler günahkarlığın ve faziletin kollektif olduğu kadar kişisel olduğuna inanıyorlardı. Bir kentin, bir cemaatin, bir ulusun faaliyetlerine göre başarı kazandığı ve ödüllendirdiği İncil'de ısrarla tekrarlanıyordu. Tevrat bütün Yahudileri tek bir beden ve tek bir ruh olarak birleştiriyordu. Tıpkı, toplumunun değerinden yararlanan kişinin o topluma katkıda bulunmak zorunda olduğu gibi. Yaşlı Hillel 'Öleceğin güne kadar cemaatten ayrılma ve kendine güvenme' demişti. Maimonides gibi bir liberal dahi topluma karşı ilgisiz olan bir Yahudinin, diğer hususlarda Tanr korkusuna sahipse bile, öbür dünyada hiçbir hissesi olmıyacağını söyledi.

İncil'de ima edilen kavramlardan biri de bir insanın günahı ne kadar önemsiz olursa olsun, hissedilemeyecek düzeyde olsa dahi bütün dünyaya yansıdığıdır. Bunun aksi de geçerlidir tabii. Judaizm, kişisel suç ve mahkeme prensibinin -önemi ne olursa olsun- daha ilkel olan kollektif mahkeme yöntemini çiğnemesine hiçbir zaman izin vermediğinden, ikisini birlikte yürütmenin sonucu olarak, insanlığa en büyük katkı olan kalıcı bir sosyal sorumluluk doktrininin ortaya çıkmasıdır. Suçlular hepimizin utanç kaynağıdır, azizler hepimizin mutluluğu ve gururudur. En duygusal bölümlerinden birinde Philo şöyle diyor: 'Her akıllı adam, merhametini ve basiretini esirgediği takdirde

bir saat dahi dayanamıyacak bir delinin fidyesidir. Akıllılar doktorlara benzerler, hastaların sakatlıkları ile boğuşurlar. Dolayısıyla akıllı bir insanın öldüğünü duyduğum zaman, kalbim hüzün doluyor. Ölen için değil tabii, çünkü o, mutlu yaşadı ve şerefiyle öldü. Hayır, kalanlar için yas tutuyorum. Onlara güven sağlayan o güçlü kolun desteği olmadan, Allah'tan eski koruyucunun yerine yenisi gelmezse, sefalet çöllerine terkedilmiş olacaklar.'

Tıpkı zengin bir adamın varlığının bir kısmını topluma vermek zorunda olduğu gibi, akıllı bir insan da toplumla ilgimin paylaşmalı. Dolayısıyla istendiğinde hizmetten kaçmak günahtır. Başkaları için dua etmek bir görevdir. 'Hemcinsleri için Tanrının merhametini dilemeyen günahkardır.' Her Yahudi diğer Yahudinin güvencesidir. Hemcinsinin günah işlediğini görürse, uyarmalı ve imkanı varsa önlemeli -aksi takdirde- o da günahkar sayılacak. Alenen yanlış yapandan cemaati sorumludur. Bir Yahudi her zaman şahitlik vasfını taşımalı ve kötülüğe itiraz etmeli, özellikle intikam için Tanrıya yalvaran güçlülere karşı. Başkasının günahına itiraz etmek görevi bu kadar önemli olduğundan, sahte ve kötü niyetle yapılan suçlamalar tiksindiricidir. Bir insanın adını kasten ve haksız yere lekelemek günahların en büyüklerinden biridir. 'Cadı avı' büyük ve kollektif bir günahtır.

Tevrat ve yorumları ahlaki bir teoloji ve medeni kanunla ceza kanununun pratik bir sistemini oluşturdular. Dolayısıyla her ne kadar Tevrat bazı maddelerde son derece spesifik ve kanuna harfiyen riayet ediyorsa da, her zaman manevi faktörleri ve cezaları çağrıştırarak mahkemelerin geçici yetkisini takviye etmeye çalışmıştır. Katı bir adalet kavramı hiçbir zaman yeterli değildi. İleride Hıristiyanların da esaslı bir konu olarak kabul ettikleri tövbe ve arınma kavramını ilk benimseyen Yahudilerdi. İncil'de ısrarla 'gönül değişikliği' üzerinde duruluyor. Joel'in kitabında 'Bütün gönlümüzle bana dönün' ve 'Elbiselerinizi parçalamayın, gönüllerinizi parçalayın' deniyor. Ezekiel'in kitabında 'Kendinize yeni bir gönül alın' deniyordu. Gerek Yasa gerekse mahkemeler davayı sonuçlandırmanın da ötesinde, çatışan tarafları uzlaştırmaya çalışıyorlardı. Başlıca amaç, Yahudi toplu-

munun birliğinin korunmasıydı. Buna göre, Yasanın ve filozofların hükümleri her zaman uzlaştırıcı ve muhtemel sürtüşme kaynaklarını önleyici nitelikteydiler. Barışı sağlamak nominal adaleti uygulamaktan daha önemliydi. Şüpheli durumlarda filozoflar ilimle ilgili atasözlerinden alıntı yapma alışkanlığındaydılar. 'Yolları, mutluluk veren yollardır, o yollara ise barışın patikalarından geçerek ulaşılıyor.'

İnsanoğlunun asil bir ideali ve pozitif bir durum olarak ele alınan barış kavramı, gene Yahudilerin bir icadıdır. İncil'in özellikle İsaiah kitabındaki önemli bölümlerinden biridir. Mishnah'ta şöyle deniyor: 'Dünyayı ayakta tutan üç şey var: Adalet, hakikat ve barış'. Eser bu sözlerle sona eriyor: 'Tanrı İsrail'e barıştan daha büyük bir ihsanda bulunamazdı' çünkü şöyle yazılmış: 'Tanrı ümmetine güç verecek, Tanrı ümmetini barışla kutsayacaktır'. Bilginlerin iddiasına göre ilmin en önemli forksiyonu karı koca arasında, ebeveynle çocuk arasında ve daha geniş olarak dünyada, toplumda ve memleketin içinde barışı sağlamak için Yasanın kullanılmasıdır. Başlıca kutsamalardan biri, dindar Yahudiler tarafından günde üç defa okunan barış duasıdır. Filozoflar İsaiah'tan alıntı yaparak 'Bize barış ve iyi eğilimler getiren, dağların üzerindeki ayakları ne kadar güzel' diyorlardı. Mesih'in ilk girişiminin sulh ilan etmek olacağını ilan etmişlerdi.

Yahudilerin tarihindeki en önemli gelişme ve ilkel İsrail dininden ayrılmalarındaki en önemli nokta, barışı gittikçe büyüyen bir ısrarla vurgulamak istemeleridir. M.S.135'ten sonra Judaizm'de, haklı da olsa, şiddetten -ve tamamen de devletten-fiilen vazgeçilerek bütün güven barışa yöneldi; destekleyici ulusal tema olarak Yahudi kahramanlığı ve değeri arka plana itildi ve Yahudi uzlaşmacılığı ön plana geçti. Sayısız Yahudi nesilleri için, eninde sonunda bilginin savaşçıya galip geldiği Jabneh olayları, Masada'da meydana gelenlerden çok daha önemliydi. 20. yüzyılda meydana gelen Soykırımın dehşetli alevleri ortalığı kasıp kavuruncaya kadar, kaybedilen kale unutulmuştu. Soykırım'dan sonra Jabneh efsanesinin yerini alan ulusal bir efsane meydana çıktı.

Devlet desteğinden yoksun ve her zaman yara almaya aday bir toplum için dışta barışa, içte uyuma önem verilmesi ve

bunları kesinlikle sağlayabilecek önlemlerin geliştirilmesi şarttı. Bu esaslar Tevrat'ın ana yorum konularıydı. Bu hususta çarpıcı hatta mucizevi derecede başarılıydı. Tevrat muhteşem bir birlik kaynağı oldu. Amme hukuku vedoktrini hiçbir topluma bu kadar hizmet etmedi. M.S. 2. yüzyıldan itibaren 2. Commonwealth'ın özelliklerinden biri olan mezhepçilik -en azından bizim gözümüzde- yok oldu ve eskiden taraf olanların hepsi hahamlık Judaizminin kapsamına alındı. Tevrat'ın incelenmesi ateşli tartışmaların arenası olarak kaldı, ancak ekseriyet prensibinin desteğiyle müşterek uzlaşma içinde devam etti. Devletin mevcut olmaması Tanrının bir lütfuydu.

Judaizmin başka bir prensibi de aynı derecede önem taşıyordu: Dogmatik teolojinin izafi olarak yer almaması. Yaklaşık olarak başlangıçtan beri, Hıristiyanlık, kökenleri nedeniyle dogma konusunda ciddi zorluklarla karşılaştı. Tek Tanrıya inanmakla birlikte, tektanrılığı İsa'nın tanrısallığı ile kısıtlıydı. Bu sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla, İsa'nın iki varlığının dogmasını ve üç kişilik tek Tanrı dogması geliştirildi. Bu yöntemler de daha çok sorun çıkmasına yol açtı ve ikinci yüzyıldan itibaren doktrinlere karşı sayısız isyan edenler oldu ve Karanlık Çağlar boyunca Hıristiyanlığın sarsılmasına sebep oldu. İsa'nın esrarengiz kelamlarıyla ve Paul'un karanlık beyanlarıyla -özellikle Romalılar'a hitaben risalede- Yeni, Ahit bir mayın tarlasına dönüşmüştü. Dolayısıyla, merkezi yetki aksiyomuyla St. Peter'in kilisesi onbirinci yüzyılda Roma ile Bizans arasında sonsuz tartışmalardan sonra nihai bir ayrılığa sebep oldu. 'Eucharist' (komünyon)'ın kesin anlamı onaltıncı yüzyılda Roma grubunun daha çok bölünmesine sebep oldu. Dogmatik teolojinin üretilmesi -yani kilisenin Tanrı, ayinler ve kendi hakkında öğretmesi gerekenler- üst kademe Hıristiyan aydınlar grubunun başlıca meşgalesi oldu ve bugüne kadar öyle devam ettiğinden, yirminci yüzyılın sonunda Anglikan Psikoposlar Meryem'in bakire olarak nasıl doğum yaptığını hâlâ tartışıyorlar.

Yahudiler bu ızdıraptan kurtuldular çünkü Tanrı görüşleri son derece sade ve açıktı. Bazı Yahudi bilgileri aslında Judaizm'de birçok dogmanın olduğunu iddia ediyorlar. Birçok negatif yasağın mevcut olduğu anlamında -özellikle putperestliğe

karşı- doğrudur. Yahudiler, tanrıbilimcilerin kendini beğenmişliklerinden kaynaklanan, yaratma eğiliminde oldukları ve bu kadar huzursuzluğa neden olan pozitif dogmalardan genellikle kaçınıyorlardı. Örneğin katılımla geçen günah fikrini hiçbir zaman benimsemediler. Yahudiler, eski toplumlar arasında ölümle en az ilgilenenlerdi, bu da onları birçok problemden kurtardı. Yeniden dirilmeye ve öbür dünya ile ilgili inancın Farisiliğin ayırıcı bir işareti olduğu, dolayısıyla hahamlık Judaizminin bir temeli olduğu doğrudur. Bütün Judaizmde ilk dogma şöyle ifade edildi: 'Yeniden dirilişin Yasada yeri olmadığını söyleyenin dışında, bütün İsrail'in gelecekteki dünyada payı var'. Yahudilerin yaşama odaklanarak ölümü -ve dogmalarını- geri plana itme hususunda kendilerine özgü tutumları vardı. Kader, tek ve çift, Araf, günahların kısmen affolunması, ölülere dualar, azizlerin aracılığı gibi Hıristiyanlığın bu sinir bozucu ve huzursuzluk kaynağı adetleri Yahudileri çok az veya hiç rahatsız etmedi. Hıristiyanlar, kilise tarihinde çok erken bir zamanda iman formülleri üretmeye başlayınca Yahudi dininde de Saadiah Gaon (882-942) tarafından on maddelik bir formül düzenlendi. O tarihlerde, Yahudi dininin mazisi 2500 yılı aşıyordu. Daha ileri tarihlerde Maimmonides'in on üç maddesi kesin bir din beyanı haline geldi, ancak herhangi bir yetkili tarafından incelendiğine ve onaylandığına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Maimonides'in Mishnah'ın Onuncu Bölümüne ilişkin yorumda yer alan on üç maddelik formülasyonun orijinali, Sanhedrin risalesinde aşağıdaki maddelerle yer almaktadır: Kusursuz bir Varlığın mevcudiyeti, herşeyin yaratıcısı; Tanrının birliği; cismaniliği; önceki mevcudyeti; aracısız ibadet; kehanetin doğruluğuna güven; Msa'nın eşsizliği; Tevrat'ın tümünün tanrısal bir ihsan olduğu; Tevrat değiştirilemez; Tanrı her şeyi biliyor; ölüm sonrası hayatta cezalandırıyor veya ödüllendiriyor; Mesih'in gelişi; Yeniden diriliş. 'Ani Maanim' (İnanıyorum) olarak yeniden formüle edilen bu dua Yahudi dua kitabında yer alıyor. Çok az bir tartışmaya sebep oldu. Aslında, inancın formülleştirilmesi Yahudi bilginlerini fazla meşgul etmedi. Judaizm'de -doğal olarak kabul edilen- doktrinden fazla davranışa önem veriliyor: kurala uymak inançlı olmaktan daha önemlidir.

Tevrat'ı insan yaşamının her safhasında evrensel, zamana bağlı olmayan, anlaşılır ve birleştiric bir rehber haline dönüştürmek filozofların kalıcı bir başarısı olmuştu. Tektanrılığın yanında, Tevrat Yahudi dininin esası olmuştu. Hatta, birinci yüzyılda, mazur görülebilecek derecede çok az bir abartı ile Josephus, ırkların çoğunun, ancak çelişkiye düştükleri zaman kanunlarını öğrendiklerini ileri sürüyordu. 'Ulusumuzdan herhangi bir kimseye yasalarımız sorulursa, kendi adını söyler gibi sayacak, zekamızın gelişmeye başladığı andan itibaren yasalarımızla ilgili olarak gördüğümüz yoğun eğitimin bir sonucu olarak, yasalarımız ruhumuza kazılmış. İhlal edilmeleri çok enderdir ve hiç kimse, bilmediğini bahane ederek cezadan kaçamaz'. Bu durum filozofların zamanında akademik çağda güç kazanarak, Tanrının Yasa'nın aracılığıyla öğrenilmesi Judaizm'in esası oldu. Judaizm'in biraz içe dönük olmasına sebep olduysa da, ona düşmanca bir dünyada ayakta kalma gücünü verdi.

Yahudilere karşı düşmanlığın şekli zamana ve yere göre değişmekle beraber, gittikçe artma eğilimindeydi. Yahudilerin en şanslıları Karanlık Çağlarda Babilon'da sürgünbaşı prenslerinin hakimiyeti altında yaşıyorlardı. Filistin'li 'nasi'lerden daha güçlü ve laik olan bu prensler, Judah krallarından Davut'un ahfadından olduklarını iddia ediyorlardı ve bazı törenlerin çerçevesinde saraylarında yaşıyorlardı. Part'lıların zamanında sürgünbaşı devletin önemli bir yetkilisiydi. Hahamlar, huzurunda ayakta duruyorlardı ve eğer iltifat görürlerse masasında yemek yiyip, avlusunda ders verirlerdi. Üçüncü yüzyılda Sasani hanedanının gelişiyle ve ulusal dinleri olan Zerdüştlüğün yeniden ortaya çıkmasıyla, Yahudi topluluklarına uygulanan baskı giderek arttı. Sürgünbaşının da gücü azalırken bilginlerin etkisi gittikçe çoğaldı. M.S. üçüncü yüzyılda Sura akademisinde 1.200 kadar bilgin bulunmaktaydı ve bu sayı çiftçilik yılında işlerin kesat olduğu dönemde artıyordu. Yahudilerin Romalılara karşı isyanlarının korkunç sonuçlarından kurtulmuş olan Babilli toplumlarındaki bilgin standardı daha yüksekti. Bütün şartlarda Babilon'daki Yahudi toplumu kendini her zaman en katı Yahudi geleneklerinin koruyucusu ve en arı kan olarak görüyordu. Babil Talmud'unda 'İsrail toprağına (mayasına) kıyasla bütün ül-

keler hamur gibidir: Ancak, Babil'e kıyasla İsrail hamur gibidir' deniyor. Takvime ilişkin kararları hususunda Babil'in Batıya bağlı olduğu ve bir uyarı işareti zincirinin akademileri Kudüs'e onları almak üzere bağladığı doğrudur. Fakat Babilon Talmud'u, Kudüslü benzerine göre daha ayrıntılıydı -hiçbiri tam olarak hayatta değil- ve uzun süre, daha otoriter olduğuna hükmediliyordu. Orta Çağlarda (sadece Filistin dışında) her yerdeki Yahudi eğitiminin ana kaynağıydı.

Mamafih, Babil Yahudiler için güvenilir bir yer değildi. Sasaniler'in dönemine ait birçok işkence ve öldürme rivayetlerinin dolaşmasına rağmen, bununla ilgili belgelenmiş kanıtlar hem çok az hem de güvenli değil. 455'te Tazdigar, bir fermanla Sebt gününü yasakladı ve (Haham Sherira Gaon'un bir mektubuna göre) 'hahamlar oruç ilan etti: Kutsal Varlığın geceleyin gönderdiği bir timsah Tazdigar'ın yatağına girerek onu yuttu ve böylece o ferman geçerliliğini kaybetti.' 906-1006 arasında gelişen Pumbedita akademisinin başkanı Sherira, olayı 450 yıl sonra yazıyordu. Yahudi geleneği Tazdigar'ın oğlu ve varisini Günahkar Firuz olarak nitelendiriyor ve onu sürgünbaşına işkence yapmakla suçluyor. Ölümünden sonra anarşik bir dönem yaşandı ve o esnada Yahudi sürgünbaşı Mar Zutra (495-520 cıv.) 400 askerle birlikte, başkenti Mahoza olan özgür bir devlet kurmayı başardı; fakat, orada hakim olan ahlaksızlık Perslerin zaferine sebep oldu ve sürgünbaşının başı kesilerek çarmıha gerildi. 579-80'de de bir zulüm patlaması oldu. Fakat bazı Pers kralları Yahudilere yakınlık göstermişlerdi: 624'te Persler Filistin'i zaptederek Kudüs'ü işgal edince, yerli Yahudiler onları muhabbetle karşıladı.

Buna şaşmamak gerek, çünkü Filistin'de ve batı yerleşme bölgesinde Yahudilerin durumu çok daha zordu. 313'te Hıristiyan olan İmparator Konstantin, devlet zulmüne son verdi. Bunu genel bir hoşgörü dönemi izledi. Fakat, 340'lardan başlayarak, Hıristiyanlık bir devlet kilisesinin özelliklerini göstermeye başladı. Putperest ibadetini hedef alan ilk fermanlar o zamandan kalmadır. 360'larda İmparator Julian'ın hakimiyeti altında putperestler kısa süren bir tepki gösterdiler: Bunu, putperestliği tamamen yoketmeyi hedefleyen acımasız ve sistematik bir kam-

panya izledi. Hıristiyanlık bir toplum dini olmuştu. Doğu Akdeniz'de çoğunlukla güruhun da dini olmuştu. Popüler dini liderler, meşalelerin aydınlattığı ve 'İskaryot darağacına!' 'İbas Cyril'in gerçek doktrinini bozdu!' 'Judas dostları kahrolsun!' diye öfkeli sloganların atıldığı mitingler düzenliyorlardı. Bu güruh aslında kilise konseylerine katılanları tehdit etmek amacıyla isyana teşvik ediyordu ve putları parçalayarak putperestlerin mabetlerini kolayca yakıyorlardı. Yahudilere karşı da dönmeleri an meselesiydi. Dördüncü yüzyılın sonunda bütün Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık geçerlilik kazanarak putperestlik kaybolmaya başladı. Bu durumda Yahudiler, geniş, iyi organize edilmiş, nisbeten varlıklı bir azınlık, iyi eğitim görmüş ve son derece dindar, Hiristiyanlığı bilgisizlikten değil, kararlılıktan reddeden bir toplum olarak gittikçe dikkat çekmeye başladılar. Hıristiyanlık için 'çözüme kavuşturulması gereken bir sorun' oldular. İmparatorların Hıristiyanlara zulüm uyguladıkları dönemlerde yetkililere yardım ettiklerini zanneden avam tabaka onları sevmiyordu. Julian döneminde putperestliğin yeniden dirilmesini memnuniyetle karşılamışlardı: Julian Yahudi geleneğinde 'Mürted' (dönme) değil 'Yunanlı Julian' olarak anılıyordu. Theodosius I'in saltanatı sırasında 380'lerde, dini birlik imparatorluğun resmi politikası oldu ve her türlü asilere, putperestlere ve kuralları çiğneyenlere yönelik kanunlar ve kararnameler yağmur gibi yağdı. Aynı zamanda Hıristiyanların alt tabakasının sinagoglara saldırmaları olağan oldu. Bu davranış, imparatorluğun genel politikasına tamamen aykırıydı çünkü Yahudiler yasal idareye daima destek veren toplumun değerli ve saygıdeğer bir kesimini teşkil ediyorlardı. 388'de yerel piskopos tarafından kışkırtılan bir Hıristiyan güruhu Fırat'taki Callinicum sinagogunu yaktı. I. Theodosius bunun bir örnek olay olmasına karar vererek Hıristiyanların hesabına yeniden inşa edilmesini emretti. Bütün Hıristiyan papazlarının en hatırı sayılanı Milano'lu Ambrose adındaki piskopos tarafından hararetle suçlandı. Teodosius'a yazdığı bir mektupta, Kraliyet emrinin kilisenin prestejini ağır şekilde zedeliyeceğini şu ifadelerle bildirdi. 'Hangisi daha önemli: Disiplin gösterisi mi, dinin nedeni mi? Medeni kanunun uygulanması dini menfaatlere göre ikinci

planda kalıyor'. İmparatorun huzurunda bu iddiayı içeren bir vaazdan sonra, kraliyet emri utançla geri çekildi.

Dördüncü ve beşinci yüzyılın sonunda Hıristiyan toplumlarında yaşayan Yahudilerin toplumsal haklarının ve önceliklerinin çoğu geri alınıyordu. Devlet görevine atanamadıkları gibi orduya da alınmıyorlardı. Mürtedili ve Hıristiyanla evlenmenin cezası idamdı. Sorumlu Hıristiyan liderleri hiçbir zaman Yahudiliği zorla yoketmeyi amaçlamadılar. Latin tanrıbilimcilerinin en önde geleni olan AzizAugustine (354 - 430) Yahudilerin, Hıristiyanlığın gerçeğine tanık olmaları nedeniyle, kilisenin sinagoga karşı zaferini simgeleyen başarısızlıkları ve gururlarının incinmesiyle, salt varlıklarıyla dahi Tanrının planının bir kısmı olduklarını iddia ediyordu. Dolayısıyla, kilisenin politikası, küçük Yahudi toplumlarının kötü şartlarda yaşamalarına izin vermek şeklinde olmalıydı. Putperest Yunan anti-semitizm mirasına sahip Yunan kilisesinin duygusal düşmanlığı daha fazlaydı. Beşinci yüzyılın başlarında başlca Yunan tanrıbilimcisi John Chrysostom (354 - 407) Antakya'da 'Yahudilere Karşı Vaazlar' adı altında sekiz vaaz verdi ve bu vaazlar Yahudilere karşı yönelik konuşmaların kalıbı oldu: Aziz Matthew'un ve John'un İncil'lerinde azami derecede kullanıldı (ve yanlış kullanıldı). Böylece, Yahudileri İsa'nın katilleri olarak gösteren psesifik bir Hıristiyan antisemitizmi, halk arasında gittikçe kabaran putperestlerin iftiraları ve ricayetler sayesinde gittikçe yayıldı: ve Yahudi toplulukları bütün Hıristiyan kentlerinde tehlikedeydiler.

Dördüncü yüzyılın başlarında, Kudüs ve İsa ile bağlantısı olan bütün diğer kentler Hıristiyanlaştırılarak, kiliseler ve manastırlar inşa edildi. Küçük Yahudi toplulukları, Batı Talmud'unun tamamlandığı, Kudüs'te kendi özel manastır çevresini oluşturan ve Yahudilerin fakirliğine ve sefaletine tanıklık eden Aziz Jerome'un zamanında (342 - 420) özellikle Galile'de hayatta kalmayı başardılar. Ölümünden kısa bir süre sonra fanatik Barsauma nın önderliğindeki bir grup Suriye'li keşiş, Yahudi Kudüs'üne karşı bir dizi katliama girişerek, sinagogları ve birçok köyü tamamen yaktılar. Karanlık Çağlar boyunca dini çekişmelerin sonucu olarak Filistin gittikçe fakirleşmiş, halkı da azalmıştı. Pelagianizm, Ariyanizm ve daha sonra Monofisit tar-

tışmalar Hıristiyanları kendi aralarında böldü. Devlet iktidarını ele geçiren belirli eğilimdeki herhangi bir grup, diğerine dehşetli bir beceri ile zulüm uyguluyordu. Dördüncü yüzyılda Samarialılar'ı çok mutlu eden bir olay meydana geldi; o dönemde en az sekiz sinagog inşa edildi. Maalesef bu çoğalma, Bizans idarecilerinin düşmanlığını uyandırdı. 438'de İmparator Theodosius II, Yahudilere karşı yasalar uyguladı. Yaklaşık kırk beş yıl kadar sonra Yahudiler ayaklanarak Hıristiyan topluluklarını katlettiler ve kiliseleri yaktılar. Bizans orduları onları bastırdı ve baskı altındayken Gerizim Tepesinde, sonradan Kutsal Bakire kilisesi olan eski tapınaklarını kaybettiler. Katı bir ortodoks yöneticisi, sadece vaftiz olmuş kişilere hemşerilik hakkı tanıyan, Chalcedon Konseyinin kararlarına uymayı reddeden -herkes gibi- Hıristiyanları dahi avlayan İmparator Justinian'ın zamanında (527 - 65) Samaritanlar gene ayaklandı. Bunun intikamı o kadar kanlı oldu ki, din ve ulus olarak tamamen imha edildiler. O esmada Yahudilerin durumu kötü olduğundan, Samaritanlara yardım etmeleri söz konusu olamazdı. Fakat, yedinci yüzyılın ilk yarısında, İmparator Phocas'ı ve Heraclius'u İmparatorluklarının sünnetliler tarafından yıkılacağını ihtar eden bir grup fanatik keşişin tesiriyle, İmparatorlar Yahudilere zorla vaftizi empoze etmeyi denediler.

Sayısız din kavgalarının zayıfladığı Bizans imparatorluğu istila edildi. Birincisi, 611'de Persler Filistin'e saldırarak üç yıl sonra yirmi günlük bir kuşatmadan sonra Kudüs'ü alınca meydana geldi. Yahudiler onlara yardım etmekle suçlandılar. Fakat, Hıristiyanların iddiasına göre Persler, Yahudilere karşılığında şehri onaracaklarını vadettilerse, sözlerinde kesinlikle durmadılar. 529'da Heraclius kenti geri aldıktan sonra bir Yahudi katliamına girişti. Fakat bu, Filistin'deki Yunan kuvvetlerinin son eylemiydi. Aynı yıl Muhammet Mekke'nin fethini tamamladı, 636'da Yarmuk savaşında Bizanslılar bozguna uğradı ve dört yıl içinde Müslümanlar bütün Filistin'i ve Suriye'nin çoğunu da işgal ettiler. Chalcedonlar ve Monofisitler, Nesturiler ve Kiplitler, Seleukoslular ve Ermeniler, Latin'ler ve Yunanlılar, Samaritanlar ve Yahudiler, hepsi birlikte bu İslam selinin altında kaldılar.

Hıristiyanlık gibi İslam da aslında Judaizm'de mevcut doktrinlere muhalif dini bir hareketti: Farklılıkları, kısa zamanda İslamı kendi dinamiğini ve özelliklerini geliştirmiş yeni bir din haline getirdi. Yahudiler çok eskiden beri Arabistandaydılar. Şimdi Yemen olarak bilinen güneyde, Yahudiler M.Ö. birinci yüzyıldan beri ticaretle uğraşıyorlardı: Hicaz'ın kuzeyindeki geçmişleri daha eskidir. Tarihi Arap efsanelerinin birinde Yahudilerin Kral Davut'un zamanında Medine'ye yerleştikleri söylenirken, bir diğerinde Musa zamanında vuku bulduğu anlatılıyor. 1956'da bulunan Babil kayıtlarında, dini Yahudi toplumlarının Hicaz'a M.Ö. altıncı yüzyılda geldikleri, hatta daha önce de gelmiş olabilecekleri yazılıdır. Fakat, mezar taşlarındaki Yahudi isimleri şeklinde ilk kesin kanıt M.Ö. birinci yüzyılın ötesine gitmiyor. Her halükarda, Hıristiyanlık döneminin başlarında, Judaizm kuzey Arabistan'a yayılmış ve bazı aşiretlerin tamamı Yahudiliği kabul etmiş. M.S. dördüncü yüzyılda Medine bölgesinde Yahudi şairlerin varlığı kanıtlandı, hatta o dönemlerde oralarda Yahudi hakimiyetinde bir devletin de yaşamış olması muhtemeldir. Arap kaynaklarına göre Medine'de ve çevresinde yaklaşık olarak yirmi Yahudi aşireti yaşıyormuş.

Bu yerleşik vaha aşiretleri tüccar oldukları kadar çobandılar ve İslam baştan beri bir çöl dini değil, yarı-şehirli bir tüccarın diniydi. Fakat çöl de önemliydi çünkü kentin uygunsuzluklarından kaçmaya çalışan Nazaritlerin taşındığı gibi, kıyılarında yaşıyan Yahudiler Judaizmi en katı şekliyle uyguladıkları gibi, tektanrılıklarıyla uzlaşmaya imkan yoktu. Muhammet'i cezbeden bu oldu. Onun gözünde tektanrılığı kesin olmayan Hıristiyanlığın etkisi en azından başlangıçta çok zayıf olmuştu. Görünüre göre, yapmak istediği, anlayabilecekleri bir dilde ve adetlerine uygun bir tarzda Araplara Yahudilerin ahlaki tektanrılığını aşılıyarak vaha kültüründe yer alan çok tanrılı putperestliği yıkmaktı. Yahudi Tanrısını ve peygamberlerini, kutsal yazıların içerdiği sabit yasa fikrini -Kur'an'ı Kerim İncil'in Arapça benzeri idi- ve şeriat mahkemelerinde uygulanan bir Sözlü Yasanın eklenmesini kabul ediyordu. Müslümanlar da Yahudiler gibi Sözlü Yasayı yazıya dökmeye çekiniyorlardı. Yahudiler gibi de, muhtemelen öyle yaptılar. Yahudiler gibi, kanunun bazı madde-

lerini hahamların veya müftülerine sunarak bir cevap talep ediyorlardı: En erken cevap bir Judaik formüle uygun olarak verilmişti. Yahudiler gibi, Müslümanlar da beslenmeye, töresel arılığa ve temizliğe ilişkin katı kuralları kabul ettiler.

Muhammet Medine'deki Yahudilerin, keyfi olarak düzenlediği ve Judaizmin bir uyarlaması olan dini kabul etmeye hazır olmadıklarını anlayınca, ayrı bir din gelişmeye başladı. Şayet Muhammet halakhah'ın Arapçasını tertip edecek beceriye ve sabıra sahip olsaydı, sonuç farklı olabilirdi, fakat olmadı. Judaizmin en çarpıcı özelliklerinden biri, başka bir kültürün etkilerine ihtiyaç duymadan, Yahudi toplumlarının farklı yerlerde varolmaya razı oluşlarıdır. Ne olursa olsun, Muhammet reddedildiğinden İslam tektanrılığında yeni bir hamle yaptı. Sebt gününde özelliğini Cuma'ya taşıdı. Dualaların yönünü Kudüs'ten Mekke'le değiştirdi. En önemli bayramın tarihini değiştirdi. Hepsinden önemlisi, Yahudi beslenme kurallarının sadece geçmiş günahlarının cezası olduğunu beyan ederek, sadece domuzla, kanla, iskeletle ve bazı hayvan kesim kurallarını muhafaza ederek diğerlerini yürürlükten kaldırdı. Bütün bu değişiklikler, temel dogmalarda mutabık olmalarına rağmen Yahudi ve İslam toplumlarının birleşmesini imkansız hale getirdi; bütün bunlara ilaveten İslam'da kendine özgü, dini tartışmalara yol açan -ve şiddetli mezhepçiliğe sebep olan- dogmatik bir dinamizm oluştu ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslam'da da önemli bir rol oynamaya başladı. Herşeyin ötesinde, Davut'un Joshua'nın ve Hasmon'luların zamanında Yahudilerin yaptıkları gibi, hahamlık Judaizminin kesinlikle reddettiği zorunlu din değişikliği teorisi ve uygulaması İslam'da da yer aldı. Şaşırtıcı bir hızla yayılarak, Yakın Doğu'ya, bütün güney Akdeniz'e İspanya'ya ve Asya'nın geniş bölümlerine hakim oldu. Sekizinci yüzyılın başında, Yunan ve Latin dünyası ile istikrarsız ilişkiler sürdüren Yahudi toplumları kendilerini aniden daha önce vazgeçmiş oldukları ve şimdi hayatta kalmalarının anahtarı olan geniş bir İslam teokrasisinin içinde buldular. Fakat o arada yaşamlarını korumaya yönelik kendi sistemlerini, Talmud'u ve kendi kendini yönetme konusunda eşsiz formülünü - katedokrasiyi geliştirmişlerdi.

Katedokrasi

1168 yılında, mazbut bir Yahudi seyyahı- büyük bir olasılıkla kıymetli taş tüccarıydı İspanya'dan Bizans'ın muhteşem başkentine, Konstantinopolis'e geldi. 1159-72 arasında kuzey Akdeniz'deki ve Ortadoğu'daki seyahatlerini anlattığı 'Book of Travels'in (Seyahatname) yazarı olması dışında, Benjamin Tudela hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Ortaçağ seyahat kitaplarının en doğrusu, en tarafsızı ve en güvenilir olanıydı. 1556'da yayımlanarak, daha sonra adeta bütün Avrupa dillerine tercüme edildi ve dönemin bilginlerinin başlıca başvuru kitabı oldu.

Benjamin, konakladığı her yerde oradaki Yahudilerin yaşamıyla ilgili notlar alıyordu: rivayete göre ziyaret ettiği kentler arasında en çok Konstantinopolis'te kaldı ve o zamanlar dünyanın en büyüğü olan bu kenti ayrıntılarla anlatıyor. Oradaki 2.500 Yahudi iki ayrı grup halinde yaşıyorlardı. Çoğunluğu teşkil eden 2000 kişi hahamlığın adetlerini uygulayan, Mishnah'ın ve Talmud'un birbirine dayalı yorum yapısını kabul eden Yahudilerdi. Kalan 500'ü Karait Yahudileriydi; sadece Pentateuch'ı kabul ediyorlardı; Sözlü Yasayı ve ondan kaynaklanan her şeyi tamamen reddediyorlardı. Sekizinci yüzyıldan beri ve Sürgün sonrası yayılma dönemi boyunca organize olmuşlardı. Hahamlığa bağlı Yahudilerin Karait Yahudilerine karşı düşmanca tutumları nedeniyle, Benjamin'in ifadesiyle 'yüksek bir duvar mahalleyi ikiye bölüyordu'

Benjamin, Yahudileri 'ipek konusunda uzman' ve her türlü ticaretle uğraşan insanlar olarak tanımlıyordu. Aralarında 'çok zenginler' vardı. Fakat, Kralın doktoru olan Mısırlı Haham Solomon dışında, Yahudilerin ata binmeleri kanunen yasaktı. Ağır baskı altındaki Yahudiler, Haham Solomon'un aracılığıyla dertlerine derman buluyorlardı. Jüstinyen'in kanunları ve izleyen kararnameler yürürlükte iken, putperestlerin ve asilerin aksine, Bizans'taki Yahudiler yasal bir sözde statüden yararlanıyorlardı. En azından teorik olarak; Yahudi sinagogları kanunla koruma altına alınmış ibadet yerleriydi.

Devlet Yahudi hukuk mahkemelerini resmen tanıyordu ve hukukçular kararlarını Yahudilere uyguluyorlardı. Yasal uğraşlarını yürüten Yahudilerin emniyette oldukları varsayılıyordu, çünkü her türlü Yahudi aleyhtarı eylem kanunen yasaktı ve: 'Ya-

hudi, Yahudi olduğu için çiğnenemez ve dininden ötürü hakaret edilemez: Kişisel intikam kanunen yasaktır' deniyordu. Bütün bunlara rağmen, Yahudiler ikinci sınıf vatandaştı; aslında hiç vatandaş değillerdi. Mali bir yük gerektirdiği için şehir konseylerinde onbaşı olarak görev yapmaya zorlanmalarına rağmen, 425'te hükümette görev alma hakları iptal edildi. Fısıh Bayramlarının tarihini her zaman Hıristiyanların Paskalyasından sonraki bir tarihe rastlayacak şekilde değiştirmek zorunda kalıyorlardı. Yahudilerin kutsal yazılarının kendi aralarında dahi İbranice okunmasını istemeleri suç sayılıyordu. Kanunlar, Yahudilerin vaftiz edilerek din değiştirmelerini gittikçe kolaylaştırıyordu, ancak vaftiz töreninin içerdiği bir maddede, din değiştiren her Yahudi tehditle veya herhangi bir kazanç beklentisiyle din değiştirmeye zorlanmadığını beyan ediyordu. Dinini değiştirmiş olan bir Yahudi'yi rahatsız eden ve başkası tarafından suçüstü görülen bir Yahudi diri diri yakılıyordu; asıl dinine geri dönmek isteyen Yahudi ise asi ilan ediliyordu.

Benjamin'e göre halkın Yahudilere karşı düşmanlığı dinlerinden olduğu kadar mesleklerinden ötürüydü. Onlara karşı duyulan nefret, kirli suları evlerinden dışarı döken Yahudi sepicilerin mahalleyi kirletmelerindendi. Bundan dolayı Yunanlılar Yahudilerden -iyi veya kötü olmalarına bakmadan- nefret ediyorlardı ve onları zor şartlar içinde ve boyunduruk altında tutuyorlardı. Sokakta onları dövüyorlardı ve en ağır işleri onlara yüklüyorlardı. Benjamin 'bütün bunlara rağmen, Yahudiler zengin ve hayırseverdirler' diyor. 'Kutsal yazılarının emirlerine itaat ediyor ve boyunduruklarının ağırlığını neşe ile taşıyorlar.'

Tudela'lı Benjamin kuzey-doğu Ispanya'dan Barselona'ya ve Provans'a, oradan Marsilya yoluyla Gerona ve Pisa'ya geçerek Roma'ya gitti. Salerno'yu Amalfi'yi ve diğer İtalyan şehirlerini ziyaret ettikten sonra Korfu üzerinden Yunanistan'a geçti ve Konstantinopolis'i gördükten sonra, Ege'den Kıbrıs'a geçti; Antakya'dan Filistin'e, Halep'ten ve Musul'dan Babilon'a ve Persia'ya (İran'a) geçti. Kahire'yi ve İskenderiye'yi ziyaret ettikten sonra Sicilya üzerinden İspanya'ya döndü. Yahudilerin yaşam şartlarını ve meşgalelerini özenle kaydetti ve Parnassus Tepesinde Crisa'daki Yahudi kolonisinin tarımla uğraştığını ifade et-

mesine rağmen, kentli bir toplumu tarif ediyordu: Halep'te cam işçileri, Thebes'te ipek tüccarları, Konstantinopolis'te sepiciler, Brindisi'de kumaş boyacıları, her yerde satıcılar ve tüccarlar.

Bazı Yahudiler kentte yaşamayı tercih etmişlerdi; fakat, Karanlık Çağlarda neredeyse münhasıran kent sakini oldular. Avrupa'daki yerleşim bölgelerinin kentleri çok eskiydi. Maccabee'lerin Birinci Kitabı, Akdeniz boyunca dağılmış Yahudi kolonilerinin listesini veriyor. Tarihçi Cecil Roth'un ifade ettiği gibi, kültür açısından Yahudilere 'ilk Avrupalılar' denebilir. Roma imparatorluğunun ilk dönemlerinde, kuzeyde Lyon, Bonn ve Köln'de ve batıda Cadiz'de ve Toledo'da seçkin Yahudi toplulukları yaşıyordu. Karanlık Çağlarda kuzeye ve batıya doğru ilerleyerek Baltık ülkelerine, Polonya'ya ve Aşağı Ukranya'ya yerleştiler. Yahudiler, geniş bir alana dağılmış olmalarına rağmen sayısal olarak kalabalık değillerdi. Roma İmparatorluğunun % 10'luk payı dahil, İsa'nın zamanında sekiz milyon kadardılar; onuncu yüzyılda bir - bir buçuk milyona düşmüşlerdi. Bu dönemde, eski Roma bölgelerinin tümünde yaşayan halkın sayısı azalmıştı, ancak nüfusun bütününe oranla Yahudilerin kayıpları çok daha fazlaydı. Örneğin Tiberius'un zamanında, İtalya'da bulunan kırk Yahudi yerleşim bölgesine ilaveten, bir milyonluk toplam nüfusa karşın Yahudilerin sayısı 50.000 - 60.000 civarındaydı. İmparatorluğun sonlarına doğru, İtalyan Yahudilerinin sayısı çok azaldı, hatta 1538'de toplam nüfus (Genel nüfusun % 0.2'si) 25.000'e düşmüştü. Bu düşüşlerdeki genel demografik ve ekonomik faktörlerin payı fazla sayılmazdı. Bütün bölgelerde ve bütün dönemlerde Yahudiler her zaman asimilasyona ve çevrelerindeki toplumla birleşmeye mecbur tutuldular.

Bununla beraber, özellikle Karanlık Çağda, Yahudilerin sosyal önemi, kısıtlı sayılarından dolayı sanıldığının çok üstündeydi. Nerede ayakta kalmış veya kurulmakta olan kent varsa, er veya geç oraya yerleşiyorlardı. M.S. ikinci yüzyılda Filistin'deki Yahudi halkının neredeyse tamamen yok edilmesi kalanları marjinal kent sakini olarak yaşamaya teşvik etti. Yedinci yüzyıldaki Arap fethinden sonra Babilon'daki kalabalık Yahudi toplumlarına uygulanan ağır vergiler, kademeli olarak dağılmalarına yol açtı ve şehirlere yerleşen Yahudiler, esnaflık, ticaret ve

alım-satımla uğraşmaya başladılar. Çoğunluğu tahsilli insanlardan oluşan bu toplum, ceza kanunlarının veya fiziksel şiddet tehlikesinin engellemediği her yere yerleşmeyi başarıyorlardı.

Karanlık Çağlarda, Yahudiler Avrupa'nın kent yaşamında ciddi olarak önemli bir rol oynadılar. Kanıtlara ulaşılması zorsa da, 'responsa' (yazılı cevaplar) edebiyatı bu konuda hayli aydınlatıcıdır. Birçok ahvalde, antik Roma kentleri ile Orta Çağın başında ortaya çıkan şehir komünlerinin arasındaki tek gerçek bağ Yahudilerdi - komün sözcüğünün İbranice 'kahal' kelimesinin tercümesi olduğu iddia edildi. Yahudiler, gittikleri yerlere tabii bazı temel yeteneklerini de taşıyorlardı: kambiyo kurlarının hesaplanması, iş mektuplarının yazılması ve en önemlisi, bu mektupların dört bir yana dağılmış, dini ve ailevi ağlarının üyelerine teslim edilmesinin sağlanması gibi; pratik olmayan birtakım yasağı içermesine rağmen, dinlerinin ekonomik yaşamlarına çok yardımcı olduğu kesin. Eski İsrail dininde, insanlar daima çok çalışmaya teşvik edildiler. Gelişerek Judah dinine dönüşünce, çalışma ile ilgili bu motivasyon arttı. M.S. 70'te hahamlığa bağlı Judaizmin yükselişiyle, ekonomik etki giderek çoğaldı. Tarihçilerin çeşitli dönemlerde ve muhtelif toplumlar üzerinde yaptıkları incelemelerden elde edilen sonuçlara göre, din adamlarının politikaya nüfuzunun azaldığı oranda, ekonomik dinanizmin arttığı görülüyor. M.S. ikinci yüzyılda, din adamlarının Yahudi toplumuna müdahalesi tamamen ortadan kalktı. Mabetteki rahipler, Saddusiler, devletin teşvik ettiği dine hizmet edenler, hepsi birden kayboldular. Hahamlar asalak değillerdi. Bazı bilginlerin bakımını cemaatin üstlendiği doğru ise de, bilginler dahi ticarete teşvik ediliyorlardı. Hahamlar spesifik olarak bu hususta destek görüyorlardı. Aslında bazen en başarılı ve becerikli tüccarlar hahamlardı. Kararlarını ve 'responsa'larını tebliğ etmek için kullandıkları yollar, aynı zamanda ticaret yollarıydı. Hahamlığa bağlı Judaizm, bir çalışma rehberiydi, çünkü bütün Yahudilerin Tanrının nimetlerinden azami derecede yararlanmaları isteniyordu. Sağlıklı ve özürsüz olanların en azından hayırseverlik görevlerini yerine getirebilecek kadar çok çalışmaları ve verimli bir şekilde çalışmaları şarttı. Entelektüel açıdan da yaklaşım aynı yöndeydi. Ekonomik gelişme rasyonelleşmenin sonucudur. Haham-

lığa bağlı Judaizm, eski yasaların modern yasalara uyarlandığı ve değişen şartların rasyonelleştirilerek günün şartlarına uymasının sağlandığı bir süreçtir. Dünya tarihindeki ilk büyük rasyonalistler Yahudilerdi. Bunun, ileride de göreceğimiz çeşitli sonuçların arasında en önemlilerinden biri Yahudilerin metotla çalışan ve sorunlara çözüm üreten işadamları olmalarıdır. Karanlık ve Orta Çağlardaki yasal eğitimin başlıca hedefi, ticari alışverişlerin dürüst ve başarılı bir tabana oturtulmasıydı.

Önemli sorunlardan biri de tefecilikti, daha doğrusu faizli borç para vermekti. Bu, Yahudilerin kendileri ve Judaizmden kaynaklanan diğer iki büyük din için yarattıkları bir problemdi. Eski Yakın Doğu'daki eski dini sistemlerle onlardan kaynaklanan laik sistemler tefeciliği yasaklamıyordu. Bu toplumlarda cansız maddelere, bitki, insan, hayvan gibi kendi kendini yeniden üretebilen bir canlı gözüyle bakılıyordu. Dolayısıyla 'gıda parası' veya benzer mali bir konu için borç para verdiğiniz takdirde, faiz uygulanması yasaldı. Zeytin, hurma, tohum veya hayvan olarak borç gıda parası usulü, daha eski değilse, M.Ö. 5000'den beri sürüyordu. Belgelerden anlaşıldığı üzere senet karşılığı borç para verme usulü en azından Hammurabi'nin zamanından beri vardı - alacaklılar genelde mabetler ve krallık görevlileriydi. Babil belgelerinde belirtilen faiz oranları, gümüş için % 10 - 25, bakliyat için % 20 - 35'ti. Mezopotamyalılar, Hititler, Finikeliler ve Mısırlılar arasında faiz yasaldı ve ekseriyetle devlet tarafından tespit ediliyordu. Ancak, Yahudiler konuya farklı bir açıdan bakıyorlardı. Exodus 20:25'te şöyle buyuruluyor: 'Ümmetimden fakir bir kimseye borç para verirsen, tefecilik yapmayacaksın ve ondan faiz almayacaksın.' Bu tabii çok eski bir metindir. Şayet Yahudi yasaları daha medeni bir devirde, mesela krallık dönemlerinde düzenlenseydi, faiz yasaklanmayacaktı. Fakat Tevrat Tevrat'tı ve ebediyen geçerlidir. Exodus'taki metne Levicitus 25-36 şöyle destek veriyordu: 'Kardeşinden herhangi bir fazlalık alma ve ona tefecilik yapma;' Deuteronomy 23:24'teki açıklama şöyle: 'Yabancıya faizle borç verebilirsin, kardeşine asla.'

Dolayısıyla Yahudiler kendi aralarındaki muamelelerde faizle borç vermeyi yasaklayan, fakat yabancılar için geçerli olma-

yan bu dini yasağın yükünü taşıyorlardı. Bu hükümlerin ana hedefi, muhtemelen hayatta kalmak için mücadele eden fakir bir toplumu koruyarak birliğinin bozulmasını önlemekti. Dolayısıyla, borç verme hayırseverlik sayılmakla beraber, tanımadığınız veya aldırmadığınız kimselere yardımda bulunmak zorunda da değildiniz. Dolayısıyla, faiz düşmanlıkla eşanlamlıydı. Filistin'e yerleşmiş bir toplum olarak, tabii Yahudiler de herkes gibi birbirlerinden borç almak zorundaydılar. İncil'deki yazılara göre, sürekli olarak kanundan kaçmanın yolları aranıyordu. Elephantine'deki Yahudi toplumundan kalan papirüslerde de aynı şey söylenmektedir. Dini yetkililer kanunun bütün katılığıyla uygulanmasını sağlamak amacıyla bir tefecilik işlemine sadece önayak olanların değil, iştirak edenlerin de günah işlemiş olacaklarını belirttiler. Borçluların, kira almadan ev tahsis etmeleri, hediye vermeleri, yararlı bilgiler temini türünden gizli faiz sayılabilenler de günahtı ve 'faizin tozu' şeklinde nitelendirilerek yasaklanmıştı; Talmud'da kurnaz tefecilerin kapanlarından kurtulmaya çalışan ümitsiz borçluların mücadelesi ayrıntılarıyla anlatılıyor.

Ahlaki kuralları düzenleyen Talmud'cular, kendi görüşlerine uygun ve Tevrat'ın kurallarını ihlal etmeyen dürüst ticari alışveriş yöntemleri geliştirmeye çalışıyorlardı. Bunların arasında iade edilecek parasal meblağın artması, borç verene maaş veya kardan hisse sağlayan ortaklıklar veyahut da bir Yahudi'ye borç verebilecek Yahudi olmayan birinin borç vermesini teminen cihazların tahsis edilmesi bunların arasında yer alıyordu. Açık bir faiz-alışverişini sezen Yahudi mahkemeleri borçluyu para cezasına çarptırabilirlerdi. Sermaye ile faiz içeren borçlar geçersiz ilan edilerek, bu şekilde borç para verenlerin mahkemede şahitlik etmeleri yasaklandığı gibi cehennemle de tehdit ediliyorlardı.

Bununla beraber, kanunun böyle titiz ve makul bir şekilde uygulanmasına rağmen, Yahudilerin diğer dünya ülkeleri ile ilişkileri o nispette bozuluyordu. Yahudilerin, az sayıda ve dağınık bir toplum olarak yaşadıkları Yahudi olmayan bir alemde, Yahudi olmayanlara ödünç para vermek hakkı bir yana, bu hususta teşvik de ediliyorlardı. Bazı Yahudi yetkililerinin tehlikeyi

görerek ona karşı mücadele ettikleri doğrudur. İlkel bir yasanın kardeşlerle yabancıların arasında neden ayrım yaptığını çok iyi anlayan Philo, dini ne olursa olsun, aynı vatan mensuplarının arasında tefeciliğin yasak edilmesinin gerektiğini savunuyordu. Başka bir hükme göre, önceliğin Yahudilere tanınması şartıyla faizsiz borçlar Yahudi olanlarla olmayanlara eşit olarak verilmeliydi. Diğer bir hüküm, yabancı uyruklu birine faizsiz borç vereni övüyordu. Gene bir diğeri, faiz prosedürünü yererek, bir Yahudi'nin ancak geçimini başka türlü temin edemediği hallerde yabancıya faiz uygulayabileceğini söylüyordu.

Diğer taraftan bazı yetkililer Yahudi olanlarla olmayanlar arasındaki ayrımı vurguluyorlardı. Deuteronomy'deki metinlerinin birinde yer alan muhtemelen milliyetçi Haham Akiva'nın bir tefsirinde ima edildiğine göre, Yahudilerin yabancılara faiz uygulamak zorunda oldukları ifade ediliyordu. Ondördüncü yüzyılda yaşamış olan Fransız Yahudisi Levi ben Gershoma aynı fikirdeydi: Yahudi olmayan birine faiz uygulamak makul bir emirdi çünkü 'hiç kimse bir putpereste menfaat sağlamamalı ve dürüstlük kurallarından ayrılmadan ona mümkün olduğu kadar zarar vermeli;' başkaları bu fikri benimsediler, fakat mazur göstermek için genel bahane ekonomik gereksinmeydi.

'Bu günlerde Yahudi olmayanlardan faiz alınmasına rıza gösteriyorsak, kralların ve devlet büyüklerinin bize durmadan uyguladıkları baskı ve ağır şartlardır: aldıklarımız, yaşayabilmemiz için gerekenin en asgarisidir ve nasılsa bu alemin ortasında yaşamak zorundayız; hayatımızı onlarla para alışverişi yapmaktan başka bir şekilde sürdürmemiz mümkün değil; dolayısıyla, faiz almanın cezası olamaz.'

Bu en tehlikeli iddiaydı, çünkü Yahudilere uygulanan mali baskı genelde en çok sevilmedikleri bölgelerde gerçekleştiriliyordu. Yahudiler Yahudi olmayanlara borç vermeye odaklanarak tepki gösterselerdi, onlara karşı nefret -ve tabii ki baskı daartacaktı. Böylece, Yahudiler kendilerini bir kısır döngünün içinde buldular. İncil'deki hükümlere dayanarak, Hıristiyanlar 1179'dan beri tefeciliği yasaklamışlardı: yasağı çiğneyenler aforoz ediliyordu. Fakat Hıristiyanlar da en ağır mali külefetleri Yahudilere yüklüyorlardı. Buna karşı, Yahudiler de Hıristiyan

yasalarının Yahudilerin lehine izin verdikleri ticarete, nefret edilen borç verme ticaretine giriştiler. Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında Fransa'yı ve İtalya'yı çok iyi tanıyan Haham Joseph Colon, her iki ülkede yaşayan Yahudilerin başka bir ticaret alanına yönelmelerinin çok zor olduğunu yazıyordu.

Orta çağların başlarında İspanya'nın çoğunu, bütün Kuzey Afrika'yı ve Anadolu'nun güneyindeki Yakın Doğu'yu kapsayan Arap - Müslüman bölgelerinde, Yahudilerin durumu kuramsal olarak daha rahattı. Gayri müslimlere uygulanacak İslam Yasası, Muhammet'in Hicaz'daki Yahudi aşiretleriyle yaptığı düzenlemelere dayanıyordu. Peygamberlik misyonunu reddettiklerinde 'cihat' ilan etti etti ve dünya ikiye bölündü: Kanunun hakim olduğu, İslamin barışçı bölgesi 'dar ül-İslam'la, geçici olarak gayrimüslimlerin kontrolünde olan 'dar ül-Harb', yani savaş bölgesi. 'Jihad' dar ül-harb'a karşı gerekli ve sürekli savaş halidir: Sona ermesi, ancak bütün dünyanın İslam'ı kabul etmesine bağlıdır. Muhammet, döverek, erkeklerin kafasını keserek (dinini değiştiren bir kişi dışında), eşlerini, çocuklarını, hayvanlarını ve mallarını kendi taraftarlarının arasında paylaştırarak Medine Yahudilerine karşı cihadını sürdürüyordu. Diğer Yahudi aşiretlerine yapılan muamele, Muhammet'in tercihine göre daha ılımlıydı, zira, Yahweh'in Joshua'ya Kenan'lı kentleri istediği gibi yönetme yetkisini verdiği gibi, Tanrı da Muhammet'e kafirlere karşı istediğini uygulama özgürlüğünü vermişti. Bununla beraber Muhammet yenik düşmanlarıyla bazen politik bir antlaşma (dhimma) yapmayı uygun görüyordu: hayatlarının bağışlanması mukabilinde, topraklarını sürmelerine izin veriyordu, karşılığında da ürünün yarısını alıyordu. Dhimma, 'dhimmi' adı altında daha ayrıntılı bir hal aldı, şöyle ki hayatı bağışlanan, dinini uygulayabilen, hatta korunan bir kimse, bunların karşılığında özel vergiler ödüyordu: 'kharaj' veya hükümdara ödenen toprak vergisi, 'jizya' veya oy kullanabilme vergisi, dindar kesimden daha yüksek oranda ticaret ve seyahat vergileri ve hükümdarın keyfine göre özel vergiler. Ayrıca, dhimmi statüsü her zaman tehlikedeydi, çünkü dhimma, sadece galip gelen hükümdarın tabii hakkı olan mağlup olanı öldürmek ve varlığına el koyma özgürlüğünü askıya alabilirdi: Buna göre

Müslüman hükümdarın arzusuna bağlı olarak tek taraflı iptal edilebilirdi.

Görüyoruz ki Müslüman hakimiyetine tabi Yahudi dhimmi statüsü, Hıristiyan hakimiyetine tabi olmaktan beterdi, çünkü dinlerini uygulama hakları, hatta, yaşama hakları herhangi bir zamanda keyfi olarak ellerinden alınabilirdi. Aslında yedinci ve sekizinci yüzyılda büyük bir hızla medeni dünyanın yarısını ele geçiren Arap cengaverlerinin, onlara sayısız alanlarda hizmet eden ve düzenli vergi gelirleri sağlayan, tahsilli ve çalışkan Yahudi toplumunu ortadan kaldırmak gibi bir niyetleri yoktu. Yahudiler, Hıristiyan dhimmilerle birlikte yeni ve geniş Arap yönetim bölgelerinin aydınlar gurubunu teşkil ediyorlardı. Arap Müslümanlar Yahudilere karşı herhangi bir kötü amacı geliştirmekte fazla acele etmediler. Müslümanlara göre, Yahudiler Muhammet'in taleplerini geri çevirmekle her ne kadar günaha girdilerse de, alt tarafı ou çarmıha germemişlerdi. Yahudilerin tektanrılığı İslam'ınki kadar saftı. Yahudilerin dogmaları saldırgan nitelikte değildi. Beslenmeye ve temizliğe ilişkin yasaları da birçok açıdan Müslümanlarınkine benziyordu. Dolayısıyla, dini İslam yazılarında Yahudi aleyhtarı polemiğe ender rastlanmaktadır. Aynı zamanda Araplar, üzerine kendilerine göre değişiklikler de yapabilecekleri, putperest - Yunan beraberliğinin sergilediği Yahudi düşmanlığını da katılmadılar. Sonunda, Doğu Bizans'ın ve Latin Batı'nın tavrının aksine, Judaizm, İslam'a karşı politik veya askeri açıdan bir tehdit olmadı. Bütün bu sebeplerden dolayı, Yahudiler Müslüman bölgelerinde yaşamayı tercih ettiler. Gelişme dönemleri de oldu. Irak'taki büyük akademilere ilaveten, Yahudiler yeni Bağdat'ın varlıklı bir mahallesini kurdular ve 762'de Abbasi hanedanı tarafından başkent ilan edildi. Yahudilerden saray doktorları ve yetkilileri çıkıyordu. Başlangıçta sadece bir ticaret aracı olarak, fakat daha sonra ilim, hatta kutsal yorum dili olarak Arapça konuşup yazmayı öğrendiler. Bir zamanlar Aram dilini öğrendikleri gibi, Yahudi halkı şimdi Arapça konuşuyordu, fakat nerdeyse bütün Yahudi ailelerinde İbranice hazine gibi korunuyordu.

Yahudiler bütün Arap dünyasıyla ticari ilişkiler sürdürüyorlardı. Sekizinci yüzyıldan onbirinci yüzyılın başına kadar İs-

lam uluslararası ekonominin can damarıydı ve Yahudiler başlıca ticaret ağlarının ihtiyaçlarını tedarik ediyorlardı. Doğudan, ipek, baharat ve ender bulunan diğer maddeleri ithal ediyorlardı. Doğudan, Hıristiyanların ele geçirdikleri ve Yahudilerce 'Kenan'lı diye çağrılan putperest esirler İslam topraklarında satılıyorlardı: 825'te Başpiskopos Lyons'lu Agobard, esir ticaretinin tamamen Yahudilerce yürütüldüğünü ileri sürdü. Müslüman kaynaklarından ve Yahudi responsa'larından edinilen bilgiye göre o dönemde Yahudi tüccarların, lüks maddelerin çoğunun menşei olan Çin'de ve Hindistan'da faaliyet gösterdikleri görülüyor. Onuncu yüzyıldan itibaren Yahudiler özellikle Bağdat'taki Müslüman mahkemelerinde bankerlik yapmaya başladılar. Yahudi tüccarlardan aldıkları yüksek meblağları halifeye gönderiyorlardı. Yahudi dhimmi özelliği göz önünde tutulursa, bu riskli bir ticaretti. Bir Müslüman hükümdarının borcunu reddetmesi veya -bazen olduğu gibi- alacaklısının kellesinin uçurtması ayıp değildi, ancak bankerleri sağ olarak muhafaza etmek daha uygundu. Akademileri desteklemek amacıyla gönderilen banka karlarının bir kısmını, banka yöneticileri büyük bir rahatlıkla ve kimseye sezdirmeden kullanıyorlardı. Yahudilerin saraydaki tesirleri büyüktü. Araplar, sürgün başına büyük saygı göstererek ona 'Efendimiz, Davut'un Oğlu' diye hitap ediyorlardı. 1170'te Tudela'lı Benjamin Bağdat'a gelince, orada güven içinde yaşayan 40.000 Yahudi- yirmi sekiz sinagog ve on yeshivat (eğitim kurumu) bulmuş.

Yahudi refahının diğer bir merkezi de Tunus'taki Kairouan'dı: 670'te kurularak, sıra ile Aglabit, Fatimit ve Zirit hanedanlarının başkenti olmuştu. Yahudi ve Hıristiyan-Kopt ailelerinin Mısır'dan kente taşınmalarıyla ahali kalabalıklaştı. Karanlık ve Orta Çağlar boyunca Yahudi tüccarları ve satıcıları hem Akdeniz bölgesinin hem batı Avrupa'nın en başarılı şehir kolonisini yaratmışlardı. Sekizinci yüzyılda Babil'li bilginler orada bir akademi kurdular, böylece, izleyen 250 yıl boyunca Kairouan Yahudi ilminin önemli merkezlerinden biri oldu. Doğu-Batı ticaretinin de önemli bir bağlantı noktasıydı ve gene başarılı Yahudi tüccarları zengin bir akademik yaşama imkan sağladılar. Yahudiler saraylara doktor, astrolog ve memur tedarik ediyorlardı.

Sekizinci ile onbirinci yüzyıl arasında Yahudi yerleşim bölgelerinin en başarılısı İspanya'ydı. Burada Yahudi toplumu Roma imparatorluğunun zamanında ve bir dereceye kadar Bizans hakimiyetinin altında da gelişerek refaha kavuşmuştu, ancak Visigoth krallarının zamanında sistematik olarak Yahudi aleyhtarı bir kilise-devlet politikası izleniyordu. Toledo'da düzenlenen bir dizi kraliyet kilisesi konseyinde, Hıristiyanların politik meseleleri arka plana itilerek, Yahudilerin zorla vaftiz edilmesine veya sünnetin, diğer Yahudi geleneklerinin ve Sabbath'la bayram kutlamalarının yasaklanmasına karar verildi. Yedinci yüzyıl boyunca, Yahudiler kırbaçlandı, idam edildi, mallarına el kondu, yıkıcı vergiler ödemek zorunda bırakıldılar, ticaretten men edildiler ve bazen de vaftiz mahalline zorla sürüklendiler. Birçoğu, Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmalarına rağmen, Yahudi uygulamalarını gizlice sürdürmeye devam ediyorlardı. Böylece, İspanyol Hıristiyanlığı ve Judaizmi için sonsuz bir endişe kaynağı olan ve sonradan 'marrano' olarak anılan 'gizli Yahudi' tarihteki yerini aldı.

711'de Müslümanlar İspanya'yı işgal edince, Yahudiler onlara yardımcı oldu ve ilerleyen Arap ordularının arkasında kalap zapt edilmiş kentlerde sıklıkla garnizonlar kurdular Kısa bir süre sonra geniş ve müreffeh Yahudi toplulukları Cordoba'ya, Granada'ya Toledo'ya ve Sevilla'ya yerleştiler.

Daha sonra Arap coğrafya bilginleri bu kentlerden 'Yahudi kentleri' olarak bahsettiler. Cordoba, kendilerini halife ilan ederek Yahudilere olağanüstü yakınlık ve hoşgörü gösteren Ummayid Hanedanının başkenti olmuştu. Bağdat'ta ve Kairouan'da olduğu gibi, Yahudiler burada esnaflıkla uğraşıyorlardı ve ticaretin yanında doktorluk da yapıyorlardı. Büyük Ummayid halifesi 3. Abd al Rahman'ın (912-61) saltanatı sırasında Yahudi doktoru olan Hisdai ibn Shaprut, Yahudi bilginlerini, filozoflarını, şairlerini ve bilim adamlarını kente getirerek, o yöreyi dünyanın en büyük Yahudi kültür merkezi haline getirmişti. Birçoğu kendi 'yeshiva'ları ile, Ummayid İspanya'nın kırk dört kentinde esaslı ve gelişmiş bir Yahudi toplumu yaşıyordu. Yahudilerin liberal halifelerle olan ilişkileri Kıbrıs çağındakilerini anımsatıyordu ve Yahudilere, ondokuzuncu yüzyıla kadar bel-

ki de hiçbir yerde bulamayacakları zarif, verimli ve tatminkar bir yaşam tarzı sağladı.

Bütün bunların tehlikeli bir yönü de yok değildi. İslam politikalarının dinamiği, muhafazakarlık ve saflık konusundaki doktrin münakaşasının öfkelendirdiği, büyük din hanedanlarının tartışma konusuydu. Bir Müslüman hanedanı liberalizme ve zenginliğe ulaştığı nispette diğer dinci ve fanatik mezheplerin kıskançlığına hedef oluyordu. Hanedan yıkıldığı takdirde, ona bağlı Yahudiler derhal dhimmi statülerinin çirkin mantığı ile karşı karşıya kalıyorlardı. İlkel Berberi Müslümanları 1013'te Cordoba'yı zaptettiler. Ummayidler kayboldu, önemli makamlardaki Yahudiler katledildi. Granada'da genel bir Yahudi katliamı meydana geldi. Hıristiyan orduları güneye doğru ilerlerken, onların baskısından etkilenen Müslümanlar kültürün patronlarına güveneceklerine, ateşli ve hırslı cengaverlere güvendiler. Onbirinci yüzyılın son yıllarında başka bir Berberi hanedanı olan Amoravit'ler güney İspanya'yı hakimiyetlerinin altına aldılar. Şiddet yanlısıydılar ve ne yapacaklarını tahmin etmek güçtü. Evvela lucena'daki geniş ve zengin Yahudi toplumunu zorunlu din değişikliğiyle tehdit ettiler, sonra da yüksek bir rüşvet karşılığında vazgeçtiler. Yahudiler, akıllıca dağıtılan rüşvetlerle ve alışverişlerle Müslümanları yönlendirme konusunda çok ustaydılar. Mali, tıbbi ve diplomatik maharet konusunda, birbirin izleyen fetih güçlerine sunulacak becerileri çoktu. Yeni efendilerine danışman, doktor vs. olarak hizmet ediyorlardı. Fakat bu dönemden sonra, Yahudiler daha çok İsyanya'da Hıristiyan hakimiyeti altında emniyetteydiler. Bizans'lıların, Yahudilere zımmi olarak daha çok güven sağlayabilecekleri Anadolu'da da durum aynıydı.

Onikinci yüzyılın başlarında, Atlas dağlarında ortaya çıkan Almohad'lar, yeni bir fanatik müslüman grubu, bir partizan hanedanıydı. Amaçları İslam'daki günahkarlığı yok etmek ve insanları kötü yola sapmaktan korumaktı, fakat o süreç esnasında yaklaşık bir milenyumdan beri kuzeybatı Afrika'da yaşamış Hıristiyan toplumlarını imha ettiler. Yahudilere ise, din değiştirmekle ölüm arasında tercih hakkı tanınmıştı. 1145 yılından itibaren Almohad'lar fanatizmlerini İspanya'ya taşıdılar. Sinagog-

lar ve 'Yeshiva'lar kapatıldı. Hıristiyan Vezigot hakimiyeti altında olduğu gibi, kılıç zoruyla din değiştirmeye zorlanan Yahudiler dinlerini gizlice uygularken, Müslümanların şüpheciliğine hedef oluyorlardı. Anormal geniş kollu mavi tüniklerle, sarık yerine eşek semeri şeklinde uzun mavi bir takke giymek mecburiyetindeydiler. Bu garip kılıktan ve 'shakla' denen özel ve aşağılayıcı işaretten muaf tutulmayı başardıkları takdirde, normal modeldeki kıyafetlerinin sarı renkte olması şarttı. Küçük alışverişler dışında ticaret yapmaları yasaktı. Güney İspanya'daki muhteşem Yahudi yerleşim bölgeleri, en azından eski saygınlıkları ve görkemleri açısından bu gaddarlığa dayanamadılar. Birçok Yahudi kuzeydeki Hıristiyan kesimine kaçtı. Diğerleri, daha merhametli bir Müslüman hükümdarını bulma umuduyla Afrika'ya kaçtılar.

Sığınmacılar arasında, daha yaygın olarak Maimonides olarak bilinen Moses ben Maimon adında genç ve parlak zekalı bir bilgin vardı. Yahudiler kendisini (Rabbi Moses ben Maimon'un baş harflerini alarak) Rambam olarak tanıyorlardı. 30 Mart 1135'te Cordoba'da dünyaya gelmiş, babası bir bilgindi, Almohad'lar şehri ele geçirdiklerinde sadece on üç yaşında olmasına rağmen olağanüstü engin bir bilgi dağarcığına sahipti. Ailesiyle birlikte bir süre İspanya'da bulunduktan sonra, 1160'ta Fez'e yerleştiler. Beş yıl sonra din değiştirme mecburiyeti yeniden söz konusu olunca, önce deniz yoluyla Acra'ya gitmek zorunda kaldılar. Oradan Maimonides Kutsal Yerleri ziyaret ettikten sonra Mısır'a giderek, Fustat'a (Eski Kahire Şehri) yerleştiler. Orada Maimonides doktor ve bilgin-filozof olarak dünya çapında ün kazandı. 1177'de Fustat cemiyetinin başkanı olarak atandı, 1185'te sarayın doktoru olarak tayin edildi. Bir Müslüman gazetecisinin tabiriyle 'ilim, eğitim ve seviye olara muazzam'dı. Olağanüstü çeşitlilikle, nitelikte ve nicelikte geniş bilgiye sahipti. Özellikle mücevher ticareti yapan kardeşi Davud'un desteğiyle yaşamını sürdürüyordu; Davud'un ölümünden sonra kendi hesabına yaptığı ticaretle ve doktorluk ücretleriyle yaşamaya devam etti. 13 Aralık 1204'te ölünce, naaşı, vasiyeti gereğince Tiberias'a götürüldü. Mezarı hala oradadır ve dindar Yahudiler içi kutsal ziyaret yeridir.

Maimonides, sadece kendi önemi açısından değil, Ortaçağ'daki Yahudi toplumunun bilgiye verdiği önemi anlatmak için - kendisinden daha iyi bir örnek bulunamayacağından - incelenmeye değer. Katedokratların (öğretmen/yönetici) hem ilk örneğin hem en büyükleriydi. Hahamlığa bağlı Judaizmde yönetim ve bilgi birbirine sıkıca bağlıydı. Tabii 'bilgi' den amaçlanan, 'Tevrat' hakkındaki bilgiydi. Tevrat Tanrı hakkında bir kitap değildi. Tıpkı Tanrı gibi, yaradılıştan önce de vardı, ezeliydi. Aslında, yaradılışın tasarımı olduğu da söylenebilir. Sihirbazın kendi kitabından okuduğu gibi Tanrının da bu kitaptan okuduğunu sanan Haham Akiva 'yaradılışın cihazı' olduğunu zannediyordu. Simeon ben Lakish dünyadan 2000 yıl önce var olduğunu söylerken, Elizer ben Yose'a göre Tanrı evreni yaratmadan 974 nesil boyunca koynunda muhafaza etmişti. Bazı filozoflar, yetmiş ülkeye yetmiş dilde sunulduğunu ve hiçbirinin kabul etmediğini sanıyorlardı. Yalnız İsrail kabul etmişti. Dolayısıyla sadece Yahudilerin Yasası ve dini değil, özel bir şekilde İsrail'in irfanı ve Yahudilerin hakimiyetinin anahtarıydı. Tıpkı Musa'nın ideal bir kanun yapıcısı olduğu gibi, Philo bunu filozofların ideal yasası olarak adlandırmıştı. Musa hakkında yazdığı kitapta 'Doğa'nın damgasıyla damgalandığını' ve 'kozmik devletin en mükemmel resmi' olarak nitelendiriyor. Devamında, Tevrat konusundaki bilginin kapsamı nispetinde özellikle Yahudiler üzerinde hakimiyet kurma hakkının arttığı ifade ediliyor.

Buna göre en ideal yol, kamuda görev yapan her şahsiyetin seçkin bir bilgin olması ve her bilginin yönetime yardımcı olmasıydı. Anglo-Sakson zihniyetinin aksine, Yahudiler, entelektüel kapasitenin, kitaplara ve okumaya karşı aşırı düşkünlüğün insanın görev yapma gücünü baltaladığı görüşünü hiçbir zaman benimsemediler. Aksine. Yabancıların görmek eğiliminde oldukları gibi, Tevrat ilmini de hiçbir zaman kuru, akademik ve gerçek yaşamdan uzak bir ilim olarak görmediler. İnsanları yönetmek için gerekli ilim türünü, aynı zamanda iktidarın sebep olduğu günahkarlık halinin önlenmesine yarayan tevazuyu ve dine bağlılığı yayan bir kaynak olarak görüyorlardı. Atasözlerinden alıntılar yapılıyordu: 'Nasihat ve sağlıklı ilim benimdir: Anlayışlıyım, güçlüyüm.'

Yahudilerin bakış açısından, sorun, eğitimle hükümet görevinin nasıl birleştirilebileceğiydi, Hadrian'ın zulüm dönemi sırasında, Lydda'daki filozoflar, tehlikede olan ülkelerinin en acil sorunlarını görüşmek için toplandıklarında, listelerinin başında yer alanların arasında şu vardı: 'Hangisi daha önemli, eğitmek mi, eylemek mi?' Bütün iddialar dinlendikten sonra Haham Akiva'nın 'önce eğitim, çünkü eğitim zaten eyleme sevk ediyor' görüşüne oybirliğiyle katıldılar. Manevi yararlılık açısından, eğitimle edinile ilmin toplumsal ihtiyaçların yararına uygulanmasının övgüye layık olduğuna hükmedilmişti. Ancak, filozofların tahminine göre, bir konuyu danışmak üzere filozofa başvuran bir dula veya bir yetime, o anda eğitimle uğraştığından sorularını cevaplandırmaya vakti olmadığı söylendiği takdirde, Tanrı öfkelenerek 'seni, dünyayı yıkmış kadar lanetliyorum' diyecekti. Burnunu sadece kitaplarına gömen bilgin 'dünyanın yıkılmasına sebep olmakla' suçlanıyordu, çünkü Yahudiler, ilmin uygulanmasından yoksun bir dünyanın parçalanmaya mahkum olduğuna inanıyorlardı. Bir Levit'in elli yaşında faal hayattan çekilerek sadece okumaya yönelmesi mümkündü, ancak, hatırı sayılır bir bilgin, ölünceye kadar faaliyetlerini sürdürmek zorundaydı. Philo eğitimle toplumsal hizmetin bir arada yürütülmesinin meydana getirdiği çelişkili durumlardan bahsediyor. Kendi yaşamı bu zıtlığın açık bir örneğiydi; sayısız yazılarına ek olarak toplumsal lider olarak da hizmet vermek zorundaydı ve en azından Roma'ya, bir elçiliğe gitmek zorundaydı. Philo gibi ünlü bir bilgine birçok konuda akıl danışmak isteyenlerien sayısı çok kabarıktı. İyi ki Philo yöneticilik görevlerini, gurbetteki en zengin adamlardan biri olan ve Josephus'un Alabarch olarak söz ettiği kardeşi ile birlikte yürütebiliyordu.

Bir taraftan eğitime ilişkin çelişkili taleplerin ve yorumların bir sonuca bağlanabilmesini teminen birbirine yardım eden iki kardeş kavramı, diğer taraftan kamu görevleri ile hukuki yönetim, Yahudi katedokrasisinin genellikle bir aile meselesi olmasının nedenidir. Bilgin hanedanları aslen yazman sülalerinden geliyordu ve M.Ö. ikinci bin yıldan beri Yahudi yaşamının bir özelliğidir. Bazı Yahudi toplumlarında, Birinci Dünya Savaşına -hatta sonrasına kadar devam ediyordu.

Babil'de sürgün başının Davut'un sülalesinden gelmesi gerekiyordu, fakat, akademilerde ve yeshivot'larda önemli makamlarda bulunanların tanınmış akademik bir sülaleden gelmeleri şarttı. 'Bilgin ailesinden değil, tüccarlardandır' cümlesi, - akademilerin tüccarların parasıyla işletilmesine rağmen- kişiyi bertaraf etmenin bir ifadesiydi. Babil'de, 'gaon' yani her akademinin başkanının belli altı aileden birinden gelmesi gerekirken, Filistin'de Hillel'in, Yazıcı Ezra'nın ve Davut'un kendi ahfadından olması şarttı. Muazzam bilgi sahibi bir yabancı da kabul edilebilirdi, ancak bu çok enderdi. Akademinin hiyerarşik kademelerinde de soy belirleyiciydi. Menşe olarak, başlıca akademilerle evrensel olanlar, gençlerin encümen azası olarak pek yetiştirildikleri yerler değildi - 'yeshiva' kelimesi 'synhedrion/ Sanhedrın)'in İbranicesidir. Orta çağlarda, Tevrat'ın resmi belgelerinde hala 'Büyük Sanhedrin' olarak adlandırılıyorlardı. Filistin akademisi kendini 'Dürüst Kuruluş' olarak adlandırıyordu. Güvenilir hükümlerin üretilmesi amacıyla, bilginler Akademi, Parlamento, Anayasa Mahkemesi gibi yerlerde bir arada oturuyorlardı.

Maimonides'ten önce Mısır'da yazılar yazan Babil akademilerinden bir bilgin, öğrenim hiyerarşisini şöyle tarip etti: Eğitim görmüş normal bir Yahudi Musa'nın beş kitabını ve Sözlü Yasa'ya, Sabbath'a ve bayramlara ilişkin bilgi içeren dua kitabını öğreniyordu. Bilginler, bunlara ek olarak İncil'in devamını, 'kuralları' ve kanun derlemesini bilmek zorundalar. Doktorlar bütün bunlara ilaveten Mishnah'ı, Talmud'u ve yorumları da biliyorlardı. Bir bilgin, vaaz verebilir, iddianame yazabilir ve yargıç yardımcısı olarak görev yapabilirdi. Fakat, ancak Akademi üyesi ünvanına sahip bir doktor Yasanın kaynaklarıyla onları açıklayan edebiyatı anlayabilir ve ilmi hüküm verebilirdi.

Doktorlar ve kıdemli bilginler Akademiyi oluşturuyorlardı. Babil'de, yönetim triomvirası 'gaon'dan, yardımcı olarak hizmet veren mahkeme başkanından ve hükümleri yazan yazıcıdan oluşuyordu. Akademi kurulu, gaon'un karşısında ve yedi sıra halinde oturuyordu. Her sırada on yer vardı ve 'rosh ha-seder' (sırabaşı) olarak adlandırılan en kıdemli bilgine sıranın başında yer veriliyordu. Akademi üyelerinin her birinin soyu esas

alınarak tespit edilen önceliğine göre belli bir yerleri vardı. Mamafih yararlığına göre ileriye veya geriye gönderilebilirdi, ücreti de ona göre değişiyordu. Çoğu için akademi üyeliği tam günlük bir iş değildi. Yönetici olarak cemiyete hizmet ediyorlardı, veyahut da esnaflıkla ve ticaretle hayatlarını kazanmaya çalışıyorlardı.

Bütün akademi yaz sonunda ve kış sonunda olmak üzere yılda iki defa toplanıyordu. İlkbaharın başında yapılan ve bütün kurul üyelerinin katıldıkları bu 'kallah' toplantısında yurtdışından sorulan sorular tartışılarak hüküm veriliyordu, böylece cevapları Fısıh Bayramından hemen sonra yurtdışına gidecek tüccarlar tarafından sahiplerine iletiliyordu. Bu kurul toplantıları aynı zamanda eğitim seansları da içeriyordu. O esnada, 'gaon', çömelerek oturmuş 2000 öğrencisine Talmud'dan bölümler anlatıyordu: Turgeman'ı (tercümanı) ise hoparlör görevi yapıyordu. Öğretmenlerin çeşitli rütbeleri vardı: En alttakiler 'tekrarlayıcılar' genellikle doğuştan görme özürlüydüler ve kutsal yazıların kocaman bölümlerini doğru vurgulamalarla ezbere söylemek üzere eğitilmişlerdi. Metnin doğruluğundan emin olmayan bir doktor tekrarlayıcıdan metni tekrar doğru olarak okumasını isteyebilirdi. Bu genel eğitim, gürültülü korolar eşliğinde ezber eğitimiydi. Bir nesil öncesine kadar Kahire'deki al-Azhar üniversitesindeki gibi, Müslüman üniversitelerinin de uyguladığı yöntem aynıydı. Yakın bir zamana kadar, Fas'taki Yahudi okul çocukları İbranice ile Aram dilinin karışımı olan bir dilde uzun hukuk hükümlerini ezbere okuyabiliyorlardı; bugüne kadar Yemen'deki Yahudilerin, Avrupalı Yahudilerin çoktan beri kaybetmiş oldukları eski metinlerinin doğru söylenişini koruyabilmelerini sağlayan bir sözlü tekrarlama geleneğine sahiptirler.

Rütbeleri özenle saptanmış soydan gelme filozof kademeleriyle, Babil'deki akademiler, temennahları ve ananeleriyle şark saraylarının atmosferini büyük ölçüde benimsemişlerdi. Akademilerin idari kolu olan sürgün başını örnek alıyorlardı. Joseph ben Isaac Sambari (1640 - 1703) adındaki İbrani gazeteci, onuncu yüzyıldaki bir gelenekten alıntı yaparak 'nasi' yi şöyle tarif ediyor: 'İman Sahiplerinin Komutanının emri gereğince bütün Yahudi topluluklarının üzerinde sınırsız yetkiye sahiptir.

Yahudi olanlar ve olmayanlar, onu selamlamak için aynı şekilde ayağa kalkıyorlar. Onun huzurunda ayağa kalkmayan yüz kırbaçla cezalandırılacak, çünkü bu, halifenin emridir. Halife ile görüşmeye giderken, öncülük eden Yahudi ve Arap atlıları, Arapça: 'Efendimiz Davut'un oğluna yol verin' diye bağırıyorlar. Kendisi de at sırtındadır ve işlemeli ipek elbiseyle geniş bir sarık kuşanmış. Oradan üzerinde zinciri olan beyaz bir eşarp sarkıyor. Halifenin sarayına varınca, kralın harem ağları gelip onu karşılıyorlar ve taht odasına ulaşıncaya kadar önünde koşuyorlar. Halifenin onuruna dağıtılacak altınların bulunduğu keseyi taşıyan bir usak Nasi'nin önünde yürüyor. Bir esir kadar mütevazı olduğunu belirtmek için 'nasi' halifenin önünde secde ediyor Halife, harem ağalarına Nasi'yi kendisine en yakın koltuğa oturtmaları için işaret ediyor ve sonra ne istediğini soruyor. 'Nasi' maruzatını bildirdikten sonra ayağa kalkıyor, halifeye dualar ederek ayrılıyor. Dünyanın dört bir köşesinden kendisine getirdikleri hediyeler bir yana, tüccarlara sabit ve yıllık bir vergi uyguluyordu. Babil'deki gelenek böyledir.'

Akademik 'gaon'larla kıdemli doktorlar benzer muamele talebinde bulundular. Şaşaalı unvanlarla hitap ediliyorlardı, teferruatlı lanetler ve dualar ediyorlardı. Çin'deki mandarenler gibi soydan gelme bir kutsal-akademi asalet oluşturmuşlardı.

Karanlık Çağ döneminde bu Babil katedokrasisi bütün gurbettekiler için soydan gelme, hukuki ve nihai temyiz mahkemesiydi. Yerel polisinden başka, bu makam -mesela, ordu gibi- fizik bir güce sahip değildi. Ancak, ürkütücü ve en azından Ezra'nın devrinden kalan bir tören olan aforoz etme yetkisi vardı. Pratik olarak, Babil katedokrasisinin ömrü, muhteşem İslam İmparatorluğunun birliği kadar sürdü. Bağdat'taki halifenin sınırları çatırdamaya başlayınca onlar da izledi. Eski akademilerin sığınmacı bilginlerinin etrafında İspanya'da ve Kuzey Afrika'da yerel eğitim merkezleri kuruldu. Örneğin 1060'ta Nahrai ben Nissim'in Kairouan'dan ve Judah ha-Kohen ben Joseph'in gelmesiyle Kahire bir halakhah merkezi oldu. Sonraki nesilde, yetkilerini İspanya'dan gelen bilgin Isaac ben Samuel'e devrettiler; çağdaş bir belgedeki ifadeye göre 'Mısır'ın tamamına ait yetki ellerindeydi.' Bu tür insanlar genellikle büyük akademilerin bi-

rinin gaon'unun ahfadından olduklarını iddia ediyorlardı. Genellikle başarılı tüccar veya başarılı tüccarların yakınıydılar. Ancak, ne kadar zengin olursa olsun akademik bir aile belli sayıda değerli bilginler yetiştirmediği takdirde prestijini koruyamazdı. Zaten, bilgi düzeyi tartışılamayacak kadar mükemmel kimselerin verdikleri halakhah hükümlerinden yararlanamayan Yahudi toplumunu yönetemezdi. Kısacası, bir tarihçinin ifade ettiği gibi, 'Söz sahibi olmak için aile önemliydi, ticarette başarı gerekliydi, fakat bilgi şarttı.'

Maimonides üçüne de sahipti. Mishnah'ı yorumladığı eserlerinden birinde atalarının yedi neslini sayıyordu. Yahudilerin çoğu aynısını yapabilir ve bu uygulama bugüne kadar birçok Yemenli Yahudi ailesinde, fakir de olsalar devam ediyor. Bu cet listelerinin amacı, akademik ataların belirtilmesiydi ve genellikle listenin başında seçkin bir bilgin yer alıyordu. Kadınlar bu listelerde yer almamakla birlikte, ancak soylarındaki asalet yeterli bulunursa listede yer alabiliyorlardı. Maimonides'in kayınpederinin durumunda, annesinin ceddi on dört nesil gerisine kadar uzanırken, babasınınkinin ancak altı kuşak gerisine kadar ulaşılabilmişti. Şöhret çeşitli yollarla kazanılabilirdi, ancak tılsım bilgideydi. Yahudilerin bilgiye karşı sarsılmaz bir inançları vardı. Maimonides'in zamanından kalma bir ifadede şöyle deniyor: 'Bu belgenin yanlışsız olması gerekiyor, çünkü yazarın babası 'yeshivah' başkanının kızının oğludur.' Maimonides de sülalesinden çok memnun olmalıydı: Bu yedi nesilde dört önemli hakim- bilgin yer almıştı.

Yürüttükleri başarılı ticaret sayesinde hem kendi geçimlerini hem de bilgin olan aile üyelerinin geçimini temin eden bir aileden geliyordu. Kural olarak, M.S. ikinci yüzyıldan modern zamanların başına kadar, kişisel veya toplumsal açıdan Yahudi cemaatiyle ilgili bilgimiz arada sırada kesintiye uğradı. Yahudiler tarih yazmayı durdurmuşlardı ve huzursuz, dağınık ve çoğunlukla zulüm altında geçen yaşamları çok az sayıda belgenin baki kalmasına sebep oldu. Bununla birlikte, Maimonides'le onikinci yüzyıldaki Mısırlı muhiti hakkında hayli bilgimiz var. Bütün sinagoglarda "genizah" denen bir oda bulunuyordu. Bu odada eski dini objelerle, eskidikleri için artık kullanılamaz hal-

de olan, fakat Tanrının adını içerdikleri için Yahudi Yasasına göre imha edilemeyen dua kitapları muhafaza ediliyordu. Bazen bu yarı kutsal belgelerin arasında, hiç kutsal olmayan bir yığın belge de bulunmaktaydı. Bir-iki nesil sonra, nemin ve küfün etkisiyle okunamaz hale geliyorlardı. Olağanüstü kuru iklimi sayesinde, Mısır M.Ö. birinci milenyum'dan veya daha öncesinden kalmış kağıt parçalarını ve papirüsleri koruyabilmiş olmakla bilginler arasında ünlüdür. Maimonides 662'de Fustat'ta bir Kopt Kilisesinin enkazı üzerinde inşa edilmiş ve Yahudilere satılmış Ezra sinagounda ders veriyordu ve ibadet ediyordu. Genizah'ı tavan arasındaydı ve ortaçağdan kalma belge yığınları korunaklı bir şekilde ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar, yani büyük Yahudi bilgini Solomon Schechter gelip sistematik bir geriye kazandırılma çalışmasına başlayınca kadar orada istiflenmişlerdi. Yaklaşık 100.000 sayfa Cambridge'deki Üniversite Kütüphanesine ve 100.000 veya daha fazla sayfa dünyanın her tarafındaki akademik merkezlere verildi. Sınırsız ve sonsuz bir bilgi hazinesidir. Maimonides'i eserini ve çevresini oluşturan onbirinci ve onikinci yüzyıldaki cemiyetin yeniden yaratılabilmesi amacıyla, büyük bilgin S.D. Goitein büyük bir maharetle bunlardan yararlandı.

Kahire'deki genizah'ta yer alan asgari 1200 iş mektubundan, Maimonides'in küçük kardeşi Davut dahil, Mısırlı Yahudilerin muazzam mesafeler kat ederek seyahat ettiklerini ve çok çeşitli ürünlerin ticaretini yaptıkları anlaşılıyor. Boyalar Yahudilerin ticari bir özelliği olmakla beraber, aynı zamanda yoğun olarak tekstil, ilaç, kıymetli taş ve madenle parfüm ticareti yapıyorlardı. Yukarı ve Aşağı Mısır, Filistin kıyıları ve Suriye'deki Şam en yakın ticaret alanlarıydı. Kuruyemiş, kağıt, yağ, ot ve madeni para ticareti yapan önemli bir Fustat tüccarı, Moses ben Jacob bu bölgelere o kadar sık gidip geliyordu ki ona 'evi ile işi arasında gidip gelen' diyorlardı. Maimonides'in oğlu İbrahim'in el yazısıyla yazılı bir notta, Fustat'lı tüccarların Malezya'ya kadar gittiklerini, hatta Sumatra'da ölen bir adamı konu ediyordu. Kademe de hayli etkileyiciydi: Onbirinci yüzyılın büyük tüccarlarından Joseph ibn Awal 180 balyalık bir sevkiyat gerçekleştirdi ve üyesi bulunduğu teşkilat iki büyük Babil aka-

demisinin, hükümlerini Yahudi dünyasına taşıyarak, resmi acentesi olarak görev yapmasına izin verdi. Böylece Hindistan'daki küçük bir Yahudi topluluğu, karar zaman gerektirse de, bağlantı sağlayabiliyordu - Kahire - Sumatra arası dört aydı.

David Maimonides böyle uzun bir seyahat esnasında öldü. Hindistan'a gidecek gemiye binmek için doğrudan Kızıl Deniz'e gitmeyi amaçladığı Yukarı Mısır'da meydana gelen çeşitli aksilikleri anlatan, ağabeyine hitaben yazdığı mektup hâlâ baki. Ondan sonrası: Sessizlik. Maimonides şöyle yazıyor: 'Bütün hayatım boyunca başıma gelen en büyük felaket, her şeyin ötesinde, bana ait, kendisine ait ve birçok başka insana ait parayı taşıyarak Kızıl Denizde boğulan ve beni küçük bir kızla ve dul eşiyle geride bırakan azizin (rahmetle anıyorum) ölümüdür. Haber bana ulaştığında çıkardığım çıban, ateş ve depresyonla hasta yatağımdan bir yıl süre ile kalkamadım, ölümün eşiğinden döndüm. Olayın üzerinden sekiz yıl geçmesine rağmen hala yastayım ve hiçbir teselli acımı hafifletmiyor. Nasıl teselli olabilirim? Dizimin dibinde büyüdü, kardeşimdi, öğrencimdi; o piyasalarda ticaretle sağlarken, ben güven içinde evimde oturuyordum. Talmud'u ve İncil'i çok iyi biliyordu ve (İbrani) dilbilgisin de iyi biliyordu: Hayattaki en büyük mutluluğum ona bakmaktı. El yazılı bir mektubunu görünce kalbim altüst oluyor ve bütün üzüntüm tazeleniyor. Kısacası 'ölüler diyarına yaslı gideceğim.'

Bu mektup tipik olarak derin bir sevgiyi ve melankoliyi yansıtıyor. Maimonides'in bir yılı yatakta geçirdiğine dair iddiasını bir kenara bırakabiliriz. Hastalıklara ve fizik zaafa eğilimli olmakla birlikte olağanüstü bir çalışma potansiyeli olan hiperaktif bir kişiydi. Ortaçağdaki Yahudilerinin bu en büyüğünün siması hakkında bir bilgimiz yok: 1744'te derlenen eserlerinin yayımlanan ilk kitabındaki resim -o zamandan beri defalarca tekrarlanmasına rağmen - hayal ürünüdür. Fakat, mektupları ve kitaplarıyla, genizah'ta bulunan malzeme kişiliği hakkında yoğun bilgi veriyor. Yahudi toplumunu, Arap dünyasını ve Hıristiyan Avrupa'yı etkisi altına almış Karanlık Çağlardan ilk gerçek çıkış dönemine damgasını vuran onikinci yüzyıl Rönesans öncesi döneminin bir parçasıydı. Kozmopolit bir kişiydi. Arapça yazıyordu, fakat başka lisanlara da aşinaydı ve genellikle

onunla haberleşenlere kendi dillerinde cevap veriyordu. Hayatı boyunca durmadan okudu. Mektuplarından birinde astronomi üzerine bilinen her şeyi okumuş olduğunu söylerken, bir diğerinde putperestlik konusunda bilmediği hiçbir şeyin kalmadığını iddia ediyor.

Maimonides'in kutsal olan ve olmayan yığınlarca malzemeyi adeta yutma kapasitesi hayatının çok erken dönemlerinde başladı. Yahudi alemine bunun yeniden düzenli ve rasyonel bir tarzda takdim etmeye kesinlikle kararlıydı. 'Treatise on Logic' (Mantık üzerine tez)ini tamamladığında henüz on altı yaşında bile değildi. Bunu, 1158'de 'Treatise on Calendar' (Takvim üzerine tez) astronomiye ilişkin tezi izledi. Yirmi iki yaşındayken ele aldığı ilk büyük eseri 'Mishnah üzerinde Yorum'u 1168'de Fustat'ta tamamladı. Bu eseri, Hıristiyan öğretim üyelerinin 'summae' sinin karşılığıydı ve içinde hayvanlarla, bitkilerle, doğa bilimiyle ve insan psikolojisiyle ilgili geniş bilgi yer alıyordu. Eserin büyük bölümü, ailesiyle birlikte yaşanacak güvenli bir yer aradıkları sırada yazılmıştı: 'Dünyanın bir ucundan diğerine sürükleniyordum' diyor. 'Tanrı bilir, bazı bölümleri gezerken, bazılarını da gemide yazdım.' Bunu tamamladıktan sonra Talmud yasasını 'Mishnaeh Torah"ı kanun halinde derlemek gibi önemli bir görevi üstlendi. Eser on dört kitap halindeydi, on yıl sürdü ve 1180'de tamamlandı. Bu arada Davut'un ölümü onu doktorluk yapmaya zorladı. Aynı zamanda faal bir hakimdi ve her ne kadar 'nagid' resmi ünvanına sahip olmadıysa da, bir süre sonra Mısır'daki Yahudi cemaatinin başkanı oldu. Yahudi aleminin her yerinden aldığı mektuplarla, sayısız kişiler fikir danışıyorlardı; İbranice responsalarının en az 400'ü basıldı. 1185'te, en ünlü ve çarpıcı eseri olan, Judaizmin temel tanrıbilimini ve felsefesini anlatan, yaklaşık 1190'da bitirdiği 'Guide of the Perplexed' (Kararsızların Rehberi) üç kitaplık eserini de yazmaya zaman buldu.

Maimonides hekimlik kariyerine büyük bir ciddiyetle sarıldı; Yahudi olmayan alemde en büyük iddiası ün kazanmaktı. Beslenme, ilaç ve tedavi üzerine yazıları pek çoktur: Tıbbi eserlerinden on tanesi ve belki de daha fazlası hala bakidir. Judah dini ve yasası üzerine olduğu kadar fizyoloji ve terapiye ilişkin

konuşmalar da yapıyordu. Ona yıllık maaş tahsis eden Selahaddin'in veziri Al-Fadi al-Baisami'yi tedavi etmiş, daha sonra da 1198'de sultan olan Selahaddin'in oğlunu. Frenk Kralının (İngiliz Aslan yürekli Rişar veya Amal'lı Küdus Kralı) saray doktoru olmasını teklif ettiler, fakat reddetti. Arap kaynakları, dünyanın en önemli doktorlarından biri olduğunu ve psikomatik hastalıkları özel bir maharetle tedavi ettiğini söylüyorlardı. Ağızdan ağıza dolaşan bir deyimde: 'Galen'in hekimliği sadece bedeni tedavi ediyor, fakat Maimonides'in hekimliği hem bedeni hem de ruhu tedavi ediyor' deniyordu.

Azimli bir çalışma ile birlikte kamu görevini bir arada yürüttüğü faal bir yaşamı oldu; büyük devlet hastanelerindeki hastaları ziyaret ettiği gibi, onları evinde de kabul ediyordu. En sevdiği öğrencisi Joseph ibn Aknin'e şöyle yazdı: 'Emirler, Al-Fadr'ın evi ve diğer büyükler nezdinde büyük ün sahibi oldum. Sıradan insanların bana gelmeleri için Fustat çok uzak, dolayısıyla, günlerimi Kahire'deki hastaları ziyaret etmekle geçiriyorum; eve vardığımda tıp kitaplarındaki incelemelerime devam edemeyecek kadar yorgunum - iddia ettiklerinin gerekli teşviği ve onayı alabilmesi için, mesleğimiz icra eden vicdan sahibi bir insanın ne çok zamana ihtiyacı olduğunu biliyorsun.'

1191'de ona yazan Samuel ibn Tibbon'a şu cevabı verdi: Fustat'ta ikamet ediyorum, sultansa Kahire'de: İki yerin arasındaki mesafe bir Sabbath yolculuğunun iki katıdır (yani 1.5 mil). Sultana karşı yükümlülüklerim ağırdır. Her sabah erken saatlerde onu ziyaret etmeliyim. Şayet kendisi, çocuklarından veya hareminden herhangi biri hasta ise, Kahire'den ayrılamıyorum fakat günümün büyük bir bölümünü sarayda geçiriyorum. Saray görevlilerinden biri hasta ise hiçbir şeyi yoksa dahi bütün gün orada kalıyorum, ancak akşamüstü Fustat'a dönebiliyorum. Aç ve yorgun eve dönünce, evin avlusu alt ve üst tabakadan, Yahudi olmayan, tanrıbilimci ve hakimden oluşan, dönüşümü bekleyen büyük bir kalabalıkla karşılaşıyorum, attan inerek ellerimi yıkıyorum ve yirmi dört saatlik süre içinde yediği tek öğün olan yemeğimi bitirinceye kadar beklemelerini rica ediyorum. Ondan sonra hastalara bakmaya başlıyorum. Geceye kadar bazen de gece yarısından sonra 2:00'ye kadar sırada bekliyorlar. Ken-

dimi halsiz hissettiğim için onlarla sırtüstü yatarak konuşuyorum. Gece gelince, bazen konuşacak mecalim kalmıyor. Buna göre, Sabbath günü dışında hiçbir İsrail'li benimle özel olarak görüşemez. Dini törenden sonra hepsi geliyorlar ve onlara gelecek hafta içinde ne yapmaları gerektiğini söylüyorum. Daha sonra öğleye kadar biraz çalıştıktan sonra gidiyorlar. Bazıları geri dönerek, akşam duasına kadar çalışmaya devam ediyorlar. İşte bu benim rutinimdir.'

Bunu yazdıktan bir yıl sonra, Maimonides sultanı gidip şahsen ziyaret etmeye imkan bulamadığından, doktorlarına hitaben yazılı notlar düzenledi. Tıbbi, hukuki ve teolojik çevresini, 1204 yılında yetmiş yaşında ölünceye kadar muhafaza etti. Maimonides bütün yaşamını Yahudi toplumuna ve daha ziyade herhangi bir ayrım yapmadan bütün kalbiyle insanlığa adamıştı. Bu davranış Judaizmin merkezi sosyal prensibine uygundu. Mamafih, Fustat toplumuna -veya daha geniş olan Kahire'deki Yahudi olmayan topluma- yardımcı olmak yeterli değildi. Maimonides sahip olduğu büyük entelektüel gücün farkındaydı; aynı derecede önemli olan husus, bu güçlerin verimli bir şekilde kullanılabilmesi için gerekli enerji ve konsantrasyondu: Yahudiler sanki insanlığın hamurunu mayalamak için, Yahudi olmayanlara ışık tutmak için yaratılmışlardı. Devlet gücüne, askeri güce veya geniş bölgelere sahip değillerdi, fakat en önemli servete sahiptiler: Beyinlerine. Silahları, entelektle muhakeme süreciydi. Dolayısıyla, toplumda bilginler üstün bir statüden yararlanırken, garip mesuliyetleri de vardı. Rehberlik eden bilginin tahmin üstü bir titizlikle yürütülmesi gereken görevleri vardı. Vahşi ve rasyonel olmayan bir alemi ele alarak tanrısal ve mükemmel manıkla uyumlu, ve medeni bir hale girmesine önderlik etmeliydi.

Yahudi rasyonelleşme sürece tektanrılıkla ve ahlak kurallarına bağlanmasıyla başlamıştı. Öncelikle Musa tarafından başlatılmıştı. Maimonides kendine özgü davranışıyla Musa'ya sadece eşsiz bir rol vermekle kalmıyordu. Tanrı ile doğrudan bağlantı kurabilmiş tek peygamberdi, diyordu. Aynı zamanda kaosun içinden kanun yaratabilen büyük bir düzenleyici güç olarak görüyordu. Net bir şekilde mantığın sınırlarını daima ileri-

ye taşıyarak, Tanrının zihinlerdeki krallığını sürekli olarak genişletmek Yahudilerin kaderiydi. Maimonides'in habercisi olan Philo Yahudi bilginliğinin hedefi hakkında aynı görüşü paylaşıyordu. Her şeyden önce, Yahudiler için koruyucu bir kalkandı - çünkü onlar 'yalvaranlar ırkıydı, insanlığın adına Tanrıya yalvarıyorlardı - ikincisi, çıldırmış bir dünyanın medenileşme imkanıydı. Philo'ya göre reform görmemiş insanlığın durumu karanlıktı. İskenderiye'de yaşamış olduğu korkunç katliamı tarihi eseri In Flaccum'da ve Legatio in Gaium'da anlattı. Mantık eksikliği, insanları kolayca canavara dönüştürebilirdi. Yahudi düşmanlığı ve ona bağlı olaylar, insan günahkarlığının sınırsızlığının bir örneğiydi; mantıksızlığının dışında Tanrıyı inkar etme anlamını da taşıyordu, ki bu da bir çılgınlık göstergesidir. Fakat entelektüel Yahudiler, o deliliğe karşı yazılarıyla savaşabiliyorlardı. De Vita Mosis adlı eserinde Yahudi rasyonalizmini Yahudi olmayan bir okuyucu kütlesine takdim etmeye çalışmasının ve Legum Allegoriarum adlı eserinde benzetmeler çağrıştırarak Pentateuch'teki en tuhaf prepsipleri Yahudi okurları için makul bir platforma oturtmaya çalışmasının nedeni budur.

Maimonides, Philo ile birlikte modern dünyanın orta yerindeydi. İnsanlığın bu mantıksız ve tanrısız durumuna Philo gibi ümitsizlikle bakıyordu, Hıristiyan mezalimi konusunda doğrudan bir bilgisi yoktu, fakat İslam vahşeti hakkında maalesef acı deneyimleri vardı; Fustat'taki evinden mektuplaştığı kimseler dahi - mesela Yemen'den - Yahudilerin sürekli olarak karşılaştıkları gaddarlığı anlatıyorlardı. Yemen'lilere yazdığı mektuplar, dünyanın mantıksızlığına bir karşılık gibiydi ve İslam'ı kınamasını yansıtıyordu. Philo'nun aksine İskenderiye'deki büyük kütüphanede engin Yunan mantığının desteğini bulamıyordu. Arap aracıların vasıtasıyla, Aristotelianizm gene yayılıyordu - Avicenna (980 - 1035) - Averroes (1126 - 98) Maimonides'ten daha yaşlıydı ve aynı dönemde yaşamıştı. Ayrıca çoğu bir tür rasyonalizm olan bin yıllık Judah yorumundan yararlanıyordu.

O zamanlarda da Maimonides, yapısı itibariyle rasyonalistti. Philo gibi, bütün yazıları tedbiri, ılımlılığı ve heyecanlara kapılmamayı telkin ediyordu. Her zaman kavgadan kaçınmaya

gayret ediyordu ve hepsinden çok 'odium theologicum': 'İnsanlar bana hakaret ettiklerinde dahi aldırmıyorum, terbiyeli bir şekilde dostane sözlerle cevap veriyorum veyahut da susuyorum.' Biraz kendini beğeniyordu, fakat kesinlikle kibirli değildi: 'Asla yanlış yapmadığımı iddia etmiyorum. Aksine, bir yanlış gördüğüm zaman veya başkaları beni uyarırsa, yazılarımda, tavırlarımda hatta doğamdaki her şeyi değiştirmeye hazırım.' Mishnah Torah hakkındaki yorumları hakkında güney Fransa'daki bilginlerin eleştirilerine mektupla verdiği ünlü bir cevabında, hatalarını kabul ediyor, bazı düzeltmeleri yaptığını ve çalışması ile ilgili eleştirilerinin çok yerinde olduğunu söylüyor. 'Lütfen tevazu göstermeyin, Öğretmenlerim olamyabilirsiniz fakat hem eşitiz hem arkadaşız ve bütün sorularınız gerçekten sorulmaya değerdi.' Seçkin insanlardan hoşlanıyordu. On bin aptalı mutlu edeceğine bir akıllıyı bir akıllıyı mutlu etmeyi tercih ettiğini her zaman söylüyordu. Aynı zamanda hoşgörülüydü de. Dinleri ne olursa olsun bütün insanların günahtan arınıp bağışlanacaklarına inanıyordu. Fevkalade nazik, barışçı ve sakindi. Her şeyin ötesinde gerçeği arayan bir bilim adamıydı ve eninde sonunda ilmin üstün geleceğine inanıyordu.

Dürüst ve makul -dolayısıyla kutsal- bir toplumun nasıl olması gerektiği konusunda Maimonides'in görüşü netti: Maddi ve fiziki tatmine dayalı olmamalıydı. Esas mutluluk Tanrıyı düşünen insan zihninin ölümsüz varlığında yatıyordu. Mishnah Torah'ın son bölümünde mesihe bağlı toplumu tarif ediyor: 'Yasası sağlam temellere oturtulacak ve akıllı insanlar Yasayı ve ilmini öğrenmekte serbest olacaklar, o günlerde açlık ve savaş, nefret ve rekabet olmayacak ve yeryüzünde Tanrıya ait bilgi edinmekten başka bir çaba olmayacak.' Mükemmel toplumun teminatı ilahı yasadır. Tanımlamak gerekirse, iyi olan devlet, yasanın hakimiyetine tabi olan devlettir; ideal olan devlet, ilahi yasanın hakimiyetine tabi olan devlettir.'

Tabii bunun gerçekleşmesi için Mesih'in gelişini beklemek gerekti. Maimonides, tedbirli bir ilim adamı olarak, ölümden sonraki yaşama ait görüşleri ortaya atacak son insandı. Bu arada, iyi toplumlar kanunla yaratılabilirdi. 'Kararsızların Rehberi'nde Tevrat hakkındaki fevkalade mantıklı görüşünü açıklı-

yor: 'Kanun bir bütün olarak iki şeyi amaçlamaktadır - ruhun refahıyla bedenin refahını.' Birincisi insanın idrakini geliştirmeye yöneliktir, ikincisi ise insanların birbirleriyle olan politik ilişkilerini düzenliyor. Yasa bunu zihnin seviyesini yükselten doğru görüşler bildirerek ve insanların davranışlarını düzenleyen kurallar üreterek başarıyor. İkisi karşılıklı etkileşim içindeler. Toplumumuzun istikrarını ve huzurunu sağladığımız oranda, insanlar zihinlerini geliştirmek için o kadar fazla zamana ve enerjiye sahip olacaklar ve dolayısıyla sosyal gelişmelerini gerçekleştirmek için de entelektüel kapasitelerini arttırabilecekler. Ve böylece devam edip gidiyor: kanunsuz toplumların içinde bulundukları kısır döngünün yerine, erdemli bir döngü.

Dolayısıyla, insanlığın durumunu iyileştirmenin en emin yolu, genel olarak Yasa'ya ilişkin eğitimin yaygınlaşması - ve özel olarak Yahudiliğin öncülerinin hayatta kalmasının temin edilmesi - çünkü Yasa daima mantıktan ve ilerlemeden yanaydı. Maimonides seçkinden yanaydı fakat sürekli olarak inkişaf eden bir seçkin sınıfı düşünüyordu. Her insan kendi anlayışına ve kabiliyetine göre bilgin olabilirdi. Özellikle yoğun olarak kitap düşkünü olan bir toplumda imkansız da değili. Bir Yahudi aksiyomuna göre: 'Kişi sahip olduğu her şeyi satarak kitap almalı, çünkü filozofların dediği gibi' kitaplarını çoğaltan irfanı çoğaltıyor.' Kitaplarını özellikle bir fakire ödünç veren, Tanrı katında gözünde yüceliyordu. 'İki oğlu olan bir kişinin oğullarından biir kitaplarını ödünç vermekten hoşlanmıyorken diğeri vermeye gönüllüyse, o kişi hiç düşünmeden, yaşça küçükse dahi kütüphanesini ikinci oğluna bırakmalı' diyordu Maimonides. Aynı devirde yaşamış Regensburg'lu Judah da bu görüşü paylaşıyordu. Dindar Yahudiler cenneti üyük bir kütüphane olarak görüyorlardı; kütüphaneci Baş melek Metatron'du: Raflardaki kitaplar yeni gelenlere yer açmak için sıkışıyorlardı. Maimonides bu antropomorfik saçmalıkla mutabık değildi, fakat gelecekteki dünyanın semavi bir akademinin soyut bir türü olması kavramını onaylıyordu. Kişinin hiçbir zaman büyük bir kitabın üstüne diz çökmemesi, kitap sayfasını işaretlemek için asla kalem kullanılmaması, kitapları silah olarak veya bilginlere vurmak için kullanılmaması şeklindeki Judah'ın pratik uyarılarını

ve bu muhteşem deyişini de onaylıyordu: Bir insan kitaplarının şerefine özen göstermelidir. Her konuda ılımlı olan Maimonides, kitaplara karşı olağan üstü düşkünlüğünün bütün Yahudiler tarafından paylaşılmasını arzu ediyordu.

'Bütün Yahudiler' sözü çalışan erkekleri ve kadınları kapsıyordu: Maimonides kadınların eğitim görmelerinin şart olmadığını, ancak, gördükleri takdirde değer kazanacaklarını söylüyordu. Bütün erkeler, eğilimlerine uygun eğitimi almalıydılar: Akıllı esnaf üç saatini ticaretine ayırarak, kalan dokuz saatlik sürede Tevrat'ı öğrenebilir: 'Üç saat, yazılı yasa eğitimi, üç saat Sözlü Yasa eğitimi ve üç saatte kurallardan nasıl sonuç çıkarılacağını düşünmek için.' 'Öğrenmenin başlangıcı' olarak adlandırdığı bu küçük analiz, Maimonides'in gayret standardı hakkında da fikir veriyor.

Eğitimlerinin verimli olması için gerekli olan bütün önlemler alınmadan, Yahudilerin eğitilmeye teşvik edilmeleri imkansız gibiydi. Maimonides, bir Yahudi'nin sahip olduğu en güçlü silahın mantığı ve Yasa'nın olduğuna dair inancıyla birlikte, dünyayı da daha uygar bir seviyeye yükseltebileceğine inanıyordu, fakat diğer taraftan bin yıl süren hukuki tartışmadan ve tutarsız yorumdan sonra Yasanın şaşırtıcı bir karmaşa içinde olduğunu ve çeşitli mantıksızlıklar içerdiğini üzülerek müşahade etti. Bunun üzerine çalışması ikiye katlandı: İlk etap, Yasa'yı düzenli bir duruma getirmekti; ikincisi tamamen mantıklı bir temele dayandırarak, yeniden sunmaktı. Çalışmanın ilk bölümünü tamamlamak için, kendi ifadesiyle, hedef 'Tevrat'ın enginliklerinde çözüm bulmayı kolaylaştırmak ve çabuklaştırmaktı; bunun için Mishnah yorumunu yazdı ve ilk defa olarak Mishnah'a bağlı hukuk presiplerini açık bir şekilde vurgulayarak Talmud yasasını kanun haline getirip derledi. Maimonides'in gözlemine göre: Ya bir yorum yazarsınız, ya da bir yasa. İkisi de kendilerine göre birbirinden farklı çalışmalardır.' Kendisi entelektüalizmin devi olduğundan, ikisini de yapabildi. Kendi görüşüne göre Yahudilerin karşılaşabilecekleri tehlikeyi arka planda gözden kaybetmeden, acele ile yazdı: 'İçinde bulunduğumuz döneme benzer zulüm zamanlarında, insanlar eğitimin ayrıntılarına odaklanabilecek zihinsel huzurdan yoksun olduklarından, ya-

sayı bir sisteme bağlayanların eserlerinden açık ve seçik bir sonuç çıkarabilmek için ciddi zorluklarla karşılaşıyorlar çünkü düzenleme Talmud'daki kadar sistemsizdir. Talmud'un kaynaklarından yasa ile ilgili mantıklı bir sonuç çıkarabilenlerin sayısı daha azdır.' Ürettiği eser açık, düzenli, kısa ve özlüydü. Ümit ettiğinin aksine nihai değildi. Yasa'ya ilişkin son sözü söylemek için bütün girişimler gibi, sayısız eserin eklenmesine sebep oldu. 1893'te, Maimonides'in Yasasına ilişkin 220 önemli yorumun dökümü (tamamlanmamış) bir listede yapılmış. Çok etkili oldu: Çağdaş bir İspanyol, mesleğe yabancı olanların kararlarını kontrol etmelerine imkan verdiği için hakimlerin esere muhalif olduklarını söyledi. Maimonides'in de istediği buydu - Yahudilerin kılıcı ve zırhı olan Yasanın hepsine ait bir çalışma olsun.

Yasanın ve yorumun bütün kademelerini rasyonelleştiriyordu. İlaveten yazmış olduğu 'Kararsızların Rehberi'ndeki amacı Yahudi inançlarının ilahi emirlerle ve hahamların yetkisiyle düzenlenen bir dizi keyfi beyan olmadığını, insanın mantığıyla da sonuçlara ulaşabileceğini göstermekti. Burada, Sura akademisinin ünlü gaon'u Saadiah ben Joseph'in (882 - 942) attığı adımları izliyordu: ben Joseph Philo'dan beri Judaizmi rasyonel bir temele oturtmaya çalışan ilk Yahudi filozofuydu. Maimonides Saadiah Gaon'un 'Book of Beliefs and Opinions' (İnançlar ve Görüşler Kitabı)ndaki her şeyle mutabık olmamakla beraber, Yahudi inancı ile felsefi birleştirmesi için onu teşvik ediyordu. Avicenna ile Averroes İslam için aynı şeyi yapmışlardı ve Thomas Aquinas yakında Hıristiyanlık için yapmayı düşünüyordu. Fakat, Maimonides hepsinin üstünde bir rasyonalistti. Örneğin, kehanet konusunda peygamberlerin Tanrı ile iletişimlerini ve mucizelerinin 'doğal' olduklarını anlatmak için ifadelerini benzetme, mecaz ve alegorik hikayelerle süslüyordu.

Bununla beraber Maimonides'in rasyonalizminin bir sınırı vardı. Musa ile diğer peygamberler arasında bir ayrım yapması gerektiğini hissediyordu. Onları kıyaslanabilir veya belirsiz olarak bir kenara bırakmıştı, fakat Musa, diğer peygamberler gibi 'benzetme ile kehanette bulunmuyordu'; Tanrı ile gerçekten 'bir varlığın bir varlıkla konuştuğu gibi ve aracısız ko-

nuşuyordu'. İnsan ırkının erişebileceği en yüksek mükemmeliyet derecesine Musa'nın ulaştığını iddia ederek eşsizliğini anlatmaya çalışıyordu. Maimonides'in aslında yaptığı Judaizm'de rasyonel olmayan bölümü ortadan kaldırmak değil, daraltmaktı. O mevzularda tereddüt ettiğini kabul etmemekle birlikte, mantıkla izah edilemeyecek bazı inançları tecrit etti. Ancak, bazı hususların insanın mantığını aştığını kabul etmek zorundaydı. Serbest irade ile kader arasındaki çelişki konusunda Ecclesiastes'ten ve yazılarından alıntı yapıyordu: 'derinlik olağanüstü, kim neyi bulabilir? Yazılarında Yasa'ya itaat etmeye veyahut ta etmemeye irade özgürlüğü tanıyan ve kesin determinizm içerin bölümler yer alıyor. Yasanın değerini yok ettikleri için astrologlara çatıyordu. Diğer taraftan, on üç inanç prensibinden birincisinde: 'Bütün İcraat yalnızca Tanrı tarafından yapıldı, yapılıyor ve yapılacaktır' diyordu. şaşılacak derecede çok az olmalarına rağmen, geniş eser yelpazesinde bazı çelişkilerle karşılaşmak mümkündü.

Maimonnides, inancı batıldan arındırarak, kalan kısmına mantıkla destek vermeye çalışıyordu. Fakat bunu yapmakla, insanlara herhalde daha cazip gelen muammalara karşı kritik ve popüler bir yaklaşım oluşturdu. Saf inancın dışında bırakılan mantık, kendi varlığını ve iradesini geliştiriyor. Maimonides, Yahudi istikbalinin, dolayısıyla insanlığın geleceğinin önemli bir habercisiydi. Her ne kadar her zaman istediği yönde değilse de, 'Kararsızların Rehberi' Yahudilerin zihnini yüzyıllarca yönlendirmeye devam ediyor. Bir anlamda, Erasmus'un Hıristiyanlıktaki rolünü, Maimonides Yahudilikte oynadı: Sonuçları sonra meydana çıkacak tehlikeli tohumlar ekti. Tıbba beden ve ruhun, zihnin ve maddenin birliğine dair Judah doktrinini yerleştirerek insan ruhu hastalıkları hususunda Freud'ü gölgede bırakan bir anlayışa sahip oldu. Teolojide, zamanla Spinoza'yı tamamen Judaizmin dışına itecek, kendi sakin mizacına uygun olan fikri, inançla mantığın uyumuna dair güveni sağladı.

O dönemde, Judaizmin Maimonides tarafından sürüklendiği yön hakkında endişe duyan okumuş bir Yahudi zümresi vardı. Albigens'lerin doktrinlere karşı isyanıyla, Hıristiyanlığın parçalanmakta olduğu ve Dominik Engizisyonunun ortodoks-

luğu cebren kabul ettirmek için kurulduğu Provence'ta birçok haham Judah yetkililerinin benzer bir yaklaşımı benimsemelerini istiyorlardı. Maimonides'in mecaz yoluyla İncil'i anlatmasından nefret ediyorlardı. Maimonides'in mecaz yoluyla İncil'i anlatmasından nefret ediyorlardı ve kitaplarının yasak edilmesini istiyorlardı. 1232'de Dominikenler Yahudilerin bu iç kavgasına müdahale ederek, kitapları yaktılar. Fakat bu davranış doğal olarak rasyonalistlerin karşı saldırıya geçmesine sebep oldu. Maimonides'in taraftarları şöyle yazıyorlardı: 'İnsanların ömürleri oldukça, gönülleri felsefeden ve kitaplarından saptırılamaz. Yüce Hahamın ve kitaplarının onuru için savaşmak niyetindedirler ve paralarını, varlıklarını ve zihinlerini, son nefeslerine kadar kutsal doktrinlerine adayacaklardır'.

Bu sözler darbelere rağmen, gerçek darbeler çok azdı. Teorik olarak, doktrinlere karşı isyan konusunda Yahudi Yasası çok katıydı - mesela iki Yahudi bir üçüncüsünü resme taparken gördüklerini söyledikleri takdirde, o kişi idam edilebilirdi, fakat pratik olarak, otokrasi olmayıp katedokrasi olduğundan, çeşitli görüşlere olağanüstü bir zgürlük tanıyordu. Doktrinlere muhalif olduğu söylenen biri, sistematik olarak başkalarını da kendi görüşüne katmaya çalışmadığı sürece, herhangi bir fiziksel ceza görmüyordu. Rasyonalizmle batıl inançlar, bazen aynı kişide uyumsuz bir beraberlik içinde varolmaya devam ediyordu.

Yahudilerin yaşamaya zorlandıkları korkuyu ve sefaleti düşünürsek mantıksızlığın varolmaya devam etmesine şaşmamak gerek. Maimonides zihni ve mantığı Yahudilerin silahı olarak görüyordu ve kendine güvenen seçkin sınıf için gerçekten öyleydi. Sıradan Yahudi toplumu için geçmiş mucizelerin hikayeleri ile gelecek mucizeleri umutla beklemek, zor zamanların tesellisiydi. Kutsal Yahudi edebiyatı her iki ihtiyacı karşılayabiliyordu: Entellektüel yorum yönteminin yanı sıra, çocukların annelerinin dizinin dibinde öğrendikleri 'piyyat' şiirler ve sayısız batıl inançlar yer alıyordu. Yahudiler maruz kaldıkları fiziksel zulmün ve ekonomik çöküntünün nispetinde, kutsal peri masallarına yöneliyorlardı. Midrash notlarına göre 'Paranın bol olduğu zamanlarda, insanlar Mishnah'ı, halakhah'ı ve Talmud'u dinlemeyi özlüyorlardı. Yaşamakta olduğumuz dönem-

de, para çok ender, insanları ise esaretleri hasta ediyor, bunun için bütün duymak istedikleri kutsama ve tesellidir'.

Hıristiyanlar da, Müslümanlar da Yahudilere ağır eziyet çektirdi. Gerçek olması muhtemel, Abelard'ın öğrencilerinden birinin gıpta ile dediği gibi: 'Bir Yahudi'nin on tane oğlu dahi olsa, hepsini okutacak: Hıristiyanların yaptıkları gibi herhangi bir kârı amaçlayarak değil, sadece Tanrının Yasasını anlamaları için - ve bu sadece kızları için değil, oğulları için de geçerlidir. Fakat Maimonides'in savunduğu mantık, sadece üst kademenin seçkin sınıfı için mümkündü ve öyle de kaldı. Genizah'taki belgelerden de anlaşıldığına göre, nefret ve inkar ettiği avam tabakanın dini Fustat'ta burnunun dibinde gelişmekteydi. Büyüler yapılıyordu, kuşların uçması durduruluyordu, sonra tekrar uçuruluyorlardı, bazen bütün gece devam eden ayinlerde iyi ve kötü ruhlar çağrılıyordu, sonra da onları defetmek için tütsü seansları yapılıyordu. Transa giriyorlardı, Seanslar düzenliyorlardı. Yolculuk için koruyucu, bir evin bitlerden arınması için, erkeklerin veya kadınların aşık olması için bir sürü büyü yapılıyordu. Hatta, Yahudileri eski Mısırlıların hazine-mezarlarına götüreceğini iddia eden ve Judah'la Arap dilinde yazılmış gizli kitapçıklar bulunuyordu.

Dine bu kadar mantıksız bir yaklaşım sadece Yahudi topluluklarına özgü değildi. Mistisizme dönüştüğü üst kademeye de sirayet etti. Maimonides'in eşi de dindar-mistik sülalesinden gelen heyecanlı bir mümindi. Oğlu ve mirasçısı olan İbrahim de annesinin yolundaydı. Kendisini babasının anısına adamasına ve görüşlerini hararetle savunmasına rağmen, kendi 'magnum opus'u 'The Complete Guide for the Pious' (Dindarlar için Eksiksiz Rehber) adlı eserinde, dindarlığı, yani 'hasidut'u rasyonalizme karşı bir karşı ilim ve bir yaşam tarzı olarak gösteriyor. 'osh kol ha-hasidim (bütün dindarların başı) olarak ünlendi ve Yahudi aleminin her köşesinden sayısız mektuplar aldı ve taraftarlar edindi. Bu 'devot' (dindar)lar, bütün gün oruç tutup, bütün gece ibadet ediyorlardı. Hatta İbrahim Müslüman sufilerine hayrandı ve İsrail peygamberlerinin günün Yahudilerinden daha değerli havarileri olduğunu ifade ediyordu. Bu beyan, Müslümanlar şöyle dursun, Yahudi mistiklerinin eserleri-

nin yasaklanmasını isteyen babasını herhaldeçok öfkelendirecekti.

Rasyonalistler için maalesef, mistisizm Judaizm'de derin kökler salmıştı: Aslında köklerinin Yahweh dinine uzandığı söylenebilirdi. Tanrı'nın Musa'ya vermiş olduğu Pentateuch'e ek olarak Tanrı'nın ona Yazılı Yasayı da verdiğine dair kavram din yetkililerin işine geliyordu, fakat bu aynı zamanda çok tehlikeliydi, çünkü Tanrı hakkında yalnız az sayıdaki ayrıcalıklı kişinin bilgisi dahilinde olan bir yığın gizli bilginin şifahen verildiği izlenimini uyandırıyordu. Talmud'da 'kabbalah' kelimesi sadece 'doktrin' veya 'gelenek' anlamına geliyor - Pentateuch'ten ve sözlü öğrenimden sonra İncil'in son bölümü. Fakat, kademeli olarak bazı ayrıcalıkların Tanrı ile doğrudan bağlantı kurmalarını, veya mantık dışı çarelerle Tanrı hakkında bilgi edinmeyi sağlayan özel bir eğitim manasını taşımaya başladı. Yaratıcı bir yaşam gücü olarak Atasözleri'ndeki 8. bölümde ve Job'un Kitabının 28. bölümünde benzetme ve ilmi kıyaslama ile Tanrı'ya ve evrene giden yolun anahtarını vermesi, bu fikre otorite kazandırdı. Sonraki dönemlerde, bir Yahudi, mistisizmi ezmeyi her denediğinde ifadelerinin İncil'den alıntı olabileceğini görüyordu.

Talmud'dan da daha çok alıntı yapabilirdi çünkü bu dönemde Judaizm'de çok sayıda anlaşılmaz öğeler birikmişti. Bazı bilginler, Sürgün esnasında Perslerden alındığını iddia ederken, başkaları daha makul olarak Yunan gnostisizminden geldiğini söylüyorlardı. Gnostisizm, yani gizli bilgiler sistemi, kendini belli etmeden üreyen bir parazit misali, önemli bir dinin sağlıklı gövdesine sarılmış zehirli bir sarmaşık gibiydi. Hıristiyanlıkta, eski kilise papazları inanca zarar vermesini önlemek için büyük mücadele veriyorlardı. Bu fikir daha sonra, gurbetteki Judaizm'e de musallat oldu. 'De Vita Contemplativa' adlı eserinde, Philo, tipik bir gnostik fikir olan, Tevrat'ı canlı bir gövde olarak gören bir teori geliştirmiş olan 'Tanrı'ya Tapanlar' mezhebinden bahsediyor. Yunan fikirlerine karşı normalde daha dirençli olan Filistin çevrelerinde, Farisiler ve Essen'liler arasında, Qumran mezhebinde ve daha sonra tannaim ve amoraim'de de yer aldı. Josephus Essenlilerin sihirli bir ede-

biyata sahip olduklarını söylüyordu. Gerçek olgunlaşma dönemi vahiyle ilgiliydi.

Enoch, Musa, Nuh, Baruch ve diğer önemli tarihi kişilerin adını kullanarak kimliklerini gizleyen bu kitapların yazarları daha önce de gördüğümüz gibi, yabancı düşmanı, milliyetçi ve heyecanlı kimselerdi. Tam teçhizat silahlanmış düşmanlarına seller efırtınalar dileyen ezilen bir toplumun öfkeli ve acı dolu sığınaklarıydılar. Yazılarında melekleri, şeytanları, cehennemi, cenneti, fırtınaları, dünyanın sonunu ve Yunanlılarla Romalıların ortadan kaldırılacakları zamanı konu ediyorlardı. Bu metinlerde en güvenilir ve başarılı kişiler dışında kimsenin bilmediği gizli bilgileri de alıyordu. Enoch'un Kitabının hem İbranice hem Aram dilinde olması, 'kittim'leri ve Tanrı'nın nefret edilen diğer düşmanlarını etkisiz hale getirecek gizli güç kaynaklarına sahip olunması Qumran keşişlerinin tipik bir davranışıydı. Enoch'un Kitabında Tahtın muammalarını ele alan 14. bölümünde bütün bir 'Merkabah' (araba) mistiği grubunun ortaya çıkmasına yol açtı. İnanan Yahudilere 'arabanın önünde duran meleklerle', yukarıdan inen ateşle ve dindar ruhların vecd yoluyla arabaya ulaşmasıyla ilgili bilgi yığınları aktarıyorlardı. Sesli şarkılarla düzenlenen Tevrat eğitiminin aksine, araba eğitimi gizli-saklı, avuçları falcılara onaylanmış, bazı özel yüz ifadelerine veahlak özelliklerine sahip özel olarak seçilmiş öğrencilere fısıldayarak veriliyordu. İrfanı sergileyenler, ateşle veya bir bulutla çevrilmişlerdi veya transa giriyorlardı. Elijah gibi, mucize kabilinden cennete giriyorlardı, biri 'bakınca ölmüştü', bir diğeri 'bakınca vurulmuştu' üçüncüsü ise 'huzur içinde çıkmıştı ve huzur içinde inmişti'. Vecd haline aday olanlar, başlarını dizlerinin arasına koyarak 'Zafer Tahtı' şarkılarını veya diğer kutsal şiirleri okuyorlardı.

Mistik durumlar yoluyla Tanrı ile doğrudan bağlantı kurmanın pratik sihrine ilaveten birinci yüzyıldan ve sonrasından kalan bu anlaşılması güç kitaplar, tanrısallık ve cennet hakkında yığınla bilgi dağıtıyorlardı. Tevrat kutsal olduğuna göre, harfler ve sayılar da kutsaldı; anahtar bulunduğu takdirde gizli bilgiler elde edilebilirdi. Anahtarlardan biri 147:5'teki ilahideydi.' Tanrımız Yücedir ve gücü büyüktür. Tanrı'nın gizli isimleri Adiri-

on, Zavodiel, Akhtriel, Tazash ve Zohariel, cennet kapıcıların yukarıya çıkan ruhun cennete giden sekiz saraya girmesine izin vermeleri için bir parolaydı. Sekiz, sihirli bir sayıydı ve Yunan gnostiklerinden alınmıştı; araba, Tanrının gücü ve sızma kabiliyeti. Yunancadaki 'çok uzun müddet'in (eon) karşılığıydı. Yaradılış ta birçok İbrahi harfinin kombinasyonundan oluştuğu için, İbrani alfabesindeki harf sayısı olan yirmi iki sayısı da sihirli bir sayıydı; bağlantılar çözüme kavuşturulursa, evrenin sırrına vakıf olunabilecekti.

Bu batıl inanç filozofları hem şaşırtıyordu hem tiksindiriyordu. Bedene girmiş Tanrının beden ölçüleri, Tanrının fiziksel bir bedene sahip olmadığını ve görünmez olduğuna dair Judah dininin prensipleriyle çelişiyordu. Filozoflar, Yahudilere gözlerini yasadan ayrırmamalarını ve bu tür tehlikeli muammalar üretmemelerini öneriyorlardı. 'Dört konu hakkında düşünüp taşınanın dünyaya gelmemesi daha hayırlı olurdu: - yukarıda ne var, aşağıda ne var, zamandan önce ne vardı, bundan sonra ne olacak'. Fakat, bunu kendi kendilerine yapmaya giriştiler ve seçkinliğe düşkün olduklarından özel bilgilerin özel kimselere gönderildiği fikrini benimsenmeye başladılar. 'Yaradılış, iki kişinin huzurunda hikaye edilmemeli'; işte Talmud buydu; aslında Talmud gibi diğer kutsal kitaplar da bu acayip malzemeyi bol miktarda çeriyorlardı.

Talmud'un içeriği Maimonides gibi milliyetçileri çileden çıkarıyordu. Mesela Shi'ur Qoma vardı (İlahi Bedenin Ölçüleri) Solomon'un Şarkısını Tanrı'nın İsrail'e karşı sevgisi olarak yorumluyor, Tanrının kollarına ve bacaklarına ilişkin şaşırtıcı ayrıntılar ve gizli isimlerini veriyor. Tahmud Judahlığını tamamen reddeden Karaitler bu metinle alay ederek hahamlara çatmak için kullandılar. Tanrının, burnunun ucuna kadar ölçüsünün 5,000 arşın olduğunu söylüyorlardı. Tabii bu uydurulmuş bir iddiaydı, fakat kitapta aynı derecede kötü malzeme de yer alıyordu. Müslümanlar da Yahudilere saldırmak için ve zulme haklı gerekçeler bulmak için bundan yararlandılar. Bir yorumcu, sayıların evrenin boyutları olduğunu söyleyerek izah etmeye çalıştı. Maimonides metni ele almaya mecbur olunca bundan ne kadar hoşlanmadığı kolayca anlaşılıyor. Başlangıçta, 'Konuyu tartışma

için yüz sayfa gerekir' cümlesine sığındı. Sonra da üstünü çizdi. Mishnah'ı yorumladığı el yazılı kitabı hâlâ baki. Daha sonra, bu işin 'Bizanslı vaazlardan birinin işinden başka bir şey olmadığına' kendi kendini inandırdı ve sahtekarlık olduğunu ilan etti.

Maimonides'in savunduğu rasyonalizm, o anlaşılmaz edebiyatın gittikçe yayılmasına ve Yahudilerin entelektüel hayatına yerleşmesine karşı bir nevi tepkiydi. Rasyonalizm aslında etkiliydi. Onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda, mutasavvıfları, en azından entelektüel bir saygınlığa sahip olduklarını iddia edenleri, edebiyatlarını ve inançlarını tekrar gözden geçirmeye, sihirbazlığa dayanan yılların birikiminden arındırmaya ve makul bir sisteme dönüştürmeye mecbur etti. En yüksek kabbalah diyebileceğimiz, Fransız Provence'ında onikinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı. Birçok öğeden esinlenerek düzenlenmişti. Öğelerden bir tanesi şiirdi ve özellikle, bilinen 800 şiiri 350 'piyyutim' içeren büyük İspanyol lirik şair Judah Halevi'nin (1075 - 1141) şiirleriydi. Halevi, o zamanlar için düşünülemeyecek bir kavram olan, dindar bir Siyonistti ve otuz dört lirik şiir içeren en ünlü eser grubunun adı 'Poems of Zion'du. (Siyon Şiirleri) İki zulüm dönemi arasında kalan zamanda İspanya'daki yaşam ne kadar rahat olursa olsun, Filistin'deki gerçek Yahudi yaşamıyla kıyasla esaret olduğunu düşündüğünden, kalkıp oraya gitti. Yahudileri trajik ve yaralı bir toplum olarak görüyordu ve Judaizm'in savunması olan felsefi eserine 'in defence of the despised faith' (aşağılanan inancın savunması) adını verdi. Aristo rasyonalizmine karşı olduğu kadar, Hıristiyanlığa ve İslam'a karşı da bir saldırıydı, ancak, acı çeken insanlık için ve özellikle Yahudilerin yaşadıkları ızdıraplar dikkate alındığında, sonuç olarak üretici düşünce mükemmel dünyada arzu edilecek bir husus ise de, Tanrı ile doğrudan bağlantı kurmayı denemenin yerini tutamayacağı fikrini hararetle savundu. Zulüm döneminde yüksek tahsilli ve zengin bir Yahudi'nin dahi zorlukla cevaplandırabileceği bir meseleydi; Hıristiyan veya Müslüman baskısının Yahudilere odaklandığı yerlerde mistisizmin cazibesinin arttığı tartışılmaz bir gerçektir.

Aralarından bazılarının bilgili olduğunu Maimonides'in bile kabul etmek zorunda kaldığı Provence'lı mistikler de neo-

Platonizme yönelerek kendi felsefi teorilerini empoze ettiler. Aralarından, Abraham ben David, veya Rabad adında biri, eserinde Maimonides'in Misneh Torah eserine çatıyordu. İbrahim'in oğlu Isaac the Blind (Ama Isaac, (1160 - 1235) kabbalah'ın mantıklı bir sistemine yaklaşan, Tanrının on 'sefirot'una yani sıfatına dayanan ve yaradılışın bir bütün olarak dille ilgili bir gelişme olduğunu, yani ilahi kelamın maddeleştirilmesi olduğunu savunan bir eser yarattı. Burada neo-Platonizmin 'logos'undan yararlanılıyor fakat Tevrat ve ibadet anlamında yeniden düzenliyor. Mistik Kabala, İsaac'ın yaşadığı Narbonne'dan Pirene'lerden Gerona'ya, Burgos'a ve Toledo'ya yayıldı. Nahmanides veya Ramban (1194 - 1270) diye bilinen ünlü haham Moses ben Nahman'ın desteği sayesinde ölçülemeyecek bir düzeye ulaştı. Gençliğinde bu sistemi benimseyen Nahmanides daha sonra İspanya'daki hukuk mercilerinin liderliğine yükseldi.

Nahmanides, çoğunluğunu Talmud ve kaballah yorumlarının oluşturduğu en az elli esere sahipti; yaşlılığında Tevrat üzerine ünlü bir yorum yazdı. Bu eserlerden hiçbiri açıkça kaballah yanlısı olmamakla birlikte, aralarında ve özellikle İncil'in yorumunda ara sıra sistemle ilgili imalar yer almakta: Neticesi, her şeyin ötesinde kabbalah'ı özellikle İspanya'da Yahudi ortodoks irfanının ana görüşüne taşımaktı. Nahmanides, kabalacıların muhafazakar gibi görünerek, fikirlerinin kökenini Tevrat'a ve Talmud'a kadar araştırmalarını ve en eski ve mükemmel Yahudi geleneklerini korumalarına imkan tanıdı. Tevrat'ın incelemesine eski Yunanlıların putperest fikirlerini dahil ederek, yeniliği yapan rasyonalistlerdi. Bu konuda, Maimonides'in eserlerine karşı yürütülen kampanya Helenlere karşı olanların son haykırışı gibi algılanabilir.

Maimonides rasyonalizme karşı sindirme kampanyasına hiçbir zaman katılmadı. Aksine karşı çıktı, fakat kabalacıların - aslında daha uygun olacak- benzer asilik suçlamalarından kurtulmalarını sağladı. Çünkü kabala İncil'deki ahlaki tektanrılığa tamamen yabancı olan gnostik kavramlar dahil etmekle kalmıyordu, adeta yeni bir din, Panteizmdi. Hem kozmogoni (Tanrının sözleriyle yaradılışın anlatılması) hem ilahi yayılmalara ilişkin teori mevcut olan her şeyde tanrısal bir öğe bulunduğu

şeklinde makul bir sonuca ulaşıyor. 1280'lerde ünlü bir İspanyol kabalacı olan Guadalajara'lı Moses ben Shem tov, kabbalah ilmini takdim eden ve konuya ilişkin en meşhur eser olan Sefer-ha-Zohar veya sadece Zohar da olarak bilinen eseri yarattı. Bu eserin büyük bir kısmı makul olarak panteisttir: Mistiklerin inandığı gibi, 'Tanrının' her şey' olduğunu ve her şeyin onda birleştiğini ısrarla tekrarlıyor. Tanrı her şey ise, ve herşey Tanrıda birleşiyorsa, peki o zaman ortodoks Judaizminde her zaman ısrar edildiği gibi, Tanrı nasıl eşsiz, spesifik, yaratılmamış ve yaradılıştan kesinlikle ayrı bir varlık olabilir? Bu soruya, Zohar-kabbalah'ın doktrinlere karşı başkaldırmanın en tehlikeli türü olduğundan başka bir cevap bulunamadı. Tuhaf olan şu ki, bu mistik panteizmin türü genelde düşünce yaklaşımları rasyonel olan çok akıllı insanları cezbetmektedir. Garip bir çelişki sonucunda Spinoza'yı Judaizmin dışına iten spekülasyonlar onu panteizme götürdü ve sonunda hem Maimonides'in rasyonalizminin hem de rakiplerinin antirasyonalizminin 'nihai ürünü' haline geldi.

Bu ilerisi içindi: Ortaçağın Yahudi toplumunun dağılmış dini otoritesi sayesinde bu rakip akımlar aynı zamanda yaşamayı başarıyorlardı. Acımasız bir dünyada, fakirler teselliyi batıl inançta ve halk dininde arıyorlardı; zenginlerse, yeterli idrak gücüne sahip olanlar rasyonalizme dönüyorlardı, aksi takdirde mistik kabbalah'a. Judaizmin dış düşmanları pek fazla olduklarından, kimsenin gerçekten istemediği bir tekdüzelik empoze etmekle dahili ahengini tehlikeye atmak istemiyordu. Aslında ortaçağ Judaizmi esasen, ekonomik felaketler, veba, keyfi hakimiyet ve her şeyin ötesinde iki büyük emperyalist din gibi çeşitli facialara karşı Yahudi toplumunu birlik içinde tutmak için düzenlenmiş bir sistem olarak algılanabilir.

Hıristiyan olsun İslam olsun, kural olarak devlet başlıca düşman değildi. Bazen gerçekten en iyi dost ta olabiliyordu. Yahudiler hem dini nedenlerle hem de kendi menfaatlerini gözettiklerinden, kanuni otoriteye karşı son derece sadıktılar: Korunmak üzere hükmedene bağlı küçük bir azınlıktılar. 1127 - 31 genizah belgeleri, ilgili metin Yahudi dua kitabında yer almadan 200 yıl öncesinde Yahudilerin İslam yöneticileri için düzenli ola-

rak umumi dualar okuduklarını gösteriyor. Aynı dönemdeki İslam kaynaklarının aksine, genizah'ta herhangi bir otorite eleştirisinden söz edilmiyor. Yöneticilerin tepkisi olumlu oldu. Yahudilere, kanunlara karşı son derece uyumlu ve toplumda refah sağlayan birşeyler olarak bakıyorlardı. Otorite ne kadar güçlü olursa, Yahudiler kendilerini o kadar emniyette hissediyorlardı. Hıristiyan ve İslam topraklarında huzursuzluk dini heyecan dalgalanmaları yaşanırken fanatik rahiplerin hükümdarı başarılı bir muhtediye dönüştürdüklerinde başladı.

Yahudiler, olayların ne zaman patlar vereceğini hiç bilemezlerdi. Kendilerini onlara karşı hazırladılar. 20. yüzyılda Filistin'deki hadiselere kadar, ikinci yüzyılda zorla direnmekten vazgeçmişlerdi. Birçok değişik yönteme başvuruyorlardı: En becerikleri, konuk oldukları toplumların nezdinde onları vazgeçilmez kılan ve aynı zamanda daha serbestçe hareket edebilmelerine imkan sağlayan mesleklerle uğraşıyorlardı. İslam yönetiminde bu genellikle kolaylıkla yürütülen bir yöntemdi. Başarılı Yahudiler doktorluk yapıyorlardı. İslam yöneticileri de genellikle her gün bu doktorların hizmetlerinden yararlanıyorlardı. Geniza'da hâlâ baki kalan belgelerden de anlaşıldığına göre, mütevazi kimseler de fırsat buldukça, kabızlık veya ishal gibi önemsiz rahatsızlıklar için dahi onlara danışmaya gelirlerdi. Mısır'daki Yahudi yerleşim bölgelerindeki her kentte ve hatta köyde Yahudi bir doktor bulunuyordu. Yahudi doktorları çok popülerdi. Büyük kamu hastanelerinde bakıyorlardı ve çoğunlukla kendilerinin de küçük hastaneleri vardı. Her yere gidebiliyorlardı ve herkese ulaşabiliyorlardı, böylece Yahudi toplumunda daima liderdiler. İlk Mısırlı nagid ailesinin bütün fertleri doktordu. Tıp yalnız Maimonides'in değil, keza oğlunun, torununun, muhtemelen torununun oğlunun da mesleğiydi. Al-Aman ailesi sekiz nesil boyunca doktor yetiştirdi; birinde ailenin babası ile oğullarının beşi de meslektendiler. Bazen de tesadüfen, kızlar göz doktoru oluyorlardı. Judah Halevi doktordu. Maimonides de. Bu tıp sülaleleri aynı zamanda meslekleri ile ilgili ürünlerin de ticaretini yapıyorlardı: İlaç, opium, şifalı bitkiler, parfüm, ilmi kitaplar gibi. Bu şekilde gelişen ticaret ağı, zulüm tehdidi karşısında bir hekim ailesinin bir ülkeden kolay-

ca başka bir ülkeye gitmesini sağlıyordu. Sıklıkla hastayı zehirlenmekle suçlandıkları fanatizm nöbetlerinin hakim olduğu ortamlar dışında, Yahudi doktorlar her yerde hüsnü kabul görüyorlardı.

Yahudilerin en iyi savunma tarzı, aile şirketlerini bir arada tutmaktan geçiyordu. Genişletilmiş aile, çekirdek aileden çok daha önemliydi. Genizah kaynaklarından edindiğimiz bilgiler, sadakatin önce eşlere değil, babalara, oğullara ve kız kardeşlere karşı gösterildiğini belirtiyor. Kız kardeşle erkek kardeşin mektuplaşması, karı-koca arasındaki mektuplaşmadan daha yaygındı. Bir kadının söylediği atasözündeki gibi: 'Kocayı her zaman bulabilirim, her zaman çocuk taşıyabilirim fakat, asil bir erkek kardeşi nerede bulurum?' Vasiyetlerdeki kayıtlar, çocuk sahibi olmayan bir erkeğin ölmesi halinde, malvarlığının erkek kardeşine veya 'Baba Evinin' en yakın mensubuna verildiğini gösteriyor. Kadın, kendi çeyizinden başka hiçbir şey alamıyordu. Birinin ifade ettiği gibi: 'Babamın malvarlığının bakiyesi baba evine geri dönüyor'.

Ailenin güçlü bir şekilde korunması için evlilik, erkekler ve doğum yapabilecek yaştaki kadınlar için bir mecburiyetti; genizah belgelerinde bekardan hiç söz edilmiyor. Judaizmin ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir gücüydü ve İslam'ın aksine çok eşliliği reddediyordu. Pentateuch'te aslında poligamiye karşı belli bir yasaklama bulunmamakla beraber, Sürgün sonrası zamanlarında usul olduğu üzere, 31:10-31 Atasözlerinde onaylayıcı bir ima olduğu sanılmaktadır. Haham Gershon'un zamanından beri Avrupalı Yahudi toplumunda iki eşlilik veya çokeşlilik en ağır aforozla cezalandırılıyordu. İki eşlilik Mısır'da da aforozla cezalandırılıyordu. Ölenin dul eşinin kayınbiraderiyle veya ailedeki yakın akrabasıyla akdedilen mecburi evliliklerde, Maimonides eşlere hakkaniyetle davranılması, yani bir gece biriyle ertesi gece diğeriyle bulunması şartıyla, iki eşliliğin lehine hüküm verdi. Bir erkek çocuğunun on üç yaşında erişkin olabilmesi için mecliste nisap tesis etmesi ve muskalar taşıyabilmesine bağlıydı; onüçüncü yüzyılın başından beri bu husus emirlerin hükmüne girdiğini ifade eden bar-mitzvah'la resmiyete dökülüyordu. Sonra da en uygun zamanda evleniyordu.

Maimonides, otuz yaşından sonraya kadar evlenmemekle bu kuralın dışında kaldı.

Evlilik, toplumun birlik içinde devamını sağlamaya yönelik sosyal ve ticari bir alışverişti. Bir ortaklık sözleşmesi gibi düzenlenen 'Ketubbah' veya evlilik kontratı tören esnasında okunarak, tartışma veya evliliğin feshedilmesi halinde haksızlığın önlenmesini amaçlıyordu. 26 Ocak 1028 tarihini taşıyan bir Karait kontratı aşağıdaki gibidir.

"1. Damat Hezekiah, üst-baş, barınma ve gıda temin edecek, imkanlarım dahilinde ve mali gücümün izin verdiği oranda, bütün arzularını karşılayacağım. Ona karşı dürüstlükle ve içtenlikle, aşkla ve sevgi ile yaklaşacağım. Onu üzmeyeceğim ve baskı yapmayacağım ve Yahudi erkekleri arasındaki usule uygun olarak ona gıda, üst-baş ve evlilik ilişkileri sağlayacağım. Gelin Sanra Herzekiah'ın sözlerini duydu ve Tanrı korkusu ve kutsallık içinde sözünü dinleyerek, ona saygı ve sevgi göstererek yardım etmeyi, eşini onurlandırmayı ve muhabbet göstermeyi, namuslu bir Yahudi kadınından beklenen evdeki bütün görevlerini yerine getirmeyi, ona karşı özen ve saygı göstermeyi, hakimiyeti altında olmayı ve onu arzu etmeyi ve evlenerek karısı olmayı kabul etti.'

İncil'de 'Tanrı ... ayırdı (yani boşanma) deniyor, fakat çekirdek aile sistemine karşı gelişen ailenin gücüydü: Kontratın gerektiği gibi düzenlenmiş olması halinde boşanma kolaydı. Genizah kaynaklarına göre, boşanma, yirminci yüzyıla kadar Avrupalı veya Amerikalı Yahudi ailelerden daha ziyade Mısır'da yaygındı. Boşanma halinde Mishnah erkekten yanaydı: 'Bir kadının boşanması, iradesinin dışında zuhur edebilir, fakat, erkek ancak kendi istediği zaman boşanabilir'. Yahudi kadınları Müslüman Asya-Afrika'sında Hıristiyan Avrupa'daki hemcinslerinden daha değersizdiler, fakat genizahtan edinilen bilgilere göre, ekseriyetle resmi haklarının kapsamının ötesinde, çok daha güçlüydüler. Dövüldükleri takdirde mahkemeye başvurabilirlerdi ve bazen de despot karısının zulmünden korunmak için mahkemeye başvuran erkekler de görüldü. Kocaları iş seyahatindeyken, eşlerin kocalarının bütün işlerine baktıkları eldeki mektuplardan anlaşılmaktadır. Kadın acenteler ve brokerler yaygındı.

Kayıtlarda adı geçen 'Broker' takma adlı kadın bir iş ortaklığını yürütüyordu, kendini sinagogdan kovdurttu, umumi bir yardım toplama listesinde yer aldı ve zengin öldü.

Kadınlar, Yahudi dünyasının gerçek payandası olan eğitim sisteminde de yerlerini almışlardı. Sadece bayanlar için ve genellikle gözü görmeyen hocaların ders verdiği özel sınıfları vardı. Bayanlar yaygın olarak İncil öğretmenliği yapıyorlardı. Kadınlar okul da işletebilirlerdi ancak enderdi. Fakat asıl eğitim gayreti, toplumun desteklediği erkeklere emanet edilmişti. Esasen, köye karşın şehrin Yahudilere göre hukuki tanımı, cemaatin hesabına eğitimden faydalanabilen en azından on 'batlanim'i (iş yapmayanı) olmasıdır, Onbirinci yüzyılda, Fustat'ta yirmi dokuz, Kahire'de on dört rayyi'ler dahil (Fatimitler zamanında Yahudilerin başı), rabbenu (başkan) kıdemli bilgin ve dini yetkili, altı tane sinagog teganni lideri, bir öğretmen ve beş mübaşir bulunuyordu.

Cemaatin yaşamı okulla sinagog arasında sürüp gidiyordu. Kahire - Fustat'a lüks gözüyle bakıyordu. Müzikten nefret eden Maimonides dini törenlerde piyyutim şarkılarının söylenmesine karşıydı, ancak halk onları çok sevdiğinden, engellendiği takdirde üzüleceklerini düşünerek vazgeçti. Oğlu İbrahim de sinagogda kalın yastıkların ve minderlerin kullanılmasına muhalifti, fakat ene halkın iradesi galip geldi. Fustat'ta bile günlük olarak üç tören, Sabbaht günü ise dört tören yapılıyordu. Sabbaht ve beslenme kuralları sıkı bir şekilde uygulanıyordu. Yahudi yasası çok katıydı ve birçok durumda konuk olunan toplumlara doğru meyletme sonucunu doğuruyordu, ancak, disiplinleri sayesinde Yahudiler bir arada kalarak başlarını da dik tutuyorlardı. Sabbaht (ana fiil shabath) durdurmak demekti. Her türlü çalışma yasaktı. Exodus ateş tutuşturmayı yasaklarken, Mishnah'ta yapılabilecek otuz dokuz tür çalışmanın listesini veriyordu. Kazara meydana gelebilecek ihlalleri dahi önlemek için, Sözlü Yasanın prensibine göre 'yasanın etrafında duvarların örülmesi' yasaklarır daha geniş bir alana yayılmasına sebep oldu. Dolayısıyla, ateş yakmak için bir dalı kıramayacağınız gibi, size ait olmasa bile ata da binemezdiniz (sahip olduğunuz hayvanları da Sabbath günü dinlendirmeniz gerekiyordu) çün-

kü atı kamçılamak için bir dal kırmak zorundasınız. Jeremiah 17:21 Sabbath'ta yük taşımayı menettiğinden, Mishnah'ın iki bölümü kantitatif asgariye ayrıldı ve sayısız yorumlarda, az bir yükün taşınmasına cevaz veren özel yerlerle umumi yerlerin arasındaki fark tartışıldı. Exodus 16-29 bir erkeğin 'yedinci gün yerinden ayrılmasını yasakladığından' yürüyüşler konusunda geniş çapta tartışmalar sürüyordu.

Kamu görevlileri, ücret karşılığında bu yasakların yerine getirilmesini denetliyorlardı. Beslenme yasaları konusundaki rolleri daha da etkindi. Gıda dinin bir parçası, yemekte Tanrı ile paylaşmayı ifade ettiğine göre, malzemenin izin verilen yerlerden gelmesi yetmiyordu, kesim esnasında ananeye göre yapılan dua ile de kutsanmış olmalıydı. Hayvanların ve kümes hayvanlarının boğazı ve nefes borusu, keskinliğinden emin olmak için üç kere parmaklara üç kere de tırnağa sürülmüş bıçakla kesilmeliydi. Kesimden sonra özellikle akciğerde herhangi bir hastalık olup olmadığı incelendikten sonra, kanlı damarlar, yasaklanmış yağlar ve arka taraf ayrılıyordu. 'Shohet' yani ananeye uygun kasap, hahamlar tarafından atanıyordu ve genizah'taki mektupların birinde, kesimi yapanın üç açıdan incelemeye tati tutulduğunu anlatıyor: dini, ahlaki ve bilgi yönünden - Goitein'in dediği gibi Yahudi esnaflığının akademik kademeye tırmanmaya eğilimi olduğunun isabetli bir örneği. Bütün kanın boşaltılmasının da dahil olduğu görevini tamamladıktan sonra, el sürülmediğine emin olmak için bir bekçi vazifelendiriliyordu: Bu noktada, 30 dakika süre ile hayvan suya yatırılarak, kesinlikle kan kalmaması için bir saat süre ile tızlanıyordu. Sağma ve peynir yapımı da temizlik kurallarına tabi olduğundan bekçinin denetiminde yapılıyordu. Yumurtanın 'kosher' olması için hiçbir kan izi taşımaması, bir yuvarlak bir de oval ucu olması, sarısının etrafında da beyaz olmalıydı. Kutsal Kitap yavru hayvanı annesinin sütüyle boğmayacaksın diye emrettiğinden yorumcular birinin diğerine göre altmışta birden veya aşan bir oranda olduğu haller dışında etli ile sütlü gıdaların bir arada alınmasının yasak olduğu şeklinde yorumladılar. Bu da sırasıyla iki takım pişirme ve servis kabının kullanılmasına yol açtı.

Böylece, toplumsal kesim en alttaki Yahudi kademesinin de güçlenmesine yardım ediyordu. Üstelik fakir bir Yahudi'nin de aldığı gıda konusunda titiz olmak zorunda olmasına rağmen, her cuma günü kendisinin ve ailesinin on dört öğününe eşit para (veya karşılığını) alacağını bildiğinden, hiçbir zaman yemek talebinde bulunmuyordu. Mabedin zamanından beri 'kuppah' yani para toplama kutusu hayırsever Yahudi toplumunun ekseniydi. Maimonides 'kuppah'ı olmayan bir Yahudi toplumunu duymadığımız gibi, görmedik te. Her kuppah'ın sağlam vatandaşlardan seçilmiş üç mutemedi vardı ve Yahudi yasasına göre hayır yapmak ihtiyari olduğundan, katkıda bulunmayanların mallarına el koyma yetkisine sahiptiler. Sosyal yardımın hükümleri dikkatle sınıflandırılmıştı: Her birinin kendi fonu ve yöneticileri vardı: Giyim, fakirlere okul, yetimlere ve fakir kızlara çeyiz, fakirlere, yetimlere ve yaşlılara Fısıf Bayramı yemeği ve şarabı, hastaların, fakirlerin, mahkumların ve sığınmacıların cenazeleri. 'İmkanına göre herkesten, ihtiyacı nispetinde herkese' kavramını Yahudiler İsa'dan önce benimsemişlerdi ve toplum tümüyle sıkıntıda olduğu zamanlarda dahi uygulanıyordu. Geliri müsait olan bir Yahudi toplumla bir ay yaşadıktan sonra kuppah'a; üç aydan sonra çorba - mutfak fonuna, altı ay sonra giyim fonuna, ve dokuz ay sonra cenaze fonuna bağışta bulunmalıydı. Fakirlere yardım etmek Tanrıya minnettarlığını belirtmeyi ifade ettiğinden (eski Mabet sunaklarının karşılığı) dindar Yahudiler zorunlu asgariyi aşan bağışlarda bulunuyorlardı ve sinagogların kapısında Tanrının -ve insanların görmesi için- bağışçıların isimleri yazılı listeler asılıyordu. Yahudiler sosyal yardıma bağlı olmaktan nefret ediyorlardı. İncil'den alıntı yapıyorlardı: 'Fakirin ihtiyacına göreyardım edeceksin' ve ekliyordu' onu zengin etmek zorunda değilsin'. İncil'deki, Mishnah'taki, Talmud'daki yorumlarda, özgürlüğe kavuşmak için çalışmanın şart olduğuna dair devamlı uyarılar yer alıyordu. Yemekten sonraki şükran duasında 'Ey babalarımızın Tanrısı, bizi, etin ve kanın nimetlerine muhtaç etmemeni niyaz ediyoruz ... Utanacak duruma düşmememiz için biz sadece dolu, açık, kutsal ve engin ellerine muhtaç olalım.' Filozoflar: Gerekiyorsa, çarşıda bir leşin derisini yüz, ücretini al, denince 'ben

büyük adamım, öyle işler saygınlığımla bağdaşmıyor deme' diyorlardı. Alıcıların ve alanların kaydedildiği genizah listelerinden pratikte sosyal yardımın geniş bir alana yayılmasının gerektiğini anlıyoruz. Maimonides'in Fustat'a geldiği dönemde, (yakl. 150 - 60) 3300 Yahudi'den ancak 500'ü ekmeklerini kazanıyordu. 130 hane sosyal yardımdan geçiniyordu. 1140 1237'de ortalama olarak bir alıcıya dört bağışçı vardı. Fakirlik genellikle kaçınılmazdı. Mesela 1201 - 2'de, açlık ve veba Fustat'taki ahalinin sayısını yarıya indirdi, dul kadınlar ve çocukları ortada kaldı. Genizah'taki belgelerin gerçek korkusunun 'jizya' yani oy kullanabilme vergisinin olduğunu anlıyoruz. Bu vergi, Müslüman kanunlarının en feci yönüydü ve fakirlere merhametsizce ve gaddarca uygulanıyordu, vermeyenlerin akrabaları sorumlu tutuluyordu ve yolcular seyahate çıkmadan önce vergilerini ödediklerine dair temiz belgelerini ibraz etmek zorundaydılar.

Arka planda anti-Semitizm tehlikesi hiç eksik olmuyordu. Genizah belgelerinde 'sinuth' yani nefret kelimesiyle ifade ediliyor. En acımasız zulüm onbirinci yüzyılda fanatik Fatimi halifesi al-hakimin döneminde meydana geldi: Önce Hıristiyanlara saldırdı, sonra da Yahudilere. Diğer bir partizan-hükümdar, kendisine Yemen halifesi diyen, Selahattin'in yeğeni al-Malikti. (1196 - 1201); Yemen'den gelen Ağustos 1198 tarihli mektupta, Yahudilerin halifenin konferans salonuna çağrıldıktan sonra nasıl din değiştirmeye zorlandıkları anlatılıyor: 'Böylece hepsi din değiştirdiler; (o zaman) İslam'ı reddeden dindarlar başları kesilerek idam edildiler.' Yahudiler için İslam bölgeleri başka bölgelerden çok daha kötüydü. Fas fanatikti. Kuzey Suriye de öyle. Yahudi toplumundan mali yardım alabilmek amacıyla, dine dayanarak özel hayatı düzenleyen yasalarla dhimmi'lere karşı hükümler katılıkla uygulanıyordu. 1121 yılından kalma bir genizah belgesinde, Yahudilerin zorunlu giyimiyle ilgili olarak şunlar anlatılmaktadır: "biri başlıkta, biri boyunda olmak üzere iki sarı işaret. Ayrıca her Yahudi, üstünde 'dhimmi' kelimesi bulunan 3 gramlık bir kurşun plakayı boynuna asmalı. Belinde kemeri olacak. Kadınlar biri kırmızı diğeri siyah ayakkabı giyecekler ve ayakkabılarında ve boyunlarında küçük bir çıngırak taşıyacaklar. Vezirler, acımasız Müslüman erkeklerini Yahudi er-

keklerini denetlemek üzere ve gaddar Müslüman kadınlarını da, kadınlara küfürlerle ve aşağılamalarla acı vermek üzere tayin ediyorlardı, Müslümanlar Yahudilerle alay ediyorlardı, halk ve gençlik Bağdat sokaklarında onları gördükleri yerde dövüyorlardı."

Her ne kadar İskenderiye Yunanlıların zamanından kalma geleneksel Yahudi düşmanlığını korumuşsa da, bu dönemde Mısır, Yahudiler için nispeten güvenli bir yerdi. Genizah mektuplarından birinin yazarı, Yahudi büyüklerinden birinin yalan yere tecavüzle suçlandığında patlak veren olayı anlatırken 'Yahudi düşmanlığı sürekli olarak yeni şekillere giriyor: Şehirdeki herkes, 'sinuth'larını ifade etmek için adeta Yahudilere karşı polis müfettişliğine soyundu' diye ekliyor. Fakat, Fustat'taki ve Kahire'deki Genizah belgeleri, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların bir arada yaşamış olduklarını ve müşterek iş ortaklıklarına giriştiklerini gösteriyor. Elindeki kanıtlardan Goitin'in vardığı sonuçlara göre. O dönemde Mısır'da anti-Semitizm'in ciddi boyutlara ulaştığı söylenemez. Fatimit'lerin ve Eyyubilerin saltanatında, Mısır dünyanın her yerinde zulüm gören Yahudilerin (ve başkalarının da) sığınağı olmuştu.

Yahudilerin İslam döneminde gördükleri muamele zamana ve yere göre değişiyor idi ise de, Bizans hakimiyeti altında daima kötüydü.1095'te ilk Haçlı Seferlerine kadar, Latin Hıristiyanlığı döneminde nispeten dayanılabilir gibiydi, fakat ondan sonra Yahudilerin durumu aşağı yukarı her yerde bozuldu. İslam'daki gibi, diğer hususlar aynı kalmak şartıyla mevcut güçler Yahudilere müsamaha gösteriyorlardı. Kent kolonilerinin en iyisiydiler, yararlı ticaret ağlarına sahiptiler, ender rastlanabilecek yetenekleri vardı, malvarlıklarını hızla çoğaltıyorlardı ve vergilendirilmeleri kolaydı. Şarlman hanedanının zamanında büyük gelişme kaydettiler. 825 yılı civarında, Dindar Louis yerleşmelerini teşvik etmek amacıyla onlara birtakım yerler kiraladı. Lyons'lu Agobard'ın mektuplarından sadece imparatorluğun koruması altında olmadıklarını, sinagoglarını inşa etmelerine de izin verildiği anlaşılıyor. Tabii huzursuzluk dönemleri de yok değildi: Örneğin 1007'de Fransa'da uygulanan zulüm; 1012'de Mainz'da zorunlu din değişiklikleri; fakat genel olarak

Yahudi toplumları gelişerek yayıldılar: Özellikle Rhein havuzu boyunca ve 1066'dan sonra Aşağı Rhein'dan İngiltere'ye geçtiler, 1084'lerde Speyer Başpiskoposunun zamanında bir dizi öncelikten yararlandılar, hatta, kentine yerleşmelerini teşvik etmek için, mahallelerinin çevresinde koruyucu duvarlar inşa edildi; 1090'da İmparator Henry bu yerlerin kiralarını yenileyerek, onlara Worms'ta da yeni bir yer kiraladı.

İnsanların Yahudilere karşı davranışlarında gittikçe büyüyen bir istikrarsızlık görülüyordu. Laik lordlar, çiftliklerini düşünerek, Yahudilere şahsi mülkleri gibi bakıyorlardı sadece gelirleri değil, icabında sermayeleri de talan edilebilirdi. Kilisenin lordları, kentin yöneticileri olarak Yahudi varlığının ekonomik değerini takdirle karşılıyorlardı, ancak din adamı açısından onlardan nefret ediyorlardı. Papa Büyük Gregory (saltanatı: 590 - 604) Roma'daki Yahudileri koruyordu, fakat aynı zamanda ileride Yahudilere karşı maddi saldırıya varan bir Hıristiyan Judaizm aleyhtarlığı ideolojisini yarattı. Aslında, Yahudilerin Hıristiyanlığın taleplerine karşı kayıtsız kalmadıklarını iddia ediyordu, İsa'nın Mesih olduğunu, Tanrının oğlu olduğunu biliyorlardı, ancak Onu reddediyorlardı: Kalplerinde kötülük olduğundan da Onu reddetmeye devam ediyorlardı. Bu böyle devam etti; kanıtı ise Yahudilerin kendileri tarafından yazılan İncil'de yer alıyor. Tabii orada Yahudilerle ilgili korkunç bir sorun vardı. Sahip oldukları en büyük nimetlerden biri eleştiri yetenekleriydi ve ona ezelden beri sahip olmuşlardı. Onları tektanrılığa götüren rasyonalizmlerinin de kaynaklarından biriydi, çünkü bunun gibi bir eleştiri kavramına malik olunca, çoktanrılığın saçmalıklarını kabul etmeleri imkansızdı. Fakat, sadece eleştirici olmakla kalmıyorlardı, her şeyin ötesinde kendi özeleştirilerini de yapıyorlardı. Ve, eski zamanların en iyi tarihçileri oldukları tartışılmaz. Kendi gerçeklerini, bazen çirkin dahi olsa görebiliyorlardı ve bunu İncil'de söylüyorlardı. Halbuki başka uluslar kendi milli hadiselerini kahramanlık destanına dönüştürerek imajlarını yükseklere taşıyacak tarzda düzenlerken, Yahudiler tarihlerinde neyin yanlış yapıldığını ve neyin doğru yapıldığını keşfetmek istiyorlardı. Bunun içindir ki İncil'de zaman zaman Yahudiler, gerçeği bilmelerine rağmen, Tanrının yasalarını kabul ede-

meyecek kadar günahkar ve inatçı bir millet olarak takdim ediliyor. Aslında, Yahudiler kendi davalarının kanıtlarını gene kendileri temin ettiler.

Hıristiyan müdafileri (apologistleri) atalarının İsa'yı öldürmekle işledikleri cinayetten dolayı Yahudilerin cezalandırılacağına inanmıyorlardı. Onlar farklı bir noktadan bakıyorlardı. İsa ile aynı zamanda yaşamış olan Yahudiler, mucizelerine ve kehanetlerinin gerçekleşmesine tanık olmuşlardı, ancak İsa fakir ve mütevazi olduğundan, onu inkar etmişlerdi. Bu, onların günahıydı, fakat İncil'de de belirtildiği gibi, o zamanlardan beri Yahudiler nesiller boyunca aynı düşünceyi ve inadı sergilediler. Devamlı olarak, gerçeği düzelterek gizliyorlardı veya kanıtları ortadan kaldırıyorlardı. Aziz Jerome, onları, peygamberlerin Teslis'le ilgili atıflarını yok etmekle suçladı. Aziz Justin de Ezra'daki ve Nehemiah'taki bazı bölümleri de ortadan kaldırdıklarını söylüyordu. Talmud'u derleyen yaşlı hahamlar gerçeğe vakıftılar ve gizli bir şekilde kayıtlara geçirdiler - Hıristiyan tartışmacıların iddialarını desteklemek için bunu kullanmaya çalışmalarının bir sebebi de budur. Yahudi tarihçi Josephus dahi İsa'ya ilişkin doğruları yazmıştı, fakat Yahudiler bu gerçeklere bilgisizlikten değil, garezden dolayı yüz çevirdiler. Onikinci yüzyılın tarihçilerinden Gerald o Wales'in gözlemi şöyle: 'Gerçeğe uygun olduklarını onayladıkları tarihçilerinin İbranice kitaplarına rağmen, İsa'yı kabul etmek istemiyorlar. Fakat, Oxford'da St. Frideswide'da gördüğümüz, yaşlı ve güvenilirliğine inandığımız baş rahip Robert Hoca... Kutsal yazılar konusunda uzmandı ve İbranice biliyordu. İngiltere'nin birçok köylerindeki ve kasabalarındaki Yahudi yerleşim bölgelerinden İbranice yazılmış Josephus'lar topladı. İkisinde İsa ile ilgili uzun ve teferruatlı deliller buldu, fakat sayfalar yeni yırtılmış gibiydi; kalanı ise, hiçbir zaman orada yer almamış gibi çıkarılmıştı. Olay, bu amaçla davet edilen Oxford'daki Yahudilere gösterilince inandılar ve İsa'ya karşı gösterilen bu kötü niyetten ve sahtekarlıktan dolayı mahcup oldular'.

Hıristiyanların bu iddia dizisinin trajikyönü, değişik türde bir Yahudi düşmanlığına sebep olmasıydı, Yahudilerin Hıristiyanlığın gerçeklerini 'bilmelerine' rağmen inkar etmeleri olağa-

nüstü derecede tuhaf, hatta insanlık dışı bir davranıştı. Dolayısıyla, Yahudilerin alışılmışın dışında bir ırk olduklarına dair kavram, beslenme, hayvan kesimi, yemek pişirme ve sünnet gibi gelenekleri sayesinde güç kazanıyordu. Yahudilerin gizli kuyrukları olduğu, kanlı akıntıları ve -vaftiz edilir edilmez kaybolan- kötü bir kokuları olduğu dolaşan rivayetler arasındaydı. Bu rivayetler -herşeyin açıklaması olarak- Yahudilerin şeytana hizmet ettiklerine ve onunla gizli ve sapıkça törenler düzenlediklerine dair raporların dolaşmasına sebep oldu.

1095'te Clermont-Ferrand'da Birinci Haçlılar Seferi ilan edilmeden önce önemli ve kontrolsüz bir anti-Semitizm birikimi olmuştu. Kutsal Topraklarda zulüm gören Hıristiyanlarla ilgili sayısız hikayeler Haçlı Seferinin heyecanının dalga dalga artmasına sebep olmuştu. Bu hikayelerin başlıca suçluları Müslümanlardı, fakat çoğunlukla Yahudiler de yedek hainler olarak hikayenin içinde yerlerini alıyorlardı. Hıristiyan yobazlığı çağıydı ve bunun sonucu olarak papalığın reformu ve Cistersiyenler gibi tutucu örgütlerin türemesi oldu. Halk, dünyanın sonunun ve İkinci Gelişin çok yakın olduğuna inanıyordu. İnsanlar, günahlarının çarçabuk affedilmesi için çareler arıyorlardı. Silahlanmış bir insan güruhunun kuzeybatı Avrupa'ya yerleşmesi her türlü kanunsuzluğa elverişli fırsatlar yarattı ve normal düzenin bozulmasına sebep oldu; Sefer masraflarını ödeyebilmek için erkekler ya elindekileri satıyorlardı veyahut ta borçlanıyorlardı. Borçların affedileceğini ümit ediyorlardı. Nakit paraya sahip ender toplumlardan olan Yahudiler hedef durumdaydılar. En ateşli haçlılar bile, mahallelerinde oturan ve kendileri gibi sıradan insanlar olan Yahudilere sataşmamaları kayda değer bir hadisedir. Fakat, bir kere yola çıkınca çeşitli kentlerdeki Yahudilere saldırmaya hazırdılar. Hıristiyan kasaba sakinleri de bu çılgınlığa iştirak ettiler. Yerel yöneticiler aniden patlak veren hiddete ve kaybolan kontrolün yarattığı kargaşanın karşısında ne yapacaklarını şaşırınca hazırlıksız yakalandılar.

Elimizde onikinci yüzyılın gazetecilerinden Haham Solomon ben Samson'un katliamla ilgili bir yazısı var. Katliamlar 1096'da Fransa'da Rouen'de başlayarak Rhein'daki kentlere doğru yayıldı. Haçlıları ağırlayanlar, yollarına çıkabilecek bü-

tün Yahudi toplumlarının tehlikede olduklarını anlamışlardı. Speyer Başpiskoposu, zor kullanarak ve liderleri asarak ayaklanmayı hızla durdurdu. 'Çünkü Yahudi olmayanlar arasında iyi bir adamdı, ve Her Yerde Hazır Olan kurtuluşumuzu onun sayesinde gerçekleştirdi'. Köln başpiskoposu aynı şeyi yaptı, fakat Mainz'daki Başpiskopos canını kurtarmak için kaçmak zorunda kalmıştı. Yahudiler çarpışmaya çalıştılar fakat yenildiler: Erkekler zorla din değiştirdiler veya katledildiler, çocuklar, Hıristiyan olarak yetişmelerini engellemek için katledildiler; başpiskoposun şatosuna tıkılan kadınlarsa toplu halde intihar ettiler- toplam olarak bin kadarı oldu. Yahudilerin çoğu ya öldürülmüştü veyahut ta vaftiz kurnalarına sürüklenmişlerdi - Rheinland'ın eski, zengin ve kalabalık toplumu harap olmuştu. Diğerleri, şehir halkının onlara karşı sergilediği anlaşılmaz nefretin karşısında ürkerek dağıldılar. Koruyucu bölgelerin (onların deyimiyle) kavanozlara örtülen parşömen kağıt kadar güvenli olduklarını anlamışlardı.

İlk haçlı ayaklanmasını tetikleyenanti-Semit ideolojisinin üzerinde düşmanca hikayelerin rivayet edildiği geniş bir altyapının temeline dayandığı anlaşıldı 1144'te o zamanların en zengin ve kalabalık bölgesi olan Doğu İngiltere'de Norwich'te meşum bir olay meydana geldi. Anglo-Sakson İngilteresinde yok denecek kadar az Yahudi yaşıyordu, William the Conqueror'un işgali sırasında, başka Flaman sığınmacılarla birlikte buraya gelmişlerdi. Yarısı Londra'ya yerleşti, diğer Yahudi toplulukları da York, Winchester, Lincoln, Canterbury, Northampston ve Oxford'a yerleştiler. Burada Yahudi mahalleleri yerine iki Yahudi sokağı vardı: Biri zenginlerin, diğeri fakirlerindi. Buna göre Oxford'da Büyük Yahudi Sokağı ile Küçük Yahudi Yolu vardı. Yahudiler -güvenlik açısından kendilerine ekseriyetle taştan- sağlam evler inşa etmişlerdi. Lincoln'da, onikinci yüzyıldan kalan - cinslerinin tek örneği- iki Yahudi evi (biri galiba sinagog olarak kullanılıyordu) hâlâ mevcut, Rheinland Yahudilerinin oluşturduğu Norwich'in ahalisi kalabalık değildi. 5000'den fazla olmayan İngiltere'deki Yahudilerinden 2000'i. Faaliyetleri V.D. Lipman'ın araştırmalarıyla titizlikle incelendi. Norwich'teYahudiler pazar meydanına ve (güvenlik açısından) şatoya yakın otu-

ruyorlardı, aralarında Hıristiyanlar da vardı. Başlıca faaliyetleri mal ve toprak karşılığında borç para vermekti. Aynı zamanda tefecilik de yapıyorlardı. Bazı İngiliz Yahudileri doktorluk yapıyorlardı. İngiltere'deki kentlerin Yahudilerin ikamet ettikleri, olağanüstü zengin bir aile olan Jurnet ailesi yaşıyordu. Beş nesil boyunca izlenmeleri mümkün. Londra'da iş ortaklıkları vardı,. Seyahat ediyorlardı, uluslararası piyasalarda faaliyet gösteriyorlardı ve çok büyük paraları yönetiyorlardı. King Street'teki kocaman taş evleri diğer Yahudilerinkinden farklıydı. Talmud bilginlerini koruyorlardı ve bazıları kendileri de bilgindiler.

1144'te bu küçük topluluk şaşırtıcı bir suçlamanın merkezi oldu. Paskalya ve Fısıh Bayramından az önce, Mart'ın 20'sinde bir çiftçinin oğlu olan ve dericinin yanında çıraklık yapan William ortadan kayboldu. En son, bir Yahudi'nin evine girerken görülmüş. İki gün sonra, Kutsal Haftanın Çarşamba günü 'üzerinde ceketi ve ayakkabıları, sayısız bıçak izleri taşıyan başı tıraş edilmiş olarak' cesedi kentin doğusunda Thorpe Wood'da bulundu. Ayrıntılar hakkında edindiğimiz bilginin kaynağı, kısa bir süre sonra Norwich Manastırının keşişlerinden Thomas of Monmouth tarafından derlenen 'The Life and Miracles of St. William of Norwich' (Norwich'li Aziz William'ın Hayatı ve Mucizeleri) adında azizlerin bir biyografisidir. Thomas'a göre, gencin annesi Elvira ile Godwin adında yerel bir rahip, cinayetin İsa'nın çekmiş olduğu acıların yeniden canlandırılması niyetiyle işlendiğini iddia ederek Yahudileri cinayetle suçladı. Daha sonra Yahudi evlerinde çalışan Hıristiyan kadın hizmetçiler, sinagogdaki törenden sonra delikanlının yakalanarak iplerle bağlandığını, başının dikenlerle delindiğini, çarmıha gerilmiş gibi sol elinin ve ayağının çivilendiğini, böğrüne bıçak saplandığını ve bütün vücuduna kaynar sular döküldüğünü iddia ederek, bütün bunları kapının aralığından gördüklerini söylediler. Fakat yerel şerif, kralın korumasında olduklarını söyleyerek, mahkeme huzuruna çıkmalarına mani oldu ve onları Norwich Kalesinin güvenliğine emanet etti.

Bu noktada, gencin cesedi ile ilgili ilk mucizeler meydana gelmeye başladı. Esasen, yerel kiliselerin yöneticileri, bütün laik kuruluşlar gibi, bu hikayeye tamamen muhaliftiler. Fakat iki yıl

sonra Norwich Başpiskoposu olarak atanan bir keşişin resmi seçimi, Yahudilere karşı gösterilerin başlatılması için fırsat bilindi. Aynı yıl, Eleazir adında bir tefeci,kendisine borcu olan Sir Simon deNover'in hizmetçileri tarafından öldürüldü. Yavaş yavaş efsane yayıldı, Paskalya'da İsa'nın yerine birinin cinayete kurban gitmesinin gelenek haline gelmesi Yahudilerin, gerçeği bildikleri halde reddettiklerine dair resmi görüşü teyit ediyordu. Daha sonra, cinayetin ortaya çıktığı tarih olan 22 Mart'ın, Yahudi Fısıh Bayramının ikinci günü olduğu vurgulandı. Bu günlerde, herkesçe bilindiği gibi, Yahudiler mayasız ekmek yapıyorlardı. Yahudi aleyhtarı bir rivayete göre, Pilate'a 'Onun kanı üzerimizde ve çocuklarımızın üzerinde kalsın' diye Yahudilerin haykırdıkları günden beri hemoroidleri vardı. Çare bulmak için filozoflarına danışmışlar, 'bu ancak İsa'nın kanıyla -yani, Hıristiyanlığı kabul ederek- tedavi edilebilir' cevabını almışlar; fakat, öneriyi harfiyen algılamışlar: Her Fısıh Bayramında tedavi edici ekmeklerinin üretilmesi için yeterli kanı bulmaları için, İsa'nın yerine birini öldürmeleri gerekiyormuş. Judaizm'den dönme Cambridge'de Theobald adında biri bu hikayeyi William'ın öldürülmesine bağlayarak, İspanya'daki bir Yahudi topluğunun her yıl cinayetin gerçekleştirileceği kenti piyango çekme yöntemiyle tespit ettiklerini ve 1144'te piyangodan Norwich'in çıktığını iddia etti. Böylece bu cinayetten, Yahudilere karşı iki ayrı fakat birbiriyle bağlantılı suçlama çıktı - geleneksel cinayet ve kan konusu, olayın, Yahudilerin güvenliği açısından mahvedici etkileri oldu, zira William'ın 'geleneğe bağlı' ölümü kendisine kısmen İsa'nın kutsallığını ve mucizeler yaratma özelliğini kazandırdı. Çok sayıda mucize meydana geldi -bu da Yahudilerin kötülüğünün bir örneğiydi. Aziz ilan edilme yöntemi henüz Roma tarafından merkezi olarak kontrol edilmiyordu, fakat halkın sesibu payeyi verdi. Bu noktadan hareket ederek, böyle bir azizin naşına sahip olan kilise gelen hacılar, bağışlar ve hediyeler sayesind bu kadar iyi duruma geldiise, belirsiz şartlarda bir Yahudi evineyakın öldürülen her çocuk,iddiaların hararetle yenilenmesine sebep oluyordu: 1168'de Gloucester'de, 1181'de Bury St. Edmunds'da ve 1183'te Bristol'da. Yeni bir haçlı seferi için her çağrı, anti-Semit duyguları kaynama noktasına

getiriyordu. 1189-90'da ilan edilen Haçlı Seferi Aslan Yürekli Rişar'ın önderliğinde yapıldığından, İngiltere kapsamlı bir şekilde katıldı; geleneğe bağlı cinayet suçlamalarıyla zaten had safhada tahrik olmuş halkın nefreti doruk noktasındaydı. 1189'da Rişar'ın taç giyme törenine davet edilen ve zengin Yahudilerden oluşan bir deleasyon halkın saldırısına uğradı; bunu da Londra'daki Yahudilere karşı düzenlenen bir saldırı izledi. Bir sonraki yıl Paskalya yaklaşırken planlı katliamlar patlak verdi: York'ta meydana gelen en şiddetlilerinde, şatoya sığınmalarına rağmen varlıklı Yahudi toplum katledildi. Bir gazetecinin anlattığına göre, tabii, Norwich kurbanlar arasındaydı. 'Ve Kudüs'e gitmek için acele edenlerin birçoğu, önce Yahudilere karşı ayaklanmaya karar verdiler... Böylece, 6 Şubat'ta Norwich'te kendi evlerinde bulunan bütün Yahudiler katledildi; bazıları şatoya sığınmıştı'.

Bu, Latin Yahudiliğinin yıkılışında başka bir kilometre taşıydı. Onikinci yüzyılda organize isyanın kalkınmasıyla papalığın otoriter görüşü, ortodoks olmayan herhangi bir dini faaliyeti, özellikle Judaizm'i, şüphe ile karşılıyordu. Ortaçağ merkeziyetçilerinin en büyüğü, 3.Innocent (1198 - 1216) arasında papalık yaptı) 1216'da Dördüncü Lateran Konseyi esnasında Yahudilerin aleyhindeki bir takım hükümleri yürürlüğe koydu: İki vaaz kurulunun kurulmasına karar verdi: Dominikenler ve Fransiskenler; bunlar,özellikle kentlerde ortodoks dinini güçlendirmekle görevliydiler. Dominikenler, ilaveten şüpheli uygulamaları araştırarak doktrinlere karşı muhalefeti bastırmakla, şüphelileri sorgulamakla ve suçlu bulunanların cezalandırılmaları için laik yönetime teslim etmekle yükümlüydüler.

İsa yandaşlığının bir ifadesi olarak, 3. Innocent şarap ve ekmek töreninde yeni bir çığır açtı: Bu da anti-Semitizmin yeniden alevlenmesine sebep oldu. 1243'te Berlin'e yakın bir yerde Yahudiler takdis edilmiş bir ekmeği çalıp kendi kirli amaçları için kullanmakla suçlandılar. Bu uygulama da Yahudilerin gerçeği bildikleri halde ona karşı mücadele ettiklerine dair Hıristiyan tarafının görüşüne tamamen uygundu. O ekmek parçasının gerçekten İsa'nın bedeni olduğuna inanıyorlardı: Bundan dolayı, tıpkı daha önce Hıristiyan gençlerini kaçırarak öldürdükleri gi-

bi, bu ekmeğin de Yahudiler tarafından çalınarak işkence edildiğini ve bu vesile ile İsa'nın acılarını yeniden yaşattıklarına inanıyorlardı. Bütün komplo teorilerinde olduğu gibi, hayal gücüne dayalı bu ilk adım atıldıktan sonra, zehirleyici bir mantıkla devamı geliyor. 1243'ten sonra çalınmışkutsal ekmek hikayeleri bütün Latin Avrupa'sında duyuldu. Mahkemedeki davalara göre, can çekişen ekmek mucizeler yaratıyormuş: Havalanıyormuş, depremlere sebep oluyormuş, sakatları iyileştiren kelebeğe dönüşüyormuş, melekler ve güvercinler uçuruyormuş veya - hepsinden yaygın olarak, acı ile haykırıyormuş veya çocuk gibi ağlıyormuş.

Bu iftiralar hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kanıtlanamadı. Bazı suçlamalar anlaşmazlık sonucunda meydana gelmiş olabilir. Mesela 1230'da Norwich'teki Yahudiler beş yaşındaki birerkek çocuğunu zorla sünnet etmekle suçlandılar. Yahudiler hapsedilerek ağır para cezalarına çarptırıldılar. Sonunda, 1234'te mahkemeye intikal eden dava, bir sonraki yıl kent sakinlerinin Norwich'li Yahudilere karşı şiddetli bir saldırısına sebep oldu.1240 civarında birçok Yahudi bu olayla ilgili oldukları iddiasıyla asılarak idam edildiler. Yahudilere karşı beyan edilen suçlamaların çoğu tamamen hayal ürünüydü; dini kurul tarafından ciddi bir şekilde ele alınan bütün araştırmalar ve davalar, toplumunun temize çıkmasıyla sonuçlanıyordu.

İftiralara, arka planda Yahudilerin borç para vermelerinin ışığında bakmak gerekir. Çok geniş bir sosyal alanı etkilemişti. Güney Fransa'da Perpignan'dan 13. yüzyılda bildirilmiş kanıtlara göre borç alanların % 65'i köylülerdi; şehirdekiler % 30 ve 41'di; şövalyeler ve asiler % 2 ve 9; kilise oranı ise % 1 ve İngiltere'deki usul aşağı yukarı aynıydı. Önemli din kuruluşları ile yüksek kademedeki asiller Yahudilerden yararlanıyorlardı, ancak çok düşük oranda. Her iki ülkede de en çok borç alanlar geliri kısıtlı kırsal kesimdi. - yani anti-Semit karmaşası yaratmaya en yatkın sınıf. İsim ve prestij sahibi, ancak parasız ve topraklarını kaybetmek üzere olan biri, güruhu ayaklandırabilecek en münasip kişiydi. Tarihin başından beri, kırsal kesime borç vermenin huzursuzluk yarattığı anlatılıyor. Onüçüncü yüzyılın İngiltere'sinden kalma bir Yahudi nişan kontratında faizle verilen

borç paranın yıllık % 12.5'tan daha az bir getirisi olamayacağı belirtilmektedir. Ortaçağ standartlarına göre bu pek fazla sayılmaz. Lipman'ın vurguladığı gibi, tefecilerin kendi aralarında çok karışık alışverişleri vardı, çok defa borç birikimleriyle sendikalar kuruyorlardı; Judah hükümleri ve onlardan kaçınma çabası, Hıristiyan hükümleri ve onlardan kaçınma çabası işlemleri zorlaştırıyordu. Nihai amaç, borçlunun ödeyeceği son faiz oranını yükseltmek ve her şeyin ötesinde herhangi bir uyuşmazlık vuku bulduğu takdirde hırsızlık suçlamasına mahal bırakmayacak şekilde yasal bir durumu ortaya koymaktı. Bu meseleler dahili Yahudi mahkemeler kadar Hıristiyan mahkemeleri tarafından da ele alınıyordu. Kayıtlarda şöyle ifadeler yer alıyor: 'Bristol Yahudisi olan Judas, bir Yahudinin bir Yahudi'den faiz alıp alamayacağına ilişkin yapılan araştırma nedeniyle iki ons altın borçludur', veya 'York'lu Abraham ben Joshua' Yahudilerin Adaletine 'bir Yahudi'nin Hıristiyan elinden faiz alabileceğini ve bu durum karşısındakine haksız görünüyorsa, kendi hukukunun yetkililerine başvurarak orada dava etmesini' önerdi 'çünkü kanununa bağlı bu davalar başka yerde görülmemeli'. Şehir tüccarı olan bir kişi bunları anlayabilirdi, köylü bir şövalye asla.

Teoride ve çoğunlukla da pratik olarak, krallar geniş ve faal Yahudi toplumundan fevkalade yararlanıyorlardı. Onikinci yüzyılın İngiltere'sinde Angevin kralları zengin Yahudi tefecileriyle çok kârlı işler yaptılar. Yahudi toplumunun bulunduğu bütün kentlerde, Yahudilerin, banka işleten özel bir Maliyesi vardı. Bankaların her biri bütün borç senetlerinin kayıtlarını tutan iki Yahudi ve iki Hıristiyan tarafından işletiliyordu. Merkezde Yahudi ve Hıristiyan hakimlerinin yanında danışman olarak bir haham da bulunuyordu. Kral, Yahudilerin bütün işlemlerinden bir kesintiyi tahsil ediyordu ve kimin hangi Yahudi'ye ne kadar para borçlu olduğunu bilmek istiyordu. Ortaçağ İngiltere'sinin en başarılı Yahudi finans uzmanı Lincoln'lu Aaron 1186'da ölünce mülkleri ile meşgul olmak üzere özel bir maliyeci atandı. Zaman zaman Yahudi tarihini süsleyen bazı akıl almaz rastlantılardan biri de, Aaron'un, o zamanlar için muazzam bir meblağ olan 6.400 markı aşırı tutucu Cistercian kurulunun geniş

yayılma programını teşvik amacıyla onlara ipotek karşılığı borç vermesiydi. Borçları krala miras kaldı, bazıları da oğlu Elias'a devredildi.

En beklenmedik zamanlarda gelen bu paralar daha sık aralarla gelseydi, İngiliz Kralları Yahudilerin varlığını kesinlikle koruyacaklardı, fakat, Aaron'un refahı, York'ta ve başka yerlerde toplumu mahveden 1190'lardaki anti-Semitizm krizlerinden önceydi. Ondan sonra İngiliz Yahudilerinin para kazanması gittikçe zorlaştı. 1215'teki Lateran Konseyinde yayınlanan Yahudi aleyhtarı kanun zaten zor olan şartları daha çok ağırlaştırdı. İngiltere'de, Yahudi aleyhtarı bir madde içeren Magna Carta'nın mimarlarından olan Canterbury Başpiskoposu Stephan Langrton, Yahudilerin yaptıkları ticarete karşı boykot düzenlemeye çalıştı. Onüçüncü yüzyıl boyunca, İngiltere'deki Yahudiler ekonomik çöküntü içindeydiler. Gazeteci Matthew Paris'e krala 30.000 markı aşkın para ödediğini söyleyen York'lu Aaron, 1268'te fakirlik içinde öldü.

Doyumsuz bir para hırsına sahip ve eski bir haçlı olan 1. Edward'ın hakimiyetinde çöküş hızlandı. Yahudilerin borç para verme faaliyetleri büyük ölçüde,ilk Hıristiyan bankerleri olan Kudüs'teki Knights Templar ve Avrupa'daki Cemiyetleri tarafından devralmıştı. Yahudiler küçük çapta borç vermekle, madeni para bozmakla ve rehin işleriyle sınırlandırılmışlardı. Yahudilerin sistematik bir şekilde sömürülmesi, Edward'a göre artık hiç kazançlı değildi; hatta bir ara, Yahudileri katlederek mallarına hemen el koymayı düşündü; 1275'te yayınladığı Yahudi aleyhtarı bir fermanla faizi yasadışı ilan etti; daha büyük bir cürüm olan küfürle suç arasında daha sonra bağlantı kruldu. 1278'de ülkedeki bütün Yahudiler tutuklandı. Birçoğu Londra Kalesine götürüldü. Bir gazetecinin anlattıklarına göre, 300'ü asılarak idam edilmiş. Kral mallarına el koyunca ortaya çıkan rakam, onu daha ileriye gitmeye teşvik etti. Bir sonraki fasıl Yahudilerin madeni para sahtekarlığı yapmakla suçlanmalarıydı. Bu suçtan dolayı Norwich'te on iki kişi asıldı. Sonunda, 1280'lerin sonlarına doğru, Edward, kuzeni Salerno'lu Charles'a rüşvet vermek için yüksek meblağda nakit paraya ihtiyaç duydu. Gascony Yahudilerinin bütün mallarına el koyarak, 1289'da onları

tamamen kovdu. Bir sonraki yılda, tefeciliğin kanun dışı yollarla devam ettiğini iddia ederek Yahudileri İngiltere'den tamamen kovarak, hepsinin mallarını ele geçirdi. Norwich'teki en zengin Yahudi'nin getirisi 300 sterlindi. Diğer şehirlerin toplamı 9.100 sterlindi ki, on sekiz aile yaklaşık 6.000 sterlin temin ediyordu. Bu akıl almaz bir düşüştü, fakat Yahudi toplumu da yarı yarıya azalmıştı - kovulacak sadece 2.500 kişi kalmıştı.

Bu arada, ortaçağın Hıristiyan hükümetleri, 'nihai çözümü' kovmak şeklinde gördükleri bir 'Yahudi problemi' ile karşılaştılar. Daha önce 1012'de Rheinland'ın bir bölgesinde, 1182'de Fransa'da, 1276'da Yukarı Bavyera'da yöntem denenmişti. Manş Denizinin oluşturduğu bariyer, sistemin İngiltere'de iyi kötü çalışmasına imkan veriyordu, fakat binlerce lordluğu bulunan Kıtasal Avrupa'da kovma prosedürünün uygulanması zordu. Her şeye rağmen, bütün hükümetler Yahudilere karşı önlem almanın telaşı içindeydi. Innocent'ın Lateran hükümlerinde beyan ettiği üzere, Yahudilerin parasal güçlerini ahlak kurallarına aykırı bir şekilde kullanmaları nedeniyle, doğa kanunlarını tersine çevirmişlerdi, yani, özgür Hıristiyan, esir Yahudi'nin hizmetkarı olmuştu, düzenin onarılması için de hükümetin kısıtlayıcı önlemler alması gerekiyordu. Hükümetler bu hususta gayret sarf ettiler. Onikinci yüzyıldan itibaren, prensler artık Yahudilere pek fazla ihtiyaç duymuyorlardı. Ticaretteki ve para işlemlerindeki verimli faaliyetleri Hıristiyanlarca devralınmıştı. Çağ yeni kentlerin kurulmasına müsaitti, fakat kırsal kesim kolonisi olarak artık Yahudilere ihtiyaç yoktu. Hıristiyanlar bunu yapabiliyorlardı. Yönetimler Yahudilerin mevcudiyetine karşı fazla iyimser değillerdi; zaten, geleneksel cinayetler ve kan iftiraları sık sık ayaklanma kaynağı olmuştu. Ayrıca Yahudilerin rahatsız edici fikirlerin yayılmasına katkıda bulunmalarından endişe ediliyordu. Ortaçağ sonlarına doğru, doktrinlere muhalefet radikalizme bağlanıyordu. Muhaliflerin, onlarla kutsal yazı metinlerini tartışan ve kitap ödünç veren bilgili Yahudilerle münasebetleri oluyordu. Bazılarının yetkililerce devrimci bulunmasına rağmen, Yahudilerin daima kitapları vardı. kilise kitaplara el koyunca Yahudiler, esirler için adet olduğu gibi, kitaplarının serbest bırakılması için fidye verdiler.

1190'da bütün York toplumları ketledilince, kitaplarını Köln'e göndermeyi ve oradaki Yahudilere satılmasını başardılar.

Teorik olarak hem Hıristiyan yasasının hem de kendi yasalarının kurallarına istinaden, Yahudiler üniversitelere alınmıyorlardı. Bu sefer, üniversite kentlerinde toplandılar. Her zamanki gibi öğrenciler anti-Semitizmin öncüleriydi: Mesela, Torino'da ilk kar yağışında, Yahudiler yirmibeş dukalık bir rüşvet ödemedikleri takdirde, onları kartopuna tutma hakkına sahiptiler. Mantua'da cezanın karşılığı, tatlı ve mektup kağıdı dağıtmaktı; Padua'da ise besili kısırlaştırılmış bir horoz. Pisa'da, Azize Catherine gününde, öğrenciler en şişman Yahudi'yi tartıya oturtarak, ağırlığı kadar tatlı ile 'cezalandırıyorlardı'. Bologna'da Yahudiler öğrencilere ziyafet vermek zorundaydılar. Tıp fakültelerinin bulunduğu yerlere Yahudiler ceset temin etmekle veya para vermekle yükümlüydüler - bütün bunlar bazen Yahudi mezarlıklarının saygısızlığa uğramalarına ve tahrip edilmelerine sebep oluyordu. Yahudi toplumu üniversite ortamında sevilmiyorsa da, olaylar, kabul edildiğini gösteriyor. Üniversitede ders dahi veriyorlardı. Örneğin 1300 yılında, Jacob ben Machir Montpellier tıp fakültesinin dekanlığına atanmıştı. Onbeşinci yüzyılın başlarında, Pavia'da tıp hocalığı yapan Elias Sabot, hasta olan IV. Henry'yi tedavi etmek üzere İngiltere'ye davet edildi. Hıristiyanlığı kabul ederek din değiştirmiş. Yahudiler kampüsün gözde insanlarıydı. İleride göreceğimiz gibi din değiştirenler bazen dindaşlarının cellatları oluyorlardı; özellikle zorlandıkları takdirde, aydın toplumun içinde eleştirici ve huzursuz bir öğe oluşturuyorlardı. Yahudiler kilisenin tekelini kıran iki büyük gücün içinde, Rönesans'la Reform'da faaliyet gösteriyorlardı. Hamuru kabartan mayaydılar. Ortaçağlarda Yahudilere karşı iddia edilen popülist suçlamaların hepsi, istisnasız olarak hayal ürünüydü. Fakat, entelektüel açıdan devrimci oldukları iddiasında bir gerçek payı vardı. Viyana Yahudi'si hikayeci Jakob Wasserman 'Mein Weg als Deutscher und Jude' adındaki ünlü biyografisinde meseleyi şöyle ele alıyor.

'Üzücü ve tartışılamıyacak gerçek şu ki, zalimlerin, ajanların ve gönüllülerin takip edilecek bir konuları vardı. Dini öğelerin hiçe sayıldığı bütün olaylarda, bütün çalkantılarda ve sosyal

olaylarda, Yahudileri ön saflara yerleştirmiş ve hâlâ da yerleştirmeye devam eden bir zihniyet mevcut. Müsbet bir temizlik fikri için ortaya bir talep çıktığında veya hükümet değişikliğinin heyecanla ve beceri ile eyleme dönüşmesi gerektiğinde Yahudiler her zaman lider olmuştur ve olmağa devam ediyorlar'.

Ortaçağın Latin devleti Yahudilere liderlik lüksünü tanımamakla birlikte, rehberliklerini inkar etmeleri imkansızdı. Orta Çağların ikinci yarısında din adamları, Yahudi devrimciliği olarak gördüklerine karşı koyma prensipleri tasarlıyorlardı. Başta gelen frerler, katolik rahipleriydi. Onüçüncü yüzyılda Dominikenlerle Fransiskenler üniversite yaşamına hakim oldular ve önemli piskoposlukları da ele geçirdiler. Latin ülkelerindeki Yahudi yaşamını her açıdan büyüteç altına almışlardı. Yahudiler 'tanık' olarak korunurken ve dinlerini uygulamalarına müsaade edilirken Augustine'in nispeten hoşgörülü tutumunun artık çekilir gibi olmadığını iddia ederek, Yahudilerin bütün haklarını ortadan kaldırmak istiyorlardı. 1236'da Papa IX. Gregory Talmud'u kınamak üzere ikna edildi ve bu davranış, niyet olarak değilse de pratik olarak Augustine toleransının kesin olarak saptığını gösteriyor. Rahipler, işe anti-Semit olarak başlamadılar. Aziz Francis Yahudilere karşı hiçbir husumet beslemiyordu; Aziz Dominic, tanıklara göre 'herkesi seviyordu, zenginleri, fakirleri, Yahudileri ve Yahudi olmayanları'. Başlangıçta tanrısal konulara yoğunluk kazandırarak, geleneksel cinayet suçlamalarını ortadan kaldırmaya dahi gayret ettiler.

Fakat frerler, önem verdikleri etraflarındaki kırsal kesim tarafından kışkırtılıyorlardı. Bunlar saldırgan muhtedilerdi. Kentlerde sürdürdükleri sözde misyonlarında ortodoksluk propagandası yaparak tutucuların heyecanını alevlendiriyorlardı. Kurullarını, tedirgin etmek amacıyla Yahudi mahallelerinin yanında veya içinde, taciz üsleri olarak kurmayı düşünüyorlardı. Başka herhangi bir Hıristiyan grubundan fazla, Yahudiler bunlardan korkmayı öğrenmişlerdi. Onları, Musa'nın Deuteronomy 32:33'te tehdit ettiği cellat gibi görüyorlardı 'bir halk olmayanlar'. Politikaları, Yahudileri din değiştirmeye zorlamak, aksi takdirde kapı dışarı etmek şeklinde gelişmişti. İngiltere'de Fransiskenler Yahudilerin kırsalda mülk edinmelerini yasaklayan ve

kovulmalarına sebep olabilecek bir kraliyet hükmünün arkasına gizleniyorlardı. Daha sonra açıkça anti-Semitizme döndüler. 1247'de iki Fransisken Valtreas'ta kan suçlamasının rivayet olarak yayılmasına yardımcı oldular, sonucu kanlı ve planlı bir katliam oldu. 1288'de Troyes'te dolaşan kan rivayeti üzerine, Dominikenlerle Fransiskenler birleşerek yerel Yahudilerin katliamını tetiklediler.

Ortaçağda Yahudilere karşı davranışın hoşgörülü olduğu İtalya'da dahi Fransiskenler yasaklayıcı bir güçtü. Orada büyük meblağlar veya yıllık vergiler karşılığında Yahudilerin kararnamelere göre banka açmasına izin veriliyordu. Yahudilerin faiz oranları % 15-20 ile Hıristiyanlarınkinden düşük olduğundan hayatta kalabildiler. Fransiskenler kırsal ve ticari sorunlar konusunda uzmandılar ve borç para verme işine özel ilgi duydular. Yahudileri aşırı bir titizlikle takip ediyorlardı ve kuralların en hafif ihlali halinde dahi gaddarca üzerlerine gidiyorlardı. Fransiskenler boyuna sevgi üzerine vaazlar veriyorlardı, ancak halk olarak Yahudilere uygulanmıyordu. Siena'lı Frer Bernardino vaazlarından birinde: 'Soyut ve genel sevgiye hürmeten onları sevmemize müsaade ediliyor. Bununla beraber onlara karşı somut bir sevgi duymak imkansızdır' diyordu, Yahudileri iş hayatımın dışına itmek maksadıyla, Fransiskenler boykotlar ve 'inanç fonları' yaratıyorlardı; o zaman Yahudilerin kovulması için seslerini duyurabiliyorlardı. Alplerin iki yamacında geniş bir alana yerleşmiş Capistrano'lu John gibi bazı Fransisken anti-Semitlerin topluluğa hitaben yaptıkları açık-hava vaazları genellikle planlı katliama dönüşüyordu. Üçüncü kuşak bir Fransisken ajitatörü olan öğrencisi Fletre'li Bernardino'nun 1475'te Trent'te sürdürdüğü misyonu esnasında, Yahudilerin iki yaşındaki bir erkek çocuğunu öldürdükleri rivayeti yayıldı. İzleyen ayaklanmadan sonra bütün Yahudi toplumu tutuklandı, çoğu işkence gördükten sonra idam edildiler, kalanlar da kovuldular.

Akdeniz'den Kuzeye doğru yayılarak Avrupa'yı kasıp kavuran Kara Ölüm dalgası anti-Semit altyapıya yeni bir boyut kazandırdı. Nedenleri anlaşılamıyordu, ve geçmişte hiç görülmemiş etkileri –ahalinin yaklaşık % 75'ini öldürdü– pestis manifacta denen ve insanların kötülüğünden ötürü yayılan bir has-

talık olduğu varsayımına götürdü. İşkence altında dehşete kapılan Yahudilerin 'itiraflarından' sonra bütün dikkatler Yahudilerin üzerine yoğunlaştı. 1348'in Eylül ayında Cenevre Gölünün kenarındaki Chillon Şatosunda Yahudiler, vebanın Savoy'lu John adında birinin işi olduğunu kabul ettiler. Hahamlar kendisine 'Bak, sana küçücük bir paket veriyoruz. Küçük bir deri kesenin içinde dikilmiş bir zehir bulunuyor. Sen şimdi git ve Venedik'te ve diğer yerlerde bulunan bütün kuyulara, sarnıçlara ve akarsulara dağıt' demişler. Özellikle işkence altındaki Yahudiler her türlü sözde itirafta bulunduklarından, bu uydurma hikaye çok çabuk yayıldı. Örneğin Freiburg'da işkence gören bir Yahudi, güya 'çünkü siz, Hıristiyanlar o kadar çok Yahudi'yi mahvettiniz ....ayrıca biz de lord olmak istiyoruz, sizin lordluğunuz fazla uzun sürdü' demiş. Her yerde Yahudiler kuyuları zehirlemekle suçlanıyorlardı. 26 Eylül 1248 Papa VI. Clement'in yayınladığı bültende, iddialar yalanlanarak, olanlardan dolayı şeytanı suçladı: Yahudilerin, toplumun diğer üyeleri kadar acı çektiklerini iddia etti. İmparator IV. Charles, Aragonlu Kral IV. Peter ve diğer birçok hükümdar benzer beyanlarda bulundular. Bunlara rağmen, 1096'dan beri en kuvvetli anti-Semitizm dalgası, özellikle Almanya'da, Avusturya'da, Fransa'da ve İspanya'da 300'den fazla Yahudi topluluğunu mahvetti. Yahudi kaynaklarından edinilen bilgilere göre, ölenlerin sayısı Mainz'da 6,000, Strasbourg'da ise 2,000 kişiydi. IV. Charles, kentlerinde yaşayan Yahudilerin öldürüldükleri şehirler için af ilan etmeye karar verdi. 'Yönetenlerin bilgisi dışında herhangi bir şekilde Yahudilerin katledilmesine veya mahvedilmesine yönelik bütün suçlar affedilmiştir.' Bu af, Yahudilerin atfedilen suçlardan sorumlu olmadıkları artık herkesçe bilinen 1350'den kalmadır. Yalnız, Yahudi düşmanlığı bir kere yayıldı mı, maalesef yerleşiyordu; Yahudi komşularına şiddet uygulanan bir mahallede, olayın tekrarlanacağına muhakkak gözüyle bakılıyordu. Özellikle Almanca konuşulan ülkelerde, Kara Ölümün her yerde evveliyatı vardı.

Orta Çağların başında, hatta ondördüncü yüzyılın başında İspanya, Yahudiler için en güvenli Latin bölgesiydi. Uzun bir süre Yahdilerle Hıristiyanların fiziksel darbe teatisinden ziyade

tartışmak için buluştukları bir yerdi. Tabii bu, Yahudi ile Hıristiyan uzmanlarının karşı karşıya geldikleri bilgi tartışmalarının kavramı İspanyol değildi. Hyam Maccoby'nin çalışmalarının sayesinde karmaşık tartışmaların konusu şimdi daha iyi anlaşılabilmektedir. Aleni tartışma süreci, 1240'ta Paris'te, Papa IX. Gregory'nin Talmud'u aforoz etmesinin doğrudan sonucuydu. Avrupa prenslerine yazdığı mektupta, mahkum edilmiş bütün kitapları Paskalya öncesi perhiz haftasının ilk Cumartesi günü 'Yahudiler toplu halde sinagogdayken 'toplayarak' sevgili oğullarımız Dominiken ve Fransisken frerlerine emanet edilmesini' rica ediyordu. Haçlı ve Yahudi düşmanı olan IX. Louis, Gregory'nin kampanyasına katılan tek hükümdardı. Dolayısıyla 1240'taki yüzleşme bir tartışma değildi –Louis'in dediğine göre, bir Yahudi ile tartışmanın en uygun şekli ona kılıcı saplamaktı. Talmud'un mahkemesinde, savcı, eskiden Yahudi olup şimdi hararetli bir Fransisken, Gregory'yi kampanya düzenlemeye ilk teşvik eden Nicholas Donin'di. Yahudilerin sözcüsü Haham Jehiel, gerçekten savunmanın tanığıydı ve 'tartışma' konusu sorgulanmasıydı. Donin'in Talmud'la ilgili bilgisi geniş olduğundan, Hıristiyanların itiraz edebilecekleri veya ettikleri bölümler hakkında Hahamı sıkıştırıyordu. Bu bölümler tamamının çok küçük bir kısmıydı ve İsa'ya hakaret ediyordu (örneğin, İsa'nın cehennemde kaynayan pisliğin içinde boğulması, Peder Tanrıya küfredilmesi veya Yahudilerin Hıristiyanlarla ahbaplık etmesinin yasaklanması gibi). Sonuncu konu hakkında, Jehiel, her ne kadar Yahudilerin çoğu Latin'leri barbar olarak telakki ediyorlarsa da, aslında ilişkilerin Hıristiyan kanunları tarafından yasaklandığını anlatmayı başardı. Israrla devam etti: "Hıristiyanlara hayvan satıyoruz, Hıristiyanlarla ortaklıklarımız var, Hıristiyanlarla yalnız kalıyoruz, çocuklarımızın sütnineleri Hıristiyan'dır ve Hıristiyanlara Tevrat'ı öğretiyoruz: İbranice kitap okuyabilen çok rahip bulunuyor.' buna rağmen, 1242'de bütün kitaplar yakıldı. Resmi olarak izlenen politika gereği, Talmud'un tümüyle doktrinlere aykırı olmadığı halde küfürlü bölümler içerdiğinden, imha edilmesi değil, sansüre tabi tutulması gerektiği bildirildi. Domin'in ortaya attığı husus, kilisedeki Yahudi düşmanlarının olağan silahı haline geldi.

İspanya'da, en azından bir süre, tartışmalar daha gerçekçiydi ve geniş bir alanı kapsıyordu. Katedraller Mabet'ten daha mı iyiydi? Rahipler/hahamlar evlenmeli miydi? Yahudilerin çoğu kara ve çirkinken, Yahudi olmayanlar neden beyaz ve yakışıklıydılar? Yahudiler bunu 'yabancı kadınların belli günlerde ilişkiye girdiklerinden, kanlarının renginin doğacak çocukların tenini etkilediğini; ilişki sırasında erkeklerin etrafında güzel tablolar bulunduğundan, güzelliklerin çocuklara geçtiği' şeklinde cevapladılar. En muhteşem tartışma, 20-31 Temmuz 1263'te, Barselona'da Aragon'lu Kral James'in sergilediği tartışmaydı. Fikir gene eskiden Yahudi olan Pablo Christiani'den kaynaklanıyordu; Aragon'daki Dominiken Engizisyonunun başkanı ve Mezhebin Büyük Üstadı olan Raymund de Penaforte ile İspanyol Fransiskenlerin lideri olan Peter de Janua tarafından destekleniyordu. Yahudiler bir tek sözcüye ve fakat en iyisine sahiptiler: Bilgili, ifadesi akıcı, asil, kendine güvenen biri: Nahmanides. Birçok Yahudi'yi resmi görevlerde istihdam eden, iyi niyetli ve her halükarda ona konuşma özgürlüğünü garantileyeceğinden emin olduğu Kral James'i tanıdığı için, Barselona'ya gelerek tartışmaya katılmayı kabul etmişti. Kral James geniş görüşlü bir kişiydi. Sayısız metresleri ve gayri meşru çocukları vardı; ilk karısını kovması Papa'yı kızdırmıştı. Buna rağmen, Gerona Piskoposunun dilini koparttırmakta tereddüt etmemişti. Yahudi bürokratlarını kapı dışarı etmesi hususunda Papa'nın taleplerini duymazlıktan geliyordu.

Hıristiyanların ifadesi Yahudilerinki ile çeliştiğinden, tartışmanın seyri belli değildi. Hıristiyanlara göre Nahmanides istikrarsızlık içinde, tartışmada yenilerek, susmaya mahkum edilmiş ve sonunda mahçup olarak kaçmıştı. Nahmanides'in kendi ifadesi çok daha net ve düzenli bir şekilde takdim edilmişti. Hıristiyan iddiası, Mesih'in gerçekten göründüğünü, aynı zamanda insan ve tanrı olduğunu, insanlığı kurtarmak uğruna öldüğünü, ve dolayısıyla Judaizmin 'raison d'etre' (varolma nedeni)ini kaybettiğini göstermek amacıyla düzenlenmişti. Nahmanides bu bölümlere atfedilen anlama itiraz ederek, Yahudilerin aggadah'ı kabul etmek zorunda olduklarını ve Mesih'in doktrininin onlar için fazla bir önem taşımadığını belirtti. İsa'ya inan-

cın doğurduğu feci sonuçlara değinerek karşı savunmaya geçti. Bir zamanlar dünyaya hakim olan Roma, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra yıkılmıştı ve şimdi Muhammet'in taraftarları onlarınkinden daha geniş bölgelere sahiptiler. Ayrıca, diye ekledi 'İsa'nın zamanından bugüne kadar dünya şiddet ve haksızlık içinde kaynıyor, ve Hıristiyanlar bütün diğer toplumlardan fazla kan akıttılar.' İnsan şeklinde vücut bulması konusunda da 'Dininizin temeli ve inandığınız doktrinin, mantıken kabul edilmesi imkansızdır; doğa buna müsait olmadığı gibi, peygamberler de böyle bir iddiada bulunmadılar.' Krala, ancak ömür boyu doktrin telkiniyle aklı başında bir insanın Tanrıyı insanın doğurduğuna, yeryüzünde yaşadığına, idam edildiğine ve sonra asıl yerine döndüğüne inanabileceğini söyledi. Yahudilerin ifadesine göre Hıristiyan papaz topluluğu tartışmanın onların aleyhine döndüğünü görünce, davanın bir sonuca bağlanmadan sonra ermesini sağladılar. Sonraki Sabbath günü, kral sinagoga giderek bir konuşma yaptı, Nahmanides'in cevabını dinledi ve içinde '300 solidos' olan bir kese ile birlikte onu evine gönderdi. İki çelişkili ifadeden de anlaşıldığına göre, taraflar, söylediklerinden ziyade, söylemiş olmak istediklerini anlatıyorlardı.

Bazı Yahudi bilginleri Nahmanides'in ifadesini samimi olmayan bir propaganda olarak nitelendirerek, kendi yazılarında aggadah yorumlarına kabul etmek istediğinden fazla ağırlık verdiğini beyan ettiler. Bu görüşten hareket ederek, Pablo rasyonalistlerle rasyonalizm aleyhtarları arasındaki Yahudilerin iç çatışmasından haberdardı ve bundan yararlanarak tartışmanın programı, Nahmanides'i çelişkiye düşürecek veya önceki beyanlarını inkar edecek duruma düşürmek için kurnazca düzenlenmişti. Judaizm'de Mesih'le ilgili o kadar farklı görüşler yer alıyordu ki, konuya muhalif olmak neredeyse imkansızdı. Judaizm Yasa'dan ve itaat edilmesinden yanaydı. Hıristiyanlıkta, dogmatik teoloji hakimdi. Bir Yahudi, Sabbath'la ilgili bir konuda zor durumdayken, bir Hıristiyan meseleyi gülünç bulabilirdi; diğer taraftan, Yahudilerin yasal bir görüş açısı olarak telakki edecekleri kişisel Tanrı kavramı yüzünden bir Hıristiyan'ın diri diri yakılması mümkündü. Barselona örneği dinlerini bölen merkezi noktada mutabakat sağlayamadıkları için Hıristiyan-

larla Yahudilerin dürüstçe tartışmalarının neden imkansız olduğunu gösteriyor.

Edinmiş oldukları deneyimlerden, Yahudiler yaklaşan tehlikeyi sezmeyi öğrenmişlerdi. Nahmanides tartışmaya katılmaya tereddüt ediyordu. Tartışmanın düzenlenmesi dahi uğursuzluğun habercisiydi. Bu tür tartışmaların Yahudilere hiçbir faydası yoktu fakat Hıristiyanların ruhban sınıfı için büyük önem taşıyordu, zira bu suretle hem kendi propagandalarını yapmaya fırsat buluyorlardı hem de daha önce bilmedikleri Yahudilerin zayıf noktalarını yakalayabilmelerine yarıyordu. Tartışmayı izleyen yılda, Raymund de Penaforte Talmud'u küfür açısından inceleyen bir komisyonun başkanlığına atandı ve 1265'te, tartışmaya ilişkin ifadesini yayımladığı için mahkeme huzuruna çıkarılan Nahmanides'in davasına katıldı. Nahmanides tutuklandı ve Kralın ona çok hafif bir ceza vermesine rağmen, İspanya'dan temelli ayrılarak Filistin'e yerleşmeye karar verdi. Böylece İspanyol Judaizminin muazzam bir direği ortadan kalkmış oldu.

Nahmanides'in zamanında İspanya'daki Yahudiler, kendilerini haklı olarak üstün entelektüel toplum olarak görüyorlardı. Hıristiyan yöneticileri için becerileri, vazgeçilemez değilse de çok yararlıydı. Fakat Hıristiyanlar üstün bir öğrenme kabiliyetine sahip olduklarından, onüçüncü yüzyılın sonlarında Aristotelianizm'i hazmetmişlerdi, kendi summae'lerini yazmışlardı, ticaret ve işletme konusunda ise Yahudileri sollamışlardı. Ondördüncü yüzyılda, Yahudiler İspanya'da dahi nispi ve sürekli bir çöküş içindeydiler. Ekonomik durumları Yahudi aleyhtarı yasalarla erozyona uğramıştı. Zorunlu din değişiklikleri sayılarını azaltmıştı. İlk defa olarak hırslı ve zeki bir Yahudi'nin yapabileceği en akıllıca işin, vaftizi kendi isteğiyle kabul etmesi gibi görünüyordu: daha geniş ve ilerlemekte olan bir kültüre katılmış oluyordu. Kalan Yahudilerse, kabbalah'a, masallara, batıl inançlara ve şiire sığındılar: mantıksızlığın zaferiydi. Maimonides'le diğer rasyonalistlerin eserleri yakılmadıysa da, marjinalleştiler. Kara Ölümden ve Yahudilere uygulanan tarifsiz vahşetten sonra, ortodoks çevrelerinde, meydana gelen bütün felaketleri, Tanrıya karşı işlenen günahlara ve rasyonalizme yüklemek moda olmuştu.

Böylece, onbirinci ve onikinci yüzyılda enteletüalizmin ön safında yer alan Judaizm, kendine karşı döndü. Maimonides Mesih'e inancı Yahudi bir inanç öğesi olarak gösteriyordu, ancak mesihliği ve vahyi 'hahamın masalı' olarak görüyordu. Mishneh Torah'ında 'Mesih'in işaretler vererek mucizeler yapacağını sanmayın' diyordu Tevrat, yasaları ve hükümleriyle ebediyete kadar bakidir: ona ne bir ilave yapılabilir, ne de herhangi bir kısmı çıkarılabilir.' Olayların normal akışından hiçbir sapma veya kurulu düzende herhangi bir değişiklik olmayacaktı -İncil'de belirtilenin aksine herhangi bir ifade 'söz gelişiydi.' Yahudi toplumlarının gittikçe artan sefaletin, vahiy ve mesihlik gibi konuların yeniden hortlamasına sebep oldu. Melekler ve şeytanlar katlanarak çoğaldı. Vicdani huzursuzluklar ve acayip ibadetler de arttı. Haham Jacob ben Yakar kutsal emanetlerin muhafaza edildikleri kutunun önündeki bir yeri sakalıyla temizliyordu; Avusturya'daki Haham Shalom, etli yemekleri bir odada, sütlü gıdaları başka bir odada yiyordu ve ona su getiren Yahudi olmayan kişilerin beyaz elbise giymelerinde ısrar ediyordu. Yaygınlaşmış bir inanca göre, dindarlık Mesih'in gelmesini çabuklaştırarak, zalimlerin saltanatına son verecekti. Yahudiler muhbirleri takibe almışlardı, her Sabbath'ta onları lanetliyorlardı, ve yakaladıkları takdirde idam ediyorlardı. Bazı hususlardaki hoşgörüleri övgüye değerdi: daha küçük topluluklarda, aldatıldığını hisseden bir Yahudi, Tevrat'ın okunduğu duaların akışını bölerek, 'onaylanmış bir skandal' olarak ifade edilen davranışı sergileyebilirdi. Aforoz, gittikçe sık başvurulan bir cezaydı. Cezalar bir kademeye göre veriliyordu: 'nazifah' yedi günlük dışlanma cezasıydı: 'niddui', inziva cezasıydı; 'herem' çok daha ağır bir kovulma şekliydi: buna göre Hıristiyan kraliyet yetkilileri müdahale ederek, suçlunun malvarlığına el koyabilirlerdi. Maimonides, filozoflara göre 'niddui' cezası uygulanması gereken, ve ölümünden sonra dahi bir bilgine hakaret etmekten başlayan, tehlikeli köpek beslemeye kadar uzanan yirmi iki suçun listesini yapmıştı. Fakat, Orta Çağlar ilerledikçe, cezalar hayli ağırlaşmıştı: Hıristiyan yöntemlerinin etkisiyle, aforoz da dramatik ve korkunç bir törene dönüştü. 'Shofar' sesi eşliğinde, sinagogda kutsal emanetlerin açık sandığının önünde veya elinde

parşömen ruloda Tevrat'ı tutarken, sert bir 'herem' telaffuz ediliyordu; karar okunduktan sonra suçlu lanetleniyordu ve bütün mumlar söndürülüyordu.

Hıristiyan baskısı arttıkça, din değiştirenlerin sayısı çoğalıyordu. Buna rağmen, onüçüncü yüzyılın sonlarında Aragon Kralları Yahudilere hoşgörü gösteriyorlar veya onlara yeterli baskı uygulamıyorlar diye kendi psikoposları tarafından Roma'ya şikayet edilmişlerdi. 1282'de, veliaht İspanyol prensi Sancho babasına isyan ederek, ruhban sınıfını yanına almak için Yahudi düşmanlığına soyundu. Yahudiler yavaş yavaş kraliyet hizmetinden uzaklaştırıldılar. Kara Ölümün sebep olduğu dalgalanmalardan sonra, kan hikayesinin iftiraları ve diğer Yahudi aleyhtarı hikayeler halkın arasına yayıldıkça, İspanya'daki Yahudilerin durumu hızla bozulmaya başladı. Mesela Sevil'de 1378'de muhtelif Yahudi aleyhtarı ayaklanmalar meydana geldi, 1391'de ise büyük bir patlama oldu. Bu ayaklanmalar çoğunlukla, daha sonra aziz ilan edilen Dominiken rahip Vicente Ferrer'e (1350-1419) mal ediliyordu. Fakat rolünü çok kurnazca ve Yahudilere göre uğursuzca oynuyordu. Yirminci yüzyıla da şiddetle yansıyan bir Yahudi düşmanlığı modelinin gelişmesine yardımcı oldu. Vaazlarının genellikle Yahudi aleyhtarlığını ve kötü muameleyi çağrıştırdığı doğrudur, ancak ayaklanmayı teşvik etmiyordu –aksine olaylara esef ediyordu, 1391'deki ayaklanmalarını herkesin huzurunda kınadı, Ahalinin kendi adaletini eline almasını Hıristiyanlığa aykırı ve aynı zamanda günah olarak görüyordu. Bunun yerine, harekete geçerek kanunu uygulamak devletin göreviydi. Ayaklanmalar, Yahudilerin, toplum için bir 'sorun' olduklarını ve bu sorunun "halledilmesi" gerektiğine işaret ediyordu. Buna göre, Ferrer ve meslektaşı olan rahipler, İspanya'nın desteklediği Papa aleyhtarı III. Benedict'in onayladığı Yahudilerin aleyhindeki düzenlemelerin sorumlusuydular. Ferdinand Aragon Kralı olarak seçilince bu hükümleri yürürlüğe koydu. Yahudilere karşı sürdürülen bu savaş hakkı, halkın elinden alınarak, hükümetin ve kilisenin resmi görevi haline getirildi.

Yahudi-Hıristiyan tartışmalarının sonuncusu ve en önemlilerinden biri, arka plandaki bu şartlar içinde 1413-14'te Torto-

sa'da düzenlendi. Gerçek bir tartışma olmaktan uzak, daha çok genel bir gösteri, hatta bir mahkeme şovu denebilirdi. Ferrer resmen katılmamakla birlikte, sahnenin gerisinde faaliyet gösterdi. Amacı, halkın heyecanını, tek geçerli din olarak Hıristiyanlığa doğru çekmekti; bu vesile ile de muazzam bir gösteri ile Judaizmin iddialarını bertaraf ettikten sonra, kendi saflarında yer alan kilisenin, devletin ve halkın desteğiyle, zaten morali bozuk olan Yahudileri, toplu olarak din değiştirmeye zorlamaktı. Yahudi liderler karışmayı hiç arzu etmiyorlardı, ancak hahamların, katılmaktan başka seçenekleri yoktu. Daha sonra Ferdinand'ın reddettiği Papa aleyhtarı kişi başkanlık ediyordu. Ferrer'ın yaratmış olduğu kral Ferdinand politik kanadın kumandasını eline almıştı. Kardinaller, piskoposlar ve diğer büyükler için yetmiş koltuk tedarik edildi. Oturum başlar başlamaz, Benedict, bunun eşit taraflar arasında cereyan eden bir tartışma olmadığını, sadece talmud kaynaklarından yararlanarak Hıristiyanlığın doğruluğunu kanıtlayacak bir toplantı olduğunu beyan etti. Aslında, Yahudi dininin mahkemesiydi. Savcılık konseyinde, Ferrer'in muhtedilerinden, sonradan Santa Fe'li Geronimo olarak yeniden adlandırılan Joshua Lorki yer alıyordu. Aralarında, daha sonra Yahudiliğin dini pensiplerini konu eden ünlü Sefer ha-Ikkarim yani Prensipler tezinin yazarı apologist –filozof Joseph Albo ile birlikte yaklaşık yirmi katılımcı da bulunuyordu. Fakat hiçbirine Nahmanides'e Barselona'da tanınan konuşma özgürlüğü verilmedi. Seansın ta başlangıcından beri, Geronimo onları hem 'Yahudi inadı' nedeniyle hem kendi dinlerine karşı muhalefetten dolayı Engizisyonun hakimiyetine teslim etmekle tehdit ediyordu. Her ne kadar doğuştan geçen günahla Sürgün'ün nedenleri tartışılarak, Hıristiyan tarafı Yahudi metinlerine ilişkin teknik sorular sorduysa da, aslında oturum, Yahudi kaynaklarından İsa'nın Mesih olduğu yolundaki alışılagelmiş konuları kapsıyordu. Hıristiyanlar bu tür uygulamalarda artık uzmanlaşmışlardı ve Geronimo hem zeki hem bilgiliydi. Yirmi bir aylık süre içinde toplam altmış dokuz oturum yapıldı ve hahamlar Tortosa'dayken Ferrer'le frerleri lidersiz kalmış Yahudi toplumlarını dolaşarak, din değiştirmeye zorluyorlardı. Bazen din değiştirenler Tortosa'ya götürülerek Hıristi-

yan propagandasının parlak bir sonucu olarak teşhir ediliyorlardı. Tartışmalar süresince, Haham Astruk ha-Levi bütün bunlara şiddetle itiraz ediyordu: 'Evlerimizden uzağız, gelirimiz azaldı, adeta tamamen yok oldu. Yokluğumuzda toplumlarımız büyük zarar gördü. Eşlerimizin ve çocuklarımızın akıbetinden endişeliyiz. Uygun olmayan şartlarda yaşıyoruz, hatta yemek bile yok. Olağanüstü masraflar yapmaya mecbur edildik. Bu kötü şartların acısını çeken insanlar, lüks ve bolluk içinde yüzen Geronimo ve diğerleri ile münakaşa ederken neden iddialarından ötürü cezalandırılsın?'

Rabbi Astruk, eski iddiaları tekrarlamakla artık herhangi bir amaca hizmet edilemiyorsa, hedefe ulaşıldığını sölüyordukonu, herkesin neye inandığıydı. Düşmanca bir temele dayanan bir tartışma neyi kanıtlıyordu?' Saracens topraklarında yaşayan bir Hıristiyan bir putperestin veya Saracen'in iddialarıyla mat edilebilir, ancak bu, dininin çürütülmüş olduğu anlamını taşımıyor.' Uzlaşmazlığın izleyen safhalarında, Yahudiler soruları anlamadıklarını iddia ederek, fırsat bulduklarında saygın bir sessizlik içinde kalmayı tercih ediyorlardı.

Buna rağmen, Tortosa, Judaizm propagandasının yenilgisiydi, hatta bir dereceye kadar entelektüel alanda da bir yenilgiydi. İspanya'da ilk defa, Yahudilerin üstün bir kültürün orta yerinde cehalet taraftarı ve mantık dışı gruplar oluşturdukları görüldü. Bir yandan yasaların ekonomik baskısı, diğer taraftan frerlerin zorlayıcı din değiştirme baskıları ortaya din değiştirmiş bir kalabalığın çıkmasına yol açtı. Ferrer niyetini gerçekleştirmişti. Yahudileri din değiştirmeye zorlamak, maalesef 'Yahudi sorunu'na çözüm getirmiyordu. Şimdi hem bir ırk sorunu hem de bir din sorunu oluşmuştu. Kilise Yahudileri daima manevi bir tehlike olarak göstermişti. Onikinci yüzyıldan beri halk ta, batıl inançlarının etkisiyle onları sosyal ve fiziksel bir tehlike olarak görüyordu. Fakat Yahudiler, en azından açık ve genel bir tehlikeydiler: kolayca tanınabilen toplumlar halinde yaşıyorlardı ve tefrik edici işaretler taşımak ve kıyafetler giymek zorundaydılar. Fakat din değiştirip 'Conversos' olduklarında, veya halkın onları çağırdığı gibi 'domuz' türevi bir kelime olan 'marranos' olduklarında, o zaman gizli bir tehlike oluyorlardı. İs-

panyollar, din değiştirenlerin bir kısmının, belki de çoğunun kaarsız olduklarını biliyorlardı. Korkudan veya bir kazanç beklentisiyle Yahudiliklerini resmen sona erdiriyorlardı. Yahudi olarak, birçok yasal sınırlamanın üzüntülerini yaşamışlardı. 'Conversos' olarak Hıristiyanlarla teorik olarak eşit haklara sahiptiler. Marrano'lar dindar Yahudilerden de daha az seviliyorlardı, çünkü ticarette olsun, esnaflıkta olsun, her işe burunlarını sokuyorlardı, ekonomik bir tehdittiler; dinini de değiştirdiğine göre muhtemelen gizli Yahudi, iki yüzlü ve gizli bir devrimciydi.

Dindar hahamlar, olacaklara ilişkin uyarıda bulundular. Haham Yitzhak Arama din değiştirenlere: 'Yahudi olmayanların arasında rahat yüzü görmeyeceksiniz, hayatınız hep terazinin kefesinde olacak' dedi. Zorla din değiştirenlere 'anusim'e şu kehanette bulundu: 'Üçte biri ateşte yakılacak, üçte biri saklanacak yer bulmak için kaçacaklar, kalanlarsa ölümcül bir korku içinde yaşayacaklar.' Haham Yehuda ibn Verga anusim'i üç çift güvercin olarak görüyordu: ilk çift İspanya'da kalarak, 'yolunacak' mal varlıklarını kaybedeceklerdi, katledileceklerdi veyahut ta ateşe atılacaklardı; ikinci çiftta 'yolunacaktı': mallarını kaybedeceklerdi, ancak, zor zamanlar gelince kaçacaklarından bedenlerini kurtaracaklardı; 'kaçanların ilki' olacak üçüncü çift, hem mallarını hem bedenlerini koruyabilecekti.

Meydana gelen olaylar bu karamsar tahminleri teyit etti. Bir İspanyol Yahudi'si, din değiştirmekle Yahudi düşmanlığından kurtulamayacağını anladı. Birçoğunun yaptığı gibi başka bir kente göç ettiği takdirde, Hıristiyanlığından daha çok şüphe edilecekti. Hıristiyan celladı taktik değiştirdi. Din değişikliğiyle Yahudi düşmanlığı bir din meselesi olmaktan çıkmış, resmen ırkçılık meselesi olmuştu. Ancak, Yahudi düşmanları, daha sonra Nazi haleflerinin Almanya'da gördükleri gibi, Yahudileri ırksal kriterlerle tespit edip tecrit etmek fevkalade zordu. Onbeşinci yüzyılın İspanya'sında, bir Yahudi, Yahudi doğduğu için veya ana-babası Yahudi olduğu için, dini nedenlerle işkence göremezdi. Herhangi bir şekilde hâlâ Judaizm'in kurallarına riayet ettiği ispatlanmalıydı. Rivayete göre Kastil Kralı VII. Alfonso'un bir hükmüne göre: 'İsa'ya sadakatleri şüpheli olduğundan, Yahudi kökenli muhtedilerin kamu görevinde bulunmaları ve To-

ledo'da ve çevresinde herhangi bir kazanç edinmeleri yasaktır' denmiş.

Bu şüphe nasıl kanıtlanabilirdi? Tarihçi Haim Beinart'ın muhtedilerin kötü durumunu enine boyuna incelediği Ciudad Real'de yeni bir Hıristiyan'ın gizlice mitzvotlara katıldığına dair ilk suçlama 1430'da gerçekleşmişti. Sabık Yahudiler genellikle çok çalışkan ve zekiydiler: kamu hizmetinde ve refah seviyesinde hayli yol aldılar ve huzursuzluk 'pari passu' gelişti. 1449'larda ilk 'conversos aleyhtarı' ayaklanma Toledo'da meydana geldi. 1499'da Ciudad Real'de iki hafta devam etti. 'Conversos'lar da karşı saldırıya geçerek, 300 kişilik silahlı bir grup oluşturdular ve Yaşlı bir Hıristiyan'ı öldürdüler; çarpışmada yirmi ikisi öldürüldü ve evlerin birçoğu yakıldı. 1453'te Konstantinopolis Türklerin eline geçti ve Yahudilerin eski düşmanı Bizans, artık yoktu; birçok Yahudi, yakında Mesih'in geleceğini sanıyorlardı, bazı 'conversos'larsa yakında eski dinlerine dönebileceklerini düşünüyorlardı. Hatta, Türkiye'ye giderek orada açıkça Yahudi gibi yaşamayı teklif ettiler. 1464'te, 1467'de ve 1474'te Ciudad Real'de ayaklanmalar oldu. Özellikle en ciddi olan sonuncusu yarı profesyonel bir Yahudi grubu tarafından düzenlenmişti: şehre girerek, samimi ve dindar kimselerin evlerine saldırdılar. 1474'te Ciudad Real'deki conversos'lar evlerini, eşyalarını, sürülerini ve dükkanlarını kaybettiler. Değişmeyen uygulamaya göre, isyancılar bulduklarını bütün borçlu listelerini imha ettiler. Korku içindeki conversos'lar 'corregidor'un, yani kaledeki valinin himayesine sığındılar fakat (resmi tutanağa göre) 'Asiler hücum ederek merkez kuleyi yıktılar ve çok sayıda insanı öldürdüler; 'corregidor'la 'conversos'lar kovuldular: kent onlara kapılarını kapadı ve geri dönmeleri yasaklandı. Bazıları, Cordoba'ya yakın Palma'daki bir asilzadenin koruması altına girerek, üç yıl kadar orada yaşadılar.

Muhtedilere karşı ayaklanmalar, Yahudilere karşı düzenlenen ayaklanmalarla aynı olay silsilesine yol açtı. Devlet, halk huzursuzluğunu ifade eden bu başkaldırmaların karşısında dehşete kapılmıştı. Bu halk hareketlerini devlet önleyemediği gibi, önemlerine uygun cezayı dahi veremiyordu, çare olarak, 'conversos'lara hücum ederek 'ayaklanmaların sebebi'nin orta-

dan kaldırılması düşünüldü. Bu zor değildi. Bazıları gerçekten gizli Yahudi'ydiler. O tarihlerde yazılmış bir Yahudi raporunda, Palma'ya kaçanların mitzvot ibadetlerini alenen yaptıklarını, Sabbath'la bayramları kutladıklarını, Yom Kippur'da oruç tuttuklarını ve dua ettiklerini, Fısıh Bayramını kutladıklarını ve Yahudiler kadar kuralları yerine getirdikleri söyleniyor. Kendisi de bir 'converso' veya bir converso'nun oğlu olan fanatik bir Fransisken, Alfonso de Espina'nın derlediği 'Fortalitum Fidei' adındaki kitapta, hain conversos'ların tanınabilmesine yardımcı olan yirmi beş ihlalin listesi yer alıyor. Liste sadece gizli Yahudi uygulamalarıyla sınırlı olmayıp, daha kolay bir şekilde anlaşılabilecek, Hıristiyanlığa riayetsizlik, dualardan ve dini törenlerden kaçınma pazar günleri çalışma, haç işaretinden kaçınma, İsa'nın veya Meryem'in adının zikredilmemesi ve ayine baştan savma katılım gibi kanıtlayıcı işaretler sıralanıyor. Bunlara, genel olarak Yahudilere mal edilen suçları (kutsal ekmeği çalmak) ve 'filozofik tartışmalar düzenlemek' gibi yeni suçlar ekledi. Burada gene, converso olarak değişip biçimiyle, toplumda huzursuzluk ve şüphe yaratan korkulan Yahudi ile karşılaşıyoruz.

Fra Alfonso Yahudi düşmanlığının bir sonraki safhasının mimarıydı. Gizli Yahudi'yi ırksal bazda değil, dini bazda belirlemenin kolay olduğunu savunarak çözüm teklifinde bulundu: tecrit ve ayrım. Halk şüpheli conversos'ları ihbar edecek, devlette onlarla gerçek Hıristiyan ahalisi arasında fiziksel engeller yerleştirecekti. Aynı zamanda kilise devletle birlikte –conversoslardan Judaizm'i uygulayanlar yasal olarak asi statüsüne gireceklerden– tespit ederek imha edecekti. Fra Alfonso, onüçüncü yüzyılın eski Engizisyonundan örnek alınarak, cezaları ve uygulanacak yöntemleri ayrıntılı olarak anlatılıyor. Ayrıca, İspanya'nın ulusal ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir ceza türünün düzenlenmesinin gerektiğini de ima ediyor.

Devlet, Fra Alfonso'nun programını hemen benimsedi. Ayırım, 1480'de Cortes tarafından Toledo'da ilan edildi. Aynı zamanda özel bir İspanyol engizisyonu yaratıldı. Dominikenlerin piskopos yardımcısının da yer aldığı ilk engizitörler, Andaluzya için merkezi bir araştırma yapmakla görevlendirildiler.

1481'in Ocak ayında sistem işlemeye başladı ve izleyen sekiz yıl zarfında 700 kişiden fazla yakıldı. Bazı kaynaklar sayının 2000'e ulaştığını söylüyor. Aynı yılın içinde ulusal engizisyon Papa'nın tarafından Aragon'da kurulan geleneksel engizisyonun yerini aldı ve Şubat 1483'ten itibaren bütün teşkilat, merkezi kontrol altına alındı, başkanı da Dominiken baş rahip Thomas de Torquemada idi. On iki yıldan az bir sürede, Engizisyon, kadın ve erkek olmak üzere 13.000 conversos'u gizli Judaizm uygulama suçundan mahkum etti. Engizisyon her türlü kurbana razıydı fakat en önemlileri Yahudilerdi. Varoluş süresi içinde yaklaşık 341.000 kurban aldı. 32.000'den fazlası ateşe atıldı, 17.659'unun –halkın nefretinin sembolü olarak– resmi yakıldı ve 291.000 kişiye daha hafif cezalar verildi. Öldürülenlerin büyük bir çoğunluğu, yaklaşık olarak 20.226 kişi, 1540 yılından önce ilk beş genel engizitörün döneminde işkence gördüler ve çoğu Yahudi kökenliydi. Fakat auto-da-fe (ateşe atma) 1790'a kadar kurban aramaya devam etti.

Başrahip Torquemada 1469'da Kraliçe Castile'li Isabella Aragon'lu Kral Ferdinand'la evlendiği yıl, günah çıkartan papazı olmuştu. Kralla evlenmesinden sonra 1479'da iki krallık birleşti. Yahudi aleyhtarı politika biraz da bu iki kralın şahsi eseriydi. Düzenlemiş oldukları Engizisyonun birçok iç ve dış düşmanı vardı. Bir tanesi, kendisi de bir converso olan Kraliçenin sekreteri Fernando del Pulgar'dı. Toledo'daki Kardinal Başpiskopos Pedro Gonzales de Mendoza'ya hitaben yayınlanmak üzere gönderdiği mektupta, din değiştirenlerin Guipuzcoa'da yaşamalarını ve oranın halkı ile evlenmelerini ve duvarcı mesleğini öğrenmelerini yasaklayan fermanlardan şikayetçi olduğunu bildirdi: bazı muhtedilerin geri döndüğünü kabul etti fakat Andaluzya'da bulunan 10.000 kadar conversos genç kadının baba ocağından hiç ayrılmadıklarını ve babalarından gördüklerini yaptıklarını vurgulayarak –onları ateşe atmanın aşırı gaddarlık olduğunu ve bu tür vahşetin onları kaçmaya teşvik edeceğini ifade etti. Torquemada'nın kurmayları buna 'asiliğin yayılmasına izin vermektense, birkaç masumu ateşe atmak daha iyi' cevabını verdiler. 'İnsan iki gözüyle cehenneme gideceğine, tek gözle cennete gitmesi evladır.' Bütün bunların tek sonucu, Pulgar'ın

kraliyet sekreterliğinden kraliyet makale yazarlığına tayin edilmesiydi.

Engizisyon kısmen papalığın yetki alanının dışında kalan ve ulusal bir eylem olduğu için, kısmen de doğal adalete karşı suç olduğundan, Papalık itiraz ediyordu. Nisan 1482'de IV. Sixtus Roma'ya dava dinleme hakkının verilmesini, suçlananlara düşmanlık besleyen tanıkların isimlerinin bildirilmesini, her türlü ahvalde şahsi düşmanların ve eski hizmetkarların yetkilerinin ellerinden alınması gerektiğini, pişmanlık duyan muhaliflerin mahkemeye çıkarılması yerine, günah çıkartmalarına ve affedilmelerine imkan verilmesini ve kendi kurullarını seçmelerine izin verilmesini istedi. Ferdinand bu talepleri sert bir şekilde reddetti. Cevabında, sistem sadece kilisenin kontrolünde olunca muhalefetin yayıldığı gerekçesiyle, engizitörlerin atanmasının şart olduğunu bildirdi.

Ferdinand'la Isabella tamamen ortodoks ve katolik şevkinin etkisiyle hareket ettiklerini ifade ettiler. Hapisteki muhaliflerin mallarını ele geçirmeyi amaçladıklarına dair o zamanki düşmanlarının ve bugüne kadar tarihçilerin suçlamasını hararetle reddettiler. Roma'daki vekillerine yazdığı mektupta Isabella el konmuş herhangi bir maldan 'bir tek maravedi' dahi almadığını, paranın bir kısmı ile Engizisyon kurbanlarının çocukları için bir çeyiz fonu oluşturulduğunu, para aşkı ile hareket ettiğini söyleyenin yalancı olduğunu ifade ederek itiraz etti. Dine aşırı bağlılığı nedeniyle, kraliyet kentlerinin yıkılmasına sebep olduğunu, kentlerin boşaldığını ve geniş bölgelerin harap olduğunu da iddia etti, Ferdinand da kraliyet gelirlerindeki kayıpları vurguladı, fakat Engizisyonu ulusal bir kamponya olarak düzenlemeye karar vermeden önce bütün faktörlerin titizlikle incelendiğini, 'Yüce Efendimiz Tanrı'ya hizmeti her zaman kendi menfaatlerine üstün tuttuklarını ve tercihlerini daima o yönde kullandıklarını beyan etti. Galiba işin aslı, iki hükümdarın da dini ve mali sebeplerle ve en önemlisi farklı ve dağınık bölgeleri için merkezi bir birlik kurmaya çalıştıklarıdır. Ancak, anti-Semitizmin meşum mantığının etkisinin altında kaldılar ve tarihteki kanıtlar bu mantıksızlığın kendine özgü bir güç geliştirdiğini defalarca gösterdi.

Haim Beinart'ın Ciudad Real incelemesi insanlığın acıklı çöküşünün bir örneğini veriyor. Düşmanca duygular içinde olan tanıkların isimlerinin verilmemesinin amacı, aile arasında kan davalarının önlenmesiydi, fakat bu suretle Engizisyon en çirkin yüzünü gösterdi, çünkü muhbirlerin faaliyetlerini ateşleyen sebeplerin en önemlisi, kötülük bir yana, zenginlere ve mevki sahiplerine karşı duydukları kıskançlıktı. İki krala sekreterlik yapmış olan Juan Gonzales Pintado böylece düşmanlar edinmişti: bu yüzden canlı olarak ateşe atıldı. Eşlerinin aleyhine kocaların ve kocaların aleyhine eşlerin, oğulların babalarının aleyhine, erkek kardeşlerin kız kardeşlerinin aleyhine şahitlikleri daha adiydi. Muhbirlerin galiba en kötüsü, yerel gizli Yahudi cemaatinin başkanı olan babasının ölümünden sonraki davasında şahadet eden Fernan Falcon'du: 'Tebliğde iddia edilenlerin hepsi doğrudur: ek bir kağıdı kaplayacak kadar dahası da var.' Falcon, Ciudad Real'ın bütün mahkemelerinde şahitlik yapıyordu, 1483-5 ve sanık hakkında kullanmasını en çok sevdiği tanımlayıcı deyimi 'Her hususta Yahudidir' lafıydı. Carolina de Zamora adındaki sanık kadın için: 'Cehennemde otuz defa tur atmam gerekse de, gene onu yakmalarını sağlayacağım'; aslında, aleyhine tanıklık eden ve kadının en korkunç düşmanı, keşiş olan kendi oğluydu: ateşe atılması için her şeyi göze aldığını söylemesine rağmen, kadın sadece kırbaçlanarak kurtuldu. Suçlanan kadınların çoğu hem okumuş hem dindardılar. Leonor Gonzales Portekiz'e kaçmayı başardı. Mahkeme, oğlu Juan della Sierra'ya Portekiz'e giderek annesini geri dönmeye ikna etmesi için yetki verdi. Oğlu da buna uyarak gidip annesini geri getirdi: kadın mahkemeye çıkarıldı, mahkum edildi ve canlı olarak ateşe atıldı. Bazıları kaçabildi. Bazıları kaçmayı denediler, ancak yakalandılar. Kentin en zengin converso'su Sancho de Ciudad bir tekne satın alarak ailesiyle birlikte Valencia'ya doğru yola çıktı, ancak rüzgarın yönü onları geri getirdi: yakalanarak, hepsi Toledo'da yakıldılar. Başarılı kaçakların mahkemeleri giyaplarında görülerek, resimleri yakılıyordu. Herhangi bir kişinin ölümünden sonra mahkum edilmesi halinde, kalıntıları mezardan çıkarılarak, cehennemde başına geleceklerin sembolü olarak yakılıyordu.

Bazıları kurtuldu. Fakat genel olarak deliller inkar edilecek gibi değildi. Bu dönemde Ciudad Real'de sadece iki defa işkence görülmeliydi. Mahkum edilenlerin çoğu açıkça tutucu Yahudilerdi. Kadınlardan biri, ertesi günü ateş yakmamak için Sabbath'ın arifesinde mum yakarken görüldüğü için yakalandı; Bir diğeri, domuz yemiş birinin bardağından içmeyi reddettiği için; geleneksel kesim kurallarına uymaları ise, bazılarının yakalanarak idam edilmesine sebep oldu. İdam kararı hepsi için değildi. İnkarcı bir converso'ya ömür boyu hapis cezası verilebilirdi, ancak zenginse para cezasına çevrilebilirdi. Bununla birlikte, en az bir yıl süre ile, bazen de ömür boyu, iki sarı haç işareti taşıyan, çuvaldan bir giysi giymesi lazımdı. Buna uymadığı takdirde 'relapso' ilan edilerek yakılabilirdi. Keza, Engizisyona muhbirlik etmek gibi özel bir görevi de vardı, aksi takdirde 'kiliseye karşı hainlik ettiği' suçlamasıyla yakılabilirdi. Bu şekilde bir insana yüklenen olumlu ve olumsuz cezaların listesi muazzamdı: bütün görevlerinden azledilerek şehir tellallığına atanıyordu, doktor, noter veya avukatlık mesleğini icra edemezdi, silah taşıyamazdı, para veya mal kabul edemezdi, taş oyamazdı, lokanta sahibi olamazdı, ata binemez ve araba ile seyahat edemedi, altın, gümüş, inci ve mücevherin hiçbir türünü takamazdı, ipek ve broar giyemezdi ve sakalını uzatamazdı. Bu yasaklar, birinci kuşağın kadınlarına, ikinci kuşağın erkeklerine olmak üzere çocuklarına miras kalıyordu. Vahşet, ilk günkü heyecanıyla on iki yıl sürerek, İspanya'daki btün Yahudi topluluklarına yayıldı. Sefalet ve kayıplar dehşet vericiydi, fakat sonuçları yönetime 'Yahudi Sorununun' büyüklüğünü anlatmaya yaramıştı. Eski Granada krallığının fethinin nihai safhasına tesadüf etmişti: 'reyos catholicos'lar 2 Ocak 1492'de düşen kente muzaffer olarak girdiler. Bu kötü yenilgi birçok Yahudi ve Müslüman topluluğunun İspanyol devletine eklenmesine yol açtı. Açıkça veya gizli olarak, Yahudilerin icabına bakmak şimdi hükümetin neredeyse başlıca meşgalesi haline gelmişti. Bütün hapishaneler doluydu. Binlercesi ev hapsindeydi ve genellikle açlıktan ölüyorlardı. Geleneksel engizisyon sorgulaması yöntemleriyle conversos'larla Yahudilerin arasındaki bağı koparamayacaklarını anlayan ve yağmalamak için sabırsızlanan yırtıcı

taraftarlarının kışkırtmasıyla, 'reyos'lar muazzam bir planlı girişimle 'nihai çözüme' gitmeye karar verdiler. 31 Mart'ta imzaladıkları ve bir ay sonra yayınladıkları bir 'İhraç Fermanı'na göre derhal din değiştirmeyi kabul etmeyen Yahudiler İspanya'dan kovulacaklardı.

O tarihte krallıkta hâlâ 200.000 Yahudi yaşıyordu. Yahudi toplumunun moral bozukluğunun, geçmişte en çok refah ve güven içinde yaşamış oldukları, baş haham dahil ileri gelen birçok ailenin vaftiz olmak için seçtikleri İspanya'ya karşı bağlılıklarının bir göstergesiydi. 100.000 kişi, sınırı geçerek, dört yıl sonra oradan da kovuldukları Portekiz'e geçtiler. 50.000'i Boğazlardan Kuzey Afrika'ya veya gemi ile Türkiye'ye gittiler. 1492 yılının Temmuz ayının sonunda ihraç olayı tamamlanmıştı.

İspanya'daki Yahudi ahalisinin ortadan kaldırılması M.S. ikinci yüzyıldan beri Yahudi tarihinde meydana gelen en ciddi olaydı. Çok eski zamanlardan beri, hatta belki Solomon'un devrinden beri Yahudiler İspanya'da yaşıyorlardı ve toplumda bazı belirleyici özellikler gelişmişti. Karanlık Çağlarda ve Orta Çağlarda, dağılmış Yahudiler iki başlıca gruba katılma eğilimliydiler: Babil akademileriyle ilişkisi olanlara ve Filistin'e bağlı olanlara. Bu şekilde her biri Maimonides'in Fustat'ında kendi sinagoglarıyla iki toplum mevcuttu. (Karaitler için üçüncü bir sinagog vardı). Ondördüncü yüzyıldan itibaren İspanyol veya Sephardi Yahudilerinden ve Rheineland'dan yayılan Ashkenazit veya Alman Yahudilerinden söz etmek daha doğru olur. Sephardi'ler kendi Judah –İspanyolca karışımı Ladino veya Judezmo lisanlarını yarattılar. Modern (esasen Ashkenazit) İbrani el yazısına karşı Ladino ve Judezmo bir zamanlar hahamların öğrettikleri el yazısıyla yazılıyordu. Tahsilliydiler, edebi yönleri güçlüydü, soylarından çok gurur duyuyorlardı, son derece akıllıydılar, eğlenceyi seviyorlardı; ayrıca Joseph Caro'nun liberal kurallarına uyduklarından fazla tutucu değillerdi. Latin aleminin Arap kültürü ile, keza Arap aleminin Latin kültürü ile bağlantı noktası olmanın dışında klasik ilim ve felsefe aktarıcılarıydılar. Sephardiler değerli maden ve taş konusunda çok yetenekli esnaflardı. Aralarında değerli matematikçiler, hassas alet, harite ve seyir tablosu üreticileri bulunuyordu.

Bu geniş ve yetenekli toplum, Akdeniz boyunca Arap alemine, Portekiz'den de ikinci bir Sephardi yayılmasıyla Fransa'ya ve Kuzey batı Avrupa'ya dağıldılar. birçoğu Hıristiyanlığı kabul ederek oraya damgalarını vurdular. Örneğin, Christopher Columbus yasal olarak Cenova'lı olmasına rağmen, İtalyanca yazmasını bilmiyordu: Yahudi kökenli bir İtalyan ailesinden gelmiş olması muhtemeldi. 'Colon' soyadı İtalya'da yaşayan Yahudilr arasında yaygındı. Kral Davut'la bağlantısından dolayı övünüyordu, Yahudi ve "marrano' sosyetesinden hoşlanıyordu, Yahudi batıl inançlarının etkisinde kalıyordu ve Aragon sarayındaki patronlarının çoğu yeni Hıristiyanlardı. Abraham Zacuto'nun çizdiği tabloları ve Joseph Vecinho'nun ikmal ettiği aletleri kullanıyordu. Tercümanı Luis de Torres dahi –Amerika'ya hareket etmelerinden hemen önce vaftiz olmasına rağmen– Yahudi'ydi. Böylece eski dünyadaki İspanya'yı kaybeden Yahudiler, yeni dünyada yeniden yaratılmasına yardımcı oldular. Sephardi'ler de Fransa'ya gittiler; oradaki etkilerinin bir özelliği olarak, annesi Antoinette Louppes'un doğrudan İspanyol Yahudilerinin ahfadından olan nazik ve şaşaalı Michel de Montaigne'i buldular. İspanya'nın kaybettiklerini başkaları kazanıyordu ve uzun vadede Sephardi toplumunun olağanüstü yaratıcı ve Yahudilerin gelişmesinde büyük önem taşıdığı ortaya çıktı. Fakat o dönemlerde Yahudiler için çaresi olmayan bir felaket gibi görünüyordu.

Ayrıca, tek falekette o değildi. Avrupa'nın Orta Çağının sonlarında –Yahudi Orta Çağları onsekizinci yüzyılın son onlu yıllarına kadar devam edecekti– Yahudiler Avrupa'nın ekonomisine ve kültürüne –en azından bir süre için– önemli bir katkıda bulunmuyorlardı. Eski etkilerini yitirdiklerinden kapı dışarı ediliyorlardı. İspanya'dan ihraçlarından önce Almanya'dan ve İtalya'dan geniş çapta kovulmuşlardı. Yahudiler, Viyana'dan ve Linz'den 1421'de, Köln'den 1424'te, Augsburg'dan 1439'da, Bavyera'dan 1442'de (ve 1450'de tekrar) ve Moravya'nın başlıca kentlerinden 1454'te kovulmuşlardı. 1485'te Peruggia'dan, 1486 Vicenza'dan 1488'de Parma'dan, 1489'da Milano ile Lucca'dan ihraç edildiler; Yahudi dostu Medicis'lerin yıkılmasından sonra 1494'te Floransa'dan ve Toskana'dan da gönderildiler. Yüzyılın sonunda Nevarre Krallığından da kovuldular.

Sığınmacılar kentlere doluştukça bir ihraç, bir diğerini tetikliyordu çünkü kentlerde, yöneticilerin istediğinden çok fazla Yahudi vardı. Onbeşinci yüzyılın sonunda, İtalya'da tek yaptıkları rehincilik ve fakirlere küçük miktarlarda borç vermekti. Roma'da dahi Yahudi bankerlerin önemi azalmaya devam ediyordu. Kurumları yeterli güce ulaşınca, Hıristiyan bankerler ve esnaf, Yahudileri hemen saf dışı ediyorlardı. 1500 yılından itibaren İtalya'da, Provence'ta ve Almanya'da, Yahudiler geniş kapsamlı ticaretten ve sanayiden fiilen uzaklaştırılmışlardı. Onlar da doğudaki daha az gelişmiş yörelere yöneldiler: önce Avusturya, Bohemya, Moravya ve Silezya, oradan Polonya'ya Varşova'ya ve Krakov'a, Lwow, Brest-Litozsk ve Litvanya'ya gittiler. Aşkenazit Yahudi ahalisinin demografik ekseni onları, yüzlerce mil öteye, merkezi-doğu ve doğu Avrupa'ya sürükledi. Burada da huzursuzluk hüküm sürüyordu: 1348-9'da, 1407'de ve 1494'te Polonya'da Yahudi aleyhtarı ayaklanmalar meydana geldi; sonraki yılın içinde, Krakov'dan ve Litvanya'dan gönderildiler. Bütün bu eylemlerle ihraçlar birbiriyle bağlantılıydı. Fakat, doğuda Yahudileredaha çok ihtiyaç olduğundan kalmayı başardılar; 1500 yılında, Polonya Yahudiler için Avrupa'nın en güvenli yeri haline gelmişti ve kısa bir süre sonra Aşkenazitlerin gönül vatanı olmuştu.

Avrupa'daki Yahudilerin durumunun kötüye gitmesi ve fakirleşmelerinin neticesi olarak, Orta Çağların sonlarında ekonomiye ve kültüre katkılarının düşük olmasından dolayı, Yahudileri çepeçevre saran nefret duvarının, tamamen yıkılmazsa bile aşınması beklenirdi. Fakat öyle olmadı. Mantık dışı bütün davranışlar gibi, Yahudi düşmanlığı da ekonominin yasalarına cevap vermedi. Aksine, hasta bir beden gibi, kendi kendine yeni kütleler üretti. Özellikle Almanya'nın kendi iğrenç yöntemi olan 'Judensau' (Yahudi domuzu) tarzı gelişmeye başladı.

Ortaçağ zihniyeti, evrenin bütün cephelerini betimlemekten hoşlanıyordu. Hıristiyanlıkla Judaizmin arasındaki çelişkinin tarifi, katedralin duvarlarındaki resimlerle ifade edilen panoramanın bir bölümüydü. Fakat heykeltraşlar onu sadece teolojik anlamda tasvir etmişlerdi. Çarpıcı bir zarafet ifadesi taşıyan favori resim çifti, muzaffer kilise ile üzgün sinagogun res-

miydi. Bu Ortaçağ heykeltraşı Yahudi aleyhtarı konularla uğraşmıyordu; hiçbir zaman Yahudi'yi tefeci, kuyuları zehirleyen, Hıristiyan gençlerini öldüren veya kutsal ekmeğe işkence eden şeytani bir varlık olarak tasvir etmiyordu.

Ancak, grafik sanatlarda Yahudiler için kullanılan başka resimli tasvirler vardı: Altın buzağı, baykuş ve akrep. Ortaçağ sonlarında, yeni bir resim türedi: dişi domuz. Başlangıçta, bu resim belirli herhangi bir polemiği körüklemek niyetiyle tasarımlanmamıştı, fakat zamanla, temiz olmayan bütün insanların, günahkarların, doktrinlere muhaliflerin ve özellikle Yahudilerin sembolü haline gelmişti. Özellikle Alman kültürünün hakim olduğu bölgelerde revaçtaydı; fakat oralarda Yahudi'yi simgeleyen motiflerin en yaygını ve aynı zamanda küfürlerin en basma kalıbı olmuştu. Sayısız tiksindirici şekilleri vardı: Yahudileri dişi domuza taparken, gözyaşlarını emerken, kaba etlerine sarılmış vaziyette ve pisliğini yerken gösteriyordu. Bu durumlar, seviyesiz ve sözde popüler artistlerin kaba ve müstehcen şakalarına sınırsız bir özgürlük getirmişti. O dönemde müstehcenlik sadece kabul edilmekle kalmıyordu, adeta yararlılık sayılıyordu. Bu ahlaksızlığın geniş boyutları 600 yıldan fazla popülaritesini korumasının başlıca nedenidir. Matbaanın icat edilmesiyle, resimler hızla çoğaltılarak Almanya'nın her yerine dağıtılmıştı. Sadece kitaplarda değil, sayısız baskılarda, levhalarda, suluboya ve yağlı boya resimlerde yer alıyordu, ayrıca bastonların saplarını, fayansları ve porselenleri de süslüyordu. Bu sınır tanımayan tekrarlama yöntemi, ileride Almanya'nın oynayacağı çok önemli ve trajik rolün sürecini kolaylaştırdı: Yahudi'nin insanlıktan çıkarılması! Gerçeği bildiği halde Yahudi'nin inkar etmesi, karanlık güçlerle işbirliği yapmayı tercih etmesi –dolayısıyla Hıristiyanların olduğu anlamda– insan olmadığı kavramı zaten çoktan beri yerleşmişti. Yahudi'nin 'Judensau' ile doğa dışı ve insanlık dışı bağlantısı bu kavramı halkın zihnine adeta mıhlamıştı. Buna göre, belirli bir kategori insanlıktan yoksunsa, fiilen toplumdan uzaklaştırılması gerekiyor mantığı hakim olmuştu. Gerçekten de yapılan buydu. Zira, eski nefret duvarları yıkılacağına, Avrupa gettosunun ortaya çıkmasıyla gerçek duvarlarla değiştirildi.

Getto

1492'de İspanya'dan, 1497'de ise Portekiz'den Sephardi'lerin yayılması, Yahudileri her yerde harekete geçirdi, çünkü bir yere büyük miktarda sığınmacının gelmesi, genellikle geniş çapta yeni ihraçlara yol açıyordu. Bu nedenle zor durumda olan birçok Yahudi dahi, başka Yahudilerin kovulmuş olduğu kentlere gitmeyi reddederek seyyar satıcılığa başladılar. 'Gezginci Yahudi' efsanesinin bu dönemde güç kazanmış olması tesadüf değil. İsa'yı 'via dolorosa'da (ızdırap yolunda) tokatlayan ve lanetlenerek İkinci Gelişe kadar bir yere yerleşemeden dolaşmaya mahkum edilen Yahudi'nin hikayesi ilk defa 1223'te bir Bologna gazetesinde yayımlandı; beş yıl sonra, Wendover'lı Roger 'Flowers of History' (Tarihin Çiçekleri) eserinde olayı belgeledi. Onaltıncı yüzyılın başlarında Gezginci, yaşlı, sakallı, üstü başı yırtık, mahzun, felaket habercisi, Yahudi seyyar satıcısının ilk örneği Ahasuerus diye biri olarak ortaya çıktı. 1542'de Schleswig piskoposu onu Hamburg'da bir kilisede gördüğünü iddia etti; halk arasında bununla ilgili sayısız hikayeler dolaştı. 1503'te Lübeck'te, 1604'te Paris'te, 1640'ta Brüksel'de, 1642'de Leipzig'de, 1721'de Münih'te ve 1818'de Londra'da tekrar görülmüştü. Hakkında çok şey yazıldı ve söylendi. Ayrıca çok sayıda gerçek gezginci Yahudiye de rastlanıyordu; bu durumları Rönesans'ta içinde bulundukları kötü şartlardan kaynaklanıyordu: Demek ki, bunların da kaderi, eski çağlardaki İbrahim'in kaderi gibi, 'yabancı ve misafir' olmakmış.

Bu gezginlerden biri Solomon ibn Verga'ydı. (yakl. 1450-1525). Malaga'nın yerlisiydi, sıra ile önce İspanya'dan sonra da Portekiz'den kovularak 1506'da İtalya'ya geldi. Oraya yerleşip yerleşmediğine dair veya yerleştiyse nereye yerleştiği hakkında bilgimiz yok, fakat bir süre Roma'da kaldığı biliniyor. Orada 'Shevet Yehuda' (Judah'ın Asası) adlı, 'İnsanların Yahudilerden Neden Nefret Ettiklerini' sorgulayan bir kitap yazdı. Bu esere, Josephus'un 1.400 yıl önceki 'Antiquties' (Antikalar)'ından sonra ilk Yahudi tarihi denebilir: İbn Verga bu eserinde Yahudilere yapılan zulmün en az altmış dört türünü anlatıyor. Bu kitabı yazmakla, çok zayıf olsa da, Yahudilerin tarihe bağlı bilinçlerinin geri döndüğünün işaretini verdi.

Yaşamı boyunca ibn Verga'nın kitabını bastıramaması, Hıristiyan Avrupası'nda Yahudilerin istikrarsız durumunun bir belirtisiydi. Kitap ilk defa 1554'te Türkiye'de basıldı. Verga, kbir Rönesans insanı, rasyonalist, şüpheci, özgür bir mantığa sahipti. Talmud'u şiddetle eleştiriyordu, Maimonides'le alay ediyordu, Judah Halevi'nin görüşlerini istihza ile taklit ediyordu. Hayali dialoglarla birçok Yahudi bilginiyle alay etti. Yahudilerin bu kadar aşağılanması, gene kendi suçlarıydı. Gururluydular fakat o oranda pasiftiler ve Tanrı'ya güvenleri fazlaydı; umutla yaşıyorlardı ve aşırı itaatkardılar; hem politik hem de askeri bilgilere önem vermediklerinden her açıdan çaresiz kalıyorlardı. Çelişen inançlarına ilişkin konuları, ne Hıristiyanlar kabul ediyordu ne de Yahudiler ikisi de batıl inançlara ve efsanelere itibar ediyorlardı. Hıristiyanların hoşgörü eksikliğine karşın, Yahudiler de rahatlarından vazgeçemiyorlardı. Verga, kural olarak 'İspanya ve Fransa Krallarının, asillerin, bilginlerin ve bütün saygın kişilerin Yahudilere dost olduklarını' vurguluyordu; önyargı en çok cahil ve tahsilsiz fakir kesimde hüküm sürüyordu. Birinde bilgin sınıfına dahil biri 'sıradan halkın dışına, Yahudilerden nefret eden kimseye rastlamadım' dedi. Tabii bunun bir nedeni var. Yahudi kendini beğenmiş ve her zaman yönetmek arzusundadır. Oradan oraya taşınan sürgün edilmiş ve esir olduklarına inanmak çok güç. Kendilerini daima hakim olarak gösteriyorlar, dolayısıyla toplumun kıskançlığını uyandırıyorlar.' Yahudiler, neden biraz tevazu göstererek ve dini hoşgörü telkin ederek bu önyargıyı yok etmeye çalışmadılar?

İbn Verga İbranice yazıyoru ve eleştirilerinin doğruluğunu takdir edebilecek bir okuyucu seviyesine hitap ediyordu. Dolayısıyla, iddialarına ağırlık vermemiz gerekiyor. Fakat elimizdeki kanıtlara göre, Yahudilerin saldırıya uğramalarının tek sebebi her zaman kendini beğenmişlik veya küstahlık değildi. Genellikle, huzursuzluğun nedeni, yeni gelen Yahudilerin sayıca daha önce yerleşenlerden fazla olmalarıdır. Örneğin, onunc yüzyıldan beri önemli bir ticaret merkezi ve Yahudilerin yerleşmesinin doğal karşılandığı Venedik'te isteksizlikle karşılanmışlardı. Onüçüncü yüzyılda, Spinalunga adası, Giudecca'da hapsedildiler; değişik zamanlarda, Mestre'de kıtada yaşamaya mec

bur edildiler. Yuvarlak sarı bir işaret, bazen sarı bir şapka, sonra da kırmızı şapka takmak zorundaydılar. Fakat Yahudiler hep orada yaşıyorlardı ve iyi şartlarda yaşıyorlardı. En azından yüksek vergiler ödemekle, Venedik ekonomisine önemli katkılarda bulunuyorlardı. Her zaman yenilenen bir kira kontratları (condotta) vardı.

1509 yılının Mayıs ayında Cambrai Liginin güçleri Venedik ordusunu Agnadello'da bozguna uğratınca, terra firma'dan (karadan) adalara doğru panik içinde bir kaçış başladı. Sığınmacılar, çoğu İspanya ve Portekiz göçmeni olan 5.000 Yahudiden fazlaydı. İki yıl sonra, frerlerin vaazlarının da körüklediği, Yahudilerin kovulmasını hedefleyen karışıklıklar başladı. 1515'te, Yahudilerin kentin ücra bir alanına hapsedilmesi hakkında devletin ilan ettiği bir fermanla kargaşa doruk noktasına ulaştı. Seçilen yer, 'getto nuovo' (yeni getto) adlandırılan eski bir top dökümhanesiydi. Yeni dökümhane, kanallarla ve yüksek duvarlarla adaya dönüştürüldü. Dışarıya bakan bütün pencereler tuğla ile örüldü: İki giriş kapısında dört Hıristiyan nöbetçisi bekliyordu; diğer altı nöbetçi sahil güvenliğini sağlıyordu; nöbetçilerin onunun da maaşını Yahudi cemaati ödüyordu. Ayrı bir Yahudi mahallesi kavramı yeni değildi. Antik zamanlara kadar uzanıyordu. Başlıca Müslüman kentlerinde bu türden mahalleler bulunuyordu. Karanlık Çağların Avrupası'nda, daha önce Yahudiler, yerleşme şartı olarak ayrı bir mahalle ve yüksek duvarlar talebinde bulunmuşlardı, fakat Venediklilerin teklifine şiddetle itiraz ettiler. Yahudi toplumundan azami ekonomik yarar temin ederek (özel vergiler dahil) Yahudilerin dışarıdaki toplumla en asgari derecede bağlantı kurabilmesini hedefleyen bir plandı. Gündüz işlerini yapmalarına izin veriliyordu, ancak, geceleyin kilit altındaydılar. Fakat Venedikliler ısrar ettiler ve sistem uygulanınca, Yahudilerin toptan kovulmasını öngören teklifler etkisiz kaldı. Esas ghetteo 'getto nuovo'da çoğunlukla Alman kökenli İtalyan Yahudileri buluuyordu. 1541'de Doğu Akdeniz sahilindeki Yahudiler yakındaki eski dökümhaneye 'getto vecchio'ya nakledildiler. 1633'te alan genişletilerek 'getto novissimo' eklenerek batıdan gelen Yahudiler yerleştirildi. Bu dönemde (1632) toplam 98.244 kişilik Venedik ahalisinden 2.412

Yahudi gettodaydı. Eklenen bölümle, 1655'te getto'da yaklaşık 5.000 Yahudi misafir edilebilirdi. Bu şekilde kuşatma altına alınmış bir yaşam için, Yahudiler sadece sıradan vergi ve resimleri ödemekle kalmıyorlardı, aynı zamanda yıllık 10.000 duka vergi ile getto'nun ilk yüzyılında 60.000 dukalık bir ödeme ile toplam 250.000 dukalık bir ödeme yapıyorlardı.

Yahudiler böyle bir baskıya karşı neden o kadar sabırla katlandılar? Venedik'teki Yahudiler hakkında bir kitap yazan ve elli yedi yıl onlara hahamlık yapan Simhah Luzzatto (1583 - 1663) Yahudilerin Verga'yı öfkelendiren bu olağanüstü pasifliklerinin, bir inanç meselesi olduğunu iddia etti. 'Çünkü başlarına gelen herhangi bir olayı insanların değil ..... daha yüksek bir makamın iradesine bağlıyorlar'.. Birçok Yahudi, bir zamanlar güçlü ve müreffeh Yahudi toplumunun çökmesine ve acımasızca kovulmalarına herhangi bir tepki gösteremeycek kadar üzüldüler. Bazıları bu fırsatla, Yahudilerin antik zamanlarda sergiledikleri kavgacılığı vurguladılar. Yahudiler, ataları Mordecai'ya neden biraz benzeyemiyorlardı? Esther'in kitabından alıntı yaparak: Ve Kralın hizmetinde olan bütün hizmetkarlar eğilerek ve reverans da yapmıyordu.' Yahudilerin çok sevdiği bu metinde bir alternatif yer alıyordu: Mordecai'nin önerisiyle Esther Yahudi olduğunu gizlememiş miydi? Birçok 'marrano'nun söylediği gibi 'ne halkına ne de akrabalarına belli etmedi. Saklı Yahudi ve gizli Yahudi kadar pasif Yahudi de İncil kadar eskiydi. Orada da 'Rimmon'un evinde eğilen Naaman' vardı. Yahudiler, Esther'in kitabında bir uyarının yer aldığının farkındaydılar. Kötü Haman, Kral Ahasuerus'a Yahudilerin toplu olarak katledilmesini teklif etmişti. 1538'de Bologna'da yayımlanan haham Joseph bin Yahya'nın Esther'in kitabına ilişkin yorumunda, Haman'ın fikrinin, Yahudiler dışarıda ve çeşitli halklar arasında yayılmış olduklarından direnemeyecekleri yönünde olduğuna işaret ederek, bu fikrin günün Yahudileri için de geçerli olabileceğini vurguladı.

Asıl gerçek şu ki, alınan kararların daha önce bildirilmesi, keyfi olmaması ve devamlı olarak değişmemesi şartıyla Yahudiler baskıyı ve ikinci sınıf insan statüsünü kabul ediyorlardı. En çok nefret ettikleri ise belirsizlikti. Getto onlara koruma ve bir

dereceye kadar konfor sağlıyordu. Yahudilerin bu şekilde tecrit edilmesi yasalarına uymalarını da kolaylaştırıyordu. Kilisenin iddia ettiği gibi, tecritin Hıristiyanları Yahudilerle belirsiz ilişkiler kurmaktan koruduğu nisbette, Yahudileri de laiklere karşı koruyordu. Nesillerce ortodoks Yahudi'nin itibar ettiği ve haakhah metni olarak kabul edimiş Joseph Caro'nun (1488 - 1575) yasası, getto yaşamının gerektirdiği kendine hakimiyeti ve özeleştirici için tasarımlanmış olabilirdi.

Gettoda, ayrı olsalar da, Yahudilerin yoğun bir kültürel yaşamı vardı. Gettonun kurulduğu sırada Hıristiyan matbaacı Daniel Bomberg Venedik'te İbranice bir baskı presi kurdu. Hıristiyanlar, Yahudiler ve din değiştirenler hep birlikte iki Talmud'un muhteşem bir baskısını düzenlemek için çaba sarfettiler. Sayfa düzeni bugüne kadar standart olarak kaldı. (1520-3) Yahudi müretiplerle provaları düzeltenler sarı şapkayı takmaktan muaftılar. İbrani basımevleri de ortaya çıktı. Sadece klasik din kitapları değil çağdaş Yahudi eserleri de basılmaya başlandı. Caro'nun ünlü yasası Shulhan Arukh 1574'te Venedik'te basıldı. Önsöz'deki sayfada 'insanların bu kitabı koynunda taşıyarak, seyahatte veya istirahatteyken başvurabilmeleri için, cep kitabı olarak basılmıştır' ifadesi bulunuyor.

Devletin zorlayıcı tutumuna rağmen, Venedik'teki toplum gelişti. Üç ulusal gruba bölünmüşlerdi: İspanya'dan gelen Penentine'ler, Türk tebaası olan Levantenler ve Alman kökenli Yahudiler (Nation Tedesca): Bunlar, en eski, en kalabalık ve en fakir toplumdu. Borç para verme yetkisi sadece onlara verilmişti ve İtalyanca konuşuyorlardı, ancak Venedik vatandaşlığı onsekizinci yüzyılın sonunda dahi verilmemişti, çünkü yürürlükteki yasada 'Venedik'teki veya başka herhangi bir yerdeki Yahudiler hiçbir vatandaşlık hakkından yararlanamazlar' deniyordu. Başarılı Yahudi faizcileri, rehin bırakılarak geri alınamayan değerli emanetleri - çoğunlukla mücevher - istifliyorlardı. Giderleri sınırlayan yerel kanunlar, bunları takmalarını engelleyecek tarzda düzenlenmişti; 'Yahudi olmayanların bize odaklanmış, gıpta ile bakan kıskanç nazarlarını başka yere çelmek amacıyla' Yahudiler de kendi masraf sınırlayıcı kanunlarını düzenlediler.

Bütün kısıntılara rağmen, Venedik gettosu her zaman neşe içindeydi. Yasa Şenlikleri törenleri şöyle anlatılıyor: 'Bu akşam, karnaval yarısı bir şenlik düzenleniyor; birçok genç kız ve gelin, tanınmamak için maske takarak bütün sinagogları gezecekler. Bu aşamada, Hıristiyan beylerin ve bayanların merakına hedef oluyorlar.... Bütün ülkelere mensup insanlar var: İspanyollar, Levantenler, Portekizliler, Almanlar, Yunanlılar, İtalyanlar ve daha bir çoğu, hepsi de kendi ülkesinin usulüne göre şarkı söylüyor. Müzik aletleri olmadığından, bazıları ellerini başlarının üzerinde kaldırarak çırpıyorlar, bazıları kalçalarını oynatıyor, bazıları parmaklarıyla kastanyet taklidi yapıyor, bazıları da gitar çalıyormuş gibi yapıyorlar. Kısacası, bu gürültüyle, sıçramalarla ve danslarla, yüzlerindeki garip mimiklerle bir karnaval izlenimini veriyorlar.'

Müzik aletlerinin olmaması, tamamen hahamların diretmelerinin sonucuydu. Hahamların birçoğu, dualardaki kutsal sözcüklerin, özellikle Tanrı adının aşırı tekrarının, sıradan kimselerin iki Tanrı olduğu şeklinde yanıltabileceği savıyla, her türlü sanat müziğine karşıydılar. /Onaltıncı ve onyedinci yüzyılda İngiltere'de de benzer yasaklar konarak, duanın her hecesi için bir notadan fazla kullanılamayacağı öngörülmüştü. Ancona'ya yakın Senigallia'da yerel hahamla 'maestro di capella' Mordecai della Rocca arasında şiddetli bir tartışma cereyan etmişti - haham, Talmud'dan ve kabbalah'tan alıntılar yaparak, müziğin sadece metnin anlamını ortaya çıkarmaya yaradığını, bütün gerisinin 'sadece maskaralık' olduğu hususunda ısrar ediyordu. Bunlara rağmen, onyedinci asırda Venedik gettosu bir müzik akademisine sahip oldu. Cecil Roth'un Rönesans'ın Yahudi halkını konu alan çalışmaları, tutucuların getto'daki yaşamın fazla lüks olmasından şikayet ettiklerini, İtalyanca'nın İbraniceye tercih edildiğini ve dualarn konuşulan dilde yapılması için seslerin yükseldiğini gösteriyor. Gene de hepsi İtalyan olmak üzere, Yahudiler matematik, astronomi ve iktisat üzerine oyunlar ve eserler yazdılar. Sabbath'ta gondola binmek için de mantıklı bahaneler ileri sürdüler. Getto'da kendi okulları olmasına rağmen, yakın mesafedeki Padua tıp okuluna giderek diploma almalarına izin veriliyordu. Haham-

ların birçoğu, getto duvarlarının daha yüksek olmalarını arzu ediyorlardı.

Her ne kadar Yahudilerin dış dünya ile ilişkileri tarihe konu olabilecek kadar ilginçse de, onlar çoğu zaman fırtınalara sebep olan kendi iç işleriyle meşguldüler. Venedik gettosunun kurulduğu dönemde, İtalyan Yahudileri, kendi ev hahamı David Piazzigettone ile birlikte Ferrara toplumunu despotça yöneten ve zengin bir adam olan Immanuel ben Noah Raphael da Norsa'yı tutuklatmaya çabalıyorlardı.. 'İşte burada kendi şehrimde ve kendi insanlarımın ortasında oturuyorum. Bana karşı herhangi bir iddiası olan, buyursun beni dava etsin' demek alışkanlığındaydı. Söylendiğine göre, Hıristiyanlarla Yahudiler onun huzurunda saygılarının ifadesi olarak eğiliyorlardı. Abraham da Finzi, Norsa tarafından 5.000 altın florin bir yakut ve bir zümrüt dolandırıldığını bildirerek, onu Bologna'daki hahamlık mahkemesinin huzuruna çıkarınca, Norsa'nın faaliyetleri gün ışığına çıktı. Norsa'nın oğlu, babasının dışarıda olduğunu beyan ederek 'git buradan, 'fresca di merda' diye bağırarak mahkeme celbini almayı reddetti. Haham da 'Seninle ne alakam var, putto di Haman' diye bağırdı. Davanın İtalya'da yarım düzine hahamlık mahkemesinde dolaşmasına rağmen ve çoğunun da Norsa'ya karşı olmalarına rağmen, Abraham Mintz adında cesur bir savunucusu da vardı. Abraham Mintz'in babası Haham Judah Mintz, kırkyedi yıl süre ile Padova'daki 'yeshivah'ın başkanlık görevini yürütmüştü ve daha sonra Mantua hahamı olmuştu. Aleyhte yazılar ve iddianameler yırtıldı; hahamlar teşhir edilmekle ve Hırisiyan mahkemelerinde süründürülmekle tehdit edildiler. Hahamlık gruplarının her biri, diğerine soy eksikliğine ve bilgisizliğe atıfta bulunarak sövüp sayıyordu; her grup kendi soyuyla ve bilgi alanındaki başarılarıyla övünüyordu: Tartışma Sephardi - Aşkenazit fraksiyonu tarafından alevlendiriliyordu. Mintz, Bologna'li haham Abraham Cohen'i 'dili pürüzsüz bir Sephardi... davadaki şeytan' olmakla suçladı. Cohen cevap verdi: 'Sen atalarıma kavgacı rahipler diyorsun.. Sephardi adından gurur duyuyorum, çünkü bizler tanrısal adı bütün dünyanın huzurunda kutsallaştırdık ve ben de onlardanım. Sen, alçak, değersiz ve yalancısın ... Cahil, manasız deli.' diye cevap

verdi. Mintz'in çalıp çırparak hayatını sürdürdüğünü söyledi: 'Dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar kötü ve sahtekar bir adam olarak tanınıyor.' Mintz'in sadece iyi 'shofar' çaldığı için babasının yerine geçebildiği söyleniyor. Eninde sonunda, bazıları İtalya'nın dışından olmak üzere elliden fazla haham işe karıştı ve Norsa iddiaları kabul etmek zorunda kaldı. Davasının akibeti karanlık görünüyordu; baki kalan raporlar hahamlıktaki hasımları tarafından derlenmişti; her iki taraftaki hahamlar, evliliklerden doğa karşılıklı ilişkilerle birbirlerine bağlıydılar; yasalara ve doktrinlere ilişkin noktalar, eski nesillere uzanan hanedan kavgalarıyla daha çapraşık bir hal alıyordu.

Norsa davası, kendini çok iyi savunabilen güçlü bir İtalyan Yahudisi grubu izlenimini veriyor. Yahudiler de herkes gibi yeteneklerine dayanarak refaha kavuşma çabasındaydılar. Onaltıncı yüzyılın İtalya'sında Yahudilerin başarılarını anlatan kayda değer hikayeler anlatılıyordu. Örneğin, 1540'ta Mantua'da doğan Abraham Colorni, olağanüstü bir mühendis olarak Ferrara Düklerinin hizmetinde büyük ün sahibi oldu. Leonardo da Vinci gibi, askeri donanım, mayın, patlayıcı, duba, portatif sandallar, katlanabilen merdivenler ve istihkam konusunda uzmandı. Aynı zamanda, seçkin bir matematikçiydi. Tabloları derleyerek, mesafeleri ölçmek için yeni bir ayna yöntemi geliştirdi. Aynı zamanda, parlak bir eskapolojistti. Gizli yazılarla ilgili yazılarında, el falı sanatını kınadı. Buna rağmen, oyun kağıdı hilelerinde de uzmandı. Sihirbaz-imparator II. Rudolph'un Prag'daki muhteşem sarayına davet edilmesine şaşmamak gerek.

Diğer tarafta, Akdeniz'de Hıristiyanlarla Türkler arasında aralıklı olarak devam eden savaşın kurbanları olan ve esir olarak satılan zavallı Yahudiler vardı. Her iki tarafla iyi geçinmek Yahudi politikasının icabıydı. 1490'da İspanya'dan ve Portekiz'den kaçan Yahudilere Konstantinopolis kucak açtı, onlar da karşılık olarak yerli silah sanayiinin kurulmasına yardım ettiler. Osmanlı Selanik'inde yaşaya Yahudi toplumunu, dünyanın en genişlerinden biri oluncaya kadar desteklediler: 1553'te kentte 20.000'den fazla Yahudi yaşıyordu. Doğu Akdeniz, Ege Denizi ve Adriyatik boyunca Yahudi tüccarları faaliyet gösteriyorlardı;

zamanla, Venedik Yahudilerinin Balkanlardaki ve doğudaki bağlantıları sayesinde, kentin doğusundaki ticaretin büyük bir bölümüne hakeim olmayı başardılar. Yahudiler özellikle Ancona, Livorno, Napoli ve Genova limanlarını kullanıyorlardı. Yahudi bir iş adamını taşımayan ticaret gemileri yok denecek kadar azdı. Fakat hepsi de Osmanlı ve Hıristiyan savaş gemilerine rastlama tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Yahudiler tutsak olarak büyük değer taşıyorlardı: Çoğunlukla gerçek olan rivayete göre, yakalanan Yahudinin kendisi fakirse bile, serbest bırakılması için fidye vermeyi kabul edecek bir Yahudi topluluğu her zaman bir yerlerde mevcuttu.

Bir Yahudi Türkler tarafından bir Hıristiyan gemisinden alındığı takdirde, serbest bırakılması için gerekli işlemler genellikle Konstantinopolis'ten yönetiliyordu. Venedik'teki Levanten ve Portekiz cemaatleri, Hıristiyanların Türk gemilerinden aldıkları Yahudi tutsakların azat edilmesi için özel bir teşkilat kurdular. Bu teşkilatı desteklemek amacıyla Yahudi tüccarlar, muhtemelen kendilerinin de bir gün kurban statüsüne düşebileceklerini düşünerek, bir nevi sigorta gibi iş gören - bütün malları üzerinden - özel bir vergi ödüyorlardı. En büyük yağmacılar, Malta'daki üslerini son Avrupa esir pazarı merkezine dönüştüren St. John Şövalyeleri idi. Gözleri her zaman Yahudilerin üzerindeydi ve Osmanlı tebaası olduklarını bahane ederek, Yahudileri Hıristiyan gemilerinden bile alıyorlardı. Şövalyeler tutsakları esir barakalarında koruyarak, periyodik olarak - Yahudiler için piyasa fiyatından daha fazla para ödeyen spekülatörlere - satıyorlardı; bütün Yahudilerin zengin olduğu ve tutsaklar için muhakkak fidye ödeneceği varsayılıyordu. Venedik'teki Yahudiler, Malta'da tutsakların gelişini kaydeden ve mali durum müsait olduğu takdirde serbest bırakılmalarını organize eden bir acente kurmuşlardı. Hıristiyan armatörler, fahiş fiyatlar istemek için Yahudi bağış sistemini sömürüyorlardı. Yetmişbeş yaşındaki Judah Surnago iki ay süre ile çıplak vaziyette mahzene hapsedildiğinden, gözlerini kaybetmiş ve ayakta duramıyordu. Armatör, acentaya 200 duka ödemediği takdirde sakalını ve kirpiklerini sökeceğini ve onu zincirlerle bağlayacağını söyledi. Acente bu parayı ödedi, fakat acenta, spekülatör armatörün işkence et-

tiği Rodos'lu Aaron Afia için, "zavallı adamın esarette öldüğü takdirde armatörün sermayesini kaybedeceğini" vurgulayarak 600 duka ödemeyi reddetti. Joseph Levi olayında öyle oldu. Daha yüksek fiyat peşindeki armatörün kırbacının altında öldü.

Bu iğrenç ticaret 300 yıl sürdü. 1663'te Cromwell'li Philip Skippon Malta'daki esir hapishanelerini şöyle tarif ediyor: 'Yahudiler, Mağribi'ler ve Türkler burada esir olarak muhafaza ediliyor, sonradan da pazarda satılıyorlar... Yahudiler, şapkalarındaki veya takkelerindeki küçük sarı kumaş parçasından tanınıyorlar. Hapishaneyi ziyaret ettiğimiz gün, bir yıl önce yakalanarak 400 scudi karşılığında pazarda satılan zengin bir Yahudiyi gördük. Venedik'ten almış olduğu pasaporta güvenerek kendisini özgür sandığından, onu satın alan tüccara vurdu. Hemen yakalanarak saçı ve sakalı traş edildi, bacaklarına zincir vuruldu ve 50 sopa ile cezalandırıldı.' 1768'de Londra'daki Yahudi toplumu Malta'daki bir grup Yahudinin serbest bırakılması için 80 sterlin gönderdi; Napoleon bu ticareti sona erdirinceye kadar 30 yıl daha geçti.

Yahudilerin, İspanya'dan kaçtıktan sonra Osmanlılara kurdukları iyi ilişkilerinin yüzünden, İtalyanların çoğu onlara düşman gözüyle bakıyordu. Örneğin, 1565'teki büyük kuşatmanın sırasında, Türklere Malta'yı almak için yardım ettikleri tahmin ediliyordu. Fakat onaltıncı yüzyılda Yahudilerin kaderini etkileyen başlıca faktör, Reformdu. Uzun vadede, Protestanlığın ortaya çıkması Yahudilerin yararına oldu. Latin Avrupasının yekpare birliği kırılmış oldu. Artık Hıristiyanların dahi tek inançlı bir toplum hayal etmeleri imkansızdı. Böylece Yahudilerin de topluma ayak uyduramayan tek grup olarak hedef ve tecrit edilmeleri de sona erdi. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde, Yahudilerin en nefret ettikleri düşmanları olan frerlerin teşkilatı çöktüğü gibi, evlenmeme yemini ve manastır sistemi gibi Yahudi menfaatlerine ağır zarar veren müesseseler de yok oldu.

Rönesans bilginlerinin çalışmalarına dayanan Reform, İbranice incelemelere ve özellikle Eski Ahit'e karşı ilginin yeniden artmasına sebep oldu. Birçok katolik apologist, Protestan düşünürlerine ilham verdiklerinden ve yardım ettiklerinden dolayı Yahudileri ve daha çok 'marrano'ları kınıyorlardı. Yahudiler de

kudret sahibi Hıristiyanlarla ilgili çeşitli rivayetlerin dolaşmasına yardımcı oluyorlardı: Örneğin, İspanya' Kralının 'marranos'ların ahfadından olduğu ve Hıristiyanlığın çökmesine yönelik gizli çalışmalar yürüttüğü söyleniyordu; tarih kayıtlarını tutanlar ise, Navarre'de Protestanlığın yükselişini marrano faktörüne mal ediyorlardı. Reformcuların Eski Ahit'e olan ilgilerinden dolayı Yahudilerin lehinde olduklarına dair somut bir delil bulunmuyor. Melanchton'un o kan hikayesi iftirasını ve diğer Yahudi aleyhtarı hikayeleri eleştirmesine rağmen, Pico della Mirandola (1463 - 94), Johannes Reuchlin (1455-1522), Sebastian Münster - 1528'den sonra Basel'de İbranice hocası ve Philip Melanchton (1497 - 1560) gibi Hıristiyan İbrani bilginleri, herhangi bir Dominiken kadar Judaizme şiddetle muhaliftiler. Kabbalah'ın bazı bölümlerinin dışında, Mishnah'ı, Talmud'u ve aslında bütün Yahudi yorumlarını reddediyorlardı. En önemlileri olan Erasmus da kabbalah'ı reddederek Yahudi bilginliğini çok tehlikeli, hatta din için ortaçağ hocalarının bilgisizliğinden de yıkıcı buluyordu. 'İsa'ya karşı bu beladan daha düşman bir olgu düşünülemez' diyordu. Köln'deki enkizitörlere yazarak 'Aramızda bu ırktan nefret etmeyen var mı' diye sordu. 'Eğer Hıristiyanlık Yahudilerden nefret etmekse, işte hepimiz buradayız ve hepimiz Hıristiyanız.'

Düşmanlarının bölünmesine sebep olduğundan Yahudilerin başlangıçta Reformu memnuniyetle karşıladıkları doğrudur. İncil'in yorumlanması konusunda ve papalık taleplerinin reddedilmesi için Luther'in de destek almak amacıyla Yahudilere başvurduğu doğrudur. 'Das Jesus Christus ein geborener Jude sei' konulu 1523'teki tebliğinde, artık şimdi İsa'yı kabul etmemeleri için hiçbir sebep kalmadığını beyan ederek, mantıktan uzak bir fikre kapılarak, gönüllü ve toplu olarak din değiştireceklerine emindi. Yahudiler Talmud'daki İncil anlayışının kendisininkinden daha mükemmel olduğunu belirterek, Luther'in din değiştirmeye davet edince, Luther önce inatlarını bahane ederek onlara saldırdı (1526) sonra da 1543'te onlara karşı şiddetle cephe aldı. Wittenberg'de yayımlanan 'Von den Jüden und ihren Lügen' (Yahudilerle Yalanları üzerine) adlı tebliği modern zamanların ilk Yahudi düşmanı ve Soykırım yolunda dev bir

adım olarak nitelendirilebilir. 'Önce' dedi 'sinagogları yakılacak ve bir taşın veya çakılın dahi görülemeyeceği şekilde kalıntıları pisliğe gömülecek.' Yahudi dua kitapları imha edilecek ve hahamların vaaz vermeleri yasaklanacak. Yahudi halkı bertaraf edilerek, evleri yerle bir edilecek ve akrabalarıyla birilikte - topraklarımıza hakim olmadıklarını anlamaları için - ahırda, çingeneler gibi bir tek damın altına yerleştirilecekler. Yollardan ve pazarlardan kovulacaklar, mallarına el konacak, sonra da 'bu zehirli solucanlar çalışma kamplarına gönderilerek, ekmeklerini 'burunlarının teriyle kazanmaları' öğretilecek.' En son çare ise temelli olarak kapı dışarı edilmeleridir. Yahudilere karşı sürdürdüğü konuşmasında, Luther onların tefecilik rollerini hatırlatarak 'bizden faiz yoluyla sızdırıldığına göre' malvarlıklarının da kendilerine ait olmadığı hususunda ısrar etti. Luther tefeci ile ilgili iddialarını şöyle dile getiriyordu:

'İki yüzlü bir hırsız ve katildir.... Her kim ki bir başkasının yiyeceğini yerse ve çalarsa, bir insanı öldürmüş kadar cinayet işlemiş oluyor. Tefeci de öyle yapıyor: Darağacında sallanacağı yerde ve çaldığı paralara eşit sayıda akbaba tarafından parçalanarak yenmesi gerekirken, güvenli bir şekilde iskemlesinde oturuyor ... Dolayısıyla, yeryüzünde, Şeytandan sonra bütün insanların Tanrı'sı olmak isteyen ve para sızdıran bir tefeciden daha büyük bir düşman var mı? Tefecilik, tıpkı insan kılığına girmiş kurt kadar kocaman bir canavardır; eşkiyayı, katilleri, ev soyan hırsızları idam ettiğimize göre, bütün tefecileri tesbit edip, lanetleyerek idam etmek için daha ne kadar bekleyeceğiz?'

Luther sadece sözlü olarak sövüp saymakla tatmin olmuyordu. Yahdi düşmanı tebliğini yazmadan önce 1537'de Yahudileri Saksonya'dan kovdurdu ve 1540'larda onları birçok Alman kentinden sürdü; 1543'te onları Brandenburg'dan kovdurmaya çalıştı fakat başaramadı. Luther taraftarları orada Yahudilere karşı karışıklık çıkarmaya devam ediyorlardı. 1572'de Berlin sinagoguna saldırdılar ve en nihayet izleyen yılda amaçlarına ulaştılar. Yahudiler tamamen kovuldular. Diğer taraftan John Calvin, faizle para vermeleriyle mutabık olduğu için Yahudilere karşı iyi duygular besliyordu. Yahudilerin iddialarını yazılarına tarafsız olarak aktardığından Luther taraftarı ve Calvin'e düş-

man olanlar tarafından Yahudileşmekle suçlandı. Buna rağmen, Yahudiler Calvinist kentlerden ve Calvanist palatinliğinden kovuldular.

Protestanların düşmanlığından ötürü, Yahudiler - İspanyol şapkasını kuşanınca hiç de dost olmayan - V. Charles'ın kucağına itildiler. 1543'te Papalığın Portekiz'de bir enkizisyon düzenlemesini sağladı, yedi yıl sonra birçok 'marranos'u Lizbon'dan kovdu, 1541'de Yahudi'leri Napoli'den attı ve Flanders'teki bazı bölgelerden ihracetti. Fakat Almanya'da Yahudilerin yararlı müttefikler olduğunu gördü. Augsburg (1530), Speyer (1544) ve Regensburg (1546) Kurutaylarında onları koruduğundan kovulmalarını önledi. Katolik prens-piskoposlar da, açıkça kabul etmek istememelerine rağmen Yahudileri protestan rakiplerine karşı yararlı buluyorlardı Augsburg Antlaşmasında kiliseye bağlı devletlerin merkezi hükümden çıkarılmasına karar verildiğinden 'cuius regio, eius religio' (din, prensin inancının takibediyor) Yahudiler Almanya'da kalabildiler. Rosheim'lı Josel, Alzas'taki kıdemli haham ve gergin zamanlarda Yahudilerin sözcülüğünü üstlenerek, Luther'i 'muhabbet tellalı' olarak kınadı, İmparator Charles'ı ise 'Tanrı'nın bir meleği' olarak nitelendirdi; Yahudiler sinagoglarında imparatorluk ord usunun başarısı için dua ederken, para ve kumanya da tedarik etmek suretiyle yeni ve önemli bir hayatta kalma yöntemi geliştirdiler.

Bütün bunlara rağmen Kontr-Reform gelince hem Yahudilere hem de Protestanlara karşı acımasızca davrandı. Diğer prensler gibi Papalar da Yahudileri hem kullanıyorlardı hem koruyorlardı. İspanya'dan kovulmadan önce dahi İtalya'da 50.000 Yahudi yaşıyordu; sığınmacılar bu sayının çarçabuk çoğalmasına sebep oldular. Fazlalık, Venedik'teki gibi huzursuzluğa sebep oluyordu, ancak genel olarak papalık merhametli politikasını sürdürüyordu. III. Paul, (1534-49) Napoli'den sürülen (1541) Yahudilerin gelip yerleşmelerini teşvik etti; altı yıl sonra da, Enkizisyon'dan korumayı vaddederek marranos'ları da kabul etti. Halefi III. Julius aynı teminatı yineledi. Maaamafih 1555 yılının Mayıs ayında IV. Paul gibi Papa olan Büyük Enkizitör ve Yahudilerle muhaliflerin korkulu rüyası Kardinal Caraffa, mevcut politikayı helen değiştirdi. Sadece Ancona'da değil, başka

birçok İtalyan kentinde Hıristiyanlarla Yahudiler serbestçe görüşüyorlardı. Judaizmin Hıristiyanlığa öldürücü bir etkisi olabileceğine dair Erasmus'un görüşünü benimseyerek, seçildikten iki ay sonra Venedik çözümünü Roma'da uyguladı - ve Yahudileri Tiber nehrinin sol kıyısına göndererek etraflarına bir duvar ördürdü. Ayrıca Ancona'da bir 'arındırma' gerçekleştirerek, yirmibeş marranoyu halkın huzurunda ateşe attırdı. Getto kısa zamanda bütün papalık devletlerine yayıldı ve 1562'den itibaren, kelime, Yahudi aleyhtarı kanunlarda kullanılan resmi ifade halini aldı. Roma'da ve Bologna'da olduğu gibi Floransa'da İbranice kitaplarla büyük ateşler yakıldı. V. Pius daha ileriye giderek antik zamanlardan beri orada yaşayan Yahudi toplumlarını kovdu. Zaman zaman Papalar değişti, ancak, papalık devletlerinde Yahudileri getto'lara tıkmak ve aynısını yapmaları için diğer yöneticilere de baskı yapmak papalığın olağan politikası oldu. Böylece getto 1570-1'de Toscana'ya, 1601-3'te Padua'ya, 1599'da Verona'ya ve 1601-3'te Mantua'ya girdi. Ferrara Dükleri bu politikaya atılmayı reddettiler, ancak Yahudilerin kitap basmalarını engellemeyi kabul ettiler. Eninde sonunda herhangi bir getto inşa etmeyen tek kent Leghorn'du.

Yahudilere karşı olan tek teşkilat papalık değildi. Geleneksel olarak Yahudi toplumlarının en etkili koruyucuları olan kudretli hükümdarlar bile muhaliflerin ve doktrinlere karşı gelenlerin düşmanlarıydılar. Avrupa'nın geniş bölgelerinde Kontr-Reform, yüzyılın ilk yarısında dolaşan rahatsız edici fikirlere karşı bir tepkiydi: Tepeden yönetilen fakat halkın desteğine sahip düzene bir dönüştü. Her türlü ırkçılığa, devrime ve yeniliğe karşı bir hareketti. Yahudilere, özellikle marranos'lara genel olarak rahatsız edici bir unsur gözüyle bakılıyordu. Zorla din değiştirenlerle ahfadı, Yahudi ortodoksluğunun disiplininden mahrum kaldıklarından, yönetimin en nefret ettiği olay olan Anabaptizm'e dahi (yani çocuklarını vaftiz etmemeye) yönelebilirlerdi. Anabaptizm terimi dine karşı isyanı ifade etmek için kullanılan bir terimdi. Maranosların birçoğu Hıristiyan ve Yahudi inançlarından oluşan garip bir inanç karışımı geliştirmişlerdi. Şüpheciydiler, Bakire Meryem'le ve azizlerle alay ediyorlardı, dini resimlere ve uygulamalara gülüyorlardı. Her tür otoriteye

karşı kendi mantıklarını geliştirmişlerdi. Marranos'lara her zaman devlete ihanet edebilecek potansiyel asiler olarak bakılıyordu. Yetkililer, sultana danışmanlık eden, eski Hıristiyan ve Yahudilerin en güçlüsü, Naxos Dükü Joao Miguez'i örnek olarak gösterebilirlerdi. Ruhban sınıfı ve laik Kontr-Reform mensupları, bir miktar marranos'un da dahil olduğu göçmenlerden şüpheleniyorlardı. Yetkililer, geçmişteki deneyimlerine dayanarak, fazla hareketin huzursuzluk getirdiğini biliyorlardı. Eskiden beri yerleşmiş Yahudilere o kadar aldırmıyorlardı. Tehlikeli fikirleri taşıyanlar yeni gelenlerdi. Bu endişe kendini değişik kademelerde hissettiriyordu. Venedik'teki Fırıncılar Esnaf Birliği göçmen olan stalarını alenen ihbar etti. 'Luther'cilerin izlerinden yürüyorlardı; ve eskiden Hıristiyan Almanyasını büyük sıkıntıya sokmuş olmaktan gururlanıyorlar.... şimdi buradaki Fırıncılar Esnaf Birliğini yıkmak için hiçbir gayreti esirgemiyorlar. Başta V. Charles'ın Venedik Büyükelçisi, muhalefeti ezmeyi başaramazlarsa 'halkın dostluğunu kazanmak uğruna prenslerin düşmanlığına hedef olacakları' anlamını taşıdığını ifade etti. '.. Çünkü hiçbir derebeyin prensine itaat etmesini istemedikleri gibi, bütün dominyonları bertaraf ederek insanların özgür olmasını amaçlıyorlar.' V.Pius'un Venedik'teki temsilcisi Giovanni Antonio Facchinett, Venedik'in Türklere karşı giriştiği askeri harekatın başarısızlığını. Yahudilerin ve muhaliflerin kovulmamasına bağlamakta gecikmedi: Türklerden ziyade, savaşan Tanrıydı; yöneticiler kendilerine 'Tanrının ihtişamını gücendirecek ne oldu' sorusunu sormaları gerekirdi. Yetkililer Yahudiyi refah yaratıcısı olması açısından seviyorlardı, fakat fikir taciri olarak nefret ediyorlardı.

Bununla beraber, iki faaliyette aynı insanoğlunun iki farklı cepheleriydi. Geçmişteki deneyimler, hareket halindeki Yahudinin ulusal refahın gelişmesine yönelik yeni fikirlerle katılmaya hazır olduğunu gösteriyor. Tarihten aldığımız derslerden, bir yerden ayrılarak başka yere yeniden yerleşmenin fikirlere ve davranışlara olan güç verici etkisini görüyoruz: Neticede göçmen ekonomik açıdan yararlı bir hayvana dönüşüyor. M.Ö. sekizinci ve yedinci yüzyıllarda, fakir Yunanlı çobanlar ve zeytin yetiştiricileri esas topraklarından ayrılarak, faaliyetlerini Akde-

niz boyunca yayan başarılı tüccar kolonileri oluşturdular. Ondokuzuncu yüzyılda, Kuzey İskoçya'da açlık çekmiş kesimin mensupları, Clare and Kerry'den sefalet çekmiş İrlandalılar, yarı köle Polonyalıları, Mezzogiorno'dan topraksız köylüleri, daha sonra Ontario, Yeni Zelanda, Boston, New York ve Chicago, Arjantin ve Galler'in girişimci vatandaşları oldular. Günümüzde, hareketin mucizevi etkilerini Taiwan'a ve Hong Kong'a yerleşen Çinlilerde, California'ya ve Avustralya'ya yerleşen Vietnamlılar da ve Florida'ya yerleşen Kübalılar da gördük.

Reform, Kontr-Reform ve din Savaşları, Avrupa'daki bütün çalışkan küçük toplumları dört biryana savurdu. Bazen, zulümden korunma çabasıyla, temelli olarak bir yere yerleşmeden önce iki üç defa yer değiştirmek zorunda kalıyorlardı. Yerleşmelerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak, ev sahibi ülkeler refaha kavuşuyorlardı. Max Weber'in ve R. H. Tawney'in iddia ettikleri gibi, modern kapitalizm 'Protestan ahlak kuralları' ve 'Kurtulma paniği' olarak adlandırılan, çok çalışmayı ve birikimi telkin eden dini kavramların ürünüydü. Bu teoriye karşı yükselen itirazlar göz önünde tutulursa, laik inançtan ziyade, esas faktörün yer değişikliğinin olduğunu görüyoruz.

İngiltere'nin ve Hollanda'nın, daha sonra Kuzey Amerika'nın ve Almanya'nın ulusal ekonomisinin gelişmesindeki itici güç, sadece Calvinistler değil, aynı zamanda Luther'ciler, Kuzey İtalya Katolikleri Yahudilerdi.

Bu hareketli toplumların paylaştıkları teoloji değildi; Dini kurumların iradesine tabi bir devletin dini ve ahlaki kurallarına göre yaşamak istemiyorlardı. Cemaate ve kişisel vicdana dayalı devlet yönetimini ve ruhban hiyerarşisini reddediyorlardı. Yahudiler bütün bu alanların en karakteristik göçmen örneğiydiler. İkinci Mabedin yıkılışındanberi, ruhbanlığı reddediyorlardı. Bütün cemaatleri özgür sayan kilise yönetim sistemini bütün protestan mezheplerinden önce kabul etmişti. Cemaatleri kendi hahamlarını seçiyordu ve bu tür yönetim otoritesi dogmatik teolojiden uzak, bir nebze entelektüel hoşgörüye de sahip olduğundan sistem işliyordu. Herşeyin ötesinde, yerleşim konusunda uzmandılar. Bütün tarihleri boyunca göç etmişlerdi. Köken olarak yabancı ve misafir özelliklerinden, nesiller sonra ve kar-

şılaştıkları çeşitli durumlardan göçmenlere özgü birçok yeteneği adeta sanata dönüştürmüşlerdi: Örneğin, varlıklarını bir tehlike noktasından yeni bir yerleşim alanına çarçabuk aktarmakta ustaydılar. Ticaretleri, esnaflıkları ve folklor kültürleri yasalarıyla birleşince bu yaratıcı göçleri esnasında destek görüyorlardı.

Yaşadıkları felaketler ne olursa olsun, yeni gelen Yahudilerin döner sermayeye daima dahil olabilmelerinin sebeplerinden biri de budur. Bundan dolayı genel olarak her zaman memnuniyetle karşılanıyorlardı. Yahudi apologistlerinden Manasseh ben Israel'in onyedinci yüzyılın ortalarında dediği gibi: 'Böylece, Tanrının bizleri terketmediği görülüyor; biri bize eziyet ederse, diğeri bizi medeni ve terbiyeli bir tarzda karşılıyor; bu prens bize kötü muamele ederse, diğeri iyilik yapıyor; biri bizi ülkesinden kovarsa, muhtelif İtalya prenslerinin, haşmetli Danimarka Kralının ve Nissa'da Savoy Dükünün yaptığı gibi, diğerleri, binlerce ayrıcalık tanıyarak bizi ülkelerine davet ediyorlar. Ve hep beraber gördüğümüz gibi, İsraillileri kabul eden bu cumhuriyetler gelişerek ticarette önemli bir yere geliyorlar.'

Genel eğilimlerine ilaveten, ekonomik yenilik ve girişim alanında da Yahudilerin büyük katkıları olacaktı. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, Orta Çağlarda şehircilik, ticaret ve finansal alandaki becerileri, kademeli olarak çevredeki Hıristiyan toplumları tarafından devralınmıştı: O zaman sosyal ve ekonomik yarar alanında önemlerini yitirdiklerinden ya kovuluyorlardı veyahut da ayırıma tabi tutuluyorlardı. Böyle bir durumla karşı karşılaşınca, yeteneklerine hala ihtiyaç duyan daha az gelişmiş ülkelere göç ediyorlardı. Bunun alternatifi yeni yöntemler geliştirmekti: Yahudiler bu hususta da uzmandılar. mevcut yöntemlerin başarısını yükselterek fiyatları ve oranları düşürerek, veyahut da yeni yöntemler icadetmek suretiyle, daima rekabetin bir adım önünden gidiyorlardı. Yaratıcılıkları yeni bir sahaya girdiklerinde daha çok göze batıyordu, çünkü yeni bir kuşağın devralma zamanıydı. Yahudilerin yeni fenomenlere ve durumlara hemen ayak uydurabilmeleri aynı derecede önemli bir özellikleriydi. Dinleri onlara rasyonel olmayı öğretmişti. Bütün gelişme evrelerinde kapitalizm rasyonelleşmenin sayesinde gelişerek mevcut yöntemlerin yaratmış olduğu kaosu bir düzene

soktu. Yahudiler bunu kolayca başarabiliyorlardı, çünkü (kuramsal olarak) kendi daracık ve tecrit edilmiş dünyalarında çok tutucu iken, toplumda bir payları veya bir bütün olarak topluma karşı hissi bir yükümlülükleri olmadığından, eski geleneklerinin, yöntemlerinin ve kurumlarının yıkılışını irkilmeden seyredebilecekleri gibi, yıkım sürecinde önemli bir rol da üstlenebilirlerdi. Dolayısıyla, doğal kapitalist girişimciydiler.

Yabancı statülerinin Yahudilere verdiği aklın mantığını izleme özgürlüğü en iyi şekilde paraya karşı davranışlarından belli oluyordu. Yahudilerin insanoğlunun gelişmesine en büyük katkıları, Avrupa kültürünü para ile ve paranın gücüyle uzlaşmaya mecbur etmeleridir. Nedense insanlar parayı olduğu gibi görme konusunda -diğer herhangi biri gibi oransal bir değer taşıyan bir kolaylık- olağanüstü bir isteksizlik sergilediler. Bir şeyin değerinin zamana ve kullanıldığı alana göre değişebileceğini gözden kaçırarak ve özellikle belli bir değere sahip parayamutlak değerler atfetmeye eğilimlidirler. Özel ahlaki fikirlerle de yatırımlar yapılıyor. St. Paul neden 'para sevgisi bütün kötülük kaynağıdır' deyip duruyordu? Neden toprak, at, ev veya tablo sevgisi olmasın? Veya herşeyden çok, neden güçlü olma sevgisi olmasın? Parayı bu şekilde ayıp bir madde olarak görmeyi haklı gösterebilecek bir neden yok. Bunun dışında para ile yatırım kavramının içinde yer alabilecek diğer maddeler arasındaki ahlaki ayırım, tasarruf ve iktisadi gelişmeyi içine alan ahlaki bir çerçevenin inşa edilmesini fevkalade zorlaştırıyor. İnsanlar şerefleriyle hayvan yetiştiriciliği yaptılar; tohum ektiler ve değerlendirerek biçtiler. Fakat bunların yerine parayı çalıştırsalardı parazit olmakla veya 'emeksiz bir servetle' hayatlarını sürdürmekle eleştirileceklerdi.

Yahudiler de herkes gibi bu aldatmacanın kurbanı oldular. Aslında onu icadeden kendileriydi, fakat dini rasyonelleşme teknikleri sayesinde soruna gerçekçi bir açıdan bakarak halletmeyi başardılar. Daha önce de gördüğümüz gibi, para işleri konusunda Yahudiler için ayrı, Yahudi olmayanlar için ayrı olmak üzere bir çifte standart düzenlediler. Bu prensipler etkisini bugüne kadar sürdürüyor. Mesela bugün İsrail'deki (ve başka yerlerdeki) bazı bankalarda, Yahudilere verilen kredilerin dini ku-

rallara tabi olacağını bildiren ilanlar yer alıyor. Onbeşinci yüzyıldanberi Yahudi rasyonalistler parayı gizeminden soyutlamaya gayret ettiler 1500 yılında Ferrara'daki bir tartışmada Avignon'lu Haham Abraham Farissol, İncil döneminden o güne kadar çok şeyin değiştiğini ve paranın sadece bir emtea olduğunu ileri sürdü.

Bu beyan yeni durumlara ve yükümlülüklere yol açtı. /Merhamet adına bir dilenciye sadaka vermek doğaldır, ancak bir insan başkasında bol miktarda bulunan bir şeye muhtaçsa, onun bir fiyatı var). Mesela .... evlerin veya işçilerin kiralanması için para ödeniyor... Hepsinin bir fiyatı var şayet ilmin ve tabiatın gereği, herkesin ihtiyacını giderecek maddeler dağıtılarak, paraya ihtiyacı olanlara da faizsiz para verilseydi, o zaman doğaya göre eve, ata veya işe ihtiyacı olanlara da bunlara ücretsiz verilmeliydi.

Farissol'a göre, fiyatlar, ücretler ve faizler üzerine mutabık kalınan bir sistem sosyal açıdan da uygundu: Düzenli bir cemiyette ekonomik sorunların dostça halledilmesini sağlıyordu. Paradan para kazanmak, topraktan veya başka herhangi bir emteadan para kazanmaktan farksızdı ve artık ayıp değildi. 'Arkadaşının parasından yararlanan bir kişinin bir geri ödeme yapması şarttır.' İlk defa 1551'de yayımlanan Deuteronomy üzerindeki yorumunda, Isaac Abrabanel benzer bir savunma yapıyor: 'Faizin ayıp bir tarafı yok. İnsanların paralarından faydalanmaları tabiidir. Tarlasına ekmek üzere buğday alan çiftçi, başarılı olduğu takdirde, buğdayı verene neden % 10'luk bir kar payı vermesin? Bu normal bir alışveriştir ve doğrudur.' Faizsiz alışveriş, ancak medyum olduğumuz bir kişi ile - mesela muhtaç bir din kardeşiyle - yapılabilir' diye ekledi.

Para kavramına sağlıklı, rasyonel ve dürüst bir anlayışla yaklaşmanın, hem İncil hem de hahamlık Judaizminde çok eski bir geçmişi var. Judaizm refahı ve dindarlığı kutuplaştırmıyordu, fakirleri yüceltiyordu, cimrileri kınıyordu, fakat iyi şeylerle ahlak kuralları arasında bağlantı kurulmasını sürekli olarak telkin ediyordu. Deuteronomy'nin güzel bir bölümünde, Musa'nın Tanrı'nın kurallarına itaat edenlerin Tanrı tarafından nasıl ödüllendirileceklerini anlatıyor: 'Seni sevecek, kutsayacak ve

çoğaltacak. Dölünün ve toprağının meyvesini de kutsayacak, mısırını, şarabını, yağını, sürülerini ve yakınlarını da atalarına vermeyi vaadettiği topraklarda kutsayacak.' İsrail de yüksek bir refah düzeyine kavuşmuştu: 'Birçok ülkeye borç verebilirsin, fakat asla borç alma.' İlahilerde 'Tanrıyı arayanlar başka iyilik istemeyecekler' deniyor. İlahiler ve Atasözleri, Salomon'un İrfanı, Ecclesiastes, Ben Sira'nın Kitabı bu tür duygularla doluydu. Talmud da:

'İnsan, yokluk zamanlarında varlığın değerini daha iyi anlayabiliyor' diyordu. Dürüst insanlara ve dünyaya yakışan yedi özellik var. Biri zenginlerdir. Halakhah iş sorunlarını teori olarak değil, daima direkt olarak ele alıyordu. Dürüst bir tarzda yürütülen ticaretin sadece ahlaka uygun olmakla kalmıyordu, aynı zamanda Yahudi toplumunun eksenini teşkil eden yararlı işlere ve yardımlaşmaya imkan veriyordu. Katedokrasi, ticaret konusunda gerçekçi yazılar yazmış ve hükümler ilan etmişti, zira üyelerinden birçoğu tüccardı. Maimonides ve Nahmanides gibi insanlar, Hıristiyan aydın toplumunun özelliği olarak, bir taraftan kitap okumak ve kitap yazmakla, diğer taraftan kitap muhafaza etmek arasında bir ayırım yapmamışlardı. Hahamlığa bağlı Judaizm'de ticaret konusunda bütün sağduyu sahibi insanların doğruluğunu onayladığı, fakat ananelerin gizemli dini konuşmalara dahil etmekten hoşlanmadığı ifadeler yer alıyor.

Hal böyle iken, bütün Yahudiler onaltıncı yüzyıla damgasını vuran dünya ekonomisinin gelişmesinden paylarına düşeni almaya hazırdılar. İspanyol yarımadasından ihraçlarını ve Avrupa'daki Reform ve Kontr-Reform döneminde karşılaşmış oldukları zorlukları düşünerek, yeteneklerini kullanabileceklerini yeni alanlar bulmak üzere daha çok yayılmaktan başka alternatifleri yoktu. Batıya doğru arka planda finans ve teknoloji alanında Yahudi ve marrano etkisi hissediliyordu. İhracedilen Yahuiler en eski tüccarlar olarak Amerika'lara gittiler. Fabrikalar kurdular. Örneğin St. Thomas'ta ilk ekim alanının sahipleriydiler. Yahudilerin kolonilere göç etmesini yasaklayan kanunların bir etkisi olmadı ve 1577'de yürürlükten kaldırıldılar. Yahudiler ve marranolar Brezilya yerleşim bölgesinde özellikle faaldılar. 1549'da gönderilen ilk genel vali, Thomas de Souza kesinlikle

Yahudi kökenliydi. Şeker kamışı tarlalarının çoğuna sahiptiler. Değerli ve yarı değerli taşların ticaretini denetliyorlardı. 1654'te Brezilya'dan ihracedilen Yahudiler Barbados'taki ve Jamaika'daki şeker sanayiinin kurulmasına yardım ettiler. 1671'de Jamaika Valisi kovulmaları için kendisine gönderilen bir başvuru dilekçesine 'Kanaatimce, Majestelerinin Yahudilerden ve Felemenklilerden daha yararlı kulları olamaz; önemli birikimleri ve bağlantıları var.' Surinam hükümeti 'İbrani ulusunun .... koloniye kar ve yarar sağladıklarını gördük' şeklinde beyanda bulundu.

Doğuda Yahudiler özellikle ve en az Yunanlıların dönemindenberi Rus sınır bölgelerinde, özellikle Karadeniz'in kıyılarında faaliyet gösterdiler. Bir rivayet, Yahudilerin Ermenistan'a ve Gürcistan'a gelişleriyle, kuzey İsrail Krallığından Kaybolan On Aşiret arasında bağlantı kuruyor. Sekizinci yüzyılın başlarında Hazar Krallığı Judaizm'i kabul etti. 1470'lerde, hızla gelişmekte olan Moskova Prensliğinde, Yahudiler, yetkililer tarafından Yahudileştiriciler olarak tanımlanan ve ortadan kaldırılması için korkunç bir gayret sarfettikleri, yarı gizli bir mezhep kurdular. Çar IV.İvan Vasilievich 'Korkunç İvan (1530-84), Hıristiyanlığı kabul etmeyen bütün Yahudilerin boğulmasını emretti; onsekizinci yüzyılın sonlarında Polonya bölününceye kadar Yahudiler Rus sahasından resmen kovuldular.

Doğu'ya daha fazla sızmalarını engellemek için Rusların koyduğu engeller, Yahudilerin yoğun olarak Polonya'ya, Litvanya'ya ve Ukranya'ya yerleşmelerine sebep oldu. Karanlık ve Orta Çağlarda olduğu gibi, burada da tarımda ve ticarette hızlı bir gelişme kaydederek, Yahudiler kolonizasyon sürecinde önemli bir rol oynadılar. 1500'lerde Polonya'nın toplam nüfusundan sadece 20.000 - 30.000'i Yahudi iken, toplam nüfus 7 milyona ulaşınca Yahudilerin sayısı 150.000'e ulaşmıştı ve daha sonra artış daha da hızlandı. 1503'te Polonya Krallığı Haham Jacob Pola'ı 'Polonya Hahamı' olarak tayin etti ve kraliyetin desteğini almış bir başhahamlığın kurulmasıyla, Yahudilerin Babilon'daki başkanlarının devrindenberi yaşayamadıkları, kendi kendini idare eden bir hükümet modelinin kurulmasına yol açtı. 1551'den itibaren başhaham Yahudilerin kendileri tarafından

atanmaktaydı. Bu, demokratik olmaktan ziyade oligarşik bir kuraldı. Yasal alanda ve finans alanında hahamlığın sınırsız yetkisi vardı: Hakimlerin ve çeşitli yöneticilerin atanması onlara bağlıydı. Yetkilerini lokal konseylerle paylaştığında, Yahudi aile reislerinin sadece % 1 ile %5'i seçime katılabilirdi. Krallığın Yahudilere yetki vermekteki amacı tabii ki kendi menfaatleriydi. Polonya'lılar Yahudilere düşmandılar. Örneğin, tüccar sınıfının güçlü olduğu Cracow'dan Yahudiler genellikle uzak tutuluyorlardı, Krallar, bazı kentlere 'de non tolerandis Judaeis' ayrıcalığını satmakla Yahudilerden para kazanabileceklerinin farkına vardılar, ancak, Yahudi topluluklarının gelişmesine izin vererek onları bilahare sömürmenin daha karlı olacağını anladılar. Hahamlık ve Yahudi konseyleri esasen vergi üreten kurumlardı. Topladıklarının sadece % 30'u resmi ücretlere ve yardımlaşmaya gidiyordu, kalanın hepsi, korunma karşılığında krallığa ödeniyordu.

Hahamlığın toplumsal finansla bağlantısı, doğu veya Ashenazit Yahudilerini onaltıncı yüzyılın İtalyanlarından kredi - finans alanında halakhah'a bağlı onaylar vermek suretiyle, daha ileri gitmeye zorladı. Medeni sınırlara yakın faaliyet gösteren Polonya Yahudileri, Hollanda'daki ve Almanya'daki aile şirketleriyle bağlantılar kuruyorlardı. 'Mamram' adında ortaya çıkan yeni bir kredi sistemi hahamlığın onayını aldı. 1607'de. Polonya'daki ve Litvanya'daki Yahudi toplumlarının 'heter iskah' sistemini uygulamalarına izin verildi: Yahudiler-arası bir borç sistemi olan bu usule göre, bir Yahudinin, belli bir yüzde karşılığında başka bir Yahudiye borç vermesine imkan tanınıyordu. Ünlü Haham Judah Loew, Prag Maharal'ı gibi tutucu yetkililer bile kanunun bu rasyonelleşmesini tasdik ettiler.

Özellikle 1560'lardan sonra, kredi almayı kolaylaştıran bu şartların çerçevesinde, ilk yerleşmenin öncüsü olan Yahudiler doğu Polonya'nın, iç Litvanya'nın ve Ukranya'nın gelişmesinde büyük rol oynadılar. Batı Avrupa'nın ahalisi hızla artıyordu. Gittikçe artan tohum miktarları ithal etmek zorundaydılar. İhtiyacı acilen karşılamak isteyen hırslı Polonyalı toprak sahipleri, Yahudi girişimcilerle işbirliği yapıyorlardı: Daha sonra piyasaya sürülmek üzere yeni buğday üretim alanları yaratarak hububa-

tı Baltik limanlarına götürüp batıya sevkediyorlardı. Radziwill'ler, Sovieski'ler, Zamojki'ler, Ostrogsi'ler, Lubomirski'ler gibi Polonya'nın ileri gelen sülaleleri toprağın sahibiydiler. Limanlar, Alman Luther'ciler tarafından yönetiliyordu. Hollandalı Calvinistler gemilerin çoğunun sahibiydiler. .. Fakat kalanını Yahudiler yaptı. Mülklerin idaresiyle yetinmeyerek, bazı durumlarda döner sermaye karşılığında tapuları teminat olarak ellerinde tutuyorlardı. Bazan mülkleri kendileri kiralıyorlardı. Geçiş vergilerini işletiyorlardı. İçki fabrikaları inşa ettiler ve işlettiler Nehir gemilerinin sahibiydiler: Gemiler hububatı götürüyordu, dönerken de, dükkanlarında sattıkları şarap, kumaş ve lüks malları getiriyorlardı. Sabun, dericilik, perdahlama ve kürk alanında faaliyet gösteriyorlardı. Köylüler (Polonya'daki ve Litvanya'daki Katoliklerle Ukranya'daki Ortodokslar) varoşlarda ikamet ederken merkezde Yahudilerin oturdukları (shtetls) kocaman yerleşim bölgeleri kurmuşlardı.

Polonyalıların Ukranya'ya yerleşmesine imkan veren 1569'daki Brest-Litovsk Birliğinden önce sadece 4.000 kişi barındıran yirmidört Yahudi yerleşim bölgesi vardı. Bu sayı 1648'de 51.325 nüfusla 115'e yükseldi.

Bu toprakların sahipleri Polonya'lı asilzadeler veya yurtdışında bulunan ilerisi için tehlikeli olabilecek bir görev. Bazan Yahudiler de gerçek kodamandılar. Mesela 16. yüzyılın sonunda Israel of Zloczew, yüzlerce metrekarelik bir toprağı bir asilzade konsorsiyumundan kiralayarak, yıllık 4.500 zloti gibi muazzam bir kira ödedi. Geçiş vergilerini, tavernaları ve fabrikaları fakir arabalarına kiraladı. Avrupa'nın her köşesinden Yahudiler bu kolonileşme sürecine katılmak üzere geliyorlardı. Birçok yerleşim bölgesinde çoğunluğu oluşturduklarından. Filistin'in dışında ilk defa yerel kültüre hakim oldular. Fakat toplumun ve işletmenin her kademesinde önemliydiler. Vergileri ve gümrük resimlerini topluyorlardı. Hükümete danışmanlık yapıyorlardı. Ve bütün Polonyalı kodamanların, defterlerini tutan, mektuplarını yazan, iktisadiyatını yöneten bir Yahudi danışmanı bulunuyordu.

16. yüzyılın sonunda doğu - orta Avrupa'da 'Joseph'i tanımayan' önemli adam yok gibiydi. Nihayet büyük Yahudinin ilk

örneği kendi mirasına konmuştu. Yüzyılın son çeyreğinde, Kontr-Reformun ideolojik gücü kendini tüketmişti. İspanya Prensi II. Philip atanan prenslerin sonuncusuydu ve papalıkla sıkı bir işbirliği yürütüyordu. IV. Paul'un etkisiyle, yaşlılığında Yahudileri Milano'daki Dukasından (1597) gönderdi. Fakat başka prensler, kendi menfaatlerini göz önünde tutarak, Katolik veya Protestan davasını destekliyorlardı. Kilisenin etkisi ve gücü gittikçe azalıyordu; devletin otoritesi artıyordu. En etkili kanun ve politika yazarları olan Mantaigne, Jean Bodin, Lipsius, Francis Bacon, kamu politikasının laik bir görüşünü savunuyorlardı. Dini kavgalar, ulusları rahatsız ederek bölünmelerine sebep olmamalıydı. Mantıklı çareler üreterek toplumsal birliği ve refahı temin etmek devletin göreviydi. bu yeni hoşgörü ve 'realpolitik' atmosferi içinde seçkin Yahudiler yararlıklarından dolayı memnuniyetle karşılanıyorlardı.

Böylece, 1577'den itibaren Venedik Cumhuriyeti Dalmaçyalı marrano Daniel Rodriguez'e, yeni Spalato (Splitz) limanını yeni politikanın bir kısmı olarak yaratmasına izin verdi. Ticareti Balkan'lardaki nehirlere doğru yeniden yönlendirmekle, Yahudiler bu planda önemli bir rol oynamışlardı. Toscana Dükü Leghorn Yahudilerine bazı yerleri kiraladı. Savoy Dükü Nice'te ve Torino'da Yahudiler için yerleşim bölgeleri kurmaya girişti. Fransa Kralları, korumaları altında olduklarına dair Yahudi tüccarlarına güvenliklerini garantileyecek mektuplar verdiler. Hatta IV. Henri, 'kumarbazların kralı' olarak nitelendirdiği onlardan biriyle, Manoel de Pimentel'le kağıt oynadı. Amsterdam'da. Yetkililer marranos'ların veya 1590'larda gelen Sephardi Yahudilerinin veyahut da 1620'den itibaren gelen Ashkenazit Yahudilerinin dini görüşlerini araştırmadılar. Başlangıçta kendi törenlerini aralarında sürdürüyorlardı. 1616'dan itibaren Tevrat okullarını işlettiler ve 1620'lerden itibaren kendi kitaplarını bastılar. Hollandalılar için tüccar toplumunun yararlı ve terbiyeli bir kesimiydiler. Frankfurt'ta toplum öyle bir refah düzeyine ulaştı ki, genel hahamlık sinodları 1562'de, 1582'de ve 1603'te orada yapıldı.

Yüzyılın başında Yahudileri kovmuş olan Almanca konuşulan kentler ve prenslikler, geri dönmelerini kabul ettiler.

Habsburg imparatoru II. Maximillian Yahudilerin Bohemya'ya dönmelerine izin verdi ve 1577'de halefi II. Rudolph onlara birtakım ayrıcalıklar tanıdı. Viyana'daki eski Yahudi toplumu yeniden oluşturuldu ve Rudolph'un sarayını kurmuş olduğu Prag'da yüzyılın sonunda 3.000 Yahudi yaşıyordu. Maharal, Ephraim Solomon ben Aaron ve Isaiah ben Abraham ha-Levi Horowitz gibi ünlü öğretmen hahamlar, Jacob Bassevi von Treuenberg. Mordecai Zemah Cohen ve Marcus Meisel gibi tüccar prenslerle Yahudi mahallesinde yanyana yaşıyorlardı. Rudoph, Maharal'la sarayında önemli bir görüşme yaptı: Astronomdam kuyumcuya kadar her türden yetenekli Yahudilerin sponsorluğunu üstlenmişti. Finans alanında Yahudilerin diğer alanlardan daha yararlı oldularını keşfetti. Meisel'i ilk 'saray Yahudisi' olarak atadı - 150 yıl süre ile Orta Avrupa'da hükümetin finansal durumu denetimi altındaydı ve bir anlamda 1914'e kadar da öyle kaldı.

Yahudilerin büyük gücü, fırsatları hızlı bir şekilde değerlendirmelerinde yatıyordu: Evveliyatı olmayan bir durumun saptanarak üstesinden gelmek için yöntemlerin üretiliyordu. Hıristiyanlar konvansiyonel mali problemlerin nasıl ele alınacağını çoktan öğrenmişlerdi ancak tutucuydular ve yeniliğe karşı yavaş tepki gösteriyorlardı. Onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru en önemli yenilik savaşın nedeniyle sürekli bir artış gösteren masraflardı. Meisel, meraklı bir koleksiyoncu olan Rudolph'a objets d'art (sanat eserleri) temin ediyordu, ancak ana fonksiyonu Türkiye'ye karşı savaşın finanse edilmesiydi. Bunun karşılığında imparator ona sadece mücevherat gibi gerçek değerler karşılığında değil, senet ve toprak karşılığında da borç vermesine müsaade etti.. İki erkeğin arasındaki ilişki -zeki ve dindar Yahudi ile bencil, kendinden memnun Habsburg- her iki taraf için de kaçınılamaz bir sömürü esprisi aşıyordu. 1601'de Meisel yarım milyon florin bırakarak ölünce, imparatorun iznine rağmen yaptığı ticari alışverişlerin kanuna uygun olmadığı bahanesiyle, devlet malvarlığına el koydu. Şüphesiz, bunu önceden tahmin eden Meisel Prag'daki toplum için büyük paralar harcamıştı. Rudolph'un polisin girmesini yasaklayan, Davut'un yıldızının alenen yer alması ve vergiden muaf olma ayrıcalıkları bahşedi-

len bir sinagog inşa ettirmişti; bir Yahudi mezarlığı yaptırdı, bir hastane inşa ettirdi, Yahudi mahallesinin yollarını bile parke taşıyla kaplattı. Polonya'daki Yahudi cemaatlerini finanse etti ve Filistin'dekiler dahil olmak üzere bütün Yahudi yardımlaşma fonlarına iştirak etti, Prag'da hala baki olan mezar taşı, tartışmasız gerçeği yansıtıyor: 'Hayır işlerinde hiç kimse ona eşit olamadı.' Tek olmaları şartıyla, sarayın Yahudi toplumunu sömürmesi yararlıydı; onları başkalarından koruyorlardı.

En azından bu süre içinde Habsburg'lar sözleşmeye göre yapmaları gerekeni yerine getirdiler. 1614'te, Joseph Fettmilch'in öncülüğünde Frankfurt'taki güruh Yahudi mahallesini yıkarak, Yahudileri evlerinden çıkarıp yağmaladılar, İmparator Matthias ayaklananları asi ve kanun dışı ilan ederek, iki yıl sonra liderlerini astırdı. İmparatorluk töreniyle ve birtakım ek ayrıcalıklarla Yahudilere evleri iade edildi ve bu mutlu olay her yıl 'Vincent'in Purim'i' olarak kutlanıyor. Karşılık olarak Yahudiler de Habsburg'lara yardım ettiler. 1618'de Almanya'da Otuz Yıllık Savaş patlak verince, Habsburg'ların yıkılmasına ramak kalmıştı. Onları ayakta tutan Yahudiler oldu. Özellikle Prag'daki finans sorumlusu Jacob Bassevi, Beyaz Dağ Çarpışmasında rüzgar tersine dönüp imparatorluğun orduları kenti geri alınca (1620) yağmalanmayan tek bölge Yahudi mahallesiydi. İmparator II. Ferdinand Bassevi'ye ele geçirilen protestan evlerinin arasından en güzel ikisini bizzat hediye etti.

Almanya'yı yıkan bu feci çatışma, Yahudileri Avrupa ekonomisinin merkezine itti. Kalabalık ordular her zaman, bazan da kış boyunca hazır tutulmalıydı. Doğu Avrupa'daki Yahudi gıda tedarik teşkilatı gereken bütün kumanyayı temin etti. Dökümhaneler ve barut fabrikaları inşa ederek, silah bulmak için bütün Avrupa'yı ve doğuyu taradılar. Bazan imparatorluğun emteasından yeni yararlanma yöntemleri üreterek, nakit para topladılar. 1622'de Bassevi Liechtenstein Prensi ve imparatorluk generali Wallenstein bir konsorsiyum kurdular. Savaşın finanse edilmesi için imparatora büyük bir meblağ verildi; Bassevi ile arkadaşları tedavüldeki paranın kıymetini düşürerek geri aldılar. Kendi toplumu Bassevi'ye Judenfürst (prens gibi Yahudi) diyordu. Sarayın asilleri arasında yerini aldı. Diğer taraftan

1631'de bütün mallarına el kondu ve koruyucusu Wallenstein öldürüldükten sonra 1634'te kendisi de ölünce bütün ayrıcalıkları iptal edildi. bir Yahudi savaş finansörünün hayatı yara almaya mahkumdur. Bir Yahudinin hayatı ne zaman yara almaya mahkum olmadı ki?

Savaş başlayınca, özellikle Wallenstein'ın ve Gustavus Adolphus'un başlatmış oldukları yeni genel savaş esnasında galip gelmek - veya sadece hayatta kalabilmek - tutkusu o kadar güçlüydü ki, ideoloji, ırk ve gelenek gibi kavramlar ikinci planda kaldı. Yahudiler, ender bulunan malları ele geçirme ve düşman bir alemde para bulma yetenekleri sayesinde, bütün taraflar için vazgeçilemez oldular. İsveçliler Katolikliği devirerek Alman Yahudisi ahalinin büyük bir bölümü Luther'in hakimiyetine düşünce, zorunlu borçlarla Yahudileri cezalandırmaya başladılar. Fakat bir yıl geçmeden, Yahudiler İsveç ordusunun en önemli müteahhidi olmuşlardı. Habsburg'lara yaptıkları gibi, İsveçlilere de kumanya, silah ve en önemlisi atları tedarik ettiler. Daha önce Katolik Habsburg'lar gibi, Luther'ci komutanlar, Yahudiler çoğunlukla zulüm gören ikinci sınıf vatandaş olduklarından, hizmetlerine karşılık korunmayı ve ayrıcalıklar tercih ediyorlardı- böylece para komutanlara kalıyordu. Çatışmaya müdahale eden Avrupalı güçler çoğaldıkça, Rheinland ve Alsace, Bohemia ve Viyana Yahudileri hepsinin ihtiyaçlarını temin ettiler. Hollanda ordularının işgal ettiği Emmerich'te, Solomon Gomez onlara gıda ve tütün satarak zengin oldu. Alsace'ta Yahudiler Kardinal Richelieu'nın ordusunun atlarını ve yemlerini sattılar. Bütün bu hizmetlerin karşılığı ayrıcalıklı statüydü. Fransa'nın bütün denizcilik gücünü kontrol eden Richelieu, Yahudi olduklarını bildiği halde limanlarda marranos'lara ayrıcalıklı bir statü verdi. 1636'da, II. Ferdinand'ın komutanlarına hitaben düzenlediği emirname gereğince, Worms'taki Yahudiler zorunlu borca veya konaklamaya mecbur edilmeyeceklerdi ve hiçbir surette rahatları kaçırılmayacaktı. Aslında Yahudileri askere çağırmak bütün taraflar için zordu. Sadece emperyalist komutanlar değil, İsveçliler ve Lutherciler de Yahudi mahallelerinin yağmalanmasını kesinlikle yasaklamışlardı. Otuz Yıllık Savaşların esnasında, tarihlerinde ilk defa olarak Yahudiler zulüm

göreceklerine iyi muamele gördüler. Almanya tarihindeki en kötü mağlubiyeti yaşarken, Yahudiler hayatta kaldılar ve geliştiler. Tarihçi Jonathan Israel'in dediği gibi 'Otuz Yıllık Savaşların sırasında Yahudilerin en ufak bir çöküşünü gösteren bir işaret yoktur.'

Savaş sona erme aşamasına gelince, kontratlarının 1650'lerde başlamasına rağmen, Yahudiler bütün orduların kumanya müteahhidi gibi faaliyet gösterdiler. Üstelik, barış zamanında da savaş zamanındaki kadar yararlı oldukları meydana çıktı. Kısa zamanda prensliğin bir parçası oldular. Yahudi kredileri Viyana'daki büyük Karlskirche'yi ve Habsburg'ların muhteşem Schönbrunn Sarayını finanse ediyordu. Bazı Yahudiler Alman prenslerinin bakanları olarak görev yapıyorlardı; hem Yahudilerin hem hükümdarların yararlanabileceği şekilde ekonomik ve politik güçlerin sarayda odaklanmasına da yardım ediyorlardı. Gomperz ailesinden üç kuşak Münster'deki prens- piskoposlara hizmet etti, beş kuşak da Hohenzollern'lere Behrend'ler Hannover sarayına, Lehmann Saksonlarına hizmet ediyorlardı. Profesyonel diğer bir saray maiyetindeki aileden Fuerst'lerden, Samuel Fuerst arka arkaya Schleswig-Holstein Düklerine, Jeremişah Fuerst Mecklenburg Düküne, Israel Fuerst ise Holstein-Gottorp sarayına hizmet ettiler. Goldschmidt'ler muhtelif Alman prenslerine ve Danimarka Kraliyet Ailesine hizmet ettiler. Hem Sephardi hem Aşkenazit Alman Yahudileri, Skandinav saraylarında faaliyet gösteriyorlardı. De Lima ailesiyle Casseres ailesi Danimarkalılara, de Sampaios'lara lara hizmet ettiler. Polonya Kralları Lehmannları ve Abensurları istihdam ediyorlardı, Portekiz Kralları da Costos'ları, İspanya Kralları Bocarros'ları. Yahudilerin yüksek para meblağlarını toplamakta gösterdikleri beceri, onyedinci yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen iki en büyük askeri çatışmada belirleyici bir rol oynadı. Habsburg'ların Türk'lerin Avrupa'da ilerlemesine karşı gösterdikleri mukavemet ve karşı saldırıları; ve XIV. Louis'in Avrupa'ya hakim olmasını engelleyen güçlü koalisyon. Samuel Oppenheimer (1530 - 1703) ikisinde de başrolü oynadı. 1673-9'da Fransa'ya karşı savaşın sırasında Avusturya İmparatorluğunun Savaş Tedarikçisiydi; 1682'den itibaren Avusturya'nın Türkiye'ye karşı giriştiği savaşta da ordula-

rının münhasıran tedarikçisiydi. Orduların üniformalarını ve kumanyalarını temin ediyordu, keza maaşlarını ödüyordu, atlarını veriyordu, yaralıların tedavi edilmesi için hastane işletiyordu ve hatta at, asker ve silah taşımak amacıyla sallar dahi inşa etmişti. 1683'teki korkunç kuşatma esnasında imparator firar edince herkes kadar o da Viyana'yı kurtarmaya yönelik büyük çaba sarfetti Budapeşte'nın (1686) ve Belgrad'ın (1689-98) kuşatılmasında ve alınmasında belirleyici rol oynadı. 1688'de Oppenheimer XIV. Louis'in Palatinliği işgal etmesini engel etmesini engellemeye çağrıldı, böylece birkaç yıl süre ile iki cepheli bir savaşın mali durumu onun denetimindeydi.

Saray maiyeti Yahudilerin çeşitli isimleri vardı: Hoffaktor. Hofjide, Hofprovediteur, Hofagent, Kabinettfaktor, Kommenzienrat, General provediteur bunlardan birkaçıdır: büyük Oppenheimer barış zamanında Oberhoffaktor, savaş zamanında ise Oberkriegsfaktor olarak çağrılıyordu. Büyük ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı: hiçbir güçlükle karşılaşmadan hükümdarın huzuruna çıkıyorlardı, istedikleri zaman istedikleri yere seyahat edebiliyorlardı; Yahudi mahkemelerinden ve yerel mahkemelerden muaftılar: onun yerine davaları kendi prensliklerinin mahkemesi olan Hofgericht'te görülüyordu. Hem Yahudi toplumunda hem de genel olarak ayrıcalıklı bir sınıf oluşturmuşlardı: sarayın maiyetindeki bir Yahudinin değişik bir aile düzeyinden gelen bir kızla evlenmesi çok enderdi. Dolayısıyla, hepsi birbiriyle akrabaydılar. Fakat bu ittifaklar her zaman başarılı olmuyordu. Oppenheimer'in yeğeni Samson Wertheimer en büyük rakibi ve düşmanıydı. Fakat, para toplama ve gönderme hususunda Yahudi sisteminin bu kadar etkili olmasına sebep aile bağlarıydı.

Üstelik, iki alemi bir arada idare eden bu insanların hayatında, aile prensibi Yahudilik prensibine güç kazandırıyordu. Maiyetteki Yahudi, hizmet verdiği o şaşaalı toplumun bir üyesi olmayı arzuluyordu. Bazılarına unvanlarıyla birlikte hanedan arması taşımalarına izin verilmişti. Kılıç kuşanma veya tabanca taşıma hakkına sahiptiler; ata binip araba sahibi olabilirlerdi; kadın yakınları ise istedikleri gibi giyinebilirlerdi. Hepsinden önemlisi, diledikleri yerde ve şekilde yaşama özgürlüğüne sa-

hiptiler. Yahudi mahallesinin dışında, hatta Yahudilerin daha önce kovuldukları bir yerden ev satın alabilirlerdi. Böylece Oppenheimer sadece kendisi için değil, akrabası olan, ayrıca ona bağlı olan yaklaşık yüz aile için de Viyana'da yaşama hakkını kazanmıştı. Fakat, bu insanların arasında, Yahudi toplumundan ayrılmayı arzu edenler çok azdı. Her ne kadar yaşam tarzları getto'dakine benzemekten uzak idi ise de, soydaşları olan Yahudilere paralarıyla ve ticari güçleriyle hizmet ediyorlardı. Aile bağlarının ve Yahudi hüsnü kabulünün huzursuzluk zamanlarında tek sığınakları olduğunu çok iyi biliyorlardı. Hıristiyan kanununa güvenmiyorlardı. Hıristiyan halkı her zaman ayaklanmaya hazırdı. Prensler genellikle havai ve sadakatsizdiler. Aralarında dürüst olanına rastlansa bile, öldüğü takdirde, maiyetteki Yahudinin düşmanları ona anında kurt gibi saldırıyorlardı.

Oppenheimer'in deneyimlerinden alınacak dersler çoktu. Hiç kimse onun kadar Habsburg'lara yardım etmemişti. Ancak, 1679'da Nijmegen Barışı'nda 200.000 florin alacaklıyken, Avusturya Hazinesi ödeme yapmayı reddetti ve şahsen Krala başvurmasına rağmen ödemenin sadece bir kısmı yapıldı. 1592'de alacağı 700.000 florine ulaşınca, Hazine Oppenheimer'in aleyhine sahte suçlamalar düzenledi ve özgürlüğüne kavuşması için yarım milyon ödemesi gerekti. İki yıl sonra alacağı beş milyon gibi muazzam bir meblağa ulaştı; ve daha sonra artmaya devam etti. 1698-1702 arasındaki kısa barış süresi içinde hizmetlerine artık ihtiyaç kalmadığından, halkın Oppenheimer'in Viyana'daki evine saldırmasına ve yağma etmesine izin verildi. Yetkiiler 'dostlar alışverişte görsün' türünden bir tutum sergileyerek, ayaklananların ikisini astılar. 1703'te yaşlı adam ölünce, devlet bütün borçlarını reddetti. Kredilerinin finansmanı için Oppenheimer hayli borca girmiş olduğundan, Avrupa böylece modern mali krizi ilk defa tatmış oldu; Habsburglar'sa, yaşlı adamın rakibi Wertheimer'e başvurarak, kendilerinin yaratmış olduğu bu kargaşalıktan kurtarılmayı talep ettiler. Bunun bir yararı olmadı ve altmış yıl sonra emlakları açık arttırma ile satışa çıkarıldı.

Ailenin diğer bir üyesi, Joseph Oppenheimer (1698 1738) 1733'ten itibaren Württemberg Dükünün, ekonominin dukalı-

ğın denetiminde olmasını sağlayacak otoriter bir devlet kurmasına yardım etmeye çalıştı. Dört yıl sonra Dük aniden ölünce, Joseph Oppenheimer de gayretinin trajik kurbanı oldu; aynı gün tutuklanarak toplumun hakkını yemekle ve gelirini kötüye kullanmakla suçlandı, hapsedildi ve asıldı. Cesedi, demir bir kafes içinde halka teşhir edildi. Süss veya Jud (Yahudi) olarak da bilinen Oppenheimer'in yükselişi ve çöküşü, Yahudi olmayanlara güvenen Yahudilere bir uyarı gibiydi ve daha sonra Leon feuchtwanger'in ünlü bir hikayesinin konusu oldu.

Refah döneminde Yahudiliği terkeden Oppenheimer'in tutuklu olduğu dönemde katı ortodoksluğa geri dönmesi ve dini inançlarıyla ölmesi dikkat çekicidir. Çağdaş bir çizim onu sinekkaydı traşlı gösteriyor. Maiyetteki bazı Yahudiler sakallarını traş ediyorlardı, bazıları ise kesmeyi reddediyorlardı. Sarayında yirmi Yahudi ailesini istihdam eden bir Saksonya prensi, aile reislerinden birine 5.000 thaler karşılığında sakalını kesmesini teklif etti, fakat adam reddetti. Öfkeden deliye dönen prens, makas istedi ve sakalı kendisi kesti. Samson Wertheimer sakalını muhafaza etmekle kalmayıp (aracıların tabiriyle) 'Polonyalı gibi giyiniyordu.' Maiyetteki Yahudiler sadece kendi aralarında evlenirken, yerel Yahudi toplumlarına da hizmet ediyorlardı. Büyük Samuel Oppenheimer'in Macaristan'da, Slovakya'da ve Balkanlardaki temsilcileri Avusturya-Türk savaşlarında esir düşen zavallı Yahudileri fidye karşılığı azat ettirerek, onları güvenli toplumlara yerleştiriyorlardı. Maiyetteki Yahudi ne kadar zengin ve kudretli olursa olsun, asla yüzde yüz emniyette olmadığını ve fena halde başı dertte olan başka bir Yahudiye rastlamak için fazla uzağa gitmesi gerekmediğini biliyordu.

1648-9'da güneydoğu Polonya'daki ve Ukranya'daki Yahudiler büyük felaketlere uğradılar. Meydana gelen olaylar, çeşitli nedenlerle büyük önem taşıyordu, fakat en çarpıcı etkisi dünyanın her yerinde yaşayan Yahudilere durumlarının nezaketini ve onlara habersiz vurabilecek güçlerin hiddetini ve şiddetini hatırlatmalarıydı. Otuz Yıllık Savaşlar Polonya'nın gıda ihracatı kaynaklarını büyük baskı altına almıştı. Polonya teşkilatları sayesinde orduların Yahudi müteahhitleri muhtelif ordulara kumanya temininde büyük başarı elde etmişlerdi. Başlıca

kar edenler Polonyalı mal sahipleriydi, en çok zarara uğrayanlarsa, zorlukla yetiştirdikleri mahsullerinin gittikçe büyüyen bir bölümünün pazarlanarak yüksek karla ordulara satıldığını gören Polonyalı ve Ukranyalı köylülerdi. Arenda sistemi altında Polonyalı asillerinin sabit ödemeler karşılığında Yahudilere toprak, emlak, fabrikalar, birahaneler, içki fabrikaları vs. kiraladıkları dönemde Yahudi nüfusu hızla çoğalmış ve gelişmişti. Fakat sistem istikrarsız ve haksızdı. Mal-mülk sahipleri her kira yenilemesinde fiyatı arttırmakla Yahudileri baskı altına alıyorlardı; Yahudiler de köylülere baskı uyguluyorlardı.

Baskı yapan her iki tarafın –Katolik asillerle Yahudi komisyoncuları– Ortodoks köylülerinkinden farklı bir dine mensup olmaları, haksızlığı özellikle Ukranya'da daha çok hissettiriyordu, Yahudi liderlerinden bazıları, köylülerin yanlışlarından ve Yahudiler için ifade ettiği tehlikeden haberdardılar. 1602'de Volhynia'da hahamların ve toplum liderlerinin katılımıyla gerçekleştirilen konseyde, bir iyi niyet işareti olarak Yahudi köylülerinin Sabbath günü ile Yahudi Bayramlarında tatil yapmalarına izin verilmesi rica edildi. Fakat birçok Yahudinin durumu hayır işlemelerine müsait değildi. Kendi kiralarını ödemek için köylüleri çalıştırmak zorundaydılar. Güvenlerini mühimmata çevirdiler. Yahudiler ve Polonyalılar kentleri güçlendirdiler; sinagogların kapıları ve pencereleri meyilli pervazlarla donatıldı ve damlara tüfekler monte edildi.

Eninde sonunda, 1648 yazının sonlarına doğru, Dneiper Kazaklarının ve Kırım Tatarlarının yardımıyla ve Bogdan Chmielnickhki adındaki bir aristokratın önderliğinde köylüler ayaklandı. Ayaklanmanın başlıca hedefi Polonya hakimiyeti ve Katolik kilisesiydi. Birçok Polonyalı asilzade ile ruhban sınıfı mensupları kurbanların arasındaydı. Fakat isyancıların öfkesinin asıl hedefi, en çok görüştükleri Yahudilerdi. Karışıklık doruk noktasına ulaşınca, Polonyalılar Yahudi müttefiklerini kaderleriyle başbaşa bırakarak, canlarını kurtarmak için kaçıyorlardı. Köylerden ve yerleşim bölgelerinden binlerce Yahudi, güvenli bir yer arayışı içinde güçlendirilmiş büyük kentlere doğru kaçtılar, fakat bu kentler Yahudiler için maalesef birer ölüm tuzağına dönüştü. Tulchin'de Polonya orduları, kendi hayatlarına mu-

kabil Yahudileri Kazaklara teslim ettiler; Tarnopol'da Yahudilerin garnizona girmeleri engellendi; Bar'da kale düştü ve bütün Yahudiler katledildi. Narol'da korkunç diğer bir katliam gerçekleşti. Nemirov'da Kazaklar Polonyalı kılığına bürünerek kaleye girdiler ve Yahudi tarihindeki kayıtlara göre, kentte yaklaşık 6.000 can aldılar, 'yüzlercesini suda boğarak ve çeşitli işkencelerle öldürdüler.' Sinagogda, törende kullanılan bıçakları Yahudileri kesmek için kullandılar, sonra da binayı yaktılar, kutsal kitapları yırtarak çiğnediler, deri kısmını da sandalet yapmak için kullandılar.

Ölen Yahudilerin sayısını tam olarak bilmiyoruz. Tarihi Yahudi kayıtlarına göre, 100.000 kişi ölmüş, 300 toplum mahvedilmiş. Modern bir tarihçiye göre, Yahudilerin çoğu kaçmış ve katliamlar Polonya'daki Yahudi ahalisinin tarihindeki sabit gelişmesinde ve yayılmasında kısa bir ara idi. Kayıtlardaki rakamlar abartılmış olabilir, fakat sığınmacıların anlattıkları sadece Polonya'daki Yahudileri değil dünyanın her yerindeki Yahudileri derinden etkiliyordu.

Daha önceki dönemlerde de olduğu gibi, ardarda gelen felaketler Judaizmi etkilemekle kalmadı, Yahudilerin mesih tarafından kurtarılacaklarına dair işaretlere karşı hassaslaşmalarına sebep oldu. Dünyanın her yerinde Yahudilere uygulanan çeşitli baskıların sonucu olarak, onikinci yüzyılda Maimonides'in eserlerinde yansıyan iyimserlik ondördüncü yüzyılın sonunda neredeyse tamamen kaybolmuştu. Yahudilerin üst sınıflarında kabbalah mistisizmi güç kazanıyordu. 1490'lardaki büyük İspanyol toplumunun yıkılması iki spesifik şekilde mantıksızlığa eğilimi körüklüyordu. Evvela kabbalah'ı demokratlaştırıyordu. Tahsili ve seçkin bir sınıfa fısıldayarak ve şifahen öğretilen bir ilim olmaktan çıkarak, halkın malı oldu. Zohardan bölümler içeren sayısız el yazılı kitaplarla kabbalah antolojileri çeşitli yerlerdeki Yahudi toplumlarında elden ele dolaşıyordu. Yahudi basınının yükselişi adeta bir megafon görevi yaptı. Zohar'ın iki versiyonu komple olarak 1558-60'ta Cremona'da ve Mantova'da basılmıştı. İzleyen nüshalar, Leghorn'daki, İzmir'deki, Selanik'teki ve özellikle Almanya'daki ve Polonya'daki gurbetçiler arasında paylaşıldı. Halka yönelik metinde sıradan Yahudilerin

günlük hayatının büyük bir kısmını işgal eden batıl inançlarla ve aggada hikayeleriyle alay ediliyordu. Bir iki nesil sonra, bir geleneği diğerinden ayırmak imkansızdı, içiçe girmişlerdi.

İkincisi, İspanya'daki ihraçlar Zion ile Mesih'in gelişi kavramına odaklanan kabbalah'a dinamizm kazandırdı. Kabbalah, gittikçe artan batıl inanç içeriğiyle, Tanrı'yı öğrenmenin mistik bir yolu olmaktan çıkarak, tarihi bir güç, İsrail'in kurtuluşunu hızlandıracak bir araç oldu. Judah inancının merkezinde etkisini göstererek, bir halk hareketinin bazı özelliklerini taşıdı. Süreç Filistin'e sürülen Yahudilerin ve kuzey Galilede Safed'deki bir kabbalah okulunun gelişmesinden destek gördü. Okulun ilk önemli bilgini Mısır'dan Safed'e göç eden ve Radbaz olarak bilinen David ben Solomon ibn abi Zimra idi. Moses ben Jacob Cordovero veya Rema (1522-70) kabbalah'ın ilk ve sistematik teolojisini takdim etti. Fakat yeni hareketin dahisi Isaac ben Solomon Luria veya ha-Ari, Aslan (1534-72) idi. Babası Aşkenazitti ve orta Avrupa'nın doğusundan Kudüs'e giderek Sephardi bir kızla evlenmişti. Dolayısıyla, kabbalah kültürünün aktarılması hususunda Luria iki toplum arasında köprü görevi yapıyordu. Kendisi Mısır'da doğmuş, amcası tarafından yetiştirilmişti. Ticarete atıldı; biberle mısır uzmanlık alanlarıydı. Luria, işle entelektüel yaşamı veya en yoğun mistik faaliyeti bile bir arada yürütmenin imkansız olmadığına dair Yahudi geleneğinin en muhteşem örneğiydi. Yaşamı boyunca hem ticaretle hem eğitimle uğraştı. Özelliklerinden biri de çocukluğundaki kabbalah masallarıyla delikanlılığının halakhah'ı arasında bağlantı kurarak birinden diğerine kolayca geçebilmesiydi. Çok az yazıyordu. Bilinen tek kitabı Zohar'daki 'Book of Concealment' adındaki yorumudur. Hayatının sonlarına doğru Safed'e taşındı (1569-70) ve Nil'deki bir adada zihninde Zohar'ı düşünüp değerlendirmeler yapıyordu. Safed'e yerleşince, etrafında toplanan öğrencilein üzerinde çarpıcı bir etkisi oldu. Vermiş olduğu dersleri hatırladılar ve daha sonra onları yazdılar (1930'larda Wittgenstein'in öğrencileri gibi). Sadece kutsiyet değil, güç ve otorite telkin ediyordu. Bazıları onu Mesih zannediyorlardı. Kuşların dilini anlıyor gibiydi. Sık sık peygamberlerle konuşuyordu. Öğrencileriyle Safed'de yürürken altıncı hissinden aldığı bilgiye dayanarak,

onlara kutsal insanların belirlenmemiş mezarlarını gösteriyordu. Sonra da, ithalat-ihracat işine dönüyordu. Hesaplarını son olarak ölmeden sadece üç gün önce güncelleştirmişti. Erken ölümü, göğe çıktığına dair ve başka mucizelere dair hikayelerin türemesine yol açtı.

Luria'nın öğrencilerinin üzerindeki başlıca etkisi, İlahi İsimlerin harflerine konsantre olarak ileri meditasyon kademelerine nasıl ulaşacaklarını öğretmesiyle başladı. Kabbalah'a inanan çoğu insan gibi, Tevrat'ın harflerinin ve ifade ettikleri sayıların, Tanrıya doğrudan ulaşmanın aracı olduğuna inanıyordu. Ayrıca Luria, Mesih'e inancın konusunda doğrudan etkisi olan kozmik bir inanca da sahipti: bugüne kadar bütün Yahudi mistik fikirlerinin arasında en etkileyicisidir. Kabbalah kozmosun katmanlarını liste halinde belirtiyordu. Luria'nın inancına göre, bütün felaketler kozmosun yıkılışının bir işaretiydi. 'Klippot' veya kırıntıları, kötü olmalarına rağmen 'tikkim' veya ilahi ışığın küçük kıvılcımlarını içeriyorlar. Bu hapsedilmiş ışıltı, Yahudilerin Sürgünüdür. İlahi Shekinah dahi, kötü etkilere maruz kalabilecek, hapsedilmiş ışığın bir parçasıdır. Bu kırık kozmosun içinde Yahudilerin, hem sembol olarak hem temsilci olarak iki taraflı bir anlam taşıyorlar. Sembol olarak, Yahudi olmayanların onlara ettikleri küfürler, kötülüğün ışığa nasıl zarar verdiğini gösteriyor. Temsilci olarak kozmosu yeniden onarmakla görevlidirler. Yasaya uyarak, kozmik kabuğa hapsedilmiş ışık kıvılcımlarını azat edebilirler. O zaman Işığın Sürgünü sona erecek, Mesih gelecek ve Kurtuluş gerçekleşecek.

Sıradan Yahudiler için bu teorinin cazibesi, bir dereceye kadar kaderlerinin ellerinde olduğuna inanmalarında yatmaktadır. Antik zamanlarda, Yahudi olmayanlara ve kötülüğe karşı sıvaşmışlardı –ve kaybetmişlerdi. Orta Çağlarda, yaşamış oldukları haksızlıklara pasif bir şekilde boyun eğmişlerdi –ve hiçbir şey olmamıştı; durumları daha kötüye gitmişti. Şimdi de onlara kozmik bir dramanın önemli aktörleri oldukları söyleniyordu: Yahudilerin başına gelen felaketlerin çoğaldığı oranda, dramanın krize dönüştüğüne emindiler. Dindarlıkları sayesinde dualarıyla ve ibadetleriyle krizin çözüme ulaşmasını temin edeceklerdi.

Bütün bunlara rağmen kabbalah mesihliğinin Yahudi topluluğunda yayılması bir yüzyıldan fazla sürdü. Maimonides'in Mesih'e ilişkin spekülasyonlara bu kadar karşı olmasının Mesihlik Çağını rasyonel bir dönem olarak göstermek istemesinin nedeni 'ayaktakımı' olarak nitelendirdiği kalabalığın heyecanla sahte bir Mesih yaratmasından ve sonra düş kırıklığına uğramasından korkmasıydı. Endişesi haklı çıktı. 1492'deki kovulmalar Mesih'in gelişinin müjdesi olarak yorumlanıyordu. Birden Mesihler türedi. 1523'te muhtemelen Falasha Yahudisi olan genç bir adam Ethiopia'dan Venediğe geldi. Anlattığı hikayelerden biri, Kral Davut'un ahfadından olduğudur. Bir diğerine göre, babası Kral Solomon'du kardeşi ise Kral Yusuf, Reuben'in Kayıp Aşiretlerinin hakimi, Gad ve Manasseh. David Reuben olarak tanınıyordu. Bir süre, birçok Yahudiyi ve prensi aldattı. Son günlerini İspanya'daki bir hapishanede geçirdi. Solomon Molcho adında biri bu hikayelerden esinlenerek, 1530'da Roma'da kendini Mesih ilan etti. İki yıl sonra ateşe atıldı.

Bunlar fiyaskolardı –diğerleri de vardı.– Kurtuluşun işaretini kabbalahta arayan bilginlerin cesaretini kırdı. Safed'e giden Joseph Caro, kabbalah'ın hem akademik hem halk versiyonunu görmezlikten gelerek, Mesih'le ilgili spekülasyonları arttırmak için hiçbir gayret göstermedi. Fakat, yazmış olduğu mistik bir günlükte, mucizevi bir rehber veya 'maggid' –Mishnah'ın cisimlendirilmişi– göründüğünden söz ediyor. Hahamların çoğu Mesih'liğe soğuk bakıyorlardı, zira hahamın Mesih Çağında oynayacağı rol –var ise– belirsizdi. Luria'nın en büyük talebesi Hayyim Vital (1542-1620) hocasının teorilerini halka aktarmak için fazla gayret safretmedi. Hayatının son zamanlarını Luria'nın ona öğrettiklerini düşünmekle geçirdi. 'Book of Visions' (Görüntüler Kitabı) adlı eserinde Luria'nın Mesih olabilecek düzeyde biri olduğunu belirtiyor. Bir rüyayı şöyle anlatıyor: "Bağırarak 'Mesih geliyor, Mesih önümde duruyor' diyen bir ses duydum. Elindeki borazanı çalınca binlerce İsrailli etrafında toplandı ve o bize şöyle dedi: 'Benimle gelin: Mabedin yıkılışının intikamını göreceksiniz.' 1630'lu yıllarda Vital ile hocanın diğer değerli talebesi Joseph ibn Tabul tarafından gözden geçirilmiş şek-

liyle Luria'nın öğretilerinin çoğu basılarak kalabalık bir kütle tarafından okundu.

Luria'nın kabbalah'ı Safed'den kademeli olarak Türkiye'deki, Balkanlardaki ve doğu Avrupa'daki Yahudi topluluklarına yayıldı. Yahudi baskı preslerinin bulunduğu Polonyo'da, Lublin'de ve başka yerlerde etkisi güçlü ve geniş oldu. Onaltıncı yüzyılın sonlarında, Judaizmin ayrılmaz bir parçası olarak kabul ediliyordu. Bir responsumunda, haham Joel Sirkes kabbalah ilmine itiraz edenin 'aforoz edilmeyi hak ettiğine' dair bir hüküm beyan etti. Onyedinci yüzyılın son bölümünde, Polonya'nın, Litvanya'nın ve Ukranya'nın Yahudi shtet'lerinde ve getto mahallelerinde, bir taraftan mistisizmle dindarlığın diğer taraftan saçma sapan batıl inancın yer aldığı bir inanç, toplumun esas dini haline gelmişti.

Getto'daki batıl inancın mazisi çok eskiydi. Her ne kadar İncil'de genel olarak melek –şeytan gibi kavramlar yoksa da, hahamlık döneminin başlarında Judaizm'e dahil olmaya başladı ve aggadah'ta resmi statüye sahip oldu. Luria hakkında anlatılan mucizevi hikayeleri filozoflar da duymuştu. Tıpkı Luria gibi, Hillel de kuşların birbirlerine ne dediklerini anlıyordu –bütün hayvanların dilini, hatta ağaçlarınkini ve bulutlarınkini de anlıyordu. Filozoflar her türlü ahlaki masalı anlatıyorlardı. Hillel'in talebesi Jonathan ben Zakkai'nin 'çamaşırcıların ve tilkinin' masallarını bildiği söyleniyordu. Haham Meir'in 300 tilki masalı bildiği rivayet ediliyordu. Fakat, şeytanı Judaizmin için çeken filozoflar olmuştu. Her türlü büyünün yasak olduğu İncil'de belirtilmesine rağmen ve bütün eylemlerin sadece ve sadece Tanrı'nın iradesiyle gerçekleştiğine dair Judaizm'e hakim inanca göre ve her türlü eş koşmanın günah olmasına rağmen, bazı kara büyü kalıntıları metinlerde yer aldığı gibi, bir nevi müeyyide izlenimini de veriyordu. Mesela, yüksek kademedik rahiplerin elbiselerindeki çanlar, şeytanı defetme amacını taşıyordu. Yahudi ibadetinin bir parçası olan muskalar keza. İncil'de pek fazla şeytan bulunmamasına rağmen, gene de vardılar: Ölüm Tanrısı Mevet, çocuk hırsızı Lilith (bazan baykuş şeklindeydi), veba tanrısı Reshev, başka bir hastalık tanrısı Dever, şeytanların komutanı

Satan, Tanrı aleyhtarı güçlerin lideri, başkalarının sorunlarını ve günahlarını taşıyan Azazel. M.Ö. 150'den M.S. 300 yılına kadar Judaizm'i şeytanların işgal etmesinin evveliyatı vardı. Hillel şeytanların dilinden de anlıyordu. Acca'lı Isaac'a göre şeytanlar birbirlerinden farklıydılar: hiçbirinin başparmağı yoktu. Bazıları, Satan ve Belial gibi olağanüstü ve çok ciddiydiler. Bazıları kötü ve kirli ruhlardı: Talmud'da bunlara ru'ah tezazit deniyordu. Bir kişinin içine girip ele geçiriyorlardı ve onun ağzından konuşuyorlardı. Luria'nın talebelerinin bunlarla ilgili olarak yazdıkları kabbalah edebiyatında bu iğrenç mahluklar bol miktarda bulunuyordu: getto'daki Aşkenazit Yahudi ahalisi arasında, özellikle Polonya'da bunlar dybbuk olarak tanınıyorlardı. Yazılarda, Luria'nın 'kıvılcımlarını' kullanarak, bilgin ve kutsal bir adam tarafından insanların bu şeytani ruhlardan kurtarılabileceğeki belirtiliyordu. 'Kesilim' veya 'lezim' olarak adlandırılan şeytanlar da vardı: bunlar sağa sola eşya fırlatıyorlardı ve kutsal kitapları açık bırakan insanlara vuruyorlardı. Kadın şeytanlar da vardı: bir tanesi Sheba Kraliçesiydi. Getto Yahudileri, şeytan kadınların kuyuları ve dereleri kirlettikleri mevsim değişikliklerinde su içmenin tehlikeli olduğuna inanıyorlardı.

Bu şeytanlarla mücadele etmek üzere bir melek ordusu ortaya çıktı. Bazı durumlarda bunlar da İncil'e göre müeyyideler taşıyorlardı. Örneğin, Michael, Gabriel, Raphael ve Metatron gibi meleklerin eski İbrani yazılarının türevi olan yazı karakterleri içeren özel alfabeleri vardı: harflerde genellikle göze benzeyen küçük yuvarlak şekiller vardı. Bu harfler, şeytanların kovulmasına yönelik büyülerde muskalara veya benzer eşyanın üzerine yazılıyordu. Veya gene, bazı harflerin kombinasyonunu telaffuz etmekle şeytanlar kovuluyordu. Bu kelimelerden bir tanesi, şeytanın Aram dilindeki adı 'abracadabra' idi, bir diğeri ise körlük şeytanının adı 'shabiri' idi. Tanrının gizli isimlerini ve meleklerinkini gizli formüllerde kullanılması 'Pratik Kabbalan' olarak biliniyordu. Teorik olarak sadece yüksek derecede kutsiyet sahibi kişilerin bu beyaz büyüleri uygulaması gerekiyordu. Pratikte, koruyucu tılsımlar 'toptan üretilerek' getto'da serbestçe dolaşıyordu. Bunun dında kara büyü de vardı, bu da 'kutsal olmayan' isimleri çağırarak gerçekleştiriliyordu. 'Zohar'a göre,

bu yasak büyünün kaynağı Genesis Kitabındaki Bilgi Ağacının yapraklarıydı. Eskiden melek olan Azael ve Aza büyücülere öğretmişler, onlar da bilgilerini pekiştirmek için Karanlık Dağlara gitmişler. Faziletli kabbalah'cılar bu tür sanatları sadece teorik amaçlarla edinebilirlerdi. Pratikte, getto'da zararlı büyüler de yapılıyordu.

Bu büyülerin en heybetli parçası 'golem'in yani yapay bir adamın yaratılmasıydı. Özel bir formüle uygun olarak gizli ilahi isimlerden birini telaffuz etmekle, bir 'ba'al shem' veya İsmin Sahibi içine hayat nefesi üfleyebilirmiş. Hikayenin fikri Adem'in yaradılışından kaynaklanıyor fakat kelime İncil'de yalnız bir defa geçiyor, o da İlahilerin gizemli bir bölümünde, 'Golem'le ilgili Talmud efsaneleri çoğalıyordu. Jeremiah'ın da yarattığı söyleniyordu. Bir diğerini ben Sira yaratmıştı. Onbeşinci yüzyıldan onyedinci yüzyıla kadar golem yaratma kabiliyeti yeterli kutsiyete ve kabbalah bilgisine sahip kişilere atfediliyordu. Yahudiler yabancı düşmanlarından korumak dahil, gholem birtakım görevleri yerine getirme amacıyla hayata geçirilmişti. Teorik olarak, Tanrı adında yer alan harflerin uygun bir şekilde düzene sokularak gholem'in ağzına konduğunda yaşamaya başlıyordu; ismi tersine söyleyince faaliyeti sona eriyordu. Fakat bazan bir gholem'in kontrolden çıkarak öldürme arzusuyla sağa sola saldırması, yeni korku efsanelerinin türemesine sebep oluyordu.

Şeytanlar, melekler, golemler ve diğer esrarengiz şahsiyetler getto folklorunun temelini oluşturuyordu. Tabii, bundan yola çıkarak sayısız batıl inanç da bunlarla birlikte yerleşmişti. Bütün bunlar getto'daki yaşama olağanüstü bir yoğunluk kazandırmış –ve aynı zamanda hem ürkütücü hem de rahatlatıcı bir atmosfer yaratıyordu. Onaltıncı ve onyedinci yüzyılda yürürlükteki gelenekler, 1738'de Londra'da yayımlanan, muhtemelen Gamaliel ben Pedahzur'un ve Abrham Mears adında din değiştirmiş biri tarafından yazılan The Book of Religion, Ceremonies and Prayers of the Jews isimli eserde anlatılıyor. Kötü ruhların toz ve çöp yığınlarında bulunabileceklerini söylüyor. Kötü hayaletler karanlıktaki bir kişiye, ancak o kişi yalnızsa zarar verebilirler. İki kişinin huzurunda, hayalet sadece görünmekle yeti-

niyor, üç kişi olunca hiçbir şey yapamıyor. Bir meşale de aynı etkiyi yapabiliyordu. Cadılar, dağınık şekilde çanak çömlek veya ufalanmamış yumurta kabuğu bulduklarında zarar verebilirlermiş, veyahut da deste halinde bağlanmış yeşil sebzeler için aynı şey geçerliydi. Bu hikayelerin büyük bir kısmını düğünler ve cenazeler renklendiriyordu; mesela sağlığında aldatmış olduğunuz ölüden af dilemek istiyorsanız, tabutun ayak ucunda durup adamın ayak başparmağını tutarak affedilmesi için dua edilmeliydi; o esnada şiddetli bir burun kanaması meydana gelirse, affın kabul edilmediği anlamı çıkıyordu. Düğün günü bardak kırmak uğursuzluğu uzaklaştırıyormuş. Yazara göre 'Bekarlar kırık çömleğin bir parçasını almaya çabalıyorlardı: böylece, yakın zamanda evleneceklerine inanıyorlardı.' Batıl inançlar, hissettirmeden halk sağlığına da sızmıştı.' Aralarında bulunan bazı kadınlar, nazardan kaynaklandığına inandıkları huzursuzluğu tütsü ile tedavi edebileceklerine inanıyorlar. Hastanın giysisinin bir parçası doktor hanıma gönderiliyor, o da keni hazırladığı dumanlı bir malzemenin üzerinde tutarak bazı kelimeler mırıldanıyor; birkaç dakika içinde giysi hastaya iade ediliyor ve hemen giyilmesi gerekiyor; yaşlı kadının tedavisine kadar fazla zaman kaybı olmadıysa, hasta şifa buluyor. Bir çocuk şapkasının tütsülenmesinin bedeli bir şilindir. Bir kadın jüponu iki şilindir. Bir erkek pantalonu yarım krondur. Not: Tütsücüler Alman olduğundan İspanyol Yahudilerinin daha fazla ödemeleri gerekiyor.'

Getto folklorunun merkezi ilgi odağı şeytanlar, günah ve özellikle ilk günah olan ruhların göçü ve Mesih'ti. Mesih'e inanç getto'nun olağanüstü olaylara karşı güveninin doruk noktasıydı. En bilgin hahamla, sütçünün yarı cahil karısı Mesih'in gelişine aynı heyecanla inanıyorlardı. Bir dinin hızla yayılmasında en etkili yöntemin kurtuluş mekanizmasının açık seçik bir şekilde anlatılmasından geçtiği tarihte defalarca tekrarlanmaktadır. Luria'nın fikirleri en yaygın ve hızlı bir şekilde 1630'larda doğan nesiller arasında yayılmıştı. Ömrünü kabbalahın Yahudi toplumu üzerindeki etkilerini incelemekle geçiren büyük tarihçi Gershom Sholem, onyedinci yüzyılın ortalarında dünyanın büyük olayların arifesinde olduğunu söylemişti. 1648'lerden itiba-

ren Aşkenazit Yahudi toplumunun karşılaştığı felaketler dizisi, özellikle de 1650'lerin sonundaki İsveç Savaşları Mesih'le ilgili umutların yoğunlaşmasına yol açtı. Luria'nın doktrini sayesinde Mesih'e bağlı ümitler Fas gibi uzak bölgelerde bile yüksekti: oralarda Polonya'daki felaketlerle ilgili fazla bilgileri yoktu. Heyecan dalgası özellikle Selanik'te, Balkan'larda, Konstantinopolis'te ve bütün Türkiye sathında, Filistin'de ve Mısır'da yayılıyordu. Aynı zamanda Leghorn, Amsterdam ve Hamburg gibi ticaret merkezlerinde de hissediliyordu. Bütün toplumları peşinden sürükledi: zenginlerle fakirleri, bilgilileri ve cahilleri, tehlikede olan toplumları ve kendilerini emniyette sananları. 1660'larda, Lurian sürecinin tamamlandığını ve Mesih'in beklemede olduğunu varsayan ve iki kıtada dağınık şekilde yaşayan yüzlerce Yahudi toplumu birleşti.

31 Mayıs 1665'te Mesih'in göründüğü Gazze'de ilan edildi. Shabbetai Zevi (1626-76) olarak adlandırıldı, ancak görüntüsünün ardındaki kişi bütün fenomenin baş düzenleyicisi, işin beyni, Abraham Nathan ben Elisha Hayim Ashkenazi adında, aynı zamanda Gazze'li Nathan olarak bilinen (1643-80) bir yerliydi. Bu genç adam, bilgili, tahsilli ve parlak bir zekaya sahipti. Kudüs'te doğmuştu, varlıklı Gazze'li bir tüccarın kızı ile evliydi ve oraya yerleşti. 1664'te Luria kabbalah'ı üzerinde yoğun çalışmalar yaptı. Luria'nın meditasyon ve vecd tekniklerini çarçabuk öğrendi. 1665'lerin başında uzun vizyon seanslarında deneyim sahibi olmuştu. Faat wihninde canlandırdığı özellikle Mesih'in görüntüsüydü. Yahudi mantığı laikleşince, Nathan, hayal gücü geniş ve tehlikeli Yahudinin çarpıcı bir ilk örneği olacaktı. Vuku bulması kuvvetle muhtemel bir olay ve açıklama sistemi geliştirebiliyordu ve bu sistem, olaylar meydana geldiğinde, farklılarına uyabilecek kadar esnek ve belirsizdi. Teorilerini olağanüstü güven ve cesaretle takdim edebilme yeteneğine de sahipti. Marx'la Freud benzer bir yetenekten yararlanacaklardı.

Kudüs'teyken, Nathan, onsekiz yaş büyüğü olan ve sıradışı kişiliği herkesçe bilinen Shabbetai Zevi ile karşılaştı. Zevi'ye fazla dikkat etmemişti. Fakat Luria kabbalah'ı ile ilgili bilgisini geliştirdikten sonra, Nathan Zevi olayını anımsayarak kendi sistemine çekti. Zevi her açıdan Nathan'ın gerisindeydi: bilgisi da-

ha azdı, zekası ve yaratıcılığı daha azdı, fakat bir Mesih için gerekli olan kendini soyutlama kabiliyetine sahipti. Günümüzde gittikçe gelişen bir ticaret merkezi olan İzmir'de doğmuştu. Babası orada Hollanda'lı ve İngiliz firmalarının temsilciliğini yapıyordu. İki erkek kardeşi de başarılı tüccarlardı. Hahamlık eğitimi gördü, onsekizinde mezun oldu ve sonra kabbalah öğrenimine başladı. Daha sonra manik-depresif olduğu ortaya çıktı.. Zevi manik krizleri esnasında kanunu ihlal etme ve küfretme eğilimini gösteriyordu. Tanrı'nın gizli adını telaffuz ediyordu. Üç bayramı birbirine karıştırıp hepsini bir arada kutluyordu. Bir evlilik takı altında Tevrat'la mistik bir evlilik düzenledi. 1648'de meydana gelen katliamlardan sonra kendini Mesih ilan etti. 1650'lerde İzmir'den, Selanik'ten ve Konstantinopolis'ten kovuldu. Sakin ve normal zamanlarında tedavi arıyordu, fakat 'kötü ruhlar' ona tekrar geri dönüyorlardı. İki defa evlenerek boşandı. Her ikisinde de evliliğin gerekleri gerçekleşmedi. 1664'te, Kahire'de manik krizler geçirdiği esnada, katliamdan kendini kurtarmış, şöhreti şüpheli Sarah adında bir kızla üçüncü evliliğini yaptı. Tabii bunun kehanetlerde evveliyatı vardı: Hosea da bir fahişe ile evlenmemiş miydi? İzleyen kış mevsiminde gene şeytanlarını kovacak çareler peşindeydi. Nathan adında genç bir kabbalah'cının çarpıcı hayaller gördüğünü duyduğundan, 1665'in ilkbaharında ona başvurdu.

Nisan'da ikisi bir araya gelince, Nathan'ı Kudüs'ten hatırladığı ve Mesih olduğunu iddia edenle ilgili hayalini görmüştü. Öyle ki, Zevi, yardım talebiyle evine gelince Nathan olayı Tanrı'nın lütfu olarak düşündü. Zevi'nin şeytanlarını kovmadığı gibi, dayanılmaz ikna kabiliyetini kullanarak, Mesih olduğuna dair iddialarının doğru olduğunu ve bu iddiaların devam etmesi gerektiğine Zevi'yi inandırdı. Zevi'yi böylece Mesih olarak selamladı ve buna inanan Zevi yeniden hızla manik krize girdi. Yanına becerikli Nathan'ı da alarak iddiasını alenen yineledi ve bu sefer kabul edildi. Daha sonra bir kral edasıyla Gazze'de at sırtında gezerek İsrail'in bütün aşiretlerini davet etmek için elçiler tayin ediyordu.

Zevi ile onaltıncı yüzyılda bundan önceki Mesih'lerin arasındaki fark, adaylığının geri planda sadece bir Ortodoksluk bil-

gisine değil, şimdi bütün Yahudi halkının aşina olduğu Luria'nın bilimine de dayanmasıydı. Zamanı iyi seçilmişti; entelektüel atmosfer uygundu. Peygamber Nathan 'Kutsal Lamba' inançla yanarak doğru bilgi yansıtıyordu. Mesih Zevi ise kralla-ra layık lütuflar dağıtıyordu. Hahamların da bilahare katıldıkları bu ikili Gazze'de parlak çalışmalar yapıyordu. Kudüs'te aynı başarıya ulaşılamadı: Nathan'ın eski hocasının da dahil olduğu oradaki hahamlar iddiaları reddederek, yeni Mesih'i ihraç ettiler. Ancak, Kudüs'teki yetkililer, tedirgin olmakla beraber Yahudi topluluklarına sahtekarlığı ihbar eden bir yazı göndermediler. Orada ve başka yerlerde hahamlar sükunetlerini korumayı tercih ettiler. Gerçek sonradan ortaya çıkınca, bu sefer birçok haham Zevi'nin iddialarına itiraz ettiklerini ifade ettiler. Fakat, Sholem'in gösterdiği gibi, belgeler farklı bir hikaye anlatıyor.

1665'te ve hatta 1666'nın çoğunda, hiçbir yetkili yeni Mesih'e karşı herhangi bir ferman yayınlamadı.. Nathan'ın büyük bir özenle düzenlemiş olduğu ve dünyadaki bütün Yahudi toplumlarına medana gelecek olaylarla ilgili olarak gönderilen yazılar cevapsız kaldı. Tabii Yahudilerin çoğu, Mesih'in mucizelerle birlikte gelmesini bekliyorlardı. Nathan, Luria'nın teorisini kurnazca kullanarak mucizelerin yokluğu için inandırıcı bahaneler üretti. Fakat bu hususiaki önlemleri gereksizdi, çünkü mucizeler gerçekleşti –fakat her zaman başka yerde. Böylece, Konstantinopolis, Kahire'de meydana gelmiş olağanüstü olayları anlatmak için Leghorn'a yazdı. Selanik'teki mucizelerle ilgili haberler Roma'dan Hamburg'a, oradan da Polonya'ya bildirdi.

1665'te Nathan, Mesih'in programını bildiren uzun bir mektup yazdı. 'Çalışmaları' diyordu 'Luria'nın sistemini aşarak tarihte yeni bir dönem açıyordu. Bütün günahkarları affetme yetkisine sahipti. Önce Türkiye'nin tacını alarak, sultanı hizmetkarı olacaktı. Sonra Sambatyon Nehrine giderek aşiretleri toplayacaktı ve yeniden hayata dönen Musa'nın onüç yaşındaki kızı Rebecca ile evlenecekti. Yokluğu esnasında Türkler isyan çıkararak Yahudilerin felaketine sebep olabilirlerdi, dolayısıyla bütün Yahudilerin hemen nedametlerini ifade etmeleri gerekiyordu. Bu arada kendisi de Zevi ile birlikte önce Halep'e, sonra İzmir'e ve Konstantinopolis'e muhteşem bir yolculuk yaptılar.

Toplum histerisi o zaman patlak vermeye başladı. Zevi eski manik alışkanlıklarına dönerek durumu alevlendiriyordu. O dönemlerin bir rivayetine göre, Tanrı'ya ve Yasalarına karşı konuşmalar yapmış, yasaklanmış yağlar yemiş ve başkalarını da aynısını yapmaya teşvik etmiş. Herhangi bir haham bu hareketlerine itiraz ettiği takdirde, Zevi'ye eşlik eden geniş halk topluluğu hahama ve evine saldırıyordu. İzmir'de Zevi onu tanımayan bir sinagoga zorla girerek, ona inanmayan hahamların kirli hayvanlar olduklarını ilan etti, eline kutsal bir parşömen alarak bir İspanyol aşk şarkısı söyledi. Kurtuluş gününün 18 Haziran 1666 tarihinde gerçekleşeceğini ve Türk sultanının tahttan indirileceğini bildirdi ve dünyadaki bütün krallıkları onu yakından izleyenlere bağışladı.

1665-6 kışı boyunca, Yahudi alemi sürekli bir kaynaşma içindeydi. Nathan'ın nedamete çağrıları nüshalarca basılarak, Frankfurt'ta, Prag'da, Mantua'da, Konstantinopolis'te ve Amsterdam'da dağıtılıyordu. Yahudiler zamanlarını ibadetle, oruçla ve yıkanmakla geçiriyorlardı. Çırılçıplak karın üstünde yatıyorlardı. Bazısı varını yoğunu satarak, İsa'yı orada görmek umuduyla Kutsal Topraklara, hac ziyaretine gidiyorlardı. Bazıları bulutların üzerinde seyahat edeceklerini sanıyorlardı. Kitaplar basıldı, şiirler yazıldı. Bininci yılın selamet ve bereket yılı olacağına inanan Hıristiyanlar 1666'nın sihirli bir yıl olduğunu iddia ederek, topluma hakim heyecanı körüklüyorlardı. Polonya'daki kentlerde ayaklanmalar meydana geldi ve kral Yahudi gösterilerini yasakladı. Yahudilerin heyecanı İslam aleminde de Türklerin arasında kimi olumlu kimi olumsuz tepkilere yol açtı. Türkiye'deki yetkililer tedirgindi.

1666 yılının Şubat ayında Zevi'nin gemisi Türk sularına ulaşınca, hemen tutuklandı ve Mesih zincirlenerek kıyıya sevkedildi. Saygın bir tutukluluk yaşadı, iyi muamele gördü, misafir kabul etmesine dahi izin verildi. Nathan, olayların akışını teorisine uydurmak amacıyla, Zevi'nin tutukluluğunun sembolik olduğunu ve kutsal kıvılcımların ışıldamasını engellemek isteyen kötü güçlerle mücadelesini simgelediğini anlatıyordu. Zevi, tutuklu bulunduğu Gelibolu kalesinden iddialarını sürdürmeye devam etti. Kalabalık Yahudi delegasyonları yanından mutlu

ayrılıyorlardı. Venedik'teki cemaatin bir soruşturması Konstantinopolis Yahudilerinin rahatlatıcı yazısıyla cevaplandırıldı, ancak bu yazı çok dikkatli bir tarzda düzenlenmiş, ticari rapor izlenimini veriyordu:

"Meseleyi inceledik ve Haham İsrael'in mallarını tetkik ettik, zira malzeme burada gözümüzün önünde teşhir ediliyor. Son derece değerli oldukları sonucuna vardık... fakat büyük fuarın açılışına kadar beklememiz gerekiyor. 1666'nın yaz mevsiminde saptanan tarih geçti, Eylül başlarında Zevi'yi Nehemiah ha-Cohen adında, muhtemelen Türk kökenli, Polonya'lı bir kabbalahcı tarafından ziyaret edildi. İddiaları konusunda Zevi'yi soru yağmuruna tuttu. Cevaplarını tatminkar bulmadı ve sahtekar olarak onu Türklere ihbar etti. Eylül'ün 15'inde Zevi Konstantinopolis'e getirilerek divanın huzuruna çıkarıldı. Sultan, kafesli bir bölümde yerini almış, dinliyordu. Zevi Mesih olduğunu hiçbir zaman iddia etmediğini hararetle savundu. Ona, din değiştirme ile ölüm cezası arasında tercih hakkı tanındı: din değiştirmiş bir Yahudi olan sultanın doktorunun tavsiyesine uyarak, sarığı kuşandı, Aziz Mehmet Efendi ismini aldı ve 'Saray Kapılarının Muhafızı' unvanıyla hükümetin günlük 150 kuruşluk ücretini de kabul etti.

Mesih'in din değiştirmesini izleyen olaylar, en az misyonu kadar eğiticiydi. Haberler duyulunca, Yahudi alemine hakim mutluluk aniden yok oldu. Hahamlar, toplum liderleri Zevi'nin iddialarına inananlar ve inanmayanlar meselenin susturulması için birleştiler. Bütün resmi kurumların gayretleri, tarihi yazarak veya düzelterek, bu olayların hiçbir zaman meydana gelmediğini iddia etmeye yönelikti. Hikaye ile ilgili bütün resmi kayıtlar imha edildi.

Diğer taraftan, Gazze'li Nathan, meydana gelen yeni olaylara uyabilecek yeni teoriler geliştirmekle meşguldü. Zevi'nin din değiştirmesini ayrılma veya hainlik değil, yeni bir misyonun başlangıcı olarak takdim etti: düşmanın kampındaki Truva Atıydı. Görevine iyice ısınan Nathan, Zevi'nin her zaman acayip şeyler yaptığını hatırlatarak, Mesih'liğini bütün ihtişamıyla kanıtlamadan önce din değiştirmenin ayıbına tahammül etmenin büyük bir fedakarlık olduğunu söyledi. Kabbalah talebeleri

gizli anlam kavramına aşinaydılar. Sözde din değişikliği fikri kabul edildikten sonra her şey Zevi'nin Türklerin denetiminde ilerideki eylemleri dahil yeni teoriyi kanıtlıyordu. Nathan Zevi'yi birçok defa ziyaret etti. Bu ziyaretler Nathan'ın teorileriyle Zevi'nin davranışlarının uyumunu düzenlemeye yarıyordu. Manik krizleri yineleniyordu ve o esnada mesihlik iddialarını tekrarlıyordu. Şimdi vahşi cinsel maskaralıklara da girişiyordu, o kadar ki, Konstantinopolis'teki gerek Yahudi gerekse Müslüman düşmanları sultanı ikna veya rüşvet yoluyla –sonradan adeta beğendiği– Zevi'yi Arnavutluğa sürmesini talep ettiler. 1676'da Arnavutluk'ta öldü. Ölümü dahi Nathan'ın açıklamalarını engellemedi: Zevi göklere çıkmış ve semavi ışıklara karışmıştı.

Dört yıl sonra 1680'de Nathan da öldü. Ölmeden önce, sadece Zevi'nin eylemlerini değil, ileride meydana gelebilecek bütün olayların düzenine uyacak teoriler üretmişti. Luria ile diğer kabbalah'cıların inandığının aksine, bir değil, iki ışık takımı bulunuyordu. Yaradılış bu iki ışık takımının arasındaki diyalektikle ilerliyor. Burada Mesih'in imajı, sıradan ruhlardan çok farklı ve eşsiz bir rol oynamakta ve bu rol birçok defa önemli derecede özveriler gerektirmektedir, mesela başkalarının arınmasının uğruna kendisinin kötülük kisvesine bürünmesi gibi. Zevi yeniden görünse de, yerine bakasını gönderse veya sessiz kalmayı tercih ettiği halde dahi, teori makul görünüyordu. Nathan diyalektiğini son derece ayrıntılı bir şekilde düzenlemiş ve tasvirlerle süslemişti.

Sonuç olarak, Sabbath harekatı bazen aleni bazen gizli bir şekilde bir yüzyıldan fazla devam etti.

Hahamların çoğu sonunda bu düzenlemeden nefret etmeye başladı. Nefretlerinin sebebi Nathan'ın teorisinin doktrinlere muhalif olduğundan değil, aynı zamanda önceden haber verilen Zevi'nin yeniden görünmesi vuku bulmayınca, –1700 ve 1706'daki gibi– düş kırıklığına uğrayan birçok Shabbath'lının Hıristiyanlığa veya İslam'a döndüklerindendir. Hareket birtakım bölünmeler ve sapmalar yaşadı ve sonuçta Jacob Frank (1726) adı altında Zevi'nin reenkarnasyonu olan bir kişinin katılımına dayalı yeni bir din kuruldu.

Frank Jacob ben Judah Leib olarak dünyaya gelmişti. Vaktinin yarısını hahamlığa ayırmış Polonya'lı bir tüccarın oğluydu. Kendisi giyim ticaretiyle uğraşıyordu. Çok az okumuştu ve kendine 'prostak' yani basit adam diyordu. Balkanlarda seyahat ederken Shabbat ananelerini öğrendi Peygamber statüsüne yükseldi ve Zevi'nin ruhuna sahip olduğunu iddia ederek tanrısal statü talebinde bulundu. Polonya'ya döndüğünde, Ortodoks Sephardi Yahudisi olarak görünürken, Judaizme dahil bir hareketin başkanı olarak gizli bir Shabbat törenini yönetti. Kendisi ve yandaşları, Tevrat'ın yasaklamış olduğu cinsel faaliyetler sürdürüyorlardı. Gazze'li Nathan'ın düzenlemiş olduğu diyalektiği izleyerek, 'daha yüksek' veya 'Manevi Tevrat'ı takip etme hakkını istediler.

1736'da Frank, Brrody'deki bir hahamlık mahkemesince aforoz edildi ve tutuklanmaktan kurtulmak için Türkiye'ye kaçtı: orada, Müslüman dinini kabul etmeyi yararlı gördü. Ortodoks Yahudiler Katolik yetkililere başvurarak, mezhebi dağıtmaları için yardım istediler. Talmud'u inkar ettiklerini bahane ederek, Frankist'ler de Katoliklere karşı cephe aldılar. Bu duruma çok sevinen piskoposlar aleni bir tartışma düzenleyerek, hem Frankist'leri hem hahamları katılmaya mecbur ettiler. Oturum 1757 yılının Haziran'ında gerçekleşti ve başkan, piskopos Dembowski hükmünü Frankist'lerin lehine vererek, Talmud'un bütün nüshalarının Kamienic şehir meydanında yakılmalarını emretti. Piskopos adına yazık oldu. Çünkü yangın sırasında aniden öldü. Hahamlar bu ölümü ilahi bir onayın işareti olarak kabul ettiler ve yeni bir şevkle Frankist'lere eziyet etmeye devam ettiler. Frank sonradan bu defa Katolik dinini kabul ederek, 1759'da vaftiz oldu. Eski kan suçlamasını araştırmak suretiyle Katoliklere yardım dahi etti. Yanına aldığı oniki 'hemşire' ile ahlak dışı iğrenç ilişkiler sürdürmeye başlayınca kendisini hapiste buldu. Bu sefer, Rus Ortodoks Kilisesine döndü.

Sırasıyla Judaizm'i, İslam'ı, Roma Katolikliğini ve Ortodoksluğunu kabul ederken, Frank bir yandan da Nathan'ın teorilerini izlemeye devam ediyordu. Yeni bir Teslis yaratarak bütün önemli dinlerde eşit olarak izlenebilen Mesih fikrinin, laikliğin ışığında, yani framasonluğun ışığında da ele alınabileceği

kavramını yaydı. Böylece, antik zamanların sonunda belirsiz ve şekilsiz bir gnostisizm içinde başlayan kabbalah, onsekizinci yüzyılın sonunda tekrar, belirsiz ve şekilsiz bir gnostisizme döndü.

Mezhebine bir nevi yasal kılıf arayan Frank, hem Hıristiyanlığa, hem İslam'a bağlılık göstermek mecburiyetindeydi. Aynı dönemde yaşamış olan Samuel Jacob Hayyim Falk'ın (1710-82) faaliyetlerinden öğrenilecek çok şey vardı. Galiçya'da doğmuş olan Falk'ın, Frank'tan çok daha tahsilli olmasından başka, kabbalah'cı ve maceracıydı. Onun da kanunla başı derde girdi. Westphalia'da yakılmaktan kıl payı kurtulmuştu. Köln Başpiskoposu onu bölgesinden sürdü. 1742'de İngiltere'ye gelerek, herhangi bir engelle karşılaşmadan dininin kaderini yaşamayı sürdürdü. Londra'da Wellclose Square'deki bir evde, özel bir sinagog işletiyordu. Eski Londra Köprüsündeki laboratuvarında simya ile uğraşıyordu. Duvarlarına sihirli harfler yazarak, Büyük Sinagogu yangın kurtardığı dolaşan rivayetler arasındaydı "Londra'nın Ba'al Shem'i" olarak (bilgini) olarak biliniyordu.

Falk gibi bir Yahudinin İngiliz kanunlarının hakim oldukları bir yerde hayatını bu şekilde yaşayabilmesi, Yahudi tarihinde çok büyük önem taşıyan bir olaydı; yani, liberal Roma'nın zamanından beri, Yahudilerin, ilk defa normale yakın bir vatandaşlıktan yararlanabilecekleri bir ülkenin varolduğu anlamını taşıyordu. Bu nasıl oldu? Bu dönüm noktasına nasıl gelindiğini anlayabilmek için 1648 yılına dönmemiz gerekiyor. Doğu Avrupa'daki Yahudilerin sekiz yıl süre ile acı ve sıkıntı içinde yaşamalarının başlangıcı olan o tarihteki korkunç Yahudi katliamı, birinci Haçlı Seferinden beri en feci Yahudi aleyhtarı hareketti. Bunun üzerine doğuya doğru yönelen Yahudilerin göçü, en az yüz yıl sürdü. Eğilim şimdi aksi yöndeydi. Her ne kadar Doğu Avrupa'daki Aşkenazit toplumu sayı olarak ve nisbeten refah açısından gelişmeye devam ediyor idiyse de, kendilerini artık asla emniyette hissetmiyorlardı. Güvenli bir köşe bulmaya çabalayan Yahudiler, gözlerini Batı'ya çevirdiler. Bundan ötürü, 1648 yılı muhtemelen Soykırıma götüren o uzun yolda karanlık bir kilometre taşıydı. Gene de, 1648, yaşanan bütün katliamlara ve

felaketlere rağmen, aynı zamanda –Tanrı'nın lütfu denebilecek– birtakım rastlantıların bir araya gelmesiyle gelişen olaylar, özgür bir Yahudi devletinin kurulmasına yol açtı.

Bu yeni gelişmenin temsilcisi, Manasseh ben Israel (1604-57) adında Amsterdam'lı bir bilgindi. Madeira'da marrano olarak dünyaya geldikten sonra vaftiz edilerek Manoel Dias Soeiro adını almıştı. Babası Lizbon'da ateşe atılmaktan kurtulmayı başarınca, aile eski kimliğine döndü: Manasseh bir Talmud harikası oldu ve ilk kitabını onyedi yaşında yazdı. Ömrü boyunca Yahudi olmayanlara Judaizmi olumlu bir şekilde takdim etmeye çalıştı. Hıristiyanlıkla Judaizmin diğer birçok dinden fazla müşterek noktaları olduğunu kanıtlamaya çalıştı ve tutucu Hıristiyanların büyük takdirini topladı. 1648 katliamından kaçmayı başaran Yahudiler batı Avrupa'ya sığınmaya başlayınca, Manasseh'le diğer Amsterdam Yahudileri bu çaresiz Aşkenazit akımının olumsuz sonuçlarından endişe etmeye başladılar. Vatandaşlık hakları yoktu. Hayır kurumlarına kabul edilmiyorlardı. Sessizlikle yürütülmesi şartıyla, Hollanda hükümeti dini vecibelerini yerine getirmelerine itiraz etmiyordu. Hamburg'a da giden kalabalık Yahudi grupları, 1649'da geçici olarak ihraç edilmelerine sebep oldu. Manasseh radikal bir çözüm teklif etti: Neden İngiltere Yahudi göçmenlerine kapılarını açmasın?

1290'da Edward oradaki İngiliz Yahudilerini kovduktan sonra, Yahudilerin orada oturmasını yasaklayan yasal bir hüküm olduğu sanılıyordu. Aslında orada az sayıda doktor ve tüccar yaşıyordu. Ukranya katliamlarının döneminde İngiliz ordusuna mısır tedarik etmeyi üstlenen beş tüccardan biri Antonio Fernandez Carvajal adında bir Yahudiydi. 1630'da Londra'ya gelmişti ve yıllık 100.000 paundluk gümüş ithalatı yaptığı söyleniyordu. Bütün bunlara rağmen Yahudiler resmi olarak kabul edilmiyorlardı.

Manasseh İngiliz kral taraftarlarının mağlup olacaklarını anlamıştı: 1649'da kralın idam edilmesi Yahudilere İngiltere'ye girebilmek için eşsiz bir imkan sağladı. Kralın idamından sonra ülkeyi yöneten Püriten düşmanları eskiden beri burada bir Yahudi dostluğunu geleneksel olarak sürdürüyorlardı. Günlük

olayların çözümü hususundaki rehberleri İncil'di. Birçoğu İkinci Gelişin çok yakında vuku bulacağına inanıyorlardı fakat gerek Deuteronomy 28:64'te gerekse Daniel 12:7'de Yahudilerin 'dünyanın bir ucundan diğer ucuna kadar' dağılması tamamlanmadan gerçekleşmeyeceği ima ediliyordu. Dolayısıyla, Yahudiler İngiltere'ye de yerleşinceye kadar milenyum ertelenecekti. Mannaseh bu kavramı İngiliz aşırı tutucularla paylaşıyordu: Kezeh ha-Arez'den beri 'dünyanın bir ucu' İngiltere'yi tanımlamak için Ortaçağda kullanılan İbrani deyimidir. Yahudilerin İngiltere'ye kabul edilmesinin Mesih'in gelişini çabuklaştıracağını sanıyordu. 1648-9 yılında 'An Apology for the Honourable Nation of the Jews' (Saygın Yahudi Ulusunun Müdafaası) adlı eseriyle kampanyasını başlattı. 'Edward Nicholas' adıyla imzaladı. Bunu 1650'de çok daha önemli bir eser izledi: 'İsrail'in Umudu' olarak tercüme edilen 'Spes Israelis' eseri. İlk İngiliz-Hollanda Savaşı bazı pratik önlemlerin uygulanmasını engelledi, fakat 1655'in Eylül ayında Manasseh şahsen Londra'ya geldi. Koruyucu LordOliver Cromwell'e sunduğu başvuruda, Yahudilerin İngiltere'ye girişini engelleyen yasaların yürürlükten kaldırılmasını ve hükümetin düzenleyeceği yasalara uygun giriş izni verilmesini talep ediyordu.

Bunu takip eden olaylar, klasik İngiliz beceriksizliğinin tipik bir örneğiydi ve Yahudi tarihinde oynadığı rolden dolayı incelenmeye değer. Cromwell Manasseh'in dilekçesini olumlu karşılayarak Konseye sundu. 12 Kasım 1655'te meselenin yasal açıdan incelenmesini teminen, bir alt komite tayin etti. 4 Aralık'ta Adalet Bakanı Sir John Glynne ve Devlet Hazinesi Bşakanı William Steele'in de dahil olduğu, yirmibeş avukatın katılımıyla bir toplantı düzenlendi. Politikacıların büyük şaşkınlıkla karşıladıkları bir tutumla, Yahudilerin İngiltere'ye girmesini engelleyen herhangi bir yasa olmadığını ifade ettiler. Edward'ın 1290'daki ihracı, sadece ilgili kişilerle sınırlı bir kraliyet kararıydı. Biraz mantık dışı olmakla beraber, bu sefer alt komite Yahudilerin hangi şartlarda kabul edilebileceklerini tartışmaya başladılar. Fakat bir türlü mutabakata varamadılar, zira Yahudilerin Commonwealth'te dostları olduğu gibi düşmanları da vardı. Dört seanstan sonra 18 Aralık'ta Cromwell davayı reddetti ve

acı bir düş kırıklığı içinde Manasseh, başaramadığına inanarak bir sonraki yıl Amsterdam'a döndü.

Aslında, İngilizlerin meseleleri nasıl ele aldıklarını anlamamıştı. Pragmatik bir çözümü net ideolojik çözüme tercih ediyorlardı. Tahudi göçmenlerine yasal bir statü verildiği takdirde, ikinci sınıf vatandaş olacaklardı. 1660'ta hükümdarlık tekrar kurulunca, II. Charles anlaşmayı iptal edebilir veya daha katı şartlarla yeniden ele alabilirdi. Her iki durumda da, Yahudi meselesi Yahudi aleyhtarı kaynaşmalara yol açan genel bir sorun olacaktı. Mesele, herhangi bir spesifik anlaşmaya girişmeden halledildi. Manasseh hâlâ Londra'dayken, aslında Yahudi olduğu halde yasal statüsü marrano olan Antonio Rodrigues Robles adında bir kişi, İngiltere ile İspanya savaştıklarından, yabancı bir İspanyol olarak mahkeme huzuruna çıkarılmıştı. 1656'nın Mart'ında yaklaşık yirmi marrano ailesi meseleyi açıkça halledebilmek amacıyla Yahudiliklerini ikrar etmeye, İspanyol Enkizisyonundan kurtulan sığınmacı olduklarını beyan ederek, dinlerini gizli olarak uygulamalarına izin verilmesi hususunda Konseye başvurdular. 16 Mayıs'ta Konsey Robles'in aleyhindeki davayı feshederek 25 Mayıs'taki oturumda başvuru kabul edilmiş gibi görünüyordu: bununla beraber, o günkü gündemin tutanağı daha sonra esrarengiz bir şekilde ortadan kaldırıldı. 4 Ağustos'ta Amsterdam'dan, parşömen rulo üzerinde sarı adifeyle kaplı ve kırmızı damasko ile süslenmiş bir hüküm geldi ve Londra'daki Yahudiler Creekchurch Lane'de bir bina kiralayarak oradaki ilk sinagoglarını kurdular.

Bu arada, Yahudilerin özel statüsünden kimse bahsetmiyordu. Gelmelerini engelleyen herhangi bir yasa olmadığından, onlar da gelmeye devam ettiler. Konsey dinlerini uygulamalarına izin verdiğinden, dinlerini uyguluyorlardı. 1664'te Anglikan Kilisesine bağlı olmayanları hedef alan kanun kabul edilince, Yahudiler, yeni hahamları Jacob Sasportas'ın önderliğinde, endişelerini II. Charles'a bildirdiler. Charles, gülerek ve tükürerek endişe etmemelerini söyledi ve daha sonra Devlet Danışma Meclisinin ilan ettiği yazılı bir hükümle, Yahudilerin, Majestelerinin yasalarına itaat ettikleri ve hükümete karşı isyan etmedikleri sürece, barışçı yaşam tarzlarını sürdürdükleri sürece şimdi-

ye kadar yararlandıkları hususlardan aynı şekilde yararlanmaya devam edecekleri bildiriliyordu.

Böylece İngiliz Yahudileri normal vatandaş statüsüne sahip oldular. Sonraki nesiller boyunca yayınlanan yasal düzenlemelerde, Yahudilerin mahkemelerde savunmaya ve kanıt sunmaya dair hakları ve bu amaçla tanınan dini hassasiyetleri müdafaa edildi. Anglikan olmayan başkaları gibi çeşitli resmi dairelerden ve parlamentodan menedildikleri doğruydu, fakat ekonomik faaliyetlerine mani bir husus bulunmuyordu. Aslında, ayırım, Yahudi toplumunun kendi içindeydi. Hakim olan Sephardi Yahudileri, özellikle bakımlarını üstlenmeleri gerektiği hallerde fakir Aşkenazit Yahudilerinin gelmesinden tedirgindiler. 1678-9'da Alman Yahudilerinin resmi görev yapamayacaklarına, toplantılarda oy kullanamayacaklarına ve parşömen rulolarını okuyamayacaklarına hükmedildi. Fakat bu hüküm Yahudi yasasına aykırı bulunduğundan düzeltilmesi gerekiyordu. Gerçekten de 1732'de alınan bir kararla, Yahudilerin hayatını tehdit eden iftiralara karşı yasal koruma hükmü yürürlüğe girdi. Dolayısıyla, rastlantı sonucu denebilecek kadar, İngiltere modern Yahudi toplumunun ortaya çıktığı ilk bölge denebilir.

Amerika'da meydana gelen sonuçlar daha da önemliydi. 1654'te, Fransız korsan gemisi 'St. Catherine' Brezilya'daki Recife'den Hollanda kolonisi kenti olan New Amsterdam'a yirmiüç Yahudi sığınmacısı getirdi. Esas Amsterdam'da da olduğu gibi Hollanda koloni yasalarının hakimiyetinde olan bölgelerde Yahudilerin durumu belirsizdi. Luther'cilerden daha hoşgörülü olabilen Calvinistler dahi sırasında büyük baskı uygulayarak Yahudi düşmanı olabiliyorlardı. Yeni Amsterdam Valisi Peter Stuyvesant 'Mammon'un ayaklarına tapan' 'nefret uyandıran dinin mensupları olan' 'bu sahtekar ırk' olarak tanımladıklarının yerleşmesine şiddetle itiraz etti. Yahudilerin kalmalarına müsaade edildi, ancak herhangi bir hak tanınmadığı gibi, bir sinagog inşa etmelerine de izin verilmedi. 1644'te şehir İngiliz'lerin eline geçerek New York olunca, Yahudiler sadece İngiliz uyruğunun sağladığı yararlardan değil, Yeni Dünya'daki kolonistlerin yararlandıkları haklardan da faydalandılar.

New York'un ilk İngiliz valisi 1644'te kişilerin ibadet özgürlüğünü ilan ederken 'Hıristiyanlığı ikrar eden dini konulardaki farklı düşünceden dolayı hiç kimse rahatsız edilemez, cezalandırılamaz veya hapsedilemez' dedi. Bir sonraki vali Edmund Andros herhangi bir dine inananlara koruma ve yasal destek vadettiğinde, Hıristiyanlığa hiçbir atıfta bulunmadı. İngiltere'de de Yahudilik tartışılmıyordu. Yahudiler sadece gelip evlerini inşa ediyorlardı, eşit haklardan yararlanıyorlardı ve ilk seçimlerde oylarını kullanıyorlardı; resmi görevlerde de çalışıyorlardı..

Yahudiler, Roger Williams'ın özgürlük yanlısı bir koloni olarak kurmuş olduğu, dinle ilgili herhangi bir engellemenin söz konusu olmadığı, özellikle Delaware Valley ve Rhode Island gibi başka bölgelere de yerleşmeye başladılar. Her ne kadar da Yahudiler kendi mezarlıklarını istediklerinde bazı tartışmalar çıktı ise de, 1677'de Newport'ta, beş yıl sonra ise New York'ta kendi mezarlıklarına sahip oldular. 1730'da New York'taki İsrail Shearith Cemaati 1763'te New York'ta bugün ulusal bir türbe olan ilk sinagogunu kurdu. İngiliz Denizcilik Anlaşmasına göre, kolonilerle ana ülke arasındaki ticaret hakkı sadece İngiliz vatandaşlarına verilmişti. İmparatorluk parlamentosu Kuzey Amerikalı koloniler için Yerlileştirme Anlaşmasını yürürlüğe koyunca, Yahudilere Hıristiyanlarla eşit haklar tanındı. New York'u 1740'ta ziyaret eden İsveçli Peter Kalm 'Yahudilerin bütün köy ve kent sakinleriyle aynı haklardan yararlandıklarını gördüğünü' kaydetti. 1730'dan itibaren gelişmeye başlayan Philadelphia'daki koloni için durum aynıydı.

Böylece Amerikalı Yahudi halkı doğdu. Başlangıçta, başka yerlerdeki Yahudi ahalisine benzemiyordu. Dini engellerin daima görüldüğü Avrupa'da ve Avrasya'da kendilerine özgü bir statüye sahip oluyorlardı. Bu da, nereye yerleşirlerse yerleşsinler, onları özel toplumlar kurmaya zorluyordu. Mesela Polonya'da, çevrelerindeki Polonya'lılardan daha yüksek vergi ödüyorlardı, fakat onun dışında kendi işleriyle meşguldüler. Bu durum, az çok bütün Kıta Avrupasında görülüyordu. Yahudiler her zaman kendi okullarını, mahkemelerini, hastanelerini ve sosyal kuruluşlarını kendileri işletiyorlardı. Kendi resmi görevlilerini,

hahamlarını, hakimlerini, kesim yapanları, sünnetçilerini, okul öğretmenlerini, fırıncılarını ve temizleyicilerini kendileri tayin ediyor ve maaşlarını veriyorlardı. Kendi dükkanları vardı. Nereye giderlerse gitsinler, Yahudiler devlet içinde küçük devletler kuruyorlardı. Bu getto sistemiydi ve yasal getto'nun hiçbir şekilde bulunmadığı Amsterdam'da bile geçerliydi.

Birleşik Devletler özgürlüklerine kavuşmadan önce dahi, Kuzey Amerika'da durum farklıydı. Belirli bir dini yasanın yokluğuna bağlı olarak, dahili dini disiplin gelenekleri dışında Yahudilerin ayrı bir yasal sistem düzenlemeleri için bir neden yoktu. Bütün dini gruplar eşit haklara sahip olduklarına göre, kendilerini ayırmanın bir anlamı yoktu. Kuzey Amerika'da Yahudiler, Avrupa'da olduğu gibi 'Yahudi toplumuna' ait değillerdi. Özel bir sinagoga bağlıydılar, Sephardi veya Aşkenazit veyahut da Alman, İngiliz, Hollandalı, Polonya'lı olabilirdi: sadece küçük noktalarda ayrılıyorlardı. Örneğin, bir Yahudinin 'kendi sinagoguna' gittiği gibi, bir Protestan da 'kendi kilisesine' gidiyordu. Diğer hususlarda, Yahudilerle Protestanlar, laik bireyler olarak birleştikleri genel vatandaşlığın fertleriydiler. Böylece, Yahudiler dinlerini hiçbir şekilde inkar etmek zorunda kalmadan entegrasyona ulaşmaya başladılar.

Kuzey Amerika'daki Yahudi toplumu hızla yayılmaya başlayınca, bu hususun uzun vadede önemi tahmin edilemeyecek boyutlara ulaştı. Yahudiliğin artık bir dualizm olmadığının ifadesiydi. Dünyadaki Yahudi mevcudiyeti daha çok bir güç üçlüsü oluşturuyordu: İsrail, gurbetteki Yahudiler ve diğer yerleşimlerden çok farklı olan ve Siyon devletinin kurulmasına imkan veren Üçüncü Güç, Amerikalı Yahudi halkı.

Modern dönemlerde dahi Yahudilerin Anglo-Sakson güç alanına kabul edilmeleri, Yahudilerin ekonomide oynadıkları rolü gittikçe etkiledi ve evveliyatı olmayan bir istikrar ve süreklilik kazandırdı. Karanlık Çağlarda, Ortaçağda, antik dönemde, ticarette ve müteahhitlikte Yahudilerin üstünlüğü ve başarısı tartışılmazdı. Fakat, ekonomik Yahudi gücü her zaman tehlikedeydi, zira kanunun güvencesi çok zayıftı. Hıristiyanlıkta veya İslam'da, Yahudi servetlerine her zaman keyfi bir davranışla el konabilirdi. 1933-9'da Nazi'lerin Yahudilerin iş hayatına hücum

etmesi veya 1948-50'de Arap devletlerinin Yahudilerin mülküne el koymaları Yahudilerin maruz kaldıkları en son ve en kapsamlı ekonomik saldırılardı. Dolayısıyla, onyedinci yüzyılın ortalarına kadar Yahudi servetleri gezici, daha doğrusu seyyardılar. Buna bağlı olarak, uluslararası taahhüt dünyasına Yahudi katkısı nisbeten sınırlanmış oldu. Sermaye aktarma hususunda Yahudiler eskiden beri becerikliydiler; ancak, Anglo-Sakson toplumuna yerleşince, yararlanmakta oldukları yasal güven onları birikim yapmaya teşvik etti. Haklarına güvenen Yahudiler faaliyetlerini geliştirdiler. Mücevher türünden, yükte hafif pahada ağır ticari maddeler artık Yahudilerin tek ekonomik faaliyeti değildi.

Onsekizinci yüzyılın Amerikasında durumun değiştiği gözlenebilir Yüzyılın başında Yahudiler denizaşırı ticaret sektörüne odaklanmışlardı. 1701'de New York'ta ahalinin % 1'ini oluşturmalarına rağmen, denizaşırı ticaretin %12'siydiler. 1776'dan itibaren, Yahudiler kendilerini yerleşmiş, güvenli ve kabul edilmiş hissetteklerinden, denize sırt çevirerek, kıtayı dahilden geliştirmeye giriştiler. Tabanca, rom, şarap, demir malzeme, cam, kürk ve kumanya satmaya başladılar.

Avrupa'da XIV. Louis'e karşı olan büyük koalisyonu bir arada tutan mali imkanlar geniş çapta Yahudilerce toplanmıştı. 1672'den 1702'ye kadar koalisyonu yöneten ve daha sonra İngiltere'nin III. Edward'ı olan William of Orange, özellikle Lahey'den çalışan bir grup Hollandalı Sephardi Yahudisi tarafından finanse edildi ve kumanyası temin edildi. William'ın onları çağırdığı gibi iki başlıca iki 'providiteurs general' Antonio Alvarez Machago ile Jacob Pereira adında iki kişiydi. Bu tip adamlar Avrupalı prenslere yararlı oldukları nisbette mali ve kişisel güvensizlik atmosferi içinde çalışıyorlardı.. Mesela Machado'nun veya temsilcisinin Köln gibi bir kente kabul edilmesi için William'ın ve Avusturya imparatorunun yoğun baskısı gerekiyordu. Aksine İngiltere, çok daha güvenli bir çalışma üssüydü. 1688'de Lopez ailesi William'ın İngiltere'yi işgal etmesinin finansmanı olarak, kendisine iki milyon gulden avans verdi. Verirken de Suasso şöyle demiş: 'Şansın yaver giderse, bu parayı bana iade edeceğini biliyorum. İşler ters giderse, kaybetmeye razıyım.'

William güvenli bir şekilde yerleşince bütün bankerler, Pereira'nın oğlu Isaac'ın önderliğinde Londra'ya gittiler. Orada genel komisyoncu olarak 1690'ın Eylül ayından 1691'in Ağustosuna kadar malzeme sevketme için 95.000 paundluk muazzam bir para aldı.

Avrupa'da Yahudi devlet ilişkilerine hakim olan Yahudi aleyhtarı eğilim tamamen yok değildi. 1690'ın Şubat ayında Londra'daki Vali'ye hitaben Shrewbury Kontunun yazdığı mektupta: 'Londra'da oturan Yahudilerin devlet güvencesi altında yürüttükleri bu kadar verimli bir ticaret hacmi göz önünde bulundurularak, 'teklif ettikleri 12.000 paund, Majestelerinin beklentisinin çok altında kalıyordu, 20.000 hatta 30.000 paunda yükseltilmeli. Diğer taraftan, meseleyi yeniden gözden geçirdikleri takdirde, Majesteleri yeni kararlara varacaklarına inanıyor' denmektedir. Fakat İngiliz hükümeti Yahudilerin servetini çalmaya teşebbüs etmediği gibi, düzmece davalarla da ellerinden almaya kalkmadı. Solomon de Medina, Lahey Konsorsiyumunun Londra baştemsilcisi, ahlak dışı girişimlerinden ötürü hiçbir zaman hesap vermeye davet edilmedi, 1700 civarında iflasın eşiğine geldiyse, kendi yanlış hesaplarının sonucuydu, Yahudi düşmanlığı burada en ufak bir rol oynamamıştı.

Orta Avrupa'da Oppenheimer yağması mali krize sebep olabilecekken, güvenliklerinden emin olan Londra Yahudileri devlete yardımcı oluyorlardı. Manasseh, Gideon ve Salvador ailelerinin, Londra finans piyasalarının istikrarında büyük payları oldu. 1745'teki Jakobit ayaklanmasında bütün kent panikleyince, Samson Gideon (1599 — 1762) hükümetin sükuneti yeniden tesis edebilmesi için 1.700.000 paund avans verdi. Ölünce bıraktığı 500.000 paundu aşkın meblağ, hükümete değil, varisine gitti. Gideon'lar, Lord'lar Kamarasına girdiler ve Judaizm'i terkettiler.

Genel ekonomik süreci rasyonelleştirmek ve finansal konularla kişisel ilişkileri iptal etmek Yahudilerin bilinçaltına yerleşmiş kollektif önseziydi. Yahudi olduğu bilinen veya öyle görünen bir mülk her zaman risk altındaydı. İspanyol donanması ile Malta Şövalyeleri de Yahudilerin kiraladıkları gemileri yasal ganimet olarak gördüklerinden, uluslararası işlemlerde ve de-

niz sigortasında uydurma Hıristiyan isimleri kullanılıyordu. Mülkiyetindeki mallara her an el konabilecek ve kısa zamanda bulunduğu yeri hemen terketmeye zorlanabilecek bir toplum için, kişisel olmayan kağıt paranın, - senet veya geçerli banknot halinde - zuhur etmesi Tanrının bir lutfuydu.

Buna göre modern çağlarda Yahudileri harekete geçiren itici güçlerden biri, bu cihazları evrensel kullanıma sunmaktı. Yahudiler Amsterdam borsasına hakimdiler: Batı ve Doğu Hindistan Şirketlerinin geniş miktarda hisselerine sahiptiler: Geniş çapta tahvil ticaretini başlatan Yahudilerdi. Bir nesil sonra aynı sistemi Londra'da kurdular. Aslında Protestan olan bir Amsterdam Yahudisi, Joseph de la Vega, tahvil piyasasının ilk raporunu yazan kişiydi: Yahudilerse, İngiltere'nin muhtemelen ilk bankerleriydi.

Kredi sisteminin gelişmesiyle birlikte, refahın yaratılması yolunda Yahudilerin en büyük katkısı kağıt tahvillerin halk tarafından benimsenmesini sağlamak oldu. Bütün dünyayı bir tek büyük piyasa olarak gördüklerinden, tahvil kullanımını güvende oldukları yerler kadar riskte oldukları yerlerde de hızlandırdılar. Gurbetteki Yahudilerin onlara verdiği global perspektif öncü olmalarını sağladı. Ülkesi olmayan bir ırk için, dünyanın her köşesi kendi evi sayılıyor. Piyasa durumu gerginleştikçe, fırsatlar artıyordu. Onuncu yüzyıldanberi Kahire'den Çin'e kadar ticaret yapmış bir toplum için, onsekizinci yüzyılda Atlantik, Hint ve Pasifik Okyanuslarının ticarete açılması fazla önemsenecek bir olay değildi. Avustralya'daki ilk toptancı tüccar Montefiore adında biriydi. Sassoon'lar Bombay'dai ilk tekstil atelyelerini ve fabrikalarını kurdular. Benjamin Norden ile Sauel Marks, Cape Colony'de sanayii başlatan insanlardır. Her iki kutupta da Yahudiler balina ticareti yapıyorlardı. Öncülük ettikleri spesifik çabalar dışına, Yahudilerin en büyük arzusu buğday, yün, tekstil, alkollü içecekler, şeker, tütün vs. gibi modern ticarette yer maddeler için bir dünya piyasası kurmaktı. Yahudiler yeni alanlara el attılar. Büyük risklere girdiler. Çok çeşitli malların ticaretini yaptılar. Büyük stoklar oluşturdular.

Yahudilerin mali ve ticari faaliyetleri onsekizinci yüzyılda o kadar gelişti ki, bazı iktisat tarihçilerinin ifadesiyle 'insan on-

ları kapitalist gücünün lokomotifi gibi görüyordu.' 1911'de Alman sosyolog Werner Sombart 'Die Juden und das Wirtschaftsleben' adında ilginç bir eser yazdı. Bu eserinde Yahudiler esnaf birliklerinden ihracedildiklerinden, ortaçağın ticaret kurallarına karşı derin ve yıkıcı bir antipati geliştirdiklerinden söz ediyordu. Sombart'ın iddiasına göre, sistemden çıkarıldıklarından, Yahudiler onu ortadan kaldırarak, yerine, rekabetin sınırsız olduğu, müşteriyi memnun etmenin tek geçerli kanunu olan kapitalizmi yerleştirdiler. Daha sonra, uluslararası Yahudi ticaretiyle Alman ulusal kültürü arasında yaptıkları ayırımı haklı göstermek için kullanıldığından, Sombart'ın eseri itibarını kaybetti. Sombart'ın kendisi de Deutsche Sozialismuz'ta (1934) Yahudileri Alman ekonomi hayatından ihracetme yönündeki Nazi politikasını benimsedi. Sombart'ın tezi bir nebze gerçek içermekle birlikte, ulaşmış olduğu sonuçlar fazla abartılıydı. Sombart, Judaizm'deki mistik yönden habersizdi. O da, Weber gibi, Judaizm dahil bu dini sistemlerin güçlü ve belirleyici oldukları yerlerde, ticaretin gelişemediğini görmeyi reddediyordu. Tıpkı Calvinistler gibi, Yahudi işadamları da geleneksel dini çevrelerinden ayrılınca daha başarılı oluyorlardı.

Modern ticaret sisteminin kuruluşunda Yahudilerin sadece bir payı varsa, o tek payın en etkileyicisi olduğu muhakkaktır. Daha önce rahat ve geleneksel olanı rasyonelleştirdiler. Etkileri beş önemli noktada kendini belli ediyordu. Evvela, yeniliği teşvik ettiler. İlk hedef borsaydı. Sermaye toplayarak verimli amaçlara yatırmanın en etkili ve akılcı şekliydi. 1733'te Sir John Barnard, bütün partilerin desteğiyle başvuruda bulunarak 'bu rezilane borsa oyunu uygulamalarına bir son verilmesini' istedi. 'Postlethwayt's Universal Dictionary of Trade & Commerce' (1757)'te 'normalde borsa simsarı adlandırdığımız bu şarlatanlar' kınanmaktadır. Bu şarlatanlık ve skandal eylemleri Portekizli Yahudi Joseph de Pinto'nun 'Traite du credit et de la circulation' adlı kitabında ele alındı. Genellikle Yahudilerin onsekizinci yılda giriştikleri ve büyük eleştirilere sebep olan yenilikler, ondokuzuncu yüzyılda kabul edildi.

İkincisi, Yahudiler satış fonksiyonunun önemini vurguluyorlardı. Burada gene geleneksel muhalefetle karşılaştılar. Dani-

el Defoe 'Complete English Tradesman' kitabında vitrin dekorasyonunu ahlaksızlık olarak nitelendiriyor. Postlethwayt's Dictionary'de reklam eleştiriliyor. 1761'de bir Paris bildirisinde, tüccarların 'müşteri bulma amacıyla birbirlerini kovalamalarını' veya 'satılık mallarına dikkati çeken el ilanları' dağıtmaları' yasaklandı.

Üçüncüsü, mümkün olan en geniş piyasayı amaçlıyorlardı. Orta Çağlardaki borç para ve bankacılık sistemindeki gibi, daha yüksek bir ciro karşılığında daha küçük karlara razıydılar. Buna bağlı olarak fiyatları düşürmek için büyük çaba sarfettiler. Kodaman tüccarların aksine, kalitesi daha düşük ve ucuz bir ürünü halk piyasasına sürmeyi tercih ediyorlardı. 'Discourse on Trade' adlı eserinde Sir Josiah Child şöyle diyordu: Eğer dünya ticaretine sahip olmak istiyorsak, bütün ürünlerin en iyisini ve en kötüsünü üreten Hollanda'lıları taklit etmeliyiz; ancak o zaman bütün piyasalara hizmet verip talepleri karşılayabiliriz.' Yahudilerin fiyat kırma kabiliyeti birçok yoruma ve öfkeye yol açtı: Hatta hacizli malların ticaretini yapmakla suçlandılar. Aslında rasyonelleşmeye dahil bir davranıştı, Yahudiler elde kalanlarla ticaret yapmaya hazırdılar ve atılacak ürünler için kullanım sahaları bulmayı başardılar. Daha ucuz hammaddeleri ve sentetik maddeleri kabul ediyorlardı. Fakirlere düşük kaliteli mal satıyorlardı, zaten fakirlerin alım gücü de ancak onları karşılayabiliyordu. Bugünkü adıyla market diyebileceğimiz büyük dükkanlar açarak, çok çeşitli malları aynı çatının altında satıyorlardı. Bu tarz klasik tüccarları öfkelendiriyordu. Herşeyin ötesinde, Yahudiler ticarette en önemli hakemin müşteri olduğunu ve esnaf birliklerinin menfaatlerine hizmet etmektense, müşteriyi tatmin etmek suretiyle ticaretin gelişeceğini çok iyi biliyorlardı. Müşteri her zaman haklıydı. En yüksek yargıç piyasanın kendisiydi. Bu aksiyomlar Yahudiler tarafından icadedilmiş veya münhasıran onların politikası değildi, ancak Yahudiler başkalarından daha çabuk uyguluyorlardı.

Nihayet, Yahudiler ticari zekayı toplama ve kullanma hususunda olağanüstü yetenekliydiler. Piyasa her türlü ticaret alanına haki faktör olunca ve birtakım global sistem şeklinde gelişince, yenilik baş köşeye oturdu. Belki de Yahudilerin mali ve ti-

cari alandaki başarılarının en büyük ve tek faktörüydü. Sanayi Devrimi döneminde gittikçe yayılan alanlarda ticari aile teşkilatları kurmuşlardı. Eskidenberi mektup yazmaya düşkündüler. Leghorn'dan, Prag'dan, Viyana'dan. Frankfurt'tan, Hamburg'dan, Amsterdam'dan ve daha sonra Bordeaux'dan, Londra'dan ve Philadelphia'dan –ve bu merkezlerin arasında– hızlı bilgilendirme ağları kurarak, siyasi ve askeri olaylardan anında haberdar olduklarından, bölgesel, ulusal ve dünya piyasalarının taleplerini karşılamaya her zaman hazırdılar. Çeşitli bölgelerdeki şubelerde çalışan Bordeaux'daki Lopez veya Mendez aileleri, Hamburg'daki Carceres'ler, Bağdat'taki Sassoon'lar, Pereira'lar, D'Acostas'lar, Coneglianos'lar ve Alhadib'ler, Rothschild'ler ticari imparatorluklarını kurmadan çok önceki dönemlerdenberi dünyadaki en geniş bilgiye sahip kişilerdi. Geleneksel ortaçağ tarzı ticaret, malların belirli ve sabit bir değere sahip oldukları yolundaki 'fiziksel aldatmacası' diyebileceğimiz kavramdan zarar gördü. Oysa, değer yere ve zamana göre değişiyor. Değişiklik, piyasanın genişliği ve mesafenin uzaklığı nisbetinde meydana geliyor. Ticari başarının sırrı doğru malı, doğru zamanda, doğru yere ulaştırmaktan geçiyor. Bu prensip her zaman geçirliliğini korumakla birlikte piyasanın alanının muazzam gelişmesini göz önünde bulundurarak, onsekizinci yüzyılda olağanüstü önem kazandı.

Bütün bu sebeplerden dolayı, Yahudiler, kendi sayılarına göre orantısız bir düzeyde, modern kapitalizmin yaratılmasında katkıda bulundular. Belki onlarsız da kurulabilirdi. Bazı alanlarda zayıftılar veya yoktular. Örneğin İngiltere'deki Sanayi devriminde doğrudan etkileri çok az oldu. Bazı alanlarda –geniş ölçüde sermaye toplamak gibi– çok güçlüydüler. Genel olarak onsekizinci yüzyılın ekonomi sistemine güçlü bir rasyonelleşmeye kavramı getirdiler. İşlemlerin yapıldığı cari sistemin hiçbir zaman yeteri kadar iyi olmadığı, daha iyi, kolay, ucuz ve hızlı yolların bulunabileceği ve bulunmasının şart olduğu zihniyetleri gereğiydi. Yahudilerin ticaret tarzında esrarengiz veya ahlaka aykırı hiçbir nokta yoktu: Sadece, aklın hakimiyeti vardı.

Rasyonalleştirme süreci, başlangıçta zor ve ürkütücü olmasına karşın, Yahudi toplumunda da kendini gösterdi. Get-

to'da aynı zamanda ticari yenilikle dini muhafazakarlık zihniyetlerinin bir arada barınması garip bir çelişkiydi. Modern dönemin başlarında, Yahudiler tuhaf bir ikilem içindeydiler. Dış dünyayı, o dünyanın kendisini görebildiğinden ço daha berrak bir şekilde görebiliyorlardı; fakat Yahudiler içlerine, kendilerine dönünce gözleri yaşardığından bakışları şeffaflığını kaybediyordu. Onikinci yüzyılda Maimonides Judaizmi mantıklı bir çizgiye oturtmaya gayret etmişti fakat çabaları sonuç vermedi. Getto, yerinde saymasına yardımcı oldu. Geleneksel otoriteye güç verdi. Spekülatif girişimleri zayıflattı. Toplumsal kınamanın uyguladığı cezaları ağırlaştırdı, örneğin inancını feda etmeden bir Yahudi getto'yu terkedemezdi. Tabii bütün bunlar rasyonalleşme kavramını tamamen söküp atamazdı. Çünkü Judaizm'in ve halakha metodunun içinde mevcuttu. Getto'da dahi, Judaizm bir katedokrasi, yani okumuş kimselerin yönetiminde bir topluluktu. Bilginlerin bulunduğu her yerde, çelişkiler çıkacak ve üretilen fikirler dolaşacak.

Getto'lar aynı zamanda kitap deposu vazifesi görüyordu. Yahudiler her yere baskı presleri kuruyorlardı. Bazı düşman dini otoritelerin ani baskınlarına rağmen, kütüphane dolusu birikimleri vardı. Oppenheimer ailesinin bir ferdi olan David, İbranice basılmış bütün kitapları satın almak istedi. Amcası Samuel'den ona büyük bir miras kalmıştı ve kesinlikle radikal olmayan zengin bir adamdı. Hıristiyanlar tarafından, aforoz etme yetkisinden yararlanarak çok özel hazinelere el koymakla suçlandı. Aslında Katolik Bohemya Enkizisyonundan kurtarmak amacıyla, kütüphanesini Hamburg'da muhafaza etmek zorundaydı. Aslında, toplamak uğruna hayatını adamış olduğu kitaplar, entelektüel devrimin kaçınılmaz bir tabanıydı.

Bununla beraber, Judaizm alemindeki rasyonelleşme ruhu çok yavaş gelişiyordu: Bir nedeni, yenilikçi fikirlere sahip olan Yahudilerin geleneğe karşı çıkmaktan çekindiklerinden, diğeri ise kökleşmiş fikirlere karşı bu tür meydan okumaların genellikle onay görmemesiydi. Edinilen deneyimlere göre, tutucu dini ananeleri değiştirmenin en iyi yolu, tarihi yaklaşıma sığınmaktır. Maimonides, İncil'i eleştiren modern yöntemleri ima ederken, tarihi kriterlerden yararlanmadı. Az sayıdaki zaaflarından

biri 'Mesih'le ilgili olmayan tarihin herhangi bir pratik yönü olmayan zaman kaybı' olarak nitelendirmesidir.

1511-78'de Azariah dei Rossi adında bir Mantova'lı sonunda 1573'te esas Yahudi tarihinin kitabını yazdı: 'Me'or Eynayim' (Gözlerdeki Işık). Hıristiyanlarla Yahudi olmayanların Rönesans döneminde geliştirilen yöntemleri kullanarak bilginlerin yazdıklarını rasyonel bir şekilde analize edilmek üzere sundu. Uslubu mazeret beyan eder gibi ve çekingendi ve akıllı kimselerin yanlışlıklarını vurgulamaktan hiç hoşlanmıyordu. Fakat, İbrani takviminin üzerindeki çalışmaları mesihle ilgili hesapların ananevi temelini bertaraf ederek, şüpheyi başka konulara çekti.

Rossi'nin eseri Ortodoks Yahudilerinin arasında büyük öfke yarattı. Zamanının en etkili bilgini olan Joseph Caro, kitabın yakılmasını emreden bildiriyi imzalayamadan öldü. Ünlü Prag Maharal'ı Haham Judah Loew de Rossi kadar kitaba karşıydı. Rossi'nin Talmud'a ve Yahudi tarihine ilişkin araştırmalarının otoriteyi ve inancı yıkacağından endişe ediyordu. Kendi açısından, Rossi, ilahi ve doğal olarak birbirinden tamamen farklı iki entelektüel süreç arasındaki ayırımı yapamamıştı. Doğal dünyanın anlaşılabilmesine yarayacak yöntemleri ilahi bir dünyaya anlama için kullanmak tamamen saçmaydı. Bir anlamda, bu Maimonides'i inkar etme anlamına geliyordu. Maharal'ın Rossi'nin kitabına karşı muhalefetinden ötürü Yahudi talebelere yasaklanması, entelektüel ve yenilikçi olan herhangi bir kişinin karşılaşabileceği zorluklar hakkında biraz fikir veriyor.

Ortodoksluğun gücü, Amsterdam'lı Baruch de Spinoza'nın (veya Benedict) (1632-77) trajik olayından anlaşılıyor. Felsefe tarihinde Spinoza'ya belli başlı bir şahsiyet olarak yaklaşılıyor, esasen öyledir. Fakat Yahudi (ve Hıristiyan) tarihindeki yeri çok daha önemlidir. Bizi hala bugüne kadar etkisinin altına alan olayların zincirini hareket ettirdi. Sonradan başarılı Hollandalı bir tüccar olan, bir Sephardi sığınmacısının oğlu olarak dünyaya geldi. Bilgindi (muhtemelen Manasseh ben Israel'in talebesiydi) ve aynı zamanda optik lensleri yontma gibi bir meşgalesi vardı. Mizaç olarak melankolik ve münzeviydi. İnce, uzun boyluydu ve uzun bukleli saçı, siyah, parlak gözleri vardı.

Biraz tereyağ ve kuru üzüm katılmış yulaf lapasından başka hiçbir şey yemiyordu.

Entelektüel açıdan, Spinoza Maimonides'in takipçisiydi. Fakat Pentateuch'ın menşeine ilişkin bazı görüşleri daha yaşlı ve rasyonalist Abraham bin Ezra'nın yazılarında imalardan kaynaklanmışa benziyor. O tarihlerde beli de dünyanın en entelektüel kentinin vatinden önce gelişmiş bir genciydi; çok genç yaşta çeşitli dinlere mensup kişilerden oluşan bir serbest düşünür grubuna katıldı; sabık cizvit Franciscus van den Enden, eski bir marrano, Juan de Prado, ünlü bir okul öğretmeni Daniel de Ribera, ve birçok Socin'li, Teslis ve ruhban aleyhtarları da bu gruba dahildi. Bir nesil önce Yahudi Uriel da Costa, ruhun ölümsüzlüğünü inkar ettiğinden Amsterdam toplumundan bir değil, iki defa ihracedilmişti. 1655'te Spinoza yirmiüç yaşındayken eski bir Calvinist olan Isaac La Peyrere'in yazdığı 'Praedamnitiae' adındaki sansasyonel kitap her yerde yasaklanmasına rağmen Amsterdam'da yayımlanmıştı ve tabii Spinoza okumuştu. La Peyrere kesinlikle tanrıtanıma değildi: Daha çok, mesihçi bir marrano, heyecanlı bir kabbalah'cı, on yıl sonra Sahbbetai Zevi'yi üne kavuşturan dalganın bir parçasıydı. Fakat eseri, İncil'i bir vahiy olarak değil, eleştirilerek incelenmesi gereken laik bir hikaye olarak görme eğilimindeydi. İbn Ezra'nın ve Maimonides'in Spinoza'nın zihnine ektikleri şüpheler adeta güç kazanmıştı. Bir yıl sonra Spinoza ile De Prado Yahudi yetkililerinin huzuruna çıkarıldılar. De Prado özür diledi, Spinoza alenen aforoz edildi.

Haham Saul Levi Morteira'nın imzasını taşıyan hükümde bu ifadeler yer alıyor:

'Konseyin başkanları Baruch de Spinoza'nın kötü düşünce ve davranışlarından çoktan haberdar olup çeşitli çarelerle onu kötü yola sapmaktan alıkoymaya gayret ettiler. İyileştirici bir çare bulamadığımız gibi, aksine, her gün doktrinlere isyanı ve canavarca öğretileriyle ilgili olarak güvenilir şahitlerin ifadelerinden ve adı geçen tutuklu Spinoza'nın huzurunda bilgiler ediniyoruz. Konu, hahamların huzurunda ele alınarak incelende ve Konsey, hahamların önerisine uygun olarak adı geçen Spinoza'nın aforoz edilmesine ve İsrail Ulusundan çıkarılmasına karar verdi.'

Aforoz ve lanetleme metni izliyordu:

'Meleklerin hükmüne ve azizlerin kararına uygun olarak, Baruch de Spinoza'yı aforoz ediyoruz, lanet ve nefret ediyoruz ve Joshua'nun Jericho için ettiği aforozu, Elisha'nın çocuklara karşı lanetini ve Yasa Kitabında yazılı bütün lanetleri Spinoza'ya karşı dile getiriyoruz. Gece ve gündüz, yatarken veya kalkarken, girerken ve çıkarken, lanet olsun. Tanrı onu asla tanımasın ve affetmesin. Tanrı'nın öfkesi ve memnuniyetsizliği bu adamı ebediyen yaksın ve gökkubbeden adı silinsin. Bütün hazır bulunanların onunla sözlü veya yazılı olarak, ona herhangi bir hizmet vererek, onunla aynı çatının altında bulunarak, ona yaklaşarak, onun yazdığı veya dikte ettiği bir belge vesilesiyle, herhangi bir şekilde bağlantı kurmaları yasaklanmıştır.'

Lanetin okunduğu esnada arada sırada bir borazan sesi duyuluyordu, törenin başında ışıl ışıl yanan ışıklar teker teker söndürüldü ve sonunda, aforoz edilmiş kişinin manevi yaşamının karanlığını sembolize etmek için, bütün ışıklar söndürülerek cemaat da karanlıkta kaldı.

O tarihde yirmidört yaşında olan Spinoza, evvela babasının evinden kovuldu, sonra da Amsterdam'dan. Bir gece tiyatro dönüşünde onu öldürmeye teşebbüs ettiklerini iddia etti ve kanıt olarak kılıcın deldiği paltoyu gösteriyordu. Babası ölünce, üç gözlü kızkardeşleri miras payına konmaya çalıştılar. Haklarını korumak amacıyla mahkemeye gitti, ancak bütün taleplerini geri çekerek sadece bir yatakla çevresine asılan kumaşları istedi. Sonunda Lahey'e yerleşerek, lens işi sayesinde hayatını sürdürmeye devam etti. Devletten küçük bir aylık alıyordu, bir arkadaşı da ona bir yıllık bırakmıştı. Diğer yardım tekliflerini reddettiği gibi, Heidelberg'de de bir profesörlük teklifini geri çevirdi. Fakir bir bilginin kısıtlamalı hayatını yaşıyordu: Ortodoks kalsaydı, herhalde gene aynı yaşam tarzını benimseyecekti. Evlenmedi. Kırkdört yaşında tüberkülozdan öldü. Varlığı o kadar azdı ki kızkardeşi Rebecca yönetmeyi kabul etmedi.

Spinoza'nın Yahudi yetkilileriyle tartışmasının kaynağı ve içeriği tamamen net değil. Meleklerin varlığını, ruhun ölümsüzlüğünü ve Tevrat'ın ilahi telkinini inkar etmekle suçlanmıştı. Herem'den (aforozdan) hemen sonra İspanyolca yazmış oldu-

ğu, görüşlerine ilişkin bir apologia maalesef bulunamadı. Maamafih, 1670'te Tractatus Theologico- Politicus eserini imzalamadan yayımlamıştı: Orada, İncil'e ilişkin eleştirilerini belirtiyordu. Kabul edilmiş doktrinlere esas muhalefeti oradaydı. İncil'e spesifik bir zihniyet içinde yaklaşılması ve herhangi bir normal fenomen gibi tahlil edilmesi gerektiğini iddia etti. Kişi evvela İbrani dilini tahlil etmeye başlıyordu. Sonra da İncil'in her kitabında, ifadeyi tahlil ederek sınıflandırıyordu. Bir sonraki adım, tarihi içeriğin incelenmesiydi: '.. her kitabın yazarının yaşamı ve davranışı, kimdi, yazmasının sebebi neydi ve hangi devirdeydi, kimin için yazdı ve hangi dilde... (ondan sonra) her kitabın hikayesi: İlk olarak nasıl tevdi edildi, kimlerin eline geçti, kaç versiyonu vardı, kimin önerisiyle Kutsal Kitaba dahil edildi ve en sonunda, şimdi bütün dünyanın kutsal olarak kabul ettiği kitaplar nasıl komple bir tek halinde birleşti.'

Spinoza, Pentateuch'ın hangi bölümlerinin Musa tarafından yazıldığını, Ezra'nın taslağı, Kutsal Kitabın derlenmesi, Job ve Daniel gibi kitapların menşei, eserlerin devirleri gibi konuları tartışarak analizini uygulamaya başladı. Böylece İncil'i eleştirme sürecini başlattı; bu da 250 yıldan fazla okumuş kimselerin İncil'e olan mutlak inancını sarsarak, İncil'i eksilikleri olan tarihi bir belge statüsüne indirdi. Çalışmaları ve etkisi Hıristiyanlığın birliğine ve özgüvenine onarılmaz zararlar verecekti. Keza Yahudi topluluğu için uzun vadeli ve önemli problemlerin su yüzüne çıkmasına sebep oldu.

Spinoza, geleneksel toplum baskısından kurtulmuş Yahudi rasyonalizminin yıkıcılığının en belirgin örneğiydi. Yaşamı süresince ve sonradan da, başlıca dini gruplar onu tanrıtanımaz olarak nitelendirdiler. Eserleri her yerde yasaklanmıştı, fakat buna rağmen her yerde yeniden basılıyordu ve okunuyordu. 1671'de Yahudi lider Orobio de Castro'ya gönderdiği mektupta, ateist olduğunu yalanladı ve Tractatus kitabının din aleyhtarı bir eser olmadığını beyan etti. Fakat, ölümünden sonra yayınlanan Ethics adındaki eseri panteist olduğunu ortaya çıkardı. Bize tuhaf görünebilir ama, onyedinci yüzyılda panteizmin bazı şekillerinin Judaizme uygun oldukları onaylanıyordu. Birçok Yahudi'nin kabul ettiği kabbalah, panteist eğilimdeydi; Zohar'ın

(abbalah'ın en önemli itabı, Pentateuch'ın mistik yorumu) birçok bölümünde, Tanrı'nın her şey olduğu ve her şeyin Tanrı olduğu ifade ediliyor. Spinoza'nın ölümünden yirmi yıl sonra Londra'lı Sephardi haham David Nieto (1654-1728) On Divine Providence adındaki İspanyolca eseri yayınladığı için ve bu eserde Tanrı'yı doğa ile özdeşleştirdiği için ciddi sıkıntılarla karşılaştı.

Spinoza'nın panteizmindeki sorun, panteizmle ateizm arasında geçerli bir ayırım yapılamayacak bir noktaya getirmiş olmasıdır. Gördüğümüz maddi dünyanın Tanrı olduğunu hiçbir zaman söylemediğine ısrar etti. Ethics'indeki beyanında 'doğanın tümünü kolayca bir birey olarak varsayabiliyoruz' demektedir. Bir birey daha büyük diğer bir bireyin parçası olabiliyor ve sonsuza kadar öyle devam edebilir. Fakat Tanrı'yı bir kişi olarak görmüyor. Tanrı'ya 'irade' veya 'mantık' gibi özellikler atfetmemizin, Sirius'ün, yani Büyük Köpek Yıldızı Burcunun en parlak yıldızının havlamasını beklememize benzediğini anlatıyor. Aslında 'Tanrı' kelimesini sadece tarihi ve duygusal nedenlerle muhafaza ediyor. Tanrıyı gerçeğin tümüyle özdeşleştirebilmek için, bir bölümün Tanrı olduğu, diğer bölümünün Tanrı olmadığını iddia eden ateistle mutabık olması gerekiyor . İkisi de gerçek bir tezatı inkar ediyorlar. Şayet Tanrı herhangi bir şeyden soyutlanamıyorsa, o zama 'mevcut' olduğunu söylemeye imkan yok. Spinoza: 'Kelimeyi eskidenberi algılamış olduğumuz anlama Tanrı yok' diyordu. Birçok kişiye göre bu ateizmdir. Alman matematikçi ve filozof Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716) Spinoza'yı çok iyi tanıyordu ve bu konuda aklındakileri rahatça okuyabiliyordu. Spinoza'nın eserleri her zaman rezalete sebep olduğundan, uzak durmakla ve korkak olmakla suçlanıyordu. Fakat Spinoza'nın dini spektrumdaki durumunu şöyle özetledi: 'Şansı veya kötü kaderi doğru olana göre dağıtan bir ilahi takdire inanmayan gerçek bir ateist.'

Spinoza bütün uyuşmazlıkların ve görüş ayrılıklarının mantıkla halledilebileceğine ve böylece insani mükemmelliyete ulaşılabileceğine inananlardandı. Ahlak sorunlarının geometrik sağlama tipinde yöntemlerle mantıkla halledilebileceğine inanıyordu. Böylece, mükemmel dünya barışına ancak akıl yoluyla

ulaşılabileceğini söyleyen Maimonides'in geleneğini takibediyordu - Maimonides Mesih Devrinin bu şekilde ve ancak Yasa'ya bütün ayrıntılarıyla itaat edileceği zaman geleceğini tahmin ediyordu. Vahiy'e dayanarak ve Tevrat'ın aracılığıyla gerçekleşecekti. Ancak, Spinoza vahiye inanmadığı gibi, Tevrat'ın aracılığıyla gerçekleşecekti. Ancak, Spinoza vahiye inanmadığı gibi, Tevrat'ı da parçalamak istiyordu. Sona, sırf mantıkla ulaşılabileceğini düşünüyordu.

Bu onu insanlık aleyhtarı bir duruma itti. İnsanlığa 'bütün heyecanların tedavisi' adlandırdığını vermenin çabası içindeydi. Bir dereceye kadar cazip bulunabilir. Spinoza ihtirasın üstesinden gelmek istiyordu ve önerilerini özel yaşamında kesinlikle uyguluyordu. Bütün tahriklere rağmen, ömrü boyunca öfkelenmedi, kontrolunu kaybetmedi. Kahramanlık derecesinde disiplinli ve özveriliydi. Bütün günahları bilgisizliğe bağlıyordu; yoksulluklar anlaşılmalı, nedenleri ile bağlantı kurulmalı ve doğa düzeninin bir kısmı olarak görülmeli' diye iddia ediyordu. Bu bir defa anlaşıldıktan sonra, insan artık üzüntüye, nefrete, intikam arzusuna kapılmıyor. 'Nefret, karşılık bulduğu oranda çoğalıyor; diğer taraftan, aşk onu yokedebilir. Aşkın tamamen yendiği nefret, aşka dönüşür: Ve aşk, daha önce hiç nefret olmamış gibi büyümekte.' Fakat Spinoza'nın aşk kavramı değişiktir. Her şey önceden ayarlanmış. Serbest iradeye inanmıyor. Ümit ve korku duygusu da yanlıştır: Tevazu ve pişmanlık keza. 'Bir eylemden pişmanlık duyan kişi iki misli sefil veya özürlüdür.' Bütün olanlar Tanrı'nın iradesidir. Akıllı insan dünyayı Tanrı'nın gördüğü gibi görmeye çalışıyor. Geleceği değiştirebileceğimizi sanmak, ancak cehalet neticesinde olabilir. Bunu anlayabildiğimiz zaman korkudan kurtulabiliriz; böylece kurtulduktan sonra ölümü değil, yaşamı düşünmeye başlıyoruz. İhtirasın bertaraf edildiği duygularımızı ve kendimizi anladığımız zaman Tanrı'yı sevmemiz mümkündür. Fakat tabii ki bu insandan-insana bir sevgi değil, çünkü Tanrı bir insan değil, herşeydir; ve sevgi, ihtiras değil, anlayıştır. 'Tanrı'nın ihtirasları, zevkleri veya acıları yoktur; kimseyi sevmiyor veya nefret etmiyor. Dolayısıyla 'Tanrıyı seven, karşılığında Tanrı'nın onu sevmesini bekleyemez.' Veya 'Zihnin Tanrıya duyduğu entel-

lektüel sevgi, Tanrının kendisine karşı olan sınırsız sevginin bir bölümüdür.

Spinoza'nın, Bertrand Russel gibi, duygulara yer vermeyen, görüşleri mantığa dayanan filozoflara neden cazip geldiği, başka zihniyetlerinse onu neden ruhsuz, hatta tiksindirici buldukları açıkça anlaşılmaktadır. Spinoza, onunla aynı dönemde yaşamış olan Hobbes gibi çevresini ürkütüyordu. Diğer kilit Avrupalı yazarların üzerindeki etkisini ölçmek imkansızdı. Fransız Voltaire gibi ve Alman Lessing gibi entelektüelleri adeta büyülüyordu. Hatta Lessing: 'Spinoza'nın felsefesinin dışında felsefe yok' diyordu. Yahudilerin konusunda, Maimonides'i rasyonalist geleneğini, mantıksal sonucundan olduğu gibi Judaizm'den de ihracetti.

Geriye, rasyonel olmayan gelenek kalıyordu. Ondördüncü yüzyılda galip gelmişti. Kabbalah geleneksel Judaizm'e dahil edilmişti. Shabbetai Levi'nin din değiştirmesiyle büyük çapta yara almıştı. Shabbetanizm yeraltına indi. 1550'lerde Mesih'le ilgili harekatı alevlendiren duygusal enerji ve heyecan hala bakiydi. Kendini ifade ederken aynı zamanda –az da olsa– Judaizm'e bağlı kalamaz mıydı?

Onsekizinci yüzyılda sorun Judaizmle sınırlı değildi. Sanayi devriminden önce meydana gelen bilim devrimi 1700'lerde başlamıştı. Mekanik kozmosun güçlü matematiksel yasalarla yönetebileceğine dair Newton'un teorisi galip gelmişti. Toplumun üst kademesinde şüphe yayılıyordu. Kıdemli dini liderler, sakin, nazik ve hoşgörülüydüler: Kendilerinden önce gelenlerin, uğruna öldüğü ve öldürdüğü konuların ince noktaları onları pek fazla ilgilendirmiyordu. Ancak, yaşam şartları zor olan toplumlar daha fazlasını istiyordu. Taleplerini karşılamak için insanlar harekete geçtiler. Almanya'da Pietist (Softalık) Hareketi, İngiltere'de Wesley Kardeşlerle Metodizmleri. Amerika'da ilk Büyük Uyanış. Şimdi Yahudilerin yarısından fazlasının yaşadığı Doğu Avrupa'da hasidizm (dindar ve mistik Judaizm taipçileri) hüküm sürüyordu.

Polonya'daki Yahudi toplumlarıdaki dindarlık sadece dini bir gücü ifade etmiyordu. Radikal nüansları vardı. Yahudi toplumu otoriter ve çoğunlukla baskıcıydı. Zengin tüccarlardan ve

avukat-hahamlardan oluşan bir oligarşi tarafından yönetiliyordu. Konsey sistemi bu seçkin ayrıcalıklı sınıfa sınırsız yetkiler veriyordu. Oligarşi kapalı değildi; tahsil yükselmeye imkan veriyordu ve teorik olarak fakirler de tamamen yararlanabilirlerdi. Tahsilli kişilerin yönetimini ifade eden katedokrasi, aynı zamanda meritokrasiydi (yararlılık gösteren kişilerin yönetimi). Fakat, fakirlerin çoğu kendilerini güçsüz hissediyorlardı ve öyleydiler de. Sinagogda birer hiçtiler. Bir hahamı dava edebilirlerdi, ancak hahamın soyu durumu şartlara uygunsa, nazarı itibare alınmıyordu. Kentin ileri gelenlerine ilişkin dedikodu yapanlar idari makamlarca cezalandırılıyordu. Baskı ruhu aile arasında dahi hissediliyordu. Getto aynı zamanda ataerkildi. Oğlu oniki yaşına gelince, Tevrat'ı öğretmek için babası güç kullanmaya yetkiliydi. Onüç yaşını bitirdikten sonra, Deuteronomik Asi Oğul Yasası geçerliydi. Teorik olarak, asi bir oğul, yaşlılar kurulunun huzuruna çıkarılarak tutuklanabilir ve taşlanarak ölüme mahkum edilebilirdi. İlk suçta dahi kırbaçlanabilirdi. Talmud'da bu tür bir olayın hiçbir zaman vuku bulmadığı söyleniyor, ancak Yasa'nın gölgesi her zaman oğlunu üzerinde dolaşıyordu. Kız evlat, rüştünü ıspat etmeden dahi babası tarafından evlendirilebilirdi. Teorik olarak, oniki yaşından sonra 'bogeret' olunca kocasından ayrılabilirdi, fakat bu çok enderdi. Çocuklara ebeveyne saygı göstermenin Tanrıya saygı göstermekle eş olduğu öğretiliyordu. Kısacası, getto'da sindirme politikası hakimdi.

Yahudilerin övündükleri bir husus, kendilerinin tayin ettikleri yetkilileri körü körüne inanmamalarıdır. Yahudi, ebediyen itiraz eden kişidir. Ve Yahudi geleneği, istemeyerek dahi olsa, itiraz edene bir yer veriyor. Ba'al shem'i, yani İlahi İsmin Efendisini daha önce gördük. Bu tip, Babilon 'geonim'ine kadar uzanıyor. Onaltıncı yüzyıldanberi Ashkenazit Yahudi toplumunda hayli kalabalıktılar; pratik kabbalah uyguluyorlardı. Bazıları gerçek bilgindi. Çoğu, muska yazıyordu veya özel dualarla, ilahilerle, otlarla ve hayvan zerrecikleriyle halk sağlığı alanında faaliyet gösteriyorlardı. Uzmanlık alanları zihinsel bozukluklar ve dybbuks'lardı.

1736 yılı civarında, daha sonra Ba'al Shem Tov (1700-60) olarak bilinen Israel ben Eliezer veya Besht, çağrıyı algıladı. Po-

dolia'da Okop'ta dünyaya gelmiş kimsesiz bir çocuktu. Çeşitli zamanlarda geleneksel kesimhanede yardımcı olarak ve Karpat dağlarının balçık çukurlarında çalışmıştı, sinagogda bekçilik yapmıştı. Resimlerde elinde veya ağzında bir pipo ile görülüyor. Halk adamıydı. Haham silsilesi çizgisinin tamamen dışında kalıyordu. Fazla okumamıştı. Baki kalan herhangi bir eseri yoktur. İmzasını taşıyan mektupların sahte olma ihtimali var. Çalışmalarını sinagog sisteminin dışında sürdürdü ve orada hiç vaaz vermedi; fakat John Wesley gibi, ülke içinde hayli seyahat etti. İnsanları tedavi etti, muskalar yazdı, onları kötü ruhlardan kurtardı, kısacası kutsiyet sahibi bir insanın bütün yapabileceklerini yaptı. Kişisel karizması sayesinde de erkekler ve kadınlar onun huzurunda daha yüksek duygulara erişiyorlardı, saf bir davranış benimsiyorlardı.

Zamanla üne kavuşunca, meşhur hahamlar gibi mahkemesini kurdu ve insanlar çok uzak mesafelerden ona danışmaya geliyorlardı. İki kuruluştan sorumluydu: Birincisi, eski zaddik kavramının yeniden canlandırılmasıydı. Zaddik üstün bir varlıktı. Üstünlüğü Tanrı'ya bağlı olma hususundaki özel yeteneğinden kaynaklanıyordu. Fikir, Nuh peygamber kadar eskiydi, fakat Ba'al Shem Tov ona yeni bir rol verdi Shabbetai Zevi'nin din değiştirmesi mesihlik itibarını kaybettirmişti. Besth'in Frankizm veya Yahudi tektanrılığından sapan mesihle ilgili herhangi bir mezhep için kaybedecek vakti yoktu. İfade ettiği gibi: 'Shekinah (Tanrının yeryüzündeki varlığı) feryat ederek, uzvun vücuda bağlı olduğu sürece tedavi umudu olduğunu, kesildikten sonra ise yerine konamayacağını ve bütün Yahudilerin Shekinah'ın birer parçası olduklarını söylüyor.' 'Uzvu bedenden ayırmak' gibi bir niyeti olmamasına rağmen, kaybolan Mesih'in Yahudilerin kalbinde bir boşluk bıraktığı kesindi. Ba'al Shem Tov'un öğretisindeki zaddik Mesih olmamasına karşın, tamamen sıradan bir varlık da değildi. Ayrıca Mesih rolü talebinde bulunmadığına göre, sayıları birden fazla da olabilirdi.

İkincisi, devrim yaratan popüler dua yöntemini icadetti. Mütevazi Yahudilerin de katılmasına imkan verdiğinden, çok büyük önem taşıyordu. Duanın, ferdin doğal varlığının engellerini aşarak ilahi dünyaya ulaştığı eylem olduğunu vurguluyor-

du. Kişi bunu nasıl başarıyor? Dua kitabını eline alıp, bütün dikkatini harflerin gerçek şekilleri karışıyor - bu tipik bir kabbalah fikridir - ve harflerde saklı tanrısal sıfatlar görünmeye başlıyordu. Besht bu olaya 'duaların harflerine girmek' diyordu.

Kişinin girebilmesi için, şahsiyetini yoketmesi gerekiyordu. Dua kitabının harfleri birbirine karışmaya başlayınca, kişinin dünyevi faaliyeti sona eriyor ve kişi kelimeleri göndereceğine, kelimeler yukarıdan gelip ağzına konuyor. Besth: 'Ağzı istediğini söylemekte serbest bırakıyorum' diyordu. Halefi Dov Baer, Hasidizmin ikinci kuşak lideri, Tevrat'la Tanrı bir olduğundan, ilahi enerjinin kitabın harflerinde gizli olduğunu bildiriyordu.

Hasidi törenler son derece gürültülü olaylar halini almıştı. Sinagogu küçümsüyorlardı. Kendi 'shtiblekh'leri, yani dua evleri vardı: Orada rüstik giysiler içinde ve geniş kürk şapkalar giyerek toplanıyorlardı. Kimi içki içiyordu, kimi sigara, tercihlerine göre. Sallanarak dua ederken el çırpıyorlardı. Kendilerine özgü duaları vardı: Aşkenazit Polakça ve Luria Sephardisi karışımı. Fakir insanlardı. Uygulamaları Polonya'da ve Litvanya'da yayılınca, Yahudi teşkilatı şoke oldu.

Hasidiler, Vilna gaon'u (Babil akademisi başkanı) Elijah ben Solomon Zalman'ın (1720-97) şahsında azimli bir düşman buldular. Gaon, hasidilerin harika çocuk standardının çok ötesinde olağanüstü biriydi. Altı yaşında Vilna sinagogunda vaaz vermişti. Gerek laik, gerekse dini bilgisi şaşırtıcı derecede engindi. Onsekiz yaşında evlenerek özgürlüğe kavuşunca, Vilna dışında küçük bir ev satın alarak, kendini tamamen çalışmaya adadı. Oğullarının ifadesine göre, her defası yarım saatten fazla olmamak üzere, günde iki satten fazla uyumuyordu. Uyuyakalmasını önlemek için, ısıtmayı kapatarak ayaklarını soğuk su dolu bir kaba daldırıyordu. Vilna'da etkisi arttıkça, çalışmaya karşı olan hevesi de artıyordu. Kabbalah'ı hor görmüyordu, fakat herşeyin halakhah'ın taleplerine uygun olması gerekiyordu. Hasidizmi hakaret olarak görüyordu. Zaddik kavramı putperestlikti. İnsan kılığına girmiş katedorasi gibiydi. Hasidime ne yapılması gerektiği hususunda fikri sorulduğunda: 'Eziyet edin' diyordu. Ortodoksların şansına, hasidimler ananevi

hayvan kesimi (shehitah) için adetlere aykırı bıçaklar kullanmaya başlamışlardı. Onlara karşı ilk herem (aforoz) 1772'de ilan edildi. Kitapları alenen yakıldı. 1781'de ilan edilen diğer herem'de şöyle deniyordu: 'Karıların ve çocuklarını da yanlarına alarak toplumumuzu terketmelidirler... Geceleyin misafir edilmeyecekler. 'Shehitah'ları yasaktır. Onlarla iş yapmak, evlenmek, cenazelerine katılmak yasaktır. Gaon'un yayınladığı yazıda: 'Onları kovmak ve her türlü eziyeti yaparak kovalamak, inançlı her Yahudinin görevidir, çünkü kalplerinde gizledikleri günahtan dolayı İsrail'in bedenindeki bir yara gibidirler' deniyordu.

Hasidimler kendi imkanlarıyla karşılık verdiler. Kendilerini savundukları el ilanları düzenlediler. Gaon, son günlerini geçirmek üzere Erez İsrail'e (Vadedilen Topraklar, Filistin) gitmeden önce, bir halakhah ortodoksluğu ve bilginliği çevresi yarattı. Fakat, hasidizm başka yere yerleşti. Önce Batı Almanya'ya, oradan da bütün dünyaya yayıldı. Yıkmaya çalışan ortodoks girişimleri başarısızlığa uğradı. Yakın bir zamanda da terkedildi, zira şimdi hem bilginler hem de heyecanlı taraftarlar, yeni ve müşterek bir düşmanla karşı karşıyaydılar. Onsekizinci yüzyıl Avrupa aydınlanmasının Yahudi versiyonu, yani haskalah.

Haskalah'ın Yahudi tarihinde spesifik bir olay olmasına rağmen, 'maskil' veya aydınlanmış Yahudi Judaizm'e mahsus özel bir tiptir. Bununla beraber Yahudi aydınlanması tartışmasız olarak Avrupa'nın genel aydınlanmasının bir kısmıdır; fakat, çok geçerli nedenlerle, özellikle Almanya'daki aydınlanmaya bağlıydı. Fransa'daki ve Almanya'daki hareket, ferdin Tanrı'ya karşı davranışını yeniden düzenlemeye yönelikti. Hareketin Fransa'daki eğilimi Tanrının itibarını düşürüp dini pasifize yönelikken, Almanya'da ferdin ini esprisi iye yeni bir uyum sağlamayı hedefliyordu. Fransız aydınlanması parlak, fakat temelde uçarıydı; Alman, ciddi, samimi ve yaratıcıydı. Dolayısıyla aydınlanmış Yahudilere Alman versiyonu daha cazip gelerek, karşılık olarak maddi katkıda dahi bulundular. Belki de ilk defa Almanya'daki Yahudiler Alman kültürüne karşı bir eğilim duymaya başlamışlardı ve böylece kalplerine canavarca bir hilenin ilk tohumları ekildi.

Hıristiyan toplumundaki entelektüellerin suali 'Gittikçe laikleşen bir kültürde Tanrı'nın payı - varsa - nedir?' şeklindeydi. Yahudiler soruyu daha çok 'Laik bilginin Tanrı kültüründeki payı - varsa - nedir?' şeklinde algılıyorlardı. Laik bilimi kabul ettirmek için Maimonides'in çok mücaele etmiş olduğu doğrudur, fakat iddiaları Yahudilerin çoğunu ikna edemedi. Prag Maharal'ı gibi nisbeten ılımlı bir kişi dahi, dini konulara laik kriterler getirdiği için Rossi'ye hücum etmişti. Örneğin, bazı Yahudiler Padua'daki tıp okuluna gidiyorlardı, fakat akşam getto'ya dönünce, Yahudi işadamlarının yaptığı gibi, Tevrat'ın dışındaki dünyaya sırt çeviriyorlardı. Tabii birçoğu dış dünyaya yönelerek, bir daha geri dönmediler. Spinoza'nın ürkütücü örneğinde görüldüğü gibi, bir insan, Judah'la ilgili hayatını zehirlemek riski ile karşılaşmadan, Yahudi olmayanların bilgi kuyusundan su içemezdi. Böylece, getto sadece sosyal değil, aynı zamanda kendi halinde entelektüel bir dünyaydı.

Onsekizinci yüzyılın ortalarında, sonuçların sefillik derecesi herkesçe görüldü. Tortosa uyuşmazlığı döneminde, onbeşinci asırda Yahudi aydınlar topluluğu bilgisizlik taraftarı gibi gösterilmek isteniyordu. 300 yıl sonra dahi, Yahudiler eğitimli - ve eğitimsiz - Hıristiyanlara alay malzemesi gibi geliyordu. Yahudi olmayanlar Yahudi bilginliğinden habersizdiler, ayrıca aldırmıyorlardı da. Kendilerinden öncesi eski Yunanlılar gibi, varlığından dahi haberdar değildiler. Hıristiyan Avrupası için her zaman bir 'Yahudi sorunu' olmuştu. Ortaçağlarda 'bu devrimci azınlığın sosyal düzeni ve dini inançları bulaştırmasını nasıl engelleyebiliriz' şeklindeydi. Şimdi, bundan çekinmeye mahal yok. Yahudi olmayan entelektüeller için sorun şimdi: 'Bu mahzun insanları cahilliklerinden ve karanlıklarından insanlık ölçüleri dahilinde nasıl kurtarabiliriz?' şeklindeydi.

1749'da Protestan genç drama yazarı Gotthold Lessing, bir bölümlük bir oyun sahneledi. 'Die Juden' Avrupa edebiyatında ilk defa Yahudiyi nazik ve rasyonel bir kişi olarak gösteriyordu. Bu hoşgörü jestine karşılık Moses Mendelssohn (1729-86) adında çağdaş Dasau Yahudisi hararetle karşılık verdi. İkisi buluştular ve arkadaş oldular ve zeki oyun yazarı Yahudiyi edebiyat alemine soktu. Mendessohn belkemiği çarpıklığından büyük ız-

dırap çekiyordu; sabırlı ve mütevazıydı, fakat inanılmaz bir enerjiye sahipti. Yerel hahamdan muhasebeci olarak iyi bir eğitim almıştı fakat yaşamı boyunca ticaretle uğraştı. Okuma yeteneği olağanüstüydü ve Lessing'in yardımıyla felsefi eserlerini yayımlamaya başladı. Büyük Frederik ona 'Berlin'de oturma izni' verdi. Sohbeti pek hoştu ve salonlarda aranan kişi olmuştu. Gaon'dan on yıl, Besht'ten otuz yıl daha gençti fakat ikisinden de adeta yüzyıllarca farklı görünüyordu. Aslında Mendelssohn, aydınlanmadaki katılımına ilişkin herhangi bir iddiada bulunmadı; sadece tadını çıkarmak istiyordu. Yahudi olmayan geleneksel alemde: 'Yahudileri ya baskı altında tutun veya kovun' deniyordu. Yahudi olmayan aydınlanmış alemde: 'Bu zavallı Yahudilere, Yahudiliklerine son vermeleri için nasıl yardım edebiliriz?' deniyordu. Mendessohn cevap verdi: 'Müşterek bir kültürü paylaşalım, fakat Yahudilerin Yahudi kalmalarına izin verelim'.. 1767'de, ruhun ölümsüzlüğüü konu alan 'Phaedon' adlı eserini yayımladı. Kültürlü Almanların Latince veya Fransızca, Yahudilerin de İbranice yazdığı bir devirde Mendessohn almancayı entelektüel konuşma dili olarak empoze etmeye çalışıyordu. Kitabı, Yahudi olmayan alemde Mendelssohn'u son derece üzen bir tarzda kabul gördü. Şöyle ki, kendi Fransız tercümanı dahi (1772) 'Basit bir cehaletin içinde çürüyen bir ulusta doğmuş ve yetişmiş biri tarafından yazılmış olması gerçekten çarpıcıdır' dedi. Genç ve zeki bir İsviçreli papaz olan Johan Caspar Lavater, başarılarını överek ve yazarın din değiştirmeye hazır olduğunu yazarak, Mendelssohn'u Judaizm'ini alanen savunmaya çağırdı.

Böylece Mendelssohn, kendini, iradesinin dışında Judaizmin rasyonel bir savunucusu haline geldi denebilirse de, daha doğrusu Yahudilerin, dinlerinin esaslarına bağlı kalarak Avrupanın genel kültürüne katılabileceklerini kanıtlayacaktı. Önce Pentateuch'ı Almanca'ya çevirdi. Almanya'daki Yahudilerin arasında İbranice'nin öğretilmesine çalıştı. Prestiji artıkkça, kendini yerel Yahudi toplumlarının yabancıların otoritesine karşı sürdürdükleri savaşın içinde buldu. Yahudilerin Dresden'den ihracına ve İsviçre'de Yahudi aleyhtarı yasalara karşı çıktı. Yahudi dualarının Hıristiyan aleyhtarı olduklarına dair iddiayı ay-

rıntılı bir şekilde çürüttü. Laik yöneticilerin yararına, Yahudi evlilik yasalarını ve yeminleri anlattı. Fakat, bir taraftan Judaizm'i dış dünyaya en olumlu şekliyle takdim etmeye çalışırken, diğer taraftan da onu kabul edilemeyecek özelliklerinden soyutlamaya çalışıyordu. Özellikle Shabbetean'lara karşı Altona'da 1750'lerde girişilenin sindirme avı açısından bakıldığında, herem kurumundan nefret ediyodu. Kişi, iradesi dışında ne bir kiliseye bağlı olmaya mecbur edilebilirdi, ne de çıkarılabilirdi. Yahudilere karşı uygulanan ayırımın ve zulmün sonar erdirilmesi için çağrıda bulunarak, mantık galip geldiğinde bunun gerçekleşeceğini ifade etti. Fakat aynı zamanda Yahudilerin de mantıklı insan özgürlüğünü ve özellikle düşünce özgürlüğünü sınırlayan alışkanlıkları ve uygulamaları terketmeleri gerektiğini de düşünüyordu.

Mendelssohn adeta cambaz ipinde yürüyordu. Spinoza'nın izlerini çiğnemekten çok korkuyordu ve kıyaslamalar yapıldığı takdirde üzülüyordu. Aleni Judaizm savunmasında Hıristiyanlığa karşı eleştiriler yer aldığı takdirde öfkelenmelerinden çekiniyordu. Lavater'le tartışırken ezici çoğunluğun inancını tartışmanın tehlikeli olduğunu söylerken 'Ben baskılı bir ulusun üyesiyim' dedi. Aslında, Hırisiyanlığın Judaizm'den de mantıksız olduğunu düşünüyordu. Zaman zaman, bütün insanlar için her şey olmayı arzu ediyordu. Görüşlerini düzenli bir şekilde özetlemek imkansızdır. Dindeki gerçeklerin mantık yoluyla kanıtlanabileceğini iddia ederek Maimonides'i takibediyordu. Fakat, Maimonides'in vahiyle desteklenmiş rasyonel gerçek aradığı yerde, Mendelssohn vahiyin kaldırılmasını istiyordu. Judaizm vahiyle değil Yasa ile belirtilmiş bir dindi. Yasa'nın Sina Tepesinde Musa'ya verildiği ve bu Yasanın Yahudi halkının manevi mutluluğa eriştiği yer olduğu doğrudur. Gerçeğin geçerli olması için mucizelere gerek yoktu. 'Gerçek felsefenin ilahi bir varlığın mevcut olduğuna ikna ettiği akıllı insan, bir muciden değil, doğal bir olaydan etkilenir' diye yazıyordu. Bununla birlikte, Tanrının varlığını kanıtlamak için, Mendelssohn eski metafiziğe güveniyordu 'a priori' veya ontolojik kanıt ve 'a posteriori' yani kozmolojik kanıt. Kant'ın 1781'deki 'Critique of Pure Reason' eseri her ikisini de halkın gözünde sıfıra indirdi.

Yahudi dininin bir apologisti olarak Mendelssohn pek başarılı sayılmazdı. İşin gerçeği; inandıkları pek fazla değildi: Seçilmiş toplum fikri, insanlığa karşı misyonu, Vadedilen Toprak. Galiba, Judaizmin özel kişiler için icadedilmiş ve gizli bir şekilde mümkün olduğu kadar mantıklı olarak uygulanması gereken bir din olduğuna inanıyordu. Bir kültürün bir bütün olarak Tevrat'ta yer alabileceği fikri ona saçma geliyordu. Yahudi evinde ibadet etmeliydi, evinden çıktıktan sonra Avrupa'nın genel kültürüne katılması gerekiyordu. Fakat işin mantık yönü, her Yahudinin birlikte yaşadığı toplumun kültürüne dahil olacağıydı. Böylece 1500 yıl süresince katlanmış olduğu bütün insanlık dışı ızdıraplara ve kötülüklere rağmen global birliğini korumuş olan Yahudilik özel bir din olmaktan başka fonksiyonu olmadığından yavaş yavaş kaybolacaktı. Bu nedenle, büyük ve modern bir Judaizm apologisti Yechezkel Kaufmann (1889 - 1063) Mendelssohn'u 'Yahudi Luther' diye çağırıyordu.

Fakat Mendelssohn, Tevrat kültürünü inkar etmesinin mantığını takdir etmedi. Yahudilerin 'ulusları kültürü' tarafından yutularak kademeli olarak Yahudi bir Tanrıya olan inançlarını kaybedecekleri fikri onu derinden üzüyordu. Hıristiyanlık mantıksızlıklarından soyutlandığı takdirde, Judaizm'le Hıristiyanlığın bir araya gelebileceklerinin doğru olduğunu iddia ediyordu. Gelişme amacıyla Hıristiyanlığı kabul edecek Yahudilerin olabileceği fikrinden nefret ediyordu. Prusya'lı bir yetkili olan Christian Wilhelm von Dohm'dan Yahudi özgürlüklerine yönelik iyi niyetli talebini 'On the Improvement of Jews as Citizens (1781)'i yayınlamasını rica etti, fakat ifadesini tatmin edici bulmadı. Gerçekten de Dohm şöyle diyordu': Yahudiler epeyce eleştirilebilecek yönlerine rağmen, aslında kötü değiller; Yahudiler her türlü durumda kar peşindedirler, ayrıca tefeciliği de seviyorlar. Bu 'kusurlar' kendi kendilerine empoze ettikleri ayırımın ve tutucu hahamların da etkisiyle daha vahim bir hal aldılar.' Bunu devletin yasal kısıtlamalarının ihlali, yasaklanmış malların ithalatı ve ihracatı, para ve değerli maden sahtekarlığı izliyordu. Dohm bir devlet reformunun gerekli olduğunu savunarak 'böylece bu yolsuzluklarından arınarak daha iyi insanlar ve yararlı vatandaşlar olabilirlerdi.' Aslında ima

edilen, Yahudi dininde radikal değişiklikler yapılmasının gerektiğiydi.

Buna bağlı olarak Mendelssohn, 'Jerusalem, or upon Religious Power and Judaism'de (1783) Yahudilerin toplumdaki rolüne ilişkin tavrını açıklığa kavuşturmayı uygun buldu. Judaizmin dogmatik bir din olmadığını savundu: İnsana bir yaşam tarzı öneriyor, fakat düşüncelerini kontrol altına almaya kalkmıyor. 'İnanç, emir kabul etmiyor' diye yazıyordu, 'Sadece mantıklı inanç sonucu yoluna çıkanı kabul ediyor.' 'Genel huzuru bozmayan, kanunlara itaat eden, size ve hemcinslerine karşı dürüst hareket eden insanın düşündüğü gibi konuşmasına, kendi usulüne veya atalarının usullerine uygun olarak ibadet etmesine ve ebedi kurtuluşu bulacağını sandığı yerde aramasına izin verin.' Bu formül Yahudilere karşı medenice hareket edilmesini sağlamaya yönelikti, fakat Judaizm değildi. Dini anlamda, Yahudilerin de katılacağı, doğal bir din ve doğal ahlak kurallarına ilişkin bir formülden başka bir şey değildi. Geri dönmemek üzere giden, Musa'nın tehditleriydi.

Üstelik, Yahudiler aydınlanmayı kabul ederek Judaizm'in bazı özel taleplerini yürürlükten kaldırarak, karşılığında sakin bir yaşama hak kazanacaklardı. Mendelssohn'un idealine en yakın ülke Birleşik Devletlerdi. Mendelssohn'un 'Yahudi sorununa' getirdiği çözüm daha sonra şair Judah Leib Gorbon tarafından 'Çadırındaki Yahudi ve yurdunun dışındaki adam' şeklindeki tasviri, Amerika'nın dine ilişkin fikirlerine pek uygun geliyordu. Halk bir bütün olarak özgürlük hareketini destekliyordu: Bazıları her zaman sadık kalanlardı, bazıları ise tarafsızdılar. Bazıları, mücadelenin ileri gelenleriydi. 1789'da yeni anayasa kutlamalarının onuruna düzenlenen şenliklerde, özel bir masada, Yahudi beslenme kurallarına uygun yemekler yer alıyordu.

Yahudilerin de kutlanacak olayları vardı. Tarihlerinin ışığında incelendiğinde, yeni Amerikan anayasasından elde ettikleri yararları şimdiye kadar hiçbir gruptan edinmemişlerdi - kilise ile devletin ayrılması, genel vicdan özgürlüğü ve başvurularda dini testlerin uygulanmaması. Protestan olan Kuzey Karolayna'da Yahudilerin karşılaştıkları ufak tefek sıkıntılar 1868'in sonuna kadar devam etti. Fakat Yahudiler Birleşik Devletlerde

kendilerini özgür ve değerli hissediyorlardı. Bir kişinin dinine bağlılığı, kuralları uygulaması ve sinagoga mensup olması, Avrupa'da olduğu gibi kesinlikle bir eksiklik olmayıp, aksine saygınlığa biletti. Amerika'da bütün ibadetlere saygı gösterilerek, toplumun direkleri olarak telakki ediliyordu. Yahudiler Amerika'da yeni bir Siyon bulmadılar, fakat rahat edecekleri bir yer ve bir yuva bulmuşlardı.

Avrupa'da, aydınlanma sonradan hayale dönüşen umutlar ve yeni sorunlara dönüşen fırsatlar getirdi. Bazı bölgelerde, mantığın kuralları hiç işlemiyordu. Polonya'nın üç defa bölünmesinden sonra (1772, 1793, 1795) Yahudileri kabul etmeyen Rusya imparatorluğu, bir milyon Yahudiyi kabul etti. Belirli bir Yerleşim Mıntıkası çerçevesinde onlara oturma hakkı verdiler; orada, sayıları, fakirlikleri ve sıkıntıları hızla arttı. İtalya'da da kötüleşti. (1775-99) Uzun saltanatının başında yayınlanan Yahudilere ilişkin kurallarda zorunlu vaftiz şart koşuluyordu. Yahudiler kanun zoruyla tahkir edici ve küçük düşürücü vaızlar dinlemeye mecbur ediliyorlardı. Herhangi bir Yahudi çocuğu bir türlü vaftiz edildiyse -gizli olarak Katolik bir hizmetçi tarafından da vaftiz edilmiş olabilirdi - kilise daha sonra velayet talebinde bulunabilirdi. Kişi din eğitim verilen eve götürülerek (erişkinse) rızası isteniyordu. Oradan çıkabilmesi için rıza göstermesi şarttı. Bir zamanlar Yahudilere karşı liberal olan Ferrara, şimdi Roma'dan beterdi. 1817'de Angelo Ancona'nın küçük kızı, başpiskosun mahkemesinde istihdam edilen silahlı adamlar tarafından, beş yıl önce, iki aylıkken, dadısı tarafından vaftiz edildiği bahane edilerek ailesinin yanından kaçırıldı. Bu olayla, Ferrara gettosunda terör esmeye başladı.

Kendilerini daha aydınlanmış olarak kabul eden devletler, sadece marjinal olarak daha iyiydiler. Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresa, 1744-5'te Yahudileri Prag'dan kovmasına rağmen, üç yıl sonra tekrar kabul edildiler. Büyük Frederik, aydınlanmayı şahsen teşvik etmesine rağmen. 1750'de yürürlüğe koyduğu bir kararname ile Yahudileri 'sıradan' Yahudiler ve 'sıradışı' Yahudiler diye ikiye böldü. Sıradışı Yahudilere yerleşme hakkı verilmiyordu. Askerlik yerine 'korunma' vergisi ödemek zorundaydılar, ayrıca, alışverişleri sırasında devlet malı satın al-

maya mecbur ediliyorlardı. Ticari ve mesleki alanları çok kısıtlıydı. Orta Avrupa'daki ilk gerçek reform Maria Theresa'nın oğlu, II. Joseph tarafından 1781'de yapıldı. Özel oy verme vergisini, sarı armayı, Yahudilerin üniversiteye gitmesini engelleyen kararları ve bazı ticari kısıntıları yürürlükten kaldırdı. Diğer taraftan ticarette ve resmi kayıtlarda Eskenazi dilini ve İbraniceyi yasakladı, hahamlık yargılama hakkını kaldırdı ve Yahudilerin de askerlik yapmalarını emretti. Viyana'da ve başka yerlerde, Yahudiler birtakım kısıtlamalarla yaşıyorlardı ve birçok fanatik bürokrat bu yeni haklarını inkar etmeye kalkıyorlardı.

Bu Yahudi reformlarının bahşettiği özgürlükler 'Judenreformen' ve Tolerans tebliğleri 'Toleranzpatent', Yahudilerin işlerini ellerinden alacaklarından korkan seviyesiz bürokratlar tarafından gerektiği gibi uygulanmıyordu. Mesela, Avusturya'da 1787'de yayınlanan bir kanuna göre, bütün Yahudilerin Alman tınısı taşıyan isimler ve soyisimleri almaları isteniyordu. Sephardiler çoktan İspanyol soyadları kullanırken, tutucu olan Aşkenazitler hala antik çağlardaki geleneği uygulayarak kendi adlarını, babalarının ön adını, üstelik İbrani - Eskenazi şekliyle kullanıyorlardı. Örneğin Yaakov ben Yitzhak. İbrani tınılı isimler genel olarak yasak değildi ve bürokratlarda 'kabul edilebilir' isimlerin listesi vardı. Lilienthal, Edelstein, Diamant, Saphir, Rosenthal gibi çiçek ve kıymetli taş benzetmesi 'güzel' soyadı alabilmek için rüşvet şarttı. Kluger (akıllı) ve Fröhlich (mutlu) isimleir çok pahalıydı. Canı sıkılan memurlar, çoğunlukla kaba bir şekilde Yahudileri dört kategoriye ayırarak isimlendiriyorlardı: Weiss (beyaz), Schwarz (siyah), Gross (büyük) ve Klein (küçük) kötü niyetli memurlar birçok fakir Yahudiye inanılmaz çirkinlikte isimler veriyorlardı: Glagenstrick (darağacı ipi), Eselkopf (Eşek kafası), Taschengregger (yankesici), Schmalz (yağ), Borgenicht (borç alma); rahip veya levit sülalesinden gelen Yahudilerin Cohen, Kahn, Katz, Levi gibi isimleri alma hakkına sahip olmalarına rağmen, onları Almanlaştırmak zorundaydılar: Katzman, Cohnstein, Aronstein, Levinthal vs. Geniş bir kesim isim olarak kökenlerinin bölgesini aldılar: Brody, Epstein, Ginzberg, Landau, Shapiro (Speyer), Dreyfus (Trier), Horowitz ve Posner. Bu yöntemin aşağılayıcı yönü bir yana, hükümetin Yahudileri

tesbit ederek vergilendirilmelerini ve askere çağırmalarını kolaylaştırıyordu.

1784 yılının Ocak ayında XVI. Louis Yahudilerin oy verme vergisini kaldırdı ve altı ay sonra Alsace'taki Yahudilerin hakları yeni bir reformla düzenlendi: Borç para verme ve hayvan va tahıl ticareti yapmaları yasaklandı, evlenmeden önce kralın iznini almaya mecbur edildiler ve oturma iznine sahip olmayanların kovulabilecekleri bildirildi. Bu, doğu Fransa'nın Yahudilere karşı duygularının bir örneğidir.

Fransız Devriminin patlak vermesi soruna bir çözüm getirmedi. Teorik olarak Devrimin amacı bütün insanların, Yahudiler dahil, eşit olmalarıydı. Karşılığında, Yahudiler her türlü ayırımı terkedeceklerdi. Fakat, 28 Eylül 1789'da Stanilas Comte de Clermont-Tonnerre, Yahudilere ilişkin ilk tartışmada 'ulus içinde ulus olamayacağını' savundu. Dolayısıyla, 'Ulus olarak Yahudiler her şeyden mahrum edilmeliydi, ancak kişi olarak her şey verilmeliydi.' Bütün bunlar çok iyiydi, ancak aydınlanmış elit sınıfın sesiydi. Halkın sesi farklı olabilirdi. Jean François Rewbel, son kanadın radikal milletvekili, Yahudilerin hak eşitliği için canını dişine takarak mücadele etti. 27 Eylül 1791'de Yahudilere özgürlük verilmesi için kabul edilen bir yasaya, ürkütücü bir madde eklendi: Buna göre, Doğu Fransa'da Yahudilerin alacakları hükümetin denetiminde olacaktı.

Şimdi Fransız Yahudileri özgürlüklerine kavuşmuşlardı. Getto'lar ve kapalı Yahudi mahallelerine tecavüz edildi. 1796-8'de Napoleon Bonaparte İtalyan gettolarının birçoğunu serbest bıraktı; Fransız orduları, genç Yahudiler ve yerli taraftarlar duvarları elleriyle yıktılar.

İlk defa 'Devrimci Yahudi' tipi gölgeden sıyrılarak ortaya çıktı. İtalya'daki ruhban sınıfı 'Galyalılara, Dominik tarikatındaki papazlara ve Yahudilere karşı düşmanlık yemini yaptılar. Bir defa daha gelenekçiler, Tevrat'la tahrip arasında tedirgin edici bir bağlantı hissettiler. Yahudi, çeşitli kılıklarda, bazan da karikatürize edilerek gösteriliyordu. Mesela İngiltere'de, 1780'lerde grubu Londra'yı dehşete düşüren fanatik ve eskiden protestan Lord George Gordon'un kılığına soktular. Üç yıl sonra Judaizme dönmüştü. Büyük Sinagogun hahamı haham David Schiff onu

kabul etmedi, o da, onu kabul eden Hambro Sinagoguna gitti. En fakir Yahudiler onu ikinci bir Musa varsayarak, bir gün onları atalarının topraklarına geri götüreceğini ümit ediyorlardı. 1788'in Ocak ayında, Fransa Kraliçesi hakkında yazılı bir iftirayı yayınlamakla suçlanan Gordon, Newgate'te iki yıl hapis cezasına mahkum edildi. Saygıdeğer Israel bar Abraham Gordon adına ona konforlu bir bölüm tahsis edildi. Duvarına, İbrani dilinde On Emri, muskalar içeren çantasını ve tallit'i (dua örtüsü) astı. Hapishaneden ziyade, bölmesi lüks bir villa görünümündeydi. Yahudi bir metres-hizmetçisi vardı ve sofrada altı kişiden az misafiri olmazdı: Çoğunlukla, bir bandonun çaldığı müziğin eşliğinde yemek yiyorlardı. Düzgün davranacağına dair garanti veremediği için Fransız Devriminin başlangıç dönemlerinde mahkeme hapiste kalmasına karar verdi: Buna gürültülü bir şekilde sevindi ve Horne Tooke, Edmund Burke gibi devrimcileri misafir ederek vakit geçiriyordu. 'Burke'ın 'Refkections on the Revolution in France' adlı eserinde yani Paris rejimine ani bir saldırı düzenlemeyi teklif ediyordu; 'Bize Paris Başpiskoposunuzu gönderin, yerine Protestan hahamımızı yollayalım.' Birkaç saat sonra, Marie-Antoinnette Paris'te giyotinle idam edilmişti. Gordon, devrimci bar şarkı olan 'Ça ira - les aristocrates a la lanterne' (işler düzelecek - aristoratları sokak fenerine asın)'ı bağıra çağıra söyleyerek, hücresinde öldü.

Birinci Konsolos olarak Bonaparte'ın ilk eylemi bu şarkıyı yasaklamak oldu. Yahudileri, güçlü vatandaşlar olarak topluma katmak için büyük çaba sarfetti. Napoleon'un zafer yılları esnasında, birçok hükümdar yolunu izledi. En önemlisi, Prusya'ydı. 11 Mart 1812'de eskidenberi oraya yerleşmiş Yahudileri tam vatandaşlığa kabul etti ve bütün vergileri ve kısıtlamaları kaldırdı. Okumuş Yahudiler arasında, Fransa'nın kendileri için bütün ülkelerden fazla çabalamış olduğuna dair bir konsensüs oluşmuştu. Bu duygular yüz yıl boyunca devam etti, ta ki Dreyfus olayı hepsini silip süpürünceye kadar.

Yahudiler menfaatlerini Fransız emperyalizmi ile özdeşleştirmeyi reddettiler. İngiliz Yahudileri, Devrimci Terörün estirdiği yabancı düşmanlığı fırtınasından haklı olarak korkuyorlardı: 1793'te Yabancılar Kanunu yayınlandı. Londra'daki Portekiz Si-

nagogunun yetkilileri hahama başvurarak, Yahudilerin Krala ve Anayasaya bağlılıklarını göstermelerinde ısrar eden bir vaaz vermesini istediler. Haham Solomon Hirschell'in Trafalgar Zaferini konu alan şükran vaazı Büyük Sinagogdan yayınlanan ilkiydi. Bu arada, Yahudiler Hyde Park'taki gönüllülere katılmaya gittiler. III. George, çok sayıdaki hayvan isimlerini duyunca şaşkınlığını gizlemedi: Kurt, Ayı, Aslan gibi ve daha neler neler. Avrupa'nın diğer ucunda Rusya'da hasidimler Fransız tipi aydınlanmayı ve zenginleri istemiyorlardı. Bir hahamın dediği gibi 'Bonaparte kazanırsa, İsrail'li zenginler çoğalacak ve İsrail daha çok yücelecek, fakat gidecekler ve İsrail'in kalbini Göklerdeki Babamızdan uzaklaştıracaklar.'

Yahudiler, kendilerine karşı takınılan radikal davranışlardan kuşku duymakta yerden göğe kadar haklıydılar. Devrimci tanrıçanın onlara sunduğu elma kurtluydu. 1789'da kiliseye ve dolayısıyla dine karşı cereyan eden olaylar Fransız aydınlanmasının ürünüydü; onsekizinci yüzyılın Fransa'sında, zeki yazarlara çeşitli konularda izin veriliyordu, ancak, direkt olarak Katolik Kilisesinin aleyhinde bulunarak yazmak tehlikeliydi: Bu noktada Spinoza'nın eserlerini fevkalade yararlı buldular. İncil'deki gerçeklere mantıksal bir yaklaşım geliştirmek gayretiyle, hahamlık dininin batıl inançlarını ve cehalete meyillerini açıkça ifade ediyordu. Hıristiyanlığın radikal bir eleştirisine de parmak basmıştı, fakat bunu yaparken Judaizm'e karşı bir iddianame için gerekli malzemeyi de toplamıştı. Fransız filozofları onu birinci aşamada takibetmeye razıydılar, fakat ikincisine odaklanmayı daha doğru buldular. Böylece, Judaizm'in Hıristiyanlığın doğruluğunun kanıtı olduğuna dair Augusten'lerin eski iddiasını tersine çevirdiler. Daha çok, uydurmalarının, batıl inançlarının ve yalanlarının kanıtıydı.

'Dictionnaire philosophique'te (Felsefe Sözlüğü) (1756) Voltaire, modern bir Avrupa toplumunun temel yasalarını ve inançlarını Yahudilerden almasının saçma olduğunu iddia ediyordu. 'Babilon'da ve İskenderiye'de oldukları süre içinde sadece tefeciliği öğrendiler. Tamamen cahil bir ulusturlar, yıllarca onlara hoşgörü göstermiş olan ülkelere karşı şiddetli nefretle birlikte sefaleti ve batıl inançları birleştirdiler.' 'Encyclopedie' cahil ve ba-

tıl inançlara sahip bir ulusun bütün kusurlarına sahip olduklarını' yazıyor. Baron d'Holbach daha ileriye gitti. Çeşitli kitaplar arasından, özellikle 'L'esprit du Judaisme' (Judaizmin ruhu - 1770) de Musa'yı Hıristiyan toplumunun ahlakını bozmuş olan ve Yahudileri 'insanlığa düşman bir ırka dönüştüren acımasız ve kana susamış bir sistemin kurucusu olarak gösteriyor.... Acımasız, insanlık dışı, toleranssız, hırsız, hain ve muhbir olmaları emredildi. Bütün bunlara Tanrı'yı memnun eden olaylar olarak bakılıyor.' Din aleyhtarı bu analize dayanarak, D'Holbach bütün sosyal ve iş dünyasına ilişkin şikayetleri Yahudilere yükledi.

Böylece, Fransız aydınlanması bir yandan Yahudilerin kısa dönemde isteklerine yardımcı olurken onları karanlık bir mirasla karşı karşıya bıraktı. Fransız yazarları, özellikle Voltaire Avrupa'da çok okunuyordu ve taklit de ediliyordu. Fichte gibi Alman idealistler, aynı konuyu ele almakta gecikmediler. Voltaire'le meslektaşlarının eserleri modern Avrupa'nın aydınlar grubunun temel belgeleriydi: Şiddetli Yahudi aleyhtarı maddeler içermeleri Yahudiler için trajediydi. Böylece Yahudi aleyhtarı polemik birikimine bir atman daha eklendi. Hıristiyan ve putperest temelin üzerine şimdi de laik bir bina inşa edilmişti. Bir anlamda, bu hepsinden ciddiydi, çünkü Hırisiyan fanatizminin bunca zaman canlı tuttuğu Yahudi nefretinin şimdi dini ruhun yıkılışının baki kalmasını sağlayacaktı.

Yeni laik Yahudi aleyhtarlığı, anında iki farklı tema geliştirdi. Bir taraftan, Voltaire'i izleyen, kalkınan Avrupa solu, Yahudileri cehalet taraftarı ve insanlığın her türlü ilerlemesine karşı çıkan tipler olarak kabul ediyordu. Diğer taraftan tutucu ve gelenek yanlısı güçler Yahudilerin eski düzenin çökmesinden edindikleri yararlara içerleyerek, Yahudileri anarşinin müttefikleri ve tetikçileri olarak tasvir etmeye başladılar. İkisi de doğru olamazdı. Hiçbiri doğru değildi. Fakat ikisine de inanıldı. İkinci hikaye, Napoleon'un bizzat 'Yahudi sorununu' çözmek için iyi niyetli girişimlerinden destek buldu. Mayıs 1806'da bir tebliğ yayınlayarak, Fransız İmparatorluğundaki (Rheineland dahil) ve İtalya Krallığındaki bütün Yahudi ileri gelenleriyle bir Konvansiyon düzenledi. Ana fikir, yeni devletle Yahudilerin arasında, Napoleon'un daha önce Katolikler ve Protestanlarla anlaşma sağladığı zeminde sürekli bir bağlantı

kurmaktı. Yahudi cemaatinin liderleri tarafından seçilen 111 kişilik kurulun toplantıları Temmuz 1806'dan Nisan 1807'ye kadar sürdü ve yetkililerin onlara evlilik yasaları, Yahudilerin devlete karşı tutumu, iç organizasyon ve tefeciliğe ilişkin soruları cevapladılar. Napoleon eski toplumsal sistemin yerine şimdi Yahudi olarak değil, 'Musa'nın dinine mensup Fransız vatandaşları' olarak tellakki edilenlerin davranışlarını düzenleyen kilisenin idare heyeti olarak vasıflandırılabilecek kuruluşu atadı.

Günün standartlarına göre bu bir ilerlemeydi. Napoleon bu laik kurula ilaveten hahamları ve okumuş sinagog üyelerini toplayarak Tevrat'la ve halakhah'la ilgili teknik noktalar hakkında Kurul'a bilgi vermelerini istedi. Judaizm'in gelenekçi kanadının cevabı zayıf oldu. Napoleon'un bu tür bir mahkeme düzenlemeye ve toplantıya çağırmaya hiçbir şekilde hakkı olmadığını beyan ettiler. Buna rağmen hahamlar ve bilginler Şubat - Mart 1807'de ihtişam içinde ve gerekli törenlerle toplandılar. Kurul'a Sanhedrin (din bilginlerinden oluşan Anayasa Mahkemesi) tahsis edildi. Bu toplandı, diğer laik ciddi toplantılardan çok daha fazla dikkat çekti ve Napoleon'un Yahudi politikası unutulduktan sonra dahi Avrupa'da hatırlanıyordu. Varsayılan veya gerçek radikal amaçlarına bağlı Yahudi faaliyetlerinden şiddetle şüphelenen siyasi spektrumun sağında, uydurma Sanhedrin toplantısı güçlü bir fesat tertibi atmosferi yarattı. Bu toplantı her zaman gizli olarak yapılan bir toplantının açık şekli değil miydi? Her yıl geleneksel cinayetin işleneceği şehrin tesbit edilmesi için Yahudilerin yaptıkları toplantıların hatırası zihinlerde canlandı ve aynı yıl içinde Abbe Baruel'in 'Memoire pour servir a l'histoire du jacobinisme' adeli kitabının tetiklediği yeni bir fesat tertibi teorisi ortaya çıktı. Kitaptaki efsaneler, 'Siyon'un Büyükleri'ni ve gizli entrikalarını çağrıştırıyordu. Sanhedrin, geleneksel düzene karşı bir tehdit olarak kabul edilen radikalliğe karşı orta ve doğu Avrupa'da kurulan yeni gizli polis teşkilatının da dikkatini çekiyordu. Ve, 'Protocols of the Elders of Zion' (Siyon Büyüklerinin Protokolleri) muhtemelen bu gizli polis ortamından doğacaktı.

Getto'nun duvarları yıkılıp Yahudiler özgürlüğe doğru yürümeye başlayınca, kendilerini elle tutulamaz fakat aynı derecede düşman bir şüphe gettosunun içinde buldular. Modern Yahudi aleyhtarlığı uğruna, eski zaafları, sıkıntıları geride bırakmışlardı.

Baskıdan Kurtuluş

31 Temmuz 1817'de erken gelişmiş bir erkek çocuğu olan Benjamin D'İsraeli, Holborn'daki St. Andrew kilisesinde Sn. Timbleby tarafından vaftiz edildi. Bu vaftiz, çocuğun babası Isaac D'Israeli ile Bevis Marks Sinagogu arasındaki uzlaşmazlığın sonucuydu. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, Judaizm'de topluma hizmet bir ayrıcalık veya tercihe kalmış bir konu değildi, doğrudan görevdi. 1813'te Bay D'Israeli cemaatin kurallarına uygun olarak bekçiliğe atanmıştı. Bu duruma son derece öfkelendi, zira ödemesi gerekenleri her zaman vaktinde ödediği gibi, kendisini her zaman Yahudi olarak kabul ediyordu. 'Genius of Judaism' (Judaizm'deki Deha) eseri, aksi gibi Şehit Kral Charles'ın beş cilde sığdırılmış yaşam öyküsüydü. Judaizm'i ve Yahudileri küçümsüyordu. 'Curiosities of Literature' (Edebiyattaki Tuhaflıklar) adlı eserinde Talmud'u 'Tümüyle Barbar Yahudi Eğitim Sistemi' olarak nitelendirmişti. Yahudilerin 'kaybedilecek üstün yetenekli kişilerinin veya sanatkarlarının olmadığını' düşünüyordu. 'Üstün yeteneklilerin sayısı parmaklarımın sayısından çok değil' diyordu. 'On yüzyılda on değerli adam çıktı.' İhtiyar Mütevelli Heyetine' yaptığı başvuruda ilgi alanlarının dışında, kendi halinde yaşayan bir insan olmak sıfatıyla, sürekli olarak ona itici gelen görevleri yerine getiremeyeceğini bildirdi. Kırk paund para cezası ödedi ve mesele unutuldu. Üç yıl sonra tekrar güncel hale gelince, D'Israeli Judaizm'den tamamen ayrılarak, çocuklarını da vaftiz ettirdi. Bu davranışı bütün çevre için çok anlamlıydı, zira 1858'e kadar Yahudilerin parlamentoya girmesi yasaktı ve eğer vaftiz olmasaydı, D'Israeli hiçbir zaman Başbakan olamazdı.

D'İsraeli'nin vaftizinden yedi yıl sonra benzer bir olay, 24 Ağustos 1824'te, bu defa altı yaşındaki Karl Heinrich Marx adındaki çocukla ilgili olarak tekrarlandı. Bu ailenin irtidadı daha büyük önem taşıyordu. Marx'ın büyükbabası, öldüğü tarih olan 1789'a kadar Trier'de Hahamdı. Amcası hala hahamlık yapıyordu. Annesi, kalabalık bir haham ve bilgin sülalesinden geliyordu. Fakat Marx'ın babası, bir aydınlanma çocuğuydu, Voltaire'le Rousseau'nun öğrencisiydi. Aynı zamanda iddialı bir avukattı. 11 Mart 1812'deki tebliğle Yahudiler baskıdan kurtulmuşlardı. Napoleon'un yenilgisine rağmen, tebliğ teorik olarak

hâlâ yürürlükteydi. Aslında kaçamak yolları da bulunmuştu. Örneğin, Yahudiler hukuk tahsili yapabilirlerdi, ancak mesleklerini icra edemezlerdi. Dolayısıyla Heinrich Marx'ta Hıristiyanlığı seçti ve kısa zamanda Trier barosunun dekanlığına yükseldi. Karl Marx 'yeshiva'ya gideceğine daha sonra liberal olduğundan evi yağma edilen bir müdürün yönetimindeki liseye gidiyordu.

Yahudiler, vaftiz olmak suretiyle Hıristiyanlığa tepkilerini gösteriyorlardı. Geleneksel olarak, vaftiz, zulümden kurtulmaya yarıyordu, ancak baskıdan kurtuluş kavramı çerçevesi içinde böyle bir yöntem yer almalıydı. 18. yüzyılın sonundan itibaren vaftiz yaygınlaştı. Vaftiz, artık bir alemden diğerine dramatik bir geçiş değildi. Toplumda dinin oynadığı rolün azalmasıyla, irtidat, dini bir eylemden ziyade laik bir eylem haline gelmişti. Karl Marx'tan sonraki yıl vaftiz olarak Heinrich Heine, vaftiz olayını 'Avrupa toplumuna giriş bileti' olarak nitelendiriyordu. 19. yüzyılın içinde Orta Avrupa'da 250.000'den fazla Yahudi 'giriş biletlerini' aldılar.

Yahudilerin büyük dostu olan Theodor Mommsen, 'Hıristiyanlığın bir din ismi olmaktan ziyade yeryüzündeki çokuluslu milyonların, kendilerini birlik içinde hissetmelerinin bir ifadesidir' diyordu. 19. yüzyılda insanların Hıristiyan olmak ihtiyacını duydukları gibi, yirminci yüzyılda da İngilizce öğrenmek ihtiyacını duyabilirlerdi.

A.B.D'nin dışında Yahudi olarak yaşamak, Yahudiler için büyük özveri gerektiren bir durumdu. Avusturyalı hikaye yazarı ve gazeteci Karl Emil Franzos şöyle diyordu: 'Özveriyi göze alamayan Yahudi, çareyi vaftiz olmakta buluyor. İkincisi özveride bulunuyor, fakat Judaizmi bir felaket olarak görüyor ve nefret ediyor. Üçüncüsü ise, özveri çok ağır geldiğinden Judaizme yakınlaşıyor.' Vaftiz olmanın karşılığı, büyük ödüllerdi. İngiltere'de, 18. yüzyılın sonlarından itibaren, zirveye giden yoldaki bütün engeller vaftiz sayesinde ortadan kalkıyordu. Milyoner Samson Gideon özveride bulunmaya hazırdı, ancak oğluna empoze etmek istemiyordu. Bunun için, genç Samson Gideon (Samson Gideon Junior) daha Eton'dayken babası, baronet ve parlamento üyesi olmasını sağladı. Sir Manasseh Lopez de vaf-

tiz olarak parlamento üyesi Ralph Bernard, Komitenin Yönetim Kurulu Başkanlığı'na yükseldi. (Sözcü Vekili)

Judaizm, Avrupa'da yalnız siyasi kariyer yapmaya engel değildi, birçok iktisadi faaliyeti de kısıtlıyordu. Napoleon dahi 1806'da Yahudiler'e özgü bazı kısıtlamalar getirmişti. İtibarları iade edilen Bourbonlar 1815'te kısıtlamaların geçerlilik süreleri sona erince bu kısıtlamaları yenilemediler. 1831'de Yahudiler Hıristiyanlarla eşit haklara sahip olunca kendilerini yasaların koruması altında hissettiler. 1815'te Alman Konfederasyonu'nun kararları gereğince, Yahudiler'in Napoleon zamanında sahip oldukları bazı hakları, özellikle, kovuldukları Bremen'de, Lübeck'te, Hamburg'da, Frankfurt'ta ve Mecklenburg'da ellerinden alındı. Prusya'da Yahudiler oy hakkı vergisine, kayıt vergisine ve 'iskan fazlalığı'na tabiydiler. Toprak sahibi olmaları yasaktı, herhangi bir mesleği icra edemezlerdi ve ticaret yapamazlardı. Esnaf odalarının ellerini dahi sürmek istemedikleri 'İzin verilen ihtiyari işlerle' veya borç verme işleriyle faaliyetleri sınırlandırılmıştı. 1847'de Prusya Reformu'ndan bir yıl sonraki devrim 'Alman Halkının Temel Hakları'na ilişkin bir liste yayınlandı ve sivil haklar laik bir zemine oturtuldu. Buna rağmen, Alman devletlerinin çoğunda Yahudilere uygulanan yerleşim sınırlaması hüküm sürmeye devam ediyordu. İtalya'da, Napoleon'un yenilgisi her yerdeki Yahudiler için zamanın tersine işlemesine sebep oldu ve 1790'da kazandıkları haklara yeniden kavuşmaları bir kuşak daha sürdü. Toscana ve Sardunya 1848'e kadar yasal baskıdan kurtulamamışlardı. Daha sonra, Modena'da, Lombardiya'da, Romagna'da, Umbria'da, Sicilya'da, Napoli'de, Venedik'te ve Roma'da baskıdan kurtuluş kendini gösterdi. Bu, uzun, karışık, çelişki ve istisna yüklü bir sürecin kısaca özetidir. Bu sürecin tamamlanması yasal anlamda Fransa'da seksen yıl sürdü. Doğuda, özellikle Rusya'da ve Romanya'da Yahudilerle ilgili sorunlar ciddiyetini koruyordu.

Gecikmeler ve belirsizlikler, neden bu kadar çok Yahudi'nin vaftiz olup 'topluma giriş bileti' aldıklarını açıkça anlatıyor. Fakat 19.yy'da Yahudi olma sorununun başka çözümleri de vardı. En ideal olanını Rothschild'ler keşfetmişti: 18.yy'ın harikası olan özel bankacılığın öncüleri olmuşlardı. Bu tür özel ku-

ruluşlar daha önce Yahudiler tarafından ve özellikle saray maiyeti Yahudi soyundan gelenler tarafından kurulmuştu; ancak vaftizden ve iflastan kurtulmayı sadece Rothschildler başarmışlardı. Çarpıcı bir sülaleydiler. Birbiriyle bağdaşmayan dört farklı hedefleri vardı. Hızlı ve namuslu bir şekilde muazzam servet sahibi olmak; birçok hükümetin güvenini korumaya devam ederek bu serveti dağıtmak; halkın kıskançlığını uyandırmadan servetlerini harcamak ve kanunen ve ruhen Yahudi olarak kalmak. Hiçbir Yahudi onlar kadar servet sahibi olmadı, ağız tadıyla harcamadı ve o kadar popüler olmadı.

Bunlara rağmen Rothschild'leri anlatan herhangi bir kitap bulunmamakta. Onların hakkında kütüphaneler dolusu saçmalıklar yazıldı. 'Lies about the Rothschilds' (Rothschild'ler hakkında yalanlar) diye kitap yazmaya hazırlanan bir kadın, 'yalanları belirlemek kolaydı, ancak gerçeği bulmak imkansızdı' diyerek vazgeçti. Aile son derece ketumdu. Özel bankerlik yaptıklarına göre, ketum olmaları doğaldı. Çeşili hükümetlerle ve sayısız üst düzey yetkilileri ile alışverişleri vardı. Yahudi olduklarından, her zaman yara alabilecek bir hedeftiler. Gereğinden fazla belgeyi ellerinde tutmuyorlardı. Hem kişisel hem mesleki nedenlerle belgeleri imha ediyorlardı. Yaşamlarındaki ayrıntıların Yahudi aleyhtarlığına sebep olmamasına çok özen gösteriyorlardı. Ölümlerinden sonra yakılan ateşte yok edilen belgeler, Kraliçe Viktorya'nın sülalesininkinden fazlaydı. Arşiv odaları yoktu. Tarihçi Miriam Rothschild'e göre, tarihleri onları ilgilendirmiyordu; gelenek icabı atalarına saygılıydılar ve yarınlarını gerekli tedbirlerle birlikte düşünüyorlardı. Ancak, günü yaşıyorlardı. Ne geçmiş, ne de gelecek onları ilgilendirmiyordu.

Rothschild'ler, Napoleon'un Savaşlarının ürünüydüler. Tıpkı Yahudi finansının Otuz Yıllık Savaşların ürünü olduğu gibi. Sebepler aynıydı. Yahudilerin savaş zamanındaki yaratıcılığıydı; Yahudi olmayanların önyargılı davranışları geri kalmalarının sebebiydi. Aile servetinin kurucusu, Londra'da Nathan Mayer Rothschilddi. Fransa'da devrim savaşları başlayıncaya kadar, 1790'larda, Avrupa'da ticari bankacılık, Londra'lı Baringsler, Amsterdam'lı Hopelar ve Frankfurt'taki Gebrüder

Bethmann gibi Yahudi olmayanların elindeydi. Hızla yayılan savaş para piyasalarını sıkıştırınca, yeni gelenlere yer açıldı. Aralarında bir Alman - Yahudi grubu yer alıyordu: Oppenheimler, Rothschildler, Heinesler, Mendelssohnlar. Rothschild ismi, Frankfurt'taki getto evlerindeki kırmızı siperliklerden kaynaklanıyordu. Ailenin reisi Mayer Amschel, para bozma işiyle antika ve eski para ticareti yapıyordu. Tekstile de girdi, bu da İngiliz bağlantısı gerektiriyordu: Hesse-Cassel prensi IX. William'a eski para satmakla başladı, en önemli finans temsilciliğine kadar yükseldi. Prens, İngiliz Ordusuna paralı asker sağlamak suretiyle servetine servet katmıştı.

1797'de Mayer Amschel işlerini takip etmek üzere oğlu Nathan'ı dünyanın bir numaralı ticaret merkezi olan Manchester'e gönderdi. Manchester pamuklu üretiminde de dünyanın bir numaralı merkezi olmuştu. Pamukluları kendisi üretmiyordu: Küçük üreticilerden satın alarak baskıya gönderiyordu, sonra da doğrudan Avrupa'daki alıcılara satıyordu. Başka Yahudi ailelerinin de bu sahaya girmelerine öncülük etti. Nathan'ın direkt satışları üç ay krediliydi: Bu da Londra para piyasasına giriş demekti. Orada, babasının bağlantısı olan Levi Barent Cohen'in yanında 'eğitim' görmüştü ve sonradan kızı Hannah'la evlendi. 1803'te, savaş yayıldıkça, işlerini Londra'ya taşıdı. İngiliz hükümeti her yıl 20 milyon paund tahvil satmak zorundaydı, ancak piyasa bu meblağı doğrudan eritemediğinden, bir kısmı müşteri bulabilecek aracılara satılıyordu. Nathan Rothschild'in senetleri tekstil alanında çok iyi bir üne kavuşmuştu: Aynı zamanda uluslararası senetlerin de kabul kurumu olarak görev yapıyordu. 1806'da o feci Jena Savaşından sonra Hesse-Cassel prensi, İngiliz tahviline yatırım yapmak üzere servetini Nathan'a Londra'ya gönderdi. IX. William'a hizmet ederken, Nathan kendi servetini de geliştirdi. Nathan Londra çapında ün kazanmıştı: Diğer bir yeteneği de, geleneksel Yahudi becerisi ile, parayı hızlı ve güvenli bir şekilde transfer etmesiydi. 1811-15'te, Rothschild'le İngiliz Başkomiser John Herries, 42.5 milyon paundluk altını İspanya'daki İngiliz ordusuna güvenli bir şekilde ulaştırmayı başarmışlardı. Bunun yarısı Nathan'ın, diğer yarısı da Fransa'daki kardeşi James'in elinden geçmişti.

James'in Paris'teki çalışmaları, 1811'den itibaren aile servetinin gelişmesine damgasını vurmuştu. Üçüncü kardeş Salomon Mayer, 1816'da Viyana Şubesini, dördüncüsü Karl Mayer ise 1821'de Napoli Şubesini kurdu. Aile reisinin 1821'deki vefatından sonra oğulların en büyüğü Amschel Mayer Frankfurt Şubesinin başına geçti. Orduların ödenekleri için gereken büyük meblağlar, kağıda ve krediye dayalı uluslararası yeni bir finans sistemini yarattı. Hükümetler de, bunu her türlü amaç için kullanabileceklerini anlamışlardı. Nathan Rothschild, Barings'i de sollayarak Londra'nın en üst mali makamı haline geldi. Uçarı Latin rejimleriyle fazla iş yapmıyordu; daha ziyade Kutsal İttifak olarak bilinen Avusturya, Rusya ve Prusya gibi sağlam Avrupa otokrasilerini tercih ediyordu. 1822'de onlara muazzam meblağlar ödedi.

Viyana'da Rothschildler Habsburglar için tahvil sattılar, Metternich'e danışmanlık yaptılar ve ilk Avusturya demiryolunu inşa ettiler. İlk Fransız demiryolları Paris'te Rothschild Freres tarafından inşa edildi; bunlar aynı zamanda, Bourbonslar'la, Orleans ve Bonaparte taraftarlarına da mali destek sağladılar. Rothschildler'in sermayesi gittikçe artıyordu. Haber alma ve iletişim konusunda Yahudilerin gelenekselleşmiş önsezilerini tamamen kullanıyorlardı. Yüzyılın ortasında, Yahudiler bankacılık sisteminden telgraf sistemine dönmüşlerdi. Asıl adı Israel Beer Josaphat olan Paul Julius Reuter amcasının Göttingen'deki bankasından ayrılarak 1848'de dünyanın en büyük haber ajansını kurdu. Adolf Opper, Times'ın Paris muhabiri oldu. Gerektiği zaman yararlanılabilen özel telgraf hatlarına sahipti. Fakat, hiçbir gazete, Rothschild'lerin elde ettikleri kilit haberlere sahip olamıyordu. 1930'lada, kuryeleri hala Folkstone bölgesinde istihdam ediliyorlardı. Bunlar Waterloo döneminde Manş Denizi'nde mal taşıyan denizcilerin torunlarıydılar.

Eski saray maiyeti Yahudilerinin aksine, Rothschildler'in kurmuş oldukları uluslararası şirket, yerel saldırılardan etkilenmiyordu. 1819'da, yeni edinilen Yahudi haklarının ütopik olduklarını kanıtlarcasına, Almanya'nın birçok yerinde Yahudi aleyhtarı şiddet olayları patlak verdi. O zamanki adıyla bu 'Hep Hep isyanları' esnasında, Rothschildler'in Frankfurt'taki evi de

saldırıya uğradı. Hiç fark etmedi. 1848 ihtilali esnasında meydana gelen diğer saldırı da onları etkilemedi. Para artık orada değildi. Artık, dünyayı dolaşan sadece kağıttı. Rothschildler, Yahudilerin yüzyıllarca uğraştıkları ve mallarının şiddete karşı nasıl korunacağı konusuna çözüm bulmuşlardı: Gerçek varlıkları, ayaktakımının ve hatta aç gözlü kralların dahi ulaşamayacakları bir yerdeydi.

Şirketlerin servetlerinin kurucusu ve finans dehası Nathan Mayer Rothschild 1836'da Frankfurt'ta en büyük oğlu Lionel'in, kardeşi Karl'ın kızıyla düğünü esnasında öldü. Karl Napoli Şubesinin başkanıydı. Rothschildler aşağı yukarı hep birbirleriyle evleniyorlardı; 'dışarıdan evlenmek'ten bahsettikleri zaman, Yahudi toplumunun dışını değil, ailenin dışını kastediyorlardı. Bu iç evliliklerin amacı, çeyizlerin şirketlerin içinde kalmasıydı. Lionel-Charlotte düğününün şenlikleri, Judengasse'de eski aile ocağında yapılmıştı. Orada, genç kız adıyla Gudule Schnappers oturuyordu, seksen dört yaşındaydı, on dokuz çocuğu olmuştu, on yıl daha yaşadı. Nathan'ın ölümü büyük önem taşıyan bir olmaydı: Haberleri Londra'ya götüren posta güvercini Brighton üzerinde vurulmuştu. Şubesi, N.M. Rothschild, şirketin güç odağıydı ve doğal olarak gelişmeye devam ediyordu. Londra, dünyanın finans merkeziydi. Rothschild'se en güvenilir direği. 1860-75 arasında yabancı hükümetler Londra'da 700 milyon paund'dan fazla para aldılar. İşe dahil elli bankadan onu, aralarında Hambro, Samuel Montagu ve Helbert Wagg gibi ünlü isimlerin de yer aldığı Yahudi bankalarıydı. Rothschildler, ellisinden de daha önemli rol oynadılar.

Finansal baskı, kaçınılmaz olarak beraberinde politik etkiler de getirdi. Yahudilerin ve Toriler'in doğal olara müttefik olduklarını ve Londra'nın kritik seçimlerine - Haziran 1841'de ve Ekim 1843'te - Yahudi oylarıyla karar verildiğini ilk vurgulayan genç D'İsraeli'ydi. Rothschildler'in tahıl yasalarını düzenleyen Liberale bir koltuk kapmak için, Yahudileri Sabbath günü sokağa çıkmak zorunda bıraktıklarına işaret etti. Ailenin reisi olarak Lionel koltuğu 1847'de kendisi kazandı. Bununla beraber 1858'de kısıtlamalar kaldırılıncaya kadar parlamentodakie yerini alamamıştı. Tori lideri Lord George Bentinck, J. W. Croker'e

yazdığı bir mektupta, seçimin manasını şöyle açıklamıştı: 'Lionel Rothschild'i temsilcisi olarak seçmekle, Londra kenti kamunun arzusuna tercüman oldu.. Partinin, meseleyi Yahudilere karşı ele almakla herhangi bir olumlu sonuca ulaşabileceğini sanmıyorum.' Clare'in O'Connell'i veya Yorkshire Wilberforce'u seçmesine benziyor. Clare Katolik meselesini halletti, Yorkshire köle ticaretini, şimdi de Londra Kenti Yahudi konusunu halletti.'

Rothschildler, akılcı bir davranışla bu veya başka bir işin üzerine gitmediler. Zamanın onlardan yana olduğunu biliyorlardı ve beklemeye hazırlıklıydılar. Mali güçlerini boşa harcamaktan veya öyle görünmekten nefret ediyorlardı. Gayet tabii, Rothschildler her zaman barış taraftarıydılar; ferdi olarak şubeler, ilgili oldukları ülkelerin politik amaçlarına paralel hareket ediyorlardı. Yararlandıkları takdirde en çok Britanya'da sahip oldukları güçle hükümeti hiçbir zaman sıkıştırmadıkları kanıtlardın anlaşılmaktadır. Dış işler konusunda tereddüde düştükleri zaman, hükümete giderek, Bakanların ne yapmalarını istediklerini sormayı adet edinmişlerdi, örneğin 1884'teki Mısır krizindeki gibi.

Parayı küçümseme hususunda -genelde 'teneke' olarak bahsediyorlardı- tamamen İngiliz stili bir davranışı benimsemişlerdi ve onu aha ziyade sosyal bir duruma ulaşmak için kullanıyorlardı. Saraya benzeyen iki ghetto inşa ettiler: Biri kentte, diğeri kırsal kesimde. Kentteki, Piccadilly'nin Park Lane'le birleştiği köşedeydi. Yaşlı Nathan bu süreci 1825'te, 2, New Court'ta 'dükkanın üstünde' oturmaktan vazgeçince başlatmıştı. Banker'in dul eşi Mrs. Courts'tan 107 Piccadilly'yi satın almıştı. Ailenin diğer İngiliz ve Avrupalı üyeleri de onu izlediler. Oğlu Lionel, Apsley House'ın yanında 148 Piccadilly'yi inşa etti ve 1860'larda Londra'nın en muhteşem balo salonunu düzenledi. Açılış, kızı Evelina'nın kuzeni Ferdinand of Vienna ile düğününe ayarlandı. D'İsraeli, gelinin onuruna kadeh kaldırmayı teklif etti. Ferdinand Piccadilly 143'ü satın aldı ve onun da muhteşem, tümüyle beyaz renkte döşenmiş bir balo salonu oldu. Yanında 142'de kız kardeşi Alice vardı. Arkada, Leopold de Rothschild 5 Hamilton Place'i satın aldı. Köşebaşında, 1 Seamore Place'te,

ünlü Dandy Alfred de Rothschild oturuyordu. Lord Roseberry ile evlenen Hannan Rothschild, asıl 107'yi devraldı.

1835'te yaşlı Nathan Gunnersbury'de yazlık bir ev için 20.000 paund ödedi. Fakat bu hatalı bir başlangıçtı. Kırsaldaki ghetto, dul eşinin Mentmore yakınlarında Aylesbury'de bir ev satın almasıyla başladı. Kademeli olarak hepsi gelip oraya yerleştiler Baron Mayer Rothschild Wollaton'u model alarak Mentmore'u inşa etti. Sir Anthony de Rothschild Aston Clinton'a taşındı. 1873'te Lionel Hertfordshire'de 250.000 pound'a Tring'i satın aldı. Daha sonra Alfred de Rothschild'in sahip olduğu Halton'da 1400 dönümlük bir arazisi vardı. Leopold de Rothschild'in Ascott'ta Leighton Buzzard yakınlarındaki Wing'deki evi vardı. 1870'lerde Baron Ferdinand Waddesdon'daki evi inşa etti ve Leighton Buzzard'da ve Upper Winchendon'da da evleri vardı. Kız kardeşi Alice Eythrop Priory'nin sahibiydi. Böylece Aylesbury vadisi Rothschild sayfiyesi oldu. 30.000 dönüm arazileri vardı ve 1865'ten 1923'e kadar millet meclisinde bunu temsil ettiler.

Kırsal merkez Tring'di, Lionel'in oğlu ve varisi Nathan tarafından 15.000 dönümlük bir araziye yayılmıştı. Birinci Rothschild Lordu ve Buckinghamshire naibi oldu. Gerçek Yahudi geleneğine uygun olarak Tring'i minyatür bir refah kurumuna dönüştürdü. Beldenin yerlilerine su ve elektrik, itfaiye, okuma odası, sağlık tesisleri hatta köpekleri için mezarlık temin etti. Çalışanlar için tatil kampları, pansiyonlar, çıraklık kursları, işsizlik tasarısı, vs. temin etmişti.

Lord Rothschild'in babası, Lionel İrlanda'daki açlık fonunu finanse etmek, Kırım Savaşına karşı mücadele etmek ve Hidiv'in Süveyş kanalı hisselerini satın almak için birçok hükümet kredisinin yönetimini üstlenmişti. D'İsraeli ile ise, ikisinin de kabul etmek istediklerinden çok daha samimiydi. Yahudi aleyhtarı Rus hükümetine 100 milyon paund vereceğine 2 milyonluk kardan vazgeçtiği bilindiği için ilgisiz gibi görünüyordu. Gladstone ve Dış İşleri Bakanı Lord Granville'le gayet iyi münasebetleri vardı. Fakat, Tori'lerle de iyi geçiniyordu. Lord Randolph Churchill'i önemli bir Yahudi dostuna dönüştürmüştü. A.J. Balfour da, herhalde Yahudilerin en samimi dostları arasındaydı.

Babasının ölüm tarihi olan 1879'dan, 1915'teki kendi ölümüne kadar kentin gayri resmi sözcülüğünü üstlenmişti. Miriam Rothschild'in ifadesine göre, antik zamanlardan o güne kadar herhalde en kapsamlı etkiye sahip Yahudiydi. 1909'da Limehouse'da yaptığı konuşmada Lord George soruyor: 'Lord Rothschild bu ülkenin diktatörü mü?' Hayır, diktatörlüğe benzer bir yönü yoktu, sadece iyiliksever ve güçlüydü. 1915'te Piccadilly 148'de, ölüm döşeğindeyken Lord Haldane onu ziyarete geldi ve Almanya'ya altın taşıyan tarafsız bir gemiyi durdurmasını rica etti. Lord Rothschild 'Çok kolay' diyerek, bir zarfın arkasına talimatını karaladı.

Rothschild yaptığı hayır işlerinin sadece makul ve sistematik olmasından değil, sıradışı tarzından dolayı popülerdi. Mesela arabasına el sallayan çocuklar, yarım altınlık bir para yağmuruna tutuluyordu. Eşi Emma bunu 'duyarsız ve aşağılayıcı bir davranış' olarak tenkit edince 'çocuklar farklı görüşte' diye cevap verdi, haklıydı da. Birinde, yaşlı bir kadın Miriam Rothschild'e gördüğü manzarayı ömrünün sonuna kadar unutamayacağını söylemişti. Rothschild'ler yarış atı ahırlarından başka birçok sebepten dolayı seviliyorlardı. Mesela Lady Rothschild'in şefi ve belki de dünyanın en iyi şefi olan Grosstephen Senior'un sadece yıllık balıkçı faturasının 5.000 paund olmasına halk aldırmıyordu. Rothschild East End'de kullandığı şoförlere Noel'de sülün hediye ediyordu. Öldüğünde bütün seyyar satıcılar arabalarına siyah kurdeleler bağladılar. Pall Mall Gazette'in bir makalesinde 'Lord Rothschild'in mevcudiyeti sayesinde gğeçmiş yıllarda bu kadar ülkenin huzurunu kaçıran ırkçı hareketlerden etkilenmedik' deniyordu. 'Aynı anda, hem İsrail'de prens, hem de İngiltere'de herkesin gurur duyduğu bir İngiliz olmayı başarıyordu.'

Yahudilerin, para kazanmanın da dahil olduğu becerilerine samimi olarak sevinen Rothschildler'in yaklaşımının, bu husta söyleyecek sözleri olduğunu ilk fark eden D'İsraeli olmuştu. Kariyerinin başlangıcında Gunnersbury konukseverliğinden yararlanıyordu, hatta 1843'te kız kardeşi Hannah'a yazdığı bir mektupta 'Arkadaşımız Amy bana çok iyi bakıyor' demişti. D'İsraeli'ye göre Rothschildler Yahudi ırkını onurlandıran insanlardı ve her fırsatta onlardan övgü ile bahsediyordu. 1844'te

Coningsby hikayesini yayınladı: Aynı yılın içinde, Marx 'Yahudi sorununu' hırçın ve yıkıcı bir tutumla ele almıştı. Olaya öncülük eden Yahudi süpermanı Sidonia'ydı. Fakat D'İsraeli hep Rothschildler'in önsezilerini ve bilgilerini abartmakla meşgulken, bir yandan da faaliyetlerini bir esrar perdesinin arkasına gizlemeyi iş edinmişti. 1876'da Hidiv'in hisselerinin satışını sansasyonel bir hale getiren kendisiydi ve ailenin etrafında dolaşan fakat D'İsraeli'ye çok değerli gözüken saçma sapan rivayetlerden de geniş çapta kendisi sorumluydu.

Rothschildler'in başarısını bir peri masalı gibi göstermek, D'İsraeli'ye göre, ancak İngiltere gibi konuksever bir atmosfer içinde olan bir ülkede mümkündü. 1826'da bütün yasaklar kaldırılınca, Yahudiler dünyanın her yerinden İngiltere'ye gelebiliyorlardı. Gelip vatandaşlığa da geçince, durumları Şansölye Lord Brougham tarafından değerlendiriliyordu. 1833'teki beyanında 'Majestelerinin Yahudi dinini ikrar eden bütün vatandaşları, kanunun haklı herhangi bir maddesiyle hakları kısıtlanmadıysa, Majestelerinin bütün diğer vatandaşlarının haklarından, önceliklerinden ve ayrıcalıklarından eşit şekilde yararlanırlar' demişti. Aslında kısıtlamalar perde arkasında devam ediyordu ve Yahudiler ancak olaylarla karşılaştıkça deneyim sahibi oluyorlardı. Ancak herhangi bir olay ses getirince, Parlamento veya ilgili kurum Yahudilere eşitlik sağlamak için faaliyete geçiyordu. Brougham'ın tebliğinden sonra, Yahudilerin baroda görev yapmalarına izin verildi. On üç yıl sonra da toprak sahibi olabilmelerine ilişkin hassas konu bir kararname ile çözüme kavuşturuldu.

Ayrıca, eskiden beri, İngiltere, Yahudileri sadece misafir etmeye değil, denizaşırı yaşayanlara da yardım etmeye hazırdı. İlk girişimleri 1745'te Maria Theresa'nın Yahudileri Prag'dan kovmasıyla meydana geldi. Müttefiği II. George diplomatik yollarla itiraz etmişti. 1814'te Dışişleri Bakanı Lord Castlereagh'ın elçisine gönderdiği talimatta, 'Almanya çapında Yahudilere karşı hoşgörü gösterilmesi için toplumun teşvik edilmesini' rica ediyordu. Tabii, Rothschildler'i düşündüğünden, Frankfurt toplumu için özel gayret sarf etti. İngiltere, Aix-la-Chapelle Kongresinde de Yahudilere yardımcı oldu.

Lord Palmerston, Yahudiler konusunda iki sebepten dolayı büyük çaba sarf ediyordu: Birincisi, politik nedenlerle, ikincisi, üvey babası Lord Shaftesbury'nin Yahudilerin Kudüs'e dönmesinin İkinci Gelişi hızlandıracağına kuvvetle inanmasıydı. 1827 ile 1839 arasında, İngilizlerin de yoğun çabasıyla, Kudüs'ün nüfusu 550'den 5.500'e çıktı ve Filistin çapında 10.000'i aştı. Yahudilerin Vaat edilen Topraklara dönüşünün ilk gerçek başlangıcıydı. 1838'de Palmerston ilk Batılı Konsolos Yardımcısı W.T.Young'u Kudüs'e atadı ve 'Yahudilerin tamamını korumasını' istedi. İki yıl sonra, İstanbul'daki İngiliz sefiri Lord Ponsonby'ye yazdığı bir mektupta, Türklere baskı yaparak Avrupalı Yahudilerin Filistin'e dönmelerine izin vermelerini temin etmesini istedi. Rothschildler'in parasıyla destek gören çalışkan Yahudilerin 'Türk İmparatorluğu'nun gelirlerini geniş çapta arttıracaklarını ve meeniyeti de yaygınlaştıracaklarını' iddia ediyordu. Shaftesbury'ye göre 'Palmeston Tanrı tarafından Eski Halkına iyilik olsun diye seçildi.'

Palmerston aynı zamanda varlıklı Yahudiler'in zor durumda olan dindaşlarına el uzatmalarına yardımcı oluyordu. 1840'ta Şam'da bir Fransisken rahibi ile hizmetkarının öldürülmesi, Ortaçağ'daki kan ihtiyacı iftirasını korkunç ve ani bir şekilde gündeme getirdi. Fransiskenler, rahiple uşağın, yaklaşan Fısıh Bayramı için gerekli olan kanı sağlamak için cinayeti işlediklerini iddia ettiler. Hıristiyan toplumunun korumakla görevli Fransız konsolosu ile Türk Valisi suçlamaya inanarak, acımasız yöntemlerle soruşturmalar düzenlediler. Yahudi bir berber olan Solomon Negrin, işkence altında 'itiraf' ederek başka Yahudileri suçladı. İki Yahudi işkence esnasında öldüler, biri Müslümanlığı kabul etti, diğer ikisi ise muhbirlik yaparak, daha çok Yahudi'nin tutuklanmasına sebep oldular. Anneleri kanın saklı olduğu yeri itiraf edinceye kadar rehin tutulan altmış üç çocukla, dehşet doruk noktasına ulaştı.

Tutuklanan Yahudilerden biri Avusturya vatandaşı olduğundan, büyük güçler konu ile doğrudan ilgilendiler. Londra'da Sir Moses Montefiore, İngiliz Yahudilerinin temsilcisi ve Milletvekilleri Kurulunun Başkanı, Palmerston'un yardımını istedi. Leghorn'da dünyaya gelen Montefiore, Londra'nın on iki

Yahudi brokerinden biriydi. Judith Cohen'le evlenince, piyasa simsarı olarak hizmet verdiği Nathan Rothschild'in kayınbiraderi oldu. Hayatını dünyanın her yerinde baskı gören Yahudilere adamak amacıyla 1824'te işten ayrılarak emekli oldu. Muhtemelen shtadtlanimlerin, yani yüksek mevkiinin sayesinde Yahudilere zulüm uygulayan hükümetlere müdahale edebilen Yahudi ileri gelenlerinin sonuncusuydu. Kraliçe Viktorya ile arkadaştılar. Kraliçe genç kızlığında Ramsgate'teki konağınza kalıyordu; daha sonra ona şövalye unvanını vermişti; galiba Yahudi sempatizanlığının başlıca nedeniydi. Palmerston'un yardımıyla Montefiore Batılı Yahudilerden oluşan bir delegasyonla birlikte, ünlü Fransız avukatı Adolphe Cremieux'nun da dahil olduğu heyet, Suriye'nin hakimi Mohammed Ali'yi İskenderiye'de ziyarete gittiler. Montefiore ile arkadaşları Yahudi esirlerinin serbest bırakılmasını sağlamaktan başka, Türk sultanını, Yahudilerin kan hikayesi iftirası gerekçesiyle tutuklanmalarını ve bu hususlaki rivayetlerin dolaşmasını engelleyen bir ferman düzenlemeye ikna etmeyi başardılar. Bu başarılı girişimi başka başarılar izledi. Yüzyaşına kadar yaşayan Montefiore Dışişleri Bakanlığı ile işbirliği yaparak, haksızlığa uğrayan Yahudilere yardımcı oldu.

D'İsraeli, Yahudilerin adalet talebini ileri sürmekten hoşlanmıyordu. Faziletlerine ve ihtişamlı geçmişlerine dayanarak, Yahudilerin olağanüstü itibar görmeleri gerektiğine inanıyordu; bütün yaratıcılığını ve cüretkarlığını onlara bunu temin etmek için seferber ediyordu. Hıristiyan olarak yetiştirilmişti. Irkına karşı ilgisi 1830-1'de Akdeniz'de ve Kutsal Topraklarda yaptığı gezide alevlenmişti. Karşılaştıkları bütün engellere rağmen, Yahudilerin Suriye'deki başarılarına hayran olmuştu. Onlara 'Doğu'nun Rothschild'leri' diyordu. Biriktirdiği malzemeyi daha sonra hikayelerinde kullanmıştı. Paşaların, Yahudi finans uzmanlarını tercih ettiklerini not etti: Gerektiğinde eziyet etmek daha kolaydı. 'Hesaplarını, çok zor okunabilen İbranice el yazısıyla tutuyorlardı.'

D'İsraeli, Yahudilerin başkalarından daha kötü olduklarını hiçbir zaman savunmadı. Aksine, daha iyi olduklarını düşünüyordu. 'İnsanların doğal eşitliğine ilişkin modern çağların zarar-

lı doktrinini küçümsediğini her fırsatta söylüyordu. Modern tarihçilerden biri onu 'marrano' olarak görüyordu ve bu konuda söylenecek çok şey vardı. Sephardi'lerin gururunu, romantizmini ve ukalalığını bütün Yahudilere malediyordu. Yahudilerin çektikleri acıları, İncil'de söylendiği gibi, geçmiş günahların Yahudilere yüklenen bedeli olduğu yolundaki görüş onu hiç ilgilendirmiyordu. İnsan bedeninin kalbi gibi olan İsrail'e bütün insanlığın günahlarının haksız bir şekilde yüklendiğine inanıyordu. Serbest bırakılınca, Yahudilerin yetenekleri bütün dünyayı şaşırtacaktı. Aslında, yetenkleri ırksaldı. Süperman'ı Sidonia 'herşey ırktır, başka gerçek yok' diyordu.

Darvin taraftarları moda haline getirmeden, Hitler de meşhur etmeden çok önce, D'İsraeli bazı ırkların doğuştan üstünlüğünü savunuyordu. 'Contarini Fleming'de, dünyanın en eski ve arı ırklardan biri olan Bedevi ırkından geldiğini söylüyordu. İngiltere'de oturanlar yarı çıplak gezerek meşe palamudu yerken, Bedeviler'in yüksek bir medeniyet seviyesine sahip olduklarını savunuyordu. 'Coningsby'de 'Sidonia ve ihvanı, Sakson'ların ve Yunanlıların ve diğer Kafkas ülkelerinin kaybetmiş oldukları payeyi talep edebilirlerdi' diyordu. Bu, İbranilerin çöldeki Araplarla paylaştıkları bir ayrıcalıktı. Araplar sadece 'at sırtındaki Yahudiler'di. D'İsraeli'ye göre 'Musa Kafkas modeline tamamen uygun biriydi ve tamamlanarak cennete yerleştirilen Adem'in kusursuzluğuna yakındı.' Çölde yaşamak suretiyle saflığını koruyabilmesi dışında, bir ırkın çöküşünün kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Yahudi saflığı zulüm, sürekli hareket ve göç sayesinde korunabilmişti.

'Yahudi Araplar (yani Yahudiler) kentlerde oturan (tek değilse) en eski saf kandır. Birinci sınıf bir organizasyonun saf ırkı, doğanın aristorasisidirler. Büyük kanun adamı Sidonia, Kafkasların saflıklarını, onlara zulmedenlerin periyodik olarak kaybolan bu ırklarla birleşmemelerine bağlıyor.'

Aynı hikayede bu noktayı tekrarlıyor: 'Ceza yasalarının ve fiziksel işkencenin hiçbir etkisi yoktur. Zulüm yapan karışık ırk kaybolurken, zulme uğramış arı ırk varolmaya devam ediyor.'

O zaman, D'İsraeli'nin Hıristiyanlığı neydi? Parlak paradoks yeteneği sayesinde bunun da cevabını bulmuştu. 'Ben, Es-

ki Ahit'le Yeni Ahit'in arasında kaybolan sayfayım' demekten hoşlanıyordu. Hıristiyanları Judaizmin faziletlerini anlamamakla suçlarken, Yahudileri de Hırisiyanlığın 'komple Judaizm' olduğunu anlamadıklarından dolayı eleştiriyordu. 1849'da, Coningsby'nin önsözünde 'Kilise İsa'nın ebediyen insanın yeniden yapılanmasını sağladığını iddia ederken, yazar, Hıristiyanlığı kuran ırka da hakkını vermenin zamanının geldiğini düşünüyor.' Musa, Solomon ve İsa, yani dünyanın en büyük hukukçusu, yöneticisi ve reformcusu Yahudiler'den çıktı. Varolan veya eskiden yaşamış hangi ırk benzer insanlara sahip olmakla övünebilir?' Yahudilerin, dinin 'sadece birinci kısmını' kabul etmeleri gerektiğini saçma buluyordu. Hughenden'deki notlarının arasındaki birinde şöyle diyordu:

'Kiliseyi, ayakta kalan son kurum olarak görüyorum. Kilise yüzünden olmasaydı, Yahudilerin neden tanınmalarının gerektiğini anlamıyorum. Kilisenin kurucuları Yahudilerdir ve kökenlerine sadık kaldılar. Tarihlerinin ve edebiyatlarının herkes tarafından bilinmesini sağlıyor... Tarihini alenen okuyor ve kamuya malolmuş kimselerin anısını canlı tutuyor, şiirlerini dünyanın her köşesinde yayınlıyor. Yahudiler her şeyi Kiliseye borçludurlar... Yahudilerin tarihi bir gelişme değilse, başka hiçbir şeyin gelişme olduğundan söz edilemez.'

D'İsraeli, Torilerin, dinini ikrar eden Yahudilerin Parlamentoda yer almasına izin veren Tebliğe itiraz etmelerini mantıksız buluyordu. Esasen geleneğe, hiyerarşik otoriteye ilişkin sephardi inançları Tori'lerin inançlarıydı. 'Life of Lord George Bentinck' (Lord Bentinck'in Hayatı) eserinde 1847'de Yahudi Tebliği çıktığında, sadece dört Tori'nin lehte oy verdiklerini kaydetti: Kendisi, Bentinck, Thomas Baring ve Milnes Gaskell. Bu vesile ile Bentinck'in Yahudi hakları konusunda yaptığı konuşma, Tori lideri olarak Avam Kamarası'ndan kovulmasına yol açtı. D'İsraeli'nin çok hoşlandığı paradokslardan birine göre, Bentinck'i Yahudilerin lehine konuştuğu için cezalandıran Toriler, kendilerini, D'İsraeli gibi bir liderle karşı karşıya buldular. D'İsraeli onaylanmış Yahudilerin başarılarını vurgulamakla kalmıyordu, her yerde Yahudi dehasını görmeye çalışıyordu. İlk Cizvit'ler Yahudiler'di. Napoleon'un en başarılı mareşalleri. Soult

ve Massena (ona Manasseh diyordu) Yahudi'ydiler. Mozart da Yahudiydi.

D'İsraeli'nin Yahudilerin lehine sürdürdüğü propaganda Avrupa'da fazla etkili olmuyordu. Avrupa'daki Yahudiler, hayalinin çılgın yollarında onu takip edemiyorlardı. Bununla beraber, ondokuzuncu yüzyılın başlarında bir grup bilgili Yahudi'nin girişimiyle, Judaizmi Ortaçağdan kalan bir olgu ve dinin ikrar eden itici Yahudi imajının yerine, entelektüel açıdan çekici birini koydular. İlk hedef, hahamlık bilginliğiyle laik bilimin arasında bir köprü kurmaktı. Spinoza'nın ve ondan etkilenenlerin, Judaizme yaklaştıkça eleştirilecek yönlerini ortaya çıktığına dair iddiaları Mendelssohn dahi yalanlayamamıştı. Zaten geleneksel Yahudi kültürü konusunda fazla bir bilgisi yoktu. En radikal takipçileri değe öğrenmeye niyetli değillerdi. Naphtali Herz Homberg ve Hartwig Wessely gibi insanlar, bir yandan İbranice eğitimi desteklerken, diğer taraftan Yahudi dini eğitimini bir tarafa bırakarak, Tevrat'la Talmud'u parçalamayı ve inançlarını doğal bir din türüne yöneltmek istiyorlardı..

Ancak, ikinci kuşak 'maskilimler' arasında hem aydınlanmış, hem de Judaizm konusunda bilgili, inançlarına sadık olmakla birlikte laik metodoloji konusunda çok yetenekli olanlar vardı. Orta Almanya'dan bir okul müdürü, Isaac Marcus Jost (1793 - 1860), geleneksel Yahudi yaklaşımıyla modern laik yaklaşımına ilişkin dokuz ciltlik bir İsrail tarihi yazmıştı. Yahudi olmayanları etkileyen, türündeki ilk eserdi. Leopold Zunz (1794-1886) çok uzun yaşamı boyunca eski stildeki Yahudi biliminin yeniden modern 'bilimsel' bir tarzda takdim edilebilmesi için azimli çalışmalar sürdürmüştü.

Zunz'la, Napoleon sonrası dönemindeki arkadaşları çalışmalarına Wissenschaft des Judenstums yani Judaizm bilimi adını vermişlerdi. Çalışmalarına 1819'da, 'Hep Hep isyanları' ile Yahudilerin modern zihniyetli Almanya'da dahi kabul edilmelerinin ne kadar zor olduğu anlaşıldıktan hemen sonra başlamışlardı. Yahudi İlim ve Kültür Kurumunu kurdular. Bunun amacı, Judaizmi modern bilimsel yöntemlerle inceleyerek, Yahudi biliminin evrensel değerini kanıtlamaktı. Kurucudardan bi-

ri olan Immanuel Wolf, Zeitschriftler'inin ilk sayısında 'Yahudiler insani görev çerçevesi içinde çalışkanlıklarını ve hırslarını bir daha göstermelidirler' diye yazmıştı. 'Kendilerini ve prensiplerini bilim düzeyine yükseltmelidirler.. Şayet bir gün herhangi bir köprü bütün insanlığı birleştirirse bu, bilim ve mantık köprüsü olacak.'

Bütün bunlar çok iyiydi, ancak, birçok itiraza da açıktı. Birincisi, pratik yöndendi. Laik bir eğitim sürdürürken, ne oranda Yahudi kalınabilirdi? Kurumun en heyecanlı kurucularından biri Eduard Gans'tı (1798-1839) tarih hukuku dalında parlak zekalı genç bir okutmandı. Berlin Üniversitesi'ndeki kursları fevkalade başarılıydı, fakat Judaizm, kariyerinde önemli bir engeldi. Başkaları da aynı engelle karşılaştılar. 1824'ün Mayıs ayında Kurum lağvedildi. Gans vaftiz oldu ve böylece Profesör unvanına ve üne kavuştu. İleri gelen üyelerden birçoğu aynı yolu izlediler. Yaşlı sufiler başlarını sallayarak, laikliğin dini yok ettiğine dair inançlarını ifade ettiler.

Zunz yığınlarca Yahudi edebiyatı, özellikle midrashim ve ayinlerde okunan şiirleri tercüme etti. Yahudi tarihinin bir felsefesini düzenledi. Ansiklopedilere katkıda bulundu. Büyük kütüphaneleri gezerek malzeme ararken Vatikan Kütüphanesi'ne girmesi yasaklandı. Çalışması, 'Yahudi bilimine' karşı ikinci bir itiraza sebep oldu: Judaizmin gerçek ruhuna aykırı değil miydi? Aslında düşündüğü, entelektüel Yahudi tarihinin bir ansiklopedisiydi. Bunda, Yahudi edebiyatı dünyanın diğer büyük edebiyatlarının yanında takdim edilecekti, benzerleri arasında bir dev gibi. Almanya'da herkes gibi Zunz da Hegel'in ilerlemeye dair görüşlerinin etkisindeydi ve bu diyalektik Judaizme uygulanıyordu. Yahudi tarihinde sadece bir defa ruhları ile dış görünüşleri birbirine uymuştu, o zaman da dünyanın merkezi haline gelmişlerdi. Sonra, başka ülkelerin ellerine teslim edildiler: İç tarihleri bir fikir tarihi olmuştu, dış tarihleri ise uzun ve acı dolu bir hikayeldi. Zunz muhtemelen dünya tarihinde meydana gelebilecek bir Hegel zirvesinin, beraberinde bütün tarihi gelişmeleri de getireceğine inanıyordu - Mesih Çağından anladığı buydu. Hadiseler gerçekleştiği takdirde Talmud ve bütün anlattıkları anlamlarını yitirecekti.

Bazı açılardan, cazip bir beklentiydi fakat bu Judaizm değildi. Dindar Yahudiler -başka türlü bir Yahudi düşünülebilir miydi- kutsal ve laik olarak iki tür bilimi kabul etmiyorlardı. Bilim tekti. Öğrenmenin bir tek meşru sebebi vardı: İtaat etmek üzere, Tanrı'nın gerçek iradesinin ne olduğunun öğrenilmesi. 'Judaizm ilmi' Yahudi inancıyla gelişiyordu. Daha kötüsü, eğitime karşı gerçek Yahudi tutumunun tam tersiydi. Haham Hiya'nın dördüncü yüzyılda dediği gibi 'İnsan, Yasayı uygulamaya niyeti olmadan öğrenmeye kalkarsa, hiç doğmamış olması o insan için daha iyi olur.' Gerçek bir Yahudi, Yahudi tarihini diğer ülkelerin tarihleri arasında bir bölüm olarak görmez. Gerçek Yahudiler için tarih, Yahudi tarihidir. İsrailsiz bir dünyanın olamayacağını, dolayısıyla, tarihin de olamayacağına inanıyorlardı. Tanrı birçok dünyayı yaratmış, beğenmeyince de yıkmıştı. Şimdiki dünyayı Tevrat için yaratmış ve ondan memnundu. Fakat, Tevrat onlara bahşedildiğinde Yahudiler reddetselerdi -ki bazı bilginlere göre öyle olmuş - dünya eski şekilsiz haline dönecekti. Dolayısıyla ikinci Mabedin yıkılışı ve Bar Kokhba isyanının sona ermesi Yahudi tarihinde değil, dünya tarihinde yer alan olaylardı. Tannaim'e göre Tanrı şöyle diyordu: 'Günahları uğruna evimi yıktığım, mabedimi yaktığım ve dünya ülkelerine sürdüğüm çocuklarıma yazıklar olsun.' O dönemden sonra, Yahudiler tarih yazmaya son vermişlerdi, çünkü artık yazılacak bir tarih yoktu. Tarih, Mesih'in gelmesiyle geri dönecekti. Arada bütün olanlar unutulacaktı. Haham Nathan'ın dediği gibi: 'Prenses gelin evleneceği kralın ülkesine ulaşınca, deniz yolculuğunda karşılaştığı fırtınayı unutuyor.'

Zunz'un Yahudi tarihiyle ilgili 'bilimsel' takdimi, Judaizmin önemli bir kısmını terk etmeyi ifade ediyordu. Haham Samson Raphael Hirsch'in şiddetli eleştirilerine hedef olmuştu. Hamburg'da otuz yedi yıl Hahamlık yapan bir Yahudiydi ve kesinlikle cehalet taraftarı değildi. Güzel Almanca yazıyordu. Gençlere yönelik din takdimi son derece etkiliydi. Laik eğitime hiç itirazı yoktu, aksine. Haham Gamaliel'den alıntı yaparak, Tevrat bilgisinin ve laik bilginin öğrenilmesi gerektiğini söylüyordu. İdeal İsrail adamı 'prepsipleri uygulayan aydınlanmış bir Yahudi'dir' diyordu. Buna rağmen, 'Laik bilgiden yararlanan

Yahudilerle, Judaizmi yutan laik bilgi arasında büyük farklar olduğunu söylüyordu. Genel kültürle Yahudi kültürü çelişmiyor: Sadece ikisi birbirlerinden farklıdırlar. İkisini karıştırdığınız takdirde, Judaizme zarar verirsiniz. Judaizmi laik tarihle karıştırırsanız, kutsiyetini kaybettirerek temasında mevcut canlı fikri öldürürsünüz. Acı dolu bir bölümde, Hirsch bunun anlamını açıkladı:

'Musa ile Hesiod, Davut ile Sappho, Deborrah ile Tyrtaeus, İsaiah ile Homer, Delphi ile Kudüs, üç ayaklı Pythion ve Melekli tapınak, peygamberler ve kahinler, ilahiler ve ağıtlar -bize göre hepsi huzurlu bir şekilde bir sandıkta yatıyorlar, hepsi huzur içinde bir mezarda yatıyorlar, hepsi bir tek ve insani kökene sahiptirler, hepsi bir tek ve aynı anlamı taşıyorlar -insani, fani ve geçmişe ait. Bütün bulutlar dağıldı. Babalarımızın gözyaşları ve iç çekmeleri artık kalplerimizi değil, kütüphanelerimizi dolduruyor. Babalarımızın heyecanla çarpan kalpleri ulusal edebiyatımız oldu, sıcak hayat nefesleri ise kitap raflarımızın tozu oldu... Bu terk etmiş ruhlar şimdiki neslin edebi minnettarlığından memnun mu? Gerçek varisleri olarak kimi kabul ediyorlar. Dualarını tekrarladıkları halde isimlerini unutanları mı, yoksa dualarını unutarak isimlerini hatırlayanları mı?' Daha sonra Nietzsche 'bir dinin tarihini bilimsel açıdan öğrenmeyi imkan doğunca, o din zaten ölmüş' dedi.

Bununla beraber, Hirsch'in eleştirisinin mantığı izlenseydi Yahudiler hala, aydınlanmadan önceki yerlerinde olacaklardı. Sürekli olarak iki tür bilim arasında ayırım yapmak zorunda kalacaklardı.

Galiçya'lı bir Yahudi olan Nachman Krochmal, (1785-1840) asıl Wissenschaft hareketinin bir üyesiydi, fakat Yahudilerin kolayca entegre olabileceklerine ilişkin görüşlerini paylaşmıyordu. O da Hegel taraftarı olmakla birlikte, Maimonides'in rasyonelliğinden de etkilenmişti. Sonuçları yayınlamaktan çekinmesine rağmen 'Guide of the Perplexed'i güncelleştirmeye çalışıyordu. Sonunda, Zunz, el yazılı kitabın üzerinde çalışmalar yaparak 1851'de ölümünden sonra yayınlandı. Krochmal'a göre, Yahudi aydınlatıcılarla yeniden yapılanamayan Ortodoksların aynı şekilde kabul edilemez olduklarını düşünüyordu. Birincisi Judaiz-

min hayatiyetini yok ediyordu, ikincisi tiksindirici hale getiriyordu. Ondokuzuncu yüzyılın şartlarında ikisinin de sonucu irtidattı. Esas sorun, hiçbir Yahudinin Yahudi tarihiyle ilgili en ufak bir bilgiye sahip olmamasında yatıyordu. Aydınlatıcılar, çocukken öğrenilen, erişkin olunca da laik tarihe geçildiğini sanıyorlardı. Ortodoks Yahudiler tamamen bilgisizdiler- kendi ifadelerine göre 'Tevrat'ta erken veya geç diye bir anlayış olamazdı. Daha sonra Marx'ın da yaptığı gibi, Krochmal Hegel'in büyüme teorisini ele alarak onu Judahlaştırdı. Yahudi tarihini üçe böldü: Büyüme, olgunluk ve çöküş. Bu da, 'Yok olma ve yıkım günleri süresini tamamladıktan sonra, içimizdeki ruhun ve hayatın yenilendiğini, düşünce nasıl kalktığımızı ve Tanrı'nın bizi terk etmediğini göstermek içindi. Anlatılanlar, laik tarih olmaktan çok uzaktı. Özetlersek, Judaizmin tarihi, bilinç eğitiminin tarihidir: Bir başı, ortası ve sonu var.

Krochmal bu tarih felsefesiyle maalesef Ortodoks Yahuilerini memnun edememişti. Çalışmaları, Yahudi olmayanlar için hiç çekici değildi. Diğer taraftan Heinrich Graetz'le (1817-91) Yahudiler nihayet muazzam bir tarihçiye kavuşmuşlardı. Eserleri aydınlanmış Yahudilerce okunup bir dereceye kadar kabul edildiği gibi, Yahudi olmayanların da büyük ilgisini çekmişti. 1856'da ve 1876'da on bir ciltlik bir 'Yahudi Tarihi' yayınlamıştı, Eser, bir edebiyat anıtı seviyesindeydi, çeşitli dillere çevirisi yapıldı ve günümüzde hala değerini korumaktadır. Ancak, yapı olarak laik olmaktan ziyade dini ilkeler sergiliyor. Yahudi tarihini bir Tevrat çalışması şeklinde anlatmaktadır. Graetz'e göre Yahudiler, başkalarına benzemeyen bir toplumdu. 'Ruhu Tevrat, bedeni ise Kutsal Topraklar olan eşsiz dini ve politik bir bütünün bir kısmıydılar.' Dünya tarihinde Yahudiler çok önemli bir rol oynayacaklardı. Eserinin dördüncü cildinin tanıtımını yaparken, Graetz tarihi-tanrısal kaderi olan Yahudi'yi takdim ediyordu: 'Judah'ın bir elinde gezginci bastonu, sırtında çantası, mahzun yüzünü göğe çevirmiş, etrafı duvarlarla ve işkence aletleriyle çevrilmiş, dağlama demirlerinin parıltısı görülüyor; diğer resimde değişmiş hatlarında bir soru ifadesiyle, insanlığın kullandığı bütün dillerde yazılmış kitaplarla dolu geniş bir kütüphanenin ortasında oturuyor... Bir düşünce adamının onuru-

na sahip bir köle.' Graetz çeşitli dillerdeki muhtelif kaynaklardan yararlandı, fakat görüşüne göre Yahudi'nin kökeni Deutero-İsaiah'ta yatıyordu, özellikle 'Çilekeş Kul' imajında. Yahudilerin, insanlığı kurtuluşunu amaçlayan dini ve ahlaki kuralları üretmekte çok başarılı olduklarını iddia ediyordu. Judaizm (Tanrı'nın lütfuyla) kendi kendini yaratmıştı. Bu hususta diğer büyük dinlerden farklıydı. 'Kıvılcımları' Hıristiyanlığı alevlendirmiş, 'tohumları' İslam'ın meyvelerini vermişti. Yahudilerin kaderi devam ediyordu. Mesih'e bağlı bir toplumdular Hegel gibi, mükemmel devlet kavramına inanıyordu ve Yahudilerin nihai görevini, altın çağın kapılarını açacak bir din devleti anayasasını hazırlamaları şeklinde görüyordu.

Bu özet Graetz'in hakkını vermekten uzaktır, fakat Graetz'in hakkını teslim etmek kolay değil, çünkü dünyanın problemlerine bir 'Yahudi çözümü' bulmak, günlük heyecanına paralel olarak dalgalanıyordu. Kimi zaman, Yahudileri dünyanın lideri olarak görüyordu. Başka zaman sadece ahlaki bir örnektiler. Ancak, ne olursa olsun, Yahudileri daima üstün bir ırk olarak gösteriyordu. Siyonist değildi, ancak kesin olarak milliyetçiydi. Taleplerini D'İsraeli gibi romantik paradokslarla değil, Yahudiler'in dahi ve özellikle Almanlar'ın ve diğer yabancıların saldırgan olarak niteledikleri bir ses tonuyla ifade ediyordu. Böylece, Graetz'in çalışmaları, Yahudi tarihi incelemelerindeki önemini korumakla birlikte, Judaizm'le laiklik arasında köprü kurulmasına çare bulunmadı. Tarih olarak yararlıydı; felsefe olarak, hiçbir grup tarafından kabul edilebilecek gibi değildi. Gücenenler sadece Alman milliyetçileri değildi. Graetz'in Yahudi mistisizmi hakkında galiba fazla bilgisi yoktu. Kabalah'ı ve hasidimi aşağılıyordu. Çağdaş haskalah öğrencileri 'Fosilleşmiş Polonyalı Talmudist'ler olarak nitelendiriliyordu. Eskenazi dilini gülünç buluyordu, dolayısıyla doğudaki Yahudi toplumuna bir mesajı olamazdı. Aydınlanmış Ortodoksları da memnun edemiyordu. Hirsch taraftarı olarak işe başlamıştı. 1836'da delikanlıyken, Hahamın 'Ondokuz Mektup' eserini okuyarak inancını korumuştu. İnançları esasen Yahudi inançlarıydı. Fakat Hirsch, çalışmalarını 'yüzeysel ve fantezi' oldukları gerekçesiyle geri çevirdi. Kimseyi memnun etmeye imkan yok muydu? Galiba yoktu.

Yahudi kültürü ile laik kültür arasındaki bağlantı sorununa tatminkar bir çözüm bulunamıyorsa, dini Yahudi uygulamaları modern dünyayla uyum sağlayabilir miydi? Bu da denendi. O zamanki adıyla Reform Judaizmi, baskıdan kurtulmanın ve aydınlanmanın etkilerinin Yahudi toplumuna yansımasının ürünüydü. Judaizm'le dünya arasında uyum sağlamaya yönelik bütün girişimler gibi, ilk inisiyatif Almanlardan geldi. İlk denemeler 1810'da Seesen'de, 1815'te Berlin'de yer aldı. 1818'de Hamburg'da bir Reform Mabedi açıldı. Bütün bunlar, o dönemde bir Protestan Zaferi olarak telakki ediliyordu. Protestan uluslar her yerde gelişme kaydediyorlardı. Protestan Prusya Almanya'nın en güçlü devleti haline gelmişti. Protestan İngiltere, bir numaralı sanayi gücü, Napoleon'u fetheden, o güne kadar dünyadaki en zengin ticaret imparatorluğuydu. Birleşik Devletler, Batı'nın yükselmekte olan gücüydü. Reforma uğramış Hıristiyan inancı ile refahın bu kanıtları din sosyolojisi alanında değerli bir ders değil miydi? Katolik ülkelerin ve bilhassa Fransa'nın birçok politika yazarı Protestanlığın dünyaya hakim olacağına ve Katoliklerin de en yaygın protestan adetlerini benimseyeceklerine dair endişelerini dile getirdiler. Hangi adetleri? Dikkatler, dinin dış yönüne odaklandı: Ayinler. Protestan ayinleri ciddi ve etkileyici bir sadelik içinde cereyan ediyordu. Konuşulan dilde bazı bölümler okunuyordu ve vaazları makul iddialarla desteklenmişti. Aksine Katolik usulleri ortaçağ döneminin sıkıcı dinselliğini koruyordu. Günlük lambalar, mumlar, tuhaf giysiler, antika kalıntılar, heykeller ve kimsenin anlamadığı bir tören dili. Bütün bunların değişmesi gerektiği iddia ediliyordu. Fakat Katolik Kilisesi bu taleplere kulak asmıyordu: Otorite ağır bir şekilde empoze ediiyordu. Chateaubriand'ın Le Genie du Christianisme (Hıristiyanlığın dehası) (1802) adlı eseri yeni bir Katoluk popülizminin temeli oldu. Gerçek şu ki, özellikle hakim olduğu ülkelerde, Katolik dini hiçbir aşağılık kompleksine kapılmamıştı. Böylece, değişiklikler yapılıncaya kadar, 150 yıl daha geçti.

Özellikle Almanya'daki ve diğer gelişmiş ülkelerdeki Yahudiler için durum farklıydı. Aydınlanmış Yahudiler, geleneksel törenlerinden utanç duyuyorlardı. Protestan ülkelerde Hıristi-

yanların sinagogu ziyaret etmeleri moda olmuştu, ancak aşağılamaya ve acımaya sebep oluyoru. Dolayısıyla Reform Judaizmi'nin birinci hedefi Yahudi ibadetinin gülünç yönlerini ortadan kaldırmaktı. Reformcu Joseph Wolf (1762 - 1826), Dessau'daki cemaatin sekreteri ve Mendelssohn'un hayranı, en iyi konuşmacıları örnek olarak aldı. Berlin'deki vaızların mükemmeliyeti duyulunca çevreden de kalabalık gruplar dinlemeye geliyorlardı. Alman Protestanlığının bir özelliği olan org çalınıyordu ve Avrupa usulü koralar yerlerini almışlardı.

Yahudi Bilim Kurumu 1819'da kurulunca Hamburg Tapınağı yeni bir dua kitabı yayınladı ve estetik değişiklikler daha önemli konulara kaldırıldı. Ayinlerde değişiklik yapılabildiğine göre, mantıksız ve uygun olmayan doktrinler neden değiştirilmesin? Mesih'le ve Kutsal Topraklara dönüşle ilgili ifadeler bertaraf edildi. Ana fikir, Judaizmi Luther'i reformuna uygun bir ruh içinde yeniden canlandırmaktı. Fakat maalesef, arada önemli bir fark vardı: Luther, başkalarının ne yaptığını görmek ve onları taklit etmek amacıyla sürekli sağa sola bakmıyordu. İyisiyle ve kötüsüyle kenti katkısız ve güçlü dürtülerine göre hareket ediyordu. 'Zaten başka türlüsünü yapamam' diyordu. Reform Judaizminin esprisi dini değil, laikti. Niyeti iyiydi, ancak yapısı suniydi. Reform, yeni bir Luther'i boşuna bekledi. En iyisi, hareketi Breslau'da, Frankfurt'ta ve Berlin'de yöneten Haham Abraham Geiger'di. (1810-74) Hassas bir kişiliğe sahipti, belki de fazla hassastı. Din devriminin gerektirdiği katılığa ve ücretkarlığa sahip değildi. İbranice dualara karşıydı, fakat ayinlerden kaldırmaya yanaşmıyordu; Sünneti barbar ve kanlı bir eylem olarak düşünüyordu, fakat kaldırılmasına itiraz ediyordu. Sabbath'la ilgili bazı kısıtlamaları eleştiriyordu, fakat Sabbath usulünü terk ederek Hıristiyanların Pazar günü usulünü benimsemek istemiyordu. Bunlar gibi diğer bazı usullerin değiştirilmesini dünyanın başka yerlerinde yaşayan Yahudilerle dayanışmayı bertaraf etmek şeklinde algıladığından, Şam'daki gaddarlıklara karşı protestoda aktif rol oynamayı reddetmişti. İyi bir eğitim almış bütün Yahudiler gibi, yaşlandıkça Judaizmin çekiciliğini daha çok hissetmeye başladı ve değişiklik arzuları söndü.

Net bir şekilde belirlenmiş inanç ve uygulama platformu yaratıp ona sadık kalabilselerdi, Reformcular daha etkili olabilirlerdi. Reformcular kendi aralarında birbirlerinden farklıydılar. Poznan'dan gelen haham Samuel Holdheim (1806-60), ılımlı bir reformcu olarak işe başladı fakat sonunda Berlin Reform cemaatinin başkanı oldu. Kademeli olarak aşırıya gitmeye başladı. Geiger 'kademeli ifşaat'a inanıyordu Holdheim Mabedi ve törensel Judaizmi toptan yok etmek istiyordu. Talmud'un büyük bir kısmının da yok edilmesi gerekiyordu. 'Talmud'un çağında Talmud haklıydı, bu yaşıma ben haklıyım' diyordu. Geleneksel Judaizmi, Yahudilerin evrensel kardeşlikle -yani ona göre mesih çağıyla - birleşmelerine engel olarak görüyordu. Sünnet olmayanların gene de Yahudi olabileceklerini iddia ediyordu. Kişinin mesleki yükümlülüklerinin Sabbatha'a uymalarından daha önemli önemli olduklarını söylüyordu. Berlin'de ayin usullerini değiştirmekle kalmadı, üstelik Pazar gününe aldı. Öldüğü zaman, mezarlığın hahamlara ayrılmış bölümüne gömülmesi tartışma konusu olmuştu.

Holdheim'ın reform versiyonu Geiger'inkinin tek alternatifi değildi. Frankfurt'ta, sünnete karşı olan bir grup türedi. Londra'daki bir reform hareketi, İncil'i Tanrı'nın eseri diye kabul ederken, Talmud'u insan eseri diye reddediyordu. Reform çeşitli şekillerde yayılmaya başladı. Tartışmalara sebep olan yeni dua kitapları basıldı. İngiltere'de geleneksel zihniyetli Reform Judaizmi ile daha radikal bir alt grup, Liberal Judaizm iyice yerleştiler. Amerika'da, göreceğimiz gibi Judaizmin hem liberal hem muhafazakar kanatları, dünyadaki Yahudi sac ayağının üçüncü ayağını oluşturacaklardı.

Reformun yapamadığı, Yahudi sorununa çözüm getirmekti. Vaftiz, asimilasyona karşı bir alternatifti. 1840'larda, aydınlanmış Almanya'da dahi Judaizmi devralamayacağı belli oldu. Yüzyılın sonuna doğru, en azından bazı ülkelerde devam edebilecek kadar destek sağlamıştı, ancak yaratıcı gücü tükenmişti. 1905'te gelenekçi yazar John Lehmann şöyle yazıyordu: 'Yenilikçi çevrelerin bugünkü ilgisizliklerini gördükçe, bir zamanlar bütün kalpleri ve ruhlarıyla Judaizm'de Judaizm'de reform yapmayı düşünenlerin ve her birinin kendisini Luther'in, Zwig-

li'nin veya Calvin'in bir minyatürü olarak görenlerin varlığına inanmak çok zor.'

Judaizmler'ini kaybetmeden modern dünyaya iştirak etmek isteyen Yahudilerin sorunu, müşterek bir dil hususunda mutabakat sağlayamamalarıydı. Alternatiflerden birincisi İbranice'ydi, ikincisi, yaşanan ülkede konuşulan dil, üçüncüsü de Yahudilerin konuştukları dil, Eskenazi diliydi. Belki üçünün de bir karışımı olabilirdi. Yahudi aydınlanmasının insanları İbranice'yi yeniden hayata geçirmek istiyorlardı. Kendilerini belirlemek için kullandıkları Haskalah kelimesinin İbranice karşılığı akıl veya anlayıştı. İbranice eğitimsel eserler üretiyorlardı. İbranice yayınları vardı. Projelerinin dinanizm eksikliği bazı nedenlere bağlıydı. Çok azı İbranice yazmasını biliyordu. Liderleri olan Mendelssohn dahi çok az yazabiliyordu. İbranice'yi tercih etmeleri dini veya sosyal sebeplere bağlı değildi: Sadece entelektüel açıdan saygın gördükleri için. Onlara göre Latince veya Yunanca'nın Yahudi karşılığıydı. Avrupa'nın her yerinde uzmanlar dilbilgilerini derleyerek yazılı şekle döküyorlardı. Fince, Macarca, Romence, İrlanda dili, Baskça ve Katalanca yerel lehçeden 'modern dil'e terfi etmişlerdi. Maskiller İbraniceyi de aynı sürece tabi tutmak istiyorlardı. Mantıksal olarak, zaten konuşulan dil olan Eskenazi dilini seçmeleri gerekirdi ancak maskiller ondan nefret ediyorlardı. Almanca'nın bozuk bir türü olarak görüyorlardı. Eskenazi dilini sadece polisler öğrenmeli diyorlardı çünkü hırsızların argosunu anlamak zorundadırlar.

Böylece maskiller İbranice'yi yeniden canlandırdılar, fakat ne yazacaklarını bilmiyorlardı. En değerli planları, İncil'in Almanca kelimelerle ve İbrani harfleriyle yazılmasıydı. Bu proje büyük başarıya ulaştı. Özellikle laik okula gitmeye fırsat bulamamış eski kuşak mensupları, edebi Almanca'yı öğrenmek için kullanıyorlardı. Yahudiler Almanca'yı öğrendikten sonra, İbraniceye olan ilgileri azaldı, birçoğu Judaizmler'ini dahi unuttular. Ayinlerde ve dua kitaplarında konuşulan dil kullanıldıkça, inançlarını koruyanlar dahi İbranice'yi daha az kullanmaya başladılar.

Geleneksel İbrani edebiyatında, belli belirsiz olmasına rağmen, gene de bir canlılık seziliyordu. İdeolojik nedenlerle, mas-

killer bunu sevimsiz buldular. Maimonides gibi büyük Ortaçağ yazarları Arapça yazıyorlardı. İbranice yazı yazmak usulü Müslüman İspanyası'nda devam ediyordu ve Rönesans İtalya'sında tekrar ortaya çıktı. (1707-46) Padua'nın en seçkin ve kibar ailelerinden birine mensup bir Yahudiydi. En iyi hocalarla eğitim görmüştü ve büyük üniversiteye serbestçe giriyordu. Saçma sapan konuları akademik bir stilde, en karmaşık konuları ise basit bir şekilde yazabilen Lazzatto'nun bu konudaki yeteneği eşsizdi. Eski ve yeni dilleri de konuşabiliyordu. Eserlerinden biri, Zohar'ın yazıldığı Aram dilindeydi. Fakat genellikle İbranice konuşuyordu. Sayısız İbranice şiirin ve dini eserin çevirisini yaptı. Bazı arkadaşlarının onuruna yaptığı laik konularda da çevirileri vardı, ancak baki kalmadı. Diğer taraftan 'Mesillat Yesharim (Doğruluğun Kitabı)' adında bir eseri var. İbranice kitapların arasında en etkilisi ve en çok okunanıydı. İbranice'yi yeniden yaratan o değil miydi? Aydınlanmış Alman Yahudileri için hayır: Aksine, yok etmek istedikleri her şeyin sembolü gibiydi.

Zira Luzzatto kabbalahcı ve mistikti. Daha kötüsü Shabbath taraftarı veya ona benzer bir şey de olabilirdi. Nathan of Gaza'nın kitaplarını özel olarak beğeniyordu. Padua'da, tehlikeli düşünceler besleyen bir genç grubu etrafında toplandı. Venedik hahamının evi arandığında, büyü kanıtları bulundu. Çekişmeden kaçmak için Amsterdam'a gitti. Orada da kabbalah uygulaması yasaklandı. Sonunda, Acre'de vebaya yakalandığı Kutsal Topraklara gitti. Kendi adı Musa, eşininki de Zipporah olduğundan kendisini Musa ile karısının reenkarnasyonu olarak görüyordu. Doğu'daki birçok Yahudi bu hususta mutabıktılar veya en azından ona aziz muamelesi yapıyorlardı. Hiçbir aydınlanmış Alman buna benzer bir ihtimali kabul edemezdi. Da'sath Tevunot veya 'Discerning Knowledge (Ayırımcı Bilim)' adlı eserinde Tanrı'nın dünyadaki amacını, Yahudilerin rolünü, sözleşmeyi ve diasporayı çarpıcı bir şekilde anlattı. Yahudilerin neden varolduklarını ve haklı olduklarını göstermek için ne yapmaları gerektiğini net bir şekilde anlatıyordu. Yaşamın amacını şüpheye mahal bırakmayacak tarzda özetlemişti:

'İnsanın varolmasının başlıca amacı, emirleri yerine getirmek, ibadet etmek ve kışkırtmadan sakınmaktır; Dünya nimet-

lerinin verdikleri mutluluğa alet olması uygun değil. Bütün dikkati Yaradan'a odaklanmalı; bütün hareketleri, küçük olsun büyük olsun, Tanrı'ya yaklaşmak amacını taşımalı, ve Sahibiyle arasındaki bütün engelleri yıkmalı.'

İbranice yazan bu adam, sert bir dille anlamlı ve Judaizm geleneğinde yerini koruyan bugüne kadar milyonlarca Yahudi için geçerliliğini koruyan felsefesini ifade ediyordu. Aydınlanmışlara küfür gibi geliyordu. İbranice, eski ghetto Yahudileri ile modern dünya arasında köprü görevi yapacağına tam tersi oldu. Dindar Yahudiye yüzünü Tanrı'ya çevirmeyi emretti. Dolayısıyla, canlı İbrani geleneğinin aydınlanmasının esas planına dahil olması mümkün değildi. İbranice ile Almanca'yı aynı anda öğrenme planı yürümedi. Yahudiler, Almanca öğrenip asimile oluyorlardı.

Ondokuzuncu yüzyılda Eskenazi dili büyük gelişmeler kaydetti. Almanca okuyup yazabilen maskillerin bu hususta bu kadar bilgisiz olmaları esef vericiydi. Dindar Yahudilere göre 'geçici' bir dildi. Tarih yeniden başlayınca ve Mesih Çağı yaklaştıkça Yahudiler, Tevrat'ın dili olan İbranice'ye döneceklerdi. Geçici bir dile göre, Eskenazi dili bazı Avrupa dilleri kadar eskiydi. Yahudiler önce kentlerde konuşulan Alman lehçelerinden geliştirmeye başladılar. Eski Eskenazi dili (1250-1500) Almanca konuşan Yahudilerin, Knaanik lehçesi konuşan Slav Yahudileriyle ilk temaslarının nirengi noktasıydı. Onsekizinci yüzyılda modern Eskenazi dili ortaya çıktı. Edebi yönü Doğu Avrupa diaspora kentlerinde büyük değişikliğe uğradı. Eskenazi dilinde kitaplar, dergiler ve gazeteler yayınlanıyordu; Eskenazi dilindeki laik kitap ticareti gittikçe gelişiyordu. Filologlar ve dil bilginleri de onu bir düzene soktular. 1908 yılında, Czernowitz'te bir dünya konferansı düzenleyecek kadar mükemmelliğe ulaşmıştı. Yahudi nüfusu arttıkça, bu dildeki okur yazarların sayısı da artıyordu. 1930'lu yılların sonlarına doğru, on bir milyon insanın konuştuğu başlıca dildi.

Eskenazi dili zengin ve canlı bir dildi. Kökeninin kısıtlamalarını taşıyordu, mesela hayvanları veya kuşları belirleyen kelimeler çok azdı. Askeri sözcükleri hiç yoktu. Bu eksiklikler, Almanca, Lehçe ve Rusça'dan telaffi ediliyordu. Arapça'dan, İbra-

ni-Aram dilinden, önüne çıkan her dilden bir şeyler alıyordu. Çok yönlü bir dildi. Özellikle insan ve duygu tarifi alanında çok çeşitliydi. Bu dili en çok kullananlardan biri olan Isaac Bashevis Singer'e göre iktidardaki kişilerin konuşmadıkları tek dildi.

Eskenazi dili, yeniden canlanan Yahudi ulusunun tabii diliydi; canlıydı ve yaygın olarak kullanılıyordu. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir şekilde bu dilde hikayeler, şiirler ve oyunlar yazıldı. Esas amacına ulaşamamasının çeşitli sebepleri vardı. Rolü çelişkilerle doluydu. Birçok hahama göre, İbranice eğitim göremeyecek kadar basit kadınların diliydi. Kullanımı gericiliği, batıl inançları ve mantıksızlığı teşvik ettiğinden, maskiller Ortodokslukla bağlantı kuruyorlardı. Macaristan'daki kalabalık Yahudi toplumunda, yerel dil günlük dil olarak kullanılıyordu, oysa Eskenazi dili dini eğitimin diliydi. Rusya'daki Sınırlı Bölgede ve Avusturya Galiçyası'nda çoğunlukla laikliğin diliydi. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Doğu Avrupa'daki Yahudi toplumlarının tanrıtanımazları ve radikalleri Eskenazi dilini konuşuyorlardı ve bu dilde görüşlerini paylaşan dergileri okuyorlardı. Fakat radikal politikacılar gittikçe Almanca'ya, sonra da Rusça'ya yöneliyorlardı. Politize olmayan laikler, İbranice'yi üstün tutuyorlardı. Nahum Slouchz, Zola'yı, Flaubert'i ve Maupassant'ı İbraniceye tercüme etti.

'Batı'nın baskıdan kurtulmuş Yahudisi İbranice'nin yerine yaşamakta olduğu ülkenin dilini benimseyince; hahamlar, dinle ilgisi olmayan her şeye karşı güvenlerini yitirince; zengin patronlar yüksek sosyeteye giriş imkanı vermeyen bir edebiyata destek vermeyi reddedince, bunlar kayıtsız kalınca, maskiller, küçük kasabanın entelektüelleri Polonyalı mehabber (yazar), aşağılanmış ve meçhul, çoğunlukla inançlarının kurbanı bütün kalbiyle ve ruhuyla kendisini İbranice'nin saygın geleneğine adayarak, başlangıçtan beri İncil'in gerçek amacı olan dile, sadece kendisi sadık kaldı.'

Bu şüphesiz doğruydu. Kısacası ondokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında Yahudi dilinin görünümü, tarihte ve inançlarında yatan nedenlerden ötürü karışıktı. Bu dil kargaşası, daha geniş bir kültürel kargaşanın sadece bir kısmıydı.. Kültürel karmaşa da, Yahudiler arasında dini bir karmaşaya dönüştü.

Durum bir tek cümleyle ifade edilebilirdi: Judaizm yaşamın bir parçası mı yoksa tümü mü? Eğer sadece bir bölümü ise, o takdirde modernizmle uyuşması mümkündü. Bu durumda Yahudiler onları çevreleyen önemli toplumların arasında buharlaşacaklardı. Hayatın tümü olduğu takdirde, o zaman, aklın ghetto'su taş ghetto'nun yerini alacaktı. Bu durumda da, Yahudilerin çoğu tutsaklıktan kaçarak, Yasa'nın nezdinden ebediyen kayıp olmayı tercih ediyorlardı. İncelemiş olduğumuz bütün ihtimaller bu katı seçimin muhteşem mantığının karşısında yıkıldılar.

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Yahudilerin baş belası, üzerinde mutabakat sağlanmış bir program veya birleşmiş bir yönetimin eksikliğiydi. Başkalarının baskı yaşadıkları ve isyan edenlerin milliyetçilikle özgürlük bayraklarının peşinden yürüdükleri yerde, Yahudiler herhangi bir sebebe dayanmaksızın asiydiler. Daha doğrusu, neye karşı isyan ettiklerini biliyorlardı - isyanları, içinde yaşadıkları düşman toplumuna ve ghetto Judaizminin boğucu cenderesine karşıydı: Ancak, neyin lehine isyan ettiklerini bilmiyorlardı. Her şeye rağmen, Yahudi isyanı gerçekti. Müşterek bir hedeften yoksun kişisel isyanlar olağanüstüydü. Birlikte hareket ettikleri zaman iyiye ve kötüye karşı muazzam bir güç teşkil ediyorlardı. Şimdiye kadar baskıdan kurtulma sorununun sadece bir yönünü inceledik. Yahudiler, ghetto'dan kurtulup topluma nasıl uyum sağlayabilirlerdi? Diğer yönü de aynı derecede önem taşıyordu: Toplum, azat edilmiş Yahudilere nasıl uyum sağlayabilirdi?

Sorunun boyutları devasaydı çünkü 1500 yıldan beri Yahudi toplumu entelektüeller üretmek üzere tasarımlanmıştı. Tevrat tanrısına hizmet eden dini entelektüel oldukları doğruydu, fakat diğer taraftan entelektüel kişilerin bütün özelliklerine de sahiptiler. Yahudi toplumu onlara destek verecek şekilde ayarlanmıştı. Toplumun hahamının tayin tebliğinde 'O yerin Efendisi' olduğu belirtiliyordu. Musa'nın ruhani halefi olarak büyük saygı görüyordu ve ideal Yahudi'nin yerel örneğiydi. Karizmatik ve bilgeydi. Vaktini, okuduklarını kendi fikirlerine uygun bir şekilde yeniden anlatmakla geçiriyordu. Yerel zenginlerin varlığından yararlanarak geçiniyordu.

Batılı refah sisteminde uygulama başlamadan yıllarca önce Yahudiler kültürlerinin açıklarını dışarıdan elde ettikleri imkanlarla kapatıyorlardı. Zengin tüccarlar bilginlerin kızlarıyla evleniyorlardı; parlak zekalı yeshiva öğrencisine zengin bir gelin bulunuyordu, böylece eğitimine rahat bir şekilde devam edebiliyordu. Bilginlerin ve tüccarların birlikte yürüttükleri sistem, varlığı güçlendirmekten ziyade dağıtıyordu. Üstün zeka seviyesindeki kimselere de fikir izleme imkanı verilmiş oluyordu. 1800'lü yıllarda eski ve çok etkili sistem bol miktarda yetiştirmiş olduğu entelektüelleri laik hayatın içine kaydırdı. Dünya tarihinde olağanüstü önem taşıyan bir olaydı.

Yeni fenomenin ilk örneği Heinrich Heine idi. (1797-1856) Düsseldorf'ta dünyaya gelmişti, ailesi ticaretle uğraşıyordu. Elli yıl daha önce doğmuş olsaydı, kuşkusuz, talmud hocası veya haham olacaktı. Onun yerine devrim fırtınalarının bir ürünü olmuştu. Daha on altı yaşındayken, doğduğu yeri terk etmeden altı defa vatandaşlık değiştirmişti. Ailesi baskıdan tamamen kurtulamamıştı. Annesi Piera van Geldern oğlu konusunda laik meslekler hayal ediyordu. Napoleon'un orduları ilerledikçe, oğlunu gözünde bir mareşal, politikacı veya vali olarak canlandırıyordu; Fransızlar geri çekilince, hayaller bu defa milyoner bir işadamına dönüştü. Onu Katolik Lisesine göndererek, mümkün olan en az Yahudi eğitimi almasına özen gösterdi. Heine, kişisel, dini, ırksal ve ulusal kimlikten tamamen yoksundu. Yahudi adı Hayyim'di. Çocukken ona Harry diyorlardı, daha sonra kendine Heinrich diyordu, fakat eserlerini 'H. Heine' olarak imzalıyordu. 'H' harfinin telaffuz edilmemesine çok sinirleniyordu. Ruhunun Fransız olduğunu iddia ediyordu, fakat çocukluğundaki en önemli kitabı Luther'in İncil'iydi. Daha Alman ruhlu bir şey olamazdı. 1831'de Paris'e yerleşti ve iki kısa ziyaret dışında Almanya'ya bir daha dönmedi. Diğer taraftan, hakkı olmasına rağmen asla vatandaşlık talebinde bulunmadı. Eserlerini Almanca yazıyordu, Fransızları, yüzeysel ve 'parfümlü' buluyordu.

Heine'nin Judaizme dair ikilemleri ciltlerce kitap doldurdu. Doğru dürüst İbranice öğrenmemişti. Yahudi olmaktan nefret ediyordu. Üç kötü hastalığı şöyle sıralıyordu: 'Fakirlik, acı ve

Yahudilik.' Judaizme inanmıyordu ve onu insanlık düşmanı bir güç olarak görüyordu. Talmud Judaizmini reddetmesine rağmen, yeni Reform versiyonunu da aşağılamaktan geri kalmıyordu. Reformcuları, nasırları kanatarak tedavi eden el ve ayak bakımı uzmanlarına benzetiyordu.. İsrail de ölümüne kanamalı... Artık sakallı gezmeye, oruç tutmaya, nefret etmeye ve edilmeye gücümüz kalmadı. Reformumuzun amacı budur. 'Bütün mesele, küçük bir Protestan Hıristiyanlığını bir Yahudi şirketine dönüştürmekti' diyordu.

Heine'nin Ortodokslar ve Reform Yahudilerine karşı beslediği antipati bir yana, maskillerden hiç hoşlanmıyordu. Vaftiz kariyerinde ilerleyenler olarak görüyordu. Mendelsshon altı çocuğundan dördü din değiştirmişti. Kızı Rotohea'nın ikinci kocası Friedrich Schlegel'di: Dorothea reaksiyoner bir katolik olmuştu. Torunu Felix Hıristiyan müziğinin en önemli bestecilerinden biriydi. Söyleyenin Heine olduğuna çok emin olmamakla beraber 'Mendelssohn'un yapmış olduğu en Yahudice eylem, Hıristiyan olmaktı' Eduard Gans dinini değiştirince Heine onu 'hain' ve 'sahtekar' olarak ihbar etti ve vaftiz olmasını acı dolu bir şiirle ifade etti.

Bununla beraber, Heine birkaç gün önce Protestanlığı kabul etmişti. Sebebi tamamen dünyeviydi. 1822 yılının Ağustos ayında yayınlanan bir kanunla, Yahudilerin devlet nezdinde akademik görev yapmaları yasaklanmıştı -bu karar bilhassa Gans'a karşıydı. Yıllar sonra, Heine protestanlığını 'Haksızlığa karşı itiraz' veya 'militan kilisenin mücadelesine katılmama yol açan heyecanı' olarak savunuyordu. Bu da mantıktan uzaktı, zira başka zaman protestanlık ruhunun dinle hiçbir ilgisinin olmadığını söylüyordu. Vaftiz olunca, arkadaşı Moses Moser'e şöyle yazmıştı: 'Vaftizime olumlu bakmandan hiç hoşlanmam. Yasalarımız gümüş kaşık çalmamıza dahi izin verselerdi, yapmazdım.' 'Vaftizi' Avrupa kültürüne giriş bileti olarak tasviri ünlü olmuştu.

Peki, o zaman, Heine kendisinin de yaptığı bir işten dolayı Gans'a neden kızıyordu? Tatminkar bir cevap bulunamadı. Heine'nin çekmekte olduğu hastalık, baskıdan kurtulmuş Yahudiler arasında yaygınlaşmıştı: Bir tür kendinden nefretti. Gans'a

hücum ederken, aslında hücum ettiği kendisiydi. Daha sonra, vaftiz olmaktan pişmanlık duyduğunu söylüyordu, fakat gene de Yahudi olarak takdim edilmek istemiyordu. 1835'te, yalan söyleyerek, hiçbir zaman sinagoga ayak basmadığını söylüyordu. Rothschild ailesi özel bir hedefti. Reaksiyoner büyük güçler için para toplamalarını eleştiriyordu. Bu hiç değilse onlara hücum etmesinin saygın bir mazeretiydi. En zehirli eleştirilerini; ona Paris'te çok yakınlık göstermiş olan Baron James Rothschild'le eşine saklıyordu. Bir piyasa simsarını Baron'un lazımlığının karşısında reverans yaparken gördüğünü söylüyordu. Ona 'Herr von Shylock in Paris' diyordu. Sadece bir Tanrı var, diyordu 'o da Mammon. Rothschild de peygamberidir.' Buna benzer iddialar, Rothschildler'den büyük paralar almasını veyahut da onlarla dost olmaktan övünmesini engellemiyordu.

Hahamlık öğrencisi değil, laik bir entelektüel olmasına rağmen varlıklı Yahudilerin geçimini sağlamalarını bekliyordu. Babası, iş sahasında başarı sağlayamamıştı; Heine kendi çabalarından fazla bir yarar sağlamadı; bunun sonucu olarak, Avrupa'nın en zengin kişilerinden biri olan, Hamburg'daki banker amcası Solomon Heine'ye mali açıdan bağımlı olarak yaşıyordu. Heine'ye ne kadar para verilirse verilsin her zaman ihtiyacı vardı. Louis-Philippe hükümetinden yıllık 4.800 franklık gizli bir ödeneği kabul edecek kadar alçaldı. Fakat genel olarak Solomon amcasına başvuruyordu. Amcasına 'en iyi yönün benimle aynı soyadını taşımandır' diyordu. Diğer taraftan amca da Heine için 'birşeyler öğrenmiş olsaydı, kitap yazmasına gerek kalmazdı' diye düşünüyordu. Yeğeninin profesyonel bir Yahudi dilencisi olduğunu düşünüyordu. Fakat, eski geleneğe sadık kalarak, istediği parayı her zaman veriyordu. 1844'te ölünce, kendisine veya ailesine hücum etmemesi şartıyla ona bir miktar miras bıraktı. Mirasın tutarı beklentilerinin altında kalınca, Heine Solomon'un oğluyla uzun süreli kavgalara girişti.

Bu, Heine'nin dehasının şaşırtıcı arka planıydı. 1820'lerde, Avrupa'nın en çok beğenilen şairi olarak Byron'un yerini aldı. Almanlar, onu Goethe'den sonra en muazzam bilginleri olarak kabul ediyorlardı. Paris'e yerleşince, Avrupa kültürünün bir kahramanı olarak karşılandı. Manzum olmayan eserleri de şiir-

leri kadar güzel ve popülerdi. Muhteşem seyahat kitapları üretti. Fransız edebiyatında, kısa incelemeler olan 'feuilleton' diye kitapları üretti. Fransız edebiyatında, kısa incelemeler olan 'feuilleton' diye yeni bir çığır açtı. Enerjisinin çoğunu, hiddet ve cinayet hikayelerinin heyecanlarıyla harcıyordu. Alışılmamış bir üslupla yazılan bu eserlerde genelde kurbanın lehine merhamet duygularını uyandırıyordu. Ünü yayılmaya devam etti, fakat yakalandığı belkemiği enfeksiyonu, hayatının son on yılını yatağına bağlı olarak yaşamaya mecbur etti. En son yazdığı şiirler muhteşemdi. Eserleri, sağlığında dahi okul kitabı olarak okutuluyordu.

Almanların çoğu, bu Yahudinin öylesine Alman kulağına sahip olmasını kabul edemiyorlardı. Gerçek Alman derinliğine karşın, onu 'Yahudi yüzeyselliği' ile suçlamaya çalıştılar. Bu iddia açık ve seçik olarak o kadar yanlıştı ki, hiç tutmadı. Sonunda ortak bir noktaya gelindi. Yahudi ile Almanın garip bir entelektüel ilişkisi vardı, Alman Yahudisi Avrupa kültürünün yeni fenomeniydi. Yahudi aleyhtarı Almanlar için, bu dayanılamaz duygusal bir sorundu. Dehasını inkar etmeleri imkansızdı; fakat dehasını Almanca ifade etmesi tahammüllerinin sınırlarını çok zorluyordu. Alman edebiyatının tam ortasındaki hayali varlığı Nazileri görümemiş bir hiddete ve çocukça bir vandalizme itiyordu. Bütün kitaplarını ortadan kaldırdılar, fakat şiirlerini antolojilerden silemediklerinden, bütün okul çocuklarının yalan olduğunu bildikleri bir deyimle yeniden basmak zorunda kaldılar: 'Bilinmeyen bir Yazardan.' Bir zamanlar Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth'e ait olan bir heykelini, atış taliminde kullandılar. Hitler'in şahsi emriyle, Montmartre'taki mezarı yıktırıldı, hiç fark etmedi, çünkü son kırk yılda Heine'nin çalışmaları herhangi bir Alman yazarınkinden çok ve özellikle Almanlar tarafından daha fazla tartışılmıştı.

Metternich'in ısrarı üzerine, Heine sağlığında da dışlanmıştı; nedeni Yahudiliği değil, yıkıcı oluşuydu. Burada tipik bir Yahudi paradoksu yer alıyordu. Baskıdan kurtulduktan sonra, Yahudiler iki suçlamayla karşı karşıya kalıyorlardı. Birincisi düzenli topluma katılarak ona hükmetmek istemeleri, diğer taraftan o toplumu yıkmaya teşebbüs etmeleri. İki iddiada da bir

gerçek payı vardı. Krallık ve imparatorluk koleksiyonu yapan Rothschild'lerden sonra Avrupa'da grafiği en çok yükselen aile Heineler'di. Heine'nin kardeşi Gustav şövalye unvanını alarak Baron von Heine-Geldern olmuştu. Kardeşi Maximillian Çarlık aristokratlarından birinin kızıyla evlenerek von Heine adını aldı. Ablasının oğlu Baron von Embden'di. Kızı bir İtalyan prensiyle evlendi. Heine'nin yakın akrabalarından biri Prens Murat olmuştu. Bir diğeri tahttaki Monaco Prensi ile evlendi. Fakat Heine'nin kendisi, Avrupa edebiyatında yeni bir tipti. Kurulmuş düzenin kendine olan entelektüel güveni alttan mayınlamaya çalışan ve bu yolda bütün yeteneğini, ününü ve popülaritesini kullanan radikal Yahudi bilgini.

Heine ile ilgili olarak ömür boyu radikal kavramının dikkatle incelenmesi gerekiyor. Özel olarak, asık suratlı ilerici politikacılardan ve kendisi gibi edebi olanlardan farklıydı. Onların püritanizminden nefret ediyordu. Onlardan birine şöyle yazmıştı: 'Sizin istediğiniz, sade elbiseler, kısıtlı alışkanlıklar ve tatsız zevklerdir; diğer taraftan biz, sade elbiseler, kısıtlı alışkanlıklar ve tatsız zevklerdir; diğer taraftan biz, lezzetli yiyecekler ve içecekler, kadife pelerinler, muhteşem kokular zevkü sefa, gülen ve danseden peri kızları, müzik ve komedi istiyoruz.' Gene özel olarak, yaşlandıkça muhafazakarlığı artıyordu. En son ve uzun hastalığı onu 'mezaryatağım' dediği yatağına mahkum edince, bir tür Judaizme döndü. Yalan söylediğini bile bile 'Judaizmimi hiçbir zaman saklamadım; Judaizm'e dönmem diye birşey söz konusu değil, zaten hiç ayrılmamıştım' diyordu. En son yazdığı şiirler 'Romanzero' ve 'Vermischte Schriften' dini temalara bir geri dönüş havasındaydı. Arkadaşına yazdığı mektupta: 'Artık canlı ve iyi beslenmiş bir Yunanlı değilim. Şimdi ölüm derecesinde hasta bir Yahudiyim, fukaralığı bütün yönleriyle temsil eden mutsuz bir adamım' diyordu. Veya 'Tanrıtanımaz felsefenin etkileri beni hasta ettiğinden, sıradan insanın mütevazı inancına geri döndüm.'

Bunlara rağmen, Heine olağanüstü radikaldi ve öyle kaldı. Nesillerce Avrupalı için, eserleri ve yaşamı adeta özgürlüğe yazılmış şiirlerdi. Aşağıdaki beyanla, aleni bir inanç beyanına yaklaştı: 'Yeni din özgürlüktür, çağımızın dinidir. İsa bu yeni dinin

Tanrısı değilse, baş rahibidir. Fakat Fransızlar bu yeni dinin seçilmiş insanlarıdır. Dilleri, ilk vahiyleri ve dogmaları yansıtıyor, Paris yeni Kudüs'tür, Ren Nehri ise özgürlük topraklarını Filistinliler'in topraklarından ayıran Ürdün nehridir.'

Heine bir süre St.Simon yandaşı oldu. Heine'de biraz 'çiçek-insan', 'hippi' ruhu vardı. St. simon'dan alıntı yaparak, 'çiçekler ve bülbüller ihtilallerle yakından bağlıdır' diyordu. Gene St. Simon'dan alıntı 'İstikbal bizimdir.' Heine hiçbir zaman devrimci bir sosyalizme katılmadı, fakat Paris'teyken ahbaplık ettiği kimselerin düşüncesi bu yöndeydi, çoğu da Yahudi kökenliydi.

Bunların arasında 1843'te Paris'e gelen genç Karl Marx'ta vardı. Köln'deki radikal Rheinische Zeitung gazetesinin editörüydü. Moses Hess de kurulmasına yardım etmişti. Prusya hükümeti on beş ayda gazeeyi kapattı, Marx da Hess'in yanına Paris'e sürgüne gitti. İki sosyalistin ortak yönleri yok denecek kadar azdı. Hess gerçek bir Yahudiydi: Radikalliği bazen Yahudi milliyetçiliğine, hatta Siyonizme dönüşüyordu. Aksine, Marx hiç Yahudi eğitimi almamıştı, almaya da niyeti yoktu. Birlikte şiir yazıyorlardı. Marx'ın bebeği Jennie sara nöbeti geçirirken, Heine hayatını kurtarmıştı. Mektuplaşmalarından çok az mektup baki kaldı. Din konusunda Marx'ın 'halkın opiomu' deyiminin kaynağı, Heine'nin 'manevi opium' şeklindeki ifadesiydi.

Marx'la Heine'nin en belirgin ortak noktaları, yalnız düşmanlarına değil, dostlarına ve onlara iyilik yapmış olanlara karşı da zehirli tabirlerle ifade ettikleri nefretti. İrtidat etmiş Yahudiler olarak, kendilerine karşı nefretin bir göstergesiydi. Marx'ın durumu Heine'ninkinden daha kötüydü: Judaizm'i tamamen hayatından söküp atmaya gayret ediyordu. Heine 1840'ta Şam'da meydana gelen feci olaylardan fevkalade etkilenirken, Marx, ömrünün sonuna kadar, dünyanın herhangi bir yerinde Yahudiler'i karşılaştıkları hiçbir haksızlıktan zerre kadar etkilenmedi. Marx'ın Judaizm'e ilişkin bilgisizliği bir yana, Yahudi olduğu kuşkusuzdu. Heine ve diğerleri gibi ilerleme kavramı kesinlikle Hegel'in etkisiyle oluşmuştu. Komünizminin kökleri Yahudi mesihliğinin derinliklerinde yatıyordu. Yönetim kavramı bir katedokratınki gibiydi. İhtilalin kumandası seçkin sınıfın

aydınlar topluluğunun elinde olacaktı: Onlar tarihi metinleri okumuş, yasaları anlamışlardı. Kendi tabiriyle 'yönetimi', direktörlüğü oluşturacaklardı. Proletarya, 'maddesiz insanlar' sadece vasıtaydılar,- Yazıcı Ezra gibi onları yasanın bilgisizleri olarak görüyordu, sadece 'toprağın insanlarıydılar.'

Marx'ın metodolojisi de tamamen hahamlığa dayanıyordu. Bütün kararlarını kitaplardan türetiyordu. Hiçbir zaman bir fabrikaya ayak basmadığı gibi, onu götürmeyi teklif eden Engels'in de davetini reddetmişti. Vilna'daki gaon gibi, metinleriyle ve kitaplarıyla kapanarak dünyanın esrarengiz olaylarını çalışma odasında çözdü. Kendi tabiriyle 'Kitap yutmaya mahkum bir makineyim.' Çalışmalarını 'bilimsel' olarak nitelendiriyordu, fakat ne bilimseldi ne de tanrıbilimsel. Dindar mizaçlıydı, dolayısıyla tarafsız araştırmalar gerçekleştiremiyordu. Kendi zihninde çözdüğü konulara 'kanıt' arıyordu ve bunlar herhangi bir hahamın veya bir kabbalahçınınki kadar dogmatikti. Karl Jaspers yöntemlerini şöyle özetliyordu: 'Marx'ın yazı stili bir araştırmacınınki değil... Kendi teorilerine karşı çıkan kanıtlar veya örnekler göstermiyor, sadece nihai gerçek olarak algıladıklarını destekleyenlerden söz ediyor. Yaklaşımı, araştırmayı değil, öc almayı çağrıştırıyor, fakat bilginin değil, iman edenin inancıyla kesin gerçek olarak beyan edilen bir hususta alınacak intikam gibidir.'

Lüzumsuz bilgi ve belgelerden soyutlanmış, tarihin, sınıfın ve üretimin nasıl işlediklerine ve nasıl gelişeceklerine dair Marx'ın teorisi Mesih Çağındaki Luria'nın kabbalah teorisinden pek farklı değildi, özellikle Nathan of Gaza tarafından düzeltilmiş şekliyle. Kısacası, teorinin hiçbir bilimsel yönü olmamasının dışında, kurnazca düzenlenmiş bir Yahudi batıl inancıdır.

Eninde sonunda, Marx'ın paraya karşı tutumu, ebedi bir hahamlık öğrencisininki gibiydi. Eğitiminin ailesinin tarafından karşılanmasını bekliyordu, sonra da 'profesyonel dilenci' mektuplarından anlaşıldığı gibi, aynı şeyi Engels'ten de bekliyordu. Fakat bu kadar bilgili hahamlarla sürdürülen eğitim hiçbir zaman son bulmuyordu. 'Capital'in ilk cildi yayınlandıktan sonra, gerisini getiremedi ve kağıtlarını karmakarışık bir durumda bıraktı. Engels onları derleyip toparlayarak ikinci ve üçüncü cildi

yayınladı. Böylece Tarihin Kanununa ilişkin büyük yorum herkesi şüphe içinde bırakarak sona erdi. Mesih gelince ne oldu, istimlak edenler istimlak edilince ne oldu? Marx cevap veremiyordu. Konu hakkında hiç bilgisi yoktu. Fakat, Mesih devrimi hakkında kehanette bulundu: 1849'da Ağustos'ta, 1850'de, 1851'de, 1852'de, Kasım 1852 ile Şubat 1853 arasında, 1854'te, 1858'de, 1859'da. Gazzeli Nathan gibi, son eseri gelişin değil, gelmeyişin nedenlerini açıklıyordu.

Marx sadece bir Yahudi düşünürü değildi, aynı zamanda Yahudi aleyhtarı bir düşünürdü. Marx'ın Yahudi aleyhtarlığının kökleri derinlerdeydi. Voltaire gibi aydınlanmış yazarların eserlerinde Yahudi aleyhtarlığının oynadığı rolü biliyoruz. Bu gelenek iki akım şeklinde geçti. Birincisi Alman idealist akımıydı: Goethe, Fichte, Hegel ve Bauer. Yahudi aleyhtarlığı hepsinde daha belirgin bir hal almıştı. Diğeri, Fransız 'sosyalist akımıydı.' Bu akım Yahudileri Sanayi Devrimi ve ondokuzuncu yüzyılın başlangıcını belirleyen ticaret ve materyalizm fazlalığıyla irtibatlandırıyordu. 1808'de yayınlanan bir kitapta François Fourrier ticareti 'bütün kötülüklerin kaynağı', Yahudileri de ticaretin temsilcileri olarak tanımlıyordu. Pierre Joseph Proudhon daha ileriye giderek, Yahudileri burjuvazinin alt ve üst kademelerini bütün Avrupa'da kendilerine benzetmiş olmakla suçladı. 'Yahudiler asosyal bir ırktır, inatçıdırlar, şeytanidirler... İnsanlığın düşmanlarıdır... Onları ya Asya'ya geri göndermeliyiz veyahut da imha etmeliyiz.' Fournier'in takipçisi olan Alphonse Toussenel, Phalange adında Yahudi aleyhtarı gazeteyi yayınlıyordu ve 1845'te insanlığa karşı ticaret ağı 'Les Juifs: rois de l'epoque: histoire de la feodalite financiere '(Yahudiler: dönemin kralları –finans feodalitesinin tarihi).' İzleyen kırk yıl zarfında, bu eser Yahudi aleyhtarlığının birçok dile çevrilmiş kaynak kitabı oldu.

Marx iki cereyanı da algılarken, o bulanık sulara kendi endişelerini de katmaktan geri kalmıyordu. Devrimci Yahudilerle ilgili tartışmasında tarihçi Robert Wistricht, bazılarının kendilerine karşı olan nefretin hiçbir ayrıcalığa sahip olmayan zeki bir azınlığa özelliklerinin gerektirdiğini toplum tarafından verilmemesine karşı öfkelerinin ifadesi gibi görüyor. Fransız ve Alman aydınlanma düşünürleri, Judaizmin itiraz edilebilecek yönleri-

nin, Yahudi'nin özgürlüğüne kavuşmadan yok edilmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Ayrıma tabi tutulan Yahudiler bu tezi kabul ediyorlardı ve çoğunlukla öfkelerini onlara zulüm edenlerden çok, yeniden yapılanmamış Yahudi'ye yöneltiyorlardı. Nefret duyguları, Yahudi aleyhtarlığının ilk örneği olan ghetto Yahudisi'ne odaklanıyorlardı. Yahudilerin yaşam tarzı hakkında fazla bilgiye sahip olmayan Heine, kendinden nefret ettiği dönemlerde bütün Yahudi aleyhtarı klişeleri kullanıyordu. Heine'den de daha az bilgi sahibi olan Marx küfürbazlığını yabancıların cafe'sinden edinmişti. Her ikisi de kendileri gibi vaftiz edilmiş Yahudilere, özellikle ilerici arkadaşlarına dil uzatmak ve alay etmek için ghetto karikatüründen yararlanıyorlardı. Heine en acımasız ve anlaşılmaz saldırılarını, vaftiz edilmiş Yahudi radikal bir yazar olan ve Heine'nin görüşlerini paylaşan Ludwig Börne'ye (1786-1837) yöneltiyordu. Marx bazı alışkanlıklarını Heine'nin etkisiyle kazanmıştı. Kendisi Yahudi kökenini mümkün olduğu nisbette gizlemeye çalışırken, aynı davranışı sergileyen Yahudilere sürekli olarak çatıyordu. 'London Daily Telegraph'ın sahibi Joseph Moses Levy'nin seceresini Tabiat Ana yüzünün orta yerine yazmışken, bu adam neden İngiliz-Sakson vatandaşları arasında yer almayı ister?' diye soruyordu.

Marx'ın kendinden nefret konusundaki en kapsamlı etkinlikleri, sosyalist arkadaşı Ferdinand Lassalle'a karşıydı. Lasal olan soy ismini Fransız Devrimi'nin ihtilalci kahramanının onuruna Lassalle olarak değiştirmişti. Davadaki başarıları Marx'ınkilerden kat kat üstündü. Buna rağmen veya belki de bu nedenle Marx'ın Engels'le yazışmalarının başlıca konusuydu. Marx ona 'Baron Itzig' veya 'Yahudi zencisi' diyordu. Onu Polonyalı bir Yahudi olarak görüyor ve 'Polonyalı Yahudiler dünyanın en pis ırkıdır' diyordu. 7 Mart 1856'da Engels, Marx'a yazdığı mektupta 'Lassalle Slav sınırından gelen gerçek bir Yahudidir ve partinin işlerini her zaman kendi menfaati doğrultusunda kullanmak alışkanlığındadır. Aristokrat topluma girebilmek için sarfettiği çabaları görmek insanı isyan ettiriyor. Parfümlerin ve briyantinin altında gizlenen yağlı bir Yahudidir' diyordu. Marx, Yahudi karalamalarının en eskisiden yararlanmaya tereddüt etmedi. 10 Mayıs 1861'de Engels'e şöyle yazıyordu: 'Lassalle-La-

zarus hakkında: Mısır'la ilgili eserinde, Lepsius, Yahudilerin Mısır'dan gitmesinin Manetho'nun anlattığı 'lepralı insanların Mısırdan kovulması' hikayesinden başka bir şey olmadığını söylüyor. Bu lepralıların başında lepralı Mısırlı rahip Moses Lazarus bulunuyordu, dolayısıyla lepralı Yahudi'nin ilk örneğidir, Lassalle ise tipik lepralıdır' diyordu.

Marx'ın Yahudi aleyhtarlığı, kendi hayatında Heine'ninkinden çok daha büyük bir rol oynamadı. Marx'ın komünizm teorisinin Yahudi aleyhtarlığının nihai ürünü olduğunu söylemek doğru olur. İlk olarak Spinoza, Judaizmin eleştirisinin dünyaya ilişkin sonuçlara varmak için nasıl kullanılacağına işaret etmişti. Her ne kadar yaklaşımları daha ırkçı ve düşmanca idi ise de Fransız aydınlanması da beyanlarını benimsemişti. Radikal Alman yazarları arasında, 'Yahudi sorunu'nun çözüme kavuşmasının insanlığın sorunlarının halledilmesinin anahtarı olabileceği görüşü tartışılıyordu. 1820'lerde ve 1830'larda Ludwig Borne da sosyalizme karşı benzer bir tavır takınmıştı. 1834'te Bruno Bauer Hegel solunun Yahudi aleyhtarı lideri Yahudilerin Judaizmi tamamen terketmelerini ve eşit haklara ilişkin taleplerini insanlığın dinden ve zulümden kurtulmasını hedefleyen genel bir kampanyaya dönüştürmelerini istemişti.

1844'te Deutsch-Franjösische Jahrbucher'de yayınlanan iki inceleme ile Marx Bauer'in çalışmalarına cevap verdi. İncelemelerin adı 'Yahudi Meselesi Üzerine'dir (On the Jewish Question). Marx, katı, kesin ve açık bir dille yazılmış olan Bauer'in iddiasını tamamen kabul ediyordu. Bauer'in 'Yahudi parasının gücüyle (Avusturya) İmparatorluğun kaderini belirliyor' derken kullandığı iğneleyici ve abartılı üslubu Marx tamamen onaylıyordu. Marx'ın Bauer'in görüşünden ayrıldığı nokta, Yahudinin asosyal tutumunun dine bağlı olduğu ve dinden ayrılmakla durumun düzeltilebileceği iddiasıydı. Marx'a göre, kötülük sosyal ve ekonomik nedenlerden kaynaklanıyordu. 'Sabbath Yahudisine değil... günlük yaşamdaki Yahudi'ye bakalım. Judaizmin dinsel olmayan temeli nedir? Pratik ihtiyaç, kendi menfaati. Yahudinin dünyevi inancı nedir? Pazarlık. Dünyadaki tanrısı kimdir? Para. Yahudiler bu 'pratik dini' kademeli olarak bütün topluma yaydılar.

'Yanında başka tanrının barınamayacağı kadar İsrail'in kıskanç tanrısı paradır. Para insanların bütün tanrılarını bertaraf ederek, onları mala/malzemeye dönüştürüyor. Para her şeyin 'kendine yeten' değeridir. Bütün dünyayı, insani ve doğal dünyayı kendi değerlerinden soyutladı. 'Para insanın çalışmasının ve varoluşunun maddesel karşılığıdır. Bu karşılık ona hakimdir ve ona tapıyor. Yahudilerin Tanrısı laikleşerek, bu dünyanın tanrısı oldu.'

Marx, 'Yahudiler' diye devam etti. 'Hıristiyanları kendi kopyalarına çevirdiler. Bir zamanların tutucu İngilizleri dahi şimdi Mammon'un köleleridir. Parasının gücüyle baskıdan kurtulan Yahudi, şimdi Hıristiyanlığı esir almaya girişti. Yahudi'nin etkisiyle ahlakı bozulan Hıristiyan, artık 'dünyadaki kaderinin komşusundan daha zengin olmak olduğunu sanıyor. Dünyayı ise 'Borsa' olarak görüyor. Marx, Yahudinin siyasi haklardan teorik olarak yoksun olmasıyla Yahudinin gerçek siyasi gücünün arasındaki çelişkiyi, siyasetle genel olarak para gücünün arasındaki çelişki olduğunu iddia ediyor. Politik güç muhtemelen paraya üstündür; aslında, kölesi oluyor. Buna göre: 'Sivil toplum Yahudi'yi sürekli olarak kendi içinden yaratıyor.'

Dolayısıyla, Marx'ın vardığı sonuç Bauer'inki gibi dinsel değil, ekonomiktir. 'Paralı Yahudi' şimdiki zamanın evrensel ve anti-sosyal öğesi olmuştu. Ekonomik çatı değiştikten sonra 'Dinsel Yahudi bilinci' toplumun içinde buharlaşarak yok olacaktı. Yahudi'nin paraya karşı tutumu bertaraf edildiğinde, Yahudi ile dini ve dünyaya empoze ettiği Hıristiyanlığın bozuk versiyonu tamamen kaybolacak. 'Aslında Yahudilerin baskıdan kurtulmaları, insanlığın Judaizmin baskısından kurtulmasını ifade ediyor.' Veya 'Pazarlıktan ve paradan kurtulmakla' yani gerçek ve pratik Judaizmden kurtulmakla, çağımız baskıdan kurtulmuş olacak.'

Marx'ın Yahudilere ilişkin iki araştırması, aslında insanın yeniden yapılanma teorisinin ruhunu içeriyor: ekonomik değişikliklerle, kişisel mülkiyeti ve şahsen parayı kovalamayı bertaraf etmekle, sadece Yahudilerle toplumun arasındaki ilişkinin uyumunu değil, bütün insanlıkla uyumu sağlayabilirsiniz. Yahudi aleyhtarlığının şekli, daha sonraki Marksizm'in provasıy-

dı. Alman Sosyal Demokrat Bebel, daha sonra Lenin'den alıntı yaparak 'Yahudi aleyhtarlığı akıldan yoksun olanların sosyalizmidir' diyordu. Bu iddianın arkasında katı bir gerçek gizliydi: Yahudi para babalarının fakir halkı ve köylüleri sömürdüklerini hepimiz biliyoruz. Ancak, sadece Yahudileri suçlamak için akılsız olmak gerek. Olgun kişi, sosyalist, Yahudilerin hastalığın kendisi değil, belirtileri olduklarını anlamış bulunuyor. Hastalık, paranın dinidir, modern şekli ise kapitalizmdir. İşçiler ve köylüler sadece Yahudiler tarafından değil, bütün burjuva ve kapitalist zümre tarafından sömürülüyor: dolayısıyla bir bütün olarak imha edilmesi gereken sadece Yahudi kısmı değil.

Böylece, Marx'ın 1840'ların sonlarında benimsemiş olduğu sosyalizm militanlığı, daha önceki Yahudi aleyhtarlığının değişikliğe uğramış bir şekliydi. Olgunlaştırdığı teori batıl inancın en tehlikeli türüydü: fesadın tertibi. Ticaretle ve finans sayesinde para kazanmanın anti-sosyal bir faaliyet olduğuna dair inancını Marx korumaya devam ediyordu, ancak şimdi artık dini veya ırksal bir temele değil, bir sınıf temeline dayandığına inanıyordu. Yayılması, teorinin geçerliliğini uzatmıyor: onu sadece daha tehlikeli bir hale sokuyor, çünkü tertipçi, dolayısıyla kurban muamelesi görecek olanların sayısını ve kapsamını çoğaltıyor. Bebel'in ifadesinin aksine, Yahudi aleyhtarlığı akılsızların sosyalizmi ise, sosyalizm de entelektüellerin Yahudi aleyhtarlığı olmuştu. Lenin gibi bir entelektüelin, Rusların Yahudi aleyhtarı katliamlarının mantıksızlıklarını net bir şekilde görmesine ve bu tür bir eylemde yer almaktan utanmasına rağmen, hedef kapitalist sınıf olunca, çok daha geniş çaptaki katliamları yönetmeyi kabul ederek, binlerce kişiyi, işledikleri kişisel suçlardan dolayı değil, sadece mahkum edilmiş bir toplumun üyeleri oldukları gerekçesiyle öldürtmüştü.

Marx Yahudi aleyhtarlığını sermaye teorisinin içinde genelleştirince, Yahudilere karşı ilgisi arka plana düştü. Zaman zaman gene de 'Capital'de ifade etmek ihtiyacını duyuyordu. 'Kapitalist, bütün malların arkasında para, dolayısıyla sünnetli Yahudilerin bulunduğunu biliyor.' Yahudi tasvirinin yerini kapitalist almıştı, ancak karikatürdeki çizgiler aynıydı. Marx kapitalist canavarı şöyle takdim ediyor: 'Ancak sermaye ile ifade edilince

kapitalistin tarihi bir değeri oluyor.. Fanatik bir şekilde üzerinde eğildiği değer sömürüsü dürtüsüyle, insanları üretime yöneltiyor. Varlığa karşı olan tutkusunu cimrilikle paylaşıyor.. Fakat bu cimriliğin içindeki hırs, kapitalistin bu mekanizmanın içinde sadece direksiyon görevi yapmanın etkisiyle tutkuya dönüşüyor; eylemleri sermayenin ürünleridir ve kendi tüketimi birikime odaklanmış bir hırsızlık olarak görülmelidir.'

İnsanlığın bu kadar acayip bir tanımı olabilir mi? O zaman, Yahudi aleyhtarı Yahudi tipi gerçek hayatta ne zaman yaşamıştı? Az önce alıntı yaptığımız bölüme Marx'ın eklediği dipnottan, heyecandan Yahudi ile kapitalisti birbirine karıştırdığını sanıyoruz. Tefeciden 'eski model kapitalistin yenilenmişi' diye bahsediyordu. Okuyucularının çoğunun, tefeciyi 'Yahudi' olarak algıladıklarını Marx biliyordu. Toussenel'in dediği gibi Yahudi ile tefeci deyimleri birbirinin yerini tutabiliyorlardı. Dipnotun büyük bir kısmı, daha önce 242 sayfada belirtilen Luther'in tefeciye karşı polemiğinden oluşuyor. Marx'ın, Yahudi aleyhtarı bir yazardan alıntı yaparak, bilimsel olması gereken bir eserde öldürmeyi teşvik etmesi, Marx'ın duyduğu hiddeti ifade ederkenki davranışı, hem Yahudi aleyhtarı hem de ekonomik teorisini göstermektedir.

Yahudiliğin ve Yahudi aleyhtarlığının birbirine karıştığı Marx'ın eserleri, gelişmekte olan Yahudi aydın toplumunun takdirini kazanmaktan geri kalmıyordu. Özellikle Doğu Avrupa'da, baskıdan kurtulmuş Yahudilerin adeta Tevrat'ı olmuştu. Yüzyıl boyunca, gerek tüccar veya bilgin ailesinden gerekse haham ailesinden gelenlerden dinden yüz çevirenlerin sayısı gittikçe artıyordu. Ortodoks Yahudileri rahatsızlığın farkına varmışlardı. Bohemya ve Moravya gibi ruhbar liderlerinden ve bilgilerinden dolayı her zaman takdir gören cemaatler dahi, daha geri kalmış yerlerden haham getirtmek zorunda kalıyorlardı.

'Kayıp hahamlar'ın çoğu radikal olmuşlardı. Yahudiliklerini ve Judaizm'lerini aşağılayarak terketmişlerdi. Çoğu varlıklı ailelerin çocuklarıydı ve ailelerinin sınıfına da karşı çıktılar. Marx'ın babası avukattı, Lassalle'ınki bir ipek tüccarıydı. Avusturya Sosyal Demokratların öncüsü Victor Adler bir emlak spekülatörünün oğluydu. Avusturyalı Sosyalist lider Otto Bauer,

bir tekstil kodamanının oğluydu. Adolf Braun, Alman sosyalist liderin babası sanayiciydi. Başka bir Alman sosyalist ileri geleni olan Paul Singer'in babası konfeksiyoncuydu, Karl Hochberg'inki frankfurt'ta bankerdi. Buna benzer daha birçok örnek verilebilir. Aileleriyle ve çevreleriyle kopardıkları bağları, bütün değerleri yıkma arzularını alevlendiriyordu ve ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru muhafazakar yabancılar bunu Yahudilere mahsus sosyal ve kültürel bir hastalık olarak teşhis etmişlerdi.

Genel politikaya katılmaya başlayan Yahudilerin önce liberal, sonra da sol kanada meyletmeleri için başlıca dört sebep vardı. Birincisi, Amos Sendromu olarak adlandırılabilecek, İncil'deki sosyal eleştiri geleneğiydi. Sonra Talmud'un toplumsal şartlar geleneği geliyordu: bunlar da kutsal kitaplardan kaynaklanıyorlardı. Ondokuzuncu yüzyılda sosyalist olan ve varlığın dağılımındaki haksızlığa itiraz eden Yahudiler, 3000 yıllık ve toplumun dürtülerine yerleşen Yahudi prensiplerini günlük modern dille ifade ediyorlardı.

D'İsraeli'nin iddia ettiği gibi, Yahudilerin otoriteye, hiyerarşiye ve geleneksel düzene büyük ilgi gösterdikleri doğru değil miydi? Doğruydu, ancak önemli özellikler gerektiriyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi, Yahudiler insani bir kuruma hiçbir zaman sınırsız yetki tanımışlardı. Kurallar Tevrat'ın kurallarıydı ve insanlara verilen yetkiler, sınırlı, geçici ve geri alınabilir türdendi. Latin Hıristiyanlığı'nda olduğu gibi, Judaizm'de kralların tanrısal hakları diye bir kavram asla yer alamazdı. Ahlaki kurallara dayandığı sürece Yahudiler anayasal temellere dayanan sistemlere kesinlikle uyum gösteriyorlardı, tıpkı İngiltere'de ve Birleşik Devletlerde olduğu gibi. Bu bakımdan, Yahudilerin çoğunlukla doğal Tori'ler olduklarına ilişkin D'İsraeli'nin görüşü bir dereceye kadar doğruydu. Fakat aynı zamanda, keyfi, zalim, mantıksız veya çağdışı yönetimin de düşmanlarıydılar. Marx şöyle yazıyordu: 'Her zalimin arkasında onu destekleyen bir Yahudi bulunuyor; tıpkı her papanın arkasında bir Cizvit papazının bulunduğu gibi. Aslında, düşünceleri bastıracak bir ordu Cizvit, cepleri boşaltacak bir avuç Yahudi olmasaydı, zalimlerin amaçları gerçekleşemezdi, savaş ise ke-

sinlikle söz konusu olamazdı.' Yanılıyordu. Rothschildler'in mutlakiyetçi krallıklara verdikleri krediler zulmü desteklemek için değil, onu yok etmek ve özellikle Yahudilere daha iyi muamele edilmesi içindi. (İşin bu yönü Marx'ı ilgilendirmiyordu.) Ondokuzuncu yüzyılda Yahudi para gücü barış ve meşruiyet taraftarıydı. 'Barış, tasarruf ve reform' olan Gladstone'un ünlü aksiyomu Rothschildler tarafından da benimsenmişti.

D'İsraeli'nin Yahudileri yanlış anladığı bir nokta da, Yahudi tipini Sephardi olarak görmesiydi. Sephardiler eski tarihi kurumlara büyük saygı gösterdiklerinden, D'İsraeli'nin çizdiği Yahudi imajına uygundular. İddiasında unutmayı tercih ettiği Aşkenazlar, hırslı, yenilikçi, eleştirici ve hatta yıkıcıydılar. Gittikçe de kalabalıklaşıyorlardı.

Baskıdan kurtulmuş Yahudilerin sola kaymalarının ikinci nedenine geliyoruz: demografi. 1800-80'lerde, Sephardilerin Yahudi nüfusundaki payı, % 20'den % 10'a düştü. Çoğu Avrasya'nın Akdeniz bölgesinde yoğunlaşmışlardı; orada, hijyen koşulları ondokuzuncu yüzyıl boyunca ilkelliklerini korumuşlardı. Maurice Eisenbeth'i Yahudi nüfusunu konu alan ayrıntılı bir araştırmasında 16. yüzyılda nüfusunun 5.000'den, 1700'de 10.000-20.000'e çıktığını ve 1800'de gene 5.000'e indiğini gördü. Avrupa ile Asya'daki toplam 1800-80'lerde 500.000'den 750.000'e çıkmıştı. Aynı dönemde, Avrupa'daki toplam iki milyondan yedi milyona çıkmıştı. Yahudiler ve özellikle Aşkenazitler demografik devrimden yararlanıyorlardı. Daha küçük yaşta evlenmeye başladılar. 15-18 yaşlarındaki erkek çocukların, 14-16 yaşlarındaki kızlarla evlenmeleri doğal karşılanmaya başlamıştı. Bütün Yahudi kızları, erişkinliğe ulaşınca çocuk doğurmaya başladılar ve çocuklarına toplumsal hayır kurumlarının da yardımıyla gayet iyi bakıyorlardı. 1855'te Frankfurt'ta yapılan bir araştırmanın sonuçları, Yahudilerin yaşam süresinin diğerlerinkine nazaran otuz altı yıl daha uzun olduğunu ortaya koydu. Kısacası, 1880-1914 arasındaki, en hızlı büyüme döneminde, Yahudi nüfusu yıllık yüzde ikilik bir artış gösteriyordu, Avrupalılarınkini çok aşan bu rakam sayesinde, toplam Yahudi nüfusu 7.5 milyondan 13 milyona ulaştı. Bu 'yeni' Yahudiler çoğunlukla Aşkenazittiler ve büyük kentlerde toplanmışlardı. Sayıları

gittikçe artmaya devam etti. 1914'te Doğu Avrupa'nın ortasındaki iki büyük imparatorlukta, Rusya'da ve Avusturya'da sekiz milyon Yahudi yaşıyordu.

Üçüncü sebep, Yahudilerin haksızlığa karşı duygularının uyumasına izin vermemeleriydi. 16. ve 17. asırda Yahudi antenlerinin her zaman bir mesih fısıltısını kapmaya hazır oldukları gibi, ondokuzuncu yüzyılda da dünyanın herhangi bir yerinde bir Yahudinin uğradığı haksızlık büyük kütlelerin heyecanını alevlendiriyordu. Haberler, şimdi çoğalan Yahudi gazeteleri aracılığıyla duyuruluyordu ve Yahudilerin çoğu okumasını biliyorlardı. Laikleşmiş aydın toplumda, ırkın çektiği acılar, artık eski veya yeni günahların bedeli olarak algılanmıyordu. 1840'ların Şam'daki kan ihtiyacı iftirası Yahudilerin radikalleşmesinde önemli ve belirleyici bir noktaydı. On beş yaşındaki Lassalle, 21 Mayıs 1840'ta güncesine şöyle yazıyordu: 'Hıristiyanlar dahi, kanımızın ağırlığına, ayaklanmamamıza, işkencede ölmektense savaş alanında ölmeyi tercih etmemize hayran oluyorlar. Yahudilerin isyan ederek Şam'ın bütün mahallelerini ateşe verirlerse, barut deposunu havaya uçururlarsa ve onlara zulmedenlerle birlikte ölüme giderlerse, bundan daha haklı bir ihtilal olabilir mi? Korkaklar, daha iyisini hak etmiyorsunuz.' Genç ve laik Yahudiler, sadece Yahudilere karşı değil, insanlığa karşı da yapılan haksızlıklarla mücadele etmeye ve gelişen siyasal imkanlardan yararlanarak, onları tümüyle yok etmeye karar verdiler. Lassalle ilk önemli Alman ticari sendika federasyonunu ve Alman sosyal demokrasisini kurmaya girişti. Sayısız genç Yahudi aynı yolu izlediler.

Uyarım eksik değildi. 23-24 Haziran 1858'de Bologna'da ailesiyle birlikte yaşayan altı yaşındaki Edgardo Mortara adındaki Yahudi çocuğu papanın polisleri tarafından kaçırılarak Roma'ya götürüldü. Hıristiyan bir hizmetçi, beş yıl önce çocuğun ölmekte olduğunu sanarak onu vaftiz ettiğini beyan etti. Papalık devletlerinde geçerli yasalara göre, polis ve kilise haklıydılar, anne-babanın başka çaresi yoktu. Bütün dünyada yalnız Yahudilerden değil, Hıristiyanların ve devlet adamlarının itiraz seslerinin koro halinde yükselmesine rağmen, Papa Pius IX. çocuğu iade etmeyi reddetti ve böylece çocuk katoliklerin elinde kal-

dı. Bu olay 1860'ta, bütün dünyadaki Yahudilerin ve Yahudi kuruluşlarının sivil ve dinsel haklarını korumak amacıyla Fransız Alliance Universelle Israelite (Evrensel İsrail İttifakı) kuruldu. Aynı zamanda bütün Yahudilerin mutlakiyete karşı nefretlerini arttırdı.

Yahudilerin sistematik bir şekilde en kötü muameleye tabi tutuldukları yer Çarlık Rusya'sıydı. Aslında Çarlık rejimi bütün radikallere otokrasinin en kötü ve çirkin yönlerini uyguluyordu. Buna özel bir nefretle bakan Yahudiler için, galiba onları sola iten dördüncü ve en önemli sebepti. Rusya'nın Yahudilere uyguladığı dehşet verici muamele, dünya tarihinin önemli olaylarından birini oluşturmakla birlikte, ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekiyor. Anlaşılması gereken şu ki, Çarlık rejimi baştan beri Yahudilere karşı derin bir düşmanlık besliyordu. Avusturya, Prusya, hatta Roma gibi otokrasiler dahi, iki yönlü bir politika tercih ederek Yahudileri kah koruyorlardı, kah sömürüyorlardı veya kullanıyorlardı, hatta zulmediyorlardı: Ruslar Yahudileri her zaman istenmeyen yabancılar olarak görüyorlardı. 1772-95'teki Polonya'nın bölünmesine kadar Yahudileri uzak tutmayı başarmışlardı. Toprak edinme tamahkarlıkları onlara kalabalık bir Yahudi nüfusu getirince, rejimde bu durumdan 'Halledilmesi gereken Yahudi sorunu' olarak bahsetmeye başladılar. 'Sorun' ya asimilasyon yoluyla veyahut da ihraç yoluyla 'halledilecekti.'

Ruslar, ilk sosyal mühendislik girişimlerindeki amaçları, insanlara (burada Yahudilere) oradan oraya taşınabilen toprak veya beton muamelesi yapmaktı. İlk önce Yahudileri Sınırlandırılmış Yerleşim Bölgesine götürdüler. Baltık'tan Karadeniz'e uzanan ve yirmi beş kentten oluşan bir bölgeydi. Bu bölgenin dışında yaşamak şöyle dursun, özel yasal izin olmadan Yahudilerin bu bölgenin dışına çıkmaları dahi kesinlikle yasaktı. Daha sonraki kararnamelerle, Yahudilerin bu Bölgenin neresinde yaşayabilecekleri ve Bölgede ne yapabilecekleri tesbit edilmişti. En zararlı hüküm, Yahudilerin kentlerde veya köylerde çalışmalarını ve köylülere alkollü içki satmalarını yasaklayanıydı. Teorik olarak Yahudileri üretici bir çalışmaya, toprak çalışmasına teşvik etmekti. Ancak toprak, yok denecek kadar azdı. Asıl amaç

onları vaftiz olmaya ikna etmek veya kovmaktı. Pratikte Yahudilerin gittikçe fakirleşmesine ve Bölgeye fakir Yahudi kalabalığının grup grup doluşmasına sebep olmuştu.

Bir sonraki adım 1827'de atıldı. Otokratların en acımasızı olan I. Nicholas, yayınladığı 'Kanton Kararnameleri' uyarınca on iki ile yirmi beş yaş arasındaki Yahudi erkeklerini toplayarak, daha genç çocukların da vaftiz olmaya zorlandıkları askeri depolardaki kanton okullarına yerleştirilmelerini emretti. Hükümet Yahudi okullarını bir an önce yok etmek istiyordu. Yetkililer defalarca, eğitimin dilinin Rusça, Lehçe veya Almanca olduğu devlet okullarına Yahudi çocuklarını gitmeye zorlamaya çalıştılar. Amaç, gene vaftizin yaygınlaştırılmasıydı. 1840'ta kurulan bir komite dinsel Yahudi kitaplarını sansür ederek imha etti. Yalnız Vilna'da ve Kiev'de iki matbaaya izin verilmişti. Üç yıl sonra Yahudiler Kiev'den tamamen kovuldular. Hükümet, Yahudi toplumunu kurnazca bölüyordu, maskillerle Ortodoksları karşı karşıya getiriyordu. Örneğin 1841'de maskil Max Lilienthal'ı (1815-82) yeni Yahudi devlet okullarının başına getirdiler. Talmud aleyhtarı olan bu kuruluşlarda, Ortodoksların iddia ettiği gibi çocuklarının 'Haskalah'ın Moloch'una (Moloch: Fenikelilerin ve Amonitlerin çocuklarını kurban ettikleri Tanrı) sunulması amaçlanıyordu. Lilenthal izleyen acı mücadeleyi fazla bularak, dört yıl sonra ülkeden kaçarak Amerika'ya sığındı. Hükümet, Yahudilere takke ve kaput gibi geleneksel giysileri de yasakladı. 'Yararlı Yahudiler' ve 'Yararsız Yahudiler' olarak bölündüler. İkinci grup üçlü askerlik kotasına tabiydi.

Yüzyılın içinde, Yahudilerin aleyhine ve faaliyetlerini düzenleyen yığınlarca yeni kanunlar ve kararnameler yayınlandı. Birçoğu hiçbir zaman doğru dürüst uygulanmadı. Çoğu, rüşvet sayesinde göz ardı edildi. Zengin aileler, devlet okulunda veya askerlikte çocuklarının yerine gidecek çocuklar satın alıyorlardı. Seyahat etmelerine, kentlerde oturmalarına, yasaklanmış işlerde çalışmalarına izin veren yasal izinleri para karşılığında satın alıyorlardı. Yahudi sorununu 'çözüme kavuşturma' girişimi başka bir sorunu yarattı, daha doğrusu durumu vahimleştirdi: Çarlık bürokrasisinin rüşvete alışmasına sebep oldu. Bu yaranın tedavisine imkan olmadı ve devleti derinden çürüttü. Hükümet

politikası istikrarsızdı: liberalizmle tutuculuk arasında gidip geliyordu. 1856'da yeni Çar II. Alexander liberal bir dönem başlatarak, Yahudilere bazı haklar tanıdı: ancak uzun dönem askeri, üniversite mezunu veya 'yararlı' tüccar oldukları takdirde bu haklardan yararlanabilirlerdi. Bu dönem, 1863'teki Polonya isyanı ve II. Alexander'e düzenlenen suikastle sona erdi. 1870'teki yeniden liberal dönem, bu defa hedefine ulaşan bir suikastle sona erdi. Ondan sonra, Yahudilerin Rusya'daki durumları hızla bozuldu.

Rusya İmparatorluğunun son yıllarında Yahudilere karşı aldığı kararlar, muazzam bir acımasızlık, aptallık ve manasızlık anıtı gibiydi. 'Gimpelson Statutes Concerning the Jews' (1914-15) (Gimpelson'un Yahudilerle İlgili Yasaları), 1000 sayfaya yakın bir eserdi. Durumun özeti, İngiliz tarihçisi Lucien Wolf tarafından derlenmişti: 'Yahudiler Rus ahalisinin 24'te birini oluşturuyorlardı. % 95'i Sınırlandırılmış Bölge'ye hapsedilmişlerdi. İmparatorluğun 1/23 bölümü Sınırlandırılmış Bölgedeki şehirlerde sıkıştırılmışlardı: bölgenin 1/2000'ini teşkil ediyorlardı.' Yahudilerin pasaportlarında Yahudi oldukları ve nerede kalmaları gerektiği önceden belirtilmişti. Sınırlandırılmış Bölgede dahi çoğu yerler Yahudilere yasaktı, fakat 'yasal' yerler de sürekli 'törpüleniyordu.' Yahudiler Sebastopol'dan ve Kiev'den kovuldular. Don bölgesi 'Sınırlandırılmış Bölge'den aniden çıkarıldı, sonra Kafkas Kubanı ve Terek de aynı akibete uğradı: sıra Yalya sağlık tesislerine gelmişti: kararname yürürlüğe girer girmez, verem tedavisi gören Yahudi bir öğrenci tedavisinin ortasında kapı dışarı edildi. Kafkas maden suyu içmelerinden yararlanmak isteyen Yahudilerin, bir subayın yönetimindeki sınavdan geçmeleri gerekiyordu. Bazı tesisler 'açık'tı, ancak kotaya tabiydiler ve sadece yirmi Yahudi ailesinin herhangi bir mevsimde bir defaya mahsus olmak üzere Darnitza'ya kabul edilebilirlerdi. Sınırlanmış Bölgenin diğer bütün tesisleri Yahudilere yasaktı.

Ayrıcalıklı Yahudi kategorileri de vardı; seyahat etme ve hatta Bölgenin dışında yaşama özgürlüğüne sahiptiler. Bunlar, terhis edilmiş askerler, mezunlar, 'yararlı tüccarlar', mekanik uzmanları, bira üreticileri ve sanatkarlardı. Buna rağmen, sürek-

li olarak yenilenmesi gereken ve temin edilmesi çok güç olan belgeler isteniyordu. Bütün bu kategoriler ve ayrıcalıklar özellikle 1881'den sonra yavaş yavaş azaltılmaya başladı. Özellikle, tüccarların yanlarında katip bulundurmaları yasaktı, askerler, 1874'ten önce hizmet edenler olarak kısıtlanmışlardı. Tütün işçileri, piyano akortçuları, kasaplar, galoş tamircileri, tuğlacılar, marangozlar, boyacılar ve bahçıvanlar ayrıcalıklı zümreden çıkarıldılar. Fahişelerin dışında, kadın işçilere yönelik kısıtlamalar çok katıydı. (Çalışmalarına son veren bir fahişe, polis tarafından hemen tesbit edilerek ghetto'ya gönderiliyordu). Sınırlandırılmış Bölgenin dışında görev yapmak ayrıcalığına sahip bir ebe, ancak kocası da ayrıcalıklı olduğu takdirde çocuklarını yanına alabiliyordu.

Rus Üniversitelerine devam etmeleri yasaklandığından, diplomalarını yurtdışından aldıkları gerekçesiyle, ayrıcalıklı statüye kabul edilmiyorlardı. Kafkaslarda, sözde 'Dağlı Yahudiler' oturma hakkına sahiptiler: zaten başka yere gidemezlerdi. Sınırlandırılmış Bölgenin dışında oturma ayrıcalığına sahip Yahudiler, çocukları da ayrıcalıklı değillerse, yanlarına almaları yasaktı. Kuralları ihlal ettikleri takdirde, ilkinde para cezası ödüyorlardı, ikincisinde kovuluyorlardı.

Sürekli olarak değişen bu kararnamelerin uygulanması, rüşvetçi ve fırsatçı polisler ve bürokratlar dışında herkes için bir kabus haline gelmişti. Batıdan misafir olarak gelenler, sabahın erken saatlerinde polis refakatindeki insan gruplarının meçhul bir yere götürülmelerini şaşkınlıkla izliyorlardı. Polis, gece baskını düzenleyerek, yaşa ve cinsiyete bakmaksızın oturma izinlerinin hemen gösterilmesini istemeye yetkiliydi. Belgelerini anında gösteremeyenler, polis karakoluna götürülüyorlardı. Yahudiler, yabancı komşularının yanında devamlı aşağılanarak, farklı ve seviyesiz oldukları görüşü canlı tutuluyordu, planlı katliam dürtüsü ebedileştiriliyordu. Birinci sınıf otellerde dahi, 'Yahudi fizyonomisine sahip' insanları polis çevirip sorguluyordu. Yahudi sandıkları saygın yabancıları yanlışlıkla kapı dışarı ettikleri vakiydi. Bu kurbanların arasında İstanbul'daki Amerikan Elçisi Oscar Strauss da vardı. Polis bazen yoğun Yahudi Avları düzenliyordu. Bakü'de, polis Borsa'yı sararak bütün Yahudileri

topladı ve karakola götürdü. Orada hepsi oturma haklarını kanıtlamak zorunda kaldılar. 1908'de Smolensky'nin ilçesi olan Pochinok'ta atlı polisin bütün bölgeyi sarmasına rağmen, sadece on 'kanun kaçağı' buldu. Ormanda sürdürdükleri avda yetmiş dört kişi daha buldular. İskan Yasasının yürürlüğe girmesi bütün polis teşkilatını rüşvete alıştırınca, onlar da sürekli olarak Yahudileri sömürdüler. İşler durgun olunca, polis şefleri Hıristiyanları Yahudiler aleyhine kendilerine 'düzeni bozuyorlar, rahatsızlık veriyorlar' iddiasıyla dilekçe vermelerini teşvik ediyorlardı. Fakir Yahudiler kapı dışarı edilirken, zenginlerden para sızdırılıyordu. Sınırlandırılmış Bölgeye dönen fakirler gittikçe büyüyen bir sorun yaratıyorlardı. Örneğin Odessa'da, % 30'undan fazlası hayır kurumlarına bağlı olarak yaşıyorlardı.

İskan Yasaları, Yahudilerin sıkıntılarının sadece başlangıç noktasıydı. Hükümet, yerel toplumlardan sabit olarak Yahudi kur'a neferleri istiyordu, ancak, göçmenler hesaba katılmadığından 'Yahudi noksanlığına' dair resmi şikayetler oldu, bu da otomatik olarak Yahudilerin askerlikten kaçtıkları şeklinde yorumlandı. 1886'dan itibaren askeri hizmetin yerine getirilmemesinden resmen aileler sorumlu tutuluyordu ve ağır cezalara çarptırılıyorlardı: yüklü rüşvet ödemekten kaçılamıyordu. Yahudilerin askerliğe zorlanmalarına rağmen, hizmet alanları olağanüstü daraltılmıştı: korumadan, deniz kuvvetlerinden, sınır hizmetinden, jandarmadan, komiserlikten ve daire katipliğinin bütün kademelerinden dışlanmışlardı. 1887'de askeri okullara girmeleri ve ordu sınavlarına katılmaları yasaklandığından, subay olmaları fiilen engellenmiş oluyordu. 1888'de askeri dispanserlere girmeleri, 1889'da ise askeri bandolara katılmaları yasaklandı.

Moskova'da ve St. Petersburg'da Yahudilerin herhangi bir devlet hizmetinde çalışmaları yasaklanmıştı. Teorik olarak doktorası olan bir Yahudi'nin bazı devlet kademelerinde görev almasına izin verilse dahi, ön koşul olan vaftiz yerine getirilmediyse, boşuna başvurmuş oluyordu. Devlet sisteminde tek bir Yahudi öğretmen yoktu.

Üniversitede de profesör olan hiçbir Yahudi yoktu, sadece bir avuç okutman bulunuyordu. Adalet Bakanlığında da Yahu-

di yoktu. Bakanlık sirkülerleriyle, Yahudilerin polis şefi olmalarının da yasak olduğu tebliğ edilmişti: sadece casus veya muhbir olarak kullanılıyorlardı. 1880'den itibaren noterlik yapmaları yasaklandı ve 1890'dan itibaren, özel izin olmadan avukatlık veya müşavirlik yapamazlardı. Wolf, on beş yıl zarfında hiçbir Yahudiye izin verilmediğini ifade etmişti. Sınırlandırılmış Bölge'nin çevresindeki şehirlerden ve shtetls'lerden toprak satın almaları yasaktı. Mezarlık için dahi toprak satın alamazlardı. Yahudiler bir taraftan askerlik mazeretiyle toprakta çalışmaktan kaçmakla suçlanırken, diğer taraftan mevcut yasalar zaten pratik olarak buna imkan vermiyordu ve kurulan az sayıdaki tarım kolonileri de yavaş yavaş yok oldu. Ayrıca, Yahudilerin üçüncü kişilerden yararlanarak mülkiyet yasalarının kısıtlamalarından kurtulabilecekleri endişesi, ortaklıkları ve anonim şirketleri kapsayan yığınla yeni yasalar yürürlüğe kondu. Böylece birçok Şirkette, Yahudiler ortak olarak dahi kabul edilmiyorlardı ve keyfiyet hisse belgelerinde belirtiliyordu. Ayrıca Yahudilerin, maden sanayiinde çalışmaları kanunen yasaklanmıştı. Sonradan ilan edilen ek kararnamelerle, altın, petrol, kömür ve diğer madenlerin ticaretinin de engellenmesine çalışıldı.

Yahudilerin nefret ettikleri İskan Yasalarından başka, eğitim alanında da onların aleyhine kanunlar yayınlandı: St. Petersburg Mühendislik Entitüsüne, Askeri Tıp Fakültesine, St. Petersburg Elektrik Enstitüsüne, Moskova Tarım Fakültesine, St. Petersburg Tiyatro Okuluna, Kharkov Veteriner Enstitüsüne, maden fakültelerine ve bu seviyedeki üst düzey eğitim kurumlarına gitmeleri tamamen yasaklanmıştı. 300.000 öğrencisi olan chedarim okullarında, çocukların lise eğitimi almalarını engellemek amacıyla Rusça öğrenim yasaklanmıştı. Ortaokullardaki ve liselerdeki Yahudi öğrencilerin sayısı korkunç derecede azalmıştı. Ebeveynler belirli bir tarifesi olan okul müdürlerine rüşvet vererek çocuklarını okula aldırmaya çalışıyorlardı.

Böylece, Çarlık Rusyası'nın Yahudi aleyhtarı yasaları, devlet mekanizmasında görev yapanların rüşvete alışmalarına yol açtı. Geçmişin ve istikbalin acayip bir karışımıydılar: bir yandan Ortaçağ ghettosuna dönükken, diğer taraftan Sovyet köle-devleti düşlüyorlardı. Yahudi sorununa bir çözüm getiremediler.

Bütün kısıtlamalara rağmen bazı Yahudilerin durumu gittikçe iyileşiyordu. Sadece dini planda ayırım yapılıyordu; vaftiz olmakla bu ayrımdan kurtulabiliyorlardı, en azından teorik olarak. Rus müziğinde, örneğin annesi ve babası din değiştirmiş olan Anton Rubinstein (1829-94) ve kardeşi Nikolay, (1835-81) Moskova Konservatuarını yıllarca yönetmişlerdi ve gene yıllarca Rus senfonisinin ve operasının hakimiydiler. Hızla gelişen bir ekonominin şartları çerçevesinde, Hıristiyan olmayan Yahudilerin de durumları düzelmeye devam ediyordu. Bira, tütün, deri, tekstil, tahıl ticaretiyle ve bankacılıkla, demiryolu ve –kısıtlamalara rağmen– petrol ve madenle uğraşıyorlardı. Hükümet Yahudi aleyhtarlığına karşı hiçbir tedbir almadı. Aksine vaftiz olan kurnaz Yahudilerin işleri yolunda gidiyordu. Yasalar, diğerlerini fakirleştiriyordu veya suçlu duruma düşürüyordu. Dolayısıyla, etnik Ruslar Yahudilere hem gıpta ediyorlardı, hem aşağılıyorlardı. Onları aynı zamanda parfümlü ve pis, fırsatçı ve dilenci, tamahkar ve aç, ahlaksız ve akılsız ve yarı yarıya 'yararsız' ve 'fazla yararlı' buluyorlardı. Çarlık rejimi sadece Yahudilere değil, diğer azınlıklara da eziyet ediyordu, insanları büyük bir kurnazlıkla karşı karşıya getiriyorlardı, özellikle Polonyalılar'ı, Letonyalılar'ı, Ukranyalılar'ı ve Kazaklar'ı Yahudilere saldırmaya teşvik ediyorlardı. Yahudi düşmanlığının hükümet politikası olduğu tek ülke Rusyaydı. Bu politika, 'Siyon'un Büyüklerinin Protokolleri'nin düzenlenmesinden ve yayınlanmasından, organize katliamlara kadar çeşitli şekillere giriyordu.

Hükümetin amacı Yahudi halkını hızlı ve kalıcı bir tarzda azaltmaktı. 1903'te St. Petersburg'daki Bakanlarla röporajlar yaparak, Siyonist program için yardımlarını talep eden Theodor Herzl'in Finans Bakanı Kont Serge Witte'den aldığı cevap şu oldu: 'Yahudilerin birçok nedenle düşmanlığa sebep olduklarını kabul etmek gerekir. Karakteristik bir ukalıkları var. Yahudilerin çoğu fakir, fakir olduklarından da kirli, dolayısıyla tiksindirici oluyorlar. Muhabbet tellallığı ve tefecilik gibi iğrenç faaliyetleri oluyor. Görüyorsunuz; Yahudi dostu olanların onları müdafaa etmesi çok zordur. Bunlara rağmen, ben bir Yahudi dostuyum.'

(Herz'in yorumu: öyleyse, düşmana ihtiyacımız yok). Witte, ihtilalci harekete katılan Yahudilerin çokluğundan şikayet

ediyordu Herzl: 'Bunu neye bağlıyorsunuz?' Witte: 'Sanırım hükümetimizin suçudur Yahudiler fazla baskı altındadır. Merhum Çar III. Alexander'e şöyle derdim: 'Majesteleri, 6-7 milyon Yahudiyi Karadeniz'de boğmak imkanı olsaydı, olayın tamamen lehinde olurdum. İmkan olmadığına göre, yaşamalarına izin vermeli.' 'O zaman Rus hükümetinden ne istiyorsunuz?' Herzl: 'Bazı teşvikler.' Witte: 'Fakat Yahudiler göç etmeye teşvik ediliyorlar zaten: arkalarına atılan tekmelerle.'

Modern dönemdeki ilk planlı Rus katliamı Odessa'da 1871'de meydana geldi. Özellikle Yunanlı tüccarların kışkırtmaları rol oynadı. 1870'lerde patlak veren bütün olayların etnik bir yönü vardı: Slav milliyetçileri şiddetli Yahudi düşmanıydılar. II. Alexander'in ölümünden sonra 1881'de devlet, yönetimi devraldı ve 'arkalara atılan tekmeler, art arda ve büyük bir hızla birbirlerin izlediler. 29 Nisan 1881'de başlayan büyük katliamlar, ateşli bir Slav yandaşı olan İçişleri Bakanı Ignatiev'in teşviğiyle ve onun tarafından düzenlenerek gerçekleşti. Katliamlar yüz kadar merkeze yayıldı ve kalabalık bir halkın katılımıyla yaklaşık bir yıl sürdü. Yalnız hükümet değil, polis ve sayısız etnik gruplar da iştirak ettiler. En sol uç da katıldı, Devrimci Narodnaya Volya partisi 'Pan'ların (Asillerin) Çar'ına ve 'zhid'lere (Yahudilere) karşı ayaklanın 'sloganıyla ukranyalılar'ı Yahudileri öldürmeye teşvik ediyordu. Turgenev ve Tolstoi gibi liberal büyük yazarlar sessizliklerini koruyorlardı. Katliamları 'Mayıs Yasaları' olarak bilinen Yahudilerin aleyhine düzenlenen sayısız kanunlar izledi. Aslında katliamlar izlenen politikanın mazeretini teşkil ediyordu: Yahudilere saldırılması üzücü olmakla beraber, halkın bu anti-sosyal azınlığa karşı öfkesinin boyutlarını gösteriyordu: dolayısıyla, faaliyetleri kısıtlanmalıydı. Hükümet, önce halk hareketine izin verdi: rejimin amacı, sallantıda olan itibarını kolay bir hedefe saldırarak restore etmekti. Naziler aynı şiddet-güdümlü hukuk sistemini uygulayacaklardı. 1881'de 1911 arasındaki yıllar, Yahudi karşıtı hareketlerin uzun bir takvimiydi. 1882: Mayıs Yasaları; 1886-9: Sınırlandırılmış Bölgenin kısıtlanması ve Yahudilerin herhangi bir mesleğe girmelerinin yasaklanması; 1891: 10.000'den fazla Yahudi'nin Moskova'dan kovulması: 1893-5: Sınırlandırılmış Bölgenin dışında kalan yerlerden

yoğun kovulmalar, 1894-6 alkollü içeceklere tekel uygulaması; 1903'ten itibaren korkunç katliamların düzenlenmesi: o esnada Yahudilerin sadece eşyaları çalınmıyordu, aynı zamanda öldürülüyorlardı. 1903'ten 1906'ya kadar muhelif katliamlar devam etti. 1908'den 1911'e kadar Yahudilerin kalabalık gruplar halinde kovulmaları devam etti.

1881'den beri Rusya'daki Yahudi halkına uygulanan bu baskının kaçınılmaz bir sonucu olarak, panik içinde, batıya doğru göç başladı. 1648'den beri Yahudi tarihinin en önemli yılı 1881 oldu. Meydana gelen olayların önemi ve dayandıkları esaslara bakılırsa, dünya tarihinde de bir dönüm noktası olarak algılanabilir. Göç sadece Rusya ile sınırlı değildi. 1881'le 1914 arasında 350.000'den fazla Yahudi Avusturya Galiçyası'nı terkettiler. Başka bir grup Romanya'dan göç etti. Net sonuç, Doğu Avrupa'daki Yahudi nüfusunu azaltmak değildi. 1914'te, hâlâ Rusya'da beş buçuk milyon, Avusturya İmparatorluğu'nda ise iki buçuk milyon Yahudi kalmıştı. Hareketin sonucu, fazlalık olan yaklaşık iki buçuk milyon nüfusu bir yerden alarak, başka yere aktarmaktı. Yahudiler için olduğu kadar bütün dünya için de heyecan verici sonuçlar meydana geldi. Onları sıra ile incelememiz gerekiyor.

Bu göçmenlerin iki buçuk milyondan fazlası Amerika'ya göç ederek Amerikan Yahudisi şehirli halkını oluşturdu. Bu ani olay, Yahudilerin dünyadaki etkisinin ve gücünün dengesini değiştirdi. Amerika'daki küçük Yahudi yerleşim bölgesinin gelişmesi zaman alıyordu. 1820'lerin sonlarına doğru Amerika'da sadece 4.000 Yahudi yaşıyordu ve esas on yedi eyaletten sadece yedisi onları siyasi açıdan tanıyordu. Toplumun bu kadar yavaş gelişmesinin sebebini anlamak zor; Yahudilerin ilerlemesine mani yasal engeller azdı. Kuzey Carolina'da Protestan olmayanların devlet hizmetinden yararlanamayacakları bildirilmişti. 1809'da Jacob Henry adında bir Yahudi, ün kazanmış bir konuşmasında Devletin Avam Kamarasında oturmasını kimsenin engelleyemeyeceğini beyan etmişti. Avam Kamarası onun tarafını tuttu. Maryland'da Hıristiyan olmayanların devlet memuru olmaları veya hukukla uğraşmaları yasaklanmıştı. 1797'den itibaren başka bir Yahudi, Solomon Etting, bu engeli kaldırtmak için

azimle uğraştı. Sonunda başardı ve 1826'da Baltimore Kent Konseyine seçildi. Sabbath-Pazar konusunda çelişki mevcuttu. 1816 Abraham Wolf 'Genel olarak Pazar günü adlandırılan Tanrı'ya ait günde dünyevi işlerle uğraştığından' Pennsylvania'da tutuklandı; dava açtı ve kaybetti. Fakat bütün bunlar, Yahudilerin Eski Dünya'da karşılaşmış oldukları dehşetli olaylara kıyasla önemsiz görünüyordu. 1820'de Savannah'ta hibe edilen bir sinagogun açılışında, doktor Jacob de la Motta şükranlarını ifade eden bir konuşma yaptı: 'Bu yerküredе hangi İsrailli bizim yararlandığımız nimetlere sahip? Mutlu olmak için daha ne istiyoruz?'

1826'da Etting kazanınca Amerika'da 6.000 Yahudi vardı, 1840'taki Şam olaylarında Yahudi nüfusu 15.000'di. İç Savaşın arifesinde nüfus 150.000'e çıkmıştı. Newport ve Norfolk gibi yerleşim bölgeleri gelişmemişti. Kuzey Almanya'dan Bavyera'dan gelen Almanca konuşan Yahudiler'i, Polonya'nın Alman-Yahudi bölgelerinde, Bohemya'dan ve Macaristan'dan gelenlerin hepsi fakir ve çok çalışkan insanlardı. Birçoğu seyyar satıcılıkla başladılar, sonra da kendi işlerini kurdular. New York eyaletinde, Albany'de, Syracuse'e, Buffalo'ya ve Rochester'e yerleştiler; Chicago ve Detroit'e, Cleveland'la Milwaukee'ye de gidenler çok oldu. Bir süre, Cincinnati New York'tan sonra ikinci büyük Yahudi merkezi olmuştu. St. Louis, Minneapolis, Louisville ve New Orleans'ta Yahudi merkezine dönüştü. 1840'larda altına hücum döneminde yaklaşık 10.000 Yahudi de California'ya gitti. İç Savaş sırasında New York'un Yahudi nüfusu 40.000'di, Philadelphia ikinci sıradaydı. Yahudiler'in, Amerika'daki güvenliklerinin en belirgin işareti, oradaki cemaatlerini kendilerine katılmaya teşvik etmeleridir. Bütün toplum, Almanca yayınlanan yerel gazetelerdeki övgülerle teşvik ediliyordu. 1836'da Bamberg'deki Das Fülhorn şöyle yazıyordu: 'Bavyera'lı Yahudi bir fırıncı ustası geçen yaz Kuzey Amerika'ya göç etti. Ailesine yazdığı mektupta Petersburg'da bir fırıncının işyerinde fırıncı ustası olarak hemen iş bulduğunu ve oda ile yatak ve çamaşırının yıkanması için ücret ödemediğini, ayrıca ayda 40 florin kazandığını yazdı. Tanrı bu özgürlük ve bolluk ülkesinden razı olsun' diye mektubunu bitiriyordu.

Amerika'daki Yahudiler, hiçbir güçlük çekmeden oradaki şartlara uyabiliyorlardı. Amerikalı Protestanlar gibi, muhtelif dinsel ihtiyaçlarına cevap verecek sayısız sinagoglar kurdular. Şam protestosunun zamanında ilk defa ulusal bir grup olarak birleştiler. Çoğunlukla kendi yollarına devam ediyorlardı. Diğer gruplar gibi, onların da öncüleri ve sıra dışı olanları vardı. Bir Amerikan gemisinin kaptanının mektubu şöyle sona eriyordu: 'Bu N. Levy Yahudidir ve zenci bir kadınla yaşıyor. Sokaklarda sık sık kol kola geziyorlar ve bütün Amerikalılar bunu seyretmek ızdırabına katlanmak zorunda kalıyorlar.' Bunlara rağmen Konsül Levi yerinden olmadı.

Mrdechai Noah'ın vakası ilginçtir. Diplomatik statüye sahip ilk Yahudiydi ve 1815'te Tunus'ta Amerikan Konsolosu olarak görev yapıyordu. James Monroe 'ikrar ettiğiniz din konsolosluk görevlerinizi yerine getirmeyi engelliyor' gerekçesiyle onu görevden aldı. Noah buna tepki göstererek bu hususta bir sirküler yayınladı. İflas etmiş bir seyyar satıcının oğlu olarak 1785'te Philadelphia'da doğmuştu. Sırasıyla, altın kaplamacılığı oymacılık, Hazinede katiplik, politika, Charleston 'City Gazette'te editörlük yaptı. Mali konularda usulsüzlükle suçlandığı Tunus'tan sonra New York Şerifi oldu ve 1824'te Tammany Hall'ın 'sachem'i oldu.

Bir yıl sonra, Niagara'nın karşı kıyısındaki Buffalo'da Yahudiler için bir sığınma evi kurma projesini ilan etti. Mali destek istemek amacıyla Rothschildler'e, Alman bankerlerine ve dünyanın dört bir yanındaki hahamlara ve baş hahamlara yazdı. Dünyadaki bütün Yahudilerin, adam başı üç şekel veya bir İspanyol doları vererek yardım etmelerinin uygun olacağını ve kuracağı bu 'Ticaret Kenti'nde, dünyadaki bütün Yahudilere, geçmiş yönetimlerin hoşgörü eksiliği ve yanlış davranışlarının esirgedikleri rahat ve huzuru temin edeceğini' tebliğ etti. Ayrıca 'Muhtemelen İsrail'in Kayıp Aşiretlerin ahfadı olan Amerika Kıtasındaki Kızılderilileri de ihvanlarıyla bir araya getirecek tedbirleri de alacaktı. Noah boynunda altın zincir, üstünde ince ipek gömlek, kendisini 'ABD vatandaşı, bu ülkenin Tunus'taki sabık Konsolosu, New York Yüksek Şerifi, Hukuk Danışmanı ve Tanrının izniyle İsrail'in Valisi ve Hakimi' olarak takdim etti.

Rakip gazeteler ve Avrupa'daki Yahudi basını onunla çok alay etti ve projesi sonuçsuz kaldı. Yerel Amerikan Partisini kurmaya kalkıştı, Şam'daki dehşet olaylarına karşı Yahudi protestoları düzenlemeye ve 1836'daki Teksas isyanını desteklemeye teşebbüs etti; en sonunda hakimlik yapmaya başladı.

Amerika'da iskan eden Yahudiler, her hususta birbirlerinden ayrılıyorlardı. Örneğin Noah Kuzey Amerikalıydı ve orada oturanlar köleliğin kaldırılmasına karşıydılar. Güneydeki Amerikalı Yahudilerin, Güneylilerin adetlerine uygun olarak köleleri vardı. Charleston'lu bir müzayedeci olan Jacob Jacobs, vasiyetnamesini şöyle tanzim etmişti: 'Sevgili eşim Katey Jacobs dul kalınca, kendisine kölelerim Toby, Scipio, Jack, Jenny ile üç çocuğunu, Peter, John, Eva ve Flora iki çocuğunu Rachel ile Lucy'yi ve öldüğüm tarihte sahip olduğum bütün diğerlerini veriyorum.' Dinine ve onuruna hakaret edilen güneyli bir Yahudi, güneylilere özgü tarzda tepki gösteriyordu. 1832'de seçkin bir Yahudi ailesinin fertlerinden olan Philip Minis'e James J. Stark adında Georgia barosunun üyelerinden biri 'Allah'ın belası İsrailli', 'Allahın belası Yahudi' 'üstünüze pislik yağdırmalı' diye hakaret etti. Özür dileme girişimleri sonuçsuz kalınca düelloya karar verildi ve Stark silahını çekerken, Minis ateş ederek onu öldürdü. Adam öldürmek suçundan mahkemeye çıktı ve beraat etti. Bütün güneyli düellocular tabii buna çok sevindiler.

Amerikalı Yahudilerin nasıl bölündüklerini gördükten sonra, İç Savaşın esnasında eyaletlerine göre bölünmeleri sürpriz değil. 7.000 Yahudi Kuzey'e hizmet ediyordu, 3.000'i de Güney'e. 17 Aralık 1862'de General Ulysses Grant'ın tebliğinde: 'Yahudiler sınıf olarak Bölgesel Hazine tarafından düzenlenen ticaret yasalarını, keza Devlet kurallarını ihlal ettiklerinden, bölgeden ihraç edilmişlerdir' deniyordu. Hemen gösterilen düşmanca tepki üzerine 6 Ocak 1863'te emir geri alındı.

O yıllarda Amerika'daki Yahudi toplumu Alman-Yahudi aydınlanmasının çizgisini benimsemişti. Liberal, akılcı, iyimser, rasyonel, milliyetçi ve çok saygındılar. Göçmenler Alman şivesiyle İngilizce konuşuyorlardı, fakat devlet okuluna giden çocukları toplumla mükemmel uyum sağlıyorlardı. İlerici hahamların etkisiyle, 1840'lardan sonra Reform Judaizmi Amerika'da

hızla yayıldı. İleri gelen Amerikalı Yahudiler Kurtuluşa giden yolun ahlaki tektanrılık kavramını dünyaya yaymaktan geçtiğine inanıyorlardı. Bu da Amerikalı din anlayışına tamamen uyuyordu. Philadelphia daha tutucuydu ve Yahudi dininin merkezi haline geldi. Orada, son derece enerjik bir kişiliğe sahip olan Westpfalia'lı haham Isaac Leeser İncil'in ilk İngilizce tercümesini takdim etti. Aşkenazit ve Sephardi dua kitaplarının tercümelerini tamamladı, ilk başarılı Yahudi gazetesini ve daha sonra ilk Yahudi Yayın Kurumunu kurdu. Okullar için sayısız ders kitapları yazdı. Amerika'daki 'Alman' döneminde Reform Judaizmi hakimdi.

Reform Judaizmi Amerikan sahnesinde yeni yeni yer almaya başlayan önemli ve başarılı işadamlarına cazip gelen bir tarzdı. Otuz Yıl Savaşları ve Napoleon'un Savaşları gibi, İç Savaş birçok Yahudi bankerin, müteahhidin, konfeksiyoncunun mali konulardaki yeteneklerinin ortaya çıkmasına vesile oldu. 1860'tan itibaren Yahudiler Amerika'nın iş sahasında önemli bir güç teşkil ediyorlardı. Cömert hayırseverlikleri Judaizmi doğal olarak liberalizme yönlendiriyordu. 1885'te haham Kaufmann Kohler tarafından düzenlenen ve 'çağdaş medeniyetin görüşlerine ve uygulamalarına uygun olmadığı' gerekçesiyle bütün Tevrat yasalarını reddeden Pittsburgh Platformu 1937'ye kadar Reform Judaizminin ilkesi haline gelmişti. Beslenmeye, arınmaya ve giyime ilişkin eski kuralları reddediyordu, Yahudilerin artık bir ulus değil, dinsel bir toplum oldukları iddiasıyla, yeniden dirilişi, cenneti ve cehennemi inkar ediyordu, Siyon'a dönüş olmayacağını beyan etti ve mesihliği, modern toplumda gerçeğe, adalete ve dürüstlüğe ulaşmak için verilen bir mücadele olarak ifade etti. Tabii ki bu topluma diğer dinlerden başka bütün iyi niyet sahipleri de katılacaktı.

Büyük Göç döneminde Amerikalı YŞahudi toplumunun kaderi, bir bütünün içinde yavaş yavaş karışmak ve kaybolmak gibi görünüyordu. 1881'deki felaketin sebep olduğu panik, bu ihtimali geri dönülmez bir şekilde bertaraf etti. 1881-92'de, yılda 19.000 Yahudi Amerika'ya geliyordu. 1892-1903'te ortalama 37.000'e fırladı; 1903-14 arasında ortalama 76.000'di. Bu iki milyon sığınmacı Yahudinin, onları karşılayan bir çeyrek milyon

soylu, Reformcu, Amerikan zihniyetli ve gittikçe endişeli yerleşmiş Yahudilerle ortak noktaları çok azdı. Aşırı derecede Eskenazi dilini konuşuyorlardı. Ortodoks veya mistik Judaizm yanlısı, ürkmüş, batıl inanç sahibi ve acınacak derecede fakirdiler. İlk defa Amerikalı Yahudiler gelen bu büyük kalabalıktan endişe duymaya başladılar. Haklı olarak, Yahudi aleyhtarı bir tepkiden çekiniyorlardı.

İç Savaştan beri, Yahudiler savaş fırsatçısı olarak nitelendirilince, haliyle Yahudi aleyhtarlığı hayli belirgin bir hal almıştı. 1876'da New Jersey sahilindeki bir otel gazeteye ilan vererek, Yahudileri kabul etmeyeceklerini bildirdi. Sonraki yıl, Joseph Seligman, Saratoga'nın en büyük otelin tesislerine kabul edilmemişti. Bunun üzerine zengin Yahudi işadamları, Saratoga'daki birçok oteli satın aldılar ve sonuçta New York bölgesinde, büyük oteller Yahudiler'i kabul edenlerle kabul etmeyenler olarak ikiye bölündü. Bu alışkanlık, mason localarına ve şehir kulüplerine de sıçradı: bazı okullarda 'numerus clausus' yöntemi uygulamaya kondu.

Fakir Aşkenazit kalabalığının New York'a gelişi bu yeni Yahudi aleyhtarı alt kültüre güç kattı. Fakat, daha önemlisi, bu göçmenlerin Amerika'daki Yahudi toplumuna etkisi hayat öpücüğü gibiydi; yani, küçümsenmeye mahkum bir toplumu, tamamen değişik ve coşkulu bir varlığa yani, hoşgörülü bir cumhuriyetin koruması altında, inançlarını ve kimliklerini, dünyadaki en büyük metropolü haline getirdikleri kentin tepesinden haykırabilen özgür insanlara dönüştürmüşlerdi. Burası gerçek bir Sığınma Kentiydi ve bunun da ötesinde, dünyadaki bütün Yahudilerin adına ileride kendisini etkin bir şekilde gösterecek bir gücün çekirdeğiydi.

New York'taki varlıklı Yahudiler, Avrupa'dan kaçışın yaratacağı fırsatların henüz farkına varmamışlardı. Şayet, Yahudi tarihindeki birçok olay gibi –örneğin 1648'deki katliamlar– Tanrı'nın iradesi, yani bir trajediden bir zaferin doğması ihtimali şeklinde yorumlansa dahi, o dönemde olaya o perspektiften bakmıyorlardı. Haklarını vermek gerekiyorsa, bütün endişelerini bir kenara bırakarak, doğudan gelen bu kalabalığı karşılamak ve aralarına almak için ellerinden geleni yaptılar. Yahudi göç-

menlerine yardım acentesinin Ward Island'daki bölümünde çalışanlar arasında şair Emma Lazarus bulunuyordu. (1849-87). Yeteneğini keşfeden Emerson eğitimini de temin etmişti. Eski ve yeni Yahudi kültürüne karşı hararetli bir heves duyuyordu. Ortaçağın büyük şairlerinden Judah Halevi'nin eserlerini tercüme etti. Heine'i tercüme etti. Longfellow'un Newport Mezarlığını konu eden duygu dolu şiirine hayran kaldı, ancak son cümlesindeki teslimiyet ifadesi üzdü: 'Ve ölen uluslar asla bir daha dirilmiyorlar.' Hayır, doğru değildi! Yahudiler yeniden doğacaklardı!

Emma varlıklı bir Sephardi ailesinin kızıydı. Sırtlarındaki çantalarıyla Amerika'da kendilerine yer açmaya çabalayan fakir Aşkenazit'leri, İsrail'de, Amerika'da veyahut da belki de her ikisinde yeniden Kudüs'ü kuracak müstakbel ordunun neferleri gibi görüyordu. New Century (1882) dergisinde onları Yahudi aleyhtarı karalamalara karşı korudu. O dönemde, belki de Amerika'dakilerden fazla Avrupa'nın zulüm görmüş fakir toplumlarına karşı Amerikan gerçeğini ve Amerikan fikrinin gerçek anlamını kavramıştı. Özgürlük Anıtı New York limanının girişinde yerini alınca 'The Colossus' (muazzam heykel) şiiri ile Anıtın ölümsüz çağrısına tercüman oldu.' Yorgun, fakir, birbirine sarılmış ve özgürce nefes almak isteyen insanlarınızı bana veriniz; bereketli kıyılarınızın istemediklerini; fırtınanın dört bir yana savurduğu evsizleri, onları gönderin! Altın kapının yanında elimde meşalem, bekliyorum.'

Emma Lazarus, Amerika'nın dünya Yahudileri için ne ifade ettiğini anlıyordu. Zamanla o perişan topluluk güçlenerek, ayağa kalkıp Yeni Dünya'dan Eskisine elini uzatmayacak mıydı? 'The Banner of a Jew' (Yahudinin bayrağı) şiiri Siyonisttir. 'Epistle to the Hebrews' (1882-3) (İbranilere mektuplar) eserinde, Kutsal Topraklarla Amerika'nın karşılıklı çabalarının sayesinde Yahudi medeniyetinin yeniden canlanması düşleniyor. New York'un fakir gecekondu bölgesinde yaşayan perişan Aşkenazit toplumunda sadece hayatı değil, umudu da görüyordu.

Hayat, hep devam ediyordu. Yeni gruplar New York'a doluşunca, modern Alman tipi sinagoglar Manhattan'a taşındı. Sığınmacılar, Bowery, 3. Cadde, Catherine sokağı, 14. sokak ve

Doğu Nehrinin çevrelediği Alt Doğu Kıyısında toplanmışlardı. 1910'da 540.000 Yahudi Dumbbell Tenements'te sıkışık bir vaziyette yaşıyorlardı. 5-8 kat yüksekliğinde, 25 fit eninde, 100 fit derinliğinde ve her katta on dört oda yer alıyordu. Bu odalardan sadece birinde ışık vardı. Onuncu Bölgede, 74401 kişi 1196 konutta ve kırk altı mahalleye dağılmışlardı. (1893) Bu, bir '0.404 dönüm'de 701.9 kişi demekti. Burası aynı zamanda 'iğne ile yapılan ticaret'in merkeziydi. Göçmenler, haftada yetmiş saat çalışarak hazır elbise kesip dikiyorlardı: küçücük bir odada on iki kişi sığmaya çalışıyordu. 1888'de, New York'taki 241 konfeksiyoncudan 234'ü Yahudiydi. 1913'te New York'un en gelişmiş sanayi dalıydı. Aşağı yukarı hepsinin Yahudilere ait olan 16.552 fabrikada 312.245 kişi çalışıyordu.

Bu ağır bir iş miydi? Evet, öyleydi, fakat aynı zamanda da ilerlemenin en emin aracıydı. Sığınmacılar, geldiklerinde ürkmüş ve boynu büküktüler. Bir gazetedeki yazıda şöyle deniyordu: 'Aristokrat Alman Yahudi'si kuruluşlarımızda, zevkle dekorasyonu yapılmış güzel ofisler ve eşyalar görüyorsunuz, fakat yüzler katı ve asıktır. Fakir insanlar, katil gibi sorgulanıyor ve aşağılanıyor; bütün zavallılar küçümsenmekten ızdırap çekiyor ve Rus görevlisinin karşısındaymış gibi, yaprak gibi titriyor.'

Yirmi yıl sonra, o boynu bükük zihniyet yok olmuştu. Yahudilerin yönetiminde kocaman bir iş gücü yaratıldı ve kuvvetini dört dramatik grevle kanıtladı. Doğudaki Yahudiler de saygınlığa ve özgürlüğe giden yolu iğneleriyle kazıyorlardı. Yahudi göçmenlerinin Alt Doğu Kıyısındaki ortalama iskanları on beş yıldı. Önce, bir zamanlar şık bir Alman-Yahudi mahallesi olan Harlem'e gittiler, sonra da Coney Island'a Flatbush'a, Boro Park'a ve Doğu Parkway'e. Çocukları kolejlere ve Üniversitelere gittiler, çoğu doktor ve avukat oldu. Diğerleri önce küçük işadamı, sonra da büyük işadamı oldular. Bir zamanların seyyar satıcıları, Rosenwald'ın Sears, Roebuck'ı örnek alarak posta ile sipariş şirketleri kurmuşlardı. New York'ta Yahudiler küçük dükkanlardan alışveriş merkezlerine taşınıyorlardı. 1900'lerde bir milyon Eskenazi dilini konuşan spikerle, New York dünyanın en muazzam Aşkenazit basınına sahipti. Başlıca dört isim altında günde 600.000 gazete satılıyordu: Warheit (radikal ve

milliyetçi), Jewish Morning Journal (Ortodoks ve muhafazakar), Tageblat (Ortodoks ve Siyonist), Forward (sosyalist). Çok kısa bir zamanda Yahudiler İngilizce yayın yapan basına da hakim oldular. Arthur Hays Sulzberger ve Arthur Ochs New York times'ı yönetiyorlardı, Dorothy Schiff ve J. David Stern New York Post'u ve bir süre sonra büük yayınevleri de devreye girdi. Bu arada Manhattan'ın ve Brooklyn'in 600.000 sakini vardı. 1920'deki 1.640.000 Yahudi nüfusuyla, New York dünyanın en büyük Yahudi ve Aşkenazit kentiydi.

Bu muazzam Yahudi halkının arka plandaki Amerikan tabanıyla hemen birleşmesi kolay değildi. 1880'de Amerika'daki sinagogların 200'den fazlası Reform kurumlarıydı. Yeni gelen kalabalık nüfus, bu kurumların seslerini ve güçlerini korumalarını imkansızlaştırdı. 1883'te İbrani Birliği Kolejinin mezuniyet yemeğinde dikkat çekici bir olay meydana geldi. Karides ve dini kurallarla yasaklanmış olan diğer yemekler ikram edilmişti. Büyük tepki gösterildi ve birçok saygın haham, öfkeli ve tiksinmiş bir tavırla toplantıyı terk ettiler. Bu olaydan sonra Amerikalı Yahudiler tekrar gözden geçirildiler. 1886'da Muhafazakarlar kendi İlahiyat Fakültelerini kurdular. Ortodokslar da benzer düzenlerini kurdular. Bir süre sonra, Muhafazakarların yönetiminde, ikinci sırada Ortodokslarla, üçüncü sırada Reformcuların yer aldığı üçlü bir çatı oluştu. 1910'larda, Amerikan Judaizminin sayısız çeşitleri türemişti. Varlıklı Reform sinagoglarının vaizleri Anglikan stiline göre giyiniyorlardı, ayinler İngilizce yönetiliyordu, kadın-erkek karışık bir şekilde oturulabiliyordu, koro ve org müziği çalınıyordu. Haham Judah Magnes, New York'taki cemaatine gururlanarak: 'Başka bir kentten gelen önemli bir avukat bir pazar günü ayin başlarken bu binaya girmiş ve ancak vaizin bir lafından sinagogda olduğunu anlamış' diye anlatıyordu. Beş millik bir mesafe içinde, Prag Maharalının veya Vilnagaon'unun eşit şekilde kendilerini rahat hissedecekleri sinagoglara rastlamak mümkündü. Amerikalı Yahudiler laik Judaizmin her kesimini temsil ediyorlardı. Bununla beraber, henüz dünya Yahudilerinin lideri olacak duruma gelmemişlerdi. 1906'da Amerikalı Yahudiler Komitesi kuruldu. Dünyadaki bütün Yahudilerin gelecekleriyle ilgili bir konsensüse varabil-

melerini temin edebilecek, sayısal, finansal, ekonomik ve hepsinden önemlisi politik ve destekleyici bir güç oluşturuyordu. Bütün bunlar 1881'deki trajedinin doğrudan sonuçlarıydı.

Başka sonuçlar da meydana çıkıyordu. Adeta büyük bir bilmece oyununun parçalarını yerine yerleştirircesine Amerikan Yahudi toplumu parçalardan biriydi. Sonraki parça Siyonist fikirdi. 1881 olayları bunun ileri çıkmasına sebep oldu. Rus katliamlarından önce, Yahudiler istikballerini, herhangi bir şekilde asimilasyona uğramış olarak görüyorlardı. Onlardan sonra, bazı Yahudiler alternatif aramaya başladılar. Yahudi spekülasyonnun ekseni oynadı. Bedbin, tedirgin, sıkıntılı, dolayısıyla hayalci ve yaratıcı oldular. Rus dehşeti Yahudileri düşünmeye zevk etti: Acaba Yahudilerin güvende olacakları, rahat edecekleri, benimsenecekleri ve yönetecekleri bir yer yaratılamaz mıydı? Tabii Siyonizm yeni değildi. Babil sürgünü kadar eskiydi. Bir buçuk milenyumdan fazla, bütün Yahudi cemaatlerinde Siyon'u hayal eden bir iki kişi bulunuyordu. Bazıları Tiberias'a, Safed'e ve Siyon'a giderek rüyalarını gerçekleştirmişlerdi. Başkaları küçük cemaatler veya koloniler kurmayı düşlüyorlardı. Tabii bütün bunlar dindar Siyonisttiler. Mesihlik hareketini herhangi bir şekilde hızlandırmayı ümit ediyorlardı. Haham Zevi Hirsch Kalischer (1795 - 1874) 1836'da Frankfurt'taki Rothschildler'den Muhammed Ali'den Erez-Israel'i veya Kudüs'ü satın alarak süreci başlatmak için para istedi. 1840'ta Sir Moses Montefiore ile Adolphe Cremieux Şam'daki cemaati kurtarmayı başarınca, Belgrad yakınlarındaki Semlin'deki haham Judah Alkalai (1798-1878) bu spesifik girişimin dünyadaki bütün Yahudilerin ulusal bir güç olarak birleşmesine örnek teşkil edebileceğini ifade etti: Dilleri modern İbranice olacaktı, Filistin ise, her an gelmesi beklenen Mesih'in Krallığı olacaktı. Bu planını el ilanıyla duyurdu ve samimiyetinin kanıtı olarak kendisi Erez-Israel'e yerleşti.

1840'tan itibaren, Siyon'u hayal eden laikler de vardı. Moses Hess (1812-75) de Marx gibi Hegel taraftarlığından sosyalizme kaydı. Fakat kısa zamanda (kendine göre) ruhsut kollektif enternasyonalizmden kendini çekti. Birçok Yahudi'nin yaptığı gibi, orta yaşlarda kendi kökenine geri dönmeye başladı, ancak Judaizm'e dönüşü, dini bir tavırdan ziyade milliyetçilik şeklin-

de olmuştu. Tarihi gelişmenin doğal biriminin ulus-devletin olduğunu görmeye başladı. Dolayısıyla, asimilasyon peşindeki Yahudiler, kendi doğalarına ihanet ediyorlardı. 1859'da İtalya'nın ulusal kimliğine ulaşmayı nasıl başardığını görünce çok sevindi. Neden Yahudi halkı kendi 'risorgimento'sunu düzenlemesin? Hess, 'Rome & Jerusalem' adlı büyük eserinde Yahudi ulus-devlet konusunu ele aldı. Bir taraftan asimile olmak isteyen maskillerin sayısı azalacaktı, diğer taraftan da dünyayı tümüyle inkar etmek isteyen Ortodoksları Hıristiyanlığın batıl inançlarından ve İslam'ın oryantalizminden soyutlanarak, Yahudilerin, Yahudi ilkesini pratiğe geçirmeyi ve Yahudi olmayanlara da ışık tutmalarına imkan doğacaktı. Aynı zamanda, Marx'ın önerdiği geleneksel ekonomik fonksiyonlarını yıkarak değil, aksine, ideal bir devlet kurarak kurtulacaklardı.

Fakat bütün bu ve buna benzer Siyonist düşüncelerde, Kudüs'ün içinde veya çevresinde oturma fikri de yer alıyordu. Mordechai Noah dahi, ideal Yahudi toplumunun Niagara kıyıları yerine Ürdün nehrinin kıyılarına yakın olmasının uygun olacağını düşünüyordu. Yahudiler küçük gruplar halinde Filistin'e gidiyorlardı. Fakat, Alkalai dahi henüz bir koloni kuramamıştı. Bir kolonileşme süreci olmaksızın, laik veya dinsel, veyahut ta her ikisini içeren yeni bir Siyon'un kurulmasına imkan var mıydı? Yahudiler kolonileşmey düşünmeye başlayınca, Britanya'ya dönüyorlardı, zira 19. yüzyılda en büyük kolonileşme gücüydü. Dünyanın nerdeyse dörtte birine sahip olma yolundaydı. Üstelik, İngiltere Yahudi idealizmine, özellikle Siyonizme sıcak bakıyordu. Daha önce, İngiltere'nin Dış İşleri Bakanı Lord Palmerston Filistin'in yeni ve küçük bir yerleşimini fiilen desteklemişti. Başbakanı Benjamin D'İsraeli daha ileriye giderek 'Alroy' isimli hikayesinde kahramanlarının Kudüs'ün Yahudilere iadesi için çabalarını anlatıyor. Aynı tema 'Tancred' de yer almaktadır. D'İsraeli, İngiliz politikasında kariyer yapan romantik ve hayalci bir Seferaddı. Fakat, hayal gibi görünen tasarılarını gerçekleştirmeyi başarıyordu. Mesela Hindistan'da, bir ticaret şirketini ele alarak, muhteşem bir imparatorluğa dönüştürdü. Siyonist projelerini genellikle kendisine saklıyordu. 1851'de arkadaşı Lord Stanley'le Lord Carrington'un High Wyombe'daki

parkında gezmeye çıkmıştı. Stanley günlüğüne şunları not etti: 'Hava çok soğuktu. Genellikle hava değişikliklerine karşı çok hassas olmasına rağmen, bu defa dereceye aldırmayarak planını anlattı. Filistin, dedi, sınırsız doğal nimetlere sahiptir. Bütün ihtiyacı çalışacak çiftçiler ve onların korunması. Toprak Türkiye'den satın alınabilir. Para Rothschildler'den ve ileri gelen İbrani kapitalistlerinden gelecek. Türk imparatorluğu iflasın eşiğinde ve gelir sağlamak için her şeye razı olur. Yapılacak şey, toprak üzerindeki haklara sahip kolonilerin kurulması ve güvenliğin teminat altına alınması. Vatandaşlık konusu bunların gerçekleşmesine kadar bekleyebilir. Bu konuların sık sık Yahudi halkının gündemine geldiğini ekledi. Bunları gerçekleştirecek yeni Mesih'in, ulusunun gerçek kurtarıcısı olacağını söyledi'.

Ve Stanley ekledi: Onu daha önce çeşitli heyecanların tesirinde görmüş olmama rağmen, ilk defa daha yüce duyguların etkisinde gördüm. D'İsraeli ölüm döşeğinde de galiba bunu düşünüyordu. Rivayete göre, ölürken kendi kendine İbranice birşeyler mırıldanıyordu.

Yahudi ve Siyonist sempatizanlığında D'İsraeli'nin sadece ırksal kökeni rol oynayamıyordu. İngiliz tarzı Yahudi sempatizanlığına da katılıyordu. King James'in İnciline göre yetişmiş olan İngiliz yazarları, Yahudilerin geçmişi ile çok ilgileniyorlardı; şimdiki durumlarına ise büyük bir yakınlık duyuyorlardı. Byron'un 'Hebrew Melodies' (İbranice Melodiler) eseri bunun bir örneğiydi. Bazı zümrelerde, Yahudileri anti-sosyal veya sevimsiz gösterme eğilimi kendini her zaman göstermeye hazırdı. Oliver Twist'te Dickens de buna katılmıştı ve tipin Yahudi özelliklerinin belli olmamasına rağmen oradaki kötü Fagin'i hoş olmayan bir şekilde 'Yahudi' olarak adlandırılmıştı. Özellikle Londra'daki fakir Aşkenazit Yahudi toplumunda suç oranı çok yüksekti. Yahudiler, Avustralya'ya ilk gidenlerin arasındaydı. 1852'de sistem durdurulunca, katılmış olan Yahudilerin arasındaydı. 1852'de sistem durdurulunca, katılmış olan Yahudilerin sayısı 1000'di. Aralarında 'Hazırcevaplar Prensi' lakaplı Isaac (Ikey) Solomon da yer almıştı. Dickens, Oliver Twist eserinin Yahudi aleyhtarı olduğunu şiddetle inkar ediyordu. Daha sonra, adeta hatasını onarmak istercesine 'Our Muttual Friend' (Müş-

terek Dostumuz) da, eserdeki tiplerden Mr. Riah'ı aziz gibi ve 'ırkının derin minnettarlık duygularına sahip olan kibar Yahudi' olarak tarif etti.

Bazen yaratılan Yahudi tipi hayali mi, gerçek mi belli değildi. Victoria döneminde, karmakarışık kızıl saçlı ve tiksindirici özelliklere sahip bir tip olarak gösteriliyordu: Örneğin, David Copporfield'deki Uriah Heep veya Anthony Trollope'ın Barchester Towers'teki papaz Obadiah Slope gibi. Trollope, tariflerinde Yahudilerin hep olumsuz yönlerini ileri sürmekle suçlanmıştı. D'İsraeli'den kesinlikle hoşlanmıyordu (politik hikayelerinde onu Bay Daubeney olarak adlandırıyordu). Irksal nedenlerin dışında kalan birçok sebepten dolayı Dickens ve Thackeray de aynı paraleldeydiler. D'İsraile en son hikayesi 'Endymion'da (1881) Dickens'i ve Thackeray'i i karikatürize ederek, 'nezaketlerine karşılık verdi'. Trollope, sayısız hikayelerinde yabancıları anlatıyordu: Ondokuzuncu yüzyılın en çok seyahat etmiş hikayecisiydi. Dikkatli okunduğunda Yahudilere karşı herhangi bir önyargısı sezilmemekteydi. Politik hikayelerinin bir tipi olan Mme Max Goesler çok saygın bir kişiliğe sahipti. 'Nina Balataka'daki Anton Trendellsohn, Trollope'un sempatik tiplerinden bir diğeridir. 'The Way We Live Now' (Şimdiki Hayatımız)'daki Auguste Melmotte aslında Yahudi olarak tanıtılmıyor. Trollope, Melmotte'un kökeninin belirsiz olduğu görüşündeydi. Fakat Albert Grant için aynısı söylenemezdi: 1831'de Dublin'de Abraham Gotheimer olarak dünyaya gelmişti. Babası seyyar satıcıydı. Bu kişi Kidderminster Parlamento üyesiydi, Leicester Square'i geliştirdi, Credit Foncier ile Credit Mobilier of London'da genel müdürlük yaptı, yasadışı şirketlere yardım etti ve 1899'da sadakaya muhtaç bir halde öldü.

Yahudilere karşı belirlenecek politikaya tesadüf ettiğinden, Melmotte olayı büyük önem taşıyordu. 1870'e kadar Britanya'daki okumuş kesim, Yahudi dostuydu. Genel ekonomik krizin birçok kişinin iflasına sebep olduğu dönemden sonra, bu dostluk atmosferinde belli belirsiz bir değişiklik hissedildi. Aynı değişiklik, Fransa'da, Almanya'da ve Avusturya'da da ortaya çıktı. Yahudilere karşı aslında zaten var olan olumsuz duygular arttı. Britanya'da da henüz kendini göstermeye başlamıştı. Bu

durum Yahudi dostu olan kesimde üzüntü yaratırken, bir yandan da 'Yahudi sorununun' üstesinden gelebilecek çareleri düşünüyorlardı. Bu gruba dahil olanlardan biri Kudüs'ün Mabet duvarını ilk istimlak edenlerden arkeolog Sir Charles Warren'dı. Aynı yıl, 1875'te Melmotte ortaya çıktı. Warren 'The Land of Promise, or, Turkey's Guarantee' (Vaat edilen Toprak veya Türkiye'nin Teminatı)nı yayınladı. Britanya'nın da büyük yardımı sayesinde Kutsal Topraklardaki Yahudilerin sayısı artıyordu ve 1840'larda 10.000'i geçmişti. Warren, İngilizler'in imtiyaz sahibi olacakları bir şirketin kurularak, Türkiye'nin ulusal borcunun bir kısmının üstlenilmesi karşılığında koloni kurulmasını teklif ediyordu. 'Bu ülkeyi muhtemelen işgal edecek ve yönetecek Yahudi'yi kademeli olarak içeriye sokmak niyetiyle'. Warren'in görüşüne göre, geniş çapta finansal, sistematik ve bilimsel gelişme sayesinde, ülke 15 milyondan fazla insanı besleyebilirdi.

Aynı yılın baharında Blackwoods'dan çok daha etkili biri daha Warren'e katıldı ve o tarihte George Eliot'un Daniel Deronda hikayesini yayınlamaya başladı. Kitabın bugün de fazla okuru olmadığı gibi, o zamanlar da sanatsal bir başarısızlık olarak vasıflandırılmıştı. Fakat, pratikteki tesirlerine bakılacak olursa, herhalde 19. yüzyılın en etkileyici hikayelerinden biri olmuştu. Siyonist bilmece oyuncağının gene yerini bulmuş bir parçaydı. George Eliot, onyedi yaşındayken Josephus'u okuduktan sonra, Yahudilere karşı tarifi imkansız bir ilgi duymaya başlamıştı. İncil yorumları ve eleştirileri konusunda fevkalade bilgiliydi. Spinoza'yı ve Strauss'un 'Das leben Jesu'sunun çevirisini yaptı. Yahudilerin aleyhinde yapılan şakalara isyan ediyordu. Hıristiyanların Yahudilere karşı olan düşmanlıklarının 'daha dinsizcesine mi, yoksa daha aptalcasına mı' olduğuna bir türlü karar veremiyordu. 1866'da Emmanuel Deutsch adında British Museum'da kitap katalogcusu olarak görev yapan ve Quarterly Review'da yayınladığı makalede, Hıristiyanlara Talmud'u tanıştırarak iki dinin arasında bir köprü oluşturmayı amaçlayan bir Yahudi ile tanıştı. Ondan İbranice ders aldı. Deutsche 1869'da Filistin'i ziyaret etti ve ateşli bir Siyonist oldu. Kudüs'ten yazıyordu: 'Doğu! Nihayet bütün dileklerim gerçekleşti!' Deutsch kanserden öldü; hastalığı esnasında Eliot onu sık

sık ziyarete gidiyordu ve o da Deutsch'un heyecanını paylaştı. 1870'lerde, bir Yahudi hikayesi yaratmak amacıyla, yoğun bir okuma ve sinagog maratonuna başladı. Yazdıklarında 'Doğanın verdiği imkanın en son sınırına kadar Yahudilere muhabbet ve anlayış göstermeyi arzu ediyorum. Hıristiyan olarak yetiştirilmiş biz batılıların, İbranilere özel bir borcumuz var; bunu kabul etsek te etmesek te dini ve ahlaki duygularımızda tuhaf bir birlik yer alıyor.'

1876'da tamamlanan hikayenin yazılması ve yayınlanması Eliot için olağanüstü heyecan verici bir deneyim oldu. 'Gözünde yaşlarla' bitirdi. Ölmekte olan ve Deutsch'ın 'fakirlik içinde ve karanlıkta yetişen, hastalığın zayıflattığı, yaklaşmakta olan ölümün gölgesinin farkında olan, fakat gizli bir geçmişte ve gelecekte yoğun bir hayat yaşayan' Deutsch'ü esas alan, Siyonist fikir adamı Mordechai kitabın kılavuzuydu. George Eliot Siyonist umutlarını dile getirdi. 'İsrail kazandıkça, dünya da kazanacak. Doğuda, bağrında bütün düşmanlıkların durdurulacağı bir toprak olacak; bu toprak tıpkı Belçika'nın Batı için olduğu gibi, Doğu için tarafsız bir toprak olacak.' Bu ünlü bölüm 1914'teki nesiller için ve daha çok bizim neslimiz için trajik bir istihza nedeni oldu. Fakat o dönemde, Yahudi sempatizanı entellektüellerin Siyonun yeniden kurulmasının barbar bir bölgeyi medenileştireceğine ve barışa yönelteceğine dair paylaştıkları inancın dile getirilişiydi. Bu duyguların çerçevesinde, bir Mesih de gerekiyordu. George Eliot bu tipi Mordecai'ın tasarımladığı Daniel Deronda'daki kahramanla canlandırdı. Hikayenin sonunda Daniel Mirah'la evleniyor ve 'halkına politik bir yaşamı temin ederek onları yeniden bir ulus haline getirmek ve dünyanın her yerinde dağınık bir şekilde yaşamalarına rağmen, İngilizlerinki gibi onlara ulusal bir merkez temin etmek' amacıyla doğuya gitmeye hazırlanıyor.

George Eliot'un satışları dünya çapında ve muazzamdı. Ondokuzuncu yüzyılda, Avrupada, Kuzey Amerika'da ve İngiltere'de entellektüellerin en çok saygı duydukları hikaye yazarıydı. Hepsi için ve özellikle asimile olmuş yüzbinlerce Yahudinin gözünde bu hikaye ilk defa Siyon'a bir dönüş ihtimalini ima ediyordu. Eliot'u okumayan azınlığın arasında D'İsraeli de yer alıyordu. Sorulduğunda: 'Hikaye okumak sitersem, kendim ya-

zıveriyorum' diyordu. Fakat bütün diğerleri okuyorlardı. New York'taki genç Emma Lazarus neşelendi. Encyclopedia Britannica (1911)'nın ünlü onbirinci basımındaki Siyonizmle ilgili makalesinde, Lucien Wolf, 'hikayenin Shabbetai Zevi'den beri ilk defa Yahudileri bu kadar büyük bir heyecana sevkettiğini' yazacaktı. Kitap özellikle politik çevrelerde çok okunuyordu. Fakat, herkesin öğrenmek istediği 'gerçek Daniel Deronda'nın kimin olacağıydı. Ne zaman ortaya çıkacaktı? Gerçekten Mesih'i beklemekten farksızdı.

Gerçek Daniel Deronda 5 Ocak 1895'te, Paris'teki Ecola Militaire'in (Askeri Okul) avlusunun dondurucu soğuğunda ortaya çıktı. Oradaki toplantının sebebi, yüzbaşı Alfred Dreyfus'un rütbesinin ve itibarının alenen geri alınmasıydı. Fransız Genelkurmayı'nda vazifeli tek Yahudiydi: Almanlara askeri sırları sızdırmakla suçlanıyordu; bu suçun bir iftira olduğu ve uydurulmuş olduğu daha sonra kanıtlandı. Fakat bu arada, bu gerekçeye dayanarak suçlandı, mahkemeye çıkarıldı ve tutuklandı. Törene katılmalarına izin verilen az sayıdaki gazetecinin arasında Theodor Herzl de bulunuyordu (1850-1904) Viyana'daki liberal Neue Freie Presse gazetesinin Paris muhabiriydi. İki hafta önceki mahkemede de hazır bulunmuştu ve Dreyfus'un suçlu olduğuna hükmeden kararı duymuştu. Dreyfus General Drarras'ın önüne getirilince, General 'Alfred Dreyfus, silah taşıyamıyacak derecede değersizsin. Fransız ulusu adına rütbelerini söküyoruz' diye bağırıyordu. Anında, Dreyfus de haykırmaya başladı: 'Askerler! Masm bir kişinin rütbesi sökülüyor. Askerler! Masum bir kişinin onuru çiğneniyor - Yaşasın Fransa' 'Yaşasın Ordu'. 'Kıdemli bir subay Dreyfus'un apoletlerini ve düğmelerini söktü, kılıcını çekerek dizinde kırdı. Hükümlü avlunun etrafında dolaştırılıyordu ve hâlâ suçsuzluğunu haykırıyordu. Dışarıda bekleyen muazzam kalabalık sesini duyunca, ıslık çalmaya ve slogan atmaya başladı. Herzl binadan ayrılırken, öfkeli kalabalık' Dreyfus'e ölüm! Yahudilere ölüm' diye bağırıyordu. Herzl, altı ay sonra, modern Siyonizmi harekete geçirecek olan kitabı, Der Judenstaat'ı tamamlamıştı.

Dreyus olayı ile Herzl'in Siyonizm'e dönmesi, Yahudi tarihindeki önemli gelişmelerin kanıtıdır. Bilmecenin birer parçası-

dır ve her ikisinin de ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir. Her şeyden önce, Dreyfus olayı, içerdiği heyecanlarla birlikte, asimilasyona uğramış batılı Yahudilerin büyük bir iyimserlikle Avrupa toplumuna kabul edilmelerinin sürecinin tamamlanmasının an meselesi olduğunu sandıkları bir hayal döneminin kesin bir tarzda kapanmasına yol açtı. 1871'de Graetz, yazmış olduğu History of the Jewish People (Yahudi Halkının Tarihi) eserini adeta zafer nidalarıyla şöyle bitiriyordu: 'Benden öncekilerden çok daha mutlu olarak, Yahudi aşiretinin medeni dünyada sadece adalet ve özgürlük bulduğunu değil, kabul da gördüğünü gözlemlemiş bulunuyorum. Artık şimdi bütün yeteneklerini geliştirmek için sınırsız özgürlüğe sahiptir: Bu da, diğer toplumların merhametinin sonucu değil, geçmişteki acılara katlanmış olmaktan doğan bir haktır.'

Bu güven duygusu, hiçbir yerde Fransa'daki kadar güçlü değildi. Orada Yahudiler 1789 ihtilalinin fikir ve davranış özgürlüğünden yararlanıyorlardı. Sayıları azdı. Fransa'ya Alsace-Lorraine'e malolan 1870'deki yenilgisi en geniş ve az popüler Alzas kolonisini, Almanca konuşan Aşkenazit Yahudilerini ortadan kaldırmıştı. Dreyfus olayının cereyan ettiği tarihte, Fransa'daki kırk milyonluk nüfustan sadece 86.000'i Yahudiydi. Cemaat, hükümetin sponsorluğunda, hahamların seçilmelerine ilişkin kuralları ve maaşlarını belirleyen, ayrıca katılımda da bulunan Din Bakanlığına bağlı Consistoire Central tarafından yönetiliyordu. Dolayısıyla, Fransız Judaizm'i bir devlet-kilisenin bazı özelliklerine sahipti ve benzer şekilde de davranıyordu. Dua kitabındaki 'Fransa için Dua'da 'Ey gücü her şeye yeten İsrail'in ve insanlığın koruyucusu, bütün dinlerin arasından kendi yarattığın olan bizim dinimize karşı sevgin daha büyük, Fransa'yı da sana en çok layık olarak gördügün için onu tercih ediyorsun.' Şöyle sona eriyordu: 'Gösterilen bu hoşgörü ve adalet sadece Fransa'nın tekelinde kalmasın; aksi takdirde kendisi için onurlandırıcı olduğu kadar, diğer ülkelerin hesabına onur kırıcı olur. Fransa'nın davranışını benimseyenler çok olsun. Dünyaya zevklerini, dilini, edebiyatının ve sanatının ürünlerini empoze ettiği gibi, çok daha önemli ve gerekli olan prensiplerini de empoze etmesine izin ver.'

1891'de J. H. Dreyfus Hahambaşı olarak Paris'e yerleşince, ele aldığı konu 'Fransız dehası' ile Judaizm'in temel ruhu, özellikle iki ırkın arasındaki ahlaki eğitimdi. Fransızlar, 'modern çağın seçkin insanları'ydı. Haham Kahn Fransız İhtilaline 'Mısır'dan kaçışımız ... modern Fısıh Bayramımız' diyordu. Reims'teki haham Hermann'a göre 'Fransa Tanrı tarafından insanlığın kaderini yönlendirmek için tasarımlanmıştı... amaçlanan, eskiden münhasıran İsrail'in mirası olan muhteşem adalet, eşitlik ve kardeşlik kavramlarının dünyaya yayılmasıydı'. Amerika'daki Judaizm gibi, Fransa'da da Judaizm'i de yerel din zeminine uydurmak için herkes elinden geleni yaptı. Hahamlar Katolik rahipler gibi giyiniyorlardı. Hatta, Sabbaht ayinleriniPazar gününe almayı düşünüyorlardı. Çocuklarla ilgili törenler, nerdeyse vaftiz ve Komünyon törenleriyle aynıydı. Tabutların üzerindeki çiçekler, ölüm döşeğinde olanları ziyaretler, ilahiler, org müziği, vaazlar, hepsinde Hıristiyanların uygulamaları örnek olarak alınmıştı. Bütün ülkedeki gerçek Ortodoks Yahudilerinin sayısı 500 olarak değerlendirilmişti.

Yahudi halkı alçak profilini tatlı dilli bir milliyetçilikle birleştiriyordu. Fransız devletinin ödülleri için enerjik bir rekabet sergiliyorlardı. Yüksek okullara kabul, yarışmalar, Akademi, Lejyon Donör. 'Dua edenler için, dua saatleri dışında ne Yahudi olsun ne de Hıristiyan' diyordu. Ernest Cremieux-Foa. Yüksek Eğitim Okulunun Müdürlüğüne yükselmiş olan Junes Darmesteter, İsrail kültürü ile Fransız kültürünün aynı olduklarını büyük bir memnuniyetle iddia ediyordu. Fransız Devrimi Judaizmin ideolojisini ifade etmişti ve ilerleme konusunda derin bir inanç besleyen bu iki seçkin ulus, 'insanlığın adaletteki zaferi' şeklinde kendini gösterecek Mesih çağını getireceklerdi. Bazıları, Yahudi aleyhtarlığının Alman ürünü bir fikir olduğunu ve Fransa'daki ifadesinin, fazla ileri gitmeyen yüzeysel bir seviyede seyredebileceğini iddia ediyorlardı.

Bu düşünce, maalesef gerçekten çok uzaktı. 19. yüzyıl, sözde bilimsel ve ırksal teorilerin yüzyılıydı ve Fransızlar rollerini dolu dolu oynadılar. Alman dil bilginlerinin dillerin kökenlerini araştırırken, kökleri Sanskritçe olan Ari ve Hint Avrupa dilleriyle, kökleri İbrani dil grubunda bulunan Semitler arasında bir

ayırım yaptıkları doğrudur. Fakat, ırkla dilin karıştığı süreç içinde bu kavramları popüler hale sokan Fransızlardı. 1856'da, bir Fransız diplomatı olan Comte Joseph de Gobineau (1816-82) ünlü 'Essai sur l'inegalite des races humanies' (Irkların eşitsizliği üzerine araştırma) eserinde, Ari fazileti ile Latin ve Semit yozlaşmasını inceliyordu. Bu eser, Alman Yahudi düşmanlarının el kitabı haline gelmişti ve örneğin Richard Wagner'i dahi çok etkilemişti. Ernst Renan (1823-92) aynı şeyi Fransızlar için yapmıştı. 'Histoire generale et systeme compare des langues semitiques (Genel tarih ve semit dillerinin karşılaştırılması) eseri 1847'de Volnay ödülünü kazanmıştı. 1863'teki 'Vie de Jesus' (İsa'nın hayatı), o yüzyılda Fransa'da yayınlanan kitapların en başarılısıydı: Kiliseye karşı olanlar tarafından büyük bir hazla, Katolikler tarafından günah korkusu içinde okunuyordu. 'Hint-Avrupalı ırka kıyasla, Semit ırkının insan doğasının alt tabakasını temsil ettiğine' inanıyordu. İsa tasvirinin dramatik olması da'... başlıca özelliği nezaket olan ırkının bütün kusurlarına karşı bağışık' olmasındandır. Renan'ın Yahudilerin ırksal aşağılığının teorisi Edouard Drumont'un iki ciltlik 'La France juive' (Yahudi Fransa'sı) eserinde Yahudilerin mali işlerdeki dalaveracılığına ilişkin Toussenel'in teorisine becerikli bir tarzla uydurulmuştu. Söz konusu eser, Yahudi aleyhtarı araştırmaları arasında en mükemmeliydi. Kısa zamanda 100 baskıdan fazla basıldı ve Yahudi Aleyhtarı Ligi ile hırçın günlük gazetesi 'La Libre Parole' un (1889) (Özgür Sözler) kurulmasına sebep oldu.

Böylece, Yahudi düşmanlığının Fransız kanadının ilk katmanı bilimseldi. İkincisi kıskançlıktı. Yahudiler ikinci sınıf bir ırksa, o zaman neden başarı kazanıyorlardı? Hileye ve tertibe başvurdukları için. Yüksek burjuvazinin çocukları neredeyse bütün ödülleri toplayacaklardı. Yıllar sonra Julien Benda şöyle yazıyordu: 'Genel yarışmada Benda kardeşlerin başarısı bana, onbeş yıl sonra tahammül etmek zorunda kaldığımız Yahudi düşmanlığının başlıca kaynaklarından biri gibi göründü. Yahudiler onu hissetse de hissetmese de bu başarı, diğer Fransızlar tarafından bir şiddet eylemi olarak algılandı'. Olağanüstü bir zekaya sahip Reinach kardeşler, avukat-politikacı Joseph (1856-1921), arkeolog Solomon (1858-1932) ve klasik sanatlar bilgini

Theodore (1860-1928), ödül kazanma harikalarının diğer bir üçlüsüydü. Her defasında, akademik kültürel oyunlarında Fransızları yeniyorlardı. 1892'de Panama skandalı patlak verdi: Bu kaçakçılık ve yasadışı para manipülasyonu labirentinin ortasında amcaları Baron Jacques de Reinach yer almıştı. Esrarengiz ölümü, veya intiharı, söylentilerin geniş çapta artmasına sebep oldu. Yahudi avcıları, büyük bir memnuniyetle 'demek her zaman hile yapıyorlar' diye ellerini oğuşturuyorlardı. İkisinde de Yahudilerin karışmış oldukları 1882'deki Union Generale skandalı, 1889'daki Comptoire d'Escompte skandalı Drumont'un tertip iddialarını teyit eder mahiyetteydi ve Libre Parole gazetesinde artık her gün Yahudi düşmanlığını körükleyen bir hikaye yer alıyordu. Londra'dan sonra Avrupa'nın finans merkezi Paris olmuştu ve bankerler Yahudi isimlerle belirleniyordu: Deutsch, Bamberger, Heine, Lippmann, Pereire, Ephrussi, Stern, Bischoffsheim, Hirsch ve (tabii) Reinach!

Fransız Yahudi düşmanlığının üçüncü katmanını kilise oluşturuyordu. Resmi Roma Katolik hiyerarşisi ondokuzuncu yüzyılın sonunda Fransız devleti ile sonu gelmeyen bir mücadeleye girişmişti. Ruhban sınıfları ve dini mezheplerin üzerinde hiçbir etkileri yoktu. Özellikle papalığın desteklediği Asumpsiyon papazları Roma'ya grup halinde hac seferleri düzenleyerek ve Lourdes gibi mucize merkezleri yaratmaya çabalayarak dini canlandırmaya girişen ilk mezhepti. Büyük kalabalıkları bir araya getirmek için özel trenler kiralıyorlardı. 'La Bonne Presse' adında muazzam bir yayınevi kurdular ve her gün 'La Croix' (1883) (haç) gazetesi yayınlanıyordu. Bazı hususlarda büyük benzerlikleri olan, kendilerinden önceki Dominiken ve Fransisken rahipler gibi, muhakkak bir düşmana ihtiyaçları vardı. Birbiriyle bağlantılı üç düşman ürettiler. Protestanlar, Masonlar, Yahudiler. Süper Katolik bir tertip teorisi olarak, masonlar 'bilimsel' Yahudi düşmanlığından çok önceydiler, en az 1789'larda. Birçok Mason geleneği ve töreninin Yahudi kabbalahla bağlantısı vardı. Asumpsiyoncular, onaltıncı yüzyıldan beri birçok Protestanın gizli Yahudi ve marrano olduklarına inandıklarından, üçünü bir arada şeytani bir üçgen şeklinde birbirine bağlamaları zor olmadı. 1882'de Katolik Bankacılık teşkilatı Union

Generale iflas edince Asumpsiyoncular bu olayı bir entrika olarak değerlendirdiler. Ona karşı mücadele etmek için bir yıl sonra gazetelerini kurdular. İzleyen yıl içinde, koruyucuları olan XIII. Leo, masonluğu şeytan işi olarak ilan ve mahkum etti. 'La Croix' bu 'nefret üçlüsüyle' mücadele etmeyi görev edindi. Sıralamalarına göre birincisi 'Fransa'nın ruhu olan Katolik'liği' yok etmek isteyen Protestanlıktı; ardından Fransa'nın bedeni olan ulusal varlığını çalmak isteyen Judaizm geliyordu; en sonunda da ikisinin doğal karışımı olan ve Fransa'nın bedenini ve ruhunu aynı zamanda yoketmek isteyen masonluk yer alıyordu.

Perde arkasında bu programlı nefret ve iftira ve Rusya'da 1881'de meydana gelen olaylar ve sonuçları, özellikle Paris'teki Fransızlara 'bir Yahudi sorununun gözle görülür kanıtını sunarak' yerleşmiş Fransız Yahudisi halkına öldürücü bir darbe indirdiler. Bir nesil boyunca, Fransa 120.000'den fazla Yahudi sığınmacı kabul etti. Bunlar adeta Drumont'un ve La Croix'da yayınlanan karikatürlere benzeyen fakir Aşkenazit Yahudileriydi. Üstelik bu kalabalığa, Alman işgaline dayanamayan Alzas'taki toplumdan da yeni gruplar sürekli olarak katılıyorlardı. Mulhouse'la iş bağlantılarını koruyan Dreyfus ailesi de 1871'de Paris'e gelmişti. Ateşli, adeta fanatik Fransız milliyetçisiydiler. Fransız ordusunda hizmet etmek, Alfred Dreyfus'un çocukluk hayallerinin en güzeliydi. Daha geniş bir sosyal temele dayandırılmak amacıyla Fransız Genelkurmayı'nın yeni organizasyonunda görev alabilmiş ilk Yahudi oluşu, tarif edilmez bir onur kaynağıydı. Fakat, Alzas Yahudilerinin milliyetçiliğinin kendine özgü tuhaflıkları vardı. En küçük bir Alman bağlantısı olan herkes gibi, 1890'ların Fransası'nda şüpheliler kategorisine giriyorlardı. Uğradığı yenilgi ve bir bölgesinin elinden alınması, o tarihlerde intikam duygularıyla tutuşan Fransa kayıp bölgelerini geri almaya kararlı olmasına rağmen, gene de Alman saldırılarından korkan, paranoid bir ülke olmuştu. Ocak 1894'te, Fransa, Almanya ve Çarlık Rusya'ya karşı yeni müttefiğiyle ilk gizli sözleşmeyi imzalamıştı. Herhangi bir rejimden çok, Çarlık rejiminden nasıl nefret ettikleri bilinen Yahudiler, Fransızların gözünde zanlı durumuna düşmüşlerdi. Fransız Yahudileri ellerinden geleni yaptılar. Paris'teki bütün sinagoglarda Yahudi aleyhtarı Çarlardan

III. Alexander'in yaş günü vesilesiyle özel olarak dua edildi. Hiçbir faydası olmadı. Yahudilerin sergilemeye çalıştıkları bütün milliyetçi davranışları, onların aleyhinde olanların acımasız bir şekilde aşağılanmasıyla karşılık görüyordu.

Büyük bir kumarbaz olan ve 74. piyade alayına kumanda eden Binbaşı Kont Walsin-Esterhazy, Alman Elçiliğine kendisine görev vermelerini teklif etti. Bir ay sonra Elçiliğin kasasına para karşılığında teslim etmeyi planladığı bazı belgelerin listesini (bordereau) verdi. 26 Eylül'de bu yazı Genelkurmayın 'Statistik Dairesine' (kontra casusluk için uydurulmuş bir kılıf) Binbaşı Hubert Henry'ye ulaştı. Yeniden organize edilmesine rağmen, Genelkurmay bir beceriksizlik bataklığıydı ve en kötü bölüm de 'Statistik Dairesi'ydi. Hiçbir kayıt sistemleri yoktu, sürekli olarak başka belgelerin yerine kullanılacak evrak düzenliyorlardı, fakat hiçbir belgeyi kaydetmediklerinden, çoğunlukla asıllarla sahteleri birbirlerine karıştırıyorlardı. Bir vesile ile eski bir kasa satmışlardı; alıcı, büyük bir şaşkınlıkla kasanın içinde çok gizli belgeler buldu. O dairenin en asgari düzeyde bir mesleki becerisi olsaydı, Albay Dreyfus meselesi hiçbir zaman vuku bulmayacaktı, zira Esterhazy inanılmaz derecede beceriksiz bir casustu. 'Bordereau'daki bütün dahili kanıtlar onu gösteriyordu. Suçlunun personelden biri olduğuna dair herhangi bir kanıt yok gibiydi. Bazıları Dreyfus'ün suçlu olmadığını kesin bir dille ifade ediyorlardı. Fakat, daire başkanı Albay Jean-Conrad Sandherr, Alzas'lı, Almanlardan nefret eden, Yahudi düşmanı bir Katolik dönmesiydi. Diğer bir Yahudi düşmanı olan Binbaşı Henry Dreyfus'ün adını telaffuz edince, Albay Sandherr alnına vurarak 'Nasıl da düşünemedim!' diye haykırmıştı.

Herşeye rağmen, orduda Dreyfus'e karşı düzenlenen herhangi bir entrika yoktu. Hepsi iyi niyetle hareket ediyorlardı: Sadece, Dreyfus'ün aleyhine sahte kanıtlar düzenleyen Henry'nin dışında. Huzursuzluğu Drumont ve Asumpsiyoncular başlattı. Bir Yahudi subayının hainlik gerekçesiyle gizlice tutuklandığına dair hikayeyi ilk defa 'Libre Parole' gazetesi duyurdu. 9 Kasım 1894'te, mahkemeden haftalarca önce, 'toute la juiverie' (bütün Yahudilerin) 'traitre'in (hainin) arkasında olduğunu yazıyordu. La Croix da kampanyaya katıldı. Aralarında

beş generalin bulunduğu Yahudi toplumunun liderleri dehşete kapılmışlardı ve olayları sakinleştirmeye çalışıyorlardı. Dreyfus tutuklanarak Devil's lsland (Şeytan Adası) na gönderilince, onu suçlu olarak kabul ettiler; derin birutanç duydular ve meselenin kapanmasını istiyorlardı. Ailesi, Dreyfus'un suçsuz olduğuna emindi. Tuttukları kibar avukatlar, perde arkasında sükunetle kanıt toplamaya çalışıyorlardı ve affedileceğini ümit ediyorlardı. Haksızlığa karşı tipik bir Yahudi tepkisiydi.

Bununla birlikte, öfkelenerek harekete geçen tek yahudi Herzl değildi. Bir diğeri, Baruch Hagani olarak dünyaya gelen Bernard Lazzare'dı (1865-1903). Nimes'den genç bir Sembolist yazardı. Tam anlamıyla asimilasyona inanıyordu ve anarşik bir zihniyete sahipti. İlk defa bir Yahudi konusundan etkilenmişti. Araştırma yapmayı denedi, fakat Dreyfus ailesi onu soğuk bir şekilde reddetti. Yahudi tepkisizliğine isyan ediyordu. Bir yazısında: 'indirilen darbelere itiraz etmemek, boyun bükerek fırtınanın geçmesini beklemek, şimşekleri çekmemek için ölü taklidi yapmak, bütün bunlar eski zulümlerden kalan esef verici alışkanlıklardır' diyordu. Kendi araştırmalarının sonuçlarından, Dreyfus'ün masum olduğuna ve bir entrikanın kurbanı olduğuna emindi. 1896'da Brüksel'de 'une erreur judiciaire: La verite sur l'affaire Dreyfus' (Hukukun yanılgısı: Dreyfus olayındaki gerçek) adında bir kitapçık yayınladı. Yahudi düşmanlığını ilk defa Yahudilik yönünden ortaya atıyordu. 'Yahudi olduğu için tutuklandı, Yahudi olduğu için mahkum edildi, Yahudi olduğu için adaletin ve gerçeğin sesi onun lehine yükselmedi'. Lazare'a göre Dreyfus bir Yahudi kahramanıydı.

'Kişiliğinde sadece yüzyıllarca sürmüş eski acıları değil, halkının şimdiki acılarını da temsil ediyor. Ona bakarken, Rus hapishanelerinde çürüyen Yahudileri görüyorum. İnsan hakları Rumen Yahudilerinden esirgendi, Galiçyalı Yahudiler finans kurumlarınca açlığa mahkum edildi ve papazlarının fanatikleştirdiği köylüler tarafından istila edildiler... Cezayirli Yahudiler dövüldü ve yağmalandı, mutsuz göçmenler Londra'nın ve New York'un ghettolarında açlıktan öldüler. Umutsuzluk, onları dünyada nihayet kendileri için ve bütün insanlık için adalet bulabilecekleri güvenli bir yer aramaya zorladı'.

Lazare kitapçığıyla yetinmedi. Önemli mevkilerdeki Yahudilere başvurarak, meseleyi ele almalarını ve tekrar gözden geçirilmesini sağlamalarını rica etti. Hayati önem taşıyan birinin din değiştirmesini sağladı: Büyük Yahudi avukatı Joseph Reinach. Bu olay, işi Yahudilerin lehine döndürdü: Olay ciddi boyutlara ulaştı. Aralarında Marcel Proust'un da bulunduğu birçok genç Yahudi de işe karıştı. Proust şöyle yazmıştı: 'Ben ilk Dreyfus yandaşıydım; Anatole France'tan imzasını istemeye giden bendim'. Bu imza davaya ileri gelen yazarların da katılmasını amaçlayan 'entelektüellerin başvurusu' içindi. Yahudi olmayanların da ilgisini çekti ve başarı kazandı. Aralarında, Fransa'nın en büyük yazarlarından biri olan Emile Zola da vardı. Olayla ilgili araştırmalar yaptı, Dreyfus'ü savunan muazzam bir makale yazdı ve liberal L'Aurore gazetesini yöneten ve yükselen bir politikacı olan Georges Clemenceau'ya verdi. Makaleyi 13 Ocak 1898 tarihli nüshasının birinci sayfasında 'JACCUSE' (Suçluyorum) manşetiyle basmak Clemenceau'nun fikriydi. Dreyfus vakasının asıl başlangıcı buydu. Dört gün sonra Nantes'ta Yahudi aleyhtarı isyanlar patlak verdi ve Nancy'ye, Rennes'e, Bordeux'ya Tournon'a, Montpellier'ye, Marseilles'e, Toulous'a, Angers'e, Le Havre'a, Orleans'a ve daha birçok kente yayıldı. Fransa'da sadece bir öğrenci hareketi şeklinde ve Yahudi dükkanlarının vitrinlerinin parçalanmasıyla cereyan etti. Fakat, Cezayir'de olaylar dört gün sürdü ve Yahudi mahellesinin tümü yağmalandı. Yağmacılığa öncülük edenlerin hiçbiri tutuklanmadı.

Dreyfus vakasının geniş boyutlara ulaşmasından Yahudi toplumu tedirgin olmuştu. Artık kutuplaşmayı bundan sonra hiçbir şey durduramazdı. Ordudan yanlışlıklarını kabul etmeleri istendi. Reddettikleri gibi 'saflarını sıklaştırdılar'. Binbaşı Picquart Esterhazi'nin aleyhindeki kanıtları ortaya çıkarınca, tutuklanarak hapse atılan Picqard oldu. Zola mahkeme huzuruna çıkarıldı ve ülkeden kaçmak zorunda kaldı. 1898'in Şubat ayında Dreyfus'ün yandaşları Dreyfüs'ün serbest bırakılmasını hedefleyen ulusal bir grup kurdular: 'İnsan Hakları Ligi'. Dreyfus aleyhtarları Charles Maurat adındaki yazarın önderliğinde 'ordunun ve Fransa'nın onurunu korumak' amacıyla Fransız Ana-

vatan Ligi'ni kurdular. Lazare Drumont'la düello yaptı (hiçbiri yaralanmadı). Bu konuda en az otuz iki kişi düelloda karşılaştı ve sadece bir Yahudi öldü. Ocak 1898'de, Jean Jaures tribündeyken ve halk dışarıda kudururken Meclis'te yumruk yumruğa büyük bir kavga oldu. İstanbul'dan Paris'e dönen Paul Cambon' ne derseniz deyin, ne yaparsanız yapın, ya Yahudi veya ordu dostu veyahut ta ikisinin birinin düşmanı olarak damgalanıyorsunuz' diyordu.

Dreyfus olayı on yıl süre ile Fransa'yı sarstı. Yalnız Yahudi tarihinde değil, Fransa ve Avrupa tarihinde de önemli bir yer işgal etti. İlk defa, Avrupa toplumunda entellektüel sınıfın önemli bir güç oluşturduğu ortaya çıktı. Yalnız Fransa'ya özgü olmamak üzere yeni bir konu ortaya çıktı: Kültürümüzü kim kontrol ediyor? Fransız proletaryası sağlam bir şekilde kenarlarda yerini almıştı. Güruhu öğrenciler ve küçük burjuvalar oluşturuyordu. Clemenceau 'Çalışan sınıfın konu ile pek fazla ilgilenmediğini kabul etmek zorundayım' dedi. Eğitimli sınıların gözünde, önemli olan tek konuydu. Paris sosyetesi, aristokratlar ve burjuvalar, ikiye bölünmüştü. Mücadele, Proust'un 'Jean Santeuil'inde, Zola'nın 'La Verite'sinde ve daha birçok yazarın çeşitli eserlerinde defalarca vurgulanmıştı. Brissac Düklerinin önderliğinde, aristokratların mahallesi olan 'Le Faubourg', diğer taraftan D'Uzes Düşesinin önderliğinde La Rochefoucauld ve Luynes, Dreyfus aleyhtarı davaya geniş çapta katıldılar; Paul Valery ve MauriceBarres gibi yazarlar da onlara katıldılar. Ünlü ressam Edgar Dregas'ın bütün Yahudi dostlarıyla arası açıldı.Fransız Anavatan Liginin üyeleriyle ilgili olarak yapılan istatistikte % 70'ten fazlasının yüksek tahsilli olduğu ve öğrencilerden, avukatlardan, doktorlardan, üniversite hocalarından, sanatçılardan ve edebiyatçılardan oluştuğu görüldü. Dreyfus aleyhtarlarının sosyal karargahı, de Martel Kontesinin salonlarıydı. Hepsi, Yahudilerin masonlarla ve ateistlerle 'Sendika' adlandırdıkları gizli bir düzen kurduklarına inanıyorlardı. De Polignac Prensi, Proust'la şakalaşırken 'Eh, bizim Sendika şimdi ne yapıyor' diyordu.

Proust'un hikaye kahramanı de Guermantes Düşesinin hakikisi, Madame Genevieve Stranss'un salonu Dreyfus'ün safla-

rında yer alıyordu. Genç kızlık soyadı Halevy'ydi: Yüksek Yahudi-Protestan burjuvazisinin elit kesiminden geliyordu. Sanat, müzik ve edebiyat dünyasıyla yakın ilişkileri vardı. Salonunu entellektüellerin faaliyetlerine tahsis etmişti. Kahramanı, şimdi Dreyfus kampanyasından sorumlu Reinach'tı. Leon Daudet'nin tarifine göre, Reinach'ın 'tahtayı ve deriyi çağrıştıran bir sesi vardı ve tatmin olmuş bir gorilin zerafetiyl, üstü dekolte bayanların peşinde koşuyordu.' Proust'un ifadesi daha yumuşaktı: Her ne kadar da Cicero'nun yeniden dünyaya gelmiş hali olduğuna inanmış gibi görünmek zorunda kalıyorsak ta, komik olmakla beraber, hoştur'. Dreyfus taraftarı diğer bir ev sahibi Madame de St. Victor'da, üçüncüsü Madame Menard Dorien (Proust'un Madame Verdurin tipinin hakikisi). Rue de la Faisanderie'de 'Dreyfus'çülüğün Kalesi' olarak bilinen aşırı sol eğilimli bir salonun sahibiydi. Yahudilerin lehindeki (keza hayali) ruhban-asker komplo teorisi orada başlamıştı.

Sosyal görüntünün arkasındaki gerçek, Yahudiler için çok trajik olaylar yavaş yavaş şekillenmeye başlıyordu. Dreyfus olayı aslında her iki tarafın aşırı uçları tarafından ele alınan bir haksızlık olayının klasik örneğiydi. Drumont ve Asumpsiyoncular Dreyfus olayından yararlanarak Yahudilere karşı bir kampanya başlatmak için kullandılar. Genç Yahudi entellektüellerle gittikçe çoğalan radikal müttefikleri ilk başta adalet isterken, daha sonra zafer ve intikam peşine düştüler. Bu suretle düşmanlarına Yahudi dostlarının entellektüel gücünün bir örneğini gösterdiler. Dreyfus olayının başında, eskiden de olduğu gibi, Yahudi düşmanları her zaman, özellikle basında, galip gelen taraftı. Tuhaf bir raslantı sonucu, Drumont'un Yahudi aleyhtarlığını yasal bir hale getiren, Kiliseyi gazete araştırmasına maruz bırakan ve dini grupların eleştirilmesini yasaklayan kanunu kaldıran 1881 yılındaki liberal basın yasasıydı. Basın özgürlüğü, en azından başlangıçta, Yahudiler'in aleyhine çalıştı (daha sonra Weimar Cumhuriyet zamanında da olduğu gibi). Dreyfus olayına kadar, La Libre Parole gazetesine cevap vermek konusundaki Yahudilerin tek girişimi La Vrai Parole adında başarısız bir yayındı. Başlangıçta, basın olağanüstü Dreyfus aleyhtarıydı ve 200.000 - 300.000 tirajlı Yahudi aleyhtarı gazeteye ek olarak 'Le Petit Jour-

nal' (1.100.000), 'Le Petit Parisien' (750.000) ve 'Le Journal' (500.000) gibi popüler gazeteler mevcut düzeni destekliyorlardı.

1897'den itibaren L'Aurore ve La Fronde gibi gazetelerin kurulmasıyla, Yahudiler ve müttefikleri karşı saldırıya geçtiler. Tabii, olağanüstü bir vakaya sahip olmanın tarif edilemeyecek faydalarına sahiptiler. Fakat takdimi hususundaki becerileri kademeli bir şekilde gelişiyordu. Laik Yahudiler ilk defa görüşlerini ifade etmek üzere birlikte, bir sınıf olarak çalışıyorlardı. Yeni fotoğraf ve sinema medyasının yardımını istediler. Cezayir katliamında çekilmiş resimler vardı. 1899'da yönetmen Georges Melies, sahneleri yeniden gündeme getiren kısa metrajlı filimler yaptı: Gösterildikleri her yerde seyircilerin arasında kavga çıkmasına sebep oldular. Yavaş yavaş Dreyfus yanlıları medyayı yanlarına almaya başladılar. Fransa'nın dışındaki her yerde, kamuoyun onlardan yanaydı. Fransa'nın içinde medyaları güçlendikçe politikacılar da onlardan yana çıkmaya başladı. Dreyfus yandaşlarının ilk hamlesi şiddetli Dreyfus aleyhtarı Başkan Felix Faure'ın 16 Şubat 1899'da ölmesiyle gerçekleşti. Çıplak vaziyetteki dostu Madame Steiheil'le 'uygunsuz' vaziyetteyken beyin kanaması geçirdi ve yıkılırken çelik gibi pençesiyle kadının saçına yapıştı; feryatlarını duyan personel, odasının kilitli kapısını kırarak girmek zorunda kaldı.

Bu olaydan sonra, Dreyfus'a karşı olan cephe biraz esnekleşti. Dreyfus saçları ağarmış, sıtmalı ve zorlukla konuşarak Devil's Island'dan geri getirildi. Tekrar mahkeme huzuruna çıkarıldı ve mahkum edildi. Ailesinin ve Yahudi ileri gelenlerin ısrarıyla, ona teklif edilen tahliyeyi kabul etti. Dreyfus kampanyasına katılanlar, Clemenceau gibi radikal politikacılar, yeni entellektüeller, Yahudiler ve Yahudi olmayanlar, hepsi hiddetten köpürüyorlardı. Charles Peguy öfke ile 'Biz Dreyfus için ölmeye hazırız, fakat o değil' diye yazıyordu. Leon Daudet'ye göre, taraftarları olan fanatiklere Dreyfus: 'Devil's Island'dan ayrıldım ayrılalı bir dakikam rahat geçmedi' veya 'Susun, yoksa itiraf ederim' diyormuş. Hatta, Yahudilere özgü bir istihza ile 'Biliyorsunuz, ateş olmayan yerde duman olmaz' diyormuş. Fakat yazılı basının radikal solla oluşturduğu ittifakın gücü, artık kontrolden çıkmıştı. Kesin zafer ve intikam peşindelerdi: İkisi-

ni de elde ettiler: Asumpsyoncular Fransa'dan kapı dışarı edildiler. 1906 seçimlerinde sol kanat ezici bir üstünlük sağladı. Dreyfus'e itibarı iade edildi ve generalliğe terfi etti. Pickart Savunma Bakanı oldu. Şimdi Dreyfus yandaşlarının elinde olan devlet, kiliseye karşı yıkıcı bir mücadele sürdürüyordu. Böylece, aşırıcılar, işi hem yaratmakla hem de kazanmakla üstünlük sağladılar.

Ancak, ödenecek bir bedel vardı ve ödeyen Yahudiler oldu. Yahudi aleyhtarlığı kurumsallaştırıldı. Charles Maurras'ın Ligi 1914-18 Savaşından sonra faşist yanlısı Yahudi aleyhtarı bir harekete dönüşmüştü. 1941-44'te Vichy rejiminin en saldırgan kesimiydi ve ileride göreceğimiz gibi, yerel ve sığınmacı yüzbinlerce Fransız Yahudisi'nin ölüme gönderilmelerine yardımcı oldular. Dreyfus taraftarlarının zaferi Fransızlarda Yahudi entrikasının karşı konulamaz bir olay olduğu izlenimini uyandırdı. Joseph Reinach, altıncı ve son kitabında, taraftarlarının aşırılıklarından ne kadar üzüldüğünü ifade ediyordu. Olayın meydana çıkardığı entellektüel Yahudi gücü ve konu ile ilgili edebi çevrelerin onda dokuzunun Dreyfus taraftarı olmaları, genellikle Yahudilerin bakış açısını destekleyen Fransızları tedirgin ediyordu. Protestan hikaye yazarı Andre Gide'in 24 Ocak 1914 tarihli güncesinde, dostu Leon Blum hakkında şu satırlar yer alıyordu: "Görünüşe göre, her zaman Yahudi'yi tercih ediyor ve onunla ilgileniyor... Bütün bunlar Blum'un Yahudileri üstün ırk olarak kabul etmesinden ve bunca yıl hakimiyet altında kaldıktan sonra hükmetmeye hakları olduğuna inanmasından kaynaklanıyor ve gerçekleşmesi için bütün gücüyle çalışmayı görev edindi... Bir gün Yahudi çağının geleceğini ve sanatın, bilimin ve sanayinin bütün kategori ve alanlarındaki, üstünlüklerini şimdiden kabul etmek gerektiğine inanıyor". Gide, Yahudilerin Fransız kültürünü teslim almış gibi tutumlarına karşı itirazını dile getirdi. Neden Yahudiler Fransızca'dan başka dilde yazamıyorlardı?

'Bugün Fransa'da, Fransız edebiyatı olmayan bir Yahudi edebiyatı var. Ülkem, edebiyatının değerini kaybetme pahasına zenginleşirse bana ne? Fransızın gücü eksildiğinde, kaba bir kişinin onun adına rolünü oynamasına izin vermektense kaybolması daha iyi olur'.

Bu, Herzl'i endişelendiren iddia tarzıydı. Aslında, Yahudilerin Avrupa kültürüne girmekte gösterdikleri başarı, 1895'in o soğuk Ocak ayının sabahında Dreyfus'un rütbelerinin söküldüğünü henüz görmeden Herzl Siyonizme meylediyordu. Anavatanı Viyana'da Yahudiler yerel kültürü Fransa'dakinden daha çok 'istila' etmişlerdi ve daha çok tedirginlik uyandırıyorlardı: Kendisi de tedirgin gruba dahildi.

Herzl Yahudi tarihinin en karmaşık karakterlerinden biridir. D'İsraeli gibi, takındığı yüzeysel ve tiyatrovari tavırlar, trajik bir derinliği gizliyordu. 1860'da Budapeşte'te doğmuştu. Milyonere yakın bir banker olan babası, 1873 krizinde her şeyini kaybetmişti. Annesi, Alınan, hümanist ve milliyetçiydi. 'Ostjuden' sözcüğünün en ağır küfür olarak kullanıldığı bir ülkede, aile Sephardi olduğunu açıkça beyan ediyordu, ancak herkes gibi (Silezyalı) Aşkenazittiler. Herzl'in Yahudice eğitimi pek fazla değildi. İbranice veya Eskenazi dilini bilmiyordu. Komple asimilasyonu hayal ederek büyüdü.Hayattaki amacı başarılı bir oyun yazarı olmaktı. Bir petrol milyonerinin kızı olan Julie Naschaeu'le evlenince, karısının zengin çeyizi sayesinde vaktini keyifle ve edebiyatla geçirmeye imkan buldu. Her zaman fevkalade güzel giyinirdi. Simsiyah Asur-tipli bir sakalı vardı; kara gözlerinde romantik şimşekler çakıyordu. Bir gün arkadaşıyla Viyana Tiyatrosu'nun önünden geçerken 'Bir gün oraya gireceğim' diye haykırdı; Avusturyalı bir oyun yazarına hiç benzemiyordu. Daha çok bir 'nasi'yi, bir Judah Prensini çağrıştırıyordu. Ateist Max Nordau'nun, onun için 'Tanrı'nın lütfu' dediği rivayet edildi. Franz Rosenzweig 'Musa'nın gerçek bir insan olduğunu kanıtladığını' söylemiş; Freud, 'bu ilginç kişi ile henüz tanışmadan rüyasında gördüğünü' söylemiş. Başkalarının ifadeleri o kadar pohpohlayıcı değildi. Kuzeni Raul Auernheimer onu 'hakarete uğramış bir Arap şeyhine' benzetmiş.

Herzl, fiziksel görünümünü Yahudi aleyhtarı şakalarla telafi etmeye çalışıyordu. Ostende'den ailesine şöyle yazıyordu: "Plajda, Viyana'lı ve Budapeşte'li Yahudiler çok. Diğer tatilcilerin hepsi çok hoş'. 'Dün Treiteller'de bir resepsiyon verildi. Otuz-kırk kadar küçük ve çirkin Yahudi erkeği ve kadını vardı. Hiç te iç açıcı bir manzara değildi. Avusturya Başbakanı Eduard

Taafe Galiçyalı Parlamento üyesi Joseph Bloch'a Olmutz Prens-Başpiskoposu Dr. Theodor Cohen'in din değiştirip değiştirmediğini sorunca, aldığı cevap şu oldu: 'Merak etmeyin, Başbakanım. Hâlâ Yahudi olsaydı adı Cohen olmazdı'. Şakalaştılar. 'Yahudiler alevlendirinceye kadar, Yahudi aleyhtarlığı diye bir şey ortaya yoktu.' Bazı Yahudiler, problemlerini aktarmayı önlemek için çocuk sahibi olmuyorlardı. Herzl gibi başkaları da onları vaftiz etmeyi düşünüyorlardı. 'Ben hiçbir zaman din değiştirmem' diye yazıyordu, 'fakat din değiştirmenin lehindeyim. Benim için konu kapandı. Oğlum Hans için tedirginim. Benim hayatımın karardığı gibi onun hayatını karartmaya hakkım var mı diye kendi kendime soruyorum. Dolayısıyla, küçük erkek çocukları, din değiştirmeyi bir zaaf olarak değerlendirebilecek, irtidata karşı çıkacak ve kendilerini bilecek yaşa gelmeden vaftiz edilmeliler. Halkın içinde kaybolmalıdırlar'.

Bir Yahudi'nin kalabalığın içinde kaybolmasına imkan var mıydı? Almanya'nın, özellikle güney bölgesinde Yahudi düşmanlığı vahşi bir dini tabana dayanıyordu. Yahudiler, halk arasında hâlâ 'Judensau' ile temsil ediliyordu. Ondokuzuncu yüzyılda Almanların Yahudiler'e karşı nefreti 'Völkisch' düzeydeydi. Milliyetçilerin Napoleon'a karşı ayaklanmalarıyla başladı. İlk anlamlı eylemleri 1817'de Alman Burschenschaften'in (kardeşlik hareketinin) toplanarak 'Volk' kültürünü zehirleyen yabancı kitapları yakmaları oldu. Bu ideoloji 19. yüzyılda yavaş yavaş Almanya'ya ve Avusturya'ya hakim oldu ve kültürle (olumlu, organik, doğal) 'medeniyet' (ahlaksız, suni, kısır) arasında radikal bir ayırıma yol açtı. Her kültürün bir ruhu vardı ve bu ruhu yerel çevre belirliyordu. Alman kültürü, kozmopolit ve yabancı olan kültüre karşı derin bir nefret duyuyordu. Medeniyet prensibini temsil eden kimdi? Vatanı, çevresi, kendi kültürü olmayan tek ırk: Yahudiler tabii! Ne yaparlarsa yapsınlar, Yahudilere daima düşman olanların tipik bir iddiasıydı bu. Ghetto Judaizmine sarılırlarsa, 'yabancı' oluyorlardı. Laikleşir ve aydınlanırlarsa, bu sefer yabancı kültürün bir parçası oluyorlardı. Yahudilerin dışlanması çeşitli şekiller aldı. Önce, Almanya'nın her yerinde ellerinde gitarlarla dolaşıp kamp ateşlerinin çevresinde şarkılar söyleyen ve kendi gençlik hareketlerini kurmak

zorunda kalan Yahudileri dışlayan bir Gençlik Hareketi kuruldu. Bu hareketler, Alman toplumunda önemli bir yer işgal eden öğrencilerin arasında yayıldı. Yahudileri kulüplerinden kovdular. Herzl istifa etmeye fırsat bulamadan kendi kulübünden kovuldu. Yahudilerin 'kaybedilecek herhangi bir onurları olmadığı' gerekçesiyle, aleyhlerinde olanlar onlarla düello yapmayı reddediyorlardı. Yeşillerin atası diyebileceğimiz, sanayii, yüksek finansı (Rothschildler'i) ve sürekli olarak yayılan büyük mertleri dışlayan bir hareket oluşmuştu. 'Yahudi kentleri' diye özellikle Berlin'den ve Viyana'dan nefret ediyorlardı. İnciller'i, Münih Üniversitesinin profesörlerinden ve aynı zamanda müze küratörü olan Wilhelm Heinrich Riehl adında birinin yazdığı 'Land und Leute' (Vatan ve İnsanlar) kitabıydı. Riehl'in amacı, favori deyimiyle 'kökensiz 'proletarya'dan, özellikle göçmen işçilerden ve hepsinden fazla, 'Alman dilinin mezarını kazmış olan' Yahudiler'den kurtulmak istiyordu.

Bu Volk (halk) tipi Yahudi aleyhtarlığı çelişkili ve koordinasyonsuzdu. Birçok hikayede, Yahudiler köylüleri kandırarak topraklarını çalan ahlaksız tüccarlar gibi gösteriliyorlardı: Alman Çiftçiler Sendikası koyu Yahudi aleyhtarıydı. Başkanları Heinrich von Treitschke, Yahudileri Almanlar'ın doğal tarihi gelişmesine yabancı ve yıkıcı bir etki yapmakla suçluyordu. Yahudi aleyhtarlığına akademik çevrelerde saygınlık kazandırdı. Charles Darwin'in çalışmalarını yanlış yorumlayan ve uygulayan birçok bilgin ve sözde bilgin aynı ideolojinin etrafında toplanmışlardı. Alfred Krupp, sosyal Darvinizm'in devlet politikasına uygulanmasını öngören bir araştırmanın sponsorluğunu yapmıştı: 'Volk'u korumaya yönelik katı yöntemler savunan bu araştırmaya göre, mesela, Yahudiler'in asker olarak cepheye gönderilmeleri öneriliyordu. Paul de Lagarde, Yahudi St. Paul tarafından uydurulmuş Hıristiyanlığı reddederek, hedefi Yahudiler'i, uluslararası materyalist entrikalarıyla birlikte mübarek Alman topraklarından defetmek olan bir 'Volk' dini benimsedi. Bunun bir ölüm kalım savaşı olacağını tahmin ediyordu. Aynı zamanda Richard Wagner'in çevresi Gobineau'nun da ırkça fikirlerine katılmıştı ve Alman putperest kültürünün 'arılığı' ile Judah'lığın ahlaksızlığının bulaştığı kozmopolit zihniyetin arasında sanatsal bir tezat yaratılmıştı.

Bu görüşlerin ifade edildikleri şiddetin derecesi dehşet vericiydi. Asıl adı Bötticher olan De Lagarde, 'Yahudi haşeresine' karşı fiili bir kampanya düzenlenmenin peşindeydi: Haşaratla ve mikropla alışveriş yapılamaz; en kısa yoldan ve en kalıcı şekilde imha edilmeleri gerikiyor. Wagner Yahudilerin 'Untergang'ını (yıkılmasının) gerektiğini savunuyordu.' Yahudiler arı insanlığın doğuştan düşmanıdırlar. Belki de herşeyi kontrolü altına almaya gayret eden Judaizme nasıl karşı konacağını bilen son sanat adamıyım' diyordu. 1881'de yayınlanan 'Religion & Art' (din ve sanat) eserinde Rus katliamlarının, kalabalık sığınmacı gruplarının orta Avrupa'ya dalga dalga gelmesine yol açtığını belirtiyordu. Wagner, Yahudi aleyhtarlığını orta ve yüksek sınıfın arasına büyük bir ustalıkla yayıyordu. Bu becerisini, sanatçı kimliğine borçlu değildi; bu konudaki başarısının asıl sebebi, her fırsatta ve sayısız kanıtlarla süsleyerek, Yahudilerin özellikle müzikte, kademeli olarak 'Alman Kalesini' fethedeceklerini vurgulamasıydı. Giacomo Neyerbeer, Mendelssohn ve Heine gibi sözde dahilerinin bile pek yaratıcı olmadıklarını ve bu arada bir sürü Yahudi komisyoncusunun basını, tiyatroları, operayı ve sanat galerilerini devraldıklarını ısrarla söylüyordu. Wagner'in yazıları Eugen Dühring'in taşkınlıklarını tetiklemişti. 1880'li yıllar boyunca, Yahudilerin aleyhine kalabalık bir kütlenin okuduğu ırkçı ve hiddet dol yazılarını peşpeşe yayınlıyordu. 'Yahudi sorununun' ancak öldürerek ve kökünden yok edilerek halledilebileceğini' beyan ediyordu.

Saldırılar çeşitli yönlerden geldi: Sağdan, soldan, aristokratlardan, halkçılardan, sanayiciden, çiftçilerden, akademiden, müzikten, edebiyattan ve bilimden. Yahudiler ne yapmalıydı? Heine'nin dediği gibi, Yahudilik her türlü tedaviye direnen amansız bir hastalık mıydı? Faal olsunlar, pasif olsunlar, Yahudiler her taraftan saldırıya uğruyorlardı. 1881-2'de, o muazzam Rus katliamlarının ışığı altında Leon Pinsker 'Automencipation' kitabını yayınladı: Asimilasyon imkansız görünüyordu, zira Yahudi her açıdan hedefti: 'Yaşayanlar için, Yahudi bir ölüdür; yerliler için, yabancıdır; zenginler için, dilencidir; fakirler için, milyoner ve sömürücüdür; milliyetçiler için, vatansızdır ve varolan bütün sınıflar için nefret edilen bir düşmandır'. Viyanalı Yahu-

diler bun herkesten iyi biliyorlardı. Wassermann'ın çok açık ve güzel bir ifade ile belirttiği gibi Yahudi aleyhtarlığının çok yönlülüğüne Yahudilerin verilecek cevabı yoktu.

Karanlık bir köşe arayışı boşunaydı: 'korkağa bak, saklanıyor' deniyordu. Aralarına katılıp elini uzatmak boşunaydı: 'Yahudilik özürüne rağmen nasıl bu kadar rahat davranabiliyor? deniyordu. Askerlik arkadaşı gibi veya vatandaş gibi davranmak boşunaydı: 'her şekle girebiliyor' deniyordu. Kölelik zincirlerinin koparılmasına yardım etmek boşunaydı: 'herhalde kâr getiren bir yönünü buldu' deniyordu. Zehiri yok etmeye çalışmak boşunaydı.

Asimile olmuş Yahudilerin ümitsizliği, politikacıların Yahudi aleyhtarlığının nisbetinde artıyordu. 1870'te, Yahudi düşmanlığı finansal krizle ve skandallarla geniş boyutlara ulaşmıştı. 1879'da, Hamburg'lu anarşist Wilhelm Marr' Anti-Semit Ligi'ni kurarak 'Yahudi düşmanlığı' ifadesinin politik platformda resmen yer almasını sağladı. Aynı yılın içinde Adolf Stoecker adındaki Berlin'li vaiz küçük Hıristiyan Sosyalist İşçiler Partisi'ni Yahudi aleyhtarı bir çizgi benimsemeleri için ikna etti. Birinci Uluslararası Yahudi Aleyhtarı Kongre 1882'de Dresden'de gerçekleşti. Kassel'de ve Bochum'da da benzer toplantılar yapıldı. 1886'da Almanya ilk resmi yahudi aleyhtarı milletvekilini seçti. 1890'da sayıları dörde çıkmıştı. 1893'te on altı iken, 1895'te çoğunluk olmuşlardı. Almanca konuşulan birçok kontten Yahudilere karşı fiziksel saldırıların gerçekleştiği ve Yahudi düşmanı öğrenciler tarafından Yahudi hocaların derslerinin engellendiğine dair haberler geliyordu.

Arka planda meydana gelen bu olaylar üzerine, Herzl asimilasyonist davranışlarından vazgeçmeye başlamıştı. Daha önce, Yahudileri kabul ettirmek için her türlü çareyi düşünmüştü. Fakat bütün girişimleri gittikçe kabaran bu Yahudi nefretinin karşısında etkisiz kalmıştı. Herzl yeni bir oyun yazmaya başlamıştı. 'Yeni Ghetto'. Burada Yahudi'yi eskiden çevreleyen taş duvarların, yerlerini nasıl önyargı duvarlarına bıraktıkları anlatılıyordu. Fransa'da oturduğu süre zarfında yaşadıkları, düş kırıklığını en son raddeye taşımıştı... Diğer bütün eğitilmiş Alman Yahudileri gibi Fransa'yı her zaman hoşgörünün kalesi olarak

görüyordu. Pratikte, Yahudi düşmanlığının oraya da sıçramış olduğunu gördü. Paris'ten gönderdiği bütün yazıları endişesini yansıtıyordu. Daha sonra, Ecole Militaire'de Dreyfus'un rütbelerinin söküldüğü o dehşet verici sahne, suçsuzluğunu haykırışı gözünün önüne geliyordu ve Herzl kararını verdi. Dreyfus bu yeni ghetto'da acı çekenlerin ilk örneği değil miydi? Fransa dahi Yahudilere karşı tavır alırsa, Avrupa'nın başka hangi yerine sığınabilirdi? Bu tedirginliğini güçlendirircesine, Fransız Meclisi Yahudilerin kamu görevinden dışlandığına dair bir yasayı çok az bir oy farkıyla (268 - 208) reddetti.

1895'te Herzl Dreyfus taraftarlarının kazanabileceklerini tahmin etmiyordu. Yüzyılın perspektifinden bakıldığında, 1890'lı yıllar Rus vahşetinden kaçan kalabalık grupların Avrupa'da sebep oldukları Yahudi aleyhtarlığının doruk noktası olarak tanımlanabilir. Anti-Semitler kazanıyor gibi görünüyordu. 1895'te Lueger Viyana valisi oldu. Yakında bütün Avrupa'dan kovulması beklenen Yahudiler için çok acele olarak bir alternatif gerekiyordu. Yahudilerin kendi vatanları olmalıydı! 1895-6'da, Herzl, kendi amaçlarını da açıklayarak 'Der Judenstaat' kitabını tamamladı. İlk özetleri 17 Ocak 1896'da Londra'daki 'The Jewish Chronicle' gazetesinde yayınlandı. Kitap seksen altı sayfaydı, ifadesi ise çok sadeydi.

'Biz bir ve bir tek halkız. Çevremizdeki bütün toplumlara - inancımızı koruyarak - uymaya çalıştık. Fakat, bunu yapmamıza izin verilmiyor... Ticarete olan katkımızla, anavatanlarımızın sanatsal, bilimsel ve ekonomik güçlerini arttırmak için boşuna uğraşıyoruz. Bizi yabancı olarak kabul ediyorlar... Bizi sadece rahat bıraksalardı ... fakat bırakacaklarını zannetmiyorum.'

Herzl, Yahudi halkının vatanı olabilecek bir toprağın kendilerine verilmesini teklif ediyordu. Yeri önemli değildi. Milyoner Baron de Hirsch'in (1831-96) 6000 Yahudi'yi tarım kolonisi halinde yerleştirdiği Arjantin olabilirdi. Rothschild'ler tarafından finanse edilen benzer kolonilerin bulunduğu Filistin olabilirdi. Önemli olan Yahudi kamuoyunun onayıydı ve tabii ki sunulanı kabul edeceklerdi. Çalışma ilk olarak kitap halinde Şubat 1896'da Viyana'da yayınlandı. Daha sonra onsekiz dilde seksen baskı yaptı.

Der Judenstaat'ta Daniel Deronda kurgu sayfalarından tarih sahnesine geçti. 'Sahne' kelimesi doğrudur. Herzl, tedbirli, ağırbaşlı Maimonide tipi Yahudi devlet adamı rolünü hiçbir zaman oynayamadı. Yahudilerin dünya politikasına, tek aldırdığı şey olan gösteri sanatını ilave etti. İsrail'in 'Vadedilen Topraklara Dönüşü' yapıtının aktörü ve yönetmeni olacaktı. Planının genel hatlarının doğrudan ve sade olmasına rağmen, zihni ve notları her türlü muhteşem ayrıntıyla dolup taşıyordu. 'Toprağı ele geçirmek için' heyecanlı bir 'sefer' gerçekleşecekti. Aristokratik bir anayasa olacaktı. Seçilecek olan ilk Dük bir Rotschild olacaktı, belki de Hirsch başkan yardımcısı olacaktı. Piazza San Marco veya Palais Royal gibi meydanlar olacaktı. Taç giyme törenini dahi düşünmüştü; kendi adını taşıyan bir koruma taburu dahi düşünmüştü. Tarihi Yahudi mahalleleri taşınıp yeniden inşa edilecekti. Uluslararası tiyatrolar, sirkler, gazinolar, Şanzelize gibi pırıltılı bir cadde ve bir devlet operası olacaktı.' Beyler smokinli, bayanlar şık kıyafetler içinde dolaşacaklardı. Bayramlarda alay yürüyüşlerinin yapılmasını sağlıyacağını'. Bütün bu hayaller Herzl'in Wagner'in etkisinde kalmasının sonucuydu. O dönemde Herzl Wagner'in bütün eserlerini izlemeye gidiyordu. 'Wagner'in eserlerinin gösterilmediği gecelerde, fikrinin doğruluğundan şüphe ediyorum' diyordu.

Herzl'in bazı coşkulu davranışları yaşamının sonuna kadar devam etti. Örneğin, bütün Siyonist toplantılarında, sabahın onbiri de olsa, delegelerin gece kıyafetiyle katılmalarını istiyordu. Bir Siyonist temsilcisi olarak resmi ziyarete gittiğinde, silindir şapka ve beyaz eldiven dahil, kusursuz bir şekilde giyiniyordu. Ona refakat eden bütün Yahudilerin de aynı özeni göstermeleri hususunda ısrar ediyordu. Mahzun ve gabardinli ghetto Yahudisinin imajını değiştirmeye uğraşıyordu. Toplantılarını ve konferanslarını büyük bir cesaretle ve titizlikle düzenliyordu. Fakat, onu bekleyen görevin muazzam boyutları şekillenmeye başlayınca sahnedeymiş gibi izlenimini veren heyecanı söndü. Hayatındaki ve çehresindeki trajedinin hatları gittikçe belirginleşti.

Herzl Yahudi devletinin bundan önce Sürgün'deki gibi kurulacağını tahmin etti; yani tepedeki zengin Yahudiler, halk için

en iyisine karar vererek kararlarını empoze edeceklerdi. Bunun imkansız olduğunu görmekte gecikmedi. Uygar Avrupa'nın her yerinde Yahudi kuruluşları bu fikre karşıydılar.

Ortodoks hahamlar onu suçladılar ve çok saydılar. Reform Yahudileri'ne göre ümitsizdir gerekçesiyle asimilasyondan vazgeçmesi, savundukları herşeyden feragati ifade ediyordu. Zenginler düşmanlıklarını fiilen gösteriyorlardı. Yahudi aleminin en önemli insanı Lord Rothschild onunla görüşmeyi reddetti ve en kötüsü bunu alenen yaptı. Paris'te onu kabul eden Edmund de Rothschild, aynı zamanda Filistin'deki dokuz koloniyi işletiyordu. Herzl'e açıkça planının gerçekleşmesinin imkansız olduğunu ve ayrıca bugüne kadar kaydedilen ilerlemeye de zarar vereceğini bildirdi. Israrla 'İnsanın gözü midesinden daha büyük olmamalı' diyordu. Baron Hirsch onu gördü, fakat ona cahil bir teorici muamelesi yaptı. Herzl'e, Yahudi kolonileşmesinin çalışkan tarım işçilerine muhtaç olduğunu söyledi. 'Bütün felaketlerimizin sebebi imkanlarından daha yükseğe tırmanmağa çalışan Yahudilerdir. Entellektüel fazlalığımız var'. Fakat entellektüeller de Herzl'e önem vermedi, özellikle Viyana'da. Herzl'in kendi gazetesi olan Neue Freie Presse özellikle karşıydı. Oradaki finans gücünü temsil eden Moritz Benedikt (1849-1920) öfke ile uyarıyordu: 'Hiç kimse bu korkunç kütleyi harekete geçirme sorumluluğunu üstlenemez. Bir Yahudi devletine sahip olamadan şimdiki ülkemizi de kaybedeceğiz.

İstisnalar da yok değildi. Mesela, Viyanalı öğrenci lideri Mathan Bimbaum vardı. Herzl'i Deronda'ya benzeten İngiliz İmparatorluğu'nun Aşkenazit başhahamı Hermann Adler vardı. Viyana Başhahamı Moritz Gudemann vardı. Hepsinden önemlisi 'Entartung' (Dejenerasyon, Londra 1895) adlı eseriyle çağın hastalığını teşhis eden ve müthiş bir başarı yakalayan Max Nordau (1849-1923) vardı. Yahudi aleyhtarlığını hastalığın bir belirtisi olarak görüyordu ve Herzl'e 'sen deli isen, ben de deliyim, bana güven!' dedi. Türkleri kışkırtmamak için 'Judenstaat' deyiminin 'Heimstaette' olarak değiştirilmesini öneren ve pratik Siyonizm programının büyük bir kısmını düzenleyen Nordau'ydu.

Herzl, Judaizmin dinamiğinin batılaşmış seçkin sınıftan değil, programına başlarken hiç tanımadığı fakir Osjuden gruplarından geleceğini anlamakta gecikmedi. Bunu ilk defa Londra'nın Doğu Mahallesi'nde fakir Yahudi sığınmacı grubuna hitabederken anladı. Ona 'küçük insanların adamı' diyorlardı. '... ve platformda otururken, garip duyguların etkisinde kaldım... Efsanemin doğuşuna tanık oldum'. Doğu Avrupa'da fakirlerin arasında masal kahramanı oldu. David Ben Gurion, (1886 - 1973) Rusya Polonyası'nda on yaşında küçük bir çocukken 'Mesih geldi, uzun boylu, yakışıklı, Viyana'lı okumuş bir kişi, doktor da olabilir' diye bir söylenti duyduğunu hatırlıyordu. Batı'daki orta sınıf Yahudilerinin aksine, doğudakiler, alternatiflerle oynayarak kendilerini Rus, hatta Polonyalı gibi göremiyorlardı. Yahudi ve sadece Yahudi olduklarını biliyorlardı. Onlara hakim olan Ruslar, o özelliklerini hiçbir zaman unutmamalarına özen göstermişlerdi; Herzl'in teklifi onlara herhangi bir yerin vatandaşı olabilme hususundaki son şansları gibi görünüyordu. O dönemde öğrenci olan Chaim Weizmann'a göre (1874-1952) Herzl'in teklifleri adeta 'gökten düşmüştü'. Sofya'daki Başhaham onu Mesih ilan etti. Söylentiler yayıldıkça, Herzl'i çok uzaklardan dahi ziyarete gelen çeşit çeşit perişan Yahudiler, bir süre sonra Siyonizm kelimesinden nefret etmeye başlayan snob karısının canını sıkıyordu; fakat bunlar Siyonist lejyonun neferleri ve askerleriydiler. Herzl onları benim 'schnorrer' ordum diye çağırıyordu.

'Ordu' resmi olarak ilk defa Basel Belediye Gazinosu'nun avlusunda 29 Ağustos 1897'de toplandı. Kendilerini İlk Siyonist Kongre üyeleri olarak tanıttılar ve aralarında on altı ülkeden delegeler de yer alıyordu. Çoğu fakir insanlardı. Herzl Kongreyi cebinden finanse etmek zorunda kaldı. Fakat onları giyinmeye mecbur etti. 'Festivalin açılışında siyah resmi elbise ve beyaz kravat şarttır'. Onu eski Yahudi sloganıyla karşıladılar 'Yechi Hamelech' (Yaşasın Kral). Kodaman Yahudiler toplantıyı görmezlikten gelmeyi tercih etmişlerdi. Neue Freie Presse, bayan bisikletçilerin kılığının tartışılacağı Oxford'daki terzilerin toplantısına öncelik tanıyarak katılmadı. Herzl ne yaptığını biliyordu: Bu ilk kongresi için, yirmi altı gazetenin muhabirlerini da-

vet etmişti. 1898'de Wagner'in Tannhauser uvertürü ile başlayan ikinci toplantıda düzenli bir kuruluş olarak yerlerini almışlardı. Sonraki başkan, Köln'lü kereste tüccarı Daniel Wolffsohn olacaktı. 1898 Kongresinden Weizmann da vardı. Herzl'in aksine, bu adamlar doğu Yahudiliğini çok iyi biliyorlardı. Wolffsohn, Siyon bayrağı için 'dua örtümüzdeki renkler' diye mavi-beyazı seçti. Yahudi toplumlarının içindeki dini ve politik cereyanları anlıyorlardı. Weizmann öğrenci hareketinde 'Monsieur Plekhanov, siz Çar değilsiniz' ifadesini kullananlara ve onlara karşı olanların öfkeli saldırılarına karşı mücadele etmeye başlamıştı bile. Amaçları, Herzl'i Yahudi hizbinin azgın sularının üstünde tutmaktı. Rus Siyonist Menahem Ussishkin 'Yahudiler hakkında en küçük bir bilgisi yok' diye yazıyordu. 'Dolayısıyla, Siyonizm'e karşı olan sadece dış engeller olduğunu sanıyor, iç engellerden haberi yok'. İnancını koruyabilmesi için, hayatın gerçeklerini görmesini engellemeliyiz'.

Profesyonel politikacılar ve organizasyoncular, Herzl'in 'fraklı Siyonizm'i dediklerine gülüyorlardı. Fakat, bilmece oyuncağının kilit bir parçasıydı. Siyonizmin, yüzyıl boyunca yüzlercesinin görüldüğü uluslararası bir meseleye çok kolay dönüşebileceğini Herzl anlamıştı. Siyonizmin saygınlık kazanması ve ciddiye alınmasını teminen, kişisel düzeyde yüksek seviye diplomasisi gerekiyordu. Kademeli olarak Avrupa'daki önemli kişiler tarafından kabul edildi. Türkiye'nin, Avusturya'nın, Almanya'nın ve Rusya'nın büyükleriyle fikir alışverişinde bulunuyordu. Titiz bir şekilde tuttuğu günlük notlarında: 'Kendi' Yahudilerinden kurtulmak isteyen Yahudi aleyhtarlarının bir Siyonist projenin düzenlemesinde ne kadar yararlı olabileceklerini görünce hayret ediyorum' diyordu. Hırçın Yahudi düşmanı ve büyük katliamların sorumlusu olan Rusya İçişleri Bakanı Wenzel von Plehve: 'Din değiştirmiş birine vaaz veriyorsunuz... Milyonlarca Yahudi'yi barındırabilecek özgür bir Yahudi devletinin kurulmasını biz de istiyoruz. Tabii bütün Yahudiler'imizi Yahudi devletinin kurulmasını biz de istiyoruz. Tabii bütün Yahudiler'imizi kaybetmek istemiyoruz. Sizin gibi çok zeki olanları, Dr. Herzl ve mal mülk sahibi olanları muhafaza ederek, sadece aklı ve varlığı kısıtlı olanlardan kurtulmak istiyoruz'

dedi. Kaiser'de bir Sürgünü destekliyordu. 'Bunların Filistin'e gitmelerinin tamamen lehindeyim. Ne kadar çabuk giderlerse, o kadar iyi olur.' II. Wilhelm Herzl'in meselesini İstanbul'da padişahla görüştü ve daha sonra teşvik amacıyla onun resmi olarak Kudüs'te buluştu. Herzl için önemli bir fırsattı. Günün ortasındaki o sıcakta, delegasyon mensuplarının gece kıyafeti giymelerinde ısrar etti. Ayakkabılarını, kravatlarını, gömleklerini, kostümlerini ve şapkalarını titizlikle inceledi: Birinin silindir şapkasını, Wolffsohn'un da kirli gömlek manşetlerini değiştirtti. Kaiser Herzl'in uluslararası durumunu yücelttiyse de, Türkler bir Siyon devletinin kurulacağı bir yer tahsis etmeye ikna olmadılar ve o dönemde Türkler'le ittifak peşinde koşan Almanlar da o fikirden caydılar.

Sadece Britanya kalmıştı. Seçkin politikacılar gayet iyi niyetliydiler. Bazıları 'Tancred'i okumuştu, çoğu da 'Daniel Deronda'yı. Üstelik kalabalık Rus Yahudisi sığınmacı grupları Britanya'ya gelince, Yahudi aleyhtarlığı ve göçmen kotaları endişesi başgöstermeye başladı. Üye olarak Lort Rothschild'in katıldığı 'Yabancı Göçmenlerle ilgili Kraliyet Komisyonu kurulmuştu (1902). Bundan birkaç gün önce, Lord Rothschild Herzl'i görmeyi sonunda kabul etti: Herzl'in Yahudilerin girişine mani olacak eğilimi güçlendirecek herhangi bir şeyi söylemeyeceğinden emin olmak istiyordu. Rothschild'in fiili düşmanlıktan dostane bir tarafsızlığa dönmesi, Herzl için zafer sayılıyordu ve bunun karşılığında Komisyona (1902), Britanya'ya Yahudi göçmenliğine izin verilmesi gerektiğini, ancak tek kalıcı hal çaresinin Yahudilerin toplum olarak tanınması ve yasal olarak tanınacak bir vatan bulmalarının olduğunu sevinerek söylemişti.

Bütün bunlar Herzl'in hükümetin ileri gelenleriyle, özellikle Koloniler Bakanı Joe Chamberlai ve Dışişleri Bakanı Markiz of Landowne'la temas etmesine imkan sağladı. İkisi de prensip olarak Yahudilerin bir vatana sahibolmalarının lehindeydiler. Fakat, yer olarak neresi olabilirdi? Kıbrıs düşünüldü, tartışıldı, sonra da Mısır sınırındaki El Arish. Herzl, Yahudiler için Filistin'e yakın 'bir buluşma noktası olabileceğini düşündü' ve İngiliz kabinesi'ne bir yazı yazarak, ilk defa güçlü ve tehlikeli bir fikri ortaya attı: 'Birdenbire İngiltere dünyadaki bütün alanlar-

da faal on milyon sadık ve gizli vatandaş kazanacak.' Fakat, Mısırlı'lar itiraz etti. Doğu Afrika'dan yeni dönen Chamberlain Uganda'yı önerdi. 'Onu görür görmez, bu tam Dr. Herzl'e göre bir yerdir diye düşündüm, fakat duygusal olduğu için, Filistin'e veya çevresine gitmek ister' dedi. Aslında, Herzl, Rusya'da devam eden yeni ve kanlı katliamlardan o kadar ürkmüştü ki, Uganda'yı kabul edebilirdi. Landowne bir yazı yazdı: 'Yahudi Koloniler Tröstü ve Majesteleri tarafından onaylanacak bir yer bulunduğu takdirde, üyelerinin ulusal ananelerini sürdürebilecekleri bir Yahudi yerleşim kolonisinin kurulması hususunda Lord Lansdowne yararlı teklifler görüşmeye hazırdır' diyordu. Bu bir başarıydı: İlk Siyonist devletin diplomatik düzeyde tanınmasını ifade ediyordu. Yükselmekte olan genç liberal bir politikacı olan David Lloyd George'un ilgisini çekerek, Herzl George'un avkatlık şirketi tarafından koloni hakkında bir teklif taslağının hazırlanmasını sağladı. Lansdowne'un yazısını Altıncı Siyonist Kongrede okudu ve 'İngiliz teklifinin alicenaplığı' büyük bir hayretle karşılandı. Birçok delege onu Siyonizmin ihaneti olarak gördü, Ruslar toplantıyı terkettiler. Herzl de şu sonuca vardı: 'Halkımızın rahat edebileceği tek yer Filistin'dir.' Yedinci Kongre'de (1905) Uganda resmen reddedildi.

Herzl kırk dört yaşında öldü. Yaşamı olağanüstü duygu dolu bir serüven olmuştu. On yıl zarfındaki yoğun çabaları bedenini harap etmişti. Uğraşları evliliğine de malolmuştu. Ailesi acınacak durumdaydı. Eşi Julia ondan üç yıl sonra öldü. Kızı Pauline eroin bağımlısı oldu ve 1930'da aşırı dozdan öldü. Freud'un tedavi etmekte olduğu oğlu Hans, bir süre sonra intihar etti. Diğer kızı Trude, bir Nazi kampında açlıktan öldü ve oğlu Stephan da 1946'da intihar ederek, aileye son noktayı koydu. Fakat Siyonizm onun soyuydu. Yaşamının son aylarında Stefan Zweig'e 'Geç başlamakla hata ettim... Kaybedilen yılları düşündüğüm zaman ne kadar acı çektiğimi bilsen' diyordu. Aslında, Herzl öldüğünde, Siyonizm sağlam temellere oturtulmuş ve İngiltere'de etkili bir dostu olan bir kurumdu. 1895'te başlayarak, Siyonizme, Arap karşılığına göre yirmi yıllık bir öncelik sağlamıştı ve bu yıllar olayda kesinlikle belirleyici bir rol oynamışlardı. Dolayısıyla, 1648'deki ve 1881'deki korkunç olaylar gibi, ha-

reketin başlamasına sebep olan Dreyfus'un tutuklanması da bir yerde Tanrı'nın inayeti olarak telakki edilebilirdi.

Herzl'in öldüğü tarihte Siyonizmin yeri, gelişmekte olan Yahudi laikliğinin ve ilerlemesinin içinde azınlık denebilecek boyutlardaydı. İlgisizlik büyük bir engel teşkil ediyordu, ayrıca faaliyet gösteren düşmanları da vardı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Reformcu, Muhafazakar veya Ortodoks, dünyanın her yerindeki hahamlar laik Siyonizme karşıydılar. Batı'da, vatandaş olarak sadakatlerinden şüphelenilebilecek, dolayısıyla kurulu düzenlerinin zarar görebileceği asimile Yahudilerle anlaştılar. Doğu'da, Siyonizmi destekleyenlerin çok olduğu Rusya'da dini muhalefet fanatizme varan seviyedeydi. Muhtemel İsrail devletine önemli etkileri olacaktı. Çoğunluğa göre, Siyonizmin kurucuları sadece Batılı değil, ateisttiler. Birinci Siyonist Kongresinin arifesinde Herzl'le Nordau çocukluklarından beri ilk defa olarak Sabbath törenine gittiler. Ortodokslar bütün bunları biliyorlardı. Dini ve laik Siyonizmi iki başlılık sanmak tamamen yanlıştır. Dindar Yahudilere göre, Siyon'a dönüş Yahudilerin önderliğinde bütün insanlığın yararına düşünülen tanrısal planın bir bölümüydü. İnsani bir problemin (Yahudilerin kabul edilmemesi, vatansızlık gibi) çözümü olan Siyonizmin insanların elindeki imkanlarla (laik bir devletin kurulması) hiçbir ilgisi yoktu.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudilerin dinleri üç mezhebe ayrılıyordu. Ba'al Shem Tov'un mistik ağırlık hasidi akımı. İsrael Salander tarafından (1810-83) tarafından yeniden canlandırılan ve 'yeshivoth' (hahamlık akademileri) tarafından yaygınlaştırılan, Ortodoks Litvanyalı filozofların yazılarına dayanan 'musar' veya Moralizm akımı; ve nihayet Samson Hirsch ekolünün akımı geliyordu: 'Tevrat'la Medeniyet.' Laikliğe kendi modern eğitim silahlarıyla saldırıyordu ve Hirsch'in deyimiyle 'Tevrat'ı çağın düzeyine indirmeye değil, çağı Tevrat'ın düzeyine çıkarmaya çalışıyordu.' Hirsch'in oğulları ve torunları, inancını kaybetmeden laik eğitim almanın mümkün olduğunu gösterdiler ve Agudath Yisra'el hareketinin kurulmasına yardım ettiler. Bu hareketin amacı, dinsel Judah güçlerinin koordine edilerek laikleşmeye karşı

evrensel bir Tevrat düzeninin yaratılmasıydı; Rusya'daki katliam kurbanları için gönderilen yardım, laikler tarafından dağıtılırken dindar Yahudilere ayrım uygulanmasından ilham alınmıştı. Fakat, bunların üçü de Siyonizm'e ve gittikçe büyüyen bütün Yahudi alemi adına konuşabilme iddiasına aykırıydı.

Doğu Avrupa'daki filozoflar, Siyonistlerin yararlanabilecekleri en ufak bir girişime -Erez İsrael'e bir ziyarete dahi- şiddetle muhaliftiler. Ortodoksları'ın iddialarına göre, Şeytan İsrail'i zulüm yoluyla elde edemeyince, değişik yöntemlerle denemesine izin verilmiş. Bu yöntemlere, günahkar ve putperest planlarıyla Kutsal Topraklarla aydınlanmanın sebep olduğu kötülükler dahildi. Buna göre Siyonizm, sahte Mesih'ten çok daha beterdi, her şeyiyle yanlış Şeytani bir dindi. Başkaları, laik devletin 'demos'un tanrısızlık kavramını harekete geçireceğine ve Tanrı'nın Musa'ya oligarşi yolunu takip etmesine dair emirlerine aykırı olduğunu söylüyorlardı: 'Git ve İsrail'in büyüklerini topla (Genesis 3); iki Kovno filozofu şöyle yazıyordu: 'Kadınların ve kalabılığın kamunun genel ihtiyaçlarıyla ilgili toplantılar düzenleyecekleri veya düşünceler hakkında konuşacakları günü Tanrı göstermesin.' 11 Mayıs 1912'de Ortodoks filozofları Katowice'de Siyonist iddialara karşı Agudist hareketini kurdular. Bazı Ortodoks Yahudilerinin Siyonizmin dini amaçlarla kullanılabileceğini düşündükleri doğrudur. Haham Abraham Isaac Kook'a göre (1865-1935) Yahudilerin milliyetçi gerekçelerle Tevrat'ı uygulamaları ve telkin etmeleri için 'İsrail'in yeni ulusal ruhundan' yararlanılabilirdi. Siyonistlerin desteğiyle Kudüs Başhahamlığına atandı, fakat, İsrael-Erez'deki dindar Yahudilerin çoğu Siyonizm kelimesini duyunca dehşete kapılıyorlardı. Haham Joseph Hayyim Sonnenfeld (1848-1932) şöyle yazıyordu: 'Eşsiz Varlığı ve Kutsal Tevratını inkar eden bu günahkar insanların, böylesine reklam yaparak İsrail halkının kurtuluşunu gerçekleştirebileceklerini ve dünyanın dört bir yanına dağılmış olanları bir araya getirebileceklerini ve dünyanın dört bir yanına dağılmış olanları bir araya getirebileceklerini ilan etmeleri, Kutsal Topraklarda büyük şaşkınlık yarattı. Herzl Kutsal Topraklara giderken, bütün kötülükler onunla birlikte girdi; İsrail'in birliğini yıkmayı hedefleyenlere karşı ne yapmamız gerek-

tiğini henüz bilmiyoruz. Tanrı bizi korusun! Dindar Yahudilerin Siyonizm programına karşı itirazlarının sonucu olarak laik radikallerin eline geçti.

Laik Yahudilerin çoğu için, Siyonizm'in hiçbir çekici yönü yoktu, hatta bazıları için bir düşmanı dahi ifade ediyordu. Rusya'da, gittikçe tırmanan bir vahşetle zulüm devam ediyordu, Yahudiler kaçmaya çalışıyorlardı; Ortodoks, Siyonist, laik, ne olurlarsa olsunlar, kaçılacak tek yer Filistin'di. Aydınlanmış Avrupalı Yahudi halkı arasında, 1890'ların Yahudi aleyhtarlığının alevlendirdiği panik yatışmaya başladı. Dreyfus taraftarlarının Fransa'daki zaferi, Yahudilerin orada bulacakları güvenliğin yanında, politik ve kültürel güçlerini de geliştirme fırsatına kavuşabileceklerini gösteriyordu. Almanya'da da eski Yahudi aleyhtarı akım, en azından görünüşte duruldu ve eğitimli Yahudi ortamlarında asimilasyonun hayata geçirilebileceğine dair mutabakat hasıl olmuştu. Alman Yahudilerinin 'anavatanlarına' olan sadakatlerini ısrarla ifade ettikleri ve Yahudiler'le Almanların arasındaki kültürel ilişkinin en belirgin halini alması, Birinci Dünya Savaşından önceki döneme rastlamaktadır.

Gerçek şu ki, Almanlar'ın eskiden beri devam edegelen hırçın Yahudi aleyhtarlığına ve 'Judensau'ya rağmen, Yahudiler Almanya'da kendilerini rahat hissediyorlardı. Bir Yahudi, yeshivah'tan, altın dönemlerini yaşamakta olan Alman Üniversitelerinin birine geçebilirdi. Entelektüel başarının değerli olduğu ve gereken saygıyı gördüğü bir ülkenin sağladığı fırsatlarından yararlanabiliyordu. Alman Yahudileri canlarını dişlerine takmış çalışıyorlardı. Birinci Dünya Savaşından önceki çalışmaları için yeni Nobel ödüllerini toplamaya başlamışlardı: Tıpta ve fizyoloji'de iki, kimyada dört, fizikte iki ödül kazandılar. Ferdinand Julius Cohn bakteriyolojiyi kurdu. Paul Ehrlich ilk pratik kemoterapi yöntemini üretti. Franz Boas kültürel antropoloji dalını kurdu. Alman Yahudileri, tez canlı ve işkolik adamlardı. Eduard Devrient, arkadaşı Felix Mendelssohn için şöyle yazıyordu: 'Annesinin aşıladığı sürekli faaliyet alışkanlığından dolayı, istirahat ona çekilmez bir sıkıntı gibi geliyor.' Durmadan saatine bakıyordu. Gustav Mahler, evinden, Viyana opera binasındaki ofisine koşarak gidiyordu; dönüşte ise, zaman kazanmak için, yolda

olduğunu bildirmek ve yemeğin hazırlanmasını söylemek için, Beethoven'in Sekizinci Senfonisinin uvertürünü ıslıkla çalıyordu.

Yahudiler Almanlarla sadece entelektüel alışkanlıklarını değil, varlıklarını da paylaşıyorlardı. Gabriel Reisser (1806-63) 'Alman değilsek, vatanımız yok demek' diye ısrar ederken, Alman Politikacı Yahudilerinin çoğu görüşünü paylaşıyorlardı. Sosyal yaşama katılan Yahudiler, Lassalle gibi sosyalist veya Eduard Lasker (1829-84) ve Ludwig Bamberger gibi liberal lider olsunlar, Yahudi rasyonalizm ruhu ile, bütün sosyal problemlere bir çözüm bulmayı sabırla bekleyen modern Almanya'nın iberal amaçları arasında güçlü bir bağ olduğunu hissediyorlardı. Kant'tan ve Hegel'den zevk almayan Alman Yahudileri azdı.

Bu, dindar Yahudi düşünürleri için de geçerliydi. Wilhelm Almanyası Hıristiyanlık teolojisinin çarpıcı bir şekilde yeniden canlanmasının arifesindeydi: Yahudi yazarlar da aynı derin dürtülerin etkisindeydi Maimonides'in son izleyicisi diyebileceğimiz, Marburg'da Felsefe Hocası Hermann Cohen (1842-1918), Judaizmin 'mantık dini' esaslarını içeren ilk din olduğunu, fakat formülün tekeline sahip olmadığını iddia ediyordu. Bir ulus belli bir entelektüel gelişme düzeyine ulaşınca, 'mantığın dinini' kabul etmeye hazırdı. Çağdaş ulusların arasında, mantıkla dini duyguların birleştiği ülkelerin başında Almanya geliyordu. Zira Almanya felsefi idealizmi ve ahlaki hümanizmi ve saf dine olan saygısıyla, Yahudi tarihinde bekleniyordu. Alman kültürü ile Yahudi kozmopolitliği arasında varsayılan çelişkiyi, cahi saçması diye kabul etmek istemiyordu. Profesör Tretscke'nin 'Yahudiler derdimizdir' ünlü cümlesini kanıtlarla yalanladı. Aslında, Alman ruhu Yahudi ideallerinden esinleniyordu. Protestan Reformunun zaferinin arkasındaydılar. Çağdaş dindar, Hıristiyan Protestan veya liberal olsun, Yahudi Tevratı'nın dini ideallerinden ve enerjisinden kaynaklanıyordu.

Cohen'in konferasları, modern dinbilimcilerin en üstünü olan ve daha önce neredeyse din değiştiren Franz Rosenzweig'in Judaizmini yeniden alevlendirmişti. Rosenzweig, Protestanlığı kabul eden Eugen Rosenstock adında bir kuzeniyle birlikte, din değişikliği konusunda ateşli bir mücadele sürdürüyor-

du. 'Judaizm ve Hıristiyanlık Üzerine Mektuplar' adını taşıyan ve Birinci Dünya Savaşına yakın yıllarda yazdıkları eserlerinde, Yahudi ile Protestan akımlarının bir araya gelebileceğini ve Yahudilerin Alman felsefesinin çizgileri dahilinde ne kadar rahat hareket edebileceklerine işaret ediyordu. Düşünür Leo Beck (1873-1956), Adolf von Harnack'ın 1900'de yayınladığı 'The Essence of Christianity' (Hıristiyanlığın Ruhu)na cevap olarak 1905'te the 'Essence of Judaism'i (Judaizmin ruhu)nu yayınladı. Bu eserinde, Judaizmin mantık dini, Hıristiyanlığınsa romantik mantıksızlığın dini olduğunu belirtiyordu. Asıl hain St.Paul'du, ancak, Luther de 'İsa'ya inananların mantığı bertaraf edilecek; onları yöneten inanç değil; zira mantık inançla mücadele ediyor' diye yazmamış mıydı? Hıristiyanlığa ilişkin bu eleştiri, Alman septisizm çevrelerinde kök saldı ve seçkin taraftarlar edindi. Nietzsche St. Paul'a karşı saldırının ana hatlarını belirlemişti bile. (Tesadüfen, nesillerce Alman Yahudi aleyhtarının tercih ettikleri hedef olmuştu). Dini tartışma, Yahudilerin Almanların zihinsel dünyasına ne kadar özgürce yerleşebilecekleri ve ne kadar engin bir düşünce alanı bulabileceklerini gösteriyordu.

Zihinleri ve bedenleri sakatlayarak, insanlığın bütün sorunlarını daha güç ve tehlikeli duruma sokan, Birinci Dünya Savaşı dediğimiz o felaketten bir veya iki kuşak önce, hayret edilecek sayıda başarılı Yahudi rekabet piyasasında boy göstermeye başladı. Almanca konuşulan bölgelerde katkıları olağanüstü çeşitli ve etkileyiciydi. Başarıları incelendiğinde, insan Yahudilerin, kalplerinin gizli bir köşesinde, yeteneklerini değerlendirebilecekleri en ideal yerin Almanya olduğunu düşündüklerinin izlenimini taşıyor. Dünyanın kültür liderliğini üstlenebilecek, sağlam temellere oturmuş Almanya değil miydi? Yahudiler bu alanda Almanlara yardımcı olamazlar mıydı? Antik zamanlarda Yahudilere verilen 'Yahudi olmayanlara ışık tutmak' görevinin modern şekli değil miydi?

Dünya liderliği yolunda, Yahudilerin Almanlara sayısız yardımları olabilirdi. Şimdi Almanya hem sanayi alanında hem de entelektüel alanda dünyanın en büyük gücüydü. Uzun ve acıklı hikayeleri boyunca, ekonomik gücün akılcı bir incelikle nasıl yaratılabileceğini ve yönetileceğini çok iyi öğrenmiş olan

Yahudiler'den başkası Almanların bu iki özelliğini birleştirebilir miydi? Bu imkanlardan haberdar olan diğer bir kişi Walther Rathenau idi (1867-1922). Babasından sonra AEG Şirketinin yönetimini üstlendi ve daha sonra kısa süreli ve trajik bir şekilde Almanya Dışişleri Bakanı oldu. Almanya'nın sadece en önemli sanayicisi değildi, aynı zamanda en çok tartışılan yazarıydı. Eserleri devlet, toplum ve iktisat üzerineydi. Herkes kadar Yahudi aleyhtarlığına hedef olmanın acısını çekti: 'Her Alman Yahudisinin gençliğinde, dünyaya ikinci sınıf vatandaş olarak geldiğini ve hiçbir yeteneğinin onu bu durumdan kurtaramayacağını ilk defa anladığı üzücü bir an geliyor.' Bununla birlikte Rathenau umudunu kaybetmiyordu. Asimilasyona hararetle inanıyordu. Alman Yahudi aleyhtarlığının aslında aristokratların yarattığı bir durum olduğuna ve aristokratik dönem kapanarak sanayici sınıfının idareyi ele almasıyla sona ereceğine inanıyordu. O zaman komple ve kesin asimilasyon izleyecekti. Bu da, finans ve sanayi alanında faaliyet gösteren Yahudilerin yeni bir topluma belirleyici bir katkıda bulunmasına imkan verecekti.

Rathenau gibi insanlara göre, vaftiz ve Siyonizm çözüm değildi, esas davadan korkakça kaçıştı. Fiziksel cesaret Yahudilerin bir özelliği değil miydi? Değilse, bundan sonra olsun! Yahudi öğrenciler Junkerler'den daha heyecanlı mizaçlı düellocuydular. Yahudi olmayan kulüpler, meydan okumalarına karşılık vermemek için çeşitli ırksal-ideolojik sebepler uydurmak zorunda kalıyorlardı, bu da çevrenin onlardan ne kadar çekindiğini açıkça gösteriyordu. Eğitim görüyorlardı. Yarışıyorlardı. Yeniden başlayan Olimpiyatların ilk yirmi yılı zarfında, Alman Yahudileri eskrimde ve kılıçta on üç altın ve üç gümüş kazanmışlardı. Almanlar'ın kadınlar eskrim şampiyonu Helene Mayer'in iki altını vardı ve 'die blonde He' olarak biliniyordu. Yahudiler subay kadrosunun dışında tutulabilirdi, ancak ellerinden geleni yapıyorlardı. Büyükbabaları Eskenazi dilini konuşmuş olan adamlar, 1914-18'de 32,500 Demir Haç kazanmışlardı.

Bu Yahudi-Alman belirlemesi, aniden tamamen farklı bir yöne dönen, kültürel ve bilimsel bir devrimin arka planına karşı ve Yahudilerin kumandasındaymış gibi görünen ölüm kalım savaşından önceki son kuşak esnasında sürüyordu. Avrupa'yı

bölen ve elektrikleyen kara ve deniz silahlarının yarışının paralelinde, toplumu tamamen bölen entelektüel silahlar yarışıyordu. Sanatsal ve entelektüel hayatın bütün alanlarını etkileyen yeni hareket gittikçe güç ve momentum topluyordu. Karşı konulamaz bir güç halini almıştı. 1914'ten önceki on yıl zarfında modernizmin gereksinmeleri açıkça ortaya çıkınca, gelenekle muhafazakarlık gittikçe hiddetli ve güçlü bir direniş sergiliyordu. Herkes gibi, Yahudiler savaşın her iki tarafındaydılar. Sanatsal ve bilimsel değişikliklere hayıflanan ve esef eden dindar Yahudiler bu hususta Avrupa'nın en tepkisel grubunu oluşturuyordu. Yahudi olmayan alemde, hiç kimsenin onların hakkında en ufak bir bilgisi yoktu, hatta, geleneksel bir eşyaymış gibi, hiç kimsenin onların hakkında en ufak bir bilgisi yoktu, hatta, geleneksel bir eşyaymış gibi, hiç kimse varlıklarından haberdar değildi. Yahudiler'i ve Yahudiliği, her yerdeki gibi modernizmin en aşırı şekli olarak görüyorlardı.

Avrupa'lı Yahudiler'in aydınlanması ve getto'dan çıkarak entelektüel ve sanatsal alana katılmalarının, zaten beklenen bazı değişiklikleri çabuklaştırdığı inkar edilemeyecek bir gerçektir. Yahudiler yerleşmiş geleneklere karşıydılar. Peygamberlerin yaptığı gibi geleneksel usullerin sembollerini büyük bir beceri ve coşkuyla devirip alt üst ediyorlardı. Yahudilere usulen yasak veya yabancı alanları istila ederek, dinanizmin başlıca 'foci'si oldular.

Örneğin, Yahudi müziği Avrupadakiler'in hepsinden çok daha eskiydi. Müzik Yahudi törenlerinin bir bölümüydü ve taganni lideri haham kadar önemliydi. Buna rağmen Yahudi müzisyenlerin Avrupa müziğinin gelişmesinde hiçbir rolü olmadı. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında çok sayıda Yahudi bestecinin ve müzisyenin müzik sahnesinde yer alması, dikkatle izlenen bir fenomendi. Mendessohn gibi, bazıları din değiştirmişti. Jacques Offenbach (1819-80) gibileri, asimile ve ilgisizdi. Jacques Halevy (1799-1852) ve Giacomo Meyerbeer (791-1864) gibiler, dinlerine veya uygulamalarına sadıktılar. Müzik dünyası Yahudiliklerin'den ve etkilerinden haberdardı; sadece bestecilik açısından değildi, aynı zamanda opera, müzikal, akademi direktörü ve orkestra şefi olarak etkileyiciydiler. Genel kanaate göre,

daha birçok müzisyen Yahudi kökenliydi. Rothschildler'i 1839'da Frankfurt'taki ünlü düğünlerinde hazır bulunan Rossini'nin Yahudi olduğu sanılıyordu. Meşhur Viyana müzik ekolünün kurucusu Johann Strauss, vaftiz edilmiş Budapeşteli Yahudi bir hancının oğluydu. Wagner dahi, Yahudi olabileceği ihtimalinden tedirgindi (hiçbir zaman kanıtlanmadı). Genel varsayıma göre, müzikteki radikal yeniliklerden Yahudiler sorumluydu.

1860'la 1914 arasında, özellikle müziğin çok ciddiye alındığı Viyana gibi merkezlerde, kamunun değişikliğe karşı direnişi arttı. Bir müzik tarihçisinin ifade ettiği gibi, stil değişikliğinin gittikçe hızlanması ve müzik dinleyicilerinin artması, genellikle zaten güç olan sanatçı ile dinleyicinin arasındaki ilişkinin duygusal bir düzeye çıkmasına sebep oldu. Müzisyenler açıkça tahrik ediyorlardı, halk da bazen şiddetle cevap veriyordu. Kurulmuş düzene karşı olan Yahudiler, tahriki de karşılığını da aşırı uçlara çekiyorlardı. 1897'de, Alman müzik alanındaki en yüksek kademe olan saray operası başkanlığına Mahler atanınca, bütün Viyana ayağa kalktı. On yıllık dönemine eserlerinin mükemmelliyetiyle ve ihtişamıyla damgasını vurdu ve atandığı mevki başarısının hakkıydı. Ancak, seçilmesinin uygun görülmesi için Katolikliğe dönmesi gerekti. Yeniliklerinden nefret edenlerin gözünde, bu din değişikliği Yahudiliği'ni unutturmadığı gibi dikkatleri kendisine yöneltti. Karısı şöyle yazıyordu: 'Hiçbir zaman kendi kendini kandırmadı. Herşeye rağmen, Yahudiliği'nin unutulmayacağını biliyordu. Zaten unutulmasını da istemiyor. Yahudi kökenini asla inkar etmedi, aksine hep vurguladı.'

Mahler'in Viyana'daki saltanat dönemi çok fırtınalı geçti ve düşmanca entrikaların sonucunda New York'a gitmek zorunda kaldı. Olaylar, zaten sağlığında hiçbir zaman çalınmamış senfonilerinin tahriki olmaksızın meydana gelmişti. Viyana'da Katolik olarak yetiştirilen bir Yahudi olan Arnold Schönberg'le (1874 - 1951) durum farklıydı. 18 yaşında Protestanlığa döndüğünden büyük bir skandala sebep oldu. (1933'te Judaizm'e döndü). Mahler'in tavsiyesiyle, Viyana'daki Kraliyet Müzik Akademisinde kendisine verilen önemsiz bir görev Parlamento'da şid-

detli itirazlara sebep oldu. 'Burası Viyana, Avrupa müziğinin başkenti, dünyanın kültür tacının mücevherlerinden birinin bekçisi.. Bu değerler bu Yahudinin, sabık Yahudinin, sabık Katoliğin veya sabık ne olduğu belirsiz kişinin ellerine mi teslim edilmeliydi?' diye öfkeli sesler yükseliyordu. Bu kültürel hakaret, o güne kadar benzer duygulara kapılmamış kişileri dahi Yahudi aleyhtarına çevirdi. Schönberg'in geleneksel ve muhteşem kantatı 1913 yılının Şubat'ın Viyana'da sahnelenince, on beş dakika alkışlandı. İzleyen ay içinde aynı kentte, 1 Nolu Oda Senfonisi ile Yahudi olmayan öğrencisi Alban Berg'in Altenberglieder'i büyük karışıklıklara sebep oldu ve polisin müdahale etmesi gerekti. Mahler başlamıştı, Schönberg devam ediyordu ve ikisi Berg gibi genç Ari bestecilerin aklını çeliyorlardı. İddialar böyle devam ediyordu...

Yeniliklere erotizm karışınca ortalık hepten karıştı. Aslında bir Yahudi icadı olan Rus Balelerine Leon Bakst (1855-1924)'ın katkısıydı. Babası, varını yoğunu sırtına yükleyerek Grodno'dan St. Petersburg'a kadar, yürüyerek giden bir seyyar satıcıydı. Daha sonra Kırım Harbi'nde askeri terziliğe terfi etti. Bakst kızıl saçlıydı ve hırslı bir Yahudiydi. Ünlü sanatçıların çoğunun -örneğin Rembrandt ve Ruisdael gibi- Yahudi kökenli olduklarına inanıyordu. Adının baş harflerini taşıyan mektup kağıdına Davut'un Yıldızını bastırmıştı. 'İsa'nın başında ağlayan Meryem Ana' tablosunda İsa'nın ve annesinin etrafındaki Litvanyalı ghetto Yahudileri ikilinin Yahudiliğini vurgulamayı hedefliyordu. Bu nedenle St. Petersburg Sanat Akademisi'nden kovuldu, Hakarete uğramış öfkeli hakimler kırmızı kalemle tabloyu çaprazlamasına çizdiler.

Pavlova'nın ve Nijinski'in kostümlerini tasarımlayan Bakst, Ninjinski'yi Diaghilev'e tanıştırmıştı. Kumpanya kurulunca Gabriel Astruc adında bir Yahudi gereken parayı temin etti, Çarlık Sarayı'ndaki baron Gunzberg adındaki Yahudi de mali destek sağladı. Bakst, baleleri, kostümleri ve sahneyi kendisi yarattı. 19 Mayıs 1919'da Paris'teki Chatelet Tiyatrosundaki 'Kleopatre' balesinin açılışı için, 'Nil nehrinin kıyılarında kocaman bir mabet; sütunlar; sıcak bir gün; Doğu'nun kokusunu ve çok sayıda güzel vücutlu güzel kadınlar' istedi. Tipik bir Ya-

hudi güzeli ola Ida Rubinstein'ın Kleopatra rolünü oynamasını uygun gördü. Rubinstein'ın örtünmemiş vaziyette sahneye çıkması görülmeye değerdi ve hareketi başlattı. Serge Lifar'ın dediği gibi 'Paris'i Ballets Russesler'e çeken ilk merak konusu boyaydı.' Rubinstein, uzun bacaklarıyla, Yahudi profiliyle ve doğulu imajıyla, Arnold Haskell'in dediği gibi 'Bakst'ın canlı fotoğrafıydı.' Bir sonraki yıl, bütün Ballets Russes'lerin en muhteşemi, 'Şehrazat'ı yarattı. Bir haremin güzellerinin, yapılı ve adeleli zencilerle yaşadıkları çılgınca seks sefahati, intikamın kan gölünde sona eriyor. Bütün dönemin en büyük kültür şokuydu.

Bakst zevke düşkün bir Yahudiydi, renk kavramı, daha doğrusu renklere dair ahlaki teorisi de öyleydi. Bazı hallerde, seyircilerin hedeflediği heyecan düzeyine ulaşmaları için, dinsel renkleri kullandığını söylüyordu. (Örneğin, Magdalena'nın mavisi başka, Messalina'nın mavisi başkadır). Bu görüşünü, St. Petersburg'da bir süre için yönettiği okuldaki favori öğrencisi olan Marc Chagall'a (1887 - 1985) aktardı. Chagall'ın dedesi, geleneklere uygun kesimhanede kasaplık yapıyordu. Gene, Yahudi sanatçının gelişi acaip bir fenomendi. Yahudi sanatında çok az insan resmine karşın sayısız hayvan resminin yer aldığı doğrudur: Tevrat perdelerindeki aslanlar, Judah'lı bozuk paradaki baykuşlar, Capernaum başkentlerindeki hayvanlar, 15. yüzyılda Tunus'taki Naro sinagogunun çeşmesinin kenarındaki kuşlar gibi; Doğu Avrupa'daki ahşap sinagoglarda da hayvan oymaları vardı - aslında, Yahudi tahta oymacısı modern Yahudi plastik sanatçısının ilk örneğiydi. 1920'de Vitebsk'te basılan bir Eskenazi halk süslemesi kitabı, Chagall'ı hayvan koleksiyonunun eşiydi. Fakat, yirminci yüzyılın başlarında, dindar Yahudiler canlı tasvirlerin hala aleyhindeydiler. Fakir bir hasidi terzinin oğlu olan genç Chaim Soutine (1893 - 1943) Smilovichi hahamının resmini hafızadan çizince, babasın tarafından kırbaçlandı. Chagall, portre ustası Yehuda Pen'le çalışmaya başlayınca, babasının tepkisi aynı şiddette olmadı, ancak itirazını belirtmek için, beş rublelik ücreti yer fırlattı. Arka planda yatan din öğesinden kurtulma arzusu güçlüydü. St. Petersburg'a izinsiz girmeye çalışan Chagall, haftalarca hapis yattı. Babasının 'ayrıcalıklı bir Ya-

hudi' olmasına rağmen, 1912'de dünyaca ünlüyken, Bakst'ın St. Petersburg'a girmesi kabul edilmedi.

Dolayısıyla, Yahudi ressamlar Paris'e giderek, sanat macerasının öncülerine katılıyorlardı. Chagall 1910'da Paris'e giderek, bir zamanlar, diğerlerinin yanı sıra Leger, Archipenko ve Lenin gibi ünlüleri misafir etmiş La Ruche'te yaşadı. Orada heykeltraş Ossip Zadkine (1890 - 1967) ve Jacques Lipchitz'le (1891 - 1973) karşılaştı. Moise Kisling (1891-1953)'te Paris'teydi. Bu sanatçılar Polonya'lı ya Rus Aşkenazitleriydi, fakat Sephardi'ydiler. Romanya'lı Jules Pascin (1885 - 1930) ile Livorno'lu İtalyan Amedeo Madigliani, (1884 - 1920) Soutine'de gelince bir tek yatağı paylaşarak sıra ile uyuyorlardı. Yahudiler sanat aleminde daha önce de yer almışlardı; Camille Pissaro (1830 - 1903), oğlu Lucien (1863 - 1944), ve Empresyonizmi Almanya'ya taşıyan Max Liebermann (1847 - 1935). Bu Yahudi gençleri yırtıcıydılar (fauves). Yeni Siyon'u süslemek için yaşayan chagall'ın dışında, dini miraslarına karşı fazla saygı beslemiyorlardı. Soutine, Yahudi olduğunu ve Vilna'da doğduğunu inkar ederek vasiyetnamesinde, şeker alıp mezarının üzerinde dansetmeleri için hahamın çocukların 100 frank bıraktı. Hepsi, şimdi Yahudiler'de oluşan karakteristik bir dürtüyü paylaşıyorlardı: Yeni kültür alanında insafsızca ilerlemek.

Bu arzuları, Yahudilerin modernizmi kucaklamak istemeleri anlamında değildi. Kendi alanlarında yenilik taraftarı olanlardan birçoğu, hayatın diğer alanlarında gayet muhafazakardılar. Örneğin, tabloları Almanlara şok etkisi yapan ve onları aşırı tedirgin eden Max Libermann- tablolarından birinde, İsa'yı küçük bir çocuk görünümünde sinagogda ders verirken çizmişti (1879) - komple bir burjuva olmakla övünüyordu. Annesinin ve babasının yaşamış oldukları evde yaşıyordu ve 'bir kilise saatinin dakikliğiyle yiyorum, içiyorum, uyuyorum, yürüyüş yapıyorum ve çalışıyorum' diyordu. Bütün Yahudi yenilikçilerin belki de e büyüğü olan Sigmund Freud (1856 - 1939) 'modernizm'in her türlü şeklinden nefret ediyordu. Modern tarzdaki tabloları üreten sanatçıları özellikle küçümseyerek, onları görme bozukluğuyla suçluyordu. Koleksiyonunu yaptığı Eski Mısır, Çin, Yunanistan ve Roma resimlerini çok seviyordu. Onları

etrafına alarak çalışma masasına oturuyordu, tıpkı eskiden İbrahim'in ev tanrılarıyla yaptığı gibi; fakat hiç biri Rönesans'tan daha eski değildi. Liebermann gibi, Freud'un da katı bir günlük, haftalık, aylık ve yıllık rutini vardı. 08:00 - 13.00 arası: Hastalar. 13:00 - 14:00 Öğle yemeği. Hızla servis yapılması gereken başlıca öğün, 14:00 - 15:00: Sağlık yürüyüşü (Kötü havalarda, sonra da ileri yaşta geniş evinin içinde dolaşıyordu). 15:00 - 16:00: Konsültasyon ve geç saate kadar hastalar; 01:00'e kadar devam eden yazılarından önce, bir sağlık yürüyüşü daha. Haftalık program da çok katıydı. On beşte bir her Salı B'nai B'rith toplantısı; Çarşamba günleri meslektaş grubuyla buluşuyordu. Perşembe ve Cumartesi günleri, Üniversitede konferanslar. Cumartesi günü, tek dinlenmesi: Tarok maçı. Pazar sabahı: Annesini ziyarete gidiyordu. Onu görmek isteyen taraftarlarının, ya önceden randevu alması, veyahut da her zamanki yürüyüş güzergahı boyunca beklemeleri gerekiyordu. Kızlarının eğitim almasına veya çalışmasına izin vermeyerek, evde dikişle, suluboya ile ve piyona çalarak oyalayan Marx gibi Freud da geniş ailesini ataerkil bir tarzda yönetiyordu. Ne Marx ne de Freud, teorilerini ev hayatlarına ve ailesine uygulamıyorlardı. Freud, sert bir annenin en büyük oğluydu. İkisi bir arada beş kızkardeşini otorite ile idare ediyorlardı. Zamanında, karısı da ikinci planda kaldı. Onun yerine herşeyi yapıyordu: Eski zaman uşağı gibi, diş macununu dahi fırçasına sıkıyordu. Her zaman reddetme eğiliminde olan karısıyla fikirlerini hiç tartışmazdı. 'Kadınların her zaman çeşitli rahatsızlıkları olur, ancak onları yenmek için psikanalize ihtiyaçları yok. Menopozdan sonra daha sakin ve uysal oluyorlar.' Fikirlerini çocuklarına da uygulamıyordu. Hayatın gerçeklerini öğrenmeleri için, oğullarını aile doktoruna gönderdi. Kendi davranışı daima olağanüstü saygındı.

Freud'un vakası sadece muazzam önemi açısından değil, çalışmalarının sürekli olarak Yahudi ruhunu ve tarihini yansıtması nedeniyle incelemeye değer. Yahudileri temsil etmeye tek yetkili olduğu iddiasındadır. Tevrat'a inanç şöyle dursun, Freud hiçbir şeye inanmıyordu. Bütün dinleri bir tür kollektif delilik olarak sayıyordu kanıtlamaya yönelikti. Bildiği İbranice'nin ve Eskenazi dillerinin derecesi konusunda çelişkili kanıtlar dolaşı-

yor. Judah eğitiminden çok, Avrupalı, klasik ve bilimsel bir eğitim almıştı; mükemmel Almanca yazıyordu ve stilinden ötürü Goethe ödülünü kazanmıştı. Annesi ve babası hasidi Galiçya'dan geliyorlardı, annesi süper hasidi Brody'dendi. Çocuklarından hiçbiri din değiştirmediği gibi, yabancılarla da evlenmediler. (Oğlu Ernest Siyonist olmuştu). Kendisi, yaşamının son on yılında, Avusturyalı veya Alman olmadığını, sadece Yahudi olduğunu ilan etti. Herzl'i tanıyordu ve büyük saygı duyuyordu. Eserlerinin İbrani veya Eskenazi tercümelerinden hiçbir ücret almıyordu. Biyografisini yazan Ernest Jones 'çekirdeğine kadar kendisini Yahudi hissettiğini' söylüyordu. 'Yahudi olmayan dostları çok azdı.' Keşifleri nedeniyle rağbet görmeyince, B'nai B'rith'e döndü. Daha sonra 'Yalnızlığımda, seçkin, açık fikirli bir çevrenin, yaptıklarımın cüretkarlığına rağmen beni dostça karşılayacak insanların özlemini çekiyordum.... Yahudi olmanız daha çok işime geliyor; Yahudiliğini inkar etmek bana sadece ayıp değil, aynı zamanda akılsızlık gibi geliyor' diye açıklıyordu.

Freud konfordan farklı şeyler için aslına döndü. Yahudi ruhuna muazzam güçler atfediyordu. Max Graf'a: 'Eğer oğlunu bir Yahudi olarak büyütmezsen, dünyada başka hiçbir şeyin veremeyeceği enerji kaynaklarından onu mahrum etmiş olursun' diyordu. Yahudiler, Freud'un hayran olduğu muazzam enerjiye sahip olmaktan başka, hayati bir konu olduğuna inandığı, fikirlere de büyük değer veriyorlardı. Bir yazısında 'Birliğimizi fikirlerimizin sayesinde koruduk ve fikirlerimizin yüzünden bugüne kadar gelmeyi başardık' diyordu. Yahudi katedokrasisine ve aklın üstünlüğüne inanıyordu ve Jabneh akademisinin kuruluşu için 'benim için tarihimizdeki en anlamlı gösterilerden biri' diyordu.

Freud'un psikanalizi aniden keşfetmesi ve doktorluktan şifa dağıtıcısı statüsüne geçmesi, biraz Yahudi usulü din değişikliğini çağrıştırıyordu. Otuzlu yaşlarının ortasına kadar bir tıp bilginiydi. Ondan sonra geleneksel tıbba karşı bütün ilgisini yitirdi. Yahudi ananelerine göre, bilinmeyenler, orta yaşa mahsustu. Rasyonalist olmasına rağmen, Maimonides de bu görüşü kabul etmişti: İleri yaşa kadar akıl hastalıklarının tedavisiyle meş-

gul olmuyordu. Otuz altıncı yaş özel bir anlam taşıyordu. Örneğin Ba'al Shem Tov, kendini otuz altı yaşındayken gösterdi. Aslında, Ernest Jones, Freud'un 'olgunlaşma dönemi'nin 1887'de otuz bir yaşındayken başladığını ve 1892'de otuzaltı yaşındayken 'A Case of Successful Treatment of Hypnosis'le (Başarılı bir Hipnoz Tedavisi vak'ası) doruğa ulaştığını söylüyor. Freud, bilimsel ani mucize keşfine inanmakla beraber, üç yıl daha geç meydana geldiğini söylüyordu. Evinde, garip bir rüya gördüğü yere mermer bir levhanın konmasını ve üzerinde 'Bu evde 24 Temmuz 1895'te Dr. Sigmund Freud'e rüyaların muamması açıklandı' denmesini istedi. Jones'a göre, önce bir kişilik değişikliği meydana geldi. Bu noktadan hareket ederek, Freud, insanların kendilerine nasıl bakmaları gerektiğine dair tamamen yeni bir yöntem geliştirmeye başladı. Jones'un ifadesiyle 'insanın bugünkü hale nasıl geldiği probleminin' 'insanın iç dünyasının nihai hedefinin' cevabını arıyordu. Bu aslında dinsel bir tetkiktir ve Freud eski ortaklarından hızla uzaklaştı. 'Üstlendiği bu riskli işte attığı her adımla meslektaşlarına karşı gittikçe yabancılaşıyordu. Sağlam ve başarılı tıbbı araştırmalarıyla yeni ilgi alanındaki yöntemler arasında hiçbir bağlantı kuramıyorlardı.'

Freud'un bir din kurucusunun veya dinsel inançlara aykırı olan düşüncelere ön ayak olan bir kişinin dinanizmine sahip olduğu tartışılmaz bir gerçektir. 'Yahudi olduğumdan' diyordu 'başkalarının akıllarını kullanmalarını engelleyen önyargılar beni bağlamıyordu.' Veyahut da 'Bazen, atalarımızın Mabetlerini korurken duyduklarını hissettiğimi sanıyorum; tarihteki önemli bir anı yaşamak için seve seve canımı veririm' diyordu. Arkadaşı Wilhelm Fliess'e 'Ben bir fatih ve bir maceracıyım ... O kişiliğe sahip olanların bütün özelliklerine sahibim..' diyordu. Judaizmin İbrahim tarafından değil, Musa tarafından kurulduğuna inanıyordu. Musa'ya ve özellikle Michelangelo'nun eseri olan Roma'daki heykeline derin bir hayranlık duyuyordu. 'Anlamını kavrayıncaya kadar, 1913 yılının Eylül ayında üç uzun hafta boyunca kilisede heykelin yanında kaldım, inceledim, ölçtüm.'

Freud birçok esası Judaizm'den almıştı. Rüya yorumu 'Zohar'inkine benziyordu' Doppelgaenger'den çok korkuyordu.

Devamlı 'Todesangst' (ölüm korkusu) evhamı içinde yaşıyordu Freud felsefesi Marx felsefesi gibi batıl inanca dayalı bir sistemse eğer, şaşmamak gerek, zira aynı menşeden kaynaklanıyorlar. Freudianism'deki Yahudi esası Musa'nın teorisine uygundur. Freud, gerektirdiği bütün gücü ve sürekliliğe sahip yeni ve tamamen dinsel bir yasa kurmak istiyordu. 'Biz, gerçeği biliyoruz' diyordu' ve hiçbir dini lider daha dogmatik bir tarzda bunu dile getiremezdi.

Yani inanç her iki yönden Yahudiydi. Tevrat'ı, asıl belgeleri, Freud'un kendi yazılarıydı. Bir olayı tarif ederken hikaye ile örnek verme becerisi hasidizm'in karakteristik bir özelliğiydi. Freud bunu bilimsel ve laik statüye taşıdı. Eskiden olduğu gibi, bir dereceye kadar hala insanların Analizinin bir Kesiti'nde (Dora'nın hikayesi) büyük bir memnuniyetle 'şimdiye kadar yazmış olduğum en ince yazıdır' diyordu. 'Her zamankinden daha dehşetli bir etki yaratacak.' Steven Marcuz'un dediği gibi, Freud, edebi niyetlerini açıklarken pek ikna edici değil.

Freudianism, özellikle Yahudiler arasında yaygın ve onların tarafından uygulanan bir inançtı. Bazen iddia edildiği gibi, Viyana'lı zengin kadınların tedavisinden kaynaklandığı doğru değil Freud'un John the Baptist'i Josef Breuer adında bir Yahudiydi ve bütün orijinal psikanalistler keza. Kendisine çekmeyi başardığı Yahudi olmayan ilk taraftarı olduğundan, Jung Freud için büyük önem taşıyordu. Bundan dolayı 1910 yılında Nürnberg'de gerçekleştirilen İkinci Psikanaliz Kongresinde, Freud bütün itirazları bertaraf ederek, Jung'un sürekli başkan olmasını teklif etti.

'Çoğunuz Yahudi olduğunuzdan yeni bilime arkadaşlar edinemezsiniz. Yahudiler, yeni zemini hazırlamaktan memnun olmalıdırlar. Genel bilimin alemiyle bağlantılar kurmam büyük önem taşıyor. Yaşım ilerliyor ve durmadan saldırıya uğramaktan yoruldum. Hepimiz tehlikedeyiz... İsviçreli (Jung) bizi kurtaracak, beni kurtaracak, hepimizi kurtaracak.'

Freud'un dürüstlük kavramı da Musa'dan esinleniyordu.. Tolerans, çok-merkezli liderliği ve görüşler öneren alternatif Yahudi geleneği ona hiç cazip gelmiyordu. Küçük Hans'ın babası olan Max Graf'ın dediği gibi, Freud'un çalışma odasındaki at-

mosfer 'kurulan bir dinin' atmosferini çağrıştırıyordu. Hastalar 'havariler'di ve özel hayatında iyi yürekli ve düşünceli olan Freud, fikirlerini ifade ederken katı ve hırslıydı. Hasidi filozoflar gibi, 1902'de Freud maiyetini kurmuştu ve bu çevrede hiç kimsenin fikirlerine itiraz etmesine tahammülü yoktu. Bu toplumun en değerli üyelerinden biri olan Alfred Adler (1870-1937) bir konuda itiraz etmeye kalkınca kovuldu, Freud onu kiliseden de kovdurdu. Ondan sonra aforoz yaygınlaştı, özellikle mevcut düzene karşı asi olanların başı Jung'un olayındaki gibi. Jung'la olan ilişkilerin sekteye uğraması çok acı oldu, çünkü, bahsederken Freud'un yüzü aydınlanıyordu 'Bu, kendisinden çok memnun olduğum benim sevgili oğlumdur' diyordu. Kurmuş olduğum imparatorluk yetim kalınca, tek mirasçım odur.'

Kabul edilmiş doktrinlere asi gelenlerin saptanmasını ve kovulmasını odium theologicum üstlenmişti. Sachs'ın dediği gibi, Freud çelik gibi sert ve keskindi. 'Sexual Life of the Child' (Çocuğun Cinsel Yaşamı)nın yazarı Albert Moll'u 'sahtekar bir avukatın yapısına sahip bir hayvan' olarak nitelendirmişti ve (çalışma odasından kapı dışarı ederek) 'şeytanın kendisiymiş gibi oda leş koktu' dedi. Adler 'pislik, zehirli ve aşağılıktı.' Bir cüceyi büyüttüm.' Havarilerden bir diğeri olan Wilhelm Stekel 'bir yıldız bilimcinin başındaki bit gibiydi' Freud'un Heine'den çaldığı bir küfürdü. Jung, 'doktrinlere muhalif', 'mistik'ti ve Freud'un tabirlerini kullananlar arasında 'Jung gibi' ifadesi en ağır kelimeydi, Eski taraftarlara ilişkin atıflar, Freud'un çalışmalarının yeni baskılarından çıkarılıyordu veya onlardan 'eskiden psikanalist' olarak geçiyordu. Jung'un Freud'e yazdığı mektuplar, yıllarca 'kayıptı.' Bu çelişkilerin arasında, Freud gene Heine'den alıntı yaparak 'Düşmanları asıldıktan sonra, insan onları affetmeli' diyordu. Asılmaya ilişkin kanıtlar varsa da, affa dair hiçbir kanıt yok. 1937'de Adler bir seyahat esnasında Aberdeen'de ölünce, o dönemde seksen yaşında olan Freud, Arnold Zweig'e şöyle yazıyordu. 'Adler hakkındaki duygusallığını anlamıyorum. Viyana banliyösünden gelen bir Yahudi çocuğunun Aberdeen'de ölmesi, duyulmamış bir mesleki başarıdır.'

Freud'un Ezra kadar hoşgörüsüz ve katedokrasiye özgü kusurlara sahip olması, bazı muazzam faziletlerini taşımasını

engellemiyordu. Gerçek bildiğini korkusuz bir şekilde savunuyordu; sürekli çalışma ile geçen bir yaşam boyunca gerçeği araması; kansere bağlı, azizlere yakışır bir ölüm: Morfin almayı reddetti: 'Net bir tarzda düşünememektense, acı içinde düşünebilmeyi tercih ediyorum.' Onu ölüm döşeğinde gören Arthur Koestler 'İbrani bir aile reisinin yıkılmaz canlılığına sahip, ufak tefek ve nazik bir filozof buldu.' Yahudi ananesinin mantıksız kanadına göre, Freud bir Maimonides'ten çok, Besht'e veya Nahmanides'e benziyordu. Yirminci yüzyılın entelektüel yapısının temel direği olması belki de bu yüzdendir. Başka türlü ifade etmek gerekiyorsa, Freud, insanlığa yeni bir ayna sundu ve hiç kimse insanların kendilerine baktıkları açıyı bu kadar radikal ve geri dönülmez şekilde değiştirememişti, zira insanların kendi duygularını ve düşüncelerini tahlil ettikleri ifadeleri dahi değiştirmişti.

Bir yandan Freud kendi kendimize bakış tarzımızı değiştirirken, diğer taraftan Albert Einstein (1879-1955) evrene bakış tarzımızı değiştirdi. Bu yüzden o da yirminci, belki de yirmibirinci yüzyılın temel direklerinden biri olması bu sebeptendir; tarihte nice örneklerini görmüş olduğumuz gibi Galileo'un, Newton'un veya Darwin'in bilimsel yasalarının yeniden formüle edilmesinin topluma etkileri çok uzun zaman boyunca devam ediyor. Einstein Ulm'lu bir Yahudiydi, Babası orada küçük bir elektro-kimya şirketi işletiyordu. Özel İzafiyet Teorisini (1905) ve Genel Teoriyi (1915) geliştirdiği Berne'deki İsviçre patent bürosunda çalışıyordu. Tıpkı Freud gibi, esaslı keşifleri Birinci Dünya Savaşı'ndan önce gerçekleşmişti. Daha sonra, orada da kilit rol oynadığı Quantum Fiziğini uygun hale getirecek bir genel alan teorisini sürekli olarak fakat boşuna aradı.

Einstein, dini yükümlülüklerine pek fazla riayet etmiyordu. O yönüyle Freud'e benziyordu. Ancak, Freud gibi Tanrı fikrini reddetmiyordu, yeniden tanımlamaya çalışıyordu. Entelektüel açıdan, tamamen Maimonides'le Spinoza'nın Yahudi-rasyonel çizgisine paraleldi. Buluşları tecrübeye dayanan bir bilim adamıydı; Teorilerini, doğrulanmalarına imkan verecek şekilde formüle ediyordu ve görüşleri herhangi bir geçerlilik kazanmadan önce gerçekleşmesinde ısrar ediyordu -Freudun dogmaları-

nın tam tersine. Ancak, doğrulanmasına imkan olmayan bazı gerçeklerin de varlığına inanıyordu. Bu hususta da Freud'dan daha dürüsttü. Mesela, kendisi mistisizmini korurken, Freud mistik gerçeği inkar ediyordu. Einstein kendi rasyonelliğini korurken, mistik bir alanın varlığını kabul ediyordu. 'En derin mantığın ve en göz alıcı güzelliğin ötesinde' mantığımızın ancak en ilkel şekillerini anlayabileceği erişilmez gerçekler yatmaktadır.' Gerçek dini duygular, ancak bunun bilincine varmakla oluşur' diye iddia ediyordu' ve bu anlamda çok dindar biriyim' diyordu.

En son iddia 'gerçeği bulmanın iki yolu var, mantık ve Vahiy' diyen Maimonides'in inancının tekrarlanmasıydı. Bununla birlikte, Vahyi bertaraf etme konusunda Einstein, çok hayran olduğu Spinoza'ya daha yakındı. Bilimsel bir kavramın formüle edilmesi için sezgiye dayalı düşüncenin şart olduğunu söylüyordu. Bu konuda, Fransız Yahudisi Henri Bergson (1859-1941)'la müşterek yönleri çoktu. Bergson, Einstein'ın bilimdeki mistik ve sezgiye dayalı öğeyi (ve zamanla maddenin karşılıklı etkileşimini) vurgulamasına katılıyordu. Einstein'ın görüşüne ve çalışmalarına göre, sezgi bir fikrin öğesini yarattıktan sonra, bilim ve mantık hakim oluyordu. 'Tanrı'nın bu dünyayı nasıl yarattığını öğrenmek istiyorum' diyordu. Ancak bu bilgiye astronominin doğrulayacağı matematiksel bir formülle ulaşmak mümkündü. Aslında, Einstein, kabbalahcılar'ın yapmaya çalıştıklarını yapıyordu: Yaradılışın sayılarla tarif edilmesi. Fakat, onların sayıları sezgisel, sihirli ve doğrulanamazken, Einstein'ınkiler rasyonel bir şekilde oluşturulmuş ve geçerlilikleri teleskopla onaylanmıştı. Bütün bunların sihirli bir yönü vardı, şöyle ki, sanılabileceği gibi evrenin bir kaos içinde olmadığını, aksine, düzenli ve zaman - mekan yasalarıyla yönetilmesine hayrandı. Bu yasalar, tıpkı kendisinin Newton'unkileri değiştirdiği gibi, arada sırada yeniden düzenlenmek üzere ele alınabilirdi, ayrıca insan aklının anlayabileceği seviyedeydiler. Bilgimizin gelişmesiyle gittikçe derinleşen 'mucize işte burada yatıyor' diyordu.

Einstein, makrokozmosla mikrokozmosun aynı yasalarla yönetilmesinin gerektiğine ve Genel İzafet Teorisinin bütün

elektro-manyetik alanları yöneten birleşik bir teoriye dahil olacağına inanıyordu. Maddi dünyanın bütün fiziksel bağlantıları, o zaman birkaç sayfalık denklemlerle tarif edilebilirdi. 'Doğal fenomenlerle nedensel bağlantıya ilişkin gayretlerin ulaştığı başarı oranı henüz çok mütevazıyken, bütün fenomenlerin nedensel bağlantısından emin olan Spinoza'ya karşı büyük bir yakınlık duyuyordu.' Spinoza'dan 300 yıl sonra geldiğine göre başarıya ulaşabilirdi. Evren hakkında olağanüstü bir gerçek yasa ihtiyacının, yani bilimsel bir Tevrat gereksiniminden doğan bu araştırma Yahudiliğin özelliklerini taşıyordu. Genel bir teorinin alternatifi belirsizlikti, bu kavram Yahudi zihniyetiyle hiçbir şekilde bağdaşmamaktaydı, zira tarihteki, politikadaki ve yasadaki bütün ahlaki yönleri ve kesinliği yok ediyor. Einstein'ın kırk yıllık araştırmaları bir sonuca ulaşamadı. Kuralları, yorumları ve 'Rehber'i ile geniş Judah mirasını daha mütevazi, net ve rasyonel bir bilgi kalıbına -bir Judah 'summasına'- dönüştürmeye çalışan Maimonides gibi, Einstein da fevkalade sade ve evrenin anlamını ortaya çıkaracak bilimsel bir 'summa'nın arayışı içindeydi.

Aslında, başarısı izafet teorisinin kabul edilmesiyle noktalandı. Bu gerçek defalarca ispat edildi ve geçen altmış yılı aşkın bir süre boyunca bilimsel bilgi külliyatında önemli bir yer tuttu. Fakat genel olarak, izafiyetle relavitizm ve özellikle ahlaki relavitizm birbirine karıştırıldığından, zihinlerde yeni ve büyük bir karışıklık meydana geldi. Einstein Freud'la birlikte, Einstein'ın derinden inandığı Judah - Hıristiyan ahlak sisteminin bazı kesin alanlarının en azından halkın algılayış seviyesine yıkıcı bir darbe vurdular. Bazı karanlık zihinlerde, bu da Yahudilerin hesabına geçmesi gereken ağır bir borçtu. İzafiyet teorisinin gelişi, zeki ve tahsilli kalabalık bir topluluğun bilimsel keşiflerle aynı seviyede tutmaktan vazgeçtikleri noktaydı. Yahudi edebiyatçı-filozof Lionel Trilling (1905 - 75) sonuçları şu şekilde not etmişti: 'Genellikle modern çağın karakteristik bir başarısı olduğu söylenen bu düşünce tarzından çoğumuzun dışlanması, entelektüel saygınlığımıza indirilen bir darbe olarak telakki edilecektir. Bu hakaretin karşısında hepimiz sessizliğimizi korumaya kararlıyız. Ancak, hesaba katılması gereken bir şüphe ve yabancılaş-

ma unsurunun zihinlere yerleştiğinden şüphe etmemiz mümkün mü?'

Dolayısıyla, Yahudilerin öncülük ettikleri sanıldığı, yüzyılın dönüm noktasındaki bu hırslı entelektüel faaliyetlerin ve kültürel yeniliklerin sonucu sadece ilericilerle muhafazakarların arasındaki silah yarışına sebep olmakla kalmadı, aynı zamanda şaşkınlığın ve tedirginliğin yaygınlaşmasına da yol açtı. Yeni laik Yahudi entelektüelleri, bir yandan çalışmalarıyla bu durumu teşvik etmelerine rağmen, diğer taraftan bu tedirginliği ve şaşkınlığı herkes gibi kuvvetle hissediyorlardı. Anılara duyulan hasret, Proust'un 'A la recherche du temps perdu' (Kayıp Zamanın İzinde) şaheserindeki belli başlı özelliklerinden biridir. Franz Kafka'nın (1883-1924) eserinde idare sisteminin anlaşılmaz bir karmaşa içinde olduğu ifade ediliyor: Hikayelerinden biri böyle sona eriyor: 'Bilincinde olduğumdan çok buradayım, gidebileceğimin çok ötesindeyim. Gemimin dümeni yok, ölüm bölgelerinden esen rüzgarla ilerliyor.' Schönberg de aynı duygular içindeydi. Hayatını mecazi bir ifade ile şöyle özetledi: 'Yüzmesini bilmeden, bir kaynar su okyanusunun içine düşmüş gibiydim... Kollarımı ve bacaklarımı azami gayretle kullandım... Fakat asla pes etmedim... Okyanusun ortasındayken nasıl pes edebilirdim? Eski adı Hans Davidson olan şair Jacob von Hoddis, 1910'da yayınladığı 'Weltende' (Dünyanın sonu) adındaki kısa şiirleriyle durumu kötüleştirerek özetledi. Bu eseri kısa sürede Almanya'da büyük ün kazandı. Eserini, Haham Hillel'in soyundan olduğunu iddia eden ekspresyonist lider Kurt Hiller'in organize ettiği şiir programında okudu. Şöyle başlıyordu: 'Şapka, burjuvanın sivrilen başından uçuyor' ve şimdilik belirlenemeyen sebeplerden dolayı hem savunucuları, hem de düşmanları için modernizmi hemen özetlemişe benziyor. 1914'te, genç şair cinnet geçirdi... Arkasından, bütün Avrupa da kendisini Yahudilerin beklentilerinin ve durumlarının dramatik bir şekilde değişikliğe uğrayarak ortaya çıktıkları kolektif bir cinnet ve yıkım dalgasının içinde buldu.

Soykırım

9 Kasım 1914'te, Londra Belediye Binası'nda yaptığı bir konuşmada, İngiliz Başbakanı Herbert Asquith dramatik bir ses tonu ile 'Türk imparatorluğunun intihar ettiğini' ilan etti. Kaiser'in Siyon'a verdiği fiili desteği çekmesiyle sonuçlanan Almanya'nın Türkiye'ye karşı izlediği politika, sonunda başarıya ulaşmıştı. Padişah kendisini Almanya'nın zaferine adamıştı ve İngiltere'ye karşı 'cihat' ilan etmek üzereydi. Asquith, İngiltere'nin 100 milyon Müslüman vatandaşının katılmasını engellemek istiyordu. Konuşmasında, İngiltere'nin Osmanlı imparatorluğunu yok ederek halkının özgürlüğe kavuşmasına dair görüşünü ifade ediyordu. Fakat bunu yaparken, Siyon devletinin bulmaca oyuncağına hayati önem taşıyan bir parçayı eklediğinin farkında değildi. Zira, Filistin Türk hakimiyetinden kurtulunca ortaya çıkan boşluğa bir Yahudi devletinin kurulmasına hiçbir engel yoktu.

Baş gösteren endişe verici mücadede Almanların yenilmesinin Yahudilerin lehine olacağı bazılarına saçma gelebilirdi. Yahudilerin en büyük düşmanı Çarlık Rusya'sıydı ve Alman ordusu onu parçalamaya çalışıyordu. Bu nedenle, Londra'nın Doğu Kıyısındaki Yahudiler Almanlarla mücadele etmekten çekiniyorlardı. Herkes Yahudilerin kültür liderliği ile Almanya arasında bir bağlantı kuruyordu. Sol kanadın en ucundaki barış yanlıları dışında, Almanca konuşan bütün Yahudi entelektüelleri, Max Liebermann'ın öncülüğünde Almanya'nın savaş hedeflerini destekleyen bir beyanname imzaladılar. Einstein, beyannameyi imzalamayı reddeden herhalde tek kişiydi.

Alman orduları Tannenberg'de Rus ordusunu bozguna uğratarak Rus Polonyası'na girince, Yahudiler onları kurtarıcı gibi karşılayarak gösteri yaptılar. Gösterilere katılanlardan biri de, geleceğin bir İsrail Başbakanının babasıydı, Ze'ev Don Begin. İbraniceye ve Eskenazi diline ek olarak, 'Yahudi düşmanlığının dili' olarak nitelendirdiği Lehçe yerine Almanca konuşmayı tercih ediyordu. Genç Begin'e ve daha sonra Bn. Halperin olarak tanınan kız kardeşine 'Bakın, Almanlar gelecek, farklı bir kültürdür: Bu Rusya değil' diyordu. Rus orduları geri çekilirken kalabalık Yahudi gruplarını toparlayarak, onları kamçı zoruyla Sibirya'ya götürdüler. Bu durum, Stalin'in azınlıklara uyguladı-

ğı politikayı ürkütücü bir şekilde çağrıştırıyordu. Beginler, Kazakların Yahudi köylerini yakmalarına tanık olmuşlardı. Daha sona Bn. Halperin 'Almanlar gelince, Yahudilere karşı olağanüstü iyi davrandılar. Bütün çocuklara şeker ve bisküvi verdiler. Değişik Almanlardı, değişik bir dönemdi' diye anlatıyordu.

Filistin'deki Yahudi yerleşim bölgelerinde dahi, Almanca 'lingua franca' (uluslararası ticaret dili) olmaya başlamıştı. Oradakiler, Yahudi okullarındaki eğitimin İbranice yerine Almanca verilmesini tercih ediyorlardı. Siyonist kongrelerin resmi dili olarak da tartışmasız kabul edilmişti. Berlin'deki Siyonizm merkezi kendisini dünya hareketinin karargahı olarak görüyordu ve üyeleri, Yahudilerin ve Müslümanların Almanların koruması altına alınmalarını istiyorlardı. Selanik'teki geniş Yahudi toplumunun da etkisiyle, çoğunlukla, savaşta Türkiye'nin Almanların yanında olduğu sanılıyordu.

Meseleye daha geniş bir açıdan bakanlar, İngiliz İmparatorluğunun Osmanlı İmparatorluğunun kalan kısmını bölme planlarının hayati önemini idrak ediyorlardı. Bunların arasında en önemli kişi, Herzl'in ölümünden sonra Batı'daki en etkili Siyonizm taraftarı olan Chaim Weizmann'dı. Weizmann, Yahudi tarihinin de en önemli şahsiyetlerinden biriydi. Bir Siyonist lideri olarak, devlet adamlarıyla ilişkilerinde Herzl kadar başarılıydı, ayrıca Ostjuden üyelerin adına da konuşabiliyordu-kendisi de onlardan biriydi. Pripet Marsch'taki evinin atmosferi geleneklere tamamen uygundu. Kestiği kerestelerin sevkiyatını Baltık denizi yoluyla yapan babası, Caro'nun Kurallarını ezbere biliyordu ve favori kitabı 'Guide of the Perplexed'di. Evlerinin duvarlarında, Maimonides'in portresinin yanında Baron Hirsch'in de portresi asılıydı, fakat 'Dönüş'le ilgili kavramları dinseldi. Yerel hahamın dediği gibi: 'İnsan ona layık olmak için çok şey yapmalı, çok şey öğrenmeli ve çok acı çekmeli.'

Çağdaş bir eğitim almak uğruna Weizmann'ın gerçekten de çok acı çekmesi gerekmişti. Evinde gazete okunmuyordu. Gizlice maskil olan okul hocası,İbranice tabiat bilgisi ders kitabını "Peygamberler"in altına gizliyordu. Yahudilerin nüfusun %50'sinden fazlasını oluşturdukları yörelerde dahi, Çarlık yönetimi azami %10'unun öğrencileri üniversiteye hazırlayan okul-

lara gitmesine izin veriyordu. Yahudilerin Üniversiteye gitmesini engellemek için bütün imkanlardan yararlanılıyordu. 'Sürekli aldatmaca, düş kırıklığı ve aşağılanma' eğitimin bir parçası olmuştu. Weizmann, eşi görülmemiş sabrı, çalışması ve azmi sayesinde Avrupa'nın en büyük üç Üniversitesinden biri olan Berlin Politeknik'e girmeyi başarmıştı. Daha sonra İsviçre'ye giderek Freiburg'da (1899) kimya doktorası yaptı.

Biokimya dersi vermeye geldiği Manchester Üniversitesi'nde Weizmann hayatının hedefini belirledi: Yahudilerin bir vatana sahip olmalarını temin etmek için, İngiliz İmparatorluğunun varlığından ve yönetim kademesinin iyi niyetinden faydalanmak gerekiyordu. 1910'da İngiliz vatandaşlığına geçen Weizmann, İngilizleri kendi değerlendirmelerine göre hoşgörülü, iyi niyetli, özgürlük ve adalet düşkünü olarak kabul ediyordu. Liberal 'Manchester Guardian' gazetesinin güçlü editörü C.P. Scott'la tanıştı ve onun aracılığıyla, Muhafazakarların lideri Arthur Balfour ve Winston Churchill Scott gibi lancashire Parlamento üyeleriyle tanıştı. Churchill, onu politikadaki en yakın arkadaşı Lloyd George'la tanıştırdı. Hepsi, ateşli Siyonizm taraftarı oldular.

Liberal Parlamento üyesi Herbert Samuel, Weizmann'ın beklenmedik bir taraftarıydı. Siyonizme karşı en düşman döneminde Yahudi kurumunun üyesi idi. Babası ünlü Samuel Montagu bankacılık şirketini kurmuştu. Firmadaki kuzeni Edwin Montagui ayı zamanda politikacıydı ve Siyon aleyhtarlarının önde gelenlerindendi. Samuel, ateizmin yuvası olan Balliol'a gitmişti ve orada inancını yitirdiğini annesine itiraf etmek zorunda kalmıştı. Fakat dışarıya karşı, kurallara uymaya devam ediyordu, sinagogla ilgili ödemelerini yapıyordu ve övünerek kendisine 'Yahudi' diyordu. Böylece, 1909'da kabineye girince, orada görev alan ve orada gördüğü şaşırtıcı fakirlikten ve sefaletten sonra Siyonist oldu. 1911'de Marconi olayına marjinal olarak katılınca, hoş görülü İngiltere'de dahi Yahudi düşmanlığının acımasızlığı bizzat yaşadı.

Samuel soğuk, sessiz ve mesafeliydi; görüşlerini kendine saklıyordu. Weizmann dahi Siyonist olduğunu bilmiyordu. Türk müdahalesinden yararlanmak için özel olarak bir plan dü-

zenlemişti ve Asquith'in konuşmasını yaptığı gün Dışileri Bakanını arayarak, Dişişleri Bakanlığında onunla bir görüşme yaptı. Yahudilerin bir vatana sahip olmaları konusunda ne düşünülüyordu? Grey, o fikre derin duygularla bağlı olduğunu ve fırsat olduğu takdirde gerçekleşmesi için çalışmaya hazır olduğunu bildirdi. Ayrıntıları görüştüler. Samuel, bu vatanın 'Beyrut'ta veya Şam'da yer alamayacağını, çünkü orada asimile edilemeyecek, Yahudi olmayan kalabalık halk topluluklarının olduğunu söyledi. Hatta Suriye'nin kalanının Fransa tarafından ilhak edilmesi büyük avantaj sağlar, zira, Türklerle komşu olacağımıza, Avrupa'lı bir gücü tercih ediyoruz' dedi. Bu fikir bir İngiliz-Fransız paylaşımı olarak şekillendi. Daha sonra, Versailles'de uygulamaya konan gizli Sykes-Picot sözleşmesinin şartlarına göre, İngilizler Filistin'i, Fransızlar da Suriye-Lübnan'ı aldılar. Tabii, bu, Yahudilerin hemen vatanlarına kavuşacakları anlamına gelmiyordu. Aynı gün Samuel Hazine'ye giderek, Maliye Bakanı olan Lloyd George'un yardımını istedi.. Lloyd George orada bir Yahudi devletinin kurulduğunu görmekten çok memnun olacağını söyledi.

Böylece, Weizmann'la Samuel kampanyayı başlattılar. 'New Statesman' gazetesi 'Siyonistlerin umutlarının idealden pratik politikaya dönüştüğünü yazıyordu. Aslında, önlerinde uzun bir yol vardı. Samuel planını kabineye sunduğunda Siyon aleyhtarı kuzeni Montagu'nun şiddetli muhalefeti ile karşılaştı; Yahudi düşmanı Asquith'in durumu küçümsemesi bir yana, çok eğlenceli buluyordu. Başbakan, kız arkadaşı Venetia Stanley'ê her gün yazdığı mektuplarda karşılaşmalarını anlatıyordu. 28 Ocak 1915'teki mektubunda, 'Samuel'e göre: 'Fazla bir şey vaat etmeyen bu bölgeye 3-4 milyon Yahudi yerleştirmemiz gerekiyor ve bu, geride kalanların (galiba kendisi de dahil) üzerinde olumlu bir etki yaratacak. Adeta güncelleştirmiş 'Tancred'in yeni bir versiyonu gibidir. Varolan sorumluluklarımıza yenilerinin eklenmesi teklifinin bana çok cazip geldiğini söyleyemem. H.S.'in düzenli ve metodik zihninde yer eden bu lirik feveran Dizzie'nin 'her şey bir yarıştır' deyiminin bir örneğidir.

13 Mart 1915'te Samuel'in Filistin'le ilgili 'dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Yahudilerin geri dönerek özerklik sağ-

layabileceklerine dair' (ne kadar çekici bir toplum!) muhtırasına atıfta bulundu. Tuhaf olabilir, ancak bu planın diğer taraftarı, Yahudilere hiç aldırmayan Lloyd George'du. Onun bütün isteği agostik ve ateist Fransızları Kutsal Yerlerin dışında tutmaktı. Dört gün sonra, Başbakan Bayan Stanley'e 'Kuzen Montagu'nun veya onu çağırdığı lakabıyla 'Asurlu'nun' kendine özgü bir üslupla yazılmış bir notla karşılık verdiğini ve o notuyla 'Kuzen Herbert'i planının bir tek cümlesini İbranice'ye çeviremekle suçladığını bildiriyordu. Asquith, meslektaşlarının tartışırken kullandıkları ifadelere çok şaşırdığını itiraf etti. Savunma Bakanı Lord Kitchener'in "Filistin'in bizim için herhangi bir değeri olamaz" beyanı şüphelerini teyit etti.

Olaylar, Siyonistlerin lehine gelişiyordu. Lord Kitchener Rusya'ya yaptığı bir seyahat sırasında boğulunca, Lloyd George Savunma Bakanlığını tamamen devraldı. Bu olay, Doğu Akdeniz'e bir kaynak transferinin başlangıcının işaretiydi ve İngiltere'nin Filistin'i fethetmesine imkan veriyordu. Weizmann hükümetin üst düzey yetkilileriyle daha kolay görüşüyordu. 18 Ağustos 1916'da aşağıdaki beyanda bulununca, Lord Robert Cecil'in hayranlığını kazandı: Notlarında şöyle diyordu: 'Gerçekçi bir ifade ile, bu ülkede dahi, bir Yahudi varlığının sebebini daima açıklamak zorundadır. Ne tamamen İngilizdir ne de tamamen Yahudidir. Başka ülkelerde bu gerçek çok ciddi sonuçlar doğurmuştu... Kullandığı bir cümle ile yapmış olduğu etki özetlenebilir: 'Ben romantik değilim, dedi. Fakat, gerçek korkunç olduğundan, Yahudiler romantik olmak zorundadırlar.' Cecil, itici hatta sefil dış görünümünü unutturan davranışından çok etkilendiğini ifade etti. Dört ay sonra, Asquith görevden alındı, Lloyd George Başbakan oldu, Balfour'u da Dış İşleri Bakanı olarak atadı.

Kesin olan bir husus vardı. Asquith Lloyd George hakkında yanılıyordu. Hem Yahudi dostuydu hem Siyonistti. En çılgın günlerinde Rothschildler'i itham etmişken, savaşın arifesinde başka bankerlerle birlikte toplantıya davet ettiği 1. Lord Rothschild onu çok etkilemişti. 'Lord Rothschild' diye söze başladı 'bazı politik tatsızlıklarla karşı karşıyayız' dedi. 'Sayın Lloyd George, şimdi bunlardan bahsetmenin sırası değil. Size yardım et-

mek için ne yapabilirim?' dedi. Daha sonra, Lloyd George 'sadece yaşlı Yahudi makuldu' diyecekti. Yeni Başbakan ateşli ve milliyetçi bir Gal'liydi. Samule planını yürütürken, bir yandan da 'Filistin'in boyutlarının Galler'inkine eşit olduğunu' belirtmeyi ihmal etmiyordu. Lloyd George aynı zamanda bir İncil kurduydu ve bu özelliği Siyonistlerin lehine puan kazandırıyordu.

Balfour'a gelince, çekingen görünümünün ardında, Dışişleri Bakanlığındaki yetkililerin ve meslektaşlarının tereddütlerinin üstesinden gelmek için şart olan çelik gibi iradeye sahipti. Bir olaya inandıktan sonra, vazgeçmesi için şart olan çelik gibi iradeye sahipti. Bir olaya inandıktan sonra, vazgeçmesi çok zordu. Weizmann için, din değiştirenlerin en önemlisiydi. 1906 seçimlerinde karşılıklı uzun görüşmeleri oldu sonra da, Uganda'yı reddettiği için Balfour Weizmann'a söylendi. 'Sayın Balfour, size Londra'nın yerine Paris'i teklif ettiğimi varsayalım. Kabul eder miydiniz?' 'Fakat, Dr. Weizmann, Londra zaten elimizde.' 'Doğru, ancak Londra henüz bir bataklıkken, Kudüs bizimdi.' Weizmann'ın ikna kabiliyetini göstermesi açısından 12 Aralık 1914'teki konuşmalarını aktarmaya değer. Weizmann Siyonist olayını harekete geçirdikten sonra, Balfour kendisine Yahudi meselesinin 'buradaki bütün Yahudiler tamamen asimile oluncaya kadar, ya da Filistin'de normal bir Yahudi toplumu kurulunca' halledileceğini söyledi. Bu konuyu ünlü Yahudi düşmanı Cosima Wagner'le 1912'de tartıştığını ve onayladığını söyledi! Weizmann 'Evet' dedi 've tam olarak ne dediğini söylememem izin verin: Yahudiler, Almanların kültürünü, ilmini ve sanayiini devralıyorlar. Fakat, 'Yahudi olmayanların gözden kaçırdıkları ve Yahudi trajedisinin asıl can alıcı noktası şudur: Enerjilerini ve zihinlerini Almanlar için harcayan Yahudilerin, bunu Alman sıfatıyla yaptıklarıdır. Yahudi alemini değil, Almanları zenginleştiriyorlar... Akıllarını ve yeteneklerini Almanların hizmetine sunmalarına izin verilmesi için, Judaizmlerini gizlemek zorundadırlar. Almanya'nın büyümesinde payları büyüktür. İşin en trajik yönü şu ki, onları Yahudi olarak görmediğimiz gibi, Bn. Wagner de onları Alman olarak görmüyor ve böylece dünyanın en çok sömürülen ve anlaşılamayan toplumu olarak kalıyoruz.'

Balfour çok duygulanmıştı. Yaşlı gözlerle Weizmann'ın elini sıkarak 'Acı çeken yüce bir ulusun izlediği yol, benim için aydınlandı' dedi. Böylece, Balfour ateşli bir Siyonist olmuştu. Ocak 1917'de İngiliz orduları Filistin'i fethetmeye başlamışlardı. Aynı tarihte Çarlık rejimi yıkılınca, dünya çapında Yahudilere destek verilmesini önleyen en büyük engel böylece yok olmuştu. Geçici Başbakan Kerensky, Rusya'nın Yahudi aleyhtarı yasalarını yürürlükten kaldırdı. Ayın sonunda Almanya'nın başlattığı denizaltı savaşı Müttefiklerin yanında Amerikan müdahalesini kaçınılmaz hale getirdi. ABD hükümeti otomatik olarak Yahudilerin Filistin'deki vatanının savunucusu oldu. Engeller de vardı tabii. Fransızlar Kudüs'te Katolik (ve ateist) Fransa'nın yerine Yahudilerin ve daha çok Protestan İngilizlerin bulunmasında nefret ediyorlardı. Koruma antlaşması üzerinde gizli görüşmeler yürüten Sir Mark Sykes'a göre, Georges Picot 'Paris'te katliamlardan' bahsediyordu-Dreyfus'un anısı hala canlıydı- ve bu konuda fazla normal görünmüyormuş.' Arap menfaatlerinin tarafından veya onları temsil edenlerin muhalefet çalkantıları sürüyordu. Ancak, Araplar hareket etmekte geç kalmışlardı ve o dönemde 'Arap İsyanı'nın başında bulunan binbaşı T. E. Lawrence, İngiliz korumasının ve Yahudi vatanının lehindeydi. En korkunç muhalefet, o ara Hindistan Bakanı olarak önemli bir görev yürütmekte olan Montagu'dan geldi. Bunun çok önemli sonuçları olacaktı.

Taahhüdün şekli, Dışişleri Bakanı olarak Balfour'un, İngiliz Yahudi toplumunun başkanı olarak Lord Rothschild'e yazdığı ve daha önce içeriği konusunda tarafların mutabakata vardıkları bir mektuptu. 2. Lord Rothschild, Walter, 1915'te ölen büyük babasının aksine, Yahudi tarihinin en belirleyici olaylarında yer alacaktı. Babasının aksine, az çok Siyonist olduğu doğruydu. Konuşma özürlüydü ve başka kompleksleri de vardı. Bu nedenle, enerjisini kamu hizmetine değil, bir insanın sessiz sedasız meydana getirebileceği en muazzam koleksiyonu yaratma yolunda harcıyordu. Eskiden II. Charles'ın Nell Gwynn'e hediyesi olan Tring'deki Wren evinde 2.250.000 güve ve kelebek, 300.000 kuş derisi, 200.000 kuş yumurtası ve -diğer birçok çeşidin dışında-, 150 yaşında, dünyanın en büyüklerinden olan 144

canlı kaplumbağa biriktirmişti. 1.200'den fazla bilimsel tebliğ (ve kitap) yayınlamıştı, 5.000 yeni çeşit keşfetmişti ve aralarında bir zürafanın, bir filin, bir kirpinin, bir cennet kuşunun, bir barsak kurdunun ve bir sineğin de bulunduğu 250 değişik türe adı verildi. Samimi arkadaşlarının dahi bilmediği diğer bir husus, vicdansız bir İngiliz asilzadesi ile kocası tarafından kırk yıldan beri şantaj yaparak para sızdırdıklarıydı.

Weizmann ve arkadaşları Rothschild'e doğru önerilerde bulunmuşlardı ve 18 Temmuz 1917'de Balfour'a takdim ettiği İngiliz vaadinin orijinal taslağı, üç önemli konu içeriyordu. Birincisi, Filistin'in Yahudilerin vatanı olarak yeniden yapılanması. İkincisi, Yahudilerin kısıtlamasız olarak göç hakkı. Üçüncüsü, Yahudilerin içeride kendi kendilerini idare etmeleriydi. Bu üç husus Siyonistlerin bütün isteklerini karşılıyordu. Weizmann hayatının sonuna kadar, Montagu itiraz etmeseydi üçüne de sahip olabileceklerine inanıyordu. Mektubun içeriği ancak 31 Ekim'de onaylanabildi ve bu arada önemli değişikliklere uğramıştı. Filistin'le Yahudilerin vatanı arasında herhangi bir bağlantı kurulmamıştı; aynı şekilde, Yahudilerin kısıtlamasız göç hakkından veya içeride kendi kendilerini yönetmelerinden hiç söz edilmiyordu ve Arapların hakları korunuyordu. 2 Kasım 1917 tarihini taşıyan mektubun en önemli paragrafında 'Filistin'de yaşamakta olan ve Yahudi olmayan toplumların kamusal ve dinsel haklarına ve başka bir ülkede yaşayan Yahudilerin yararlanmakta oldukları haklara ve siyasal statüye zarar vermemek şartıyla Majesteleri'nin Filistin'de bir Yahudi vatanının kurulmasını olumlu karşıladıkları ve bu projenin gerçekleşmesi için gayret edecekleri' bildiriliyor. Sykes, elinde mektupla odadan çıkarak 'Dr. Weizmann, bir oğlumuz oldu' diye seslendi. Weizmann yazıyı inceledikten sonra 'İlk görüşte bu bebeği beğenmedim: Beklediğim bu değildi' dedi.

Bütün bunlara rağmen, Balfour Deklarasyonu bulmaca oyuncağının kilit parçalarından biriydi, çünkü onsuz, Yahudi devleti hiçbir zaman hayata geçirilemeyecekti. Zaferin ve barışın yerleşmesinden sonra bölgedeki halk müttefiklerden bir takım etnik, ırksal vs. haklar talep ediyordu. Yahudiler duygusal olarak Filistin'i istiyorlardı, ancak talepleri çok eskiden kalmay-

dı ve Versailles kriterlerine göre hiçbir iddiaları olamazdı. Deklarasyonun yayınladığı tarihte Filistin'deki toplam 500.000 kişilik nüfustan 85-100.000'i Yahudiydi. Nüfusun kalan kısmını Araplar teşkil ediyordu. Şayet Araplar savaş sırasında düzenli bir şekilde -veya herhangi bir şekilde- diplomatik açıdan organize olsalardı, Deklerasyonun düzenlenmesi herhalde söz konusu olmazdı. Weizmann, 'Tancred' ve 'Daniel Deronda' sayesinde İngiliz yönetim kademesinin duygusallığına başarı ile hitap ederek, büyük bir güçten, belki de son olarak, çağın aritmetik ruhu ile çelişen bir armağan aldı.

Londra'da Lloyd George'la Balfour, Yahudilere bir vatan temin etme uğruna, insanlık tarihinin en tiksindirici savaşından yararlandıklarını düşünüyorlardı. Mütareke Gününde Weizmann Başbakanla öğle yemeği için buluşmaya gidince, onu gözyaşlarıyla Mezmurlar'ı okurken buldu. Daha sonra Lloyd George, 'Savaşın tek ilginç yönünün, onun gözünde Filistin'in olduğunu' söylüyordu. General Allenby Deklarasyon yayınlandıktan tam bir ay sonra Kudüs'ü almıştı ve Kutsal Kente büyük bir tevazu ile yürüyerek girdi. 1918'de Weizmann onu ziyarete gidince, sayısız askeri ve idari sorunun generali bunalttığını gördü. 'Fakat şimdi hiçbir şey yapmamıza imkan yok. Halkın hassasiyetini rencide etmemeye çok dikkat etmeliyiz.' Üst kademedeki İngiliz subaylarının çoğu Deklarasyondan habersizdiler. Bir-ikisi Yahudilerden yanaydı. Bazıları Yahudi düşmanıydı. Bazıları da Arap taraftarıydı ve onların uygun bir zamanda ayaklanarak Yahudileri katletmelerini bekliyorlardı. Yerli Yahudi halkına, Rusya'nın süprüntüleri ve muhtemelen Bolşevik gözüyle bakıyorlardı. General Sir Wyndham Deedes Weizmann'a daktiloda yazılmış birkaç sayfa uzattı ve 'bunları büyük dikkatle okumanız isabetli olur. İleride başınıza büyük dertler açılacak' dedi. 'The Protocols of the Elders of Zion'un (Siyonun Büyüklerinin Protokolleri) bir kopyasıydı. Belge, Kafkaslarda Çar yanlısı Grandük Nikola ile birlikte görev yapan İngiliz Askeri Misyonu tarafından geri getirilmişti. Herhalde Filistin'deki bütün İngiliz subaylarının elinde birer kopyası vardı.

Buna rağmen, barış görüşmeleri sırasında İngiltere Filistin mandasını bağladı. Yahudi vatanının kuruluş çalışmaları

başlamıştı. İngilizler Filistin'i devraldıklarında durum şöyleydi: Yahudiler esasen iki gruba ayrılıyorlardı. Ondokuzuncu yüzyılda sayıları hızla çoğalan ve eskiden beri var olan dindar, bilgin ve filozof sınıfı vardı. Kudüs'teki Yahudi ghetto mahallesinde oturuyorlardı. Dünyanın her yerinden gönderilen Yahudilerin bağışlarıyla geçiniyorlardı. Kendi alemlerinde, Balfour Deklarasyonunun idrak etmiyorlardı, fakat sürekli olarak istekleri ve şikayetleri vardı. Weizmann onları ziyarete gittiğinde, kendisinden, en iyi Cezayir menekşelerinin bulunduğu Trieste'ye bir gemi göndermesi için Allenby'yi ikna etmesini istediler: Ancak bu şekilde Gül Bayramını gerektiği gibi kulayabilirlermiş! Weizmann öfkeden çılgına döndü, ancak kendisinin olduğu gibi, onların da öncelikleri vardı ve onsuz bir vatanın düşünülemeyeceği, Tevrat'ın şartlarına kesinlikle uyulması gerekiyordu.

Diğer grup, tarımla uğraşanlardı. Bunlar Montefiore gibi hayırseverlerin yardımlarından yararlanıyorlardı. 1881'de Rusya'da meydana gelen katliamlardan -Birinci Aliyah olarak bilinen olay- Yahudiler kalabalık gruplar halinde Filistin'e göç edince, Rothschild yeni gelenleri himayesine aldı. 'Moshavot' denen yeni köylere ve yerleşim bölgelerine yöneticiler atadı, okul ve doktor temin etti. Judaea'da, Ekrın, Gederah, Rishon Le Zion ve Petah Tikva bulunuyordu. Galile'de Rosh Pinha ve Yesud ha Maala ve Samaria'da Zikhron Yakov. 1896'da Rothschild Metullah'la Rus Siyonistler Be'er Toviyyah'ı ekledi. Bu dönemde yerleşim için toplanan 1.700.000 sterlinden 100.000 sterlini Rothschild kendi cebinden verdi. Siyasi tahrikçi olarak gördüğü Herzl'e veya Weizmann gibi Rus budalalarına ayıracak zamanı yoktu. Nordau'nun da dahil olduğu bir Siyonist delegasyonuna 'Bunlar benim kolonilerimdir, onlarla ne istersem yaparım' dedi. Buna rağmen hepsini yeni Yahudi Koloniler Kurumuna devretti.

1904'te, Rusya'da meydana gelen çok daha korkunç katliamlar İkinci ve çok daha geniş kapsamlı Aliyah'ın gerçekleşmesine yol açtı. Gelen 40.000 kişiden bir kısmı Yaffa'nın bahçelik bölgesine yerleştiler: Orası, geleceğin büyük Tel-Aviv kenti olacaktı.

Aynı yılın içinde, genellikle gençlerden oluşan yeni yerleşenler, Yahudi idarecilerinin kiraladıkları Arap işgücü ile çalıştırılan çiftliklerin skandalına son vermek için, Deganya'da ilk (kollektif) kibbutz'u kurdular. Siyonist hareketin Filistin ofisini idare etmek üzere Wolffsohn'un atadığı Arthur Ruppin'in (1876-1943) yönetiminde, Siyonistler yerleşim konusunu sistematik bir şekilde ele aldılar. Gönüllülerden oluşan kollektif çiftlikler olan 'kibbutzim' Siyonistlerin sponsorluğu ile ve onların tarafından kurulmuştu, sayıları 200'den fazlaydı. 'Moshav Ovedim' tarım köyleri de vardı. Üyeleri şahsi malvarlığına sahiptiler, ancak, donanım alabilmek için işbirliği yapıyorlardı. Moshav Shittifi'nin üyeleri sadece kendi evlerinin mal sahibi idiler ve toprak işinde çalışıyorlardı. Ruppin Prusya'lı Yahudi kökenliydi. Aldığı eğitim itibariyle, aynı zamanda sosyolog, iktisatçı ve istatikçi idi. Siyonist fikrini pratik bir gerçeğe dönüştürmek için bu yeteneklerinden yararlandı. Yani yuvanın bütün ayrıntılarından herkesten fazla sorumluydu.

Ayrıca, yeni kolonileri çapulculara karşı korumak hayati önem taşıyan bir konu idi. Rusya'daki katliamlarda Yahudi direniş gruplarına katılmış olan ikinci Aliyah'ın gençleri 1909'da 'Shomerin' veya 'Nöbetçi' grubunu kurdular. O dönemin fotoğraflarında, üniversite öğrencisi Kazaklara benzeyen, Rus çizmeleri ve Arap başlıkları giyen, ellerinde tüfekleriyle gençler yer alıyor. Eksik olan yönü tamamlarcasına, aniden ortaya Vladimir Jabotinsky (1880 - 1940) diye biri çıktı. Herzl gibi yazardı ve drama meraklısıydı. Yahudi kentlerinin en romantiği olan Odessa'dan geliyordu. Baklagil ihracatında önemli bir yeri olan bu Karadeniz limanının Yahudi tarihinde de önemli bir yeri vardı. Karakteristik olarak Jabotinsky Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca, Eskenazi dili ve İbranice konuşuyordu. Örneklerden biri Trotsky olan, birçok Odessa'lı Yahudi gibi olağanüstü yetenekli bir konuşmacıydı. 1900'larda yaklaşık olarak 170.000 Yahudi'nin yaşadığı Odessa, hem en vahşi şekliyle Yahudi düşmanlığının, hem de aynı zamanda Yahudi kültürünün merkezi olmuştu. Odessa, 'maskil'ler tarafından yönetilen ilk kentti. Hahamlar ondan nefret ediyorlardı ve onlara göre ikinci bir Sodom olan o yere asla ayak basmamaları için dindar Yahudileri sürek-

li olarak uyarıyorlardı. 'Autoemancipation'un yazarı Leon Pinsker'le Siyonist hareketin başlangıcının filozofu Ahad Ha'am o dönemde ortaya çıktılar. Yahudi basını çok güçlüydü ve kısa zamanda Jabotinski atılgan ve militan bir Siyonist olarak sivrildi. Aynı zamanda, Odessa savunma birimlerinin de üyesiydi.

Birinci Dünya Savaşı patlak verince Jabotinski bir Moskova gazetesinin gezici muhabirliğine atandı ve Orta Doğu'ya gitti. Türkler Filistinlilere potansiyel hain muamelesi yapıyorlardı. Terörizm eylemleri, 85.000 kişilik nüfusu 60.000'in altına indirmişti. İskenderiye'dek sefalet içinde yaşayan 10.000 Yahudi göçmeni iç kavgalarla uğraşıyorlardı. Eskenazi'lerle Sephardi'ler çorbalarının ayrı mutfaklarda pişmesi için ısrar ediyorlardı. Tel Aviv'deki Yeni Herzl Lisesi'nin öğrencileri onlara İbranice hitap edilmediği zaman karşılık vermiyorlardı. Jabotinsky, Yahudileri bir araya getirerek kötü muameleye karşı onları baş eğmekten kurtarmak için bir ordunun gerekli olduguna karar verdi. Rus-Japon savaşının tek kollu bir gazisi olan Joseph Trumpeldor (1880 - 1920)da Jabotinsky'nin görüşüne katılınca, bu iki kararlı adam, İngilizlerin resmen direnmesine rağmen savaşa, Siyon Katır Kıtası, Üç tabur Tüfekli Kraliyet Askeri, 38 (Doğu Londra), 39.(Amerikalı gönüllüler) ve 'Yishuv'dan toplanan 40 Tabur gibi askeri katkıda bulunmayı başardılar. Jabotinsky 38. Taburda görev aldı ve Ürdün Nehrinin geçişini yönetti. Filistin'deki Siyonist yetkililerinin, bu Yahudi Lejyonuna hiçbir ilgi göstermemeleri Jabotinsky'yi hem çok üzdü hem de endişelendirdi. Bu ilgisizliği fırsat bilen İngilizler hiç zaman kaybetmeden dağıttılar. Jabotinsky, ileride çok kudretli bir ordu haline gelecek olan gizli bir organizasyon kurdu: Hagannah'ı.

Yerel Arapların yeni Yahudi vatanı projesine karşı takındıkları düşmanca tavırlar Jabotinsky'yi huzursuz etti. Herzl'in yönetimindeki Siyonistler Arapları hiçbir zaman doğru değerlendirememişlerdi. Herzl, Filistin'i iyi tanıyan Holman Hunt'un 'Araplar oduncudan ve sucudan başka bir şey değiller. Mallarına el koymaya gerek yok, Yahudilere büyük yararları dokunabilir' sözüne inanmıştı. Aslında Araplar, Yahudilerinkine benzeyen bir milliyetçilik geliştirmekteydiler. Başlıca fark, kendilerini yirmi yıl daha geç organize etmeye başlamış olmalarıdır. Yahu-

di milliyetçiliği, on dokuzundu yüzyılın harikası olan Avrupa milliyetçi hareketinin bir parçasıydı. Araplar, aksine, yirminci yüzyılın Avrasya milliyetçiliğinin bir parçasıydılar. Hareketleri, 1911'de Paris'te Genç Arapların gizlice El-Fetih'i kurmalarıyla başladı. Jön Türkleri örnek olarak almışlardı ve tıpkı onlar gibi baştan beri Siyonizm aleyhtarıydılar. Savaştan sonra, Fransızlar bir İngiliz ve Siyon aleyhtarı merkez olarak El-Fetih'in üssünün Şam'da kurulmasına izin verdiler.

Bazı Siyonistler, 'Yahudi sorunu'nun halledilmesi için Filistin'den yararlanılmasının, bir 'Arap Sorunu' yaratabileceğini düşünüyorlardı. Erez-Israel'i ziyaret eden Ahad Ha'Am'ın 'Filistin Gerçeği' başlıklı makalesinde Arapları etrafta olup bitenden habersiz akılsız vahşiler gibi görmek Siyonistlerin çok büyük bir yanlışıydı' diyordu ve uyarıyordu: 'Araplar keskin bir zekaya sahiptirler, aynı zamanda kurnazdırlar. Ülke çapındaki faaliyetlerimize ve amaçlarımıza seslerini çıkarmıyorlar, çünkü şimdilik gelecekleri için herhangi bir tehlike söz konusu değil. Filistin'deki halkımızın yaşamı onlar için bir tehdit unsuru olunca tepkilerini gösterecekler. Orta yerinde yerleşmeyi düşündüğümüz yabancı bir halka karşı ne kadar da dikkatli olmalıyız! Onlara karşı muhabbet ve saygı göstermek ne kadar önemlidir!... Arap, karşısındakinin davranışını eziyet veya haklarının gasp edilmesi olarak algılarsa, tepkisini açığa vurmanın zamanını sessizce beklese bile, kalbindeki nefret canlı kalacak.'

Bu uyarıya hiç kimse aldırmadı. Yerleşimin genişlemesi arazi fiyatlarını korkunç derecede yükselmişti. Weizmann 'fiyat yükselişleri işlerimizin gelişme hızını çoktan aştı' diye şikayet ediyordu. Galiba Filistin'in toprağını Yahudi altını ile kaplamamız gerekecek' diyordu. Bu nedenle Yahudiler Arapları aç gözlü mal sahipleri veya basit çiftçiler olarak görme eğilimindeydiler. 1920'lerde Ahad Ha'am 'Filistin kolonileşmesinin başlangıcından beri Arap halkını yok farz ettik' diyordu.

Arap milliyetçiliği eninde sonunda savaşta dinamik oldu. Müttefikler, savaşta desteklerine muhtaç oldukları çeşitli ülkelere ileri tarihli çekler vermişlerdi. Savaş sona erince çeklerin karşılıksız oldukları ortaya çıktı. Suriye'de ve Lübnan'da Fransızların egemenliğine, Filistin'de, Ürdün'de ve Irak'ta İngiliz ege-

menliğine girdiler. Savaştan karlı çıkan tek Arap topluluğu Arabistan'daki Suudilerdi. Haşimilerin başı olan Emir Faysal, Ürdün'le yetindi. Arapların yaşam standardını yükselteceğine inandığından, Yahudilerin yerleşmesini olumlu karşılıyordu. 3 Mart 1919'da Felix Frankfurter'e şöyle yazıyordu: 'Biz Araplar, özellikle okumuş olanlarımız Siyonist hareketine büyük bir sempati duyuyoruz... Yahudilere büyük bir içtenlikle "evinize hoş geldiniz" diyeceğiz.'

Ancak Faysal, Yahudilerle çalışmaya hazır olan ılımlı Arapların gerçek sayısını tam olarak değerlendirememişti. Yahudi vatanı söylentilerinin doğruluğu kanıtlandığı takdirde huzursuzluk çıkacağı İngilizlere bildirilmişti. Arapların en iyi habercilerinden biri 'Filistin'de bir Yahudi devleti, Yakın Doğu'da kalıcı bir barışa karşı sürekli bir tehdittir' diyordu. İngilizler bunu çok iyi bildiklerinden, ulusal devlet fikrinden caydırmayı denediler. Balfour Deklarasyonunda 'konunun büyük bir gizlilik içinde işlenmesini ve hiçbir surette yayınlanmaması' emredildi. Bir noktada, Faysal'ın Filistin Kralı olmasını dahi teklif ettiler. İngilizlerin Arapları sakinleştirmeye gayretleri sonuç vermedi. Bir yandan savaştan sonra Yahudi göçmenlerinin Mısır'dan Filistin'e dönmesi, diğer taraftan Beyaz Rusların Ukranya'daki katliamlarından kaçanlar, Arapların kendilerini tehdit altında hissetmelerine sebep oldu. 1920'nin Mart ayının başlarında, Galile'deki Yahudi yerleşim birimlerine karşı çeşitli Arap saldırıları düzenlendi. Bunlardan birinde Trumpeldor öldürüldü. Bu olayları Kudüs'teki Arap ayaklanmaları izledi. Savunma güçlerini ilk defa harekete geçiren Jabotinsky, Haganah'ın diğer üyeleriyle birlikte tutuklandı, askeri mahkemede davası görüldü ve on beş yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Tutuklanan ve hapsedilen Arap isyancıları da vardı: Aralarında bulunan Haji Amin al-Husaini ülkeden kaçmayı başardığından, gıyabında on yıla mahkum edildi.

Ayaklanmaları izleyen kargaşalıkta, Lloyd George muazzam bir yanlışlık yaptı. İngiliz ordularının Yahudilerin hayatını ve mallarını korumak için hiçbir gayret göstermediklerini iddia eden Yahudileri sakinleştirmek için vekil olarak Samuel'i gönderdi. Yahudiler çok sevindiler, zafer çığlıkları attılar ve Samuel

ayak basar basmaz istekleriyle ve şikayetleriyle etrafını sardılar. Weizmann ateş püskürüyordu: 'Bütün bunlar Mr. Samuel'i tiksindirecek' diye Filistin'deki Siyonist görevi Dr. Edu'ya yazıyordu. 'O da, diğerlerinin yaptığı gibi Yahudi toplumuna sırtını dönüp gidecek ve son şansımızı böylece kaybetmiş olacağız.' Aslında gerçek sorun bu değildi. Yahudilerin davranışları Samuel'i rahatsız etmiyordu. Onu aslında rahatsız eden, Yahudi olduğu gerekçesiyle dürüst olmadığına dair Arapların suçlamalarıydı. Samuel her zaman olayların iki yönüne de sahip olmak istiyordu. Örneğin, Tanrıya inanmadan Yahudi olmak istiyordu; herhangi bir Siyonist kuruluşa üye olmadan Siyonist olmak istiyordu; şimdi de, Arapları gücendirmeden bir Yahudi devleti yaratmak istiyordu. Bu olacak gibi değildi. Filistin'deki Arapların Yahudi yerleşim alanının ortasında eşit haklara sahip olmayı beklemeyecekleri Siyonist kavramda yer alıyordu. Ancak Balfour Deklarasyonunda 'Yahudi olmayan mevcut toplumların' sivil ve dinsel hakları özellikle korunuyordu. Samuel bunu Arapların da aynı haklara ve fırsatlara sahip olmalarının gerektiği' şeklinde yorumladı. Bu cümleyi görevinin aksiyomu olarak görüyordu. 'Pratik Siyonizm, bu şartı yerine getiren Siyonizmdir' diye yazıyordu.

Yahudiler, Samuel'in onları yatıştıracağına, konferans vermeye geldiğini hemen anladılar. 'Milliyetçi Arap hareketinin gücünü ve değerini anlamadıkları için' Siyonistleri eleştirdi. Aslında, yatıştırılması gereken taraf Araplardı. Yahudilerin önemli derecede özveride buluinmaları gerekiyordu. 10 Ağustos 1921'de Weizmann'a yazdığı gibi 'Siyon gemisi Arap kayasına çarparsa parçalanabilir' Filistin'deki Yahudi liderlerine çattı: 'Arapları önemsemediğiniz takdirde, katliama davet çıkarıyorsunuz. Bir anlaşmaya varmak için hiçbir gayret göstermediniz. Sadece hükümete itiraz etmeyi biliyorsunuz. İkamet edenlerden izin almak için hiçbir girişimde bulunmadınız ve bu izin olmadan göç imkansızdır.'

Bir bakıma bu iyi bir nasihattı. 1920'lerde, Siyonistlerin sorunu, enerjilerinin ve gelirlerinin Araplara jest yapamayacak kadar kısıtlı olmasıydı. Samuel bir yandan onlara bu tür önerilerde bulunurken, diğer taraftan davranışı ile uygulanmalarını

imkansızlaştırıyordu. Eşitliğe ve tarafsızlığa inanıyordu. Bir Yahudi ile bir Yahudi düşmanının arasında eşitliğin olamayacağı gibi, Yahudi sakinleri ile orada onları hiç istemeyen Arapların arasında da tarafsızlık olamayacağını anlamıyordu. İlk işi, 1920'nin isyancıları için genel af ilan etmek oldu. Amaç Jabotinsky'nin serbest kalmasıydı. Eşitlik, isyanları başlatan Araplaların da affa uğramasını gerektiriyordu.

Samuel de çok büyük bir hata işledi. Araplarla yaptıkları görüşmelerde İngilizlerin karşılaştıkları en büyük zorluk, Arapların resmi bir lideri olmamasıydı. Kral Faysal'ın iradesi Ürdün'e kadar geçerliydi. Bunun için, Büyük Kudüs Müftüsü ünvanını uydurdular. Tanınmış bir ailenin reisi olan unvanın sahibi, 1921'de öldü.. Kardeşi, ünlü isyancı Haji Amin Al Husaini idi; affedilerek politikaya geri dönmüştü. Yeni müftüyü seçmek için izlenecek prosedüre göre dindar Müslüman Araplardan oluşan bir seçim heyeti üç aday seçecek, hükümet de o adayların arasından birini onaylayacaktı. Yirmili yaşlarda olan Haji Amin'i ne yaşı ne de eğitimi bu görev için yeterli değildi. Balfour Deklarasyonundan beri aşırı İngiliz düşmanıydı. Yaşamı boyunca Yahudilere karşı şiddetli bir nefret duyuyordu. On yıllık mahkumiyetine ilaveten, polis kayıtlarında tehlikeli bir tahrikçi olarak adı geçiyordu. Seçim heyeti ılımlı olduğundan, Haji Amin'in sadece sekiz oy almasına şaşırmamak gerek. Ilımlı ve eğitimli bir kişi olan Sheikh Hisam al-Din seçildi ve Samuel onu memnuniyetle onayladı. Al Husaini ailesi ile aşırı milliyetçi kanat- 1920 isyanlarına önderlik etmiş olanları - bir iftira ve karalama kampanyası başlattılar. Kudüs'ün bütün duvarlarını seçim heyetini suçlayan posterlerle donattılar. 'Hepinizin tanıdığı lanetlenmiş hainler, partilerinden birinin müftü seçilmesi için Yahudilerle işbirliği yaptılar.'

İngiliz personelin arasında, Ernest T. Richmond adında eski bir mimar; İslam İşleri Dairesinde büyükelçi düzeyinde görevli Sir Ronald Storrs'a danışmanlık yapıyordu. Ateşli bir siyonizm düşmanıydı ve baş sekreter Sır Gılbert Claydon onu Siyonizm organizasyonunun karşıtı olarak nitelendiriyordu. Koloniler Dairesinin gizli bir tutanağında 'Hem Siyonizm politikasının, hem de Majestelerinin Yahudilere uyguladığı politikanın

tescilli bir düşmanıdır.... Hükümetin, Mr. Richmond gibi aşırı partizan bir kişiyi sekretaryasından ihraç etmesi çok isabetli olur' deniyordu. Bu arada Richmond ılımlı şeyhi mahkemede tanıklık ettikten sonra çekilmeye ikna etti. Mevcut karışık şartlar içinde Hacı Amin'in Büyük Müftü olarak atanmasına izin vermenin Araplara karşı dostane bir davranış olacağına da Samuel'i inandırdı. 11 Nisan 1921'de Samuel genç adamla görüştü ve 'bütün faaliyetlerinin huzurun korunmasına adanacağına' dair verdiği teminatı dinledi.. Üç hafta sonra Jaffa'da ve başka yerlerde meydana gelen ayaklanmalarda kırk üç Yahui öldürüldü.

Fazla bir önem taşımayan bir İngiliz yönetiminde ikinci derecede bir görev olarak görülen Müftünün atanmasının, zaman içinde yüzyılın en vahim hatası olduğu ortaya çıkacaktı. Filistin'de bir Yahudi-Arap işbirliğinin mümkün olup olmadığı henüz açıklığa kavuşmamıştı, ancak, Hacı Amin Büyük Müftü olduktan sonra böyle bir işbirliğinin kesinlikle imkansız olduğu belli oldu. Samuel, işin başında verdiği yanlış karardan başka, Yüce İslam Konseyinin kurulması için de büyük gayret sarf etti. Müftü ile mesai arkadaşları zaman kaybetmede bu kurumu ele geçirerek bir işkence ve dehşet çetesine çevirdiler. Daha kötüsü, Arapları komşuları ile bağlantı kurarak pan-Arabizm'i yaymaya teşvik ettiler. Müftü, Siyonizme karşı duyduğu şiddetli düşmanlığı Arabizmi yayma hareketine de bulaştırdı. Yumuşak çehreli bir katil oluşu bir yana, Müftü bir katil çetesinin de organizatörü idi. Kurbanlarının büyük çoğunluğu Araplardı. Başlıca hedefi, Arap Filistin'indeki ılımlı havayı yok etmekti: Olağanüstü bir başarı ile hedefine ulaştı. İngiltere'nin Ortadoğu'daki bir numaralı düşmanı oldu ve Nazilerle işbirliği yaparak, Hitler'in 'Nihai Çözüm'ünü hararetle destekledi. Ancak, dengesiz kişiliğinin başlıca kurbanları Arap Filistin'inin sıradan halkıydı. Tarihçi Elie Kedourie'nin isabetli bir görüşünde ifade ettiği gibi '1947'ye kadar Filistinlilerin stratejik politikasına yön veren Hüseyini'ler, mahvolmalarına sebep oldular.' Büyük Müftünün karanlık amaçlarından biri de Yahudi yönetimi ile Arap yönetiminin arasını açmaktı: O zamandan bu yana bir daha uyum sağlayamadılar. 1920'deki San Remo Konferansında Balfour Dekla-

rasyonu resmen Versailles antlaşmasının bir parçası olarak ilan edildi. Olayı kutlamak için düzenlenen etkinliklerde Arap delegasyonu ile Yahudi delegasyonu Royal Hotel'deki ziyafette aynı masayı paylaştılar. 1939 yılının Şubat ayında Üçlü Konferans Arap-Yahudi uyuşmazlığına bir çözüm bulmak amacıyla Londra'da toplandığında, Araplar Yahudilerle bir arada oturmayı reddettiler. Bu durum, Müftünün marifetiydi ve zaman içinde Yahudilerle doğrudan görüşmelerin sürdürülmesi imkansız hale gelince, tek başlarına hareket etmek zorunda kaldılar, bu da Arap'ların Filistin'i kaybetmelerine sebep oldu.

Buna rağmen, Araplarla Yahudilerin arasındaki menfaat çatışması, her iki ırkın da belli haklara sahip olacağı üniter bir devlet için değil, adeta bir tür bölünmeye yönelikti. Durum işin başından beri anlaşılabilseydi, rasyonel bir çözüm imkanı bulunabilirdi. Maalesef, manda Versailles döneminde ortaya çıkmıştı ve o dönemde, evrensel ideallerin ve insanlığın kardeşlik duygularının ışığı altında çözülemeyecek bir ihtilaf olamayacağına inanılıyordu. İngiltere'nin hoşgörüsü ve Milletler Cemiyetinin kesin denetiminin altında Araplarla Yahudiler acaba neden geçinemiyorlardı? Araplarla Yahudiler aynı eşitlik zemininde değillerdi. Araplar muhtelif devletler kurmuşlardı ve yakın bir gelecekte sayıları artacaktı. Yahudilerin devleti yoktu. Siyonist aksiyoma göre, Yahudilerin emniyette olacakları bir devlet kurulmalıydı. Güvende değillerse, hayali bir varsayımla kendilerini öyle kabul edebilirler miydi? Bu, iki bölümlü değil, üniter bir sistem demekti; bir yönetim paylaşımı değil, bir Yahudi yönetimiydi.

22 Haziran 1921'de Koloniler Sekreteri Winston Churchill'in İmparatorluk Kabinesinin toplantısında açıkladığı gibi, bu durum Balfour Deklarasyonunda ima ediliyordu. Kanada Başbakanı Arthur Meighen Churchill'e sordu: 'Mr. Balfour'un taahhüdüne göre, Filistin'deki sorumluluklarımızı nasıl tarif edersiniz?' Churchill: 'Yahudilerin vatanlarına kavuşmalarını sağlamak amacıyla elimizden geleni dürüst bir şekilde ortaya koymamızla.' Meighen: 'Ve onlara hükümetin yönetimini mi devredeceğiz?' Churchill: 'Yıllar sonra çoğunluk olurlarsa, devralacaklar tabii.' Meighen: 'Oransal olarak Arap'la mı?' Churc-

hill: 'Oransal olarak Arap'la. Arap'ı toprağından etmeyeceğimizi, siyasi ve sosyal haklarına tecavüz etmeyeceğimizi taahhüt ettik.'

Hal böyle iken Filistin'in bütün geleceği Yahudi göçüne kilitlendi. Siyonizmin diğer bir aksiyomuna göre, bütün Yahudiler vatanlarına dönmekte serbesttiler. Başlangıçta, İngiliz hükümeti bunu öylece kabul etti, daha doğrusu doğal karşıladı. Filistin'le ilgili ilk görüşmeler esnasında, az sayıda Yahudi'nin oraya gitmek isteyeceği tahmin edildi. Lloyd George'un dediği gibi: 'Politikanın ana hatlarını çizerken, görevlilerden hiçbiri, Yahudileri azınlıkta tutmak için Yahudi göçünün yapay olarak sınırlandırılması gerektiğini anlayamadı. Buna benzer bir davranış, hoş göründüğümüz kimselere karşı haksızlık ve suç olur.'

Buna rağmen, göç, tartışma konusu oldu. Arap direnişinin gittikçe artan bir ısrarla üzerinde durduğu noktaydı. Bu şaşırtıcı değildi, zira Yahudiler de, azınlıkta oldukları sürece temsili gruplar kurmaları konusunda İngilizlerin isteğine karşı direniyorlardı. Jabotinsky'nin ifadesiyle: Korkuyoruz ve burada bir anayasamızın olmasını istemiyoruz, çünkü Filistin'deki durum normal değil: 'Seçmenlerin çoğu henüz ülkeye dönmediler.' 1922'nin Ağustos ayında, Araplar, kendilerine ait nedenlerle, İngiliz politikasıyla da işbirliği yapmamaya karar verdiler. Fakat, baştan beri, Yahudi göçünün Yahudilerin politik iktidarına giden yolun anahtarı olduğunu biliyorlardı ve sergiledikleri huzursuzlukla engellemeyi amaçlıyorlardı. Samuel bu taktiğe aldandı. Göreve başlayınca Araplara yaptığı ilk jest, aşırı kanadın gazetesi olan 'Falastin'in yeniden yayınlanmasına izin vermek oldu. 1914'te bu gazete 'ırklar arasında nefreti teşvik ettiği' gerekçesiyle Türkler tarafından kapatılmıştı. Bu olay, Büyük Müftünün atanması ve diğer olaylar, Yahudilerin devreye girmelerinin endişesinden kaynaklanan ve Mayıs 1921'de meydana gelen katliama sebep oldu. Olayların karşısında, Samuel Yahudi göçünü belirsiz bir süre için tamamen durdurdu. Polonya'daki ve Ukranya'daki katliamlardan üç gemi dolusu Yahudi İstanbul'a geri gönderildi. Samuel 'toplu göçün imkansızlığının muhakkak kabul edilmesinin' gerektiğine ısrar ediyordu. David Edu'ya 'İkinci bir İrlanda istemediğini' söyledi ve bu sözleri Ya-

hudilerin sert tepkilerine yol açtı. Edu Samuel'i "Judas"a benzetti. Ruppin, 'onların gözünde Yahudi davasına ihanet ettiğini' söyledi. 1921 yılının Temmuz'unda Weizmann Churchill'e: 'Savaş sırasında vaat edilen Yahudi vatanı, şimdi Arap vatanına dönüştü' diye sitem etti.

Bu abartılı bir beyandı. Yahudilerin vatanı 1920'lerde yavaşça gelişti; fakat karşılaştıkları başlıca engel, İngilizlerin göçe uyguladıkları kısıtlamalar değildi. Birinci yılın zorluklarını aştıktan sonra, Samuel başarılı bir yönetici olarak ortaya çıktı. Halefi Lord Plummer (1925-8) ondan da iyiydi. Kamu hizmetleri kuruldu, kurallara ve düzene uyulması zorunlu hale getirildi ve yüzyıllardan beri ilk defa Filistin mütevazı da olsa, bir refah düzeyie kavuştu. Ancak, bu şartlarda Yahudiler, 1917 Deklarasyonuyla kurulmasına imkan tanınan 'Yishuv'u hemen kuramadılar. Neden?

Sebeplerden biri, Yahudi liderlerinin hedef ve yöntem konusunda farklı görüşlere sahip olmalarıydı. Weizmann sabırlı bir kişiydi ve Siyonist devletin kurulmasının uzun zaman alacağını tahmin ediyordu. Ayrıca, altyapı ve temel ne kadar sağlamsa, hayatta kalma ve gelişme şanslarının da o nisbette yüksek olacağına inanıyordu. Filistin'de her şeyden önce güçlü ve mükemmel sosyal, kültürel, eğitim ve iktisadi kuruluşlar görmek istiyordu. Duygularını şöyle ifade ediyordu: 'Nahalal, Deganiah, Üniversite, Rutenberg elektrik kurumu, Lut Gölü imtiyazı, benim için bütün büyük hükümetlerin ve önemli politik partilerin vaatlerinin hepsinden daha önemliydi.'

Başka Yahudi liderlerin farklı öncelikleri vardı. 1920'lerde David ben Gurion İsrail'de büyük bir politik güç olarak ortaya çıktı. Ben Gurion'a göre en önemli konu Siyonist toplumun siyasi ve iktisadi doğası ile yaratacağı devletti. Rus Polonyası'ndan, Plonsk'tan geliyordu ve birçok akıllı genç Ostjuden gibi, 'Yahudi sorunu'nun kapitalist bir çerçeve içinde hiçbir zaman çözülemeyeceğine inanıyordu. Yahudilerin kendi kolektivist kökenlerine dönmeleri gerekiyordu. Rusya'daki sosyalist Yahudilerin çoğu Marksist enternasyonalizme yönelerek, Yahudiliğin ölmekte olan modası geçmiş bir dinin sonucu ve onlarla birlikte kaybolacak bir kapitalist-burjuva toplumu olduğunu id-

dia ediyorlardı. Sosyalist bir Siyonist olan Nachman Syrkin (1868 - 1924) Yahudilerin, kendi kaderlerine sahip farklı bir ulus olduklarında ısrar etmekle birlikte, ancak işbirliği içinde kolektivist bir devletle başarılı olunabileceğini, dolayısıyla bu vatanın baştan beri sosyalist olması gerektiğini iddia ediyordu. Ben Gurion da bu iddiayı destekledi. Babası, Avigdor Gruen koyu Siyonistti ve oğlunu modern bir İbrani okulunda, ona laik bir eğitim veren özel öğretmenlerle yetiştirdi. Değişik zamanlarda Ben Gurion'un kendisini Marksist olarak tanımlamasına rağmen, almış olduğu eğitimin etkisiyle, kendisi için hayatın kitabı 'Das Kapital' değil, İncil'di. Ben Gurion da üstün yetenekli Yahudilerden biri idi, ancak iradesi, heyecanı ve enerjisi araştırmaya değil, faaliyete yönelikti. On dört yaşındayken bir Siyonist gençlik grubunu yönetiyordu. On yedi yaşında, Siyonist İşçi organizasyonu Po'ale Zion'un faal üyesiydi. Yirmi yaşındayken, Erez-Israel'e yerleşti, partinin merkez komitesine üye oldu ve Ekim 1906'da ilk politik platformunu düzenledi.

Ben Gurion uluslararası arenada yerini aldı. Selanik'teki, İstanbul'daki ve Mısır'daki Yahudi toplumu ile birlikte yaşıyordu. Birinci Dünya Savaşının büyük kısmını New York'ta geçirdi: Orada, potansiyel göçmenleri Filistin'e sevk eden He-Halutz bürosunu kurdu; aynı zamanda Yahudi Lejyonunda da görev aldı. Bütün bu faaliyetler esnasında üç prensibi sürekliliğini korudu. Birincisi, bütün Yahudiler kendi topraklarına dönmeyi öncelikli konu olarak ele almalıydılar: 'Gerçek Siyonizm kendi toprağında oturmaktır. Bütün gerisi düş kırıklığı, boş laf ve zaman kaybıdır..' İkincisi, yeni toplumun yapısı bu sürece sosyalist bir çerçeve içinde destek verecek nitelikte olmalıydı. Üçüncüsü, Siyonist toplumun kültürel bağlantı dili İbranice olmalıydı.

Ben Gurion bu üç prensipten hiçbir zaman sapmadı, fakat uygulanmaları için yürürlüğe koyduğu politik yöntemler değişiyordu. Bu, tipik olarak bir Siyonist özelliğiydi. Geçen yüzyıl boyunca, Siyonist politik partiler çeşitli değişikliklere uğramışlardı: Burada ayrıntıya girmek gereksizdir. Özellikle Ben Gurion değerli bir parti yöneticisiydi. 1919'da Ahdur ha- Avudah konferansının açılışını yaptı. On yl sonra bunu 1930'da Siyonist

İşçi Partisi Mapai ile birleştirdi. 1921'de, daha güçlü olan Histadrut Partisinin genel sekreteri oldu ve bu kuruluşu bir sendikalar federasyonunun çok ötesine taşıdı. Kendi prensiplerine uyğun olarak bir yerleşim acentesi, sınai ve zirai projelerin finansörü ve zaman içinde önemli derecede emlak ve toprak sahibi, Siyonist-sosyalist kuruluşunun temel direği haline getirdi. 1920'lerde Ben Gurion, istikbalin Siyonist devletinin esas kurumsal karakterini yarattı. Bu faaliyet, zamanının ve enerjisinin büyük bir kısmına mal oldu; hedefi göçü hızlandırmak olmasına rağmen, bu hemen gerçekleşemedi. Altyapı bir dereceye kadar şekle girmişti, ancak yerleşecek olanların gelişi gecikiyordu.

Bu durum Jabotinsky'nin en çok önem verdiği konuydu. Politik ve siyasi açıdan organize olarak devleti devralabilmeleri için, imkan nisbetinde kısa bir zamanda ve çok sayıda Yahudinin Filistin'e bir an önce gitmesini istiyordu. Weizmann'ın dediği gibi, spesifik ekonomik ve eğitim projelerinin öncelikle ele alınmasının doğru olmasına rağme sayılara öncelik tanınması gerekir. Fakat, Ben Gurion'un dediği gibi, yerleşimin gerçekleşmesi de önemlidir. Fakat gene sayılara öncelik tanınması gerekiyor. Weizmann'la Ben Gurion'un, göçmen kategorileri arasında ayrım yapılması gerektiğine dair şiddetle savundukları görüşü Jabotinsky küçümsüyordu. Ben Gurion 'chalutzim'lerin, yani yıpratıcı bir amelilik yapmaya razı öncülerin Arap emeğinin hakimiyetinden tamamen kurtulmalarını istiyordu. Kendisi de Weizmann gibi 1902'de 'Mizrachi (ruhani merkez)i kuran Siyonistlerin dindar kanadına muhalifti. Mizrachi kendi okul ve kurum ağını laik Siycnistlere paralel olarak kurmaya ve kendi göç kampanyalarını yürütmeye başladılar. Weizmann'ın görüşüne göre, Mizrachi Yahudi göçmenlerinin yanlış kesimini özendiriyordu, yani, toprakta çalışmak istemeyen, Tel Aviv'e yerleşerek kapitalist gruplar kurmak isteyen ve -kafi derecede kurnazlarsa- toprak ticareti yapmak isteyen, özellikle Polonya ghettolarının Yahudilerini teşvik ediyordu.

Her zaman Siyonist'leri koruyan Churchill, 1922'de göç yasağını kaldırdı. Fakat, yayınlanan hükümet bildirisinde, göçün kısıtlanmayacağını, ancak göçmenlerin geliş tarihinde ülkenin onları ne oranda kabul edebileceğinin düşünülmesi gerekti-

ği konusunda ısrar ediliyordu. Bunun pratikteki anlamı şuydu: İki bin beş yüz dolar karşılığında Yahudilere oturma izni verilebilirdi. Dolayısıyla, Weizmann'ın sürdürdüğü mücadelede iddia ettiği gibi, kapitalist, Mizrachi-tipi göçmen kategorisi hakimdi. Sayılara öncelik tanınmalıydı. Hızlı büyüme istiyordu ve şurası muhakkak ki, çirkin gerçekler konusunda içgüdüsü çok güçlüydü.

Jabotinsky göçün İngilizlerin yönetiminde yürütülmesini kabul etmeye hiç hazır değildi. Bu konunun, sadece Yahudi politikasının önceliği olmasını istiyordu. Bu gerekçeye dayanarak, 1923'te Siyonist yönetiminden ayrılarak, 'mümkün olduğu kadar kısa sürede ve çok sayıda' Yahudi'yi Filistin'e göndermeyi hedefleyerek Siyonist ü Revizyonist Birliğini kurdu. Doğu Avrupa'dan ve özellikle Polonya'dan sayısız taraftar topladı. Revizyonist militanların gençlik kolu olan - ve daha sonra genç Menahem'in organizatörlüğünü yaptığı - Betar'ın üyesi olan gençler, üniforma giyiyorlardı, talim yapıyorlardı ve atış yapmayı öğreniyorlardı. Hedef, ani ve karşı konamayacak bir şekilde Yahudi devletini kurmaktı.

Yahudi liderlerin her üçü de 1920'lerde Filistine göç etmek isteyen Yahudilerin sayısını fazla tahmin etmişlerdi. Savaş sonrası yıllarda ve özellikle Polonya'daki ve Ukranya'daki katliamlardan sonra, Yahudiler de herkes gibi o yılların nimetlerinden yararlandılar. Artık, Haifa'ya giden bir gemiyi yakalama isteği olmuştu. 1920'deki ve 1921'deki ayaklanmalar ümit verici değildi. 1920'lerdeki Filistin nüfusu iki katına çıkarak 160.000'e ulaştı. Tarım kolonilerinin sayısı keza. On yılın sonunda, sayıları 110'a ulaşmıştı ve istihdam edilen Yahudi işçilerinin sayısı 37.000'di. Göçmenlerin toplam sayısı sadece 100.000'di; %25'lik bölümü ise ayrıldı. Dolayısıyla yıllık göç net olarak %8'di. Refahın zirveye ulaştığı yıl olan 1927'de sadece 2713 kişi geldi ve 5.000'den fazlası gitti. 1927'de gelişlerle gidişler birbirini dengeledi.

Orada, büyük bir fırsat kaçırılmıştı. Filistin'in nisbeten kabule hazır olduğu sükunet yıllarında Yahudiler gelmemişti. 1929'dan itibaren, siyasi ve iktisadi durumlarıyla güvenlikleri bütün Avrupa'da sarsılmaya başladı. Filistin'e gitme konusun-

daki endişeleri arttıkça, adeta oraya girmelerini engelleyen faktörler de gittikçe çoğalıyordu. 1929'da patlak veren diğer bir Arap katliamında, 150'den fazla Yahudi öldürüldü. Daha önce de olduğu gibi, İngilizler tepkilerini göçen kapsamını daraltmakla gösterdiler. Koloniler Sekreteri Lord Passfield hiçbir şekilde anlayış göstermedi. 1930'da yayınlanan hükümet bildirisinde ilk defa Siyonizm düşmanlığının işaretleri belirgin bir şekilde yer alıyordu. Eşi Beatrice Webb Weizmann'a şöyle diyordu: 'Filistin'de öldürülen birkaç düzine vatandaşları için Yahudilerin neden kıyameti kopardıklarını anlamış değilim. Bir o kadarı her hafta Londra'da trafik kazasında ölüyor, kimse önemsemiyor!.' İngiliz Başbakanı Ramsay daha duyarlı davrandı ve onun sayesinde göçmen kabulü tekrar başladı.

Şimdi, gittikçe korkuya kapılan yüz binlerce Yahudi İngiltere'ye girmeye çalışıyorlardı. Her Yahudi göçmeni dalgasıyla birlikte Arapların tepkisi şiddetleniyordu. Jabotinsky yıllık 30.000'i tatminkar buluyordu. 1934'te 40.000 kişi gelince, hedef aşılmış oldu. Bir sonraki yıl bu sayı 62.000'e çıktı. Sonra, 1936'da büyük bir Arap ayaklanması patlak verdi ve ilk defa olarak İngilizler, mandanın artık etkisini yitirdiğinin çirkin gerçeğiyle karşılaştılar. 7 Temmuz 1937'de, Lord Peel'in yönetimindeki bir komisyon Yahudi göçünün 12.000 kişi ile sınırlanmasını ve toprak alımlarının kısıtlanmasını önerdi. Bu arada üçlü bir bölünme de öneriliyordu. Sahil şeridi, Galile ve Jezreel vadisi bir Yahudi devleti haline getirilmeliydi.. Judea Tepeleri, Negev ve Ephraim bir Arap devleti olacaktı. İngilizler Kudüs'ten Lydda ve Ramleh'ten geçerek Jaffa'ya kadar bir manda bölgesini yöneteceklerdi. Araplar bu düzenlemeyi öfke ile reddettiler ve 1937'de ayaklandılar. İzleyen yıl içinde Kahire'de yapılan Arap Konferansında bütün Arap devletleri ve toplumları Siyonist devletin gelişmesini önlemek için uluslararası işbirliği yapmaya yemin ettiler. İngilizler de bölgelere ayrılmaktan vazgeçtiler; 1939'da da Londra'daki Üçlü Konferans başarısızlığa uğrayınca, Balfour Deklarasyonu da sessiz sedasız ortadan kalktı. Mayıs ayında yeniden yayınlanan bir hükümet bildirisinde, beş yıl içinde 75.000 Yahudi göçmeninin kabul edileceğini, fakat ondan sonra Arapların onayı olmadan kimsenin kabul edilmeyeceği

ilan edildi. Aynı zamanda Filistin'in de kademeli olarak özgürlük sürecini başlatması gerektiği öngörülüyordu. Şimdilerde Filistin'de 500.000 Yahudinin bulunmasına rağmen, gene de Arapların sayısı büyük çoğunluktaydı. Buna göre, İngiliz planı gerçekleştiği takdirde, Araplar, ortaya çıkan her devleti kontrol altına alabilecekler ve Yahudiler kovulacaktı.

Bu trajik olay dizisi, uygulanacak savunma yöntemlerinin tartışma konusunda dönüşmesi sonucunda Siyonist hareketinin bölünmesine sebep oldu. 1931'de, Mizrachi'nin kışkırtmasıyla Weizmann Dünya Siyonizm Başkanlığı görevinden alındı. Aynı yıl içinde Filistin'de gerçekleşirilen Siyonist Delegeler Asamblesi seçimlerinde Mapai yetmiş bir koltuğun otuz birini, Revizyonistler on altısını ve Mizrachi beşini kazandı. Bu bölünme askeri kanada da yansıdı. Revizyonistlerle Mizrahi ve sosyalist olmayan diğer Siyonistler Haganah'tan ayrılarak rakip bir güç olan 'İrgun'u kurdular.

Suistimal, Mapai ile Revizyonistlerin arasında işin başından beri devam edegelen temel uyaşmazlığı, daha vahim bir hale soktu. Revizyonistler Mapai'yi İngilizlerle bir olup onlara karşı tuzak kurmakla ve Yahudi davasına ihanetle suçladılar. Revizyonistler 'faşist' olarak damgalandılar. Ben Gurion, Jabotinsky'yi 'Vladimir Hitler' diye çağırıyordu. 16 Haziran 1933'te, dünya çapında Yahudi girişimlerine destek amacıyla kurulmuş olan Politik Yahudi Dairesi'nin başkanı Chaim Arlosoroff Tel Aviv'de, rıhtımda öldürüldü. Ateşli bir Mapai Siyonistiydi ve cinayeti aşırı Revizyonistlerin işlediğinden şüphelenildi. Aşırı Revizyonist üyelerinden olan Abraham Stavsky ile Zevi Rosenblatt'la Brit Habirionim cinayet sanığı olarak tutuklandılar. Grubun ideologu olan Abba Ahimeir işbirliği yapmakla suçlandı; bir kişinin şahitliğine dayanarak Stavsky asılarak idama mahkum oldu, ancak, idam cezası için yalnız bir kişinin tanıklığının yeterli olmadığına dair eski bir Türk kuralı sayesinde beraat etti. Cinayet aydınlanamadığından yarım yüzyıl boyunca her iki tarafın hafızasındaki huzursuzluk devam etti. Mapai'ye göre, Revizyonistler cinayetle yetinmeyeceklerdi. Revizyonistlere göre Mapai Yahudi olmayanların en eski zulüm gerekçesi olan kan temini iftirasına başvuracak kadar alçalmışlardı.

Bölünmenin ardında Yahudi tutumuna ilişkin önemli bir sorun yatıyordu. Bazıları, Balfour Deklarasyonunu Yahudi sorunlarının sona ermesinin başlangıcı sanmışlardı. Dünyanın dört bir yanındaki bütün Yahudiler, Araplarla uzlaşmaları için liderlerine yalvarıyorlardı. 1939'da, dönemin en üstün Yahudisi olan Albert Einstein Yahudi vatanının kuruluşunu bir ütopya olarak görüyordu: 'Yahudi devleti kurulmaktansa, Araplarla barış içinde yaşanmasına elverişli bir anlaşmayı tercih ediyorum... Judaizm'in esas ruhuna ilişkin bilincim, sınırları, ordusu ve ne kadar mütevazı olursa olsun dünyevi güçlerin yöntemlerine sahip bir Yahudi devletini kabul etmiyor. Kendi saflarımızda meydana gelecek dar bir milliyetçiliğin Judaizm'e vereceği zarar beni korkutuyor' diyordu. Bu zararla ilgili endişeleri başkaları da paylaşmakla beraber, Yahudilerin, kaçabilecekleri bir vatanları olmadan yakalanmaktan daha çok korkuyorlardı. Böyle bir devletin Arapların onayı ile kurulmasına imkan var mıydı? Jabotinsky, Yahudilerin, Arapların milliyetçilik duygularının kendilerinki kadar güçlü ve kontrol altında tutulmasının zor olduğunu kabul etmeleri gerektiğini ifade ediyordu.

'Araplarla bizim aramızda gönüllü bir uzlaşmaya varılması hayaldir... Ne şimdi, ne de ileride gerçekleşmesi imkansızdır... İlkel olsun, medeni olsun, bütün ülkeler yaşamakta oldukları toprağı vatanları olarak görüyorlar ve ebediyen de o toprağın tek sahibi olmak istiyorlar. Bu uluslar, yeni ev sahiplerine razı olmayacakları gibi, bir ortaklığı da kabul etmezler. Yeni yerleşenleri kovma umudu var oldukça, her ulusun yerli halkı bu yolda mücadele edecektir. Filistin'in de Erez İsrael'e dönüşmesinin engellenmesine imkan olduğu sürece, Araplar da aynı şekilde davranacaklar.' Sözlerini: 'Ancak Yahudi süngülerinden örülmüş bir duvar Arapları kaçınılmaz sonucu kabul etmeye zorlayabilir' şeklinde bitirdi.

Jabotinsky bu sert beyanını 1923 yılında yaptı. İzleyen yirmi yıl boyunca, bu beyanının mantığı gittikçe güç kazandı ve idealizmin Yahudilere göre olmadığı açıkça ortaya çıktı. Mesele Yahudi Filistin'ine süngüden bir duvarın sağlanması değildi. Esas konu, gittikçe düşmanca bir tavır takınan bir dünyada Avrupa Yahudilerinin hayatta kalıp kalmayacaklarıydı.

Yahudilerin acı bir şekilde düş kırıklığına uğramalarının tek nedeni Versailles barışı değildi. 1914 - 18 savaşı, 'savaşı sona erdirmeğe yönelik' bir savaştı. Sözde bu sayede, çağdışı kalmış 'realpolitik'e son verilecek, soydan geçme imparatorluklar ortadan kaldırılacak ve bütün uluslara hakları olan kendi kendilerini yönetme imkanı tanınacaktı'. Yahudilerin Filistin'deki vatanı da bu idealist modelin bir kısmıydı. Fakat Avrupalı Yahudilerin çoğu için vatandaşlık hakkının verilmesi daha önemliydi. D'İsraeli'nin telkiniyle, 1878'deki Berlin Kongresine katılan büyük güçler önce Yahudilere en asgari hakları vermeyi denediler. Fakat, özellikle Romanya'da antlaşmanın hükümlerinden kaçanın yolları aranmıştı. Versailles'de ikinci bir deneme yapıldı. Kerensky'nin geçici hükümeti Rusya'daki Yahudilere bütün haklarını vermişti. Versailles'de, hükümler antlaşmaya yazıldı ve Yahudiler dahil olmak üzere belirli azınlıklara kurulan, geliştirilen, veya barış antlaşması gereğince belirlenen, Polonya, Romanya, Macaristan, Avusturya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Türkiye, Yunanistan, Litvanya, Latvia ve Estonya gibi ülkelerde hakları verildi. Antlaşmayı düzenleyenlerden, Başkan Woodrow Wilson ve Lloyd George gibi kişiler, bundan en kârlı çıkanların Yahudiler olduğuna inanıyorlardı: Benimsemiş oldukları vatanlarında kalmayı tercih ettikleri takdirde vatandaşlık haklarının verilmesi garantilenmişti.

Olayların akışı Versailles antlaşmasını Yahudi trajedilerinin en önemli unsuru haline getirdi: Kılıca başvurmadan yapılan bir antlaşmaydı. Buna dayanarak, Avrupa'nın haritası yeniden çizildi, eski tartışmalara yeni çözümler getirildi, ancak bunları yürürlüğe koymaya imkan verecek maddi olanaklar sağlanmadı. Bunun sonucu olarak yirmi yıllık bir istikrarsızlık ve nefret dönemi doğdu. Bu memnuniyetsizlik, istikrarsızlık ve aralıklı şiddet atmosferi içinde, Yahudilerin durumu gittikçe kötüleşti. Şimdi de, Yahudiler Bolşevizm'le suçlanıyorlardı.

Bunda Yahudilerin, daha doğrusu ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan 'Yahudi olmayan Yahudi tipinin' bir sorumluluk payı yok değildi. Bu gruba dahil olanların hepsi sosyalistti ve kısa bir dönem süresince Avrupa ve Yahudi tarihinde olağanüstü bir önem taşıdılar. Bunların en canlı örneği

Rosa Luxemburg'du. (1871-1919) Rusya'dan, Zamosc'tan gelmişti ve haham sülalesindendi. Tıpkı Marx gibi, Judaizm'e veya Eskenazi kültürüne karşı (Eskenazi fıkralarından hoşlanmasına rağmen) en küçük bir ilgi duymamıştı. Yahudi sosyalizm tarihçisi Robert Wistricht'in vurguladığı gibi, sosyal adalete ve diyalektiğe karşı aşırı düşkünlüğü herhalde yıllar boyunca hahamlık ilmiyle beslenmişti. Bütün diğer konularda olağanüstü derecede 'maskil'di. Yahudi toplumu hakkında hiçbir bilgisi yoktu. Zengin bir kereste tüccarı olan babası onu Varşova'da Rus devlet memurlarının çocuklarının eğitim gördüğü özel bir okula göndermişti. On sekiz yaşındayken eğitimini tamamlamak üzere Zürich'e gitti. 1898'de, Alman vatandaşlığına geçmek amacıyla Alman bir matbaacı ile evlendi. Bu sözde evlilikten sonra, bütün yaşamını devrimci politikaya adadı.

Marx'la ortak yönleri çoktu. Onun gibi, finansal destek sağlayabildiği öncelikli bir çevreye sahipti. Onun gibi, işçi sınıfı, özellikle Yahudi işçi sınıfı konusunda hiçbir bilgisi yoktu ve bu bilgisizliğini gidermeye çalışmadı. Onun gibi, bir orta sınıf politik işbirliği şartları içinde yaşıyordu. Ancak, Marx'ın katı bir Yahudi düşmanlığı sergilediği yerde, Rosa, bir Yahudi sorunu olmadığını ısrarla iddia ediyordu. İddiasına göre, Yahudi düşmanlığı Almanya'da Junkersler tarafından, Rusya'da ise Çar yandaşları tarafından sömürülen kapitalizmin bir icraatıydı. Marx, Yahudilik konusunu dinsel ve ırksal alandan çıkarıp sosyal bir temele dayandırarak meseleyi halletmişti. Genel olarak Judaizm olarak tarif edilen konunun, sömürünün hakim olduğu bütün toplumlarda görülen 'reklam ve dolandırıcılıktan' başka bir şey olmadığını kanıtladı. Aslında Marx'ın dediği bu değildi ve Rosa'nın yorumu Marx'ın ifadesinin kasten çarpıtılmasıydı. Üstelik iddiası açık bir şekilde gerçek dışıydı. Diğer bir Yahudi sosyalisti olan Eduard Bernstein Yahudi düşmanlığının halk arasında derin bir şekilde kök salmış olduğunu ve Marksizm'in onu yok edemeyeceğini ifade etmişti. Marx'ın kızı Elenor'a derin bir hayranlık duyuyordu, çünkü Londra'nın Doğu mahallesinde gerçekleştirilen açık toplantılarda gururla 'Ben bir Yahudi kadınıyım' diyordu.

Rosa Luxemburg aksine, kaçınabildiği zaman Yahudiliğinden hiç söz etmiyordu. Bazen hedef olduğu Yahudi aleyhtarı saldırıları anlamamazlıktan gelmeyi tercih ediyordu. Alman sendikacılarının ve işçi sınıfının yanında olan sosyalistlerin saldırılarında güçlü bir Yahudi düşmanlığı hissediliyordu. Entelektüel üstünlük tavrından ve 'işçilerin isteklerine' ilişkin beyanlarından hiç hoşlanmıyorlardı. 'Marx'ın takipçileri ve işçi sınıfı için 'Yahudi sorunu' yoktur' diyordu. Kendi görüşüne göre, Yahudilere karşı düzenlenen saldırılar geri kalmış küçük köylerle ve -devrimci hareketin hemen hemen hiç olmadığı- Bessarabia ile sınırlıydı. Yahudilere karşı uygulanan dehşet verici eziyet için merhametini dileyenlere kalbini kapatmıştı: 'Neden Yahudilere özgü sorunlarınızla bana geliyorsunuz? diyordu. 'Putumayo kurbanı kızılderililerle, Afrika'daki zenciler için aynı derecede üzgünüm... Ghetto için kalbimde özel bir köşe ayıramam...'

Rosa Luxemburg'un ahlaki ve duygusal çarpıtmaları, insanların gerçek davranışlarına uygun fikirlerin üremesine izin vermek yerine, insanları belli bir fikir yapısına itmeye çalışan bir entellektüelin tipik davranışıydı. Doğu Avrupalı Yahudiler kapitalist sistemin yaratmış olduğu hayali kişiler değildi. Kendilerine ait dilleri, dinleri ve kültürleriyle gerçek insanlardı. Üzüntüleri de gerçekti ve karşılaştıkları kötü muamelelerin nedeni sadece Yahudi olduklarındandı, başka hiçbir gerekçesi yoktu. 'BUND' adında 1897'de kurulan kendi sosyalist partileri dahi vardı. (Bund Litvanya, Polonya ve Rusya'nın Yahudi İşçileri Genel Sendikasının kısaltmasıydı). BUND Yahudilere bütün sosyal hakların verilmesi için büyük gayret sarf ediyordu. Bund'un üyeleri ise, 'İşçi Cumhuriyeti' yürürlüğe girdiğinde Yahudilere kendi kendini idare eden bir yönetime izin verilmesi konusunda bölünmüşlerdi. Siyonizm konusunda da zihinleri karışıktı. Göç nedeniyle seyrekleşen saflarını Eskenazi ulusal kültürünü savunmanın etrafında sıklaştırdılar. Yahudi kültürünün eşsizliğine ilişkin ısrarları, Yahudilere hiçbir sosyal veya kültürel ayrıcalık tanımayan Rosa Luxemburg gibi Yahudi sosyalistlerinin nefretinin hedefi haline getiriyordu. Bundist iddialarını şiddetle reddediyorlardı. Özellikle Lenin, Yahudi hakla-

rının bir numaralı düşmanıydı. Bir Yahudi vatandaşlığı fikri, Yahudi proletaryasının menfaatlerine aykırıydı, çünkü aralarından, doğrudan veya dolaylı olarak asimilasyona karşı bir zihniyetin, 'ghetto zihniyetinin' yerleşmesine sebep oluyordu. 1913'te şunları yazıyordu: 'Yahudi ulusal kültürü' sloganını ileri süren kim olursa olsun, proletarya düşmanı, Yahudilerin 'eski' ve 'kast' durumunun destekçisi, hahamların ve burjuvazinin işbirlikçisidir'.

Böylece, proleter devrimin bütün felsefesi, bir Yahudinin, çarpık bir sosyo-ekonomik sistemin yarattığı fantezi dışında varolamayacağına dayanıyordu. Bu sistem yıkıldığında, tarihteki karikatür - Yahudi imajı da kabustan uyanır gibi kaybolacaktı ve Yahudi, eski bir Yahudi ve normal bir insan olacaktı. Bizim için, bu teoriye inanan çok akıllı ve iyi eğitim görmüş Yahudilerin aklındakini okumak zordur, fakat binlercesi inanıyordu. Yahudiliklerinden nefret ediyorlardı ve ondan kurtulmanın ahlaki açıdan kabul edilebilir tek yolu devrim için savaşmaktı. Başarılı oldukları takdirde, kendilerinin Yahudiliğin yükünden, insanlığın da genel olarak otokrasiden kurtulacağına inanıyorlardı.

Her türlü ahvalde 'Yahudi olmayan' bu Yahudiler Birinci Dünya Savaşından önce, savaş sırasında ve sonrasında bütün devrimci partilerde ve hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde ünlüydüler. Almanya'nın ve Avusturya'nın yenilgisini izleyen isyanlarda önemli rolleri oldu. Bela Kun (1886-1939) 1919'da Mart'la Ağustos arasında Macaristan'da iktidarda olan Komünist Partisinin lideriydi. Kurt Eisner (1867 - 1919) Kasım 1918'de Bavyera'da meydana gelen devrimci isyanın başındaydı ve dört ay sonra bir suikaste kurban gidinceye kadar cumhuriyeti yönetiyordu. Rosa Luxemburg, Berlin'deki devrimci 'Spartakist' grubun arkasındaki beyin Eisner'den birkaç hafta önce öldürülmüştü.

Yahudiler en çok Rusya'da devrimci şiddetle bağdaştırılıyorlardı. Orada, Bolşevik hükümetinin yönetimini temin eden 'putsch'un mimarı, Yahudi olmayan Lenin'di. Ancak, işin yöneticisi, Lev David Bronstein olarak dünyaya gelen Leon Trotsky (1879 - 1940) idi. Babası, daha sonra 'kulak' dendiğini öğrendiği Ukranya'lı bir çiftçiydi. Trostsky'nin kendisi, Odessa kozmopo-

litliğinin ürünüydü. (Luther'ciydi) Ne Judaizm'in ne de Yahudi düşmanlığının gelişmesinin kendisini hiçbir şekilde etkilemediğini iddia etmesine rağmen etkilendiği açıkça belliydi. 1933'te Londra'da gerçekleştirilen Rus Sosyal Demokratların Kongresinde Yahudi Bundistlerini nefrete benzeyen, doğal olmayan bir tarzla izliyordu. Toplantıyı terkettiler ve böylece de meydan Bolşevik zaferine kaldı. Herzl'i 'utanmaz bir maceraperest', 'iğrenç bir kişi' olarak tanımlıyordu. Rosa Luxemburg gibi, Yahudilere yapılan eziyet ne kadar vahşi olursa olsun, her zaman sırt çeviriyordu. İktidarda olduğu sürece, bir Yahudi delegasyonlarıyla görüşmeyi hiçbir zaman kabul etmedi. Politik mevkiinde sergilediği duyarsızlığı kendi aile çevresine karşı da takınıyordu. İhtilalde her şeyini kaybettikten sonra tifüsten ölen babasının sorunlarına dahi en küçük bir ilgi göstermedi.

Trotsky, ilgisizliğini devrimciliğinin verdiği ateşli enerjisiyle ve hırsıyla telafi ediyordu. Onsuz, Bolşevik ihtilalinin başarıya ulaşması veya devam edebilmesi imkansızdı. Lenin'e Sovyet işçilerinin önemini ve onları sömürme yöntemlerini öğreten Trotsky idi. Geçici hükümeti silahlı bir ayaklanma ile devirerek Boşlevikleri iktidara taşıyan Trotsky idi. Kızıl Ordu'yu kuran ve 1925 yılına kadar yöneten ve yeni Komünist Rejiminin fiziksel olarak baki kalmasını sağlayan da Trotsky idi. En fazla, Trotsky Bolşevizmin şeytani gücüyle şiddetini ve dünyayı ateşe atmaya niyetini simgeliyordu. Yahudilerin ihtilalle bağdaştırılmasından herkesten fazla sorumluydu.

Bütün bunların Yahudilerin aleyhine kısa ve uzun vadeli, yerel ve dünya çapında meydana getirdiği sonuçlar dehşet vericiydi. Sovyet rejimini yıkmayı hedefleyen Beyaz Rus ordusu bütün Yahudilere düşman muamelesi yapıyordu. Ukranya'daki İç Savaş, Yahudi tarihinin en geniş kapsamlı katliamına dönüştü. Yahudilerin öldürülmesiyle sonuçlanan olaylar 1000'i aşıyordu. Ukranya'da ve Rusya'da 60.000 - 70.000'den fazla Yahudi öldürüldü. Doğu Avrupa'nın bazı diğer yerlerinde de Yahudilere Bolşevizmin yakıştırılmasının sonucu olarak birçok masum insan öldürüldü. Bolşevik istilasının başarısızlığından sonra Polonya'da ve Bela Kun rejiminin yıkılmasından sonra Macaristan'da olağanüstü kanlı saldırılar meydana geldi. 1920'li yıllar

boyunca Romanya'da aralıksız devam etti.Her üç ülkede de yerel Komünist Partisi 'Yahudi olmayan Yahudiler' tarafından kurulmuştu ve yönetilmekteydi ve her türlü şart altında, faturayı ghettoların ve köylerin dindar, politika ile hiçbir ilgisi olmayan sıradan Yahudileri ödüyordu.

Bu olaylara ilaveten Rusya'daki sıradan Yahudiler devrimden hiçbir şekilde yararlanamadılar. Aksine onlara seçme hakkı, sosyal haklar ve kendi politik partilerini ve kültürel birimlerini kurma hakkını veren geçici Kerensky hükümetinden çok şey bekliyorlardı. Ukranya'da geçici hükümette görev almışlardı. Bir Yahudinin yönettiği ayrı bir Yahudi İşleri Bakanlığı kurulmuştu. Sovyet'lerin 1939'a kadar ilhak etmeye cesaret edemedikleri Litvanya'da azınlıklara ilişkin garantiler gayet iyi işliyordu ve oradaki geniş Yahudi topluluğu savaş arasında herhalde Doğu Avrupa'nın en mutlu topluluğuydu.

Lenin'in 'putsch'u zamanı tersine çevirdi ve Komünist rejimi Yahudilerin felaketi oldu. O dönemde Leninnistlerin Yahudi düşmanlığını karşı devrimlerle eşitledikleri doğrudur. 27 Temmuz 1918'de Halkın Komiserleri Konseyi tarafından yayınlanan bir bildiride 'Bütün Sovyet işçilerin, köylülerin ve askerlerin delegelerinin Yahudi düşmanlığı hareketini kökünden yok edecek tedbirleri almaları' emrediliyordu. Hükümet Lenin'in Yahudi düşmanlığını suçlayan nutkunu gramofonla yayınlıyordu. Ancak, bu göstermelik çabalar, Lenin'in 'sömürücüler ve yarar sağlayanlar' olarak nitelendirdiği Yahudiler'e karşı saldırılarıyla sıfıra iniyordu. Marksizm'e dayalı, Yahudi düşmanlığıyla yoğrulmuş, belli bir insan kategorisini 'sınıf düşmanı' ilan eden bir rejimin Yahudilere düşman bir atmosfer yaratması doğaldı. Yahudi tüccarları Lenin'in 'anti-sosyal' gruplara karşı uyguladığı politikanın başlıca kurbanlarıydılar. Birçoğu 'tasfiye edildi'. Diğerleri, 300.000 kişiye yakın, sınırı geçerek Polonya'ya, Baltık Devletlerine, Türkiye'ye ve Balkanlara kaçtılar.

Yahudilerin Bolşevik Partisinin üst kademelerinde ve teşkilatın yönetiminde ünlü oldukları bir gerçektir. Parti kongerelerinde delegelerin % 15-20'si Yahudilerden, ancak 'Yahudi olmayan Yahudilerden' oluşuyordu. Bolşevik Partisi, Yahudilerin hedeflerine ve menfaatlerine düşman olan tek Çarlık sonrası

parti idi. Yahudilerin rejimle olan sıkıntısının ızdırabını sıradan Yahudiler çekti. Birçok Boşlevik Yahudi 'Cheka'da (gizli polis) komiser, vergi müfettişi ve bürokrat olarak görev yapıyordu. Lenin'le Trotsky'nin organize ettikleri ve köylünün tahılına el koydukları baskınlara katılıyorlardı ve bu faaliyetlerinden dolayı halkın nefretini kazanmışlardı. Böylece, tarihte sıklıkla görüldüğü gibi, Yahudiler zıt nedenlerle saldırıya uğruyordu. 1917-38 dönemindeki Smolensk'i ele alan ve Batı'nın eline geçen tek arşivle, köylülere göre Sovyet rejimi ile Yahudi komisyonlarının aynı olduğu anlatılıyor. 1922'de ortada dolaşan tehditlere göre, komiserler kiliselerin altın süslemelerini 'aldıkları' takdirde, 'bir tek Yahudi kalmayıncaya kadar, geceleyin hepsi öldürülecekti'. Kalabalık gruplar bağırarak sokaklarda dolaşıyorlardı: 'Yahudileri dövün, Rusya'yı kurtarın!" 1926'da, geleneksel cinayet suçlaması tekrarlandı. Arşivler, Yahudilerin rejimden de korktuklarını gösteriyor. 'Çarlık jandarmalarından korkulduğu gibi milisten de korkuluyordu'.

Yahudiler Sovyetlerden korkmakta haklıydılar. 1919 yılının Ağustos'unda, dini Yahudi toplumlarının tümü tasfiye edildi, mallarına el kondu ve sinagogların büyük çoğunluğu ebediyen kapatıldı. İbranice eğitim kitaplarının ve laik eserlerin İbranice yayınlanması yasaklandı. Eskenazi dilindeki yayınlara bir dereceye kadar izin verildi ise de, sıkı denetim altındaydı. Denetim, Komünist Partisinin içinde kurulan, Yahudi olmayan Yahudilerin istihdam edildiği ve spesifik görevi en önemsiz 'Yahudi kültürü özelliğini' dahi ortaya çıkarmak olan 'Yevsektsiya'nın kontrolündeydi. Bund'u dağıttılar, sonra da Rus Siyonizmini yok etmeye giriştiler. 1917 civarında 300.000 üyesi ve 1200 şubesiyle Rus Yahudilerinin en güçlü politik kuruluşu haline gelmişti. Sayısal olarak Bolşeviklerden üstündüler. 1919'dan başlayarak, Yahudi olmayan Yahudilerin yönetimindeki Cheka birimleriyle Yevsektsiya Siyonistlere açıkça saldırmaya başladılar. Leningrad'da Siyonist merkezini ele geçirerek, personelini tutukladılar, gazetelerini de kapattılar. Moskova'da aynı şeyi yaptılar. 1920 yılının Nisan ayında, tüm-Rus Siyonist Kongresi, bir Yahudi kızının yönetimindeki bir Cheka grubu tarafından basılarak, delegelerden yetmiş beşi tutuklandı. 1920'dn itibaren

binlerce Rus Siyonisti kamplara gönderildi ve çok azı geri dönebildi.

Önemli bir Yahudi düşmanı olan Stalin iktidara gelince, Yahudilere uygulanan baskılar arttı ve 1920'lerde her türlü Yahudi faaliyetine son verildi. Stalin Yevsektsiya'yı da tasfiye ederek, denetim görevini gizli polise verdi. O arada, önemli noktalardaki bütün Yahudiler görevlerinden alınmıştı ve Yahudi düşmanlığı gene bütün gücüyle Partideki yerini almıştı. 4 Mart 1926'da Trotsky'nin öfke ve şaşkınlık içinde Bukharin'e yazdığı mektupta 'Moskova'da, Partimizde, İşçi Hücrelerinde, Yahudi düşmanlığı kargaşasının cezasız kalmaları doğru mu, buna imkan var mı' diyordu. Cezadan kurtulmak bir yana, teşvik söz konsuydu. Yahudiler, özellikle Komünist Partisindekiler, Stalin'in kurbanlarının aşırı kalabalık bir grubunu oluşturacaklardı.

Bu kurbanlardan biri, belki de Rus İhtilalinin yarattığı tek büyük Yahudi yazarı Isaac Babel'di. (1894-1940) Yaşadığı trajedi, Sovyet vahşeti altında Yahudilerin yaşadıkların bir örneğidir. Trotsky gibi, babasının dükkanının bulunduğu Odessa'dan geliyordu. Hikayelerinin birinde, dokuz yaşındayken, tipik ghetto Yahudisi olan babasının bir katliam sırasında Kazak subayının ayaklarına kapandığını gördüğünü anlatıyor. 'Subayın limon sarısı güderi eldivenleri vardı ve uzaklara bakıyordu'. Odessa'dan birçok üstün yetenekli Yahudiler çıkıyordu, Babel de babasının onu 'bir müzik cücesine' veya 'çiçek sapı kadar ince boyunlu, koca kafalı ve çilli çocuklardan birine' dönüştürmesinden endişe ediyordu. Kendisi ise, Trotsky gibi Yahudi olmayan bir Yahudi, Moldavanka'nın veya Odessa ghettosunun gangsterleri gibi, veya bunun da ötesinde Kazaklar gibi bir şiddet adamı olmak istiyordu. Çarın ordusunda savaştı; ihtilal olunca Cheka'da görev aldı ve bir Bolşevik olarak, gıda temin etmek için çiftlik baskınlarına katıldı. Eninde sonunda hayalleri gerçekleşti: Kazaklarla birlikte General Budenny'nin yönetiminde savaşa katıldı. 1926'da deneyimlerini anlatan 'Red Avalry' adında bir şaheser yarattı. O eserinde 'insanları öldürme yeteneğinin basit bir yetenek meselesi' olduğunu şaşırtıcı ayrıntılarla anlatıyor.

Hikayelerin birbirlerini izlemesine rağmen, paralellerindeki gayretleri başarıya ulaşamadı. Babel şiddeti doğal karşılayan bir insan olamadı. Tipik bir Yahudi entelektüeli olarak kaldı. Kendi ünlü deyimine göre: 'Bununda gözlüklerini, kalbinde ise sonbaharı taşıyan bir adam'dı. Hikayelerindeki duygu dolu başlıca tema, özellikle ölümle uğraşan bir Yahudi'nin kendi kültürel kökeninden kaçmaya çalışırken karşılaştığı zorluklar. Yaralı arkadaşını vurmayı göze alamadığı için, bir genç ölüyor. Dükkan sahibi yaşlı bir Yahudi, ihtilalin sonuçlarının, yöntemleri haklı çıkarmasına razı değil ve 'İyi İnsanların Enternasyonalini' istiyor. Öldürülen genç bir Yahudi askerinin eşyalarının arasından Lenin'in ve Maimonides'in resimleri çıkıyor. Kendi acı deneyimlerinden, Babel ikisinin birbirlerine uymadıklarını anladı. Yahudi olmayan Yahudi konsepti fayda etmedi. Stalin'e göre, Babel'in başka herhangi bir Yahudi'den hiçbir farkı yoktu. Stalin hükümeti döneminde itibarını kaybetmişti. 1934 yılında Yazarlar Kongresinde alaycı bir konuşma yaptıktan bir süre sonra tutuklanarak ortadan kayboldu ve bir daha görülmedi. Büyük bir olasılıkla 1940 yılının başlarında vurularak öldürüldü. Ona yüklenen suç 'edebiyat işbirliği' idi. Gerçek sebep, bir zamanlar, gözden düşmüş NKVD patronu Nicholai Yezhov'un karısını tanımış olmasıdır. Stalin'in Rusya'sında -özellikle bir Yahudi için- bu yeterli bir nedendi.

Yahudi düşmanlığının Rusya'da büründüğü yeni şekillerinden, Yahudi kuruluşlarının yok edilmesinden ve Stalin hükümetinin yönetimi altında yaşayan Yahudilerin karşılaştıkları yoğun tehditlerden dış dünyanın haberi yoktu. Basit olarak, Yahudilerin Bolşevizmin başlıca kışkırtıcıları olduklarına göre, en çok yararlananların da kendilerinin olması gerektiği düşünülüyordu. Dindar, asimilasyonist veya Siyonist Yahudilerle, ihtilalin gerçekleşmesine yardım etmiş olan Yahudi olmayan Yahudilerin arasındaki fark hiç anlaşılamamıştı.

Yahudi düşmanlığının aksiyomlarından birine göre, Yahudilerin kendi aralarında meydana gelen aleni çatışmalar sadece bir kamuflajdı: Perde arkasında sözde bütün Yahudiler birlikte çalışıyorlardı. 1890 yılında Paris'teki ajanlardan birinden, II. Nicholas'a Yahudilerin oluşturduğu tehdidi anlatabilecek bir

belge uydurması istendi. Belgeyi düzenleyen kişi, bu amaçla 1864'te Maurice Joly'nin yazdığı ve III. Napoleon'un bütün dünyaya hakim olma hırsından söz eden bir bildiriyi kullandı. Orijinal metinde Yahudilerden hiç bahsedilmemesine rağmen, düzmece belgede, Yahudi liderlerinin, çağdaş demokrasiden yararlanarak hedeflerine yaklaştıkları söyleniyordu. 'Siyon'un Büyüklerinin Protokollerinin' kaynağı buydu.

Sahtekarlığın esas amacı başarıya ulaşamadı. Hükümdar aldanmadı ve belgenin üzerine: 'Değerli bir dava alçak yöntemlerle savunulamaz' diye yazdı. Polis bunu çeşitli yerlere yerleştirdi ve 1905'te Serge Nilus'un 'The Great in Little' Kitabına ek bir bölüm olarak yayınlandı, ancak fazla ilgil çekmedi. Bolşeviklerin 1917'deki zaferi 'Protokollerin' çok daha başarılı ikinci bir doğuşu oldu. Yahudilerin Lenin'in 'putsch'u ile özdeşleştirilmesinden özellikle İngiltere'de ve Fransa'da çok bahsedildi. Geçici Kerensky hükümeti Rusya'yı faal bir şekilde Almanya'ya karşı savaş halinde tutmak için elinden geleni yaptı. Lenin politikasının tersine çevirerek, adeta her türlü şarta bağlı barış peşine düştü. Alman bölüklerinin Rusya'dan Batı Cephesine nakledilmesine sebep olan, Müttefiklerin davasının uğradığı korkunç darbe bazı zihinlerde Yahudilerin Almanya ile bağdaştırılmasını yeniden gündeme getirdi. Örneğin, İngiltere'de Lloyd George'la başsavcısı Sir Rufus Isaac'a karşı Marconi davası (1911) ile ilgili olarak Yahudi düşmanlığının izlerini taşıyan Hilaire Belloc ile Cecil ve G. K. Chesterton kardeşlerin yönetimi altında ürkütücü bir kampanya yürüten küçük ve mücadeleci bir yazar grubu vardı. Rusya'daki olayları bahane ederek Yahudilerle İngiltere'deki pasifizm arasında bir bağlantı kurmaya çalışıyorlardı. Kasım1917'de yaptığı konuşmada G. K. Chesterton bir tehdit savurdu: 'Yahudilere birkaç sözüm var' dedi. 'Şayet pasifizm konusunda saçma sapan konuşmalarına devam ederek halkı askerlere, eşlerine ve dullarına karşı kışkırtmaya devam ederlerse, Yahudi düşmanlığı kelimesinin anlamını ilk defa o zaman öğrenecekler.

Ekim devriminin ışığında, 'Protokoller'in hızla yayılmasının İngiltere'de dahi geçici olarak yıkıcı bir etki yaptı. 'The Times'ın Rusya muhabiri olan Robert Wilton ile 'Morning Post'un

muhabiri Victor Marsden de Yahudi aleyhtarı eğilimli Bolşevik düşmanıydılar. 'The Times'da 'Yahudiler ve Bolşevizm' başlığı altında "Verax'ın 27 Kasım 1919 tarihli katkısıyla bir yazı dizisi yayınlandı. 'Judaizm'in ruhu, üstünlüklerine ve eninde sonunda zaferlerine olan inançlarıdır. Yahudi beyninin Hıristiyan beynine üstün olduğundan ve günün birinde insanlığa hakim olacak Seçilmiş Ulus olduklarından emindirler'. Verax'ın yazısı yeni ve kötü bir dönemin başlangıç noktasıdır. 'İncil'i her şeyden fazla seven bu ülkede Yahudi düşmanlığının olmadığını söylemek imkansız...' İzleyen yıl içinde 'Morning Post'un editörü İ. H. A. Gwynne 'Dünyadaki Huzursuzluğun Nedenleri' adını taşıyan ve yazarının belirtilmediği kitapta 'Protokollere' dayanan bir önsöz yazdı. 'Onları içeren kitap 1905'te basılmışken, bugünün Bolşevik Yahudileri Protokollerdeki programı harfiyen yerine getiriyorlar' 'İktidardaki hükümetin % 95'ten fazlasının Yahudilerden oluştuğunu' kaydetti. Yayınlanan listede elli üyenin 'gerçek isimleri' ve 'takma adları' belirtiliyordu. Bunların içinde yalnız altısının Rus, birinin Alman ve bütün diğerlerinin Yahudi oldukları iddia ediliyordu. 8 Mayıs 1920'de The Times'da 'Yahudi Tehlikesi' adı ile yayınlanan makalede 'Protokol'lerin gerçek oldukları savunuluyordu, 'İngiltere, 'Pax, Judaica'ya düşmek için mi Pax Germanica'dan kurtulmuştu?' diye soruyordu.

Bolşevik vahşeti ile ilgili olarak yayılan söylentiler huzursuzluğu devamlı bir şekilde tırmandırıyordu. Ömür boyu Yahudi dostu olan Churchill, İngiliz deniz ateşesinin Rus başkentinde cinayete kurban gitmesinden fena halde sarsılmıştı. Bir zamanlar 'Yahudiler yeryüzündeki en seçkin ırktır' diye yazıyordu ve 'dini katkıları bütün diğer bilgilerden ve doktrinlerden daha değerlidir' diyordu. Şimdi ise 'Bu şaşırtıcı ırk değişik bir ahlak sistemi yarattı'. 'Hıristiyanlığın sevgi dolu olmasına karşın bunların felsefesi kin ve nefretle yoğrulmuş' diyordu. Mahkumiyetini bir Bolşevik hapishanesinde geçiren Victor Marsden, dehşet dolu hikayeler anlatıyordu. 'Çektiğiniz bütün bu acıların sorumlusu kimdir?' diye sorulunca net bir cevapla: 'Yahudiler' dedi. Times'ın muhabiri Wilton, Bolşevik'lerin Moskova'da Judas İskariot'un bir heykelini diktiklerini iddia ediyordu, sonunda, 1921 yılının Ağustos ayında yayınlanan bir seri makale ile

ilk defa olarak 'Protokollerin' bir sahtekarlıktan ibaret oldukları kanıtlandı. Bundan sonra, İngiltere'de baş gösteren Yahudi düşmanlığı dalgası sakinleşti.

Bununla beraber, Fransa'da durum farklıydı: Orada Yahudi düşmanlığı derin kökler salmıştı ve ileride çok acı sonuçları olacaktı. Dreyfus olayındaki büyük zafer, Fransız Yahudilerinin yapay bir kabul edilme' duygusuna kapılmalarına sebep olmuştu. Fransa'daki Yahudi kamuoyu liderleri. Yahudi düşmanlarının dış güçlerden, Almanya'dan kaynaklandığını iddia ediyorlardı. 1906'da, Dreyfus olayının doruğunda Union Israelite (Yahudi Birliği) Yahudi düşmanlığının 'öldüğünü' ilan etti. Ancak, bundan tam iki yıl sonra 'Les camelots du roi' (Kralin maiyeti) adında başka bir Yahudi düşmanı grubu kuruldu. Camelots'lar, 1911'de Comedie Française de sahnelenen 'Apres Moi' (benden sonra) oyununa tepki göstererek şiddet olayları düzenlediler: Henri Berntein tarafından yazılmış bir asker kaçağının hikayesiydi. Olaylar nedeniyle oyun mecburen gösterimden kaldırıldı. Fransız Yahudi düşmanlığının ibresi 'para gücünü' ifade eden Yahudilerle 'sosyal devrimi' ifade eden Yahudilerin arasında gidip geliyordu.

Leon Blum gibi Yahudi sosyalistler bu kavramı yalanlamak için hiçbir çaba sarf etmediler. Bir yazısında şöyle diyordu: 'Yahudilerin kollektif dürtüsü onları mantıkla bağdaşmayan her türlü fikri ve geleneği yıkmaya sevk ediyor. Yahudiler, acı ve uzun tarihleri boyunca 'kaçınılmaz adalete güvenerek bir gün dünyanın mantık kurallarına uygun olarak yönetileceğini ve herkesin hakkını alacağına ilişkin inançlarını koruduular. Sosyalizmin esası bu değil mi? Aslında bu ırkan eskiden beri kavramıdır'. Blum bu sözleri 1901'de yazdı. Savaş sonrası dönemde daha tehlikeli oldular. Buna rağmen Fransız Yahudi toplumunun en önemli siması olan Blum, Yahudilerin sosyalizme giden yolun önderliğini yapmakla yükümlü oldukları hususunda ısrar etmeye devam ediyordu. Galiba bütün zengin Yahudilerin de katılacağını sanmıştı. Yahudi düşmanı sağ kanat Blum'u Yahudi radikalizmin sembolü olarakgörürken, sol kanat ona Yahudi burjuvazisinin gizli ajanlığını yakıştırıyordu. Paris'teki bankerlerin üçte biri Yahudiydi ve iktidarda kimi

olursa olsun, finans sektörü onların kontrolündeydi. Bu konuda, Jean Jaures şöyle yazıyordu: 'Ticarete ve bankacılığa eskiden beri devam edegelen aşinalıkları onları kapitalist suçlar konusunda uzman hale getirdi'. Savaşı izleyen yıllarda sosyalist sol Fransız Komünist Partisi haline gelince Blum da hedef haline geldi. Diğer Fransız Yahudisi ileri gelenleriyle birlikte sağdan veya soldan gelen Fransızların Yahudi düşmanlığını önemsememeleri olaylara bir çözüm getirmedi. Bolşeviklerin radikal Yahudilerle birleşerek yönetimi devralmalarının en önemli sonuçları Birleşik Devletlerde meydana geldi. Fransa'da Yahudilerin sağın veya solun saldırılarına uğramalarına rağmen, ülke, büyük bir cömertlikle 1930'lara kadar Yahudi göçmenlerini kabul etmeye devam etti. Amerika'da baş gösteren Bolşevik endişesi, o güne kadar kısıtlamasız olan göçmen kabulünün sonu oldu. Savaş öncesinde dahi konmasına teşebbüs edilen göçmen kotaları Amerikan Yahudi Komitesi tarafından engellenmişti. Savaş, Amerika'da demokrasinin yaygınlaşmasını sona erdirdi. Onun yerini yaklaşık on yıl süre ile yabancı düşmanlığı aldı. 1915'te Ku-Klux-Klan yeniden kurularak Amerika'nın sosyal ve ahlaki normlarına meydan okuyan azınlıklara (Yahudiler dahil) hükmetmeye başladılar. Amerika'nın savaşa katılmasını izleyen Casusluk Yasası (1917) ve Kışkırtma Yasası (1918) yabancılara hainliğin yakıştırılmasına sebep oldu.

Rusya'nın Bolşevikleşmesi korkuyu doruğa ulaştırdı. Bunun sonucu Demokrat başsavcı Mitchell Palmer'in öncülüğündeki kendi deyimiyle 'yabancı olarak doğmuş devrimcilere ve ajitatörlere karşı' 1919-20'de kurulan 'Kızıl Korku' oldu. Bu organize ajitatörlerden 60.000'inin de Birleşik Devletlerde olduklarını iddia ediyordu. Mitchell'le yandaşları çoğunlukla Yahudi düşmanlığına yönelik malzeme yayınlıyorlardı. Listelerden birinde, Lenin dışında, üst düzeydeki Sovyet yöneticilerinden otuz birinin de Yahudi oldukları belirtiliyordu. Petrograd Sovyet'ini inceleyen bir diğerinde 388 kişiden sadece on altısının Rus oldukları, diğer 265'inin New York'un Doğu Mahallesinden gelen Yahudiler olduğuna işaret ediliyordu. Üçüncü bir belgede, 14 Şubat 1916'da Çarlık yönetimini devirmeye karar veren-

lerin, milyoner Jacob Schiff'in de dahil olduğu bir Yahudi grubu olduğu söyleniyordu.

Bunun neticesinde yayınlanan Kota Yasasına göre, herhangi bir yıl içinde kabul edilecek göçmen sayısının Birleşik Devletlerde 1910 yılındaki etnik kesimin % 3'ünü aşamayacağı öngörüldü. 1924'teki Johnson Reed Yasası ile bu sayı % 2'ye indirildi, esas alınan tarih de 1890'a çekildi. Adeta tamamen Yahudilerden oluşan Polonyalı, Rus ve Romen kotaları toplam olarak 8.879 kişi ile sınırlandı. Bu da, Yahudilerin Birleşik Devletlere toplu halde göç etme imkanlarının sonu oldu. Bu sayının tamamen iptal edilmesini engellemek için Yahudi kuruluşlarının büyük çaba sarf etmesi gerekti. 1933-41 yılları arasında 157.000 Alman Yahudi'sini Birleşik Devletlere göndermeyi büyük bir başarı olarak kabul ettiler.

Yahudi toplumu savaş yıllarının Amerika'sında zor durumda değildi. 1925'te dört buçuk milyona ulaşan sayılarıyla dünyanın en zengin, en geniş ve en etkili toplumu olma yolundaydı. Judaizm Amerika'nın üçüncü dini idi. Yahudiler sadece kabul edilmekle kalmıyorlardı, Amerika'nın çekirdeğinin şekillenmesinde de önemli katkılarda bulunuyorlardı. Eskiden zaman zaman Avrupa ülkelerinde ellerinde tuttukları finansal denetim ayrıcalığına sahip değillerdi, zira Amerika'nın ekonomisi o kadar muazzamdı ki, ne kadar güçlü olursa olsun hiçbir grubun tek başına o finans yönetmesine imkan yoktu. Mamafih, bankacılıkta, borsa simsarlığında, emlak alım satımında, perakendecilik, dağıtım ve eğlence sektöründe, güç, Yahudilerin elindeydi. Daha önemlisi, Amerika'nın sağladığı imkanlardan yararlanan ailelerin çocuklarının aldıkları eğitimin neticesinde sahip oldukları mesleklerinde başarılı oluyorlardı. Her ne kadar da bazı kolejlerde Yahudilerin kabulüne kota usulü bir kısıtlama uygulanıyor idi ise de, Yahudilerin yüksek öğrenimini genel kural engelleyebilecek hiçbir sınırlama yoktu.

Dolayısıyla, antik devirlerden beri ilk defa olarak Yahudiler hahamlık gelenekleri sayesinde edinmiş oldukları kanun yapma hususundaki yaratıcılıklarını toplumun genel yararına kullanma fırsatını buldular. 1916'da, dört aylık bir onay mücadelesinin sonunda Louis Brandeis (1856-1941) Anayasa Mahke-

mesinin ilk Yahudi üyesi oldu. Prag'daki liberal bir Yahudi ailesinin en küçük çocuğuydu. Harvard Hukuk Fakültesinde o güne kadar kaydedilmiş olan notların en yükseklerini aldı ve 40 yaşlarındayken mesleğinden edindiği kazanç 2 milyon doları aşmıştı. Durumunun gereği olarak Brandeis Birleşik Devletlerin Siyonist lideri oldu. En önemlisi Amerikan hukukunun yönünü değiştirmek için sarf ettiği gayretti. Daha Mahkemeye katılmadan, 1908'de yazdığı 'Brandeis mektubu'nda kadınların çalışma saatlerini sınırlayan bir yasayı savunuyordu. Bunu herhangi bir yasal evveliyata değil genel ahlak ve sosyal kurallara dayanarak savunuyordu. Bu örnek liberal katedokratların yaratıcı ve yorumsal felsefesini ve enerjik desteklerini yansıtıyordu.

Bulunduğu mevki itibariyle Brandeis "sosyolojik hukuk" doktrinini Amerika'nın federal felsefesinin merkezine taşıyarak Mahkemeyi, Anayasa'nın altında yaratıcı kanun düzenleyen bir kuruma dönüştürebilirdi. Amerikan kamuoyunu Atina ile Kudüs'ün bir karışımı olarak gören klasik eğitim almış liberal bir Yahudi olarak Mahkemenin sadece dinlerin değil, ekonomik sistemlerin ve en önemlisi dinlerin çokluğunu desteklemesi gerektiğini düşünüyordu. 1927'de Whitney/California'daki konuşmasında 'Düşüncenin, umudun ve hayal gücünün cesaretini kırmak tehlikelidir; korku baskıya yol açıyor, baskı ise nefreti besliyor; nefret, istikrarlı hükümetleri tehdit ediyor; güvenliğin yolu, şikayetleri ve önerilen çareleri açıkça tartışmaktan geçiyor; kötü önerilere karşı en uygun çare iyi önerilerdir' demişti.

1939'da, önemli bir taraftarı olan Felix Frankfurter de Mahkemede kendisine katıldı. Frankfurter, 12 yaşındayken göçmen olarak Alt Doğu kıyısına gelmişti. New York Kolejinden Harvard'a geçti ve meslek hayatının büyük bir bölümünü Judah yasasının en esaslı sorunlarından birini - kişisel özgürlük gereksinmelerinin toplumsal ihtiyaçlarla bağdaştırılması konusunu tartışmakla geçirdi. Eyalete taraf olarak, Frankfurter'in muhalif bir azınlığa karşı (Yehovah'ın Şahitleri) devletten yana olması, Amerikalı Yahudilerin olgunluğunun cesaret verici bir yansımasıydı.

Amerika'daki Yahudiler, sadece - hukuk gibi - varolan kurumları değiştirmeye çalışmıyorlardı, yenilerini de kurmak ve taşımak için girişimde bulunuyorlardı. Paris'te ve Viyana'da Halevy'den Offenbach'a ve Strauss'lara kadar Yahudi müzisyenler sahne için yeni müzikal türleri ve gösterilmelerine imkan sağlayacak tiyatrolar, operalar ve orkestralar kurmuşlardı. Benzer bir yetenek dalgası New York'u da etkisi altına aldı. Oscar Hammerstein I (1847 - 1919) 1863'te buraya ilk geldiğinde (sayısız başka Yahudiler gibi) bir puro fabrikasında çalışmaya başlamıştı. Yirmi yıl sonra oğlu Oscar Hammerstein II (1895 - 1960) önemli bir opera güftesi yazarı olmuştu 1924'teki 'Rose Marie' ve "Desert Song' (1926) dan sonra, başka bir New York'lu olan Jerome Kern'le birleşerek, unutulmaz Amerikan müzikali 'Show Boat'u (1927) yarattı. 1940'ların başından itibaren Richard Rogers'le birlikte çalışmaya başladı ve karakteristik Amerikan sanat eserlerini Oklahoma (1943). Carousel (1945), South Pacific (1949), The King and I (1951) ve 'The Sound of Music' ile (1959) yeni zirvelere taşıdı. Bu Amerikalı müzik yazarları, besteciliğe farklı yollardan ulaştılar Rodgers Columbia'da ve Müzik Sanatları Enstitüsünde eğitim gördü. Irvin Berlin 1893'te New York'a geldi ve şarkı söyleyen garson rolü buldu. Hiçbir müzik eğitimi yoktu ve nota okumasını hiçbir zaman öğrenmedi. George Gershwin (1898 - 1937) müzik yayını yapan bir firmada basit piyanist olarak işe başladı. Hepsinin müşterek özelliği muazzam bir çalışma azmi ve yeni fikirlerdi. Kern 104 tiyatro oyunu ve film için 'Oll Man River' ile 'Smoke Gets in Your Eyes'ın da dahil olduğu 1000'i aşkın şarkı yazdı. Berlin de 'Top Hat'tan 'Annie get your gun'e kadar sıralanan 1000'den fazla şarkı yazdı. 'Alexander's Ragtime Band'ı ile cazda yeni bir dönem açıldı. On üç yıl sonra Paul Zhiteman orkestrasının çaldığı Gershwin'in 'Rhapsody in Blue'su caza saygınlık kazandırdı. Frederic Loewe'nin 'My Fair Lady'si, Frank Loesser'in 'Guy & Dolls'u Harold Arlen'in 'Wirzard of Oz'u ve Leonard Bernstein'in 'West Side Story'si aynı geleneksel yenilikçi çizgiyi takip ediyorlardı.

Teknoloji geliştikçe Amerikalı Yahudiler yeteneklerini aynı hevesle o sektöre de aktardılar. David Sarnoff 1926'da ilk radyo

zinciri olan National Broadcasting System'i (Ulusal Yayın Sistemini) Radio of America'nın hizmet kolu olarak kurdu ve 1930'da kurumun başkanı oldu. Aynı tarihte, William Paley rakip Colombia Broadcasting System'i hizmete sokuyordu. Bir süre sonra, ikili siyah beyaz ve daha sonra renkli televizyonu hayata geçirdiler. Broadway müzikalleri, radyo ve TV yayınları gurbetçi Yahudilerin, başkalarının ele geçirmesine ve onlara yasaklamasına fırsat bırakmadan, iş hayatında ve kültür sektöründe damgalarını vuracakları bir alan, 'tabula rasa' bulmak isteklerinden kaynaklanan temel prensiplerini yansıtıyordu.

En muhteşem örnek, adeta tamamen Yahudiler tarafından kurulan sinema sanayii idi. Modern çağın şekillendirilmesi hususunda en büyük katkılarının bu olup olmadığı tartışma konusu oldu. Zira, her ne kadar Einstein 20. yüzyılın kozmolojisini, Freud da karakteristik mantık tarzını yarattı ise de, bu konularda halkın eğitilmesini sağlayan sinema oldu. Bu konuda dolaşan bazı kinayelerin arasında sinemanın bir Yahudi keşfi olmadığı yer alıyordu. 1888'de Thomas Edison ilk sinema kamerasını eğlence amacına yönelik olarak üretmemişti. İfadesine göre, aydınlanmış bir demokrasi için tasarımlanan dünyayı olduğu gibi göstermeyi ve gerçekliğin ahlaki gücünü gözler önüne sermeyi hedefleyen bir 'akıl aleti' idi. Bu tür rasyonalist bir uygulama öncü Yahudilere cazip gelebilirdi, ancak bunu tamamen farklı bir olaya dönüştürdüler. Edison'un sinema konusundaki görüşleri başarılı sonuç vermedi. Eğitimli orta sınıf hiç ilgilenmedi ve ilk on yıl içinde önemsiz sayılabilecek bir ilerleme kaydetti.

Daha sonra 1890'ların sonuna doğru, fakir Yahudi göçmenleri sinemayı başka bir kurumla birleştirerek kendileri gibi insanlar için eğlence merkezleri kurdular. 1890'da New York'ta bir tek eğlence merkezi yokken, 1900'de sayıları 1000'i aşmıştı. Kısa metrajlı filmler sessizdi. Bu bir avantajdı çünkü patronlar ya çok az yahut da hiç İngilizce bilmiyorlardı. Başlangıçta Yahudiler işin keşif ve yaratma yönü ile uğraşmıyorlardı. Fakat tiyatro sahipleri göçmen patronlarının istedikleri kısa filmlerin yapımına girişince, Lublin diğer patent sahipleri ile birleşerek dev Patent Şirketini kurdu ve film yapımcılarından vergi aldı. 1912'de

100'ü aşkın küçük yapımcı şirket vardı ve bir süre sonra aralarında Universal'ın, Metro-Goldwayn Mayer'in Twentieth Century Fox'un, Paramount'un, Warner Brothers'ın ve Columbia'nın yer aldıkları sekiz büyük Şirketle birleştiler. Bunlar Yahudi yapımıydı ve diğer ikisinde de (United Artists ve RKO Radio Pictures) Yahudilerin önemli bir yerleri vardı.

Bütün bu Yahudi sinema adamlarının müşterek bir noktaları vardı: Hepsi göçmendi ve fakir hatta çok fakir ailelerden geliyorlardı. Carl Laemmle (1867-1939) on üç çocuklu bir ailenin onuncu çocuğuydu. Katiplik işlerinde, muhasebede ve bir giyim mağazasında çalıştıktan sonra beş sente film seyredilen bir sinema açtı, zincir haline getirdi ve bir film dağıtım merkezi kurduktan sonra 1912'de ilk büyük film stüdyosunu, Universal'ı kurdu. Marcus Loew (1872-1927) göçmen bir garsonun oğluydu. Altı yaşındayken gazete satıyordu, on iki yaşına gelince okuldan ayrılarak matbaa işlerinde sonra da kürk sektöründe çalıştı. On sekiz yaşında kürk simsarlığı yapıyordu, otuz yaşına gelince iki defa iflas etti, bir tiyatro zinciri oluşturdu ve Metro-Goldwyn-Mayer'i kurdu. William Fox (1879-1952) Macaristan'da doğmuş, on iki çocuklu bir ailenin çocuğuydu. New York'un Castle Garden Göçmen bürosuna geldiği zaman çocuktu. On bir yaşındayken okuldan ayrılarak giyim sanayiinde çalışmaya başladı. Bir sinema zinciri kurdu. Louis Mayer Rusya'da (1885-1957) bir Yahudi bilgininin oğlu olarak dünyaya geldi. Castle Gardens Göçmen bürosuna geldiğinde o da çocuk yaştaydı. Sekiz yaşındayken hurdacılık sanayiinde çalışmaya başladı. On dokuz yaşına gelince hurdacılık üzerine kendi işyerini kurmuştu, yirmi yaşındayken tiyatro zinciri sahibiydi ve 1915'te ilk erişkin filmi olan 'The Birth of a Nation'u (Bir Ulusun Doğuşu) yaptı.

Warner Kardeşler, Polonya'lı fakir bir ayakkabı tamircisinin dokuz çocuklu ailesinden geliyorlardı. Geçimlerini sağlamak için, et ve dondurma sattılar, bisiklet tamir ettiler, panayır çığırtkanlığı yaptılar. 1904'te bir film projektörü satın alarak piyano çalan kız kardeşleri Raso ve şarkı söyleyen on iki yaşındaki kardeşleri Jack'la kendi gösterilerini sahnelemeye başladılar. Hollywood'da sesli sinema hamlesini başlattılar. United Ar-

tists'in kurucu ortaklarından Joseph Schenk bir eğlence merkezini yönetiyordu. Sam Goldwyn bir demircinin yardımcısıydı ve aynı zamanda eldiven satıcısı olarak çalışıyordu. Harry Cohn troleybüs şoförüydü. Jess Lasky kornet çalıyordu. Sam Katz kuryelik yapıyordu, fakat daha yirmi yaşına gelmeden beş sente filim seyredilen sineması vardı. Dore Schary Yahudi bir tatil kampında garson olarak çalışıyordu. Bir haham ailesinden gelen Adolph Zukor kürk satıyordu. Darryl Zanuck keza. İlklere imzasını atan bu öncülerin hepsi sahip oldukları stüdyoları ve servetleri koruyamadılar. Bazıları iflas etti. Fox ile Schenck hapse dahi girdiler. Ancak, hepsinin adına duygularını şöyle özetledi: 'On altı yaşında yetim bir erkek çocuğu olarak, ceketimin astarına dikilmiş birkaç dolarla Macaristan'dan geldim. Saf ve güçlü özgürlük havasını heyecanla soludum ve Amerika her zaman bana karşı sevgisini gösterdi'.

New York bankaları uzun süre bu insanlara önem vermedi. Onları ilk destekleyen California'lı göçmen A.P. Giannini idi. Sahip olduğu Bank of Italy daha sonra dünyanın en büyüğü, Bank of America oldu. Yüzyıllarca çektikleri yokluk hallerinden belli oluyordu. Yapı olarak hepsi ufak tefektiler. Refaha doğru tırmanırken fakirlerin de hem maddi açıdan hem kültür yönünden onlarla birlikte olmalarını arzu ediyorlardı.

Bilhassa eleştirel mizah hususunda, yeni sinema kültürü geleneksel Yahudi özelliklerinin izlerini taşıyordu. Marx Brothers'lar dünyadaki haksızlığı gözler önüne seriyorlardı. 'Animal Crackers' de beyaz Protestan Amerikalı toplumunu, 'A Night at the Opera'da kültürü, 'Horse Feathers'te kampüsü, 'The Big Store'da ticareti veya 'Duck Soup'ta politikayı hicvederken, mevcut kurumların bozuk düzenine değiniyorlardı. Sükuneti bozuyorlardı ve 'normal' insanları huzursuz ediyorlardı.

Ancak, Hollywood'u yönetenler genellikle kimseyi rahatsız etmek istemiyorlardı. 1930'larda Alman sinema sanayiinin Yahudi gurbetçilerine bir barınma noktası verdiklerinde, bunu uygun bir hava içinde yapmaya çalıştılar. Onların kendi benzeşme tarzları öyle idi. Onsekizinci yüzyılda perakendeciliği rasyonelleştirerek ondokuzuncu yüzyılda ilk büyük satış merkezlerini kuran Yahudiler gibi, müşteriye hizmet ediyorlardı. Goldwyn

'Halk filmi beğenmiyorsa muhakkak geçerli nedenleri vardır. Müşteri daima haklıdır' diyordu. Piyasayı genişlettiler. Sinema, klasik Yunan döneminden beri ilk kültür şekliydi. 'Polis'te yaşayanların tümü stadyuma, tiyatroya, liseye veya konser binasına sığabildikleri gibi, şimdi de bütün Amerikalılar filmleri aşağı yukarı aynı zamanda seyredebiliyorlardı. 1929'da Muncie'nin yaptığı araştırmanın sonucunda Indiana'nın dokuz sinemasına giden halkın haftalık sayısının toplam nüfusun üç katı olduğu ortaya çıktı. Daha sonraki TV'ye örnek olan sinema yirminci yüzyılın tüketici toplumuna doğru atılan dev bir adım oldu. Sıradan işçilere başka herhangi bir kurumdan daha hızlı bir şekilde daha iyi yaşam şartlarını gösterdi. Başsavcı Palmer ve Madison Grant'ın düşündüklerinin aksine Amerikan Yaşam Tarzı kavramının mimarları Hollywood'daki Yahudilerdi.

Amerikan tarzının karanlık yönleri de vardı tabii. Savaş aralarında Amerikalı Yahudiler ulusal profile yaklaşmaya başladılar. İtici yönlerine de katıldılar. Broadway müzikallerinde ve Hollywood filmlerinde olduğu gibi, cinayet ve çeşitli cinayet türleri, bunlara teşebbüs eden Yahudilerin ilk başta yasal engellere takılmadan girebildikleri bir alandı. Avrupa'da Yahudilere sık sık fakirlikle bağlantılı, yankesicilik, ufak tefek dolandırıcılık gibi suçlar isnat edilmişti. Beyaz köle ticaretinde olduğu gibi, mükemmel bir organizasyon ve uzaktan bağlantılar gerektiren suç modelleri de geliştirmişlerdi. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, Yahudi nüfusunun muazzam artışıyla, Doğu Avrupa'dan Latin Amerika'ya sıçradı. Yahudilere özgü belirgin özellikler hemen fark ediliyordu. Beklenmedik sayıda Yahudi fahişesi Sabbath'a, Yahudi bayramlarına ve beslenme kurallarına uyuyorlardı. Arjantin'de kendi sinagogları dahi vardı. Üstelik, Yahudiler ticaret alanında ünlü olduklarından yasalara uyan Yahudi kurumları dünya çapında bir mücadeleye girişerek bu durumu ortadan kaldırmak için çaba sarf ettiler ve bu amaçla özel birimler kurdular. New York'ta, Yahudi suçlular normal Yahudi tipi suçların yanı sıra, para sızdıran çeteleri korumaya, kundakçılığa ve at zehirlemesine yöneldiler. Burada gene Yahudi toplumu ıslah okullarının da dahil olduğu suç önleyici kampanyalarla tepkisini gösterdi. Bu çabalar Yahudilerin önemsiz suçları konu-

sunda da son derece etkili oldu. İçki yasağı olmasaydı, 1920'lerin sonlarına doğru Yahudi toplumunun suçlu kesimi herhalde çok önemsiz bir sayıile sınırlı kalacaktı.

Yasadışı içki ticareti açıkgöz Yahudilere dayanılmaz fırsatlar sunuyordu. Yahudi sosyolojisinin bir numaralı otoritesi olan Arthur Ruppin'in dediği gibi: 'Hıristiyanlar elleriyle suç işliyorlar, Yahudiler ise akıllarıyla'. Jacob Guzik, diğer adıyla 'Greasy Thumb' (1887-1956) ünlü Yahudi gangsterlerinin tipik bir örneğiydi: Al Capone'un muhasebecisi ve veznedarıydı. Ünlü gangsterlerin bir diğeri de Amold Rotstein'dı (1882-1928). Bunlardan başka Meyer Lansky, bir kumar imparatorluğunu kurduktan sonra her şeyini kaybetti. İsrail vatandaşlığı için başvurusu 1971'de reddedilmişti.

Şöhretin basamaklarında yükselen bu Yahudi gansterler, şiddete de başvuruyorlardı. 1944'te 'Sendika'yı, yani Cinayet A.Ş.'nin kurulmasına yardım eden ve 'Yargıç' olarak tanınan Louis Lepke Buchalter'den FBI 'Birleşik Devletlerin en tehlikeli katili' olarak bahsediyordu. 1944'te cinayet suçundan Sing Sing'de idam edildi. Buchalter'in talimatıyla Sendikanın gansterleri Arthur 'Dutch Schultz' Flegenheimer'i (1900-35) öldürmüşlerdi: Suçu, verilen emirlerin aksine, Thomas E. Dewey'i öldürme girişimiydi. Sendika,Benjamin 'Bugsy' Siegel'in (1905-47) ölümünde de sorumluydu. Sonunda, Samuel 'Sammie Purple' Cohen'in önderliğindeki Yahudiler ünlü 'Detroit Purple Gang'ını kurarak, Mafya devralıncaya kadar kentin doğu kısmını hakimiyetlerinin altına aldılar. Birleşik Devletlerde Yahudi cinayetleriile İtalyan cinayetlerini karşılaştırma gayretleri başarılı olamadı. Şaşılacak sayıda ünlü Yahudi suçlusunun cenazesi Ortodoks usullerine göre yapılıyordu; organize Yahudi cinayetleri, Sicilya'daki Mafya'nın aksine spesifik bir sosyal düzeye karşı bir tepki değildi ve cezaların en hafifine dahi çarptırılmıyorlardı. Ancak, bunun geçici bir durum olduğu anlaşıldı.

Yahudi toplumu Yahudi katillerin işledikleri cinayetlere utançla ve dehşetle tepki gösteriyordu. Amerikalı Yahudiler arasında iyi veya kötü, Yahudi eğilimi fikrinden hoşlanmayanlar çoktu ve Yahudilerin belirli bir fikre adanmasını tamamen önlemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Sadece sinagoga

gitmemeye veya yasaya uymama meselesi değildi: Kendisini artık bir Yahudi olarak görmemeye yönelik bilinçli bir gayretti. 1910'larda Brandeis dahi 'köken farklarını unutturmamaya yönelik bir yaşam ve düşünce tarzını eleştirerek 'Amerika'nın kardeşlik ideali kavramı ile bağdaşmadığını' ileri sürmüştü. Yahudiliğin vurgulanması dürüst olmayan bir hareket tarzıydı. Brandeis'in örneğinde olduğu gibi, Yahudi düşmanlığından edinilen deneyimle bu gayretler sonuçsuz kaldı. Sonunda, tamamen aksi yöne geçti. 'İyi birer Amerikalı olabilmek için, daha iyi birer Yahdi olmamız gerekiyor; daha iyi Yahudiler olabilmemiz için de Siyonist olmamız gerekiyor' diyordu. Yahudilerin bir bölümü, huzursuz bir şekilde iki kutup arasında gidip geliyorlardı. Örneklerden biri Bernard Baruch'tu (1870-1965). Birçok başkanın danışmanlığını yapmıştı ve sonradan doğru olmadığını öğrendiğimize göre, 1929'daki krizde muazzam bir servet edindiği rivayet edilmişti. Rahip Charles Coughlin ona 'Birleşik Devletlerin Faal Başkanı, Wall Street'in Taçsız Kralı' diyordu. Baruch Yahudi imajından kurtulmak için elinden geleni yapıyordu. Eşinin Protestan kökeni sayesinde, Schiff'lere, Guggenheim'lara, Seligman'lara ve Warburg'lara yasak olduğu bir dönemde 'Social Register'e (Sosyal Sicil) girmeyi başarmıştı. 1912 yılında, kızı Belle giriş sınavında başarılı olduğu halde Manhattan'daki Brearley School'a anlaşılamayan bir nedenle kabul edilmeyince çok mahcup oldu. 'Bu olay, hayatımın en acı tecrübesi oldu' diyordu 'zira çocuğum üzüldüğü gibi, hayatım yıllar sonra dahi zehir oldu.' O zamanlar gözde ve moda olan Oakland Golf Kulübüne seçilmek için ve at yetiştiricisi olmasına rağmen Belmont Park koşu alanına kabul edilebilmek için muazzam bir mücadele sürdürüyordu. Üniversite Kulübüne veya Metropolitan'a hiçbir zaman giremedi. Amerika'da dahi, ne kadar zengin, etkili veünlü olursa olsun, bir Yahudi hizaya getirilebilirdi; toplumu birlik içinde tutan da buydu.

Buna rağmen, olağanüstü asimilasyonist olan bazıları, en azından kendilerini memnun edecek kadar Yahudiliklerini idare etmeyi başarıyorlardı. Zamanında Baruch'un olduğu kadar ünlü olan Walter Lippmann (1889-1974) bütün hayatını ortama uymakla geçirdi. Almanya'dan gelen zengin konfeksiyoncu

olan ailesi, onu, üst düzeye hitabeden Sachs Erkek Okuluna gönderdi. Aile Emmanu-El sinagoguna gidiyordu. Eskenazi dilini bildiklerini reddediyorlardı. Kendi ifadelerine göre amaçları 'doğulu' olmaktan kaçınmaktı. Kalabalık 'Osjuden' göçmen grupları onları dehşete düşürüyordu. Harvard'da ünlü 'Gold Coast' Kulübüne kabul edilmemesi, Lippmann'ın geçici olarak sosyalizme yönelmesine sebep olmuştu. Ancak, kısa bir süre sonra, Yahudi düşmanlığının, fazla göze batmakla Yahudilerin kendi kendilerine davet ettikleri bir cezanın olduğuna karar verdi. 'Tepkim' diyordu. 'başkalarının hatalarından çok, Yahudilerin hatalarına karşı daha serttir. Siyonistleri iki taraflı sadakatlerinden dolayı, 'büyük Amerikan kentlerimizin zengin, adi ve şımarık Yahudilerini' ise 'Yahudi halkının uğradığı belki de en büyük felaket' olarak yerden yere vuruyordu.

Lippmann, kendine göre, sadece Yahudi sınıflandırılmasından kaçınmaya çalışan liberal ve medeni bir kişi idi. Irka, inanca, ten rengine, sınıfa veya kategoriye dayanan bir giriş sınavı olmadığına göre 'Harvard'da bir Yahudi kotasını onaylaması beklenemezdi. Diğer taraftan. Yahudilerin mevcudun % 15'ini aşmalarının bir felaket olacağını kabul ediyordu. Massachusets Yahudilerinin kendi üniversitelerine sahip olmalarının, Harvard'ın da öğrencilerini daha geniş bir alandan seçerek Yahudi mevcudunun o arada diğerlerinin arasına karışıp kaybolmasının sağlanmasının soruna çare olacağına inanıyordu. Bir yazısında, 'Yahudileri masum kurbanlar olarak görmüyorum' diyordu. Rahatsız edici birçok kişisel ve sosyal alışkanlıkları vardı. 'Yahudi olmayanların kişisel ve sosyal alışkanlıkları' Yahudilerinkinden üstündü'. Değer verdiği birçok sosyal ödülü alamaması Lippmann'ın Yahudilik nefretini kat kat arttırıyordu. New York'taki 'River'e ve Washington'daki 'Metropolitan'a katıldı, ancak Links'e veya Knicketbocker'e giremedi.

Belki de kişiliklerini reddeden, veya bundan doğan duyguları bastıran Yahudilerin en trajik yönü, kendi istekleriyle kendi kendilerine empoze ettikleri zorunlu körlüktü. Yarım yüzyıl süre ile Lippmann -Yahudileri ilgilendiren konular dışında- her konuda en deneyimli yorumcuydu. Fransa'da Blum'un yaptığı gibi, Hitler'in Yahudi düşmanı yönünü önemsemeyerek, onu bir

Alman milliyetçisi olarak nitelendiriyordu. 1933 yılının Mayıs ayında Nazi'lerin Yahudi kitaplarını yakmasından sonra, Yahudilere yaptığı eziyetin 'Nazilerin hakimiyet hırslarını tatmin ettiklerini, bu bakımdan Yahudilerin Avrupa'yı koruyan paratoner görevi yaptıklarını söylüyordu. Almanya'daki Nazilerin Yahudi düşmanlığı, Fransa'daki Terör, Protestanlığın Ku-Klux Klan'ı veya Yahudilerin 'sonradan görmeleri' ölçü olarak alınıp yargılanamayacaklarını belirtiyordu. Hitler'in nutuklarından birini 'devlet adamı tarzında' gerçekten medeni insanların sesi' olarak nitelendirdi. Fakat, Nazilere ve Yahudilere ilişkin bu iki yorumunu izleyen on iki feci yıl boyunca, bir daha hiç tekrarlamadı ve ölüm kamplarından hiç bahsetmedi. Görmezliğin başka bir türü de, gözde bir yazar olan Lillian Hellman'ın (1905-84) benimsediği Rosa Luxemburg çözümü idi. 'The Children's Hour' (1934) ve 'The LittleFoxes' (1939) Broadway'de on yılın en muazzam başarısını kazanan ve skandal yaratan oyunlarındandı. Yahudiliğe hakim insancıllığı Stalinist tarza uyarlamaya çalişarak 'Watch on the Rhine' (1941) adındaki nazi aleyhtarı oyunu ile en son olayların ışığında Yahudilerin içinde bulundukları kötü durumu ifade etmeye çalıştı. Yahudilerin meselelerine yüz çevirme ihtiyacı onu, gerçeği hayalle onarmaya yöneltti. 1955'te trajedideki Yahudi unsurunu hemen hemen yok edildiği, 'Anne Frank'ın Hatıra Defteri'ni dram şekline dönüştürmesi yakıştırıldı.

Amerikalı Yahudi toplumuna ve entellektüel kesimine de hakim olan bu huzursuzluklar, karışıklıklar ve bölünmeler, elde etmeye başladıkları muazzam güce rağmen, Amerikan Yahudilerinin savaş içinde Avrupa'daki olayları neden etkileyemediklerini veya Amerika'da bir fikre neden yön veremediklerini açıkça anlatıyor. Kamuoyu araştırmalarının neticelerinden anlaşıldığı üzere, 1930'lu yıllarda gittikçe artış gösteren Amerika'daki Yahudi düşmanlığı, 1944'te zirveye ulaştı, 1938'deki kamuoyu araştırmaları da halkın % 70-85'inin Yahudi göçmenlerine yardımcı olmak amacıyla, kotaların düzenlenmesine karşı çıktıkları ortaya çıktı. Anketi yürüten Elmo Roper 'Yahudi düşmanlığı bütün ülkeye yayıldı, ancak durum, şehir merkezlerinde çok daha tehlikelidir' diye uyarıda bulundu. Almanya'daki olayları Avrupa'daki ve Amerika'daki bu zemine dayanarak incelememiz ge-

rekiyor. Almanya, Avrupa'nın en kuvvetli ekonomik, askeri ve kültürel gücü idi ve 1935'le 1944 arasında Alman'ların Yahudilere yaptıkları eziyet, modern Yahudi tarihinin en önemli konusu oldu. Birçok açıdan, yani şaşılacak miktarda belgelenen olaylar açısından değil, olayların nedenleri açısından esrarengiz bir hadise olarak kaldı. Almanya, Avrupa'nın en iyi eğitilmiş ulusuydu. Bütün erişkinlerin okur-yazar olmasını sağlayan ilk ülke idi. 1870'le 1933 arasında üniversiteleri bütün dallarda dünyanın en iyileri idi. Medeniyetin zirvesindeki bu ülke böyle muazzam ve organize bir vahşetle Yahudilere nasıl saldırabildi? Kurbanların kimliği hadisedeki esrarı derinleştiriyor. 19. yüzyılda Almanya'nın ve Yahudilerin kaderi sıkı bir şekilde birbirine bağlıydı. Fritz Srern'in vurguladığı gibi, 1870 ile 1914 arasında Almanların aniden faal ve güçlü bir ulus olarak ortaya çıktıkları gibi, Yahudiler de birdenbire faal ve güçlü bir ırk olarak ortaya çıktılar. Bu ikisi birbirlerine önemli yardımlarda bulundular. Müşterek özelliklerinin başında şiddetli bir öğrenme arzusu yer alıyordu. En yetenekli Yahudiler, çalışmak için dünyanın en iyi yeri olduğundan Almanya'yı çok seviyorlardı. Modern Yahudi kültürünün çatısı esasen Almandı. Buna karşılık, Weizmann'ın Balfour'la ünlü görüşmesinde belirttiği gibi, Yahudiler de Almanya'nın büyümesine yardımcı olmak için ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Örneğin, kurulduğu tarihten 1933'e kadar Almanya diğer bütün ülkelerden fazla Nobel ödülü kazandı; dağıtılan ödüllerin yaklaşık olarak % 30'unu aldı. Almanya'nın kazandığı ödüllerin üçte birini Yahudiler teminetti, tıpta ise yarısını, Almanların Yahudilere saldırmaları, toplu katliamın da ötesinde, bir anlamda kendi ana-babalarını öldürmeleri gibiydi. Bu duruma nasıl gelindi?

Kütüphanelerin rafları, olanları açıklamaya gayret edenlerin eserleriyle dolup taşıyordu. Ancak, tarihin en muazzam suçu hakkında hiçbir zaman tatminedici bir izahan elde edilemedi. Mamafih ana unsurları özetlenebilir. Galiba en önemlisi Birinci Dünya Savaşıydı: Savaş, Alman ulusuna şok etkisi yaptı. Kudretlerinin zirvesine doğru ilerlerken, kendilerine güvenerek savaşa girdiler ve büyük özverilerine rağmen yenik düştüler. Bu durum karşısındaki öfkenin ve üzüntünün sonucu olarak, bir günah keçisi gerekmişti.

Savaş, Almanya'nın iş hayatındaki davranışının da değişmesi şeklinde etkisini gösterdi: Savaş öncesi Almanya'sı Avrupa ülkeleri arasında yasalara en çok uyanı olarak ünlüydü. Kamuya karşı şiddet, duyulmuş şey değildi. Yahudi düşmanlığının her yerde hüküm sürmesine rağmen, Yahudilere karşı ayaklanma şöyle dursun, Almanya'da Yahudilere fiziksel şiddet uygulanması kimsenin havsalasının alamayacağı, duyulmamış ve duyulamayacak bir hususdu.Savaşın etkisiyle bütün bunlar değişti. İnsanlar her yerde şiddet uygulamaya alıştılar, fakat Almanya'daki şiddetin kaynağı üzüntüydü. 1918'deki Mütareke Orta ve Doğu Avrupa'ya barış getirmedi, sadece iki muazzam çatışmanın arasında yirmi yıllık bir ateşkes oldu. Fakat, bu yirmi yıllık aranın esnasında, politikanın başlıca dayanak noktası her kademedeki şiddetti. Sol da, sağ da şiddet uyguluyorlardı. Trotsky 1917'deki putsch'la çizgilerini belirledi. Komünist müttefikleri ve onları taklit edenler 1918-20'de aynısını Almanya'da yaptılar. Mevcut düzeni zorla devirmeye yönelik bütün girişimlerde Yahudilerin adı geçiyordu. Bavyera'daki Komünist rejiminde sadece Eisner gibi Yahudi politikacılar değil, Gustav Landauer, Ernst Toller ve Erich Mühsam gibi Yahuzi yazarlar ve entellektüeller de yer alıyorlardı. Sağ, 'Freikorps'lar adındaki kıdemli askerlerden oluşan ordusunu kurmakla buna cevap veriyordu.

Şiddetle ilgili olarak verilen kararlar, Rusya'da solun lehine idi, Almanya'da ise sağın. Rosa Luxemburg ve Eisner gibi aşırı uçta yer alanlar öldürülüyordu. 1919-22 yılları arasında, Almanya'da 376 siyasi cinayet işlendi: Sol kanatta yer alan yirmi iki kişinin dışında, çoğunluk Yahudilerden oluşuyordu. Bunlardan biri, Dışişleri Bakanı Walter Rathenau idi. Mahkeme eski ordu mensubu katillere hafif cezalar veriyordu. Birkaçı mahkeme huzuruna dahi çıkarıldı; dört ayı aşan cezaya mahkum edilenler çok azdı. Yaşlı ve seçkin bir Yahudi yazar olan Maximilian Harden 1922'de iki Yahudi düşmanı tarafından ölürülesiye dövülünce, mahkeme, 'vatanperver olmayan makalelerinin 'hafifletici sebep' teşkil ettiğine karar verdi.

Adolf Hitler, bu eski görevlilerin uyguladığı şiddetin arka planından ortaya çıktı. Avusturya-Bavyera sınırında küçük rüt-

beli bir subayın oğlu olarak 1889'da dünyaya geldi. Önce Linz'te, sonra da Karl Luegger'in Viyana'sında yaşadı. 1924 yılında yazmış olduğu 'Mein Kampf'ta, delikanlıyken 'Yahudi sorunu'nun farkına vardığını, babasının Yahudi düşmanı olduğunun kanıtlandığını ve çocukluğundan ve delikanlılığından beri Yahudi aleyhtarı kavramlarla yoğrulduğunu söylüyordu. Yaşamı boyunca, saplantısı Yahudiler oldu. Kişisel hırsı ve muazzam iradesi ile bütün Almanya'nın Yahudilere karşı mücadelesinin merkezi olmuştu. Onsuz olamazdı. Diğer taraftan, Almanya'da zaten hazır bulduğu yıkıcı unsurlar olmasaydı, bu kadar geniş çapta zarar veremezdi. İki güç kaynağını birleştirerek, sonucun ikisinin toplamını aşmasını temin etmeleri hususunda politik dinanizm yaratmakta olağanüstü bir yeteneğe sahipti. Alman İşçileri Partisi adındaki küçük bir grubu şiddet uygulayan eski bir hizmet bölüğü ile bileştirdi ve onları Yahudi düşmanı bir platforma taşıyarak, Sturmabteilung (SA) askeri kanadı olan Ulusal Sosyalist İşçiler (Nazi) Partisini kurdu. Daha sonra, savaşın iki sonucunu birleştirdi: Bir günah keçisi gereksinimi ve Yahudilerin üzerine yoğunlaşan şiddet geleneğini. 'Savaşın başında ve savaş devam ederken, bu iğrenç İbranilerden 12.000 veya 15.000'ini, en iyi işçilerimizden yüz binlercesinin cephede başına geldiği gibi, zehirli gazla yok edilebilselerdi, milyonlarca kurban boşa gitmezdi.'

'Judensau'dan sözde bilimsel ırk teorisine kadar, Hitler'in Yahudi düşmanlığı geleneksel prensiplerin tümünü içeriyordu. Hitler, doğuşu itibariyle Avusturyalı olmasına rağmen, kendi tercihi neticesinde tamamen Alman'dı. 1914'te Avusturya ordusuna değil, Alman ordusuna katıldı ve Yahudi düşmanlığı Alman modeli ile Avusturya modelinin bir karışımıydı. Almanya'dan 'Yahudi-Bolşevik Rusya' korkusunu ve 'Siyon Protokolleri'nin mitolojisini kapmıştı. Savaş sonrası Almanya'sını Alman kökenli Rus göçmenleri istila etmişti. Hepsi de, Hitler'in ideolojisinin merkezi haline gelen Yahudi - Bolşevik bağlantısını vurguluyorlardı. Nazilerin teori başöğretmeni Alfred Rosenberg adında Baltık'lı bir Alman'dı. Rus Gertrude von Seidlitz, 1920'de Hitler'in 'Völkischer Beobachter'i edinmesine ve Yahudi aleyhtarı günlük gazeteye dönüş-

türmesine yardım etti. Modern dönemde, Almanya ve özellikle Prusya, her şeyden fazla Rus tehdidinden korkuyorlardı. Hitler şimdi bu tehdidi akla yakın Yahudi düşmanı bir tabana yerleştirme imkanına sahipti, ancak, Viyana'da edinmiş olduğu Yahudi düşmanlığı türü ile karıştırmıştı. Bu tür, Alman kanını kirleten karanlık ve bayağı bir ırk olan 'Ostjudenler'e ilişkin başlıca iki konu ilgilendiriyordu: Merkezi Viyana'da bulunan ve-ahlak reformcularının iddiasına göre - Yahudilerin idaresinde olan beyaz köle ticareti ile, o dönemde herhangi bir antibiyotik tedavisi bulunmayan frenginin yayılması. Hitler'in beyanına göre Almanya'ya karşılaşabileceği ve Yahudi Bolşevizminden çok daha tehlikeli olan biyolojik bir tehdit, Yahudi ırkından biriyle olabilecek herhangi bir ilişki ile ve özellikle cinsel ilişki ile bulaşabilirdi.

Hitler'in cinsel ve tıbbi açıdan sergilediği Yahudi düşmanlığı özellikle kendi yandaşları arasında büyük önem taşıyordu. Başta sadece önyargılı olanlar daha sonra gözlerini kırpmadan en acımasız eylemleri gerçekleştirebilecek düzeye ulaşmışlardı. Tıpkı Ortaçağ'daki Yahudi düşmanının Yahudi'yi insanlık-dışı bir yaratık, bir şeytan veya bir tür hayvan (dolayısıyla Judensau) olarak görmesi gibi, Hitler'in sözde bilimsel terminolojisinden etkilenen aşırı Nazi'ler de Yahudi'yi bir mikrop veya son derece tehlikeli ve tiksindirici bir haşarat olarak görüyorlardı. Bu bakış açısından hareket ederek, bütün Yahudiler - görüşleri ve durumları ne olursa olsun - bir kefeye konuyorlardı. Mesleki kariyeri olan, kusursuz Almanca yazan, savaştaki yararlığından dolayı Demir Haç'a layık görülen bir Yahudi, ırkı kirleten herhangi bir Bolşevik Yahudi'sikadar tehlikeliydi. Hitler'in, doktriniyle yandaşlarını ne kadar zehirlediği Nisan 1943'te Adalet Bakanı Thierack'ın kendisine yazmış olduğu mektuptan anlaşılıyor:

'Hamile bir Yahudi kadını çocuğunu dünyaya getirdikten sonra, Yahudi olduğunu gizleyerek ana sütünü bir kadın doktora sattı. Bir klinikteki Alman bebekleri bu sütle beslendiler. Sanık sahtekarlıkla suçlanıyor, zira bir Yahudi kadınının sütü ile Alman çocukları beslenemez. Olaydan habersiz olan ebeveynlerin boş yere üzülmelerini önlemek amacıyla, herhangi bir yasal

işlem yapılmadı. Irk - hijyen açısından olayı Reich'ın Sağlık Bakanı ile görüşeceğim.'

Almanya gibi yüksek seviyede eğitimli bir toplumda bu saçmalıklara nasıl inanıldığı sorulursa, cevap şu olur: Çarpık da olsalar, Hitler görüşlerine entelektüel destek bulma hususunda hiçbir zaman zorluk çekmedi. Freud ve öğretileri Nazi vakasının bir örneğiydi, zira (iddia edildiğine göre) cinsel karmaşadan ahlaki suç kavramını bertaraf ederek onu arttırmış oldular. Bu suretle Freud Yahudilerin Ari kadınlara daha çok ulaşabilmelerini sağlamış oldu. Freud-Yahudi psikiyatrisi ile diğerleri arasında bir fark belirtmek suretiyle, Jung Hitler'e yardımcı olabildi.

'Freud'un veya Adler'in Avrupa'daki insanların makbul bir örneği olduğu söylenemez. Yahudi, göçebe olarak hiçbir zaman kendi tarzını kuramadı ve büyük bir olasılıkla da kuramayacak çünkü bütün dürtüleri ve yetenekleri, az çok medeni ev sahibi ülkeye bağlı oluyor. Bana göre, Yahudileri dahi bir bütün olarak kapsamayacak kategorileri Hıristiyan Almanlara ve Slavlara uygulamak ortaçağın yanlışlarından biriydi. Bu suretle, Germen ırkından gelen insanın, derin kökleri olan ve en gizli değerie olan ruhunun bilinçli yaratıcılığı olarak yorumlandı. Bütün dünyanın şaşkınlıkla seyrettiği Ulusal Sosyalizm onlara fazla bir şey öğretebildi mi?'

Bilim adamlarının da, 'Yahudi fiziğine sahip' olduğu gerekçesiyle Einstein'in çalışmalarını baltalamaya çalıştılar. İşin doğrusu, Alman akademisi bir bütün olarak Hitlerizme engel olaya çalışacağına, başarıya ulaşması için yardım etti. Nazi zaferinin kilit unsurlarından biri ondokuzuncu yüzyılda 'Volkisch' Yahudi düşmanlığı ile yoğrulan okul öğretmenlerinin, 1920'li yıllarda başöğretmen olarak görev yapmalarıydı. Kullandıkları okul kitapları duyguilarını yansıtıyordu. Üniversitedeki akademisyenler de Nazizmin yayılmasına hayli katkıda bulundular. Her şeyin ötesinde, Hitler üniversite gençliğinin arasında da büyük başarıya ulaştı. Nazi gelişmesinin her safhasında, genel seçimlerle elde edilen destekten önce, öğrencilerin desteği geliyordu. Naziler öğrenicilerin arasındaki çalışmalarına 'Eisenach Kararını' benimseyerek, ırksal ve dinsel gerekçelerle Yahudilerin kesinlikle kabul edilmedikleri 'öğrenci kardeşliği' dernekleri ile işe başladı-

lar. Etkileri yayıldıkça, 1920'lerde öğrencilerin hayatına hakim olan 'Hochschulring' hareketinin aracılığı ile faaliyetlerine devam ettiler. On yıllık sürenin sonunda kendi öğrenci partilerini kurdular. Nazilerin başarısının sebebi, partinin siyasal ve sosyal eşitlikle radikalizm programlarına kendilerini tam olarak adamaya gönüllü gençlerin çokluğuydu. Ayrıca, Nazilerle öğrencilerin arasındaki ortak bağlantılardan biri de Yahudilere karşı şiddet gösterileriydi. Yahudilerin hükümetteki görevlerinden ve özellikle öğretmenlikten ihraç edilmeleri amacıyla kısa zamanda şiddet gösterilerine dönüşen boykotları ilk başlatanlar öğrencilerdi. 1922 yılında, bir öğrenci ayaklanması tehdidi karşısında Berlin Üniversitesi öldürülen Walther Rathenau için düzenlenen anma törenini iptal etmek zorunda kaldı. Savaştan önce böyle bir davranışı düşünmek dahi imkansızdı. İşin en kötü yönü şiddet tehdidi değildi, Üniversitenin baş eğmekle sergilediği korkaklıktı. Yahudi öğrencilere ve derslerini terk etmek zorunda kalan öğretmenlere karşı saldırılar şiddetlenince, 1927'de hükümet, şiddeti destekledikleri gerekçesiyle Deutsche Studenschaft'tan onayını çekti. Bunun hiçbir etkisi olmadı ve üniversiteler, öğrenci hareketlerini engellemek için etkili olabilecek hiçbir önlem almadılar. Demokrasi ve Weimar aleyhtarıydılar ve yanlış olduğunu bildikleri halde, sırf korkaklıktan, öğrenci hareketlerini destekliyorlardı -bu da daha sonra ülkeye hakim olan korkaklığın bir örneğiydi. Sonuç olarak, ülkeyi tümüyle devralmadan iki-üç yıl kadar önce, Naziler kampüslere tamamen hakimdiler.

Medya, Nazizmi besleyen şiddet atmosferini, sözlü ve yazılı şiddetle teşvik ediyordu. Bazen ortaay atıla iddialara göre, en acımasız şekliyle dahi olsa, eleştirel taşlamanın özgür toplumlarda bir sağlık belirtisi olduğu ve herhangi bir kısıtlamanın getirilmemesinin gerektiği söyleniyorsa da, Yahudi tarihi bu görüşe katılmıyor. Yahudiler her tür şiddetle herkesten çok karşılaştıklarından, basın şiddetinin genellikle kanlı şiddetin öncüsü olduğunu uzun ve acı deneyimlerinden çok iyi biliyorlardı. Alman standartlarına göre Weimar süper liberal bir kurumdu. Bu liberalizminin örneklerinden biri, basındaki kısıtlamaların kaldırılmasıydı. Aşırı kanadın Arap gazetelerinin Filistin'de Samuel'in liberalizminden yararlandıkları gibi, Naziler de Weimar'ın

hakaret alanındaki serbestliğiyle eğleniyorlardı. Özellikle Almanya'da ve Avusturya'da Yahudi düşmanlığı pornografik bir tarza bürünmüştü. Çoğunlukla 'Judensau' temasına da değiniyorlardı. Julius Streicher adında bir Nazi patronununun yönetimindeki ihaftalık 'Der Stürmer' gazetesinin hırsla yürüttüğü Yahudi düşmanı politikası, Hitler'in 'ırkı kirleten cinselliğin' üzerinde ısrarla durmasına eklenince uzun süre devam edecek olan Yahudi nefretinin en önemli kavramlarından biri gittikçe güç kazandı: Bu kavrama göre, Yahuiler insan sayılmadıklarına göre, insanlara dürtüsel olarak sunduğumuz korumaya hiçbir hakları yoktu. Bu yönde yayın yapan tek gazete 'Der Stürmer' değildi. Ancak, Weimar kanunlarının çerçevesinde yasal yollara başvurmak çok zordu: Streicher'in önce Landtag milletvekili daha sonra da Reichstag milletvekili olarak dokunulmazlığı vardı. Güvenilir kaynakların bildirdikleri sayılara göre gazete 1927 yılı boyunca 13.000 nüsha satarken. Nazilerin iktidara doğru ilerlemelerinin son safhasında ülke genelinde bir okuyucu kütlesine sahip oldu.

Maalesef meydanın şiddeti tek taraflı değildi. Komünist sokak çeteleri giib Nazilerin de sistematik bir şekilde şiddeti sokağa dökmeleri, işbirliğiyle ulusal şiddeti hazırlıyordu. Sözsel şiddetin büyük bir kısmı çoğunlukla Yahudilerden kaynaklanıyordu. 1899'la 1936 arasında Viyanalı yazar Karl Kraus'un (1874 - 1936) yönettiği 'Die Fackel' (Meş'ale) adındaki gazete, çoğunlukla Yahudilere dönük saldırgan hicve yeni standartlar getirdi. Kraus şöyle yazıyordu: 'Psikanaliz, en yeni Yahudi hastalığıdır: Bilinçaltı insanın düşüncelerinin ghettosudur.' Zayıf noktayı bulmaktaki yeteneği Weimar Almanya'sında büyük hayranlık uyandırıyordu ve özellikle 'Weltbühne' gazetesinde Kurt Tucholsky (1890 - 1935) tarafından da benimsenmişti. Gazetenin tirajı çok düşüktü (16.000 kadar) ancak, doğru düşünen Almanların değer verdikleri her şeye karşı çıkmaları büyük tartışmalara sebep oldu. 1929 yılına Tucolsky 'Deutschland, Deutschland über alles' adındaki kitabında adli makamlara, kiliselere, polise, Hindenburg'a, Sosyal Demokratlara ve sendika başkanlarına sataşırken, çok başarılı bir foto montajda, 'Hayvanlar size bakıyor' başlığı altında Alman generalleri yer alıyordu.

Başlangıçtan beri soldaki medya şiddeti Yahudi düşmanlarının elindeydi. Yahudilerin orduya karşı saldırıları özellikle tehlikeliydi. Eski Yahudi askerleri kurumunun verdiği resmi makamlara göre, asker olarak savaşa katılan, öldürülen, yaralanan ve nişan alan Yahudilerin sayısının oransal olarak Yahudi nüfusuna tamamen uygun olduğunu göstermektedir. Ancak, Hitler'in ve Nazilerin ısrarla ve azimle sürdürdükleri propagandalarıyla yayılan ve doğru olmayan bir rivayete göre, Yahudilerin askerlikten kaçtıkları ve böylece orduyu sırtından vurdukları iddia ediliyordu.

Bazı Yahudiler, onlara yakıştırılan vatanseverlikten uzak Bolşevik imajını silmeye çalışıyorlardı. Yahudiler çocuklarını esnaf veya çiftçi olarak yetiştiriyorlardı. 1920'lerde Berlinli bir avukat olan Dr. Max Naumann, Alman Yahudi Milliyetçiliği Birliğini kurdu. Sağ kanadın Yahudi gençlik organizasyonu olan 'Kameraden' ile ileri Cephe Kıdemli Yahudi Askerleri Ulusal Topluluğu da vardı. Fakat Naumann, Hitler'in Yahudilere karşı olan nefretini önemsememek hatasına düştü: Onu, Almanya'nın refahını yeniden yaratabilecek bir deha olarak övdü ve bütün Yahudiler Nazilerle ticaret yapabileceklerine ilişkin yanlış bir izlenime kapıldılar. Herhangi bir girişimlerinin Yahudilere itibar kazandırdığına dair bir kanıta rastlanmadı.

Bütün Milliyetçi Alman Yahudilerinin mücadele ettikleri en muazzam güçlük, Weimar Cumhuriyetinin kendisi idi. Yenilgiden doğmuştu ve onunla özdeşleştiriliyordu. Almanların çoğunun zihninde Yahudilerle 'Judenrepublik'le bağdaştırılıyordu. İlk başlangıç döneminin dışında, Yahudilerin Weirmar politikasında çok küçük bir rolleri oldu. 1923 ve 1928 yıllarının Maliye Bakanları, Rathenau ve Rudolf Hilferding Weimar'ın ilk ve son politikacıları idi. Yahudilerin Alman Komünist Partisinin kurulmasına yardım ettikleri doğrudur. Ancak, Stanilizmin gelişmesiyle, tıpkı eskiden Rusya'da olduğu gibi, yüksek kademenin dışına itildiler. 1932'de partinin 500 adayı arasından seçilen 100 kişinin bir tanesi dahi Yahudi değildi. Sosyal Demokrat Parti, Yahudi olmayan işçi sınıfının sendikacıları tarafından yönetiliyordu. Çoğunun istenmeyen orta sınıf entelektüelleri olarak gördükleri sol kanat Yahudilerinden hiç hoşlanmıyorlardı.

Oransal temsil sistemi ile Weimar anayasası, örneğin İngiliz sistemi altında hiçbir zaman iktidar olamayacak, Naziler gibi aşırı partilere kolaylık sağlıyordu. Yahudi hicivcileri Nazilere çattıkları kadar Weimar'a da çatıyorlardı.

Mamafih, yakıştırmalar devam ediyordu ve kökleri kültüreldi. Düşmanları, Yahudileri Alman kültürünü çalıp değiştirerek 'Kulturbolschevismus' olarak nitelendirilen yabancı bir tarza dönüştürmekle suçluyorlardı. Kültür hırsızlığı kavramı çok güçlü ve özellikle çok tehlikeliydi. Hatta bazı Yahudi yazarları bu hususta uyarıda bulunmuşlardı. Kafka'nın belirttiği gibi, Yahudilerin Almanca'yı kullanması 'başkasının malının gasp edilmesiydi; kullananlar en küçük bir konuşma hatası yapmasalar dahi, her zaman için başkasının malıdır ve öyle kalıyor.' Moritz Goldstein bir Kunstwart makalesinde, savaştan önce Yahudilerin gerçekten, onlara o hakkı vermeyen bir ulusun kültürüne konmaya başladıklarını ifade etmişti. Weimar'ın yaratılmasıyla, Yahudiler Alman kültür yaşamında önemli bir yer edindiler, zira eskiden onlara yakıştırılan ilerici fikirler şimdi kabul görmeye başlamıştı. Böylece, empresyonist Max Liebermann Prusya Akademisinin tarihindeki ilk Yahudi başkan olmuştu.

Bununla beraber, Yahudilerin Alman kültürünü devraldıklarına dair Weimar'ın şahitlik yaptığı kavramı doğru değil. Gerçek olan şu ki Almanya ne o güne kadar, ne de o günden beri bugüne kadar kültür açısından 1920'lerdeki kadar zengin olmadı. Her zamanki müzikte olağanüstü, edebiyatta ise güçlü olmuştu: Ancak şimdi görsel sanatlarda da birinci sıradaydı. Berlin, bir süre dünyanın sanat merkezi haline gelmişti. Yahudi düşmanları Berlin'den nefret ediyorlardı. 1920'de 'putsch'u yöneten ve ilk Hitler taraftarlarından olan Wolfgang Kapp'ın sloganı 'Berlin'e ne oldu? Yahudilerin oyun yeri' idi. Weimar kültüründe Yahudilerin önemli bir rolü olmuştu. Zaten fenomenin onlar olmadan gerçekleşmesine imkan yoktu. Ancak, bütün dallarda üstün değillerdi. Özellikle resimde ve mimarlıkta katkıları nispeten azdı. Alfred Döblin, Franz Werfel, Arnold Zweig, Vick Baum, Leon Feuchtwanger, Alfred Neuman ve Bruno Frank gibi, Yahudi hikaye yazarları çoktu, ancak, Thomas Mann gibiler Yahudi değillerdi. Şüphesiz, Yahudilerin hem Alman

hem uluslararası müzik sahnesine de katkıları büyük oldu. Jascha Heifetz ve Vladimir Horowitz gibi üstün yetenekli icracılardan başka, Artur Schnabel ve Artur Rubinstein gibi kıdemli üstatlar bulunuyordu. Berlin'deki iki ünlü orkestra şefi Otto Klemperer ve Brono Walter Yahudi idiler. Kurt Weill, Brecht'in 'Threepenny Opera'sının (1928) müziğini yazdı ve birinci yılında bütün Avrupa'da 4.000 defa sahnelendi. En ünlü iki öğrencisi Berg ile Webern'in Yahudi olmamalarına rağmen, Schönberg ekolü vardı. Fakat, o dönemde Alman müziği o kadar zengindi ki, sayılarına ve sanatsal üstünlüklerine rağmen Yahudi müzisyenler unsurlarının sadece bir kısmıydılar. Richard Strauss, Toscanini, Casals, George Szell, Cortot, Thibaud, Furtwangler, Bruno Walter, Klemperer ve Gigli 1929'daki Berlin Festivaline katıldılar. Bu neyi kanıtlıyordu? Müziğin uluslararası olduğunu ve Berlinlilerin şanslı olduklarını.

Alman sinemasının 1920'lerdeki muazzam başarısında Yahudilerin önemli payı oldu. Savaş yıllarında, İngiliz, Fransız ve daha sonra Amerika'dan film ithal edilmesi yasaklanmıştı. Almanya'daki 2.000 sinema salonunu ve Avusturya'daki 1.000 salonu doldurabilmek için, yapımcı şirketlerin sayısı 1913'te otuz iken altı yıl içinde 250'ye çıktı. Savaş sona erince, Alman sineması Avrupa'ya hakim olmuştu. 'The Cabinet of Dr. Caligari'nin senaryosu Hans Janowitz'le Carl Meyer tarafından yazılmıştı, prodüktör Erich Pommer'di. 'Metropolis'in yönetmeni Fritz Lang'dı. Etkileyici filmlerden bunlar sadece ikisi idi. Ernst Lubitsch, Billy Wilder, Max Ophuls ve Alexander Korda gibi yönetmenler, diğer taraftan Peter Lorre, Elizabeth Bergner, Pola Negri ve Conrad Veidt gibi yıldızlar, Alman sinema aleminin altın çağını yarattılar; Hitler'in yükselişinden sonra, Hollywood'a, Londra'ya ve Paris'e dağıldılar. Alman sinemasının güçlü bir Yahudi unsuru içerdiği tartışılmaz; 'golem' kavramı, gerek Lang'ı, gerekse G. W. Pabst'ı büyülemişti. Ancak, 1920'lerin sineması, politikaya ve kültüre değil, göz alıcı ve maceraya dönüktü. Şimdi, Almanların Yahudilerle ilgili kültürel paranoyasına katkısının oranını saptamak zor.

Yahudilerin en etkili oldukları alan, özellikle Berlin'de tiyatro idi. Carl Sternheim, Arthur Schnitzler, Ernest Toller, Erwin

Piscator, Walter Hasenclever, Ferenc Molnar ve Carl Zuckmayer gibi oyun yazarları ve Max Reinhardt gibi prodüktörler, modaya uyarak sol eğilimli, cumhuriyetçi ve cinsel açıdan cüretkar eğilimde olan sahneye zaman zaman hakim oldular. Tarz devrimci değildi ve Yahudi tarzından çok kozmopolitti.

Yahudi Kulturbolschewismus'unun Yahudi düşmanlığı kalıbına uygun tek Weimar gösterisi Frankfurt Sosyal Araştırma Kurumu (1923) idi. Theodor Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Erich Fromm ve Fritz Neuman'ın yönetiminde teoriciler, kültürün, pratik politikadan çok daha önemli olduğunu anlatan ve Marxizmin hümanist bir versiyonuna dayanarak konferans verdiler. Marx'ın yabancılaşma teorisi hepsini adeta büyülemişti. Psikanalizin öneminin bilincindeydiler ve Marxizm'i Freud'leştirmenin çarelerini arıyorlardı. Sosyo ekonomik tahminlerin insanların düşüncelerini nasıl etkilediklerini Marxist yöntemlerle kanıtlamaya çalışıyorlardı. Önemli ölçüde devrimci olan bu fikir, 1950'lerden sonra etkilerini gösterecekti. Fakat, o dönemde çok az sayıda Alman Franfurt okulundan haberdardı. En ünlü mezunlarından Walter Benjamin (1892 - 1940) düşüncelerini yayınlanacak hale getirmekte zorluk çektiğinden, birkaç makalenin, araştırmalarının, doktora tezinin bir vecize kitabı ve Alman kültürünün yükselişine ilişkin birkaç yazıdan başka, sağlığında basılan çalışmaları nisbeten azdı. Adorno yaşamı boyunca meydana getirdiği eserleri toplayarak 1955'te yayınladı.

Benjamin dindar olmamasına rağmen, modern Alman düşünürlerinin en Yahudisiydi. Düşüncesi iki temel Yahudi kavramının etrafında dolaşıyordu: Vahiy ve Kurtuluş. Manevi kurtuluşa ulaşmak için Tevrat gibi bazı olağanüstü metinlerin derinlemesine ve titizlikle incelenmesi gerektiğini iddia ediyordu. Kabbalah'ın temel prensiplerinden birini edebiyata uyguladı: Tevrat'taki kelimelerin fiziksel olarak Tanrıya bağlı oldukları gibi, kelimelerin de aynı şekilde kutsal olduklarını iddia ediyordu. Tanrısal dille insan dilinin arasındaki bağlantıdan dolayı insanoğlu yaradılış sürecini tamamlamakla yükümlü kılınmıştır. Yüzeysel ifadenin altındaki mesajı keşfetmek için metinlerin titizlikle incelenmesinin gerektiğine işaret ediyordu. Benjamin,

Marx ve Freud gibi rasyonel olmayan gnostik Yahudi geleneğine bağlıydı. Varlığın kabuğunun altında derin, gizli ve hayatı tarif eden anlamlar keşfediyordu. Edebiyata ve daha sonra tarihe uygulamaya başladığı özellik, sonradan daha genel bir tekniğe dönüşecekti ve bu tekniği Claude Levi-Strauss antoropoloji alanında, Noam Chomsky ise dilbilimde kullanacaktı. Gnostisizm, özellikle entelektüeller için mantıksızlığın en sinsi şeklidir.. Benjamin'in geliştirmeye çalıştığı gnostisizm türleri, daha sonra 1950'lerden itibaren aydınlar grubu arasında önemli bir güç haline gelen Strüktüralizme, bir bütün olarak düşünme tarzına dönüştü.

Hakim olan sınıfın kendi ihtiyaçlarını, hayallerini ve yalanlarını devam ettirebilmek için tarihi istedikleri gibi kullandıklarını göstermek için etkili çabalar sarf ediyordu. 1930'larda kendi Marxizm versiyonuna döndü. 'Marxist Dönem' veya 'Marxist Millenyum' olarak adlandırdığı, uzun, sıkıcı ve tarihi reform sürecine karşı kendi alternatifi idi. 'Theses on the Philosophy of History' (Tarih Felsefesine dair Tezler) adındaki eserinde, Benjamin politikanın sadece bugünü dolayısıyla yarını da kontrol etmeye yönelik bir mücadele olmadığını, geçmişin sicilini kontrol etmeye yönelik entelektüel bir savaş olduğunu iddia ediyordu. Çarpıcı bir cümlesinde '(faşist) düşman yendiği takdirde, ölüler bile emniyette olmayacaklar' dedi. Bilgi şekillerinin çoğu rölativist, burjuva buluşlarıydı ve proleter gerçeğin sağlanması için yeniden düzenlenmeleri gerekiyordu. Bu parlak ve fakat yıkıcı görüşleri Benjamin bilimsel tarihi materyalizm olarak görürken, aslında Judas mantıksızlığının ürünü idiler -eski hikayesinde Tanrıya artık inanamayan yüksek maneviyat sahibi kişilerin dinsel dogmaların yerine koydukları anlatılıyordu.

Ayrıca Benjamin'in vakasında, din tamamıyla dışlanmıyordu. Eseri birtakım acayip zaman, kader, hatta kötülük ve şeytan kavramlarıyla doludur. Dinsel bir zemini olmasaydı, kendini kayıp hissedecekti. Hitler'in yükselişiyle Paris'e kaçtı. Orada, Cafe des Deux Magots'da, kendi deyişiyle hayatının diyagramını, umutsuz bir labirent çizdi ve karakteristik olarak bunu da kaybetti. 1939 yılının sonunda İspanya'ya girmeye çalışırken Fransız-İspanyol sınırında yakalandı, Tucholsky ile birçok

Yahudi entelektüeli gibi, en iyi arkadaşlarından biri daha önce intihar etmişti. Yaşamının son döneminde Benjamin, intiharı ölüm yoluyla bir tür kurtuluş olarak görmüş olmalı: Her neyse, intihar etti ve denize hakim Port-Bou mezarlığına gömüldü. Toprağa verilirken kimse yoktu. Daha sonra 1940'ta Hannah Arendt mezarını aramaya gelince, kaybolmuştu ve -yeni çağın Yahudi entelektüellerinin başka herhangi biri kadar sahipsiz ve kimsesiz olduklarının sembolik bir hatırlatması gibi - o tarihten sonra bir daha hiç bulunamadı. Fakat, Benjamin'i zaman içinde kültürel yenilik açısından Weimar'ın en etkili kişisi olmasına rağmen, Almanya'da onu tanıyanların sayısı çok azdı.

O zaman, Weimar kültürünün tamamen Yahudilerin elinde olduğuna dair Alman milliyetçilerinin suçlaması bir komplo teorisi miydi? Tamamen değil. Önemli gazeteler ve yayınevleri Yahudilerin yönetimindeydi. Alman yayınlarının ve Berlin'de, Münih'te, Hamburg'da ve diğer büyük kentlerde en büyük tirajı olan gazetelerin Yahudi olmayanların elinde oldukları doğru ise de, 'Berliner Tageblatt', 'Vossiche Zeitung' ve 'Frankfurter Zeitung' gibi liberal Yahudi gazeteleri en parlak eleştirilere ve en geniş kültürel etkiye sahiptiler. Kurt Wolff, Carriers ve S. Fischer gibi Yahudi yayınevleri en gözde olanlardı. Drama, sanat ve kitap eleştirmenlerinin büyük çoğunluğu Yahudiydi; ayrıca Yahudiler ünlü sanat galerileri ve diğer kültürel ticaret merkezlerini işletiyorlardı. Solcu aydınlar grubunun gücünden ayırt edilemeyen bu alandaki güçleri kıskançlık ve öfke uyandırıyordu. Yahudilere yöneltilen kültür diktatörlüğü Hitler'in elinde önemli bir silahtı.

Birleşik Devletler dışında bütün ülkeleri ve en çok Almanya'yı etkileyen Büyük Kriz olmasaydı, Naziler hiçbir zaman güç kazanamazlardı. Seçmenler, geniş çaptaki işsizliğin faturasını politikacılara çıkardılar: Amerika'da Cumhuriyetçi Partiye, Almanya'da Weimar Cumhuruyetine. 1932 yılının Kasım ayında iki gün ara ile her iki ülkede de seçime gidildi ve alınan sonuçlar bir rejim değişikliğine işaret ediyordu. Ayın 6'sında, Alman seçmenleri oylarının %33.1'ini Nazi'lere verdiler. İki gün sonra F. D. Roosevelt, Amerika'da, geleneksel Cumhuriyetçe (ve sosyalist) tercihlerinden saparak, Yahudilerin %85-90 oranında De-

mokratlara oy verdikleri seçimi, kıl payı kazandı. Aynı şiddetli değişiklik arzusu, Almanya'yı bir seçim çıkmazına sürükledi: Ancak, 30 Ocak 1933'te Hitler'in Şansölye olmasıyla, mesele çözüme kavuştu.

Şubat-Mart 1933'teki sekiz haftalık süre içinde Hitler gerek kendi bireysel diktatörlüğünü, gerekse partisinin diktatörlüğünü sağlamlaştırdıktan sonra, Yahudilere karşı sistematik saldırıların meydana geleceği kesindi. Özellikle Yahudi yazarlar, sanatçılar ve entelektüeller onlara hücum edeceğini bildiklerinden, zaman kaybetmeden ülkeyi terk ettiler. Sonuç olarak, Hitler, Stalin'in Rusya'da öldürdüğünden daha az Yahudi aydını öldürdü. Doğrusunu söylemek gerekirse, Yahudilere karşı uygulanan Nazi politikası, eskiden devletçe yürütülen Yahudi düşmanı politikanın aynısıydı. 1920'de Yahudilerle ilgili olarak belirlenen parti politikasında, Yahudilerin Alman vatandaşlığı ellerinden alındı, çalışma ve seçim hakları ipital edildi. Yahudiler 'misafir' statüsünde olacaklardı ve 1914'ten sonra gelenler kovulacaklardı. Yahudilerin mallarının istimlak edileceğine dair belirsiz bir tehditte dolaşıyordu. 'Mein Kampf'ta olduğu gibi, konuşmalarının da çoğunda, Hitler Yahudilere karşı şiddet tehdidinde bulunmuştu ve vaat etmişti. 1922'de Binbaşı Josef Hell'le konuşmasında, daha ileri gitti. 'İktidara gelirsem' dedi 'Yahudileri yok etmek birinci ve en önemli görevim olacak. Yahudilere karşı nefret ve mücadele gerçekten alevlendirilince, dirençlerinin kısa sürede kırılması kaçınılmazdır. Kendilerini koruyamadıkları gibi, kimse onları korumayı üstlenmez.' Daha sonra Binbaşı Hell'e, 'bunun gibi, bütün devrimlerde, geniş halk kütlelerinin nefretlerini ifade edebilmeleri için düşmanlığın bir noktaya odaklanması gerektiğini anlattı. Yahudileri, kendi inancı doğrultusunda değil, politik hesapların sonunda seçmişti. 'Yahudilere karşı sürdürülecek mücadele, popüler olacağı kadar başarılı olacak' diyordu. Hitler'in duygusal nefreti ile diğer taraftan soğukkanlı hesapçılığını göstermesi bakımından, Hell'le görüşmesi özellikle aydınlatıcıdır. Hell'in yanında bütün nefretini dışarıya vurdu: 'Örneğin Münih'te Marienplatz'ta trafiğin izin verdiği kadar darağacı kurduracağım. Sonra, Yahudiler sıra ile asılacaklar ve kokuşuncaya kadar asılı kalacaklar. Biri çözü-

lür çözülmez, diğeri hemen onun yerini alacak ve Münih'teki son Yahudi'ye kadar bu böyle devam edecek. Almanya en son Yahudi'sinden temizleninceye kadar bu yöntem diğer kentlerde de uygulanacak.'

Hitler'in Yahudilere karşı uygulanacak zulme ilişkin iki farklı kişiliği, bir taraftan katliamın ani, duygusal ve kontrolsüzlüğü ile, diğer taraftan da kanunla ve polis gücü ile yürütülen serin kanlı, sistematik ve yasal şiddetle kendini belli ediyordu. Hitler yönetimi ele almaya doğru yaklaştıkça ve hedefine giden taktikleri öğrendikçe, duygusal yönünü arka plana iterek yasal yönünü öne çıkardı. Weimar'a karşı şikayetlerden en önemlisi sokaklarda hüküm süren kanunsuzluktu. Birçok Alman için Hitler'in en cazip yönü, kanunsuzluğu sona erdireceğine iişkin söz vermesiydi. Hitler yönetici olmadan çok önce Yahudi düşmanı kişiliğinin her iki cephesini göstermek için bazı güçleri seferber etmişti. Bir yandan, partinin sokak kabadayıları (özellikle kara gömlekliler) (SA) vardı. 1932'nin sonlarına doğru sayıları 500.000'i aşıyordu: Sokakta Yahudileri dövüyorlardı, zaman zaman da öldürüyorlardı. Diğer taraftan, seçilmiş SS'ler yer alıyordu: Görevleri polisiye güçlerin ve kampların idaresi ile devletin Yahudilere karşı şiddet sisteminin ayrıntılarının yerine getirilmesiydi.

Hitler'in iktidarda kaldığı on iki yıl boyunca, düalizm devam etti. Sonuna kadar Yahudiler bazen beklenmedik kişisel ve düşüncesiz şiddet eylemleri ile karşılaştılar, bazen de devletin sistematik toplu şiddetinin kurbanı oldular. İlk altı yıl boyunca, barış zamanında, ibre ikisinin arasında gidip geliyordu. Hitler'in, genellikle olaylara tepki gösteren, ani çareler üreten bir taktikçi olduğu doğrudur. Eziyet kapsamının kendi momentumunu geliştirecek kadar geniş ve çeşitli olduğu da doğrudur. Toplam strateji ve kumandanın kesin derecesini kendisi tayin ediyordu ve Yahudi düşmanı doğasını ifade ediyordu. Soykırım planlanmıştı planlayan Hitler'di. O dehşet verici süreçle ilgili tek makul sonuç budur.

Hitler iktidara gelince, Yahudi düşmanı politikasını alevlendiren iki faktör vardı: Zaman kaybetmeden Alman ekonomisini yeniden yapılandırmalıydı. Bu da, Yahudi zenginlerinin

mallarına el koyduktan sonra kovulmaları anlamına geliyordu. Hitler, çok kısa bir süre içinde de yeniden silahlanmak istiyordu. Bu da toplu vahşet sahnelerinden kaçınarak, ulusal kamuoyunu rahatlatması demekti. Hitler, ondördüncü ve onbeşinci yüzyılda İspanya'nın Yahudilere uyguladığı yöntemleri benimsedi. Şiddet eylemleri teşvik edilerek yaygınlaştıktan sonra, Yahudilerin aleyhine koz olarak kullanılıyordu. Hitler'in iki taraflı amaçlarına hizmet eden ajanları vardı. Propaganda şefi Josef Goebbels, ayaktakımının kışkırtıcısı ise Vicente Ferreri idi. SS'lerin başı Himmler, soğuk, affetmeyen Torquenada'sı idi. Goebbels'in nutuklarının ve medyanın etkisiyle, Hitler iktidara gelir gelmez Kara gömleklilerin ve parti üyelerinin Yahudilere karşı yürüttükleri boykotlar ve terörizm eylemleri başladı. Hitler bu 'kişisel eylemleri' onaylamıyordu fakat hiçbiri de cezalandırılmıyordu. 1935 yılının yazında olayların doruğa ulaşmalarına göz yumdu. 15 Eylül'de Nüremberg Hükümleri yürürlüğe girdi. Nazilerin 1920 programı etkili bir şekilde uygulanıyoru. Her şeyden önce Yahudilerin temel haklarını ellerinden alarak ve onları nüfusun geri kalanından ayırarak süreci başlattılar. Ortaçağ uygulamalarına kötü bir geri dönüştü. Bütün olumsuz yönlerine karşın bilinen bir geçmişe geri dönülmesi her nedense Yahudilerin (ve bütün dünyanın) Nazi Almanya'sında -en alt kademede de olsa- Yahudilere yasal ve devamlı bir tür statü verileceğini sanmalarına sebep oldu. Hitler'in konuşmasında yer alan ve 'farklı ve laik bir çözüme yönelik bu düzenlemeler başarılı olmadığı takdirde nihai bir çözüm bulmaları için konuyu Ulusal Sosyalist Partiye aktarmak gerekeceğine dair uyarısını gözden kaçırdılar. Oysa, bu alternatifin gereçleri çoktan hazırdı. Hitler iktidarı devraldıktan yedi hafta sonra, Himmler Dachau'da ilk toplama kampını açmıştı ve Stalin Rusya'sının dışında hiçbir yerde benzeri olmayan bir polis gücünü kontrol altına almıştı.

Yahudilerin faaliyetlerini sınırlayan hükümler Nüremberg yasalarına kademeli olarak ekleniyordu. 1938 yılının sonbaharında Yahudilerin ekonomik gücü tamamen yok olmuştu. Alman ekonomisi ise yeniden güçlenmişti. Almanya yeniden silahlanmıştı. 200.000'den fazla Yahudi Almanya'dan kaçmıştı an-

cak Avusturya Yahudi'si onların yerini doldurdu. Dolayısıyla, 'Yahudi sorunu' henüz bir çözüme ulaşmamıştı ve Hitler onu bir sonraki safhaya taşımaya -yani uluslararası hale getirmeye- hazırdı. Yahudilerin Almanya'daki gücü yıkıldığına göre, yurtdışındaki Yahudilerin gücü ve kendisine karşı savaşabilecek güçleri, Hitler'in konuşmalarının başlıca konusu olmuştu. 9 Kasım 1938'de Herschel Grynszpan adında bir Yahudi Paris'te bir Nazi diplomatını öldürünce yeni boyutlar dramatik bir şekilde kişiselliğe döndü. Hem ikili tekniğini hem de ajanlarını kullanarak, Hitler meseleyi bir sonraki safhaya yöneltti. Aynı günün akşamında Goebbels, Nazi liderlerinin Münih'teki toplantısında, Yahudilere karşı intikam ayaklanmalarının başladığını söyledi. Önerisi üzerine, Hitler, ayaklanmalar yayıldığı takdirde engellenmeyeceğini söyledi. Bunun anlamı, parti tarafından organize edilecekleri idi. Bu olayları Kristallnacht izledi. Parti üyeleri bütün Yahudi dükkanlarını yıktılar ve yağmaladılar. SA, bütün sinagogları yakmaları için kalabalık grupları seferber etti. Saat 23:05'de SS'lerin durumdan haberleri oldu. Himmler 'Emri propaganda müdürlüğü verdi' dedi. 'Ve Goebbels'in, uzun zamandan beri farkına vardığım iktidar hırsı ve akılsızlığı ile, bu eylemleri, dış politik durumun ciddi olduğu bir dönemde başlattı. Führer'e olaylardan bahsettiğimde, hiçbir şeyden haberi olmadığı izlenimini edindim.' İki saat içinde bütün polise ve SS güçlerine geniş kapsamlı yağmayı önlemelerini ve 20.000 Yahudi'yi toplama kamplarına götürmelerini emretti.

Önemli meselelere ilişkin emirlerini her zaman sözlü olarak bildiren Hitler'in bu konuda Goebbels'e ve Himmler'e aksine talimat vermiş olamaz. Yahudilere ek uygulamalar düşünüyordu. Yahudiler ayaklanmadan sorumlu tutularak yaklaşık 400.000 milyon dolar para cezasına çarptırıldılar. Ancak, zararın büyük bir bölümünün sigorta şirketleri tarafından karşılanması gerekiyordu. Geniş çapta yasal sorunlar ortaya çıktı. Ancak, Hitler'in bakış açısından en rahatsız edici husus, katliamın yalnız yurt dışında değil, Almanya'da da onaylanmamasıydı.

Bunun üzerine Hitler taktiklerini değiştirdi. Goebbels Yahudi aleyhtarı propagandasını sürdürmekle birlikte, şiddet olaylarına bağlı faaliyet yetkisi elinden alındı ve tamamen

Himmler'in inisiyatifine bırakıldı. Eskiden de olduğu gibi 'rezalet', Yahudilere karşı yeni kampanyaların düzenlenmesi için bir bahaneydi ancak bu defa bürokratik bir zemine dayandırılıyordu. Uygulama öncesi her yeni atılım deneyimli görevliler tarafından titizlikle incelenerek, yasal ve sistematik hale getiriliyordu. Soykırımın bir numaralı tarihçisi olan Raul Hilberg'in dediği gibi bir katliamı soykırımına dönüştüren bu bürokratikleşme idi.

Diğer taraftan, Alman hükümetinin neredeyse bütün birimlerinin ve çok sayıda sivilin de herhangi bir dönemde Yahudi aleyhtarı faaliyetlere karışmış olmaları temin ediliyordu. Hitler'in Yahudilere karşı savaşı ulus çapında bir gayrete dönüşmüştü. Politikanın gereği olarak, Yahudiler önce belirleniyordu, sonra mallarına el konuyordu, sonunda da toplama kamplarına gönderiliyorlardı. Yahudilerin neye göre belirlenecekleri konusundaki tartışmaları bir sonuca bağlamak üzere 1935'te, Partinin başhekimi Dr. Wagner, Tıp Kurulunun sekreteri Dr. Blome ve Politik Irklar Bürosu başkanı Dr. Gross'la yapılan konferansta, dörtte bir Yahudi olanların Alman olduklarına, yarı - Yahudi olanların ise Yahudi olduklarına karar verildi. Ancak, devlet görevlileri bu tanımlamayı kabul etmek istemediler. Dindar yarı-Yahudileri veya Yahudi ile evli olanları Yahudi olarak tanımladılar ve iddialarını kabul ettirdiler. Çeşitli işlere başvuranların Ari soyundan geldiklerini kanıtlamaları gerekiyordu. Bir SS subayı 1750'den itibaren seceresini kanıtlamak zorundaydı. En basit devlet hizmetine talip bir kişinin dahi yedi tane onaylanmış belge ile başvurması gerekiyordu. 'Sippenforscher' - aile araştırıcısı diye yeni bir meslek dalı yaratıldı. Çeşitli derecelere bölünmüş üçüncü bir Yahudi ırkının ortaya çıkmasıyla, yeniden sınıflandırılma talepleri çığ gibi büyüdü ve eskiden Çarlık Rusya'sında olduğu gibi bu sistem hızlı bir şekilde her türlü rüşvete ve ahlaksızlığa yol açtı.

Yahudilerin mallarına el konması veya 'Arileştirilme' ticaretle uğraşan toplumun büyük bir kısmını sistemin içine çekti. 1935'te kurulan, Himmler ve Streicher'in de üye oldukları Boykot Komitesi, Almanların hemen satın alabilmelerine imkan sağlayacak şekilde satış fiyatlarını indirmeleri için Yahudilere

büyük baskı yaptılar. Bu yöntemin yürütülmesinde bankaların büyük rolü oldu: İşin her kademesinde kar etmeleri dışında, işi aldıkları da sık görülen olaylardandı. Alman ticaret aleminin ahlak kavramlarını çiğneyerek 'Nihai Çözüme' katılması öyle oldu. Hitler kendine özgü ikili yaklaşımını planının her safhasına uyguladı. Yahudilerin malları hem yasalarla hem de eşkiyalıkla gasp ediliyordu. Österreichische Kreditanstalt'la bütün sınai bağlantıları, üst düzey yöneticilerinden biri bir SA tarafından gezdirilmek bahanesiyle hareket halindeki bir arabadan aşağıya atıldıktan sonra, bir diğerinin de evinde aramay yapılırken tekmeleerek öldürülmesinden sonra, IG Farben ile Deutscher Bank tarafından ele geçirildi. Baron Rothschild polis tarafından tutuklanarak, ailesi malvarlıklarını en düşük fiyata satmayı kabul edinceye kadar rehine olarak tutuldu. Daha sonra, Dresden Bank Himmler'in Genelkurmayına bir mektup yazarak fiyatın düşürülmesinde polisin gösterdiği başarı için teşekkür ediyor.

Toplama kamplarına gönderilen Yahudilerin tabi tutuldukları çeşitli uygulamalar karışık ve zor bir süreçti; bu işlerle ilgilenen binlerce bürokratın en azından tatbik edilen öldürme şekli kadar soğukkanlı ve acımasız olmaları gerekiyordu. Yahudi aleyhtarı bazı yasalar basına yansımıyordu, ancak, herkes yaşamlarının her alanında Yahudilere insanlık dışı muamele yapıldığını biliyordu. Kristallancht'tan sonra cinsel ilişki ve evlilikle ilgili yasalar gittikçe ağıralştı ve merhametsizce uygulandı. Bir Ari ile 'arkadaşlık' ederken yakalanan bir Yahudi, otomatik olarak toplama kampına gönderiliyordu. Ari de, üç aylık bir 'yeniden eğitilme' dönemi boyunca kampa gönderilebilirdi. Kasım 1938'den itibaren Yahudiler bütün okullardan, trenlerden, bekleme odalarından kovularak ayrıma tabi tutuldular. Yahudilerin ayrı mahallelerde oturmaları zorunlu hale getirildi. Birbirini izleyen bu uygulamaların bazısı yasalara uydurulmuştu, bazılarının ise hiçbir yasal dayanağı yoktu. Başından sonuna kadar Hitler'in Yahudilere karşı savaşı, kanunla kanunsuzluğun, sistemin ve şiddetin bir karışımıydı. Örneğin, 1938 yılının Aralık ayından itibaren, toplama sürecini kolaylaştırmak için, Himmler Yahudilerin hareket özgürlüğünü kısıtlayarak, bütün sürücü ehliyetle-

rini iptal etti. Malları ve mülkleri ellerinden alınan bütün Yahudilerin fakirleşmesi üzerine Mart 1939'da yayınlanan yasa gereğince bütün işsiz Yahudiler zorunlu çalışmaya sevk edildiler.

1939 yılının Eylül ayında başlayan savaşla, meydana gelebilecek dehşet olayları az çok tahmin ediliyordu ve uygulanmalarını sağlayacak sistemin çekirdeği hazırdı. Savaş iki noktayı değiştirdi. Birincisi, Hitler'in Yahudilere yaptığı eziyetin ahlak yönünden doğruluğunun perspektifini değiştirdi. Savaş başlayıncaya kadar ortada dolaşan söylentilere göre, Yahudiler nesillerden beri Alman halkını dolandırdıklarına göre, ellerindeki malların gerçek sahipleri değillerdi ve ahlak açısından da malvarlıklarına ilişkin herhangi bir yasal hakları yoktu: Mallarına el konması ise, mallarının esas sahibi olan Reich'e basit bir iade işlemi imiş. Savaş başlayınca ortaya yeni bir iddia atıldı. Hitler, bir savaş çıktığı takdirde, Yahudilerin uluslararası bir oyunundan kaynaklanacağını, dolayısıyla savaşın sebep olacağı bütün ölümlerden Yahudileri sorumlu tutacağını ısrarla söylüyordu. bu ısrarlı konuşmalarla ima edilen, Yahudilerin ahlak açısından yaşamaya da hakları olmadığı idi. Fırsat buldukça, savaşın 'Yahudi sorunu'nun 'nihai çözümünü' hızlandıracağını da beyan ediyordu.

Savaşın sebep olduğu ikinci değişikliğe gelince: Hükümet olarak 1933-9 arasındaki deneyimlerinden, Hitler Yahudi düşmanlığına ilişkin davranışını değiştirmeyi öğrenmişti. Nefretin soyut olarak odaklanmasında yarar vardı, ancak, Yahudilere karşı açık, yaygın ve fiziksel şiddetin, barış zamanında hiçbir Alman vatandaşı tarafından onaylanamayacağını biliyordu. Buna rağmen savaş, zorunluluklarını da beraberinde getiriyordu ve soykırımın içinde gerçekleştirileceği şartlar gibi, birçok faaliyetin üzerine bir perde çekiyordu: Yahudilerin savaşın nedeni olmaları bir yana, Yahudileri imha etmek için savaşı isteyen Hitler'di. Yok etmek istediği sadece Alman Yahudileri değil, Avrupa'daki bütün Yahudilerdi: Böylece her zaman uluslararası bir problemolduğunu iddia ettiği Yahudi sorunu uluslararası ve kesin bir çözüme ulaşacaktı. Eyleme gerekli kamuflajın sağlanması için yalnız savaş değil, Polonya'ya ve Rusya'ya ve Rusya'ya karşı da savaş ilan ederek, Hitler'in Avrupa'daki

Yahudi toplumunun başlıca kaynağına kadar inmesi temin edilecekti.

Böylece, savaşın ilk safhasında, Yahudilerin üzerindeki baskı hızla arttı. Eylül 1939'dan başlayarak, saat 20:00'den itibaren sokakta gezmeleri yasaklanmıştı. Yolculukları bazı saatlerde bütün yönlerde, bazı saatlerde ise bazı yönlerde kısıtlanmıştı. Bazı münasebetsiz saatler dışında ulaşım araçlarına binmeleri yasaklanmıştı. Telefonlarına el kondu, daha sonra telefon etmeleri yasaklandı. Telefon kabinlerine "Yahudilerin kullanması yasaktır" tabelaları asılmıştı. Ağustos 1938'den itibaren Yahudi kimlikleri değişti ve savaşın başlamasıyla, gıda maddelerinin karneye bağlanması yeni bir mahrumiyet sisteminin temelini oluşturdu. Yahudilerin karnelerine basılan 'J' ('Y') damgası her türlü kısıtlamayı ifade ediyordu. Hitler'in saplantılarından biri, Birinci Dünya Savaşının yasadışı Yahudi gruplarının yarattıkları gıda maddesi kısıntısından dolayı kaybedildiği idi. Bu defa, hiçbir Yahudi'nin fazla bir lokma yiyemeyeceğine yemin etmişti. Gıda İşleri Bakanının ve bürokratların aldıkları acımasız kararlarla, Yahudiler açlıktan öleceklerdi.

Aynı zamanda Yahudiler öldüresiye çalıştırılıyordu. Alman İş Kanununun korucu kalkanından dışlanmışlardı. Alman patronlar bundan yararlanarak, Yahudilerin bayram parasını kestiler. 1940'ta, Yahudi işçi çalıştırma izni olan patronlar, örneğin on dört yaşındaki Yahudi erkek çocuklarını sınırsız olarak saatler boyunca çalıştırabiliyorlardı. Yahudilerin koruyucu giysileri olmadığı gibi kaynakçılara eldiven ve gözlük verilmiyordu. Eylül 1941'de başlayarak, altı yaş ve üzerindeki herkes, bir elin eni kadar, ortasında 'Jude' kelimesi yazılı, sarı fon üzerinde siyah bir Davut yıldızı olan bir işaret taşımak zorundaydı. Bu ayırıcı işaret, sayısız Alman kurallarını ihlal eden Yahudileri belirlemeyi kolaylaştırıyordu ve böylece bütün Alman halkı işkenceye ortak bir polis gücüne dönüştü.

Savaş, Hitler'e Polonya'dan başka, iki milyondan fazla Yahudi getirdi. Ayrıca, Polonya işgal altında olduğundan, Hitler dilediği gibi hareket edebiliyordu. Başlangıçta, Almanya'dakilerden çok daha vahşi 'ani' bireysel saldırılar oldu. Bir Polonya sinagogunda elliden fazla Yahudi vurularak öldürüldü. SS'ler

kırbaçlama ziyafetleri düzenliyorlardı. 1940'ın başlarında Nasielsky'de 1.600 Yahudi gece boyunca kırbaçlandılar. SS'lerden hoşlanmayan Alman ordusu olayları kaydediyordu, bu belgelerden bazıları baki kaldı.

19 Eylül 1939'da Hitler Polonya'nın çoğunu Almanya ile birleştirmeyi düşündü. Oradaki 600.000 Yahudi'yi 'Genel Hükümet' olarak adlandırılan yere taşılarak, bütün Yahudileri tren yolu boyunca uygun noktalara toplamayı planladı. Almanya'daki bütün Yahudilerin de oraya getirilmesi için talimat verdi. Bu talimatla, 500.000 memuru ve 900.000 işçisi ile, Alman demiryollarını 'Reichsbahn'ı harekete geçirdi. Alman demiryolları olmasaydı, Soykırım gerçekleşemeyecekti. Sonderzüge adı verilen bu sınır dışı taşıma trenlerinin özel personeli, Yahudileri SS'lerin istedikleri noktaya getirmeye büyük özen ve gayret gösteriyorlardı. Yahudileri taşıyan bu trenler her alanda öncelikli idiler. Temmuz 1942'de ilan edilen demiryolu kullanma yasağına rağmen, SS'ler gene de her gün 5.000 Yahudi'yi Treblinka'ya ve haftada iki defa her biri 5.000 Yahudi'yi Belzec'e götüren trenler işletiyorlardı. Stalingrad paniği döneminde dahi Himmler Ulaştırma Bakanına bir mektup yazarak: 'Meseleyi hemen halletmem gerekiyorsa, daha çok trene ihtiyacım var. Lütfen bana yardım edin ve daha çok tren tahsis edin' diye rica etti. Bakan isteğini kabul etti. Tren faktörü incelenirken, Hitler'in politikasındaki önemini ve planının sonuca ulaşması için sıradan Alman'ların dahi gayretlerini ve yardımlarını açıkça gösteriyor.

Yahudiler toplandıktan sonra, Hitler'in (2 Ekim 1940'ta) 'ein grosses polnisches Arbeitslager' -kalabalık bir Polonya çalışma kampı- dediği zorunlu çalışma programı başlayabilirdi. Bu, 'Nihai Çözümün', Soykırımın başlangıcının birinci perdesiydi: Sistem, ölüresiye çalıştırma prensibine dayanıyordu. İşçi Bulma Kurumunun başkanı olan Fritz Saukel'in emirlerine göre, 'Akla gelebilecek en düşük masrafla Yahudi'lerden azami erecede yararlanılacak'tı. İşçiler haftada yedi gün sabahın erken saatlerinden gecenin karanlığına kadar yırtık giysiler içinde çalışıyorlardı. Gıda olarak, ekmek, sade suya yakın çorba ve ender olarak et kırıntılarıyla yetinmek zorundaydılar. İlk büyük esir

çalıştırma operasyonu 1940'ın Şubat ayında gerçekleştirildi. Yeni doğu sınırı boyunca tanklara karşı geniş ve derin bir siper kazdırılmıştı. Bundan sonra sistem, sanayiin her alanında yaygınlaştı. İşçiler telefonla 'sipariş' edilebiliyorlardı ve hammaddeymiş gibi yük vagonlarıyla gönderiliyorlardı. IG Farben bu şekilde 250 Hollanda Yahudi'si kadını Ravensbrück'ten Dachau'ya gönderirken, aynı yük vagonları 200 Polonyalı kadını Dachau'ya getirdi. Esir işçiler, 100 librelik beton çuvalları taşıdıkları zaman dahi, 'Auschwitz tınısı'na uygun olarak adımlarını çift atmak zorundaydılar. Linz'e yakın Matthausen'de Himmler belediyenin taş ocağına yakın bir çalışma kampı inşa ettirmişti. İşçiler, 186 libre ağırlığındaki granit külçelerini taş ocağından kampa taşımak zorundaydılar. Kaza sonucu, intihar veya cezadan kaynaklanan ölümler dışında, ortalama yaşam süreleri altı hafta ile üç ay arasında değişiyordu.

Zorunlu çalışma cinayetin değişik bir şekliydi, zate Nazi yetkililer de bu gerçeği kabul ediyorlardı. 'Vernichtung durch Arbeit' (çalıştırarak imha etmek) Adalet Bakanı Georg Thierack'ın Goebbels'le ve Himmler'le 14 ve 18 Eylül 1942'de yaptığı görüşmelerde sık sık tekrarlanan kelimelerdi. Mayıs 1940'la Aralık 1943 arasında Auschwitz'in kumandanı olan ve daha sonra, Yahudilere karşı yürütülen bütün programın yönetildiği merkez olan Ana Güvenlik Karargahına büro şefi olarak atanan Rudolf Höss, 1944 yılının sonunda, Alman silah endüstrisinde 400.000 esir işçinin çalıştığını bildirdi. 'Zor şartlarla işçi çalıştıran kuruluşlarda, her ay bunların beşte biri ölüyor veya iş göremez duruma geldiklerinden, yok edilmek üzere kamplara geri gönderiliyor' dedi. Dolayısıyla, Alman sanayii bu 'Nihai Çözüm'e kendi isteğiyle katılmış oluyordu. İşçilerin adı yoktu -bedenlerine dövme yöntemi ile bir numara yazılıydı. Aralarından biri öldüğünde fabrikanın müdürü ölüm nedenini belirtmek zorunda değildi: Sadece ölenin yerine çalışacak birini istiyordu. Höss, Yahudi işçi talebinin fabrikalardan toplama kamplarına iletildiğini, kamp yetkililerinin kendi inisiyatifleriyle esir-işçileri fabrikalara göndermediklerini iddia ediyordu. Bu işlerle ilgili bütün şirketler olup bitenlerden haberdardılar. Auschwitz esir çalıştırma kampını ziyaret eden bir IG Farben yetkilisinin

Frankfurt'taki arkadaşına Almanların benimsedikleri alaylı üslupla yazdığı mektupta 'Yahudi ırkının buralarda özel bir rol oynadığını tahmin edersin. Bu adamların tabi tutuldukları muamele ve beslenme şartları amacımıza tamamen uygundur. Şu ana kadar kaydedilmiş herhangi bir kilo artışı olmadı. En küçük 'hava değişikliği' girişiminde, mermiler havada ötmeye başlıyor. Esirlerin birçoğu 'güneş çarpması' sonucu ortadan kayboluyorlar.'

Yahudilerin açlıktan ve çalışmaktan ölmeleri Hitler'e göre yeterli derecede hızlı değildi. Toplu olarak öldürmeye karar verdi, ancak Hitler'in özellikle Yahudilerin aleyhindeki konularda emirlerini hiçbir zaman yazılı olarak vermiyordu. Bunun sonucu olarak, 'Nihai Çözüm'ün Himmler'in eseri olduğu ve Hitler'in bununla ilgili herhangi bir emir vermediği gibi, olanlardan hiç haberi olmadığı iddia edildi. Fakat bu iddiaya inanılmadı. Üçüncü Reich yönetiminin zaman zaman kargaşa içinde olmasına rağmen, esas prensibi kesinlikle belliydi: Bütün emirleri Hitler'den kaynaklanıyordu. Nazi liderleri arasında en saplantılı Yahudi düşmanıydı. Kariyeri boyunca 'Yahudi sorununu' bir vahiy ifadesi olarak görüyordu ve ona göre Soykırım, bu yöndeki görüşlerinin mantıksal sonucuydu. İzlenecek harekete ilişkin emirleri her zaman sözlüolarak ifade ediliyordu, ancak Himmler ve diğer kurmayları tarafından 'Führer'imizin arzusu', 'Führer'in iradesi', 'Führer'in mutabakatı ile' olarak bahsediliyordu. 'Führer'in isteğiyle emrediyorum' şeklinde ifade ediliyordu.

'Nihai Çözüm'ün tarihi, bu arada kargaşalıkların da başladığı 1 Eylül 1939 olarak kararlaştırılmıştı. O yılın 30 Ocağında yaptığı bir konuşmada, Hitler savaşa karşı olabilecek tepkisini dile getirerek 'Avrupa'nın içindeki ve dışındaki uluslararası finansla ilgili Yahudi toplumu ulusları, bir daha dünya savaşına sürüklemeyi başarırsa, sonucu, Yahudi ırkının Avrupa'da yok edilmesi olacak' dedi. Savaşa, soykırım izni olarak bakıyordu ve savaşın patlak verdiği gün bununla ilgili bilimsel süreci harekete geçirdi. Deneysel cinayet programı Hitler'in sefaret Kançılaryasında düzenlendi ve esas emir, Hiter'in kendi başlıklı kağıdında 1 Eylül 1939'da verildi: Bu emre göre, tedavi edilemeyen akıl hastalarının öldürülmelerine izin veriliyordu. Kançılarya'nın

adresi olan Tiergartenstrasse, 4'ten esinlenerek, programın kod numarası T-4 olarak belirlenmişti. Tuhaf olan şu ki, ötenazi programının başkanlığına atanan ilk kişi olan, SS Obergruppenführer Dr. Leonard Contin Hitler'in emrinin kendisine yazılı olarak bildirilmesini isteyince, kovuldu. Yerine, sözlü emirleri kabul eden başka bir SS Dr. Philip Boyhaler atandı.

SS'ler deneylerini karbon-monoksit ve siyanür bazlı haşere ilacı Zyklon-B dahil, çeşitli gazlarla sürdürüyorlardı. İlk gaz odası 1939'da Brandenburg'da kuruldu; Hitler'in doktoru Karl Brandt akli dengesini yitirmiş dört kişinin idamına tanıklık etti. Raporunu Hitler'e verdikten sonra, Hitler yalnız karbon monoksit kullanılasını emretti. Beş ölüm merkezi daha donatıldi. Gaz odasına 'duş odası' deniyordu ve yirmi-otuz kişilik gruplar halinde bu odalara alınan kurbanlara duş yapacakları söyleniyordu. Odaya kilitlendikten sonra, görevli doktor gaz veriyordu. Aynı yöntem, daha sonra toplu imha kamplarında da kullanılmıştı. Bu uygulama ile 80.000-100.000 kişi yok edilmişti. 1941 yılının Ağustos ayında kiliselerin itirazı üzerine programa ara verildi -Hitler'in insan kıyımını önlemek için kilisenin yakaladığı tek fırsattı. Ancak bu arada çalışamayacak kadar hasta olan toplama kamplarındaki Yahudileri yok etmek için de aynı yöntem kullanılıyordu. Böylece ötenazi programı ile 'Nihai Çözüm birbirine karışarak, yöntemlerin devamında, donanımında ve uzman personel konusunda süreklilik sağlandı.

Yahudilerin kalabalık gruplar halinde öldürülmesi 1940 yılı boyunca ve 1941'in baharına kadar Polonya'da devam etti; ancak toplu imha hareketi, Hitler 22 Haziran 1941'de Rusya'yı işgal edince başladı. Amaç, Yahudi-Bolşevik işbirliğinin merkezini yıkıp, Hitler'in Sovyetlerin kontrolündeki 5 milyon Yahudi'ye ulaşmasını sağlamaktı. Öldürme eylemi iki farklı yönteme göre uygulanıyordu: Gezici öldürme birimleri veya sabit merkezler, yani ölüm kampları. Gezici öldürme sistemi, toplu imhanın ilk defa orduya bahsedildiği 22 Temmuz 1940'tan kalma idi. Taktik amaçlarla SS ölüm birimleri ordunun komutasının altına girince, ordu 'Nihai Çözüme' geniş çapta katılmış oldu. General Jodl'ın savaş günlüğünde, 3 Mart tarihinde, sonraki Rusya seferinde 'Yahudi - Bolşevik aydınlar grubunu yok etmek amacıyla

SS Polis birimlerinin ordunun ön cephesine aktarılacağını' kaydetmiş.

'Einsatzgruppen' - gezici ölüm birimlerinin kökeni bu idi. Rinnhard Heydrich komutasındaki Reich'ın Ana Güvenlik Merkezi (RHSA) tarafından Hitler-Himmler-Heydrich emir komuta zinciri tarafından yönetiiyorlardı. A, B, C ve D bölüklerinden oluşan bu birimlerin her biri 500-900 kişiden oluşuyordu ve Rusya'yı istila eden dört orduya atanmışlardı. SS'ten, Gestapo'dan ve polisten gelen üst düzey yetkili oranı, avukatlar ve entelektüeller dahil, çok yüksekti.

Sovyet bölgesindeki Yahudilerden dört milyonu 1941-2'de Alman ordusunun istila etmiş olduğu yerlerde yaşıyorlardı. Bunlardan iki buçuk milyonu Almanlar gelmeden kaçmışlardı. Diğerlerinin % 90'ı kentlerde toplandığından, Einsatzgruppen'lerin onları öldürmeleri kolaylaşıyordu. Cinayet birimleri ordunun tam arkasındaydılar ve kent halkının olup bitecekleri anlamasına fırsat bırakmadan, Yahudileri çember içine almayı başarıyorlardı. İlk öldürme furyasında, gruplardan dördü de çeşitli tarihlerde (1941'in Ekim ayından Aralığın başına kadar) sırasıyla 125.000, 45.000, 75.000 ve 55.000 Yahudi öldürdüklerini rapor ettiler. Yahudilerin bir kısmı geride kaldığından, cinayet grupları, onları yakalamak üzere görevlendirildiler. Ordu da onları teslim ederek işbirliğine katılıyordu ve vicdanlarını rahatlatmak için Yahudilerden 'partizanlar' veya 'gereksiz yemek yiyenler' diye bahsediyorlardı. Bazen ordu bizzat Yahudileri öldürüyordu. Başlarının belaya girmesini önlemek için, ordu da SS'ler gibi katliamları teşvik ediyordu. Yahudiler direnmiyorlardı. Yerel bir belediye başkanı 'Yahudilere yardım ettiği' gerekçesiyle vurularak öldürülmüştü. Ancak, sivil Rus halkı işbirliği yapıyordu. Riga'da bir subayla yirmi bir adamı 10.600 Yahudi'yi öldürmüşlerdi. Kiev'de C grubunun iki küçük müfrezesi 30.000'den fazla Yahudi'yi öldürdüler. İkinci bir cinayet furyası 1941 yılının sonunda başlayarak 1942 yılı boyunca devam etti. Bu arada 900.000 kişi öldü. Yahudilerin büyük bir bölümü, kent dışında, mezara dönüştürülmüş siperlerde vurularak öldürülüyorlardı. İkinci cinayet döneminde, önce toplu mezarlar kazılıyordu. Katiller, Sovyet gizli polisinin yön-

temi olan, Yahudileri enselerine ateş ederek veya 'sardalya yöntemi' ile öldürüyorlardı. Bu yönteme göre, birinci sıra mezarın dibine uzanıyordu ve yukarıdan ateş edilerek öldürülüyorlardı. İkinci sıra, yüzler ayaklara denk gelerek ilk ceset sırasının üzerine yatıyorlardı. Bu şekildeki beş-altı sıradan sonra, mezar kapatılıyordu.

Bazı Yahudileri zemin döşemelerinin altına veya mahzenlerde gizleniyorlardı. Farkına varıldığında, el bombalarıyla havaya uçuruluyorlardı veya canlı canlı yakılıyorlardı. Yahudi genç kızlarından bazıları, hayatlarının bağışlanmasının karşılığında kendilerini sundular: Gece boyunca tecavüze uğramalarına rağmen, gene de ertesi sabah öldürüldüler. Bazı Yahudiler yaralanarak saatlerce, bazen de günlerce acılar içinde kıvranıyorlardı. Sayısız sadist yöntemler uygulanıyordu. Bu uzmanlaşmış katillerin arasında dahi direnmeyen bu kadar insanı öldürmekten çikenenler de vardı. Grupların üyelerinden hiçbiri operasyonlar sırasında ölmedi. 1941 yılının ortalarında öldürülen 100 Yahudi'nin tabi tutulduğu işlemi görmek için Himmler ziyarete geldi. Yaylım ateşi yankılandıkça, Himmler bakamıyordu. Komutan sitem etti: 'Sayın Reichsführer, sadece 100 kişiydi!' Himmler: 'Ne demek istiyorsunuz?' 'Bu 'Kommondo'daki insanların gözlerine bakınız. Ne kadar sarsılmış görünüyorlar! Ömürlerinin sonuna kadar bu adamların işi bitiktir. Burada ne biçim insan yetiştiriyoruz? Ya ruh hastasıdırlar ya da canavar!' Bunun üzerine Himmler oradakilere hitaben 'Partinin en Yüksek Ahlak Yasasına itaat etmelerini' emreden bir konuşma yaptı.

Ateş ederek öldürmenin gerektirdiği, katillerle kurbanların arasındaki dirsek temasını en aza indirmek amacıyla gruplar farklı yöntemler denediler. Dinamitleme, bir felaketti. Gezici gazlı yük arabalarını icat ettiler ve her müfrezeye ikişer adet gönderildi. Bu arada, bu gezici öldüme operasyonları sabit tesislerle, ölüm kamplarıyla destekleniyordu. Bunlardan altı tanesi Reich'e bağlanan Polonya bölgelerinde, Chelmno'da ve Auschwitz'te kuruldu ve donatıldı. Genel Polonya Hükümetindekiler Treblinka'da, Sobibor'da. Majdanek'te ve Belzec'te bulunuyordu. Aslında, özel bir kategoriymiş gibi 'ölüm kampı' deyi-

mi yanıltıcıdır. 1634'ten fazla toplama kampı ile 900'den fazla çalışma kampı bulunuyordu. Hepsi de ölüm kampıydı. Orada açlıktan ve aşırı çalışmaktan, tamamen önemsiz suçlara uygulanan cezalardan, vurularak veya hiçbir sebep olmadan öldürülen Yahudilerin sayısı muazzamdı. Bu kampların altısı da sanayi düzeyinde toplu öldürme için amaçlanmıştı.

Haziran 1941'de Hitler sabit merkezlere toplu imha emri vermişti. Aynı zamanda gezici ölüm birimleri de harekete geçmişti. Daha önce gördüğümüz gibi geniş çapta gazla öldürme yöntemi yerleşmişti ve Mart 1941'de Himmler, Auschwitz'in komutanı olan Höss'e bu amaca yönelik tesisleri genişletmesi talimatını verdi ve tren yolunun sağladığı kolaylığın yanında, kurbanların normal halktan ayrı olmalarının çok uygun olduğunu kendisine izah etti. Kısa bir süre sonra, Himmler Lublin'de SS polis şefi olan Odilo Globocnik'e Majdanek'i kurmasını emretti. Bu görevli daha sonra Belezc ve Sobibor ölüm kamplarının da dahil oldukları bir ölüm ağının başkanı oldu. Emir komuta zinciri şöyle idi: Hitler emirlerini Himmler'e bildiriyordu ve Himmler'in aracılığıyla kampların komutanlarına ulaştırılıyordu. Ancak, Dört Yıllık Planın patronu olan Hermann Göring çeşitli devlet bürokrasilerinin arasındaki işbirliğini düzenliyordu. Bu, Soykırımın icra unsuru SS iken, suç, bir bütün olarak Alman hükümetinin bütün hiyerarşik kademelerini, silahlı kuvvetlerini, sanayiini ve partisini kapsayan ulusal bir gayret olduğunu gösteriyor. Hilberg'in deyimi ile, 'Bu hiyerarşilerin işbirliği o kadar mükemmel ki, bir yıkım makinesinin içindeki bir birleşmeden söz edilebilir!'

Göring, koordinasyon görevini Heidrich'e aktardı. 31 Temmuz 1941 tarihli mektubuyla emirlerini şöyle iletiyordu. '24 Ocak 1939 tarihli kararla size emanet edilen ve Yahudi meselesini göçle veya uzaklaştırma ile en uygun şekilde halletmenizi gerektiren vazifeye ek olarak, bugünkü şartları göz önünde tutarak, iş bu yazımla Avrupa'da Alman etkisinin altındaki alanlarda Yahudi meselesinin maddi ve mali yönlerinin halledilerek kesin bir çözüme ulaştırılmak üzere sizi görevlendiriyorum. Diğer merkezi organizasyonlar yetkilerinin oranında katılacaklardır.'

Heidricht'te 'Yahudi İşleri ve Uzaklaştırma İşlerinden' sorumlu RSHA görevlisi Adolf Eichmann'a emirlerini bildirdi. Soykırımın tümünün idari sorumlusuydu. Göring imzalı 31 Temmuz 1941 tarihli emir, aslında Eichman'dan kaynaklanıyordu. Aynı zamanda Hitler'in Heidriche'e verdiği sözlü emir Eichmann'a aktarıldı: 'Reichsführer'in yanından geliyorum. Führer şimdi Yahudilerin fiziksel olarak imha edilmesini emretti.'

Toplu öldürme makinelerinin inşaatı 1941 yılının yazı ve sonbaharı boyunca devam etti. Tercih edilen öldürme yöntemi olan Zyklon-B'nin nasıl kullanılacağını personele öğretmek için, iki sivil Hamburg'dan Auschwitz'e geldiler. İlk gaz verme denemesi hastanede tedavi gören 250 Yahudi hastaya ve 600 Rus esirine Auschwitz'teki II. Blok'ta uygulandı. Çalışmalar, Auschwitz'teki esas imha merkezi olan birkenau'da başladı. Tamamlanacak ilk ölüm kampı Lodz yakınlarındaki Chelmno idi. Orada 8 Aralık 1941'de başlayan 'çalışmalarda' yük arabalarının egzos gazları kullanılıyordu. Öldürme yöntemlerine ilişkin bir konferansın ertesi gün Berlin'e yakın Wannsee'de bir villada yapılması planlanmıştı. Pearl Harbor'dan dolayı ertelendiğinden, toplantı ancak 20 Ocak 1942'de yapılabildi. O dönemde üst düzeydeki Nazilerin arasında endişe baş göstermeye başladı: Rusya'nın hala ayakta olmasına ve Amerika'nın savaşa girmesine bakılırsa, Almanya'nın kazanma şansı gittikçe azalıyordu. Konferansın konusu, Nihai Çözümün amacı ve onu tamamlamak için gereken koordinasyonun düzenlenmesi idi. Öğle yemeğinde bir yandan garsonlar içki servisi yaparken, diğer taraftan katılımcıların bir bölümü sürecin hızlandırılması için ısrar ediyorlardı. Bu atmosfer içinde, savaşın sonucu ne olursa olsun, Yahudilerin hayatta kalmayacaklarına ilişkin Hitler'in kesin kararı, Soykırıma savaştan da öte öncelik verilerek net bir şekilde ortadaydı.

Wannsee toplantısını büyük bir hareketlilik izledi. Belzec sonraki ay içinde faaliyete geçti. Aynı anda Majdanek'le Treblinka ölüm merkezine dönüştürüldü. 27 Mart 1942'de Goebbels Globocnik'teki bir brifingden sonra: 'Führer'in Yahudilerin yeni bir dünya savaşına sebep olacaklarına ilişkin kehaneti, korkunç bir şekilde gerçekleşmeye başlıyor' dedi.

Goebbels içini hatıra defterine döküyordu. Çok az sayıda yetkilinin eline geçecek emirlerde dahi, soykırımdan her zaman kodla bahsediliyordu. Wannsee Konferansında bile, Heidrich kod kullanıyordu. 'Bütün Yahudiler' diyordu 'doğuya sevk edilerek, çalışma birimleri kurulacak.' Bazıları 'doğal nedenlerle' ayrılabilir, ancak, Yahudiliğin yeniden kurulması ile ilgili zor iş 'gerektiği gibi ele alınacaktı.' 'Öldürme' anlamını taşıyan bu son cümle, Einsatzgruppen raporlarında sık sık geçtiğinden bu ifadeye alışılmıştı. Cinayet operasyonlarına katılanların kullandığı ve işin dışında olanların anladığı sayısız deyimler vardı. Örneğin: Güvenlik Polisinin yöntemleri, Güvenlik Polisinin tarzına uygun olarak sürdürülen faaliyetler, özel faaliyetler, Doğu'ya gönderme, yeniden yerleştirme, uygun muamele, temizlik, büyük temizlik faaliyetleri, özel yöntemlere havale, uzaklaştırılma, çözüm, serbest bırakma, bitirme, göç, dolaşmak, ortalıkta görünmemek, kaybolmak.

Toplu katliamları uygulayan katiller arasında dahi bu kodlu ifadeler kullanılıyordu. Avrupa ülkelerindeki 8.861.000 Yahudi, doğrudan veya dolaylı olarak Nazilerin kontrolü altındaydı. Yapılan hesaplara göre, Naziler 5.933.900 kişiyi, yani bu toplumun %67'sini öldürdüler. Polonya'da 3.300.000 kişiyi, yani %90'ından fazlasını öldürdüler. Baltık ülkelerinde, Almanya'da ve Avusturya'da aynı yüzde oranına ulaşıldı. %70'ten fazlası Bohemya'da, Slovakya'da, Yunanistan'da ve Hollanda'da öldürüldü. Yahudilerin %50'sinden çoğu Beyaz Rusya'da, Ukranya'da, Belçika'da, Yugoslavya'da, Romanya'da ve Norveç'te öldürüldüler. Altı ana ölüm kampı esas öldürme alanını oluşturuyordu. Auschwitz'te iki milyondan fazla, Maydanek'te 1.380.000, Treblinka'da 800.000, Belzec'te 600.000, Chelmno'da 340.000 ve Sobibor'da 250.000 Yahudi öldürüldü. Gaz odaları şaşırtıcı bir hızla çalışıyordu. Treblinka'da, her birine bir defada 200 kişinin sığabildiği on gaz odası bulunuyordu. Höss, Auschwitz'teki gaz odalarına bir defada 2.000 kişiyi sığdırabilmesiyle övünüyordu. Zyklon-B gaz kristalleri kullanarak Auschwitz'teki beş gaz odasında yirmi dört saatte bir 60.000 erkek, kadın ve çocuk imha edilebiliyordu. Höss, 1944 yılının yazında tek başına 400.000 Macar ve diğer kökenli Yahudi'yi öldürdüğünü, Ya-

hudi olan ve olmayan toplam 2.500.000 kişinin Auschwitz'te gazlandıklarını ve yakıldıklarını, ayrıca beş yüz bin kişinin de açlıktan ve hastalıktan öldüklerini söylüyordu. 1942'de, 1943'te ve 1944'te Naziler her hafta çoğunluğu Yahudi olan 100.000 kişiyi büyük bir serinkanlılıkla öldürüyorlardı.

Savaş zamanında dahi ve Alman ordusunun koruyucu kalkanının arkasında Avrupa gibi medeni bir ortamda bu akıl almaz gaddarlıkların gerçekleştirilebilmiş olması, Alman halkının, müttefiklerinin, ortaklarının ve fethettiklerinin davranışlarıyla İngilizlerle, Amerikalılarla ve hatta Yahudilerle ilgili bazı soruları akla getiriyor. Her birini sıra ile inceleyelim.

Alman halkının Soykırımdan haberi vardı ve onaylıyorlardı. Sadece SS'te 900.000 kişi yer alıyordu. Diğer 1.200.000'i demiryollarındaydı. Almanların çoğu gece karanlığında geçen bu kalabalık trenlerin ne taşıdıklarını çok iyi biliyorlardı. Hatta rivayete göre, biri 'Bu kahrolası Yahudiler, insanı geceleyin uykusunda dahi rahatsız ediyorlar' demiş. Almanlar cinayetten karlı çıkıyorlardı. Ölülerin üzerinden çalınan yüz binlerce erkek ve kadın kol saatleri, dolmakalemler ve kalemler orduya dağıtılıyordu; altı haftalık bir süre içinde Auschwitz'te gaz odalarında öldürülenlerden toplanan 222.269 erkek takım elbisesi ve iç çamaşırı, 192.652 kadın elbisesi ve iç çamaşırı, 99.992 çocuk elbisesi Alman Cephesine gönderildi. Alıcılar, bu eşyaların nereden geldiklerini aşağı yukarı biliyorlardı. Almanlar, Yahudilere yapılanlara adeta hiç itiraz etmedikleri gibi Yahudileri kaçırmak için de hiçbir gayret göstermediler. Tabii istisnalar da yok değildi. Hitler'in imparatorluğunun kalbi olan Berlin'de kentteki 160.000 Yahudi'den binlercesi yeraltında saklanarak - o zamanın deyimi ile 'denizaltı'ya dönüşerek' Yahudi olmayan Almanların işbirliğiyle ve yardımıyla kaçmayı başardılar. Bilim adamı olan Hans Hirschel biri idi ve 1942 yılının Şubat'ında denizaltı oldu. Ateşli Nazi Mareşal Walter von Reichenau'nun baldızı olan metresi Kontes Maria von Maltzan'ın evine taşındı. Kontes ona kutu şeklinde ve nefes alabilmesi için delikler deldiği bir yatak yapmıştı. Ona her gün bir bardak su ile öksürük şurubu veriyordu. Kontes bir gün evine gelirken, Hirschel'le diğer bir denizaltı olan Willy Buschoff'un avazları çıktığı kadar 'Dinle ey

İsrail, Rabbimiz, Tanrımız birdir' diye şarkı söylediklerini duydu.

Avusturyalılar Almanlar'dan çok daha beterdiler. Soykırımda sayıları ile tamamen orantısız bir rol oynadılar. Sadece Hitler değil, Eichmann ile Gestapo'nun başı Ernest Kaltenbrunner de Avusturyalıydılar. Hollanda'da Yahudilerinin öldürülmelerini Arthur Seyys-Inquart ve Hans Rauter adında iki Avusturyalı yönetiyordu. Yugoslavya'da 5.090 savaş suçlusundan 2.499'u Avusturyalıydı. Avusturyalıların gezici ölüm müfrezeleri ünlüydü. Altı ölüm merkezinden dördü Avusturyalıların elindeydi ve altı milyon Yahudi kurbanın neredeyse yarısını onlar öldürdüler. Avusturyalıların Yahudi düşmanlığı Almanlarınkinden çok fazlaydı. Birinci Dünya Savaşının gazilerinden Menashe Mautner tahta baacağıyla buzlu bir Viyana kaldırımında kayarak yere üştü. Gelip geçenlerden saatlerce yardım istemesine rağmen, yıldızını gördüklerinden hiç ilgilenmediler.

Romanyalılar Avusturyalılardan daha iyi değillerdi hatta bazen çok daha kötüydüler. Savaş öncesi Romanya'sında, dünyada olabilecek en kötü şartlarda yaşayanların arasında 757.000 Yahudi vardı. Romanya hükümeti Hitler'in Yahudi aleyhtarı politikasını adım adım izliyordu. Ağustos 1940'ta yürürlüğe giren yasalarla, Yahudilerin işlerine ve mallarına el konarak ücretsiz çalışmaya zorlandılar. Katliamlar meydana geldi. 1941'de Bükreş'te 170 Yahudi öldürüldü. Beserabya'da 200.000 Yahudi öldürdüler. Yahudiler hayvan taşıyan vagonlara doldurularak aç ve susuz ve belirli bir varış noktası olmadan dolaştırılıyorlardı. Veyahut da elbiseleri alınarak, bazıları çıplak vaziyette, bazıları gazetelerle örtünerek zorunlu yürüyüşlere çıkarılıyorlardı. Romanyalılarla çalışan Einsatzgruppe D bile Romanyalıların vahşetine ve öldürdükleri kurbanlarını gömmemelerine şaşırıp kaldılar. Bir kara mayınının isabet etmesiyle ordu karargahları yıkılan Romanyalılar, Odessa'da Yahudilere karşı genel bir katliama giriştiler. Ertesi günü kalabalık Yahudi gruplarını dört geniş depoya doldurdular ve üzerine benzin dökerek ateşlediler: Böylece 20.000-30.000 arası Yahudi canlı canlı yanarak öldüler. Almanların onayı üzerine Transnistria kentini Nihai Çözüme katkılarına karşılık olarak aldılar. Bu ölüm alanında 217.757 Ya-

hudi öldürüldü. Almanlar'dan ve Avusturyalılardan sonra, en büyük Yahudi katilleri Romanyalılardı. Dayağı, işkenceyi ve tecavüzü tercih ediyorlardı. Subaylar askerlerden beterdi. Düzenledikleri geceler için en güzel Yahudi kızlarını seçiyorlardı. Yahudileri öldürdükten sonra, cesetlerini, elbiselerini alan köylülere satıyorlardı. Karşılığında alacakları parayı yeterli buldukları takdirde, canlı Yahudileri de satmaya razıydılar. 1944'te, Müttefiklerin savaşı kazanacaklarını anlamaya başlayınca, saldırgan davranışları biraz yumuşadı.

Fransa'da da Hitler'in Nihai Çözümünde faal rol oynamak isteyen bir kamu kesimi vardı. Dreyfuss taraftarlarının 1906'daki zaferi unutulmamıştı ve 1936'daki Blum Halk Cephesi hükümeti Yahudilere karşı duyulan nefreti güçlendirdi. Almanya'da olduğu gibi, Yahudi düşmanı kesiminin çoğu entelektüellerden, özellikle yazarlardan oluşuyordu. Aralarında, 'Celine' takma adı ile yazan F.L. Destouches adında bir doktor yer alıyordu. 'Bagatelle pour un massacre' başlığı ile yayınlanan Yahudi düşmanı kitabı, savaştan önce ve savaş esnasında Fransa'da büyük yankılar uyandırdı; Fransa'nın zaten Yahudiler tarafından işgal edilmiş (ve tıpkı bir kadın gibi tecavüze uğramış) bir ülke olduğunu ve bir Hitler istilasının kurtuluş anlamını taşıdığını iddia ediyordu. Bu olağanüstü kitapla, İngilizlerin Yahudilerle ahlak normlarının dışında bir anlaşma yaparak Fransa'yı yıkmayı amaçladıklarına ilişkin eskiden kalma ve kökleşmiş inancı yeniden canlandırdı. Bagatelle'de Celine İngiliz-Yahudi işbirliğinin sloganlarının listesini veriyor: 'Taratboum! Di! Yie! By gosh! Vive le Roi! Vivent les Lloyds! Vive Tahure! Vive la Cite! Vive Madame Simpson! Vive la Bible! Bordel de Dieu! Le monde est un lupanar Juif!" Fransa'da on kadar Yahudi aleyhtarı politik organizasyon bulunuyordu. Bazıları Yahudilerin yokedilmesini amaçlayan Nazi hükümeti tarafından finanse ediliyordu. İyi ki ortak bir politika konusunda anlaşamıyorlardı, nacak Vichy hükümeti Yahudi aleyhtarı bir politikayı benimseyince onlara gün doğdu. 1938 yılında Rassemblement Anti-Juif de France'ı kuran Darquier de Bellepoix, 1942 Mayıs'ında Vichy'de Yahudi Sorunları Genel Komiserliğine getirildi. Fransız halkının büyük bir çoğunluğu Nihai Çözümde işbirliği yapmayı reddetti, ancak, katı-

lanlar, Alman'lardan daha hırslıydılar. Böylece, Hitler 90.000 Fransız Yahudi'sini (% 26) öldürmeyi başardı. Fransa'dan sürgüne gönderilen 75.000 kişiden, Fransız yetkililerinin gayreti ile, yalnız 2.500 kişi sağ kaldı. Fransızların Yahudi düşmanlığında kişisel nefrette büyük bir yer tutuyordu.

Hitler'in İtalyan müttefiği işbirliği yapmaya fazla hevesli değildi. Papalık devletlerinin döneminin sona ermesinden beri, Avrupa'ya en çok uyum sağlayan İtalyan Yahudi'si toplumuydu. 1904'te Kral Viktor'un Herzl'e dediği gibi 'Yahudiler bütün pozisyonlara uyan insanlardır. Bize göre Yahudiler tamamen İtalyan'dırlar.' Yahudilerden iki İtalyan Başbakanı, bir Savunma Bakanı ve sayısız üniversite hocaları, generaller ve amiraller yetişmişti. Mussolini de hayatı boyunca Yahudi sempatizanlığı ile Yahudi düşmanlığı arasında tereddüt edip duruyordu. Birinci Dünya Savaşına katılmasına yardım edenler Yahudilerdi. 1919'da beş Yahudi 'fasci di combattimento'yu kurdular: Yahudiler Faşist hareketinin her alanında faaliyet gösterdiler. Mussolini'nin biyografisini yazan Margharitta Sarfatti ile Maliye Bakanı Guido Jung Yahudi idiler. Hitler iktidara gelince Mussolini kendisini Avrupa'daki Yahudilerin koruyucusu ilan etti. Stefan Zweig onu 'Wunderbar Mussolini' diye selamlıyordu.

Duce Hitler'in sihrine kapılınca, Yahudi aleyhtarı yönü su yüzüne çıktı, ancak sadece yüzeyseldi. Faşist Partisinde ve Hükümetinde bir nebze Yahudi aleyhtarlığı olmasına rağmen Vichy rejimindeki Yahudi aleyhtarlığı ile hiç ilgisi olmadığı gibi, hiçbir zaman halk tarafından desteklenmedi. Almanya'nın baskısının üzerine 1938'de İtalya'da ırklarla ilgili birtakım yasalar yürürlüğe girdi ve savaşın başlamasıyla bazı Yahudiler kamplara gönderilerek gözaltına alındılar. Ancak, 1943'te İtalya teslim olup yarısı Alman askeri kontrolüne tabi olunca Himmler onları Nihai Çözümün içine çekebildi. 24 Eylül'de, Roma'daki SS patronu Herbert Kappler'e gönderdeği talimatta, yaşlarına ve cinsiyetlerine bakılmaksızın bütün Yahudilerin toplanarak Almanya'ya gönderilmelerini istedi. Fakat, Roma'daki Alman büyükelçisinin İtalyan metresi büyükelçinin onayı ile evinde bir Yahudi ailesini sakladığından yardımcı olmadı; mareşal Kesselring, kale duvarlarının inşaatında çalıştırılmak üzere Yahudile-

re ihtiyacı olduğunu bildirdi. Kappler Yahudi toplumuna şantaj yapmaya başladı. Alman elçiliğinde cereyan eden iğrenç sahnede iki lideri olan Dante Almansi ile Hugo Fox'la görüşerek otuz altı saat mühlet verdi ve 50 kilo altın istedi; aksi takdirde 200 Yahudi'nin öldürüleceğini söyledi. Adamlar karşılığını İtalyan lireti olarak ödemeyi teklif edince, Kappler 'ben ondan istediğim kadar basarım' diye alay etti. İstenen altın dört gün içinde Gestapo'ya teslim edildi. Papa XII. Pius gerekli olduğu kadarını vermeyi teklif etti ise de, Yahudi olmayanların ve papazların katkılarıyla gerekli miktar bu arada toplanmıştı. Halk kütüphanesinden 'Judaica'nın en değerli kitaplarının yok olması çok ciddi bir kayıptı: Kitaplar, Alfred Rosenberg'in özel koleksiyonunun arasına katılmışlardı.

Hazine değil, öldürülecek canlı Yahudiler isteyen Himmler, Kappler'e ateş püskürüyordu. Toparlama uzmanı Theodor Dannecker'i kırk dört SS katille birlikte bir Judenaktion gerçekleştirmek üzere seferber etti. Aynı yöntemi Paris'te ve Sofia'da uygulamıştı. Alman Elçisi Papa'yı uyardı, Papa da Roma'daki rahipler toplumuna ibadethaneleri açmalarını bildirdi. 477 Yahudi Vatikan'a 4238'i ise manastırlara sığındılar. Baskın başarılı olamadı. Raporunda Kappler şöyle diyordu: 'Halkın Yahudi düşmanı kesimi baskın esnasında hiçbir yerde görünmedi. Sadece, kalabalık halk grupları polisin Yahudilere ulaşmasını engellemeye çalışıyordu.' Ancak, doğrudan doğruya Auschwitz'e gönderilen 1.007 Yahudi'den yalnız on altısı hayatta kaldı. Başka İtalyan kentlerinde de meydana gelen benzer baskınların amaçlarına ulaşmaları İtalyanlar tarafından geniş çapta engellendi. Hayatta kalanlar arasında ünlü bir kişi de, Litvanyalı bilgin bir haham ailesinin ahfadından Bernard Berenson'du. İtalyan Rönesans ressamlığı konusunda, dünyanın bir numaralı otoritesi olmuştu. Yerel polis kodlu olarak onu uyarıyordu: 'Doktor bey, Almanlar yarın sabah villanıza gelerek sizi ziyaret etmek istiyorlar, ancak adresinizi tam olarak bilmiyoruz. Yarın sabahki ziyaret için bize lütfen talimat verir misiniz?' Alman işgali sona erinceye kadar İtalyanlar Berenson'u gizlediler.

Avrupa'nın diğer devletleri de SS'lere yardım etmediler. Tabii bu, Yahudileri toplamayı başaramadılar demek değil. İşgal

altındaki Yunanistan'da hiçbir yere yardım görmeden Selanik'teki 60.000 kişiki Yahudi toplumundan 2.000 kişi dışında hepsini öldürdüler. Belçika'da karşılaştıkları direnişe rağmen 65.000 Yahudi'den 40.000'ini öldürdüler ve Anvers'te elmas ticaretinin yapıldığı ünlü mahalleyi neredeyse tamamen yağmaladılar. SS'lerin Hollanda'daki gayretleri -Yahudilerin korunabilmesi için genel greve gidilmesine rağmen- 140.000 kişiden 105.000'inin katledilmesiyle sonuçlandı. Almanların müttefiki Finlandiya, 2.000 Yahudi'sini Almanlara teslim etmeyi reddetti. Danimarkalılar 5.000 kişilik Yahudi toplumlarının tümünü İsveç'e kaçırmayı başardılar. Diğer taraftan, Macaristan'daki kalabalık Yahudi toplumu ağır kayıplara uğradı: 21.747 kişi Macaristan'da öldürüldü, sürgüne gönderilen 596.260 kişiden yalnız 116.500'ü hayatta kalabildi.

Macarlara yönelik toplu katliam, Müttefiklerin hızla ilerledikleri ve hava hakimiyetine tamamen sahip oldukları bir dönemde gerçekleştirildi. Acaba Müttefiklerin, Avrupa'daki Yahudi toplumunu kurtarmak için etkili olabilecek herhangi bir girişimleri olamaz mıydı? Rusların Soykırıma daha yakın olmalarına rağmen, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde Yahudilere yardımcı olmadılar. Aksine, İsveçli hümanist bir diplomat olan Raoul Wallenberg, Budapeşte'deki Yahudileri korumaya kalkışınca, Kızıl Ordu'nun oraya ulaşmasıyla ortadan kayboldu. Sovyetler İsveçlilere 'Bay Wallenberg'in ve eşyalarının güvenliği için, Sovyet askeri yetkililerinin özel önlemler aldıkları' bildirildi. Wallenberg'i bir daha gören olmadı.

İngilizlerin ve Amerikalıların teorik olarak Yahudilerden yana olmalarına rağmen, Yahudi yanlısı bir politikanın Hitler'i öfkelendirmesini ve vicdanen kendi ülkelerine kabul etmek zorunda kalacakları toplu bir Yahudi ihracından son derece endişeliydiler. 13 Aralık 1942'de Goebbels anı defterine şunları yazdı: 'Yahudi ayaktakımını yok etmemize İngilizlerin ve Amerikalıların sevindiklerini sanıyorum.' Bu doğru değildi, ancak, büyük güçlerden hiçbiri, kalabalık sığınmacı gruplarını ülkesine kabul etmek pahasına Yahudilerin hayatını kurtarmaya hazır değildi. 1930'larda Avrupa'daki güçlerden en az Yahudi aleyhtarı olanlar İngilizlerdi. Her zaman Siyonist olan Winston

Churchill çok sayıda Yahudi'nin içeriye alınmasını sağladı. Dışişleri Bakanı Anthony Eden Filistin'den söz etmenin İngiltere'nin bütün Arap müttefiklerini rahatsız edeceğini ve Orta Doğu'daki askeri durumunu sarsacağını iddia etti. Dışişleri Bakanlığı Yahudilerin kabul edilmesine karşıydı ve buna ilişkin başvurulardan dahi rahatsız oluyorlardı. Üst kademedeki görevlilerden biri duygularını şöyle ifade etti: 'Bu dairedeki mesainin en büyük kısmı, ağlaşan bu Yahudilerle uğraşmakla geçiyor.'

Birleşik Devletler çok yüksek sayıda Yahudi'yi barındırabilirdi. Savaş döneminde, yasal kotanın %10'u olan yalnız 21.000 kişi Amerika'ya kabul edildi. Bunun nedeni, halkın sergilediği düşmanca davranıştı. Bütün milliyetçi gruplar, göçün yasaklanması için harekete geçtiler. 1942'teki oylamaya bakılırsa, Japon'lardan ve Alman'lardan sonra, Yahudiler Amerika için önemli bir tehdit oluşturuyorlardı. Mayıs 1942'den itibaren imha programına ilişkin haberler alınıyordu. Chelmno'daki gaz vagonları ve öldürülen 700.000 Yahudi haberler arasında yer alıyordu. Savaşla ilgili dehşet verici hikayelerin arasında Soykırımla ilgili haberler genel karışıklığın içinde kayboluyordu. Amerika, ordu kamp alanlarını bastığı zaman dahi Soykırım gerçeğine karşı direniyordu. Eve dönünce, anlattıklarına inanmayanlara, hatta resimlerine dahi bakmak istemeyenlere GI'lar ateş püskürüyorlardı.

F. D. Roosevelt harekete geçmeyi engelliyordu. Hem ılımlı bir Yahudi aleyhtarıydı, hem de yetersiz ve yanlış bilgi sahibiydi. Casablanca Konferansından konu açılınca 'Almanların Yahudilere karşı kolayca anlaşılabilir şikayetlerinden', yani 'Yahudilerin, toplumun küçük bir bölümü oldukları halde, Almanya'daki avukatların, doktorların, okul öğretmenlerinin, üniversite hocalarının %50'sinin Yahudi olduklarından söz etti. (Aslında, gerçek rakamlar %16.3, %10.9, %2.6 ve %0.5'ti) Roosevelt galiba sadece yerel politik görüşlerle yönlendirilmişti. Yahudi oylarının %90'ına zaten sahipti ve harekete geçmek ihtiyacını duymuyordu. Sistematik imha hareketi kesinlikle kanıtlandıktan sonra dahi, on dört ay süre ile Başkan herhangi bir girişimde bulunmadı. Nisan 1943'te Bermuda'da yapılan konuya ilişkin İngiliz-Amerikan konferansıyla Roosevelt hiç ilgilenmedi ve so-

nucu etkileyebilecek hiçbir önlemin alınamayacağını söyledi. Daha sonra kurulan Göçmen Komitesi hükümetten neredeyse hiç yardım görmedi. Mali yardımın %90'ı Yahudi kaynaklarından geliyordu: 200.000 kişinin hayatı böylece kurtarıldı.

1944 yazının başlarında, Macar Yahudilerinin yok edilmesi için hazırlıklar sürerken, gaz odalırın bombalanması gündeme geldi. Churchill dehşete kapılmıştı ve harekete geçmeye tereddüt ediyordu. 'Öldürmek, galiba dünya tarihindeki en korkunç suçtur' diyordu. 7 Temmuz 1944'te Eden'e: 'Hava Kuvvetleri ile neyi yapabiliyorsan yap; gerektiğinde beni arayabilirsin' diye talimat verdi. Bir operasyon gerçekleştirildi. Auschwitz'in 47 mil ötesindeki bir petrol rafinerisine 7 Temmuz 1944'le 20 Kasım 1944 arasında en az on saldırı düzenlendi. (O arada Soykırım tamamlanmıştı ve Himmler ölüm gereçlerinin ortadan yok edilmesini emretmişti.) 20 Ağustos'ta 127 Uçan Kale gaz odalarına beş milden az mesafedeki Auschwitz fabrikasını bombaladılar. Bombalamanın bazı Yahudilerin hayatlarını kurtarabileceği kanıtlanamadı. Fiziksel ve askeri engeller ne olursa olsun, SS'ler inatla Yahudileri öldürmeye devam ediyorlardı. Hava Kuvvetleri, düşmanı imha etme amacı taşımayan askeri operasyonlardan nefret ediyorlardı. Yapılabilirliğini incelemeden dahi ABD Harp Dairesi planı reddetti.

Şimdi önemli bir noktaya geliyoruz. Askeri güçlerin özel bir Yahudi kurtarma operasyonuna tahsis edilmesinin reddedilmesi genel savaş politikasına uygundu. Barındırdıkları Yahudi toplumlarının da onayı ile, her iki hükümet, Yahudilere yardım etmenin en iyi yolunun, Hitler'in kesin ve hızlı yenilgisinin olacağına karar verdiler. ABD'deki geniş ve kalabalık Yahudi toplumunun bombalamaya öncelik vermemesinin nedeni buydu. Esas amaç savaşın kazanılması olarak belirlendikten sonra, Nihai Çözüme bu perspektifin içinde bakmak gerekiyordu. Nazi'lerin savaş gayreti açısından, baştan sona kadar kendi kendini yaralamaktı. Alman tarafındaki herkes karşı çıkıyordu. Binlerce askeri personeli meşgul etti. Kritik çatışmalar sırasında dahi demiryollarını felç etti. Her şeyin ötesinde, üç milyon verimli işçinin hayatına mal oldu. Çoğu üstün derecede yetenekliydiler; Yahudi savaş işçileri kaderlerinin ne olacağını tahmin ettik-

lerinden, savaş çabaları içinde vazgeçilmez olmaya çalışıyorlardı. Üretimle ilgili bütün Almanların Yahudi personellerini muhafaza etmeye çalıştıklarını gösteren toplu kanıtlar var. Rusya işgal altındayken bir fabrika organizatörü şunları anlatıyordu: "Yetenekli yönetici bulmak, çözülemeyen bir sorun haline geldi. Eski iş sahiplerinin yaklaşık olarak tümü Yahudi idiler. Bütün kuruluşlar Sovyet devleti tarafından devralındı. Bolşevik Komiserler ortadan kayboldu. Ukranya'lı yöneticiler başarısız, güvenilmez ve tamamen pasiftir. Gerçek uzman ve akıllı olanlar Yahudilerdir, yani eski iş sahipleri ve mühendisler. Ellerinden geleni yapıyorlar ve karşılığında ücret almadan üretimi en son damlasına kadar kullanıyorlar; tabii bütün bunları yaparken, vazgeçilmez olmak umudunu taşıyorlar."

Fakat bütün bu Yahudiler öldürülmüşlerdi. Buna göre, Soykırım, Hitler'e savaşı kaybettiren faktörlerden biri idi. İngiliz ve Amerikan hükümetleri bunu biliyorlardı. Yeterli derecede değerlendiremedikleri, Soykırımdan en çok yararlanan askeri topluluğun Kızıl Ordu, karlı politik tarafın ise Sovyet İmparatorluğunun olacağı idi. Yahudiler direnseydi, Müttefiklerin hesapları farklı olabilirdi. Fakat, hiçbir şey olmadı. Bir buçuk milenyumdan beri yaşadıkları eziyetten ve işkenceden edindikleri deneyimden, Yahudiler, direnmenin onları kurtaracağına, hayatlarına mal olacağını öğrenmişlerdi. Tarihleri, inançları, folklorları, sosyal yapıları, hatta dillerinde yer alan kelimeler onları savaşmaya değil, ödemeye, görüşmeye, savunmaya, itiraz etmeye teşvik ediyordu. Hırslı olanlar Amerika'ya göç ederken, enerjik, maceracı ve her şeyin ötesinde militan olanlar Filistin'e gitmişlerdi. Savaşan Yahudiler Avrupa'da değil, Erez-Israel (Filistin) de kalmak istiyorlardı.

Direnme ihtimalini azaltmak amacıyla Naziler Yahudi sosyolojisini ve psikolojisini merhametsizce kullandılar. Yahudi yetkililerinin Nihai Çözümün hazırlıklarını bizzat yapmaları amacıyla, Almanya'daki bütün kentlerde Yahudi Gemeinde'sini, bütün bölgelerde Landesverbaende'yi ve büün ülkede Reichsvereinigung'u kullanıyorlardı. Buna göre, doğum ve ölüm raporları düzenleniyordu, yeni yasalar ilan ediliyordu, Gestapo'nun adına özel hesaplar açılıyordu, Yahudiler özel mahalle-

lere yerleştiriliyordu ve sürgün tabloları ile haritaları hazırlanıyordu. İşgal altında ülkelerdeki Yahudi Konseylerinin, isteklerinin dışında Nihai Çözüm konusunda Nazilere yardımlarının şekli bu idi. Sovyetlerce işgal edilmiş olan bölgelerde toplumun en cesur liderleri Almanlar gelmeden öldürülmüşlerdi. Mesele çıkaranları veya muhtemel baş belalarının tespit edilerek hemen öldürülmeleri için Almanlar 'Judenrate'leri kullanıyorlardı. Böylece Yahudi lider kademesi uysal, korkak ve dalkavuk olmuştu. Naziler onları ilk etapta Yahudilerin değerli eşyalarının yağmalanmasında ondan sonra da zorunlu çalışmaya ve ölüm kamplarına gönderilecek Yahudi gruplarını kurulmasında kullanıyorlardı. Karşılık olarak kendilerine bazı yetkiler ve öncelikler tanınıyordu.

Sistemin en tiksindirici ve dehşet verici yüzünü Lodz'daki ve Varşova'daki büyük Polonya ghettolarında görmek mümkündü. Lodz ghettosuna 200.000 Yahudi sıkıştırılmıştı. Esasen bir öldürme merkezi idi. Orada 45.000 kişi açlıktan ve hastalıktan öldüler. Varşova'daki ghetto'da 445.000'den fazla Yahudi yaşam mücadelesi veriyordu. Yirmi aydan kısa bir süre içinde açlıktan ve hastalıktan orada 83.000 Yahudi öldü. Ghetto"lar, özellikle Lodz ghettosu, diktatörü Chaim Mordechai Rumkowski gibi adamların yönettikleri eziyet yerleri idi. Ancak medeniyetten tümüyle yoksun değillerdi. Yahudi sosyal hizmetleri, kısıtlı imkanları nisbetinde ellerinden geleni yapıyorlardı. Gizli 'yeshivot'lar organize edildi. Resmi olarak sadece Yahudi bestecilerinin müziğini çalmalarına izin verildiği halde, Varşova'nın, Lodz'un, Vilna'nın ve Kovno'nun orkestraları dahi vardı. El altında basılan ve dağıtılan gazeteler vardı. Alman'lar, ghetto'nun fonksiyonlarına ve Yahudi yetkililerine ilişkin hiçbir şüphe taşımıyorlardı. Savaş gayretlerine katkıda bulunmak için ellerinden gelen gayreti esirgemiyorlardı; kamplara sevk edilme emirleri gelince de her şeyin usulüne uygun olarak yapılmasını sağlıyorlardı. Direnişi en asgari düzeye indirmek amacıyla, Almanlar sürecin her kademesinde yalan söylüyorlardı. Wansee postadamgasını taşıyan kartpostallara, kamp sakinleri 'İyiyim, çalışıyorum, sağlığım yerinde' diye yazmaya mecbur ediliyorlardı: Daha sonra bu kartpostallar evlerine postalanıyordu. Treblin-

ka'ya giden transit yolda, elle çizilmiş bir saati ve bir bilet gişesi de olan bir istasyon maketi yerleştirdiler. Tabelada 'Bialystoka transit' yazıyordu. Duş odası gibi kamufle edilmiş ölüm odalarının kapılarında Kızıl Haç işaretleri vardı. Yahudiler 'duş odalarına' götürülürken, SS'ler orkestralara müzik çaldırıyorlardı. Kandırmaca sonuna kadar devam etti. Kurbanlardan birinin elbisesinin cebinde bulunan bir notta şunlar yazılıydı: 'Uzun bir seyahatten sonra varacağımız yere geldik. Kapıdaki tabelada 'Hamam' yazıyor. Dışarıda, insanlara sabunla havlu veriyorlar. Kim bilir bize neler yapacaklar?'

18 Ağustos 1942'de Belzec'e gelen bir dezenfektan uzmanı, kadınlı-erkekli ve çocuklu gruplar gaz odalarına doğru sürüklendikçe, bir SS subayının kurbanlara 'Size herhangi bir zarar verilmeyecek. Derin derin nefes alın, akciğerleriniz kuvvetlenecek. Bulaşıcı hastalıklara karşı aldığımız bir önlemdir. Göreceksiniz, iyi bir dezenfektandır' dediğini duydu.

Aldatmaca genellikle iş görüyordu: Yahudiler zaten aldatılmak istiyorlardı, çünkü umuda ihtiyaçları vardı. SS'ler ghetto'da sadece bir bölüm Yahudi'nin sürgüne gönderilecekleri söylentisini kurnazlıkla yayıyorlardı. Aynı zamanda, Yahudi liderlerine de, yapacakları azami işbirliğinin oranında hayatta kalma şanslarının çoğalacağına ilişkin yalanları anlatıyorlardı. Ghetto Yahudileri, imha kamplarının varolduğuna inanmakta tereddüt ediyorlardı. 1942'de Chelmno'dan kaçan iki genç Yahudi orada gördüklerini etrafa anlatınca, dinleyenler, yaşamış olduklarından dolayı akıllarını oynattıklarına karar verdiler ve raporları yeraltı basınından gizlendi. Ancak Nisan ayında Belzec'ten gelen rapolar Chelmno'da anlatılanları doğrulayınca, Varşova'daki Yahudiler ölüm makinesinin varlığına inandılar. Temmuz ayında, Varşova ghettosunun patronu Adam Czerniakow, çocukları bile kurtaramayacağını anlayınca, siyanür içerek intihar etti. Bıraktığı notta: 'Hiç gücüm kalmadı. Üzüntüden içim titriyor. Olanlara artık hiç dayanamıyorum. Bu eylemim, herkese, yapılacak en doğru hareketin ne olduğunu gösterecek.' Fakat, bu safhada dahi birçok Yahudi çok az sayıda insanın öleceğini ümit etmek istiyordu. Vilna ghettosunun patronu Jacob Gens açık bir toplantıda şöyle diyordu: 'Benden bin Yahudi iste-

diklerinde, hemen teslim ediyorum. Çünkü biz Yahudileri kendiliğimizden vermezsek, Almanlar gelerek yalnız bin Yahudi değil, binlerce Yahudi'yi götürecekler. Yüz kişiyi teslim ederek, bin kişiyi kurtarıyorum. Bin kişiyi teslim ettiğimde ise on bin kişiyi kurtarıyorum.'

Dinsel Yahudi eğitimi pasifliğe teşvik ediyordu. En çok hasidi Yahudiler kaderlerini Tanrının iradesi olarak kabul ediyorlardı. Dua şallarına sarılarak ve ilahi okuyarak ölüm trenlerine biniyorlardı. Şans eseri veya Tanrının lütfuyla bağışlandıklarında, bunu bir mucize olarak kabul ediyorlardı. Soykırım sırasında, mucizevi kurtuluşlarla ilgili çeşitli hikayeler anlatılıyordu. Bir topluluk lideri 'Dindarlar daha dindar oldular, çünkü her şeyde Tanrının elini görüyorlardı' diyordu. Bir gaz verme işleminden sonra Auschwitz'teki ölüm odalarını temizleyen Yahudi 'Sonderskomando'nun bir üyesi, biraz içki bulmayı başaran bir grup dindar Macar ve Polonyalı Yahudi'din, gaz odalarına girmeden önce, yakında Mesih'le buluşacaklarını bildiklerinden sevinçle şarkı söyleyerek dansettiklerini gördüğünü anlattı. Bazı Yahudiler, bu dehşete katlanmakla Tanrının iradesine itaat ettiklerinden mutluluk duyuyorlardı. Ettie Hillesum adındaki bir kadının Auschwitz'te tuttuğu hatıra defteri, Job geleneklerinin Soykırımda da devam ettiklerini gösteriyordu: 'Bazen, ayaklarımı senin toprağına dayayarak ve gözlerimi senin gökyüzüne çevirerek kampın bir köşesinde durduğum zaman gözlerimden şükran gözyaşları akıyor.'

Ghettolar boşaldıkça, bazı Yahudiler-politik birimlerin herhangi bir planın üzerine henüz anlaşamamalarına rağmen- savaşmaya karar verdiler. Varşova'da, hava akınlarına karşı sığınak inşa etme bahanesiyle, Yahudiler kanalizasyon sistemine bağlı yeraltı sığınakları inşa ettiler: 750 savaşçıyı toplayan, dokuz tüfek, elli dokuz tabanca ve birkaç el bombasını ele geçirmeyi başaran, Mordecai Anielewitz adından yirmi dört yaşındaki bir genç onları yönetiyordu. 19 Nisan 1943'te, Naziler Waffen-SS'leri kullanarak ghettoyu yıkmaya karar verdiler. Orada sadece 60.000 Yahudi kalmıştı. İzleyen umutsuz yeraltı çatışmasında, on altı Alman'ı öldürdüler, seksen beşini de yaraladılar. 8 Mayıs'ta Anielewitz öldürüldü. Kalanlar, sekiz gün daha da-

yandılar, fakat bu arada binlerce Yahudi enkazın altında kalarak öldüler. Çok iyi donatılmış ordulara sahip bazı Avrupa ülkeleri bile Nazilere karşı bu kadar uzun süre direnememişlerdi.

7 Ekim 1944'te Auschwitz'te isyan çıktı. Bir Krupp fabrikasında çalışan Yahudiler patlayıcı madde çaldılar; Yetenekli Sovyet POWS'lar bunlarla bomba ve el bombası ürettiler. İsyanı III. ve IV. Krematoryomu havaya uçurarak üç SS'i öldürmeyi başardılar. Nöbetçiler yaklaşık olarak 250 Yahudi'yi öldürdüler, yirmi yedisi ise kaçmayı başardı. Patlayıcı maddeyi tedarik edenlerden dört genç Yahudi kızı haftalarca işkence edilmelerine rağmen, hiçbir bilgi vermediler. İşkencede ölen Rosa Robota son mesajında: 'Güçlü ve cesur olun' diyordu. Diğer ikisi işkenceye dayanınca, Auschwitz'teki bütün kadınların ömünde asıldılar; bir tanesi ölürken 'İntikam!' diye bağırdı.

Kural olarak imha prosedürünün hiçbir safhasında herhangi bir direnme söz konusu değildi. Almanlar her zaman aniden ve olağanüstü bir güçle vuruyorlardı. Dehşet ve korku Yahudileri adeta hissizleştiriyordu. Dubno (Ukranya)'daki bir görgü şahidi şöyle anlatıyordu: 'Ghetto'yu kocaman bir SS müfrezesi ve üç katı kadar kalabalık Ukranya'lı milisler çevrelemişti. Ghettonun içindeki ve ortasındaki ark lambaları yakıldı. İnsanlar öyle bir acele ile dışarı çıkarıldılar ki, yataktaki küçük çocuklar geride kaldı. Sokakta, kadınlar çocuklarını arayarak, çocuklar ise anne-babalarını arayarak bağırıp çağırıyorlardı. Bütün bunlar, SSlerin insanları koşar adımla sürüklemelerine ve bekleyen yük trenine bindirinceye kadar dövmelerine engel olmadı. Vagonlar sıra ile dolmuştu. Kadınların ve çocukların feryatları, kırbaçların şaklaması ve silah sesleri aralıksız olarak yankılanıyordu.

Yahudilerin birçoğu trenlerde ölmüşlerdi. Sağ kalanlar itilip kakılarak dosdoğru gaz odalarına götürüldüler. Kurt Gerstein, Ağustos 1942'de Yahudileri Auschwitz'e getiren 6.700 kişilik bir trenin gelişini seyrediyordu. 1450'si ölmüştü. 200 kadar Ukranya'lı ellerindeki deri kırbaçlarla sağ kalanları döverek vagonlardan çıkardılar. Hoparlörle tamamen soyunmalarını emrediyorlardı. Bütün kadınların saçları tıraş edildi. Dezenfektan banyosu yapacakları aldatmacası ile, bütün kalabalık gaz odala-

rına doldurulduğu. Hiçbir noktada kimsenin direnme şansı yoktu. Bütün yapabildikleri, en son protesto hareketleri olarak, üzerlerinde sakladıkları birkaç buruşmuş doları yırtarak, Nazilerin yararlanmasını önlemekti.

Hitler'in cehenneminden hiç bir Yahudi kurtulamadı. Yaşlı insanların doldurulduğu Çekoslovakya'daki Theresienstadt kampı sadece Yahudilerin 'yeniden yerleştirildiği' aldatmacısın sürdürmek amacıyla işletiliyordu. Oraya, sözde öncelikle Yahudiler gönderiliyordu. 9 Mayıs 1945'te kamp Müttefiklerin eline geçince, oraya gönderilen 141.184 kişiden, 16.832 kişinin hayatta kaldığı ortaya çıktı. Yaşlılardan ve kahramanlardan oluşan 88.000 kişilik kısım gaz odalarında imha edilmişti. Hiçbir Yahudi öldürülmeyecek kadar yaşlı değildi. Anschluss'tan sonra, yaşlı ve kanserden ölmekte olan Freud için dostları, Nazilere rüşvet vererek -Viyana'da geride kalan dört ablasının tehlikede olduklarını düşünmeden- onu İngiltere'ye getirdiler. Daha sonra Nazi'lerin yakaladıkları seksen bir yaşındaki ablası Adolfine Theresienstadt'ta öldürüldü; seksen yaşındaki Pauline'le seksen iki yaşındaki Marie Treblinka'da, seksen dört yaşındaki Rose ise Auschwitz'te öldürüldüler.

Hiçbir Yahudi ölmeyecek kadar genç değildi. Ölüm kamplarına gelen bütün kadınların saçları kazınırcasına kesiliyordu ve ambalajlanarak Almanya'ya gönderiliyordu. Tıraş işlemi sırasında memedeki bekeklerden rahatsız eden olduğu takdirde nöbetçilerden biri soğukkanlılıkla onu duvara çarparak kafasını parçalıyordu. Nüremberg mahkemelerindeki tanıklardan biri, ifadesinde: 'Olayları ancak kendi gözleri ile görenler, Almanların bu işleri ne büyük bir zevkle yaptıklarına inanabilirler; bir çocuğu yalnız üç-dört darbe ile öldürmeyi başardıklarında ne kadar mutlu oluyorlardı; bebeğin cesedini ne büyük bir zevkle annesinin kucağına itiyorlardı! 'Treblinka'da, kampa varınca, bebekler annelerinden alınarak öldürülüyorlardı, hastalarla ve sakatlarla birlikte bir çukura fırlatılıyorlardı. 'Revir' olarak adlandırılan ve Kızıl Haç işareti taşıyan kolluklar takan nöbetçilerin başında beklediği çukurdan, bazen hafif ağlama sesleri duyuluyordu.

Bebeklerin kafalarının parçalanması, Yahudi düşmanlığının bir yandan gizli, bilimsel yöntemlerle devam ederken, diğer

taraftan meydana gelen ani ve insan havsalasının alamayacağı vahşet, doğasındaki ikilemi açıkça gösteriyor. Yahudiler, insanın aklına gelemeyecek her türlü yöntemin sonucunda ölüyorlardı. Mauthausen taş ocağındaki esirlerden güzel sesli bir İtalyan Yahudisi, telle dinamit bağlanan bir kayanın tepesine çıkartılarak, 'Ave Maria'yı söylerken havaya uçurularak öldürüldü. Yüzlerce Hollandalı Yahudi, 'Paraşütçü'nün Duvarı' olarak bilinen ve taş ocağına bakan uçurumdan ölüme atlamaya zorlanıyorlardı. Binlerce Yahudi, madeni para veya bir alyansın muhafaza edilmesi, öldürülenlerin elbiselerinden Yahudi işaretinin sökülmemesi, kamp dışındaki bir fırında pişmiş bir dilim ekmeği almak, izin almadan su içmek, sigara içmek, yetersiz selamlama gibi kampta işlenen en önemsiz kusurlar dahi bahane edilerek, binlerce Yahudi öldürülesiye kırbaçlanıyordu. Baş kesme olayları dahi olmuştu. Treblinka'daki komutan yardımcısı Kurt Franz'ın Yahudileri ölümüne parçalayan vahşi köpekleri vardı. Nöbetçiler, bazen ellerine geçen herhangi bir gereçle adam öldürüyorlardı. Belzec'teki bir görgü tanığı, kampa henüz gelmiş 'çok genç bir delikanlı'nın başına gelenleri şöyle anlatıyor: 'Kampa geldiğinde, bir sağlık, kuvvet ve gençlik anıtı gibiydi. Neşeli davranışı hepimizi şaşırtmıştı. Sağa sola baktıktan sonra, 'Hiç buradan kaçabilen oldu mu?' diye içtenlikle sorması yeterli oldu. Nöbetçilerden biri bunu duyunca, delikanlı yakalanarak öldürülesiye işkence gördü. Tamamen çıplak vaziyette üç saat ayaklarından darağacına astılar. Güçlüydü ve hala canlıydı. onu darağacından indirerek toprağı yatırdılar ve çubuklarla iterek ölünceye kadar gırtlağına kum doldurdular.'

Sonunda, Reich yıkıldıktan sonra başta Himmler olmak üzere komutanları kontrolü kaybedince, Nihai Çözümün bilimsel yönü çöktü ve terk edildi ve ona hakim olan düalizm bir tek çılgın ve güçlü arzuda birleşti: En son ana kadar ve en sonuncusu yok oluncaya kadar kalan Yahudileri öldürme hırsı. Bütün Sonderskommandolar, Rumkowski dahil bütün ghetto yöneticileri, Yahudi polisi, SS casusları-hepsi öldürüldüler. Cephe çökünce, Yahudileri boş zamanlarında öldürmeyi planlayarak, SS'ler onları uzaklaştırmak için büyük çaba sarf ettiler. Üçüncü Reich'ın saltanat dönemi onarılmaz bir şekilde sona erdikten

sonra dahi bu toplum katillerinin görevlerini sürdürme gayretleri insanlık tarihinin dehşet verici ve dikkat çekici yönlerinden biridir. Buna rağmen, Mauthausen'de, Almanların elinde kalan son uydu kamp olan Ebensee'de katiller isyan ederek, patlatılacak bir tünele girmeyen 30.000 Yahudi'yi silahla taramayı reddettiler. Fakat, kamplar kurtulduktan sonra dahi cinayetler sürüyordu. İngiliz tankları 15 Nisan 1945'te Belsen'i aldılar, ancak Macar SS nöbetçilerini kırk sekiz saat 'kısmı yetki' ile orada bıraktılar. Bu süre içinde, mutfaktaki patates kabuklarını çaldıkları ve benzer suçlar gerekçesiyle, nöbetçiler yetmiş iki Yahudiyi vurdular.

Yaklaşık olarak altı milyon Yahudi ölmüştü. Putperest, Hıristiyan, laik, batıl, beyinsel, folklorik, akademik, Yahudilere karşı duyulan iki milenyumluk nefretin her türlüsü Hitler'in görülmemiş enerjisi ve iradesiyle, Avrupa'daki savunmasız Yahudi toplumunu ezmek için kullanılmıştı. Kamplarda, kalan 250.000 Yahudi'den başka, hayatta kalanlar da dağınık olarak sağda soldaydılar. Fakat, Ruslardan, Alman'lardan ve Polonyalılardan oluşan, Doğu Avrupa'nın o muazzam Eskenazi toplumu mahvolmuştu. Bir soykırım gerçekleştirilmişti. Kamplar açıldıktan sonra felaketin boyutları açıkça meydana çıkınca, bazı Yahudiler büyük bir saflıkla, insanlığın, o müthiş suça karşı birleşerek, "yeter artık, Yahudi düşmanlığına kesinlikle son verilmeli; bu felaketin üzerine bir çizgi çekelim ve tarihi baştan yazalım" diye bir ağızdan haykıracaklarını sandılar.

Ancak, toplumların davranış tarzı bu değil. Özellikle, Yahudi düşmanı dürtü hiç öyle değil. Çok yönlüdür. Yeni şekillere girdikçe eskilerini yok ediyor. Soykırımın başlıca etkisi, Yahudi nefretinin doğu ve orta Avrupa'daki odak noktasını Orta Doğu'ya taşımak oldu. Bazı Arap liderlerini endişelendiren husus, Hitler'in çözümünün aslında nihai olmayışı idi. Örneğin 6 Mayıs 1942'de, Yahudiler Filistin'e gidiyor diye Büyük Müftü Bulgar hükümetini protesto etmişti. Güçlü ve enerjik koruma altında Polonya'ya hemen geri gönderilmelerinin gerektiğini iddia ediyordu.

Avrupa'da dahi hayatta kalanlara acımak yerine nefret ediliyordu. Yoksullukları, yaşamış oldukları o korkunç gaddarlığın

sonucu olarak edindikleri alışkanlıklar yeni bir Yahudi aleyhtarlığı akımını dalgalandırıyordu. Bu duyguların etkisinde kalanlardan biri de, diğer komutanlardan çok daha yüksek sayıda Yahudi'den sorumlu olan General Patton'du. Yahudi tipini 'zamanımızın kültürel ve sosyal inceliklerinden nasibini hiç alamamış bir insan-altı kategori' olarak nitelendiriyordu. 'Zaten hiçbir normal toplum dört yılda böylesine rezil bir duruma düşmezdi' diyordu. Geldikleri ülkelerde, özellikle Polonya'da, sağ kalan zavallılara karşı daha çok nefret gösteriliyordu. Yahudiler onları neyin beklediğini biliyorlardı. Güçlerinin yettiği kadar, geri gönderilmeye karşı direndiler. Polonya'ya giden vagonları dolduran Chicago'lu bir GI anlatıyordu: 'Erkekler önümde diz çökerek ve gömleklerini yırtarak 'beni şimdi öldür' diye bağırıyorlardı. 'Beni hemen şimdi öldür' diyorlardı. 'Polonya'ya gidersem, nasılsa öldüm demek.' Bazı durumlarda haklı oldukları ortaya çıktı. 1945 yılının Ağustos'unda, Yahudi aleyhtarı ayaklanmalar Polonya'da önce Cracow'da patlak verdi, sonra da Sosnowiec'e ve Lublin'e yayıldı. Nazi kampından Cracow'a dönen Luba Zindel, Ağustos'un ilk Sabbathında sinagoga karşı düzenlenen saldırıyı şöyle anlatıyor: 'Dini usullere karşı cinayet işlediğimizi haykırıyorlardı. Bizi dövmeye ve ateş etmeye başladılar. Kocam yanımda oturuyordu. Aniden yere düştü: Mermilerden yüzü delik deşik olmuştu.' Batı'ya kaçmaya çalıştı, ancak Patton'un orduları tarafından engellendi. Varşova'daki İngiliz büyükelçisi, Yahudi tipine uygun herkesin Polonya'da tehlikede olduğunu duyurdu. Savaşın sona ermesini izleyen yedi ay içinde Polonya'da Yahudi düşmanlığından kaynaklanan 350 cinayet işlendi.

Bununla birlikte Soykırım uluslararası toplumun Yahudilere uygulanan gaddarlığa karşı tepkisini iki noktada değiştirdi. Yapılanların cezalandırılmasının ve telafi edilmesinin gerekli olduğu dünyaca kabul edildi ve bir dereceye kadar da yerine getirildi. İddianamenin başlıca konusu Nihai Çözüm olmak üzere, 20 Kasım 1945'te Nüremberg'de savaş suçlarının davaları başladı. Birinci mahkemede ele alınan Nazi liderlerinin davaları Özür Dileme Gününe rastlayan 1 Ekim 1946'da sonuçlandı. On iki suçlu idam cezasına, üçü ömür boyu hapis cezasına, dördü değişik

süreli hapis cezalarına çarptırıldı, üçü beraat etti. Bundan sonra, Nazi suçlularının, Sonraki Nuremberg Dava Muameleleri olarak bilinen on iki davası izledi. Bunların konusu Nihai Çözümün planlanması ve yerine getirilmesiydi. Bu on iki davanın sonucunda 177 Nazi mahkum edildi, on ikisi idama, yirmi beşi ömür boyu hapse, kalanlar ise uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldılar. Üç Batılı işgal bölgesinde daha birçok dava görüldü: Konu hep Yahudilere karşı uygulanan vahşetti. 1945'le 1951 arasında, toplam 5.025 Nazi mahkum edildi. Verilen 806 idam cezasından sadece 486'sı infaz edildi. Üstelik, 1951'in Ocak ayında ABD yüksek komisyonunun yayınladığı Merhamet Yasasına dayanarak, Amerikalıların elinde bulunan birçok önemli savaş suçlusu serbest bırakıldı. Birleşmiş Milletler Savaş Suçları Komisyonu aralarında Japonların da bulunduğu, 36.529 kişilik savaş suçlusu listeleri hazırladı. Çoğunluk, Yahudilere karşı vahşet eylemlerine katılmıştı. Savaşı izleyen ilk üç yıl esnasında, sekiz Müttefik ülkede 3.470 kişilik ek davalar açıldı. Suçluların 952'si idama, 1905'i de hapis cezalarına mahkum edildiler.

Savaşa katılmış olan bütün ülkelerde, sanık sayısı 150.000'e ulaşan ve 100.000'in üzerinde mahkumiyetle sonuçlanan davalar görüldü: Konu, çoğunlukla Yahudilere karşı işlenen suçlardı. Nihai Çözüme katılmış olan binlerce Nazi'yi ve müttefiklerini Gulag Takımadaları yuttu. Alman mahkemeleri 1945'te tekrar çalışmaya başlayınca onlar da savaş suçlularının davalarına bakmaya başladılar. Yüzyılın ilk çeyreğinde on iki idam. Doksan sekiz ömür boyu hapis 6000 de değişik süreli hapis cezası verdiler. 1948'de İsrail'in kurulmasıyla, (daha sonra göreceğimiz gibi) telafi sürecine katılmaya hak kazandı. Soykırımın sona ermesinden kırk yıldan fazla zaman geçmesine rağmen, Nazi savaş suçlularının takip edilmesi ve suçlanması, 1980'lerin sonunda hala devam ediyor ve daha on yıl devam edeceğe benziyor. Bu sürenin sonunda, katılmış olanlar ya çok yaşlı veyahut da ölmüş olacakları. Hiç kimse hakkın yerini bulduğunu iddia edemez. Nihai Çözümün baş aktörlerinden bazıları ortadan kayboldular ve başka ülkelerde gizlenerek rahat bir hayat sürdüler. Bazılar, suçlarıyla hiçbir ilgisi olmayan cezalar çektiler. Bununla birlikte, insanlık tarihinin en büyük suçunu işleyenle-

rin cezalandırılması konusunda gösterilen çabadan kimsenin şüphe etmesine imkan yok.

Kayıpların karşılanması için yürütülen mücadeel karışık sonuçlar verdi. 20 Eylül 1945'te Chaim Weizmann Yahudi Kurumunun adına dört işgal gücüne tazminat başvurusunda bulundu. Esasen, herhangi bir Barış Antlaşması görüşülmediğinden ve imzalanmadığından, başvuru hiçbir sonuç vermedi. Üç Batılı güç, el konan Nazi mallarının satışından edilen karı Yahudi mağdurlara ayırdı. Ancak, mağdurların kişisel olarak başvurmaları gerekiyordu ve iyi niyetle girişilen proje, bürokratik bir kargaşaya dönüştü. 1953'te toplamı 83 milyon dolar olan yalnız 11.000 başvuru işleme konmuştu. Bu arada 1951'in Ocak ayında İsrail Başbakanı David Ben Gurion, Almanya'dan gelen 500.000 göçmenin İsrail tarafından kabul edilmesine ve adam başı 3.000 dolarlık bir maliyet hesabına dayanarak, Federal Almanya Cumhuriyetine 1.5 milyon dolarlık bir tazminat talebinde bulundu. Bunun anlamı, kamplardan sağ kurtulanlardan bazılarının kabul edememesine rağmen, Almanlarla doğrudan pazarlık demekti. Ben Gurion "İnsanlarımızın katillerinin aynı zamanda mirasçıları olmasınlar" sloganıyla çoğunluğun oyunu aldı. On dört yılda ödenecek 845 milyon dolarlık bir rakam üzerinde anlaşmaya varıldı ve Arap devletlerinin bütün engelleme çabalarına rağmen, alınan karar 1953'ün Martında yürürlüğe girerek 1965'te tamamlandı. Üstelik, kurbanların kendilerine veya yakınlarına hayatlarının veya herhangi bir uzuvlarının kaybına, sağlığına verilen zarara, kariyer, meslek, maaş ve sigorta kaybı karşılığında tazminat ödenmeine ilişkin federal Tazminat Yasasının da yürürlüğe girmesini sağladı. Ayrıca, kurbanların özgürlüklerinin kısıtlandığı, hetto'da yaşamaya veya yıldız takmaya zorlandıkları beher gün için bir dolarlık bir telafi ücreti tahakkuk ettirildi. Ailenin geçimini sağlayanı kaybedenlere emekli aylığı bağlandı. Eski devlet görevlileri ve katipler hayali olarak terfi ettirildiler ve eğitim imkansızlığına karşı da tazminat ödendi. Mağdurlar, mallarının kaybına ilişkin tazminat talebinde de bulunabilirlerdi. Hakimlerden, devlet görevlilerinden ve katiplerden oluşan yaklaşık olarak 5.000 kişilik bir personel grubu bu geniş kapsamlı hesaplaşma ile uğraştı; 1973 yılının

sonlarından 4.276.000 bavşurunun %95'inden fazlasını işleme koymuşlardı. Çeyrek asır süre ile federal bütçenin %5'ine mal oldu. Kitabın yazıldığı tarihte yaklaşık olarak 25 milyar dolarlık bir ödeme yapılmıştı. Yirminci yüzyılda herhalde 30 milyar dolara ulaşmış olacak. Ödenen tazminatların cömertçe veya yeterli oldukları iddia edilemez. Ancak, Weizmann'la Ben Gurion'un beklentilerinin çok üzerindeydi. Aynı zamanda, federal hükümetin Almanya'nın işlediği suçu telafi etme konusundaki iyi niyetinin de bir göstergesidir.

Zararın karşılanması ile ilgili diğer girişimler konusundaki sonuçlar maalesef aynı derecede memnuniyet verici değil. Esir işçi çalıştırma programına katılmış olan Alman sanayicilerinin hiç biri, o programdan doğan dehşetli sonuçlarla ilgili herhangi bir manevi sorumluluk üstlenmedi. Suç isnatlarına ve kamunun taleplerine karşı kendilerini savunurken genel savaş durumunda zorunlu çalışmanın kanun dışı olmadığını iddia ettiler. Yasaların, onların lehine yorumlanabilecek her türlü hükümden yararlanmaya çabalayarak, bir küstahlık ve cimrilik karışımı olarak nitlendirilebilecek bir davranışla tazminat ödemeye karşı çıktılar. Friedrich Flick, iddiasında şöyle diyordu: 'Davalı arkadaşlarımı ve beni tanıyan geniş çevremizden hiç kimse insanlığa karşı suç işlediğimizi kabul etmeye razı olmayacaktır. 'Flick bir tek Alman Markı ödemedi. 1972'de doksan yaşında öldüğü zaman, varlığı 1 milyon doları aşıyordu. Alman şirketleri toplam 13 milyon doların altında bir ödeme yaptılar: Pay alan Yahudilerin sayısı 15.000'den daha azdı. IG Farben'de Auschwitz'te çalışmış olan esirlere adam başı 1.700 dolar verildi, AEG-Telefunken'deki esirlere ise adam başı 500 dolar veya 500 dolardan az bir para ödendi. Çalıştıkları esnada ölenlerin ailelerine hiçbir şey verilmedi. Alman kapitalistlerinin davranışının, onlardan sonra gelen Komünist devletlerinkinden daha kötü olmadığını vurgulamak gerekir. Doğu Alman hükümeti, gelen tazminat taleplerine cevap vermek zahmetinde bile bulunmadı. Romanya'dan da hiçbir cevap gelmedi. Komünist yönetimin hakim olduğu geniş zulüm alanından, 1945'ten beri Yahudilere herhangi bir şey verilmedi.

Avusturya'nın davranışı hepsinden beter oldu. Avusturyalıların çoğunun Anschluss'u desteklemiş olmalarına rağmen,

Avusturya'nın yedi miyonluk nüfusundan 550.000 kişinin Nazi Partisine üye olmalarına rağmen, Avusturyalıların (daha önce gördüğümüz gibi) Almanların yanında savaşmış olmalarına ve Yahudi kurbanların yarısını öldürmüş olmalarına rağmen, 1943 yılının Kasım ayında Müttefiklerin, yayınladıkları beyannamede, Avusturya, 'Hitler'in şiddetine maruz kalan ilk özgür ülke' olarak nitelendirilerek, savaş sonrası Potsdam Konferansında varılan sonuca göre Avusturya herhangi bir tazminat ödemekten muaf tutuldu. Böylece, yasal affa uğrayan Avusturya'nın siyasi partileri birleşerek, manevi sorumluluktan kaçınarak, kurban statüsüne geçmek için mutabakata vardılar. Avusturya Sosyalist Partisinin (1946) ifadesine bakılırsa: 'Avusturya'nın tazminat ödemesi değil, Avusturya'ya tazminat ödenmesi gerekiyor.' Müttefiklerin baskısıyla, Avusturya savaş suçlarına ilişkin bir yasa düzenlemek zorunda kaldı, ancak o yasanın yürürlüğe konması için 1963'e kadar yasal takibatla meşgul olacak bir hukukçu grubu dahi tayin etmedi. Buna rağmen, birçoğu genel aftan yararlanarak serbest kaldı; görülen davaların çoğu beraatle sonuçlandı. Tazminat talebinde bulunan Yahudilere, eskiden Avusturya'daki emlaklerinin sahibi olduklarını kanıtlayabilmeleri dışında, Alman hükümetine başvurmaları söylendi; 1.000 dolar kadar alabilenlerin sayısı çok azdı.

Hıristiyan kiliseleri, her ne kadar geç kaldılarsa da, memnuniyetle karşılanan manevi tazminat girişiminde bulundular. Gerek Katolik gerekse Luther yanlısı Yahudi aleyhtarlığı, daha sonra Hitlerizm'le zirveye ulaşan Yahudi nefretine yüzyıllarca katkıda bulundu. Kiliselerden hiçbiri savaş sırasında gerektiği gibi davranmamıştı. Özellikle Papa XII. Pius, haberi olmasına rağmen Nihai Çözümü kınamadı. Yahudilerin lehine tek tük sesler yükselmişti. Berlin'deki St. Hedwig Katolik Katedralinden Fr. Bernhard Lichtenberg 1941'de herkesin önünde Yahudiler için dua etmişti. Oturduğu dairede arama yapıldı ve cemaatine Yahudilerin bütün Almanları öldürmeyi amaçlayarak işbirliği yaptıklarına inanmamaları gerektiğini bildiren, henüz vermediği bir vaazın notları bulundu. Bunun cezası olarak iki yıl hapse mahkum edildi. Mahkumiyeti sona erince, Dachau'ya gönderildi. Bu, kendine özgü tek olaydı. 16 Ekim 1943'te, Ro-

ma'daki 'Judenrazzia'nın görgü tanıkları arasında Almanya'dan, Baden'den gelen ve Papa XII. Pius'un günah çıkartan papazı, Hıristiyan Birliği Sekreterliğinin bakanı olarak Yahudilere karşı sürdürülen Tanrıya işledikleri suçla ilgili eski iftirayı tamamen ortadan kaldırmayı başardı. 'Yahudiler Üzerine' 'schema' konseyini üstlendi ve Hinduizm'i, Budizm'i ve İslam'ı da içine alan 'Hıristiyanlık Dışındaki Dinlerle Kilisenin İlişkilerinin Deklarasyonu'na dönüştürdü. Konseye bunu gerektirdiği diplomasi ile sunmasından sonra, Kasım 1965'te benimsendi. Ancak, isteksizlikle düzenlenen ve Bea'nın ümit ettiği kadar samimiyet içermeyen bir belge idi: Kilisenin Yahudilere yapmış olduğu eziyetten dolayı özür dilenmiyordu ve Judaizm'in Hıristiyanlığa olan katkısından yeterli derecede bahsedilmiyordu. Kilit bölümünde şu ifadeler yer alıyordu: 'Yahudi yetkililerinin ve onların tarafından yönetilenlerin İsa'nın öldürülmesi için baskı yaptıkları doğrudur: Ancak, bütün olup bitenler ayrım yapılmaksızın o gün yaşamış olan veya bugün yaşayan Yahudilere tümüyle mal edilemez. Kilisenin Tanrının yeni halkı olmasına rağmen, Kutsal Yazılardan kaynaklanıyormuş gibi, Yahudiler Tanrı tarafından reddedilmiş veya lanetlenmiş gibi gösterilmemeli.' Bu ifadeler fazla bir şey değildi, gene de hiç ifade edilmemesinden daha iyiydi. Söz konusu beyanların sebep olduğu şiddetli muhalefete bakılırsa, çok önemli oldukları dahi söylenebilirdi. Ayrıca, medeni dünyanın Yahudi düşmanlığının kurumsal desteklerini vurmaya çalıştığı çok daha genel bir sürecin bir bölümüydü.

Bütün bunlar memnuniyet vericiydi. Ancak, bu arada Yahudiler, ne olursa olsun medeni dünyaya güvenilemeyeceğini öğrendiler. Soykırımın onlara verdiği o unutulmaz dersten ise, kendilerine istikrarlı, kendi kendine yeten ve her şeyin ötesinde, gerektiği zaman bütün Yahudi toplumunun barınabileceği ve düşmanlarına karşı güvende olacağı bağımsız bir sığınma mekanı yaratmaya mecbur oldukları öğrendiler. Birinci Dünya Savaşında, Siyonist devletinin kurulması imkan dahilindeydi. İkinci Dünya Savaşında zorunluluk haline geldi. Yahudiler, her ne pahasına olursa olsun artık bu devletin kurulmasının şart olduğuna inandılar.

Siyon

Soykırımla yeni Siyon arasında organik bir bağ bulunuyordu. Siyon devletinin kurulmasında bir numaralı faktör, altı milyon Yahudi'nin öldürülmesi idi ve ancak acı çekerek kurtuluşa ulaşılabileceğine ilişkin Yahudi tarihinin eski ve güçlü dinamiğine uygundu. Binlerce dindar Yahudi gaz odalarına doğru sürüklenirken dinlerini şarkılarla ikrar ediyorlardı: Yahudiler, Hitler'in ve SS'lerin, Tanrının iradesiyle mahkum edildikleri cezanın sadece birer aracısı olduklarına inanıyorlardı. Peygamber Amos'un söylediklerine göre Tanrı 'Dünyadaki ailelerden yalnız sizi tanıdım ve bütün günahlarınızdan dolayı sizi cezalandıracağım' demiş. Auschwitz'teki acılar sıradan olaylar değildi, kutsal emirlerdi. Düzenlenmiş bir planın bölümleri idi. İleride yaşanacak şanın ve şerefin bir kanıtıydı. Üstelik, Tanrı Yahudilere karşı sadece öfkeli değildi, aynı zamanda onlar için üzülüyordu. Onlarla ağlamıştı ve sürgüne de onlarla birlikte gitmişti; gaz odalarında da onların yanındaydı.

Bunlar, etkinin ve tepkinin dinsel, metafiziksel terimlerle ifadesidir. Tarihi terimlerle de ifade edilebilir. Yahudilerin çektikleri acılar, İsrail devletinin kurulması ile sonuçlanmıştı. Her parçanın ait olduğu yere nasıl oturtulduğunu göstermek için tahta parçalarından oluşan bulmaca oyuncağı imajını kullandık. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi 1648'deki büyük katliamlar kalabalık bir Yahudi toplumunun İngiltere'ye ve Amerika'ya dönmesine sebep oldu; böylece zaman içinde, İsrail'in kurulabileceği jeopolitik düzenin içinde, dünyadaki en etkili Yahudi toplumu meydana geldi. 1881'de yeniden başlayan bir dizi katliam aynı sonucu verdi. Olaylardan kaynaklananı göç, doğrudan doğruya Herzl'in modern Siyonizmi yaratmasına zemin hazırlayan Dreyfus meselesinin arka planını hazırladı. Hitler'in Yahudilere çektirdikleri, Siyonist devletin kurulmasında rol oynayan felaketler zincirinin son halkasıydı.

İkinci Dünya Savaşından önce dahi, Hitler'in Yahudi aleyhtarı politikası, amacının tamamen aksine, Filistin'deki Yahudi toplumunun önemli derecede güçlenmesine sebep oldu. Hitler Yahudi devletini muhtemelen, potansiyel bir düşman, 'ikinci bir Vatikan', 'dünya Yahudilerinin yeni güç merkezi' olarak görmeye başlamıştı. Fakat, 1930'larda Nazi'ler Alman Yahu-

dilerinin Filistin'e göç etmelerine fiilen yardımcı oldular. Böylece, sadece 60.000 Alman Yahudi'si vatanlarına dönmekle kalmadı, malvarlıkları ile oradaki sınai ve ticari altyapının kurulmasına büyük ölçüde yardımcı oldular. Savaş, sadece birinci sıradaki düşmanları Hitler'in Yahudiler'e saldırmasına değil, Yahudilerin de, Siyonizm programının son safhasını çabuklaştırmaya çalışan Müttefiklerle birleşerek Hitler'e karşılık vermelerine imkan tanımıştı. 1939'da savaşın ilk günlerinde, İsrail devletinin bir an önce kurulması Siyonistlerin en öncelikli hedefi haline geldi ve kademeli olarak dünyadaki bütün Yahudi toplumlarının büyük bir çoğunluğu bu hedefe kilitlendi. Siyonistlerin planlarını gerçekleştirmeleri için aşmaları gereken engeller çoktu, ancak Hitler'i çökertmeye yeterli değildi. Aynı zamanda, üç galip Müttefiğin, yani İngiltere'nin, A.B.D.'nin ve Sovyet Rusya'nın itirazlarını da ortadan kaldırmak gerekiyordu. Her birini ayrı ayrı inceleyelim.

En önemlisi İngiltere idi. 1939'da hükümet politikasını bildiren resmi bildiride Balfour Deklerasyonu tamamen iptal edilerek, içinde herhangi bir Yahudi Filistin'inin hakimiyetinin söz konusu olamayacağı bir gelecekten bahsediliyordu. Savaşta Yahudiler İngilizlerin müttefikleriydiler. Fakat aynı zamanda, Filistin konusunda İngiliz politikasının üstesinden gelmeleri gerekiyordu. Ben Gurion 'Hükümet bildirisi yokmuş gibi Hitler'e karşı savaşmalıyız, Hitler yokmuş gibi hükümetin bildirisine karşı savaşmalıyız' diyordu. İngilizler, Filistin'deki durum hakkında karar vermelerine yarayacak tutarlı bir birlik içinde Yahudilerin savaşmalarına izin verdikleri takdirde, Ben Gurion haklıydı. Bu nedenle İngiliz askeri, diplomatik ve koloni yetkilileri bu fikre karşıydılar. 1942'nin sonlarına doğru Alamein zaferi Alman tehdidini Orta Doğu'dan kaldırınca, oradaki İngiliz karargahlarında Yahudilerin her türlü askeri faaliyetine şüphe ile bakılıyordu. Fakat, Yahudilerin güçlü bir koruyucusu vardı: Churchill. Weizmann'ın hazır olan küçük Yahudi birimlerini birleştirerek vurucu bir güç yaratma konusundaki teklifini onaylıyordu. İngiliz askeri güçlerinin bu planı ısrarla engellemeye çalışmalarına rağmen, Churchill istediği neticeye ulaştı. 12 Temmuz 1944'te Savunma Bakanı ile görüşmesinde 'Yahudi-

lerin, vatandaşlarının Orta Avrupa'daki katillerine ulaşmak istemeleri hoşuma gidiyor. Onların kavgası Almanlarla. yeryüzünün dört bir yanına dağılmış ve başka hiçbir ırkın çekmediği kadar acı ve işkenceye katlanmış olan bu ırkın bir bayraktan mahrum edilmek istenmesinin sebebini anlayamıyorum'. İki ay sonra 25.000 kişilik Yahudi Tugayı kurulmuştu. Churchill olmasaydı, bu hiçbir zaman gerçekleşemezdi; kuruluş çalışmalarında birlikte çalışmış olmaktan edinilen deneyimin dört yıl sonra İsrail'in başarısını tehlikeli bir şekilde etkiledi.

Her şeye rağmen, İngilizler, Filistin politikalarını değiştirmeye hiç niyetli değillerdi. Hitler'i devirmeleri onları fakirleştirmişti ve petrol sahaları önem kazanmıştı; Arap aleminin düşmanlığını kışkırtacak düzeyde bir göçe izin vermeyi hiç düşünmüyorlardı. Araplarla olan dostluklarını da perçinlemeden Filistin'den çıkmaya da niyetleri yoktu. Yahudilerin kaçak olarak göç etmesini engellediler, yakaladıkları kaçakları ise sürgün ettiler. 1930 yılının Kasım ayında, Mauritius'a gitmeye hazırlanan ve 1700 göçmen taşıyan 'Patria' gemisi Haganah'ın sabotajı neticesinde Hayfa'da batmıştı. Gemideki göçmenlerden 250'si boğuldu. 1942'nin Şubat ayında Romanya'dan gelen göçmenleri taşıyan 'Struma' gemisinin yolcularının karaya çıkması İngilizler tarafından engellenince, Türkler tarafından da geri çevrilen gemi, daha sonra Karadeniz'de battı ve 770 kişi boğuldu.

Bu üzücü olaylara rağmen, İngiltere göçmenlerle ilgili politikasını savaş boyunca ve -hatta savaş sonrasında kamplarda 250.000 Yahudi varken dahi- değiştirmeye yanaşmadı. 1945'te teorik olarak Siyonist yanlısı olan İngiliz İşçi Partisi iktidara gelince de hiçbir değişiklik olmadı. Yeni Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, diplomatların ve generallerin iddialarına baş eğiyordu. O tarihte İngiltere dünyanın dörtte birine hakimdi. Filistin'deki Yahudi nüfusu yalnız 600.000 iken, orada 100.000 adamı vardı. Siyonistlerin isteklerine ulaşmaları için maddi bir neden yoktu. Ancak, on sekiz ay sonra, Bevin konuya el attı. Kudüs hakkında yazdığı kitapta, Evelyn Vaugh İngiliz davranışına ilişkin gözlemlerini üzüntülü bir şekilde ifade ediyor: 'Korkaklık, tembellik ve cimrilik gibi alçak nedenlerle Kutsal Toprakların yönetimi ile ilgili mandamızdan feragat ettik. Kaiser'in at sırtında gurur-

la girdiği yere yayan giren Allenby'nin hayali, silahlı küçük bir gangster çetesinden kaçan, geniş, savaşta bir sıyrığı dahi olmayan muazzam bir gücün üzücü manzarası ile gölgelendi. Bu nasıl oldu?'

Cevap, modern dünyanın şekillenmesinde Yahudilerin katkısında yatıyor: Liberal yöneticilerin iradesini yok eden bilimsel terörün kullanılmasıyla. İlerideki kırk yıl içinde olağan hale gelecekti, ancak 1945'te henüz yeni idi. Soykırımın yan ürünü olarak da tanımlanabilir. En başarılı uygulayıcısı, Polonya Gençlik Teşkilatı Betar'ın eski başkanı Menachem Begin'di. Soykırımın yarattığı ızdırap içine işlemişti. Kenti Brest-Litovsk'un % 70'i Yahudi idi. 1939'da 30.000 kişi iken, 1944'te yalnız on kişi hayatta kalmıştı. Begin'in ailesinin üyelerinden çoğu öldürülmüştü. Yahudilerin, ölülerini defnetmeleri bile yasaktı. Babası, Yahudi mezarlığında bir arkadaşı için mezar kazarken, tabanca ile vurularak öldürülmüştü. Fakat Begin, doğuştan mücadeleci, hayatta kalmaya azimli ve intikam duyguları taşıyan biri idi. Birinde, tutuklandığı Litvanya'da, Stalin'in NKVD'sinin sorgulamasından sağ çıkan ender kişilerden biriydi. Sorgulamayı yürüten, ateş püskürerek 'seni bir daha görmek istemiyorum' diye haykırdı. Begin daha sonra yorumunu şöyle ifade ediyordu: 'Onun inancına karşı benim inancım çarpışıyordu. Sorgulama odasında dahi uğrunda mücadele edecek bir şeyim vardı.' Begin Kuzey Kutup dairesinde Barents Denizine yakın, Kotlas Varkuta demiryolunun inşa edildiği Sovyet esir kampına gönderildi. Buradan da sağ çıktı ve Polonyalılar için ilan edilen genel aftan yararlanarak Polonya ordusunda er olarak Orta Asya yoluyla Kudüs'e gitti. 1943 yılının Aralık ayında, Revizyonistlerin askeri kanadı olan Irgun'un başına geçti. İki ay sonra İngiliz yönetimine savaş ilan etti.

Yahudilerin İngilizlerle ilgili düşünceleri üç farklı kanaate ayrılıyordu. Weizmann İngilizlerin iyi niyetine hâlâ inanıyordu. Şüphe etmesine rağmen, Ben Gurion her şeyden önce savaşı kazanmak istiyordu. Savaştan sonra dahi, direnişle terörizmin arasına kesin bir ayırım yapmıştı ve bu, Hagannah politikasına da yansımıştı. Diğer taraftan, lideri Avram Stern'e atfen 'Stern Çetesi' olarak adlandırılan İrgun'un aşırı kanadından kopmalar ol-

muştu. Savaşın başında, Jabotinsky'nin İngiltere ile ateşkes emrini dinlemedi ve Şubat 1942'de öldürüldü. Yitzhak Shamir'le Nathan Yellin-Mor'un liderliğindeki silah arkadaşları İngiltere'ye karşı sınır tanımayan bir kampanya başlattılar. Begin Haganah'ı aşırı pasif, Stern Çetesini ise kaba, hırçın ve aptal buluyordu. Asıl düşman olarak İngiltere'yi değil, Filistin'deki İngiliz yönetimini görüyordu. Aşağılamak istiyordu; çalışamaz, pahalı, etkisiz hale getirmek istiyordu. Cinayet yöntemini reddediyordu, ancak CID dairelerini, göçmenlik binasını, gelir vergisi merkezlerini ve benzer hedefleri havaya uçurdu.

Üç aktivist Yahudi grubun arasındaki ilişkiler daima gergindi ve genellikle düşmanca idi. Daha sonra bunun ciddi politik sonuçları oldu. 6 Kasım 1944'te Stern Çetesi, İngilizlerin Orta Doğu İşleri Bakanını öldürdüler.

Şaşıran ve hiddete kapılan Haganah, hem Stern'cilere hem de Irgun'a karşı 'Saison' adı verdiği eylemi başlattı. Bazılarını yakalayarak, onları yeraltı hapishanelerine attılar. Daha kötüsü, 700 kişinin ve kuruluşun ismini İngilizlere verdiler. Siyonistlerin verdikleri bilginin sayesinde, en az 300, fakat muhtemelen 1.000 kadar kişi tutuklandı. Begin, Hagannah'ı işkence yapmakla da suçladı ve meydan okuyarak bir tehdit savurdu: 'Bunlar karşılıksız kalmayacak, Habil!". Ancak, Hagannah'la bir çatışmaya girmeyecek kadar kurnazdı. Bu aylarda, hem İngilizlere hem de kendi vatandaşı Yahudilere karşı savaşırken, her türlü etkiye karşı donanımlı bir yeraltı gücü yarattı. İngiltere'den kurtulmak için İngiltere'nin ona katılması gerektiğine inanıyordu. Haklı olduğu ortaya çıktı. 1 Ekim 1945'te, Weizmann'a danışmadan Ben Gurion, Haganah'ın komutanı Moshe Sneh'e kodlu bir telgraf göndererek, İngiliz güçlerine karşı operasyonlara başlamasını emretti. Birleşmiş bir Yahudi Direniş Hareketi kuruldu. 31 Ekim gecesi, demiryollarını havaya uçurarak saldırıya geçtiler.

Buna rağmen, hedeflere ilişkin tartışmalar sürüyordu. Hagannah terörün hiçbir şeklini uygulamak istemiyordu. Mantıksal olarak, askeri bir operasyon olarak nitelendirilebilecek bir gücü kullanacaktı. 26 Nisan 1946'da Stern'cilerin altı İngiliz paraşütçüsünü yataklarında öldürmelerine benzeyen soğukkanlı-

lıkla işlenen cinayetleri Begin kabul etmiyordu. O tarihte olduğu gibi, daha sonra da 'terörist' sıfatını kabul etmedi. Ancak, hem maddi hem manevi riske girmeye razıydı. Her şeyden önce, Joshua olmadan Vadedilen Topraklar nasıl emniyet altına alınabilirdi? Joshua'nın Kitabı, İsraillilerin Tanrının emri ile kendilerine ait bir toprağı yeniden fethetmeye ne kadar hazır olduklarını hatırlatan huzursuz eden bir belge değil miydi?

İngiltere'yi ayrılmaya ikna eden iki olayda da Begin çok yararlı bir rol üstlendi. 29 Haziran 1946'da sabahın erken saatlerinde İngilizler Yahudi Ajansına ani bir saldırı düzenlediler. Yaklaşık olarak 2.718 Yahudi tutuklandı. Amaç, Yahudi liderliğinin daha ılımlı olmasıydı. Başarılı olamadı. Irgun'a dokunulmadığına göre, Begin güç kazanıyordu. İngiliz yönetiminin bir kısmının oturduğu King David Otelini havaya uçurmaya Haganah'ı ikna etti. Girişimin hedefi öldürmek değil, aşağılamaktı, ancak, bu durumda toplu katliam riski de çok yüksekti. Weizmann planı duyunca, istifa etmekle ve istifasının nedenini bütün dünyaya açıklamakla tehdit etti. Haganah Begin'e vazgeçmesini söyledi, fakat Beğin reddetti. 22 Temmuz 1946'da öğle vakti, planlanan saatten altı dakika önce, yaklaşık 700 librelik güçlü patlayıcının etkisiyle otelin bir bölümü havaya uçtu: yirmi sekiz İngiliz, kırk bir Arap, on yedi Yahudi ve diğer beş kişi öldü. Planın bir kısmı olarak, on altı yaşındaki bir kız öğrenci, olaydan önce telefonla uyarıda bulundu. Daha sonraki olaylar hakkında kanıtlar çelişkilidir. Begin, gereken uyarının yapıldığına dair ısrar ederek, ölenlerin sorumluluğunu İngilizlere yükledi. Sadece Yahudiler için yas tuttu. Fakat bu tür terör eylemlerinde, patlayıcıları yerleştirenler ölümlerden sorumlu tutulmalı. Bu, Yahudilerin aldırları karardı. Haganah'ın komutanı Moshe Sneh, istifa ettirildi. Direniş Hareketi parçalara bölündü. Bununla beraber, diğer olaylarla birleştirilen hakaret etkisini gösterdi. İngiliz hükümeti, ülkenin üçe paylaştırılmasını teklif etti. Yahudilerle Araplar planı reddettiler. Dolayısıyla, 14 Şubat 1947'de, Begin, Filistin meselesini tümüyle Birleşmiş Milletlere götürdüğünü ilan etti.

Bununla beraber bu, İngilizlerin hemen çekileceği anlamını taşımıyordu. Dolayısıyla, terör kampanyası devam ediyordu.

Gene Begin'in sorumlu olduğu bir olay duruma kesinlik kazandırdı. Stern'ciler cinayet yöntemine karşı olmakla beraber, İngiliz kuvvetlerinin İrgun üyelerine uyguladıkları ceza yönteminin aynısı ile İrgun'un karşılık vermeye manen hakkı olduğunu savunuyorlardı. İngilizler asıyorlardı ve kamçılıyorlardı. İrgun da aynısını yapacaktı. Deneme kabilinden, 1947'nin Nisan ayında üç İrgun üyesi Acre kale-hapishanesine saldırı düzenleyerek 251 tutukluyu özgürlüğe kavuşturdular. Üç adamı tutuklanarak asıldığı takdirde, Begin misilleme yapmakla tehdit etti. Ancak, 29 Temmuz'da üçü de asıldı. İki saat sonra, Begin'in talimatıyla yakalanan, Clifford Martin ve Mervin Paice adında iki İngiliz teğmeni, İrgun'un operasyon şefi Gidi Paglin tarafından asıldılar ve cesetleri de mayınlandı. Hiçbir suçu olmayan bu iki teğmenin kurban gittiği bu korkunç cinayet Yahudilerin büyük bir bölümünü dehşete düşürdü. Yahudi Ajansı: 'İki masum insanın bir grup katil tarafından alçakça öldürülmesi' olarak bahsetti. (Olay, aslında o dönemde göründüğünden de beterdi, çünkü otuz beş yıl sonra Martin'in annesinin Yahudi olduğu ortaya çıktı). İngiltere sınır tanımayan bir öfke ile çalkalanıyordu. Derby'de bir sinagog ateşe verildi. Onüçüncü yüzyıldan beri ilk defa Londra'da, Liverpool'da, Glasgow'da ve Manchester'de Yahudi aleyhtarı ayaklanmalar meydana geldi. Bütün bu olaylar, İngiliz politikasında önemli değişikliklere sebep oldu. İngilizler, her türlü paylaştırmanın denetimini ve yürütülmesini kendi inisiyatiflerine almışlardı. Aksi takdirde, Arap orduları oraya girerek Yahudileri imha edeceklerdi. Şimdi ise, oradan bir an önce ayrılarak, Yahudileri ve Arapları karşı karşıya bırakmak istiyorlardı. Böylece, Begin'in politikası amacına ulaşmıştı, fakat aynı zamanda korkunç riskler taşıyordu.

Risklerin derecesi, bir noktaya kadar iki süper güç, Amerikaya ve Rusya'ya bağlıydı. Her iki halde de, Siyonistler, 'Tanrının lütfu' veya şans diyebileceğimiz durumdan yararlanıyorlardı. Birincisi, 12 Nisan 1945'te Roosevelt'in ölümüydü. Hayatının son haftalarında, Kral İbni Suud'la Yalta Konferansından sonra yaptığı bir görüşmenin sonucu olarak, Roosevelt Yahudi aleyhtarı olmuştu. Daha sonra, Siyon yanlısı başkan yardımcısı Davit Niles 'Roosevelt yaşasaydı İsrail'in varolabileceğine dair ciddi

tereddütlerim var' diyordu. F. D. Roosevelt'in halefi Harry S. Truman'ın Siyonizme karşı tutumu kısmen duygusal kısmen ihtiyatlı olmak üzere daha netti. Filistin'deki Yahudiler için üzülüyordu ve onları yenik ve zavallı insanlar olarak görüyordu. Yahudilerin oylarından Roosevelt kadar emin değildi. İleride yapılacak 1948 seçimleri için New York, Pennsylvania ve İllionis gibi bölgelerdeki Yahudi kuruluşlarının onayına ihtiyacı vardı. İngilizler mandalarından feragat edince, Truman bir Yahudi devletinin kuruluşuna yönelik girişimlerde bulundu. 1947 yılının Mayıs ayında, Filistin sorunu Birleşmiş Milletlere geldi. Özel bir komitenin bir plan yapması istendi. Bir plan yerine, iki plan ortaya çıktı. Azınlıkta kalan bir grup iki uluslu federe devlet önerisinde bulundu. Çoğunluk yeni bir paylaşım planı önerdi: Yahudi ve Arap devletlerinin yanında, Kudüs'te uluslararası bir bölge yer alacaktı. Truman'ın güçlü desteği sayesinde, 29 Kasım 1947'de Genel Kurul tarafından 13'e karşı 33 oyla ve 10 çekimser oyla kabul edildi. Genellikle uluslararası solun izlediği Sovyetler Birliği ile Arap Devletleri, daha sonra İsrail'in yaratılmasının bir kapitalist-emperyalist işbirliğinin eseri olduğunu düşünmeye başladılar. Ancak, olaylar bunun aksini gösteriyor. Bir Yahudi devletini ne A.B.D.'nin Dışişleri Bakanlığı, ne de İngiliz Dışişleri Bakanlığı istiyordu. Bu devlet meydana geldiği takdirde Batı için bir felaket olacağını öngörüyorlardı. A.B.D. Savunma Bakanlığı gibi, İngiltere Savunma Bakanlığı da şiddetle muhalefet ediyordu. A.B.D. Savunma Bakanı James Forrestal, Yahudi lobisini üzülerek itham ediyordu ve: 'Bu ülkedeki hiçbir gruba, ulusal güvenliğimizi tehlikeye düşürecek derecede politikamızı etkilemesine izin verilmemeli' diyordu. İngiliz ve Amerikan petrol şirketleri de yeni devlete karşı muhalefetlerini hiddetle ortaya koyuyorlardı. Petrol menfaatlerinden söz etmişken, Cal-Tex'ten Max Thornburg Truman'ın 'Amerika'nın manevi prestijini söndürdüğünü' ve 'Arap inancının ideallerini' yıktığını iddia ediyordu. Ne Amerika'nın ne de İngiltere'nin İsrail'in kuruluşunu teşvik etmelerine sebep olabilecek herhangi bir güçlü ekonomik menfaatleri yoktu. Her iki ülkede de dostlarının çoğu solda yer alıyordu.

Aslında, İsrail'in kuruluşunu hedefleyen bir işbirliği yok değildi ve o dönemde önemli taraflardan biri Sovyetler Birliği

idi. Savaş sırasında, bazı taktik nedenlerle Stalin Yahudi aleyhtarı politikasında geçici olarak bazı değişiklikler yapmıştı. Bir Yahudi Anti-Faşist Komite dahi kurmuştu. 1944'ten itibaren, (Rusya'daki iç politikasına uygulamamasına rağmen) kısa bir süre için dış politikasında Yahudi yanlısı bir davranış benimsedi. Bu davranışı, muhtemelen, İsrail'in sosyalist bir devlet olacağını öğrenince, İngiltere'nin Orta Doğu'daki etkisini zayıflatacağını sanmasından kaynaklanıyordu. 1947 yılının Mayıs ayında Filistin ilk defa Birleşmiş Milletlerin önüne gelince, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Andrei Gromyko, hükümetinin bir Yahudi devletinin kuruluşunu desteklediğini beyan ederek ve aynı paralelde de oy kullanarak herkesi şaşırttı. 13 Ekim'de Birleşmiş Milletler Sovyet Delegasyonunun Başkanı Semyon Tsarapkin, paylaştırma planının lehine oy vermeden önce, Yahudi tarafına 'Yahudi devletinin şerefine' kadeh kaldırmayı teklif etti. Genel Kurulun karar günü olan 29 Kasım'da bütün Sovyet bloku İsrail menfaatlerinin lehine oy kullandı ve bundan sonra Sovyet ve Amerikan delegasyonları İngilizlerin çekilme planının üzerinde sıkı bir işbirliği içinde çalıştılar. 14 Mayıs 1948'de İsrail özgürlüğünü ilan edince, Başkan Truman onları 'de facto' (fiilen) tanıdığını bildirdi. Stalin, bir adım ileriye giderek onları 'de jure' (meşru olarak) tanıdığını bildirdi. Belki de hepsinden önemlisi, Stalin'in talimatıyla Çek hükümetinin aldığı karardı; yeni devlete silah satmak. Bütün bir havaalanı Tel Aviv'e silah taşıma görevi ile seferber edildi.

İsrail'in doğuşunda ve hayatta kalmasında zamanlama hayati önem taşıyordu. Ocak 1948'de Stalin'in Rus - Yahudi aktörü Solomon Mikhoels'i öldürtmesi, politikasındaki şiddetli Yahudi düşmanı dönemin başlangıcının işaretiydi. Yahudi düşmanlığının dışarıdaki gelişmesi daha uzun sürdü, fakat 1948 yılının sonbaharında kesinlikle ortaya çıktı. Ancak o dönemde İsrail'in varlığı güvencedeydi. Amerika'nın politikası da değişiyordu. Soğuk Savaşın giderek büyüyen baskıları Truman'ı Pentagon'un ve Dışişleri Bakanlığının önerilerini daha büyük bir dikkatle dinlemeye mecbur etti. İngilizlerin çekilmesi bir yıl daha ertelenmiş olsaydı, Amerika İsrail'in kuruluşunu bu kadar heyecanla beklemeyecekti, Rusya ise büyük bir ihtimalle muha-

lif olacaktı. İngiliz politikasına karşı yürütülmüş olan terör politikası belki de herkes için belirleyici olacaktı. İsrail, 1947-8 yıllarında kısa bir süre için tarihin tesadüfen açılan bir pencereden hayata girdi. Bu da bir şanstı, veyahut ta Tanrının lütfuydu.

İngilizlerin erken çekilmelerinin başlıca etkeni Begin'in insafsızlığı idi ise de, devleti hayata geçiren Ben Gurion'du. Filistin'deki Yahudileri felakete sürükleyebilecek bir dizi karar almak zorundaydı. Birleşmiş Milletlerin paylaştırma kararı oylanınca, Araplar hemen bütün Yahudi yerleşim merkezlerine saldırmaya ve yıkmaya başladılar. Arap Birliğinin genel sekreteri Azzam Paşa radyodaki beyanatında şöyle diyordu: Yahdi komutanları kendilerine güvendiler, fakat imkanları kısıtlıdır. 1947 yılında Haganah'ın elinde 17.600 tüfek, 2.700 sten, yaklaşık 1.000 makineli tüfek ve çeşitli kademelerde eğitim gören 20.000'le 43.000 arasında adamı vardı. Zırhları, ağır silahları veya uçakları yoktu. Araplar, paylaştırılmış bir liderliğin komutası altında çok kalabalık bir Kurtuluş Ordusu toplamışlardı. Arap devletlerinin silahlı desteğine de sahiptiler: 10.000 Mısırlı, 7.000 Suriyeli, 3.000 Iraklı, 3.000 Lübnanlı ve Eski Ürdün Arap Lejyonunun 4.500 kişilik ordusu, İngiliz subaylarının komutası altında korkunç bir güçtü. 1948 yılının Mart ayına kadar, Arap saldırılarında 1.200 Yahudi öldürülmüştü. Çek silahları gelmeye başlamıştı ve izleyen ayın içinde plana göre yerleştirilmişti. İngiliz mandası 15 Mayıs4ta sona eriyordu. Nisan ayının başında, Ben Gurion, herhalde hayatının en zor kararını verdi. Haganah'a saldırı emri verdi ve Yahudi bölgelerini birleştirerek, BM planı çerçevesinde İsrail'e tahsis edilen bölgeyi mümkün olduğu kadar takviye etmelerini emretti. Oynanan kumar adeta harfiyen hedefine ulaştı. Yahudiler Haifa'yı işgal ettiler. Tiberias'a ve Doğu Galile'ye giden yolu açtılar. Safed'i, Jaffa'yı ve Acre'yi aldılar. İsrail devletinin çekirdeğini oluşturdular ve savaş başlamadan fiilen savaşı kazandılar.

14 Mayıs Cuma günü Ben Gurion Tel Aviv Müzesinde Bağımsızlık Beyannamesini okudu. 'Asıl ve ulusal hakkımızın bize verdiği yetki ile ve Birleşmiş Milletler Genel kurulunun kararının gücüne dayanarak, Filistin'de, İsrail Devleti olarak atılacak bir Yahudi devletinin kurulduğunu ilan ediyoruz'. Hemen geçi-

ci bir hükümet kuruldu. Aynı gece Mısır hava saldırıları başladı. Ertesi günü en son İngiliz de ayrılırken, aynı zamanda Arap orduları istila etti. Bir husus dışında pek farklı değillerdi. Kral Abdullah'ın Arap Lejyonu ona 28 Mayıs'ta Yahudilerin teslim ettikleri Eski Kudüs şehrini aldılar. Bunun anlamı Kutsal Toprakların doğusundaki yerleşim alanlarının boşaltılması gerektiği idi. İsrailliler başka konularda kârlı çıktılar.

11 Haziran'da bir aylık bir ateşkes düzenlendi. O esnada, Arap devletleri ordularını geniş çapta güçlendirdiler. İsrailliler ise, yalnız Çeklerden değil, sırf İngilizleri kızdırmayı amaçlayan Fransızlardan da bol miktarda ağır silahlar alarak donandılar. 9 Temmuz'da çarpışmalar yeniden başlayınca, durumun İsrailli-lerin kontrolü altında olduğu hemen belli oldu. Lydda'yı, Ramleh'i ve Nazareth'ı aldılar, ayrıca paylaşım sınırlarının ötesinde kalan geniş bölgesel alanları işgal ettiler. On gün içinde Araplar ikinci bir ateşkese razı oldular. Gene de arada sırada şiddet eylemleri meydana geliyordu; Ekim ayının ortasında İsrailliler Negev yerleşim bölgesinin yolunu açmak amacıyla - Beersheba'nın ele geçirilmesiyle sonuçlanan - bir saldırı düzenlediler. Yılın sonunda İsrail'in gayet iyi donatılmış 100.000 kişilik bir ordusu vardı. Bölgede, günümüze kadar devam eden askeri bir üstünlük kurdular. 12 Ocak 1949'da Rodos'ta başlayan Mütareke görüşmeleri Mısır'la (14 Şubat'ta), Lübnan'la (23 Mart'ta), Eski Ürdün'le (3 Nisan'da) ve Suriye ile (20 Temmuz'da) imzalandı. Irak herhangi bir anlaşma yapmadı ve beş Arap devleti İsrail'le resmen savaş halinde kaldılar.

1947-8'de İsrail devletinin kurulmasına yol açan olaylar, günümüzde hâlâ devam etmekte olan Arap - İsrail sorununu yarattı. Göçmenlerin ve sınırların oluşturdukları sorunun iki cephesini ayrı ayrı incelemek gerekir. BM'in verdiği rakamlara göre, mandater Filistin'e yerleşmiş Araplardan 280.000'i Ürdün nehrinin Batı Kıyısına, 70.000'i eski Ürdün'e, 100.000'i Lübnan'a, 4.000'i Irak'a, 75.000'i Suriye'ye, 7.000'i Mısır'a ve 190.000'i de Gazze şeridine olmak üzere 656.000 kişi İsrail'in işgali altındaki bölgeden kaçtılar. (İsrailliler doğru rakamın 550.000-600.000 arasında olduğunu söylüyorlar). Kaçmalarının dört nedeni vardı: Çarpışmalar esnasında öldürülmekten ko-

runmak için; yönetim çöktüğü için; Arap radyosunun yayınları onları paniğe sevk ettiği için ve nihayet, İrgun - Stern Çetesinin Deir Yassin köyünde 9 Nisan 1948'de yaptıkları katliamın onları korkuttuğu için.

Sonuncusunun dikkatle incelenmesi gerekir, zira İsrail devletinin manevi güvenilirliğine dayanmaktadır. Her ne kadar Arapların Yahudi yerleşim bölgelerine karşı düzenledikleri sayısız saldırılar ağır misillemeye sebep oldu ise de, 1920'den beri bu noktaya kadar Yahudiler Arap yerleşim bölgelerine karşı terörist saldırılar düzenlemekten her zaman kaçınmışlardı. 1947-48'in kışında çarpışmalar başlayınca, nüfusu 1.000 kişiden az olan Arap Deir Yassin köyü Kudüs yakınındaki Givat Shaul ile bir saldırmazlık antlaşması yaptı. Ancak, o yakınlarda bulunan iki Yahudi yerleşim bölgesi basılarak mahvedildi ve Yahudilerin güçlü intikam duygularına yol açtı. Araplara bir ders vermek amacıyla Stern Çetesi Deir Yassin köyünü yıkmayı teklif etti. Kıdemli bir İrgun subayı olan Yehuda Lapidot şöyle diyordu: 'Açık amaç, Arapların moralini bozmak, ayrıca özellikle son zamanlarda Arapların eline düşen Yahudilerin cesetlerine karşı Arapların gösterdikleri saygısızlıktan Filistin'deki Yahudilerin bozulan moralini düzeltmek'. Kan dökülmeden teslim olmalarına fırsat vermek için, operasyondan önce hoparlörlü bir arabanın köyü dolaşarak köy sakinlerini uyarması şartıyla Begin razı oldu. Yerel Haganah komutanı da isteksiz bir şekilde mutabakatını beyan ederek, ek şartlar ileri sürdü. Seksen İrgun ile kırk Stern mensubu baskına katıldı. Hoparlörlü araba bir çukura yuvarlandığından hiç kullanılamadı. Araplar savaşmayı tercih ettiler. Aslında daha güçlü ve daha iyi donanmışlardı. İrgun - Stern grubu iki inçlik havan toplu ağır makineli ile donatılmış bir askeri müfreze istedi ve böylece Arap direnişi kırıldı.

İşte bu noktada baskını düzenleyen güçler köye girdiler ve aynı zamanda kontrolden çıktılar. Onlarla birlikte olan bir Haganah casusu, olayı 'organizasyonsuz bir katliam' olarak niteledi. Baskıncılar yirmi üç erkeği taşocağına götürerek vurdular. Bir Arap görgü tanığı, köyde doksan üç kişinin daha öldürüldüğünü söyledi. Farklı ifadelere göre, öldürülenlerin sayısı 250'ye kadar yükseliyor. Begin, daha çarpışmaların ayrıntılarını öğren-

meden Joshua'nın Kitabının ruhuna uygun bir gündem yayınladı. 'Bu muhteşem fetih eyleminden dolayı kutluyorum. Deir Yassin'de olduğu gibi her yere saldıracağız ve düşmanı yok edeceğiz. Tanrım, Tanrım, sen bizi fetihler için seçtin!' Ancak olayın dehşetinin ayrıntılı ve abartılı bir şekilde ağızdan ağza yayılması, Arapları iki ay içinde kaçmaya ikna etti. Saldırının amacı bu değildi, ancak, diğer faktörlerin de eklenmesinin sonucu olarak, yeni devletin Arap nüfusu 160.000'e düştü. Bu pek uygundu.

Diğer taraftan Yahudi toplumlarının 2.500 yıl süre ile yaşamış oldukları yerlerden, Arap devletlerinden kaçmaya teşvik edilen veya zorlanan Yahudiler vardı. 1945'te Arap aleminde yaşayan 500.000'den fazla Yahudi vardı. Savaşın başlangıcı olan 15 Mayıs 1945'le sona erdiği tarih olan 1967 arasında 252.642 kişi Fas'tan, 13.118 Cezayir'den, 46.255 Tunus'tan, 34.265 Libya'dan, 37.867 Mısır'dan, 4.500 Suriye'den, 3.912 Aden'den, 124.647 Irak'tan ve 46.447 Yemen'den olmak üzere kalabalık bir çoğunluk İsrail'e sığınmak zorunda kaldı. Arap ülkelerinden kaçan 567.654 Yahudi göçmenin sayısı İsrail'den kaçan Arapların sayısından daha az değildi. Kabul edilmelerine ve gördükleri muameleye ilişkin farklar tamamen bir politika meselesiydi. İsrail hükümeti ulusal vatan politikasının bir parçası olarak, bütün göçmenlerini yeniden yerleştiriyordu. Arap hükümetleri, BM'in de yardımıyla, hiçbir zaman gerçekleşmeyen Filistin'in yeniden fethedilmesine kadar, göçmenlerini kamplarda tutuyorlardı. Dolayısıyla, doğal artışlar nedeniyle, 1980 yılının sonunda, kırk yılın en yüksek göçmen sayısına ulaşılmıştı.

Göçmenlere uygulanan bu farklı muamele, aslında, görüşmelerle ilgili olarak sergilenen farklı yaklaşımdan kaynaklanıyordu. Yahudiler iki milenyumdan beri, güçsüz ve eziyet gören bir ulustular. Bundan dolayı, bazen hayatta kalabilmek için dahi, daima zayıf taraf olarak katıldıkları müzakerelerde uzlaşma yoluna gitmeye mecbur oluyorlardı. Yıllarca süren bu durumdan, yalnız müzakere ve uzlaşma yeteneklerini değil, aynı zamanda bir müzakere felsefesi de geliştirmişlerdi. Olmayacak eşitsizliklerin müzakeresini de yapmak durumunda kaldıkları gibi, teklif edilen ayrıcalık ne kadar önemsiz olursa olsun, tartışılır bir statüyü dahi kabul etmeyi öğrenmişlerdi. Daha sonraki

görüşmelerle ve kendi gayretleriyle statülerini iyileştirebileceklerini biliyorlardı. Yerleşme kavramını kanlarında taşıyorlardı ve Hitler gibi birinin onların yerleşimini engellemesini ve hayatlarına göz dikmiş olmasını anlayamıyorlardı.

Araplar, aksine, kutsal yazılarına da yansıdığı gibi, bir fetih ırkıydılar. Müzakere, onlar için prensiplerine ihanet demekti. Ateşkes veya mütarekeye razı olmalarının nedeni ise, daha sonra kullanacakları güçlerinin o arada toplanması anlamını taşıdığındandır. Bir antlaşma onlara teslim olmakla eş anlamdaydı. Göçmenlerin yeniden yerleşmesini istememelerinin nedeni de, manevi bir varlığı kesin olarak terk etme şeklinde algılamalarındandı. Dolayısıyla, hiç tartışmadan, BM'in yeniden yerleşimle ilgili 1950 planını reddettiler. İzleyen çeyrek asır zarfında, İsraillilerin yineledikleri telafi tekliflerini de reddettiler. Sonuç, göçmenler ve yakınları için felaket oldu. Arap devleti için de bir istikrarsızlık kaynağıydı. 1960'larda neredeyse Ürdün'ün yıkılmasına sebep oluyordu; 1970'lerde ve 1980'lerde Lübnan'ın titizlikle düzenlenmiş dengesini çökertti.

Müzakerelere karşı farklı yaklaşımlar, İsraillilerin sınırlarının belirlenmesinde önemli rol oynuyordu. Yeniden kurulan ülkelerine Yahudilerin üç açıdan bakmaları mümkündü: Ulusal bir vatan, Vadedilen Topraklar ve Siyon Devleti. Birincisi göz ardı edilebilir. Yahudiler sadece güvende olabilecekleri bir yerin peşinde olsalardı, bu, bir zamanlar söz konusu ülkelerin her birinin teklifte bulunduğu, Arjantin, Madagaskar veya Uganda gibi herhangi bir yer olabilirdi. Yahudilerin bu tür planlarla ilgilenmedikleri kısa zamanda ortaya çıktı. Aldıkları tekliflerin arasında el-Arish'i biraz cazip bulmuşlardı, o da Filistin'e olan yakınlığından ötürü.

İkinci kavrama geçiyoruz: vadedilen Topraklar. Laik olsun dindar olsun, asimile olduklarından hiçbir yere dönmeye niyetli olmayan Yahudilerle, Siyon'a ancak bir mesihlik olayından sonra dönülebileceğini savunan tutucu kesim dışında, bu kavram Yahudilere cazip geliyordu. Ancak, tam olarak bu toprak neydi? Tanrı onu İbrahim'e verirken herhangi bir ayrıntı belirtmemişti. İsraillilerin şimdi işgal ettikleri bölge olarak mı amaçlanıyordu? Şayet öyle ise, hangi dönemde? İki Davut tapınağı

olduğu gibi, iki ulus ta oluşmuştu. Bazı Siyonistler devleti üçüncü ulus olarak görüyorlardı (ve görüyorlar). Hangi cumhuriyetin halefiydi? Eski ulusların her ikisi de mini imparatorluklardı ve vatandaşları yarı-Yahudilerden veya hiç Yahudi olmayanlardan oluşuyordu. Başlıca amacı Yahudilere bir vatan temin etmek olan Siyonist devlete örnek olamazlardı. Diğer taraftan antik dönemlerde bu yerlerde hakimiyet kurmuş Yahudiler, duygusal bir inançla, kendilerinde bu bölgeleri talep etme hakkını görüyorlardı. Siyonistler bunu 1919'da Paris Barış Konferansına sundukları planla ifade ettiler. Rafah'tan Sayda'ya kadar bütün sahili ve Ürdün nehrinin iki kıyısını, Şam-Amman-Hicaz demiryolunun Batısındaki doğu sınırı Yahudilere veriyordu. Beklendiği gibi, plan reddedildi, ancak ona bağlı talepler Jabotinsky'nin Revizyonistlerinin programından silinmemişti.

Gelelim üçüncü alternatife: Yani, Yahudilerin pratik olarak edinebilecekleri, yerleşebilecekleri, geliştirebilecekleri ve savunabilecekleri bölge olan Siyonist devlete. Bu yaklaşım, başlıca Siyonist gruplar tarafından kabul edildi ve bir devlet politikası halini aldı. Aynı zamanda, en makul yaklaşım da buydu, çünkü Yahudilerin engin müzakere yeteneklerine uygun geniş imkanlar tanıyordu. Yahudi liderleri, Yahudilerce işgal edilmiş bölgeleri içeren, uygun ve savunabilir herhangi bir sınırı kabul edeceklerini beyan ettiler. Görüşmelerin bütün safhalarından, mandadan önce ve sonra, Yahudiler onlara teklif edilen bütün makul paylaştırma tasarılarını kabul etmeye razı oldular ve o hususta esneklik gösterdiler. 1937 yılının Temmuz ayında, Peel Komisyonunun Paylaştırma Planına uygun olarak, Yahudilere Metulla'dan Afula'ya kadar Galile ve Gazze ile Acre'nin 20 mil kuzeyinde kalan sahil şeridi teklif edildi. Yahudiler isteksizce kabul ettiler. Filistin'in yüzde yetmiş beşi verilecek olan Araplar hiçbir tartışmaya girmeden reddettiler.

1947'de yerleşim yayılmıştı ve BM'nin Paylaştırma Planına yansımıştı. O zamanlar esasen Arap olan Acre ile Galile Yahudilere verildi, ancak, Yahudilerin payına neredeyse Negev'in tümü ve Lut Gölü Bölgesinin bir kısmı eklenmişti. Peel Yahudilere Filistin'in yalnız % 20'sini verirken, BM onlara şimdi % 50'sini veriyordu. Vadedilen Toprakların tarifine uymuyordu, zira

Judaea, Samaria, Batı Kıyısının tümü ile, her şeyin ötesinde Kudüs, dahil değildi. İsteksizliklerine rağmen, Yahudiler kabul ettiler. Siyonist yerleşim politikasının temel kavramı, mevcut demografik gerçeklerle her türlü çatışmadan kaçınmayı öngörüyordu. Amaç, Yahudilerin, Arapların tamamen mülkiyetinde olmayan bölgelere yerleştirilmeleriydi. Arap yerleşim bölgeleri eski İsrail bölgelerini izlediklerinden, modern Yahudiler Filistinlilerin eski kıyı vadisine ve sıtma korkusuyla Arapların gitmekten çekindikleri Jezreel vadisine gittiler. Eski Oxford akademisyeni Eban'ın dediği gibi 'Yahudilerin yerleşime ilişkin prensipleri hiçbir zaman dine veya tarihe dayanmıyordu: Her zaman çağdaştı ve deneyimden kaynaklanıyordu." Bununla birlikte, görüşmeler sırasında: 'Tarihi bir bağlantının genel mahalline güvendik. Eski bir bağlantıyı bahane ederek Paylaşım sınırları konusunda tarafımıza özel bir bölgenin eklenmesi için hiçbir talepte bulunmadık. Hebron Araplarla dolu olduğundan, onu istemedik. Beersheba boş olduğundan, isabetli bir talepte bulunduk. Merkezi Siyonist tezine göre, Erez Israel dahilinde, Arap halkını yerinden etmeden ve derin kökleri olan sosyal bağlılıklarına müdahale etmeden, yoğun nüfuslu bir Yahudi toplumunun barınabileceği kadar yer vardı'.

Bu felsefe, sınırları belirlenen devletin yönetiminin ve savunmasının güç olmasına rağmen, Yahudiler BM'in Paylaştırma Planını kabul ettiler. Araplar, gene, onlara bir Filistin devleti sağlayacak olan planı herhangi bir tartışmaya girmeden reddettiler ve hemen kuvvete başvurdular. İzleyen savaşın sonunda ve Haziran ile Kasım 1948 arasında İsraillilerin fethettikleri yerlerle İsrail devleti Filistin'in % 80'ine ve yönetilebilir ve savunulabilir sınırlara sahip oldu. Filistin'li Araplar, Gazze şeridi ile Ürdün'ün yönettiği Batı Kıyı dışında hiçbir şekilde devlet sahibi olamadılar.

Müzakereye ilişkin görüşmeler Arapların isteksizliğini bilmelerine rağmen, gene de Yahudiler 1949 Mütarekesine dayanarak, Araplarla kalıcı sınırlar hakkında bir mutabakata varmayı denediler. Bu, bazı alanları teslim etmeleri anlamına geliyordu. Karşılık olarak İsrail nihai bir yerleşim temin edebilseydi mümkün olabilirdi, ancak böyle bir pazarlık teklif edilmedi. Araplar

İsraillilerle doğrudan görüşmeyi reddettiler. BM Filistin Uzlaştırma Komitesinin aracılığıyla sürdürülen görüşmelerden açıkça anlaşıldığına göre, Araplar, İsrail'in (hiçbir zaman tanımadıkları ve kabul etmedikleri) BM'in 1947 Paylaştırma hatlarının gerisine çekilmelerini istiyorlardı. Araplar, yeni devleti tanımayı da reddediyorlardı. İsrailliler mütarekeyi barışın öncüsü olarak telakki ederken, Araplar bir ateşkesten başka bir şey olmayan ve onların işine geldiği zaman başlayacak bir savaşın öncüsü olarak görüyorlardı. Üstelik, Arap devletleri çeşitli mütarekelerin şartlarına uymaya da gönüllü değillerdi. Onlara göre o şartlar İsraillilere karşı 'fedayin'lerin İsrail vatandaşlarına karşı düzenleyecekleri baskınlarla terörizm eylemlerinin ve ekonomisine karşı organize edecekleri boykotlara ve ablukalara karşı koruyucu bir kalkandı. Araplar için mütareke, değişik yöntemlerle savaşın devam etmesi demektir. Bu suretle, 1947 yılının Kasım ayından günümüze kadar, İsrail, komşularının çoğu ile gerçek anlamda savaş halindedir.

Bu durum, Siyonist devletin esaslı bir şekilde yeniden değerlendirilmesini gündeme getirdi. Öncülerin laik kesimi bunu barışçı ve kolektivist bir Ütopya olarak görüyordu. Dindar kesim, kutsal bir teokrasi olarak görüyordu. Şimdi her iki kesim de aynı şekilde enerjilerini azami güvenli bir devlet uğruna kullanmak zorundaydılar. Bir anlamda, gelişme doğaldı. Yeni yerleşenler, Arap çapulcularına karşı korunmak için tahta perdeler inşa etmek zorundaydılar. Savaş arası dönemde kademeli olarak daha ayrıntılı ve profesyonelce bir düzeye ulaşmışlardı. Ancak, 1949'dan itibaren kabul edilmesi gereken konu, yavaş ve isteksizce de olsa, güvenliğin, devletin başlıca önceliği olması gerektiğidir. İsrailliler, sürekli olarak gelişen Arap terörizmine karşı iç savunma yöntemleri geliştirmek zorunda kalırken, diğer taraftan da çok güçlü bir dış savunma standardı da benimsemeleri gerekiyordu: Silahlı kuvvetleri, Arap devletlerinden gelebilecek bir saldırıya hemen karşılık verebilecek durumda olmalıydı. Yeni devletin bütçesi, bu düşüncelerin ışığı altında belirlendi; dış ilişkilerine de gene bu düşünceler hakimdi.

Varlığının ilk otuz yılı olan 1948'le 1978 arasında, İsrail hayatta kalabilmek için sürekli ve bazen baş döndürücü bir müca-

dele vermek zorunda kaldı. Mütareke fayda etmemişti. İlk yedi yıl içinde, 1.300 İsrailli Arap baskınlarında öldürülmüştü ve İsrail'in terörizm üslerine karşı düzenlediği misillemeler gittikçe sertleşiyordu. 20 Temmuz 1951'de, Arap ılımlılarının sonuncusu olan Ürdün Kralı Abdullah öldürüldü. 23 Temmuz 1952'de, bir askeri cunta Mısır Krallığını devirerek, kendisini İsrail'in mahvına adamış olan Cemal Abdül Nasır'ın diktatörlüğüne (25 Şubat 1954) yol açtı. Ölümünden bir ay önce, Stalin, 1953'ün Şubatında İsraille ilişkilerini kesmişti. 1955'in Eylül ayından itibaren, Mısır-Çek silah anlaşmasının imzalanmasıyla, Sovyet bloğu Arap güçlerine gittikçe büyüyen miktarlarda modern silahlar göndermeye başladı. Bu yeni müttefiğinin ona verdiği güvenle; Başkan Nasır İsrail'in boğularak yok edilmesine yönelik bir planı yürürlüğe koydu. BM Güvenlik Konseyinin 1951'in Eylül ayında uygulamayı yasaklamasına rağmen, Mısır İsrail gemilerinin Süveyş Kanalının kullanmalarını her zaman reddetmişti. 1956'dan itibaren Nasır Akabe Körfezine de girmelerini yasakladı. Nisan'da Suudi Arabistan'la ve Yemen'le bir askeri anlaşma imzaladı, Temmuz'da Süveyş Kanalını ele geçirdi ve 25 Ekim'de Ürdün'le ve Suriye ile bir birleşik askeri komuta kurdu. Boğazındaki düğümün giderek sıkıldığını hisseden İsrail, 29 Ekim'de düzenlediği harekatta Sinai'deki Mitla Geçidini almaları için paraşütçülerini indirdi. İzleyen kısa savaşın sonucu olarak, Kanal Bölgesine yerleşmiş İngiliz ve Fransız güçleri ile birlikte, İsrail bütün Sinai'yi ele geçirdi, Gazze'yi aldı, 'fedayin'lerin faaliyetini sona erdirdi ve Akabe'ye deniz yolunu açtı.

Her ne kadar İngiliz ve Fransız güçlerinin katılımı İsrail'in başarısını biraz gölgeledi ise de, Sinai Savaşı İsraillilerin yeni Sovyet silahlarına karşı dahi güvenliklerini koruma hususundaki yeteneklerini açıkça gösteriyordu. Çarpışmanın sona ermesinden sonra yapılan sözleşme ile bir sonuca varılamadı. Mısır'ın yeniden silahlı güç yerleştirmemesi şartıyla İsrailliler Sinai'den çekilmeyi kabul ettiler ve BM bir 'cordon sanitaire' düzenledi. Anlaşmanın fazla tatminkar olmamasına rağmen, gene de on yıl devam etti. Fakat, baskınlar ve terörizm devam ediyordu. Sovyet bloğu Suriye'yi de silahlandırmıştı. Güçlerini ve donanımını yeniden organize eden Nasır, yeniden girişimde bu-

lunmaya karar verdi. 15 Mayıs'ta Sinai'ye 100.000 asker ve zırh yerleştirdi ve (talimata uyan) BM'e çıkmalarını söyledi. 22 Mayıs'ta Tiran Boğazını İsrail gemilerine kapatarak, Akabe'yi yeniden abluka altına aldı. Sekiz gün sonra Ürdün Kralı Hüseyin Kahire'de askeri bir sözleşme imzalayınca ilmik iyice sıkıldı. Aynı gün, Irak kuvvetleri Ürdün'de mevzilerine geçtiler. Dolayısıyla, 5 Haziran'da İsrailliler yeniden bir saldırı ile gözdağı vermek zorunda kaldılar. O sabah, Mısır'ın bütün hava kuvvetlerini yerde imha ettiler. İsrail'in başarısı Ürdün'le Suriye'yi yanlış yola sevk ettiğinden Mısır'ın yanında fiilen savaşa katıldılar. Buna karşılık olarak İsrail, Bağımsızlık Savaşından kalan anormallikleri yok etme özgürlüğünü kendisinde hissetti. 7 Haziran'da Eski Kenti alarak, Kudüs'ün tamamını başkent olarak garantiledi. Ertesi gün sona ererken, Sol Yakanın tamamını işgal etmişti. İzleyen iki gün boyunca, Suriye'de Golan Tepelerine hücum etti ve mevzilerini Şam'ın sadece 30 mil ötesine yerleştirdi. Aynı zamanda bütün Sinai'yi yeniden işgal etti. Altı Günlük Savaşın sonunda, İsrail ilk defa olarak savunulabilir sınırların yanında, başkenti ve tarihi mirasının ünlü bir bölümünü elde etti.

Mamafih bu zafer, beraberinde güvenliği getirmedi. Tamamen aksine; aldatıcı bir güven duygusu ile, Süveyş Kanalının doğusundaki Bat Levi Hattı gibi sabit savunma hatlarına karşı sahte bir bağlılık atmosferi yarattı. İnsan ilişkileriyle ilgili savaşlardan daima galip çıkan, askeri savaşlardansa her zaman yenik olarak ayrılan Nasır ölünce, yerine, çok daha korkunç olan halefi Enver Sedat geçti. Hareket özgürlüğünün sınırlarını genişletmek için, Sedat, Sovyet donanımı tedarikinden vazgeçmeden, Temmuz 1972'de Mısır'daki Sovyet askeri danışmanını kapı dışarı etti. Nasır'ın diğer Arap ülkeleriyle yapmış olduğu siyasi-askeri güç ittifaklarını dağıttı ve gizli plan koordinasyonlarıyla yetindi. Şimdiye kadar İsrail kuvvetleri teorik olarak daha güçsüz olduklarından, İsrail, şaşkınlığın sebep olacağı taktik avantajdan yararlanarak Nisan 1948'de, Ekim 1956'da ve Haziran 1967'de müstahkem mevkilere saldırılar düzenledi. Şimdi üstün olduğuna inandığı sırada, Suriyelilerle birleşerek (6 Ekim) 1973'de Yom Kipur gününde aniden ve uyarsız vuran bu defa Sedat oldu.

Mısırlılar ve Suriyeliler İsrail cephesini yardılar. Arap tanksavar ve uçaksavar silahları İsrail uçaklarına ve silahlarına zarar verdi. İsrail devletinin yirmi beş yıllık varlığından o güne kadar, ilk defa önemli bir yenilgi ve belki de ikinci bir soykırım tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyorlardı. İsrail'in talebi üzerine ABD Başkanı Richard Nixon acil durum gelişmiş silah sevkiyatını başlattı. İki gün sonra İsrailliler Mısır'a karşı cüretkar bir saldırı düzenlediler. Kanalın Batı Kıyısına geçerek, Sinai'de ilerleyen bütün Mısır güçlerinin yolunu kesmekle tehdit ettiler. Bu bir dönüm noktasıydı ve İsrail 1967'deki kadar kesin bir zafere doğru yürüdü. 24 Ekim'de bir ateşkes yürürlüğe girdi.

İsrail'i ateşkesi kabul etmeye zorlayan sebepler, askeri faktörden çok, siyasal ve psikolojik faktörlere bağlıydı. Savaşların her dördünde de bir simetri eksikliği vardı. Arap ülklerinin durumu birçok savaşı kaybetmelerine müsaitti. İsraillilerin durumu bir savaşı kaybetmelerine dahi müsait değildi. Bir tek İsrail zaferi barış demek değildi, ancak bir tek İsrail yenilgisi felaket demekti. İsrail Mısır'ı her zaman en büyük düşmanı, nakavt darbesini indirebilecek düşman olarak görüyordu. İsrail'in düşmanlarının arasında en büyük sentez Mısır halkıydı. Nüfusu gerçek Arap değildi. Mücadeleye katılmasının nedeni, Orta Doğu liderliğine ilişkin iddialarına prestij kazandırmaktır. İsrail'in elindeki Mısır bölgesi Yahudilerin gerçek tarihi mirası değildi. Bu nedenlerle, Mısır'la barış mümkündü. Onu önleyen, Mısır'ın yaralanan askeri onuruydu. Zamanın ve propagandanın gerçekte olduğundan fazla gösterin 1973'ün başındaki başarısı bir dereceye kadar yarayı tedavi etmişti.

Bir engel daha vardı. Kuruluşundan beri İsrail işgücünün hakim olduğu ve sınırlara ilişkin esnekliği Abba Eban'ın sözleriyle ifade edilen bir koalisyon tarafından yönetiliyordu. Muhalefet, Jabotinsky'nin sınırlara ilişkin maksimalist geleneğini koruyordu. Mısır'la barış, İsrail'in toprak konusunda ağır bir fedakarlığını gerektirecekti. Bu da ulusal konsensüs gerektirecekti. Muhalefet reddedecekti. Ancak, İşçi Partisinin koalisyonu 1977 yılının Mayıs ayında yapılan seçimlerde kaybederek, iktidarı Begin'in Likud'una devredince, bu değişiklik, her zaman demokratik toplumlarda olduğu gibi barış ihtimaline güç kazan-

dırdı. Begin, Ben Gurion'dan beri hiçbir İşçi Partisi Liderinin yapmaya cesaret edemeyeceği gibi, toprağa karşı güvenlik için pazarlık etme imkanına sahipti.

Kral Abdullah'tan beri ilk gerçekçi kişi olan Sedat, bu kilit noktayı idrak etti. 9 Kasım 1977'de, Likud'un zaferinden altı aydan kısa bir sürede barış şartlarını müzakere etmeyi teklif etti. Barış süreci, uzun, karışık ve zordu. Senaryo Başkan Jimmy Carter tarafından düzenlenmişti, finansal destek ise Amerikalı vergi mükellefinin cömertliğine bağlıydı. On üç günlük görüşme maratonu Begin'in karakteristik olarak 'lüks bir çalışma kampı' dediği Başkanın Camp David'deki yazlık evinde 5 Eylül 1977'de başladı. Orada varılan ayrıntılı anlaşmayı toparlamak için, altı ay daha gerekti.

Varılan anlaşma gerçekçi olduğundan sürekliliğini korudu. İsrail'in güney sınırına ilişkin kesin garantiler karşılığında, Mısır İsrail'in varolma hakkını tanıdı. O sınırın askeri ikilemden arınması, İsrail'e ilk defa bir dereceye kadar gerçek olan bir güvenlik sağladı. Buna karşılık, İsrail, gözünde derin ve duygusal bir değer taşıyan Sinai'yi, petrol alanları, hava üsleri ve yerleşim bölgeleriyle birlikte teslim edecekti. Filistinlilerle ve diğer Arap ülkeleriyle yapılacak ek bir antlaşma karşılığında, İsrail Batı Kıyıya ve hatta Kudüs'e ilişkin bazı imtiyazları müzakere etmeyi teklif etti. Bu son fedakarlıklar gerekli olmadı. 1947'deki Paylaşma Planından beri, Camp David Araplara en büyük şansları olan teklifi yaptı. Gene, aynı şekilde, müzakereye gerek bile görmeden reddettiler. İsrail, uluslararası tanınmış bölgeler yerine 'işgal edilmiş bölgeler olarak' tanınan Judaea ve Samaria ile kaldı. Antlaşmayı imzalayanların da geniş çapta özveride bulunmaları gerekiyordu. Bu Begin'e, en eski siyasi arkadaşlarının bazılarına mal oldu. İsrail'in en tehlikeli, en güvenilmez ve cesur - cömert düşmanı olan Sedat'ın ise hayatına mal oldu.

Tarihi şartların çerçevesi içinde, İsrail - Mısır barış antlaşması hem bizzat, hem zamanlama açısından olağanüstü bir önem taşıyordu. 1920'lerden beri, ekonomik ve diplomatik açıdan, Arapların gücü Yukarı ırak'ın ve Basra Körfezinin petrol alanlarından kaynaklanıyordu. 1970'lerde petrol talebi olağanüstü bir düzeye ulaştı. Petrole olan talep arzın çok üzerindey-

di. Yom Kipur Savaşına karşı misilleme olarak Orta Doğu'daki ülkelerin girişimleri petrole olan bu talebin daha da artmasına sebep oldu. Petrol fiyatları üç misline çıktı. Varil fiyatı 3 dolardan 9 dolara fırladı. 1977'nin sonunda fiyat 12.68 dolara, 1979 - 80'de gene üç kat artarak, 1980'in sonunda bir varilin fiyatı 38.63 dolara ulaştı. Arapların petrol gelirlerinin on misline çıkması, bu petrol devriminin sayesinde silah alımlarını ve İsrail'e karşı terörizm girişimlerini finanse etmelerine yarayan geniş kaynaklar yarattı. Aynı zamanda Batı ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile olan ilişkilerini de iyileştirdi. Örneğin, Fransa Irak'a son derece gelişmiş bir nükleer reaktör inşa etti: Hızla gelişen savaş potansiyeli yüzünden İsrail 7 Haziran 1981'de reaktörü bombalayarak yok etmek zorunda kaldı. Bazı Üçüncü Dünya ülkeleri, Arapların etkisi giderek genişliyordu. Sonuç olarak 1975'te yürürlüğe giren bir kararla, Siyonizmin ırkçılığa eşit olduğu ilan edildi. Müftü'nün halefi ve en büyük Arap terör örgütü olan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün başı Yaser Arafat'a, BM ve İsrail dostu bazı ülkeler tarafından hükümet başkanı statüsü verildi. İsrail'in, sadece Güney Afrika'nın işgal ettiği uluslararası bir gettoya sürüklenme tehlikesi çok büyüktü.

Arka planda bunlar yer alırken, dünya sahnesinde İsrail'in durumunu korumasına sebep olan en büyük güç, Mısır'ın barış antlaşması ile her iki tarafın gerektiği gibi şartlarını yerine getirmeleri idi. Filistinliler o dönemde ciddi müzakerelere girişselerdi, İsrail'in Batı Yakasının büyük bir kısmını teslim etmek zorunda kalacağına şüphe yoktu. Bu fırsat, kısır terörizm eylemleri sayesinde kaçırıldı. 1981'le 1985 arasında arzla talep dengelenince, petrol fiyatları düşmeye başladı. Ocak 1986'da varil fiyatı 25 dolarken, aynı yıl Nisan'da 10 doların altına düştü. Ekonomik ve diplomatik gücün dengelenmesi gene İsrail'in lehine dönmeye başladı. 1980'lerin sonunda, İsrail yirmi yıldan beri Batı Yakasına sahipti ve sınırları, bazı yerlerde 'geçici' olmalarına rağmen bir devamlılık atmosferi içindeydi.

Arapların, zamanın onların lehine işlediği varsayımının yanlış olduğu İsrail'in varlığının ilk kırk yılında belli oldu. İsrailliler, temel amaçlarından ve özgürlüklerinden ödün vermeden ve devleti kuran büyüklerinin müzakere esnekliğini koruyarak,

başarılı ve azami güvenli bir devlet kurdular. Zaman, Arapların değil, İsrail'in lehine çalıştığını kanıtlamıştı. Ayrıca, Arapların savaş alternatifini tercih etmeleri, İsrail'i düşünmeye teşvik ediyordu. 1951-52 resmi 'Hükümet Yıllığı'nda' 'Devlet, İsrail topraklarının sadece bir bölümünde kuruldu' deniyordu. Birçok Yahudi, İsrail'in zaferlerini, daha geniş sınırlara yönelik kutsal bir talimat olarak algılıyorlardı. 1968'de Sephardi Hahambaşı, elde edilen bölgelerin iade edilmemesinin dinsel bir zorunluluk olduğunu beyan etti. Aynı yıl içinde, dindar kolektivistleri temsil eden Kibbutz Dati, Bağımsızlık Günü için bir duayı seslendirdi: 'Atalarımıza vaat ettiğin gibi, sınırlarımızı Fırat Nehrinden Mısır Nehrine kadar genişlet. Kutsal ülke İsrail'in başkendi Kudüs'ü inşa et ve Solomon'un günlerinde olduğu gibi, Mabedin orada yükselsin.' Bar-Ilan Üniversitesinin rektörü, Dr. Harold Fisch 'Toprağın ait olduğu tek ulus Yahudi halkıdır.' Yahudi inancının temeli olan bu gerçeği hiçbir demografik olay değiştiremez. Bir kadının iki kocalı olamayacağı gibi, bir toprağın da iki sahibi olamaz. 1967 zaferinden sonra ortaya çıkan çok taraflı ve İsrail Toprağı olarak anılan hareket, alınan bölgelerin iade edilmesinin sadece İsrail vatandaşlarını temsil eden İsrail devletinin yetkisinde olmadığını, o toprakların bütün Yahudi alemine ait olduklarını savunuyordu. Herzl'den, Ben Gurion'dan ve Jabotinsky'den alıntı yapan bu yeni Neo-Siyonizm, dünya Yahudilerinin sadece beşte birinin İsrail'e yerleşmiş olduklarını iddia ediyordu. Siyonizmin en güçlü hedefi bütün ulusun geri dönmesi olmalıydı; onları gerektiği gibi yerleştirmek için toprağın hepsine ihtiyaç vardı.

Bu tabii abartılıydı ve pratikte İsrail'in daima reddettiği ideolojik politika türündendi. Bazı durumlarda, İsrail devleti anayasal olarak idealistti. 'Oleh' olarak, yani 'yerleşmek üzere İsrail'e göç eden her Yahudi'yi' kabul etmek kaçınılmaz bir görevdi. Yaradılışının başlıca amacıydı. 1897'deki Basel Programında bu şekilde belirtilmişti; 1922 mandasının 6. maddesinde, 14 Mayıs 1948 tarihli Bağımsızlık Beyannamesinde belirtilip, 1950'deki Geri Dönüş Yasasında da resmen yürürlüğe geçirildi. Yasanın 4B Kısmında, Yahudi 'Yahudi bir anneden doğan veya Judaizm'i kabul eden ve başka bir dine üye olmayan bir kişi'

olarak tanımlanıyordu. Fakat pratikte, kimin Yahudi olduğuna karar vermek kolay değildi. Bu, Samaritenlerin zamanından beri Yahudi tarihinin en hassas sorunlarından biriydi. Bunu saptamak, laikliğin yayılmasıyla daha da zorlaştı. Modern Avrupa'da Yahudilerin tanımını kendileri değil, Yahudi aleyhtarı gruplar yapıyorlardı. Karl Lueger 'Benim Yahudi'dir dediğim herkes Yahudi'dir' diyordu. Modern Yahudiler, kendisini Yahudi hisseden herkesin Yahudi olduğunu söylüyorlardı. Ancak, Mahkemelerde bu yeterli değildi. Halaknah yasası, dinsel prensibin uygulanmasında ısrarlıydı. Buna göre, annesi Yahudi olmayan ve karma bir evlilikten doğan çocuk, İsrail vatandaşı olmasına, İbranice konuşmasına, İsrail tarihinin kavramlarına uygun olarak yetiştirilmesine ve askerliğini İsrail ordusunda yapmasına rağmen, yasal olarak Yahudi kabul edilmiyordu. Diğer taraftan, gene Halakhah Yasasına göre, din değiştirmiş olan bir Yahudi her zaman Yahudi'ydi. Kimin Yahudi olduğunun laik kurallara uygun olarak tanımlanamaması, kabine krizlerine ve tartışmalara sebep oldu. Doğuştan Yahudi olan Oswald Rufeisen din değiştirerek 'Daniel Birader' adı ile Karmelit olduktan sonra, Geri Dönüş Yasasından yararlanmak isteyince konu Anayasa Mahkemesine intikal ettirildi. Hakim Silberg (çoğunluk adına) Geri Dönüş Yasasının laik bir uygulama olduğunu savundu. Laik olduğuna göre, Yahudi'nin tanımı halakhah'a göre değil, Yahudilerin genel olarak algıladıkları şekle uygun olarak tanımlanabilirdi: 'Benim görüşüme göre, bunun cevabı net ve açıktır: Hıristiyanlığı kabul etmiş bir Yahudi, Yahudi olarak kabul edilemez.'

Olayların çoğunda, tanımlama sorun yaratmıyordu. İsrail 'oleh'lere açıktı. Yalnız Arap ülkelerinden gelen göçmenleri kabul etmekle kalmıyordu, gelmek isteyen Avrupa'daki bütün DP'lerini (yerinden olmuş kimseleri) de barındırıyordu. İsrail'in ilk üç buçuk yılında, 304.000'i Avrupa'dan olmak üzere 685.000 kişilik adeta bir hücum, nüfusu iki katına çıkardı. Dalga dalga, 1955-7'de 160.000 kişi, 1961-4'te de 215.000 kişi geldi. Arap ülkelerinden gelen Yahudilerin sayısı Avrupa'dan gelenlerinkine eşitti. 1948-70 arasındaki dönemde, 600.000 Avrupalı Yahudi İsrail'e geldi. En kalabalık grup Romanya'dan gelenlerdi (229.779 kişi), sonraki Polonya'dan (156.011). Macaristan'dan (24.255),

Çekoslovakya'dan (20.572), Bulgaristan'dan (48.642), Fransa'dan (26.295), İngiltere'den (14.006) ve Almanya'dan (11.522) kişilik gruplar geldi. Türkiye'den 58.288 Yahudi, İran'dan 60.000'den fazla ve yaklaşık olarak 20.000 kişi de Hindistan'dan geldi. 1948-70 yılları arasında, sadece 21.391 Yahudi Rusya'dan İsrail'e göç etti; bu sayı 1971-4 yılları arasında 100.000'e çıktı. Gelenlerin sayısı, Sovyetlerdeki politik dalgalanmalara paraleldi.

İlk yirmi beş yılının içinde, İsrail'in nüfusu 650.000'den 3 milyonun hayli üstüne çıktı. Temel güvenliğin ve savunmanın sağlanmasını izleyen ikinci öncelik, gelenlerin kabul edilmeleri, yerleştirilmeleri, eğitilmeleri ve istihdam edilmeleri idi. Bu faaliyetler İsrail bütçesinde en önemli yeri tutuyorlardı. 'Gerilim bölgeleri' olarak adlandırılan yerlerden Yahudilerin çıkarılması, Haziran 1949'la Haziran 1950 arasında 43.000 Yahudi'nin Yemen'den alınması için düzenlenen hava ve deniz harekatları gibi özel gayretler gerektiriyordu. 1980'lerin ortasında, gizli bir hava operasyonu ile 20.000 Falasha Yahudi'si Etiyopya'dan kurtarılmıştı.

Bu yeni ulusal toplumun üyelerinin birbirleriyle kaynaşmasında en önemli unsurlar, ordu ve İbranice oldu. İsrail Savunma Gücü, kibbutzla Siyonist devletinin en karakteristik ürününü ortaya koydu ve dünyanın Yahudi'ye ilişkin görüşünün önemli derecede değişmesine sebep oldu. Kibbutz'ta göçmen çocukları toplum içinde duygusal bir birliğe kavuşuyorlardı. İbranice'nin kabul edilmesi daha da önemli bir başarıydı. Ondokuzuncu yüzyıla kadar, birinci dil olarak hiç kimse İbranice konuşmuyordu. Judaizmin başlıca yazılı dili idi. Eskenazi ile Sephardi şivesindeki farklar anlaşmayı bir dereceye kadar güçleştirdiğinden, Yahudi bilginleri, Kudüs'teki toplantılarında İbranice konuşabileceklerine karar verdiler. Siyonist devlet Almanca veya Eskenazi dilinde de konuşabilirlerdi, ancak, sonuç felaket olurdu. 1881'de Filistin'e giden Eliezer ben Yehuda, güçlü kampanyasıyla İbranice'yi kabul ettirdi. Karısı ile birlikte Yaffa'ya geldiklerinde, birbirlerine İbranice hitap etmelerinde ısrar etti. Ülkenin (ve aslında dünyanın) birbiriyle İbranice konuşan ilk karı-kocasıydı ve Ben Yehuda'nın ilk oğlu Ben Zion, antik za-

manlardan beri İbranice konuşan ilk çocuğuydu. Başka dillerin de katılımıyla, İbranice modern bir dil olmalı başardı. Resmi bir dil olması, manda kuralları çerçevesinde İngilizce ve Arapça ile eşit statü verilmesi İngiliz hükümetinin 1919'da aldığı kararla desteklendi. İbranice konuştuğundan, ordu başarılıydı. İsrail büün modern dilbilim sosyolojisine karşı çıkarak bu yeniden canlanmayı bir süreç haline getirdi.

Özellikle isimler konusunda ortaya bazı çelişkiler çıkmıştı. İbrahim'in zamanından beri, dinsel, ulusal ve kültürel nedenlerle Yahudiler isim değişikliğine alışmışlardı. Ben Yehuda yeni uygulamayı başlatarak Perelman olan adını değiştirdi. İlk üç Aliyah'takiler de İbranice öğrendikçe isim değiştirmeye başladılar. Böylece, David Gruen, David ben Gurion oldu. Ondokuzuncu yüzyılda, Alman-Avusturya egemenliğindeki Yahudiler isimlerini Almanlaştırmaya zorlanmışlardı. Hitler süreci tersine çevirdi, 1938'de Alman Yahudilerinin soy isimlerini değiştirmeleri yasaklandı ve Yahudi isimlerini kullanmaları mecbur edildi. Alınacak isimler hususunda, Yahudiler 'resmen Yahudi isimleri' ile sınırlandırılmışlardı. Erkekler için 185, kadınlar için 91 isim saptanmıştı. Yahudi olmayanların beğendikleri, Ruth, Miriam, Joseph ve Davut gibi Tevrat'taki bazı isimler belirlenenlerin dışında tutulmuştu. Yasaklanmış isimleri taşıyan erkekler ek olarak 'İsrael', kadınlar ise 'Sarah' ismini almak zorundaydılar. Fransa'daki Vichy rejimi ile Norveç'teki Quislin rejimi benzer yasalar benimsemişlerdi. Bunların hiç biri Ben Gurion'u niyetinden vazgeçiremedi; zaten İbranice uğruna sürdürdüğü azimli mücadele, başarısının başlıca faktörlerindendi. Kaptan Vichnievsky'nin komutasındaki bir İsrail gemisinin Güney Afrika'yı ziyaret ettiğini duyunca, 'bundan sonra Yahudi soy ismi taşımayan hiçbir subayın temsil görevi ile dışarıya gönderilmeyeceğini' bildirdi.

İsrail'in yönetim kademesi de Ben Gurion'un yolunu izledi. Moshe Sharett, Shertok ismini değiştirmişti; Eliahu Eliath, Epstein adını, Levi Eshkol da Shkolnic adını değiştirmişti. İbrani İsim Nomanklatürü kuruldu ve isim değiştirme şartları belirlendi. Örneğin, Portnoy, Porat olarak, Teitelbaum, Agosi olarak, Jung, Elem olarak, Novick, Hadash olarak ve Wolfson, Ben Zev

olarak değişecekti. Keza, verilmiş isimler İbranileştiriyordu: Örneğin Pearl, Margalit olmuştu. Goldie Myerson, İsrail Dışişlerinin uygulamasına uyarak, 1959'da Dışişleri Bakanı olunca soy ismini Meir olarak değiştirdi, ancak Zehavah ön adını almayı kabul etmeyerek Goldie olan adını Golda olarak değiştirdi. İbrani isimlerinin verilmesi, yenilik için Tevrat'a başvurulmasına yol açtı. Yigal, Yariv, Yael, Avital ve Hagit isimlerinin yanında, Omri ve Zerubavel de moda oldu. Uydurulan isimler de vardı: Balfour yerine Balfuta, Herzl yerine Herzlia. Haham Kaganoff'a göre, isimler konusunda Kutsal Kitaplara başvurulması, özellikle İbrahim'den önceki dönemde kutsal isimlerin konması Judaizmin birçok tabusunun da yıkılmasını beraberinde getirmişti. İsrailliler çocuklarına Yaval, Ada, Peleg ve hepsinin ötesinde, insanlık tarihinin en kötü kişisi olan Nimrod ismini vermek suretiyle de bu tabuları yıkmışlardı. Moda olan diğer 'kötü' isimler Reuma, Deliah, Ataliah ve Tzipor'du. Tevrat'ta '.. ve kötülüğü Tanrının gözünün önünde yaptı' denen Menachem'in adı, Begin'e verilmişti.

İbranice, sadece birleştirici bir güç değildi. Özellikle yeni devletlerin başına bela olan dil sorununu da önlüyordu ve bu bir şanstı. 1942'de Varşova'daki gettonun politikacılarının Nazilere nasıl karşı koyabileceklerini tartışmaları konusu, ideolojik bölünmeler hakkında bir fikir veriyor. bu bölünmeler, İsrail'de de görülüyordu. Histadrut sendikacı kanadı ve askeri kolu olan Haganah ve bazen Mapai adı verilen İşçi Partisi ile, bazı durumlarda Herud, Gahal ve sonunda Likud olarak anılan Revizyonistlerin arasındaki temel fark, 1939'daki Arlosoroff cinayeti ve onu izleyen olaylarla vahim bir hal almıştı. Bağımsızlık Savaşı esnasında meydana gelen şok edici bir olay, ilişkileri daha beter hale getirmişti. Ben Gurion, BM'in paylaşım sınırlarını her zaman reddetmiş olan Begin'in, İrgun'a bağımsız bir güç olarak savaşma izni verdiği takdirde, onunu sınırları genişletmek için savaşmasından endişe ediyordu. 1 Haziran 1948'de Begin, İrgun'u ulusal orduya katmayı kabul etti, ancak kendi silahlarını muhafaza etti. Birinci ateşkes esnasında İrgun'un silah gemisi 'Altalena' Tel-Aviv açıklarına demirleyince, hükümet yüküne el koydu. Ben Gurion kabinede tavrını açıkladı: 'İki devletin varol-

ması imkansız olduğu gibi, iki ordunun da varolması imkansızdır. Begin'e iktidarı devretmeye veyahut da ayrımcı faaliyetlerine son vermesini söylemeye şimdi karar vermeliyiz. Razı olmazsa, ateş açarız.' Hükümet Savunma Bakanı'na yasayı yürürlüğe koyması için talimat verdi. Çatışma plajda patlak verdi ve Begin silahlarını koruma altına almak için gemiye çıktı. Operasyonları Ritz Otelinden yöneten Haganah'ın komutanı Yigal Allon, Palmach ve yardımcısı Yitzhak Rabin, gemiyi bombalayarak batırmaya karar verdiler. Begin kıyıya kadar yüzmek zorunda kaldı; on dört İrgun mensubu öldü ve böylece, kuruluşun sonu geldi. Begin, hükümeti 'bir sürü katil, zorba, hain ve kardeş katili' olmakla suçlarken, Ben Gurion ona sadece 'Hitler' diyordu. Bütün bunlardan sonra İşçi Partisi ve müttefikleri 1977'ye kadar iktidarda kaldılar. Bağımsızlıktan sonra, silahlı kuvvetleri, kamu hizmetlerini ve sendikalar vasıtasıyla holdingleri ve İsrail'in sanayiini denetlemeye devam ettiler. Birçok İngiliz siyasi, anayasal ve hukuki kurum, manda ile İsraillilere kalmıştı. Bir noktada İngilizlerden tamamen farklıydılar: Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerinde, partinin devlete dönüşmesi kavramını benimsemişlerdi. Bu hususta daha çok Sovyetler Birliği'ne benziyordu. İngiliz parlamenter demokrasi stilinde göze çarpan, profesyonel politikacılarla profesyonel devlet memurlarının arasındaki fark, İsrail'de çok ender görülebilirdi. Allon, Palmach kumandanlığından, bakan ve Başbakan Yardımcısı oldu. Rabin, IDF Genelkurmay Başkanı ve daha sonra Başbakan oldu. Diğer iki IDF şefi, Haim Bar-Lev ile David Elazar, İşçi hareketi sayesinde terfi ettiler. IDF komutanlarının en ünlüsü Moshe Dayan, Mapai gençlik hareketi veya Zeirim'in sayesinde terfi etti. Ben Gurion idaresinde Savunma Bakanlığının bürokrasisini yöneten Shimon Peres'in kendisi de Başbakan oldu. Herhangi bir kişi, sırasıyla, Knesset üyesi, general, bakan, büyükelçi, devlet radyosunun başkanı olabilirdi. İsrail bir parti devleti idi, ancak hiçbir zaman tek partili devlet olmadı. En önemli kararların kabinede alınmaları şart değildi. Kamu hizmeti atamaları, kural olarak, partilerin seçimdeki güçlerine göre, parti üyelerine görev dağıtılması şartına dayanıyordu. Partiler, kimin görev yaptığını, kimin ne yaptığını ve kontrolündeki bakanlıklarda kimin terfi et-

tiğine karar vermek eğilimindeydiler. İşçi hareketi, bir bütün olarak bir tarım-sanayi yerleşim grubu oluşturuyordu. Silah sanayiinin çoğu, yerleşim, sağlık sigortası ve dağıtım onlara bağlıydı. İşgücü ilişkileri, eğitim, kamu sağlığı ve göç gibi, aslında hükümetin görevi dahilinde olan alanlara kendi mekanizması ile hakimiyet kurmuştu. İsrail'in bağımsızlık sonrası yapısı, direniş, milliyetçilik, hatta terörizmle varolmayı başaran ve sonradan rejime dönüşen eski bir Üçüncü Dünya kolonisinde görülen tipik zaafları gösteriyordu. Çok partili yapı, demokrasiyi koruyordu, ancak, partiler sürekli bir geçişme içindeydiler: Ayrılıyorlardı, yeniden gruplaşıyorlardı, yeniden isimlendiriliyorlardı, kısa süreli koalisyonlar kuruyorlardı. 1947 ile 1977 arasındaki dönemde, Mapai-İşçi, %32.5'dan az oy almadılar, ancak, hiçbir zaman da %40'ın üstüne çıkamadılar. Bunun sonucunda İşçi hareketine istikrarsızlık hakim oldu ve her seçimden sonra, bazen de seçim aralarında zorlu koalisyon pazarlıkları ortaya çıktı. Ben Gurion, Moshe Sharett'e yer verdiği 1953-5 dönemi dışında, 1948 - 63 yılları arasında Başbakanlık yaptı. Ben Gurion'un - mesela generalleri - keyfi olarak ataması veya görevden alması, dahildeki politik manevralara karşı tepkisiydi. Ben Gurion'un Mısır'daki pahalıya mal olan bir istihbara fiyaskosundan sorumlu tuttuğu ve intikam duygularıyla diş bilediği eski Savunma Bakanı Pinhas Lavon'un durumu hem partinin hem de kamusal faktörlerin teşviki ile daha çabuk sonuca ulaştı. Partiler, menfaat toplulukları oldukları kadar ideolojik varlıklardı. Topladıkları insanları özellikle göçmenlerin arasından seçiyorlardı. Bu yöntem, yerleşimin parti işi olduğu eski savaş arası dönemlere uzanıyordu. 1930'larda, ender toprağın paylaştırılması için partiler. arası bir mutabakata varılmıştı. Bağımsızlıktan sonra gerçekten herkese yetecek kadar tarıma elverişli alanlar vardı. Parti görevlileri kendilerine göre uygun insan bulmak için transit kamplarını dolaşıyorlardı. Gayri resmi olarak, etnik-dinsel faktör rol oynuyordu. Örneğin Romanyalılar, Bulgarlar ve Yugoslavlar ekseriyetle, laik Mapai'ye gidiyorlardı. Kuzey Afrikalılar, dindar grup ve koalisyon ortağı olan Mizrachi'ye katılıyorlardı. Mapai'nin Yemen ajanlarının yeteneği sayesinde, parti, Yemenli göçmenlerin üzerinde tekel kurdu. Mapai ile Mizrachi,

100.000 Faslı göçmenle ilgili bir anlaşmaya vardılar. Mapai, Güney Atlas alanından yapılacak göçü, Mizrachi ise Kuzey Atlas'tan yapılacak göçü düzenleyecekti. Sahiplenilmelerine isyan eden bazı Faslılar, 1955'te anlaşmanın ortaya çıkmasına sebep oldular.

Weizmann, bu Siyonist politikanın tümünden nefret ediyordu. Devlet kurulduğunda ilk başkanı olmuştu, ancak, Amerikan hatlarında başkanlık gücü sağlayamadı. Dolayısıyla devlet-kamu menfaatlerini partiye karşı destekleyecek durumda değildi, İş Ben Gurion'a devredildi. Hakkını vermek gerekirse, partiye karşı mücadele ettiğini söylemek gerekiyor. Başbakan olarak devletle partiyi ayırmak için ve devleti partinin kıskacından kurtarmak için elinden geleni yaptı. Başbakanlık Dairesini, Savunma Bakanlığını, Orduyu ve okulları partinin kapsamından çıkardı. Histadrut'un elinde kalan sağlık sisteminde başarılı olamadı. Eninde sonunda, bütün politikacı arkadaşlarından tiksindi ve kendi partisini kurdu (1965). Başarısızlığa uğrayınca, Sedeh Boker'deki kibbutz'unda öfkeli bir inzivaya çekildi.

Weizmann'ın, Herzl'in, hatta Jabotinsky'nin aksine, Ben Gurion kendisini bir Avrupalı olarak değil, İsrailli bir Avrupa kolonisinden gerçek bir Asya devletine dönüştürecek olan Orta Doğulu bir Yahudi olarak görüyordu. İsrail'de doğan öncülerin çocukları olan 'sabra'lara güveniyordu. Halkına kan ve gözyaşı vaat eden, üzgün çehreli bir Musa idi. '1969'da hayatının sonunda, 'Bu bir ulus değil, henüz değil' demişti.

İşçi hareketini harekete geçiren kavram Avrupa sosyalizmi idi. Kibbutz'ları hafta sonu villaları olan bir kentil entelektüeller partisiydi. Üniversite eğitimli orta sınıftı. Yeni devletin aristokrasisi idiler, belki de onları laik bir katedokrasi olarak tanımlamak doğru olur. Kademeli olarak, hükümetle muhalefet arasındaki farklar ortaya çıktı. İşçi partisinin devlet adamları, açık yakalı, rahat bir köylü görünümü sergiliyorlardı. Begin'in Likud'u modern kostümlerle kravatı tercih ediyorlardı. Bu bir sosyalist aydın grubu ile dürtüsel popülizmin arasındaki farktı.

Ben Gurion'un çekilmesinden sonra, İşçi Partisinin Avrupa bağımlılığı daha belirgin bir hal aldı. Aksine, Arap bölgelerinden gelenler muhalefete yöneliyorlardı. Savaş arası dönemden

kalma bir gelenek haline gelmişti. Jabotinsky Sephardi'lerin bazı özelliklerini kapmıştı. Ladino dilini öğrendi. İbranice'nin Sephardi telaffuzuna sadık kaldı. Begin, herhangi bir özel gayret sarf etmeden bu geleneğe uydu, Polonyalı bir Yahudi olarak, Arap topraklarından acımasız bir şekilde kovulan Yahudilere özel ilgi duyuyordu. Onlar gibi, İsrail'de olduğundan ötürü özür dilemek ihtiyacını duymuyordu. Araplara karşı olan nefretlerini paylaşıyordu. Birinci önceliği, her şeyden önce Yahudi meselelerini tanıyordu. Bütün doğulu Yahudiler gibi, Arapların Yahudilere varolma hakkını tanımaları veya esirgemeleri, ona, ölülere hakaret gibi geliyordu. 'Varolma hakkımızı, 4000 yıl önce bize atalarımızın Tanrısı verdi. Bu hak, nesilden nesile Yahudi kanı ile kutsallaştı. Ulusların tarihinde, eşi olmayan bir bedel ödedik.' İşçi Partisinin tam aksine, doğulu Yahudilerle paylaştığı karakteristik, herhangi bir suçluluk duygusundan tamamen yoksun olma hissi idi.

İşçi Partisi, rejimi sıkı bir şekilde kıskaca almıştı ve bu kıskaç çok yavaş gevşiyordu. Begin herhalde, sekiz defa seçimi kaybettiği halde yerini koruyan tarihteki ilk liderdi. Birbirini izleyen, Levi Eshkol (1963-9), Golda Meir (1969-74), Yitzhak Rabin (1974-77) gibi çeşitli Başbakanlardan sonra, İşçi Partisinin seçim desteği giderek azaldı. Uzun yönetim döneminin sonunda, Ben Gurion'un parti ile devleti ayırma uyarılarına kulak asmadan, büyük skandallar meydana geldi. Mayıs 1977'deki seçimlerde, İşçi Partisi büyük bir düşüş kaydederek, sadece otuz iki koltukla yetinmek zorunda kaldı. Begin'in Likud'u kırk iki koltuğa sahipti ve bir koalisyon hükümeti kurmak için zorluk çekmedi. Haziran 1981'de yapılan seçimleri de kazandı. Çekilmesinden sonra, Likud İşçi Partisine karşı mücadele etti ve varılan mutabakat üzerine, Likud İşçi Partisi koalisyonu dönüşümlü Başbakanlarla ülkeyi yönetmeye başladı. Böylece İsrail, sürekli bir tek-parti tehlikesini önledi.

Arada meydana gelen bütün olaylara rağmen, İsrail'in siyasi partilerinin arasındaki farklar laik meselelerden kaynaklanıyordu ve eninde sonunda maddi çelişkilere dönüşüyordu. Siyonist devletin laikliği ile Judaizmin dindarlığının arasındaki uçurum daha ciddiydi. Sorun yeni değildi. Yasanın talepleri ile

dünyanın talepleri, bütün Yahudi toplumlarında gerilime sebep oluyordu. Yahudiler kendi işlerinin sorumluluğunu üstlenir üstlenmez, çelişki hemen su yüzüne çıktı. Bu yüzden, dindar Yahudiler, Yahudilerin bir yabancı yönetimin altında yaşamalarının daha iyi olacağına inanıyorlardı. Fakat, bu düşünce, onları, Yahudi olmayanların iyi niyetine bırakıyordu. Modern dönemde edinilen tecrübeler de, buna güvenilemeyeceğini gösteriyordu. Yeni Siyon, ondokuzuncu yüzyılın Yahudi düşmanlığının döneminde oluşmuştu ve Soykırımın kötü etkilerinden hemen sonra doğmuştu. Yahudi teokrasisi için bir tasarı değil, Yahudilerin hayatta kalabilmesine yönelik bir siyasi ve askeri unsurdu. Kısacası, durum peygamber Samuel'in günündeki ile aynı idi. O zamanlar, Yahudiler Filistinliler tarafından yok edilme tehlikesi ile karşı karşıya olduklarından, hayatta kalabilmek için hükümdarlığa yönelmişlerdi. Samuel bu değişikliği büyük bir üzüntü ile kabullenmişti, zira hükümdarlığın, daha doğrusu devletin, Yasa ile yönetime tamamen karşı olduğunu biliyordu. Sonunda, haklı olduğu belli oldu. Yasaya karşı gelindi, Tanrı öfkelendirildi ve Babil Sürgünü izledi. İkinci Cumhuriyet tamamen aynı zorluklarla karşılaştı ve aynı şekilde son buldu. Dolayısıyla, Yahudiler gurbete çıktılar. Judaizmin temel inancına göre, sürgün, insanoğlunun düzenleyeceği herhangi bir siyasi çözümle değil, Tanrının iradesiyle herhangi bir zamanda sona erecekti. Siyonist devlet sadece yeni bir Saul'du. Mesih'in çağdaş bir şekli olduğunu söylemek, sadece yanlış değil, aynı zamanda bir küfürdü. BüyükYahudi bilgini Ghershom Sholem'in dediği gibi 'sadece başka bir sahte Mesih'in türemesine sebep olabilir.' Dindar olmayan ve hatta dine karşı olan Siyonistlerin Judaizm'e başvurdukları doğrudur. Başka alternatifleri yoktu. Judaizmin motivasyonu olmasaydı, Yahudiler kendilerini dinin birleştirdiği bir ulus olarak düşünemeselerdi, Siyonizm huysuz bir tarikat olmaktan ileri gidemezdi. İncil'e başvurarak, oradan da her türlü siyasal ahlak prensiplerini, kampanya retoriklerini ve gençliğe hitabeden idealist öğeleri alıyorlardı. Ben Gurion, askeri, strateji kılavuzu olarak kullanıyordu. Ancak bu sadece Yahudi aydınlanmasının bir doğu Avrupalı şekliydi. Siyonizm Tanrıya yer vermiyordu. Siyonistlere göre Judaizm bir ulusal enerji ve

güç kaynağı idi, İncilse bir Devlet Kitabından başka bir şey değildi. Bu yüzden, baştan beri gördüğümüz gibi, dindar Yahudiler Siyonizme şüphe ile, hatta düşmanca bakarak, Şeytanın işi olduğuna inanıyorlardı.

Ancak, tıpkı Samuel'in Saul'ü tayin etmeye razı olduğu gibi, dindar Yahudiler de Siyonizmin varlığını kabul ederek, gereken tavrı takınmak durumundaydılar. Zamanın etkisiyle değişen çeşitli düşünce akımları vardı. Hepsi Ortodokstu. Filistin'deki yerleşimde ve İsrail'in kuruluşunda Reform Judaizminin hiçbir rolü yoktu. İlk reform sinagogu Kudüs'te 1958'de inşa edildi. Ortodoksluk, Siyonizmi onaylayacak derecede değişkenlik gösteriyordu. Siyonistlerin devletlerini kurmak için Judaizm'den yararlandıkları gibi, bazı dindar Yahudiler, Yahudilerin yeniden Judaizm'e dönmeleri için, ulusal Siyonizm ruhundan yararlanabileceklerini düşünüyorlardı. 1911'deki 10. Siyonizm Kongresinde, Tevrat karşı laik okulların lehine karar verildi. Böylece, Mizrachi faaliyete geçerek, Siyonizm'de Tevrat'ın yeri için mücadele etmeye başladı. Manda boyunca Siyonistlerle işbirliği yaptı ve devletin kurulduğu günden beri hükümet ortağıydı. Bu, İsrail'deki dindar Yahudilerle laik Yahudiler arasında bir kırgınlığın önlenmesi açısından yararlıydı, ancak, dinsel bir güç olmaktan ziyade, iki tarafın arasında bir aracı olma eğilimindeydi.

Mizrachi'nin 'ihanetine' karşılık olarak Ortodoks filozofları 1912'de Agudist hareketini kurdular. İngilizler Filistin'i alıncaya kadar hiçbir etkisi ve faaliyeti olamadı. Türk hakimiyetinin sistemi altında, azınlıklara yetkilerinin dinsel liderlerinin aracılığıyla ulaştırılma usulü muhafaza edilmişti ve tabii bu Ortodoksların lehine idi. 1922'deki mandanın 4. maddesine göre, İngilizler bütün Yahudilerin siyasal temsil yetkisini Siyonistlere verdiler. Ulusal Konseyleri laik ellerdeydi ve Mizrachi'ye olan çalışmalarının dinsel cephesini böylece yok etti. Buna karşılık, 1923'te Agudistler 'Tevrat'ın Büyükleri' tarafından yönetilen bir toplum hareketi kurdular. Şubelerinde dindar Yahudiler oylarını adaylarının lehine kullanmak üzere eğitiliyorlardı. Böylece, ikinci dindar parti kuruldu. Doğu Arvupa'da kendi basını ve lobileri ile son derece güçlüydü ve şiddetle Siyonizm aleyhtarıy-

dı. Hitler'in yükselişinden sonra panik sonucu göçmen vizesi talebi artınca, Filistin'de uzlaşma yoluna gitmek zorundaydılar. Gerçek şu ki, İsraillilerin Filistinlilerle olan durumu gibi, Agudah, Hitlerizm'e karşı prensiplerini nasıl koruyacağını bilmiyordu. Acaba Balfour Deklarasyonu Tnarı tarafından düzenlenmiş bir kaçış şekli değil miydi? 1937'de, liderlerinden ünlü Haham Hirsch'in torunlarından biri Büyükler Konseyine şunu sordu: Balfour Deklarasyonu Yahudilerin bir devlet kurmasını emreden kutsal bir düzenleme miydi, yoksa 'şeytani bir entrika' mıydı? Verilecek cevap konusunda anlaşamadıklarından, Soykırımın perde arkasına dayanarak cevabını kendisi buldu ve Siyonla bir uzlaşmaya yönelik birçok zorlayıcı sebep buldu. Devletin, işkence görmüş İsrail'e Tanrının bir armağanı olduğunu söyleyen Breuer'in iddiası, Agudah ideolojisinin temeli olmuştu.

Devlet kurulmak üzereyken, Agudah, yasal temelinin Tevrat olmasını istedi ve reddedildi. Yahudi Ajansı 29 Nisan 1947'de Agudah'a şunları yazdı; Devletin kurulması için BM'in onayı gereklidir. Teokratik bir devletin kurulmasının amaçlanmadığı açıkça belirtilmeden ve devletin bütün vatandaşlarının vicdan hürriyetinin korunacağı garanti elidmeden BM'in onaylamasına imkan yoktur.' Devlet laik olmalıydı. Diğer taraftan, Ajans, Sabbath'a ilişkin bakış açısını, beslenme ve evlenme usullerini ve okullarda dinsel özgürlüğü kabul etti. Bu uzlaşma, devletin kuruluşunda Agudah'ın Geçici Hükümet Konseyine üye olmaya ve Birleşmiş Din Cephesi üyesi olarak 1949-52 arasında yönetimdeki koalisyonda taraf olmasını imkan tanıdı. Agudah'ın bakış açısı şöyle ifade ediliyordu (10 Ekim 1952): 'Dünya İsrail'in yüzü hürmetine kuruldu. Tevrat'ı korumak ve şartlarını yerine getirmek İsrail'in görevidir. İsrail'in yaşayacağı ve dolayısıyla Tevrat'ı muhafaza edeceği yer İsrail'dir. Bu da, dünyanın varoluş sebebinin, İsrail topraklarında Tevrat rejimi düzeninin kurulması anlamını taşıyor. Bu idealin temeli atıldı. Şimdi, anavatanlarında yaşayan ve Tevrat'ın emirlerini yerine getiren Yahudiler var. Ancak bu süreç henüz tamamlanmadı, çünkü bütün İsrail henüz tamamen kendi topraklarında oturmadığı gibi, bütün İsrail Tevrat'ın emirlerini henüz yerine getirmiyor.'

Kısacası, Agudah kendisini Siyonizm'i bir din devletine dönüştürmeye adamıştı. Mizrachi'nin Agudah'ın meydana gelmesine sebep olduğu gibi, Agudah'ta kendilerini 'Kentin Bekçileri' (Neturei Karta) olarak adlandırılan tutucu bir grubun kurulmasına sebep oldu. 1935'te Agudah'tan ayrıldılar, devletin kurulmasına itiraz ettiler, seçimleri ve diğer devlet faaliyetlerini boykot ederek, Kudüs'ün din değiştirmiş Yahudilerin tarafından yönetilmesinden ise, uluslararası hale getirilmesini tercih ettiklerini beyan ettiler. Grup nispeten küçüktü ve laik zihniyete göre de aşırı insafsızdı. Fakat, Yahudi tarihine baktığımız zaman, küçük şiddet azınlıklarının, muzaffer bir çoğunluğa dönüştüklerini görüyoruz. Judaizm'deki gibi, üyeleri önemli bir mantıksal istikrarar sahiptiler. Yahudiler'in 'yaşamları doğaüstü kutsal bir düzen tarafından ayarlanmıştır... Normal politik, ekonomik ve maddi başarılara veya başarısızlıklara bağlı değiller.' Yahudiler, diğer uluslar gibi inişleri ve çıkışları belli faktörlere başlı bir ulus' değillerdi. Siyonist devletinin kuruluşu, Yahudilerin yeniden tarihe girmesi veya üçüncü Cumhuriyet değildi: Yeni ve çok daha tehlikeli bir Sürgünün başlangıcıydı. İsrail halkını temsil ettiklerini iddia eden Siyonist maskaralar, Yahudilerin ruhlarını yakıyorlardı; oysa Hitler, fırınlarında sadece bedenlerini yakarak, ruhlarını ebedi yaşama doğru azat ediyordu. Yahudileri Siyonizme, dolayısıyla ebedi yıkıma doğru çekmek amacıyla hesaplanmış gibi, Sinai'ye ve Altı Günlük Savaşa esef ediyorlardı. Ayrıca, bu zaferler Şeytan işi olduklarından, muazzam yenilgilere yol açacaktı. Bekçiler, savaşlarıyla ve fetihleriyle birlikte, Siyonizmin 'kurtuluşunu ve korunmasını' reddettiler.

Bekçiler kendilerini Baal'ın önünde diz çökmeyi veya Jezebel'in masasında yemek yemeyi reddeden bir 'kalıntı' olarak görüyorlardı. Siyonizm, 'Kralların Kralına' karşı bir isyandı ve kendi teolojilerine göre Yahudi devleti Soykırımdan beter bir facia ile sona erecekti.

Kuruluşundan beri, laik Siyonist devlet üç taraflı bir dinsel muhalefetle karşı karşıyaydı: Hükümet koalisyonunun içinden, hükümetin dışındaki Siyonist fikir birliğinden ve bu konsensüsün dışında ülkeden gelen muhalefet. Muhalefet, çocuksu ey-

lemlerden şiddet eylemlerine kadar kademeli olarak her türlü şekle girdi. Mektupların baş aşağı yapıştırılması, adreste 'İsrail'in sözde unutulması, kimliklerin yırtılması; seçimlerin boykot edilmesi; gösteriler; ayaklanmalar vs. buna dahildi. İsrail devleti, hükümetin önemsiz veya göz ardı ettiği kararların karşısında hiddetlenen bir halkla karşı karşıyaydı. Ancak kural olarak, dinsel güçler, Knesset'le ve kabine ile kıran kırana pazarlık ediyordu. İsrail'in ilk dört hükümetinde, dinsel konular en az beş kabine krizine sebep oldu. Krizlerin konusu, 1949'da yasaklanmış gıda ithalatı, Şubat 1950'de, Yemenli çocukların transit kamplarındaki din eğitimleri, Ekim 1951'de ve Eylül 1952'de Ortodoks evlerindeki kızların zorunlu askerliği ve Mayıs 1953'te okullardı. Bu tarz, İsrail'in kurulmasından sonra kırk yıl devam etti. Koalisyonda, ideolojiden, savunmadan ve dışişlerinden çok, ahenksizlik din faktöründen kaynaklanıyordu.

Yahudi dininin katı ahlak teolojisi bakımından zenginliği, tartışma alanını da genişletiyordu. Örneğin, yasal ve anayasal statüye sahip Sabbaht'ı ele alalım: Otuz dokuz asıl ve ikinci derecede yasaklanmış bir çok iş kategorisi yer alıyor; ata binmek, bir taşıt aracında seyahat etmek, yazmak, bir çalgı aleti çalmak, telefon etmek, ışığı yakmak veya paraya dokunmak bu yasakların arasında yer alıyor. Bundan başka Judah kurallarının en yaygınında 'Sabbath'a açıkça saygısızlık eden, her hususta Yahudi olmayanlar gibidir; dokunduğu şarap haramdır, pişirdiği ekmek Yahudi olmayan birinin pişirdiği yemek gibidir' denmektedir. Sabbath yasası ile çarpıcı etkileri, silahlı kuvvetlerde, kamu hizmetlerinde ve kalabalık ve kolektif sanayi ve tarım sektöründe büyük bir kargaşaya sebep oldu. Sabbath'ta kibbutzlarda ineklerin sağılmasına ve TV yayınlarına ilişkin büyük tartışmalar meydana geldi. Otobüsler Haifa'da çalışırken, Tel Aviv'de çalışmıyorlardı; Tel Aviv'de açık olan kafe'ler Haifa'da kapalıydı; Kudüs her ikisini reddetti. Bir kabine krizi de ulusal havayolu olan El-Al'ın cumartesi günleri uçmasından kaynaklandı. Daha geniş çaptaki bir hükümet tartışması da devlet denizyollarında kosher (koşer) olmayan gıdaların sunulmasıydı; gıdaya ilişkin yasalar siyasal kavgalar için çok elverişli bir alandı. Otellerin ve restoranların hahamlıktan bir 'uygunluk belgesi' almala-

rı gerekiyordu. 1962'de yürürlüğe giren bir yasaya göre, Nazareth'e yakın Hıristiyan-Arap alanlarıyla, bilimsel amaçlar dışında, domuz yetiştiriciliği yasaklanmıştı. 1985'teki kampanya ile, domuz ürünlerinin de satışı tamamen yasaklandı. Eğitim, muazzam çelişkilere sebep oldu. Manda yönetimi altında dört tür Yahudi okulu vardı: Genel Siyonist (laik), Histadrut (laik - kolektif), Mizrachi (Tevrat - laik) ve Agudah (yalnız Tevrat). 1953'teki Birleşik Eğitim Yasası ile, iki türe indirildi; hükümet - laik ve hükümet - dindar okullar. Agudah okullarını bu sistemden çıkardı, fakat, laik konulara yeterli zamanı ayıramadığı takdirde, hükümetin ödeneklerinden mahrum kalacağı bildirildi. Laiklik yanlıları, Agudah okullarının haftalık otuz iki dersten on sekizini, fen, coğrafya ve tarih yerine İncil'e, Talmud'a ve İbranice'ye ayırdıklarından şikayetçi idiler. (Kızlar erkeklerden daha çok İncil ve daha az Talmud eğitimi alıyorlardı.). Dindar Yahudiler devlet okullarının otuz iki ders üzerinden sadece sekizini dine ayırdıklarından ve İncil'in laiklik ruhu içinde, Siyon tarihinin başlangıcı olarak anlatılan bazı kısımlar dışında, masal gibi anlatılmasından şikayet ediyorlardı. 1950'li yılların sonunda, kabinede gündeme gelen ve laik okullarda 'Yahudi bilincinin, dindar kesimin okullarında ise 'ulusal-Yahudi bilincinin geliştirilmesini öngören tasarı, daha çok kargaşalığa sebep oldu. 1959'da, Doğulu Ortodoks çocuklarına laiklik propagandası yapılmasından dolayı üç yerde isyan çıktı. Hahamlardan biri büyük bir üzüntü ile sitem ediyordu: 'İlimden ve irfandan yoksun gençleri göklere çıkarırken, ilim ve irfan sahibi yaşlıları yerin dibine batırdılar. Okul çocuğuna burada - İsrail topraklarında! - Tevrat'ın emirlerine uymak gerekmediğini öğrettiler. Erkek çocuk okuldan geldiğinde annesi ve babası ona dua etmesini söylediklerinde, öğretmeninin bunu gereksiz bulduğunu, eğiticisinin de saçma bulduğunu bildirdi. Haham gelerek, çocuklara Sabbath'a uymalarını söyleyince, onu dinlemediler, çünkü kulüpleri bir futbol maçı düzenlemiş veya araba onları plaja götürmek için dışarıda bekliyordu. Haham üzüntüden ağlayınca, yüzüne karşı alay ettiler, çünkü eğiticinin talimatı öyle idi. Tevrat'ın filozofları bir kenara atılırken, genç çocuklar, parti kartlarına sahip oldukları için yükseliyorlar.'

Ortodokslar, birçok kuruluşun cinsiyet ayrımı geleneğini kaldırmalarına ateş püskürüyorlardı. Ortodoks merkezlerinin çevresinde dan salonları ve kız erkek karışık denize girme konusunda öfkeli çatışmalar çıkıyordu. Kızların orduda askerlik yapmaları Büyükler Konseyi tarafından ölüm pahasına karşı konacak bir yasa olarak belirlendi. Din faktörünün kazandığı sayısız savaşlardan biri de bu idi. Evlilik meselesinde de galip geldiler. Laik İsrail devleti resmi nikahtan vazgeçmek zorunda kaldı. Hahamlık Mahkemeleri Hukukunun 1. ve 2. Bölümlerinde yer (Evlenme ve Boşanma) hükümlerine göre laik nikahlarda dahi Ortodoks yasasının uygulanması zorunluydu. Knesset'in laiklik yanlıları, kanunun lehine oy kullandılar, aksi takdirde, kademeli olarak İsrail, birbirleriyle evlenemeyen iki topluma sahip olacaktı. Ortodoks evlenme ve boşanma uzmanları, kendi bakış açılarından yasal olarak çeşitli kategorilerden Yahudi göçmenlerini en sıkı testlerden geçiriyorlardı. 1952'de 6.000 Bene Israel'in (Bombay Yahudi'sinin) boşanması titizlikle incelenerek kurala aykırı bulundu; Etiyopya'daki Falasha Yahudilerinin evlilikleri, şüphe üzerine 1984'te sorgulandı.

Yeniden evlenme ve boşanma ile ilgili acı tartışmalar meydana geldi. Deuteroomy 25:5 hükmüne göre, çocuksuz bir dul, kayınbiraderi ile evlenmek zorundadır. Bu zorunluk 'halizah'la, yani kayınbiraderin reddetmesi ile ortadan kalkıyor. Henüz reşit değilse, dul kadın beklemek zorundadır. Sağır ve dilsiz olup 'Ona varmak istemiyorum' diyebilecek kabiliyette değilse, dul kadın tekrar evlenmeyebilirdi. Bu olay 1967'de Ashdod'da meydana geldi. Üstelik sağır ve dilsiz adam zaten evli idi. Hahamlık iki kişi ile bir evlilik düzenleyerek, ertesi günü boşanmayı da denetledi. İki taraftan birinin boşanmayı reddettiği hallerde, çetin olaylar gerçekleşiyordu. Kadın reddettiği takdirde, boşanma zorlaşıyordu, ancak, erkek reddettiği takdirde boşanma imkansızlaşıyordu. Örneğin, 1969'da meydana gelen bir olayda, altı taciz ve üç tecavüzden, bir kadının kocası on dört yıla mahkum edildi. Kadının boşanma isteğini koca reddedince, hahamlık yasasına göre, çift evli kaldı, zira İsrail'de kadının bu konuda herhangi bir hak talebi olamaz. Buna benzer durumlarda, eskiden Din İşleri Bakanı olan haham Zerhah Warhaftig şöyle diyordu:

Yasal sistemimiz her zaman halktan yanadır. İçinde, bazen insana batan dikenleri olabilir. Şu veya bu kişi bizi ilgilendirmiyor. Bizi ilgilendiren toplumuin tümüdür.' Konu belki daha iyi bir tarzda ifade edilebilirdi, ancak doğruydu. Yeni devletin karşılaştığı zorluklar, Judaizmin mükemmeliyetçi bir din olduğu konusunda dikkatleri çekti. Zaaflarının gücünü içeriyor. Örnek bir toplum kurmayı hedeflediğine göre, uygulayanları seçkin bir sınıf olarak kabul ediyor. Yasasının, devlet kurulmadan 3.200 yıl önce düzenlenme sürecinde olmasına rağmen, İsrail gibi yeni bir devlet için ideal bir dindi. Judaizmin eşsiz sürekliliği sayesinde, en eski hükümleri dahi hala geçerliydi ve dindarlar tarafından hala uygulanıyordu. Bazen, dini gerçeğin içeriğinden çok, şeklini içeriyorlardı, fakat 'anane kabilinden' ifadesi Yahudiler için bir kınama değil. Bar-İlan Üniversitesinin rektörü Dr. Harold Fisch'in dediği gibi: İngilizce 'ritual/dini tören' kelimesinin Protestan geleneğinden kaynaklanan abartılı bir yönü var. İbranicesi 'Mizvot'tur (dinin emri) ve insanların karşılıklı ilişkileriyle ilgili olsun veya insanın Tanrı ile ilişkisi ile ilgili olsun, aynı ahlaki güce sahiptir. Yasanın son bölümü sözde dini törenlerle ilgili emirleri içermekte ve bunlar da ahlaki emirler kadar vazgeçilmez emirlerdir.' Dinsel tören esprisine göre, kurallara titizlikle uyulması şarttır. Bütün devletler, geçmişin saygınlığı ile kendilerini yüceltmek ihtiyacındadırlar. 1945'ten sonra bağımsızlıklarını ilan eden yüzden fazla ulus, kurumlarını ve geleneklerini eski koloni yöneticilerinden veya hiçbir kanıta dayanmayan bir geçmişten almak zorunda kaldılar. Bu hususta İsrail çok şanslıydı, çünkü hepsinden uzun ve zengin bir geçmişi vardı, bu geçmişin sayısız tarihi kayıtları mevcuttu ve istikrarlı bir şekilde güncelliğini korumuştu. Yahudilerin tarih yazma hususundaki üstün yeteneği Josephus dönemi ile ondokuzuncu yüzyıl arasında yer alıyor. Siyon devleti kurulunca, kendini sadece tarih olarak değil, her şeyin ötesinde arkeoloji olarak da ifade etti. Ben Gurion, Moshe Dayan ve Yigael Yadin gibi devlet adamları ve generallerden başka, binlerce sıradan vatandaş da he amatör, hem profesyonel arkeolog oldular. Antik zamanların derinlemesine incelenmesi İsrail'in saplantısı haline geldi. Bu, organik bir ulus kurma hususunda önemli bir faktördü. Fakat,

Yahudi ırkını yaratmış olan ve Musa'ya kadar uzanan geçmişinin kanıtlarını bulabilen bir dinin yaşayan gücüne oranla, önemsizdir. Törelerine titizlikle bağlı olmaları ve onların uğruna ölmeye hazır olmaları, Yahudilerin hayatta kalmayı başarmalarının sebebidir. Usullerin titizlikle yerine getirilmesi Siyon devleti için doğru ve sağlıklıydı.

Cesaretleriyle ve Tanrının lütfu ile 1967'de Altı Günlük Savaşta aldıkları Eski Kentin kalan kısmıyla birlikte Mabet Tepesine karşı Yahudilerin davranışı bunun bir örneğidir. Alınan karar, 1948'de Kudüs Yahudilerinin götürüldükleri eski gettonun restore edilmesi idi. Fakat, Mabet güçlük çıkarıyordu. Antik zamanlarda tamamen yıkılmıştı. Maimonides, otoritesini kullanarak, yıkılmış olmasına rağmen, Mabedin bulunduğu yerin her zaman kutsallığını koruduğuna hükmetmişti. 'Shekinah' oradan hiç ayrılmamıştı ve bu yüzden Yahudiler, geleneksel olarak Kutsalların Kutsalı'nın sona erdikten sonra, önceki örnek tekrarlanamaz mıydı? Hayır: Önceki örnek, ancak Yahudilerin çoğunluğu kendi topraklarına yerleşince geçerli olabilirdi, ancak durum henüz öyle değildi. Ezra'nın zamanında Babil'den dönen Yahudilerin sayısı bugünkünden az olmasına rağmen, Mabet yeniden inşa edilmemiş miydi? Doğru: Ancak herhangi bir kutsal emir alınmamıştı. Üçüncü Mabet, doğa üstü bir şekilde, Tanrının müdahalesi ile yeniden inşa edilecekti. Bu iddia bir defasında Siyonmış, meydana gelen olaylar iddiayı yalanlamamış mıydı? Tartışmasız olarak Solomon tarafından inşa edilen birinci edilmişti. Öyle idi; diğer taraftan Mabet Davut'un zamanında inşa edilmiş olamazdı, zira Davut bir sava; Solomon'un barış zamanına kadar beklemek gerekiyordu. Bugüne gelelim: Ancak barış yerleşince Üçüncü Mabedin inşa edilmesi mümkündür. Üçüncü Mabedin ayrıntıları Ezekiel'in Kitabında yer alıyor. Teknik iddiaları bir tarafa bırakırsak, şimdiki nesil, ne Mabedi yeniden inşa etmeye, ne de ibadet tarzına hazır değildi. Böyle olmaları için dinsel bir uyanış gerekli idi. Tamam: Bunun için Mabedi yeniden inşa etmeye başlamaktan daha iyi bir yol var mıydı? İddialar bu şekilde devam ederken, ekseriyetin aklında hiçbir şey yapılamayacağına dair bir kanaat oluştu. Adetlere göre bir paskalya kuzusunun kurban edilmesi teklifi dahi reddedildi,

çünkü sunak mahallinin tam olarak nerede olduğu tespit edilemedi ve elde rahibin giysilerine ilişkin fazla ayrıntı olmadığından, olayın yeniden yaratılması zor olacaktı.

Mabet ve etrafındaki iddialar, yeni İsrail toplumunda birleştirici bir güç olan dinsel geçmişi simgeliyordu. Ancak, laik bir geçmi de söz konusu idi: Ondan kaçmak için Siyon devleti kurulmuştu: Oradaki simge Soykırımdı; hatta bir simgenin de ötesinde, devletin kuruluşunu dahi gölgelemiş olan ve haklı olarak herkesin zihninde canlılığını koruyan dehşet verici bir gerçekti. Judaizm'i sadece Yasa ilgilendirmiyordu: Yasa'nın sonuçları, yani adaletin yerini bulması önemli idi. Yahudi tarihinde, Sürgün, Yahudi oldukları gerekçesi ile Yahudilere uyguilanan bitmeyen eziyetin uzun ve üzücü hikayesi idi. Yahudilerin dışındaki toplumun Yahudilere bu eziyeti uiyguilayanları adaletin önüne çıkarmaktaki acizlikleri dikkat çekicidir. Yahudi devletinin kuruluşu, onlara yapılan o büyük haksızlığa verilen cevap gibi idi ve Yahudilerin zaman içinde yapılanlara karşılık verebileceklerini ve onlara haksızlık edenlere Yasalarını uygulayabileceklerini bütün dünya gördü. Soykırım suçunun boyutları o kadar muazzamdı ki, Nüremberg davaları ve bireysel olarak Avrupa ülkeleri tarafından yürütülen diğer adalet poresüderleri açıkça yetersizdi. 1944'te, müstakbel Başbakan Moshe Sharett'in yönetmekte olduğu Yahudi Ajansının Siyasi Dairesinin araştırma bölümü, Nazi savaş suçluları ile ilgili çeşitli bilgiler toplamaya başlamıştı. Devlet kurulduktan sonra, suçluları bulup adaletin önüne getirmek, bazıları gizli olan, çeşitli Yahudi ajanslarının görevi idi. Bu konudaki gayretler, sadece İsrail'le sınırlı değildi. Dünya Yahudi Kongresi dahil, ulusal ve uluslararası birçok Yahudi kuruluşu da buna katıldı, hayatta kalabilenler de iştirak etti. 1946'da, Simon Wiesenthal, Mathausen ve Buchenwald kamplarında beş yıl çalışmadan sonra hayatta kalmayı başaran otuz sekiz yaşındaki bir Çek, diğer otuz kamp arkadaşı ile birlikte, Viyana'da Yahudi Tarihi Dokümantasyon Merkezini kurdu. Merkezin faaliyetinin odak noktasını henüz mahkemeye çıkarılmamış ve mahkum edilmemiş Nazi suçluları oluşturuyordu. Akademik, eğitimsel ve tazminat amaçlarıyla, Soykırım büyük bir titizlikle inceleniyordu.1980'de, Amerika'daki ve Kanada'daki Üniversi-

telerde Soykırımı incelemeye yönelik eğitim veren doksan üç kurs ve aynı konuya kendilerini tamamen adamış altı araştırma merkezi bulunuyordu. Los Angeles'teki Wiesenthal Soykırım Araştırma Merkezinde 'multi-ekran, multi-kanal seslendirme, Soykırımın görsel - işitsel (ses dalgalı) izlenimini yaratmak için tak şeklinde 23 fit uzunluğunda ve 40 fit yüksekliğinde bir ekran, üç filim projektörü, özel bir Sinemaskop merceği, on sekiz slayd projektörü ve pentafonik seslendirme kullanıldı. aynı anda hepsine kumanda edilebilmesini sağlayan merkezi bir bilgisayara bağlıydı. Yahudi aleyhtarlarının bütün bunların hiçbir zaman meydana gelmediğini veya çok abartıldığını anlatmaya çalıştıkları bir dönemde o meşum olayın dramatik bir şekilde yeniden yaratılması fazla değildi.

Soykırımın yeniden yaratılarak belgelenmesinin birinci hedefi adaletin yerini bulmasıydı. Wiesenthal'ın kendisi de 1.100 Nazi'nin adaletin önüne çıkmasından sorumluydu. İsrail hükümeti tarafından, Himmler'den sonra Soykırımın başlıca yöneticisi ve uygulayıcısı olan Adolf Eichmann'ı belirlenmesine, tutuklanmasına, mahkemeye çıkarılmasına ve mahkum edilmesine yaramış olan yardımın çoğu Wiesenthal tarafından sağlanmıştı. 1960 yılının Mayıs ayında, İsrail ajanları tarafından Arjantin'de tutuklanarak, gizlice İsrail'e getirildi ve 1950 Naziler ve Nazi İşbirlikçileri (Ceza) Yasasına göre on beş davada suçlu bulundu. Birçok sebepten dolayı, Eichmann davası, hem İsrailliler hem de bütün dünya için güncel, önemli ve sembolik bir olaydı. Yahudileri öldürenlerin cezasız kaldıkları dönemin kapandığını ve suçluların dünyada saklanabilecekleri bir yerin olmadığını çarpıcı bir şekilde gösteriyordu. Dava, 976 yabancı ve 166 İsrailli muhabir tarafından izledi. Soykırıma, ona sebep olan olaylara ve suçlamalara milyonlar tanık oldu.

Yakalandığında Eichmann'ın ilk tepkisi kimliğini ve suçunu beyan ederek, Yahudilerin onu cezalandırma hakkını kabul etmek oldu. 3 Haziran 1960'ta 'Özür dileme eylemine daha geniş bir anlam kazandıracaksa kendimi alenen asmaya razıyım' diyordu. Daha sonra davranışı değişti ve Nüremberg'den beri alışılmış olan savunmaya sığınarak, makinenin basit bir dişlisi olduğunu ve sadece başkasının emirlerini yerine getirdiğini

söylemeye başladı. Dava, faal, kurnaz, ısrarlı ve alçak bir savunma ile karşı karşıyaydı. Knesset'in yürürlüğe koyduğu yasaya göre, bir yabancının (Alman dava vekili Dr. Robert Servatius'ın) Eichmann'ı savunmasına izin verildi ve ücretini (30.000 dolar) İsrail hükümeti karşıladı. Dava uzun zaman ve titizlik gerektiren bir olaydı; 11 Aralık 1961'de verilen hüküm konusunda, sanığın tutuklanmasının şartlarına ve kanıtların türüne rağmen, yargı, mahkemenin yeterliliğini ve sanığı dava etme hakkını beyan etmekte çok zorlandı. Reddedilemeyecek kanıtlar suçlunun mahkum edilmesini kaçınılmaz hale getirmişti. Eichmann 15 Aralık'ta idama mahkum oldu ve temyiz isteği 29 Mayıs 1962'de reddedildi. Başkan Yitzhak ben Zvi'ye bir merhamet başvurusu gönderildi. Mahkemenin başkanı, bir gün süre ile tek başına bunu düşündü. İsrail o zamana kadar (ve o zamandan beri) hiç kimseyi idam ettirmemişti. Gerek oradaki gerek yurt dışındaki birçok Yahudi idamdan kaçınmayı tercih ederken, büyük bir çoğunluk hükmün doğruluğunu savunuyordu. Durum ne olursa olsun, Başkanın herhangi bir hafifletici sebep bulmasına imkan yoktu. Ramla Hapishanesindeki bir oda, yerde kapak şeklinde bir kapı ve bir darağacı ile donatılarak özel olarak idam odasına dönüştürüldü. Eichmann 31 Mayıs 1962'de gece yarısına doğru idam edildi; cesedi yakıldı ve külleri denize savruldu.

Eichmann meselesi İsrail'in yeteneğini, adaletini ve kararlılığını gösteriyordu; bir dereceye kadar Nihai Çözümün hayaletini uzaklaştırmış oldu ayrıca İsrail tarihinde yer alması gereken bir olaydı, ancak Soykırım, İsrail'in ulusal bilincinde belirleyici bir gerçek olmaya devam ediyordu. 1983 yılının Mayıs ayında, Smith Research Center Şirketi, İsraillilerin Soykırıma karşı tavırlarını inceleyen bir araştırma yaptılar. Araştırmanın sonucu, İsraillilerin büyük bir çoğunluğunun (%83) dünya görüşüne yön verdiğini ortaya çıkardı. Merkezin direktörü Hanoch Smith 'Soykırımın sebep olduğu travma İsraillilerin zihninde derin bir yer işgal ediyor; etkileri ikinci, hatta üçüncü kuşakta da görülüyor' diye rapor etti. Soykırımın görüntüsü İsrail'in amacına doğrudan destek oldu. Muazzam bir çoğunluk (%91) Batılı liderlerin toplu katliamdan haberleri olduğunu, an-

cak, Yahudileri kurtarmak için fazla bir şey yapmadıklarına inanıyorlardı. Biraz daha düşük bir oran %87) si 'Soykırımdan Yahudilerin Yahudi olmayanlara güvenemeyeceklerini öğrendik' diyorlardı. %61'i, Soykırımı Yahudi devletinin kuruluşundaki bir numaralı faktör olarak görüyordu, %62'si ise, varlığının, tekrarını imkansız hale getirdiğine inanıyordu.

Eski İsrail toplumu Firavun hakimiyetinin altında ezildiği köleliği unutmadığı gibi, Soykırım da yeni İsrail toplumunun belleğinin derinliklerine yerleşmişti. Kaybettiklerinin acısını yaygın olarak yaşıyorlardı. Hitler, özellikle dindar ve fakir kesimden olmak üzere, toplam Yahudi nüfusunun üçte birini yok etmişti. Kayıp laik anlamda da ifade edilebilir, şöyle ki, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, eski gettolardan kurtularak özgür kalan yeteneklerin yayılmasıyla, dünya, anlatılabileceğin ötesinde zenginleştirmişti. Bu yetenekler, modern Avrupa ve Kuzey Amerika medeniyetlerinde esaslı bir yaratıcı güç olduklarını kanıtlamışlardı. Hitler bu kaynağı ebediyen mahvedinceye kadar dünyaya katkıları aynen devam etmişti. Bu yeteneklerden artık mahrum kalan dünyanın neler kaybettiğini hiçbir zaman kimse layıkıyla bilemeyecek. Kaybedilenler İsrail için bir facia idi. Bu, bireysel kademede hissediliyordu; ailelerini ve çocukluk arkadaşlarını kaybetmeyen yok gibi idi. Kayıpların yarattıkları boşluklar kolektif kademede de hissediliyordu: Devleti kuracak üç kişiden biri yoktu. Eksiklik, manevi alanda da acı bir şekilde hissediliyordu. Judaizmin insan hayatına verdiği üstün değere baktığınız zaman, Hitler'in milyonlarca insanı ve özellikle Tanrının sevdiği dindarları ve fakirleri seçerek öldürmesi anlaşılır gibi değildi. İsrail dahi, ulus olarak Eichmann'ın dahi idamına karar vermeden önce, uzun ve hararetli tartışmalara girişmişti. Büyük Judah dinbilimcisi Abraham Joshua Herschel (1907-73) şans eseri, felaketten altı hafta önce Polonya'da ayrılmıştı. Şunları yazıyordu: 'Milyonlarca insan hayatının kötülüğün onuruna yok edildiği Şeytanın mihrabının ateşinden çekip çıkarılmış yarı yanmış bir çalıyım. O mirhapta daha neler neler kül oldu: Bunca insanını kutsal görüntüsü, adil ve merhametli Tanrıya olan inançları ve yaklaşık 2.000 yıldan beri insanların kalbinde gelişen İncil'e olan bağlılıkları.' Bunların

meydana gelmesinin sebebi ne idi? Yeni Siyon devletinin yaşamı cevapsız kalan, belki de cevap verilemeyen bir soru ile başladı. Bütün bunlara rağmen, Soykırımdan önceki döneme kıyasla Yahudilerin durumları düzelmişti. Ulusal Yahudi devleti kurulmuştu. Ancak, bununla Sürgün sona ermiyordu. Nasıl erebilirdi? Arthur Cohen'in dediği gibi 'Sürgün, laik, ulusal bir devletin kurulmasıyla tarihi bir kazanın onarılması değil, metafizik bir kavramdır', 'rehinden henüz kurtarılamamış olmanın tarihi katsayısıdır.' Yahudi toplumunun çoğu yurdunun dışında yaşıyordu: Babil Sürgününden beri bu böyle devam ediyordu. İkincisinde olduğu gibi, Üçüncü Cumhuriyette toplam Yahudilerin sadece dörtte birini barındırıyordu. İsrail devleti kırkıncı yılını tamamlarken dahi, bu oranda en küçük bir değişiklik belirtisi yoktu. Bununla beraber, laik Siyon'un kurulması, Yahudilere iki milenyumdan beri hiç hissetmedikleri bir canlılık ve heyecan vermişti. Bütün topluluğa eski dindar kesimin ve Dönüş fikrinin veremediği bir amaç sağlamıştı. İsrail'in fiilen kurulması, Mabedin yeniden inşa edilmesi ile aynı değeri taşıyordu. Büyük Herod'un zamanındaki Mabet gibi, tatminkar olmayan yönleri olmasına rağmen, önemli olan varolmasıydı. Ayrıca, istendiğinde ziyaret edilebilmesi ve paylaşılabilmesi, gurbete tamamen farklı boyutlar kazandırdı. Sürekli bir ilgi, bazen endişe, her zaman da gurur kaynağıydı. İsrail, devletini kurup kendini ve haklarını savunabileceğini kanıtladıktan sonra, gurbette olanların hiç biri artık Yahudi olmaktan artık utanmıyordu.

Bu önemliydi, zira yirminci yüzyılın sonlarına doğru gurbetteki toplumlar reahla fakirlik arasındaki aşırılıklarını korumaya devam ediyorlardı. 1930'lu yılların sonunda, toplan Yahudi nüfusu 18 milyona ulaşıyordu. 1980'lerin ortasında, Soykırımdan kaynaklanan kayıplarını telafi etmişlerdi. 13.5 milyonluk nüfustan sadece 3.5 milyonu İsrail'de yaşıyordu. Yahudi toplumunun en kalabalık olduğu yer ABD idi (5.750.000). Kanada'daki, 310.000 kişi, Arjantin'deki 250.000 kişi, Brezilya'daki 130.000 kişi, Meksika'daki 30.000 kişi ve bir düzine daha ufak tefek grubun da hesaba katılmasıyla elde edilen sonuca göre, dünyadaki Yahudi nüfusunun (6.6 milyon) yarısının Amerika'larda yaşadığı ortaya çıkıyordu. ABD ve İsrail'den sonra en

kalabalık Yahudi toplumu ile (1.750.000) Rusya üçüncü sırada yer alıyordu. Macaristan'da (75.000) ve Romanya'da (30.000) da hatırı sayılır bir toplum yaşıyordu. Marxist doğu Avrupa'nın toplamı 130.000 kişi idi. Batı Avrupa'da, 1.250.000'den fazla Yahudi yaşıyordu. 670.000 kişi ile Fransa başta geliyordu. İngiltere'de 360.000, Batı Almanya'da 42.000, Belçika'da 41.000, İtalya'da 35.000, Hollanda'da 28.000 ve İsviçre'de 21.000 kişi vardı. Afrika'da, Güney Afrika Cumhuriyetinin (105.000) dışında az sayıda Yahudi yaşıyordu. Fas'ta 17.000 kişi ve Etiyopya'da belki 5.000 kişi yaşıyordu. Asya'da, 35.000 Yahudi İran'da, 21.000 ise Türkiye'de yaşıyordu. Avustralya ile Yeni Zelanda'nın toplamı 75.000 kişi idi.

Bu toplumlardan bazılarının meydana çıkması, tarihi ve kökeni büyük bir karışıklık arz ediyordu. Örneğin, 1940'lı yılların sonunda Hindistan'da yaşayan 26.000 Yahudi üç ayrı gruba ayrılmıştı. Bombay'da yaşayan 13.000 kişi Bene Israel'di (İsrail çocukları). Bu Yahudiler, kayıtlarını ve kitaplarını kaybetmişlerdi ve sözlü olarak aktardıkları göçlerinin tarihçesi, 1937'de yazılı şekli dönüştürülmüştü. Hikayelerinde, Antiochus Epiphanes'in zulmünden (M.Ö. 175-163) Galile'den kaçtıklarını anlatıyorlardı. Bombay'ın 30 mil ötesinde gemileri batmış ve sadece yedi aile hayatta kalmış. Yanlarında herhangi bir din kitabı bulunmadığından, İbranice'yi kısa zamanda unutmuşlar, ancak, Sabbath'ı ve diğer bazı Yahudi bayramlarını kutlamaya, sünnet ve beslenme kurallarını uygulamaya devam etmişler ve 'Shema'yı unutmamışlar. Marathi dilini konuşuyorlardı ve Hintli kast usullerini uyguluyorlardı. Goa(beyaz) ve Kala(siyah) olarak ayrılmaları, iki ayrı toplumu meydana getirmiş olabilir. Sonra Cochin Yahudileri geliyordu, 2500 kişi, batı kıyının 650 mil güneyinde yaşıyorlardı. Önceliklerinin kayıtlı olduğu ve eski Tamil dilinde kazınmış, iki bakır levha bir nevi kuruluş belgeleri idi. 974 ile 1020'den kalma idi. Herhalde buraya muhtelif zamanlarda göç edilmişti. İlk önce siyah Cochin Yahudileri gelmişlerdi, daha sonra onaltıncı yüzyılın başlarında onlara İspanya'dan, Portekiz'den Avrupa'nın (ve Orta Doğu'nun) çeşitli yerlerinden beyaz tenli Yahudiler katılmışlardı. Ana grupların üçüncüsü Meshuararim'lerdi. Bunlar Yahudilerle köle-metresle-

rin birleşmesinden doğan çocukların torunlarıydı ve adi bir kastın mensubuydular. Bu gruplardan hiç biri diğeri ile bir arada ibadet etmiyordu. 2.000 Sephardi Yahudi'si 1820 - 30 arasında Bağdat'tan gelmişlerdi ve nihayet son bir Avrupalı Yahudi göçmen kafilesi 1930'larda gelmişti. Bu son iki kategorinin ortak dinsel amaçları paylaşmalarına rağmen, hiç biri Bene Israel veya Cochin Yahudilerinin sinagoguna gitmek istemiyordu. Bütün beyaz tenli Yahudilerle siyah tenlilerin çoğu İngilizce konuşuyorlardı, İngiliz egemenliği altında gelişiyorlardı, askerlik yapıyorlardı, devlet memuru, tüccar ve dükkan sahibi oluyorlardı, Bombay Üniversitesine gidiyorlardı, İbranice öğreniyorlardı, Yahudi klasiklerinin Marathi'ye çevirisini yapıyorlardı ve mühendis, avukat, öğretmen ve bilim adamı olarak mezun oluyorlardı. Bunlardan biri, 1937'de, bütün Yahudi gruplarının merkezi olan Bombay'a vali oldu. Ancak, özgür Hindistan onlara o kadar sevimli gelmediğinden, İsrail devletinin kurulmasıyla, oraya göç etmeyi tercih ettiler böylece, 1980'lerde Cochin kıyısında ancak 15.000 Bene Israel ve 250 Yahudi kalmıştı.

Bu tür grupların hayatta kalabilmeyi başarmaları, Judaizmin, en çelişkili durumlara uyabildiğini gösteriyor. Tabii, yirminci yüzyılda cereyan eden feci olayların, birçok Yahudi toplumunu mahvetmediği söylenemez. Çin'deki savaş sonrası Komünist rejimi, Çin'deki Yahudi toplumuna kendi nihai çözümünü uyguladı, Yahudilerin çoğu kaçtılar veya kovuldular; Hong Kong'da 1000 Yahudi, Singapur'da ise 400 Yahudi Uzakdoğu'nun tek başına kalmış karakol mevkilerini oluşturuyorlardı.

1940'lı ve 1950'li yıllarda Arap alemindeki tarihi Sephardi toplumları, savaş öncesi nüfuslarının bir kesiri kadar kalmışlardı. Avrupa'nın birçok bölgesinde, hayatta kalabilen veya Soykırım faciasından sonra geri dönen Yahudiler, öncelikle İsrail olmak üzere, çeşitli yerlere göç ediyorlardı. Selanik'in Ladino konuşan nüfusu, 1939'da 60.000 kişi iken bu sayı 1980'li yıllarda 1.500'e inmişti. Viyana'nın geniş, verimli ve belki de hepsinden yetenekli Yahudi toplumu 200.000 kişiden 8.000'e düşmüştü. Kentin Doebling mezarlığına defnedilmiş bulunan Herzl'in kalıntıları bile, yeniden defnedilmek amacıyla 1949'da Kudüs'e götürüldü. 1930'lu yıllarda yaklaşık 70.000 kişi olan Amsterdam

toplumu, kırk yıl sonra 12.000'e düşmüştü. Anvers'i Batının elmas merkezi haline getiren Yahudiler, ticaretlerine devam etmekle birlikte, kentin Yahudi nüfusu 55.000'den 1980'li yıllarda 13.500'e düşmüştü. Finans alanında bir zamanlar çok ünlü olan eski Frankfurt'taki Yahudi toplumu 1933'teki 26.158'den 1970'lerde 4350'ye düşmüştü. 1920'lerde Berlin'i dünyanın kültür merkezi haline getiren yaklaşık 175.000 Yahudi'den, 1970'lerde 5.500 kişi (artı Doğu Berlin'deki 850 kişi) kalmıştı. En üzücü boşluk Polonya'da yer alıyordu. 1980'lerdeki savaş öncesi 3.300.000 nüfusluk Yahudi toplumu 5.000'e düşmüştü. Eskiden sinagog ve kütüphane zengini olan sayısız kentte, Yahudi'yi tanımıyordu.

Buna rağmen, istikrar, hatta büyüme dahi vardı. İtalyan Yahudileri Nazi döneminden çarpıcı bir azimle sağ çıktılar. Alman işgalinin sonunda kalan 29.000 kişi, savaş sonrası dönemde kuzeyden ve doğudan İtalya'ya gelen göçmenlerle yavaş yavaş 32.000'e çıktı. 1965'te Kudüs'teki İbrani Üniversitesinin yaptığı bir araştırmadan, İtalyan toplumunun zedelenebilir bir demografik profili olduğunu ortaya çıkardı. İtalyan Yahudileriin doğum oranı 1.000 üzerinden 11.4 iken, toplam nüusunki 18.3'tü. Evlilik ve doğurganlık oranları da düşüktü; sadece ölüm oranı ve ortalama yaş artmıştı (otuz üçe karşı kırk bir). Roma'daki Yahudi toplumunun çekirdeği, 1880'e kadar Trastevere'de eski ghettonun bulunduğu ve Yahudilerin bir zamanlar, eski Roma krallarının zamanıdan beri kumaş parçaları toplayarak ve seyyar satıcılıkla ekmeklerini kazanmaya çalıştıkları yerde yaşıyordu. Burada, her zaman olduğu gibi, en zengin Yahudilerle en fakirleri kapı komşusuydular. Başlıca otuz aile, 'Scuola Tempio'nun secereleri 1.900 yıl öncesine kadar, imparator Titus'un dönemine, Mabet yıkıldıktan sonra zincirlenerek Roma'ya getirildikleri zamana dayanıyordu. Romalı Yahudiler, onları sıra ile sömürmüş, zulmetmiş ve korumuş olan muhteşem kilisenin gölgesinde yaşamışlardı. Hem karşı gelmeye, hem uyum sğlamaya çalışmışlardı. Şöyle ki, eski ghettonun kapılarının dışında, Lungotevere Cenci'deki en önemli sinagogları, İtalyan barok kilise stilinin görülmeye değer bir yapısıydı. Nisan 1986'da Papa II. John Paul, sinagog ayinine katılan ilk piskopos-

tu; sıra ile Roma'daki Baş Hahamla Mezmurlar Kitabını okuyorlardı. Yahudi cemaatine: 'siz, sevgili kardeşlerimizsiniz; aslında ağabeylerimizsiniz' demişti.

Savaştan sonra, Fransa'da inkar edilemeyecek bir sayısal ve yoğunluk gelişmesi görülüyordu. Nazilerle Vhichy müttefikleri, Fransa'nın savaş öncesi 340.000 kişilik Yahudi nüfusunun 90.000'ini öldürmüşlerdi. Fransa'nın yerel toplumunun bir anlamda sığınmacıların sürülmesinde işbirliği yaptığının bilinmesi, trajediyi daha da vahimleştirmişti. Savaşı izleyen otuz yıl içinde Müslüman aleminden gelen yoğun Sephardi göçü ile, 25.000 kişi Mısır'dan, 65.000 kişi Fas'tan, 80.000 kişi Tunus'tan ve 120.000 kişi Cezayir'den gelmişti. Daha az, gene de hatırı sayılır sayıda Suriye'den, Lübnan'dan ve Türkiye'den de gelenler olmuştu. Sonuç olarak, Fransız Yahudi'si toplum iki katından fazla artarak, 670.000 kişi ile, dünyadaki dördüncü en geniş toplum olarak yerini aldı.

Bu yoğun demokrafik yayılma, beraberinde derin bir kültür değişikliği getirdi. Fransız Yahudi'si toplum, özellikle Fransız devriminde onlara cumhuriyetçi kurumlarla özdeşleşmeye izin verildiğinden beri her zaman hepsinden çok asimilasyonist olmuştu. Bazı Fransızların Vichy vesilesi ile sergiledikleri, çirkin davranış, bir dereceye kadar güvenin sarsılmasına sebep oldu. Bunu en açık şekilde belirten göstergelerden biri, tıpkı 1803-1942 yılları arasında olduğu gibi, 1945-57 yılları arasındaki 12 yıllık dönemde, bir o kadar Fransız Yahudi'sinin altı defa isimlerini değiştirmeleridir. Böyle olmasına rağmen, sayı düşüktü ve ultra-asimilasyon Fransız Yahudi toplumunun savaştan sonraki dönemde dahi belirleyici bir özelliği olarak kaldı. Raymond Aron gibi yazarlar, çağdaş Fransız kültürünün merkezi idiler; sakin ve gösterişsiz orta sınıf üstü toplumdan, Rene Mayer ve Pierre Mendes France gibi 4. Cumhuriyetin ünlü Başbakanları ve Michel Debre ve Laurent Faure 5. Cumhuriyetinkiler çıktı. Afrika'dan gelen Sephardi akımı Fransız Yahudi toplumunun Yahudiliğinin yoğunlaşmasına yol açtı. Çoğu belki Fransızca konuşuyordu ama, İbranice konuşanların oranı yüksekti. Ondokuzuncu yüzyılın Fransızlarının 'üç kuşak teorisi' vardı: "Büyükbaba inanıyor, baba tereddüt ediyor, oğul reddediyor. Bü-

yükbaba İbranice dua ediyor, baba duaları Fransızca okuyor, oğul hiç dua etmiyor. Büyükbaba bütün bayramları kutluyor, baba Yom Kippur'u, oğul hiç birini. Büyükbaba Yahudi olarak kaldı, baba asimile oldu, oğlu sadece Tanrının varlığına inanıyor... tabii bu arada Fourier veya Saint Simon müridi olmadı ise. 'Savaş sonrası Fransa'sında, bu teori artık geçerliliğini yitirmişti. Oğul, babayı agnostisizmi ile yalnız bırakarak, büyükbabanın dinine geri döneceğe benziyor. Güneyde, Cezayirli Yahudilerin akını, Ortaçağın can çekişen toplumlarını yeniden canlandırdı. Örneğin, 1970'te, ünlü besteci Darius Milhaud, Aix-en-Provence'ta yeni bir sinagogun temel taşını koydu. Eski sinagog savaş sırasında satılarak, Protestan kilisesi olmuştu. Yeni sinagoglar, yeniden canlanan dindar ve laik bir Yahudi'nin tek belirtisi değillerdi. 1960'larda ve 1970'lerde, eski Alliance Israelite Universelle'in liderleri içerdeki ve yurt dışındaki Yahudi davalarına karşı militan bir tavır takınan, dinlerinin icaplarını yerine getiren Yahudilerdi. Çok daha yüksek bir Yahudi yüzdesi Yasaya itaat ediyordu ve İbranice öğreniyordu. 1930'lardakinden daha zayıf olmasına rağmen, Fransa'daki Yahudi aleyhtarlığının kalıntıları Yahudi militanlığının kuvvetlenmesine sebep oluyordu. 1950'lerde Poujade yanlıları ile veya 1980'lerdeki Ulusal Cephe ile parlamenter şekle girince, Yahudi kuruluşları tepkilerini şiddetle ifade ederek, Yahudiliğe olan inançlarını beyan ettiler. 3 Ekim 1980'de, Copernic sokağındaki sinagoga karşı girişilen o dönemdeki çeşitli saldırılardan biri olan bombalı saldırı, 'Le Renouveau Juif'i tahrik etmeye yaradı. Afrika'dan gelen göçmenlerle genişleyen Fransız Yahudi toplumu Siyonizm'e karşı çarpıcı bir şekilde direniyordu, şöyle ki Fransız Yahudileri İsrail'e giderek orada yaşamak istemiyorlardı. Ancak 1956'da, 1967'de, 1973'te ve tekrar 1980'lerin başında kendilerini İsrail'in hayatta kalmasıyla özdeşleştirdiler. Fransız hükümetinin Yahudilerin ve İsrail'in menfaatlerine aykırı politikasına şiddetle itiraz ettiler; ilk defa olarak, Fransa'da bir Yahudi lobisi kurdular ve 1981 seçimlerinde Yahudilerin oyu, yirmi üç yıl süre ile ülkeyi yönetmiş olan sağ kanattaki de Gaulle rejiminin değişmesinde büyük rol oynadı. Fransa'da, sayısal üstünlüğünden ve gençliğinden emin olan yeni ve güçlü bir Yahudi düzeni ortaya çıkmıştı; gur-

bettekilerin kamuoyu oluşturmalarında rolleri 1990'larda daha büyük önem kazanmaya adaydı.

Alman sesi Hitler çağında yaşananlardan dolayı susturulunca, güçlü bir Fransız sesinin gurbette hoş karşılanacağı muhakkaktı. Son on yılın içinde ve özellikle Eskenazi dilinin gittikçe kaybolmasıyla, gurbetin sesi İngilizce olmuştu; dünyadaki Yahudilerin yarısı şimdi İngilizce konuşuyor. Yahudilerin tarihinde, İngiliz unsuru modern Siyonizm'in doğuşu ile, Balfour Deklarasyonu ile ve manda ile geldi ve gitti. İngiltere'deki Yahudi toplumu, önemli Yahudi toplumlarının arasında en istikrarlısı, en memnunu ve en az tehdit edileni idi. 1930'larda 90.000 göçmen kabul ederek Birinci Dünya Savaşı öncesi 300.000 olan nüfusu, İkinci Dünya Savaşından sonra 400.000'e ulaştı. Fakat, tıpkı İtalyan Yahudi'si toplum gibi, 1960'larda ve 1970'lerde daha çok belirginleşen demokrafik zaaflar geliştirdiler. Örneğin, 1961-5 yılları arasında, ulusal ortalama 7.5'a kıyasla, İngiliz sinagog nikahı ortalaması binde 4'tü. Yahudilerin 1967'de 410.000 olan toplam sayısı, 1970'lerde 400.000'e ve 1980'in ikinci yarısında muhtemelen 350.000'e düştü. Modern İngiliz Yahudileri enerjiden yoksun değillerdi. Yahudi girişimcileri, her zamanki gibi finans alanında faaliyet gösteriyorlardı, ayrıca eğlence, emlak, giyim, ayakkabı ve perakendecilik sektörlerinde çok önemli bir yer işgal ediyorlardı. Granada TV gibi ulusal kurumlar yarattılar. Sieff hanedanı, başarılı Marks & Spencer Şirketini savaş sonrası İngiliz iş dünyasının en başarılı ve popüler kuruluşuna dönüştürdü; Lord Weinstock ise, General Electric'i dünyanın en büyük İngiliz şirketi haline getirdi. Yahudiler kitap ve gazete sektöründe de güçlüydüler. Gurbetteki en iyi gazete olan 'Jewish Chronicle'ı yayınlıyorlardı. Gittikçe artan sayıda Lordlar Kamarasının sıralarında yer alıyorlardı. 1980'lerin ortasında, en az beş Yahudi İngiliz kabinesine dahildi. Ancak bu etkileyici enerji üretken bir tarzda kullanılmadı. Gurbetteki toplumda veya Siyon devletinde yönlendirici bir etki de yaratılamadı. Bu hususta, İngiliz Yahudi toplumunun davranışı, belki de zorunlu olarak İngiltere'ninkine benzedi: Meşaleyi Amerika'ya teslim ettiler.

Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ABD'deki Yahudi toplumunun yayılması ve güç kazanması, Yahudi tarihinde İs-

rail'in kuruluşu kadar büyük önem taşıyordu; hatta bazı durumlarda daha da önemli idi. Zira, bir yandan Siyonizm yorgun gurbetçilere her zaman onlara kucak açan, haklarını ve geleceğini saunmak durumunda oldukları bir sığınak idi ise, ABD Yahudi toplumunun gelişmesi de Yahudilere tamamen farklı bir düzenin politikalarını şekillendirmeye ve dünyanın en büyük devletinin yönetimine katılmanın ifade ettiği önemli, yasal ve sürekli hakkını veriyordu. Bu da, narin 'Hofjuden' değil, demokratik iknanın ve demografik olayların sonucudur. 1970'lerin sonunda, Amerika'daki Yahudi toplumunun toplam nüfusu 5.780.960'tı. ABD nüfusunun 2.7'si idi, ancak, küçük kentlere, köylere ve sayfiye yerlerine kıyasla daha çok kültürel, sosyal, ekonomik ve dolayısıyla politik etkinlikleri olan büyük şehirlere orantısız bir şekilde bir yerleşim meydana geldi. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru Yahudiler hâlâ büyük kentlerde oturuyorlardı. 394.000 kişi Tel Aviv-Jaffa'da, 300.000'den fazla Paris'te, 285.000 Moskova'da, 280.000 Londra'da, 272.000 Kudüs'te, 210.000 Kiev'de, 165.000 Leningrad'da, 115.000 Montreal'de ve 115.000 kişi Toronto'da yaşıyordu. Şehirdeki yoğunlaşmanın en çarpıcı noktası Birleşik Devletlerde idi. New York Metropolü 1.998.000 kişilik Yahudi nüfusu ile dünyadaki en büyük Yahudi kenti idi. Los Angeles 455.000 kişi ile ikinci sıradaydı. Sonra Philadelphia (295.000), Chicago (253.000), Miami (225.000), Boston (170.000) ve Washington (160.000) geliyordu. Yahudi nüfusu 10.000'i aşan altmış dokuz Amerikan kenti bulunuyordu. Kilit eyaletlerde demografik bir yoğunluk bulunuyordu. New York Eyaletinde 2.143.485 kişilik Yahudi nüfusa, toplam halkın % 12'sini teşkil ediyordu. New Jersey'de % 6 idi, Florida'da % 4.6,Maryland'da % 4.5, Massachusets'te % 4.4, Pennsylvania'da % 3.6, California'da % 3.1 ve Illionis'te % 2.4'tü. Amerika'nın büyük etnik oyları arasında Yahudi oyu en iyi organize edilmişti, liderlerin rehberliğine en duyarlı olanı ve en çok gayret göstereni idi.

Yahudi seçmenlerin doğrudan politik etkisini çoğaltmak mümkündü. 1932'den beri Yahudiler her zaman oylarını kullanmışlardı. % 85-90 oranında demokratların lehine. Yahudi bir etkisine ilişkin açık bir kanıt bulunuyor. Yahudi seçmenlerinin

1960'larda ve 1970'lerde Demokratik Partiye gösterdikleri bağlılığ, müşterek menfaatlere değil daha çok duygusal ve tarihi bir zemine dayanmaktadır. Çoğunluğun % 60'lara düşmesine rağmen, 1980'lerde Yahudilerin ekseriyeti gene oylarını Demokratların lehine kullandılar. 1984 seçimlerinde, Demokrat adaya ekseriyet desteği veren (ateistler hariç) tek dini grup ve (zenciler hariç) tek etnik grup onlardı. Yahudilerin oylarını kullanma tarzları toplumsal ekonomik nedenlerden veya dış politika nedeni ile değildi, sadece fakirlere ve haksızlığa uğrayanlara karşı duydukları geleneksel muhabbetten ileri geliyordu. 20. yüzyılın son yirmi beş yılında, Amerikan politikasında 'Yahudi lobisi' bir dereceye kadar efsane olmuştu.

Amerika ile Yahudi vatandaşlarının arasında olanlar, çok farklı ve önemli idi: Yahudi azınlığı amerikan toplumunun nüvesi olmuştu. Yirminci yüzyıl boyunca, Amerikalı Yahudiler Amerika'nın onlara sunduğu imkanlardan yararlanmaya devam ettiler; yani, üniversitelere gidiyorlardı, doktor, avukat, öğretmen, her türlü meslek sahibi (erkek ve kadın) ve devlet memuru olabiliyorlardı; ayrıca, her zaman olduğu gibi, finans ve iş dünyasında da yerlerini alıyorlardı. Özel teşebbüs sektöründe, basında, yayında, eğlence sektöründe ve entellektüel alanda bilhassa başarılı idiler. Kurgu alanına hakimdiler. Her yerde kalabalık ve başarılı idiler. Yüzyılın ikinci yarısında, başarının aristokrasisi diyebileceğimiz bu toplumun etkisi, önceki seçkin Beyaz Anglo-Sakson Protestanlarınki gibi her yere yayılmıştı. Yahudiler Amerikan toplumunda artık bir lobi değillerdi, gövdenin ta kendisi idiler. Kısacası, artık haklarını arayan bir azınlık değil, o hakları veren çoğunluğun bir parçasıydılar; siyasi faaliyetleri, hissettirmeden liderliği etkilemekten bizzat uygulamaya dönüştü.

Amerikan kültüründe Yahudi unsurunun ayırt edilmesi güçleşti, çünkü Yahudiler Amerika'nın ayrılmaz ve ahenkli bir parçası olmuşlardı. Varsayılan Yahudi menfaatlerine cevap veren Amerikan politikalarını belirlemek daha da zordu. Bu menfaatler Amerika'nınkilerle bütünleşmişti. Artık, İsrail'in yaşama hakkının teminat altına alınması için Amerikalı liderlerle tartışmalara girmek gereksizdi. Bu doğal karşılanıyordu. İsrail, o de-

ğerlere genellikle önem verilmediği bir bölgede, yasanın hakimiyetini ve medeni davranış standartlarını koruyan liberal demokrasinin yalnız kalmış bir karakolu idi. İsrail'in Amerika'nın desteğini alması kaçınılmazdı; bütün mesele bu desteğin sağlanabileceği en verimli yolu bulmakta idi. 1980'deki dünya gerçeklerine baktığımızda, Amerikalı Yahudi toplumu olmasaydı dahi, İsrail, Amerika'nın Orta Doğu'daki en güvenilir müttefiği, Amerika ise İsrail'in en güvenilir dostu idi.

İsrail toplumunun varlığını inkar etmek imkansızdı. Ancak bu toplum boyutları sayesinde değil, karakteri sayesinde gurbette eşsiz bir statüye ulaşmıştı. Yahudilik bilincini korumakla beraber, tamamen benzeşmiş bir toplumdular. Bu toplumun fertleri kendilerini Amerikalı olarak görmekle birlikte, Yahudi olduklarının bilincinde idiler. Yahudi tarihinde daha önce buna benzer bir olay hiç yaşanmamıştı. Ebedi 'yabancı ve misafir' Yahudiler, nihayet, herkesin yabancı sıfatıyla geldiği bir ülkede sürekli huzuru bulmuşlardı. Yahudilerin, yerleştikten sonra dinlerini ve dinsel usullerini uygulayabildikleri tek ülke Amerika idi, çünkü burada, kamu ahlakı telkin eden bütün dinler saygı görüyordu. Sadece bu değil, aynı zamanda Amerika, Demokrasi Yasası olarak ifade edilebilecek ve Yahudi'lerin uyma hususunda donanımlı oldukları modern bir Tevrat olan kendi dini şemsiyesine de saygı gösteriyordu. İsrail'deki Yahudilerin kendilerini İsrailli hissetmelerinden daha çok, Amerikalı Yahudiler kendilerini Amerikalı hissediyorlardı. Durumlarını tamamlamak için yeni bir sözcüğün türetilmesi gerekiyordu. Gurbetteki Yahudi, devşirme Yahudi ve Amerika'daki mal sahibi Yahudi vardı.

Amerika'daki Yahudi toplumu, Rusya'dakinin aynadaki resmi gibi idi. Amerika'daki Yahudi, ülkesine sahip olmak için yardım ediyordu. Rusya'da aksine, vatandaşın sahibi devletti. Orta Çağlarda olduğu gibi, Sovyet Yahudi'si devletin malı idi. Yahudi tarihi okurken öğrendiğimiz ders, Yahudi düşmanlığının, o düşüncede olan toplumları ve ülkeleri çürüttüğüdür. Dominiken bir frerle aç gözlü bir kralı aynı şekilde etkiliyor. Nazi devletini bir ahlaksızlık yığınına çevirmişti. Yıkıcı etkilerinin en çok görüldükleri yer Rusya idi. Çarlık yasalarının Yahudilere

karşı düzenlemelerini daha önce görmüştük. Zaman içinde, en önemlisi devlet otoritesinin içine düştüğü ahlakı çöküntü idi. Rus Çarlık devleti, sıkı, kısıtlayıcı ve son derece bürokratik bir denetim sistemi benimsemişti. Yahudilerin evlerini ve hareketlerini kontrol ediyorlardı, okula veya üniversiteye gitme haklarını, orada neyin eğitimini gördüklerini, mesleklere veya enstitülere girişlerini, işgüçlerini satmalarını, işe başlamalarını veya şirket kurmalarını, ibadetlerini ve daha bir sürü faaliyetlerini denetim altına tutuyorlardı. Bu sistem, zaten ezilmiş ve ayrıcalıksız bir toplumun evlerine ve ailelerine karşı bir saldırı idi. Çarların yerini önce Lenin, sonra da Stalin alınca, bu bürokratik uygulama örnek alınarak, sadece Yahudilere uygulanan bu denetim, bütün toplum için geçerli oldu. Bütün toplumun ezik ve ayrıcalıksız olduğu bu sistemde, Yahudiler, devlet kontrolünün daha yoğun olduğu bir alt sınıf haline getirilmişlerdi.

1920'lerdeki liderlik mücadelelerinde Stalin'in Yahudi düşmanlığını kullanması ve 1930'da yapılan temizlikler tipik davranışları idi. Savaş zamanında Yahudi Faşist Karşıtı Komitesini kurması ve Eskenazi 'Aynkayt' (Birlik) dergisini yayınlaması sadece taktik davranışlardı. Stalin'in kızı Svetlana, babasının Yahudilerle ilişkilerini anlatıyordu, Dışişleri Bakanlığında görevli Solomon Lozowsky dahil olmak üzere, Stalin'in ev halkının arasında bazı Yahudiler de bulunuyordu. On yedi yaşına gelen kızı Svetlana Yahudi bir senaryo yazarına aşık olunca, Stalin adamı sürgüne gönderdi. Daha sonra gene, Gregory Morozov adında bir Yahudi ile evlenmeyi başardı. Stalin onu asker kaçağı olmakla suçladı. 'İnsanlar vurulurken, şuna bakın, evde oturuyor!' Stalin'in en büyük oğlu Yakov da bir Yahudi kadını ile evlenmişti. Yakov esir düşünce, Stalin karısının ona ihanet ettiğini iddia etti. 'O günlerde Yahudilere karşı nefretini savaş sonrasındaki şiddetle ifade etmemesine rağmen, Yahudileri hiçbir zaman sevmedi' diye Svetlana yazıyordu.

Savaş sırasında dahi, Sovyetlerin Yahudi düşmanlığı engel tanımıyordu. Özellikle Kızıl Ordu'da çok belirgindi. Eski bir ordu komutanı şöyle diyordu: 'Sovyetler Birliğindeki Yahudi düşmanlığının boyutlarını, bu lanet yerde yaşamayanın anlamasına imkan yok'. Savaşın sonlarına doğru, bütün daireler ve özellik-

le Dışişleri Bakanlığı geniş çapta Yahudilerden temizlendi ve artık Yahudiler stajyer olarak dahi kabul edilmiyordu. ocak 1948'de uyarı kabilinden Mikhoels cinayeti ile başlayan savaş sonrası saldırısı, aynı yılın Eylül ayında 'Pravda'da; İlya Ehrenburg imzasını taşıyan bir makale ile fiilen başlamış oldu. Yahudi Faşist karşıtı Komite dağıtıldı. 'Aynkayt' ve Eskenazi okulları kapatıldı. Bundan sonra Yahudilere karşı sistematik saldırılar başladı. Hedefi, özellikle yazarlar, ressamlar, müzisyenler ve her türden entellektüeller teşkil ediyordu. Nazilerin şeytanca davranışlarını çağrıştıran (kökensiz kozmopolitlik' gibi) aşağılayıcı ifadeler kullanıyorlardı. Perez Markish, İtzik Fefer ve David Bergelson gibi Eskenazi yazarlarla, Lozowsky gibi tesadüfen Stalin'in gözüne takılan binlerce Yahudi öldürüldü. Çekoslovakya da kampanyanın kapsamına alındı. 20 Kasım 1952'de, Çek Partisinin genel sekreteri Rudolf Slansky, on biri Yahudi olan on üç ileri gelen komünistle birlikte bir Trotsky - Tito - Siyon işbirliği ile suçlanarak tutuklandılar ve idam edildiler. 'Kanıt'ın önemli bir unsuru (aslında Stalin'in kendi emri ile) 1948'de İsrail'de İsrail'e silah tedariki idi. 1953'te altısı Yahudi olan dokuz kişilik bir doktor grubu İngiliz, Amerikalı ve Siyonist ajanlarla birlikte Stalin'i zehirlemeye teşebbüs etmekle suçlanınca, mesele doruğa ulaştı. Bu göstermelik mahkeme, Stalin'in 'Nihai Çözümünün' bir parçası olarak Yahudilerin Sibirya'ya toplu olarak sürgüne gönderilmelerinin birinci perdesi idi.

Stalin, doktorların mahkemesinden önce öldü. Onun yerini alanlar davaları iptal ettiler. Toplu sürgün planı sonuç vermedi. Nitika Khrushchev'in ünlü Gizli Oturum konuşmasında, Yahudi düşmanlığından Stalin'in özelliklerinden biri olarak söz etmemesi anlamlıydı. Ukranya'da birinci sekreter olarak, oradaki Yahudi düşmanlığını paylaşıyordu ve savaştan hemen sonra, geri dönen Yahudi göçmenlerinin eski evlerini istemelerini engellemişti. 'Ukranyalıların Sovyet iktidarının dönüşünü Yahudilerin dönüşü ile bağdaştırmaları menfaatlerimize aykırıdır' diyordu. Khrusshchev'in yönetiminde, savaştan sonra Ukranya'da birçok katliam gerçekleştirildi. Yönetimi ele geçirince, Yahudi aleyhtarı propagandasını casusluktan 'ekonomik suçlulu-

ğa' kadar geniş bir yelpazeye yaydı ve isimleri ilan edilen çok sayıda Yahudi tutuklanarak, dokuz göstermelik davadan sonra idama mahkum edildiler. Birçok sinagogu kapattırdı. Onun zamanında, eskiden 450 olan sinagogların sayısı altmışa düştü. Komünist Rosenberg Trofim Kytchko'nun ünlü Yahudi düşmanı 'Güzelleştirilmemiş Judazm' başlıklı bildirisinin Ukranya Sovyet Cumhuriytinin Fen Akademisi tarafından yayınlanmasına izin verdi. Khruschev dönemi, kan iftiralarına, Yahudi düşmanı ayaklanmalara ve sinagog yaygınlarına tanıklık etti. 1964'te Khruschev'in düşmesinden Yahudiler kısa süreli soluk aldılar. 1967'de Altı Günlük Savaştan sonra, kampanya bu sefer yoğunlaşarak yeniden başladı. Bazı durumlarda, Sovyetler çok geleneksel bir Yahudi düşmanlığı sergiliyorlardı. Ortaçağdaki toplumları ve ondördüncü yüzyıldaki İspanyol toplumlarını örnek alarak, yerlerine geçecek, yeterli sayıda Yahudi olmayanlar gerekli beceriyi kazanıncaya kadar, Sovyet yöneticileri ekonomik alanda Yahudileri kullanıyorlardı. Bolşevik Yahudilerinin ileri gelenlerinin hepsi, 1920'de ve 1930'da öldürülmüşlerdi. Sonradan Yahudiler bürokratik ortamların seçkinleri olmalarına rağmen, siyasetin üst kademeleri onlara kapalıydı. Eski saray Yahudileri gibi, yardım etmelerine izin vardı, yönetmeye asla 1970'lerde dahi, bir Yahudi Parti Kongresine kadar yükselebilirdi. 1971'de dört kişi idiler, 1976'da ise beş; Yahudiler, Merkez Komitenin yabancısı değillerdi. Ancak bu insanlar, işlerini şiddetli Siyonizm aleyhtarlığı sayesinde elde edebiliyorlardı. 1966'da, akademisyen Yahudilerin oranı % 7.8'di, doktorların % 14.7, yazarların ve gazetecilerin % 8.5, hakimler ve avukatlar % 10.4, aktörler, müzisyenler ve sanatçılar % 7.7 idi. Partinin ve bürokrasinin etkisi ile, yüzde oranı sürekli olarak düşüyordu. Çar döneminde olduğu gibi, Yahudilere uygulanan kısıtlamalar, üniversite döneminde özellikle sıkılaştırılıyordu. Yahudi öğrenci sayısı 1968-9'daki 111.900'den, 1975-6'da 66.900'a düştü. 1977-8'de, bir tek Yahudi öğrenci dahi Moskova Üniversitesine kabul edilmemişti.

Sovyetlerin Yahudi aleyhtarı politikası, bazı kargaşalıklar ve çelişkiler gösteriyordu. Yahudilerin sömürülmesi, kullanılması, tutuklanması, kovulması isteniyordu. Bu zıt isteklerin or-

tak noktası, Yahudileri aşağılama arzusu idi. 1971'de Brezhnev kapıları açmaya karar verdi; izleyen on yıl içinde, 250.000 Yahudi'nin kaçmasına müsaade edildi. Çıkış vizesinin prosedürü, mümkün olduğu kadar karmaşık, zor ve utandırıcı hale getirilmişti. Başvuranın işyerinden bir kişinin referans vermesi zorunluluğu, bir tür gösteri-davaya yol açıyordu. Bu davara Yahudi orta yerde tartışılıyordu, mahkum ediliyordu ve kovuluyordu. Böylece sıklıkla işsiz, beş parasız ve daha vize verilmeden, 'asalaklıktan' hapse atılmaya adaydı.

1980'lerde, çıkış işlemleri fevkalade ağırlaştırıldı. Çıkış izni almak için bir ailenin beş-on yıl beklemesi olağan hale gelmişti. Prosedür şöyle özetlenebilir: İlk etapta, başvuru sahibinin bir 'visov' yani, İsrail'de yaşayan bir yakınının yasal bir şekilde onaylanmış ve İsrail hükümetinin giriş vizesi vereceğine dair teminatını belirten bir belge alması gerekiyordu. 'Visov' ona Göçmen Dairesine gidip, ailenin her erişkin bireyi için iki soru formu alma hakkını veriyordu. Başvuru sahibi bunları doldurduktan sonra, aşağıdaki belgeleri ekliyordu: Kendi biyografisini, altı resim, üniversite ve diğer diplomalarının kopyalarını, ailenin her üyesinin doğum belgesi, evli ise evlenme cüzdanı, annesibabası, karısı veya kocası hayatta değilse, ilgili ölüm belgeleri; yasal bir ikametgaha sahip olduğunu onaylayan bir belge; geride kalan bir aile ferdinin resmen tasdikli bir mektubu; işyeri tarafından düzenlenen bir belge; çalışmıyorlarsa bu belge oturdukları yerin Ev İdaresi Dairesi tarafından düzenlenecek; 40 rublelir (yakl. 60 dolar) harç. Bütün bunlar gerekli makamlara sunulduktan sonra, vizenin verilip verilmeyeceğine dair kararın alınması, yaklaşık 6-7 ay sürüyordu. Vize verilecekse, (fakat henüz düzenlenmedi ise) başvuru sahibinin (daha önce kovulmadı ise) istifa etmesi gerekiyordu; oturduğu dairenin yeniden onarılmasına ilişkin resmi bir fiyat teklifi alacaktı; teklifteki bedeli ödeyecekti; adam başı 500 ruble (yakl. 750 dolar) Sovyet vatandaşlığını terk ettiği için ödeyecekti; pasaportunu, Ordu Kayıt Kartını, istihdam kaydı defterini ve dairesini boşalttığına dair bir belge teslim etmeliydi. İlaveten vizenin kendisi için 200 ruble (300 dolar) ödeyecekti. Başvuru sahipleri vizenin altı aylık aralarla yeniden başvuru hakkı vermesini reddediyorlardı.

Sovyetlerin Yahudilere karşı yürüttükleri kampanya 1967'den sonra sistemin sürekli bir parçası olmuştu ve Siyonizm aleyhtarlığı kod adıyla her türlü Yahudi düşmanlığı için kılıf oluşturuyordu.

Doğu Avrupa'nın Yahudi solunun İçindeki bölümlerin ürünü olan Sovyet Siyonizm düşmanlığı, Leninist emperyalizm düşmanlığından kaynaklanıyordu. Bu noktada, Leninist emperyalizm teorisinin köklerinin Yahudi düşmanlığının işbirliği teorisinde göstermek için, biraz geriye dönmemiz gerekiyor.

Teori, 1860'lardan itibaren Güney Afrika'nın gelişmesinden, ilkel bir ekonomiyi modern bir ekonomiye çevirmek için geniş kapsamlı bir sermaye uygulamasına çarpıcı örneğinden kaynaklanıyor. 1860'larda Kimberley elmas alanları ve Rand altın madenleri keşfedilinceye kadar, Güney Afrika, kimsenin ilgisini çekmeyen kırsal bir alandı. Güney Afrika'yı farklı kılan madencilik finansman kurumu idi. Yeni bir kuruluştu ve muazzam tutardaki sermayeleri yüksek teknolojinin ve derin madenciliğin hizmetine sunuyordu. Cecil Rhodes adında bir İngiliz tarafından kurulmuştu. Yahudiler eskiden beri kıymetli taşlarla ve külçe altınla veya gümüşle ilgilenmişlerdi. Güney Afrika'nın derin madenlerinde ve onları batırmak için para veren finans sisteminde önemli bir rol oynuyorlardı. Alfred Beit, Barney Barnato, Louis Cohen, Lionel Philips, Julius Wehmer, Solly Joel, Adolf Goertz, George Albu ve AbeBailey gibi kişiler, Güney Afrika'yı dünyanın en geniş ve en zengin ekonomisi haline getirmişlerdi. Ernest Oppenheimer'in yönetiminin altındaki ikinci kuşak, bu başarıyı sağlamlaştırdı ve zenginleştirdi.

Yahudilerin Rand'dan hızlı bir şekilde kazandıkları (ve kaybettikleri) servetler büyük bir haset ve kıskançlık uyandırdı. Eleştiriler arasında, 'Manchester Guardian' gazetesi için 1899'da Boer Savaşının sebebi hakkında Güney Afrika'ya röportaj yapmaya gelen solcu polemikçi J. A. Hobson'da bulunuyordu. Hobson'a göre Yahudi 'sosyal ahlaktan neredeyse tamamen yoksun', 'ulusal bir miras olan üstün hesapçı bir mantığa sahip' ve 'içinde yaşadığı toplumun her türlü zaafından yararlanan' bir varlık olarak kabul ediyordu. Yahudilerin Güney Afrika'daki faaliyetleri onu şok etti ve çileden çıkardı. 'Resmi rakamlara göre'

diyordu 'Johannesburg'da 7.000 Yahudi yaşıyormuş. Ancak, dükkanların vitrinleri ve işyerleri, pazar meydanı, meyhaneler, modern evler, insanın orada seçkin kişilerin yaşadığını anlamasıiçin yeterlidir'. Af Dileme gününde Borsa'nın kapalı oluşunu tiksindirici buldu. 1900'de bir kitap yayınladı: The War in South Africa, Its causes and its Effects' (Güney Afrika'daki Savaş - sebepleri ve etkileri) Kitapta, savaşın çıkması hususunda 'Köken olarak çoğunlukla Alman, ırk olarak Yahudi küçük bir banker grubunu sorumlu tutuyordu. 'Maden sahiplerinin ve spekülatörlerin küçük bir oligarşisini Pretoria'da iktidara getirmek için 'İngiliz orduları savaşıyordu ve ölüyordu. Tiksinmiş bir eda ile: 'Ne Hamburg, ne Viyana, ne de Frankfurt - yeni Kudüs Johannesburg'dur' diye yazıyordu.

Hobson savaşın çıkış nedenini yanlış anlatmıştı. Kolayca tahmin edilebileceği gibi, çarpışmalar, maden sahipleri için bir felaketti. Yahudilere gelince, modern tarih boyunca, özellikle banker olarak eğilim ve menfaat bakımından barış yanlısı olduklarını görüyoruz. Fakat Hobson, diğer işbirliği teoricileri gibi, olaylarla ilgileneceğine, kavramının güzelliği ile ilgileniyordu. İki yıl sonra teorisini 'Emparyalizm' adlı kitabı ile yaygınlaştırdı. Uluslararası sermaye finansını, kolonilerin ve savaşların ardındaki sebep olarak suçluyordu. Bu ünlü kitabının bir kilit bölümünde şöyle diyordu: "Bankacılık, komisyonculuk, senet ıskomtosu, krediler, şirketlerin çoğalması gibi büyük işler, uluslararası kapitalizmin belli başlı bir çıban başını oluşturuyor. Organizasyonun en sağlam bağlarıyla birleştirilmiş, birbirleriyle her zaman hızlı ve yakın temasta, bütün devletlerin ticaret başkentine yerleşmiş ve Avrupa'yı ilgilendirdiği kadarı ile, çoğunlukla, arkalarında yüzyılların verdiği finans tecrübesine sahip, ulusların politikasını kontrol etme imkanı olan, tek ve acayip bir ırkın insanları tarafından kumanda edilmektedir. Onayları ve aracılıkları olmazsa, herhangi bir önemli sermayenin hızla yönlendirilmesine imkan yoktur. Rothschildler'le bağlantıları karşı çıktıkları takdirde, herhangi bir Avrupa devletinin büyük bir savaşa girebileceğini, veya önemlibir devlet kredisinin imzalanabileceğini düşünebilen var mı?"

1916'da Lenin konuya ilişkin tezini yazmak amacıyla Zürich'e gelince, kitap azlığından şikayet etti. Ancak, şunları yazdı: 'Emperyalizm üzerine yazılmış en önemli İngiliz eseri olan J.A. Hobson'un kitabından, kendi görüşüne göre, bu eserin hak ettiği gerekli özenle yararlandım. Hobson'un teorisi, Lenin'in kendi teorisinin özü olmuştu. Sonuç: 'Emperyalizm: Kapitalizmin en Yüksek Kademesi (1916) 1917'den günümüze kadar Komünist rejimin altındaki bütün devletler için standart doktrini göz önüne seriyordu. Lenin'in teorisi herhangi bir şekilde, 1950'lerde ve 1960'larda bağımsızlıklarına kavuşunca, Üçüncü Dünya üykelerinin emperyalizme ve kolonileşmeye karşı davranışlarını oluşturuyordu.

Teorinin Yahudi aleyhtarı kökenine bakılınca, bu teoriye Siyonizm kavramını bir tür kolonileşme, Siyon devletini de emperyalizmin bir karakolu olarak yerleştirmek zor değildi. Stalin'in baş ebe rolünü oynadığı, İsrail'in doğuşuna ilişkin tarihi olaylar vardı. Bunlar, Sovyetlerin Siyonizm teorisini tamamen bertaraf ediyordu. Fakat, Sovyet tarihinde yer alan diğer birçok olay gibi, resmi propagandistler tarafından gömülerek unutuluyordu. Yahudi aleyhtarı tarihinin tümü yönetilmesi güç olaylara karşı ne kadar kapalı olduklarını gösteriyor. 'Siyonizm'in, pratikte 'Yahudi' demek olduğu kısa zamanda belli oldu. 1952'deki Slansky davası, Amerikan Yahudi Ortak Komitesi ve modern Siyon'un Büyüklerini temsil eden İsrail hükümeti ile dünya çapındaki Yahudi işbirliği suçlaması Komünizm tarihinde ilk defa olarak Komünist bir hükümet tarafından resmi olarak ileri sürülmesine fırsat verdi - uğursuz bir dönüm noktası. Perde arkasındaki gerçek daha korkunçtu. Yahudi Dışişleri Bakanı Arthur London ömür boyu hapis cezasına çarptırılmasına rağmen 1968'de "Prag Baharında" serbest bırakıldıktan sonra başsavcının hiddetini şöyle anlatıyordu: 'Boğazımdan tutarak, nefretten titreyen bir sesle; "Seni ve pis ırkını yok edeceğiz. Hitler'in bütün yaptıkları doğru olmayabilir, fakat Yahudileri imha etti ve bu doğru bir şeydi. Hayli kalabalık bir topluluk gaz odalarından kurtulmayı başardı,fakat, başladığı işi bıraktığı yerden devam ederek tamamlayacağız".

1950'lerin başında, sabit, yoğun ve anlamlı bir şekilde giderek yayılan Sovyetlerin Yahudi aleyhtarı propagandası, Siyo-

nizm, genel olarak Yahudiler ve Judaizm'in arasındaki bağları gerdi. 9 Aralık 1959'da Korovograd radyosundan Ukranya dilinde yapılan bir yayında "Judah vaazları, burjuva Siyonistlerin vaazlarıdır" deniyordu. Bir Kuibyshev gazetesi olan 'Volszhskaya Kommuna' 30 Eylül 1961'de 'Yahudi dinini yapısı, Siyonistlerin politik amaçlarına hizmet ediyor' diye yazıyordu. 1963'te 'Komünist Moldavia ayrılamayacak şekilde Judaizm'e bağlıdır. Yahudi halkının ayrıcalığı fikrinin kökleri çok derindir' diyordu. Sovyetler Birliğinin tümünde dergiler ve gazeteler Siyonistleri (yani Yahudileri) ve İsrailli liderleri dünya çapında bir işbirliği içinde gösteriyorlardı. 5 Ağustos 1967'de Sovietskaya Latvia' Ortak merkezli, ortak programlı ve ortak sermayeli, uluslararası bir Cosa Nostra' diye yazıyordu. 'İsrailli yönetim çevreleri' küresel entrikalarının daha az kıdmli ortaklarıdır'.

1967'deki Altı Günlük Savaştan sonra, Sovyet propaganda mekanizması dünyanın Yahudi düşmanı malzemesinin ana kaynağı oldu. Yahudi aleyhtarlığının bütün arkeolojik katmanlarından, klasik antik zamanlardan Hitlerizm'e kadar malzeme topluyordu. Yinelenen yayınlardan ve makalelerden, kitaplara kadar biriktirilen malzemenin hacmi, Nazilerin randımanına eşit hale gelmişti. Trofim Kychko'nun 'Judaizm ve Siyonizm' başlıklı kitabı (1968) 'Yahudilerin Tanrı tarafından seçilmesine ilişkin şovenist fikirden, mesihlik propagandasından ve dünyaya hakim olma fikrinden bahsediyordu. Vladimir Begun'un 'Creeping Anti-Revolutin' (Emeklemekte olan karşı devrim) (1974) kitabında, İncil'i 'rekoru kırılamayacak kana susamış, iki yüzlü, hain ve ahlakça dejenere bir okul kitabı' olarak tarif ediyor.' Fikirlerini 'kutsal' Tevrat'tan ve Talmud'un prensiplerinden aldıklarına göre, Siyonistlerin gangster olmasına şaşmamak gerekir' diyordu. 1972'de Paris'teki Sovyet elçiliğinin gazetesi Çarlık zamanından kalma Yahudi aleyhtarı bir bildirinin bazı bölümlerini yeniden yayınladı. Bu bildiri, 1906'da, 1904 öncesi katliamları organize eden 'Siyah 100'ler' örgütü tarafından düzenlenmişti. Bu durumda, (Fransız Komünist Partisinin ileri gelen bir şahsiyeti olan) yayıncıyı Fransız mahkemelerinde dava etmek mümkündü. Mahkeme yayıncıyı ırksal şiddeti kışkırtmakla suçlu buldu. Sovyetlerin Yahudi aleyhtarı malzemesinin

bir bölümüne inanmak güçtü. Merkez Komitenin 10 Ocak 1977 tarihli muhtırasında Yahudi aleyhtarı uzman Valery Amelianov, Amerika'nın görünürde Başkan Carter'in yönetiminde görünmesine rağmen, aslında bir Siyonist-mason işbirliği olan ve 'B'nai Brith Gestapo' adlandırdığı örgütün kontrolünde olduğunu iddia ediyordu. Emelianov'a göre, Siyonistler 'goy' (Musevi olmayan) sosyetesine -her biri faal bir Siyonist muhbir olan- masonların aracılığıyla giriyorlardı. Siyonizm 'Judah-mason piramidine dayanıyordu'

1970'lerde Siyonistlerin Nazilerin ırkçı halefleri oldukları suçlaması yayılmak istendi. Sözde, Soykırım Siyonistlerin, yararlanamadıkları fakir Yahudilerden kurtulmayı amaçlayan bir Yahudi-Nazi işbirliği imiş! Hitler'in fikirlerinin Herzl'den esinlendiği iddia ediliyordu. Uluslararası finans sermayesine kumanda eden milyoner Yahudilerin talimatıyla Yahudi - Siyonist liderleri, istenmeyen Yahudilerin gaz odalarına veya Canaan Topraklarındaki kibbutzlara atılmaları için SS'lere ve Gestapo'ya yardım ettikleri iddia edildi. Bu Yahudi-Nazi işbirliği konusu, özellikle 1982'de Lübnan operasyonlarından önce ve sonra meydana gelen vahşeti İsrail hükümetine karşı suçlama olarak kullanmak üzre Sovyet propaganda mekanizması arka plan olarak kullandı. 17 Ocak 1984'te 'Pravda'daki yazıda 'Yahudiler yararlanamadıkları kendi vatandaşlarını yok etmek için memnuniyetle Hitler'e katılabileceklerine göre, zaten insan altı bir kategori olarak gördükleri Lübnanlı Arapları katletmelerine şaşırmamak gerekir' deniyordu.

Sovyetlerin bu meşum Yahudi düşmanlığı politikası, Çarlığın Yahudilerle ilgili olarak bilinen mitolojisinin ayrıntılarının çoğuna sahip olmakla beraber, geleneksel Çarlık yöntemlerine bir dönüşün çok ötesindeydi. Çar hükümetleri her zaman Yahudilerin toplu göçle kaçmalarına izin vermişlerdi. Sovyet rejiminin sicili, ideolojik amaçlar uğruna sayısız insan kategorilerini yok etmekte, Hitler'inkinden sonra ikinci sıradaydı. Sovyet doktrinine göre kabul edilemeyecek bir suç olan Yahudi-Siyonizm denklemi, Rusya'nın, Stalin'in 1952-53 planını yeniden canlandırarak onları toplu olarak Sibirya'ya sürmek veya daha beten bir alternatife benzer, 1.750.000 Yahudi'ye uyguladığı aşı-

rı önlemleri ideolojik terimlerle ifade ederek haklı çıkarmak, Sovyet lider kademesi için dünyanın en kolay işi idi.

Rahatsız edici diğer bir faktör, Sovyet Yahudi aleyhtarı propaganda ile Rusya'nın Arap alemindeki müttefikleri tarafından ileri sürülen iddiaların arasındaki yakın benzerlikti. Farklı olan yön, dokusal olmaktan çok, şekilseldi. Araplar, ideolojik ifadeler kullanırken pek dikkatli değillerdi ve Rusların genellikle büyük bir dikkatle 'Siyonist' kot ifadesini kullandıkları yerde, Araplar açıkça 'Yahudi' kelimesini kullanıyorlardı. Ruslar 'Siyon Protokolleri'nden çekinirken, Araplar açık bir şekilde yayınlıyorlardı. Bu broşür 1920'lerden beri sayısız farklı baskılarla Arap aleminde dolaşıyordu. Suudi Arabistan Kralı Faysal ve Mısır Cumhurbaşkanı Nasır gibi farklı liderler tarafından okunuyordu. Nasır yazılanlara kesinlikle inanıyordu. Hatta 1957'de Hintli bir gazeteciye 'Okumanız çok önemlidir. Bir nüshasını size vereyim: Tartışmasız olarak, birbirini tanıyan üç yüz Siyonistin Avrupa kıtasının kaderini yönettiklerini ve haleflerini kendi çevrelerinden atadıklarını kanıtlıyor'. Nasır kitaptan o kadar etkilenmişti ki, Arap baskısı 1967 yılında kardeşi tarafından yayınlandı. Alıntılar ve özetler Arap okul kitaplarında ve Arap silahlı kuvvetlerinin eğitiminde kullanılıyordu. Diğer bir baskı 1972'de, Beyrut'ta en çok satan kitaplar listesinin başına oturdu.

Şunu eklememiz gerekir ki, bütün bu baskılar Arap okuyucularına hitaben yayınlanıyordu ve Büyükler Filistin sorunu çerçevesinin içinde takdim ediliyorlardı. 'Protokoller' savaş sonrası Arap dünyasındaki tek klasik Yahudi aleyhtarı eser değildi. Kan iftirası malzemesi 1890'da Kahire'de 'Özgürlük Bürosundaki Masumun Çığlığı' adı ile basılmıştı ve 1962'de BAE hükümetinin resmi yayını olarak 'Talmud'un İnsan Kurbanları' adı altında yeniden basıldı. Kan iftirası Arap gazetelerinde periyodik bir şekilde yer alıyordu. Yalnız Arap İslam ülkeleri ile sınırlı olmayarak, favoriler, 'Protokoller'di. 1967'de Pakistan'da yayınlandı ve 1979'da, Yahudilere karşı yürütülen Yahudi işbirliği teorisine şiddetle inanan Ayetullah Humeyni iktidara gelince, İran hükümeti ve elçilikleri tarafından yoğun olarak kullanıldı. Daha önce 'Protokoller'den alıntılar yayınlayan 'İmam'ın Mayıs

1984 tarihli nüshasında, Falkland'da görevli İngiliz güçlerini Siyon'un Büyüklerinin talimatıyla işkence yapmakla suçladı. Humeyni'nin propagandasında, genel olarak' yüzyıllardan beri her yerde insan toplumlarına ve insani değerlere karşı tarifi imkansız suçlar işleyen Siyon (yani Yahudiler), Şeytanın işi olarak ileri sürülüyordu. Humeyni, ortaçağ çizgisini izleyerek, Yahudilerin insan-altı veya insanlık dışı, dolayısıyla insan düşmanı olduklarını, bu nedenle de imha edilecek yaratıklar oldukları felsefesini geliştirmişti. Fakat, Humeyni'nin Yahudi düşmanlığının ibresi, basit Judah düşmanlığı, İslam mezhepçiliği (düşmanı olan Irak'ı yöneten Sünni Müslümanlar aynı zamanda Siyonist kuklaları ve şeytandılar) ve "Büyük Şeytan" olan Amerika nefreti arasında gidip geliyordu. Şeytan'ın mı Washington'u yoksa Washington'un mu Şeytanı idare ettiğine karar vermek için çok zorlandı. Arapların Yahudi düşmanlığı da tuhaf bir dincilik-laiklik karışımıydı. Hitler'in ve Nazilerin rolü konusunda da kararsızdılar. Kudüs'ün Büyük Müftüsü Nihai Çözümden haberdardı ve hoş karşılamıştı. Hitler kendisine, orduları Orta Doğu'ya ulaşınca Filistin'deki Yahudi yerleşim bölgelerini temizleyeceklerini söylemişti. Savaştan sonra birçok Arap Hitler'e hâlâ kahraman gözü ile bakıyordu. 1961-2'de Eichmann mahkemeye çıkarılınca, İngilizce yayınlanan Ürdün gazetesi 'Jerusalem Times', 'insanlığa büyük bir lütufta bulunduğu için' onu tebrik eden bir mektubun metnini yayınladı. Dava, bir gün, "kanının intikamını almak için kalan altı milyonun tasfiye edilmesi ile" sonuçlanacaktır. Arapların Yahudi düşmanı propagandacıları Yahudilerle Nazilerin sıkı bir işbirliği içinde çalışmış olduklarına ve Siyonistlerin Nazilerin doğal halefleri oldukları yönündeki Sovyetlerin fikirlerini benimsemişlerdi. Özellikle Batıya yönelik propagandalarında, Arap hükümetleri İsrail hava kuvvetlerini Luftwaffe'ye, IDF'yi ise SS'lere ve Gestapo'ya benzetiyorlardı. Herhangi bir zamanda, Arap dinleyicilerine Soykırımın talihli bir olay olduğu, Yahudilerle Nazilerin arasına şeytanın düzenlediği bir entrikadan ibaret olduğunu, hiçbir zaman gerçekleşmediğini ve Siyonistlerin basit bir uydurması olduğu söyleniyordu. Yahudi düşmanı teoriciler beyanlarına karşı iç çelişkilerden ne zaman rahatsız olmuşlardı?

Sovyet bloğundan ve Arap devletlerinden kaynaklanan ve dünyayı dolaşan Siyonist aleyhtarı malzeme, Sovyetlerin İsrail'e karşı sürdürdükleri propaganda, evvela uyarıcı etkisi yapan 1967'deki Altı Günlük Savaşla yaygınlaştı, sonra da, Siyonist aleyhtarı propagandaya harcanacak sermayenin geniş çapta artmasına sebep olan 1973 Yom Kippur Savaşını izleyen petrol fiyatlarındaki devrim, İsrail aleyhtarlığının kapsamının ve sürekliliğinin özellikle BM'de etkisini gösterdiği tartışmasız bir gerçekti. Savaş arası dönemlerde eski Milletler Topluluğu Yahudilerin korunmasında tesirsiz kaldı, fakat hiç değilse eziyet görmelerini desteklemedi. BM'in 1975'te yapılan Genel Kurul toplantısında, Yahudi aleyhtarlığı neredeyse yasallaştı. 1 Ekim'de, Afrika Birliği Teşkilatının Yönetim Kurulu Başkanı sıfatıyla Uganda Cumhurbaşkanı İdi Amin'i kabul etti. Amin Uganda halkına karşı katliamlarıyla eskiden beri ünlü idi, hatta bazılarını kendisi gerçekleştiriyordu. Yahudi düşmanı beyanlarının şiddeti ile de tanınıyordu. 12 Eylül 1972'd BM'in Genel Sekreterine gönderdiği telgrafta Soykırımı alkışlıyordu ve Almanya'da Hitler'in heykeli dikilmediğine göre, heykelini Uganda'da dikeceğini bildiriyordu. Buna rağmen, veya belki de bundan dolayı, BM'de iyi karşılandı. BM delegelerinin çoğu ile Sovyet ve Arap bloklarının tümü, konuşmasına başlamadan önce tezahürat yaptılar. Söz konusu konuşmasında, dünyaya karşı olan 'Siyonist - Amerikan işbirliğini' suçlayarak, İsrail'in BM'den ihracı ve 'neslinin tüketilmesi' için çağrıda bulundu. Sert ve gülünç nutku sık sık alkışlandı ve yerine oturunca tekrar tezahürat yapıldı. Ertesi gün BM genel sekreteri ile Genel Kurulun başkanı onuruna bir yemek verdiler. İki hafta sonra, 17 Ekim'de, Yahudi düşmanı Sovyet ve Arap profesyonel reklam mekanizmaları en büyük zaferlerine ulaştılar. Genel Kurulun Üçüncü Komitesi, 16 namevcut, 27 çekimser ve 29'a karşı 79 oyla Siyonizm'i bir tür ırkçılık olarak mahkum eden bir önerge verdi: 10 Kasım'da Genel Kurul, 15 çekimser ve 55'e karşı 66 oyla kararı onayladı. İsrail delegesi Chaim Herzog oylamanın Nazilerin Yahudilere karşı gerçekleştirdikleri 'Kristallnacht'ın otuzyedinci yıldönümünde yapıldığını vurguladı. ABD delegesi, Daniel P. Moynihan, buz gibi ve aşağılayıcı bir tavırla: 'Amerika Birleşik Devlet-

leri -ayağa kalkarak- Birleşmiş Milletlerin Genel Kurulunun ve dünyanın huzurunda, bu rezaleti onaylamadığını ve hiçbir zaman razı olmayacağını ilan ediyor' diyerek görüşlerini ifade etti.

Yahudi tarihinden alınacak en önemli derslerinden biri, tekrarlanan sözlü iftiraları eninde sonunda fiili şiddet hareketlerinin izlediğidir. Defalarca, yüzyıllar boyu Yahudi aleyhtarı yazılar kendi korkunç momentumlarını yaratarak, Yahudi kanının dökülmesi ile sonuçlandı. Hitler'in Nihai Çözümündeki dehşet benzersizdi, buna rağmen ondokuzuncu yüzyılın Yahudi aleyhtarı teorisinde önceden düşünülmüştü. Savaş sonrası döneminde Sovyet bloğunun ve Arap devletlerinin ürettikleri Yahudi düşmanlığı kendi karakteristik şiddet şeklini yarattı. Devletin sponsorluğunda terörizm. Bu silahın Siyonizme karşı kullanılmasında alaya benzer bir rastlantı bulunuyordu. Zira terörizmin modern, iyi organize edilmiş ve bilimsel şeklini düzenleyen Avraham Stern ve Menachem Begin gibi militanlardı. Savaş sonrası dönemde Arap-Sovyet Yahudi düşmanlığının yarattığı uluslararası terörizm çağı, Filistin Kurtuluş Örgütünün 1968'de terörü ve toplu katliamı başlıca politikası olarak kabul edince fiilen başlamış oldu. Yahudi düşmanı katillerin dindar Yahudilerle doğuştan Yahudiler arasında ayırım yapmadıkları gibi, FKÖ ve çeşitli rakipleri ile taklit edenleri de saldırılarını özellikle İsrail hedeflerine yönlendirmelerine rağmen, İsrailli vatandaşlar, Siyonistler ve Yahudiler arasında herhangi bir ayırım yapmıyorlardı. Bir Alman solcu organizasyonundan esinlenen Bader-Meinhof örgütünün üyeleri 27 Haziran 1976'da Paris - Tel Aviv seferini yapan Air France uçağını kaçırarak İdi Amin'in Ugandasına mecburi iniş yapınca, teröristler Yahudi olmayanları, öldürülmek üzere ayrılan Yahudilerden dikkatle ayırmışlardı. Öldürmeyi planladıkları yolculardan birinin kolunda, SS toplama kampı numarası hâlâ duruyordu.

FKÖ'nün uyguladığı ayrıntılı terörizmin düzeyi, tehdit edici bir yenilikti. Fakat Yahudiler için, terörizmin prensiplerinde hiçbir yenilik söz konusu değildi. Zira, en az 1.500 yıldan beri terör Yahudilere karşı kullanılıyordu. Katliam, Yahudi düşmanlığının tipik bir yöntemi idi, ancak, esas amacı Yahudilerin

öldürülmesi değildi; esas amaç, kötü muameleye karşı korku ve uysallık sağlayarak, Yahudilerin hiç mücadele etmeden kabullendikleri Nihai Çözümdeki itaatin yavaş yavaş aşılanmasıydı. Fakat, o günler geçmişte kalmıştı. Yahudiler terörizmi sürdürüyorlardı, ancak artık cezasız kalmıyordu. Air France yolcularına karşı gerçekleştirilen planlı cinayet bunun bir röneğiydi. İdi Amin tarafından öldürülen yaşlı bir bayan dışındaki bütün yolcuların kurtarıldığı İsrail Entebbe baskını, sınırlarının binlerce mil ötesinde bulunan ve tehlikede olan Yahudilerin kurtarılmasında Siyonistlerin yeteneğini gösteriyordu. İsrail terör üslerine karşı da saldırı düzenliyordu. Bunların en büyüğü, 1970-82 yılları arasında FKÖ'nün fiilen işgal ettiği Güney Lübnan'da gerçekleştirilendi. 6 Haziran 1982'de İsrail Saunma Güçleri bütün üsleri yıkarak bölgeyi temizlediler. FKÖ Tunus'a geri çekilmek zorunda kaldı; 1985'te, İsrail güçlerinin orada dahi FKÖ karargahlarına ulaşabilecekleri görüldü. İsraillilerin kendini savunma hakkından doğan bazı uygulamaları bazen yanlış yorumlanıyordu. Bazen İsrail'e dost olanların da eleştirilerine hedef oluyordu. İsrail'in ağır bombalamasıyla birçok Arabın ölmesine veya evsiz kalmasına yol açan güney Lübnan'ın 1982'deki işgali, İsraille müttefikleri arasında ve hatta İsrail dahilinde ciddi bir ihtilaf konusuydu. Aynı zamanda 16 Eylül'de Sahra'da ve Shatilla kampında Müslüman göçmenlerin Hıristiyan Falanjist Araplar tarafından katledilmesinin perde arkasıydı. Bu olay, Arap ve Sovyet propagandacılar tarafından kurnazlıkla kullanılarak, Batılı medyaya İsrail'in sorumluluğuymuş gibi aksettirildi. Hâlâ İsrail başbakanı olan Begin, üç gün sonra yapılan bir kabine toplantısında 'Goylar goyları öldürüyor, suçlusu ise Yahudiler oluyor' diye yorumunu ifade etti. İsrailliler akıllıca, olayları saptayan bağımsız bir adli takibat düzenlediler ve katliamı daha önceden tahmin ederek gerekli önlemleri almadığı için suçu kısmen Savunma Bakanı Ariel Sharon'a yüklediler.

Öldürülen ve özellikle haksız yere öldürülen Yahudilerin görüntüsü onları derin bir şekilde rahatsız ediyordu. 1140 civarında Judah Halevi'nin 'Kuzari' eserinde bir hahamla Khazar'ların akıllı kralı arasındaki bir diyalog yer alıyordu. Haham: 'Tanrı ile ilişkimiz, yeryüzünde büyüklüğe ulaşmamızdan daha ya-

kındır.' Kral: 'Alçak gönüllülüğün kendi isteğinle olsa idi, öyle olabilirdi. Fakat, isteğin dışındadır ve eğer elinde güç olsaydı, kılıçtan geçirirdin.' Haham: 'Ey Khazar'ların Kralı, zayıf noktamıza dokundun'. Bununla beraber, kendini savunma amacıyla öldürme hakkı insanoğlunun tabiatında yer alıyor. Her insan buna sahipti. Devlet bu hakkı sadece daha geniş boyutlarda, toplumun adına vekaleten uyguluyor. Hayatın kutsallığı adeta saplantıları haline gelen Yahudiler, devletin öldürmeye alet olabileceğini kabul edemiyorlardı. Onların gözündeki Saul4ün laneti idi. En büyük krallarının hayatına gölge düşürmüştü. Ancak, Saul'ün laneti ile Auschwitz gerçeği arasında bir seçim yapmaya imkan yoktu. Hayatta kalabilmek için, bütün manevi sonuçları ile birlikte, Yahudilerin devlet sahibi olmaları gerekiyordu.

Tarihinin ilk kırk yılı içinde, laik bir Siyona duyulan ihtiyaç azalmadı. Bilakis çoğaldı. Avrupa'daki Yahudi düşmanlığının kurbanlarını kabul etmek için ve Soykırımın etkileri ile orada burada dağılmış olarak hayatta kalanları barındırmaya yaramıştı. Arap toplumlarından kovulan Yahudileri barındırmaya yaramıştı. Sadece yerine getirilen bu amaçlar varlığının doğruluğunu kanıtlıyordu. Fakat, yeni görevler ortaya çıkıyordu. Savaş sonrasını izleyen onar yıllık dönemlerde Sovyet rejiminin Yahudi vatandaşları ile barışçı bir mutabakata varmaya hiçte niyeti olmadığı ortaya çıktı. Belirtiler, kolektif olarak eskiden daha çok tehlikede olduklarına işaret ediyordu. Dolayısıyla, İsrailliların bir numaralı amacı, 1.750.000 Rus ihvanını Sovyet sisteminin kıskacından kurtarmaktı. Çarlık vahşetinin sebep olduğu bir toplu göçü kısa sürede kabul etmeye hazır olmaları gerekiyordu. Sovyet rejiminin Yahudilere karşı olan nefreti başka şekillere girdiği takdirde, ellerinden geleni yapmaya da hazır olmaları gerekiyordu.

İsrail devleti daha da sıkıntılı bir amaç edindi. Dünyanın herhangi bir köşesinde tehlikede olan Yahudi'nin başlıca sığınağı idi. Sınırların içinde olan Yahudilerin bekçisi idi. Başka bir Soykırımın olamayacağına dair tek maddi teminattı. Sovyetlerin ve Arapların yürüttükleri şiddetli Yahudi düşmanlığı kampanyası, ellerine fırsat geçtiği takdirde, teker teker veyahut da

birlikte olarak bir Nihai Çözüm daha düzenleyebileceklerini gösteriyordu. İsrail, böyle bir olasılığı düşünerek ona karşı silahlanmak zorunda idi. ABD'nin koruyacağına dair güvenilir vaatler yapılmıştı, ancak son çare olarak bağımsız bir devlet kendi kendini savunmalıydı. Buna göre İsrail, muhtemel bir düşmanının gücü ne olursa olsun, ona onarılmaz zarar verebilecek durumda olmalıydı. Davut Goliath'la karşılaşacaksa, bir sapanı olması gerekir. İkinci Dünya Savaşında, Yahudi bilim adamları ilk nükleer silahları yaratarak tehlikeli bir rol oynamışlardı. Daha önce Hitler'in bir atom bombası geliştirmesinden korktuklarından bu silahları yapmışlardı. 1950'lerde ve 1960'larda Arapların ve Sovyetlerin İsrail'e karşı düşmanlıkları çoğaldıkça, İsrailli bilim adamları devleticaydırıcı bir sistemle donatmaya yönelik çalışmalar yaptılar. 1970'lerde ve 1980'lerde kurdukları nükleer tesislerin varlığı gizli olmakla birlikte, en çok etkileyebileceği taraflarca anlaşılmıştı. Böylece, İsrail, olayların kendisine yüklediği iki yeni görevden ikincisini de yerine getirebilecek duruma gelmişti.

Yahudilerin tarihini böyle sert bir atmosferde sonuçlandırmak doğru olmaz.

Yahudi tarihi, bazen bir doruk silsilesi, bazen de bir felaket silsilesi olarak algılanabilir. Aynı zamanda, çoğu, hiçbir yerde kaydı olmayan değişmez ve kesintisiz sabırlı bir araştırma. Verimli bir gayret ve toplumsal gelenek olarak görülebilir. Üzüntü kendisini sesli olarak ifade ederken, mutluluk sessizdir. Tarihçi bunu unutumamalı. 4000 yılı aşan bir süreden beri, Yahudiler, sadece hayatta kalmak için olan azimlerini değil, aynı zamanda, kaderin onları ittiği toplumlara uyum sağlama yeteneklerini ve bu toplumların sundukları nimetlerden yararlanma becerilerini kanıtladılar. Hiçbir toplum yoksulluğu zenginleştirme veya refahı insancıl kılma ya da kötü talihi yaratıcılığa dönüştürme konusunda başarılı olmamıştır. Bu yetenek, binlerce yıl boyunca çok az değişikliğe uğramış, paylaşanların amaçlarına hizmet etmeyi prensip edinmiş sağlam ve nazik ahlaki bir felsefeden kaynaklanmaktadır. Her yaştan sayısız Yahudi Judaizm'in ağırlığının altında inlediler. Buna rağmen taşımaya devam ettiler, çünkü kalplerinde Judaizm'in onları taşıdığını biliyorlardı. Hayatta

kalma yasasına sahip olduklarından, Yahudiler hayatta kalmışlardı.

Judaizm'in, ona bağlı olanların toplamından daha büyük olduğunu tarihçi unutmamalıdır. Yahudileri yaratan Judaizm'dir; Judaizm'i yaratan Yahudiler değil. Filozof Leon Roth'un ifade ettiği gibi: 'Judaizm ilk sıradadır. Bir ürün değil, bir programdır. Yahudilerse, o programın yerine getirilmesini sağlayan araçlardır.' Yahudi tarihi yalnız fiziksel olayların değil, aynı zamanda metafizik kavramların da bir arşividir. Yahudiler, Yahudi olmayanlara ışık tutmaları emredildiğine ve bu amaçla yaratıldıklarına inanıyorlardı: Güçlerinin nispetinde bu emre itaat ettiler. Sonuç, hem dinsel hem de laik anlamda muhteşemdi. Yahudiler dünyaya, mantığın tanrılık vasfına uygulanması olarak tarif edilebilecek ahlaki tektanrılığı kazandırdılar. Daha laik bir çağda, mantık prensiplerini insani faaliyetlerin bütün kadamelerine diğer insanlardan daha erken uyguladılar. Yansıttıkları ışık bir yandan aydınlatırken, diğer taraftan da rahatsız ediyordu, çünkü hem insan ruhuna ilişkin üzücü gerçekler itiraf ediyordu, hem de onları yüceltmenin çarelerini.

Yahudileri, hiç çekinmeden daima gerçeği söylediler; nefret edilmelerinin bir nedeni de budur. Bir peygamberden korkulabilir veya onurlandırılabilir ancak, hiç sevildi mi? Buna rağmen, bir peygamber kehanette bulunmalı ve Yahudiler gördükleri gerçeği -nereye götürürse götürsün- takip etmeye devam edecekler. Yahudi tarihinden aldığımız ders, insanoğlunun dünyaya bir amaçla geldiğidir; bu amaç, hayvanlar gibi sadece yaşayıp ölmek değil. Yaradılışa anlam vermeye devam ederken, Yahudiler Joshua'nın Kitabının asil ve birinci bölümünde yer alan uyarıdan huzur duyacaklar: "Güçlü ve çok cesur ol; korkma ve yılma, çünkü nerede olursan ol, Tanrı senin yanındadır."

'Yahudilerin Eski Zamanları'nda Josephus, İbrahim'i çok akıllı ve zamanının insanlarına kıyasla çok daha yüksek bir doğruluk kavramına sahip bir kişi olarak tarif ediyor. Dolayısıyla insanların Tanrıya ilişkin görüşlerini değiştirmeye karar verdi. 4.000 yıllık Yahudi tarihini özetlemenin bir şekli de, İbrahim çok akıllı bir kişi olmasaydı veya Ur'da kalıp kavramlarını kimse ile paylaşmasaydı, ayrıca Yahudi halkı varolmasaydı, insanoğlu-

nun ne olacağını kendi kendimize sormaktır. Yahudilerin olmadığı bir dünya kesinlikle farklı bir yer olurdu. Mantığın bütün büyük kavramsal buluşları, beyan edildiklerinde açık ve kaçınılmaz görünüyor, fakat onları ilk defa ifade etmek için çok özel bir yetenek gerekiyor. Yahudiler bu yeteneğe sahiptiler. Hem Tanrı katında hem de insanların huzurundaki adalette eşitlik fikrini, hayatın kutsallığını ve insanoğlunun saygınlığını, kişisel vicdan ve şahsi kurtuluşu; kolektif vicdanı, dolayısıyla sosyal sorumluluğu; soyut bir ideal olarak barışı ve adaletin temeli olarak sevgiyi ve insan aklının temel ahlak unsurlarını oluşturan daha birçok maddeyi onlara borçluyuz. Yahudiler olmadan, dünya çok boş bir yer olacaktı. Her şeyin ötesinde, Yahudiler bize, bilinmeyeni rasyonelleştirmeyi öğrettiler. Sonuç, tektanrılık ve onu ikrar eden üç büyük din oldu. O dinler olmasa idi, dünyanın alacağı yönü düşünmek kapasitemizi aşıyor. Aslında, tektanrılık insanları aynı zamanda Tanrıdan vazgeçmeye giden yolda bir kilometre taşı gibidir. Yahudiler, her şeyden önce put panteonunu bir tek Üstün Varlıkta birleştirdiler, sonra da onu rasyonelleştirme süreci başladı. Tarihin perspektifinde İbrahim'le Musa Spinoza kadar önemli görülmeyebilir, zira Yahudilerin insanlığın üzerindeki etkisi çok yönlü oldu. Antik zamanlarda din ve ahlak konularında büyük yeniliklere yol açtılar. Karanlık Orta Çağlarda ve Ortaçağın Avrupa'sında, hala, bilgi ve teknoloji aktaran gelişmiş kimselerdi. Kademeli olarak gittikçe geriye itildiler ve onsekizinci yüzyılın sonlarında medeniyete doğru giden yolda kirli ve bilgisizlik taraftarı bir artçı gibi görüyorlardı. Fakat, o zaman ikinci bir yaratıcılık patlaması meydana geldi. Ghettolarından kurtularak, bu defa laik alanda insanoğlunun düşüncesini değiştirdiler. Modern dünyanın zihinsel malzemesinin çoğu da Yahudi ürünüdür.

Yahudiler yeniliğin öncüleri değillerdi. Aynı zamanda, insanoğlunun içinde bulunduğu zor durumların da bir örneği idiler. İnsanoğlunun karşılaştığı kaçınılmaz sorunlarını yüceltilmiş ve açık bir şekilde ortaya kokuyorlardı. "Yabancı ve misafir"lerin özü idiler. Bu gezegende hepimiz aşağı yukarı yetmiş yıl boyunca kiracı değil miyiz? Yahudiler, evsiz barksız insanlığın simgesi idiler. Bütün dünya geçici bir transit kampından başka

nedir? Yahudiler mükemmeliyete ulaşmak için çaba sarf eden ateşli idealistlerdi, diğer taraftan da eğlence ve güvenlik özlemi içinde narin erkekler ve kadınlardı. Bir taraftan Tanrının imkansız yasasına itaat etmek istiyorlardı, diğer taraftan da hayatta kalmak istiyorlardı. Bir devletinin ahlaki mükemmeliyetini, kendini savunabilen bir devletin pratik gereksinmelerinin bir araya getirilmesi, antik zamanların Yahudi cumhuriyetlerinin sorunu idi. İnsani bir idealin bilincine vararak, düşman bir dünyada hayatta kalabilmek ve pratikte acımasız olmak gerektiğini keşfetmek için, bu sorun devrimizde İsrail'in şekli verilerek yeniden yaratıldı. Bu, bütün toplumları etkileyen ve tekrarlanan bir sorun değil mi? Hepimiz Kudüs'ü inşa etmek istiyoruz. Hepimiz Vadideki Şehirlere doğru dönüyoruz. İnsanoğlunun bu ortak deneyimlerine odaklanarak onları dram şekline koymak ve özel kaderlerini dünya çapında bir ahlak prensibine dönüştürmek adeta Yahudilerin rolü oldu. Peki, Yahudilerin bu rolünü kim yazdı?

Tarihçiler, olaylarda Allah'ın lütfuna bağlı örnekler aramaktan kaçınmalıdırlar. Bulunmaları çok kolaydır, zira, kolay inanan ve herhangi bir transandantal palana uyacak ayrıntıları üretmeye ve yeniden düzenlemeye müsait olan geniş bir hayal gücüne sahip varlıklarız. Aşırı şüphecilik, aşırı saflık kadar ciddi çarpıtmalara yol açabilir. Metafizik kanıtlar olarak görünen bazen gerçekten öyle olan kanıtlar dahil olmak üzere, tarihçi her türlü kanıtı hesaba katmalıdır. Eski dönemlerin Yahudileri, bizimle birlikte soylarının tarihini araştırmaya imkan bulabilselerdi, şaşırtıcı olan hiçbir şey bulamazlardı. Yahudi toplumunun bütün insanlığa yönelik bir pilot proje olduğunu her zaman biliyorlardı. Yahudilerin karşılaştıkları zor durumların, dramların ve felaketlerin örnek teşkil etmesi gerektiği onlara doğal görünecekti. Milenyum boyunca Yahudilerin eşi görülmemiş ve böylesine açıklanamayan bir nefrete hedef olmaları her ne kadar esef verici isede beklenmeliydi. Her şeyin ötesinde, eskiden yaşamış olan halklar tarihin akışında unutulup kaybolmuşken Yahudilerin hala hayatta olmaları da tahmin edilmeliydi. Başka türlü olabilir miydi? Tanrının inayeti ile emrediliyordu, Yahudiler ise itaat ediyorlardı. Tarihçi, Tanrının inayeti diye bir şey yok

diyebilir. Olmaması muhtemel. Ancak insan böyle bir tarihi dinamiğe karşı yeterli derecede inançlı ve sabırlı ise, zaten bu, olayların esasını hareket ettiren gücün kendisi demek. Yahudiler, o kadar uzun bir süre boyunca, birlik içinde ve hararetli bir şekilde özel bir halk olduklarına inandılar ki, sonunda gerçekten öyle oldular. Gerçekten de bir rolleri vardı ve bu rollerini kendileri yazdılar. Belki de bu, hikayelerinin kilit noktasıdır.

İNGİLİZCE METİNDE GEÇEN TERİMLER

Aggadah: Talmud'un ve midrash'ın yasaya dahil olmayan bölümü; Yasanın (halakhah)ın aksine, hikaye, efsane, vs. yani folklorik yönü.

Aliyah: 'Yükselen'; İsrail'e göç eden; Yasayı sinagogda okumaya davet edilen.

Am-ha-arez: Ülkenin halkı; 'yerli' anlamında da kullanılabilir; bazen aşağılayıcı anlamda cehaleti vurgulamak için kullanılır; sıradan insanlar,nüfusun tümü.

Amoraim: Yahudi bilginleri; MS. 3. ve 6. yüzyılda 'Gemara'yı meydana getirenler.

Ashkenazi: Alman Yahudileri; batı, orta ve doğu Avrupalı Yahudiler; Sephardi Yahudilerinin zıddı.

Ba'alshem: 'Kutsal isim Hocası'; Kutsal İsmin gücünü nasıl kullanılacağını bilen bilge kişi. Genellikle hasidi.

Bar: '.. Oğlu' (Aram dilinde) özel isimlerde kullanılır. İbranice'deki 'Ben'le aynı anlamı taşıyor.

Bar-mitzvah: On üç yaşındaki Yahudi erkek çocuğunun toplua katılması.

Bet din: Hahamlık mahkemesi

Cohen: Rahip veya Aaron sülalesinden gelen kişi.

Conservative (Muhafazakar) Judaizm: Reform Judaizm'inin radikal değişikliklerinden kaçınmakla birlikte, Yasada günün gereksinmelerine uygun değişiklikleri yapan inançlı Yahudi kesimini belirtmek için ABD'de kullanılan ifade.

Conversos: Hıristiyanlığı kabul eden Yahudilerle, onların neslinden olanları belirtmek için ortaçağda ve Rönesans'ta kullanılan İspanyol tabiri.

Dayyan: Hahamlık mahkemesindeki hakim.

Diaspora: Dağılmış olarak yaşayan, Erez Israel dışında yaşayan Yahudiler için kullanılan kolektif terim.
Erez Israel: İsrail topakları; Vadedilen Ülke / Topraklar; Filistin.
Exilarch: Babil'deki Yahudilerin başkanı.
Galut: Sürgün; Sürülen toplum.
Gaon: Babil Akademisinin başkanı.
Gemara: Mishnah'a eklenerek Talmud'un bir bölümünü oluşturan amoraim kuralları vs.
Genizah: Kutsal yazıların muhafaza edildiği yer; genellikle Fustat' (Eski Kahire)takine atfen kullanılıyor.
Get: Yahudi boşanma senedi.
Golem: Sihirbazlıkla yaşamını geçiren yapay kişi.
Haganah: İngiliz mandası altında Yahudi savunma gücü; daha sonra İsrail ordusunun temeli oldu.
Halakhah: Hahamlık yasalarının genel olarak kabul gören kuralları ve Talmud'un -aggadah'ın aksine - yasal konuları ele alan bölümü.
Hanukkah: Maccabee'lerin putperest Yunanlılar'a karşı zaferinin anısına kutlanan bayram.
Hasidim: Genellikle doğu Avrupa'da mistik yönü çok güçlü Judaizm'in sofu yönünü izleyenler.
Haskalah: Onsekizinci yüzyılın Avrupa aydınlanmasının Yahudi versiyonu. Haskalah'a inanana 'maskil' deniyor.
Hazzan: Ayinlerde dualaların okunmasını yöneten.
Heder (ceya cheder): Judah ilkokulu.
Herem: Aforoz
Histadrut: İsrail İşçi federasyonu.
İrgun: 1931-49 arasında İsrail'deki Revizyonist hareketin askeri yeraltı kanadı.
Kabbalah: Yahudi mistisizmi. 'Pratik kabbalah' bir tür büyüdür.
Karaite: Sözlü Yasayı veya İncil sonrası hahamlık eğitimini reddederek İncil'i kabul eden 8. yüzyıl Yahudi tarikat üyesi.
Ketubbah: Yahudi evlilik kontratı.
Kibbutz: Genellikle tarımsal, müşterek mülkiyetli Yahudi yerleşim bölgesi.
Kiddush: Sabbath veya bayram yemeği öncesi şarabın kutsanması.
Knesset: İsrail Parlamentosu.

Kosher: Yahudi beslenme yasalarına, 'kashrut'a uygun gıda.
Levirate (evlilik): Çocuksuz bir dulun ölen kocasının kardeşi ile yaptığı zorunlu evlilik. (Deuteronomy 25:5)
Maggid: Hasidi halk vaizi.
Marronos: Dinleri zorla değiştirilen İspanyol'ların ve Portekiz'lilerin sülalesinden gelen gizli Yahudiler.
Maskil: Yahudi aydınlanması veya haskalah üyesi.
Massoretic: İncil'in hecelenmesi ve telaffuz edilmesi için kabul edilmiş gelenek.
Menorah: Mabet'te kullanılan yedi kollu lamba; Hanukkah'ta kullanılan sekiz kollu şamdan.
Mezuzah: Yahudi evlerinin kapılarına yerleştirilen Tevrat ayetleri.
Midrash: Kutsal Yazı, sergi veya koleksiyonu.
Minyan: Toplu dualar için gerekli katılımcı sayısı. (On kişi).
Mishnah: Sözlü Yahudi Yasasının kanun şeklinde derlemesi.
Mohel: Sünnetçi
Moshav: İsrail'deki küçük mal sahiplerinin kooperatifi.
Nagid: Ortaçağda Yahudi toplumunun başkanına verilen isim.
Nasi: Sanhedrin başkanı; bir Yahudi prensi; Yahudi patriği olarak kabul edilen ve Hillel'in sülalesinden gelen.
Oral (Sözlü) Yasa: Yazılı Tevrat'ın veya İncil'in zıddı; Mishnah'ta bulunan ilk yazılı şekil.
Ortodoks Judaizmi: Yasaya titizlikle uymayı gerektiren geleneksel Judaizm.
Pale: Rus Yahudilerinin yerleşmesine izin verilen yirmi beş Çarlık kenti.
Palmah: Haganah'ın daimi bölümü.
Parnas: Sinagogun baş görevlisi veya papazın dışındaki halkın yöneticisi olarak seçilen.
Pilpul: Genellikle kılın kırk yarıldığı bir Talmud tartışması.
Piyyut: İbranice dini tören şiirleri.
Purim: Esther'in Pers Yahudilerini kurtarmasının anısına kutlanan bayram.
Rabbi(haham): Tam anlamı ile 'Hoca'; din hocası.
Reform Judaizmi: Yasayı günün şartlarına uyarlayan Yahudi inancı.

Revizyonist: Jabotinsky'nin yönetiminde, Siyonistlerden ayrılan hareketin mensupları.
Rosh Ha- Shanah: Yahudi Yeni Yılı.
Sanhedrin: İkinci Cumhuriyette din bilginlerinden oluşan Anayasa Mahkemesi.
Schnorrer: Profesyonel dilenci.
Shabbat: Cuma akşamı alacakaranlıktan başlaylarak Cumartesi gecesine kadar. (Şabat)
Shabettean: Sahte Mesih Shabbetai Zevi müridi.
Shadchan: Çöpçatan.
Shammos: Sinagog görevlisi - zangoç.
Sheitl: Ortodoks kadınlarının dışarıda taktıkları peruk.
Shekhinah: 'İkamet' - Mantıkla açıklanamayan Tanrının dünyadaki varlığı.
Shema: Judah dininin ikrar edilmesi (Deuterenomy 6:4)
Shiksa: Yahudi olmayan genç kadın.
Shofar: Ayindeki koç boynuzu şeklindeki boru.
Shohet: Kurallara uygun kesim yapan.
Shtetl: Doğu Avrupa'da küçük Yahudi kasabası.
Shulhan Arukh: Joseph Caro'nun, Yahudi Yasası.
Siddur: Dua kitabı
Sukkot: Gül bayramı
Tallit: Dua ederken örtünülen şal.
Tannaim: Mishnah dönemindeki hahamlık bilginleri.
Targum: İbrani İncil'inin Aram diline tercümesi.
Tefillim: Dua sırasında kollara veya alın bölgesine raptedilen muskalar veya küçük deri muhafazalar.
Torah: Tevrat; Yahudi yasasının ve eğitiminin tümü.
Tosefta: Mishnah'la ilgili tanaik eğitim derlemesi.
Yeshivah: Hahamlık akademisi, Başları 'rosh yeshivah'tır.
Yishuv: Yerleşim yeri; İsrail devleti kurulmadan önce Erez Israel'deki Yahudi toplumu.
Yom Kippur: Af Dileme Günü.
Zaddik: Hasidi lider veya kutsal kişi.
Zohar: Kabbalah'ın en önemli esri; eski Ahdin ilk beş kitabı üzerinde mistik bir yorum.

KAYNAKÇA

İSRAİLLİLER

1) Hebron: Le Haram El-Khalil. Sepultura des Patriarches., L.H. Vincent et al, (Paris, 1923)
2) Palestine Under the Moslems., G. L. Strange (London, 1890)
3) Understanding Genesis., E. Sarna (London, 1967)
4) The Old Testament in Modern Research, Herbert Han, London 1970
5) A Short History Of the Interpretationof the Bible, R.Grant, New York 1963
6) The History of Israel, M. Noth, London 1960
7) Essays on Old Testament History and Religion, A. Alt, New York 1968
8) The Bible in Modern Scholarship, (ed.) J. Ph. Hyatt, New York 1964
9) Archaelogy and the Religion of Israel, W. F. Albright, Baltimore 1953
10) Yahweh ant the Gods of Canaan, W. F. Albright, London 1968
11) Archaelogy in the Holy Land, Kathleen Kenyon, London 1979
12) The Bible and Recent Archeology, London 1978
13) Deutoronomy 4:19
14) Illustrations of Old Testament History, R. D. Barnett, London 1966
15) Genesis 11:31
16) Ur Excavations, L. Wooley, British Museum, London 1954
17) The Sumerians, L. Wooley, London 1954
18) 'Noah's Flood Reconsidered', Iraq 26, M.E.L. Mallowan, 1964

19) Atrahasis: The Babylonian Story of the Flood, W.G. Lambert, London 1970
20) The Babylonian Legend of the Flood, E. Sollberger, London 1971
21) Cambridge Ancient History, (3rd edn 1970)
22) Genesis 9:18
23) A history of Ancient Israel, Michael Grant, London 1984
24) Introduction to the New Testament, R. K. Harrison, London 1970
25) Mari, une ville perdue, A. Parrot, Paris 1935
26) Genesis 23:29-34
27) Hebrew and Semitic Studies Presented to G. R. Driver, C. H. Gordon, Oxford 1962
28) Genesis, Anchor Bible, E. A. Speiser, Garden City 1964
29) Les Nomades de Mesopomatime au temps des rois de Mari, J. R. Kupper, Paris 1957
30) The Jewish Experience, E. A. Speiser, Yale 1976
31) The Linguistic and Literary Form of the Book of Ruth, J. L. Myers, London 1955
32) The Song of Debodah, S. Daiches, London 1926
33) Social and Religios History of the Jews, S. W. Baron, New York 1952
34) Joshua 24:2
35) Isaiah 29:22
36) Fear and Trembling (trans.), Penguin Classics (Harmondsworth 1985)
37) The Story of the Stories: The Chosen People and its God, Don Jakobson, London 1982
38) In His Image: The Jewish Phiilosophy of Man as Expressed in the Rabbinical Tradition, Samuel Belkin.
39) Midras Tehillim 24:3
40) Leviticus 25:23
41) Chronicles 29:15
42) Psalms 39:12

43) The Territorrial Dimensions of Judaizm, W. D. Davies, Berkeley 1982
44) The Problem of the Hexateuch and Other Essays, Gerard von Rad, Edinburgh 1966
45) Torah and Canon, J. A. Sanders, Philadelphia 1972
46) 'The Tribal System of Israel and Related Groups in the Period of Judges', Oriens Antiquus, 1, H. M. Orlinsky, 1962
47) A history of the Jewish People, H. H. Ben Sasson, (trans., Harvard 1976)
48) Exodus 4:1
49) Contra Apion, Josephus
50) Questiones et Solutiones in Gesesin, 4:152, Philo
51) Fragments, Numenius
52) Textes d'uateurs grecs et romains relatifs au Judaisme, Theodore Reinach, Paris 1895
53) Works, Vol.3, Marx-Engels
54) Moses and Monotheism, London 1939
55) Ideas of Divine Rule in the Ancient Near East, C. J. Gadd, London 1948
56) The Making of the Old Testament, Enis B. Mellor, Cambridge 1972
57) Ancient Near Eastren Texts Relating to the Old Testament, James B. Pitchard, Princeton 1969
58) The Law of Primitive Man, E. A. Hoebel, Harvard 1954
59) The Babylion Laws, 2 vols, G. R. Diver and J. C. Miles, Oxford 1952
60) The Ten Commandments in Recent Research: J. J. Stamm and M. E. Andrew, New York 1967
61) Biblical Archaelogy, G. Mendenhall, 1954
62) The Origin and History of Hebrew Law, J. P. M. Smith, Chicago 1960
63) Marriage and Family Life in Ugaritic Literature, A. Van Selms, New York 1954
64) Hebrew Marriage, D. R. Mace, New York 1953

65) Ancient Israel: Its Life and Institutions, Roland de Vaux, New York 1961
66) Ezekiel 20:12
67) I Kings 22:11
68) II Kings 2:23
69) History of Israelite Religion, George Fohrer, London 1973
70) Contra Apionem, (Loeb Classics 1950)
71) Berakot 2, 2.
72) Der Specialibus legibus (Loeb Classics 1950)
73) Digging UP Jericho, Kathleen Kenyon, London 1957
74) Where the Sun Stood Still: The Discovery of a Biblical City, James Pritchard, Princeton 1962
75) Hazor: The Rediscovery of a Great City of the Bible, Yigael Yadin, London 1975
76) From the Stone Age to Christianity, W. F. Albright, Baltimore 1946
77) Samuel
78) Royal Cities of the Old Testament, Kathleen Kenyon, London 1971
79) The Temple of Jerusalem, with the History of the Temple Mount, Joan Comay, Londan 1975
80) Temple and Temple Service, Haran
81) Histories, Herodotus
82) The Old Testament, an Introduction, O. Eissfeldt, London 1965
83) The Faith of Israel, H. H. Rowley, London 1965

JUDAİZM

84) Jeremiah, Prophet of Courage and Hope, J. P. Hyatt, New York 1958
85) Old Testament Theology, G. Von Rad, 1965
86) Archives from Elephantine: The Life of an Ancient Jewish Military Colony, B. Porten, New York 1968
87) Cambridge History of Judaism, Cambridge 1984

88) Introduction to the Maseretico-Critical Edition of the Hebrew Bible, C. D. Ginsburg, 1966
89) An Introduction to the Old Testament in Greek, H. B. Swete, London 1968
90) Our Bible and the Ancient Manuscripts, F. G. Kenyon, London 1965
91) The Samaritans: Their History, Dcotrine and Literature, G. Master, London 1925
92) Ecclesiasticus
93) Problems of Hexateuch and Other Essays, Gerhard von Rad, Edinburgh 1966
94) Judaism and Hellenism, Martin Hengel, London 1974
95) From Ezra to the Last of the Maccabes: The Foundations of Post-Biblical
96) Panegry, Isocrates
97) The Unity of Mankind in Greek Thought, H. C. Baldry, Cambridge 1966
98) Elementary Education in Ancient Israel during the Tannaitic Period, E. Ebner, New York 1956
99) Antiquties, Josephus
100) The Life and Times of Herod the Great, Stewart Prewne, London 1956
101) The Five Herods, F. O. Busch. New York 1958
102) The Temple of Jerusalem, with the History of the Temple Mount, Joan Comay, London 1965
103) Hellenist Civilization, W.W. Tarn, and G.T. Griffith, London 1952
104) Daniel
105) Enoch
106) Numbers
107) The Revelance of Apocalyptic, H.H. Rowley, London 1947
108) War, Josephus
109) Jesus and the Zealots, S.G.F. Brandon, London 1957
110) The Trial of Jesus of Nazareth, S.G.F. Brandon, London 1968

111) Maccabees, Zealots and Josephus, W. R. Farmer, London 1956
112) The Jewish Sect of Qumran ant the Essenes, A. Dupont-Sommer, New York 1954
113) Man and Society in the Quamran Community, H.A. Butler, London 1959
114) John the Baptist, C.F. Kraeling, London 1951
115) Acts of Apostles
116) Jesus and the Servant, M. Hooker, London 1959
117) Jesus and the Pharisees, John Bowker, Cambridge 1983
118) Judaism in the First Centuries of the Christian Era, G.F. Moore, London 1927
119) Religions in Antiquity, J. Neusner (ed.), Leiden 1968
120) Judaism and Christian Beginnings, Samuel Sandmel, Oxford 1978.
121) Paul and Palestinian Judaism, E.P. Sanders, London 1978
122) Mark
123) Galatians
124) Paul to the Colossians
125) The Roots of Pagan Anti-Semitism in the Ancient World, J.N. Sevenstre, Leiden 1975
126) Wisdom of Solomon
127) Histories, Tacitus
128) Josephus in Galilee and Rome: His Vita and Development as a Historian, J.D. Cohen, Leiden 1979
129) Masada: Herod's Fortress and the Zealots' Last Stand, Yigael Yadin, London 1966
130) Roman History, Cassius Dio, Book 69
131) Ecclesiastical History, Eusebius
132) Akiva, Scholar, Saint and Martyr, L. Finkelstein, New York 1962
133) A Coat of Many Colours, Chaim Raphael, London 1975
134) Finds from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters, Yigael Yadin, New York 1963
135) Luke and the Law, S. G. Wilson, Cambridge 1983

136) The Fall of Jerusalem and the Christian Church, S.G.F. Brandon, London 1957
137) Jesus Son of Man: A Fresh Examinationof the Son of Man Sayings in the Gospels in the Light of Recent Research, Barnabas Lindars, London 1983
138) Jesus and the World of Judaism, Geza Vermes, London 1984
139) Tractate on the Jews: The Signifiance of Judaism for Christian Faith, franz Mussner, Philadelphia, 1984
140) New Testament Aporcrypha, E. Hennecke, Philadelphia 1965
141) The First Urban Christians, Wayne A. Meeks, Yale 1984
142) Philo's Complete Works, (ed) F.H. Colson aind G.H. Whitaker
143) Introduction to Philo Judaeus, E.R. Goodenough, London 1962
144) Jewish Spiritual Heroes, G. Bader, New York 1940
145) The Messianic Theme in the Paintings of the Dura Synagogue, Rachel Wischnitzen, Chicago 1948
146) Holy Places,C. Hallis and Ronald Brownrigg, London 1969
147) Historical Sites in Israel, Moshe Perelman and Yacov Yanni, London 1964
148) In His ımage: The Jewish Philosophy of man as expressed in the Rabbinical Tradition, By Samuel Belkin, London 1961
149) Judaism, Religion and Ethics, Meyer Waxman, New York 1958
150) The Life and Times of St Ambrose, 2 vols, F. Holmes Duddon, Oxford 1935
151) The Jewish Foundation of Islam, Charles C. Torrey, Yale 1967

KATEDOKRASİ

152) The Itinerary of Benjamin of Tudela, A. Adler, New York 1927
153) Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade, Andrew Sharf, London 1971
154) Personalities and Events in Jewish History, Cecil Roth, Philadelphia 1961
155) Urban Civilization in Pre-Crusade Europe, 2 vols, Irving Agus, Leiden 1965

156) An Ancient Economic History, 2 vols, Fritz M. Heichelheim, Leiden 1965
157) De Virtutibus, Philo
158) The Dhimmi: Jews and Christians Under İslam, Bat Ye'or, London 1985
159) The Jews in the Visigothic Kingdoms of Spain and Gaul, S. Kartz, Cambridge 1937
160) A Mediterranean Society, S. D. Goitein, California 1971
161) Jewish Self-Government in Mediveal Egypt, Mark R. Cohen, Princeton 1980
162) Studies in İslamic History, S. D. Goitein, Leiden 1966
163) Letters of Medieval Jewish Traders, S. D. Goitein, Princeton 1973
164) Studies in Jewish History and Booklore, Alexader Marx, New York 1969
165) Jewish Medieval and Renaissance Studies, (ed) Alexander Altmann, Harvard 1967
166) 'Maimonides and Thomas Aquinas: Natural of Divine Prophecy', in essays in Jewish Intellectual History, Alexander Altmann, Brandeis 1981
167) The Study of Bible in the Middlle Ages, Beryl Smalley, Oxford 1952
168) The Highways to Perfection of Abraham Maimonides, (ed) Samuel Rosenblatt, New York 1927
169) Jewish Symbols in the Graeco-Roman Period, 12 vols, R. Goodenough, New York 1953
170) Major Trends in Jewish Mysticism, G. Scholem, New York 1965
171) Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism and Talmudic Tradition, G. Scholem, New York 1965
172) Life and Times of Jebudah Halevi, R. Kaiser, New York 1949
173) Judaism: Religion and Ethics, Meyer Waxman, New York 1958
174) Juifs et Chretiens dans le monde occidental 430-1096, B. Blumenkranz, Paris 1960
175) Massacres of Germany and France, (ed) A.M. Haberman, Jerusalem1946

176) The Buildings of England: Linconshire, Nikolaus Pevsner and John Harris, Harmondsworth 1964
177) The Jews of Medieval Oxford, Cecil Roth, Oxford 1951
178) The Jews of Medieval Norwich, V.D. Lipman, London 1967
179) Intellectual Activities of Medieval English Jewry, Cecil Roth, London 1949
180) The Life and Miracles of St William of Norwich by Thomas of Monmouth, Augustus Jessop and M.R. James (eds) Cambridge 1896
181) The Ritual Murder Libel and the Jews, Cecil Roth, London 1935
182) Speculum, G. I. Langmuir, 1972
183) Imagines Historiarum, Ralph de Diceto
184) The Jews of Perpignan, Richard W. Emery, New York 1959
185) Shetaroth: Hebrew Deeds of English Jews Before 1290, M. D. Davis, London 1888
186) English Jewry under the Angevin Kings, H.G. Richardson, London 1960
187) Jews of Medieval England, M. Adler, London 1939
188) The Church and the Jews in the Thirteenth Century, Solomon Grayzel, New York 1966
189) The Friars and the Jews: The Evolution of Medieval Anti-Semitizm, Jeremy Cohen, Cornell 1982
190) St Dominic and His Work, Pierre Mandonnet, St Louis 1944
191) Judaism on Trial: Jewish-Christian Disputations in the Middle Ages, (ed. and trans.) Hyam Maccoby, New Jersey 1982
192) A History of the Jews in Christian Spain, 2 vols, Y. Baer, Philadelphia 1961
193) Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah 1626-76, Quoted in Gersham Scholem, (trans. London 1973)
194) Spanish Church and Society, Peter Lineham, London 1983
195) St Vincent Ferrer, M.M. Gorce, Paris 1983
196) La Disputa de Tortosa, A.Pacios Lopez, Madrid 1957
197) Marrano: storia di un vituperio, A. Faarinelli, Milan 1925
198) Conversos on Trial: The Inquisition in Ciudad Rea, Haim Beinart, Jerusalem 1981

199) A History of the Inquisition in Spain, 4 vols, H.C. Lea, New York 1906
200) Auto da Fe and Jew, Elkan Nathan Adler, Oxford 1908
201) Calendar of Letters... from Simancas, G.A. Bergenroth, London 1861
202) Records of the Trials of the Spanish Inquisition in Ciudad Real, 3 vols, Jerusalem 1974-80
203) Askenazim and Sephardim, H.J. Zimmels, New York 1958
204) Christopher Columbus and the Participation of the Jews in the Portuguese and Spanish Discoveries, M. Kaiserling, London 1907
205) 'The Sephardi Diaspora' in The Road from Babylon: The Story of Sephardi and Oriental Jews, Chaim Raphael, London 1985
206) Les Banqiers Juifs et le Saint Siege du xiii au xviisiecles, Leon Poliakov, Paris 1965
207) The Judensau: A Medieval Anti-Jewish Motif and its History, Isaiah Shachar, London 1974

GETTO

208) National Character and National Stereotypes, H.C. Duijker and N.H. Frijda, Amsterdam 1960
209) The Legend of the Wandering Jew, G.K. Anderson, London 1965
210) The Jew and His History, Quoted in Lionel Kochan, London 1977
211) The Natural and Supernatural Jew, Arthur A. Cohen, London 1967
212) Jewish Communities: Vinece, Cecil Roth, Philadelphia 1930
213) Essay on the Jews of Venice, Simhah Luzzatto, (trans. Jerusalem 1950)
214) Venetian Printers of Hebrew Books, J. Bloch, London 1932
215) European Jewry in the Age of Mercantilism, Quoted İn Jonathan I. Israel, Oxford 1985

216) Luther's Kampfschriften gegen das Judentum, C.f. W. Linden (ed.) Berlin, 1936
217) Catholic Thought and Papal Jewry Policy 1555-1593, K.R Stow, New York 1977
218) The Jews of Europa and the Inquisition of Venice 1550-1670, Brian Pulhan, Oxford 1953
219) Manasseh ben Israel's Mission to Oliver Cromwell, Lucien Wolf(ed.), London 1901
220) The Jews and Modern Capitalism, Quoted in Werner Sombart, London 1913
221) Neostoicism and the Early Modern State, Erhard Oestreich, Cambridge 1982
222) Economics and Toleration in Seventeenth Century Venice, Benjamin Ravid, Jerusalem 1978
223) The Prague Ghetto in the Reneissance Period, O. Muneles, London 1965
224) The Jews of Poland: A Social and Economic History of the Jewish Communityin Poland from 110 to 1880, B.D. Weinryb, Philadelphia 1972
225) Josep Caro, Lawyer and Mystic, R.J.Z. Werbloowski, Oxford 1962
226) The Devil and the Jews, J. Trachtenberg, Philadelphia 1943
227) Jewish Magic and Superstition, J. Trachtenberg, New York 1939
228) Essays and Portraits in Anglo-Jewish History, Cecil Roth, London 1962
229) Life of Manasseh ben Israel, Cecil Roth, London 1934
230) The Middle Ages of Anglo-Jewish History 1290-1656, Lucien Wolf, London 1888
231) The Second Cecil, P.M. Handover, London 1959
232) Sir Solomon de Medina, O.K. Rabinowicz, London 1974
233) Sketches of Anglo-Jewish History, J. Picciotto, London 1956
234) Sephardim of England, A.M. Hyamson, London 1951
235) Ideas of Jewish History, M.A. Mayer(ed.), New York 1974
236) History and Jewish Historians, S.W. Baron, Philadelphia 1964

237) Mystical Theology and Social Dissent: The Life and Works of Judah Loew of Prague, Byron L. Sherwin, New York 1983
238) Spinoza: Portrait of a Spiritual Hero, R. Kayzer, New York 1968
239) Benedict de Spinoza: Life, Correspondence and Ethics, R. Williems (ed.), London 1870
240) Spinoza's Critic of Religion, L. Strauss, New York 1965
241) A Study of Spinoza's Ethics, Jonathan Bennett, Cambridge 1984
242) History of Western Philosophy, Bertrand Russell, London 1946
243) Origins and Meaning of Hasidism, Martin Buber, London 1960
244) The Gaon, Rabbi Elijah, L. Ginzburg, London 1920
245) Essays in Jewish Intellectual History, Alexander Altmann, Brandeis 1981
246) Moses Mendelsshon: A Biographical Study, Alexander Altmann, Universtiy of Alabama 1973
247) A Dictionary of Jewish Names and their History, B. C. Kaganoff, London 1977
248) The French Engilhtenment and the Jews, A. Herzberg, New York 1968
249) Jews and the French Revolutions of 1789, 1830 and 1848, Z. Sjakowlski, New York 1970
250) A History of the Gerat Synagogue, Cecil Roth, London 1950
251) Napoleon et les Juifs, R. Anchel, Paris 1928
252) Napoleon et les Israelites, F. Nietri, Paris 1965

BASKIDAN KURTULUŞ

253) The Emahcipation of the Jews in Britain, M.C.N. Salbstein, New Jersey 1982
254) Life of Benjamin Disraeli, W.F Moneypenny, London 1910
255) Karl Marx: A Political Biography, Fritz J. Radddatz, London 1970
256) Heaven at Bay: The Jewish Kulturkampf in the Holy Land, Emile Marmorstein, Trier 1973

257) Histoire de la Maison Rothschild, Bertrand Gille, Geneva 1965
258) Dear Lord Rothschild: Birds, Butterflies and History, Quoted in Miriam Rothschild, London and Philadelphia 1983
259) Bankers and Pashas, David Landes, London 1958
260) Economic History of the Jews in England, Harold Pollins, East Brunswick 1982
261) The Foundation of the English Rothschilds, S.D. Chapman, London 1977
262) Memoirs of the Public Life of John S. Herries, Edward Herries, London 1880
263) L'Economie Britannique et le blocus continental 1806-13, F. Crouzet, Paris 1958
264) The Imperial Loans, K. Helleiner, Oxford 1965
265) Reuters, G. Stroey, London 1951
266) Prince of Journalists, F. Giles, London 1962
267) Rothschild Relish, Ronald Palin, London 1970
268) The Magnificient Rothschilds, Cecil Roth, London 1939
269) The Migration of British Capital to 1875, L.H. Jenks, London 1963
270) The English Rothschilds, Richard Davis, London 1983
271) The Seventh Earl of Shaftesbury, Geoffrey Finlayson, London 1981
272) The Damascus Affair, L. Loewe, New York 1940
273) Disraeli's Grand Tour: Benjamin Disraeli and the Holy Land, Robert Blake, London 1982
274) Disraeli's Fiction, Daien Schwarz, London 1970
275) The Origins of the Modern Jew, M.A. Meyer, New York 1968
276) Judaism Eternal, I. Grunfeld (ed.), London 1956
277) Jewish Philosophy in Modern Times, N. Rotenstreich, New York 1968
278) Historic Parallels in Jewish History, H. Graetz, London 1887
279) Rise of Reform Judaism, W.D. Plaut, London 1963
280) Reform Movement in Judaism, D. Philipson, New York 1967
281) Abraham Geiger and Liberal Judaism, M. Weiner (ed.), New York 1962

282) The Life and Works of M.H. Luzzatto, S. Ginzburg, London 1931
283) The Joys of Yiddish, Leo Rossen, Harmondsworth 1971
284) The Reneissance of Hebrew Literature, 1743-1885, Marmorstein, New York 1909
285) Heinrich Heine, Laura Hofrichter, Oxford 1963
286) Heinrich Heine: A Modern Biography, Jeffrey L. Sammons, Princeton 1979
287) Heine's Jewish Comedy: A Study of his Portraits of Jews and Judaism, S.S. Prever, Oxford 1983
288) Revolutionary Jews from Marx to Trotsky, Robert S. Wistrich, London 1976
289) Werke, Karl Marx and Friedrich Engels, East Berlin 1956
290) Marx and Freud, Karl Jaspers, 1950
291) History of Anti-semitism, L. Poliakov, London 1970
292) Die Judenfrage, Bruno Bauer, Brunswick 1843
293) Ferdinand Lassalles Tagebuch, Paul Lindau (ed.), Breslau 1891
294) The Mortara Mystery, A.F. Day, London 1930
295) Russian Jewry 1860-1917, London 1966
296) The Russian Jew under Tsars and Soviets, S.W. Baron, New York 1964
297) Legal Sufferings of the Jews in Russia, Lucien Wolf (ed.), London 1912
298) Herzl, Quoted in Amos Elon, London 1976
299) The Jews in the United States 1790-1840, Joseph L. Blau and S.W. Baron, New York 1963
300) Mordecai M. Noah, A.B. Makover, New York 1917
301) Major Noah: American Jewish Pioneer, I. Goldberg, New York 1937
302) Jewish Life in Philadelphia 1830-1940, Murray Friedman, Philadelphia 1984
303) The World of Emma Lazarus, H.E. Jacobs, New York 1949
304) Emma Lazarus: Woman with a Torch, E. Meriam, New York 1956

305) The Jewish Almanack, Richard Siegel and Carl Rheins (eds.), New York 1980
306) Rome and Jerusalem, Moses Hess, New York 1918
307) The Life and Opinions of Moses Hess, Isaiah Berlin, Cambridge 1959
308) Disraeli, Derby and the Conservative Party: The Political Journals of Lord Stanley, J.R. Vincent (ed.), London 1978
309) Geoffrey Madan's Notebooks, J.A. Gere (ed.), Oxford 1984
310) The Prince of Fences: The Life and Crimes of Ikey Solomons, J.J. Tobias, London 1974
311) The Jews of Ireland, London and Jerusalem, L. Hyman, London 1972
312) Literary Remains of the Late Emmanuel Deutsch, Emily Strangford, New York 1974
313) George Eliot, Goron S. Haight, Oxford 1968
314) The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the British Mandate for Palestine, Ronald Sanders, New York 1984
315) The Dreyfus Case, Guy Chapman, London 1955
316) The Politics of Assimilation: The French Jewish Community at the Time of the Dreyfus Affair, Michael R. Marrus, Oxford 1971
317) Resume de L'histoire des Juifs modernes, Leon Halevy, Paris 1928
318) La Jeunesse d'un clerc, Julian Benda, Paris 1963
319) Europe the World's Banker 1870-1914, Herbert Feis, New York 1965
320) More Than a Trial: The Struggle over Captain Dreyfus, Robert Hoffmann, New York 1980
321) Marcel Proust, George D. Painter, 2 Vols, London 1977
322) Nationalisme et Conservatisme: La Ligue de la Patrie française 1899-1904, Jean-Pierre Rioux
323) Daniel Halevy and His Time, Alain Silvera, Cornell 1966
324) Histoire de l'Affaire Dreyfus, Joseph Reinach, 6 Vols, Paris 1901-8
325) La Vie de Lucien Herr, Charles Andler, Paris 1932

326) Journals 1889-1949, Andre Gide, Harmondsworth 1978
327) The Crisis in German Ideology, George L. Mosse, London 1966
328) Autoemancipation: An Admonition to his Brethren by a Russian Jew, New York 1906
329) Weimar: A Cultural History 1918-1933, Walter Laqueur, London 1974
330) Theodor Herzl, Memorial, Meyer W. Weisgal(ed.), New York 1929
331) Der Judenstaat: Versuch einer modernen Loesung der juedischen Frage (Vienna 1896)
332) The Editions of the Jewish State by Theodor Herzl, H. Abrahami and A. Bein, New York 1970
333) Max Nordau, A. And M. Nordau, London 1943
334) Trial and Error, chaim Weizmann, London 1949
335) Transfomations, Quoted in I. Domb, London 1958
336) The Laureates: Jewish Winnersofthe Nobel Prize, T. Levitan, New York 1906
337) Prophets Without Honour, Frederick V. Grunfeld, London 1979
338) Walter Rathenau: Notesa nd Diaries 1907-22, Hartmut Pogge(ed.), Oxford 1958
339) Schoenberg, Charles Rosen, London 1976
340) Gustav Mahler: Memories and Letters, Alma Mahler, New York 1946
341) Leon Bakst, Charles Spencer, London 1973
342) A History of the Russian Ballet, Serge Lifar, London 1954
343) The New Russian Stage, Marry Franton Roberts, New York 1915
344) Marc Chagall, Sidney Alexander, London 1978
345) Freud, Jews and Other Germans, Peter Gay. Oxford 1978
346) The Aesthetics of Freud, Quoted in Jack J. Spector, London 1977
347) Freud and his Followers, Paul Roazen, London 1976
348) Sigmund Freud ant the Jewish Mystical Tradition, David Bakan, Princeton 1958

349) Life and Work of Sigmund Freud, Ernest Jones, 3 vols, New York 1953-7
350) Freud, Origins of Psychoanalysis: Letters to Wilhelm Fliess. Drafts and Notes 1887-1902.
351) E. Kris(ed.) New York 1954
352) Freud, Master and Friend, H. Sachs, Harvard 1944
353) Freud and Jung: Conflicts of Interpretation, Robert S. Steele, London 1982
354) Freud-Jung Letters, W. McGuire(ed.), Princeton 1974
355) Freud Living and Dying, Max Schur, London 1972
356) Freud and the Culture of Psychonanalysis, Steven Marcus, London 1984
357) The İnvisible Writing, Arthur Koestler, London 1955
358) Albert Einstein: Historical and Cultural Perspectives, Gerald Holton and Yehuda Elkana(ed.).
359) Physics and Reality, Einstein, New York 1936
360) Two Sources of Morality and Religon, HenriBergson, London
361) The Philosophical Impact of Contemporary Physics, Milic Capek, Princeton 1961
362) Modern Times: The World from the Twenties to the Eighties, Paul Johnson, 1983

SOYKIRIM

363) Prefaces to the Experience of Literature, Lionel Trilling, Oxford 1981
364) The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the British Mandate for Palestine, Ronald Sanders, New York 1984
365) H.H. Asquith: Letters to Venetia Stanley, Michael and Eleanor Brock, Oxford 1952
366) The Truth About the Peace Treaties, David Lloyd George, London 1938
367) The Story of the Jewish Legion. Vladimir Jabotinsky, Jerusalem 1945

368) Joseph Trumpeldor, P. Lipotevski, London 1953
369) The Making of Israel's Army, Yigal Allon, New York 1970
370) The Vladimir Jabotinsky Story, J.B. Schectman, New York 1956-61
371) Herzl, Amos Elon, London 1976
372) Palestine Jewry and the Arab Question 1917-25, Neil Kaplan, London 1978
373) The Rift in Israel: Religious Authority and Secular Democracy, Quoted in S. Clement Leslie, London 1971
374) The Chatham House Version and Other Middle East Studies, Elie Kedourie, London 1970
375) Letters and Papers of Chaim Weizmann, New Brunswick 1977
376) Zionizm and Arabism in Palestine and Israel, Elie Kedourie and Sylvia G. Haim(eds.), London 1982
377) A Nation Reborn, R.H.S. Crossman, London 1960
378) Revolutionary Jews from Marx to Trotsky, Robert S. Wistrich, London 1976
379) The Prophet Armed: Trotsky, 1879-1921, Isaac Deutscher, Oxford 1965
380) Essays in Anti-Semitism, K. Pindson(ed.), New York 1946
381) The Jews in Soviet Russia, Lionel Kochan(ed.), Oxford 1972
382) Zionizm under Soviet Rule 1917-28, Guido D. Goldman, New York
383) The Prophet Unarmed: Trotsky 1921-29, Isaac Deutscher, Oxford 1965
384) 'Isaac Babel', in Beyond Culture, Quoted in Lionel Trilling, Oxford 1980
385) Babel's Collected Stories, Lionel Trilling(ed.), New York 1955
386) Inside Stalin's Secret Police: NKVD Politics 1936-39, Robert Conquest, London 1985
387) History of Anti-Semitism, Quoted in Leon Poliakov, Oxford 1985
388) The Last Days of the Romanovs, Robert Wilson, London 1920
389) Les Noms des Israelites en France, P. Levi, Paris 1960

390) Anti-Semitism in France during the 1930s: Organisation, Personalitiesand Propaganda, Paul J. Kingston.
391) From Dreyfus to Vichy: The Remarking of French Jewry, Paul Hyman, Columbia 1979
392) Nouvelles Conversations de Goethe avec Eckermann, Leon Blum, Paris 1901
393) Louis D. Brandeis: Justice for the People, Philippa Strum, Harvard 1985
394) Famous Musicians of Jewish Origin, G. Saleski, New York 1949
395) Jews in American Life, T. Levitan, New York 1969
396) Screening Out the Past: The Birth of Mass Culture and the Motion-Picture Industry, Quoted in Lary May, Oxford 1980
397) The Movie Moguls, Philip French, London 1967
398) The Crazy Mirror: Hollywood Comedy and the American Image, Raymond Durgnat, London 1969
399) Middletown, Helen and Robert Lynd, New York 1929
400) Prostitutation and Prejidice: The Jewish Fight Against White Slavery 1870-1939, Edward J. Bristow, New York 1984
401) Our Gang: Jewish Crime and the New York Jewish Community 1900-1940, Jenna Weismann Joselit, New York 1983
402) The Rise and Fall of the Jewish Gangster in America, Albert Fried, New York 1980
403) American Zionizm: From Herzl to Holocaust, Melvin Urofsky, New York 1975
404) Walter Lipmann and the American Century, Quoted in Ronald Steel, London 1980
405) Bernard Baruh: The Adventures of a Wall Street Legend, James Grant, New York 1983
406) The Abondenment of the Jews: America and the Holocaust 1941-45, David S. Wyman, New York 1984
407) Russia and Germany: A Century of Conflict, Walter Laquer, London 1962
408) Hitler's Apocalypse: Jews and Nazi Legacy, Robert Wistricht, London 1968

409) The Destruction of the European Jews, Quoted in Raul Hilberg, New York 1985
410) The Politics of Cultural Despair, Fritz Stern, Berkeley 1961
411) The Declain of the German Mandarins: The German Academic Community 1890-1933, Fritz K. Ringer, Harvard 1969
412) The Crisis in German Ideology, George L. Mosse, London 1966
413) Sabres and Brownshirts: The German Students Path to National Socialism, 1918-35, Michael S. Steinberg, Chicago 1970
414) The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria, P: G. J. Pulzer, New York 1964
415) Little man, What Now? Der Stürmen in the Weimar Republic, Dennis E. Sholwalter, Hamden, Connecticut, 1983
416) Weimar Germany's Left-wing Intellectuals: A Political History of the Weltbühne and its Circle, Istvan Deak, Berkeley 1968
417) Kuxrt Tucholsky and the Ordeal of Germany 1914-35, Harold L. Poor, New York 1968
418) The Jews in Weimar Germany, L. Niewyk, Manchester 1981
419) The German Cinema, Roger Manvell and Heinrich Fraenkel, London 1971
420) Walter Benjamin: The Story of a Friendship, Gershom Scholem, London 1982
421) Jews and Judasim in Crisis. Gershom Scholem, New York 1976
422) Walter Benjamin: An Aesthetic of Redemption, Richard Wolin, New York 1982
423) Illuminations,Walter Benjamin, New York 1969
424) Walter Benjamin or Towards a Revolutionary Criticsm, London 1981
425) Hitler: Reden und Proklamationen 1932-45, Max Domarus (Ed.), Würzburg 1962
426) The War against the Jews, 1933-45, Lucy S. Davidowicz, London 1975
427) The Holocaust, Martin Gilbert, New York 1986
428) Less Than Slaves: Jewish Forced Labour and the Quest for Compensation, Benjamin Ferencz, Harvard 1975
429) Hitler's War, David Irving, London 1977

430) Inside the Vicious Heart: Americans and the Liberation of Nazi Concentration Camps, Robert H. Abzug, Oxford 1985
431) Hitler and the final Solution, Gerald Fleming, Berkeley 1984
432) Hitler's Table Talk 1941-44, H.R. Trevor-Roper(ed.) London 1973
433) Doctors of Infany: The Story of the Nazi Medical Crimes, Alexander Mitscherlich and Fred Mielke, New York 1949
434) Eichmann Interrogated, Jochen Von Lang, New York 1973
435) The Goebbel's Diaries 1942-43, Louis P. Lochner, New York 1948
436) The Death Train, Luba Krugman Gurdus, New York 1979
437) Final Journey, Martin Gilbert, London 1979
438) The Last Jews in Berlin, Leonard Gross, London 1983
439) Transnistria, the Forgotten Cemetery, Julius S.Fischer, South Brunswick 1969
440) Anti-Semitism in France during the 1930s, Paul J. Kingston, Hull 1983
441) La France Antisemite de Darquier de Pellepoix, Jean Laloum, Paris 1979 Paxton.
442) Vichy France and the Jews, M.R. Marrus and R.O. New York 1981
443) La Delation sous I'occupation, Andre Halimi, Paris 1983
444) The Historyof the Jews of Italy, Cecil Roth, Philadelphia 1946
445) Mussolini and the Jews, Meir Michelis, Oxford 1978
446) Prelude to World War II, Gaetano Salvemini, London 1953
447) The Jews Were Expendable: Free World Diplomacy and the Holocaust, Noam Penkower, Chicago 1983
448) Lost Hero: The Mystrey of Raoul Wallenberg, F.E. Werbell and Thurston Clarke, New York 1982
449) The Abondonment of the Jews: America and the Holocaust, 1941-45, David S. Wyman, New York 1984
450) Jews in the Mind of America, Charles Stember (ed.), New York 1966
451) The Chronicle of the Lodz Ghetto 1941-44, Lucjan Dobroszynski, Yale 1984

452) Hasidic Tales of the Holocaust, Yaffa Eliach (ed) Oxford 1983
453) Etty: A Diary, 1941-43, Arnold J. Pomerans, London 1983
454) The Jews of Warsaw, 1939-1943: Ghetto, Underground, Revolt, Yisrael Gutman, Brighton 1982
455) They Fought Back, Yuri Suh(ed), New York 1975
456) Auschwitz Inferno: The Testimony of a Sonderskommando, Philip Müller, London 1979

SİYON

457) Begin, Eric Silver, London 1984
458) White Nights, Menachem Begin, New York 1977
459) Ben Gurion: A Biography, Michael Bar-Zohar, London 1978
460) By Blood and Fire, Thurston Clarke, London 1981
461) The Palestine Triangle: The Struggle Between British, the Jews and the Arabs, Nicholas Bethell, London 1979
462) Palestine and the Great Powers, Michael J. Cohen, Princeton 1982
463) The Man From Missouri: The Life and Times of Harry S. Truman, Alfred Steinberg, New York 1952
464) Jews and Non-Jews in Eastren Europe, B. Vago and G. L.Mosse (ed). New York 1974
465) Europe Leaves the Middle East 1936-54, Howard Sachar, London 1974
466) The Edge of the Sword: Israel's War of Independence 1947-49, Netanel Lorch, New York 1961
467) The State in Making, David Horowitz, New York 1953
468) A Political Study of the Arab-Jewish Conflict, Rony E. Gabbay, Geneva 1959
469) The Israeli Army, Edward Luttwark and Don Horwitz, New York 1975
470) The Arab-Israeli War 1948, Edgar O'Ballance, London 1956
471) The Arab-Israel Conflict: Its History in Maps, Martin Gilbert, London 1974

472) The Territorial Dimension in Judaism, W.D. Davies, Berkeley 1982
473) The Idea of the Jewish State, Ben Halpern, Harvard 1969
474) The Arab-Israeli Wars, Chaim Herzog, London 1982
475) Israel: Miracle in the Desert, Terence Prittie, London 1968
476) Breakthrough, Moshe Dayan, London 1981
477) The Battle for Peace, Ezer Weizman, New York 1981
478) The Rift in Israel: Religious Authority and Secular Democracy, Clement Leblie, London 1971
479) Israel: The Partitionel State: A Political History since 1900, Amos Perlmutter, New York 1985
480) Israel Divided: Ideological Politics in the Jewish State, R.J. Isaacs, Baltimore 1976
481) Textual Sources for the Study of Judaism, Philip S. Alexander, Manchester 1984
482) A Dictionary of Jewish Names and their History, B.C. Kaganoff, London 1977
483) Origins of Israeli Polity: Palestine under the Mandate, Dan Horowitz and Moshe Lissak, Chicago 1978
484) The Jewish Kulturkampf in the Holly Land, Emile Marmorstein, Oxford 1969
485) Modern Trends in Jewish Education, Z.E. Kurzweil, London 1964
486) On the Other Hand, Chaim Bermant, London 1982
487) Leviticus and Numbers, N.H. Snaith, London 1967
488) The Timely and the Timeless, Immanuel Jacobovitz, London 1977
489) Did Six Million Really Die, Richard Harwood, New York 1974
490) The Hoax of the Twentieth Century, Arthur Butz, New York 1977
491) The Capture and Trial of Adolf Eichmann, Moshe Pearlmann, London 1983
492) The Genesis of Faith: The Depth Theology, of Abraham Joshua Herschel, John C. Merkle, New York 1985

493) Diaspora, Howard Sachar, New York 1985
494) History of the Bene Isarel of the India, H.S. Kehimkan, Tel Aviv 1937
495) The Children of Israel: The Bene Israel of Bombay, Schifra Strizover, Oxford 1971
496) Les Noms des Israelites en France, P. Levy, Paris 1960
497) The Left Against Zion: Communism, Israel and the Middle East, Robert Wistricht (ed), London 1979
498) The Left, The Right and the Jews, W.D. Rubinstein, London 1982
499) The Scramble for Southern Africa, 1877-1895, D.M. Schreuder, Oxford 1980
500) South Africa: An Historical Introduction, Freda Troup, London 1972
501) The Randlords: The Men Who Made South Africa, Geoffrey Wheatcroft, London 1985
502) The War in South Africa: Its Cause and Effects, J.A. Hobson, London 1900
503) Imperialism: A Study, J.A. Hobson, London 1902
504) Imperialism: The Story and Significance of a Political Word, 1840-1960, R. Koebner and H.D. Schmidt, Cambridge 1965
505) Arab Theologians on Jews and Israel, D.F. Green(ed), Geneva 1976
506) The Mufti and the Führer: The Rise and Fall of Haj Amin el Huseini, Joseph Hchectmann, New York 1965
507) Judaism: A Portrait, Leon Roth, London 1960